

אברהם שלמה מלמד

חיים כמו שהם

(אבטוביאוגרפיה מפורטת)

חלקים א-ג

סודר מחדש עם הערות מאת מיכאל רוטנפלד

חלקים א-ב נדפסו לראשונה ב-1922 בקושטא (איסטנבול)
וחלק ג' יוצא לאור כאן בפעם הראשונה מתוך כתב-יד

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org

ניו יורק

2018

אודות המחבר

הסופר אברהם שלמה מלמד נולד בשנת 1862 במושבה חלקית יהודיה על שם מז'ריץ' (נקרא "פערטער נומער" באידיש) בפלך יקטרינוסלב (דניפרו של יומנו) באוקריינה. הוא עבר לחצי האי קרים בשנת 1882. שם הוא גר בכמה עיירות קטנות, ועבר לעיר פאודוסיה בשנת 1897. בסיבות שנת 1921 עבר לקושטא (איסטנבול של יומנו) בטורקיה. בשנת 1923 עלה לארץ ישראל והתיישב בתל אביב, ולאחר שנה עבר לגור עם אחיו שלו צבי מלמד. בשנת 1942 או 1943, הם עברו לרחובות ושם נפטר אברהם בכ"א בטבת תשס"ב (20 בינואר 1952).

אף כי מלמד תכנן לפרסם ארבעה חלקים של *חיים כמו שהם: אבטוביוגרפיה מפורטת*, יצאו לאור רק שנים בדפוס ל. בבוק ובניו (קושטא, 1922). פרויקט זכרון (www.zikaron.tourolib.org) גאה לפרסם בפעם הראשונה חלק שלישי מתעד 1914 עד 1920 ונכתב בקושטא. רב תודות לאחיינית גדולה של אברהם מלמד, ציפורה מלמד שתחי' מרחובות, שציידה לנו את כתב היד המקורי. הערות שוליים נוספו בסוגריים מרובעים כדי להסביר מילים זרות ולא מוכרות. כל שאר הערות השוליים נכתבו על ידי המחבר. מיקום כתב היד של הספר הרביעי לא ידוע.

הוא היה המחבר של עוד שתי יצירות:

(1) *מסכת סוחיים* (ברדיצ'ב, 1900). פרודיה בסגנון של המשנה והגמרא וסאטירה מרה על הסוחרים השונים שעסקו בסחר לא הוגן, ברווח, בפשיטת רגל בינלאומית ובהצתה כדי לאסוף את כספי הביטוח.

(2) *מסכת אדומים מן תלמוד בבלי* (תל-אביב, 1923) תחת שם כנוי ספרותי אבשלם בר-דרומא (אוקריינה נקראה דרום רוסיה). הוא נכתב זמן קצר לאחר המהפכה הרוסית ופורסם בארץ ישראל עם הגעתו של המחבר. הטקסט מאורגן במבנה של מסכת תלמוד, עם משנה, גמרא ופירושים על אתר. ההתייחסות לאדום ולבן מתייחסת לבולשביקים ולמתנגדיהם במלחמת האזרחים, הרוסים הלבנים. הפירושים מופיעים הן בצורת רש"י ותוספות. זאת היתה אחת הפרודיות המוצלחות ביותר על המשטר הבולשביקי.

מיכאל רוטנפלד
טורו קולג' ומערכת האוניברסיטה
מנהל בפועל של פרויקט זכרון
ניו יורק
תשע"ח

תוכן העניינים

6	חלק ראשון (1862-1883)
8	פתיחה
10	[1] אבותי
15	[2] בני-בית אבי וחנובם
21	[3] ר' יעקב רוזוב
25	[4] דרך קצרה וארוכה
29	[5] הדודה סוניה
31	[6] ר' מאיר, רצועתו וחדרו
40	[7] הגורמים והעוזרים על ידי בלמודי הדקדוק
45	[8] ר' שאול מווסקרטנסק
49	[9] מחדר לחדר
53	[10] ראשית למודי בפני עצמי והמחזקים בידי
58	[11] מצבי הרוחני והחמרי בעת ההיא
66	[12] מחשבות זרות
67	[13] מעשה רב
71	[14] רופא אליל
74	[15] שנוי מקוס
77	[16] ר' מטא-זימא
82	[17] קרא עלי מועד לשבר בחורי
88	[18] ליל התקדש חג
93	[19] התר הנדר
95	[20] הכנסת אורחים
100	[21] לפני התגלע הריב
106	[22] הפרידה
110	[23] בבית אבי
120	[24] המלחמה החלה
124	[25] שתיים רעות
126	[26] החיים—למות, והמתים—לחיות
131	[27] המהפכה הגדולה
135	[28] השאלה ותוצאותיה
138	[29] משום בארץ והתהלך בה
148	[30] עבודתי בקדש
153	[31] בחצי-האי קרים
159	[32] השדוך השלילי

167	[33] מן המעברה אל החוף
173	[34] ישובו על עקב בשתם האומרים האח
177	[35] הקראה לצבא
181	חלק שני (1883-1914)
183	[36] להבדיל בין הקודש ובין החול
185	[37] מסחר התבואה
191	[38] מדה כנגד מדה
196	[39] להסיר ממני עקשות פה
201	[40] החתונה
205	[41] חיי ארוס וארוס
210	[42] חיי משפחה
214	[43] המלאכה מרובה
219	[44] קפדה בא, וביקשו שלום—ואין
223	[45] אין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו
225	[46] הטעות
227	[47] כיבוד אב ואם
233	[48] מעיר לעיר
235	[49] מגוי אל גוי
240	[50] זכרון לראשונים
244	[51] שמתי דמעתי בנאדי
251	[52] לודז
254	[53] יקטן הסוחר
260	[54] לחם ויין
266	[55] מממלכה—אל עם אחר
275	[56] יורדי הים באניות
282	[57] על אדמת נכר
290	[58] ניו-יורק בכלל
297	[59] והמלאכה היתה דים
302	[60] מענין לענין—באותו ענין
307	[61] אחרי שובי—נחמתי
312	[62] וישב אברהם אל נערו
316	[63] על מות לבן
323	[64] איהו בי קארי ואתתיה-בי בוציני
324	[65] רחוקים נעשו קרובים
327	[66] קול מלחמה במחנה
329	[67] טוב שכן קרוב מאח רחוק

חלק שלישי (1914-1920)

339

[69] אבן הטועין

342

[70] בלב ולב ידברו

346

[71] המחיה והכלכלה

350

[72] צער גידול בנים

355

[73] המכשולים

358

[74] רבה העזובה בקרב הארץ

361

[75] בין ישראל לעמים

366

[76] על הראשונים

371

[77] קוני הכל

377

[78] המהפכה הגדולה

383

[79] כתבנו בספר זכויות

388

[80] ובגולה לא הלך, על כן עמד טעמו בו

394

[81] יסוד הקהלות

399

[82] הוועד ופעולתו

404

[83] תחת עבד כי ימלוך

409

[84] הגרמנים בקרים

415

[85] אתחלתא דגאולה

420

[86] צרת הבת

423

[87] חיל המתנדבים והיהודים

429

[88] בפרוץ פרעות בישראל

436

[89] בהתאסף ראשי עם

439

[90] הליגא הקולטורית ופעולתה

445

[91] שתי בנותי הנמצאות

450

[92] דו פרצופין

457

[93] מעות היפות ומעות הרעות

461

[94] המחליף פרה בחמור

469

[95] אל שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים

475

[96] מד' מצעדי גבר, ואדם מה יבין דרכו?

483

[97] ענה בדרך כחי

487

[98] רעבען גם צמאים, נפשם בהם תתעטף

502

אברהם שלמה מלמד

חיים כמו שהם

(אבטוביאוגרפיה מפורטת)

חלק ראשון

[1883-1862]

שאדם טובע כמה מטבעות בחותם
אחד וכלן דומות זה לזה, ומלך מלכי
המלכים הקב"ה טבע כל אדם
בחותמו של אדם הראשון ואין אחד
מהם דומה לחבירו. לפיכך כל אחד
ואחד חייב לאמר: בשבילי נברא
העולם. (סנהדרין לז.)

פתיחה

מאמר חז"ל אשר שמתו בראש ספרי, היה לנגד עיני בגשתי לכתב את כל דברי ימי חיי על ספר ולתתו אחרי כן בדפוס. לא מפני שאני חושב את עצמי ראוי לדבר כזה, כי יהיו כל באי עולם יודעים את דברי ימי חיי, אך מפני שהנני חושב כי כל אדם, אם רק אפשר לו, חייב לכתב את כל דברי ימי חייו בספר. כי דברי ימי חיי כל איש ואיש בכלל, הם ספר למוד לכל האדם אשר על פני האדמה. ובפרט אם ימי חיי האיש, אשר יכתבו תולדותיו, יקפלו תחתיהם משך זמן יותר מחמשים שנה, שדי בו לשנות את פני התבל מן הקצה אל הקצה. והאדם—הוא רק חתיכת-הבד אשר עליו יצויר הציור. ומי הוא האיש אשר ישים לבו אל הבד בשעה שציור שלם כבר מצויר עליו?

עוד גם זאת: העת הזאת עת מלחמה היא. כל צרכי החיים הולכים הלך והתמעט. חטובים שבהם כבר כלו ואינם: האיש אשר הרגל מעודו ללבש בגד דק מן הדק, מעבד לשמם של עשירים מפנקים מנער, לובש עתה בגד עבה וגס, ולפעמים—כתנת עשויה משק ישן, ובלבד כי ימצא, כי "בדליכא—שאנ"י" זהו כלל גדול שלא נאמר בו חוץ. ויען כי על-ידי המצב הנוכחי נתמעטו הלבבות ונטמטמו המחזות—נתמעטו גם הסופרים הגדולים הראוים להיות אותו הבד החשוב (אשר גם עליו יצויר לפעמים ציור בלתי מלבב). לכן על הקורא להסתפק בציור מצויר על בד פשוט כמו שיסתפק בספרים הנדפסים עתה על ניר פשוט תמורת הניר הטוב, הרגל והמבריק, אשר עליו הדפיסו לפנים אפילו לוח שוה פרוטה. ואם ימצא קורא, אשר אחרי כל אשר כתבתי למעלה, לא יסכים לדברי, הנני להרגיעו, כי אין ברצוני, לא לכפות עליו הר כגיגית, גם לא לבקשהו, כי יואיל בטובו הנדול לקנות את ספרי או לקרא בו, כי את הספר כתבתי מרצוני חטוב ועל חשבוני הדפסתיו. החפץ לקראבו—יקרא, החלל—יחלל. ואל החפץ לקרא בו הנני לאמר דברים אחדים על דבר הסופרים בכלל:

הסופרים בכללם יפרדו למינים שונים: המין הראשון—סופרים נכתבים על ידי סופרים ידועים שם, כפי אשר תורם בינתם וכפי אשר ימצאו לנחוח לפניהם לברא עצם, אשר בו יאבו להגשים דעה קבועה או מחשבה ידועה. והשתלשלות המקרים היא לפי חשבונם של הסופרים למען יצא גבור הספור. עם כל האנשים אשר סבבוהו ועם כל המקרים אשר קרוהו, גם בלתי נעדי המציאות, גם לא יסורו מהדעה והמחשבה אשר הציבו להם הסופרים למטרה. מהם—סופרים ש"נסודו" על מעשה שהיה, אך מסדרים ומתקנים לפי דעתו ומחשבתו של הסופר, ומהם—סופרים בדוים מראשם עד סופם.

המין השני הוא: סופרים מחיי אנשים ידועים לשם, אשר הצטיינו בדבר מן הדברים ובמעשה מן המעשים, כמו: בחכמה, במלאכת מחשבת, בספרות או במוסיקה. סופרים כאלה יכתבו על ידי סופרים ידועים אשר היה להם מגע ומשא עם האיש המצוין ההוא. והם יכתבו את כל אשר ידעו בעצמם על דבר איש הפלא ההוא וגם את כל אשר ספרו אחרים על אודותיו. הסופרים ההם יחטאו לפעמים אל האמת, מדרך ה"עולם" לתלות דברי חכמה בחכם ידוע, לו גם לא אמרם מעולם, כמו שיאמרו דברי היתול רבים משמם של הירש מאוסטרפול או של שמריה משניטקוב או של מרדכי חב"ד מווילנא, אף על פי שספק גדול הוא אם אמרם האיש אשר משמו נאמרו. אך בין הסופרים מהמין השני ישנם כאלה אשר יכתבם נושא הספור בעצמו ואז אין לנו רשות להרהר אחריו, כי האיש אשר גמר בלבבו להעשות רשות הרבים ולהציג עצמו לפני המוראים כמו שהוא, לא יהיה לתת כחל וסרק לספורו למען לא יקלקלוהו. כי רק הפרח המלאכותי עליו להעשות ביד חכם-חרשים למען הציגו כמוחי לפנינו. לא כן הפרח הטבעי—עלינו לתתו לפני החפץ בו כמו שהוא, מבלי שנות ממטבע שטבע בו הטבע. וכל המוסיף—גורע.

ועוד זאת הנני להגיד על דבר ספורי: מהחל ועד כלה לא סרתי מאמתת כל המקרים אשר קרוני מימי נעורי ועד עת זקנתי. לא הספתי ולא גרעתי מהם אף כקיצו של יוד. כל הדברים אשר כתבתי, תוכנם אמת ערומה. אך יען כי הדברים נדברו בשפה המדברת¹, ואני כתבתי בשפת עבר, השתדלתי ליפות את הדבורים לפי טבע הלשון אשר בה כתבתי, אך תוכן הענין לא שנית, כי לא דפצתי להשחית את הפרח החי. ואם יקשה לפעמים איזה ענין, ושאל השואל הלא אי אפשר הדבר בשנים כאלה? ומדוע נעשה כך וכך בשעה שאפשר היה לעשות אחרת? לקושיות כאלה אין מקום בספודי זה, כי מעשה—רב, ואין משיבין עליו ומעשה שהיה—כך היה.

ללשון הספר בחרתי לי שפה קלה, המובנת לכל הקוראים אשר לא שכחו עוד כלה את שפת אבותיהם. השתדלתי לבלי הכניס גרים רבים תחת כנפי השפה, לבד מאלה, אשר נתגירו כבר על ידי סופרים מובהקים וקנו להם זכות אזרח בשפתנו. ומלבד מלים אחדות אשר אף כי לא השתמשו בהן עוד בהספדות החדשה, בכל זאת יען נמצאו בתלמוד, מצאתי כי לא חדשות הנה. ואם ימצא קורא אחד אשר יקבל הנאה מספורי זה—אמצא כי יש יתרון לעמלי שעמלתי, ושכרי כבר נכון לפני.

אברהם שלמה מלמד.

תאודוסיה² יום ג' כ' אייר תרע"ט

¹ [אידיש]

² [תאודוסיה הוא שמו היווני של פאודוסיה שבחצי האי קרים].

[1] אבותי

אבי היה יליד עיר צ'ריקוב אשר בפלך מוהילב על נהר דניפר במדינת רוסיה הלבנה. בהיותו בן חמש שנים מת עליו אביו, ואמו, אשר נשארה בלי משען ומשענה, מסרה אותו למלמד דרדקי; אך מבלתי יכלת לשלם שכר למוד לקחה אותו משם ותמסרהו לאחד החייטים אשר בעיר ללמדו אומנות. כל ימיה היתה מצטערת על האסון הגדול אשר קרה לה, כי אכף עליה המחסר למסר את בנה ללמדו מלאכה. היא היתה בת ר' שלמה הדיין, כלת ר' אברהם שקטער, ובין במשפחת אביה ובין במשפחת חמיה לא היה אף "בעל-מלאכה" אחד. ובנה זה הן בנה יחידה הוא אשר נשאר לה משלשה-עשר ילדים שילדה לבעלה ר' יצחק-אייזיק, ושנים-עשר מהם מתו טרם הגיעו לשנות חנוך. גם בעיני אבי לא ישר הדבר לעזב את החדר עם הילדים הנמצאים שם ולבא לשרת בחדר המבשלים אשר לאשת החיט. כי כן היה המנהג בימים ההם: טרם החלו הבעלים ללמד אומנות לחניכם החדש, מסרוהו לנשותיהם לעזר על ידן בכל מלאכת עבודה בבית ובשוק. כמו לישן את התינוק בעריסה, להלביש את הילדים הקטנים בבקר, בבקר, ל"הגיד" עמהם "מודה אני", להוביל את הנערים שהגיעו לכלל חנוך אל החדר, לרחץ את ראשיהם בכל ערב-שבת, ללכת אל החנות או אל האיטלז, עם בעלת-הבית או בלעדה, לשאת את העופות אל בית-המטבחים, לשטף את הכוסות ואת הקערות וכהנה, עבודות אשר אין להן שום שייכות למלאכת החיט. וכעבר על הנער שנה או שנתיים במלאכות כאלה "יקחוהו אל השלחן" ויילמדוהו את המלאכה למקוטעין. כה עבר על אבי משך שבע שנים, עד אשר באחרונה עלה בידו ללמד את המלאכה ולהיות עומד ברשות עצמו. במלאות לו ארבע עשרה שנה עזב את בית בעליו, וילך לעיר הפלך מוהילב לעבד עבודתו באחד מבתי-המלאכה הגדולים אשר שם.

אף כי עזב אבי את ה"חדר" בהיותו בן שבע שנים, ורק שתי שנים למד בו, רכש לו בכל זאת כבר ידיעה נכונה בחומש עם פירוש רש"י ובנביאים ראשונים. ויען כי אף בהיותו לומד את מלאכתו אצל החייט צ'ריקוב בקר את בית-הכנסת מדי יום ביומו ביחד עם בעל-הבית ובימי שבת ומועד היה יושב בבית-המדרש אצל בעלי-"חברת-משניות" בשעה שלמדו את פרקם, ואצל בעלי "חברת-עין-יעקב" בשעה שלמדו את שעורם, רכש לו ידיעה הגונה גם בשני הלימודים האלה.

בבאו לעיר מוהילב ובהחלו לקבל שכר הגון בעד מלאכתו, שכר לו מורה, את אחד המלמדים המהוגנים אשר בעיר, ללמדו גם פרק בהלכה; אך יען כי את המלאכה עבד כל היום וגם שעות אחדות בערב, לא מצא לו עת אחרת לעסק בתורה מלבד באשמרת הבקר טרם יעלה עמוד השחר. כה עברו עליו שנתיים ימים. ובמשך העת ההיא השתלם מעט בכל הלימודים אשר היתה לו איזו ידיעה בהם. ויהי יהודי בעל-מלאכה ובר-אורין.

בימים ההם הגיע תר משפחתו למסר אחד מבניה לצבא. ויען כי אבי היה ה"בעל-מלאכה" האחד בין כל בני המשפחה, לכן שמה כל המשפחה עיניה על היתום הזה לעשותו לשעיר עזאזל בעד המשפחה כלה. ועל כי יתום הוא, לא יהיה נגד זה פוצה פה ומצפצף. שמע אבי את הדבר הזה ויתעבר; ובבא החוטפים לקחתו, הכם שוק על ירך בשוט של ברזל אשר הכין למענם, ויברח ויתחבא באחד מבתי הרחים של רוח העומדים מחוץ לעיר עד יעבר זעם. כה הלך מעיר לעיר משך שנתיים ימים, עד אשר יצא החק מאת הממשלה כי כל איש עברי מבן שמונה-עשרה שנה ומעלה, החפץ לרדת לערי הנגב להתישב על האדמה, לעבדה ולשמרה, תתמך המלכות בימינו וכל מחסריו עליה, וחפשה תנתן לו ולבאים אחריו מעבודת הצבא משך חמש ועשרים שנה.

כשמע אבי את הדבר הזה הגיש גם הוא את בקשתו להשלטון הממונה על הדבר ויכתב בספר החלוצים. ומכתב גלוי נתן על ידו לבל יהינו למסרו לעבודת הצבא. ובערב הג השבועות שנת תר"ו נועדו היוצאים להחשיך על הספינה העומדת לחוף נהר דניפר ולקנות שביטה, למען יוכלו לעזב את מוהילב בעצם ימי החג, ולשוט דרד הנהר ההוא עד יקטרינוסלב, ומשם יסעו בעגלות עד באם אל הנחלה.

בין היוצאים האלה היתה גם משפחת אמי, אשר היתה אז נערה בת שבע-עשרה שנה. אבות אמי מתו עליה טרם מלאו לה שנה ושלושה חדשים ותקחה דודתה, סוניה אשת ר' יצחק פוליאקוב, אל ביתה לגדלה ולחנכה. לר' יצחק זה היו ארבעה בנים גדולים; ומירתתו פן ימסרו לצבא רשם את עצמו ואת כל בני משפחתו בין היוצאים. ומבלתי יכלת לעזב את היתומה באין תומך בידיה, לקח גם אותה אתו.

את דרכם עשו דרך הדניפר בספינה פשוטה, שנקראת בימים ההם בפי העם בשם "ביידק". לא על ידי משוטטים הונהגה הספינה הזאת גם לא על ידי מכונית הקיטור, אך על ידי חבלים אשר משכוים בני אדם שכורים לדבר; וגם הנוסעים בעצמם נאלצו לעזר על ידם לעתים לא רחוקות. כה עשו את דרכם משך שלשה חדשים. ובאחד מהימים הראשונים לחדש אלול בשנה ההיא הגיעו ליקטרינוסלב, ומשם נסעו בעגלות, דרך כפרים רבים אשר בפלך ההוא, עד באם אל מקום המושבות אשר נועדו למענם.

המושבות, אשר אליהן היו עיני היוצאים נשואות, מונחות בקרן בן שמן אשר בפלך יקטרינוסלב. יושבי הארץ לפנים היו "נוהייצים" שוכני אהלים בעלי דת מחדש; ובכבש יקטרינה השנה את הארץ עזובה ה"נוהייצים" ויתהלכו באשר התהלכו. והמקומות האלה נשארו שוממים מבלי בתים ומבלי חצרות.

אדמת המושבות היתה קרקע בתולה, אשר לא נעבדה ולא נזרעה מעולם, ולעבדה—נחוצים עמל גדול וידעיה מרובה, דברים אשר היהודים יושבי הערים, הסוחרים אשר מעולם, החיים על חשבון המח ולא על חשבון הכח, לא ידעום. ולכן שלחה הממשלה ביחד עם חמשים המשפחות אשר נועדו בעד כל מושבה ומושבה עוד ארבע משפחות של אשכנזים¹, עובדי אדמה מנעוריהם, להתנחל בין היהודים, ותתן גם להם חלק כחלק עם היהודים באדמת המושבה, למען יראו היהודים וילמדו לעשות כמעשיהם.

בתים בנויים לא היו במקום המושבות, כאשר כבר הזכרתי, לכן נאלצו היוצאים להתישב בעת הראשונה בכפרים אשר מסביב למקום ההוא. ומכתב גלוי נתן להם מאת הממשלה לכל בתי פקידות הכפרים לנהל את היהודים בלחם ומעונות על חשבון הממשלה עד אשר יעלה בידם לבנות להם בתים. לזרע זרע ולחיות מפרי עמלם.

המושבה אשר נפלה לנחלה ליוצאי מוהילב, מונחת במחוז אלקסנדרובסק אשר בפלך יקטרינוסלב כעשר וורסטאות² מהכפר הגדול הולייפולה מעבר מזה, וכמאה וורסטאות מהערים פֶּרְדִּיאַנְסְק ומִירַיאפול מעבר מזה, ונהר הייצ'ור יגביל את אדמת המושבה הזאת מאדמת אכרי הכפר הסמוך; ולכן נקראת המושבה הזאת בשם "מֶזֶ'רִיץ" כלומר: הנהר-וגבול.³ אך בפי העם

¹ [גוים גרמנים אתניים].

² מדת-ארץ רוסית-ערך אלפים אמה.

³ [מֶזֶ'ה-רִיץ, צריך להיות "גבול ונהר". מֶזֶ'ה פירושו "גבול", ו"רֶקֶה" ו"רֶצ'קֶה" פירושים "נהר" ו"נחל" בהתאמה].

תקרא: ה"נומר הרביעי" יען תחת המספר הרביעי נרשמה בספר הפקודים. (כל מושבה תרשם תחת נומר ידוע מאחד עד שבעה-עשר).

אחר אשר התישבו הבאים—בכפרים, שלחו את צעיריהם הראוים לעבודה, לחקר את האדמה ולעשות ולהכין את כל הדברים והמכשירים הנחוצים לעבודה; והזקנים עם נשיהם וטפם נשארו בכפרים עד הקיץ הבא. במקום הנועד לבנין המושבה מצאו הצעירים בית גדול ישן נושן אשר קירותיו מטו לנפל, אך בכל זאת, באין ברירה, שמו משכנם בו משך כל ימי החרף. אף חרשו את האדמה. ובעמל רב עלה בידם לזרע דסיטינה אחת זרע שיפון לכל משפחה ומשפחה, ובקיץ הבא קצרו ברנה את אשר זרעו בדמעה. וכאשר דשו וזרו את התבואה מצאו ערך מאתים סאה שיפון נקי מכל דסיטינה, כי האדמה היתה דשנה מאד, גם הגשמים ירדו בעתם.

לא אספר מההרפתקאות שעברו על בני המושבה בימים הראשונים להתישבתם בה, כי אין זה חפצי בספורי זה: יספרו זאת סופרי דברי הימים להמושבות האלו בספריהם; אך בחפצי לתאר איך נתגלגל הדבר, כי עזב אבי את המושבה וישב למלאכתו. הנני נחוץ לספר לפני הקוראים את תכן התנאים אשר על פיהם ניאותה הממשלה לתת אדמה ליהודים לעבדה ולשמרה. ואלה הם: לכל משפחה ומשפחה אשר בה ארבעה גברים מבין שמונה עשרה שנה ומעלה נתנה הממשלה ארבעים דסיטינות אדמה. החצי עליהם לעזב לשחת, והיתה למרעה לבהמתם ולכל חיתם במשך ימי הקיץ ולקציר השחת להכין מספוא למקניהם לימי החרף, והחצי—למזרע התבואה. חמש שנים הראשונות חופשים המה מכל מס, אף נתן להם מאוצר הממשלה מאה, מאה רובלים לכל משפחה ומשפחה לבנין בתיים. אחר עבר חמש שנים, יחלו לפרוע מעט, מעט את חובותיהם עם כל ההוצאות אשר הוציאה הממשלה עליהם. אבי היה רק אחד במשפחתו, ולכן מוכרח היה לרשם את עצמו בתור נוסף למשפחה אחרת אשר לה רק שלשה גברים הראוים לעבודה; ומשפחה כזאת נמצאה אז בין היוצאים, והיא משפחת בונדרוב, אשר ספחה את אבי אליה בתור הגבר הרביעי, ולכלם יחד נתנו את חלקם באדמת המושבה.

כאשר החלו לעבד את האדמה, והאדמה נתנה את יבולה, מאנו האחים בונדרוב לתת לאבי את חלקו אחרי מכרם את תבואתם, כי אמרו לו: דרך כי פטרת את עצמך מעבדת הצבא על ידינו ולכן נתן לך רק לחם לאכול ושמלתך לעורך—לא יותר. הדבר הזה לא יכל אבי נשא, כי הן לא ממכרת עבד ממכר להם; לכן עזב את המושבה וישב למלאכתו. את חיית ידו מצא בהערים אלקסנדרובסק ויקטרינוסלב. מקץ שנים אחדות שב לבקר את המושבה ושם ארש לו לאשה את הבתולה עטל בת ר' שמריה¹ בת אחיה של סוניא אשת איצא-סוניאס² את החתונה חגגו רק ברח"ש³ ולא בכל"ז⁴, ותמורת יין שתו מים. ובכן נשא לו החתן זכריה בר' יצחק-אייזיק את הבתולה עטל בת ר' שמריה כדת משה וישראל בלי מהר ומתן, בליל מוצאי יום הכפורים שנת תר"א לפ"ק. תיכף אחר חג הסוכות עזב אבי את המושבה, ויתישב בכפר פטרופלבסקה הסמוכה לה. לא ארכו לו שם הימים ויתישב בכפר פרישיב אשר בפלך טאבריה.

¹ [שמריה ב"ר יצחק-אייזיק סולטס. שם נעוריה של אם המחבר, סולטס, נקבע מתעודת הפטירה של אחיו משה מ-1935 בניו-יורק].

² ככה קראו הדודה סוניא לאות כי היא היתה עקרת הבית; גם בניה ונכדיה נקראו על שמה, כמו: אהרן-איצא-סוניאס; ובת אהרן: חנה-אהרן-איצא-סוניאס; ובעל חנה: לייזר-חנה-אהרן-איצא-סוניאס.

³ [רח"ש: רב, חזן, שוחט. והיינו הממון שהיו צריכים לשלם בעת החתונה, ואולי כוונתו כאן למליצה כמו מרחשין שפתותיו].

⁴ [כל"ז: כלי זמרים]

הכפר הזה נושב על ידי אשכנזים עוד בימי יקטרינה השנייה, ובימים אשר אני כותב על אודותיהם עלה הכפר ההוא כפורחת, וכמעט כל יושביו היו עשירים גדולים. אבי מצא שם שכר טוב לפעלו. ואף כי כשנתיים ימים היה עליו לעבד בתור פועל בבית בעל-מלאכה אחר, אשר ישב שם זה ימים רבים, הספיק בכל זאת לרכש לו מכירים רבים במשך שנתיים הימים, ולפתוח לו בית-מלאכה בפני עצמו. ובמשך שנים אחדות הרחיב את בית-מלאכתו עד אשר מצאו בו עבודה חמשה עשר פועלים. וימצא חיית ידו ברוח, כי הכפר היה מלא כל טוב, ובשכר איזה פרוטות מצא כל אדם את הכל מוכן ומזומן לפניו.

אבי, כאשר כבר אמרתי, היה בר אורין ובר אבהן. מבנה גותו היה איתן, פאותיו ירדו תלתלים משני צדעיו ומעולם לא העביר מספרים עליהן. הירמולקה, אשר בה כסה את ראשו תמיד, וטליתו הקטנה ממעל לכתנתו, היו מלבשויו בבית; ובימי הקיץ היה מטיל בהן גם בחוץ, וככה היה בא גם אל בתי האשכנזים גרי הכפר. והם לא שחקו עליו, אף כבודו כבוד גדול, כי את מוצא שפתיו שמר תמיד ומלאכתו היה עושה באמונה. ובדבר הזה קנה לב כלם לאהבה אותו.

הוא היה שומר דת באמת ובתמים, אף קנאי גדול היה. ונכון היה ליהרג אפילו אערקתא דמסנאי שלא בשעת הגזרה. שני הפכים נמצאו באבי אשר עד היום הזה לא אוכל לבא עד תכליתם: מתנגד גדול היה לחסידים ולרבותיהם ותכלית שנהא שנאם, אך את החסידות והקבלה אהב אהבה עזה; ומעולם לא עברה עליו שבת אחת מבלי ילמד בה את פרוש "אור החיים" לפרשת השבוע. ביסדו "מנין" בביתו, דקדק כי יתפללו רק נוסח אשכנז עם כל הפיוטים כאשר התפללו בעיר מוהילב. הדבר הזה עלה לו בדמים מרבים, כי גרי הכפר היהודים כבר היה להם "מנין" מתפלל בנוסח האר"י, ועל אבי היה לקבל בכל שנה ושנה רשיון חדש על "מנינו" מאת שר המחוז, אך כל קרבן לא היה יקר בעיניו ובלבד כי יוכל להתפלל כאשר הרגל מנעוריו.

פעם אחת בא אדם אחד, אשר היה לו דבר אל אבי, אל הכפר. ובסורו אל בית אבי מצאו יושב והוגה בספר. וישאלהו:

—הגידה נא לי, מי הוא פה ר' זכריה החיט?

—אני, אני הוא—ענה אבי.

האיש לא האמין למראה עיניו ולמשמע אזניו. ויאמר:

—משטה אתה ב', אדוני, הן פניך לא פני חיט. גם בגדיך יעידו עליך כי רב, שוחט או מלמד הנך.

—אל תתמה, אדוני, על הדבר הזה—ענה אבי בסבר פנים יפות—הן רבים היום רבנים, שוחטים ומלמדים אשר פני חיט להם, מדוע תחשב זאת לעון אם ימצא חיט אשר פני רב או שוחט לו.

מכנים-אורח גדול היה אבי, ומעולם לא אזכר יום אחד אשר נשב בו לאכל את סעודת הצהרים מבלי איש זר בינינו. בכל ערב שבת וערב יום טוב שבתה המלאכה בשעה השתים-עשרה בצהרים, למען תת להפועלים עת להכין צרכיהם לשבת וליום טוב. ומיחס גדול העמד על השלחן וכוסות סביבו למכביר וכל כלי הקדש אשר בכפר: השוחט, המלמדים ושאר בני תורה, היו מתכנסים ובאים לבית אבי לשתות תה ולדבר בעניני תורה, במשלי חכמים וחידות, מזכרונות מחיי היהודים בליטא בכלל, ובפרט מחיי היהודים המלמדים במוהילב אשר ידעם אבי פנים אל פנים.

בערב שבת אחר התפלה, בנגון המיוחד למתפללי נוסח אשכנז, ישבו לאכל סעודת הערב. אבי קדש רק על הפת, כי לא יכל לשתות יין-שרף רוב רביעית כדון, אך כל המסבין קדשו על כוס מלאה יין-שרף, והכוס עברה מיד ליד עד אם כלו הכל לקדש. אז החל אבי לזמר זמרות לשבת.

נגונים שונים היו לו לכל זמר; ואם בא איש אורח לביתו אשר ידע נגון חדש לאיזה זמר, לא הרפה אבי ממנו עד אשר למד את הנגון היטב. כל בני הבית היו מזמרים אתו יחד, גם הפועלים אשר עבדו בבית מלאכתו, גם הילדים אשר לא ידעו עוד קרא בספר ידעו את כל הזמרות בעל פה, אף כי לא ידעו גם פרוש מלה אחת מהן. הזמירות האלו עשו להן שם בכל הסביבה; והכל היו יודעים ומדברים על דבר זמרותיו של ר' זכריה מפרישיב.

בכפר ההוא ישב בימים ההם רופא מומחה, גלדרינג שמו, ומכל עברים נהרו אליו חולים רבים. מובן הדבר כי ביניהם היו גם יהודים ויהודיות עניים. ויען כי בית-חולים לא היה בכפר, והחולים, אשר נאלצו להשאר זמן ידוע בכפר, לא מצאו להם מקום לגור וכסף להוצאותיהם, היה אבי מכניסם אל ביתו. גם שכר בית פנוי בחצר אשר ביתו נמצא בו, והבית ההוא נהפך לבית-חולים במלא מובן המלה הזאת. ומלבד אשר אסף כסף להוצאותיהם מכל יודעיו ומכיריו היהודים והאשכנזים גרי הכפר, עוד פזר נתן מכספו הוא לחולים אביונים, ובהתלהבות עצומה עסק בדבר הזה כל ימי שבתו בפרישיב.

כאשר ראה אבי ברכה בעמלו, צוה להביא לו מחרקוב חתיכת בד "כשר", בלי חשש שעטנז, לתכריכים, ויתפרם לפי מדתו. וביום כלותו אותם, עשה סעודה לכל מכיריו. את התכריכים האלה נשא אתו תמיד בתוך תיק הטלית—ותפילין אשר לו בכל מקום אשר עבר, למען יהיו נכונים לעת מצא ולא יקבר חס ושלום בתכריכים משל אחרים.

כאשר הרחיב ה' את גבול אבי, אמר להביא את אמו אל ביתו. אמו גרה אז בעיר קלימוביץ בפלך מוהילב, אחרי אשר נשארה אלמנה מאישה השני אשר נשאת לו בעיר ההיא. ויען כי מסלות ברזל עוד לא פרצו בארץ בימים ההם, לכן שכר אבי עגלת צב עם סוסים אבירים ואשכנזי אחד מומחה לדבר נוהג בם. מאתים רובלים שלם אבי להאשכנזי ההוא כי יסע קלימוביץ ויקח את אמו ויביאה פרישיבה. אף מכתב נתן על ידו, וכסף שלח לאמו להוצאות הדרך. מאתים רובלים! האם דבר קטן הוא בעיניכם? הן גם היום לא בנקל יוציא איש סכום הגון כזה, ובפרט בימים ההם, אשר במאתים רובלים יכל אדם לפרנס משפחה שלמה משך שנה תמימה; אבל כל מחיר לא היה יקר בעיניו ובלבד כי יוכל לראות את אמו ולקיים בה מצות כבוד אם. שני חדשים עשה האשכנזי בדרכו, אך שב בידים ריקניות, ומכתב נתנה האם על ידי האשכנזי למסר לבנה, לאמר: יקר בעיני חפצך הגדול לראותני וגם חפצי גדול מאד לראותך; אך הן כבר זקנתי מאד לא ידעתי יום מותי, לכן לא אחפוץ לעזוב את ארץ ליטא הטהורה. וללכת למות ולהקבר באדמת טאבריה הטמאה. דמעות רבות שפך אבי על המכתב הזה, אבל נחם את עצמו. באמרו: הן כל אשר היה בכחי לעשות—עשיתי, ואם היא לא רצתה, הן "רצונו של אדם—זהו כבודו", אמרו חכמינו, ומה לי לעשות עוד ולא עשיתי?

את ביתו נהג אבי בזרע רמה: פקודותיו היו כדבר מלך שלטון, ואם העיז אחד מבניו לעבר עליהן הכהו שוק על ירך. וכאשר העיר אחד ממכיריו את אזנו לפעמים כי עובר הוא על מאמר חז"ל בהטילו אימה יתירה בתוך ביתו, ענה אבי כי כוונתו לא לטובתו הוא, אך לשם שמים, ועל כגון דא אמרו: גדולה עברה—לשמה, ממצוה—שלא לשמה.

אמי היתה אשה כשרה, העושה רצון בעלה, במלא המובן. עסקה בצרכי הבית: אפתה, בשלה בעד כולם וגם בעד הפועלים—כי לחם הפועלים היה נתן על שלחן אבי - גם את הלבנים כבסה בעצמה בעד הכל, כי שפחות לא היו לה. ומעולם לא שמעתי. כי תתרעם על אשר לה לעבד עבדה מרובה כזאת, ושמחה היתה תמיד בחלקה.

הארכתי מעט לכתב על אודות אבי ומנהגיו: אך אקוה כי יסלח לי הקורא לדבר הזה: הן את תולדותי חפץ הנני לכתב ובחפצי לתת מושג נכון לקורא מהסביבה אשר בה גדלתי וחונכתי, כי הסביבה הן היא הפועלת על הילד יותר מכל חנוך פרטי יהיה איזה שיהיה.

[2] בני-בית-אבי וחונכם

כשנתיים ימים אחר חתונתו נולד לאבי בנו הבכור ויקרא בשם יצחק-אייזיק, כשם אבי-אבי. אף כי על פי המנהג הזכות לקרא את שם הבן הבכור היא להאשה, לקראו בשם אחד מהוריה או קרובה, מחלה אמי, אשר היתה מטבעה אשה טובה מאד, על זכותה זאת לאבי. עברו עוד שלש שנים ויולד להם בן שני, ויקראו את שמו שמריה על שם אבי-אמי. לבן השלישי קראו משה. ובשנת תרל"ב ביום השני לירח אדר ראשון, אשר חל אז ביום הראשון לשבוע פרשה תרומה, נולדתי אני הבן הרביעי, ואקרא בשם אברהם שלמה כשם שני אבותיו הזקנים של אבי. בי ספר לי, כי אמי המליטתני על השלג, בלכתה לשאב מים מן הבאר הנמצאת בחצר רחוק מעט מן הבית, ותתעלף. אך המילדת האשכנזית מהרה ותביאה הביתה וכל אסון לא קרא לה. הביאו גם את ר' אבא השוחט והמוהל, והוא גם הוא הציץ בי וירא, כי כבר "נפל בי דמי", גם "נבלע בי דמי", ולכן אין כל סיבה מוצאת לדחות את יום המילה, והמצוה תוכל להעשות בזמנה. אבי שמח מאד על הדבר הזה. האחת—כי אשתו ובנו נצלו מסכנת נפשות אשר רחפה עליהם. והשנית—כי בן נתן לו ולא בת. והוא היה אומר: לכל בן ישראל נחוצה רק בת אחת, זכר לחרתי, ולא יותר. ולדבר הזה עוד ידיו רב לו. והשלישית—כי עלתה בידו לקים מצות מילה בזמנה זו הפעם הרביעית. אף סימן טוב היה לו, כי נס גדול כזה קרה לו בעצם יום הולדתי, ואות הוא כי עתיד הנער להיות גדול בישראל. וככה הבטיחו לו גם ר' אבא השוחט וכל המסבים. ואם עדה גדולה כזאת גוזרת—הקב"ה ודאי מקים. ומרוב שמחתו התנדב להוציא חמשה ועשרים רובלי-כסף להוצאת סעודת המצוה. ובאין יין-שרף מצוי בעת ההיא בפריש, שלח את אחד הפועלים אל כפר הסמוך אשר בית-מרוז פתוח שם לרוחה, להביא הין מלא יין-שרף. ועוד הפעם קרה נס גדול, כי שלג רב ירד ביום ההוא והקור היה הולך וחזק מאד, ומשה הגדול השליח, (ככה קראוהו להבדילו מאחי אשר קראוהו בשם משה הקטן). כמעט נקפא מקור. וכאשר שב הביתה היה על המסבים לשפשפו בשלג למען השיבו לאיתנו. ולאות תודה לאל עליון חגגו את סעודת המצוה הזאת משך שלשה ימים ושלשה לילות רצופים. אחרי עבר חמש שנים מיום הולדתי נולדה לאבי בת, ותקרא בשם סאסיע. ואחרי עבר ארבע שנים אחרות נולדה לו עוד בת אחת, זכר לחרבן שני, ותקרא תמרה. אלה היו בני בית אבי אשר נולדו לו בפריש.

כאשר סיפרתי למעלה היה אבי רחם ומוקיר רבנן, ולכן שם את כל מעיניו בחנוך בניו לעשותם לבני תורה. כל עמל נפש ועמל גו לא עמדו לשטן לו, וכל קרבן לא היה יקר בעיניו בהשתדלותו זאת. מלמדים טובים לקח לבניו, וארחתם ארחת תמיד על שלחנו. אף משכרתם נתן להם בעין יפה לפי ערך הימים ההם, גם אמי לא חשכה מעמל גופה ותכבס מלמדים את לבניהם, אף הרבתה לאפות ולבשל גם בעד המלמדים הטובים ההם, המדריכים את בניה בדרך הטובה והישרה בעיני אלקים ואנשים. המלמד הראשון אשר הביא אבי הביתה בעד אחי הבכור יצחק-אייזיק, היה ר' לוי-יצחק, יליד עיר וויטבסק, אחד מהמתנחלים בהמושבה פריוט¹ אשר בפלך יקטרינוסלב. המלמד הזה היה חסיד גדול. ואף על פי כן לא עמדה חסידותו לשטן לאבי להביאהו אל ביתו ולמסר את חנוך בנו הבכור לידו, כי אמר: אף על פי שר' לוי יצחק חסיד

¹ [השם הרשמי של פריוט היה פריוטנאיה.]

הוא, בכל זאת מלמד מובהק הוא. ובני קטן מאד וחסידות הן לא ילמדהו, רק קרא והבן בספר, בתורה, בנביאים ובכתובים, והספרים האלה הן קדושה אחת להם בין לחסידים בין למתנגדים.

ידעת המלמד הזה בתלמוד היתה מעטה מאד, אבל הן דרך רחוקה מאד מאלפא-ביתא עד התלמוד, ואז, בבא מועד, יראה איך יפל דבר. ויען כי בבית אבי היה רק תלמיד אחד הוא אחי הגדול, לכן הסכים כי יביא המלמד הזה אתו את בנו נער כבן חמש שנים אל בית אבי, ואבי התחייב להאכיל גם את הנער הזה על שלחנו. גם נתן רשות לר' לוי-יצחק לספח אל חדרו עוד שני ילדים ולקבל שכר בעדם, למען יהיה החדר שלם. כה החל חנוך הילדים בבית אבי. אחרי עבר שנתיים ימים הגיע תר החנוך גם לאחי שמריה וגם הוא נספח אל החדר ההוא. וגם אחי השלישי, משה, בא החדרה אחרי עבר עוד שלש שנים.

המלמד הזה היה איש טוב. עם תלמידיו התנהג בחסידות, לא הכם הרבה, אף ספר להם מעשיות מפלאי צדיקי החסידים דברים מגזמים ומופלגים מאד, אשר ילדים ישמעו בכל אות נפש. גם למדס קרא בספר ולהבין בחמש עם פירוש רש"י. גם נביאים ראשונים למדס. ושתי שעות בכל יום היה על התלמידים "להגיד עבר" כלומר: לקרא במחזור או בסליחה, למען יתרגלו לקרא את כל המלות הקשות בלי שום גמגום, אף כי לא יבינו את פתרונן. הקריאה היתה משבשת מאד מדקדוק לא ידע המלמד אף ידיעה כל שהיא, בין שין ימנית לשין שמאלית לא הבחין. גם את התו הרפויה והסמך היה מבטא כמו שין ימנית; ובפרוש למד לתלמידו, כי התו הרפויה, הסמך ושתי השינון מבטא אחד לחן, אך צריך לדעת איפה "להעמיד" גם הצירה, השוא והחולם קריאה אחת היתה לו בהם. ככה נמשך החנוך הזה בבית אבי עד אשר גדלתי גם אנכי ונהייתי בן שלש שנים, שאז מלאו לאחי הבכור שנים עשרה שנה.

עד הנה סיפרתי לכם את כל אשר ידעתי רק מפי השמועה, אבל עתה אחל לספר, את אשר עיני ראו ולא זר, כי מבן שלש שנים ומעלה הנני זוכר את כל אשר עבר עלי ועל בית אבי בפרוטרוט. לא אנזם; ולא אניח מלספר אף דברים קלי הערך, יען אקוה כי ימצאו אנשים אשר ימצאו איזה חפץ גם בדברים אשר ערכם אינו גדול לכאורה כל כך. כי ערך כל ספור הוא לא לפי ענינו, אך כאשר יעריך אותו הקורא. וכערך הקורא, כן יהיה.

אחי הבכור יצחק-אייזיק היה חלש המזג ובעל כשרונות בינונים; עד השנה השנים עשרה סגל לו רק ידיעה בתנ"ך ובפרק משניות עם הברטנורא; ויען כי אבי חפץ מאד "לעשותו" לרב—ויהי מה: ולקחת לו מורה יותר טוב מר' לוי-יצחק לא יכל, כי חברים כאלה אשר יוכלו ללכת הלאה בלימודי התלמוד לא נמצאו בכפר; לכן, בעצת ר' לוי-יצחק ובאמצעותו, שדך לאחי בת אחד מבני המושבה פריוט, בת שנים עשרה שנה, בתנאי: כי יתן המחזות להנער מזונות על שלחנו משך שש שנים, וימסרהו להמלמד ר' זלמן נולער מופלג גדול בתורה מיוצאי וויטבסק, עד אשר יקבל אחי או סמיכה לרבנות או קבלה על שחיטה ויהי מוכשר לפרנס את אשתו. ואז ישא הבחור את הבתולה כדת משה וישראל. ותיכף אחר חג הפסח תרכ"ה נסעו אבי, אחי ור' לוי-יצחק פריוטה, ויחגו את התנאים כמשפט. אבי שב הביתה בלב מלא תקוה טובה, כי עתה יהיה בנו יהודי הגון. ור' לוי-יצחק שב למלמדו בבית אבי על כנו.

אחי השני שמריה, היו כשרונותיו עוד קטנים משל אחי הבכור. עד שנים עשרה שנה למד גם הוא בחדר; אבל עד העת ההיא לא הצפיק לרכש לו יותר מידיעה קלה מאד בחמש ותנ"ך, ועוד קלה ממנה בספר "חיי אדם". אבי הצטער מאד על הדבר הזה ויחלף את ר' לוי-יצחק במלמד אחר, ר' משה מוילקומיר שמו, אחד מבני הישיבה אשר שם. הוא היה איש קנאי וקפדן, מוכה במכת מצרים השלישית, אבל למדן גדול מאד. המלמד הזה החל להכות בתלמידיו מכות בלתי סרה וליסרם על אחת—שבע; אף על פי כן לא עלה בידו ללמד לאחי זה אפילו פרק אחד

מה"לקח-טוב" (קטעים ממקומות בש"ס לילדים). אבי ראה כי תקותו "לעשות" את בנו זה לבן תורה נשארה מעל, ויקחהו מהחדר. ובלב קרוע ומורתח מסרהו לאחד החייטים אשר בהכפר הסמוך ללמדו אומנות.

אחי השלישי משה היה נער בריא, אבל כשרונותיו היו עוד גרועים משל אחי שמריה; עד השנה השתים עשרה למד גם הוא, וברוב עמל עלה בידי המלמדים ללמדו להתפלל מתוך הסדור ולא יותר. גם הוא שלח על ידי אבי בדרך אחי השני ויהי בעל מלאכה.

אחרי כל אלה סמכה תקות אבי רק עלי. אני הייתי מנעורי נער בעל כשרונות גדולים: כח זכרוני היה חזק מאד, וכח-הדבר התפתח בי עוד בהיותי בן תשעה חדשים. במלאת לי שלש שנים והייתי משתעשע עם חצעצועים אשר היו לי באחת מפינות החדר אשר למד שם ר' לוי יצחק המלמד תורתו לתלמידיו, והוא היה משנן להם איזו מלה קשה ופתרונה, הייתי זוכר אותה מבלי אשר ידעתי עוד קרא את האלפא-ביתא. ר' לוי-יצחק ידע זאת. ולכן בחזר התלמיד ביום החמישי על סדר השבוע והיה שוכח את פתרון המלה הקשה, היה הרבי קורא לי ומעמידני על השלחן ושואל: הגידה נא מה יהיה פתרון המלה הזאת? ואנכי, בלי שום מחשבה תחלה, הייתי משיב לו כהוגן. אז החל הרבי ליסר את תלמידיו בדברים כאלה:

— "ראו! הן הנער הזה רק בן שלש שנים. עודנו לבוש בגדי ילד קטן—מכנסים שלמים מהצואר עד העקב. ופרוזדור לו מאחוריו על כל צרה שלא תבא, יעסק בצעצועיו כל היום ולא ידע אף קרא אלפא-ביתא, ובכל זאת ידע פתרון המלה, יען שמע פעמים רבות בשנני אותה לכם. ואתם—הגוים הגדולים! לא תזכרו אותה. וזה לכם האות כי אינכם חפצים לדעת".

הנערים הכלמו כלם. והרבי צוה על הנער אשר לא ידע את פתרון המלה, כי יגש אלי וינשקני מנשיקות פיהו. ובלב נשבר מלא הנער את אשר הטיל עליו הרבי. לשמחת לב אבותי לא היה כל גבול, כי עין בעין ראו כי נוצרתי לחיות אדם גדול. אך לא בכל פעם עלה בידי הרבי להרעים את תלמידיו על ידי, כי בפעם השנית כאשר העמידני על השלחן ויצו על התלמיד לנשקני, עשה התלמיד כמעשה עשו על פי הדרש, וישקני עם נקודות, כלומר: נשק לחיי עד שפך דם. הרימותי קול זועות וכל בני הבית חרדו לקולי. התלמיד קבל למטרפסיה: מלבד אשר הכהו הרבי מכות אכזריות עוד קרא את שמו: "עשו". וככה היו קוראים לו גם הרבי, גם התלמידים עוד ימים רבים אחרי עזבו את החדר.

נשיכת הנער עשתה את שלה, והנערים נצלו פעם אחת מלהתביש על ידי; כי בקרא אותי הרבי עוד הפעם לגשת אל השלחן, לא חפצתי ללכת בשום אופן, ומהרתי והתחבאתי תחת סנורה של אמי, וכל עמל הרבי להוציאני משם—עלה בתהו.

בימים ההם קרה לי עוד אסון אחד: אמי תפרה לי כתנת חדשה. ברוב שמחה לבשתי את הכתנת היפה הזאת. היום ההוא היה יום מות אבי-אמי ונר היה דולק על החלון כל היום לזכר נשמתו. לעתים תכופות עליתי על הספסל אשר עמד אצל החלון להסתכל במראה אשר בקיר לראות איך תלבישני הכתנת הזאת. ומבלי משים אחזה האש בכתנת מאחורי ותאכל אותה ואת בשר על גבי. צעקתי צעקה גדולה. בני הבית באו לעזרתי ויכבו את האש, אף מהירו את הרופא, אשר נתן לי סמים למרפא. כשני חדשים שכבתי על משכבי ופני למטה. אך שבתי לאיחתי מעט, אף כי לא קמנו עוד, שמעתי את אבי מדבר אל אמי לאמר:

—הידעת עטיא! מלאך המשחית שם עינו על בננו היקר הזה לשחתו. ולכן החלטתי, כי אך יקום מחליו זה אמסרהו לחדר, אף על פי שהוא עתה רק בן ארבע שנים. ילמד תורה, ותהי תורתו מגנת עליו.

—לו יהיה כדברך—ענתה אמי.

בפיו דבר אבי ובידו מלא. ובערב חג השבועות, זמן מתן תורתנו, יום מות אבי-אבי, עטפני אבי בטלית גדולה ונשאני על זרועותיו אל הבית אשר הוקצה לבית תפלה ליהודי הכפר אף כי ה"חדר" היה בבית אבי, בכל זאת, למען עשות פומבי לדבר, נשאני שמה. שם קראתי את האלפא-ביתא ישר והפוך, כי כבר ידעתי היטב, ואחרי כן שבנו הביתה בהמון חוגג. מגדנות ומתנות מכל עברים עפו אל השלחן בקראי את האלפא-ביתא. והרבי הגיד לי כי מלאכים טובים עושים ככה לכל ילד טוב אשר יעסק בתורה בחפץ לב. ובכן פסקתי מלהיות חופשי לנפשי ואספח אל התלמידים אשר ב"חדר" ר' לוי-יצחק ואחל לעסק בתורה. אף עשיתי חיל בלימודי: מקץ ה"זמן" הראשון החילתי ללמד חומש אף לא היה להרבי לעבד עבודה קשה עמי, כי אך החילתי לקרא כיאות, כבר ידעתי פתרון מלות רבות מהימים אשר עסקתי בסדור צעצועי בפנת ה"חדר" אשר שם למד הרבי את רבי תורתו לתלמידיו. כאשר ראה אבי את החיל אשר אני עושה בלימודי, עוד חזקה תקותו בו כי אהיה לרב בישראל.

אף כי ילד קטן הייתי, בכל זאת לא מנעני אבי מללמד גם בערב עד השעה התשיעית. וזה היה סדר הלימוד: בבקר, בבקר קמתי בשעה השביעית והחלונו להתפלל. ביום הראשון—מ"מ-ה-טובו" עד מזמור שיר חנכת, ביום השני—משם עד "ברכו", ביום השלישי—מ"ברכו" עד אחר "שמונה עשרה, ברביעי—מ"תחנון" עד גמירא. וכאשר היתה כבר תפלתנו שגורה בפנינו, החלונו להתפלל ביום הראשון מ"מ-ה-טובו" עד "ברכו" ביום השני—מ"ברכו" עד גמירא ובן הלאה. אחר התפלה אכלנו סעודת הבקר ואחרי כן למדנו פרשת השבוע על הסדר. אחרי כן קראנו באחד המחזורים "עברי קשה" להרגיל עצמנו בקריאה. אחר הצהרים למדנו נביאים ראשונים וחזרונו על פרשת השבוע אשר למדנו בבקר. מראשית הזמן השני החלונו ללמד גם להבין אותיות רש"י וגם לקרא בהן, אחרי כן התפללנו תפלות מנחה ומעריב, ברכנו ברכת המזון קראנו קריאת-שמע שעל המטה. ובזה תם סדר היום. כל אשר הוספנו לקרא במהירות יתירה, הוספנו גם ללמד יותר ויותר עד כי מקץ הזמן השני כבר למדנו את כל סדר השבוע בחומש בלי פירוש רש"י, ופרשה אחת עם פירוש רש"י. התפלות כבר היו שגורות על פי בעת ההיא. פעם אחת, באחד הימים מראש חדש ניסן והלאה, שבהם היינו לומדים רק חצי היום בחדר וחציו השני היינו חופשים לנפשנו, כחשתי לאבי באמרי לו כי כבר התפללתי. אבי היה מספק בדבר ולכן שאל את אמי:

—הגיד נא עטיא, הראית את ה"קטן" הזה מתפלל היום תפלת מנחה ומעריב, ברכת המזון וקריאת שמע?

—טרודה הייתי מאד בצרכי הבית—ענתה אמי—ולא ראיתי מאומה, אבל כפי הנראה לא התפלל, כי לולא זאת היה אחד מבני הבית רואה אותו מתפלל.
—משה "הגדול"!—קרא אבי להפועל הראשי—בא הנה וראה את חביבך זה מתכחש לאמר כי התפלל; שאל נא את ה"אנשים" אשר בבית אם ראה אותו אחד מהם בעת תפלתו.
—לא—ענו כלם פה אחד—לא ראינו.

—אם כן—אמר אבי בצחוק—קחה את הסדור והתפלל מהחל ועד כלה; ואם באמת כבר התפללת, אז, אם באחד הימים, לא יעלה ולא יבא, תשכח ולא תתפלל פעם אחר. אז תהי לך התפלה הזאת לתשלומים.

את המשפט הזה קבלתי עלי באהבה יען כחייתי לענש יותר גדול מזה, כי ידעתי את אבי לקפחן גדול בעינינים כאלה. רצתי אל החדר לקחת את הסדור; אבל, אהה לשבר! עוד תיכף אחר תפלת

שחרית לקח' אחד הפועלים שבבית אבי את כל הסדורים ויביאם אל המנין כי "יאהר צייט" לו מחר. ולכן הכין את הסדורים בעד הקרואים אל המנין; ובכן נגלה עוני לעין כל. אבי ראה אותי רץ הנה והנה ומחדר לחדר וישאלני:

—מדוע אינך מתחיל להתפלל?
—לא אוכל למצא את סדורי—עניתי.
—ואיפה הנחתו?—שאלני אבי—הן אמרת כי התפללת וזה רק כשעה אשר פנה היום לערב—אנשים!—פנה אבי אל הפועלים—האם לקח איש מכם את סדורו של הנער?
—אנכי לקחתי את סדורו—ענה אחד הפועלים—ביחד עם כל הסדורים האחרים בעוד היום גדול להמנין והנחתתם שם עד למחר כי "יאהר צייט" לי היום.
—אם כן—אמר אבי אלי בחימה גלויה—שקרת באמריך כי התפללת, שקץ מתעב, הבה ואראך את ידי הקשה!

כהלום רעם עמדתי לפני אבי. ומבלי חפץ יצאו מפי הדברים האלה:
—התפללתי בעל פה.

אך הוצאתי את המלים האלו מפי התחרטתי עליהן כי עוד לא נסיתי להתפלל אפילו פסוק אחד או ברכה אחת בעל-פה. והנה הוספתי חטא על פשע בדבר אשר אוכל להבחין בו. אבל הנאמר—אין להשיבו. ואבי קרא ל"משה הגדול" בשחוק מהול בכעס:

—משה, משה! ראה את חביבך זה, הנה הוא אומר כי התפלל מנחה ומעריב, ברך ברכת המזון אף קרא קריאת שמע שעל המטה. וכל אלה קרא בעל פה. השמעת מימך כי נער בן חמש שנים, הלומד פחות משנה בחדר, יקרא כל הדברים האלה בעל פה? היה נא אתה לדין! נקבה את הענש אשר עלי לענשהו על חטא קשה כזה וכאשר תחרץ כן תהי.

—אם למשפטי תחכה—ענה משה—אז עלינו לנסותו. ואם באמת יוכל לקרא את כל הדברים האלה בעל-פה אז על האב נשים את הענש היותר קשה: כי יתפר למענו בגדים חדשים לחג הפסח הבא, ועל כל האנשים אשר בבית אשר לקחו חלק בהלבנת פני הנער ברבים—לתת לו איש, איש עשר, עשר פרוטות. ואת, אמו—אמר בפנותו אל אמי—תאפי למענו תופינים מדי יום ביומו עד חג הפסח. אך אם לא יוכל עמד, אז.....

טרם כלה משה הגדול את דבריו חרדתי חרדה גדולה ואבך בלי הפוגות, כי יראתי כי אמרתי אך יאמר להכותני שוק על ירך, יען חטאתי גדלה מאד בעיני כי כחשתי פעמים; אך משה, אשר אהבה עזה אהבני, אחרת יעץ, ויגמר את משפטו ככה:

—אז... הן קבל כדי רשעתו. הלא תראו כי ארכבותיו דא לדא נקשן ועיניו יזלו דמעות; והרי הוא בעל תשובה גמור ולא ישוב עוד לכסלה.

—משפטך יישר בעיני מאד—אמר אבי—ובכן הניחו לנער וינוח מעט עד אשר נוכל לנסותו.

כעשרה רגעים עברו. ואחרי הנפשי מעט החילותי להתפלל. אשרי וברכת שמונה עשרה של מנחה ותפלת מעריב עד שמונה עשרה גמרתי בלי גמגום. ואבי צוה לבלי אשנה את תפלת שמונה עשרה של מעריב כי די למעני תפלת מנחה. גם על ברכת המזון עברתי בשלום. ואת "קריאת שמע" קראתי רק עד "גד גדור יגודנו" (בנוסח האר"י) והשאר מחל לי אבי. קצרה ידי מלתאר את שמחת אבותי. כל האנשים אשר סבבוני חבקוני, נשקוני. ואיש לרעהו הביע

שמחתו ותמהונו. אמי לחצתני אל לבה, ומרוב חושיה בה בכתה הרבה בכי עד כי ברוב עמל השיבוה לאיתנה. וממחרת היום ההוא ידעו כל היהודים גרי הכפר, כי הילד הקטן אשר לר' זכריה כבר ידע להתפלל את כל התפלות בעל-פה. וכל הנשים התברכו בי. ולאמי אמרו: אשרך, קְטִיא, שכן כזה יצא ממעיך.

בימים החם קרה הענין אשר סיפרתי למעלה, כי החליף אבי את ר' לוי-יצחק המלמד בר' משה מוילקומיר. אם ישרו החליפין האל בעיני אבי—לא אדע, אך בעיני התלמידים כלם ובעיני אני—לא ישרו. ר' לוי-יצחק היה איש טוב, אך המזג מתנהג בחסידות עם תלמידיו וכמעט כלם אהבוהו; ואם לא קימנו את אשר צוה עלינו—מיראה, הן קימנום—מאהבה. ושלוש ושלוה היה בחדר כל ימי היותו בביתנו. אבל מיום בא ר' משה אל ביתנו, לא היה יום שלא ישמע בו קול שוט מכה וקול ילד בוכה, כי קפדן גדול היה זה משה האיש. ועוד חסרון גדול היה בו, כי לא היה מלמד מעודו, וזה לו רק ה"מקום" הראשון אחרי צאתו מוילקומיר. ולכן כאשר החל ללמדני לקח-טוב חפץ כי אבין את הסוגיא כאשר יבינה הוא. ואם לא הבינותי—היה מהרפני ומקללני. ואם לא הכני הוא רק על כי ירא פן יהרגני כי קטן מאד הייתי, ואבי צוה עליו במפגיע לבל יהיו לגעת בי בידו.

תיכף אחר חג הפסח החילותי ללמד מלבד החמש ותנ"ך גם את ה"לקח-טוב"; ובהגיעי לשבוע שחל שבעה עשר בתמוז להיות בתוכו, למדתי כבר את המשנה: מצא שטרי-חוב אם יש בו אחריות נכסים—לא יחזיר. עם כל סוגית הש"ס שעליה. שערו נא בנפשכם, הקוראים, ילד בן שש שנים עוסק בשאלה נכבדה כזאת: שאלת שטרי-חוב, אשר לא רבים מעורכי-דין יבינוה. לעשות חלוק בין "חייב מודה" ובין "אין חייב מודה". ולהבין דעתם של החכמים האומרים כי אחריות—טעות סופר היא". או אם "חיישין לפרעון ולקנוניא" או לא, דבר אשר לא בנקל יעלה גם ביד תלמיד בית-מדרש גבוה להבינו עד תכליתו.

בכל ימי השבוע שכן לי הרבי את הסוגיא הזאת פעמים בכל יום. וביום החמישי בבקר היה עלי לחזור עליה לפני הרבי בלי שום עזר מצדו. כל השבוע כלו חרדתי מאימת יום הדין הזה, כי יראתי כי אמרתי הן כל חמתו ישפוך עלי הרבי אם לא אדע את הסוגיא הזאת על בוריה ואולי גם יכני, למרות פקודת אבי, כי מה לא יעשה איש בשעת כעסו? ובפרט אם יכני על דבר אשר לא ידעתי את למודי, ובדברי לימוד לא התערב אבי במעשה המלמד מעולם, לבלי יפל כבוד הרבי בעיני התלמיד. אך פתאם באה עזרתי ממקום אשר לא פללתי, וזה הדבר:

מנהג ר' משה היה להתענות תעניות שני וחמשי בכל ימות השנה ובפרט בין המצרים, שבהם היה יושב, כשתי שעות בכל יום אחר הצהרים, על הקרקע, בוכה ומתאבל על חרבן הבית. והיה אך כלינו להתפלל, ישב הרבי אל השלחן ללמד לתלמידיו: תחלה קראנו עברי קשה במחזור, כנהוג, אחרי כן למדנו את פרשת השבוע עם פירוש רש"י. ולעת הצהרים אמר אלי ר' משה: "עתה, אברהם-שלמה, הגישה נא את ה"לקח—טוב" ואמר את שעורך. בלי חפץ הלכתי לחפש את ה"לקח-טוב"; והיה אני עושה כה וכה, ואבי ניגש אל ר' משה ויאמר לו:

—הן היום בוער כתנור, והילדים עיפים, ואתה הנך מתענה. שמע נא לעצתי ותן חפש לנערים, לכו וישחקו בחוץ ויונחו מעט וגם אתה הנפש מעבודתך.

—לו יהי כדברך—ענה ר' משה—כי מאז הבקר הנני חש בראשי ולא אדע אם אוכל להשלים את התענית, כי יום חם כזה לא אזכר זה ימים רבים.

לא אוכל לתאר לפניכם את התודה הרבה אשר רחש לב התלמידים כלם לאבי; ובפרט לבי אני, אשר ממש יצאתי מאפלה לאור גדול. לו לא התבישתי כי עתה הייתי נופל על צוארי אבי ההייתי מעתיר לו עתרת נשיקות; בקול רנה וצהלה עזבנו את החדר ונהי חופשים עד הערב.

ואף כי בפעם הזאת עזבתי את החדר יחד עם הרבי ושטרי החוב שיש בהם אחריות נכסים ברוב שמחה, לעתים לא רחוקות היינו יושבים אצל הרבי וה"לקח-טוב" באהבה רבה והיינו מתענגים על דברי החכמים אשר מצאו טעם לכל דבר ודבר ותשובה לכל שאלה ושאלה. וכה היינו מתעמקים בהלכה, עד כי אם גם הגיעה שעת האכל, היינו מבקשים את רבנו לבלי הפסק ולגמר את הענין כלו. כמו במשנת: "מצא אחר הגפה או אחר הגדר גוזלות מקשרים וכו' הרי זה לא יגע בהם עם כל סוגית הש"ס שעל המשנה הזאת. מאד ישרה בעינינו שאלת הגמרא: "ואמאי?—ליהוי קשר סימן?" וחכמת ר' אבא בר זבדא שתרג: "במקשרין בכנפיהם—דכולי עלמא הכי מקטרי." את השאלה המחכמה: "וליהוי מקום סימן?" ואיך השכיל רב עוקבא בר חמא לתרג: "במדדין". ואת השאלה הגדולה ששאלה הגמרא תוך כדי דיבור: "אי במדדין—מעלמא אתו—ומותרין?" ואיך עלה ביד הגמרא לצאת מן המצר, באמרה: "איכא למימר: "מעלמא אתו", ואיכא למימר: "אינש אצנעיהו" והוה ליה ספק הינות. ואמר רבי אבא בר זבדא, אמר רב: כל ספק הינות—לכתחלה לא יטול. ואם נטל—לא יחזיר". ובזה התירוש נחה רוח כל התלמידים. ובשמחה רבה חזרנו על כל הסוגיא הזאת פעמים אחדות. ובכל פעם ופעם הבינו התלמידים יותר ויותר את החכמה העמוקה שבכל שאלה ותשובה, ואת הישר הגדול שבפסקו של רבי אבא בר זבדא, עד כי בצאת השבוע היתה הסוגיא שגורה על פינו בעל-פה. ככה גמרנו אצל ר' משה מוילקומיר את כל ה"לקח-טוב" במשך ימי הקיץ ומתחלת החורף הבא החלונו ללמוד גמרא מתחלת פרק "אלו מציאות" והלאה בלי שום הפסק.

אך לא ארכו ימיו של ר' משה בבית אבי. סיבה אחת, קטנה באיכותה אך גדולה בתוצאותיה, סבבה את הדבר, כי קפדה כאורג את כח הסבל של אבי, והכריחתו לשלח את רבי משה מביתו. וזה הדבר: אחי שמריה הפיל קן של אפרוחים בשבת, ובזה העלה את חמת ר' משה עד להשחית כי קנאי גדול היה וחילול שבת כזה לא יכל נשוא. ויך את הנער מכה רבה עד כי נפל למשכב. את הדבר הזה לא יכל אבי למחול לו. ועוד במוצאי השבת ההיא אמר לר' משה: הא לך את כספך המגיע לך בעד ה"זמן" השלם ולך באשר תלך. כי לא לריב לאלקים לקחתך הנה, אך ללמד לקח לבני. וכל זמן שהיית מכה אותם על עסקי לימוד—החרשתי, כי אמרתי: "חושך שבטו—שונא בני", אך להיות שוטר לשערי השמים לא בקשתך אף לא חקרת ולא דרשת אם בזדון או בשגגה עשה הנער את הדבר, ומהרת להכותו עד כי הגיע לשערי מות.

בלי חפץ עזב ר' משה את בית אבי; אך אני, אחי והתלמידים האחרים אשר בחדרנו שמחנו מאד בלבבנו כי פתאום נצלנו מתגרת יד האכזר הזה. את שמחתנו עצרנו בקרבנו כי לא ידענו אם לא יקחו לנו רבי אשר יהיה אכזרי יותר מזה. וביום הראשון בבוקר, בבא החדרה התלמידים אשר עוד לא ידעו כי ר' משה איננו, קרא עליה אחד מן התלמידים (אשר קרא תמיד את הרבי באפו: "כי-זה") את המקרא הזה "כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו".

[3] ר' יעקב רוזוב

בעת ההיא עזב ר' אבא השוחט את פרישיב, ועל מקומו בא ר' יעקב רוזוב, אחד מיוצאי צ'רניגוב אשר התישבו באחת ממושבות היהודים בפלך יקטרינוסלב, וסלדקו-בודנא שמה בכתב-עמים. ובשם העם תקרא: "קובילנא". להשוות הזה היתה ידיעה נכונה בש"ס גם התאמר ל"בעל-דקדוק" גדול. וכשהיה קורא בתורה, היה קורא את החסרי-פא-נון במלואם: תנפל עליהם

אימתה ופחד, וינגש אליו יהודה ודומיהן. את אהח"ע המנקדות בפתח בסוף המלה, קרא כפי דעת המדקדקים, האומרים, כי נקראות הן בפתח תחת הנה הנמשך מהתנועה הגדולה שלפניהן. כמו; גבה—גבוה ניחח—ניחות. והעם הפשוט, שאין לו כל ידיעה בדקדוק, בשמעו את המילים האלו מפורש יוצאות מפי ר' יעקב בהברותיהן המשוונות, אמרו: אך מדקדק גדול האיש הזה. לפני תלמידיו התפאר בידיעתו בדקדוק, והיה מראה להם נפלאות. למשל: היה לוקח תקון סופרים, קורא בו ואומר להם בעל פה באיזו מן האותיות ימצא דגש, ותחת איזו הברה—מתג. וכל אלה היו לפלא בעיני תלמידיו הקטנים, אשר לא היתה להם אף ידיעה קלה בדברים כאלה. הוא היה גם משכיל לחצאין: ידע לכתוב מעט בשפת רוסיה, קרא מכתב-עתי המליץ, אשר יצא אז לאור באודסא; ואף כי לא היה אז בי-דואר בפרישיב, רק בהלבשטט, הרחוק כשתי וורסטאות משם, היה מקבלו משם פעם בשבוע. את ארבעת כללי החשבון ידע היטב, גם כתב ידו היה יפה להלל, גם היה עובר לפני התיבה בשבתות וימים טובים, ובימים הנוראים היה "בעל-שחרית" נפלא; וכאשר המליץ עליו אחד מן הפועלים בבית אבי, היה "שוחט מן הצואר" נפלא. ועל כן בחרו בו שני הטבחים אשר בפרישיב. ר' דוד ור' אליה מרדכי, אשר גם שניהם היו מהמושבה ההיא, ואבי הסכים על ידם. ובעזבו ר' אבא השוחט את פרישיב לקח ר' יעקב את מקומו גם בעיני המלמדות.

כעשרה תלמידים היו לו. ביניהם היו תלמידים מבן עשר שנים עד חמש עשרה שנה. קטן שבכולם הייתי אני. ובפירוש התנה אבי עמו כי לא ילמדני דקדוק; אך גם ר' יעקב מצדו התנה, כי תנתן לו הרשות לתקן מעט את קריאתי העברית, כי לא יכל שומע אותי מבטא שין שמאלית, סמך ותו רפויה כמו שין ימנית. "אך לא יותר"—התנה אבי—כי אין הדקדוק שוה בנזק לימוד הגמרא. ומראש חודש אייר תרכ"ט והלאה החל ר' יעקב ללמדני רבוי תורות.

ר' יעקב לא מצא דירה בפרישיב, ולכן מוכרח היה לשום משכנו בקצה הכפר הופנטל, ההולך שלוב עם הכפר פרישיב, מעבר השני לצד השדות. שני הכפרים ביחד עשויים כמין קשת, ומן היתר עד הקשת היו גנים ופרדסים. ללכת דרך הכפרים היתה הדרך רחוקה מאד לנער קטן כמוני. ובימים ההם קרה מקרה כי אחי הבכור אשר למד בהמושבה פריוט. חלה את מחלת הטיפוס ביום הפורים העבר, ואבי, מיראתו פן לא ישגיחו שם עליו כראוי, וכן מפני שלא היו רופאים מומחים מצוים שם, הביאהו פרישיבה למען תשים אמי עינה עליו ורופא מומחה כגלדרינג ירפאהו. ואף כי אחר הפסח כבר שב אחי לאיתנו, לא שלחו אבי, בכל זאת, פריוטה, ויחליט להשאירו בבית ולהבריאהו עד אשר ישוב לאיתנו כקדם. ולמען לא יוציא אחי "זמך" שלם לבטלה, מסר אבי גם אותו לר' יעקב ללמדו חולין עם יורה דעה משך ימי הקיץ. וגם לאחי אשר קם זה עתה מחוליו כבד היה הדבר ללכת פעמים בכל יום הלך ושוב, דרך הכפרים. היתה גם דרך אחרת קצרה ביותר—דרך הכרמים, אך יושבי הכפרים לא היו מניחים לשום אדם לעבור דרך שם, כי יראו פן יקטפו את הפרחים או יגנבו מן הפירות בעת הבשלים. אבי הלך אל בעלי הגנים ויבטיחם כי בניו לא יסורו בלכתם ימין ושמאל ולא יפסו ידיהם בגזל. בעלי הגנים נעתרו לבקשת אבי, ואחזנו מלאנו את אשר נטל אבינו עלינו, ויראנו אף להסתכל בהעצים המלאים פירות שונים בעת הבשלים, לבל יתגר בנו השטן למלא את תאונו.

פעם אחת היה אחד מהבעלים בגן, ויקראנו אליו ויחפוץ לתת לנו מפרי גנו; אני חפצתי לקחתם מידו, אך אחי הבכור גער בי, ויאמר לבעל הגן: רב תודות לך, אדוני, על חסדך זה. אך קחת לא נוכל, כי אם נביא הביתה ואבינו יראה כי הבאנו מפרי הגן, יחשדנו כי גנבנו ונעיר חמת אבינו עלינו, כי הוא צוה עלינו לבלי גנוע בכל אשר בגן. אנכי, אשר לא יכלתי לעמוד בפני תאותי לטעום מפרי הגן, בקשתי מאת בעל הגן כי יתן לנו פתקא כתובה בכתב ידו, כי ברצונו נתן לנו מפרי, ואז הן לא יעשה לנו אבינו דבר. בעל הגן מלא בקשתי בחפץ לב, ויאמר לאחי: התראה כי אחיך הקטן חכם ממך וימצא עצה נכונה איך לצאת מן המצר. הוא מלא לנו סל קטן

פירות שונים ונאכל מהם בדרך וגם הביתה הבאנו לא מעט.

כאשר סיפרתי למעלה—עשרה תלמידים היו לו לר' יעקב בשנה הראשונה מלבד אחי הגדול. ומספר התלמידים היו הכיתות. אבל ר' יעקב התחכם ויעש מהם שתי כיתות: האחת—מילדים אשר כבר נתנו אותותיהם אותות, כי לא יעשו חיל בתלמוד. ובהסכם אבותיהם למדם רק משניות וחיי-אדם, והכחה השניה—מילדים אשר יש תקוה לאחריתם. חומש עם רש"י ותנ"ך למדו הכל ביחד פסוק אחר פסוק, והדבר הזה הקל מעט את עבודת ר' יעקב, כי בכל יום ויום היה עליו ללכת מהופנטל לפרישיב, ומשם לעבר הלבסטטה לשחוט בבתי המטבחים ואם ילמד לכל אחד מהתלמידים בפני עצמו, אז לא היתה השעה מספקת לו בשום אופן. וכשהיה אבי שואלו: איכה יהיה כדבר הזה, כי ילמדו יחד תלמידים אשר ידעתם עוד מעטה בתלמוד עם תלמידים הלומדים את התלמוד זה ארבע וחמש שנים? על זה ענה לו ר' יעקב, שפקח היה, בדרך משל: למה הדבר דומה—לשלוש עגלות שהיו באות בדרך; האחת רתומה לשלושה סוסים, השניה—לשנים, והשלישית—לאחד. הן על פי חשבון אם היתה הראשונה עושה את דרכה בשלושה ימים, היה על השניה לעשות דרכה בששה ימים, והשלישית—בתשעה ימים. אבל מה יעשו בעלי העגלות הבקיאים?—מעכבים מעט את בעלת השלושה—ומריצים מעט יותר מן הרגיל את בעלת האחד, ועושים את דרכם יחד בלי נזק נראה לכל העגלות. ככה אעשה גם אני: אכביד מעט את ידי על הקטנים ואשים רסני בפי הגדולים, והכל על מקומו יבא בשלום. ועוד גם זאת: ידיעת הגדולים לא רבתה מאד על ידיעת הקטנים, ואם רבתה—הן רבתה רק בזה שהם ממהרים לקרוא מעט מהקטנים, אבל בהבנת הענין יש מהקטנים המבינים יותר בנקל ויותר טוב מהגדולים. המענה הזה הניח מעט את דעת אבי, אך בקש מר' יעקב, כי ישים עינו עלי, כי לפי דברת רבים מבינים לגדולות נוצרתי.

בשעה שהיה ר' יעקב הולך אל בתי המטבחים לשחוט, היה נותן לנו שיעורים, ועלינו היה להכניס עד שובו. למשל: היה מצוה עלינו לעשות "חבורים" גדולים ממספרים רבים ולעשות אחרי כן את הבחינה על ידי "חסור". וכאשר סגלנו לנו כבר את המלאכה הזאת, היה מהפך לנו את הסדר: לעשות "חסור" ארוך מאד ולעשות אחרי כן הבחינה על ידי "חבור". אחרי כן למד לנו גם את מלאכת ה"כפל" וה"חלוק", אבל כל אלה בלי כללים מיוחדים ובלי הדרגה נכונה מן הקל אל הכבד. למשל: ב"כפל"—היה ה"נכפל" לפעמים מבן עשר אותיות ומעלה, ו"המכפיל" בן חמש או שש אותיות. וכמו כן ב"חלוק". והדבר הזה עלה לנו בזמן גדול ובעמל רב. לפעמים היה כותב לנו מכתב—ללמד (פארגערוסט) בלשון יהודית המדברת ופעמים בשפת עבר, ועלינו היה לכתוב כמתכנתו כמה פעמים, לפי גודל המכתב ולפי אורך הזמן אשר יבלה ר' יעקב בבתי המטבחים. לפעמים היה נותן לנו איזו סוגיא חדשה בתלמוד, אשר עוד לא למדנוה מעולם, לקרוא אותה ולהבינה מעצמנו כדי להרגיל אותנו בלימוד בפני עצמנו.

כעבור ימי הקיץ העביר ר' יעקב את חדרו לפרישיב, כי לא אבה אבי לתתי להלוק דרך רחוקה כזאת בימי החורף. בידרת ר' יעקב היה גם ה"מנין" בשבתות וימים טובים. פעם אחת בערב שבת, בהלוק אבי עם אנשי ביתו אל המנין להתפלל תפלת ערבית, צוה על אמי לבלי תתן לי ללכת שמה, כי גבר הקור בחוץ ומתירא הוא שמא תאחזני צנה. אנכי שמעתי בצוות אבי על אמי את הדבר הזה, אך עשיתי עצמי כלא שומע; ואתחמק, עוד טרם הספיקה אמי להניאני, וארוץ אל המנין, כי חפצתי להתפלל עם הגדולים. ברוצי כה לפני אחד הבתים, התנפל עלי כלב גדול רע מאד, ויאחזני ברגלי ויטלטלני דרך כל הרחוב, וכמעט קרעני לגזרים לולא עוברי הרחוב שהצילוני ממנו. קמתי, בכל זאת, ואלך אל ה"מנין" להתפלל. אבי התבונן בי וירא כי פני לבנים כשלג, ושיני דא לאד נקשן, וישאלוני: מה קרה לך? אך אנכי כחשתי לו, מיראת העונש, והגדתי, כי מאשר רצתי עיפה נפשי ומרוב הקור שיני יחרדו.

שבנו הביתה ונשב לאכול. החלונו לזמר זמירות. ראה אבי כי אכילתי—אכילה מועטת וזמירות גם כן אינן יוצאות מפי כמות, ויחל עוד הפעם לדרוש ממני כי אספר לו מה קרה לי; גם הבטח הבטיח לי, כי לא יעשה לי מאומה אף אם יהיה עוני גדול מנשוא. החיליתי לבכות ולספר את כל המוצאות אותי. אבי מהר ויחלוץ מנעלי מעל רגלי וגם את הפוזמקאות העביר והנה כולם מלאים דם, והדם עוד שותת והולך משני נקבים גדולים אשר נקב הכלב בשיניו.

—אחה! מה נעשה לילד?—קרא אבי בקול קורע לבב.

—אין דבר—ענה אחד מן האורחים—כאשר הייתי באחד הימים אצל הרבי יחיה קרה כמקרה הזה. והוא, יחיה, צוה לתת מטבעות נחשת על פי הנקבים ולקשרם במטפחת, ומשך חודש ימים לא יתירו את הקשר. והנשך נרפא על ידי הסגולה הזאת.

תיכף עשו גם לי את הדבר הזה. וכעבור חודש ימים התיירו את המטפחת, והנה—נרפא הפצע. את שתי המטבעות צויתי להשליך לקופת רבי מאיר בעל הנס.

בליל שבת קודש אשר קרה לי המקרה הזה שאל אבי את אורחו קושיא עצומה: —הן בני רץ למנין להתפלל והרי הוא "שליח מצוה" ושלוחי מצוה אינם נזקים ומדוע קרה האסון לילד?

—תפלה היא רק מדרבנן—ענה האורח—וכבוד אב—מדאורייתא. ויען כי עבר הילד על כבוד אביו, לכן נזק. הבאתי את הסיפור הזה רק למען הראות, עד כמה חזקה בימים ההם האמונה בסגולות אפילו בין האנשים אשר התנגדו מאד לחסידים ולאמונתם ברבם.

שתי שנים ומחצה למדתי בחדר ר' יעקב, אף עשיתי חיל בלימודי. מקץ חמשת הזמנים האלה כבר ידעתי לקרוא דף גמרא עם פרש"י ותוספות, ולהבין במהרש"א. אבי דאג מאד לעתידותי, כי בימים ההם שנה מצבו לרע. וזה הדבר: אחד מהחייטים אשר בכפר קנה לו מכונית התפירה, אשר אך נראתה בימים ההם; אף שהה כחודש ימים בעיר הפלך ער אשר למד איך לתפור בה. אבי, אשר היה מטבעו מחזיק בנושנות לא חפץ לקנות לו מכונית כזאת, למרות בקשת נותני עבודתו. באומרו, כי אי אפשר שיהיה התפר הנתפר על ידי המכונית יותר חזק מהתפר הנתפר ביד אדם. לחינם הוכיחו לו כי לו גם לא יהיה התפר חזק יותר, הן התפר הנתפר על ידי מכונית תפירותיו מקבילות אשה אל אחותה והבגד יוצא יותר נאה, כי הוא באחת ומי ישיבנו. בין כה וכה נשמטו קונוי הרבים לאחד אחד וימסרו מלאכתם לבעל המכונית, ואבי נשאר כמעט בלי מלאכה. גם הפועלים עזבו את ביתו מחסרון מלאכה ולא נשארו מהם רק שנים.

מלבד זאת היו בשנה ההיא שריפות גדולות בכל מושבות האשכנזים בפלך טאבריה. היו מושבות אשר נשרפו כולן ועל הרוב נשרפו יותר מחצין. השריפות היו בשעה שהגרנות היו מלאים בר והתבואה עם התבן נשרפו כליל. ואף כי להאשכנזים היתה חברה משתפת לאחריות מאש והנשרפים קבלו שכר תבואותיהם ובתיהם, בכל זאת לא היתה דעתם מיושבת לתפור בגדים חדשים, והמלאכה נתמעטה בכללה, ולכן נשאר אבי בלי מלאכה כלל.

על דבר השריפות שהיו בשנה ההיא נתפשטו בין ההמון דעות שונות: יש שאמרו כי מחמת מלחמת האשכנזים עם הצפרתיים היה הדבר ושלוחי הצפרתיים הם שהציתו את האש. ואחרים אמרו כי הפועלים הרוסים אשר הלכו בטל בעת ההיא עשו את הדבר הרע הזה למען תהיה להם מלאכה בבנין הבתים.

כראות אבי כי כלתה אליו הרעה, שם את דרכו אל המושבה מִזְרִיץ' להתייעץ עם מכירי הרבים. הם יעצוהו לבוא להתישב במושבה ולעסוק בעבודת האדמה, ומעט גם במלאכתו, ואז ימצא די מחיתו. אבי שמע לעצתם. וביום הראשון לפני ראש השנה תרל"ב בא אלינו פרישיבה איש עתי, אפרים הבלן שמו, עם שני סוסיו אשר היו ידועים לנו, כאשר אספר להלן, אשר האחד היה סומא והשני—קטע, לקחת את אמי ובני ביתה עם כל אשר להם, ולהביאם מִזְרִיץ'.

ואפרים יפה הבלן היה ידוע לנו מכבר, כי כאשר התישבו אבותינו על אדמתם, הוציאה הממשלה עליהם סכום ידוע, כאשר כבר סיפרתי, ומקץ חמש שנים החלה לתבוע את החוב בתשלומין לשעורין. יושבי המושבות התחכמו ויניחו את המס על שכם האנשים אשר מאיזו סיבה עזבו את המושבה ויצאו לגור באחד המקומות מחוץ למושבה, ואשר אחדים מהם ראו גם ברכה בעמלם. ומדי שנה בשנה היו שולחים גובה לגבות את המס. ואפרים זה היה הגובה ממושבתנו.

רגילים היינו לראות פני אבינו זעפים בשעה שהיה אפרים בא אלינו, כי אבי היה אומר: "הם אוכלים מפרי האדמה השייכת גם לי, ועלי עוד לשלם בעד זה במיטב כספי"; אך אפרים לא היה חת מדברי אבי, כי איש אביר לב היה, כי על כן בחרו בו לגובה. גם עתה כאשר בא אפרים אל ביתנו פחדה אמי, באמרה: אך על דבר המס בא הנה, והמעט כי כלתה פרוטה מן הכיס, כי בא גם זה להכביד אכפו עלינו; אך בבא אפרים הביתה ובמוסרו את מכתב אבי אל אמי, נחה דעתה מעט. ועוד ביום ההוא, בשעה הרביעית לפנות ערב, עזבנו את פרישיב.

4] דרך קצרה-וארוכה

בלב דוי עזבה אמי את פרישיב, מקום אשר בו ראתה חיים טובים, לפי מושגה, משך שש-עשרה שנה. אך גם תקוה טובה נשקפה לה, כי תשוב תראה את דודתה ואת כל רעותיה, אשר עמן יחד בלתה את ימי ילדותה.

ימי הילדות! האח! כמה מתיקות בשתי המלים האלו. נעימות ורך יחוש כל אדם בזכרו את ימי ילדותו. הימים אשר בהם היה לחמו נתן, מימיו נאמנים. ומסביב לו ראה רק אוהבים וקרובים. כל הגה אשר יצא מפיו נחשב לו לחכמה; ואפילו הרגעים המרים, אשר בהם סבל, לעתים לא רחוקות, על פחזותו ועל אשר המרה ועצב את רוח אבותיו ורבותיו, כל העונשים אשר שמו עליו אביו ורבו בעד החטאים האלה יזכיר עתה באהבה רבה ובגעגועים גדולים. והדבר פשוט: הן כל ההרפתקאות שעברו עליו בימי ילדותו, היו רעות רק אז, בשעה ששכלו עוד לא התפתח כראוי, ומנקודת-הראות של ילד קטן היו הצרות ההן צרות גדולות, אשר, כמעט, כשל כח סבלו לשאת אותן, אך כאשר ישקיף עליהן בעת אשר כבר גדל ושכלו התפתח, ומנקודת-הראות של אדם גדול ומיושב בדעת ישים לפניו את כל המאורעות שארעו לו בימי ילדותו, וישפוט עליהם בשכלו הבחיר, אז תמלא נפשו אהבה רבה להימים ההם, כלומר: להימים ההם עם ההתפתחות של עכשיו. ואף כי דבר שאי-אפשר הוא, כי הלא שני הפכים הם בנושא אחד; אבל הן פעמים רבות יקרה לאיש בימי חלדו, כי יחלום חלומות בהקיץ וישעשע נפשו בתקוות לא באות ולא נהיות, והיה הענין הזה כאחת מהנה.

כאשר הגדתי עזבנו את פרישיב ביום הראשון בשבוע לפנות ערב. הנוסעים היו: אמי, שני אחי הגדולים ממני, (אחי הבכור זה כשנה נשא את אשתו, והיה לשוחט בכפר ולאדם עומד ברשות

עצמו). אני, אחותי הבכירה, ילדה בת חמש שנים, ואחותי הקטנה בת ששה חדשים. עגלת אפרים, אף כי היתה ארוכה מאד, כי בעגלה מפרקת אשר שני סולמות לה משני צדדיה בא לקחתנו, היתה מלאה בכל זאת כלי-בית ומטלטלין עד אפס מקום לכולנו, ובעמל רב עלינו על העגלה המתנהגת בכבדות. ואחרי נסיעת שלש שעות באנו טקמקה, העומדת כעשר וורסטאות מפרישיב, ונסור ללין באחד מבתי המלון אשר שם. למרות ענן העצב אשר שכן על פני אמי, היו הנערים צהלים ושמחים ומרקדים כבני אילים כי עולם חדש נגלה לפניהם. כי כל הימים אשר היינו בבית אבינו לא נסענו אנה ואנה, ורק לשמע אוזן שמענו כי ישנם כפרים ועירות גדולות, ובעינינו לא ראינום, ועתה ראינום עין בעין. וכל יצורי גונו מלאו שמחה וגיל מכל דבר חדש. מהרנו והורדנו את הכרים ואת הכסתות מעל העגלה, רפדנו את יצועינו על הארץ, ונשכב להנפש.

אך עלה עמוד השחר העירתנו אמנו למען נוכל להתפלל בעוד מועד, לסעוד לבבנו ולנסוע הלאה. אפרים כבר היה לבוש בטלית ותפילין; ולמען לא ילך זמנו לאיבוד משח בעת תפילתו את אופני עגלתו בעטרן למען הקל על סוסיו, אשר כפי הנראה התחרטו על עשר הוורסטאות אשר עברו אתמול, וגמרו בדעתם לבלי לכת הלאה ויהי מה.

כשעה עברה ואפרים בא הביתה ויודיענו, כי הכל מוכן ומזומן לנסיעה. מהרנו ועלינו על העגלה. הסוסים עוד לא נועזו אז לבלי שמוע בקול אפרים ושימו לדרך פעמיהם. אך לא לזמן ארוך; אך עברנו שלש וורסטאות מטוקמק עמדו על עמדם ויפגרו מלכת. כל צעקותיו של אפרים והמכות אשר הכה את סוסיו ביום עברה ההוא, לא הועילו להעבירם על דעתם. אז יעץ אפרים כי נרד כולנו מעל העגלה ונלך רגלי עד צ'רטובטה (כפר המונח בין טוקמק ובין פטרופלובקה בדרך העוברת מפרישיב למז'יריץ') והוא, אחרי אשר ינפשו סוסיו מעט, ישוב טוקמקה, ימסור את החפצים הכבדים: את הארגזים ואת הארונות, לשמירה בבית אחד ממכירי האכרים, ואחרי כן ישוב ויקחנו מצ'רטובטה לנסוע הלאה. באין ברירה מלאנו את אשר נטל עלינו. ילקוט האוכל שמנו על שכמנו, אמי לקחה את בתה הקטנה על זרועותיה ונעש דרכנו הלאה. את אפרים עם סוסיו עצבנו על אם הדרך.

כל השדות אשר עברי הדרך היו מלאים אכרים כילק, כי עת האסיף עוד לא עברה ועת הזריעה כבר הגיעה: זה ימלא עגלתו קציר וזה יחרוש, ישדד אדמתו ויכינה למזרע השיפון. וכמעט אל כל אחד מהאכרים ההם ניגשה אמי ותשאל אם הדרך הזאת היא הדרך הישרה לצ'רטובטה; ובקבלה מענה חיובי עשינו דרכנו הלאה. פעמים רבות ישבנו להנפש. כי כבדה עלינו ההליכה, ובפרט לאמי אשר נשאה על זרועותיה את הילדה, אף כי גם אני ואחי לקחנו חלק לסירוגין במשא הילדה. לעת ערב באנו לצ'רטובטה. ונסור ללין אל בית היהודי האחד מחזיק בית-מרזח בהכפר ההוא.

אדוני הבית לא היה בביתו, כי עוד במוצאי שבת נסע לטוקמק לסליחות הראשונות ולשכור לו ולבני ביתו מעון לימים הנוראים הבאים. כי איש יהודי בימים ההם לא נועז להשאר בלי מנין בימים הנוראים, ולאסוף עשרה יהודים בכפר אי-אפשר היה. חפצי הבית היו כבר חבושים וארוזים ומוכנים להסיעם טקמקה כאשר אך ישוב בעל-הבית משם. אך בעלת-הבית בשמעה כי אשת ר' זכריה מפרישיב באה, מהרה להביאנו הביתה, ותכן בעדינו ארוחת הערב מכל אשר אתה, ותפן חדר למעננו. ולאמי נתנה מטה מוצעת "כיד המלך".

לשוא חכינו שעות אחדות לבוא אפרים. ונלך לישון. בחצי הלילה שמענו את קול אפרים הדופק על דלתות שערי החצר. השער נפתח והוא עם סוסיו באו החצרה. פתח אפרים את סוסיו, ובעלת הבית נתנה לפנייהם שכולת-שועל ומספוא בעין יפה ויאכלו לתאבון. ובשעה

העשירית בבוקר עלינו על העגלה הריקה, אשר מלבד הכרים והכסתות לא נשאר עליה דבר, כי את הכל פרק אפרים בטוקמק כדי להקל על סוסיו. ונאחז דרכנו הלאה בדרך העוברת לפטרופבלובקה.

מתחלה הלכו הסוסים בחשק נמרץ, אף רצו לאט, לאט, אך בעברם ערך חצי הדרך פגרו מלכת. ובפרט הסוס הסומא אשר נפל באין אונים וכל עמל אפרים להקימו עלה בתהו.

התיר אפרים את מוסרי הסומא ויניחם על עגלתו ואת הסוס עזב על אם הדרך ונאחז דרכנו הלאה בהקטע לבד, ומוכרחים היינו ללון הלילה ההוא בדרך. סרנו מעט הצדה ונציע משכבותינו על ערמת חיטים. ואף כי ביום היה חם מאד, אכלנו הקרח בלילה, אך לפי שעיפים היינו ישננו ושנתנו ערבה לנו.

קמנו בבוקר ונלך הלאה מאחורי העגלה עד הגיענו לפטרופבלובקה ביום הרביעי אחרי הצהרים. סרנו אל בית אחד מיוצאי המושבה מְז'יריץ' ור' לייב שמו, מחזיק בית מרזח בקצה הכפר ההוא, ויקבל אותנו בסבר פנים יפות. כל עמל ר' לייב ואפרים לשכור למעננו עגלה היה לחינם, כי ידי האכרים היו מלאות עבודה בשדה ובגורן ואף אחד מהם לא רצה לעזוב את מלאכתו וללכת לנוע אל המושבה בעד שכר מועט; רק ביום החמישי לפנות ערב שב ר' לייב מהכפר בשמחה רבה ויספר לנו כי נמצא אכר אחד אשר בשכר חמשה רובלים וצלוחית יין-שרף נתרצה להביא אותנו מְז'יריץ' ולמחר בבוקר יבא לקחתנו. וסוסיו קלו כנשרים.

ביום חששי כזרח השמש, אחרי "זכור ברית", עזבנו את פטרופבלובקה, ולפנות ערב באנו מְז'יריץ'ה. ודרך קצרה כשמונים וורסטאות, אשר אפשר לאחריים לעברה ביום אחד, נסענו משך חמשה ימים מעת לעת.

בימים ההם היתה מְז'יריץ' כבר למושבה מסדרה כראוי: כחמשים בתים, כבתי האכרים בכל הכפרים אשר מסביב, נבנו שם; מסודרים חמשה ועשרים, חמשה ועשרים משני עברי הרחוב. הבתים בנויים מלבני-המר, מעשה ידי בני המושבה, ממרחים בטיט הנרוק, מלבנים בחמר לבן מבית ומחוץ ומכסים באלומות תבן. כל בית ובית יחלק לשני חלקים: בחלקו הראשי, הפונה הרחובה, שני חדרים לדירה וחדר המבשלים אשר תנור וכירים בתוכו. בחלקו השני, הפונה החצרה, רפת לסוסים ולבקר. החצרות גדולות, ערך דסיטינה אחת הוקצתה לכל חצר וחצר. באחדות מהחצרות ימצא גם מתבן ובית אוצר לתבואה. באמצע המושבה מצד אחד בנוי בית-כנסת גדול וגבוה מכל בתי המושבה, וישר נכחו מצד השני—קרפף של עץ להכניס בו את הסוסים בבואם מן השדה בערב ובבוקר, למען יוכל כל בעל בית לקחתם משם הביתה בעוד מועד אם ימצא בהם חפץ. מאחורי בית-הכנסת תמצא רחוב קצרה ותקרא "רחוב האשכנזים"¹ יען שם בנו להם האשכנזים, אשר התישבו בקרב היהודים, ארבעה בתים. וגם שתי משפחות יהודיות בנו להן שני חדרי ברחוב ההיא, בין הכל ששה בתים. מאחורי הקרפף לסוסים אצל הנהר בנוי בית-מרחץ עם מקוה מים, אשר ניתן בימים ההם בחכירה לאפרים הבלן בשכר מאתים ועשרים רובלים לשנה, ומהכסף הזה היו משלמים את שכירותיו של הרב, מלבד חמש דסיטינות אדמה אשר התייבה העדה לזרוע למענו, ואת אשר תעשינה—עליהם לדוש ולזרות, והיה להרב ולבני ביתו לחם לאכול. גם להאכיל לפרתו.

מצבם החומרי לא היה שווה לכולם: רבים מהם מצאו לחמם שלא בדוחק, אחדים מהם עשו גם עושר; אך היו ביניהם כאלה אשר גם לחמם לנפשם לא מצאו שם. שונאי ישראל, וגם אחדים

¹ ["דייטשע גאס" באידיש].

מאוהביו אשר לא ידעו הדבר על בוריו, החליטו כי הסיבה לעניות היתה העצלות, אבל אנכי היודע ועד אוכל להעיד, כי טעמים אחרים בדבר, והנני לפורטם:

כאשר כבר כתבתי נתנה הממשלה ארבעים דיסטינות אדמה לכל משפחה ומשפחה בת ארבעה גברים הראויים לעבודה. משפחה היתה נקראת לא רק בני אב אחד, אך גם אנשים זרים אשר החליטו להכתב יחד במספר היוצאים. כשהתנחלו—היו ביניהם כאלה אשר חלקו את אדמתם תיכף, וכל אחד לקח חלקו לבדו באדמת המשפחה. אחר עבר חמש שנים הראשונות, החלה הממשלה לדרוש כי ישלמו לה את ההוצאות שהוציאה עליהם; אך יען כי לא הספיקו עוד לעמוד על בסיס נכון, לא השיגה ידם לשלם, ולכן כרתה הממשלה עשר דיסטינות מכלמשפחה ומשפחה ותתן בחכירה לאכרים אחרים. נשאר, איפוא, לכל משפחה ומשפחה רק שלשים דיסטינות. כשחלקום אחרי כן לארבעה חלקים, עלה לכל משפחה קטנה רק שבע דיסטינות ומחצה. בין הגברים הראויים לעבודה היו גם אנשים מבני שלשים שנה ומעלה, אשר בבואם אל המושבה כבר היו להם בנים, ובמשך חמש ועשרים שנה לקחו גם בניהם להם נשים ויולידו בנים ויהיו גם הם למשפחות בפני עצמן. ואז היו עליהם לחלק גם את שבע הדיסטינות ומחצה לחלקים רבים. וכן הלאה. עד כי בשנת תרל"א שאני עומד בה, אחרי עבר חמש ועשרים שנה מיום הוסד המושבה, לו חפצו לחלק את האדמה למספר המשפחות, כי אז היתה האדמה מספקת רק לבית קברות ולא יותר. לכן מוכרחים היו רבים מהם לצאת את המושבה ולבקש להם מסחר או מלאכה כדי למצוא אוכל לנפשם. והנשארים מכל המשפחות הגדולות, אשר כל מלאכה לא למדו מנעוריהם ואל המסחר לא היו מוכשרים, מוכרחים היו להשאר במושבה ולהסתפק בכברת ארץ קטנה אשר נשארה להם ולחיות חיי צער ועוני. זהו הטעם לעניותם של העניים. ועתה אתן טעם לעשירותם של העשירים:

בשנים הראשונות להתישבותם על אדמתם, עברו עליהם חליים רעים ונאמנים. משפחות אחדות נכרתו תמו כולן ולא נשאר מהן אף אחד לפליטה, למשפחות אחדות נשאר איש אחד או שנים, וממשפחות אחדות לא נפקד אף אחד. אדמת הנעדרים, אשר לא נשאר אף אחד ממשפחתם, לא חלקו בין המשפחות הגדולות, אך היתה לקנין העדה, וניתנה בחכירה לכל המרבה במחירה; ולכן נמצאו, בימים ההם אשר אני עומד בס, משפחות קטנות, כמו איש ואשה. עקר ועקרה, שהיה להן שלשים דיסטינות אדמה, כי כיון שנשאר, לו גם אחד, מהמשפחה עברה אדמת כל המשפחה לו. ומשפחות גדולות, בנות עשר ויותר משפחות קטנות, אשר לכל אחת מהן היתה רק דיסטינה ומחצה. ומוכרחות היו לחכור מהעדה את אדמת הנעדרים, כי מכברת ארץ קטנה לא יוכל איש לפרנס את בני ביתו אפילו שלא בהרווחה, והחכירה עלתה להם בדמים מרובים.

היו ביניהם גם כאלה אשר בעת בואם לא התישבו במושבה, אך עסקו איזה שנים במסחר בכפרים אשר מסביב, ובבואם אחרי כן אל המושבה כבר היה בידם די כסף לחכור אדמה גם מאת הממשלה (דבר אשר לא נאסר עוד אז) ולהרחיב את עבודתם, עד כי עשו להם עושר בחריצות בניהם, מובן הדבר, כי בעת בואנו אל המושבה, ביום התשעה והעשרים לחודש אלול שנת תרל"א, היה מצבם החומרי של יושבי המושבה שונה איש מרעהו תכלית שנוי.

מצבם הרוחני היה בימים ההם כמצבם הרוחני של יושבי ערי ליטא הקטנות. כי יען שמטרת היוצאים העיקרית היתה רק לפטור עצמם מעבודת הצבא, לכן היו ביניהם אנשים אשר תורתם—אומנתם. בין באי מְז'יריץ' היו שני רבנים מסמכים: ר' לייב—רב לחסידים¹, ור'

¹ [כל החסידים מְז'יריץ' היו חסידי אדמו"רי חב"ד.]

ירמיה – רב למתנגדים.¹ ועוד גדולי תורה, כמו: ר' מאיר, ר' זלמן, ר' בנאי, ר' משה² ובנו רבי נפתלי-הרץ.³ והם היו מחנכי הדור החדש, מלמדי תורה לתלמידיהם, ילדי בני המושבה, באופן ההוא אשר למדו הם בערי ליטא⁴ אשר מהן יצאו. גם בני ר' יחיאל השמש מבית-הכנסת הגדול אשר במוהילב,⁵ ר' אליעזר חיים ור' אלחנן, שניהם לומדי תורה ושוחטים מקובלים. גם ר' דוד השמש מבית-הכנסת תנ"ך,⁶ ישיש כבן שבעים שנה, עם בניו באו בתוך הבאים: וכולם הביאו אתם את מנהגי המקומות אשר משם יצאו. כמעט כולם היו בני תורה מלבד אחדים מהם אשר היו פשוטים וגסים במלוא המובן.

בתי-ספר ללימודי חול לא היו במושבה, וממילא לא היה לילדים הילודים בה אף מושג קל משפת המדינה. ולכן הילדים, אשר היו להם רק כשרונות קטנים ולא ראו ברכה בלימודי קודש, נשארו קרח מכאן וקרח מכאן אף כי בין הבאים מליטא היו גם צעירים אשר הריחו ריח השכלה גם שם, והביאו אתם ידיעה לא מעטה גם בשפת המדינה; אך יען כי מעטים היו – בטלו במעוטם. בין האחרונים היה גם הבן הבכור של הדודה סוניה, צבי הירש, הוא היה הסופר בבית המפקח על עיני המושבות, אשר מושבו היה במושבה אשכנזית, גרונאו שמה, ועל ידי זה עשה חיל והצליח, כאשר אספר על אודותיו להלן.

[5] הדודה סוניה

בהגיענו אל המושבה היה עוד היום גדול. אך רעה העדר של המושבה, אף כי לא מבני ישראל היה, הביא את העדר בעת ההיא אל המושבה, בידעו כי ערב שבת וערב יום טוב היום הזה, ונשי היהודים לא תחלבנה פרותיהן לא בשבת ולא ביום טוב. ותהי עגלתנו עוברת ברחוב בתוך, ומשני צדדיה – העדר. ילדי המושבה יצאו מבתיים להביא את מקניהם החצרה, ובראותם עגלה באה הבינו תיכף כי אשת ר' זכריה ובני ביתה הם הבאים. והרנה עברה בכל המושבה, כי האורחים, אשר חכו להם זה ימים אחדים, כבר באו. נשים רבות באו לברך את אמי ולדרוש בשלומה, גם ילדים וילדות באו לראות את הילדים החדשים אשר באו להתישב בקרבם.

סרנו אל מעון הדודה סוניה. בית לא היה לה, כי לפני מות בעלה מכר את ביתו לאחר; אך התנה כי סוניה אשתו תשאר לגור עד יום מותה בשני החדרים עם הפרוזדור הנמצאים בבית הזה מעבר החצר מלבד החדרים העקריים של הבית. הקונה מלא אח הבטחתו, ועד יום מותה ישבה בחדרים האלה.

הדודה סוניה היתה אשה גוצה; ראשה גלוח ועליו צניף גדול מאד, עשוי ממטפחת צמר בעלת צבעים בהירים, רחב מאד אצל המצח, והולך הלך וצר מלמעלה. ומרחוק היה נראה כאילו

¹ ר' ירמיה ב"ר חיים פריינר נולד כ-1803 ונפטר ב-1853. שם משפחתו המקורי בבלארוס היה פיראנר (עם פ"ה). ר' לייב ב"ר שמעון מנדלס נולד כ-1808, בא למז'ריץ' 1853 ונפטר ב-1857.

² [ר' משה ב"ר יהודה גרונין].

³ [ר' מאיר קראסיק, ר' שניאור-זלמן בנציאנוב, ר' ברוך-בנדט סולוביי, ור' משה גרונין].

⁴ [ליטא מתייחסת לאזורים שבהם דיברו אידיש הליטאית וכוללת בלארוס, פולין הצפון מזרחי, ולטביה].

⁵ [ר' יחיאל ב"ר יעקב אורשאן].

⁶ [ר' דוד ב"ר משה צארייקין].

עקרה הר קטן ותשימהו על ראשה. "קשור" (קנופ) קראו לפנים להכובע הזה; אך כאשר גזרה המלכות לפני חמשים שנה כי ינצלו בנות ישראל את עדין זה מעליהן, הסירו הצעירות אותם מעל ראשיהן בשמחה, אך הזקנות הוסיפו לקשט עצמן בהקשורים האלה כל ימי חייהן.

האשה הזקנה הזאת היתה חכמה גדולה; את המעלה הזאת לא יכלו לשלול ממנה אפילו אויביה: אך אמרו כי אשה רעה היתה, יען משלה על בעלה ממשלה בלתי מגבלה, ועל פיה היתה שומה כי העביר את נחלתו מבניו ומכר ביתו לפני מותו, ומסר הכסף ליד אשתו. היא, אמנם, עשתה זאת, יען ידעה כי בניה לא כבדו אותה בחיי בעלה, ואף כי אחרי מותו. ולכן חפצה לעמוד ברשות עצמה לבל תצטרך להם. את הכסף אשר קבלה בעד הבית נתנה במלוה לאנשים נאמנים בהיתר עיסקא ומהרווח חיתה חיים, אם לא של עושר וכבוד, לכל הפחות חיים שאין בהם בושה וכלימה. שלש פעמים בכל יום היתה באה אל בית הכנסת להתפלל, ואת העת, הנשארת לה מתפלתה, בלתה באמירת תהלים ומעמדות בימי החול, ובקריאה בה"צאינה-וראינה" וב"נופת-צופים" בימי שבת. עם בניה לא דברה מטוב עד רע, אך נכדיה ונכדותיה היו מבקרים את ביתה לעתים לא רחוקות. בנות לא היו לה, ולכן אהבה מאד את אמי. ובבואה—חבקתה ותנשקה ותאמר: ברוכה את בתי כי באת הלום. את תהי לי לבת, ובניך-בני. בביתי תגורי ואחרי מותי תירשני, ובעלך יאמר קדיש לעילוי נשמת.

המיחס העמד על השלחן. שתינו תה, החלפנו שמלותינו ונלך ביתה הכנסת להתפלל. רושם עז עשה עלי בית הכנסת הזה. שערו בנפשכם! בית-כנסת גדול עם בימה בתווך מלא מפה לפה אנשים וילדים, חזן עטוף מעיל לבן עם לחקת משורריו עובר לפני התיבה. כל הקהל מתפללים בקול רם וכולם בוכים בניה גדולה. חרדת קודש נפלה עלי אז, כי עד העת ההיא לא ראיתי מחזה נהדר כזה, כי מה ראיתי בפרישיב? רבי יעקב רבי עבר לפני התיבה יחידי בפני קהל שומעיו מעשרים עד שלשים אנשים בבית קטן בלי בימה. עד עתה לא ימחה זכר הערב ההוא מלבי. כמעט גמרנו את תפלתנו ונברך איש את רעהו בברכת: "לשנה טובה תכתב ותחתם" ניגש אהרן-איצא-סוניאס אל אבי ויבקשהו לבוא עם כל בני ביתו לאכול אתו לחם בערב הזה. וכה אמר אל אבי:

—הן אמי כבר זקנה ולא יכלה לאפות, לבשל ולהכין הכל למענכם בערב יום-טוב; ולכן החלטנו כי הערב תבואו אל ביתי לאכול, ורבקה אשתי תקרא גם את עטיא אשתך מעזרת הנשים לבוא אלינו. והחג הזה—חג משנה הוא לי, כי גם אמי נתרצתה לאכול אתנו לחם בערב הזה לכבוד ולכבוד בני ביתך, את אשר לא עשתה מיום מות אבינו עלינו.

אבי נעתר לבקשתו. ונסור כולנו אל בית קרובינו זה, אשר גר סמוך לבית הכנסת. בבואנו הביתה כבר היו שם הנשים. ניגשתי ראשונה לברך את הדודה סוניא בברכת שנה טובה, אף כי יראתי מאד מצניפה, אחרי כן ניגשתי גם אל אמי ואברכה, ואחרי כן ברכתני את בעלת-הבית ובני-ביתה. אמי אמרה אל דודתה בלחש:

—ראי נא, דודתי, איך חכם בני זה הקטן, כי ברך אותך ראשונה, יען ידע כי כן כתוב בתורה: "והדרת פני זקן".

הדודה ניגשה אלי ותשקני, ותושבני לימינה ותאמר: "זה חלקי מכל עמל", וכאשר קדשנו על יין-צמוקים, אשר אהרן-איצא-סוניאס השכיל לעשותו מן המובחר, חכתה הדודה עד אשר יגיע תורי לקדש. ובקחתי הכוס בידי בקשה כי אכוון להוציאה, ובגמרי—שתתה גם היא מכוס.

סעודת הערב היתה כמנהג בעלי-בתים חשובים, אך דבר אחד ראיתי את אשר לא הסכנתי לראות בבית אבי. ה"לחם-משנה" היה לחם סולת נקיה, אך אחרי אשר ברך בעל-הבית ברכת "המוציא" חלק לכל אחד מבני-הבית חתיכת פת-סולת ויניח את חלות הסולת הצדה ויגש לחם שיפון, תחת אשר בבית אבינו היינו אוכלים בכל שבת ויום-טוב רק פת סולת.

בעת סעודת הערב שמעתי את אבי מתייעץ עם קרובנו זה אל חדר מי מהמלמדים למסור אותי.

—רק אל ר' מאיר עליך למוסרו—יעץ בעל-הבית—כי מלמד רגיל הוא ואיננו קפדן גדול כפניא, אף כי יקר שכר הלימוד אצלו מאשר אצל פניא.

—לדבר הזה אל תדאג—ענתה הדודה גם היא חלקה—הן שכר הלימוד אצל ר' מאיר הוא לכל היותר עשרים רובלים ל"זמן"—עשרה מהם הנני מקבלת עלי לשלם. ואף כי אינני אוהבת את ר' מאיר, יען יעמוד תמיד לימין בני בריבם אתי, בכל זאת לא אוכל לכחד כי איש חכם הוא ומלמד מובהק.

—אנכי כבר דברתי עם ר' מאיר—אמר אבי—אך הוא באחת, כי עליו לנסות את הנער ולדעת ערך ידיעתו בגמרא, ואז ידע אם לקבלו אם לא; כי לעשות כתות רבות לא יוכל, לפי שזקן הוא מעובד הרבה.

—האם לא תבייש את דודתך הזקנה—שאלתני הדודה—בעמדך בנסיון לפני ר' מאיר?

אנכי לא מצאתי מענה לשאלת הדודה, כי לא ידעתי את ערך הבחינה ואת הענין אשר בו יבחני ר' מאיר; אך אמי ענתה בעדי:

—לדבר הזה אל תדאגי דודתי. הן אמנם נער שובב הוא, אך בעיני לימוד לא בייש את הוריו מעולם. וכל מלמדיו הללוהו תמיד כי לפי שנותיו הנהו עושה חיל בלימודו.

בשובנו הביתה לא יכולתי להתאפק מלשאול את אבי:

—הן גם החטים גם השיפון יזרעו בני המושבה בעצמם ולא יקנום בחנות, ומדוע יאכלו להם חטים בצמצום גדול? ואם השיפון גרוע מהחטים, מדוע לא יזרעו כל שדותיהם רק חטים?

אבי שחק לדברי, ויענני:

—על כל אכר ואכר לזרוע כל מיני זרע. האחת—כי לא ידע איזה מהם יעלה יפה. והשנית—לפי טיב האדמה; כי לא כל השדות ראויים למזרע החטים. ואם יזרע רק מין אחד ולא יעלה יפה, אז יוכל להשאר בלי לחם גם לנפשות ביתו. ובאספס את התבואה, ימכרו את החטים, שדמיהן מרובים מדמי השיפון, כדי לפרנס את בני-ביתם בצרכים אחרים, כמו: לקנות בגדים, לשלם למלמדים את שכרם ואת מסי המלך, כי הוצאות כל אכר מרבות הנה גם מבלעדי האכילה, ולעצמם ישאירו את השיפון. ומלבד שדמיהן מועטים הן עוד מעלה אחרת להן, כי לחם שיפון יחזק את גו עובד אדמתו יותר מלחם חטים; כן גזרו הרופאים וכן מצאו גם האכרים על פי נסיון, כי גם הרופאים כל חכמתם רק מתוך נסיון אספיה.

ממחרת הלילה ההוא קבלנו מאת קרובתנו רבקה שני בקבוקים אחד מלא קפה מבשלה, והשני—חלב מבושל, אשר שלחה לנו על ידי שפחתה; אף הודיעה כי גם "צ'ולנט" הטמינה בשבילנו אתמול, בראותה עגלתנו באה. גם לחם לאכול הביאו לנו שכנינו מכל עברים; וטרם עוד הלכנו אל בית-הכנסת, כבר הובאו אל ביתנו כעשר ככרות לחם מכל המינים.

ככה עברו עלינו שני ימי ראש-השנה: בתפלה, באכילה ובאמירת תהלים: נוסף עליהם ה"תשליך" ביום השני, כי יום הראשון חל אז בשבת. ויען כי גם אנכי עסקתי בענינים כאלה ככל הגדולים, לכן לא הספיקה לי העת להכיר את הילדים אשר כגילי, העתידים להיות חברי בחדר ר' מאיר. וביום צום-גדליה אחר התפלה הולכיני אבי אל בית ר' מאיר למען ינסני אם ראוי הנני להמנות בין תלמידיו.

[6] ר' מאיר, רצועתו וחדרו

ר' מאיר זה היה איש גבה-הקומה, זקנו הארוך ירד לו על חזהו; פאותיו, אף כי ודאי לא העביר מספרים עליהן מימיו, לא היו ארוכות יותר מדי, כי שערות ראשו היו תלתלים.¹ עוד בימי ראש-השנה ראיתיו עומד על מקומו בכותל מזרחי בקרן מזרחית צפונית מעוטף בטליתו רק עד הצואר, כי מתנגד היה; והיה אומר, כי לכסות את הראש בטלית הוא מנהג חסידים גאונים. אך בימי חול, שצריך היה להסיר את כובעו מעל ראשו כדי לתת עליו את הירמולקה מפני התפילין של ראש, אז כסה גם הוא את ראשו בטלית, כי להתפלל במצנפת כזאת אינו דרך כבוד של מעלה. על פניהו תלן חכמה, והדרת פניו ענתה בו כי רבות ראה בימי חייו; כל בני שבע-עשרה המושבות ידעו את ר' מאיר זה לחכם גדול, ועצתו היתה להם כדברי האורים, כי לא סרו מדבריו ימין ושמאל.

בבואנו ביתה ר' מאיר, מצאנוהו יושב על מטתו. (כל ימיו היה יושב על מטה מלאה כרים וכסתות.) שלחן לפניו ועליו ספר פתוח. עמד ממקומו ויקבלנו בסבר פנים יפות, וישאלני איזו מהמסכתיות כבר למדתי. חשבתין לפניו לאחת אחת, בתוכן גם את מסכת בבא-קמא מ"המניח-את-הכד" והלואו בבא-מציעא מ"אלו-מציאות" והלאה. ר' מאיר הוציא מסכת "בבא-מציעא" מתוך ארון הספרים אשר עמד לימינו, ויפתח לי ב"שנים-אוחזים" את המשנה: "מצא אחד הגפה או אחד הגדר גוזלות מקושרים" ויבקשני להגיד לפניו את המשנה הזאת עם סוגית הגמרא שעליה. אנכי, אשר ידעתי את הסוגיא הזאת היטב עוד מימי ר' משה מוויילקומיר, שמחתי מאד על המקרה הזה; ואקרא את כל הענין מהחל ועד כלה כלמזן בקי ומנוסה. אחרי כן שאלני גם איזה דברים בתוספות ואשיב לו כהוגן. אז פנה אלי ויאמר:

—הנני אוהב מאוד תלמידים בעלי כשרון, השומעים בקול מוריהם ויודעים את לימודם לפי ערך בינתם. ראה נא, בני! הנני מתיר לתלמידי להשתובב מעט, כי גם זה נחוץ לילדים, אך אם לא ידעו את לימודם מחסרון חפץ ללמוד ולחזור על משנתם, או אם ישובבו משובה נצחת יתר מן הראוי, אז—שפטים נכונם מידי לנערים כאלה; ובשום אופן לא אמחול לנער עד אשר יענש כדי רשעתו. עתה תוכל לצאת החוצה ולשחק עם הנערים חבריך אשר יחכו לך שם.

אבי ענה על דבריו:

—הנני מוסר את בני לרשותך לעשות עמו כטוב בעיניך, מבלי התערב בעניני החינוך בשום אופן.

עזבתי את בית ר' מאיר. ובצאתי החוצה מצאתי חמשה נערים מחכים לי. בזרועות פתוחות קבלוני אל חברתם, נתנו לי שלום ושאלו לשמי. הגדתי להם כי שמי אברהם-שלמה כשם שני אבותיו הזקנים של אבי, אך אבי יקראני רק בשם אברהם כי השם הזה יקר מאד בעיניו לזכרון

¹ [ר' מאיר ב"ר צבי קראסיק. נכדו ר' צבי-יהודה (הירשל-לייב) אבוגוב (אבוהב) נזכר בחלק ג'.]

אבי-אביו, אשר שמו נקרא עלי, ואשר זכרוננו יקר לו מאד ואבקשם כי גם הם יקראוני בשם זה, כי אינני אוהב שמות כפולים בכלל. הנערים שאלוני אם נתקבלתי כבר אל החדר, ואיך עבר הנסיון. ואספר להם כי הצלחתי עמדה לי, כי ר' מאיר שאלני בענין אשר ידעתי היטב וכפי הנראה הפקתי רצון מר' מאיר. אך אם נתקבלתי אל החדר עוד לא אדע עד אשר יבוא אבי, כי הוא נשאר שם לגמור את הענין. הנערים הציעו לפני ללכת עמם אל הבקעה אשר אצל הנגר, כי שם יחפזו אבותיהם תפוחי אדמה ועל הנערים לעזור להם בלקיטתם. בלב ונפש חפצה ארחתי לחברה אתם. ועד הצהרים עסקתי בהעבודה הזאת, אשר לא עסקתי בה אף לא ראיתיה מעולם. ערכנו שם אש מעלי התפוחים אשר נבלו ויבשו, גם מקוצים כסוחים אשר נמצאו שם למכביר, צלינו תפוחי אדמה ונאכלם בתאות נפש.

בשובי הביתה סיפר לי אבי כי הענין נגמר בכי טוב, וכי מעתה הנני נמנה בין תלמידי ר' מאיר, ועלי לכבדו ולברכו בברכת שבת ויום טוב אחר התפלה בערב ובבוקר. אחר סעודת הצהרים נקבצו הילדים אל בית אבי וישחרוני ללכת שנית אל הבקעה ללקט תפוחי אדמה. חפצתי ללכת, אך אמי לא נתנתני, באמרה להם: אתם כבר הרגלתם בהעבודה הזאת, אך בני לא נסה באלה; והיום בסעודת הצהרים זהמה נפשו כל אוכל. (היא דמתה, כי לא אכלתי מחמת עיפות, כי את דבר התפוחים הצלויים אשר אכלתי יראתי לספר לה). אם תחפצו לצחוק פה בחצר—צחקו כאוות נפשכם, אך ללכת אל השדה לא אתנהו. הנערים לא חפצו לעזוב את חברים החדש, וישארו עמי בחצר. ישבנו אצל ערמת תבן גדולה, והנערים החלו לספר לי מחיי החדר: מי מהנערים חברו של מי, מי הם בני הכתה הגדולה, ומי—בני הכתה הקטנה, את דרכי הרבי, ובפרט על דבר רצועת הרבי אשר בה יכה את תלמידיו ביסרו אותם על עונותיהם. הרצועה הזאת היא רצועת עור קלועת-שמונה, ובראשה האחד תלויה חתיכת גבינה קשה בעלת שלש קצוות תפורה במעטפה של עור ומדבקת אל הרצועה. וכאשר יוריד הרבי את הרצועה הזאת עם הלבובה התלויה לה מאחוריה על גב התלמיד, יחוש כאילו כל עצמותיו תשברנה לרסיסים; אך עליו להטות גבו ולסבול כי אם יאמר להשמט ממנה, הן בשגגה תוכל הרצועה ליפול על ראשו ועל עיניו, ואז—אמו הזקנה מעולם האמת תראה לפניו בכל הודה והדרה.

—אנכי—אמר יואל¹ אחד מחברי—חפצתי זה פעמים אחדות לגנוב אותה, או לכל הפחות, לכרות את הלבובה התלויה לה מאחוריה, אך הרבי הנהו זריז מאד והתלמידים—פחדנים גדולים. ויראתי פן בהפקד הרצועה או בהמצאה בעלת-מום, יספרו להרבי כי ידי במעל ואז הן ישלחני הרבי מהחדר, ואיך אשא פני אל ר' זלמן דודי הכילי אשר לא ברוב שמחה אספני הביתה אחרי מות אבי ורק בנשאו פני צפורה פייגא דודתי. ואך טעם קלוש אחד יסיפק לו לגרשני כלה מביתו.

—ואני—ענית לחברי המספר—לא נסיתי באלה, כי מעולם לא הכיתי מכות בלתי סרה. אשתדל בכל כוחי לבלי הכעיס את רבי, אך אם אבוא ליד נסיון, ורבי יכני על חטא שלא חטאתי; אז אמצא מה לעשות לרצועה ההיא, אף כי עוד לא ראיתיה עד כת.

—וגם עוד לא טעמתי את טעמה—הוסיף על דברי הנער גרשון בן אלחנן²—ולכן לא תדע כי דינה כדין כלב רע שאסור לגדלו בתוך הבית משום שנאמר: "לא תשים דמים בביתך".

—הרצועה לא תוכל להדמות לכלב רע—ענה יואל בשחוק—, האחת, כי הכלב הרע יוכל להמית, והרצועה—הן טועמיה—חיים זכו. ואתה הנך העד היותר נכבד, כי על מי עברה רעת הרצועה

¹ [יואל ב"ר נפתלי-הרץ גרונין].

² [גרשון ב"ר אלחנן אורשן].

יותר מעליך? והשנית—כי אז עלינו להפטר גם מהרבי, כי בלעדיו הן הרצועה היא דבר שאין בו רוח חיים, מה שאין כן בכלב.

—אם כן—הוסיף גרשון—נדמנה לסולם רעוע שאין גם בו רוח חיים.

—התראה?!—פנה אלי יואל ויאמר—גרשון זה, זה דרכו גם בלומדנו ב"חדר", לשאול את הרבי דברים שאין להם שחר, ולדמות דבר לדבר, הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב. וגם פה לא עזב דרכו זאת: הן חילוק גדול בין סולם רעוע לכלב רע: הסולם—עשוי לעלות עליו; ואם הסולם הוא רעוע והעולה עליו אינו יודע מזה, הרי בעל-הסולם כשם מכשול לפני עור; אבל הרצועה הן יודע כל תלמיד כי עשויה היא להכאה, ולכן עליו להזהר ממנה, וזה שלא נזהר—מתחייב בנפשו הוא. ואתה תחזה, בבואך אל החדר ובראותך את הרצועה, תאחז בשך פלצות נם עוד טרם תטעום את טעמה.

—כפי אשר אחזה לי אני—אמרתי לחברי—כבר למדתם מסכת בבא-קמא, כי דין הכלב-הרע והסולם-הרעוע ימצא שם.

—כן הדבר—ענו כולם.

וכל אחד סיפר לי מכל אשר למד עד כה ואצל מי למד. ובמשך שעות אחדות ידעתי את דברי ימי חיי כל חברי. וגם אנכי סיפרתי להם את כל אשר עבר עלי עד כה. אחרי כן הלכנו כולנו הרהק החצרה ונשחק בקשע קוגל פלייש¹. ובתלין מלך גנב², כה עברה עלינו העת עד תפלת המנחה, ונשוב הביתה.

¹ המשחק הזה הוא ככה: כל הנערים יחלקו לשתי מחלקות, ומתציבים בשורה אלה מול אלה כשתי מערכות נלחמים, ולכל אחת מלכה. מלך המערכה האחת שולח ציר אל מלך המערכה השנייה, והשליח אומר לו: "המלך שלח לך על ידי קשה, קוגל, פלייש.....ש. את השין של פלייש לא יבטא השליח זמן רב, וכל זמן שלא גמר את הברת השין, אין רשות למערכת השונא לקחתו שבי. ועל הציר להיות זריז מאד; ואך גמר את השין, עליו לשוב אל מערכתו. אך גם השונא זריז מאד ולא יסיח דעתו מהציר. ככלותו לבטא את השין והתחיל לרוץ, רצים אחריו. אם תפשוהו טרם יגיע אל מערכתו—יקחהו שבי ויספחוהו אל מערכתם. אך אם עלה בידו להנצל, אז על המחנה השנייה לשלוח את צירה היא אל המחנה הראשונה, והענין ישנה עוד פעם כאמור. ואם נתפש הציר הראשון בשבי, אז על מלכה לשלוח עוד ציר אחד, ואם גם הוא לקח שבי—עליו לשלוח ציר שלישי. וכן הלאה עד תום כל חילו. ואם לקחו כולם שבי, אז מחויב המלך בכבודו ובעצמו ללכת בתור ציר. ואם גם הוא נפל שבי אז תם המשחק. אך יקרה לפעמים כי המלך לא יקח שבי ואז על מחנה אויביו לשלוח לו ציר. ואם יעלה ביד המלך לקחתו שבי, עליהם להוסיף לשלוח. ולפעמים יהפך הגלגל, עד כי כל חילו הגדול של המנצח יפול אחד אחד, בידי המלך אשר היה לפני זמן מועט בחזקת סכנה.

² המשחק הזה הוא ככה: חמשה נערים לוקחים להם חמש אבנים קטנות. אחד מהנערים נותן את כובעו, הראוי להכפף באופן כזה כי יהיה לו כית קיבול. הנער הראשון אשר יצא עליו הגורל, על ידי המספר: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא וכו'" יען כי עליו באה התיבה האחרונה "להתפאר" נוטל אח חמשת האבנים וזורקן אל המצנפת באופן כזה, שחלק מהן יפול ארצה וחלק—אל תוך הכובע הכפוף. אם נפלו שתיים על הארץ—המשליך הוא התלין, אם

אמי שאלתני אם הפיקו הנערים רצון ממני, ואנכי אמרתי לה, כי הם נערים ככל הנערים אשר כגילי וככל החברים אשר היו לי גם בפרישיב; אך אחד מהם, יואל שמו, מצא חן בעיני יותר מכולם, כי חכם הוא ויודע לנצח את חבריו בדברים. אז סיפרה לי אמי, כי ר' מאיר הגיד לאבי כי יואל הרצ'סי יהיה חבר לי, לפי שידעתי, זכרונו ותבונתו ינבאו לו עתידות.

ככה עברה עלינו העת עד אסרו-חג של סוכות. מדי יום ביומו התראיתי עם חברי ועם עוד נערים מחדר בָּניא אשר באו לשחק עמנו. באחד מלילי חולו של מועד הלכנו כולנו לבית-הכנסת לשמוח בשמחת "בית-השוואבה", שמחה אשר עד העת ההיא לא ידעתי. מחזה נהדר היה המחזה הזה: מכרו "שירי-המעלות" וכל קונה כבד את רעיו ומודעיו בפסוק אחד. כל אחד ואחד השתדל להיות בלילה ההוא שמח וטוב לב, עד כי גם הרב ר' מיכאל אריה, אשר לא מלא שחוק פיו מימיו, היה משתדל לעקם איזה פסוק למען ישחקו עליו הנערים. כמו: "אם אתן שנת לעיני" קרא: "אם אתן שנפס לעיני". וכל הנערים שחקו מטוב לב ואמרו, כי אפילו השכורים היותר גדולים, כנח ולוט בשעתם, יכלו להשבע את השבועה הזאת, כי לא יתנו שנפס לעיניהם. והשמחה בכללה היתה שמחה תמימה, לא של הוללות ופריצות. ואף כי יין-שרף לא מעט שתו בלילה ההוא, לא באו בכל זאת לידי ריב ומחלוקת איש עם רעהו. היום, אמנם, ביניהם אנשים העיונים איש את רעהו, אך גם הם לא חפצו להפריע את השמחה הזאת. ור' מאיר רבי נתן טעם לשתיית יין-שרף בשמחה של מצוה זאת: כי הנשמה היא האורח הנכבד הקרוא אל שלחן המלך—מלכו של עולם; והגוף הוא רק בעל-עגלה היושב על המרכבה ונוהג בסוסים ומוליך את האורח הנכבד הארמונה. ובעל-העגלה הן לא יבין את שמחת המלך וקראויו, אך בכבד אותו בעל-הבית בכוס משקה—ישמח גם הוא; ואף כי רק היין ישמח לבנו, בכל זאת יהנה גם המלך מזה, כי הנהו אוהב, כי בשעת חדוה יהיו הכל שמחים סביבו.

ככה עברו עלינו כל ימי החג בשמחה, ובפרט ביום שמחת-התורה אשר בו היו הולכים מבית לבית, אוכלים ושותים ושמים, שרו שירים משירים שונים, עקמו כתובים רבים וסליחות שונות, וגם אנחנו הילדים לקחנו חלק בשמחת הגדולים. ומתוך שמחה של מצוה כזאת באנו, ממחרת אסרו-חג של סוכות, אל חדר ר' מאיר.

בבואי החדרה מצאתי שם את כל חברי אשר חכו לבואי. הרבי הושיבני לימינו, אצל המטה אשר הרצועה הידועה עם ה"לביבה" מונחת עליה. בראותי אותה הרגשתי בכל גופי רגש מעין עקיצת עקרב. ובלבי חשבתי: האמנם גם על גבי ינוח שבט רשע זה? אשתדל בכל כוחי להשטט ממנה; אך אם, לא יעלה ולא יבוא, אהיה גם אני בין המוכים, אז משפט אעשה ברצועה הזאת

שלש—הוא השליש, —ארבע—הוא המלך, —חמש—הוא המלכה, ואם נפלה רק אחת—הוא הגנב. אחריו יזרוק השני, אם נפלו על ידו ארצה כמספר אשר להראשון, אז לוקח הוא את משרתו והראשון חוזר ומשליך ולוקח לו משרה אחרת. וכן השני וכן השלישי, עד תום כל הנערים להשליך ועד אשר תחלקנה כל המשרות. אז על הגנב להתרות על גב השליש, והמלך והמלכה יתרחקו מעט הצדה ויתיעצו מה לעשות להגנב. לפעמים יוציאו משפט להכותו מספר מלקות ידוע. לפעמים—כולן "חמות", לפעמים—"קרות" ולפעמים מערבות. ואז ימלא התלין את פקודת המלך. אף קבל הגנב למטרפסיה, תנתן לו משפט הבכורה להשליך ראשון במשחק שני. ואם יצא מלך, מלכה או תלין, אז ישמח אם יעלה בידו הנקם מאויבו אשר הלקחו זה עתה. ככה הולך המשחק ונשנה עד אשר ימאס על הנערים ויעברו אל משחק אחר.

שני המשחקים האלה חזיונם נפרץ בין ילדי היהודים בנגב. כי גם בפרישיב גם במושובת ראיתם, וכל נער יודע היטב את כל חקיהם.

¹ [כינוי זה מעיד שיואל היה בנו של הרץ גרונין].

וימיה לא ימשוכו. את מחשבתי זאת גליתי רק ליואל חברי, כי את חברי האחרים יראתי פן יגלו סודי, ואז מלבד כי הרבי יצרף לי מחשבה זאת למעשה ויסר ייסרני, הן עוד יבצר ממני לעשות מאומה להכחיד את הרצועה מן הארץ, כי אז ישגיח הרבי על הרצועה בשבע עינים. ואת יואל מצאתי לחבר נאמן לענין זה, כי מדבריו נוכחתי לדעת כי גם לבו כמו כן יחשוב, ומלבד כי לא יגלה סודי עוד יעזור לי.

הרבי התייעץ עמנו באיזו מסכת ללמוד בחורף הזה, כי "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ". ובהסכם כולנו גמרנו ללמוד מסכת גיטין, אשר לא למד בה אף אחד מן התלמידים עד כה. הרבי שלחנו הביתה להביא כל אחד מאתנו את מסכתו עם כל הספרים הנחוצים: מתנ"ך—את ספר ישעיה וחומשים עם פירוש רש"י. גם הודיענו כי עד ראש חודש חשון הבא נלמוד רק חצי היום, וחציו—נהיה חופשים לנפשנו; ומראש חודש והלאה נחול ללמוד גם בערב עד השעה התשיעית, ואז יהיה עלינו להביא איש נרו חליפות להאיר את הלילה. את השעור הראשון בגמרא נלמוד בעצם יום ראש חודש חשון שחל אז ביום הראשון בשבוע. ועד היום ההוא נלמוד רק חומש ותנ"ך. את השעור הראשון יגיד הנער אשר יצא עליו הגורל, ולכן על כולנו להכינו עם כל התוספות והמהרש"א שעליו.

בבית אבי לא נמצאה אז מסכת גיטין, ולכן מוכרח הייתי ללכת מבית לבית למצוא מסכת זאת. אף מצאתיה בבית אחד מבעלי המושבה. המסכת הזאת היתה ישנה מאד, נדפסה לפני מאתיים שנה בדיהרנפורט על ניר עבה וכחה. כאשר קבצנו ברוב עמל את כל הספרים הנחוצים, שבנו החדרה והלימוד החל. בכל יום ויום אחר הצהרים עסקנו בהכנת השעור ליום הראשון הנועד, כי כל אחד מאתנו ירא פן יצא עליו הגורל להגידו ראשון. ולא רק את הדף הראשון הכינונו, אף כששלדו דפים שלמים עם כל המפרשים שעליהם, עד כי כמעט היו שגורים בפינו בעל-פה, כי כל אחד מאתנו השתדל לעזור את רעהו, למען לא יהיה לבז בבוא עתו להגיד ראשון את שעורו.

ביום הראשון השכמנו לקום; וטרם יבוא הרבי מבית הכנסת כבר ישבנו אל השלחן, איש וספרו בידו, ונחכה לבואו. בבואו—קמנו כולנו מפניו עד אשר ישב על מקומו וצוה גם עלינו לשבת, איש על מקומו אשר הראה הרבי לנו. ולי הראה את מקומי לימינו אצל המטה אשר ישב עליה הוא. ויפתח את הספר המונח לפניו, והנה האות הקטנה במספרה ביותר, אשר בהתחלת שש השורות הראשונות מהדף, היתה בשורה הראשונה. ולכן על הצעיר שבתלמידים להגיד את השעור.

—לך זכה במקחך—אמר אלי הרבי—אך אל תפחד ואל תרהה, ואמר: "המביא גט ממדינת הים...."

בניגון הידוע החילולי להגיד את השעור, ובשלום עברתי על כל הדף עם פירוש רש"י ותוספות. ואת הערות המהרש"א אמרתי בעל-פה, בכל מקום אשר הערה כזאת היתה נחוצה. פני אדמו ומצחי הזיע, והרבי הביט אלי בעיני אהבה. וככה התלהב עד אשר לא הרגיש, כי דברים רבים וחדושים שונים הוא בעצמו אמרם ולא מלבי הוצאתים. אחרי גמרי את השעור, צוה על התלמיד היושב לימיני לחזור גם הוא על השעור; וכה חזרו כל התלמידים על השעור ההוא. ואף כי היו בין התלמידים אחדים, אשר גמגמו מעט באיזה ענין עמוק מהשגתם, לא כעס הרבי עליהם, אך השתדל להבינם את הטעות שטעו בה, ולפרש להם את המקומות הקשים עד מקום שידו מגעת. אחרי הצהרים צוה הרבי להכין את השעור ליום המחרת, ערך דף אחד פחות או יותר לפי קושי הענין וקלותו. בערב למדנו קפיטל או שנים בנביאים ופרשה אחת חומש עם פירוש רש"י. זה היה סדר לימודינו אצל ר' מאיר כל הימים. ומעולם לא הכיתי על עניני לימוד;

אך דבר אחד היה אשר ר' מאיר הקפיד עליו מאד, והוא, כי יהיו התלמידים שומעים בשים לב את התלמיד המגיד את השעור. ואוי לו להתלמיד אשר שאל אותו הרבי פתאום: "באיזה ענין יעסוק עתה המגיד את השעור?", והוא לא ידע מה לענות, או אם לא הפך את הדף במועדו, ועל ידי זה נודע להרבי כי אינני שומע את השעור כראוי, כי אז שפך הרבי כל חמתו על התלמיד. והרצוהה הידועה עמדה אז לשרת את הרבי; ויודע בה את התלמיד בכל מאמצי כח.

בהגיענו לדף ל"ט בגיטין, לא יכלו התלמידים, וגם אני בתוכם, להלום את המאמר הזה: "אמר דמי האי מדרבנן כדלא גמרי אינשי שמעתא". אף כי הדברים האלה נמצאו פעמים אחדות בש"ס, לא יכלנו להבינם. לפי שבהמסכתות אשר עברנו עליהן לא נמצא המאמר הזה, ורש"י לא פירשו; ולכן חשבנו כי "דמי" הוא שם חכם, וממילא לא יכלנו להבין את הענין בשום אופן. כל הנערים שותו עליו להבינם את המאמר הקשה הזה, אך קצרה גם יד שכלי מלהבין. רק זאת אמרתי אל חברי: הלא תראו, כי אם נמחוק כולה את שמונת המלים האלו, לא יחסר הענין כלום, והכל על מקומו יבוא בשלום. וזה לכם האות, כי איזה מאמר הוא, השגור על פי חכמי התלמוד, אשר רק אנחנו עוד לא ידענוהו; ולו היה דבר כבד, הלא היה רש"י מפרשו.

— ואיכה תעבור על הענין מבלי דעת את פירושו? — שאלוני חברי.

— אל תדאגו — עניתי — הן לי להגיד מחר את השעור ראשון, ואתם תראו את אשר אעשה.

למחר, בהגיד את השעור ובהגיעי אל המאמר הזה, החילותי לנקות את חוטי. והרבי בעצמו עבר על המאמר ההוא בהתלהבות. אז הלכתי הלאה וגמרתי את השעור בלי מכשול. אך יען כי על כל התלמידים לחזור על השעור והן לא כל אחד מהם יתחיל לנקות חוטמו בהגיעו אל המאמר הזה, לכן החלטתי לשאול את פי הרבי לפתור לנו את המאמר. הרבי ענני: כן דרכם של חכמי התלמוד, לומר על התלמיד אשר לא הבין דבר פשוט כמות היום, כי הוא דומה בעיניו כאילו לא למד שמועה מימי. וכאשר סיפר יואל לרבינו כי עוד אתמול אמרתי כי לפי הענין הדבר כן, בהביני זאת מאשר לא ישתנה הענין אם גם נמחוק את המאמר כולו מתוך הספר. אז אמר הרבי לכל התלמידים: הראיתם כי "בעל-הבנה" הוא הנער הזה ומבין דבר לאשורו. מהיום ההוא והלאה קרא לי שם חדש "בעל-הבנה". בימים הראשונים כעסתי מאד על רבי כאשר קרא לי בשם הזה, גם בכיתי לפני אבי, כי רבי יקראני בחניכתי, דבר אשר לא כדת התלמוד. אך אבי הניח את רוחי, באומרו: "הן לא בשם של גנאי יקראוך אך בשם של שבח, והאמינה לי כי תלמידים אחרים היו נותנים כל אשר להם אם היו זוכים לשם נאה כזה". ובזה נחה רוחי. מהיום ההוא והלאה לא כעסתי גם על חברי אם קראו אותי בשם הזה. והשם הזה נשאר לי גם ימים רבים אחרי עזבי את חדר ר' מאיר, ובהיותי כבר לבחור לומד בפני עצמו.

בהגיענו אל הסיפור האגדי-היסטורי "אקמצא ובר קמצא", התעמקנו מאד בהענין המלבב הזה. וכל הנערים, אפילו אותם שלפעמים עסקו בדברים אחרים בשעה שאחד מן החברים הגיד השעור, עשו הפעם אזניהם כאפרסת ושמעו בשים לב מבלי הסיר עיניהם מן הגמרא. אך לי קרה אסון נורא, וזה הדבר: על פי שגגת המדפיס נדפס בהגמרא הישנה אשר לי בראש הדף, המספר "נ"א" תחת "נ"י" הראוי. הרבי, בראותו אותי מסתכל בדף "נ"א", חרץ משפטו כי אינני שומע את השעור כראוי, ובכעסו הכה אותי ברצועתו, והלביבה הארורה נפלה על אצבע ידי הימנית, אשר צפורנה החל להשטט בדרך הטבע, וגמרה את השיטה שלא בעתה; והדם התחיל להיות שותת. הרבי נבהל למראה עיניו. בכיתי ואשאל:

— מדוע הכני רבי?

—ואיפה "יחזיק" מגיד השעור?—שאלני הרבי בקול מנצח.

—פה, פה—עניתי, ואראה באצבעי הזב דם למען הרעימו, ולמען ידע כי שפך דמי על חינם.

כמכה בתמהון שאלני הרבי:

—ומדוע נרשם מלמעלה "נ"א"?

—על זאת יוכל לענות רק המדפיס—עניתי בלעג נסתר—ועליו היה להרבי להוריד את רצועתו ולא עלי, כי אין אנכי אחראי גם בעד שגגתו.

הרבי ראה כי טעה הפעם; ובקול שחציו ודוי וחציו היתול התחיל לפיסני, ויאמר לי: —את ההכאה הזאת אכתוב לטובת חשבונך. והיה אם תחטא באחד הימים, כי נער אין צדיק בארץ אשר יעשה רק טוב ולא יחטא, אז אחשוב לך את ההכאה הזאת במקום ההכאה אשר יהיה עלי להכותך בעד החטא הבא.

מובן הדבר, כי הבטחת הרבי לא הניחה את דעתי בהמסחר הזה; אך הנעשה—אין להשיב; לכן גמרתי בלבי, כי הפעם עלי לחטוא חטאה גדולה, אשר לעומתה כאין תהיה המכה אשר הכיתי על לא חמס בכפי. והמקרה לא אחר להביא לידי חטא כזה, ואנכי לא אחרתי מלהשתמש בו:

באחד מלילי החורף הזה בקשתי מהרבי כי יתנני לצאת החוצה לצרכי. ויען כי ירא הייתי לצאת יחידי בלילה, בקשתי להרשות ליואל לצאת עמדי. הרשיון ניתן לנו. אך יצאנו מן החדר אמרתי ליואל: "עתה עת לעשות נקמה ברבינו ולבוא עמו בחשבון על דבר המכה אשר הכני חינם." גלגלנו לנו שני כדורי שלג, אחד גדול כקומת איש והשני—כערך ראשו של איש: הרכבנו את הקטן על הגדול ורגבי אדמה שמנו במקום הפה והעיניים; גם ידי שלג הדבקנו אל הגוף, ותמורת כפות הידים—חרש את חרשי האדמה, ונעשהו כתבנית איש מת עטוף בתכריכו, ונעמידהו נוכח חלון בית הרבי. הרבנית,¹ אשר הכינה בערב ההוא את עיסתה לכבוד השבת, בראותה את המת המדומה עומד נוכח חלון הבית, חרדה חרדה גדולה ותתעלף ותפול באין אונים על הארץ. הרבי והתלמידים בשמעם קול נפלה רצו אל חדרה וימצאוה שוכבת על הארץ. שפכו עליה מים קרים עד אשר השיבוה לאיתנה. ובשאלו הרבי אותה מה קרה לה, הראתה באצבעה על החלון. הרבי, כפי הנראה, לא האמין כי יקומו מתים מקבריהם לצחק באשה זקנה; ויקח את אשתו ויוציא אותה החוצה, ויבילה אל מקום המת המדומה למען תמשיכה בידה ותוכח כי אך שלג הוא.

—אך מי עשה את התועבה הזאת?—שאל הרבי.

הנערים לא יכלו לענות מאומה. אך הכל הבינו כי ידי ויד יואל בדבר הזה.

בראותנו את השערוריה אשר נהיתה בבית, אחרי אשר העמד הצלם, ברחנו הרחק החצרה ונשב על הארץ כאילו לא ידענו מכל הנעשה. בכל זאת בשובנו הביתה וכאשר החל חקור הדין, לא כחדנו דבר. האחת, כי בגדינו המשלגים העידו עלינו כי ידנו במעל; והשנית—פנינו אשר כשלג הלבנו (אמרנו אך מתה הרבנית או יצאה מדעתה אחרי נפלה). העידו לעין כל כי אשמים

¹ נהיא הייתה אשתו השנייה ונקרא דובא. אשתו הראשונה הייתה אסתר-מרא ומתה לפני [1857].

אנחנו. ועל פי שני העדים האלה הן יוכח הרבי גם מבלעדי נגד-לו כי הצלם הזה מעשה ידינו הוא; "ובמלתא דעבידא לאגלווי לא משקרי בה אינשי".¹ ובכן נגמר הדין עלי ועל יואל להלקות. ראשית דבר, אמרתי להרבי, אין יואל אשם בדבר בהיותי המסית לדבר, וכמעט בעצמי עשיתי. לדבר הזה נאיות הרבי תיכף, ולכן צוה עלי לפשוט, במחילה, את מכנסי, וללכת אל הספסל.

— בנוגע אלי—אמרתי להרבי—הנה חוב ישן יש לי אצל רבי. והוא—המכה אשר הכתי זה כחודש ימים על שגיאת המדפיס שחי לפני מאתים שנה, והרבי הן הבטיח לי אז כי יחשב לי את ההכאה ההיא לכפרת איזה עון אשר יהיה בידי בימים יבואו. ועתה הגיעה העת לגבות את חובי.

הרבי לא הסכים לדברי; במצאו, כי המכה אשר הכתי אז, כמוה כאין לעומת חטאי הגדול מנשוא, ולשלם חובותיו עם ריבית גדולה כזאת לא יחפוץ. אך הרבנית, אשר היא הסובלת במשפט הזה, אמרה להרבי:

—יען אשר מצא הנער די-אומץ בלבבו לגבות חובותיו בשעת סכנה כזאת—ראוי הוא כי תמחול לו הפעם. ועוד גם זאת: הן הוא איננו מהקונים הלוקחים הרבה בהקפה ומשלמים אחרי כן, אך הוא מהמשלמים למפרע, ולכן ראוי הוא להנחה הגונה.

גם יואל הוכיח להרבי כי פטור הנני מלהלקות, באמרו:

—האצבע היא אחד מראשי-אברים, שאפילו עבד כנעני יוצא בהם לחירות.

הרבי, אשר כפי הנראה כבר שככה חמתו, ובלי חפץ הלך להכותני הפעם, מחל גם לי. ובכן נצלנו שנינו. אך מהיום ההוא והלאה גמרנו את דיננו על הרצועה להכחידה מן הארץ, ויהי מה!

מתחת למסת הרבי היו מונחים תפוחי אדמה קטנים, אשר הכינם לזרע להאביב הבא. ולפי שאויר החדר היה חם, הוציאו התפוחים פרח ויציצו ציץ, ויהיו כחתיכה אחת גדולה. ובסוד כל החברים חרצנו כי נחפור חפירה עמוקה בתוך התפוחים האלה ושמה נטמין את הרצועה ונכסנה מלמעלה בתפוחים. גמרנו—ועשינו. גם קבלנו עלינו כי כל אותם הימים לא נכעיס את רבינו בשום פנים, והתלמידים הטובים ישנו להתלמידים, אשר פגרו מלכת הלאה בלימודם, את שעורם, למען לא יכעס הרבי ולא יצטרך לרצועתו. ואם אחרי כן יבקש הרבי את הרצועה ולא ימצאנה, הן לא יזכור איפה הניחה ולא יחשדנו.

שבועים למדנו בחשק נמרץ ופני הרבי נהרו. והיה מתפאר לפני אבותינו כי כל תלמידו נהפכו פתאום ויהיו לאנשים אחרים. ויהי גם אחרי עבר השבועים האלה אם עשה איזה תלמיד מדהה, מחל לו הרבי. בין כה וכה יומי הפסח היו ממשמשים ובאים, והזורעים באו להוציא את תפוחי האדמה מתחת המטה. אז השכיל יואל לגנוב משם את הרצועה, מבלי אשר הרגיש זאת הרבי גם האנשים אשר אתו, ויביאה ביתה ר' זלמן² דודו וימסרה לדודתו לחמר בה אחרי בהמתה בשובה מן השדה.

¹ בדבר העשוי להגלות—לא ישקרו בו אנשים.

² [ר' שניאור-זלמן בנציאנוב המלמד.]

כעבור ימי הפסח נוסף עלינו עוד תלמיד אחד בחדר ר' מאיר—משה-ליב שמו.¹ הנער הזה היה כביר ממני לשנים שלש. וכבר בעת ההיא "עמד בשדוכים", לפי דברי הנשים. ולמען יהיה גם הוא כאחד מאתנו, סיפרנו לו את דבר הרצועה, אף גלינו לו את מקומה, ונבקשהו להיות עמנו בעצה אחת. הנער התפאר לפנינו, כי תנאי כפול התנה אביו עם הרבי, כי לא יהיו להכותו אף מכה כל שהיא, ואם יחטא—עד אביו יבוא משפטו, והוא ייסרנו כאשר ייסר איש את בנו; ובכן איננו ירא את הרבי ואת רצועתו, בננו תיכף כי עשינו משגה בגלותנו את סודינו לחבר כזה, העומד למעלה ממשפט הרבי ורצועתו. אך הנעשה—אין להשיב.

באחד הימים בקש הרבי כי נגיד לו איפה היא הרצועה, והנער אשר ידע ולא יגיד—ונשא את עונו; כי יקנה לו הרבי רצועה גדולה ממנה ויכביד אכפו עליו. כל הנערים החרישו ולא אמרו דבר, אך משה-ליב סיפר להרבי כי הרצועה נמצאת בבית דוד יואל—"קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא".²—אמר הרבי—ויצו על משה-ליב ללכת אל בית ר' זלמן ולהביא את הרצועה. הרצועה הובאה. יואל לקח כל העון הזה על עצמו, באומרו להרבי כי אף אחד מן התלמידים לא לקח שום חלק במעשהו. הרבי הכהו מכה רבה; וימים רבים לא יכל יואל לשבת ישר על מקומו כי גדל הכאב מאד. ובשואל משה-ליב את יואל, מדוע לא סיפר להרבי כי ידי כל התלמידים היו במעל, ענה:—מה בצע כי יכו את כל חברי? האם בזה ימעט כאבי? ולו גם ידעתי כי בעד זאת היה הרבי מוחל לי על כל עונותי, לא הייתי מוסר את חברי. ונהיה כלונו עוינים את משה-ליב מהיום ההוא והלאה. ולא יכלנו דברו לשלום כל ימי למדו בחדר ר' מאיר. הנער סיפר זאת לאביו; ומקץ הקיץ לקחו אביו מחדר ר' מאיר, וימסרהו לר' ברוך-בֶּנְדֵּט הנקרא בפי כל ר' בִּנְיָא המלמד.

[7] הגורמים והעוזרים על ידי בלימוד הדקדוק

ר' בִּנְיָא המלמד³ היה כבן חמשים שנה בעת ההיא. חסיד גדול היה, אך גם למדן חריף ובקי מצוין. ועל כל אלה היה מדקדק נפלא וקורא מובהק אשר לא רבים כמוהו. עליו אמרו, כי כאשר היה עליו לצוות על שפחתו להגיש לו פלפלין, היה אומר לה בלשון רוסיה: "פֶּרְסְקָה פִּידִי פִּידִי פֶּרְסְקָה"⁴, כי על פי כללי הדקדוק ישנתה הפתח שתחת הפא לקמץ מפני הריש שאינו מקבל דגש, ולא תבואנה בג"ד כפ"ת בראש התיבה דגושות אם התיבה שלפניה מסיימת באחת מאותיות אהו"י, מלבד אחר "פדי" שהיוד היא מפיק, יבוא פרץ עם פה דגושה.

כשמסר אברהם-שמואל את משה-ליב בנו אל ר' בִּנְיָא, התנה עמו כי ילמד לבנו גם את כללי הדקדוק למען יהיה לקורא בתורה. ובאחד מימי השבת, בבוא חברינו אל בית-הכנסת להתפלל, ובראותם את משה-ליב עולה הבימתה לקרוא בתורה, ובשמעם את כל הנשים מתברכות בו, התקנאו בו קנאה גדולה ובקשו מאת אבותיהם כי ימסרו גם אותם לר' בִּנְיָא. אך אבותיהם לא חפצו להחליף את ר' מאיר הנוח לתלמידיו בר' בִּנְיָא הקפדן והנוח לכעוס; ואשר ביתו היה

¹ [משה-ליב ב"ר אברהם-שמואל צארייקין].

² קורא האגרת – הוא יהיה השליח.

³ [לר' בניא היה בן ליב (ראה בחלק א', פרק "המהפכה הגדולה"). ברשימת האוכלוסיה של מֶן־יֶרִיץ' משנת 1858, יש רק ברוך אחד שהיה לו בן על שם ליב, וזה היה ר' ברוך-בנדט ב"ר אריה-לייב סולוביי. אשת ר' בניא, שרה-איידא, היה בת ר' משה גרונין].

⁴ פרסקה הגישי פלפלין.

תמיד כגיהנם רותח, כי תמיד היה מתקוטט עם אשתו. ולא אחת קרה, כי החלות של שבת עפו אל פניה והמרק נשפך על ראשה בהתקוטטו עמה. וכאשר היו הנשים אומרות לה כי תקנאנה בה, כי בעלה הוא בעל תורה וקורא נפלא, היתה אומרת להן: "מה אומר לכן, רעותי—לבנים כמוהו יתן ד' ואזכה אנכי, אך לבעלים כמוהו יתן ד' ותזכו אתנה". ואבי, גם מבלעדי שגעונו של ר' ג'ניא וקפדנותו, לא חפץ ללמדני דקדוק, וככה היה אומר: "הדקדוק הוא דרך ישרה למינות", ולכן לא נועזתי לבקש ממנו כי ימסרני לר' ג'ניא; אך זאת גמרת בלבי: אלמד דקדוק, ויעבור עלי מה!

ספרי הדקדוק לא היה חזיונם נפרץ בין בני המושבה בימים ההם, כי המושבה היתה רחוקה מתחנת בי-הדואר מהלך יום תמים ומסילות ברזל טרם תפרצנה בארץ. ו"מכתבי-עתים"—כאשר קראום אז—לא ראו אנשי המושבה מימיהם, וממילא לא ידעו מכל הנעשה בתבל מעל לגבול מושבתם. ולכן, איפא, לא ידעתי איזו הדרך לקנות ספרים כאלה. ובשאלתי את משה-ליב איזה ספר דקדוק הנהו לומד, ענני, כי כל ספר דקדוק איננו לומד, אך ר' ג'ניא כתב לו קונטרס קטן עם כל כללי הניקוד, והוא למד משם עד אשר ידעם בעל-פה. קנאתי במשה-ליב גברה עד מאד. כי עד היום ההוא שמעתי רק את ישראל הקורא בבית-הכנסת הגדול לאשכנזים (ר' ג'ניא התפלל ב"מנינם" של החסידים). והוא רק בקולו הנעים היה לוקח נפשות, אבל את כללי מלעיל ומלרע לא ידע, לא מנע את עצמו מלהניד את הנח ומלהניח את הנע, מלחלום את הצירה ומלציר את החולם; והרב דמתא היה גוער בו רק אם נועז לטעות בין דגש ורפה של ב"ד כפ"ת בראש התיבה, דבר אשר האחרון ידע רק מהחומש שבידו, אבל שאר שגיאותיו לא הבין גם הרב, ולכן גם לי נעלמה אז אי-ידעתי בקריאה העברית. אך כאשר החל משה-ליב לקרוא בבית-הכנסת לאשכנזים, ובשמעי אותו איך הוא מבדיל בין צרה לחולם, מטעים את המתג ושומר מלעיל ומלרע, ידעתי כי ריק אנכי מכל ידיעה בשפת עבר, ואין לי עצה אחרת רק לקרוא שלום למשה-ליב. ויען כי כל שנאתי לו היתה רק על דבר הרצועה הארורה, ואותה הן גנבתי מעל מטת הרבי, אחרי צאת משה-ליב מחדר ר' מאיר, וחתכתי לגזרים וזרעתי בחצר הסמוכה לחדרנו, לכן באבוד הרצועה אבדה גם שנאתי מלבי. והשנית—הן לא מרוע-לבב עשה משה-ליב את אשר עשה, אך יען כי ירא מאד את הרבי, ויראתו היתה כסלתו, כי כסיל גדול היה וכל הנערים קראוהו בשם "פשוטי-כלי-עץ". ולו גם עשה הנער בזדון וחטאתו גדלה כחטאת אחר, הן גם ממנו למד ר' מאיר תורה, ו"תוכו-אכל, וקליפתו-זרק" ואעשה כן גם אני. התרועעתי למשה-ליב ואבקש ממנו, כי ישאילני את קונטרס הדקדוק אשר לו; והוא, בחפצו לקרוא שלום גם לי, נעתר לבקשתי. תפרתי לי קונטרס קטן והעתקתי לתוכו את כולו אות באות. ובמשך ימים אחדים ידעתי בעל-פה.

אך כל זה לא הועיל לי לתקן את קריאתי העברית, כי "שבשבתא כיון דעל—על", ולכן גמרת עם לבבי לקבץ על יד את הפרטות אשר נתנו לי במתנה מאבותי ומקרובי בימי חנוכה ופורים וביום הולדתי, ולקנות לי סידור תפלה "עם דגושים ומתגים להורות את הנגינות אשר יחנו מלעיל" אשר כמוהו ראיתי בידי אחד מבאי בית-הכנסת, ולתקן את קריאתי העברית, אף אם יהיה עלי לאבד זמן רב לדבר הזה. אבל איפה אקנה סידור כזה? ולכן סמכתי תקותי רק על מוכרי הספרים אשר היו באים מדי שנה בשנה בחודש אלול אל המושבה.

מספיקי ספרים ליהודים אשר בערי הנגב היו שני מוכרי-ספרים ידועים בעת ההיא. שם האחד גרשון ושם השני ראובן. ובעגלת צב רתומה לשלשה סוסים, היו מביאים ספרי "רומל", כאשר יקראום מוכרי-ספרים, כלומר: ספרים הנחוצים ליהודי תמיד, כמו: סידורים, סליחות, קינות, חומשים, נביאים וכתובים, גם ספרי "צאינה-וראנה" ו"נופת צופים" ותחינות לנשים; ומעט גם

¹ שגיאה כיון שנכנסה—נכנסה.

ספרי משניות, איזו מסכתיות יחידות, חיי אדם וכהמה. גם טליתות, תפילין ורצועות לא חסרו להם, גם מנורות ומכתשות של נחשת. וכל זה היו מביאים אל המושבות בחודש אלול, בשעה שהדרישה גדולה לספרים כאלה ולכל הדברים שבקדושה. ועוד גם זאת: העת ההיא היא עת האסיף, ולכל עובד אדמתו יש כסף בכיסו, ויכל מוכר הספרים לקבל חובותיו של אשתקד.

כשבוע תמים היה כל אחד מהם עומד בחצר בית-הכנסת אשר במושבה, ועושה אחרי כן את דרכו הלאה ממושבה למושבה ומעיר לעיר. ויען כי מוכרי הספרים היו נוסעים בעגלתם מוילנא ומז'טומיר דרך ערים רבות וכפרים שונים, היו הם העתונים החיים אשר הפיחו רוח ידיעה ביושבי המושבות מכל הנעשה בעולם, ועוד היו מוסיפים נופך משלהם. ובכל יום ויום בין מנחה למערב היינו יושבים אצל ר' גרשון או ר' ראובן ושומעים את החדשות בפה פתוח ואזנים נטויות. למוכרי הספרים האלה יחלתי גם עתה לקנות מהם את הסידור הנחוץ לי.

בקץ תרל"ב פרצה מחלת החולי-רע¹ בערי הנגב, ורבים היו חלליה גם בין בני המושבות. באחדות מהן עשתה המחלה שמות, כמו בהמושבה נובוזלטופול, ועל פי עצת זקני המושבה ההיא, שדכו בחור ובתולה—יתום ויתומה, ואת החופה העמידו על בית הקברות אשר במושבה. הכלה היתה ממושבתנו אשר יד המחלה לא נגעה בה. זכורני כאשר באו נכבדי נובוזלטופול לשדך את הנערה הזאת בימי "בין-המצרים", התיר להם הרב לכתוב את התנאים בימים האסורים בכל שמחה, כי לפי דבריו הסגולה הזאת היא בדוקה ומנוסה.

עוד לפני הפסח בשנה ההיא מתה הדודה סוניא ותעזוב את ירושתה לאמי. ולי הניחה חמשה רובלים לקנות ספרים הדרושים לי. אך אחרי מותה היה עלינו לעזוב את דירתה ולבקש לנו מעון אחר. ולפי שדירה פנויה לא נמצאה אז במושבה, נאלצנו תיכף אחר חג השבועות, כאשר תכפו עלינו דברי אדון הבית לפנותו, לשכור לנו מעון בפרוזדור של בצלאל-זלמן הסנדלר² אשר בתו היתה אותה הבתולה, אשר נוצרה רק למען הצל לקוחים למות על ידי אשר תנשא ליתום עני.

אם היתה הסגולה הזאת בדוקה ומנוסה באמת, זאת לא אוכל להגיד, אך ראובן מוכר-הספרים, שבא אחר החתונה אל מושבתנו, סיפר, בדרך שחוק והיתול, כדרכו תמיד, כי רק הבלן מנובוזלטופול מת מיד אחר החופה, אך הוא חלה את המחלה הזאת עוד טרם יקדש החתן את הכלה; ובכן בבוא אחרי כן מלאך-המות לפני בית-דין של מעלה, פסקו כי הבלן שייך לו כדין: "כל הראוי לבילה—אין בילה מעכבת בו". כל השומעים שחקו לדבריו, אך אחדים התרעמו עליו ואמרו כי מאמינים הם שהסגולה היתה בדוקה ומנוסה, וראובן אמונתו נתרופפה מעט, לפי שהנהו יושב כל השנה בעגלתו על ספריו, אשר גם ספרי-מינות רבים נמצאו ביניהם, ורוח של אי-אמונה, נצנצה בו, כי תורתו באה אל קרבו שלא כדרכה רק דרך ה"סטרא-אחרא" כידוע.

אצל ראובן זה קניתי לי את הסידור אשר זה כמה חשקה נפשי בו. ועל פי סוד הגיד לי כי יש בין ספריו מסלול מכורך, וייעצני לקנות גם אותו. ויען כי אוצר כספי גדל בימים ההם עד שבעה רובלים, לכן קניתי לי גם מחזור, גם סליחה, מלבד הסידור והמסלול, והכל עם דגושים ומתגים דפוס ראם בוילנא. ומעתה ההיא והלאה החילותי להתפלל בנחת ולדקדק בכל חיבה ותיבה. ובמשך שנה אחת עלה בידי לסגל לי הברה נכונה בשפת עבר. אבי שאלני, מדוע יאריך לי זמן תפילתי וברכת-מזוני יותר מאשר עד כה; ואנכי עניתיו, כי ברצוני לכוון את פירוש המלות בעת תפילתי כי כן הדין; ואבי הסכים על ידי כי כן צריך להיות.

¹ [=כולרה].

[ר' בצלאל-זלמן פויזנר (פבזנר ברוסית)].²

ראובן מוכר הספרים הבטיח להביא לי בשנה הבאה גם תיקון סופרים אשר יצא לאור בוויילנא, ומחירו יהיה רק רובל אחד. וחמשה רובלים הבטיחו המדפיסים לאיש אשר ימצא בו שגיאה, בעד כל שגיאה ושגיאה. ובכן יצאתי מאת פני ראובן המוכר ספרים בכל הכלים הנחוצים לי ללימד הקריאה. בימים ההם, בחפשי בבית אחד מגורי המושבה אחרי מסכת כתובות, אשר החלונו ללמוד אז, מצאתי בין ספריו את הספר "צהר התיבה" וגם תיקון סופרים ישן נושן והוא נתנם לי במתנה; שני הספרים האלה, המסלול והצהר, היו לי לעינים בלמדי את דקדוק שפת עבר.

אבל מתי אלמד את ספרי הדקדוק ומתי אגיה את סדר השבוע? הן כל ימי השבוע הנני עסוק בלימודי החדר, והחצי השני מיום הששי, אשר בו הנני חופשי לנפשי, יעבור עלי בהליכה לבית המרחץ ובהכנת השעור ליום הראשון. ובכלל יראתי להביא ספרי דקדוק הביתה ולעסוק בס' ביום. ולכן זאת יעצתי: אקום בעוד לילה ביום השבת, ואלך אל בית-הכנסת, מקום אשר פרנץ המסיק את התנור ידליק נרות למענו. ושם, באין עין רואה ואוזן שומעת, אגיה אה סדר השבוע.

פרנץ היה בן משפחה אשכנזית אשר התישבה במושבה עוד בימים הראשונים יחד עם הבאים למז'וריץ'. ויען כי נולד וגדל בין היהודים, דיבר בשפת יהודית המדברת כאחד מבחורי היהודים, גם את כל מנהגי היהודים ידע כאחד מהם. לפעמים, בדברו עם הרב, היה מערב בשיחתו גם מאמר חז"ל השגור בפי כל, כמו: "לית דין ולית דין" או "בטל בששים" וכדומה. פעם אחת, בבנותו את הסוכה בחצר הרב, שאל:

—מדוע לא יקבע הרב מזוזה בסוכתו? הן ילין שבעת ימים בלי שמירה.
—הסוכה בעצמה היא שמירה מעולה—ענה לו הרב—ושומר מצוה—לא ידע דבר רע.
—נסה נא, רבי—אמר פרנץ בשחוק—והניחה כלי כספך וזהבך ללין עמך יחד בתוך הסוכה, אם לא בלילה הראשון יגנבום ממך ואז תוכח אם הסוכה היא שמירה מעולה.
—למזיקים כאלה—ענה הרב—גם מזוזה לא תועיל, כי לאנשים רעים אין להם שמירה אלא בית הסוהר.

פרנץ זה היה קונה חמצם של כל בני המושבה. ומי שלא ראה את פרנץ עומד על המקח בשעת קניתו לא ראה קומידיה נאה מימיו. כסוחר בקי המתיירא שמא ישלם יותר מהראוי בעד סחורתו, היה שם חמצם של כל אחד מבני המושבה; וככה היה אומר להרב:

—חפץ הנך, רבי, כי אשלם חמשת אלפים ושש מאות רובלים בעד חמצם של בני המושבה.—
הן יודע הנני כי לרבים מהם גם בכל ימות השנה החמץ איננו כל כך בנמצא, ומה גם לפני הפסח. ואף אותם האוכלים חמץ בכל ימות השנה לשובע—לא ישאירו ממנו עד הפסח. ולמה לי, איפוא, להניח כספי על קרן הצבי? הן את כספי לא גנבתי ולא ניתן לי במתנה, אך בזיעת אפי עשיתי לי את מעט החיל הזה, ואתה מייעצני להניחו בעסק ביש כזה.

עת הזריעה תחל לרוב בימי חג הפסח. ויען כי כמעט דבר שאי אפשר הוא לדחות את הזריעה עד אחר החג, לכן תיקן הרב שטרי-מכר שבהם היה כל יהודי מוכר לפרנץ את סוסיו וכלי מחרשתו עם השחת, הסובין וחקמח, למען יוכל לעבד בס' ולהאכילם בליל חמץ בימי הפסח. גם את חלק אדמתו היה כל אחד נותן לו בחכירה למשך שנה תמימה למען יוכל לזרוע ביום-טוב; גם את הרפת היו משכירים לפרנץ למען ימצא החמץ ברשותו של הקונה. הנה כי כן נעשה פרנץ לאדון המושבה: היה הולך מבית לבית וחושב וסופר ומונה את סוסיו ואת פרותיו,

משגיח כי לא יפזרו את המספוא, ולא יתנו לסוסים שבולת-שועל יותר מן המדה הראויה. וכה היה אומר אל העובדים מבני הנכר: הן את כל כספי הנחתי בקנתי זאת, ואיככה אוכל וראיתי באבדן רכושי בענין רע?

איש היה במושבה, שלום שמו. האיש ההוא היה איש גס מאוד, והיה מלגלג על דברי חכמים ועל דיניהם. פעם אחת הרשה לעצמו לדוש את תבואתו בימי חג הסוכות. הרב, ר' מאיר, ר' זלמן ור' פניא ועמם עוד אחדים מנכבדי המושבה ירדו לגורנו של שלום. התירו את סוסיו ויצאו על רועה-העדר אשר להעדה לקחתם השדה ולבלי השיבם עד מוצאי יום טוב. ובשלוש התרו, כי אם יעיז שנית לעשות כדבר הזה, אז יחרמוהו מתוך העדה. מובן הדבר כי לא שב שלום לעשות כדבר הזה עוד, ולפני חג הפסח היה בא גם הוא למכור את כל נכסיו לפרנץ; אך בשעה שעמד פרנץ על המקח, אמר שלום אל הרב:

—ומה לי אם יתן רק שלש מאות רובלים בעד כל נכסי? הן רק שחוק יעשה לו הרבי עם כל שטרי מכירותיו, ולמחר אחר החג הן יבוא פרנץ ועוד יבקש ממני כי אקנה בחזרה את כל אשר קנה.

—אנא שלום—פצר לו הרב—אל נא תלעג לדיני ישראל; המכירה היא מכירה גמורה ומחלטה בלי שום תנאי, אם יבוא פרנץ במוצאי החג ויביא לך את מותר הכסף מלבד דמי הקדימה אשר נתן, אז עליך יהיה למסור-לו את כל רכושך ברצון או באונס, ותהיה מן הצועקים ואינם נענים.

שלום שחק לדברי הרב, וימכור את כל נכסיו לפרנץ במחיר שלש מאות רובלים והשטר נכתב ונחתם בחתימת יד שלום. ובצאת שלום מאת פני הרב, פנה פרנץ אל הרב ויאמר:

—עתה תראה, רבי, את אשר אעשה לשלום. תיכף אהר חג הפסח; לא לבד כי הוא בעצמו לא ילעג עוד לדיני ישראל אך גם יצוה את בניו ואת ביתו אחריו כי ילכו בדרך הישרה.

במוצאי החג הודיע פרנץ לשלום, כי הכסף מוכן אצלו, ולכן ימהר למסור-לו את נכסיו ככתוב. לראשונה שחק שלום לדבריו; אך כאשר הגיש פרנץ את השטר עם הכסף לשופט השלום, ושלום קיבל טסקא דבי דינא, אז ראה כי רעה נגד פניו, ויפן אל עורך דין. והאחרון הגיד לו כי לא יוכל להושיע לו במאומה, לפי שהשטר נכתב כדון ונחתם בחתימת יד שלום. ועוד יהיה עליו לשלם מכס הממשלה פי עשר, לפי שלא הדביקו תוי מכס אל השטר, ודמי הוצאת המשפט. אז פנה שלום אל הרב כי יהיה הוא המתווך בדבר, והרב ניאות לו. חמשים רובלים שילם שלום לפרנץ, והאחרון השיב לו את השטר, מהיום ההוא והלאה, לא נועז איש להטיל ספק באמתות שטרי המכר, שהיה עושה הרב, ובכחם.

ופרנץ זה היה המסיק את התנור בבית-הכנסת בלילי שבת. ויען כי היה בא לבית-הכנסת בשעה השנייה אחר חצות ומדליק את הנר, היה בא גם הרב ולפעמים גם זקני העדה אל בית-הכנסת לעסוק בתורה. פרנץ, בידעו כי כהרב כהזקנים לא יצאו עליו להדליק את הנר למענם. כי "אמירה לעכ"ם—שבות", היה מדליק בעצמו נרות הרבה על כל שלחן ושלחן. ולמען לא יאמרו כי הדליק את הנרות בשביל ישראל, היה אומר אל הרב: אל נא יחר לאדוני הרב, כי הדלקתי נרות הרבה, כי ירא הנני לשבת יחידי בלילה בבית-הכנסת הגדול והריק מאין אדם.

פעם אחת כעס פרנץ על הרב על פסק דין אשר פסק האחרון שלא לטובתו, בהצותו את אחד מבני המושבה על דבר חכירת כבדת ארץ. ובבוא הרב לליל שבת הבאה אל בית-הכנסת, מצא את פרנץ יושב אצל התנור ורק נר אחד הדליק למענו, לא יותר. הרב לא אמר לו דבר, אך הגיש

את ספסלו אל התנור והתחיל לעיין בספר לאור נרו של פרנץ. אז כבה פרנץ פתאום גם את הנר ההוא ויאמר:

—אם מעתה נחל להדליק נרות בבית-הכנסת, אז דמי כל העליות לא יספיקו לנו אף רק להאיר את בית-הכנסת.

—האם בחשך תאמר לשבת עד אור הבוקר?—שאלהו הרב.

—כשאני לעצמי—ענה פרנץ—די לי האור הבא מן התנור בשעת הסקה. ואם אדוני הרב יצוה להדליק למענו את הנר—אעשה זאת בנפש חפצה.

—לא, לא.—ענה הרב.—למעני לא תדליק את הנר כי אין לי צורך בו, אך הנני אומר כי הקהל לא יכלה ממך את נרות בית-הכנסת. ולא עליך לשבת בחושך בשעה שהנך מסיק את התנור לטובת הכלל.

ככה ישב הרב והשתעה עם פרנץ עד אשר האיר המזרח.

את פרנץ זה בקשתי, כאשר פגשתי באחד הימים, כי בראותו אותי בא לבית-הכנסת בלילי שבת, ידליק למעני נר אחד על העמוד העומד בקרן דרומית-מזרחית, למען אוכל להגיע שם את סדר השבוע, והוא נעתר לבקשתי. ובמשך שנה תמימה עלה בידי לשנן לי את כל התורה כולה עם הטעמים, ואחי מוכן ומזומן לקרוא בתורה, בכל עת אשר ידרשו זאת ממני. אך אבותי ורבי לא ידעו מזה דבר.

[8] ר' שאול מווסקסנסקי

במשך הימים אשר למדנו אצל ר' מאיר, עברנו על ישעיה וירמיה, וחזרנו, החל מיהושע, על שופטים שמואל ומלכים. כל הימים ההם היתה ארץ ישראל בעינינו -הילדים, כארץ שיש לה זכר רק באגדת העמים; ולא עלה על דעתנו כי הארץ הזאת נמצאת באמת על כדור הארץ, ולפי הערך איננה רחוקה מאוד ממקום מגורנו. בגיאוגרפיה לא היתה לנו אף ידיעה כל-שהיא, כי רבינו לא שנאה—תלמידו מנין להם? השקפתנו על ארץ ישראל היתה כעל הר-שעיר, הר-נבו או כל המקומות אשר חנו שם בני ישראל בצאתם ממצרים, אשר עד היום ילאו כל החוקרים למצוא מקומם ולהגבילם. מובן מאליו, כי אף שהיו הסיפורים על דבר האבות והשבטים, השופטים והמלכים מלבבים אותנו, לא עשו עלינו אותו הרושם העז שהיו יכולים לעשות עלינו אילו ידענו, לו גם ידיעה כל שהיא, מגיאוגרפיה של הארץ ההיא, ולו היה ברור לנו כי הארץ הזאת איננה ארץ אגדית, אך ארץ בארצנו אשר אנחנו יושבים בה; והיתה שלנו, רק לקוחה ממנו בזרוע. אך הדבר אשר לא עשה לנו רבינו עשה למעננו המקרה. וזה הדבר:

לא הרחק ממושבתנו, בהכפר ווסקסנסקי, גר איש אחד, ר' שאול שמו. ובפי כל היהודים אשר בסביבתנו היה נקרא: "ר' שאול הווסקסנסקי". האיש הזה היה גם הוא מיוצאי ליטא אשר בא

¹ [ר' שאול (המכונה "שייל") ב"ר ישכר-בר רובן מכפר ווסקסנסקא (Voskersenska 47°57' N, 36°39' E). אשתו היה רבקה.]

להתיישב באחת המושבות; אף נכתב בספר הפקודים אשר להמושבה. אך בבאו—לא סר אל המושבה אך התיישב בהכפר הנזכר, ויפתח לו בית-מזרח וחנות, וימצא לחמו ברווח. אף עשה לו מעט עושר. ובימים ההם, אשר אני כותב על אודותיהם, היה ר' שאול איש זקן יותר משבעים שנה, למדן הגון, שומר מצוה גם מכניס-אורח גדול, כדרך היהודים גרי הכפרים בימים ההם. ולכן ידעוהו אף הוקירוהו כל בני המושבות בכלל, ובפרט בני מושבתנו העומדת רק כחמש-עשרה וורסתאות מהכפר, וכמעט מדי יום ביומו היו באים לרגל עסקיהם אל הכפר ההוא ומתאכסנים בבית ר' שאול.

ר' שאול זה החליט לעת זקנתו למסור את כל רכושו ליד בנו רפאל, גם כן יודע תורה הגון, ולעלות לארץ ישראל. אשתו, אשר היתה עקרת הבית ואשר עמלה ביחד עם בעלה לעשות להם את כל הכבוד הזה, כדרך הנשים בימים ההם, מאנה לנסוע עם בעלה ארצה ישראל, ולעזוב את כל הונה ורכושה אשר רכשה בעמל כפיה, בחוץ לארץ. ימים רבים דיבר ר' שאול על לב אשתו כי תעלה עמו; אך היא באחת, כי כזאת לא תאבה ולא תשמע לו, כי לא תוכל לעזוב את ביתה, ואת עסקיה אשר עסקה בהם משך יותר מעשרים שנה, וללכת לנוע אל ארץ אשר לא ידעה מתמול שלשום, לו גם תהי הארץ ההיא "ארץ-ישראל". ר' שאול ידע כי אשתו היא יראת שמים, ומן הדין לא תסור ימין ושמאל; לכן ביקש שלשה מרבני המושבות לבוא אליו הכפרה, לפסוק הדין לאשתו אם חייבת היא לשמוע בקול בעלה, ברצותו להעלותה ארצה ישראל. ויען כי משנה מפורשת היא: "הכל מעלין לארץ ישראל" אמר ר' שאול, כי פסקם של שלושת הרבנים יפעול על קשי-לבבה של אשתו. אך בבוא הרבנים ביתה ר' שאול, מצאה האשה החכמה הזאת טעם למאונה, באמרה: אם נעלה שנינו ארצה ישראל, אז עלינו למסור את ביתנו וחנותנו על שם בננו. ואף כי איש ישר הוא, לא נדע אם יצליח בעסקיו; ואולי לא יוכל לספק צרכינו במועדם ונהיה מן הצועקים ואינם נענים; ואפשר כי עוד יהיה עלינו לשוב לחוץ לארץ, דבר בלתי נעים, הלא?! לכן יעצתי: יסע נא שאול בעצמו; ואנכי אשאר פה ואשגיח כי הכסף ישולח לו במועדו, והוא—בלב נכון ורוח שוקטה יוכל לעסוק בתורה ולקיים מצוות התלויות בארץ. ובתנאי, כי חלק כחלק ננחל בעולם הבא את שכר המצוות אשר ירכוש לנו בעלי שם.

לדבריה אלה רפתה רוח הרבנים מעליה; וגם ר' שאול בעצמו מצא כי צדקה אשתו ממנו. ובאחד מימי האביב תרל"ג אמר לעזוב את הארץ. ולכן בא אל מושבתנו לקחת ברכת הפרידה מאת יושבי המושבה בכלל, ומיודעי התורה אשר בה בפרט; ובראשם מאת רבי מאיר רבינו, אשר אהבת נפש אהבו איש את רעהו.

זכורני את היום אשר בו בא ר' שאול אל בית ר' מאיר רבינו.¹ היום ההוא היה יום בהיר בשחקים. חום צח שרר בחוץ והאוויר היה חיי נשמות. ולו הרשה לנו רבינו מאז הבוקר לצאת החוצה לצחק על הכר הסמוך לביתו, שהיה מלא ירק דשא וביניהם פרחים מכל הצבעים, כי עתה היינו מכירים לו תודה רבה על החסד הזה. אך בבוא ר' שאול ביתה הרבי, והרבי אמר לנו כי חופשים הננו לנפשנו לצאת החוצה לצחק לפי שעליו לדבר עם ר' שאול, לא עזב אף אחד ממנו את מקומו; ונבקש מאת רבינו כי ירשה לנו להשאר בבית, בחפצנו להסתכל בפני האיש הנוסע ישר לארץ ישראל. הרבי לא כהה בנו. ויפן אל ר' שאול בדברים אלה:

— ואיכה גמרת עם אשתך תחיה?

¹ [אולי ר' שאול דיבר עם מאיר קראסיק אודות עלייתו לארץ-ישראל כי מחותן של ר' מאיר (חמיו של בנו ניסן) היה הרב אייזיק וונדר (כ-1802–1873) שעלה לירושלים בשנת 1863. הרב וונדר היה רב מטעם הממשלה של הקולוניות היהודיות בפלך יקטרינוסלב ותושב קולוניה נצ'יבקה (Nechaevka).]

—אחרי כל הטענות והמענות שהיו בינינו—ענה ר' שאול—באתי לידי מסקנא, כי צדקה אשתי ממנו. כי אם נסע יחדיו, אז, חס-ושלום, יוכל היות כי לא יעלה בידנו מאומה, ועלינו יהיה לשוב בדרך אשר הלכנו; כי מי יודע אם יוכל או יאבה בנו לשלוח לנו כסף במועדו. אך אם תשאר אשתי פה, אז הן תהיה היא בעלת-הבית, וישיבתי בארץ תהי בטוחה, לכל הפחות, לפני.

—אבל, שאול—שאל ר' מאיר—הן הגדת לי כי קבלת מכתבים מכוללים אחדים האומרים לעשות שם למענך ככל אשר יוכלו?

—כל הבטחותיהם ענה ר' שאול—הן רק עד הכיס. ואדרבה! הם יקוו להבנות ממני ועל ידי; כי בשמעם כי איש אמיד הנני, יקוו להרבות על ידי זה את הכנסת כוללם. בכל אופן עלי ללכת בדרך הלל ולומר: "אם אין אני לי—מי לי?" ולכן אעזוב את אשתי פה כי תהי לי מחוץ לארץ לעזר, ולא אחכה להבנות מהחלוקה.

—אשריך, שאול, כי זכית לכך.—אמר ר' מאיר, ויבך.

אנחנו הילדים ישבנו כל העת ההיא ונבט אל פני ר' שאול. הוא היה בעל קומה בינונית, גופו עוד עמד ישר, וגבו לא נכפף למרות שבעים ושנים שעברו עליו. שער ראשו וזקנו הרחב כולו הפך לבן. עיניו, אשר לא אבד להן כולה הברק שהיה להן בילדותן, ואשר ישבו שקועות מעט בחוריהן, העידו על בעליהן, כי איש חכם ומתון במעשיו הוא. ועתה, כאשר החליט לנסוע ארצה ישראל, כל עצמותיו תאמרנה כי עסוק הוא בדבר גדול, אשר לא יסיח דעתו ממנו אף רגע: בשבתו ובעמדתו, בלכתו ובדברו ובכל פינות שהוא פונה—מטרתו הגדולה נוכח פניו, אשר אליה ילך ישר, מבלי שים לב להמעצורים והמכשולים אשר יפגש על דרכו.

ר' שאול לקח ברכת הפרידה מרבינו וגם מאתנו תינוקות של בית רבן, אשר בהבל פיהם העולם קיים, כי ברכתם לא היתה קלה בעיני ר' שאול. ר' מאיר הלך ללוות את ר' שאול, ואנחנו נשארנו בחדר. כל העת אשר עסק רבינו בהלואת ר' שאול לא עזבנו את חדרנו, אך ישבנו ונשוחח בדבר הארץ הטובה ההיא, אשר עד היום ההוא דמינו כי היא כ"גן-עדן" וכ"גן-הנח" או כ"עולם-הבא" אשר נדבר עליהם ונשער במוחנו איך ואיפה הם, אך לראותם עין בעין בימי חייו לא יוכל שום אדם. ועתה ראינו בעינינו איש הנוסע ישר לארץ ישראל ובמשך חודש ימים יאמר לבוא שמה.

מוחותינו הרופסים לא יכלו להלוט הרבה דברים מאשר נדברו בין רבינו ור' שאול. האחת-מי הם הכוללים, ומה היא החלוקה? ידענו כי בכל המושבה לא נמצא בית אשר לא היתה בו קופה למעות רבי מאיר בעל נס. ידענו גם כן כי פעמים בשנה יסובבו מבית לבית להריק את הקופות, ואת הכסף ישלחו להממונה מהכוללים באודסה אשר יקבץ הכסף בעד ר' מאיר בעל נס; או כאשר אמרו ליצני הדור: כי ר' מאיר בעל נס יקבץ כסף בעד הממונה. השנית-לא יכלנו להבין למה יסעו ארצה ישראל רק הזקנים למות שם? ידענו כי מתי ארץ ישראל פטורים מגלגול מחילות, אך האמנם כל ארץ ישראל היא עתה רק בית קברות גדול לכל בני ישראל אשר בגולה ולא יותר? ועוד שאלות רבות כהנה וכהנה אשר לא יכלנו למצוא תשובות עליהן. ובשוב רבינו הביתה ונחל ללמוד בפרשת השבוע בסדר בהר סיני על דבר שמיטה ויובל, ועל דבר קניית השדות ומכירתם, ועל דבר צאתם ביובל לשוב לבעליהם הראשונים. הקיפו התלמידים את רבינו בשאלות שונות מכל עברים:

-האם גם עתה נוהג דין שמיטה ויובל בארץ ישראל?—שאל גרשון.

-לו עסקו היהודים בעבודת האדמה-ענה הרבי-בודאי היה עליהם לקיים גם מצוות התלויות בארץ; אך בימים האלה, כפי אשר שמענו, אין גם יהודי אחד אשר יעבד שם אדמה בעצמו.

—ומדוע?—שאלו כל התלמידים פה אחד.

—יען—ענה הרבי—כי האדמה היא עתה בידי זרים ואין ליהודים חלק בה.

—אבל הן אנחנו—אמר יואל בהתלהבות—אף בגולה נעבד את האדמה, אף כי אדמת נכר היא, והאם לא תהי כהנית כפונדקית?

הרבי לא יכל לענות דבר על השאלה הגדולה אשר שאל יואל.

ר' שאול רובן נקבר בהר הזיתים (בית עלמין הישן של הפרושים, חלקא יו"ד, שורה ד', קבר יו"ד). נוסח מצבתו: פ"נ הישיש ר' שאול ב"ר ישכר מלוצין נלב"ע ד' אדר תרל"ז תנצב"ה.

—האמנם רבי—שאלתי גם אני—אין גם איש מישראל בארץ ישראל, אשר יהיה לו בחצר כרם קטן, לו גם רק שתיים כנגד שתיים ואחת יוצאת זנב? ואם כן איך הוא נוהג בו בשמיטה וביובל בתרומה ובמעשר?

—לדבר זה—ענה הרבי—ישנם רבנים בארץ ישראל; והאיש אשר כרם לו, יפנה אל הרב ויורהו מה לעשות.

הרבי ראה כי אין קצה לשאלותינו לכן הפסיק את שיחתנו ויאמר כי עלינו ללכת הלאה בלימודנו אשר בטלנו היום על ידי ר' שאול; ויוסיף לאמר:

לכשתגדלו ותזכו לעלות לארץ ישראל, אז תראו ותדעו את הכל. ועתה עליכם לעסוק בתורה היוצאת מציון, כאמור: כי מציון תצא תורה.

—אבל, רבנו!—ענו התלמידים פה אחד—אנחנו לא למות נעלה ארצה ישראל, אך לחיות.

לפני ראש השנה קיבל רבינו מכתב מר' שאול מירושלים. בו יתאר האחרון לפני רבינו את רגשותיו החמים אשר הרגיש בבואו אל הארץ, ובעברו על כל המקומות הקדושים. ועל דבר הקבר אשר קנה לו במעלה הקברים בהר הזיתים (לשונו ממש במכתבו). הרבי קרא לפנינו את מכתבו, כי בו שלח ברכה גם להילדים אשר ברכוהו בצאתו, ואשר ברכתם שיצאה משפתותיהם שלא טעמו טעם חטא, נתקיימה בו, ויבוא שלם בגופו ובממונו ירושלימה.

[9] מחדר לחדר

בחדר ר' מאיר למדתי משך חמשה "זמנים". במשך העת ההיא עברנו על מסכתות ממסכתות שונות. מטבעי לא הייתי לא מן החריפים "המעיללים" פילא בקופא דמחטא¹ ולא מן הסתם מקשים. את דרכי הפלפול והחריפות שנאתי, אך את הפשט הישר אהבתי מאוד. ומעולם לא עזבתי סוגיא אחת בגמרא עד אשר ידעתי והבנתי לעומקה, מבלי השאר אף צל של ספק. וכל זמן שהיה לבי נוקפי באיזה ענין לא סרתי מעליו. אך אם הייתי מקשה את רבי איזו קושיא, היתה הקושיא הזאת חתיכה הראויה להתכבד. ולפעמים היה על הרבי להתעמק כשעה ויותר כדי לתרץ אותה לי. קושיות כאלו היו באות לרוב מאשר לא ידעתי עוד את כל הענין אשר אנו דנים עליו, כי במקום הזה יבוא רק החלק ממנו, בדרך אגב, כדרך הש"ס להביא לפעמים חלק מסוגיא אשר עיקרה במקום אחר. אך הרבי, אשר למד בודאי את כל הענין, שכח באותו מעמד את הדברים הנאמרים בהענין הזה במקום אחר. ולכן היה עליו לחפש אנה ואנה.

למשל: בתת עולא ורב אחא² טעם לעבורו של אלול משום מתיא וירקא, כלומר: למען לא יחל יום כיפורים לא ביום שישי ולא ביום ראשון כדי שלא להשהות מת שני ימים, או כדי שיוכלו להכין ירק לכל יום ולא יהיה עליהם לאכול ירק כמוש, שאלתי את הרבי: אם כן למה להם לשלוח שלוחים על תשרי מפני תקנת המועדות? יראו אם על ידי שיעברו או לא יעברו את

¹ המכניסים פיל בנקב המחט.

² (ראש השנה כ).

אלול, יחל יום הכיפורים ביום הששי או ביום הראשון וידעו מה לעשות. ואם בין כך ובין כך יחל ביום אחר, אז לא יעברוהו; כי מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר.

הקושיא יצאה מזה כי גם הרבי לא היה בקי בשבילי דרקיע כבשבילי דמַזְלֵי רִיחַ' ולא ידע כי ישנן דחיות אחרות אשר בסיבתן ידחה יום ראש השנה ממקומו, מלבד הטעם של "לא אד' ראש", וחשבונות כאלה לא יכלו למסור לאנשים מן השוק, ולכן, אחרי רוב החיפוש מצא את המשנה¹ "אין פוחתים מארבעה חדשים מעוברים בשנה ולא נראה יתר על שמונה". ויען כי אלול הוא סוף השנה, לכן אם כבר היו שמונה מעוברים—עליו להיות חסר, ואם לא היו עוד ארבעה מעוברים—עליו להיות מלא, אף אם על יד זה יחל יום הכיפורים בערב שבת וביום הראשון. ויען כי גם אנכי לא ידעתי מאומה מהלכות עיבור החודש, לכן קבלתי את התירוץ הזה לתירוץ מספיק.

בצאת הרבי ביום ההוא עם אבי מבית-הכנסת אחר תפלת ערבית, הללני בפניו, כי היום הקשיתי לו קושיא עצומה אשר בעדה הנני ראוי למתנה הגונה. ועל אבי לתפור למעני בגדים חדשים לימי החגים הבאים. אבי שמח מאוד על הדבר הזה, אך שמחתו היתה עד ארגיעה, כי למחר קרא ר' מאיר את אבי אליו הביתה, ויאמר לו:

ידוע תדע, זכריה, כי לדאבון לבי לא אוכל ללמד לבנך תורה יותר, כי כל התורה אשר היתה בידי כבר מסרתי לו; ואם יוסיף ללמוד בחדרי, לא תצא מזה לו שום תועלת. לכן עצתי כי תמצא למענו מלמד יותר הגון ממני.

— כהלום רעם נשאר אבי על מקומו. וישאל את ר' מאיר:

—האם לִבְנִי אמסרהו? והוא הלא בשגעון ינהג את חדרו, ויראתי מאוד לנפש הנער, אף כי חריף גדול הוא בְּנִי, ולמדן מופלג.

לא, לִבְנִי אל תמסרהו. —ענה ר' מאיר—אך בקש נא את הרב ר' מיכאל אריה כי ילמד לבנך בקיץ הבא. ואם רק יאות לזאת, אז אין לך עצה טובה ממנה: שכלו של הרב—עקום מאוד, ושכל בך—ישר, ולא יתן לר' מיכאל אריה ללכת בדרך עקלתון, ובעבור זה יהיה עליו לפלפל עמו, וממילא רווחא שמעתא. ולבנך תצא תועלת מזה, כי ברזל בברזל יחד.

אבי מלא אחרי דברי ר' מאיר. ועוד ביום ההוא הודיע לי אבי, כי תיכף אחר חג הפסח הבא אחל ללמוד אצל הרב, ביחד עם משה ליב הפשוט—כלי-עץ אשר כבר ארש לו את בת השוחט מהמושבה הסמוכה ויהי לחתן עם שעון בצלחתו ושרשרת של כסף גדולה על צוארו. ר' מאיר קרא לי ויצוני איך להתנהג עם משה-ליב, אשר איננו ראוי להיות חברי. וייעצני לעזור לו בהכנת השעור. והדבר הזה יהיה גם לי לעזר, כי בשנני לו את השעור יתחדשו גם לי דברים רבים, כי התורה היא כבאר מים חיים, ויותר שיחפור בה האיש, יקרו מימיה יותר ויותר.

אחרי מות שני הרבנים שבאו ממוהילב ביחד עם היוצאים, לקחו להם בני המושבה מַזְלֵי רִיחַ' לרב את אחד מיוצאי עיר לוצין אשר בפלך וויטבסק שנתיישב עם היוצאים משם בהמושבה נובולטופול, ור' מיכאל-אריה² שמו. בעת באנו אל המושבה, היה כבן חמשים שנה. דל בשר ובעל קומה בינונית. בכל אחד מפאותיו היה סבך-שער, הנראה, כקצות חבל של פשתן אשר

¹ (עירובין ח:)

² [שמו באמתן היה הרב מיכאל-אריה בירז'יגאל המכונה מיכאל-אָרַע (קרי אֶרְחָה).]

עבתותיו החלו להתפרד, ושני סבכי-שער היו גם בזקנו. בבאו אל אחד הבתים, ובהריו ריח איזה מאכל, לא היה יכול לצאת משם עד אשר יתנו לו לטעום מהמאכל ההוא. ולכן היה נזהר מאוד מבוא ביתה איש זר, מלבד בימי מועד ושמחה, שאז הטעימה היא דבר השווה לכל נפש. הוא היה אומר:—כי החולי הזה בא לו על ידי סבכי-השער שבזקנו ובפאותיו, ואשר לכתם אי-אפשר יען אז תעבור עליו מחלה עזה, אשר סכנה גדולה כרוכה בעקבה. ולכן היה שומר אותם כבבת עינו. מקטרתו, הארוכה כאמה וזרת, לא זזה מתוך פיו כל ימי החולי; ומלאה היתה גלומי טבק מהמין היותר גרוע, ואש תמיד תוקד עליה אשר לא תכבה. הוא היה אומר, כי הקטורת הזאת סגולה גדולה היא לצלילות המוח ולהתבוננות עמוקה. כל ימיו לא דיבר בבית-הכנסת בשפת יהודית המדברת רק בשפת עבר, אף כי שפתו היתה שפת עלגים, כי דקדוק השפה לא ידע. ובני המושבה לא היו מבינים אותה, והיו אומרים, כי להבין את שפתו של הרב יכול רק איש מבין בלשונות כדניאל איש המודות. וכשהיה לו שיח ושיג עם איש אשר לא יבינהו, היה בא עמו אל עזרת הנשים ושם היה מדבר עמו בשפת יהודית המדברת. למותר יהיה לי לספר, כי היה ירא שמים משונה, אשר כמוהם מעט מאוד גם בין הרבנים בליטא, ונכון היה למסור את נפשו גם על מנהג קל שבקלים. יודעיו ומכיריו אמרו כי רבנותו באה לו לא דרך המוח אך על ידי ישיבה מרובה, יען מתמיד גדול היה בימי עלומיו; אבל בינתו היתה קצרה מאוד. בלמדו לפעמים אף ענין פשוט אך עמוק מעט, היה מעקם את הישרה והיה מפלפל בו פלפולים של הבל, אשר השכל הישר לא יסבלם. וכה היה מתעקש ומתרגז בשעה שהיה מפלפל עד אשר היה קורא את כל איש אשר התנגד לו, בשם: "עם הארץ", "גוי", "מוח-מטומטם" וכהמה שמות הרגילים מאוד בפי הלומדים ממין זה.

משכורתו של הרב היתה מאתים ועשרים רובלים לשנה, אשר היה מקבלם מידי הבלן מדמי שכירת בית-המרחץ, כאשר כבר הזכרתי, מלבד חמש דסיטינות אדמה זרועות מכל המינים ומעבודות בידי בני המושבה. נוסף לכל אלה עליות "שלישי" בימי שבתות ומועדים ומקום בכותל מזרחי משמאל לארון-הקודש (למען תהי השכינה מימינו). ובעד כל זאת היה על הרב לפסוק שאלותיהם בענין איסור והיתר, לסדר את קידושיהם וגיטיהם. אך אם באו לפניו בדין תורה מדיני ממונות, היה מקבל שכר לפי נדבת לב המתדיינים.

בכל "שבת-שובה" ו"שבת-הגדול"¹ היה עליו לדרוש לפני עדתו. הדרשות האלו היו כמעט מענין אחד בכל שנה ושנה, אך בכל זאת, משום כבוד התורה, היו באים אפילו הלומדים לשמוע, אף כי היו מסתכלים בשעת מעשה באיזה ספר. פעם אחת דרש הרב בשבת-שובה בעקידת יצחק, ויאמר: על כל איש מישראל להעמיס על גופו תורה ומעשים טובים, כמו שנאמר באברהם: "ויחבוש את חמורו", כלומר: את גופו. ועל כל אדם, אפילו על הזקן שבזקנים, לעשות תשובה כאילו הוא מלא כח עלומים, כמה שנאמר באברהם: "ויקח את שני נעוריו עמו" כלומר: השניים של נערותו לקח עמו. וכשמוע ר' ג'ניא המדקדק את הפירוש המשונה הזה, שחק בקול גדול כי לא יכל להתאפק; וכל העם התרעם עליו על אשר שחק לדברי הרב. וכאשר שאלוהו: הן גם זונות מפרסכות זו את זו—תלמיד חכמים לא כל שכן! ענה על זה ר' ג'ניא, כי גם לבו ידוע על זאת, אך מה יעשה ולהתאפק לא יוכל, יען לחרוש יוכל רק איש אשר לא יבין מה הוא סח. ומהיום ההוא והלאה לא יסף עוד ר' ג'ניא לבוא ולשמוע את דרשותיו של הרב, באמרו: אין ברצוני לפרס זונות לעת זקנתי.

¹ לא אדע למה יקראו בכל הספרים לשבת הזאת "הגדול" בלשון זכר תמורת השבת ה"גדולה" בלשון נקבה. כפי הנראה השם הזה הוא קיצור של "שבת של הנס הגדול" ומאהבת הקיצור קראוה: שבת הגדול. אינני קובע מסמרות בהשערתי, אבל עד אשר ימצאו טעם אחר יותר מספיק הנני מחזיק בה.

אל בית הרב הזה באתי אני ומשה-ליב חברי תיכף אחר חג הפסח תרל"ד. הרב הגיד לנו כי לא בביתו נלמד, אך בעזרת הנשים אשר בבית-הכנסת הגדול; ועל כל אחד מאתנו להביא מסכת "שבועות", כי בהכרך שבועות אשר בבית-הכנסת ילמוד הרב בעצמו. ויען כי מסכת שבועות איננה מהמסכתות הנדפסות על נייר פשוט ונמכרות לאחדים, לכן רק אחרי עמל רב וחיפוש מרובה עלה בידינו למצוא מסכת מיוחדת לכל אחד מאתנו. כשעתים בכל יום היה עלינו להגיד השעור לפני הרב וכשעתים היה עלינו ללמוד שלחן-ערוך אורח-חיים עם כל מפרשיו. כל זה למדנו עד השעה השתים עשרה ביום, ומן אז והלאה היינו חופשים לנפשנו, להכין את השעור למחר ולחזור על השעור של היום. ויען כי יואל עזב גם הוא את חדר ר' מאיר ונמסר אל ר' בָּנִיא, אשר גם הוא היה דודו, וגם הוא למד רק עד הצהריים, לכן גמרנו בינינו כי שעתים ביום נלמוד ביחד מסכת אחרת מלבד המסכתות אשר הננו לומדים אצל רבותינו. את התנ"ך עזבנו מכל וכל, אך את ה"מסלול" ואת ה"צהר" למדנו באין רואה. ככה עבר עלינו כל הקיץ.

צער גדול היה לי עם חברי משה-ליב. עלי היה ללמדו את השעור ולשנן אותו לו; אך כל זה לא לעזר ולא להועיל, כי בבאו להגיד השעור לפני הרב שכח כל מה שלמדתי עמו. והרב, ברוב כעסו, היה קורא אותו בשמות של גנאי, כמו: "עם-הארץ", "בור-דאורייתא", "גולם". וכאשר היה הרב שואל אותי במקום אשר משה-ליב לא הבין, ואנכי הייתי אומר הפשט כראוי, היה הרב צועק: בוז לך, לעג לך, אטום הראש! הן הנער הזה צעיר ממך לשלש שנים ובכל זאת יבין כראוי, כי הדבר פשוט; ואתה הן גם לחזור על דבריו לא תוכל. פעמים רבות, בהגיע תור משה-ליב להגיד השעור, היה מתחלה ולא היה בא החדרה. הרב הבין כי הנער איננו חולה באמת, ולכן כאשר היה בא למחר, היה מצווה עליו להגיד את השעור של אתמול. והחרפות והזלזולים היו יוצאים מפי הרב עוד ביתר עז. הנער נלאה נשוא. ובצאת הקיץ הגיד לאביו, כי לא יוכל להוסיף ללמוד עמי יחד, כי ידיעתי הרבה מידיעתו היא לו למוקש. אז בא אבי משה-ליב אל הרב ויבקשו, כי בחורף הבא ילמד רק לבנו פוסקים ואיזו מסכתות קלות, אך בכל אופן לא יקחני לחבר לבנו; כי בנו הנהו כבר חתן, ואיך ישא פניו אל מחותנו בספר לו הכל, כי הנער הקטן בן זכריה עולה עליו בלימודו. ואת שכר הלימוד אשר יפסיד הרב על ידי זה, ימלא הוא מכיסו. ובחצי חודש אלול הגיד הרב לאבי, כי לא יוכל ללמדני בחורף הבא, כי שני הנערים הם שתי כתות, וללמדם יחד אי-אפשר בשום אופן; ועל אבי לבקש מורה לבנו. אבי בא הביתה סר וזעף. כעס על הרב ויאמר: אף הרבנים ימכרו את תורתם בעד נזיד עדשים, ורק אל שכר הלימוד עיניהם נשואות ולא יזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה. ובצר לו פנה אל ר' מאיר לשאול בעצתו, והאחרון יעצהו לשלחני אל המושבה פריוט אל הרב החדש אשר שם אשר הוא משיבת וולוז'ין, למדן מופלג וחרף גדול. אבי שמע לעצתו ויסע פרייטה. הרב נאות לקחתני לחבר לבנו, נער בן שלש-עשרה שנה בעל כשרונות נפלאים, וחותר אחי הואיל להבטיח לי מזונות כל ימי החורף חנם אין כסף. ובאסרו-חג של סוכות תרל"ה עזבתי את בית אבי ואסע פרייטה.

עונג גדול היה לי ללמוד אצל הרב הזה: הוא היה בעל שכל ישר, נח לבדיות וחרף גדול. עד חמשה עשר בשבט למדתי אצלו חולין עם יורה דעה, אלפסי והרא"ש; ושלשתינו—אני, בנו והוא בעצמו—למדנו יחד יומם ולילה ונהי כחברים ולא כרב עם תלמידיו. הדבר הזה הועיל מאד לצרף את שכלנו. בכל ענין וענין היו שכלו הישר, חריפתו העצומה ובקיאתו הגדולה לנו לעינים. נוסף לזה אנה המקרה לידי לקרוא בתורה בציבור בחורף ההוא יען כי בבית-הכנסת בפרייט עוד לא היו תנורים, ולכן היו מתפללים ב"מנינים" שונים בבתי אנשים פרטיים, ו"מנין" כזה היה גם בבית חותן אחי; ולפי שקורא מובהק לא היה להם, לכן שמו עיניהם ב"לחיות להם לקורא, ובחפץ לב נעתרתי לבקשתם. בין כה וכה הרגלתי לקרוא בפני עם ועדה, והדבר הזה הועיל לי להמעיט את ה"אימתא-דציבורא" אשר לכל קורא מתחיל.

בחודש שבט חלה בן הרב חברי את מחלת הטיפוס, ולכן נאלצתי לעזוב את פריוט ולשוב אל בית אבי. בעינים זולגות דמעה עזבתי את רבי זה, אף גם הוא בכה הרבה, כי כאוהב איש את בנו אהבני. ומכתב נתן על ידי לאבי, כי רק מאשר חלה בנו נאלץ לשלחני הביתה; והיה אך יקום הנער מחוליו ישלח אחרי ויקחני אל ביתו. בן כה וכה ויום השני לחודש אדר ראשון תרל"ה הגיע, יום אשר מלאו לי שלש עשרה שנה.

היום ההוא חל גם הוא כביום הולדתי ביום הראשון לפרשת תרומה ואחפוז לקרוא בתורה למנחה בשבת פרשת משפטים. בקשתי מאת הקורא התמידי להרשות לי את זאת, והוא נעתר לבקשתי. אך כאשר כבר לבשתי את הטלית ואגש אל הספר, קם ר' מאיר ממקומו וישאל את אבי:

—האתה, זכריה, הרשית לבנך ללמוד דקדוק ולבלות עתותיו בהגהת הקריאה?

—לא. —ענה אבי—לא ידעתי כי עשה הדבר הזה. גם לא הגיד לי כי בדעתו לקרוא היום בתורה.

—אם כן—אמרתי—אם גם רבי, גם אבי לא יחפצו בזה—אחדל מקרוא.

הסרתי הטלית מעלי, ור' ישראל ניגש ויקרא את הפרשה. באי בית-הכנסת התרעמו מאד על אבי ועל ר' מאיר, באמרם: הן הקריאה בתורה היא מהדברים הנחוצים לכל יהודי באשר הוא יהודי, והאמנם רק ריקי-המח יוכלו לעסוק בדבר הזה?!

עד חג הפסח ישבתי בבית-הכנסת ולמדתי בפני עצמי. עברתי על שתי מסכתות קטנות—מועד-קטן וחגיגה; אך אבי לא האמין בלימודי. ואחרי אשר הודיעו לו מפריוט כי בן הרב מת והרבי יאמר לעקור דירתו למקום אחר ואין תקוה, איפא, כי אוכל לשוב פריוטה, החל לבקש למעני מורה חדש. אף שאל בעצת כל יודעי תורה במושבה כר' מאיר, ר' פניא ודומיהם. גם אותי שאל מה דעתי לעשות אחר חג הפסח הבא. וכאשר עניתי לו כי חפץ הנני ללמוד בפני עצמי, שחק לדברי ויפן אל אמי ויאמר לה:

—הראית את השקץ הזה?! הוא יאמר ללמוד בפני עצמו, כפי הנראה יען כבר מלאו לו שלש עשרה שנה לכן יאמר להיות איש עומד ברשות עצמו, ואנכי כבר בטל ומבוטל אצלו כחרס הנשבר וגם בעצתי לא ישאל. אבל אנכי לא כן עמדי; אלכה נא ואסורה אל ר' זלמן ואשאל את פיהו. ואם אמנם איננו מלמד, אבל הן חכם גדול הוא ולמדן מופלג, ואת אשר ייעץ לי אותו אשמור לעשות.

[10] ראשית לימודי בפני עצמי והמחזיקים בידי

ר' שניאור-זלמן היה כבן ששים שנה בעת ההיא.¹ גבה הקומה וחסון כאלון. זקן קטן ושחור יקיף את סנטרו ושתי פאות קטנות וישרות יורדות על לחיו. אף שערה אחת לבנה לא נמצאה בזקנו ובראשו; ופניו הפיקו גאווה ואומץ הלב. הוא היה האחד ממשפחה אשר כל אנשיה מתו

¹ [ר' שניאור-זלמן בנציאנוב.]

במגיפה בראשית בואם אל המושבה, ותשאר אדמת כל המשפחה לו לבדו. בנים לא היו לו. ולכן לא עבד אדמתו בעצמו אך נתנה באריסה, למחצה, לשליש ולרביע, לאכרים מהכפר הסמוך או לשכניו היהודים. את כספו אשר קבץ על יד ממכירת תבואתו נתן בעיסקא, ומזה היה חי שולו והשקט. שכניו אמרו עליו כי עשיר גדול הוא, לפי שכלי היה, וצדקה היה נותן בצמצום גדול. אשתו צפורה-פייגא,¹ דודת יואל חברי, פזרה מעט את כספו, באספה אל ביתה את בת אחותה ואת יואל בן אחיה. את בת אחותה השיאה לאיש, וגם את יואל הנעילה והלבישה ור' זלמן לא כהה בה. מלבד עבודת האדמה היתה לו גם פרנסה אחרת: הוא היה מגיה ספרי התורה שבכל הסביבה ההיא. ומימיו לא נמצאה שום שגיאה בספר התורה שיצא מוגה מתחת ידו, כי היה בעל זכרון נפלא, ואת כל אותיות התורה ידע לספור מ"בראשית" עד "לעיני כל ישראל" ישר והפוך מבלי לטעות אף באות אחת. ועשרה רובלים היה מקבל בעד הגהת כל ספר ותיקונו.

אף כי חסיד גדול היה, לא התפלל ב"מנינם" של החסידים, כי לא חפץ להתפלל ב"מנין" בשעה שיש בית-הכנסת בנוי לתלפיות במושבה. בפני עצמו היה מתפלל בנוסח האר"י, אך בעברו לפני התיבה ביום מות אבותיו, היה מתפלל בנוסח אשכנז, מלבד מקומות אחדים בתפלה אשר לפי דעתו נוסח אר"י עיקר. בימים הנוראים היה עובר לפני התיבה בתפלת שחרית בתורת ידו, ונגינותיו היו לוקחות נפשות, כי היו מבחירי ניוגני החסידים וזמירותיהם. את כל הפיוטים, הסליחות וההושענות, אפילו של הושענה-רבה, ידע בעל-פה, ומעולם לא החזיק סידור תפלה לפניו. גם דקדוק שפת עבר ידע היטב, אף כן לא עסק בו בדרך לימוד, אך בהעברה בעלמא. את התלמוד היה לומד רק עם פירוש רש"י, ובו מצא תירוץ מספיק לכל קושיותיהם של בעלי התוספות והמהרש"א; ובזה הראה נפלאות. כי דייקן גדול היה, דיבורו—בנחת, ולימודו—בעיון גדול. ולכן מעודו לא רב עם אדם ולא התרועע עם איש. ורק לעתים חרוקות היה בא לשמחה של מצוה. ולכבוד גדול נחשב לבעל השמחה אם בא ר' זלמן אל מעונו.

אל ר' זלמן זה פנה אבי בצר לו לשאול בעצתו. ויהי אך דרך אבי על מפתן ביתו פנה אליו ר' זלמן בדבריו אלה:

—יודע אנכי את דבר בואך הנה, זכריה, כי לשאול בעצתי על דבר בנק באת, ועצתי כבר נכונה בפי: ילמוד הנער בפני עצמו, כי כבר יודע לכלכל דבריו במשפט. אנכי כבר חפצתי להגיד לך את זאת, אך החרשתי במאני להדרש אל אשר לא שאלוני; כי כהרב כר' מאיר אשר בעצתם תשאל תמיד לא יוכלו להועיל לבנך מאומה, כי כבר עבר אותם בידיעתו בתלמוד; ולכן זאת עצתי: ילמד כל השבוע במסכת אשר יבחר, ומדי שבת בשבתו בשעה השנייה אחר הצהרים יבוא אל ביתי ואנכי אתה על קנקנו ואז נראה מה לעשות לו. יותר טוב היה, לו היה לומד ביחד עם יואל, כי טובים השנים מן האחד, כי איש את רעהו יעזור. וכי תשאלני מנין אני יודע את בנך אשר מעולם לא כבדתי לנסותו במסה, הנני לענות לך כי זה כחודש ימים בבואי לבית-הכנסת בבוקר להתפלל, הנני מתאחר מעט ושומע מרחוק את בנך עוסק בלימודו, ובאתי לידי מסקנא גמורה, כי רק בלימוד בפני עצמו יוכל לעשות חיל ואין דרך אחרת לפניו.

אבי יצא מאת ר' זלמן שבע-רצון. ובלבו חשב, כאשר שמעתי אחר-כך מספר לאמי, כי אם גם יפריז ר' זלמן מעט בהללו אותי לפניו, הן גם אז די לו אם איש מיושב בדעתו כר' זלמן יחשוב כן על אודותי. ובכן נגמר הדבר בכי טוב; וממחרת חג הפסח החיליתי ללמוד בבית-הכנסת ביחד עם יואל את המסכת בבא-בתרא אשר עד הימים ההם עוד לא למדתי.

עד חג השבועות היינו באים ביתה ר' זלמן מדי שבת בשבתו ומסדרים לפניו את לימודנו אשר

¹ [שמה אמיתי היה ציפא-פייגא והיא הייתה בת ר' משה גרונין].

למדנו במשך השבוע. ור' זלמן היה מעיר אותנו על איזה מקומות ברש"י אשר בפרק הראשון¹, אשר על פי דיוקו סרו קושיות כל המפרשים האחרונים. ודבריו היו לנו לעינים. ובשבת שלפני שבועות הגיד לנו, כי למותר הוא לנו לבוא אל ביתו מדי שבת בשבתו, אך עלינו לציין לנו את כל המקומות אשר נתקשה בם: והוא, בבואו ביתה-הכנסת, יתאחר מעט ויתרץ לנו את המקומות ההם.

מחמשה עשר באב ואילך החילונו ללמוד בלילה. ונעש לנו לחק כי כל ליל מוצאי שבת, אור ליום שני ואור ליום ששי נהיו נעורים כל הלילה; ובשאר הלילות נישן רק מהשעה התשיעית בערב עד השעה החמישית לפנות בוקר. את החק הזה קיימתי כל הימים אשר למדתי בבית-הכנסת, מחמשה עשר באב עד אחר חג הפסח בכל שנה ושנה.

אף כי אני ויואל חברי אהבנו איש את רעהו, וכשרונותינו היו שוים כמעט, בכל זאת לא נמנענו מלהתקוטט לפעמים על דבר איזה פשט ברש"י או בתוספות. ופעם אחת גברה המריבה בינינו כל כך, עד כי היתה יד איש ברעהו והגמרא נפלה על הארץ. ובבוא הרב ביתה-הכנסת מצא אותנו בשעת קלקלה זאת. ולכן מהיום ההוא והלאה נפרדנו איש מרעהו. וואל הלך אל ה"מנין" אשר לחסידי המושבה, ואנכי נשארתי בבית-הכנסת הגדול יחיד. מהדבר הזה יצאה לי תועלת לא מעטה, כי בהיותנו לומדים ביחד לא נמנענו לפעמים מלהפנות לבנו לבטלה ולשוחח בדברים של מה-בכך; ומעת אשר נשארתי לבדי ואיש לא היה בבית-הכנסת לשוחח עמו, עסקתי בלימוד בהתמדה גדולה. ובערב שבת אחר חצות היום הייתי מגיה את סדר השבוע. ויען כי לקרוא בתורה עוד לא נתנוני, לכן מצאתי לי עצה אחרת, כי סדרתי את קריאתי לפני שמריה פצ'ריכר, והוא העיר על כל טעותי אשר נפלו בשגגה בקריאתי, עד אשר יצאה קריאתי בתכלית הדיוק.

שמריה זה היה חייט תופר בגדי נשים. את התלמוד לא למד מעולם, אך איש נפלא היה יחיד במינו. ולו נתנו לו את החינוך הראוי, כי עתה היה לתוכן מצוין בתבל. כח זכרוננו היה חזק להפליא. ואף כי לא למד דקדוק מעודו, בכל זאת ידע כל אות בתורה אשר ימצא דגש בתוכה רק על פי הזכרון לבד. במלעיל ומלרע לא היה טועה מעולם, ואם טעה הקורא בהם היה גוער בו ממקומו, אף כי לא החזיק חומש בידו. בכל המקומות אשר עבר בימי חייו היה יודע מתי יחל ה"יאהר-צייט" אצל כל אחד אחרי אביו ואחרי אמו. בשאלו את אחד מהם באיזה יום בחודש באיזו שנה מת אביו, והאיש היה אומר לו למשל: ביום א' תשעה ימים בטבת שנה פלונית; היה אומר לו תיכף כי טעה, לפי שבשנה ההיא חל תשעה בטבת ביום שני. ועוד גם זאת: כי ביום ראשון בשבוע לא יחל לעולם תשעה בטבת. בדקו ומצאו כדבריו. וכל זה הגיד מבלי חשוב אף רגע אחד. בשואל אותו איש באיזה יום בשבוע יחל ה' טבת אחר חמשים שנה, היה אומר תיכף; ומעולם לא טעה בדברים כאלה. פעם אחת שאלני: למה לנו הפטורה "ויקץ שלמה" לפרשת "מקץ"? הלא היא תמיד בשבת חנוכה, ואם שתי שבתות בחנוכה הלא אחת מהן היא מקץ. ולחנוכה הן מפטיר מיוחד, וחכמינו הן לא יתקנו דבר מיותר. אנכי, ככל באי בית-הכנסת, לא ידעתי מה לפנות לו. אז הראה הוא כי ישנה קביעה אחת אשר בה תחל שבת חנוכה בפרשת וישב ולכן נחוצה אז הפטורה "ויקץ-שלמה" לפרשת מקץ. אף כי הדבר הזה יקרה לעתים רחוקות מאד. כללו של דבר: שמריה זה היה ספר תורה מוגה כל צרכו, ולוח לעולמי-עד חי נצב לפנינו; ובכל זאת עסק כל ימיו רק בתפירת בגדי נשים. ומרוב עבודתו היה גוו דל ורזה, גבו—כפוף, פניו—לבנים ואף טיפת דם לא נמצא בם, ראייתו—קצרה וזקנה—מגודל פרא. ויפה המליץ עליו ר' זלמן: "וי להאי שופרא דבלי בארעא"².

¹ משם ואילך—רק פירוש הרשב"ם.

² אוי להיופי הזה אשר יבל כארץ.

אלה היו עוזרי הרוחנים: אך עזר חומרי הושיט לי ר' אליה השמש¹ אשר על טוב יזכר שמו.

אחרי מות השמש הישיש ר' דוד² שבא עם היוצאים ממוהילב אל המושבה, ירש אברהם שמואל בנו, אבי משה-ליב חברי, את מקומו. אך לא ארכו לו הימים במשרתו זאת, יען משפחתו היתה קטנה כי רק בן אחד היה לו; ואחיו, בני ר' דוד האחרים, יצאו מהמושבה וייתישבו בכפרים, ותשאר אדמת כל המשפחה לו לבדו. לכן מסר את חזקת שמשותו אל ר' אליה המלמד.

ר' אליה זה היה גם הוא מיוצאי מוהילב.³ ובעת בואנו אל המושבה היה כבן חמשים שנה. קצר הקומה, פניו רחבים, לחיו מלאות, עיניו אמוצות וכל אור לא נראה בהן. חוטמו רך וישר, ונראה כאילו לא נמצא בו שום עצם, אף גם סחוס אין בו. שערות ראשו וזקנו ירדו ישר ואף איזה רושם של תלתול לא היה נראה בהם.

הוא היה רך לבב, פחזן גדול, אך גם טוב לב ונכון היה לעשות בעד כל אדם כל אשר ידרשו ממנו, אם רק היה לאל ידו לעשות זאת. ולמותר להגיד, כי לא הוציא דבר רע או מגונה מפיו. וכל רואיו ומכיריו לא ראוהו כועס מימיו.

אשה לא היתה לו אז. ואף כי שתי נשים לקח לו בימי חייו, מוכרח היה אחרי כן לגרשן, כי באו עליו בטענת: "שמים ביני לבינך" ואיש ישר כר' אליה לא יכל להכחיש דברים הידועים גם לו; ולכן לא נסה לקחת לו אשה על שתי נשיו הראשונות, וישאר בגפו.

בימים האחרונים עסק במלמדות. הוא לא היה מהמלמדים הגדולים, אך מלמד דרדקי, ומשמונה עד עשרה רובלים קבל בעד כל תלמיד אשר למד אצלו משך זמן שלם. יותר משה תלמידים לא לקח לו מעולם. ויען כי שחר מלמדו לא הספיק לו די צרכיו, אפילו בימים ההם אשר צרכי בני אדם היו בזול גדול בכל הארץ, ובפרט במושבה, לכן קבל עליו גם משרת שמש בבית-הכנסת להאשכנזים.

משכורתו היתה סך עשרים רובלים לשנה. ומלבד זאת גם הכנסות שונות: מקערת ערב יום הכפורים, מכפרות, בסבבו את המושבה ביחד עם ר' משה השוחט⁴ והיה מאיר לפניו באבוקה שבידו, ממכירת ה"הושענות", ומהבאת האתרוג הבייתה בימי חג הסוכות, אשר בעד זאת היו הנשים משלמות לו כפי נדבת לבן. מלבד כל אלה היה אומר קדיש אחרי אנשים חשוכי בנים שמתו, במצות נשותיהם ובנותיהם. ומכל ה"מלאכות" האלה היה מוצא לחמו לנפשו.

ר' אליה זה היה חלוש המזג מאד. ודי היה לרוח קלה מפולשת שנגעה בו לעורר בו חום גדול ולהפילו למשכב. אם הסיר את כתונתו החמה לפני חודש תמוז היתה הצנה אווזת אותו, ושבוע או שבועים היה עליו לשבת בית מבלי לצאת החוצה אף לצורך גדול, למען ישוב לאיתנו. כל מאכל בשר לא היה בא אל פיו מלבד בימי שבת ויום טוב. ואברהם דוב אחיו התיחס עמו, והחזיקו בביתו בכבוד גדול אף אם לא בחינם.

עבודת ר' אליה בבית-הכנסת היתה לסבב בכל ערב שבת וערב יום טוב על כל בתי בני

¹ [ר' אליה ב"ר נחמן ליפשיץ.]

² [ר' דוד ב"ר משה צארייקין נפטר בשנת תרל"ב או תרל"ג.]

³ [ר' אליה ב"ר נחמן ליפשיץ.]

⁴ [ר' משה ב"ר יעקב ליפשיץ. הוא כנראה לא היה קרוב משפחה עם ר' אליה ליפשיץ הנ"ל.]

המושבה עם סל של נצרים קטן לאסוף נרות בעד בית-הכנסת. וכל אחת מנשי בני המושבה היתה נותנת נר של חלב לתוך סלו. מלבד אחדות מהן, העשירות, שהיו נותנות נרות של חלב מזוקק, (סטיארין) אשר החלו להראות בימים ההם גם במושבה. פעמים בחודש היה ר' אליה לוקח אתו עוד איש אחד לאסוף כסף לתלמוד תורה; ומאסוף הזה היו משלמים שכר-לימוד בעד בני העניים אשר לא השיגה יד אבותיהם לשלם בעדם. בימי שבת ויום-טוב היה ר' אליה עומד על הבימה ומכה בכף ידו על הדף בשעה שצריך להכריז ולהודיע דבר מה, או למען יבינו, כי השתיקה יפה בשעת התפלה. בימים הנוראים היה ר' אליה מוכר העליות, ובערב יום הכפורים היה מלקה ברצועה של עגל את כל החפץ להלקות, וקערה קטנה היתה עומדת לפניו וכל מכה היה משליך לתוכה פרוטות אחדות. אך את המלאכות הכבדות, כמו לכבד את בית-הכנסת ולרחוץ את הרצפה פעם בחודש, היתה עושה אשה מבנות הנכר, ולה היו משלמים שכרה מקופת הקהל.

חדר ר' אליה היה בעזרת הנשים אשר בבית-הכנסת, כי שכרו הקטן אשר היה מקבל לא נתן לו את היכולת לשכור לו חדר. ומלבד זאת הן עליו היה להשיג על כל אשר יעשה בבית-הכנסת, ודבר זה לא היה אפשר לו לעשות אם ימצא כל היום בחדרו.

אבות ר' אליה עוד היו אז במוהליב, כי הם לא באו עם בניהם אל המושבה, ור' אליה היה מקבל מהם מכתבים לעתים תכופות. באחד מימי חודש ניסן תרל"ו בימים אשר ר' אליה היה חופשי ממלמדותו, הייתי אני עוסק בתורה בעזרת-הנשים, ור' אליה, השב זה עתה מסעודת הצהרים בבית אחיו, לקח ספר משניות לעיין בו. פתאום תקפתהו השינה, וישם את בגדו העליון מראשותיו וישכב לנוח על אחד הספסלים, וישן.

אחרי רגעים אחדים שמעתי את ר' אליה הישן מתחיל להתפלל בקול רם תפלת שמונה עשרה. עד "האל הקדוש" הנחתיו להתפלל. ובראותי אותו סובל הרבה מזה כי קולו נחר ומנשם כבדות, נישתי אליו ואעירהו.

—מה לך ר' אליה?—שאלתי—כי החלות פתאום להתפלל.

—אהה!—ענני בקול קורע לב ובדמעות—בחלומי—הנני בבית המדרש תנ"ך במוהילב ואיש אחד זקן ניגש אלי ויאמר: "אליה! אביך מת. גשה אל התיבה התפלל ואמור קדיש לעלוי נשמתו". ואגש, ואתפלל. וזאת היא התפלה אשר שמעתי.

—אות היא כי יאריך אביך ימים.—אמרתי לו, כדרך פותרי חלומות בעינינים כאלה.

—מי יתן והיה!—ענני—אך לבי נוקפי, כי זקן האיש וזה ימים רבים לא שמעתי ולא קבלתי מכתב ממנו.

ביום ההוא לפני תפלת מנחה נתמנמם ר' אליה שנית, ויקר אותו כמקרה הראשון. כאשר העירותיו, אמר אלי:

—אחרי אשר נשנה החלום פעמים—אין הדבר פשוט. ולכן אלך מחר לאריכוֹב ואדרש אחרי מכתב, ולעת עתה אשאל את פי הרב איך להתנהג.

הרב יעץ לר' אליה לחכות עד אחר השבת, כי אם באמת הראו לו בחלום את מות אביו, אז עליו לחכות עד אשר אפשר יהיה למכתב להגיע עד אריכו; ועד היום ההוא ישתדל לעבור לפני התיבה ולומר קדיש. כי אם גם חי אביו, הן לא יזיק לו הקדיש.

ר' אליה שמע לעצת הרב. וביום השלישי אחר השבת הלך רגלי לאריכו. ובבני-הדואר אשר שם מצא מכתב כי אביו מת ביום ההוא אשר ראה בחלומו.

הענין הזה היה אז לשיחה בפי כל גרי המושבה. לא חסרו גם אנשים אשר מצאו כי צדקת ר' אליה, אשר הצטער כל ימיו על מצות "כיבוד-אב" אשר נעדרה לו, הביאתו לידי כך, כי הראו לו את מות אביו בחלום. אחרים אמרו כי חולשת העצבים אשר בה הצטיין ר' אליה, ומחשבתו הרבה אשר חשב על דבר אביו, אשר זמן רב לא קבל מכתב ממנו, פעלו על עצביו של ר' אליה החלש וראה בחלומו מהרהורי לבו. ודבר בוא יום המיתה ויום החלום ביום אחד, אך מקרה הוא. הראשונים רעמו פנים על האחרונים וקראום בשם "קלים".

בבואי ללמוד אל בית-הכנסת, משכני ר' אליה חסד וכל נר של סטארין אשר נפל לתוך סלו, היה מניח למעני, למען אוכל ללמוד בעיון ולא יהיה עלי לקנב בכל רגע ורגע את האפר אשר יקבץ על פתילת נר של חלב באצבעי, או במספרים אשר בית-קיבול-אפר להן על חלקן התחתון. ובימי הקיץ אשר בהם לא הייתי לומד בלילה, היה מצניע את כל הנרות הללו למעני לילי החורף הבא. בעלי-הבתים רעמו פנים על ר' אליה על אשר יתן היתרון לי בהנרות הללו: אך ר' אליה היה עונה להם בנחת: "אנכי הנני שמש רק עד התורה ולא עד בכלל, ובהגיע הדבר לענין נער עוסק בתורה—הנני בעל-בית ככל באי בית-הכנסת. ויחרישו האנשים ולא אמרו לו עוד דבר.

[11] מצבי הרוחני והחומרי בעת ההיא

בימים ההם החלה להתפתח בי התשוקה לכתיבה; אך לא את כל מכשירי הכתיבה מצאתי. נייר—קניתי בחנות, קולמסין—עשיתי לי מנוצת כנפי אווז; אבל דיו לא מצאתי. ולכן קניתי לי אגוזי עפצים, נתחתים לנתחים קטנים ושריתים במים. אל תוך מי-העפצים האלה נתתי גם מעט קנקנתום; פקקתי את הצלוחית היטב ואשימה על הנר של "יאהר-צייט" שהיה דולק על העמוד לפני ארון הקודש, כדי להרתיח את הנוזלים. את תולדות האש והמים לא ידעתי, בחקי המנוחה והתנועה לא היתה לי ידיעה יותר מידיעת איכר קורסקי בתפילין דרבינו-תם; וכאשר החלו המים לרתוח דחפו הנוזלים את הפקק מעל פי הצלוחית, והדיו התפרצה בחזקה ותזנק על תקרת בית-הכנסת, על ארון הקודש ועל הכותל המזרחי. נבהלתי מאד מהמחזה הזה, אף יראתי פן יביאוני בעלי-הבתים במשפט על אשר חללתי וזלזלתי את הקודש. בערב לא הרגש אדם בזה, אך בבוקר, בהקבץ העם ביתה-הכנסת להתפלל, ראו את הנגע בקירות הבית ובתקרתו. והכל הבינו כי ידי במעל. קהל גדול סבבני; ואני, בעינים זולגות דמעה, סיפרתי להם האמת. העם אמר לגרשני כלה מבית-הכנסת; אך זקן אחד, ור' זנוויל¹ שמו, קצף עליהם ויגער בם לאמר: "למה נאספתם כולכם על הנער הזה? הן הוא לומד בבית-הכנסת יומם ולילה, והבית הזה—הוא ביתו. ואם השחיר את התקרה ואת הכותל, הן בידנו להלבינם; אך מי ילבין את פניכם אשר השחרתם היום כשולי קדרה בהלבינכם ברבים פני נער מסכן והוא לא חמס עשה"? אז הרפו כולם ממני. ומן אז והלאה למדתי לבשל דיו בכלי חרש באין צמיד פתיל עליו.

¹ [שמו האמיתי זַבֵּל ב"ר ליב וילְנִיץ]. זבל יכול להיות כינוי לזנוויל אבל לעתים קרובות יותר כינוי לזבולון].

החילותי לכתוב שירים, עם אלפא-ביתא בראשי החרוזים, ובסוף חתום שמי ושם משפחתי. ויען כי עד הימים ההם לא קראתי עוד כל ספר השכלה, לכן היה תוכן עניני כל שירי רק שבח למי "שאמר—והיה העולם" על חסדו עם עמו ישראל, ותהלות ותשבחות לעם ישראל בעברו הגדול ותקוותו לעתיד. מובן מאליו כי גם שפתי העברית היתה שפת עלגים ומתובלת במאמרי חז"ל. כי אף על פי שידעתי את דקדוק השפה, בכל זאת מבלי מורה ומנהל ומבלי ספרים למקרא, סגלתי לי רק את סגנון הפיוטים אשר מהם שאבתי מילים למלאכתי. שירים רבים כתבתי ארמית, כי דברי אונקלוס הגר היו שגורים על פי יותר מספרי הנביאים, אשר מיום צאתי מחדר ר' מאיר לא היה לי עסק עמהם. אנשים רבים אשר ראו את שירי הללוני; אף אמרו כי "ספרא רבה" הנני. אך הם, כפי הנראה, הבינו עוד מעט ממני. ובכן יצא לי שם בכל הסביבה לנער למדן ומושלם, עד כי שמע את שמעי עשיר אחד בהולייפולה; וישלח ויקרא לאבי ויציע לפניו למסור את דבר חנוכי לידו. ובניו, אשר למדו בעת ההיא בבית ספר תיכוני ביקטרינוסלב, יכינו אותי לבוא אל בית הספר ההוא; והנהו מקוה כי אעשה חיל, ואהיה לאיש אשר בו ישראל יתפאר.

—אנא, אדוני—ענה אבי—אל תדרוש זאת ממני; כי כל זמן שהנער ברשותי עלי להשתדל לעשותו לאיש יהודי. ולהעשות לגוי יוכל כאשר יגדל על חשבון עצמו בלי שום עזר מצדי.

מלבד השירים אשר כתבתי אז, החילותי לחבר גם דרושים על סדר השבוע. נושא הדרוש היה איזה מאמר חז"ל או אגדת רבה בר בר חנה ותוכנו—קושיות ותיורצים ופשטים משונים לפי טעם חניכי הדור הישן וכדרכי דרשני הזמן ההוא. פעם אחת בא אבי פתאום אל בית-הכנסת וימצאני יושב וכותב דרוש חדש; ויקח הגליון מידי וישאהו אל הרב לשאול אותו מה דעתו על הדרוש זה, ואם אינני מבלה זמני בדברי הבל. הרב התפלא; ויאמר כי איננו מאמין שמלבי הוצאתי הדברים האלה. ויחפש בכל ספרי הדרוש הנמצאים בביתו ובבית-הכנסת; ועל כי לא מצא סמך לדבריו, הגיד לאבי כי הדרושים האלה ראויים לבוא בדפוס והיו לתפארת להדרשנים. ובאמת היו כל הדרושים ההם קובץ פשטים משפטים שונים, אשר שמעתי בהמשך הזמן מדרשנים רבים שהיו באים ודורשים בבית-הכנסת כמעט מדי שבת בשבתו. ויען כי כח זכרוני היה חזק מאד, והייתי זוכר כמעט את כל דרשותיהם, הייתי לוקח חתיכה קטנה מדרשו של מגיד זה, וכן מהשני, וכן מהשלישי, והייתי עושה מהן דרוש חדש במלות שונות ומעט "נופך" משלי, עד אשר יצאה מתחת ידי דרשה חדשה, אשר לא הכירו בה מי הוא אביה המוליד אותה.

בימים ההם כבר חדל מסחר הספרים של גרשון וראובן. לפי שמסילות ברזל נכוננו בארץ, ודי היה לאיש החפץ לקנות ספרים לכתוב מכתב גלוי לוויילנא או לז'יטומיר ולשלוח מעט כסף דמי קדימה ולקבל ספרים בזול גדול מאשר שתו גרשון וראובן על ספריהם. אבל דבר זה יכלו לעשות רק בני הערים הגדולות אשר בתי-דואר להן או בני הכפרים היושבים על יד אחת התחנות של מסילת ברזל; אבל בני המושבות, המונחות הרחק מהמסילות ובתי דואר לא היו בהן, עוד הוצרכו למוכרי ספרים ממין זה. אך למענם לבד לא היה כדאי לגרשון וראובן להרבות בהוצאותיהם, ולכן היו באים בשנים האחרונות בעגלה קטנה הרתומה רק לסוס אחד לגבות את חובותיהם, ומעט ספרי "רומל" בעגלתם למכירה רק במזומן. אחרי כן חדלו מבוא כל עיקר, ומקומם לקח מוכר ספרים ממין אחר, גם ספרים ממין חדש החל להפיץ בין בני המושבות.

האיש הזה היה אחד מבני המושבות המונחות לא הרחק ממסילת הברזל. בעודנו נער עזב את המושבה וילך וולוז'ינה להשתלם בלימודים, אף עשה חיל ויקבל סמיכה מהרב הגאון הנצי"ב אשר שם. ולפי שלא חפץ לעשות את תורתו קרדום לחפור בו, לכן שם אל מסחר הספרים פניו. בעגלת ספריו נמצאו גם ספרי השכלה כמו ספרי מאפן, ספרי קלמן שולמן, שהיו הולכים ונדפסים בעת ההיא, ועוד. כשמוע האיש הזה כי בבית-הכנסת אשר במז'יריץ' יושב נער מתבודד ועוסק בתורה בהתמדה, בא אלי לנסני. וזה היה הנסיון: אחרי תפלת מעריב בליל

חורף אחד, קרא לפני חלוק אחד מחלוקי רבו הנצי"ב על דבר בנות צלפחד, בבבא בתרא דף קי"ט. החלוק היה דק מאד, בנוי על יסוד "לשיטתם" כי בנות צלפחד ושבטי בני יוסף נחלקו במחלוקתם של ר' יהודה ור' מאיר בעניני נחלה; ולכן קראום החכמים: חכמניות ודרשניות. כשעה ומחצה ארך החלוק הזה. בגמרו — בקש אותי לחזור עליו תיכף ואז יוכח כי הבינותיו כראוי. לא אחרתי למללאות בקשתו, וחזרתי על כל החלוק מבלי חסר ממנו אף כקוצו של יוד. מרוב התפעלותו נתן לי במתנה ספרי "אהבת ציון" ו"אשמת שומרון" למאפו; וייעצני לקרוא בהם בהחבא, למען לא אעיר עלי את חמת אבי ורבותי. אחרי כן הגיד לפני עוד חלוק אחד, בדיני אשת אחיו שלא היה בעולמו, וגם עליו חזרתי בלי גמגום; ויתן לי גם את ה"ע"ט-צבוע" אשר למאפו. אלו היו ספרי ההשכלה הראשונים אשר קראתי בשבתי בבית-הכנסת במז'ריץ'. למחר בבוקר הבאתי אל האיש ההוא את שני החלוקים כתובים על ספר. אז ראה ונוכח כי לא רק הבינותי את החלוקים האלה וזוכרם, אך גם אדע אותם ידיעה נכונה. אז הראה לי ספר חדש שיצא זה עתה לאור, ושמו "אורים ותומים". הספר הזה הוא ספר גורלות. בראש הספר — הקדמה, שבח יספר המביא לבית הדפוס, כי הספר הזה נמצא באחת המערות בארץ ישראל כתוב על קלף יסן ובו היו משתמשים בבית שני. ראשונות נדפסו השאלות, אשר על פי הרוב יחפצו אנשים לדעתן, אחרי כן נדפסו התשובות. על כל שאלה ושאלה יסן אחת עשרה תשובות, בנות חמש-עשרה אותיות, מודפסות במאה ששים וחמש משבצות בכל דף; אחת-עשרה משבצות ברוחב הדף וחמש-עשרה — באורך — בהקדמתו ילמד המביא לבית הדפוס איך לבקש את התשובות על השאלות האלו; ויבקשני להגיד דעתי עליו. בקשתיו להשאיל לי את הספר לערב אחד, בערב ההוא הסתכלתי בספר ומצאתי, כי בכל דפי התשובות, האותיות באחת-עשרה המשבצות העליונות הן "בנימין העסיך". החלטתי כי זה שם המחבר, ודבר המצאו במערה בדוּתא היא. את מציאתי זאת הגדתי לו. אף הוספתי, כי גם אנכי יכול לחבר ספר כזה, וראשי התשובות תהיינה אותיות "אברהם שלמה מלמד" אם יתן לי זמן משך חודש ימים. הזמן נתן לי; אף הבטיח לי כי אם יעלה ביד הדבר הזה, אז יתן לי תמורתו ספרי השכלה אחדים מאשר יישרו בעיני. אחרי חודש ימים בא האיש אלי וימצא את הספר מוכן. הוא התפלא מאד כי כה בנקל עלה בידי למצוא את חידת הספר ההוא. ויתן לי את כל ספרי קלמן שולמן מאשר נמצאו תחת ידו.

מה היה סופו של ספרי זה — לא אדע, כי את האיש הזה לא פגשתי עוד כל ימי חיי; אך ספרי אשר העניק לי היו לי לעינים. ואחרי קראי אותם פעמים אחדות ראיתי ונוכחתי, כי כל שירי ודרשותי ראויים רק לצור על פי צלוחית, ולכן עזבתי את דרכי זאת, ואחדל מכתוב.

מצבי החומרי היה ברע מאד: מבית אבותי היו מביאים לי ככר לחם שיפון אשר היה מספיק לי לכל ששת ימי המעשה, ובימי שבת ומועד הייתי הולך לסעוד הביתה. ללפת את הפת לא היה לי שום דבר-מאכל. לפעמים היו מביאים לי גם דג מלוח או ציר דגים מלוחים, והימים ההם נחשבו לי כימי מועד. במרתף אשר בבית קרובנו אהרן איצא-סוניאס, היו קישות כבושות; ולפעמים היה לנו מביא לי קישות כבושות עם צירן והייתי אוכלן בתאות נפש. אם נקרו לפני תפוחי אדמה, הייתי צולה אותם ואוכלם ביחד עם הדג המלוח או עם הקישות הכבושות ויהיו בפי כדבש למתוק.

מצב אבי הורע מאד בימים ההם עוד מסיבה אחרת: באה פקודה מבית הפקידות העליון לנכסי הממשלה באודסה, כי יבקרו את מושבות היהודים אשר בפלך יקטרינוסלב, ואם ימצא איש אשר לא יעסוק בעבודת האדמה בפועל ממש, ימחקו אותו מספרי הפקודים אשר למושבות. ובמשך שנה עליו לשלם את המגיע ממנו לאוצר הממשלה, ולהכתב במספר העירונים באחת העירות אשר יבחר. משפחת בונדרוב, אשר לה נספח אבי בעת באו, מצאה שעת הכושר למחוק את אבי עם כל בני ביתו מספרי בני המושבה. לאבי נודע הדבר רק אחרי עבר כחודש ימים,

והדת כבר נתנה למוחקק, ולשלם ערך ארבעים רובלים. אבי צעק חמס על בונדרוב לפני המפקח על המושבות בגרונאו, אך לא לעזר ולא לחועיל, כי אחר אבי את המועד. חלק אדמתנו לקח מאתנו וינתן לבונדרוב (הוא מת עוד בשנה ההיא ויהי לנס) ונהי תלויים בין השמים ובין הארץ: מספרי המושבה נמחקנו, ובספרי אחת העירות לא יכלנו להכתב, מאין כסף לאבי לשלם את אשר תשה בו הממשלה. לאבי היה לפרנס מעתה את כל בני-ביתו רק ממלאכתו, אבל כבר קפצה עליו זקנה ותש כחו, ולכן חיינו חיי-צער אשר אין על עפר משלם: בגדי נקרעו ויבולו ולאבי לא היתה היכולת להחליפם באחרים, רק בטלאים על גבי טלאים חדשים לעתים קרובות. אנכי לא התאוננתי באזני איש והייתי שש ושמח לעשות לילות כימים ולהגות בש"ס ופוסקים.

כאשר כבר סיפרתי, הייתי אני הנער היחיד אשר למד בעת ההיא בבית-הכנסת; אבל עוד שני אנשים נמצאו כמעט תמיד עמי בבית: אחד—איש כבן ששים שנה בעת ההיא, מוכה במחלת המרה השחורה. כל הימים היה יושב ובוכה על חטאי ילדותו. הוא היה איש פשוט, ומלבד "קב-הישר" (בעברי טייטש¹) וספר תהלים לא ידע מאומה, ותמיד היה קורא בהם בבכיה עצומה. בחצי הלילה היה קם ממשכבו ל"תיקון חצות" והיה יושב על הארץ כשעה תמימה קורא—ובוכה. השני—איש כבן חמשים שנה, מוכה במחלת "חולי-הנופלים". הוא היה עם הארץ גמור, והיה בא אל בית הכנסת מדי לילה בלילה ומזמר את כל ספר התהלים בקול נעים, אך זר ומשונה, ובשגיאות גסות, אשר לפעמים היו לי לשעשועים. הראשון היה לן תמיד בבית-הכנסת, כי מקום הקצו לו בפרוזדור, אשר שם עמדה גם מטתו; והשני היה רק מבקר מדי לילה בלילה את בית-הכנסת.

באחד מלילי מוצאי שבת, אשר במ הייתי ער כל הלילה, הרגשתי רעב גדול וכוסף לאכול. רחצתי ידי ואקח חתיכת פת מהככר אשר הביא לי אבי הערב—ואוכל. עוד לא גמרתי את סעודתי ושינה עזה תקפתני, ואפול על השלחן—ואישן. הנר אשר היה דולק על השלחן אצל הגמרא הפתוחה אשר לפני, נפל על הספר ותאחז בו האש; עד מהרה אחזה האש גם בבגדי, גם בשלחן וכמעט הייתי לשריפה, לולא הזקן שקם אז ל"תיקון-חצות". בראותו אותי בוער באש, לקח את הכיור המלא מים אשר אצל הפתח וישפוך עלי ויכבה האש. אנכי לא יכולתי להבין את אשר קרה לי, כי נבעתי מאד; אך אחרי אשר שבה רוחי אל קרבי, ראיתי כי חציה של הגמרא מסכת שבת עד דף ל"ג, אשר בה עסקתי אז, היתה לשריפה, וחור גדול ככף איש באחת מכתפות בגדי העליון וגם השלחן נחרך מעט. לשלחן ולבגדי אשר נשרפו—לא דאגתי, אך להמסכת שבת דאגתי מאד, כי היא היתה מהש"ס החדש אשר קנו זה לא כבר בעלי חברת ש"ס וישלמו בעדו מאה ועשרים רובלים. האיש אשר הצילני יעצני, להצניע את המסכת השרופה במקום אשר לא תשורנה עין איש, ולבלי לספר מזה לשום אדם; אך אנכי אחרת יעצתי: באתי אל בית הרב ואספר לו את כל אשר קרה לי, ואמרתי לו, כי הנני מתחייב את עצמי למלאות את הכרך החסר מכיס, אם אך ירחיב ד' את גבולי. הרב נחמני לבל אעצב, כי הן לא בזדון עשיתי הדבר והכל אנוסים הם אצל שינה. ועל דבר הכרך החסר עתה, אמר לי, כי ישנה תחת ידו מסכת שבת יתירה על הש"ס אשר לו, והיא כמסכת הנשרפה גם נשרפה—לא דאגתי, והנהו נותנה לי למלאות בה את החסרון. אף הטיל עלי לברך ברכת "הגומל" על כי נצלת מסכנה גדולה אשר רחפה עלי.

באחד מלילי החורף ההוא ישבתי ורגלי היחפות נטויות אל התנור ההם ולומד. ישר נוכחי ישב בעל הנכפה וזמר את ספר התהלים על פי דרכו, כזה: יגיע כפיך, כי תאכל אשריך, וטוב לך אשתך (את המלה האחרונה קרא בסגול תחת ה"תו", כפי הנראה למען יצא החרוז שלם). כגפן פריה בירכתי ביתך; בניך, (בנגינה על הבית) כשתילי זיתים סביב לשלחןך. (הנגינה על ה"חית",

¹ [פירושו של "עברי טייטש" הוא "אידיש"].

כפי הנראה למען יצא החרוז שלם גם בסוגר). נהניתי מאד מהקריאה המשונה הזאת. אך פתאום נפל מלא קומתו ארצה ויחל לפרפר ולהוציא קצף מפיו וקול נחרתו—אימה. הדבר קרה בשעה השניה אחר חצי הלילה. אימה חשכה נפלה עלי. וככה נבעתי עד כי רצתי יחף אל בית הסמוך לבית-הכנסת, דפקתי על הדלת ואבקש את בעל הבית ללכת עמי אל בית-הכנסת; כי אברהם פומריץ¹ (שם האיש) שוכב על הארץ וגוסס. בראות האיש כי יחף הנני, הציע לפני להשאר בביתו, אך אנכי מאנתי ואשוב עמו אל בית-הכנסת. בבואנו, מצאנוהו שוכב על הארץ אך כל אות פרפור לא נראה בו; גם הקצף חדל להוציא מפיו. אחרי רגעים מספר קם מעל הארץ וישב למקומו. כשעה ישב והחריש, לא הביט אל פני איש בהיותו נבוכ, בתירו את הרעה אשר הביא עלי. אחרי כן ניגש אלי ויבקש כי אמחול לו. אמרתי לו כי איננו צריך למחילתי, לפי שאין אדם אחראי בעד מעשיו אשר יעשה בשעה שאין דעתו שלימה עליו על ידי חוליו הקשה; ולו ידעתי כי אך חולי הוא, כי עתה לא הייתי נבהל מפניו.

אף כי ברוצי יחף בשלג ובקור, הלך ושוב מבית-הכנסת אל הבית הסמוך, לא אנה לי כל רע, באה אמי ממחרת לבקרני ולראות אם לא אחזתני צינה. ובראותה כי בריא אולם הנני, בכתה מרוב שמחה. ותצו עלי לבלי לעשות כדבר הזה עוד, כי "לאו בכל יומא בתרחיש ניסא"² מהיום ההוא והלאה החלו אבותי לבקרני בלילות אשר במ למדתי כל הלילה, והדבר היה למרת רוחי כי לא יכלתי לעסוק בספרי השכלה באותם הלילות.

קודם פסח תרל"ז עלה ביד אבי להרויח מעט ולכן תפר גם לי בגד עליון חדש מארג טוב אשר שילם בעדו שבעים וחמש אגורות בעד כל ארשין³. ויען כי אשת אחי הבכור מתה זה כשנה, ואבי שידך לו את בת אחד מבעלי-הבתים החשובים אשר בהכפר צ'רניחובקה, הרחוק כארבעים וורסטאות ממז'ריץ', והחתונה נועדה ליום של ראש חודש תמוז בשנה ההיא, ביקש אבי לקחת גם אותי אתו אל החתונה כדי להתפאר לפני המחוננים בבחיר בניו. ויצו עלי להזהר לבלי לכלך את בגדי החדש. מובן מאליו כי בדבר הזה שמעתי בקול אבי, כי חפצתי להראות בין חבריות בבגדים נאים, ולכן לא לבשתי רק בימי חג הפסח ושבועות. בחגיע העת לנסוע אל החתונה—נסעו אמי, אחי ואחיותי בעגלה שכורה, רתומה לשלשה סוסים, לבד, ואני ואבי נסענו בעגלתנו הקטנה הרתומה לסוסתו האחת.

היום ההוא היה יום חם מאד. ויען כי עגלת אבי היתה מלאה שחת ירוקה, אשר לקח אבי אתו למען תהי למאכל לסוסתו בדרך, חסתי על בגדי העליון והסירותיו מעלי למען לא אקמטנו, ולא אלכלחו בלחלוחית היוצאת מן השחת. ולמען לא תארך לי העת. בלכתי בדרך, לקחתי אתי ספר לעיין בו בעת הנסיעה. בשעה הרביעית לפנות ערב עזבנו את מושבתנו וכאשר באנו אל הכפר בסנקה, העומד כשלושים וורסטאות ממז'ריץ', כבר שקעה השמש ויהי לילה. סרנו אל בית מלון ונחל להוריד חפצינו מן העגלות. "והנה—אהה לשבר! בגדי איננו. חפשנו בחורים ובסדקים ובמקומות אשר לא יכל בגדי לבוא שמה בשום אופן; אך כל עמלנו היה לשוא. אז גמרנו אומר כי אבד הבגד בדרך בנפלו מן העגלה בשעה שהייתי עסוק בספרי; אבי הרכיב את שמריה אחי על סוסתו וישלחהו לשוב בדרך אשר באנו ולחפש את בגדי. בחצי הלילה שב אחי ויודיע כי חיפש בכל הדרך ולא מצא. נתיאשנו ממנו ונחל להתייעץ במה להלבישני. בגדי אחי היו רחבים וקצרים, ורק בגדו העליון של אחי שמריה, בגד עבה וחם אשר לקחו רק להתכסות בו אם ירד גשם או יגבר הקור בלילה, אף כי היה קצר לפי מדת גבהו של אחי נמצא די ארוך

¹ [הרשימת האוכלוסיה של מז'ריץ' משנת 1858 מקרא לו פומריץ' צ'טלין].

² לא בכל יום יקרה נס.

³ מדת-אורך רוסית-ערך אמה ושליש עבריות.

למעני, ואלבשהו.

אני ואחי משה נסענו בעגלת אבי לצ'רניהובקה, ואבי נשאר בכפר לקנות דברים אשר חסרו לו עוד לחתונת אחי ולבוא אחרי כן ביחד עם שאר בני ביתו. בבואנו לצ'רניהובקה מצאנו את כל המחותנים ואת אחי בתוכם בבית אבי הכלה. ביניהם גם רבי הראשון ר' לוי יצחק דוד הכלה. ויהי אך באנו, חבקני ונשקני ויבקשני להסיר את בגדי העליון מעלי ולארח לחברה אתם. הגדתי לו כי את בקשתו לא אוכל למלאות כי דבר לאט לי אל החתן. אחי יצא עמי החוצה ואספר לו את דבר אבידת בגדי, ואבקשהו כי ישתדל למצוא למעני בגד עליון, לו גם ישן, בין נערי בני המחותנים. אבל כל עמלו היה לשוא, כי כולם היו לובשים בגדים קצרים; ולו לבשתי אותם היו פני כפני גוי עם פאות ארוכות. הוכרחתי להסתפק בבגד אחד המחותנים אשר קטנו היתה עבה ממתני. ובלבשי את הבגד ההוא קבלתי תמונת ננס אשר גופו עבה ורגליו קצרות; וכאשר הסתכלתי במראה, הייתי בעיני כחבית עם משפך קטן מלמעלה. מובן מאליו כי לא לעונג היה לי הדבר הזה. גם שמחת אבותי הופרה כי לא יכלו לראות בצערי הגדול. בין כה וכה ועולם— כמנהגו נוהג: החופה העמדה, החתן והכלה עם כל הקרואים ישבו אל השלחן לאכול ולשתות, המנגנים נגנו בכל כלי שיר, וקול שמחה וששון נשמע מכל עברים. אנכי ישבתי לי באחת הפינות מבלי הוציא הגה מפי ואשתדל להסתיר עצמי מעין רואים למען לא ישחקו על משבתי.

פרץ הבדחן, אשר היה בימים ההם אחד הבדחנים הידועים בכל הסביבה ההיא, פתח את פיהו ויחזו חרוזים מלאים מהתלות כחצים שנונים. כל השומעים שחקו מטוב לב ויבקשו ממנו עוד ועוד, והוא היה מסרבה מעט ומוסיף עוד מהתלות וחרוזים. פתאום החל לדבר על דבר אחי החתן, ואת הכל בחרוזים, כי אף אם אבד לו בגדו בדרך, הן הוא כרימון שרק את קליפתו אבד, ותוכו, המלא תורה וחכמה, שלם. והנהו חי וקיים נצב לפנינו. ומה יתנו לנו הבחורים האחרים הלובשים בגדים כפרתמים ותוכם ריק מכל דעת ותבונה. ולכן נוכל להמליץ עליו מאמר חז"ל: "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו". כפי הנראה לאט אחד מהמחותנים להבדחן, כי ישמח גם את אחי החתן היושב שומם באחת הפינות, והבדחן מלא אחרי דברו על צד היותר טוב, כי בדבריו העיר את השגחת כל הקרואים-אלי, כי כולם אלי הביטו, אלי התבוננו. ור' לוי-יצחק רבי קם ממקומו ויגש אלי, ויבילני ויושבני לימין החתן. ויפן אל הקרואים ויאמר: הנער הזה הוא תלמידי, כי אני למדתיו אלפא-ביתא; ולו לא ידע את האלפא-ביתא, כי עתה לא היה יודע את כל התורה אשר תנהו יודע עתה-נמצא— הוסיף בבת-צחוק— כי כל תורתו מידי באה לו.

דברי פרץ הבדחן ודברי רבי עשו את שלהם: רוחי הרעה סרה מעלי. ולאט, לאט לבשתי רוח שמחה, ואצא במחול עם המחותנים והקרואים. וככה בלינו את כל הלילה עד אור הבוקר, ורק אז החלו הקרואים לעזוב אחד, אחד, את אהל המשתה וגם אנחנו שבנו איש למקומו.

בקומי אמרתי לאבי, כי לא אוכל להשאר פה בבגדי אלה. אבי סיפר זאת להכלה. אז ניגשה היא אלי ותאמר: בא נא גיסי ואני אדבר אתך ונראה מי ינצח את מי, ובטוחה הנני כי את פני גיסתך החדשה לא תשיב ריקם. ותאחזני בידי ותבילני אל החנות אשר לאביה ותבחר שם כעשרה ארשין ארג ותתן לי ותאמר: את הארג הזה הנני נותנת לך חלף בגד האבוד; ובשובך הביתה יתפור לך אביך בגדים חדשים. ועתה אל תשיב פני ריקם ותשאר פה עד אחר השבת הבאה, שאז ויבילוני הורי לבית-הכנסת. אביה, אשר גם הוא היה בחנות, שמח מאד על טוב לב בתו וחכמתה, ויוסיף גם הוא לבקשני כי אשאר. נעתרתי לבקשתם; אך בתנאי, כי יבקש המחותן מאת הקורא התמידי בבית-הכנסת, כי יכבדני בקריאת התורה בשבת הבאה.

— בחפץ לב. — ענה המחותן — ועוד היום אבקש את שוחטנו, אשר הוא גם הקורא אצלנו, לעשות רצונך; אבל ראה לבל תבישנו.

—בושתכם היא גם בושתי—עניתי—והאמנם תאמרו כי לא אחוס על כבודי?

ובכן נגמר הדבר בכי טוב. ובשוב המחותן הביתה ובחפצו לספר זאת לאבי, אמר לו בבת-צחוק:

—תנאי קשה התנה בנך עמנו בעד אשר יאות לנו להשאיר פה, וירא הנני לספר לך פן תתעלף.

—עצבי עוד לא חלשו כל כך—ענה אבי גם הוא בשחוק—וצער כזה אשר יוכל להסב לי בני זה הקטן, עוד אוכל נשוא מבלי התעלף.

—הוא התנה כי יתנוהו לקרוא בתורה בשבת הבאה.—אמר המחותן, ויסתכל בפני אבי לראות איך פעלו דבריו על אבי.

אבי לא ענה לו על דבריו, אך פנה אלי בהתרגשות קטנה ויאמר:

—ומתי למדת לקרוא בתורה? הן דקדוק לא למדת; ואם תקרא בשגיאות—הן נהיה לבוז.

—לדבר הזה אל תדאג—עניתי לאבי במעט גאווה—לו לא ידעתי את הקריאה כראוי—לא הייתי מרהיב עוז בנפשי לבקש מהמחותן דבר כזה. ואקוה כי לא אביישך גם בקריאתי כאשר לא ביישתיך מימי.

עוד ביום ההוא בקש המחותן מאת הקורא התמידי לכבד את אחי חתנו בקריאה בתורה בשבת הבאה, והאחרון נעתר לבקשתו.

אף כי כבר קראתי בתורה בימי שבתי בפריז, בכל זאת אימתא-דצבורא נפלה עלי בעלותי לקרוא בתורה במקום חדש, ובשעה שהכל מסתכלים בי ושואלים זה לזה מי הוא הנער הלז. אך כאשר קראתי שנים שלשה פסוקים, שבח רוחי אל קרבי, וגמרתי את כל הקריאה בלי שום טעות. כתום התפלה, ניגשו הסופרים הידועים האחים למובסקי, אשר היו אז מורים לילדי ישראל בצ'רניהובקה, ושאלו את אבי:

—הגידה נא, ר' זכריה, הן אתה הוא אשר התפארת תמיד כי לא תתן לבנך ללמוד דקדוק וקריאה; ובנך הראה לעין כל כי לא שמרת הפעם כראוי, ושומר שלא שמר כראוי—פושע הוא.

אבי אשר כפי הנראה, נהנה בדיעבד גם הוא מקריאתי, ענה על דבריהם בשחוק:

—ומה אעשה אם לבני עשרים וחמש שעות בכל "מעת-לעת" בשעה שלכל העולם רק עשרים וארבע—ואם למד בהשעה היתירה ההיא גם דקדוק, מה אוכל לעשות? הן לא ידעתי כי אשמרו.

גיסי אמרה לי בבת-צחוק:

—בוז לך, הנער, כי אמרת למנוע ממני את הכבוד הגדול אשר נחלתי היום בבית-הכנסת על ידך, כי כל הנשים התברכו בך.

—אנכי לא אקנא בהן—עניתי—הן ראו רק את מעלותי; ואני יודע כי מלא הנני גם חסרונות כרימון. שאלו אבי ויגדך.

—כל דבריו אמת וצדק.—מלא אבי אחרי דברי—והחסרון היותר גדול הוא, כי אם יתעקש באיזה דבר, לא יסור עד עשותו ועד הקימו את מזימת לבו; ובקריאתו בתורה הראה לדעת כי עד כשר הנני.

—ואנכי—ענתה גיסתי—אראה בכל דבר רק את הצד הטוב: הן הודה הנער על חסרונותיו, ומודה על האמת הן מעלה גדולה היא, אשר לעומתה יקטן מאד חטא קריאתו בתורה.

לדבריה אלה ניגש אבי, וישק לכלתו על חכמתה הרבה. ולי אמר:

—ידוע תדע, כי רק "מודה ועוזב ירוחם".

ובהוציאו את הכתוב הזה מפיו הטעים את המלה: "ועוזב". הבנתי את דעתו ואען:

—את אשר אחזתי בו לא אעזב לעולם, כי אם אעזב—הן יאמרו, כי אבי לא העיד אמת בפני כל עם ועדה, באמרו כי עקשן הנני.

יום השבת עבר עלינו בששון ושמחה, כאכילה ובשתייה. וממחרת השבת ההיא עזבנו את צ'רניהובקה.

[12] מחשבות זרות

בלכתנו בדרך הרגשתי במחשבותי איזה שינוי. כי עד העת ההיא, בשבתי בבית-הכנסת, ולא יצאתי מקיר מושבתנו וחוצה, לא עלה במחשבותי להתרעם על ההשגחה על רוע מצבי. כי לא ראיתי חיים אשר יבדלו לטובה מחיי אני: כל הנערים אשר כגילי במושבה לא נפלאו ממני, כמעט, בגדיהם, ומאכל שלחנם בכל ימי השבוע גם כן לא היה דשן; כי בני המושבה, אפילו אותם אשר מצבם איננו ברע, לא יפזרו כסף על בגדים נאים ועל אכילה מרובה. ואם יצבור מעט כסף, הן יקנה לו מחרשה חדשה או עגלה חדשה, או יחליף סוסיו בטובים מהם. ואם אחדים מהם היה מאכל שלחנם טוב ממאכל שלחני אני, הן היה עליהם לעבוד בזיעת אפם כל היום בבית ובשדה; ויצא שכרם בהפסדם. ואני הנני תמיד בבית, אינני עוסק בשום מלאכה, רק בלימודי, והנני נוהל כבוד אשר לא ינחלו הנערים האחרים; ולכן יצא הפסדי בשכרי. אבל בהיותי בצ'רניהובקה, ראיתי נערים כגילי, אשר בגדיהם כבגדי בני האצילים, כתונתם מגוהצה, מנעליהם מבריקים, בגדיהם נתפרו בטוב טעם ושערותיהם עשויות, אוכלים מעדנים, ומשמנים בכל יום, את אשר לא אכלתי, אף לא ראיתי בעיני אפילו בימי שבת ויום טוב, אף אם לא ישימו לילות כימים בלימודם כמוני, ורק עד חצי היום ילמדו בחדרם, ושעה או שעותיים אחרי הצהריים יכינאו את שעוריהם; והנותר יבלו בטיול ובמשחקים שונים, והטובים מהם יעסקו בקריאה בספרים המושכים את הלב. ובלילה ישכבו על מצע רך ובחדר נקי. בכלל ראיתי חיים, אשר הם ממש ההיפך מחיי אני. ומבלי משים עלתה במחשבותי השאלה: מדוע יגרע חלקי מחלק הנערים ההם? אך מחשבותי לא עברה את דל שפתי, כי עון גדול היה בעיני להתרעם על מדותיו של הקדוש ברוך הוא. ובכל זאת הכינו המחשבות האלה עצים על המערכת אשר בלבבי, ודי היה למיצוץ אחד הבא מן הצד, אפילו כעין גץ שיצא מתחת הפטיש, שיבעירם והיו לשריפה גדולה. והניצוץ הזה לא אחר לבוא על ידי צעיר אחד ממושבתנו ופייל הרליקוב שמו.

פייל זה היה יליד מושבתנו. בעודנו נער בן שתיים-עשרה שנה עזב את מן'יריץ' ולא נודע אנה פנה. אחרי איזה שנים שמענו כי נכנס לבית ספר לחובשים וגמר שם את לימודו, והממשלה הפקידתו לחובש בהכפר הגדול פטרופולובקה והסביבה. ופייל זה לא הסתפק בלימודו אשר למד בבית הספר ההוא, כי אם גם הוסיף ללמוד בעצמו את כל ספרי הרפואה אשר נמצאו בימים ההם בשפת המדינה, וידע את חכמת הרפואה כאחד הרופאים המצוינים. אף מצא לו כר נרחב ללמוד את מלאכת הרפואה הלכה למעשה. כי הכפר גדול; ובכל הסביבה, אשר גם בה כפרים רבים וגדולים, לא נמצא בימים ההם אף רופא מלומד אחד, ולכן שאלו כולם רק בעצתו. ובכן יצא לו שם כאחד הרופאים המצוינים, עד כי לפעמים בבוא אחד החולים מהסביבה ההיא לשאול בעצת רופאי חרקוב, היו הרופאים ההם שואלים את החולה: "המבלי אין הרליקוב אצלכם? והוא הן רופא מומחה כאחד מאתנו". הדבר הזה עוד הועיל לפרסום שמו. ובחלות בימים ההם אשת ר' יצחק פֶּרְלס' ומחלתה גברה עליה באחד מלילי שבת, שאלו את פי הרב אם יתיר להם להביא את פייל בעצם יום השבת. והרב, משום סכנת נפשות, התיר להם; ופייל הובא בשעה העשירית בבוקר אל בית ר' יצחק. מובן הדבר כי ביתו נהפך לבית חולים ממש כי כל איש ואשה אשר חשו לפעמים איזה כאב בראשם או בשיניהם, ואשר הוכה במחלת גיד-הזהב, טחורים, וולשת הלב; גם הרות ויולדות ומיניקות אשר נמצאו לרוב בהמושבה, כולם נקבצו באו לבית ר' יצחק לשאול בעצת פייל "שלום". ולכולם נתן רפואות ועצות טובות חיים אין כסף כי על כן שבת היה. וכולם סיפרו אחרי כן בשבחו; כי מלבד שהוא רופא מומחה, הנהו גם איש טוב מאד ולא ישיב פני איש ריקם, כעשיר כעני.

¹ [כינוי זה מעיד שהוא היה בנו של פֶּרְל. שמו של אביו היה אברהם-משה פוליאקוב. לא היה להם קשר למשפחת פוליאקוב שהיה קרובים של המחבר. בנו של יצחק היה חנן, שהיה בעל הבית של המסעדה של פוליאקוף המפורסם במנהטן.]

בפנות ערב אחר תפלת מנחה, ראיתי את ר' יצחק יוצא לטייל עם פייבל. ובחפצי לראותו, יצאתי גם אני לטייל אחריהם. פתאום ראיתי, כי מטפחתו הלבנה כשלג של פייבל מבצבצת מתוך כיס-בגדו הקצר הבקוע לחצאין. נבהלתי מאד בראותי כי האיש הזה מחלל שבת בפרהסיא, בעברו על איסור הוצאה בשבת, דבר שחייבין על זדונו סקילה. ורעיון זר ומשונה החל לנקר במוחי: נניח כי פייבל זה יצא חוץ לתחום ברשות, ועל-פי-דין יש לו אלפים אמה לכל רוח. אבל—המטפחת?! הן היה יכול לכורכה סביב צוארו או לקושרה על מתניו במקום אבנט ולא להוציאה כדרך המוציאים. ופתאום שאלתי את-עצמי: ומדוע לא תצא אש מן השמים ולא תאכל אותו ואת מטפחתו יחד עד אשר לא ישאר מהם שריד? ולו קרה כדבר הזה אחת או שתיים, הן אז לא היה נועז איש לעשות כדבר הזה עוד. האמנם אין אלקים שופטים בארץ? ובעצמי נבעתי מהמחשבה המוזרה הזאת. מחשבתי זאת חלפה, ואחרת לקחה מקומה: הן מלאכות שאסור לעשותן בשבת—ממשכן גמדין—על ידי שסמך הכתוב פרשת שבת למלאכת המשכן. והן לא כל החכמים ידרשו סמוכין. ואפילו אם נדרש סמוכין—הן לאיסור הוצאה נחוץ רשות-הרבים שעוברים בו ששים רבוא בכל יום, ורחוב מושבתנו הן לא עברו ולא יעברו בה ששים רבוא לעולמי-עד. ועוד גם זאת: הן המטפחת היא מצרכי בני אדם אשר בלעדה לא יוכל איש הגון לחיות בזמן הזה. והרי הדבר דומה כאילו נאמר לאדם להשאיר את ידיו בביתו למען לא תהיינה עליו למשא. ואם כן פייבל זה האיסתניס לא עבר על שום איסור, ומדוע זה חרדתי עליו את כל החרדה הזאת? אך ממחשבתי זאת נבעתי עוד יותר, כי חתרתי חתירה תחת אמנות ישראל כולה. לכן הסחתי את המחשבה הזאת מלבי בחזקה, ואחל לבקש איזו פשרה לכל מחשבתי יחד: מאז מעולם הן שאלו נביאינו וחכמינו את השאלה הקשה הזאת: "צדיק—ורע לו, רשע—וטוב לו"? וכתובים רבים ומאמרי חז"ל שונים עלו על לבי. זכרתי את שאלת ירמיהו: "מדוע דרך רשעים צלחה"? את דברי דוד: "ראיתי רשע עריץ ומתערה כאזרח רענן", את דברי קהלת באמרו: "ראיתי רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים, וצדיקים—שמגיע אליהם כמעשה הרשעים". ואת פירושי חז"ל על הכתובים האלה, וגמרתי עם לבבי כי עודני קטן ולא לי לפתור שאלה גדולה ונכבדה כזאת. פתאום נשמע קול העובר לפני התיבה בתפלת ערבית למוצאי שבת שהחל לנגן: "והוא רחום יכפ-----ר עון ולא ישחית" בהניגון הידוע, וידים רבות החלו לדפוק על שמשיות החלונות ולצעוק אל העם אשר בחוץ: "ברכו, ברכו!" וכל העומדים בחוץ החלו לרוץ הביתה וגם אני בתוכם.

[13] מעשה רב

בליל מוצאי השבת ההיא היה עלי להיות ער כל הלילה, כי חמשה עשר באב כבר עבר, ו"מאן לא מוסיף—יאסף"; אך המחשבות הרבות אשר התרוצצו במוחי בין מנחה למערב בשבת ההיא, הרפו מעט את חשקי, וכמעט החלטתי לעבור הפעם על מנהגי ולבלי לעסוק הלילה בתורה. כל העם כבר שב הביתה, ונשארת רק אני ועוד איש אחד אשר לן בימים האחרונים עמי בבית-הכנסת. שם האיש הזה היה חיים סלנטר, ולפי דבריו היה בן אחיו של הרב הידוע ר' ישראל סלנט. הוא גלה ממקומו משום מעשה שהיה אשר לא חפץ לגלות לנו; ויען כי נשאר בדרכו בלי כסף להוצאותיו, השכיר את עצמו לאחד מבני המושבה, ויעבוד עמו בשדה ובגורן משך שני חדשים. ועל כי היה עליו לחכות עד אשר ימכור האיש אשר אצלו עבד את תבואתו, למען יהיה לו לכסף מוצא, ישב בבית-הכנסת ועסק בתורה כי למדן הגון היה. בלילה ההוא ישבנו איש על מקומו ונעסוק בתורה, הוא—בספרו ואני—במסכת פסחים דף ל"ז בסוגיא ד"המעיסה והחלוטה". ובהתעמקי מעט בהסוגיא ההיא מצאתי, כי אם נלמד את הסוגיא ישר, אז לא תהי כל קושיא בכל הענין; אך אם נסור מעט מהדרך הישרה, אז יקשו לנו דברי

התוספות וגם סוגית הגמרא במקום אחר. נ'גשתי לר' חיים והראיתי לו את הענין והצעתו לפניו את כל אשר אני חושב על אודותיו. הוא מצא כי כנים דברי. אז אמרתי לו, כי לו היה עתה פה הרב ר' מיכאל-אריה הייתי שואל אותו את הסוגיא הזאת, והוא, עם שכלו העקום, היה בודאי מעקם את הישרה, ואני הייתי מוצא מקום להתעסק עמו ולבדח מעט את דעתי שאינה מיושבת עלי בערב הזה. פתאום נפתחה דלת בית-הכנסת והרב בא ויעמוד על המפתן ויקרא:

—אברהם שלמה! קח נא את מקטרתך עם כיס הטבק אשר הנחתי בערב שבת בהתיבה אשר במקום מושבי, והגישה לי.

לקחתי את החפצים אשר אמר. ובהגשתי אותם לו אמרתי בכבוד ראש:

—סוגיא אחת עומדת לפני, אשר אינני מבינה כראוי, ואם על רבי טוב יואיל נא בטובו להביני בה בינה.

—בכל לב הנני לעשות בקשתך. —ענה הרב—אך בוא נא אל עזרת הנשים, כי עוד לא העליתי עשן הלילה וגם תה עוד לא שתיתי.

סרנו אל עזרת—הנשים; פתחתי את הגמרא, הראיתי לו את המקום ובקשתיו כי יבאר לי את הסוגיא הזאת. אך התחיל הרב לעבור על הסוגיא, ראיתי כי נטה מהדרך הישרה, אך הנחתיו ללכת הלאה, עד אשר בא במקום צר, אשר לא יכל ללכת הלאה. אז החל לבאר את הסוגיא בפירושים חדשים; וכאשר הקשיתי לו, תרץ הפעם תירוץ עוד יותר זר מן הראשון. אז הראיתי לו כי לפי דבריו לא יובנו דברי התוספות כל עיקר. ובחפצו לתרץ את קושיותי זאת, בדה מלבו עוד תירוץ חדש אשר לפיהו דברי הגמרא מעבר לדף לא יהיה להם מקום. אך הוא התעקש ויוסיף תפל על תפל. ומכיון שבא לכלל טעות—בא לכלל כעס, ויכנני בשם: "גוי" "עם-הארץ" "בור-דאוריתא" וכדומה מהשמות אשר נודעו לי מעת לומדי אצלו. ככה התאבקתי עמו עד עלות השחר. כל מפרשי הש"ס, אשר נמצאו אז בבית-הכנסת, הובאו אל השלחן, גם איזו מסכתיות, אשר בהן ימצא חלק מהענין אשר אנו דנים עליו, לא נעדרו. שלש פעמים שלחו אחרי מביטו כי ילך לשתות תה, כי זה המיחם השלישי אשר הוחם למענו. באחרונה אמרו כי אשתו ובני ביתו הלכו לישון, והוא נשאר בלי תה ובלי סעודת הערב, אך הוא לא שעה אל דבריהם. עד כי לאחרונה האירו פני כל המזרח, וזקני המושבה החלו לבוא אל בית-הכנסת להתפלל "ותיקין". ר' זנוויל הישיש, אשר תמיד עמד לימיני, ניגש אל הרב וישאלהו בצחוק עצור:

—מדוע השכים היום רבינו לבוא לבית-הכנסת? הן כבודו מתפלל תמיד עם ה"מנין" השני?

—השקץ הזה—ענה הרב—עצרני פה מאז הערב, בהתעקשו בענין אחד בגמרא, ועד כה עוד לא באתי עמו לידי הסכמה; גם תה לא שתיתי, גם סעודת הערב לא אכלתי, והוא טרם ישוב מדרכו.

בראותי כי כבר אתא בוקר, ניגשתי אל הרב ואומר לו:

—זה עתה באה מחשבה חדשה אל לבי כי לא הלכנו בדרך הישרה ועלינו ללמוד את כל הסוגיא בדרך אחרת.

עברתי לפניו על כל הסוגיא והראיתי לו כי מעתה גם דברי התוספות יכוננו, גם בגמרא מעבר לדף לא תחסר כל בה, גם כל דברי המפרשים איש על מקומו יבוא בשלום. הרב הסתכל בי, ובראותו כי נצחתי, אמר אלי:

— שקץ משוקץ! הן עוד טרם תשאלני ידעת את כל הענין ולמה הרגזתני כל הלילה, ולא נתתני לשתות תה, לאכול ולישון? רק לצחק בי קראתני הלום! לך לך מזה פן ארוץ את גולגולתך!

בסורי מעם פניו, שמעתי אותו אומר אל האנשים אשר סבבוהו:

— כדאי הוא הנער הזה לאבד עליו לא רק שתיית תה וסעודת ערב אחת. כי עונג גדול הוא לשמוע את סברותיו הישרות ואת ידיעתו הגדולה בלימוד.

ותהום המושבה ביום ההוא לאמר: צחוק עשה לו בן-זכריה עם הרב בשאלו אותו דבר אשר היה ידוע לו רק למען הרעים את הרב. אחדים מהם הביטו על הדבר כעל משובת נערים; אחדים—כעל גאווה ו"העזה": גם אנכי בכתבי את זאת בספר הנני חושב את הדבר הזה, שצערתי את רבי כל הלילה חנם, לעון פלילי ו"העזה" גדולה; אך הן לא רק לספר בשבחי באתי בסיפורי, רק להציג לפני הקוראים את האמת ערומה כמו שהיא, מבלי הבדל אם הענין המסופר יוכיח את מעלותי או את חסרונותי, אנכי רק מעשים שהיו אספרה ולכם הצדקה להוציא משפט עלי אם לשבט אם לחסד. אבל אקוה כי את הרב ודאי לא תדונו לכך חוב על ענותו הרבה; כי אחרי כל הצער שצערתי כל הלילה, עוד הללני בפני כל עם ועדה. אות הוא לי כי חשב את הדבר רק למשובת נערים ומחל לי על עזותי.

אבי, אף כי בלבו ודאי שמח על הדבר הזה, התרעם עלי, בגלוי, אך מטעם אחר: כי על ידי שעסקתי כל הלילה עם הרב בדבר שלא היה לי צורך בו בטלתי מלימודי: והדבר הזה היה בעיניו כאילו הייתי עוסק באיזה ספר דקדוק וכדומה, דברים, שלפי דעתו, אין לאנשים מן הישוב צורך בו. לא ענית לאבי מאומה, ביודעי כי לא לעזר ולא להועיל יהיו דברי; אך לפי שידעתי היטב, כי רק למען פזר את מחשבותי הנוגות, למען חזק את חשקי הרפה ולמען גרש את יצרי הרע אשר הסיתני לבלי ללמוד בלילה ההוא, התאבקתי עם הרב עד אור הבוקר, גמרתי בלבי לבלי הלאות את הרב עוד בדברים כאלה. אך אם ארכו לי הימים בהחלטתי זאת יוכחו הקוראים מהמקרה אשר קרה לי עם הרב כשני חדשים אחרי זה.

ימים אחדים אחרי כן חגגה חברת-משניות את סיומה הגדול. כלומר: את סיום כל ששת-סדרי-המשנה. הסיום היה בביתו של הרב, והוא הציע כי יזמינו גם אותי גם את יואל חברי אל הסיום, אף כי עוד נערים היינו ובמספר החברים עוד לא באנו, כי על פי תקנותיה של החברה לא יקבלו רווקים במספר חבריה. הגבאים מלאו את משאלות הרב בחפץ-לב ושלחו את שמשי החברה לקרוא אותנו. ואנחנו—לא סרבנו—ונלך. האחת—כי אין מסרבין לגדול. והשנית—מי הוא האיש אשר יסרב מלאכול לשבעה ולקיים בזה עוד מצוה גדולה? ואנחנו הן ידענו כי סעודה גדולה הכינו בני-החברה להסיום הגדול הזה.

בבואנו אל בית הרב הושיבני הרב לימינו ואת יואל—לשמאלו, ויחל לדרוש את דרשתו. הדרשה היתה ארוכה מאד: הדביק את ש"י העולמות של ר' יהושע בן לוי בסוף עוקצין עם זמן קריאת-שמע שבברכות, ויעש מטעמים לשומעיו כאשר אהב. עשינו אזינו כאפרכסת. ובשים-לב שמענו את כל הדרשה ולא הוצאנו אף הגה מפינו. האחת—כי לא חפצנו להפר את השמחה, והשנית—הן קבלתי על עצמי לבלי התפלפל עם הרב שלא לצורך, וגם יואל ידע מזה; ולכן עברה הדרשה בשלום. אחרי כן הציע הרב לקבל אותי ואת יואל במספר החברים, ויטעים

את הדבר, כי אף כי רווקים הננו הן יודעי תורה הננו, ולפי דעתו לא כיונו לנו מתקני התקנות. כל הנאספים קבלו את הצעתו, וסופר החברה הגיש את הפינקס ויחל לכתוב: "בעזרת השם היום יום פלוני לחודש פלוני שנה פלונית נתקבל לחבורתנו הנער אברהם שלמה בן זכריה מלמד בתנאי..." ויחדל לכתוב, בשאלו את פי הרב: "על איזה תנאים נתקבל החבר החדש?" כי המנהג הוא, שהאיש אשר יקובל להחברה, עליו להפריז איזה סכום כסף לאוצר החברה; והכל יודעים כי אין כסף לאדון זה. הרב ענה: כתוב ככה: "בתנאי, כי בכל יום ויום אחר התפלה עליו לשבת בין בני החברה, ולשמוע את הפרק אשר ילמדו באותו יום; ולכשיגדל ויחל להרויח יתן ח"י זהובים לאוצר החברה ואז יהיה כאחד מאתנו". הסופר מלא אחרי דברי הרב באין פוצה פה. אך אברהם הסנדלר, אחד מבני-החברה, אחרי הגיחו את הכוס העשירית מהרבה כוסות לתוך פיו אמר אל הרב:

— לפי דעתי התנאי שהתנה אדוני הרב עם החבר החדש איננו עולה יפה; הן הוא יפלפל עם כבודו בכל משנה ומשנה ואז לא לבד כי לא נגמור את ששת הסדרים במשך שנה ומחצה כנהוג, עוד יהיה עלינו לשבת שתיים שלש שעות יתירות בכל יום אצל המשינות, ומלאכתנו מתי נעשית?

— אל תירא אברהם—ענה הרב—לא כל ענין ראוי לפלפל עליו; ואם לפעמים יפלפל, הן תורה היא וללמוד אנו צריכים. האמנם תאמר כי עיקר הדבר היא הסעודה?

כל המסובין שחקו לדברי אברהם, אך הוא שמר הדבר בלבו.

לימוד המשינות על הסדר החל. ואנכי הייתי יושב בין החברים וספר משינות ביד; ולמען לא יסיתי יצרי להתווכח עם הרב בשעה שיוציא מפיו פירוש שאינו מתוקן, הסתכלתי בעת הלימוד בפירושים שונים שעל הפרק שהיינו עומדים בו והסחתי דעתי מכל דברי הרב. כה עבר עלינו כל סדר זרעים. חגגו את הסיום הקטן, והרב הגיד "הדרן" קטן להדביק סדר זרעים למועד, ומשום ספק¹ הכניס לתוכו גם את האנדרוגינוס; ולימוד סדר מועד החל. עד מסכת שקלים עברנו בשלום; אך פעם אחת, בשבת אחר הצהרים, באתי ביתה-הכנסת ומצאתי כבר כל החברים יושבים ושומעים את שעורו של הרב. ויען כי ביום השבת העם חופשי ממלאכתו לכן היה מספר השומעים רב, וספרי משינות לא מצאו להם כן, וגם אני נשארתי בלי ספר ולכן לא היה לי במה להסתכל, והוכרחתי לשמוע פירושו של הרב בדברי המשנה: "שלשה עשר שופרות היו במקדש וכתוב עליהם: תקלין חדתי, תקלין עתיקין, קנין וגוזלי עולה וכו'" קנין הן תורים וגוזלי-עולה הן בני יונה. כולן עולות, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: קנין—אחד חטאת ואחד עולה, גוזלי עולה—כולן עולות. ופירש הברטנורא כי לדברי רבי יהודה קני חובה שאחד מהם חטאת ואחד עולה היו מוסרים ליד כהן, לפי שלתת הכסף בשופר אי-אפשר לפי שכולן עולות. שאלתי את הרב: לדברי חכמים אנה ישליך מעותיו מי שנבד תורים?—לקנין—לא יוכל, כי יקריבו אחד חטאת ואחד עולה, ונדבות צריכות להיות כולן עולות. לגוזלי עולה—לא יוכל—יען יקריבו בני יונה והוא הן תורים נדב; ואם כן מוכרח יהיה המנדב תורים למסרם לכהן כקני חובה לדברי ר' יהודה. ואם כן מה הועילו חכמים בתקנתם?² למה יישר בעיניהם

¹ מחלוקת היא בין המפרשים אם פרק אנדרוגינוס הוא ברייתא או משנה, והרב—כדי לצאת ידי שניהם—סיים בכורים פרק שלישי, אך לתוך דרשתו הכניס גם את האנדרוגינוס.

² את המשנה הזאת שאלתי לא פעם מרבנים רבים לתרצה לי, אחרי אשר היה הענין לשיחה בפי כל הלומדים בסביבתנו. אבל גם אחד מהם לא ידע לתרצה כראוי. כשקרא את ספרי זה בכתובים אוהבי הה"ג ר' דוב אבلسון מתאודוסיה הראה לי כי בהש"ס החדש דפוס ראם עמד

למסור תורי נדבה ליד כהן ולא קני חובה כר' יהודה? הרב ענה לי, כי השופר שנכתב עליו גזולי עולה לדברי חכמים היה חלוק באמצעותו לשנים על ידי מחיצה—בחלקו האחד היו מעות לקנות תורים, ובחלקו השני—לבני יונה. לא יכולתי להתאפק בשומעי את הפירוש המשונה הזה ושאלתי: מדוע לא חפץ הרע"ב לפרש בדברי ר' יהודה, כי השופר היה בו מקום מיוחד לקני חובה גם כן על ידי מחיצה? ועוד, אם אפשר לעשות שופר חלוק באמצעותו לשנים בעד תורים ובני יונה, הרי אפשר היה לעשות שופר אחד שלם גדול מאד, ולחלקו על ידי שתיים-עשרה מחיצות לשלשה עשר חלקים, ומדוע עשו שלשה עשר שופרות? מוכח הדבר כי נחוץ לעשות שופרות מיוחדים לכל דבר ודבר, ואם כן—אם נחוץ שופר לתורים לבד ולבני יונה לבד—מדוע לא עשו ארבעה-עשר שופרות? שאלתי זאת הלמה ומחצה את ראש הרב, והוא החל להתפלפל ולהתעקש. הירושלמי הובא אל השלחן גם כל מפרשי הש"ס. הרב לא חפץ לחזור מדעתו בשום אופן, אף כי ראה כי דבריו בנויים על קורי עכביש.

עד שעת המנחה התאבקתי עם הרב מבלי חפץ, אך יען כבר אסדתי את המלחמה, לא יכולתי לרוץ מן המערכה. הרב כבדני עוד פעם בהשמות הידועים: "גוי", "עקשן", "בור" וכדומה. ואברהם הסנדלר התפאר אז לפני כל העם, כי נבואתו נתקיימה, והמשנה נתקעה כעצם בגרונו של הרב ולא יכל לעבור הלאה משך שלש שעות. והכל בא לו להרב על ידי שכפה את גערו של זכריה לשבת בין השומעים את פרקו. ור' זנוויל הישיש הגיד לאברהם, כי איננו מתפלל על אשר נתקיימה נבואתו, כי כבר חרב בית המקדש והנבואה ניתנה לאנשים כמוהו. למן היום ההוא והלאה לא יספתי לשבת לפני הרב בשעה שלמד את פרקו. והוא גם הוא לא תבע אותי לקיים את תנאי, והסתפק בזה שלמדתי את פרקי בפני עצמי.

[14] רופא אליל

עוד בהיותי על הסיום הנרול בבית הרב ר' מיכאל אריה, נגש אלי אברהם ז'ורוב הסנדלר ויציע לפני לסור אל ביתו ולחפש בין ספריו, כי לפי דעתו נמצאים ביניהם ספרים יקרי ערך, אשר באו לו בירושה מאביו זקנו, ועד כה מונחים כאבן שאין לה הופכים. ובאחד הימים מלאתי בקשתו.

בין הספרים אשר בבית האיש ההוא, מצאתי כתב-יד ישן נושן אשר חסרו לו עליו הראשונים והאחרונים. ולכן לא יכלתי לדעת שמו ותוכנו ומי אביהו המוליד אותו. אבל בעברי עליו בסקירה ראשונה, הבנתי כי ספר סגולות הוא לכל מיני חולי שבעולם, להרות, יולדות ומיניקות. בקשתי מאת אברהם להשאיל לי את כתב-היד. אך הוא אמר לי:

—אל לך נער לשעות בדברי שקר. הספר הזה בא לי בירושה מאבי זקני ועל כן יקר הוא בעיני זכרוני, ולא שרפתיו עד הנה; לולא זאת, כי עתה כבר היה למאכולת אש.

—רק לערב אחד השאילו לי—פצתי בו—כי אף כי אינני מאמין בהבלים כאלה, אחפץ בכל זאת לדעת את הכתוב בו.

האיש לא יכל להשיב פני ריקם וישאל לי את הספר, בתנאי כי מחר בבוקר אשיבה לו.

רבינו חננאל על הקושיא הזאת והניחה בצ"ע. והנאני הדבר, כי עוד בימי ילדותי כוונתי לדעת גדול כזה.

בספר הזה מצאתי סגולות רבות ושונות לכל מחלה, לכל תקלה, לכל קטטה ופגע-רע, על ידי שמות משונים ופסוקים מסורסים. אך יען כי זמן רב לא יכלתי לעסוק בו, רשמתי לי רק שתי סגולות—לקדחת ולכאב-שיניים. וזה לשון הספר בענין הקדחת:

- (א) לקדחת מ"ב על לקח יכתב ויאכל: אג"ן מג"ן נג"ן.
(ב) לקדחת כ"ב על לחם שחור יכתב ויאכל: סג"ן לג"ן גג"ן.
(ג) לקדחת כ"ג על לחם לבן יכתב ויאכל: וג"ן עג"ן דג"ן.
(ד) לקדחת רביעית יכתב ויאכל: הכל ביחד.

לראשונה לא יכלתי להבין את ראשי התיבות בהסגולות האלה, אך מהשורה האחרונה: "לקדחת רביעית יכתב ויאכל: הכל ביחד" הבנתי את ראשי התיבות שבשורות הראשונות. כי מ"ב הוא ראשי תיבות של "מדי יום ביומו", כ"ב—כל יום ב', כ"ג—כל יום ג'. לפי שקדחת "רביעית" פירושה, קדחת האוחזת את החולה פעם בארבעה ימים, ותוכן הקמיעות הוא, כראשי תיבותיהם המלות: "אמן, סלה, ועד" עם תוספות גימל ונון מאחריהן.

בימים הראשונים היו הסגולות האלה סוד כמוס עמדי ולא השתמשתי בהן, כי חולי הקדחת לא היו במושבה אז, ולכן אי-אפשר היה אף לנסות את הסגולות ההנה; אך כעבור ירח ימים נתנו לי הסגולות האלו ענין לענות בו:

באחד מלילי שבת בבואי הביתה הגידה לי אמי כי אחותי, ילדה בת שמונה שנים חלתה את מחלת הקדחת. בקשתי את אמי להשיג ימים אחדים באיזה אופן תאחזנה הקדחת—אם בכל יום, אם בסירוגין, ובאיזה סירוגין, ואז תגיד לי ואכתוב קמיע למענה. ביום השני באה אמי אלי ביתה-הכנסת ותספר לי, כי המחלה אוחזת את הילדה מדי יום ביומו בבוקר משעה התשיעית עד הצהריים, ואחרי כן תרף ממנה עד למחר. כתבתי על שלש עוגות קטנות: "אגן מגן נגן" ואצו על אמי לתת לאחותי לאכול אותן עגה בבוקר, עגה בבוקר על פי הסדר הזה. וביום הששי באה אמי אלי ביתה-הכנסת, והספר לי כי הקמיע הועיל, ומחלת הילדה עזבתה.

מהיום ההוא והלאה נעשיתי רופא מומחה לקדחת. ויען כי בהסתיו ההוא פרצה המחלה הזאת במושבה, נהרו אלי נשים, ילדים וילדות, ולפעמים גם אנשים באים בימים, וידי היו מלאות עבודה, עד כי כמעט החילותי להאמין כי באמת יש איזה ממש בקמיעות. בעיני אבי היה הדבר רע מאד כי פוסק אנכי מדברי תורה ועוסק בקמיעות; אך משום פיקוח נפש, לפי שהוא בעצמו האמין בקמיעות, נאלץ הפעם להעביר על מדותיו. אך ר' זנוויל הזקן, אשר לא האמין בקמיעות, בא אלי פעם בערב לבית-הכנסת, וישאלני:

—האמנם תאמין, אברהם, כי קמיעותיך יועילו לקדחת?

—לא אדע—עניתי כפוסח על שתי הסעיפים—אם יש ממש בהם, אך רואה הנני כי ירבו הדורשים אחריהם, והמספרים לי כי קמיעותי הועילו להסיר הקדחת מחולים רבים, ומוכרח הנני, איפוא, להאמין כי יש דברים בגו; כי גם בתלמוד יעשו חכמינו הבדל בין קמיע מן המומחה לקמיע שלא מן המומחה, ובין אתמחא גברא ואתמחא קמיע ובין לא אתמחו.

—שאלתך גדולה מאד—ענה ר' זנוויל—אך כגודל שאלתך תגדל התשובה אשר שמעתי עוד במוהילב מזקן אחד, אשר למד לפני חברת משניות את המשנה בשבת: "ולא בקמיע בזמן

¹ (שבת ס.)

שאינו מן המומחה", כי חכמי המשנה לא רצו להגיד בזה כי קמיע מן המומחה—מועיל, או שלא מן המומחה—אינו מועיל; אך הם השקיפו על הקמיע ממבט-הראות של נושא הקמיע, אם הוא עליו למשא או כעין תכשיט. לכן מצאו, כי קמיע מן המומחה, שנושאו סומך עליו כי יעזר על ידו, הוא ללבושו כעין תכשיט; וקמיע שלא מן המומחה—הוא עליו למשא. וראה מה שכתב הרמב"ם:¹ "מי שנשכו נחש או עקרב מותר ללחוש על מקום הנשיכה אפילו בשבת כדי לישוב דעתו ולחזק לבו. אף על פי שאין הדבר מועיל כלום, הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו". ואתה הן תדע את שאלת זונין מר' עקיבא:² לבי ולבך ידע דעבודה זרה לית בה מששא והא קחזינן גברי דאזלי כי מתברי ואתו כי מצמד?³ ואת תשובת ר' עקיבא: "יסורים, בשעה שמשגרין אותם על אדם—משיעין אותם שלא תלכו אלא ביום פלוני, ולא תצאו אלא ביום פלוני, בשעה פלונית, על ידי פלוני ועל ידי סם פלוני. כיון שהגיע זמנם לצאת, הלך זה לבית עבודה זרה שלו". אמרו יסורים: "דין הוא שלא נצא". וחוזרים ואומרים: "וכי משום ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נחלל את שבועתנו"? כן הדבר גם במחלת הקדחת: המחלה הזאת היא בכללה מחלה עוברת, ולא תאריך יותר משבוע; והשוטה ההוא בא אליך בתוך השבוע ויקח הקמיע ויאכלהו, האם בעבור זה לא תעזבנו הקדחת?

—לפי דברך—אמרתי לו—עלי לדחות את המבקשים ממני קמיעות בשתי ידים, האם לא כן?

—לא.—ענני ר' זנוויל, ומקולו הכרתי כי ידע מראש את אשר אשאלהו—גם את זאת לא תעשה, כי כל אשר תוסיף לסרב מלמלאות בקשתם, ידמו הם כי באמת יש ממש בדבר ועוד ירבו לבקשך ולבטלך מלימודיך. ולכן אל תסרב ומלא בקשתם תיכף. אך למען תווכח גם אתה כי אין ממש בקמיעותיך, דבר אשר הנך לפי דעתי מספק בו, איעצך לכתוב על העוגות לא את המילים אשר מצאת בספרו של אברהם הסנדלר, אך איזו אותיות אחרות אשר תבדה מלבך, וראיתי כי גם הן תועילנה כאשר הועילו אג"ן מג"ן נג"ן.

עשיתי כאשר יעצני ר' זנוויל. ובכל החולים הוספתי לקבל ברכות מהחולים הרבים שנרפאו על ידי, אף כי כתבתי לפעמים דברים אשר אין להם שחר.

גם לחש לחולי שינים רשמתי לי. וזה לשונו:

"מיעסיאן מיעסיצא מאלאדיא צאריצא עד עטא טי בילא נא ניעבע. שא טי טאם ווידאלא מיארטוויד. טי טאק גאבי ורבי זובי ניע בליט. באשזע נאזוואניע פלוני בן פלוני שטאבי זובי ניע באליעלי".

מתחת ללחש יש הערה:

"אם הלוחש הוא קרוב אל החולה, אז יתחוב כף מתכות אל מתחת לאבנט ופיה אל הבטן בשעה שילחוש. הלחש מועיל רק נגד הלבנה".

נסיתי פעמים אחדות ללחוש, וגם זה עלה יפה. ככה נהייתי לאתמחא גברא, ואתמחא גם כן קמיע, כל ימי שבתי במז'ירין'.

¹ (יד החזקה הלכות עבודה זרה פרק י"א הלכה י"א).

² (עבודה זרה נה).

³ לבי ולבך יודעים כי עבודה זרה אין בה ממש, והלא הנני רואים אנשים הולכים אליה כשהם חולים ושבים כשהם בריאים?

אף כי בשעת מעשה לא פעל עלי ענין הקמיעות שום פעולה, בכל זאת היה רישומו ניכר בהגיעי אחרי כן אל האגדות בתלמוד המדברות בענין לחשים וקמיעות. שויון גמור מצאתי בינם ובין הלחשים והקמיעות אשר בהם השתמשתי. גם פה, גם שם נאמרו הלחשים ונכתבו הקמיעות בלשון עם הארץ אשר בקרבו ישבו, עם הוספת איזה פסוק או חלק ממנו; גם פה, גם שם, יעשו מעשים שונים בעת הלחש אשר אין להם שום שייכות להחולה ולחוליו.¹ ואף כי חכמים גדולים היו, פעלו עליהם המקום והסביבה לקבל דברים ומעשים כאלה שאין להם שחר לרפואות בדקות ומנוסות. את מחשבתי זאת הרציתי לפני ר' זנוויל הזקן. ופעם אחת אמרתי לו:

—באתי לידי החלטה, כי לא רבינא ורב אשי הכניסו את הדמן הזה אל תוך התלמוד, אך ידי אחרים, מאוחרים, חלו בו. ואי איישר חילי הייתי מוחק את המקומות ההם מתוך התלמוד, עד אשר לא ישאר מהם שריד.

—אל נא באפך, אברהם—אמר אלי ר' זנוויל בבת-צחוק—התלמוד לא ביום אחד נכתב, אך הוא בנין אשר רבות עמלו בונוי בו, ורבות הן הדעות אשר הובאו אל תוכו. והאיש אשר יעסוק בו בשים לב, יבין את הלך רוחם וזמנם של האנשים אשר בנוהו. וערכו לא ימעט על ידי הדעות הזרות והמשונות אשר באו בו. ואדרבה! מזה נראה גודל האחדים החכמים באמת אשר יכלו להתרומם מעל לזמנם ומקומם ונתנו לנו דרכי מוסר ומדות טובות, אשר עליהן ישתוממו גם עתה גדולי המלמדים בין העמים. והמקומות האחדים אשר בס' יזכירו הלחשים והקמיעות, הם עוד יגדילו את ערך הבנין כולו, כיתרון האור מן החושך וכמראה חמה שהיא עמוקה מן הצל. כמו שנאמר: "וירא אלקים את האור כי טוב, ויבדל אלחים בין האור ובין החושך". כי רק אז נראה האור כי טוב, בעמדו אצל החושך, וההבדל יותר בולט ונראה.

ככה היה האיש הזקן הזה לעמוד אש אשר האיר את חשכי כל ימי שבתי בבית-הכנסת במושבה.

[15] שינוי מקום

בראש חודש חשון תרל"ח חגג חברי גרשון את חתונתו עם אחת מבנות המושבה. הוא היה כבר מלמד באחד הכפרים הקרובים להמושבה. אל החתונה בא גם דודו ר' אליעזר-חיים השוחט מהולייפולה איש נכבד ונשוא פנים, כי חכם גדול היה ולמדן מופלג. ולפי שעקר היה, לכן היה חיי שלווה ושלחנו היה דשן. אף כי היה מיוצאי מוהילב אשר התיישבו במושבה, לא ראיתיו עד הנה, כי מעולם לא ביקר את המושבה, וכבר נמחק מספר הפקודים אשר בה לרצונו, ויספח אל קרנתו עיר אריכו, וכל דבר לא היה לו עוד עם בני המושבה. בבואו עתה לרגל חתונת בן אחיו אל המושבה, וביושבו לאכול את "סעודת הצעיף" ממחרת יום החתונה, שאל את המחותן אם ימצאו גם כיום במושבה בחורים או אברכים אשר יעסקו בתורה, כאשר נמצאו כן בימים הראשונים. המחותן הגיד לו, כי רק נער אחד ימצא בעת הזאת בבית-הכנסת, אשר יעשה לילות כימים ויעסוק בתורה, והוא בן זכריה. גם הרב העיד לפניו, כי למדן גדול הוא הנער; ואם רק לא יסור מדרכו זאת, אז עתידות גדולים נשקפו לו. ר' אליעזר-חיים ביקש מאבי, אשר גם הוא היה באותו מעמד, להרשות לי לבוא אל בית המחותן, ואבי הסכים לזה. כשמוע זאת גרשון מיהר בכבודו ובעצמו אל בית-הכנסת לבקשני, אף הביע לי את תרעומתו על אשר לא כבדתי

¹ החפץ יעיין ב[מסכת] שבת סז.

אתמול לקחת חלק בשמחתו, והוא הן קראני על ידי השמש. — לשמחה מה זו עושה? — אמרתי לו — האם בנית לך בית, נטעת לך כרם, כי תעמיס רחיים על צואריך? על זה ענני גרשון, כי הנהו כבר רואה ברכה בעמל המלומדות, וגם חותנו הבטיח לזון אותו ואת אשתו גם אחר החתונה עד אשר ילמד את מלאכת השחיטה, ושתי המלאכות האלו — המלומדות והשחיטה — תהיינה לו תמורת בית וכרם. — אם שמח בחלקך הנך — אמרתי לו — אז הנני גם אנכי לקחת חלק בשמחתך. אך עליך יהיה לחכות מעט עד אשר ארוץ הביתה להחליף שמלותי, כי לא נכון לבוא לפני אנשים זרים בבגדי אלה. הוא חיכה לי עד שובי ויחדיו באנו אל בית מחותנו.

נדעתי אל ר' אליעזר-חיים. הושיבני אצלו, וכשעה דיבר עמי בעניני תורה. אחרי כן הציע לפני להתיישב בביתו בתור תלמיד-חבר, לפי שחפץ הנהו לחזור בחורף הזה על מסכת חולין עם יורה-דעה, וללמוד יחידי לא יחפץ. הגדתי לו את דעתי כי טובה לי פת חרבה על שלחן אבי מלאכול כל טוב על שלחן אחרים, כי לחם חסד געלה נפשי. אך הוא הראני לדעת כי לא לחם חסד אכול על שלחנו, כי לחמו יתן לי חלק לימודי אתו. לאחרונה אמרתי לו כי עלי להועץ עם אבותי אשר מרשותם עדיין לא יצאתי. ואם הם ימצאו הדבר נכון לפניהם, אז אמלא בקשתו.

בבואי הביתה בערב מצאתי את אבי ואמי מתייעצים בדבר הצעת ר' אליעזר-חיים. ואמי אמרה אל אבי: הן כבר סבל הנער עד בלי די, ובית ר' אליעזר-חיים הן בית נכון הוא, כי, כאשר יאמרו, עשיר גדול הוא; אף חדר מיוחד הבטיח לתת לו, יסע הנער וינוח מעט. ובראותי את אבותי נוטים לדבר, הסכמתי גם אנכי על ידם. וממחרת היום ההוא נסעתי עם אבי להולייפולה.

ר' אליעזר-חיים היה בעת ההיא איש כבן חמשים שנה. קומתו בינונית, זקנו, הרחב אצל סנטרו, הלך הולך וקצר למטה, עד כי בקצהו היה חד מאד. פאותיו הארוכות היו מקופלות למעלה אצל אזניו ונראו כשני כדורים. כל קמט לא נראה בפניו המלאים, אף כי בשערות ראשו וזקנו זרקה שיבה. עיניו, אשר מראה חום להן, הפיקו חן ושכל טוב; וכל רואיו, לו גם בפעם הראשונה, יכלו להחליט, כי איש חכם עומד לפניהם. בגדיו היו נקיים תמיד, עשויים מאטון טוב ובטוב טעם לפי המורה האחרונה, אף כי לא היו קצרים יותר מדי. בהיותו בן עשרים ושנים שנה באו הוא ואשתו יחד עם היוצאים ממוהילב להתיישב במז'ריץ; אך לפי שכבר היתה לו קבלה על שחיטה ובדיקה נתקבל תיכף בבואו לשוחרט בהולייפולה. ואף כי מספר יושבי הכפר היהודים לא היה רב בימים ההם, בכל זאת לפי שכולם חיו חיים טובים, יכלו לפזר כסף, לפי ערך הימים ההם, ולקחת להם שוחרט כר' אליעזר-חיים, אשר מלבד היותו למדן מופלג ושוחט מומחה, היה גם שליח ציבור מטיב נגן. ובקולו החזק והיפה היה לוקח נפשות. כאשר נתרבה אחרי כן מספר היהודים בהכפר ההוא, נתברו גם הכנסותיו, ולכן חיה חיים של עושר וכבוד; ובפרט כי בניס לא היו לו, ועל מי יפזר איש כמוהו את כספו?

מטבעו היה איש עליון ושמו, אוהב להתרועע. במהתלותיו השנונות היה למלה בפי כל. ויען כי יודעי תורת ישראל מעטו אז בהולייפולה לכן ארח לחברה עם תלמידי חכמים ששנו ופרשו, אשר ארבעה כאלה נמצאו אז גם בכפר. אחד מהם — איש גבנוני קצר הקומה, מתקן שעונים, השני — מחזיק בית רחיים לסוסים, השלישי — עורך-דין פרטי, והרביעי — מחזיק בית-משרפות יין שרף בכפר סוחרובא הסמוכה, ודירתו, היתה בהולייפולה. כולם חכמים שנונים, ולכן אהבו את ר' אליעזר-חיים החכם והשנון.

בעשותם משתה בית איש ליל, בלילי חורף הארוכים, היו מזמינים גם את ר' אליעזר-חיים אל ביתם, והוא לא היה משיב פניהם ריקם; אף כי לא לקח חלק במשחק הקלפים, דבר אשר בלעדו לא יעבור שום משתה בערי הנגב, ודבר האסור לכל כלי-קודש. ובבואו תמיד לבית אוהביו אלה מוכרח היה להביאם לפעמים אל ביתו, לעשות להם משתה ולהניחם לשחק

בקלפים גם בביתו. ובזה העלה עליו את חמת ההמון החפץ תמיד כי כלי-הקודש לא יעברו אף על דבר קל שבקלים, בעת אשר בעצמם יעשו כל תועבה בגלוי. ובפרט חרה עליו אף אשת הגבאי ר' שמואל-נתן—מסיא שמה.

שמואל-נתן היה איש עשיר חשוך בנים, חרש את שתי אזניו אף גם שוטה גדול. אשתו משלה עליו, ולכן היתה היא ה"גבאי" ולא הוא. וגבאי בהולייפולה דבר גדול היה בימים ההם: על פיו היו נחתכים כל עניני העדה, חחל מבית-הכנסת וגמור בבית-הקברות; ועל אחת כמה וכמה כי השוחטים ושאר כלי הקודש היו בידי הגבאי כחומר ביד היוצר, לפי שבימים ההם עוד לא נהגו לאכול בשר טריפה אפילו עשירי העדה ומנהיגיה בכלל, ובפרט ר' שמואל-נתן שהיה לפי דבריו, מדקדק-במצוות גדול, עד כי כשהיה בא אליו השוחט בערב יום הכפורים לשחוט כפרותיו היה ר' שמואל-נתן מדקדק לקיים בהן כל ארבע מיתות-בית-דין, ולכן היה מחריך את ראש כפרתו על האבוקה אשר בידי השמש (כעין שריפה), והיה משליכה תחת השלחן (כעין סקילה), והרג וחנק הן יקיים בה השוחט. ומסיא אשתו התגאתה מאד בגבאותו של בעלה, אשר זה יותר מעשרים וחמש שנה הנהו נושא המשרה הזאת וכבר קבל אות זה גם מאת הממשלה בעד עבודתו, והוא היה עושה כל אשר צותו אשתו מבלי סור מדבריה ימין ושמאל.

היא היתה גוצה וכעורה ביותר—עיניה, אשר הפיצו תמיד כעס וחימה, העידו על רוע מזגה ועל רום לבבה, ור' אליעזר-חיים החכם לא היה יכול להסכים לכל מעשיו של הגבאי השוטה העושה רצון אשתו, ולכן היה לו תמיד ריב עם מסיא הגבאית; ודי היה לכל מקרה קטן ולכל תואנה מצערה אשר מצאה הגבאית בר' אליעזר-חיים, להביא לידי מחלוקת ופירוד הדעות בקהילה. ר' אליעזר-חיים, אשר אהב לשחות מעט יותר מן המדה הראויה, לא היה נזהר בלשונו, ובמהלתו החדות היה קולע אל לב אויבתו הגבאית ולא החטיא המטרה.

אשתו הראשונה של ר' אליעזר-חיים, מתה עליו זה כחמש שנים. ויען כי בנים לא היו לו, חפץ לקחת לו אשה צעירה בת-בנים. שדוכים שונים הציעו לפניו מכל עברים וכולן היו יפות וילדות וממשפחות נכבדות. בעצת אוהביו הפיל ר' אליעזר-חיים גורלות, ויצא הגורל על רבקה בת אחיו של גביר מפורסם בימים ההם באריכו, אלמנה צעירה ויפה כבת עשרים וחמש, מלאה כח עלומים, ו"בעלת בית" טובה; ויקחה לו לאשה. ואותה מצאתי בבית ר' אליעזר-חיים בבואי אליו להולייפולה.

בבואי הביתה קבלתני בעלת הבית בסבר פנים יפות והראתה לי את החדר אשר נועד למעני. בו היו מטה, כסא, שלחן ומנורה. ועל כולם ארגז מלא ספרים מהקרע עד הספון¹. אבי נפרד ממני, ויצוני לבל אתרפה בלימודי ולא אעסוק בלימודים צדדיים. וגם הבטיח לבוא לעתים תכופות לבקרני.

ר' אליעזר-חיים, אשר לא היה בעת בואי בביתו, שב אחר הצהרים; ובשבתנו לאכול ארוחת הצהרים התייעץ עמי איך לסדר את לימודנו.

אני-אמר לי-אין לי פנאי ללמוד ביום, כי טרוד הנני בשחיטה ושאר צרכי-הציבור אשר נתנו על שכמי, ובערב רגיל הנני לעלות על משכבי מיד אחר תפלת ערבית; ולכן העת היותר מסוגלת לפני ללמוד בה, היא משעה השלישית לפנות בוקר עד השעה השמינית. ואתה מה?

¹ [התיקרה].

—לי אחת היא—עניתי—שלשה לילות בשבוע הנני ער כל הלילה ולא יבצר ממנו ללמוד יחד. ובשאר הלילות אעלה גם אני על משכבי בערב ואז אוכל לקום בשעה השלישית אחר חצות.

בית ר' אליעזר-חיים היה באמת מלא כל טוב. אשתו השניה היתה אשת-חיל במלוא המובן. הנקיון הגדול אשר שרר בחדרי, שכמוהו לא ראיתי מעודי, המאכלים הטובים והמבריאים אשר האכילוני כל ימי היותי בביתם, ורגשי הכבוד והאהבה אשר הראו לי, פעלו עלי פעולתם לטובה: שמנתי, עביתי, כשיתי; ולחיי, אשר כמעט שולח רזון בהן בבית אבי, מלאו ואדמו, אף בקומתי גדלתי. בעלת-הבית צותה על המשרתת לנקות את בגדי ומנעלי בכל בוקר. וגם אנכי החיליתי לסלסל בשערי ולהעביר מסרק עליהם מדי יום ביומו. ובבוא אבי אחרי חודש ימים לבקרני, כמעט שלא הכירני. אמנם כל הדברים האלה לא הרפו את חשקי בלימודים. עם ר' אליעזר-חיים עברתי על חולין והפוסקים, ובפני עצמי הוספתי ללמוד מסכתות אחרות כסדר הש"ס.

בארון הספרים אשר בחדרי מצאתי גם את הספר "מורה נבוכים" להרמב"ם. ואף כי לא הבינותיו על בוריו, בכל זאת עברתי עליו פעם ושתיים. דברים רבים היו לפני בספר הזה, אשר הוצרכתי לעזר מן הצד להבינם לי, אך לא הרהבתי עוז בנפשי לשאול פי איש, פן יודע הדבר לאבי, ויראת אבי עוד לא סרה מעלי כל הימים ההם.

[16] ר' מטא-זימאי

כל ימי שבתי בבית-הכנסת במושבה לא היה תופר אבי למעני בגדים חמים. האמת ניתנה להאמר, כי גם כל צורך לא היה לי בהם: כל הימים, לרבות הלילות, ישבתי אף ישנתי בבית-הכנסת אצל התנור החם. ואם היה נחוץ לי לצאת החוצה לרגעים אחדים, הן לא ערום ויחף הייתי בכלל. והן גם יחף נסיתי לצאת החוצה וכל רע לא אנה לי. ואם גם נחוץ היה לי ללכת הביתה בלילי שבת ובימי השבת, הן לא היתה דירת אבי רחוקה כל כך מבית-הכנסת. ואם גבר הקור מאד, היה אבי מביא לי את מעילה החם של אמי לבית-הכנסת עוד מערב שבת, ובו הייתי מתעטף מראשי עד יותר מחצי גופי, והקור והשלג היו אז למשחק לי. אמי, כמובן, היתה יושבת אז בבית, כי שני מעילים חמים לא היו לה מעולם, ובכל זאת לא התרעמה על אשר לא יכלה ללכת אל בית-הכנסת בשבת ההיא, באמרה: הן אשה הנני ועל פי דין פטורה הנני מן התפלה, ובני—גבר, ועליו ללכת אל בית-הכנסת, ויהי מה!

אמנם כל זה היה במושבה. אך בבואי לגור בבית ר' אליעזר-חיים, מצא אבי כי צריך לי בגד חם, לפי שעלי להראות בין הבריות: ללכת בבל יום אל בית-הכנסת להתפלל. ובפרט בימי שבת ויום-טוב שאז יתפללו בבית-הכנסת הגדול אשר אין בו תנורים; ולעמוד שלש שעות בבית-כנסת קר בלי בגד חם הוא דבר קשה מאד. לאבי לא היה אז פנאי לתפור לי בעצמו בגדים, כי בעת ההיא היה עליו לנסוע למשך שני חדשים אל אחד הכפרים לתפור "בגדי-חתונה" לבן אחד העשירים; ולכן מסר ששה רובלים לרבקה אשת ר' אליעזר-חיים, כי תקן למעני או ארג או בגד ישן ותמסרוהו לחייט לתופרו או לתקנו לפי מדתי. בגד ישן מצאו תיכף, ושלשה רובלים שלמו בעדו, ולתקנו—מסרוהו אל ר' מטא-זימאי החייט.

ר' מטא-זימאי היה בימים ההם איש כבן שבעים שנה. הוא לא היה גבה הקומה, אך מבנה גיתו

¹ [קרי מוֹטָה-זִימָה. זה כינוי באידיש למרדכי-זימל. שם משפתו היה חפץ (קרי חייפץ).]

היה איתן. שערות ראשו העבות והמסבכות, קוצות פאותיו המלאות, ושער זקנו הרחב והארוך, היה להן מראה אפור. כי שחורות היו שערותיו בימי ילדותו, ולכן אף כי הפכו לבן לעת זקנתו, לא אבדה להן השחרות בכללה. גבות עיניו היו ארוכות ורחבות עד כי כסו גם את עיניו, כמו בכוונה, לכל יוכל זר להסתכל בהן. ולו היה עשיר כר' יוחנן בודאי היה גם לו משרת אשר יגביהן בצבת של זהב.

ידיו ופיו היו כמעט שני עולמות נפרדים, אשר אחד מהם לא נגע בחברו כמלא נימא, אם לא בעת שהשעה היתה צריכה לכך. פיו עסק רק באמירת תהלים ומעמדות בימות החול אחר התפלה, ובימי שבת ומועד—בקריאה גם בספרים אחרים; ומלבד זאת לא הוציא הגה מפיו. כשהיתה פייגא-אידלא אשתו מבקשת ממנו מעות לצרכי שבת, היה הוא נותן לה כל אשר היה בידו. והיא, אשר ידעה אותו היטב, לא היתה מבקשת ממנו להוסיף לה, כי מעולם לא השאיר בידו מאומה. ולו גם תוסיף לבקש, לא היה ר' מטא-זימא עונה לה.

כשהיה עומד בתפלה בבית-הכנסת בקרן מערבית צפונית, לא היה נע ונד, אך היה נצב כנציב שיש, ומוציא תפלתו מפיו כמונה מעות. רק לא כאשר ימנה איש כר' מטא-זימא את מעותיו, כי הוא לא מנאן מעולם, יען לא חשד בשום אדם כי יתן לו פחות מאשר התנה עמו, וגם איש לא הרהיב לעשות זאת לר' מטא-זימא אשר היה עושה את מלאכתו באמונה כאשר לא עשה איש אחר מימיו, אך כסוחר המונה כסף הבא לידו מאיש החשוד בעלום.

ידיו עסקו במלאכה—בתפירת בגדי גברים. מכוונות לא היו לו, כי איש כמוהו לא יתפור במכוונות, שאין להן לא רצון ולא שכל ואינן מבחינות בין טוב לרע. ולפעמים תקפוץ המחס בתפירה לתפירה ותניח מקום פנוי, ודבר כזה לא יישר בעיני איש כר' מטא-זימא. ולכן היה תופר רק בידיו, כי ידיו הן ברשותו ומובטח היה בהן כי לא תעשינה מלאכתן רמיה. אם היה לו איזה חשד על תפר אחד כי לא נתפר כראוי, היה חוזר ותופרו שנית עד אשר לא נשאר לו אף צל של ספק שמה לא נתפר התפר כראוי.

כשהיה ר' מטא-זימא בא אל החנות לקנות חוטים, אף אל פי שלא נועז אף אחד ממשרתי החנות, ועל אחת כמה וכמה בעל החנות בעצמו, לתת לר' מטא-זימא חוטים שלא מן המובחר: ישנים, בלים או רפים; היה ר' מטא-זימא מנסה אותם לדעת החזקים הם הרפים. ואם היה לו אף צל של חשד שאינם חזקים כל צרכם, לא היה לוקחם. כשהיה מביא אליו איש שנתן לו מלאכה כפתורים לבגדו, היה ר' מטא-זימא בודקם כאשר יבדוק שוחט את סכינו—"אבישרא ואטופרא ואתלת גיסני"¹. ואם מצא כי חדים הם או יש להם פגיונות בקצותיהם, לא היה לוקחם מידו, אך צוה לקנות אחרים, כי החדים והפגומים ישחיתו את הללאות כאשר ירכסון הכפתורים הנשחתים.

הבגד אשר תפרו ר' מטא-זימא לא נקרע בו תפר מימיו. עברו ימים ושנים, הארג כבר בלה, המוך אשר בתוכו כבר נשקף החוצה; אבל התפר אשר תפרו ר' מטא-זימא-לא נקרע. הכפתורים אשר חבר אל הבגד-לא נפרדו מעליו והלולאות אשר בתוך החורים לא נתמעכו. והכל היו אומרים כי במעשה ידיו של ר' מטא-זימא לא ישלוט הכליון.

הוא לא היה תופר את הבגדים לפי רוח המדה, אך בגדים ארוכים כפי אשר היו תופרים לפני עשרים או שלושים שנה. ואם הציעו לפניו לתפור בגד קצר בעד איזה צעיר לימים בן הדור החדש, לא היה לוקח על עצמו הדבר הזה, מיראתו פן יקלקל; אך הבגדים אשר תפר לאנשים

¹ על הבשר, על הצפורן ועל שלשה צדי החוד.

מהדור הישן לא קלקל מימיו, כי השתדל תמיד לעשותם רחבים או ארוכים מעט מהמדה, דברים אשר בן הדור הישן איננו מקפיד עליהם.

אשתו פייגא-איידלא היתה כבת ששים. היא היתה אשה צנועה; וכפי הנראה אצל בעלה מרווח גם עליה. היא היתה עושה צדקה בכל עת יותר מכפי כחה. ולמען מלאות את החסר להוצאותיה, כי עמל בעלה לא הספיק לה, פתחה לה חנות למקח וממכר בגדים ישנים. ובשעה שהיתה הולכת הביתה להכין אוכל לביתה, היה שלום בנה ממלא מקומה.

שלום זה היה איש כאביו: מדבר מעט, ומעולם לא הוציא דבר שקר מפיו. לפני-בעל מלאכה, אך בעת אשר ידעתינו היה קונה עופות בשוק ומוכרם לבעלי-הבתים אשר בכפר מגורו. וכשהיה מביא את העוף אל בית הקונה היה אומר, בשחוק צדיק תמים אשר לא זז מעל שפתיו כל ימיו—ככה שלמתי אני בעדו, ועליך לשלם כאשר ישוה בעיניך. ומעולם לא ביקש משום קונה כי יוסיף לו, ולא התרעם על מי שיהיה. שמח בחלקו היה, מתפלל באמת ובתמים כאביו. ו"בעל-בטחון" גדול היה אשר כמוהו לא פגשתי עוד כל ימי חיי.

המשפחה הזאת באה גם היא אל המושבה מן "יריץ" ביחד עם כל היוצאים ממוהילב. ר' מטא-זימא היה מיוצאי חלציו של הגאון ר' משה חריף¹, ופייגא-איידלא אשתו היתה אחות שלשת האחים "עסקין" אשר התיישבו במושבה, אנשים חכמים ומלומדים; ויען כי משפחתו של ר' מטא-זימא חפצה למוסרו לצבא בעד כל המשפחה כולה, כי על כן חייט היה, לקחוהו אחי אשתו עמם בצאתם הנגבה. ועל כי לא מצא לו עבודה במושבה עקר דירתו ממנה ויתיישב בהולייפולה ושם מצא את לחמו בצדק וביושר.

את ר' מטא-זימא זה בקשה רבקה אשת ר' אליעזר-חיים לבוא אל ביתה ולקחת עליו את מלאכת בגדי, והוא בא למדדני. מחתיכת נייר עשה לו את המדה ואת החתיכות הארוכות הדביק זו בזו גם כן בחתיכת נייר חדה בראשה אשר תחב אל תוך הנקב אשר נקב במספרים במקום חבורן. את ראש המדה חתך מעט באלכסון למען דעת להבדיל בין התחלת המדה לסופה.

במדדו את גופי שאלתי:

למתי תאמר, ר' מרדכי-זימל, להכין לי את הבגד?

הוא שתק ולא ענה דבר. אך כאשר שניתי שאלתי אמר לי:

—אקוה כי ביום החמישי הבא, אם ירצה השם, לפנות ערב אביאהו אליך.

—אנא, ר' מרדכי-זימל—בקשתי ממנו—השתדל נא כי יהיה הבגד, מלבד חזקו, גם יפה.

ר' מטא-זימא שתק. שניתי את בקשתי. אחרי עבר זמן מה אמר לי:

—הכל בידי שמים! ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה.

¹ [ה"ר משה חריף (ראשון) היה אבד"ק בלוב ונפטר בשנת תס"ב. נכדו היה ה"ר משה חריף (שני) אב"ד ור"מ בשתי הקהילות בלוב בשנת תמ"ד-תמ"ה. ראה "אנשי שם" (קראקא, תרנ"ה, ע' קנ"ח-קס"ב).]

—האמנם, ר' מרדכי-זימל—שאלתיו—אין בגדי בידך כחומר ביד היוצר, אשר גם לפי דברי הפייטן, ברצותו—מרחיב וברצותו—מקצר?

ר' מטא-זימא שתק. לא שנית את שאלתי, בהביני כי הוא רק יתיישב מה לענות לי ולכן חכיתי לתשובתו. אחרי רגעים מספר ענני:

—הכל תלוי במזל: לפעמים יוצא הבגד כפתור ופרח אשר גם לא דמיתי ולא עלה על לבבי; ולפעמים—לא תואר ולא הדר לו.

—ובמה תלוי הדבר?—שאלתיו.

אין הדבר תלוי אלא בתורה ובמעשים טובים. —ענני אחרי דומיה ממושכה—ויען כי נער עוסק בתורה הנך, אקוה כי בגדך יצא, אם ירצה השם, מובחר מן המובחרים.

—מי לא סבירא לך, ר' מרדכי-זימל—הוספתי לשאול—כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא?¹

אחרי רגעים אחדים שמעתי את ר' מטא-זימא מדבר בלחש בפני עצמו.

—בחור עוסק בתורה... והאי עלמא—תרת דסתרי: העוסק בתורה—איננו בהאי עלמא, כי בהאי עלמא איך יעסוק אדם בתורה?

מדבריו אלה הכרתי לדעת, כי ר' מטא-זימא יש לו דעה אחרת בענין זה. וכמו שהוא, בשעה שעוסק בתפלתו, איננו בהאי עלמא, ככה יחשוב, כי אי-אפשר הדבר לעסוק בתורה ולהיות באותה שעה גם בהאי עלמא. ובכן קויתי כי אם אעסוק בתורה אז יצא גם בגדי טוב ויפה. ואף אמנם לא הפריז ר' מטא-זימא על המדה. וביום החמישי לפנות ערב, בהביאו את בגדי אל מעוני, נמצא גם חזק גם יפה, ותורתו, כפי הנראה, היא שעמדה לי.

כשני חדשים אחרי כן באה פייגא-אידלא אל בית ר' אליעזר-חיים, ותספר לו כי בעלה חלה ויאנוש וביקש את ר' אליעזר-חיים לבוא אל ביתו לפי שחפץ הנהו להתודות ולצוות לביתו. ר' אליעזר-חיים קראני ללכת אתו. —ונלך.

בבואנו אל חדר החולה מצאנוהו שוכב על מטתו פרקדן. לקול צעדינו פתח ר' מטא-זימא את עיניו והפעם יכלנו להסתכל בהן. הן לא הפיקו תוגה ורך לבב כאיש ההולך למות, אך אומץ לבב ובטחה; כאיש היודע את ערך העת שהוא נמצא בה ולא יירא מאימת יום הדין הבא, יען לא ירגיש בעצמו כל עון.

אחרי כלותו להתודות בקש מר' אליעזר-חיים כי ירכין לו את ראשו כי חפץ הנהו לבקש ממנו דבר טרם ילך ואיננו. ר' אליעזר-חיים מלא את בקשתו. ור' מטא-זימא אמר לו בקול נמוך וכאיש המבקש על נפשו:

¹ שכר מצוה בעולם הזה איננו.

—הנני הולך למוות. ולכן הנני לבקש מהחברה-קדישא, אשר אתה עומד בראשה, כי קרשי ארוני יעשו משלחני אשר עליו עבדתי משך שלשים שנה. והיו לי לעדה ביום הדין כי מעולם לא גנבתי מאומה מהסחורה אשר ניתנה לי למלאכתי, וכי את מלאכתי לא עשיתי רמיה.

בקשת שכיב-מרע זה נמלאה. ביום המחרת הובל לקברות. אחרי ארונו נשאו את שלחנו, אשר על בית-הקברות שברוהו. את קרשיו שמו לדופקי הארון ואת רגליו—לאבנטי הגולל. וכל יהודי הכפר לוו את ר' מטא-זימא לבית עולמו בכבוד גדול.

בספרי אחרי כן הדבר לאבי, בכה מאד. ובהסתכלי בו, עלה על דעתי הכתוב: "כאשר מת אהרן אחיך בהר-ההר", ואת דרשת חז"ל: "מכאן—שנתאוה משה לאותה מיתה".

[17] קרא עלי מועד לשבור בחורי

בימים הראשונים לחודש שבט בשנה ההיא באו אבי ואמי יחד לבקרני. ואחרי אשר שאלו לשלומי ולמצבי בבית ר' אליעזר-חיים, בקשוני ללכת אתם מעט אל השוק כי חפצים הם לקנות למעני דברים אחדים. אף דבר סתר יש להם אלי אשר אינם יכולים לדבר אודותיו בבית כי "אזנים לכולל". יצאנו, ובעברנו על חצר בית-הכנסת אשר עמד מול בית ר' אליעזר-חיים מעבר השני של הרחוב, הציץ אבי לפני כי פה נשב ונדבר דברינו. ישבנו על הספסל העומד בחצר ההיא ואבי החל לדבר אלי:

— שמע, נא, בני, הן גדלת מאד, ובקרב הימים תמלאנה לך שש-עשרה שנה; ויען כי דואג הנני לעתידותיך לכן שמע נא את אשר אציע לפניך: במושבתנו יש איש אחד ור' ישראל בן חיים-דוד שמו. הוא בר-אבהן ובר-אורין, הוא הקורא בתורה וה"בעל-מוסף" אצלנו. גם בעל-בית הגון הוא, כי מלבד אשר יעבד אדמתו ביד רחבה יש לו גם חנות הנותנת לו פרנסה בריוח, גם בית-מרוח פתח לו באחד הכפרים הסמוכים ויושב שם את בנו; והאיש הזה שלח אלי שדכן, לשדך לך את בתו הקטנה רחל, והיא בת ארבע-עשרה שנה, יפה להלל, מראשה ועד רגלה אין בה מום. ואף כי קטנה היא עוד—כל עניני הבית נתונים על ידיה והיא תמלא אותם בחריצות כבעלת-בית בקיאה. הנערה הזאת תישר מאד בעינינו ולכן באנו היום אליך להציע כי גם אתה תסכים על ידיו, ואז נראה כי מד' יצא הדבר.

— אנא, אבי—החילותי בקול איש היוצא ליהרג—הן עודני נער קטן ומלאכה לא ידעתי, ובמה אפרנס את אשתי ואת ילדי אשר יולדו לי ממנה? גם חכמינו למדונו כי אסור לו לאדם לישא אשה טרם יבנה לו בית ויטע כרם.

— לדבר הזה אין לדאוג—ענה אבי, כאיש אשר ידע את השאלה טרם שאלוה ותירוש מספיק מונח לו בקופסא—הן ישראל יתן לך מזונות על שלחנו משך חמש שנים אחר החתונה, ומלבד מזונות גם כל מחסורך יהיה עליו; אף התחייב להלבישך ולהנעילך כמנהג בעלי-בתים חשובים, גם מיום התנאים עד אחר החתונה, אשר תהיה, אם ירצה השם, אחר שנה ומחצה. ולנך בתו הפריז סך מאה וחמשים רובלים, ואתה תתנם בעסקא כל ימי שבתך בבית חותנך, ובמשך העת ההיא יוכפלו או ישלשו; וכל העת ההיא עליך יהיה לשבת ולעסוק בתורה בטהרה, עד אשר תקבל סמיכה ותהיה לאחד האנשים המאושרים בארץ.

אם כה יישר הדבר בעיניכם, מדוע באתם אלי להתייעץ עמי?—שאלתי בלעג נסתר.

— יען—ענה אבי—כי אין ברצוננו לעשות דבר נגד רצונך, ולכן חפצים הננו כי גם אתה תסכים על ידיו.

— אם את הסכמתי תדרשו—עניתי בהחלט—אז דעו לכם כי לא אתננה.

לדברי אלה חשף אבי את זרוע עוזו, ומכת-לחי צלצלה באזני, וכידודי אש התמלטו מעיני ועליהם כמו חרותים באש שחורה על גבי אש לבנה הדברים האלה: "כתוב אחד אומר: "יקריב אותה", וכתוב אחד אומר: "לרצונה"—הא כיצד?—כופין אותו עד שיאמר: "רוצה אני".¹

¹ דרשת חז"ל על הכתוב ויקרא א. ג.

—אם בראיות והוכחות כאלה תבואו אלי—עניתי בעינים זולגות דמעה—אז עשו כאשר תחפצו ואנכי לא אפריעכם.

שבתי הביתה. פתחתי את הגמרא אשר לפני, ואומר להסיח דעתי מאבי, מאמי, ממכת הלחי, מישראל ובתו. הפכתי דף אחר דף למצוא את המקום אשר הנני עומד בו ולא יכלתי; ככה נפוגתי ונדמיתי מתגרת יד אבי הקשה. לא דבר חדש היה לי לקבל מכת-לחי מאבי; אבל בכל פעם מצאתי כי ישנה עבירה ביד, תהי קטנה או גדולה או אפילו צל של עבירה, אך עתה... מה פשעי ומה חטאתי?—ידעתי היטב, כי לו הייתי בא אל אבי והייתי אומר לו: תנה את רחל בת ישראל לאשה, כי עתה—או היה סורק את בשרי במסרקות של ברזל, כי היה חושב זאת לי לעזות גדולה, או כמשוגע הייתי בעיניו והיה נוסע עמי מרופא לרופא לבקש תרופה למחלתי. ועתה—כאשר הציע הוא לפני את הדבר הזה ואנכי מאנתי, יחשב הדבר הזה לי לעון פלילי. ובעלעלי ככה את מסכת יבמות, אשר בה עסקתי אז, באו פתאום לנגד עיני דברי ר' עקיבא: "דף של ספינה נזדמן לי וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי", ודברי ר' מאיר: "גל טרדני לחברו, וחברו—לחברו, עד שהקיאוני ליבשה". ואגמור בלבי לבלי התנגד לדברי אבותי ולראות אחרי כן איך לצאת מן המצר.

אמי שבה הביתה, במשלחת אבי, לדבר על לבי; ואנכי קדמתי את פניה בסבר פנים יפות כאילו לא קרה מאומה, ואומר לה כי הנני לעשות את רצונם. אמי בכתה מרוב שמחה ותאמר לי כי אבי בקש ממני להכין דרשה לליל התנאים אשר נועדו ליום השלישי הבא. גם זאת הבטחתי לה. אמי בקשה את ר' אליעזר-חיים ואת רבקה אשתו לקחת חלק בשמחתנו ולבוא אל התנאים. רבקה מאנה לנסוע, אך ר' אליעזר-חיים הבטיח לבוא. שאלתי את ר' אליעזר-חיים ליעץ לי באיזו דרשה לבחור, והוא יעצני לבחור בדרשה מהספר "טוב טעם ודעת" לר' שלמה מקלוגא¹, ספר אשר איננו בנמצא ביד כל, ולהוסיף מעט "נופך משלי".

עשיתי ככל אשר יעצני. וביום ב' פ' יתרו נסענו אני ור' אליעזר-חיים אל המושבה בהעגלה אשר שלח מחותני לשאת אותנו. ר' אליעזר-חיים סר אל בית בת אחיו אשר גרה אז במושבתנו, ואני—אל בית אבי.

בבואי אל בית אבי עשיתי עצמי כאילו לא נפל דבר בינינו. אבל האמת אגיד, כי מהיום אשר הכני אבי, לא היה לבבי שלם עמו כאשר עד העת ההיא. לא יכלתי למחול לו את מכת-הלחי אשר קבלתי ממנו בשכר אשר הגדתי לו את כל לבי.

התנאים הוחגו בהוד והדר; הקרואים היו, מלבד אחדים היוצאים מן הכלל, כולם בני תורה, גם מקום מורי—הרב, ר' מאיר, ר' זלמן ור' פניא—לא נעדר.

אחרי דרשי את דרשתי, הגיד כל אחד מהנאספים דבר תורה, והרב דרש דרשה ארוכה, עמוקה ועקומה בשבח אכסניא, כלומר: בשבח המחותנים והכלה. אך בר' אליעזר-חיים הכרתי איזו עצבות, אף כי מטבעו היה עליז ושמח, ולא יכלתי למצוא טעם לזה. אחר חצות, בקחתנו ברכת הפרידה מהמחותן, המחוננת והכלה, בקש ישראל מר' אליעזר-חיים, כי לא יסיר חסדו מאתי ויקחני אל ביתו להיות אצלו כאשר עד כה. ור' אליעזר-חיים הסכים על ידו. וממחרת היום ההוא שבתי עמו להולייפולה.

¹ [שמו היה הרב שלמה קלוגר (1785-1869) רב, מנהיג, פוסק ודרשן מפורסם, מגדולי התורה בק"ק ברוד שבגליציה.]

בבואי הביתה סרתי אל חדרי ואחל ללמוד כמקדם. בעת האוכל ראיתי את פני בעלת-הבית והנה אינם אלי כתמול שלשום. פשפשתי במעשי ולא מצאתי בהם כל עון אשר חטא, מלבד אשר ארשתי לי את בת ישראל. ואשאל את עצמי: מה איכפת לה כי חתן הנני? הן לא אכול עתה יותר מאשר עד כה, גם לא עשיתי מאומה נגד רצונם. ויהי הדבר בעיני לפלא. אך כעבור ימים אחדים נפלה המסכה הנסוכה על הענין הזה. ופתאום נודע לי הטעם מפני מה מאנה אשת ר' אליעזר-חיים לנסוע אל התנאים, טעם לעצבות ר' אליעזר-חיים בעת התנאים וטעם לפני בעלת-הבית אשר שנו. וכה היה הדבר:

באחד הערבים ור' אליעזר-חיים ורבקה לא ידעו כי הנני בחדרי, שמעתי את בעלת-הבית מדברת אל בעלה לאמר:

—איכה נועז ישראל לשאול ממך כי תפרנס את חתן בתו? הן אספנו את הנער אל ביתנו, באמרנו אך חתן יהיה לבת שיינא-אסתר בת אחיך; אבל עתה—יעשה ישראל עמו מה שלבו חפץ, ואנחנו מה?!

—אבל שמעי נא, רבקה—ענה לה ר' אליעזר-חיים—הן לא הגדנו להנער בשעה שלקחנוהו אלינו, כי למען שדך לו את בת שיינא-אסתר אספנוהו; ושיינא-אסתר הן חייבת בדבר, כי לא שלחה שדכן ולא הציעה הדבר לפני אבי-הנער הגר עמה במושבה. ואולי לא היה משיב פניה ריקם? אבל עתה—הנעשה אין להשיב. ישאר הנער אתנו עד הפסח, כי בקיץ לא נמשיך את לימודנו, ואז בעצמו ישוב לבית אביו, אבל לשלחו עתה בבז מעל פנינו—אינו מן הנימוס.

בשמעי את הדברים האלה, מהרתי להודיע לאבי, כי ברצוני לשוב הביתה לחג הפורים הבא, ואת הטעם אגלה לו בדברי עמו פנים אל פנים. אבי שמע הפעם לדברי וימים אחדים לפני הפורים בא ויקחני הביתה.

בדרך סיפרתי לו את שיחת ר' אליעזר-חיים ואשתו. העירותי את אזנו על העננה אשר שכנה על פני ר' אליעזר-חיים בליל התנאים. אז סיפר לי אבי, כי גם לו נודע אל נכון, כי בת אחיו של ר' אליעזר-חיים, אשר אצלה התאכסן ביום התנאים, בכתה לפניו, על אשר לא עשה שום דבר לשדך את בתה לי; וכי הכל אומרים כי רק למען שדך לי את נכדת אחיו לקחני ר' אליעזר-חיים אל ביתו, אך אחר מעט, באמרו: "עוד חזון למועד", ור' ישראל הקדימו. מכאן ראה לדברי חכמינו המתירים לשדך הבנות אפילו בשבת שמא יקדמנו אחר.

—אם באמת סחורה טובה הנני—שאלתי את אבי—מדוע כה מהרת לתתי בכסף? הן רבים הקופצים עלי!

—יען—ענה אבי כמנצח—כי אפילו סחורה טובה עלינו לתתה בכסף בשעה שרבו הקופצים עליה לבלי אחר את השוק.

—לו יהי כדברך.—ענית.

בשובי הביתה סרתי, כמובן, אל בית אבי; ובראות המחוננת כי זה יומיים עברו מיום שובי מהולייפולה ואל ביתם לא באתי, אמרה, אך חלה החתן, ותבא לבקרני. ובהוודע לה כי בריא הנני שאלתני:

—ומדוע לא באת לראות את רחל ארוסתך?

אמי ענתה בעדי:

—למען הסר ממנו עקשות פה ולהרחיק לזות שפתים עשה זאת, כי המושבה קטנה, וכל אחד יודע מכל הנעשה בבית חבירו, ואם ילך תיכף, יאמרו: אך בא הנער—רץ אל כלתו.

—מדבר שפתים לא תנצלו לעולם—אמרה המחוטנת—ולשון רעה לעולם תמצא מקום להתגדר בו; ולכן אבקש כי לא ימנע הנער רגלו מביתנו, ויבוא אלינו מחר לעת ערב, ויחדיו נשמח בסעודת פורים.

—בדבר הזה לא נשיב פניך ריקם.—ענתה אמי.

—ואתה, אברהם, האם תקיים את דברי אמך?—שאלתני המחוטנת.

—אם קיימתי מצות כיבוד-אב—עניתי בלעג נסתר—כי עתה הנקל יהיה לי לקיים גם מצות כיבוד אם.

המחוטנת הבינה, כפי הנראה, אל מה ירמזון מילי, כי ראיתי כעין עב קל עבר על פניה בדברי את דברי. אכן שתקה ותעש עצמה כאילו לא הבינה, ותפן ותלך לביתה.

טרם אמשיך הלאה את סיפורי, מוצא אני את עצמי מחויב להציג לפניכם את ארוסתי זאת הראשונה במספר. אף כי בעת ההיא לא נהגו להציג את הכלה אפילו לפני החתן; בכל זאת יען כי במשך ארבעים השנה ויותר, אשר עברו מן העת ההיא עד עתה, נשתנו הזמנים והנימוסים עמהם, ו"עלת לקרતા"—הלך בנימוסה" אמרו חכמינו¹, לכן הנני מוכן ומזומן לקיים את המנהג הזה בכל פרטיו ודקדוקיו:

רחל בת ישראל היתה בימים ההם נערה בת ארבע-עשרה שנה, אך בגדלה ובהתפתחותה הגופנית נראית כבת שמונה-עשרה שנה ויותר. היא היתה בתולה יפה עד מאד. מקלעת-שער-ראשה העבה והשחורה כעורב, אשר ירדה מפדחתה עד יותר מחצי גופה, ועיניה השחורות, אשר היה להן ברק מיוחד, שפתותיה שושנים, אשר הקיפו, את שני טורי שיניה הצחות כחלב, והעומדות כשני טורי פנינים בפיה הקטן, הוסיפו לה לזיית חן, נוסף על חן-הנוער השפוך על פני כל נערה ונערה בת גיל כזה, אפילו אינה יפה ביותר.

אמה, אשר היתה ילידת ערי הנגב, ידעה להלביש את בנותיה בטוב טעם יותר מכל האמות אשר במושבה. ולכן עלה בידה כבר לתת את שתי בנותיה הבכירות לאנשים בלי מוהר ומתן, כי גם היו יפות להלל. נשים המוזרות בלבנה נשאו ונתנו בה, ותבואנה לידי הסכמה, כי מרים אשת ישראל יודעת איזו תרופה הנקראת בשם טיפי-אהבה, אשר אם אך תשים מהם בכוס תה או בכל משקה אשר ישתה, ובאו בתוך הנער השותה אותם, ועלו ובאו בראשו ובלבבו וכפאו עליו הר כמיגית לקחת את הנערה אשר על ידה נעשתה הרפואה הזאת.

את רחל זאת ידעתי זה כבר. בעודה ילדה קטנה היתה באה אל ביתנו. לשחק עם אחיותי ועם עוד נערות אחרות בנות גילה, בימי שבת ומועד. ואמי היתה אומרת תמיד: ראו נא! הן הנערה הזאת כמלכה נצבת בין רעותיה בהודה והדרה ובבגדיה החמודות. אך מעולם לא עלה על דעתי

¹ בראשית רבה (מח, יד).

לצחק עמהן, כי מה לי ולנערות? בבית ספר לנערות לא למדה רחל, כאשר לא למדו כל הנערות האחרות בנות המושבה, וקרא וכתב לא ידעה. ובכל זאת יצא לה שם בין בנות המושבה כחכמה גדולה ו"בריה" נפלאה. כי היא היתה בעת ההיא עקרת הבית ועל ידיה ניתנו כל עניי הבית: אפתה, בשלה, ותשיג על נקיון הבית. ואף כי גם משרתת עוזרת היתה לה, לא חדלה מעבוד גם בעצמה: תפרה, תקנה גם כבסה את בגדי הלבן אשר לה, לאחיה ולאחיותיה הקטנות. ויען כי היה לה עסק תמיד עם אנשים גדולים לכן היה גם מדברה גם חוג מבטה כלאשה באה בימים. וכל הנשים אמרו עליה, כי "ראש זקן" לה. הילדה הזקנה הזאת היא האשה אשר הוכיח אבי למעני. ואל בית אבי הנערה הזאת היה עלי ללכת מהר לסעודת פורים.

ביום הפורים לפנות ערב עזבתי את בית אבי ואבוא אל בית מחותני. בני הבית כבר ישבו מסיב לשלחן, ביניהם גם אורחים קרואים. גם אביו של המחנות, ר' חיים-דוד, היה בין הבאים. הוא היה איש כבן שבעים שנה, אך עוד לא כהתה עינו ולא נס ליחו. ולפי שאשתו השניה אסתר לא אהבה את מרים כלתה, בנה להם ישראל בית מאחורי ביתו. ולא היו באים לבית ישראל אלא בימים טובים ובימי חג משפחה. וביום הפורים הזה באו לכבודי גם ר' חיים-דוד ואשתו בתוך הבאים.

בראות המחנות אותי מרחוק, עמדה ממקומה, ניגשה אלי, ותובילני ותושיבני לימין בעלה. רחל כבר ישבה משמאלו. ותאמר האם אל המסובים:

—היום לא תשמש רחל בתי לפני הקרואים, כי על כן גם לה אורח הגון, ואני ובנותי הבכירות נשמש לפניכם.

—היה לא תהיה!—ענתה רחל—אם אחיותי תאותנה לשמש לבדנה, אז אשב על מקומי; אך אם תקום גם אמי לשמש, אז אניח את מקומי ואחליפנה, כי אינו מן הנימוס כי האם תשמש לפני המסובים בשעה שבתה יושבת בחיבוק ידים.

כל הנאספים הריעו תרועה גדולה לכבוד הכלה החכמה הזאת, וגם אנכי הרגשתי כי הנאני הדבר הזה מבלי משים.

אחרי כן החל ישראל לשיר שירי פורים בקולו הנעים הלוקח נפשות, ובניו הקטנים וחתניו עזרו על ידו. אביו הזקן סיפר סיפורי הלצה על המן וזרש. וגם אני, אחרי הגיחתי כוסות אחדות יין-שרף אל קרבי, נחה עלי רוח היתול והחילולי לדבר דברי מהתלות מתובלים במאמרי חז"ל; כל המסובין שמחו לדברי. גם רחל אמרה איזה חדודים מענינא דיומא, אשר אולי לא היה להם מקום בשעה אחרת, אך בשעת חדותא, בשעה שכל המסובים שתו כבר יותר מן הרגיל, שחקו, הריעו ושחקו לדבריה אלה. ונשמח כולנו עד שעת האוכל. כל הנאספים קמו ממקומם. אחדים מהם יצאו החוצה לשאוף רוח, אחדים יצאו אל החדרים האחרים עד אשר יכינו את השלחן, אך אני ורחל נשארו בבית האוכל. בהתבונני בה ראיתי כי מבקשת היא להגיד לי איזה דבר, אך חפצה לעשות זאת בשעה שלא תהא עין רואה ואוזן שומעת; ובראותה כי הדבר מן הנמנעות, יען זה יוצא וזה נכנס, נחמה על חפצה זה, וכנראה דחתה אותו לזמן יותר מסוגל.

בין כה וכה והשלחן הוכן, כלים מכלים הגשו ומאכל אחר מאכל הובא. המחנות התפארה לפנינו כי כל המאכלים הם מעשי ידי בתה רחל ואין לשום אדם חלק בהכנתם. גם הראתה לכל את מעשי ידי בתה: את בגדיה אשר תפרה בידיה ממש, את הקשורים ואת המעטפות מעשה רקמה, אשר רקמה בלי עזר מן הצד. היא דברה זאת אל כל המסובים, אך הבינותי כי רק למעני הללה הלילה את בתה, וכל המסובים אמרו, כטוב לבם ביין, כי אשרי האיש אשר אשה כזאת

תפול לחבל לו.

הסעודה הגיעה אל קיצה, והמסובין קמו ממקומם לקחת ברכת הפרידה מאת אדוני הבית. ראיתי כי רחל ניגשה אל אמה ותלחש לה באזנה. האם לא ענתה לה מאומה, אך תחת לתת מענה לבתה, אמרה אל חתנה הבכור: אתה תלווה את אברהם אל בית אביו, כי ידעתי את אביו כי קפדן גדול הוא ואולי לא יישר בעיניו אם ישאר הנער ללון פה הלילה. מדברי האם הבנתי את בקשת הבת. ומאד ששתי על מענה אמה. ואברך את בעלת-הבית, את ישראל ואת כל המסובים, וארכין את ראשי גם לרחל, והיא ברכה אותי בחן שפתיים, וביחד עם גיסה הבכור שבתי אל בית אבי.

בבואי, מצאתי את אבי ישן כבר, אך אמי חתה לבואי, ותאמר לי בלחש: הנה מקומך נכון לפניך, לך שכב. ואשכב ואישן.

בבוקר שבתי אל בית-הכנסת ואל לימודי כמקדם, כי עד הפסח היה עלי ללמוד גם בלילה, כמנהגי תמיד, ואף כי קשה היה לי להחליף את משכבי הלבן והרך בבית ר' אליעזר-חיים בהספסל הקשה ואי-הנקי בבית-הכנסת, ואת השלחן המלא כל טוב בביתו, בלחם היבש אשר בבית אבי; בכל זאת הסחתי הכל מלבי. ובמשך ימים אחדים כמעט ששכחתי את הימים הטובים ההם, ויהיו בעיני כחלום נעים, אשר לא זמן רב יזכרוה החולם.

אל בית מחותני לא באתי כל הימים ההם ואת פני רחל לא ראיתי, אף כי בית אבי היה סמוך לבית-הכנסת. האחת—כי אינו מן הנימוס ללכת אל בית מחותן, בלתי קרוא; והשנית—מה יאמרו הבריות? ובהתעמקי בלימודי, שכחתי תבל ומלוואה—את רחל ואת בית אביה, ואהי כאיש אשר התורה לבדה היא כל מטרתו בחיים. ככה עבר עלי כל החודש הזה עד ליל בדיקת חמץ.

את פני אבי ראיתי רק בערב ובבוקר בבואו לבית-הכנסת להתפלל. ראיתי את פניו והנם זעפים, אמרתי אל לבי, כי עוד לא מצאה ידו להכין לו את צרכי הפסח, המרובים לכל אדם לפי מצבו, ולכן נפלו פניו. שאלתי את אמי:

—מדוע פני אבי רעים? הן לא קרה, חס-ושלום, כל מקרה רע כי כה יעצב. האמנם מפני אשר לא תשיג ידו להכין את הכל לפסח יצטער ככה? ואבי הן "בעל-בטחון" גדול הוא, ועד חג הפסח עוד כשבויעים.

—לא, בני—ענתה אמי—כל הדברים הנחוצים לחג כבר מוכנים לנו: גם קמח למצות, גם שומן, גם ביצים, גם תרנגול-הודו, גם כסף בכיסו לקנות יין לארבע כוסות ועוד ועוד; אך דבר אחד יעכר את רוחו, כי ישראל מחותנך לא יקיים את התנאים אשר התנה אביך עמו. הן בפירוש הותנה, כי לחג-הפסח עליו לתפור למענך בגדים חדשים למען לא תבדל לרעה מכל בני ביתו אשר כבר הכין למענם את כל אלה. ואם יבקשך לבוא אל ביתו לחג הפסח הבא, הן תתראה בביתו כבחור עני האוכל בית איש יומו, ולא כחתן לוקח בתו.

—דאגת חנם היא זאת.—אמרתי לאמי—וגם לאבי תאמרי כי לא ישים לבו לזאת. הטרם תדעו כי כל המחותנים הם כעפרון החתי, המבטיחים הרבה ואפילו מעט אינם עושים? ובגדי אשר תפר לי אבי מהארג אשר נתנה לי גיסתי במתנה, אינם ישנים כל כך; ולו חפץ אבי לנקותם ולגהצם אז הן היו כחדשים ממש. ומוטב לי לשבת בבית מחותני לבוש בגדים ישנים משלי, מלבוש בגדים חדשים אשר ניתנו לי במתנה, לו גם ממחותני, כי "שונא מתנות—יחיה" אמר

החכם מכל אדם. ועוד גם זאת: הן לא אתם בקשתם מישראל כי יעשה לכם את הכבוד הזה ויאסף את בנכם אל ביתו, אך הוא שלח שדכנים אליכם ויבקש אתכם להתחתן בו. ובבואי אליהם בפורים העבר, ראיתי כי הוא ואשתו השתדלו להפיק רצון ממני. ומדוע, איפא, יחרד אבי את כל החרדה הזאת?

ובספר אמי את דברי אלה אל אבי, תמה אבי מאד. ויאמר אל אמי:

—אינני יודע מה היה לנו כי כדבר איש שאינו-מן-הישוב ידבר. ואיכה יוכל איש כמוהו לעשות לו מעמד בחיים, אם לא יוכל לתבוע אף דבר המגיע לו על פי דין? לכן גמרתי כי לא אסיר אפטרופסתי מעליו, ונקה לא אנקה את ישראל עד הקיימו את כל דבריו ועד אשר יתן כל אשר הבטיח.

בליל בדיקת חמץ באתי הביתה לעזור על יד אבי בבדיקה. אחרי כן הלכתי ביתה הרב לעזור לו בהכנת טופסי שטרי מכר ליום הבא. בערב הפסח אחר ביעור חמץ עזרתי על יד אבי בטבילת כלים חדשים, בהכנת מרור מרוסק וחרוסת; גם את היין הבאתי הביתה. ובכל פעם ראיתי את אבי משקיף בעד החלון ותמה. לא הבנתי תמיה זו למה. וכל אשר קרבה השמש לבוא גדלה תמיהתו יותר ויותר. באחרונה, אמר כמתייאש: נו!..... יהי ככה! לבש, אברהם, את בגדיך, הן כבר הכינותים, ונלך לבית-הכנסת.

בבואנו ביתה-הכנסת מצאנו את כל העם יושבים וקוראים סדר קרבן פסח, מי—בארוכה, ומי—בקצרה; איש כפי מחזורו אשר בידו. התפללנו מנחה ונעש גם אנו כמעשיהם.

[18] ליל התקדש חג

בפסח הזה חדשה נהיתה בבית-הכנסת. בקיץ העבר בא רב חדש מטעם הממשלה להשגיח על המושבות בעוני דת ואמונה, ובבקריו את מושבתנו וימצא בה שני בתי-כנסיות, אחד—והוא הגדול—למתנגדים, והשני—והוא הקטן—לחסידים, מצא כי הדבר הזה יגרום פירוד לבבות. ולפיכך הציע לסגור את בית-הכנסת לחסידים וכולם יתפללו בבית-הכנסת הגדול אשר די מקום בו לכולם. אף הודיע מעל הבימה, כי אם לא ימלאו את הצעתו לרצונם, אז יעשה זאת בחזקה על ידי חוקי הממשלה. החסידים לא הסכימו להצעתו. וכעבור חודש ימים בא המשגיח על המושבות בכבודו ובעצמו, ויאסוף את שוטרי המושבה היהודים ויצוו להוציא את ספרי התורה מארון הקודש אשר בבית-הכנסת לחסידים ולהניחם בבית-הכנסת הגדול, ואת בית התפלה לחסידים סגר על מסגר ויחתום בחותמו. אף התרה בהם כי אם יפתחו להם בית תפלה אחר, אז מרה תהיה אחריתם, כי יתנם בבית-הסוהר. בראות החסידים כי אזלת ידם מהושיע, באו במשא-ומתן עם נבחרו עדת המתנגדים לעשות להם איזו הנחה, ואז לא יסיפו לפתוח להם בית תפלה אחר. ואחרי טענות ומענות משך חודש ימים באו לידי פשרה זו:

(א) לומר "שיר-המעלות" ו"חצי-קדיש" לפני "ברכו" של ערבית;

(ב) לומר "מזמור לדוד" ו"ברכו" שני בלילי שבתות;

(ג) לומר שיר של יום, ביום שיש בו מוסף, מיד אחר תפלת שחרית;

(ד) לקרוא את ההלל בציבור בשני לילות הראשונים של פסח.

והפסח הזה היה הראשון אשר בו הנהיגו את החדשה. רבים מהמתנגדים האדוקים עזבו את בית-הכנסת מיד אחר תפלת שמונה עשרה, אך רוב העם נשאר על מקומו, ובתוכם גם אבי ישראל מחותני עבר לפני התיבה וינעים זמירותיו ובניו הקטנים עזרו על ידו. אחר התפלה ניגש כל העם לברכו על ההנאה המרובה אשר קבלו מנועים זמירותיו, ואחרי כן ישב על מקומו בכותל המזרחי לנוח למען יצטנן מעט ולא תאחזנו צינה אם יצא החוצה טרם תיבש זיעתו.

ניגשתי גם אני לברכו בברכת יום טוב. והוא, בענותו לי על ברכתי, הוסיף:
— בוא אלי אל הסדר.

באתי אל אבי ואגיד לו את דברי מחותני. ואבי, אחרי התבוננות מעוטה, אמר לי:
— לך!

מהמענה הקצר הזה הבינותי, כי לא לרצון לאבי הליכתי; ולכן אמרתי לו:

— אם הדבר לא לרצון לך, אחדל מלכת.

— לא, לא!—ענה אבי אחרי דומיה קטנה—לך לך, והחשבון יהיה אחר החג.

לא הבנתי את דברי אבי, אך לא נועזתי לשאלו איזה חשבון יש לו עם המחותן; ובין כה וכה ניגש גם המחותן אל אבי ויברכהו בברכת יום טוב, וכולנו יחדיו יצאנו מבית-הכנסת. אז אמר ישראל אל אבי:

— ילך נא אברהם אתי, ובביתי יחג את שני הימים הראשונים.

— אינני מעכב בדבר—ענה אבי בקצרה.

נפרדתי מעם אבי ואבוא ביתה ישראל.

בבית ישראל רבתה התכונה: השלחן היה ערוך מבעוד יום כדון. כל בני ביתו כבר היו בבית, גם בנותיו הנשואות עם בעליהן באו אל הסדר. רחל לבשה בגד חדש עשוי בטוב טעם ורביד אדום כדם על צוארה ושתי קצות סרט אדום, אשר בו קלעה את מחלפתה, היו תלויות לה מאחוריה. בגדיה אלה הוסיפו לה לוית חן על הודה והדרה הטבעי. שבעה נרות גדולים הדליקו בשבע מנורות כסף למספר בני הבית, וויאירו את השלחן עם המפה הצחה כשלג הפרושה עליו, ואת בקבוקי היין האדום מעשי יד אהרן-איצא-סוניאס, עם הכוסות אשר העמידו אצלם למספר המסובים. בעלת-הבית הראתה לי את מקומי משמאל ישראל ואת רחל הושיבה לימינה, והיא ובעלה ישבו בראש השלחן. אחריו ישבו כל בני הבית. ובכן ישבה רחל ישר נוכחי כל הערב ההוא.

הסדר החל. קדשנו אחד, אחד. אחרי אשר קדשתי אני לקחה בעלת-הבית את כוסי ותתן לרחל לטעום ממנה. ותאמר בשחוק: "הן אברהם בודאי כיון להוציאך בקידוש". רחל שתתה מעט מכוסו ותאמר בבת-צחוק: "היין יטעם לי מאד". ואחותה הבכירה העירה, כי היין מכוסו של אברהם יש לו טעם מיוחד אשר רק רחל תוכל להרגישו. רחל ענתה לאחותה, כי הטעמים שונים. בין כה וכה והקידוש נגמר. אחרי אשר רחצנו ידינו ונטבל את הכרפס ובעל-הבית חצה אח המצה לחצאין, החלה אמירת ההגדה.

אנכי אשר שערתי מראש כי אחוג את חג הפסח בבית מחותני, הכינתי את עצמי אל הסדר הזה. עוד כשבועיים לפני הפסח מצאתי בבית הזקן ר' זנוויל הגדה ישנה עם מאה פירושם, ואבין בהם ואלמד לדעתם בעל פה, ועל כל ענין וענין בהגדה פרשתי פירושים שונים, אף אמרתי משלים נאים אשר לפיהם שמתי המעקשים למישור; וכה ארכה ההגדה אצלנו עד השעה האחת-עשרה, אנכי לא נלאיתי מלדרוש, אך גם שומעי לא נלאו משמוע. ובהסתכלי פעמים אחדות ברחל, ראיתי כי היא בולעת כל מלה ומלה היוצאת מפי כבכורה בטרם קיץ, אף לא הסירה עיניה ממני כל הערב ההוא. ובראותי כי כבר הגיעה השעה האחת-עשרה, פניתי אל אדוני הבית ואומר: "נניח מעט גם לליל מחר כי כבר הגיעה השעה האחת-עשרה ועלינו למהר לאכול את סעודת הערב, למען נאכל את האפיקומן קודם חצות".

אך גמרנו את סעודת הערב עם הכוסות האחרונות, עזבו בני-הבית את מקומם. הילדים והילדות הלכו לישון, בנות ישראל הבכירות עם בעליהן הלכו איש לביתו, רק אני והמחותן יספנו לשבת אצל השלחן וגמרנו את כל הפיוטים ושיר השירים. בגמרנו-יצאו המחותן והמחותנת אל חדר המטות, ואחרי רגעים אחדים נשמע קול נחרתם.

יצאתי מעט ההוצה לשאוף רוח. בשובי הביתה ראיתי מטתי מוצעת באחת מפינות הבית במקום אשר שם ישבתי בעת הסדר. רחל עוד עמדה בקצה הבית ותנגב את הכוסות ואת הקערות. בראותה אותי עובר לפניו, אמרה אלי בלאט:

—אנא, אברהם, אל נא תלך לישון תיכף, חכה נא כמעט עד אשר אגמור את מלאכתי; ולעת עתה עיין באיזה ספר.

ישבתי אל השלחן ועיינתי בספר. עיני סוגרו כמעט, כי השינה תקפתני. רחל גמרה את מלאכתה במהירות עצומה, ותשב אל חדרה ותסר את בגדיה אשר בהם עשתה את מלאכתה ותלבש את בגדה אשר לבשה בעת הסדר ותגש אל השלחן ותשב לימיני ותאמר לי:

—אברהם, הנני חפצה לשאול אותך דבר קטן, אך אל נא תכחד את האמת ממני. סיפרו לי כי אביך אנס אותך אל השידוך הזה, אף הכך על מאנך להסכים לו.

לשמוע השאלה הזאת נדדה שנתי מעיני, ואחי כאיש אשר כבר ישן יום תמים, ולא יוכל עוד לישון בשום אופן. ואען ואומר:

—אמת נכון הדבר.

—ומדוע?—הוסיפה לשאול—האם לא מצאתי חן בעיניך?

—אף כי מעודי לא התבוננתי אל בתולה—עניתי, וארגיש כי פני אדמו כתולע—בכל זאת אוכל להגיד, כי נערה טובת חן ויפת מראה את אשר לא רבות כמותך.

—ומדוע, איפוא, לא חפצת בי?—הוסיפה לשאול.

—לא רק כך לא חפצתי—עניתי—אך בכלל מצאתי כי עוד לא הגיעה עתי לעשות לי בית ולקחת רחיים על צוארי, לו גם תהיינה הרחיים נערה נעימה ויפה כמותך.

לדברי אלה אמרה רחל:

—זה לי שנתיים ימים אשר הנני שומעת את אבותי מדברים על אודותיך כי נער חכם ומלומד הנך ולגדולות נוצרת, וכל ישעם וחפצם לתתי לך, ולכן גם אנכי הגיתי בך בהקיץ ובחלום, בניתי לי מגדלים הפורחים באויר; ועתה—אחרי אשר עלה ביד אבותי להביא את הברכה הזאת אל ביתם ולזכות בה את בתם, האמנם תאמר להרוס פעם אחת את כל הבנינים אשר בניתי לי עד היסוד במ?

—לא אחפוץ להרוס—עניתי—אך גם לבנות אין ברצוני. הן נער בן שש-עשרה שנה אנכי היום, כל מלאכה לא למדתי, בין אנשים עוד לא באתי, ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת לקחת עלי לפרנס אשה יפה כמותך, ולהשלות את נפשך על שוא? לו אמרו אבותי להרחיק זמן החתונה עד אשר אחפש מעבודת הצבא ועד אשר אמצא לי איזו פרנסה הגונה, כי אז החרשתי, כי מאד ינעם לי להיות בחברת נערה יפה ותמימה כמותך.

אחרי כן שבה ותשב על מקומה. ותבט בעיניה המפיקות תם ונועם ישר אל עיני ותאמר:

—הן עליך יאמרו כי בעוד שנה או שנתיים תקבל סמיכה ותהי לרב וגדול בישראל.

—האת, רחל יפתי, - הפסקתיה—תאמרי להיות רבנית כפאיה אשת הרב ר' מיכאל-אריה?

—הן גם אתה לא תהיה רב כר' מיכאל-אריה—ענתה בבת-צחוק—וכהרב—כן תהי הרבנית אשר לו.

—האם לא אמרו לך כי קשה-עורף הנני?—שאלתיה פתאום.

—כן הדבר. —ענתה אחרי דומיה קטנה—אף נתנו לי אות, כי לולא ערפך הקשה, הן לא היית יכול ללמוד ולהיות ער שלשה לילות בשבוע ימים על שנה.

—ולכן ידוע תדעי—אמרתי אליה—כי אחת דברתי ולא אשנה: אם לא יאיצו בי אבותי ואבותיך טרם יבוא היום אשר אמצא נכון לפני, אז—אני שלך וחלומתיך שלך ומבניניך אשר בנית לא יבצר אף כקוצו של יוד; אך אם יאיצו בי לקחתך לי לאשה לפני העת ההיא, אז כל קרבן לא יהיה יקר בעיני ואנתק את מוסרותיך אשר בהן קשרתיני, יפתי, בלילה הזה. עתה הנה הנרות הולכים וכלים ועלי הן לקום בבוקר ללכת ביתה-הכנסת להתפלל, ולכן הנני הולך לישון.

—לך לשלום!—ענתה רחל.

בקומי ממשכבי כבר ישבו בני-הבית ושתו תה בפרוזדור. רחל אך שמעה קול צעדי, באה אל חדרי ותגש לי ספל מים סף ואלונתית, ותשאלני בלחש:

—ואיכה ישנת הלילה?

—שנתי ערבה לי—עניתי.

ויחד יצאנו הפרוזדורה לשתות תה.

[19] התר הנדר

תפוס ברעיוני ישבתי כל הבוקר ההוא; אך מחותני הוציאני ממבוכתי בשאלו אותי:

—מדוע הנך עצוב רוח כל הבוקר הזה? האם לא ישנת כראוי וראשך יכבד עליך? הן הסכן הסכנת לבלי לישון שלשה לילות בשבוע.

לא ידעתי מה לענות, אך רחל ענתה במקומי:

—נקל לאדם להיות ער כל הלילה באכלו לחם צר ומים לחץ, וכבד מאד לעשות זאת בשעה שאדם אוכל לשובע נפשו.

בין כה וכה וגם דעתי נתיישרה מעט ואוסיף על דברי רחל:

—זאת לא זאת, אך יין-הגפן של הכסות ויין-השרף החזק הראו את פעולתם עלי כי לא הסכנתי באלה.

לראש כראשך—נכנסה המחנותנת לתוך דברינו—מעט היין אשר שתית לא יוכל להזיק.

—אם חפץ הנך—הוסיף המחנותן—אז אכבדך היום בקריאת התורה.

—בכל לב הנני לקבל הצעתך—עניתי—אך הן גם אבי גם ר' מאיר אסרו עלי את הדבר, ואיך אעבור את פיהם?

—עליהם יהיה להתיר לך. —אמר המחנותן—הן קורא אחר אין בבית-הכנסת היום, כי ר' בָּנִיָא ומשה-ליב אינם בביתם, ואני—הן עלי היום להתפלל שחרית וגם מוסף ולברך טל, והקריאה הן תכבד עלי; והאמנם לא ירשו לך לקרוא בשעת-הדחק כזאת?

—עשה כאשר עם לבבך;—עניתי—מצדי לא יהיה שום עיכוב.

תפלת שחרית וקריאת ההלל בבית-הכנסת נגמרה וכבר הוציאו ספרי-התורה מן ההיכל והעולם הבימתה. ישראל לאט לר' אליה השמש כי יכבדני בקריאת התורה. האחרון, אשר פעמים רבות התרעם על אבי על אשר אסר עלי הקריאה, ניגש אלי בפנים שוחקות ויבקשני לעלות; אך אנכי לא משתי ממקומי. פתאום נשמע קול הרב שואל:

—מדוע לא יקראו בתורה?

—אנכי לא אוכל—ענה ישראל—לפי שעלי עוד להתפלל מוסף ולברך טל, וכבד ממני הדבר; יעלה אברהם בן זכריה ויקרא, כי קורא אחר אין בבית-הכנסת.

—לך, עלה וקרא!—קרא אלי הרב.

—לא אוכל לעלות—עניתי—יען גם אבי גם ר' מאיר רבי אסרו עלי הדבר. ועד אשר לא יהיה "הפה שאסר הוא הפה שהתיר"—לא אעלה.

ר' מאיר ואבי ניגשו אלי ויאמרו:

—משום כבוד התורה אנו מתיירים.

לאושר ישראל ואשתו לא היה כל גבול. זאת הפעם הראשונה אשר שמעו אותי קורא בתורה, קראתי כקורא זקן ורגיל ומדקדק. כאשר שבנו מבית-הכנסת הביתה סיפרה המחותנת גם לרחל את החדשה הזאת. ובעברה על פני לחשה לי: "הכל נכתב לטובת חשבונך". אנכי לא הבנתי אל מה ירמזון מיליה, אך ידעתי כי בקרוב תפתר לי את החידה. כי היום הן הסדר השני, ועל פי דין כל הדברים הנעשים בסדר ראשון חייב אדם לעשותם גם בסדר שני; ורחל—הן בת ישראל כשרה היא, ולא תעבור על דין מפורש כזה. אך פתרון דבריה בא אלי עוד טרם יגיע המועד אשר יעדתי לו, כאשר אספר:

אחרי אשר כלינו לאכול את סעודת הצהרים, הלכו אבות רחל לנוח מעט. וטרם צאת מרים מחדר האוכל, אמרה אל רחל: הן אנחנו הזקנים הולכים לנוח מעט, וחברותיך, ואולי גם חברי אברהם, יבאו אליכם לבדך אתכם בברכת יום-טוב כנהוג, ולכן צוי על המשרתת להחם את המיחם. והיה בבואם, ונתת לפניהם תה, גם מהמטעמים והמגדנות אשר הכינתי לדבר מערב יום טוב, ותקבלם בסבר פנים יפות. וגם אתה, אברהם—הוסיפה בפנותה אלי—אקוה כי לא תתבייש מלקבל ביחד עם רחל את אורחיתם, אשר בבואם הן יחפצו לראות גם את החתן.

הודיתי למרים על הצעתה, ואמור לה: אף כי בסוד עלמות לא באתי מעודי, בכל זאת הנני מקבל את היסורים האלה באהבה, ואשתדל לבל אהיה לשחוק בעיניהן.

האם יצאה אל חדר המטות, ורחל יצאה אל בית-המבשלים לצוות על המשרתת ולהכין את המגדנות ומכשיריהן. בשובה הביתה הביאה איתה שק קטן מלא אגוזים ותתנהו לי לחלק את האגוזים בין הילדים והילדות אשר בבית, למען יעזבו את הבית ונשאר אנחנו לבדנו.

עצתה קמה. הילדים והילדות עזבו את הבית בקול תרועת שמחה, ושנינו נשארו לבדנו באין איש אתנו. יצאנו אל הפרוזדור. שם פרשה רחל מפה לבנה על השלחן ותכין את הכוסות. ולי אמרה:

הן אורחינו יבאו רק אחרי עבור שעה או שעתים, ועד העת ההיא נוכל לשבת ולשוחח מעט. כבוד גדול הנחלתני היום בקריאתך בתורה; ובראותי את אושר אבותי, גם לאשרי אני לא היה כל גבול. הוא הדבר אשר אמרתי לך בעברך על פני: הכל נכתב לטובת חשבונך". אך במה תוכל נערה קטנה ועניה כמוני לשלם לבעל-חובה.

—לפרעון חובך—אמרתי—יש מקום וזמן. אך תני נא לי לשאול אותך דבר אחד, והבטיחיני, כי רק את האמת תאמרי לי, כאשר עניתי אני לך על שאלתך אמש.

—בדבר הזה לא תפון—ענתה רחל, בקול שנרגש בו מעט תרעומות—כי האמנם אעיז לשקר לפני האיש היקר לי מכל חמודות תבל? והדבר הזה הן הגדתי לך אמש בהפרדי ממך.

הבי ואשאלך—הוספתי—מה מצאת בי כי כה יקרה נפשי בעיניך? הן את תורתך לא תביני, את קריאתי בתורה לא שמעת, ולו גם שמעת, הן לא יכלת להבין ולהבדיל הטובה היא אם רעה. ומה תחזי בי?

—הוי ילד תמים!—קראה רחל בחימה—אני אוהבת את הנער הזה שכולו שלי; נער—אשר בסוד עלמות לא בא מעודו. הן נערה קטנה הנני, ובכל זאת יקראוני מכיר בשם: "הילדה הזקנה". ולי הן הקרה ד' נער יקר וצנוע כמוך גם יפה-תואר וחכם, ואיך לא מעריך אותו?

בדברה את דבריה אלה יצאה בחפזה אל בית-המבשלים לראות אם ירתח המיחס. ואחרי שובה שאלתיה:

—ומדוע תאמרי כי מצאת עונג רב בקראי בתורה? האמנם לו לא ידעתי לקרוא בתורה, לא הייתי אותו הנער החמים והצנוע אשר הנני עתה לפי דבריך?

—לא—ענתה אחרי דומיה קטנה—את תורתך אני מעריכת יען בלעדיה לא היית אותו הנער התמים שהנך עתה, כי יודעת הנני נערים בני שש-עשרה שנה, אשר הם כבר פרועים לשמצה; ותורתך היא שהבדילה אותך לטובה. וקריאתך בתורה תוסיף לך רק ליות חן, כאשר יוסיף בגד יפה ליות חן לאשה יפה. שער בנפשך! אני רחל הנצבת עמך בזה, האמנם הייתי רחל אחרת בבגדי המגואלים אשר אלבש בנקותי הקערות והכפות? ובכל זאת, אקוה, כי ינעם לך לראותי לבושה בגדי אלו החמודות. כן הדבר גם כן: אברהם הטוב, היקר והנעים, אם מלא הוא גם תורה וידוע לקרוא בתורה בפני כל עם ועדה, חביב עלי יותר מאותו אברהם לו היה נער פשוט ותם....

[20] הכנסת אורחים

עוד לא גמרה רחל את דבריה, והדלת נפתחה וחבל נערות באו הביתה, כולן מבנות שלש-עשרה עד שש-עשרה שנה, לבושות בגדי יום-טוב. רחל קבלה לכל אחת ואחת באהבה רבה ותושיבן אל השלחן. אחדות מהן לא חפצו שבת אל השלחן, בהתביישן לשבת בחברת נער אשר לא ידעוהו מתמול שלשום אף כי ממושבתם הוא; אך אחת מהן, נערה בת שלש עשרה שנה ואיידל בת יהושע¹ שמה, שחקה להן ותאמר:

—המפני אברהם בן זכריה תיראו? הן הוא ואבותיו גבו בביתנו שנתיים, ואנכי שחקתי עמו במשחקי-ילדים שונים; גם לא אחת הכני על אשר לא שמרתי את חקי המשחק. וכאשר הייתי מספרת זאת לאביו היה מקבל שכרו על אחת שבע. עוד גם זאת אזכרה: אחותי, ילדה בת שבע שנים, אהבה לשקר מעט; והוא היה מכה אותה בכל פעם אשר שקרה לו. ובשאלו אותו אביו: למה תכה את אחותך? היה עונה בעינים זולגות דמעה: "מפני שהיא משקרת. תדבר אמת—ולא אעשה לה מאומה". ואת הנער הזה נירא וממנו נתבייש? הכי מפני שהנהו חתן רחל לא יארח לחברה אתנו? האם תצוו עליו להתנפח כתרנגול-הודו? שובנה רעותי אל השלחן! אם לרחל הוא חתן—תביט עליו בעיני כלה; אך לנו הוא רק אברהם בן-זכריה ולא יותר. האם לא כן הדבר, רחל?

¹ [בחלק ב', פרק "קפדה בא, וביקשו שלום—ואין", מלמד כותב שב1890 "בת אחות איידל הבכירה, אשר מתה זה כחמש שנים ותעזב את בתה נערה יפה להפליא, והיא עתה בת שמונה עשרה שנה." ברשימת האוכלוסיה ("סקנקה") של מִזְ'ירִיץ' משנת 1858 מופיע רק יהושע אחד (גמשיי ברוסית) שהייתה לו בת, וזה היה ר' יהושע ב"ר דוד מורוזוב שהיה לו בת פייגא שנולדה כ-1853.]

—כן דברת, איידל היקרה—ענתה רחל—גם בעיני רק אברהם הוא ולא יותר.

ופנתה לאיידל ותוסיף:

אהבתי מאד את רעותי זאת השמחה תמיד, ואל כל בית אשר תבא—היא כמו בביתה.

לשמע דברי איידל ורחל חיתה רוחי בקרבי. ואקרב אל איידל ואשאל אותה לאבותיה, לאחיה ולאחיותיה, אשר את כולם ידעתי היטב, והיא סיפרה לי מכל אשר אתם; אף הוסיפה לספר לרעותיה מכל אשר עבר על שנינו בעת אשר גרנו בביתם, וכל הנערות שחקו מטוב לב. אחת מהנה אשר שתקה כל העת, גנסיא שמה, שאלה את איידל:

—ואם אברהם ואבותיו גרו בביתכם שנתיים, מדוע ישאל לבני ביתכם? האם מארץ רחוקה בא הנה? הן בקרבנו הוא יושב, והנהו יודע כל אשר יקרה במושבא כאשר נדע זאת אנחנו.

לא, גנסיא—ענתה איידל—הן אברהם יושב כל היום בבית-הכנסת, ודבר אין לו עם כל העולם אשר מסביב לו, ובעת האחרונה גר בהולייפולה; ויען כי את כל בני ביתנו יודע ויכיר, לכן ישאל לשלומם.

—אם אברהם לא יודע את כל העולם אשר מסביב לו—הוסיפה גנסיא לשאול למען הרעימי—מאין ידע כי אצל ישראל ישנה בת יפה כרחל?

—שאלה גדולה שאלת, גנסיא, ידידתי—השיבה איידל—ולו הואלת ותשבי בבית-הכנסת ותעסקי בתורה כאשר יעסוק בה אברהם, כי עתה היו כל הגברים מתברכים בך, כאשר תתברכנה עתה כל הנשים בו. אך לי תירוצ מספיק גם לקושייתך זאת: הן לפעמים גם בחור ובתלה, אשר זה יגור במזרח וזאת במערב ינשאו זה לזה. ואנו כולנו, האם רק מבני המושבה נבחר לנו אנשים? אברהם ורחל אינם יתומים, תהלה לאל, ואבותיהם ידעו כי אברהם נאה לרחל, ורחל—לאברהם.

—רב תודות לך, איידל—אמרה רחל—על אשר יצאת המערכה להגן על אברהם, ואת שכרך לא אקפח.

בדברה זאת הושיטה לאיידל ממבחר מעשה מרחשת אשר הביאה זה עתה אל השלחן, ותוסף.

—ולכן בהגיע העת להלחם בעד חתנך, אעשה זאת גם אני בחפץ לב.

בפנות ערב עזבו הנערות את בית ישראל ותלכנה הביתה, ואני וישראל הלכנו לבית הכנסת להתפלל.

בליל שני של פסח התפללנו כדאמול, אך התרוממות הנפש אשר היתה אמש חסרה הלילה, כי ר' מיכאל-אריה הרב, אשר ספירת העומר היתה חזקתו, נסך עלינו רוח עצבות בניגונו העצוב בברכה הזאת אשר הגיע כמעט לידי בכיה. שבנו הביתה. ויען כי זה עתה נשחטו העופות, לפי שלהכין מיום-טוב לחבירו—אסור, לכן בקשה מרים את ישראל בעלה כי ימתין מעט עם הסדר עד אשר תאמר לו להחל. אך ישראל אמר לה: "הן אברהם יכבדנו גם היום ממיטב פשטיו אשר השאיר מאמש, ולכן נוכל להחל את הסדר תיכף". מרים הסכימה לדברי בעלה, אך הוסיפה

להתאונן באזניו, כי המשרתת "חטפה" היום תרנגולת זקנה ותשאנה אל השוחט ועליה הן להתבשל שעות אחדות עד אשר יוכלו לאכלה.

—השעות הן בידי אברהם—ענה לה ישראל—והוא בודאי יזכור את הכתוב: "אל תאכלו ממנו נא".

הסדר החל. מרים ורחל באו מבית-המבשלים לשמוע קידוש היום.

אחרי הקידוש שבה מרים אל בית-המבשלים. ורחל יצאה לעזור על יד אמה. פעמים אחדות צותה מרים על רחל לעזוב את בית-המבשלים וללכת לשבת אל השלחן ולקבל נחת מאברהם חתנה, אך רחל לא חפצה בזאת, באמרה: "יודעת הנני את אברהם כי הוא יכבד מאד את אבותיו, ואם יראה כי מקילה הנני בכבוד אמי יצטער על זאת; ולכן עליך, אמי, ללכת אל השלחן ואני אכינה, את הכל".

בשוב מרים אל השלחן התאוננה לפני בעלה, כי לא תוכל לעשות מאומה לרחל להוציאה מבית-המבשלים, כי היא באחת, כי עליה להכין את הכל, ועלי לשבת בחיבוק ידים.

—ומה תאמר אתה?—שאלה בפנותה אלי.

—אם לדין תשימיני—עניתי בבת-שחוק—אז ודאי תצדק רחל בעיני, כי כיבוד-אם לא דבר קטן הוא.

—הראית, ישראל—פנתה מרים אל בעלה—מה טוב גורל הגברים! הן עוד לא בעלה הוא אברהם, וכבר תשתדל למלאות רצונו עוד טרם יבטא בשפתיו; ואף גם ברמז תבין את חפצו כאילו יראה היא מפניו.

—יש יראה, ויש יראה:—ענה ישראל—יש יראת העונש, דבר זה לא יישר בעיני חכמינו; אבל יש יראה הבאה מאהבה, כלומר: אם יירא איש לבלי הכאיב את לב אוהבו, המדה הזאת אין למעלה הימנה.

—רב תודות לך, אדוני—אמרתי לישראל—כי עמדת למליץ בעדי, כי לדברי המחותנת הן מירא אנכי את כל הקרב אלי; והמדה הזאת הן מדה מגונה היא שאין כמותה.

—סלחה נא לי, אברהם—אמרה מרים—הן רק צחוק עשיתי לי בדברי את דברי אלה, ורחל בתי היא נערה אשר לא תירא מפני כל.

עוד לא כלינו את ההגדה ורחל שבה הביתה ותשב הפעם על ידי ותשמע בשים-לב את משלי ופירושי על מקומות אחדים בהגדה.

ובשאל אביה אותה:

—מדוע לא תשבי על מקומך?

—חפצה הנני למלאות את החסר לי—ענתה רחל בבת-צחוק—הן יותר מחצי ההגדה לא שמעתי היום, ולכן אחפוץ לשבת בעת אמירת חציה השני בקירוב יותר אל אומרה, ואז יצא החשבון צודק.

לדבריה אלה שחקנו כולנו. ותהי בעינינו כילדה המתחטאת על אבותיה.

אחרי אשר נגמר גם הסדר הזה, ואבות רחל יצאו אל חדר המטות, ניגשה רחל אלי ותשאלני כמצחקת:

—האם גם אנחנו נשנה סדרנו כדאמול?

בכל לב הנני למלאות בקשתך—עניתי—ולהיות בחברתך שעות אחדות; אך יען כי אבותי ישנו את שינתם ביום, הן לא יפלא כי לא יישנו עתה שינה עמוקה, כאשר ישנו אמש.

—אם כן, איפוא—השיבה רחל—נצא הפרוזדורה; ושם, באין עין רואה ואוזן שומעת, נוכל לדבר דברינו.

יצאנו. ואחרי אשר חכינו מעט, להסיר ספק מלבנו אולי לא ישנו עוד ההורים, פנתה רחל אלי ותאמר:

עתה הנני לשאול אותך שאלות אחדות:

—שאלי כאוות נפשך.—עניתי, ואעש אזני כאפרכסת.

—הידעת את הנערות אשר באו היום אל ביתנו?—שאלה רחל—איך הן בעיניך?

—את כולן לא ידעתי—עניתי—אך שתים מהן נודעות לי. האחת—היא איידל בת יהושע, אותה ידעתי עוד מימי ילדותי, כאשר כן שמעת גם את היום מפיה. היא נערה יפה אף חכמה גדולה. עוד מימי ילדותה נראו בה סימני חכמה.

—וגם אנכי אוהבת אותה—הפסיקתני רחל—והיא הטובה ברעותי. הראית איך יצאה להגן על כבודך בפני גנסיא אשר אמרה לערוך מלחמה עליך?—והשנית?...

—והשנית—הוספתי—היא גנסיא. אותה ידעתי רק מרחוק כי היא בת יצחק פֶּרֶלס.¹

—הבה ואציגנה לפניך:—אמרה רחל—אביה איש פשוט מאד, כאשר יקראהו אבי: "עם-הארץ" גמור. גם שפתו היהודית היא שפת עלגים, כי לשונו כמו נקשרה בשלשלת אל חכו. אך מוח לו בקדקדו; ולכן עלה בידו לחכור אדמה מבעל-אחוזה אחד קרוב למושבונתו ויזרע יצחק הרבה, וירא פרי בעמלו, אף צבר כסף לא מעט. וכיון שהתעשר לקח מורה לבנותיו, אשר שלש הנה במספר, וילמדן שפת המדינה. אביהן אף כי התעשר, חפץ לקחת לבנותיו אנשים מחובשי-בית-המדרש; אך הבנות, אשר תתאמרנה למשכילות, אינן חפצות בהם בשום אופן, לו גם יהי חובש-בית-המדרש ההוא משכיל גדול וחכם ונבון. ויודעת אנכי אל נכון, כי יצחק אבי גנסיא שלח את משה השוחט אל אביך לדבר בך נכבדות עם גנסיא זאת. ועתה, בבואה היום אל

¹ [גנסיא בת יצחק פוליאקוב, המכונה יצחק-פֶּרֶלס הנ"ל].

ביתנו, ערכה מלחמה עליך; בחפצה להראות כי חובשי-בית-המדרש יבדלו מהתבל רק לעין כל, ובסתר—הם כמו כולם.

—ואת מה דעתך על הדבר הזה?—שאלתי את רחל כמנסה—הגם את מוצאת את החסרון הזה בחובשי-בית-המדרש?

—שמע נא, אברהם!—אמרה רחל בקול נעלבת עד תהומה של נפש—הן לנסותי באת הפעם בדברך אלה. הן היום בטרם תבואנה הנערות כבר הגדתי לך את כל לבבי ועתה אין עלי לשונות, כי אמרתים לך אז בכל לבבי ובכל נפשי. ואתה הן רק האמת תבקש כאשר העידה עליך איידל רעותי, היקרה לי ממאה גנסות, ואת האמת הזאת הנני להגיד לך שנית: לו יהיו כל חובשי-בית-המדרש אנשים רעים וחטאים—אתה אינך כאחד מהם, כי לב טהור לך ונקי כמלאך אלקים.

בדברה את דבריה אלה ותבך בכי גדול. רחמי נכמרו עליה וגם מעיני נזלו דמעות על לחיי, ואתחנן אליה.

—רחל! הרפי מלבכות, הן לא חשדתיך כי לא תאמין בי. את הן יודעת יותר מכל האדם אשר על פני האדמה, כי עד רחל לא ידעתי מה זאת אשה. האמנם תאמרי כי אפון באמונתך בי?

—סלחה נא לי, אברהם—אמרה רחל ותנגב את עיניה במטפחתה—נערה פתיה הנני. איך לא יכולתי להבין, את זאת בעצמי? הן היום בצהרים כמו פי הגדתי לך את זאת, ועתה גזלתי דמעות אחדות מעיניך היקרות לי.

—עוד מזלי לא הועם.—אמרתי לרחל—כי חלף גנסיא נפלת את בחלקי. אך שמעי נא את אשר אומר אליך: השעון השמיע כבר את השעה השלישית ועלינו לעלות על מטותינו. מחר לא אלין בביתכם, כי אבי צוה עלי לשוב מחר בערב הביתה; ולכן עלינו לדבר על דבר עתידתנו. דעי לך כי נפשי קשורה בנפשך. בידי אבי לנתק את מוסרותינו ולשדך לי שידוכים אחרים כאוות נפשו. ואנכי הן לא אמרה את פיו, לכן חזקי והיי לאיש. אנכי אמצא לי דרך איך לצאת מן המצר; אך אם את תחללי את בריתנו מבלי אשר תאבי או תוכלי לחכות עד אשר אהיה לאיש עומד ברוש עצמו, נקי מעבודת הצבא, אז אהיה נקי מאלתי.

לדברי אלה החילותי לבכות ואבך כילד קטן. ורחל אמרה אלי: "אל תפתח פה לשון".

קמנו ממקומותינו ונשוב הביתה. עליתי על משכבי. ומרוב חושי בי ישנתי שינה עמוקה. ורחל שבה אל חדרה בדמעות על לחייה.

בבוקר פתחתי את עיני וארא את רחל עומדת למראשותי, צפחת מים, קערה ואלונתית מונחות על הכסא אשר לפני מטתי. והיא אומרת לי: קומה נא כי אבותי כבר שתו תה אף הלכו הרהק החצרה, כי שתי פרות ילדו הלילה, ועל אבותי לצוות על המשרתת איך להתנהג עמהן; ועלי צו להעריך, ואת המשלחת הזאת קיימתי על צד היותר טוב לפי דעתי. ואם מתבייש הנך ללבוש בגדיך בשעה שהנני עומדת לפניך הנני להסתיר פני ממך. ובדברה זאת נישאה אל הכותל וכילדים המשחקים בשחוק המסתורים טמנה את פניה בידיה ותתמכן אל הכותל. אנכי, כנער המתחבא, אמרתי לה: "עדיין לא, עדיין לא!" וכאשר לבשתי כבר את בגדי, אמרתי: "כבר!" והיא הפכה את פניה. ונשחק שנינו.

היא לקחה את צפחת המים ותחל להריק ממנה מעט מעט על ידי, ואני רוחץ את פני ואת ידי. כליתי לרוחץ. ונצא אל הפרוזדור. איש לא היה שם מבלעדינו, ולכן יכלנו להוסיף לדבר את כל אשר עם לבבנו.

— והערב תעזבני? — שאלתני רחל כמזנה לי כוס תה.

— כלה ונחרצה. — עניתי — כי כן צויתי.

— ואני הן שאלות רבות יש לי לשאול אותך. — אמרה רחל בקול עצוב — ומתי אוכל לשאלך את כל זאת?

— ומדוע לא תשאלני עתה? — שאלתיה.

— יען כי שאלותי עולות לראשי סבוכות ומסבכות — ענתה רחל — והנני יכולה לשאלך רק, או כאשר יביאני הענין, המקרה או השיחה לך.

— בין כה שב ישראל הביתה ושיחתנו נפסקה. הוא הבהילני ללכת אל בית-הכנסת, כי הציבור כבר מתפלל. וישאלני אם פרשת "שור או כשב" שגורה בפי, כי הן גם היום עלי יהיה לקרוא בתורה; ואנכי אמרתי לו כי הכל מוכן ומזומן אצלי.

[21] לפני התגלע הריב

בצאתי ללכת לבית-הכנסת ראיתי כי גם אמי הולכת שמה. רצתי אליה ואשאל לשלומה. ותאמר לי, כי אבי יזמין היום את ישראל ואת בני ביתו לקידוש-היום תיכף בצאתם מבית-הכנסת, וגם עלי לבוא עמם; וגם רחל תהי בין הקרואים, כי אמי תבקש את מרים להביא גם את רחל איתה.

שבתי בחפזה הביתה, ואספר זאת לרחל, למען תדע מזה בעוד מועד. ומשם עברתי לבית-הכנסת.

בבית-הכנסת לא קרה כל ענין חדש היוצא מן הרגל; וטרם עוד כלו המתפללים את ה"אנעים זמירות" ניגש אבי אל ישראל ויבקשהו לכבדו ולבוא לביתו לקידוש היום יחד עם כל בני ביתו.

בבואנו אל בית אבי, מצאנו את הנשים יושבות כבר ומספרות אשה עם רעותה. רחל לבשה לכבוד היום הזה בגד פשוט בלי קשורים וצעצועים, והוא הוסיף חן ונועם הפשטות אל פניה היפים ואל גופה המלא רך ונעימות. ותהי כבת מלך בהדרה בין כל באי הבית.

בבוא אבי הביתה, בירך את הנשים בברכת יום-טוב. אחרי כן הושיב את אורחיו סביב השלחן הערוך איש על מקומו. ואותי שאל:

— חינם אתה, אברהם, תשב בין הקרואים? הן אורח אתה בביתי היום.

—לא, אבי—עניתי—הן בבית אבי הנני, ובן בעל-הבית אנכי; ועלי לשרת את הקרואים ולעזור על יד אמי.

—עשה כחפצך, בני.—ענה אבי.

אבי מזג את הכוסות לכל המסובים, ואמי הביאה אל השלחן מכל מאכל אשר יאכל, ואשר הכינה ליום הזה בעין טובה. רחל לא גרעה את עיניה מאבי כל העת ההיא, כפי הנראה הרגישה, כי ביד האיש הזה ימצא כל אושרה והצלחתה. ולכן עשתה אזניה כאפרכסת ותקשב לכל הגה אשר הוציא מפיו.

—האמת אגיד לך, מחותני—אמר ישראל בפנותו אל אבי—נחת הרבה קבלנו מבנך בשיני הימים אשר הנהו בביתנו. ומאד הננו מכירים תודה לך ולאשתך על אשר הרשיתם לו לבוא אל ביתנו ולשמחנו.

—אבל מה היא הנחת אשר קבל אברהם בהיותו בביתכם?—שאל אבי בקול מנצח.

—האמנם תאמר, מחותני—ענה ישראל—כי לא הפיקה רחל רצון מאת אברהם? ואני לא כן אדמה.

—אנכי לא שאלתיך—אמר אבי—איזו נחת קבל אברהם מרחל, והיא—ממנו. הדברים האלה הם מסתרי נפשות עלמה ועלם ואין לנו, הזקנים, חלק בו. וכי רחל תמצא חן בעיני אברהם לא אפונה, כי הן גם בעיני מצאה חן, ואני הן כבר זקנתי מלחובב את כל עלמה אשר אפגש; אבל הנני שואל: איזו נחת-רוח עשית לאברהם, למען ידע כי מצא חן בעיניך?

פני ישראל אדמו מעט, כהבינו אל מה ירמזון דברי אבי. וכי אין לו מה לענות לאבי על דבריו. ובראות זאת אבי הוסיף לאמר:

—אך הן יום-טוב הוא לנו ואין לנו רשות להפר שמחת יום-טוב ביום הזה, ועוד נשתעה בימי החול. ועוד כי על כן באתם בצל קורתי, אין לי הרשות על פי הלכות דרך ארץ להעציב את רוחכם, ולכן הנני מציע לפניכם לשותות כוס יין מלאה לחיי אברהם ורחל היקרים לכולנו. כל המסובים שתו את כוסם ויוסיפו לברכנו, איש אשר כברכתו ברך אותנו. ואני ואמי הוספנו להביא אל השלחן מגדנות שונים, והשיחה הוסבה אל ענין אחר.

אבי ניגש אל רחל וישאלנה:

—התאבי, רחל היקרה, לבוא להתארח בביתי ביום-טוב האחרון של פסח?

—אם אך אבותי לא יעכבו על ידי—ענתה רחל—אז בכל לב ונפש הנני לעשות בקשתך.

—ומה תאמר אתה, ישראל?—שאל אבי את המחותן.

—האם אוכל למחות בדבר?—ענה ישראל—הן אברהם שמח אותנו בימי החג הראשונים, ולמה לא תשמח רחל אתכם בימי החג האחרונים?

—לא לשמח אותנו אקרא את רחל אל ביתי—אמר אבי—אך למען שמח את הנערה ארוסת בני כל מגמתי.

ובפנותו אל רחל הוסיף לאמר:

—בערב יום שביעי של פסח, רחל, אשלח אחריך כרכרה רתומה לסוסים אבירים, ושתיים מרעותיך, איידל בת יהושע וגנסיא בת יצחק, תבואנה אליך להביאך אל ביתי. ואף כי מעוני צר, כי רק חדר אחד לי, הן הבטיח לי צבי בעל-הבית הזה לפנות למענך עוד חדר אחד. והיה למעון לך כל הימים אשר תשבי בביתי. המצאו דברי מסילות בלבבך? רחל, הגידי!

—את חפץ מחותני אמלא בשמחה—ענתה רחל—אך דבר אחד הנני שואלת ממך, כי לא גנסיא תהי הרעיה השניה אשר תבוא לקחת אותי אל ביתכם.

—ומדוע?—שאל אבי בתמיה.

רחל חפצה לענות: אף החלה לאמר: יען...., אך אנכי נכנסתי לתוך דבריה ואגמור:

—יען "רצונו של אדם—זהו כבודו". רחל בקשה כי יתרגמו לה את דברי אלה לשפה המדברת, ובקשתה נמלאה.

—מי בקש זאת מידך להיות מלאך מליץ לרחל?—שאלני אבי—הן גם לשונה תמהר לדבר צחות כמוך.

—במלאך מליץ יותר טוב ממנו לא אחפץ.—ענתה רחל במקומי—והנני מוחלת לו על אשר נכנס לתוך דברי.

—ובמי הנך בוחרת לרעותך השניה?—שאל אבי את רחל.

—לו תהי רבקה בת צבי בעל-הבית הזה—ענתה רחל—כי היא אחת מרעותי האהובות.

—כדברך כן יהי.—אמר אבי.

הקידוש נגמר. ברכנו את אבי ואת אמי בברכת הפרידה. אמי נשקה פעמים רבות את רחל, והיא נשקה את ידי אמי בכל חום אהבת בת לאמה, ונשוב הביתה.

בלכתנו, עכבנו מעט את צעדינו, למען נותר לבדנו מאחורי ישראל ואשתו. ואשאל את רחל בלחש:

—ההבנת את כל דברי אבי?

—הבנתי; אך לא את כולם.—ענתה רחל.

—אם כן—עניתי—אבינס לך אחרי הצהרים אם אפשר יהיה. ואם לא—אז ביום-טוב אחרון של פסח בהיותך בביתנו.

—טוב מאד, מלאך מליצי—ענתה רחל בבת-צחוק.

—גם על דבר אשר נכנסתי לתוך דבריך—הוספתי—יש לי תירוץ מספיק.

—חכם גדול הנך, מלאכי הטוב—אמרה רחל—הן ממלה אחת הבנת את אשר בלבי לשאלך.

הרחבנו צעדינו, ונבוא הביתה יחד עם ישראל ואשתו. סעודת הצהרים לא ארכה, כי כבר אכלנו כמעט לשובע בבית אבי. גם בעל-הבית ואשתו ישבו עצובי-רוח כל עת האוכל, ואיש ממנו לא נועז להפריע את הדומיה הממושכה הזאת. אחרי הסעודה חלכו ישראל ואשתו לנוח, כדרכם מדי יום ביומו, ורחל ניגשה אלי ותשאלני בלאט:

—הנוכל לשוחח גם היום, כאשר עשינו אתמול?

—לא. -עניתי—אבותיך עצובי רוח, ולא יישנו היום במנוחה שלימה כאשר ישנו אתמול, ויוכלו לשמוע את שיחתנו.

—ומי נסך על אבותי רוח עצבות?—שאלה רחל.

—אבי. -עניתי.

—הצדיק אביך בריבו?—שאלתני.

—לפי דבריו. -עניתי.

—ולפי דעתך? הוסיפה לשאול.

—לי דעה אחרת בדבר הזה. -עניתי—אבל הן גם אני ואת, אשר, לכאורה, נפש אחת לנו, רחוקים הננו בדעותינו כרחוק מזרח ממערב: אני הנני קר המזג וסבלן גדול; ואת הנך מהירה וחסרת המזג, ותחפצי לקבל תשובה על כל שאלותיך תיכף ומיד, אף כי בעקבן כרוכה סכנה גדולה לאושרנו בעתיד. ולכן איעצך: כבי נא את אשך, הבוער בקרבך תמיד, לכל הפחות למשך ארבעה ימים; ואז, כאשר תבואי אל בית אבי, אקוה כי נוכל לדבר ככל אשר תאווה נפשנו. כי אבי, אף כי מחזיק בנושנות הוא וקפדן גדול ואת בני ביתו יהלך ביד חזקה, לא יפריענו בכל זאת מלשבת יחדיו ומלדבר.

המיחם הועמד על השלחן בפרוזדור, ורחל ערכה את הכוסות, ומזגה לי כוס תה.

—בין כה וכה וישראל ואשתו קמו, ויצאו אל הפרוזדור לשתות תה עמנו. כפי הנראה פעלו דברי אבי עליהם מאד ולא הניחום לישון.

אך כדי להפיג צערנו מעט פנה ישראל אלי וישאלני:

—ומה דעתך לעשות אחר חג הפסח?

—את אשר עשיתי עד הפסח—עניתי—אעשה גם אחר הפסח: בדעתי לחזור על חולין עם הפוסקים למען אדע לכל הפחות דיני שחיטה ובדיקה ודיני איסור והיתר על בורין ויהיה בידי לכל הפחות דבר אחד שלם.

—ואני—אמר ישראל—אסע אחר החג חרקובה להביא משם סחורה בעד חנותי, ואקנה בעדך שעון טוב וחליפות שמלות לחג השבועות.

—ואז אהיה לחתן שלם לכל הדעות—השבתי על דבריו בשחוק עצור, ובכוונה הצבתי את הנגינה על שתי המלות "לכל הדעות" למען יבין ישראל אל מי ירמזון מילי.

—ודעתך האם שונה מדעת אביך?

שאלתו זאת הביאתני בין המצרים: לענות בחיוב—יהיה למורת רוח לאבי; בשלילה—הן אשקר. ואנכי הן חפצתי כל הימים לבלי הטות לשום צד, ולכן בחרתי לי דרך תשובה כזאת.

—לפי דעתי הדברים האלה לא מעלין ולא מורידין, ובכל זאת לא ישנה אדם מפני המחלוקת.

ישראל הבין לדברי ויצחוק, ויאמר: כן, כן—עולם כמנהגו נוהג.

אחרי הנה אמר לי ישראל:

—כאשר אחזה לי אני, ילמד הרב עתה את פרקי המשניות לשומעיו. והן גם אתה אחד מבני חברה משניות הנך. ואם חפץ אתה נלך לבית הכנסת ונשמע את שעורו.

—למימי "קנין וגוזלי עולה".—עניתי—לא יספתי לשמוע שעורו של הרב לבלי הרעיומו, אך אם יש ברצונך ללכת—לא אמרה את פיך.

ונלך ביתה-הכנסת. הרב ישב על מקומו וילמד לשומעיו פרקו. ישראל ניגש גם הוא וישב בין החברים, וכולם דחקו זה את זה ויחפצו לתת מקום גם לי ביניהם, אך אנכי אמרתי להם כי הנני מוחל במחילה גמורה את הכבוד הזה. ואתייבב אצל ר' זנוויל הזקן אשר עמד גם הוא מרחוק.

—למה תעמוד מרחוק?—שאלני ר' זנוויל—ולא תיגש לשמוע דברי תורה מפי הרב?

—יען כן צוה תורתנו:—עניתי—"ולא יבאו לראות כבלע את הקודש".

—כן, כן.—ענה ר' זנוויל—דרכו גם עתה לבלע ולהשחית, כי על כן גם אנכי התייצבתי מנגד.

עזבתי את הרב עם כל החברה, כי לא יכלתי לשמוע פשטיו העקומים. ואשב אצל השלחן על יד החלון הפונה הרחובה, ואפתח ספר אשר מצאתי מונח על השלחן ואתחיל לעלעל את עליו. ובראשי התרוצצו מחשבות ממשבות שונות: חשבתי על דבר המהפכה הגדולה אשר נהיתה בי בשני הימים האחרונים. עד ערב הפסח הייתי נער חובש בית-המדרש, לעתידות חיי לא דאגתי. ובאמור לי אבי לקחת לי אשה, הבטתי עליו כעל איש האומר לתת חבל על צוארי לחנקני בו. על רחל הבטתי כעל בופה, עשויה בדמות ילדה קטנה לשעשע בה את התינוקות; ועתה נפקחו עיני וארא כי רחל היא אשה, ואנכי—גבר. ראיתי כי רחל איננה כשאר הנערות

אשר ראיתי בבית, כי איזו אבן-שואבת רוחנית תלויה בצוארה ועל כל יצורי גוה, והאבן הזאת תמשכני אחריה בכח גדול וביד חזקה; והיא גם היא, כפי הנראה, מצאה גם בי כדבר הזה, ולא תחפוץ להפרד ממני בשום אופן. ועל כן עלי לחשוב דרכי ולספור את כל צעדי. לקחתה לי לאשה אחרי עבור שנה ושלושה חדשים, שאז תהי היא בת שש-עשרה שנה, ואני כבן שמונה-עשרה—ולשבת על "שכמו" של ישראל עם אשתי והילדים אשר יולדו לי ממנה, לא אאוות בשום אופן; ממנהגו, אשר נהג עמי ישראל עד כה, נוכחתי לדעת כי לא חפץ לקנות דורן למעני מיראתי פן יבוטל השידוך ואז יהיה כמניח מעותיו על קרן הצבי. ולקבל מיד איש כזה מזונות על שלחנו משך חמש שנים אין לקוות בשום אופן. אמת הדבר—אנוכי לא חכיתי ולא דרשתי ממנו מתנות, אך עליו היה לעשות זאת למען הראות כי בלב שלם ובנפש חפצה הנהו חפץ למלאות את כל אשר הבטיח. ובדבר הזה הן יצדק אבי ממנו. לדחות זמן החתונה עד אשר אוכל לעשות לביתי ועד אשר אחפש מעבודת-הצבא, הדבר הזה אולי יישר בעיני ישראל, אבל אבי הן לא יסכים לדבר, כי כל ישעו וחפצו לראותני נשוי עוד טרם תמלאנה לי שמונה-עשרה שנה, למען אוכל ללמוד תורה בטהרה. —ורחל?... הילדה השובבה הזאת, ההיא תאות לשבת עוד חמש שנים בבית אביה ולחכות לי עד אשר אחפש מעבודת הצבא? הן היא אף כי גופה גמל בל עתו ויעש פרי הלולים—שכלה עודנו בוסר, וכל אשר תעשה—תעשה כפי אשר יורנה לבה, כי כל אהבתה לי וחשקה בי הן תולדות מזגה החם ועורקיה הרגשים והמתפעלים מכל פעולה קלה ודקה הבאה לה מלבה; ולחכות יוכל רק איש אשר מוחו בשול כל צרכו, ואשר ידע "לקחת את לבבו ביד" ולשעבדו למוחו. או אולי אחזיק את החבל בשני ראשיו: כי לא יבטל אבי את השידוך תיכף ומיד ולחכות עד אשר יבכר גם שכלה של רחל. אחרי עבור שנה או שנתיים, ואוכל לפעול על ידו גם על לבה? ואולי עד העת ההיא אוכל לפעול גם על לב אבי מעט, מעט, ויתרצה גם הוא לחכות. הה! מי ישיאני עצה הגונה? אין איש בארץ אשר לפניו אוכל לפתוח את סגור לבבי. לשאול את רחל?... הדבר הזה הוא למותר: כי בהיומיים אשר הייתי בקרבתה הכרתי למדי, כי בסופה וסערה דרכה. ואם אומר לה לקפוץ מן הגשר אל הנהר למעני—תעשה זאת בלי שום שאלה, בין אם תצא לי תועלת מזה בין אם לא.—אבל מי יודע מה תהי דעתה אז, כאשר תחל לחשוב? הן היא לא אחת אמרה כי אוהבת היא את הנער התמים אשר בי לא את הנער הלמדן, כי לימודי הנהו רק הבגד היפה אשר עלי. וגם אנכי הנני אוהב אותה רק בעד תמימותה ופשטותה הבאות לה מלבה הטהור ולא משכלה. ואולי כאשר יבושל גם שכלה ויחל לבקר את לבה, אז תתהפך ותהי לאחרת, והשכל יפריד בינינו.

למחשבתי הזאת נבעתי מאד. וביד חזקה הסירוניה מלבי והסחתיה ממוחי. ואחל לחשוב אחרת: לא, היה לא תהיה! הן רחל היא נערה לא מלומדה, ואם גם יבושל שכלה, בכל אופן לא יוכל לשעבד את לבה לו, ואני הן רק את רחל הפשוטה אהוב, ואם שכלה יגבר על לבה הן לא תהיה אז אותה "הרחל" אשר לקחה לבבי, ומה לי ולה עוד?

המחשבות האלה עלו בלולות במוחי, עד אשר הגיעה שעת המנחה. אבי ראה אותי מרחוק יושב וחושב, ויגש אלי וישאלני:

—האם תחוש איזה כאב בראשך או באחד מאברייך כי תשב עצוב-רוח?

—לא, אבי.—עניתי—בריא אולם הנני, אך בשבתי בטל מעט החילותי לחשוב על דבר עתידותי. והבטלה הזאת הביאה אותי לידי שעמום.

—אולי הנך חושב על דבר ידו הפתוחה של מחותנך המיועד להיות חותנך?

—כי לא לעולם חותן.—עניתי לאבי בהלצה.

—כן דברת, בני—ענה אבי, ויצחק גם הוא.—דיה לצרה בשעתה. ולעת כזאת עוד אביך חי, והכל על מקומו יבוא בשלום.

אחר תפלת המנחה יצאתי לשאוף רוח צח ברחוב אשר לפני בית-הכנסת, ואפגש את רחל ואת רעותיה מטיילות ברחוב. ובראותה אותי עבר שחוק נעים על שפתותיה, ובעיניה יונים השליכה עלי מבט חודר כליות ולב. כל מחשבותי נפצו אל מבטה זה, ואשכח הכל: שכחתי תבל ומלואה—את העבר ואת העתיד—ורק אל ההווה שמתי פני. וארא כי מאושר וצלוח הנני, כי נפש טהורה ויקרה כזאת, לב חם ונקי כזה, נתונים, נתונים לי במתנה שלא על מנת להחזיר. ובלב נכון ורוח שוקטה שבתי אל בית-הכנסת להתפלל תפלת ערבית.

[22] הפרידה

תפלת ערבית למוצאי יום-טוב החלה. העובר לפני התיבה התחיל לנגן: "והוא רחום יכפ---ר עון ולא ישחית" בניגונו המיוחד למוצאי שבת ויום-טוב. עד כמה יתאימו ניגוני תפלות ישראל להלך-רוחם של המתפללים, יוכל להבין רק איש יהודי אשר גדל בין יהודים נאמנים לדתם, ואשר ימי שבת ויום-טוב הם להם ימי מנוחה שלימה—מנוחת הגוף והנפש יחדיו. אם נציג זה לעומת זה את הניגון של קבלת שבת עם הניגון של "והוא רחום" למוצאי שבת, אז יראו לפנינו שני הפכים אשר השתלשלו מעט, מעט, מתפלה לתפלה: הניגון של קבלת שבת הוא בהתרוממות עצומה, כאיש אשר יצא פתאום מעבדות לחירות. ישכח ששת ימי עוניו ומרודו, ולפניו, בעתידו הקרוב, רק עונג ומנוחה, ולכן תתרומם עליצותו עד אין קץ; ובהכינו את עצמו אל הטובה המרובה ההיא יביע תפלתו בהתלהבות עצומה וישכח תבל ומלואה. בתפלת הבוקר יש לו גם כן התפעלות. אבל לא כאותה של ערבית, כי כבר נכנס אל תוך השמחה והעונג, והרי הוא כאיש שכבר עברו עליו ימים רבים בעושרו, אשר עושרו ואשורו לא יפעלו עליו עוד את הפעולה ההיא אשר פעלו עליו בעת אשר התעשר. בתפלת המנחה הוא כאדם המכין עצמו לדרך אשר עבודה רבה וטורח גדול כרוכים בעקבותיה, ולכן תרד התרוממותו עד הדיוטא התחתונה; ואת הלך-נפשו זה, יבטא בניגונו העצוב של "אתה אחד". אמנם בתפלת ערבית אשר היא מגבלת את היציאה מחירות לעבדות, הרי הוא בעיניו כאיש המובל מביתו אל בית-הסוהר: עגמה נפשו לאשתו ולבני-ביתו, עגמה נפשו אל החופש והדורו אשר מצא שם, כן תעגם נפש היהודי אל מנוחת הגוף והנפש אשר מצא ביום השבת. ואת עגמת-נפשו זאת יביע בניגונו העצוב של "והוא רחום יכפ---ר עון", השתפכות נפשו העגומה תגיע אז למרום קצה.

עלי פעלה תפלת ערבית בערב ההוא פעולה עזה מאד, כי עלי להפרד בערב הזה מן הבית אשר בו ראיתי עונג, אשר אולי כל התענוגים, אשר אמצא עוד כל ימי חיי, לא ישוו בו. את רוחי ונפשי הן עלי לעזוב בבית ההוא, ורק את גופי אוציא ממנו ואביאהו אל בית אבי; ולכן יצאתי מבית-הכנסת ללכת אל בית ישראל, הייתי כחולם. שני הימים שעברי עלי, היו בעיני כחלום נעים אשר את פתרונו עוד לא אדע; ולו היה בא לפני יוסף או דניאל והואילו לפתור-לי את החלום חהוא כי עתה הייתי נותן להם את נפשי כפרו. במחשבות כאלה עשיתי את דרכי הקצרה עד אשר נכנסתי אל בית ישראל.

ישראל ואשתו לא היו בבית, כי יצאו החצרה לעשות סדרים בעניני העבודה, כי עת הזריעה הגיעה ולמחר בבוקר עליהם לשלוח את פועליהם ואת מקניהם אל השדה. רחל ישבה באחת

מפינות הבית, כפי הנראה גם כן עצובה מאד, ולפניה שלחן ערוך רק לאיש אחד. ניגשתי אליה ואשאל אותה:

—התאמרי לאכול סעודת הערב?

—לא—ענתה—הנני מכינה סעודת הערב למענך כי שמעתי אומרים כי אף הנך לעזבני...

—לעזבך?—קראתי בתמימה—ואשר על כן תקרא גם את הדברים אשר בעצמי אמרתי לך בשם "שמעתי אומרים" למען הרעימיני?!

—לולא זאת—הוסיפה בחימה עשויה—מדוע ככה תמהר לעזוב את הבית בלילה, כגנב העוזב את המחותרת? ומדוע לא תוכל ללין פה הלילה ולשוב בבוקר הביתה?

—ואם אלין פה גם הלילה—שאלתי—האם תתניני לשוב הביתה למחר בחפץ לב? הן חפצך הוא כי אשאר אצלך לאורך ימים, והדבר הזה עדיין לא הגיע עתו. האמיני לי, יפתי, כי גם אנכי חפץ יותר להיות בקרבתך מאשר בבית אבי; אך אם ביאתי לביתכם לא היתה למענך, כי עוד לא ידעתיך אז, הן יציאתי—היא רק למענך: אבי צוה עלי לשוב עוד הערב הביתה, ועלי לשמוע בקולו; אולי בדרך זו אוכל לעצור מעט בעד הכעס האצור בלבו על אביך לבלי תתן להתפרץ החוצה ולהפריד בינינו.

—ולמה זה יכעוס אביך?—שאלתי.

—את זאת אספר לך בבואך אל ביתנו.—עניתי—כי רק שלשה ימים ושתיים-עשרה שעות תשבי גלמודה; וביום ערב יום שביעי של פסח בשעה השתיים-עשרה בצהרים כבר תהיי בביתנו. ואם תחפצי, אז אעביר את אצבע השעון לשעה תמימה, ואז יקצר לך גם הזמן הזה.

שחוק גדול פרץ מפיה, בשמעה כי מחשב אנכי את זמן פרידתנו לשעות, ותאמר לי בשחוק:

—אם כן, איפוא, קרב נא לאכול את סעודת הערב, כי קול צעדי אבותי אנכי שומעת, ותיכף תשים לדרך פעמך, כי כל אשר תתעכב יותר, תקש עלי הפרידה.

ישבתי לסעוד, אבל לא יכלתי לאכול. האחת—כי עוד לא רעבתי. והשנית—כי הפרידה אשר קשתה עלי מאד, ומחשבותי אשר הלאוני כל היום שללו ממני גם את הכוסף לאכול. לכן גמרתי את סעודתי במשך רגעים אחדים. ובשוב ישראל ואשתו הביתה כבר נכון הייתי לעזוב את ביתם.

בגשתי לקחת מאתם ברכת הפרידה פצרו בי להשאר בביתם כל ימי חול המועד ולנסוע בערב יום-טוב שני ביחד עם רחל לבית אבי, אבל הגדתי להם כי דברי אבי קודש הם לי ולכן עלי לשוב הערב הביתה. כל הכנות לא נצרכו לפרידתי, כי בגפי באתי ובגפי עלי לצאת מביתם, כי גם בדיים אחרים מלבד שמלתי לעורי לא היו לי. ואגש אל המחותרת; והוא הושיט לי את ידו, והמחותנת ברכוני לשלום, ורחל נענעה לי בראשה ותצא אל החדר השני ותבך.

בלב נשבר ורוח נכאה עזבתי את הבית אשר בו ראיתי חיים טובים משך יומיים, ואשוב אל בית אבי. בגשתי אל דלת חדר אבותי שמעתי אותם מתווכחים. ואבין כי רק על אודותי תסוב שיחתם, ולכן לא מהרתי לפתוח את הדלת ואתייצב בפינה לשמוע את דבריהם.

—מדוע דברת קשות את ישראל בהיותו היום כאורח קרוא אל ביתנו?—שאלה אמי בקול יותר דומה לבכי מלתוכחה—ולו דברת בהיותך עמו לבדו—החרשתי; אבל לדבר בפני הילדים ולהפך את שמחתם, ועם אורח קרוא אל ביתך—דבר זה אינו מן הנימוס ואף לא יתכן.

—האם לטובת עצמי דברתי?—ענה אבי בכעס עצור—הן רק לטובת הילדים דברתי. חפץ הנני כי ימלא ישראל את התנאים במלואם מבלי לחסר דבר. לו דרשתי ממנו יותר מאשר התחייב, אז היה הדבר עוול מצדי, אבל בדרשי רק את המגיע—לא אמצא בזה כל עון אשר חטא. ואשר תאמרי כי הוא היה אורח קרוא ואין מן הנימוס לצערו בביתנו—הן הוא הביאני לידי כך: מה היא החדשה אשר ספר לי? כי הוא קבל נחת מאברהם... אמריקה חדשה גלה לפני? מחותנים גדולים וטובים ממנו היו מקבלים נחת מחתן כזה! האם יכלתי להתאפק מלהשיבו כאולתו ובאולתו?

—כן הדבר. —אמרה אמי—אבל כאשר אחזה לי אני, למרות אשר התנגד אברהם אל השידוך הזה בראשיתו, הנה עתה נקשרה נפשו בנפש רחל. ובאמת, מדוע לא תיישר בעיניו? נערה אשר כולה חן ונועם, תמיד היא עליזה ושמחה. ולמרות שנותיה המעטות, יודעת היא כל מלאכה בבית: תאפה, תבשל, תתפור ותכבס. ואשה כזאת—הן מתנה טובה היא לבעלה. ומה לי אם יתן לאברהם ערך בגדים פחות או יותר או דורן אחד פחות או יותר? הרק על בגדים ודורונות יחיה האדם?

—אבל הוא הן לא נתן עוד מאומה. —ענה אבי—הישמע קזאת? הן אם יקח איש, אפילו העני שבעניים, חתן לבתו, לו גם יהיה החתן בור ועם הארץ, הן גם אז יתן לו איזו מתנה בבקשו אותו להתארח בביתו. ואברהם, הבחור הלמדן והמופלג, אשר שמו מהולל בפי כל יודעיו, ואשר על ידו נחל ישראל כבוד גדול אשר לא נחל עוד כל מחותן במושבה, לא קבל מתנה אפילו שוה פרוטה! היתכן? עוד גם זאת: איכה קראהו לבוא אל ביתו?—אחר התפלה, בערב, כאשר יבקשו עני המחזיר על הפתחים. החסר סוסים ורכב הוא ישראל? האם לא יכל לשלוח אחיו את מרכבתו עם שני נערים מחבריו של אברהם עוד מערב יום-טוב, בעוד מועד, כנהוג בישראל?—ואשר תאמרי כי רחל תיישר בעיני אברהם—טוב הדבר אם רק תיישר, אבל ירא הנני פן גם יאהבנה; כי הן על אמה יאמרו כי היא יודעת איזו סגולה או כישוף למען קשור נפש עלמה לעלם ולהיפך, עד אשר לא יוכל להפרד ממנה לעולם; ואז הן כל עמלי יהיה לשוא. ואוי לו לעתידותיו של הנער, כי הן ישאר עני לאורך ימים.

—הראית מימך איש יתעשר מדמי נדוניה?—שאלה אמי—הן "נדוניה וירושה—תבלען הארץ בחברותא"—יאמרו הבריות.

—לפי דבריך—ענה אבי בחימה גלויה—עלינו עוד לשלם מכיסנו לישראל בעד הכבוד אשר יעשה לבנו לתת לו את בתו לאשה?

—זאת לא אמרתי. —אמרה אמי—ואבקשך לבלי סרס את דברי. אני אומרת רק, כי העיקר הוא הקרן, ועל הפרטים תבוא עם ישראל אל עמק שוה אחר החג, ולא תדאיב את נפשות הילדים על חינם. ואחר החג הן ישוב אברהם אל לימודו בבית-הכנסת, ואז תוכל לריב עם ישראל כנפשך שבעך.

—אנכי לא אומר לריב אתו עוד בימי החג. —אמר אבי כמסכים לדברי אמי —ימי החג קדושים הם לי, אך לאחר החג אראהו את ידי הקשה, למען לא יהיה כפרעה מלך מצרים: מבטיח — ואינו עושה, גוזר — ואינו מקיים.

לשמע הדברים האלה נחה רוחי בקרבי מעט, כי לכל הפחות עד עבור ימי חג הפסח תהי לי מנוחה שלימה שאני רוצה בה, ועוד אחדה בשמחה את פני רחל אהובתי בימי יום-טוב אחרון של פסח.

פתחתי את הדלת ואבוא הביתה. ברכתי את אבותי בשבוע טוב, והם ענוני בברכת שנה טובה.

— ואיך נפרדת מעל מחותניך? — שאלני אבי.

— אמרתי להם: "היו בשלום", והם ענוני: "לך לשלום" — עניתי בפנים שוחקות.

— ותו לא מיד? — שאל אבי, ויצחוק גם הוא.

אבי חפץ להגיד איזה דבר, אך התאפק, כפי הנראה, מפני שכן הבטיח לאמי לבלי הרעימני בימי יום-טוב, ולכן הוסבה שיחתנו אל ענין אחר.

— ומה תאמר לעשות מחר? — שאל אבי.

— אדמה לחפש אחרי ספרים שיש לי צורך בם להתחיל את לימודי תיכף אחר הפסח. — עניתי.

— ומה תאמר ללמוד? — הוסיף אבי לשאול.

— חולין עם יורה-דעה, הלכות שחיטה ובדיקה, בשר בחלב, תערובות. — עניתי.

— הלא כבר למדתם בבית ר' אליעזר-חיים? — שאל אבי.

— כן הדבר. — עניתי — אך למען אדעם אל נכון עד כדי לעמוד בנסיון ולקבל תעודה, עלי לשנותם פעמיים ושלוש.

— באיזה נסיון תאמר לעמוד? — שאל אבי כמתמיה.

— אחרי עבור שנה מהיום גמרתי לעמוד בנסיון, ולקבל היתר הוראה על איסור והיתר. — עניתי.

— ואחרי כן? שאל אבי.

— מה יהיה אחרי כן, עוד לא אדע — עניתי — אך אם יעלה בידי אלמד גם את השחזת הסכין ואהיה לשוחט ובודק.

— לא באלה חפצתי. — ענה אבי בהחלט.

—"יש בכלל מאתים—מנה"—עניתי בדי לפייס דעת אבי—ועל כל רב, לו גם יהיה הגדול בישראל, עליו לדעת גם את הדינים האלה.

—אם רק כעין הקדמה לסמיכה—ענה אבי כמתנחם—אז גם בעיני יישר הדבר.

ביום הראשון לחולו של מועד החילותי להכין לי את הספרים הנחוצים ללימודי. לא דבר נקל היה לי לאסוף את כולם כי ספרי הפוסקים לא נמצאו בידי כל, ולכן היה עלי לעבור על בתי כל הלומדים אשר במושבה עד אשר מצאתים. יום השלישי של חול המועד חל אז בשבת ובו הייתי חופשי מהחיפוש אחרי ספרים, ולכן ישבתי כל היום בבית-הכנסת; והתמורה אשר נהיתה בי בימים האחרונים לא נתנה לי מנוחה, ולמרות רצוני הלאוני המחשבות על דבר עתידותי: להיות תלוי בדעת אחרים לא חפצתי בשום אופן—בין בדעת אנשים זרים בין בדעת חותני, ולכן גם לא חפצתי להיות לרב. כי למרות כל הכבוד אשר ירחש לב בני המושבה לרבים, ראיתי כי בכל זאת ישתדל הרב להפיק רצון מהם. והמעשה אשר עשה לי הרב לפני שנים אחדות אשר דחני בשתי ידים למען משה-ליב הפשוטי-כלי-עץ, היתה לי לעדה כי צדקתי במשפטי וכי העניות מעברת גם את הרב על דעתו ועל דעת קונו. ולכן החלטתי להיות איש עומד ברשות עצמו. ואף כי גם השחיטה עוד לא תעמידני ברשות עצמי-חשבתי בה בכל זאת למעברה אשר בה אעבור מחיים בלי כל מטרה אל חיים אחרים. אבל ללמוד את השחזת הסכין שבעדה צריך לשלם למלמד לא יכלתי אז מאין כסף; לכן החלטתי ללמוד לעת עתה רק את הדינים, ואת המלאכה אוכל ללמוד אחרי כן אצל אחי. אבל איך ובאיזה אופן אוכל לבוא אל אחי, הגר במרחק מאה ועשרים וורסטאות מהמושבה? דבר זה הנחתי בצריך עיון.

ביום הראשון—האחרון לחולו של מועד—העירני אבי בבוקר וישלחני להכין את הדברים הנחוצים ליום-טוב אחרון של פסח: להביא עשרה בקבוקים מי-דבש, בקבוקים אחדים יין-גפן ממרתפו של אהרן-איצא-סוניאס, אגוזים ושאר מיני פירות; ובשעה השתים-עשרה ביום ההוא יצאה מרכבה מרקדה מבית אבי אל בית ישראל, להביא את רחל אל ביתנו. ויען כי בית אבי עמד נוכח בית ישראל רק מעט באלכסון, לכן לא עברה המרכבה ישר מבית אבי לבית ישראל, אך לראשונה עברה את כל המושבה ותשב מהקצה השניה ותסור אל חצר ישראל. שתי רעותיה של רחל, איידלא בת יהושע ורבקה בת צבי, עזרו על ידי רחל להוציא את חפציה ולשימם במרכבה, ותשובנה בדוך אשר באו, סביב להמושבה אל בית אבי.

[23] בבית אבי

בבוא רחל אל בית אבי קבלוה אבותי בכבוד גדול. לא כאשר באתי אני אל בית ישראל באה רחל אל ביתנו; היא הביאה אתה ארגז מלא בגדים מבגדים שונים. אך ירדה מעל המרכבה החליפה את שמלותיה אשר היו עליה בבגדים פשוטים, ותחגור סינורה מלמעלם ותקפל את שרוליה, ותאמר לאמי:

—חפצה הנני לעזור על ידך בכל מלאכה בבית.

—לא, בתי—אמרה לה אמי—הן לא בתור שפחה באת אלינו אך ככלת בנו, ועליך, איפוא, לקבל את הכל מן המוכן.

—כלת בנכם—ענתה רחל—הרי היא כבתכם, ועל כל בת לעזור על יד אמה במלאכת הבית, כי הן לא תוכל בת לראות את אמה עוסקת בכל מלאכה ולשבת בעצמה בחבוק ידיים.

הדבר הזה, כמובן, הוסיף לוית חן לראש רחל בעיני אמי, כי עין בעין ראתה כי רחל תחשב את אבות אברהם לאבותיה; ולכן אהבה אמי את רחל מאד ותחשבה כבת.

בשובנו בערב מבית-הכנסת מצאנו את השלחן כבר ערוך בחדר רחל, כי על כן גדול היה מהחדר אשר גרו בו אבותי תמיד: נרות הודלקו על השלחן, הקערות והכפות וכל כלי השלחן מרקו ושטפו בידיים חרוצות והועמדו בסדר נכון, ורחל היא המנצחת על המלאכה. ואמי לחשה לי: הכל כאשר לכל מעשי ידי "רחלתך" הם. בבוא אבי אל חדרה, ברכה בברכת יום-טוב, ויוציא מכיסו טבעת זהב משובצה אבן יקרה ויתנה לרחל. את הטבעת הזאת קנה אבי ימים רבים לפני הפסח בעד רחל ולאמי ולבני ביתו לא הגיד מזה מאומה; וחמשה עשר רובלים שילם בעד הטבעת, סכום עצום לפי ערך מצב אבי בימים ההם.

מאשרה מאד היתה רחל ברגע ההוא, כי עין בעין ראתה, שהאיש אשר אשורה והצלחתה בידו, יאהבנה. ויען כי יוציא כסף למענה אות היא כי אין בדעתו להחזיר את אגודתנו. אך דבר אחד, כאשר שערתי, המר ועצב את רוחה, כי במתנתו זאת הראה אבי כי צדיק הוא בריבו עם אביה, כי אבי בלי שום התחייבות מצדו קנה מתנה בעד כלת בנו, ואביה אף הבטחתו לא יקיים.

אחר סעודת הערב הלך אבי אל חדרו לישון; ובטרם יצא מחדר רחל אמר לנו, כי יכולים הננו לשבת ולשוחח כאוות נפשנו, אם רק נעשה זאת כבני ישראל כשרים. אמי נשארה עוד לשבת אתנו, כי הבטחתי לה לקרוא לפניה ולפני רחל את הסיפור: "מעשה משלשה אחים" בשפת יהודית המדברת, סיפור הכשר לכל הדעות ואשר תוכל לשמעו אף בת רב בישראל.

אך קראתי שנים שלש עלים מהסיפור, קמה אמי ממקומה ללכת, באמרה כי עליה לקום בבוקר השכם להכין סעודת הצהרים בעוד מועד למען תוכל ללכת לבית-הכנסת להתפלל במועד הנכון, ועוד גם זאת, הוסיפה:

—הן למחר קרואים הננו אל הברית לבית אחד מקרובינו, ואתם והילדים תותרו לבדכם; והאם תחכו עד שובנו ותשבו רעבים? לכן אתקן את הכל. והיה בבוא אברהם מבית-הכנסת, תאכלו לכם את לחם הצהרים ביחד עם הילדים, והנותר—יהיה למעננו.

—היה לא תהיה!—ענתה רחל—את, אמנו, לא תקומי לפנות בוקר, ואני בעצמי אתקן ואכין את הכל, אך תראיני את המקום אשר שם מונחים כל המכשירים, והיה בבוא אברהם מבית-הכנסת, יקדש ונאכל מעט מיני תרגימא להשקיש רעבוננו, ורק את הילדים אאכיל את סעודת הצהרים, ואני ואברהם נחכה עד שובכם הביתה. "חפצה הנני לאכול עם הגדולים"—אמרה רחל בקול ילדה קטנה המתחטאת על אמה—ועתה הגידי, אמי, התמלאי את בקשתי?

אמי נעתרה לבקשתה ותראה לה את מקום הבשר והדגים ואת כל בית נכאתה, ותשב עם רחל ותברכנו ותצא מן החדר. בצאתה—הורידה את מסך פתח החדר, כי דלת לא היה שם, ותעזבנו לנפשנו.

אך יצאה אמי מן החדר הניחה רחל את שתי ידיה על הסיפור אשר הוספתי לקרוא בו, ותאמר:

—הקריאה כלתה! ועליך לענות לי על כל שאלותי כאשר הבטחתי ביום שני של פסח.

—הנני לפקודתך—עניתי—אך סדרי נא לי את שאלותיך.

—בהיותנו פה ביום שני של פסח—החלה רחל—הבנתי מדברי אביך כי יתרעם על אבי, על מנעו ממך את היכולת לקבל נחת בהימים אשר היית בביתנו. ועתה הבינני: מדוע יתרעם אביך? ומה היא הנחת אשר מנע אבי ממך בהיות לאל ידו לעשות?

—אנכי אשיב לך על שאלתך הראשונה, וממילא תתרץ לך השניה. —עניתי—אבי הנהו מתרעם על אביך על כי לא קרא אותי אל ביתו כנהוג אצל בני המושבה, כי לא שלח אחרי סוסים ורכב, אך קראני מבית-הכנסת כאשר יקראו את עני המחזיר על הפתחים. ועוד גם זאת: הן עולם במנהגו נוהג, כי בהתארח חתן או כלה בבית המחותן בימי חג ומועד יתן המחותן מתנה להחתן או להכלה; וכן גם עשה היום אבי כי הכין למען טבעת זהב. ואף כי ערכה לא רב הוא—הן לא נשום את המתנה לפי שווה, אך לפי טובת עין נותנה ולפי ערך כבוד מקבלה. ואביך אשר לא עשה זאת לא עשה נחת רוח לי לפי דעת אבי.

—האמת אגיד לך, אברהם—אמרה רחל—כי בעת אשר מסר אביך לידי את הטבעת, עלה על דעתי כי לא כן עשה אבי. והדבר הזה עכר את רוחי עד כי דמיתי לבלי קבל גם את הטבעת, לולא יראתי פן אעכור את הרוח הטובה השורה על אביך בערב הזה בכלל; אך יען כי הטעמת את המלות "לפי דעת אבי" הנני לשאלך: מה דעתך אתה בדבר הזה? הצדקו דברי אביך בעיניך?

—צדקו לכתחילה—עניתי—אבל לא צדקו בדיעבד. אבאר את דברי: לו נתן לי אביך מתנה מבלי אשר תבעו אבי, או לו שלח אחרי מרכבה וסוסים מדעתו את מנהג המקום, אז היו גם שניהם לי לעונג, כאשר קבלת את עונג מהטבעת אשר נתן לך אבי; ובוזה צדק אבי, לפי שאביך הראה בזה, כי אין הנער שוה בנזק מעט הכסף או באיבוד הזמן לשלוח מרכבה וסוסים. אבל אחרי אשר כבר נעשה הדבר לא יצדק אבי, לפי דעתי, כי יתבע את הדברים האלה בפיו; כי כל כבוד אשר יתנו לאיש אחר אשר יתבע אותו המכובד בפיו, לא לכבוד יחשב לו אך לחרפה. ובנוגע לבגדים אשר הבטיח אביך לעשות לי ולא עשה—הגיד נא לי, רחל יפתי, האם אוכל ללבוש את הבגדים אשר יביא לי אביך מחרקוב, אחרי ידעי כי לא מרצונו הטוב הביאם? הלא זה הדבר אשר דברתי לאמי עוד שבועיים לפני הפסח, עוד טרם התגלע הריב, כי טובים לי בגדי הישינים אשר באו לי מידי אבי—מבגדים חדשים אשר ינתנו לי במתנה.

—ומה יהיה אחרי הפסח אם יביא לך אבי מתנות ובגדים מחרקוב?—שאלה רחל—האמנם תסרב מלקבלם?

—לו בעצתי שאל אביך—עניתי שלא ממין הטענה—כי עתה לא היה מביא לי שום דבר מחרקוב כי במתנות מעושות בחלה נפשי.

—וגם מידי לא תקבלן?—שאלה רחל כמנסה, ופניה הלבינו.

—אנא, רחל—בקשתי ממנה—אל נא תערבי מין בשאינו מינו: מידך קבלתי את הכל—כל אשר יכלת לתת לי: אותך, את גופך היפה, את נפשך הטהורה ואת לבך החם. ומה לך ולבגדים ולמתנות? אומר אני: האיש הבוחר לו רעיה לכל ימי חייו איננו רשאי לעשות מזה מסחר וקנין;

ובגדים ומתנות אינם מעלים ואינם מורידים בענין זה. והבגדים והמתנות אשר יאמר אביך לקנות למעני, אחרי אשר כפה עליו אבי הר כגיגית, לא לרצון הם לי.

—האמנם—שאלה רחל—לא תוכל להעביר על מדותיך בענין קטן וקל ערך כזה למען שלומי ושלוש בית אבי? שער בנפשך את הצער אשר יסבלו אבותי אם תמאן לקבל את מתנותיהם; ובצערם—גם לי צער.

—כל קרבן לא יהיה יקר בעיני בעד שלותך.—עניתי כמנוצח—ואם אאוות לקבלם, תדעי כי רק למענך אעשה זאת.

בדברי את דברי אלה זלגו דמעות מעיני רחל.

ואנכי הוספתי ואמרתי:

—הדבר בחזקת סכנה ולכן הרפי מבכי, הן עוד יום גדול לפנינו מחר בהלך אבותינו אל הברית לבית קרובנו. ולעת עתה חפץ הנני לסלק לך עוד חוב אחד המגיע לך ממני: הנני לתת לך תירוץ מספיק על אשר נכנסתי לתוך דברך כאשר חפצת לענות לאבי על שאלתו: מדוע מאסת בגנסיא מהיות היא הרעיה השניה להביאך אל ביתנו.

—ומדוע עשית כן?—שאלה.

—כי יראתי פן תוציאי מפיק דבר שלא כהוגן על גנסיא—עניתי—ואבי—הן יצחק ובנותיו חשובים מאד בעיניו.

—חכם אתה—ענתה רחל—כי אני בתומי אמרתי לספר את האמת כמו שהיא, ואתה את נפשי הצלת; ועלי לשלם לך בעד זאת על פי דרכי, אך נעזוב הדבר עד למחר כי הזמן והמקום בחזקת סכנה.

—ובכן היי בשלום—אמרתי לרחל, ובלאט יצאתי אל חדר הכירים אשר שם הכינה לי אמי מקום לנוח.

רחל קמה לפנות בוקר. ובחפצה להכין הכל טרם יקומו אבותי, לכן מוכרחה היתה להעיר גם אותי, אשר ישנתי בחדר—המבשלים, ותעש זאת באותו האופן ממש אשר עשתה זאת בבוקר יום שני של פסח. בקום אמי בבוקר ובמצאה כי היתה כבר הוכן, ורחל כבר הסיקה את התנור ותכן את הבשר והדגים עם כל מכשיריהם כבעלת-בית בקיאה, והכל בסדר נכון ובנקיון מיוחד—חבקה את רחל, ומרוב חושה בה בכתה, ותאמר: עתה ידעתי כי צלח ומאושר יהיה אברהם בני, כי נערה יקרה ונחמדה כזאת נפלה לחבל לו.

בקום אבי יצאנו אל חדר רחל לשתות תה. אבי, אשר את הכל ראה וידע, היה גם הוא עליון ושמח בבוקר ההוא, אבל את שמחתו כבש בלבו, כי כאיש מיושב בדעתו לא חפץ כי שמחתו אשר ישמח בכלת בנו תקלקל את הצד המסחרי אשר בהשידוך הזה. אך מבלי אשר הרגיש בעצמו, דיבר גם הוא טובות באזני רחל, ויהללה בפניו כולנו. והדבר הזה היה גם לי, גם לה למשיבת נפש.

כלינו לשתות תה ונלך אל בית-הכנסת, ורחל עם אחיותי הקטנות נשארה בבית. מבית-הכנסת הלכו אבותי להכניס בבריתו של אברהם אבינו את היהודי הקטן החדש, ואני שבתי הביתה. בבואי מצאתי את רחל לבדה, כי כבר האכילה את אחיותי הקטנות, אף חלקה להן אגוזים ותשלחן החוצה לשחק, והיא נשארה בבית ותחכה לבואי.

שעתים עברו עד אשר שבו אבותי, ושתי השעות האלו עברו עלינו כשני רגעים. ישבנו ונדבר על העבר ועל העתיד, בנינו לנו מגדלים הפורחים באויר, אף נשבענו לבלי התר את אגודתנו לו גם יהיו חיינו תלויים לנו מנגד בעד זאת. אך זאת אמרתי לה כי כל אושרנו רק בידה הוא, ואם היא תעצר כח לעמוד בקשרי המלחמה עם אביה, אז לי עצה ותחבולה להפר עצת אבי אם יחפוץ לתת לי נערה אחרת.

שתי השעות הארוכות והקצרות האלו היו לי היותר נעימות והיותר טובות אשר כמוהן לא היו לי כל ימי חיי עד העת ההיא. ואף כי עלי היה לחכות עוד חמש או שש שנים עד שתהי רחל כלה שלי, בכל זאת התקוה הטובה והידיעה הברורה כי נפש יקרה כרחל נכונה להקריב את כל אושרה והצלחתה למעני, המתקין לי את השעות ההנה. ובלב נכון ורוח שוקטה עזבנו איש את רעהו בהשמע קול צעדי אבותי השבים הביתה.

סעודת הצהרים לא ארכה ביום ההוא, כי אבותי כבר אכלו בסעודת המצוה כמעט כל צרכם. ואבי, אשר זה היה דרכו תמיד בעת אשר שתה מעט יין ליהפך מאיש קנאי וקפדן לאיש טוב המזג ורך הלבב, דיבר טובות באזני רחל ובאזני אני, ויבקשנו לבל נדאג ולבל נעצב, כי יעשה הכל למעננו ולטובתנו. אחרי אשר כלינו את סעודתנו, ואבותי הלכו לנוח מעט, שאלתני רחל:

—מה היה לאביך כי נהפך פתאום מאיש קשה כארז לאיש רך כקנה?

—כך אמרו חכמינו:—עניתי—”כל המתפתה ביינו—יש בו מדעת קונו”. ויען כי אבי שתה מעט יותר מן המדה בסעודת המצוה, נכנס יין ויצא סוד. ולכן קרע סגור לבו לפנינו. וזה לך האות כי לבו רק טוב עלינו.

—בכל זאת—אמרה רחל—יראה הנני כי ממנו תפתח הרעה על אגודתנו.

—ואנכי אדמה—עניתי—כי אם רק יעלה ביד לדחות את זמן חתונתנו בכלל עד העת אשר יעדתי, אז יחפוץ גם אבי יותר כי אקח אותך מאשר אקח אחרת, אם רק יעלה בידך להניא את אבותיך מתתך לאחר עד העת ההיא.

—והאם עודך מסופק בדבר?—שאלה רחל.

—בי הנני בטוח, אך בך הנני מסופק.

—מה ביני לבינך?—שאלה.

—אני הנני קר המזג וקשה העורף.—עניתי—ועוד זאת: הן גבר אני ולא אשה, והיום או מחר אצא מרשות אבי ואז נקל יהיה לי להפר את כל מחשבותי; אבל את, הנך חמת המזג ורכת הלב, ולזה—גם אשה, ועד אשר תנשאי לאיש עליך להיות ברשות אביך, ומי יאמר כי לא תקשי יד אביך עליך לתתך לאיש מבלי חכות עד אשר תהיי לבתולה זקנה בת עשרים שנה? ואת לא תוכלי להפר את עצת אביך מרפיון רוחך.

—אנא, אברהם—התחננה רחל—אל נא תפר את שמחתי היום במחשבות נוגות כאלה. הן גם אבותי אינם גזלנים ורק את טובתי ידרשו.

—כן דברת, יפתי, עניתי, ועיניי זולגות דמעה—אבל אבותינו ידרשו את טובתנו לפי דעתם והלך רוחם הם, ולא לפי דעתנו והלך רוחנו אנו. ולפעמים טובתם—רעה היא אצלנו, ועלינו, איפוא, לעמוד בקשרי המלחמה, מזוינים בכל מיני תכסיסים. ואם את זאת נעשה, אז אבטח ולא אפחד כי עשה נעשה וגם יכל נוכל.

לדברי אלה נהרו פני רחל, ותשלם לי במבט עיניי, אשר חדר לתוך לבבי כחץ שנון.

—עתה עלינו לסדר את סדר היום.—הוספתי—כי בערב הזה עלינו לעלות על מטותינו במקדש היותר אפשרי, כי הן כמעט לא נתנו שינה לעינינו אמש. ולמחר בערב עלינו לבקש תחבולה למען נוכל להיות ערים כל הלילה ולדבר דברינו באין מוחה טרם נפרד, אולי לימים רבים, כי אבי הן יקרא מלחמה על אביך עוד באסרו חג, ובודאי יגזור עלי לבלי בוא אל ביתכם עד אשר ימלא אביך את הבטחותיו, ועלי הן לשמוע בקולו; כי אם לא כן אעשה יגדל הפרץ עוד יותר ויותר, ואז אולי לא תהי תקוה לאחריתנו.

—אנכי דברתי עם רבקה בת צבי רעותי—אמרה רחל—והיא נואתה לבוא אל חדרי ולישון על מטתי במקומי כל ליל המחרת, ואנכי אצא מחדרי הפרוזדורה, ואתה מחדר-המבשלים תבוא שמה, ונוכל לדבר באין מפריע.

—לך עצה ומזמה.—עניתי לרחל—והדבר הזה יתן תקוה בלבי, כי תמצאי עצה גם אז אם תקשי יד אביך להשיאך לאיש טרם יבוא מועד.

—תקותי תאמצני.—ענתה רחל.....

עוד לא כלתה את דבריה, ויואל חברי בא הביתה עם עוד אחד מחברי, מנדל בן משה שמו, ויברכוני בברכת "מזל-טוב". ויאל סיפר לי כי זה כשנה הנהו עובד עבודתו בתור מלמד בהכפר פטרופלובקה, אך המלאכה הזאת לא תישר בעיניו ויבקש לו תחבולה איך להחלץ ממנה, אף כי כבר ירויח יותר ממאה וחמשים רובלים ל"זמן", בעת אשר גם לחמו ניתן מידי בעליו. ומנדל הגיד לי כי אביו ר' משה השוחט ילמדהו כבר שחיטה, ובקרוב הימים יהיה לשוחט גם הוא.¹

קבלנו בסבר פנים יפות הגשנו לפנייהם תה ומגדנות, אשר הכינה רחל עוד בבוקר מספיק, ובין כה וכה באו גם שלש נערות מרעיות רחל לברכינו: איידל בת יהושע, גנסיא בת יצחק ואיידל בת ישראל, אחד מבני המושבה העשירים.² כשעה הוסבה שיחתנו על דברים של מה בכך, אחרי כן הציע יואל כי נלך מעט לשוח לרוח היום. הצעתו נתקבלה. אך יען כי בימים ההם עוד לא נהגו במושבה כי יצאו בחורים ובתולות לשוח יחדיו, לכן הציעו הנערות כי הן תלכנה אל עבר

¹ [בחלק ג' פרק "אל שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידיים", מלמד כותב שמנדל, בן של משה השוחט, היה שוחט בהכפר הגדול ז'רֶבֶץ. בעתון "המליץ" 26 (יולי, 195, ע' 3) כתוב שהשמו של השוחט ב"זֶרְעֵבֶץ" היה "ר' מ. מ. ש"ב" [מנחם-מענדל שוחט ובודק], וב"המליץ" 3 (יולי, 1895, ע' 5) כתוב ששם המשפחה של השוחט שם היה ליפשיץ. על פי זה, ר' משה שוחט היה ר' משה ב"ר יעקב ליפשיץ שמופיע ברשימת האוכלוסיה של מֶזְרִיץ משנת 1858].

² [איידל בת יהושע מורוזוב, גֶנְסִיָא בת יצחק פוליאקוב, ואיידל בת ישראל שולקין].

אחד מהרחוב, והנערים—אל עברה השני, ובשובם—יפגשו אלה עם אלה ויחזו זה את זה, ואחרי כן ילכו הלאה, וחוזר חלילה. גמרנו—ועשינו. הנערות לקחו ברכת הפרידה מאתנו ותצאנה ראשונה, ואנחנו הנערים—אחרונה. וככה טיילנו עד המנחה. מנדל חברנו נפרד מאתנו עוד בטור הראשון בעברנו לפני בית אביו, ואני ויואל הוספנו לטייל עד הערב.

בדרך סיפר לי יואל, כי נפשו קצה בלחם המלומדות וחפץ לעזבה, אך יען כי אין כסף בידו, לא יוכל לעשות דבר. אף סיפר לי כי הציעו לפניו שני שידוכים: אחד—עם איידל בת ישראל, והשני—עם גנסיא בת יצחק, ולא ידע באיזו מהן לבחור, לפי שאבות שתיהן הפריזו לנדן בנותיהם אלף אלף רובלים, ולכן ישאל בעצתי. הגדתי לו כי בדברים כאלה אין לשאול עצה אפילו מחבר נאמן כמוני, אך לפי דעתי גנסיא לא תחפוץ בו, למרות רצון אביה, כי יודע הנני נאמנה, כי נפשה בחלה בחובשי-בית-המדרש; וכן הגידה במו פיה בפני, ובפני הנערות אשר היו בבית מחותני ישראל ביום ראשון של פסח.

—ומה דעתך לעשות אחר החתונה?—שאלתי את יואל.

—ישראל אבי-איידל הבטיח לי כי יפתח למעני איזו חנות בהולייפולה—השיבני יואל—ואם מעט יהיה כסף הנדה. ילוה לי ככל אשר ידרש המסחר.

—הדבר הזה—אמרתי—איננו רע כל כך, כי גם בעיני טוב יותר להיות סוחר מלהיות אפילו רב גדול בישראל.

—ואתה מה דעתך לעשות?—שאלני יואל.

—חילוק גדול ביני לבינך—אמרתי ליואל—אתה הנך כבר בן שבע עשרה שנה ויותר. הבן הבכור לאמך וחופשי מעבודת-הצבא, ולכן תוכל לקחת לך אשה גם עתה. אבל אני הנני נער בן שש-עשרה שנה, הקטן בבית אביו, ועלי עוד לעבוד בצבא; האוכל להעמיס רחיים על צוארי לעת כזאת? מחותני, אמנם, הפריז לנדן בתו סך מאה וחמשים רובלים, אף הבטיח לתת לנו מזונות משך חמש שנים אחר החתונה וגם להלבישני ולהנעילני עד החתונה, אך כמוהו—כפרעה: מבטיח—ואינו עושה, גוזר—ואינו מקיים, ולא אדע עוד איך יפול דבר.

—אבל הן רחל כלתך היא הנערה היותר יפה בכל המושבה—אמר יואל—ולקחת נערה יפת-תואר כזאת הן יאות כל חתן אפילו בלי מוהר ומתן.

—כן דברת, יואל—עניתי—אך הילבש איש ערום מנעלים מבריקים? הן יהיה לשחוק בעיני כל. ואף כי רחל יפה היא מאד, הן רק איש אשר לו כסף, בגדים ופרנסה טובה יכול לקחת לו אשה כזאת בלי מוהר ומתן; אבל האיש אשר שלש-אלה אין לו—בל יהיו לעשות זאת כי את נפש נערה יפה ותמימה הוא חובל.

—דברך נכוחים למבין—ענה יואל בתמימות—אך היבצר ממך ללמוד את מלאכת השחיטה ולמצוא את פרנסתך בכבוד?

—בכבוד?—עניתי בתמימה—לא! יואל חברי, כבוד כל כלי הקודש אשר לישראל, הוא רק עד פתח בית-הכנסת ולא יותר. ובכבוד מצומצם כזה לא אחפוץ. חפץ הנני להיות איש עומד בשרות עצמו וכבודו ילוננו על דרכו החיים תמיד. אם יעלה הדבר בידי—לא אדע, אך אם גם אאלץ ללמוד את מלאכת השחיטה, הן תהי לי רק כמעברה לעבור בה מן הקודש אל החול.

ועד העת ההיא לא אניח מכשול על דרכי, לו גם יהיה המכשול נערה יפה וטובת חן כבת ישראל.

— בדעת תדבר—ענה יואל בהתלהבות—אך איכה תוציא את שאיפתך מן הכח אל הפועל? והיכול נער כמוני או כמוך להלך בגדולות ובנפלאות ממנו?

— בגדולות לא אהלך—עניתי אחרי דומיה קטנה—כי "תפשת מרובה—לא תפשת", אמרו חכמינו, וכל דבריהם אמת וצדק; אבל האין לי רשות להיותי איש פשוט, אך בלתי תלוי בדעת אחרים, ולמצוא את לחמי לנפשי, פעם בריוח ופעם בצמצום, אך בכבוד כזה כאשר אבינהו אני ולא כאשר יבינהו אבי ורבים כמוהו?

— אבל מספרים—הוסיף יואל—כי נפשך קשורה בנפש רחל ולא תוכל לעזבה לעולם.

— וגם לא אחפוץ. —הוספתי על דבריו.

— ואם היא לא תחפוץ לחכות לך? —שאל יואל.

— אז הן לא תחפוץ בי. —עניתי—ובעל כרחי אין בדעתי לקחתה, לו גם אהבנה כנפשי.

— איש קשה עורף הנך—יצא מפי יואל כמעט בחימה.

— יוכל היות—עניתי—אך קשיות עורף לא בכל עת חסרון גדול היא כאשר תדמה, ולפעמים תביא גם תועלת מרובה. אבל הגידה נא, יואל מי הגיד לך כי אהבתי את רחל במדה גדולה כזאת? הן כמוה כמוני לא דברנו מזה לשום אדם בעולם, ועד יום ראשון של פסח כמעט לא הכרנו איש את רעהו, וכל ימי הפסח כמעט לא זזה ידי מתוך ידה; ומבטן מי יצא הסוד ויהי לשיחה בפי כל?

— לדבר הזה אין לתמוה:—ענה יואל בתמימות—האחת—כי גם בהשערה בעלמא יוכל כל אדם להבין זאת, יען בהציגו את עצמו במקומך יבין, כי לו נפלה נערה יפה כרחל בחלקו, לא היה נפרד ממנה בעד כל הון; והשנית—נשים המוזרות בלבנה תאמרנה, כי כל חתן הבא לבית מרים אשת ישראל מחותנך, לא יוכל לעזוב את בתה, כי יודעת היא לעשות איזו סגולה על ידי סמי מרפא אשר על ידם תקשור בחבלי אהבה את החתן אל בתה, עד כי לא יוכל להפרד ממנה לעולם.

— הוי, יואל, יואל!—קראתי ואשחק בקול—כדבר אחת הנשים הזקנות המאמינות בכל הבל תדבר. ואנכי בהבלים כאלה לא אאמין. רק זאת אדע נאמנה כי לו היתה רחל כעורה או בעלת מום, גשמי או רוחני, לא הייתי אוהב אותה מעולם, לו גם היתה אמה משקה אותי כל מיני סמי מרפא שבעולם.

— גם אנכי לא אמרתי זאת כדבר שאין להרהר אחריו—ענה יואל כמתנצל—אך אמרתי כי על ידי הנשים הפתיות האלה יצא הקול.

— האוכל לאמר כי לילה עתה בשעה שהשמש זורחת על ראשינו?—אמרתי ליואל—ולכחש בפניך, יואל חברי, אשר כל נסתרותי גלויים לפניו וכל נסתרותי יגלה לפני, אחשוב לעון גדול מנשוא.

ככה הלכנו ונשוחח. ובעת אשר נפגשנו עם הנערות ראיתי כי גנסיא בת יצחק ואידל בת ישראל מסתכלות מאד ביואל, ואבין כי רק למענו באו היום אל ביתנו לבקרנו, ואפן אל יואל ואומר לו:

—הן הנערות מסתכלות בך, וכפי הנראה מצאת הן בעיניהן. ולו בעצתי שמעה איידל בת ישראל, כי עתה הייתי מיעץ לה לקחת מעט מסמי המרפא אשר למרים מחותנת, להשקות, ואז היה השידוך נגמר בכי טוב.

—ומעט גם מיפי תוארה של רחל ארוסתך—הוסיף יואל בשחוק—כי בלעדי זאת גם סמים לא יועילו, כאשר אמרת, ואין חכם כבעל הנסיון.

ונלך אל בית-הכנסת להתפלל. בשובי אחר תפלת ערבית הביתה ואחר אשר כלתה סעודת הערב, ואבותי הלכו לישון ואנחנו נשארנו לבדנו בחדר רחל, פנתה היא אלי ותאמר:

—אף כי כבר גמרנו בינינו לנוח הלילה, חפצה הנני בכל זאת לשאול אותך דבר אשר תערג נפשי לדעתו: בעברכם היום לפנות ערב על פנינו, ראיתי אותך ואת יואל משוחחים בענין עמוק; ולכן חפצה הנני לדעת את שיחתכם, כי הבנתי כי גם אנחנו הנערות היינו לשיחה בפיכם.

—כן הדבר.—ענית.

ואספר לה את כל אשר סיפר לי יואל, לא כחדתי דבר. אף הגדתי לה כי לבי יכני על אשר בעצתי הסירותי את לב יואל מאחרי גנסיא, והדבר הזה לא יתכן. אף כי לעגה לי גנסיא ביום ראשון של פסח, בכל זאת הן לא עשתה לי כל מאומה רע כי אשלם לה רעה גדולה כזאת. ואולי רק מפני אשר התקנאה בך דיברה את דבריה ביום ההוא.

—לא, אברהם—ענתה רחל—הבה ואגידה לך את אשר נדברנו בינינו אנחנו הנערות: שתיהן סיפרו לי, וכל אחת על פי סוד, כי אבותיהן שאלו אותן אם ייטב יואל בעיניהן. ובאמרי להן כי מאושרות הנה, כי אבותיהן ישאלו לרצונן ואותי הן לא שאלו אבותי ויבחרו בך לחתן לי, פנתה גנסיא אלי ותשאלני: ומה? האם לא יישר אברהם בעיניך? ואברהם—אשר תחלתו היתה באונס, הן גם הוא סופו—ברצון; ובכל פעם אשר תוכל תזכיר לי את הדבר הזה. ודבריה אלה הם כמדקרות חרב אל לבי.

—לחינם הנך כועסת על גנסיא.—אמרתי לרחל—כי הן בדבריה אלה הראתה לדעת כי כחך אתך להפוך את האונס לרצון, והדבר הזה הן רק יספר בשבחך. ולפי דעתי טוב יותר תחלתו—באונס, וסופו—ברצון, מתחלתו—ברצון וסופו—באונס.

—לא לחינם יאמרו על הלומדים—אמרה רחל כמעט ברוגז—כי כח בידם להתיר את האסור ולאסור את המותר; הן היום הראית לדעת, כי כל דברי גנסיא רק בשבחי נאמרו. ועלי, איפוא, להחזיק טובה לה, לפי דבריך.

—אמת הדבר—ענית לרחל בשחוק קל כדי לפייס דעתה—אנחנו יכולים לאסור את המותר ולהתיר את האסור. אבל רק אז כאשר יש ספק בדבר והדעת נוטה לכאן ולכאן; אבל להתיר את האסור ודאי לא יהיו אפילו הלמדן היותר גדול.

—הדבר אשר לך הוא ספק—ענתה רחל—הוא אצלי ודאי, כי רק להקניטני היתה כוונתה היום.

—כוונתה?—עניתי בהטעימי את המלה הזאת—לא על פי כוונת כל אדם ידינוהו הדיינים, אך על פי הנזק אשר עשה או אשר הסב במעשיו או בדבריו. הוא הדבר אשר אמרתי: ברצות גנסיא להכלימך דיברה, בלי רצונה, בשבחך.

—יפה דרשת—ענתה רחל בבת-צחוק—ולו שמעה גנסיא את דרשתך זאת כי עתה אחרת היתה חושבת על אודותיך.

—לי אחת היא—אמרתי—איכה תחשוב גנסיא על אודותי; כל מעיני אך לדעת איכה תחשבי את על אודותי.

—את זאת אוכל להגידך—ענתה—אתה הוא האיש היקר לי מכל חמודות תבל.

גמרתי את שיחתנו, באמרי כי עלינו ללכת לנוח ולהכין עצמנו לליל מוצאי יום-טוב.

יום אחרון של פסח הצטיין מאחיו שהלך לפניו רק בזה, כי קרבת עת הפרידה עננה ענן-עצבות על פני שנינו. ואמי אשר הבינה זאת השתדלה בכל מאמצי כחה להחליש את העצבות ולהמתיק לנו גם את היום ההוא; ולכן לא עזבתנו לבדנו כל היום ההוא. ובדבריה תארה לפנינו את עתידותינו בצבעים בהירים, ותבטיח לנו כי תעשה כל אשר בכחה לשכך את חמת אבי על אבי רחל. אם עלה הדבר בידה—ימים יודיעו.

במוצאי החג אחר הבדלה הועמד המיחם, וכל בני הבית ישבו לשתות תה, וגם אני ורחל בתוכם. אבי, אשר הבין גם הוא כי נפשותינו מרות לנו, הואיל לנחמנו ולדבר על לבנו לבל נעצב. כי לא תאונה אלינו רעה. ואם גם יתקוטט עם אבי רחל, הן רק לטובתנו יעשה זאת, ולכן עלינו לקבל הכל באהבה. ולרחל אמר, כי לא תעצב אם לא יוכל אברהם לבקרה לעתים תכופות, כי עוד יבאו ימים טובים אשר לא יפרד ממנה; ועד העת ההיא עליה לשתב במנוחה ולבלי התרגש. רחל לא הבינה אל מה ירמזון דבריו אלה, אך אנכי הבנתי כי אבי יאמר לאסור המלחמה עוד תיכף אחר חג הפסח. ולמען לא יפריעני הדבר מלימודי, הודעתי לאבי כי למחר בבוקר, אחרי אשר תסע רחל אל בית אביה, אתיישב בבית-הכנסת לא בתורת ארעי אך בתורת קבע; ולא אבוא הביתה אלא לאכול בלילי שבת וביום השבת. ובשאר הימים יואיל נא לשלוח לי את לחמי לבית-הכנסת כאשר עד כה.

ולמה לך ללון בבית-הכנסת?—שאלני אבי—הן בקיץ לא תלמד בלילה, ובכן טוב לך ללון בבית.

—אך הימים הן יגדלו מיום ליום—עניתי—ובחפצי לקום כעלות השחר, ולכן טוב לי ללון בבית-הכנסת, לבל יפריעני דבר מלימודי.

—עשה כאשר עם לבבך—ענה אבי—כי בדבר הזה הנך מומחה יותר ממני.

אחרי אשר גמרנו את סעודת הערב, נפרדו אבותי ממנו, ונותר לבדנו בחדר רחל. תיכף באה רבקה בת צבי בעל הבית אשר גרנו בו, ותשב עמנו כשעתים, עד אשר לא נשאר לנו שום ספק

כי אבותי כבר ישנו שינתם. אז יצאנו מן החדר אל הפרוזדור ורבקה עלתה על מטת רחל ותשכב.

עד השעה השלישית ישבנו ונשוחח. הבענו איש לרעהו את כל אשר בלבבנו. פעמים רבות שמחנו על ההוה היקר לנו מחיינו, אך גם הורדנו דמעה על העתיד המסופק אשר לפנינו. אין בכחי לתאר על הגליון את כל אשר דברנו ואשר חשבנו בלילה ההוא.

בשעה השביעית בבוקר עמדה מרכבת איון אוברובסקי שנית לפני בית אבי ותחכה לקחת את רחל ולהביאה אל בית אביה. רחל ניגשה אל אבי ותקח ממנו ברכת הפרידה. אני ואמי יצאנו מן הבית ללוותה. טרם תעלה רחל על המרכבה ניגשה אל אמי ותפול על צווארה ותרם קול בכי, והדמעות פרצו מעיניה כפרץ מים רבים. נבעתנו מאד. ואמי שאלה:

—מדוע כה תבכי, בתי? מי עשה לך רעה? או מי פגע בכבודך?

רחל לא יכלה לענות דבר. רחמי אמי נכמרו על רחל ותבך גם היא. אנכי עמדתי מן הצד ואסתכל בשתי הנשים הבוכות ואתאפק מלבכות, אך בכל זאת הזילו גם עיני דמעות אחדות. חכינו מעט עד אשר שב רוח רחל אליה ותמה דמעותיה מעיניה, ותאמר:

—סלחי נא, אמי היקרה, כי כה בכיתי. לא מאשר עשה לי איש רעה בביתכם בכיתי; אך אחרי כל הכבוד, הרחמים והאהבה אשר מצאתי בביתכם, תקש עלי הפרידה כפרידת נשמה מן הגוף.

והפרידה הזאת הזילה דמעות גם מעיני. ורחל אמרה אל הרכב:

—הפוך ידך ועבור! כי עוד מעט ותתקבצנה כל נשי המושבה לראות בנו ולדעת מה קרה לנו.

רחל נסעה הביתה, ורבקה בת צבי לוותה אותה. ואני, בלב נשיב ונדכה, הלכתי לבית-הכנסת. בלכתי—נקרה מחשבה אחת במוחי: הן רחל היא, מלבד חמה ומהירתה, גם רכת המזג, ובנקל יוכל כל איש לקשור את לבבה לו, אם אך יראה לה התקשרות מרובה, ואת זאת הן הגידה היום במו פיה, כי במשך יומיים אשר שהתה בביתנו נקשרה נפשה בנפשות בני ביתנו עד כי קשתח עליה הפרידה כפרידת נשמה מן הגוף. האם לא יוכל להמצא איש אשר יראה לה אותות חנינה יותר מאשר מצאה בביתנו. ואז הן יכול להיות כי תעזבני לעולם. הסחתי את המחשבה הזאת מלבי בחזקה, באמרי: הן אהבתה לאבותי ולביתם היא רק תולדות אהבתה לי, ולכן לא אוכל להאמין כי תמירני באחר. ובכן נחה דעתי מעט. ובלב מלא תקוה טובה באתי אל בית-הכנסת.

[24] המלחמה החלה

ביום ההוא אחרי תפלת שחרית ניגש אבי אלי ויאמר:

—מהיום הזה עד אשר ארשה לך, לא תדרוך כף רגלך על מפתח בית ישראל מחותנך. הדבר הזה הוא לטובתך ולכן אקוה כי לא תתנגד לזה.

לא עניתי לאבי דבר. ואבי קבל את שתיקתי כהודאה.

להסיח את רחל מלבי לא יכלתי, ולכן הסחתי רק מדעתי, למען אוכל ללמוד ביתר שאת ויתר עז מבראשונה. כי עד הימים ההם עסקתי בתורה רק לשמה, ומעתה עלי לעסוק בה לשם מלאכה, כלומר: לשם מלאכת השחיטה אשר בה קוייתי למצוא את עגול ההצלה. אך רחל, כפי הנראה, לא הסיחתי מדעתה אפילו שעה אחת. בכל יום ויום אך השמיע פעמון השעון את השעה השלישית אחרי הצהרים, היתה שולחת אלי את אחותה הקטנה, ילדה בת חמש שנים. ובידה שק קטן ונקי, אשר תפרה רחל לדבר, מלא כל מיני מאפה-תנור או צלי-אש אשר אפתה או צלתה למעני. הדבר הזה השקיש מעט את לבי הסוער. והנערה הקטנה הזאת היתה עושה משלחתה זאת בזריזות נמרצה למען לא תעיר תשומת-לב אנשים מן הצד לדבר. כה נמשך הדבר עד ראש חודש סיון אשר עד היום ההוא לא ראיתי את רחל ולא דברתי עמה ולא ידעתי מכל הנעשה בבית אבותיה. גם מכל הנעשה בבית אבותי לא ידעתי, מלבד הלחם, ולפעמים גם איזה לפת, אשר היה מביא לי אבי מביתו. בבית-הכנסת שמעתי כי כבר נסע ישראל חרובה אף שבו ויותר לא ידעתי.

ביום ראש חודש סיון, בהביא לי הילדה הקטנה את מנחת רחל, הגידה לי כי רחל בקשה אותי לבוא אל ביתם וכי אבותיה נסעו מביתם ועד ערב לא ישובו. את חפצה מלאתי ואבוא אל ביתם. בבואי מצאתי את רחל יושבת ותופרת. ניגשתי אליה ואשב ממולה אצל השלחן. היא פנתה אלי ותאמר:

— ברוך בואך, קראתיך הלום כי חפצה הנני לדבר עמך בענין נכבד הנוגע לשנינו; ואף כי אין איש אתנו—עלינו להזהר מאד, כי בכל רגע ורגע יוכל איש זר להכנס אל ביתנו. דע כי אבי הביא למענך מחרקוב שעון של כסף וארג להכין ממנו ערך בגדים למענך; אך אביך בראותו את החפצים האלה קראם בשם: "סמרטוטיך", אף קצף על אבי ואמר כי בשום אופן לא יתן לך לקחתם. ועתה מצאתי לנחוץ להגיד לך את זאת ולשמוע עצתך.

עוד לא כלתה רחל את דבריה, ואבי, אשר כפי הנראה ראה אותי מרחוק הולך אל בית ישראל, יצא מביתו ויבוא גם הוא אל הבית. בראותו אותי יושב ומדבר עם רחל, ניגש אלי וישאלני:

—אולי יש בידך מעט טבק? כי כלה הטבק אצלי וגם בחנות לא מצאתי לקנות מהמין אשר הרגלתי בו.

נתתי לו מעט טבק, והוא שב הביתה מבלי הגד גם לי, גם לרחל מאומה. כפי הנראה חפץ אבי כי אוכל כי יודע הוא דבר היותי בבית ישראל, למרות פקודתו, ולא אוכל לכחש ולומר: לא היו דברים מעולם.

למראה אבי נשארנו שנינו כשני נציבי שיש. אך כאשר עזב אבי את הבית שבה רוחנו אלינו. ורחל הוסיפה להגיד לי:

—אינני יודעת מה היתה מטרת אביך, בבואו היום פתאום אל ביתנו, אף את הדבר הזה נשאר לעת אחרת, ועתה נדבר על דבר נכבד אשר אין להחמיצו. הגידה נא, מה נעשה עם המתנות? עוצה נא עצה!

—לא נעשה כל מאומה.—ענית.

—והבגדים?—הוסיפה לשאול.

—ינוחו בשלום על משכבם.—עניתי בבת-צחוק—יריבו להם אבותי עם אבותיך כנפשם שבעם, וכל זמן שאין הדבר נוגע אל עצמנו ובשרנו לא נתערב בדבר; אך אם תראי כי עתידותנו בסכנה אז תודיעיני, ואבקש עצה איך לתקן הדבר.

—החפץ הנך לראותם?—שאלתני רחל.

—גם להביט עליהם לא אוכל.—עניתי—כי לגעל-נפש לי חפצים כאלה אשר יריבו אבותי ואבותיך על אודותם ועוד יקראום בשם: "מתנות", והרי אני בעיני אבותינו כעשו אשר מכר את בכורתו בעד נזיד עדשים.

רחל ניגשה אלי, ותאמר:

—את תשובתך זאת ידעתי עוד טרם תוציאנה מפיק, אך לראשונה אמרתי אולי תשא פני לדבר הזה כאשר הבטחתני; אך בתתך טעם לדבריך, מצאתי גם אנכי כי צדקת במשפטך.

—רב תודות לך, יפתי—אמרתי לרחל—כי שכלך החל להתגבר מעט על לבך ומחלת לי על הבטחתי, ותוצאות טובות נשקפות לי מזה.

נפרדתי מרחל ואעזוב את הבית בחפזה, כי ידעתי כי אבי שומר את צעדי.

כל ימי השבוע עד חג השבועות לא דיבר אבי עמי על דבר היותי בבית מחותני ביום ההוא. אך בשבתנו לאכול את סעודת הערב בלילה הראשון של שבועות שאלני אבי:

—הן הובטח הבטחתני, בני, כי לא תבוא אל בית ישראל עד אשר ארשה לך, ומדוע באת אל ביתו ביום ראש חודש סיון?

אף כי לא הבטחתי לך זאת במו פי—עניתי—לו גם תחשוב את שתיקתי כהודאה, לא עברתי על מצותך ואת פקודתך שמרתי: לא אל בית ישראל באתי, אך אל חדר רחל, והדבר הזה הן לא אסרת עלי. ורחל הן לא תספר מזה לאבותיה.

—אך מה יאמרו הבריות?—שאל אבי—הן יאמרו אך נקשרה נפש אברהם ברחל. והדבר הזה הן יכביד עלי לבוא אל עמק שוה עם ישראל כי יבטח באהבתך אל בתו.

—האם רק למען אשנא את רחל ארשת אותה לי?—שאלתי את אבי בצחוק.

—זאת לא זאת—ענה אבי—אך אם גם תאהבנה אין לך להראות אהבתך לעין כל. הדבר הזה יוכל להזיק לשאר הדברים הנחוצים לכל שידוך מלבד האהבה.

—שמע נא, אבי—אמרתי בקול שופט—אף כי ישרה הנערה בעיני, לא אתנגד לך אם תתיר את אגודתנו ואם תקיימה. אך אל נא תדבר עמי על דבר מתנות ובגדים כי קצתה נפשי בהם. וגם זאת אבקש ממך כי לא תרעים את רחל, כי כמוה כמוני לא בקשנו ממך לתת את בנך לחתן לך ולמה תדאב את נפש הילדה, אשר לא עשתה לך מאומה רע, בעד איזה דברים קלי הערך.

לדברי אלה חרה אף אבי מאד, ומיראתי פן יניף ידו עלי להכותני, עזבתי את הבית ואלך אל בית-הכנסת להגיד "תיקון שבועות". הלילה לנתי בבית הכנסת ולכן התפללתי עם הותיקין;

ואבי אשר היה נוהג להגיד "תיקון-שבועות" בביתו על כוס תה, בא כתום תפלת הותיקין להתפלל עם המנין השני. מהרתי הביתה לאכול מאכלי חלב כדת היום, ואת פני אבי לא ראיתי כל היום ההוא. אמי סיפרה לי כי אבי התמרמר עלי ויאמר כי עתה ברי לו כי מרים השקיתי את שקויה והנני עתה ביד רחל כחומר ביד היוצר. ומאד ידוה לבו כי הנני מחבל את כל מעשה ידיו, והנני בעיניו כמאבד עצמו לדעת. אמי בקשתו כי ירחם עלי ואל יוסיף להרעימני, אך יתקוטט עם אבות רחל בכל אוות נפשו, ואם חפץ יבטל גם השידוך, אף כי לדאבון לבה היא יהיה הדבר-הן אותי לא השקתה מרים שום סמים, ובכל זאת הנני אוהבת את רחל בכל נפשי" — אמרה אמי — אך למען לא תפריע את אברהם מלימודו ומלהגיע אל מטרותו, הנני מסכמת גם לזה".

ביום שני של שבועות לא דיבר אבי עמי מטוב ועד רע, והדבר הזה השכיח מעט את שאון רגשותי הסוערים, וממחרת חג השבועות שבתי אל לימודי בית-הכנסת.

באחד מהימים הראשונים לחודש אלול ואני יושב ולומד בלילה. הלילה היה ליל בהיר; הירח עוד לא שקע ורוח צח נשב בחוץ. פתחתי את החלון אשר אצלו ישבתי למען יחדר הרוח גם אל תוך הבית; ובפסקי לימודי שמעתי קול אנשים מתלחשים אצל החלון. הוצאתי את ראשי מן החלון לראות מי הם האנשים העומדים אצל בית-הכנסת בשעה מאוחרת כזאת. אך הוצאתי את ראשי, סרו האנשים מן החלון ויפנו לאחורי קרן מזרחית צפונית ויעלמו מעיני. יצאתי החוצה לראות מי הם. בבואי אליהם מצאתי את אבי ואת אמי ואת רחל נצבים על יד הכותל ומדברים; לא האמנתי למראה עיני, כי רחל היא הנצבת בזה וביחד עם אבותי! מבלי משים יצאה מפי השאלה:

— מה הנכם עושים פה הלילה כולכם?

— לשמוע אותך לומד בלילה באנו, ונמצא פה את רחל. — ענה אבי.

— ואת מה מעשיך פה? — שאלתי את רחל בפנותי אליה.

— הן אבותיך אסרו עליך לבוא אל ביתנו. — ענתה רחל בקול נפתש בגניבתו — ולא אוכל לראות פניך, ולכן החלטתי לבוא בכל לילה אשר הנך ער בו לשמוע, לכל הפחות, את קולך.

— בקרב הימים — אמר אבי — תוכלי לחדות בשמחה את פני אברהם, אך אל תדחקי את השעה. ובדבר הליכתך, רחל, אל בית-הכנסת לשמוע את קול אברהם בעת לימודו, אף כי אינני מוצא כל עון בזה, בכל זאת משום "מה יאמרו הבריות" איעצך לחדול מזה.

— רחל לא בעצתך תשאל — אמרה אמי — אך בעצת לבה, ואם לבה יצוה עליה ללכת לשמוע את קול אברהם בשעת לימודו, התלך אז לשאול בעצתך?

— אם אברהם את! — אמר אבי כעס עצור — וכאמה — בנה.

— אמת הדבר — ענתה אמי — ובזאת אתפארה.

עזבתי, ואשוב אל בית-הכנסת אל לימודי. הרגשתי כי אבותי ורחל לא שבו תיכף הביתה. וזמן רב עוד עמדו שם והקשיבו.

[25] שתיים רעות

שתי רעות כתומן באו על אבי בעת ההיא. לא בא כל שנוי במצבו החומרי: פרנסתו לא נוספה ולא נגרעה מאשר עד כה. גם לא במצבו הגשמי: כל בני ביתו היו בריאים ושלמים. שבר על שבר הושבר אבי רק במצבו הרוחני: ביום הראשון לסליחות הגיעתו השמועה כי בנו השני שמריה, אשר עבד עבודתו בימים ההם בכפר הולייפולה, יצא לתרבות רעה: לא הרג, חס ושלום, את הנפש, לא גנב, לא המיר, חס ושלום, את דתו, אך.... גילח את זקנו. והשמועה הזאת דכאה לארץ את רוח אבי, עד כי התבייש לצאת החוצה פן יראו עליו באצבע כי הוא אבי הגלות. בכל הערים והכפרים אשר מסביב למושבתנו כבר נמצאו יהודים רבים מגלחי זקן וקצוצי פאה בימים ההם, אך במושבתנו עוד לא פרצו פרצה כזו בחומת הדת. אמי ראתה את אבי הולך קודר כל היום, אך על כל שאלותיה לא ענה דבר, מיראתו להוציא הדבר הרע הזה מפיו. לא עברו ימים רבים והדבר היה לשיחה בפי כל באי בית-הכנסת אשר למדתי בו. אף לא התביישו ממני ויספרו לי דברים כהיותם. אנכי, בשמעי את הרעה אשר עשה אחי—החיליתי לחפש בספרים מהפוסקים הראשונים ועד האחרונים; ואמצא כי על פי דין מותר לכל בן ישראל לגלח זקנו במספרים אפילו לכתחלה, ואפילו כעין תער. ולכן כאשר הגיד לי אחד מבני בית-הכנסת כי אחי גילח את זקנו, אמרתי לו: אולי גלחו במספרים כעין תער דבר המותר על פי דין. דברי אלה הוסיפו שמן על המדורה. ותפול הברה במושבה, כי אברהם בן זכריה יחפה על אחיו, ויאמר כי מותר לגלח את הזקן אף לכתחלה. השמועה הזאת עשתה את המושבה כמרקחה. כשמוע אבי את הדבר הרע הזה, מיהר אלי אל בית-הכנסת, וישאלני כעס מגולה:

—האמת הדבר כי אתה התרת לגלח את הזקן אף לכתחלה?

—אני אינני רב בישראל.—ענית לאבי—וגם לא אחפוץ להיותו; ולכן לא עלי לפסוק דינים בישראל. אך כאשר סיפרו לי כי שמריה גילח את זקנו, חפצתי להגן עליו מעט ולמצוא לו כף זכות, ולכן אמרתי: אולי גלחו במספרים כעין תער דבר המותר על פי דין לפי דעת כל הפוסקים מראשוני הראשונים עד אחרוני האחרונים. וראה, אבי, כי לא מלבי הוצאתי מילין; הן פה על השלחן מה"טור" וה"יורה-דעה" עד ה"חכמת-אדם", וכולם פה אחד יאמרו כזאת, ומה כל החרדה? אמנם כן, מפרשי ה"יורה-דעה" יספרו כי האר"י ז"ל לא היה מגלח כלל; אך האר"י לא היה פוסק, אך מקובל, ולא מפי הקבלה אנו חיים. ואם לא יהיה שמריה אחי חסיד גדול כהאר"י ז"ל, הן גם אז לא תפול חומת בית-הכנסת תחתיה. ואם יבא איש ויראה לי את המקור לאיסור זה, אז אודה לפניו כי שגיתי.

אבי לא יכל לענות לי מאומה, כי בהראותי לו את הדין שחור על גבי לבן, רפתה רוחו ומעליו; וילך וימסור דינו להרב.

בערב קראני הרב אל ביתו, וישאלני:

—איך מלאך לבך להתיר בפני כל עם ועדה, דבר אשר כל ישראל נהגו בו איסור מימי עולם ושנים קדמוניות?

—אנכי אינני פוסק;—ענית להרב—אך יען כי קם העם על אחי ועל בית אבי להכלימם עקב אשר עשה אחי את הדבר הזה, יצאתי להגן עליו. והאמנם שתי תורות הן? האחת—אשר נכתבה בספר מגדולי ישראל וגאונים, והשניה—אשר יבדו מלבם אנשים אשר אין להם אפילו

ידיעת תינוקות של בית רבן בידי ישראל?!

—אמנם כן—אמר הרב אחרי דומיה ממושכה—על פי דין צדקת; וגם נמצא בספרים כי רב פלוני היה מגלח בתחבולה זאת, ופלוני—בתחבולה אחרת, ולא רק במספרים אלא אפילו בתער ממש; אך יען כבר נהג העם איסור בדבר, הלוא דבר זה הוא מ"דברים המותרים—ואחרים נהגו בהם איסור" שאסור להתירם בפניהם.

אנכי לא התרתי—עניתי שנית—אך למדתי זכות על אחי; והן גם הדין הזה—דין מפורש הוא: "לעולם יהא אדם דן את חברו לכף זכות".

—אנא, אברהם—הוסיף הרב—צדקת בדברך, אך אל תוסף דבר כדברים האלה בפני עמי הארץ. וגם אנכי הנחותי את רוח אביך לבל ישפוך כל חמתו על אחיך, כי אז הן יוכל אחיך לעבור על כיבוד אביו, ודבר זה הן חמור מגלוח זקן.

המהומה שקטה. כי אחרי אשר לא קבלתי נזיפה גלויה מהרב על דברי אלה, הבין כל העם כי יש לי על מה לסמוך. ומהיום ההוא והלאה לא כהו עוד בצעירים רבים מגלחי זקן במספרים, אף כי היה הדבר לא לרצון בעיני הזקנים.

משל הוא בפי הבריות: "אם ראית צרה באה עליך—פתח לה שעריך" כי אח לצרה יולד. עוד לא עברה המהומה בדבר גלוח הזקן, והנה צרה אחרת באה על אבי: בליל ערב יום הכיפורים העירני אבי משנתי להקיף כפרות. מאנתי לקום. ואומר לאבי, כי מלבד שלפי דעתי אין צורך בדבר, עוד יש בו חשש חקי האמורי וקדשים בחוץ. כהלום רעם עמד אבי על יד מטתי ויאמר להקימני ביד חזקה. אך אמי הגינה עלי, באמרה אל אבי: הן ראית כבר פעם אחת כי אברהם לא מלבו ידבר, ובודאי יש סמך לדבריו בידי ישראל. ולכן זאת איעצך: הנה ר' מאיר לא רחוק מאתנו, בוא אליו וספר לו. ואם ר' מאיר ימצא בדבר שגויה מצד אברהם, הן לא יסור אברהם מדברי רבו המובחק הזה, כי כבוד רבו חביב עליו מאד. אבי שמע לעצתה וילך אל ר' מאיר. כסיתי את ראשי בשמיכה למען יאמינו כי ישן הנני, ואוכל לשמוע את דברי אבי בשובו מבית ר' מאיר.

כשעה ישב אבי בבית ר' מאיר. בשובו משם ניגש להקיף כפרתו. ראיתי כי אבי עושה את הקפתו לא בהתלהבות עצומה כדרכו לפני, אך כאדם העושה דבר שאין צורך לו בו; וכאשר שאלתהו אמי:

—נו, זכריה, מה אמר לך ר' מאיר?

ענה אבי בלי רצון:

—אמר.... בודאי אמר כי צדיק אברהם ממני. האמינה לי, עטיא. כי עוד יבואו ימים ויהיו לנו רבנים מקיפי זקנם ובלתי מקיפים כפרות ועושים מעשים אשר לא יעשו. אך לאברהם אתמה: הן הוא הגיד לי כי בחפצו להיות שוחט ואיכה ישחית בידיו באולתו את פרנסתו? הן הכסף אשר יקבלו השוחטים במחיר שחיטת הכפרות הוא כמעט החצי מאשר יריוחו כל השנה כולה, ומאין יקח לפרנס את אשתו ובני ביתו?

לשמוע דברי אבי הבנתי כי רוח ההיתול נחה עליו, ולכן קמתי גם אני ממשכבי ואשאל את אבי בשחוק-קל.

—אנא, אבי, יודע הנני כי איש חכם אתה. הגידה לי: מה חטא התרנגול אם אנכי העויתי הישרה? ומדוע יהרג תחת?

—אך הן נפדנו, בשלמנו "פדיון-כפרות" אל הקערה לפנות ערב. —ענה אבי.

—אל תהרגנו, ואל תפדנו! —אמרתי—תן כסף לעניים כאשר תשיג ידך ואת התרנגול שחוט, אם יש לך צורך בו, כאשר ישחטו שאר העופות בכל ימות השנה. ומדוע תאמר: "זה כפרתי"? במה תכפר מיתת התרנגול עליך?

—כן, כן. —אמר אבי—ר' מאיר הודה לפני כי הרי הוא כבן שמונים שנה ויותר ולא הקיף כפרות מימי; כי כן צוה עליו רבו הרד"ל, אף כי לא הורה כן בפומבי.

מהיום ההוא והלאה לא הוסיף אבי לדקדק עמי אם עברתי על איזה מנהג קל. והיה ממליץ עלי את הכתוב: "אם ראית גנב ותרוען עמו", כי ידע שבודאי יש לי מה לענות על דבריו.

ממחרת יום הכיפורים בקש אבי ממני כי אשאר בביתי ואבנה את הסוכה למענו, כי עסוק הוא בתפירת ערך בגדים בעד נער אחד ואין לו פנאי לבנות. ובהגיעי אל הסכך יעזור גם הוא על ידי, לפי שחפץ הנהו גם הוא לקחת חלק במצוה, ועיקר המצוה הוא הסכך.

הבגדים, אשר תפר אז אבי, היו למעני, כי ישראל נעתר לדרישת אבי ויחלוף את הארג הרע בטוב ממנו, אשר ישר גם בעיני אבי. בתפרו את הבגדים מדים עלי ויתפרם לפי מדתי, אך אמר כי הנער, אשר נתן לו את המלאכה הזאת, הוא מחוץ למושבה; ומדתו—כמדתי. כפי הנראה חפץ אבי להביא עלי את הטובה הזאת בהיסח הדעת. ועוד גם זאת: הוא ידע כי למורת רוחי הם הבגדים אשר קנה מחותני למעני על ידי כפיה, ויאמר לרמות אותי ולאמר אחרי כן כי מכספו קנה לי את הארג הזה; אך אמי, אשר ידעה כי לא יעלה ביד אבי להטעני, סיפרה לי האמת. ותבקשני בשם רחל אשר בכתה לפני לפעול על לבי הקשה לעשות למענה הדבר הזה. גם זאת: —הוסיפה—"ישראל מחותנך הבטיח לקנות למענך שעון של זהב בימי חולו של מועד; ואביך אמר כי כל זמן שלא יביא ישראל את השעון, לא תבוא אל ביתו. ולכן יהיה עליך לחוג את הימים הראשונים של סוכות בביתנו, ורק ליום-טוב אחרון של חג תלך אל בית ישראל". וזה רק אז אם יקנה את השעון אשר הבטיח.

נעתרתי לבקשת אמי, ובפרט כי דיברה אלי בשם רחל. ואנכי הן ידעתי כי הרבה דמעות שפכה רחל בדברה את דבריה אלה לפני אמי.

[26] החיים—למוות, והמתים—לחיות

ביום הושענה-רבה מת במושבתנו אחד מחשובי בעלי הבתים אשר במושבה, ר' שמואל דוד שמו.¹ ויען כי נמנית בין השמשים אשר בחברא-קדישא ומחותני היה ה"גבאי בחדשו" ואצלו נשמרה קופת "צדקה תציל ממות", שלחני ראש השמשים לקחת את הקופה מבית ישראל ולהקיף בה את המושבה כנהוג בישראל. בבואי אל בית ישראל לא מצאתי לא אותו ולא את

¹ [הרב דוד ב"ר יהודה לוריא (1798-1855). היה רב בעיר ביחוב (פלך מוהילב), פוסק, מקובל, ופרשן. חיבר פירושים על התלמוד בבלי ועל פרקי דרבי אליעזר. מגדולי התורה בדורו.]

² [שמואל-דוד ב"ר יוסף קנזוב.]

אשתו בבית כי הלכו להלוות המת, ורחל לבדה נשארה להכין את הכל גם להושענה-רבה, גם לליל שמיני עצרת; ולכן היתה לה עבודה מרובה ביום ההוא.

פתחתי את דלת חדר המבשלים וארא את רחל עובדת את עבודתה בחשק נמרץ. בראותה אותי נהרו פניה. ובשמחה סיפרה לי, כי היום ישלחו אבותיה אחרי עגלה מרקדה להביאני אל ביתם לימי החג האחרונים. אף הביעה לי את תודתה על אשר לבשתי את בגדי החדשים בימי החג הראשונים, וכי כל הערב עמדה אצל החלון לראות אותי יוצא מביתי אל בית-הכנסת לבוש בגדי החדשים ומרחוק ראתה ושמחה. רבות—אמרה לי—יש לי לדבר אתך, אך נניח זאת לערב. ובמסרה לי את קופת הצדקה נפרדתי ממנה ואחל להקיף את המושבה. בהגיעי אל בית אבי סיפרה לי אמי, כי ישראל שלח למעני שעון של זהב טוב מאד. ומלבד הבגדים והשעון שלח עוד מתנות קטנות כמו כתונת מגוהצה עם כל מכשיריה, רביד משי יפה מאד, מנעלים חדשים עשויים בטוב טעם וכובע שחור חדש לפי המודה האחרונה. כפי הנראה חפץ ישראל להיטיב את אשר הרע ביום-טוב של פסח.

אך חפצו להוציא את המת מביתו, וגשם שוטף נתך ארצה והוכרחנו להמתין עד אשר יעבור הגשם, ולכן נתאחרה הלויית המת עד הערב. בשובי מבית הקברות כבר שקעה השמש, ואבי כבר הלך אל בית-הכנסת. אמי סיפרה לי כי ישראל שלח אחרי עגלה מרקדה עם שנים מחברי, מנדל ויואל, להביאני אל ביתו, אך שבה בלעדי; ועלי, איפוא, ללכת רגלי מבית-הכנסת אל בית ישראל.

—הראית, אמי?—אמרתי—אל לנו לדרוש דבר אשר אולי אין אנו ראויים לו. וכפי הנראה כך גזרו עלי משמים כי רק רגלי אלך ביתה ישראל ולא אסע במרכבה.

—איך שיהיה—ענתה אמי—הן ישראל עשה המוטל עליו ואביך יחדל מלריב אתו, ומעתה לא יהיו הבגדים לך לפוקה להדאיב נפשך ונפש רחל על חינום.

בבואי אל בית ישראל בליל שמיני עצרת אחר התפלה, קבלוני כל בני הבית, הקטנים עם הגדולים, בכבוד גדול. כולם ניגשו אלי לברכני בברכת יום-טוב. ואחות רחל, השליחה הקטנה, אשר היתה מביאה לי את מתנות רחל מדי יום ביומו לבית-הכנסת, ניגשה אלי ותתעטף בכנף בגדי בלי הרף. ומרים אם רחל תאנה מרה, ומבלי משים הוציאה מפיה את הדברים האלה: "יתן ד' וגם זימל ינצל והיתה שמחתנו שלימה". הבנתי מדבריה כי אושר רחל תלוי בדבר הזה, ואעש עצמי כלא שומע.

לעת סעודת הערב הושיבו את רחל לימיני, דבר אשר לא עשו בחג הפסח, וגם לא נעשה כן במושבתנו עד כה. לא הבנתי את התמורה הגדולה אשר נעשתה בבית הזה מיום עזבי אותו בחול המועד של פסח; אך קיויתי כי רחל תפתור לי את כל זאת כאשר אשאר עמה לבדה, ותקוטי לא היתה תקות שוא, כי יותר מאשר קיויתי—מצאתי: אחר סעודת הערב ניגשה אלי מרים ותאמר:

—עתה תוכלו, אתה ורחל, לשוח מעט בחצר; ואף כי הלילה ליל חושך, הן האויר צח ונעים, ורחל הן עבדה כל היום עבודת שפחה ולכן עליה לשאוף רוח צח.

בלב שמח יצאנו מן הבית ונלך הרחק החצרה, ונשב על ערמת אלומי שיפון נדוש.

ותאמר רחל:

—מי יתן ויכלתי לשבת כל ימי אצלך... ותבך.

—למה תבכי, רחל?—שאלתיה ברחמים רבים.

—הצלחתי עברה כל גבול—השיבה רחל ותמח דמעותיה מעיניה—ולכן פרצו דמעותי חוצה.

—אל לך לבכות בשעה יקרה ונכבדה כזאת.—אמרתי לה—בחפצי לשאלך דברים הנראים כתמוהים בעיני. העבדתי את מוחי עבודה גדולה, ובכל זאת לא עלה לי להבין את התמורה הגדולה אשר נהיתה בביתכם בכלל ובהתנהגותם של אבותיך עמדי בפרט.

—הבה ואספרה:—ענתה רחל, ופניה נהרו—רבות רב אביך עם אבותי על דבר המתנות והבגדים, ואבי לא רצה בשום אופן להחליפם. ימים אחדים לפני ראש השנה בא אבי פתאום הביתה, ויאמר לאמי:

—מרים! מחר, אם ירצה השם, נסע להולייפולה ונקנה בעד אברהם ארג טוב כאשר יחפוץ אביו, גם שעון של זהב. חפץ הנני להנאות את אברהם ורחל בימי החג הבאים.

—מה היה לך פתאום?—שאלה אמי בתמיה.

—האם לא שמעת מאומה?—השיב אבי גם הוא בשאלה—מהדבר אשר קרה לזכריה, כי שמריה בנו גלח את זקנו.

—שמעתי—ענתה אמי—ולכן אמרתי כי מעתה יקטן מעט כבוד זכריה בעיניו אחרי אשר נמצא פסול כזה במשפחתו, ויניח גם לנו מדרשותיו הגדולות.

—זאת לא זאת—ענה אבי—היוצא מדבר זה היה ממש ההפוך מאשר קוית: כי אברהם "שלנו" יצא להגן על אחיו ויוכיח מפוסקים ראשונים ואחרונים, כי לא גדול כל כך העון הזה; אף נקרא אל בית הרב, והאחרון מוכרח היה להודות כי צדקו דברי אברהם. מהדבר הזה נוכחתי לדעת כי אברהם איננו עוד אותו הנער התם כאשר חשבנוהו עד כה, אך איש שלם מיושב בדעתו ויודע לבחור בין טוב לרע. ועל כן מצאתי כי נעשה עוול לרחל בתנו, אם לא נכבד את אברהם כראות ביום-טוב זה.

—מהיום ההוא והלאה—הוסיפה רחל—אתה שיחם והגיגתם כל היום. ולו יכלו אבותי להוריד למענך את ה"קערה מן השמים", כאשר יאמרו הבריות, כי עתה לא היו נמנעים לעשות זאת.

—ומדוע—הוסיפתי לשאול—נהפך לבם לטובה עלי, ויתנו לך ללכת לשוח עמדי באין איש אתנו? דבר אשר לא פללתי מעודי.

—את זאת פעלה כפרתך.—ענתה רחל בשחוק.

—הגם זאת ידעתם?—שאלתי בתמיה—הן הדבר הזה הוא סוד כמוס עם אבי כי לא חפץ לספר זאת לשום אדם למען לא ישיחו ידברו בו בני המושבה.

—אבל אזנים לכותל.—ענתה רחל—כי ר' מאיר רבך בכבודו ובעצמו סיפר זאת לאבי בפגשו

אותו בערב יום הכיפורים. אף הוסיף לו כי לפי דעתו אברהם הנהו איש מיושב בדעתו ואיש ישר מאד אשר לא יוכל לעשות דבר נגד השכל ונגד היושר, ולכן לגדולות נוצר. הדבר הזה עוד הגדיל ערכך בעיני אבותי, ולכן מיהר אבי להולייפולה להביא למענך את שאר המתנות. ואמי אמרה, כי מעתה אין לה לשמור על רחל, כי אברהם איש ישר ולא יעשה עוול לה.

—האמת דברו אבותי?—הוסיפה רחל לשאול.—הן נערה עניה הנני אשר כבודה הוא כל עשרה.

—בדבר הזה לא טעו אבותיך.—עניתי—כי את—הן נפשי את, והיקבע אדם נפשו אם עדיין בינתו לא הסתתרה?

אך האמת אגיד לך כי בכוס הצלחתי, אשר מסכו לי אבותיך ביום-טוב זה, נפל גם רסיס רעל.

—מה היא הטפה המרה הזאת?—שאלה רחל—ומי הפילה לתוך כוסך?

—הערב—עניתי—בברך אמך אותי, נאנחה אנחה השוברת חצי גופו של אדם, ומבלי משים אמרה: מי יתן וזימל ינצל ואז תהי שמחתנו שלימה. מזה הבנתי, כי אם חס ושלוש, ילקח זימל לצבא תתלקח שנית מריבה בין אבותי ואבותיך על דבר זמן החתונה ואז מי יודע מה תהי אחרית דבר.

—אנא—אמרה אלי רחל—אל נא תעצב לעת כזאת אשר הצלחתנו גדלה עד לשמים. ואם יבואו ימים רעים מאלה, אז נעש שנינו כל אשר יהיה ביכלתנו לבלי תופר הצלחתנו לעולם.

לדבריה אלה קמנו ממקומנו ונשוב הביתה.

ביום שמיני עצרת חכיתי על מפתן בית-הכנסת עד אשר תבוא אמי. ואשאל אותה אם לא נהיה עליה למעמסה אם נבוא היום אחר הצהרים אל ביתם ביחד עם אבות רחל. אמי שמחה מאד על הדבר הזה, ותברכני על אשר הגדתי לה זאת מראש. ואף כי הכנות רבות לא עשתה לדבר הזה מראש, תקוה להפיק רצון מאורחיה ולא תבוש.

אחר סעודת הצהרים בקשתי את אבות רחל כי יואילו ללכת עמנו יחדיו לבקר את אבותי אחר שינת הצהרים, ובחפץ לב מלאו את בקשתי. המחותר לא התעכב זמן רב בבית אבותי, ויחד עם אבי הלך להוביל את הגבאי החדש אל בית-הכנסת, כנהוג מאז במושבה, רק אני, מרים ורחל ואחיותיה נשארו שם עד הערב, ומשם הלכנו אל בית-הכנסת להקפות.

הלילה הזה—ליל שמחת התורה—נשתנה מכל לילי יום-טוב, כי בו התירו להן הנשים לבוא אל עזרת-הגברים לראות איך ישמחו הגברים בסיום התורה. ואפילו ר' מיכאל-אריה הרב אשר היה מקפיד גדול בדיני תערובות כאלו, מוכרח היה לנשוח שפתיו בשינוי—ולשתוק. גם הנערות, אשר בכל ימות השנה לא דרכה כף רגלן אפילו על מפתן עזרת-הנשים, תבואנה בלילה הזה לעזרת-הגברים לראות ולהראות, תעמודנה מסביב למקיפים ותברכנה אותם בברכת: "כה לחי לשנה הבאה" ותקבלנה תמורתה הברכה הטבועה: "גם אתם".

¹ מלשון התלמוד: אל ישנה אדם ממטבע שטבעו חכמים בברכות.

בכנופיה אחת עמדנו אני, אמי, מרים, שתי בנותיה הבכורות ורחל. רחל בקשה אותי לעמוד לימינה כל הערב ההוא. —"חפצה הנני—אמרה אלי—כי כל הנערות, אשר תבואנה הלילה לבית-הכנסת, יראו בכבודי ובשמחתי. אהובותי—תשמחנה, ושונאותי—תלבשנה בושות וכלימה, ורקב הקנאה תאכלן".

את בקשתה מלאתי. גם אמה גם אחיותיה לא מיחו בה כי גם הם קבלו נחת מזה, כי בתם ואחותם, אשר בהודה ובהדרה תבדל לטובה מכל העלמות הבאות אל בית-הכנסת, תעמוד עם עלם אשר היה בימים האחרונים לשיחה בפי כל בני המושבה. כאשר כבדוני בהקפה והקפתי את הבימה עם הספר אשר ביד, והגעתי אל המקום אשר שם עמדה רחל, ניגשה אלי ותשק את הספר אשר ביד ותאמר: "כה לחי לשנה הבאה ביחד עמי". —"אמן"—עניתי ממעמקי לבי. ומרים, אשר שמעה זאת, אמרה אל אמי: מה טוב ומה נעים גורל ילדינו אשר גם בבית-הכנסת לא ישכחו כי נפשותיהם קשורות זו בזו, וגם לברכותיהם נוסחא אחרת.

ההקפות כלו. הנשים והנערות וגם אחדים מהצעירים, עזבו את בית-הכנסת, ורק הזקנים נשארו לשמוע את קריאת התורה. אם רחל חפצה גם היא ללכת, אך רחל אמרה לה: "אנכי לא אצא מזה עד אשר אשמע את אברהם קורא בתורה, דבר אשר עד כה לא שמעתי, ומתי יבוא לידי עוד מקרה כזה"? הנשים לא חפצו לעזוב את רחל יחידה בין הגברים, ויחכו עד אשר גמרתי את הקריאה; ויחד עם אמותינו יצאנו לשוב הביתה. בדרך עכבנו מעט את צעדינו למען נותר מאחורי הזקנות. רחל פנתה אלי ותאמר:

—חן, חן לך, על העונג אשר לא פללתי שהנחלת לי בערב הזה; מלבד אשר כל הנשים התברכו בך—גם הנערות אכלתן קנאתן.

—לא אבין—אמרתי לרחל—מה להן לקנא בך? הן גם הן תמצאנה להן חתנים, כפי חפצן ובינתן הן.

—עד אשר תמצאנה הן את חתניהם עוד יעבור זמן רב, ואני את חתני זה מצאתי זה כבר.

הרחבנו את צעדינו, וביחד עם אמותינו באנו ביתה ישראל. שם מצאנו את אבי ואת ישראל יושבים על יד השלחן ומדברים איש עם רעהו כאנשים אשר מעולם לא נפלה מריבה ביניהם. ממראה פניהם היה ניכר כי שתו כבר יותר מן המדה. ובראותם אותנו באים אמר ישראל אל מרים:

—עתה אני וזכריה יוצאים ללכת מבית לבית לקדש ולשמוח בשמחת תורה, כאשר כן נעשה מדי שנה בשנה.

—וגם אברהם ילך עמנו. —הוסיף אבי.

—ואני אומרת—נכנסה רחל אל תוך דבריהם—כי אברהם אינו צריך ללכת.

—פוסק חדש. —אמר אבי בשחוק.

—גם אנכי אוכל להראות על פי דין כי צדקתי במשפטי. —הוסיפה רחל בבת-צחוק.

—דברי ונשמעה. —אמר אבי.

—הן אברהם שמח בתורתו כל השנה בעסקו בה.—ענתה רחל—ולכן עליו לנוח בלילה הזה, אבל אתם, אשר כל השנה כולה עסקתם בדברים של מה בכך—עליכם לשמוח כל הלילה בשמחת תורה.

—יפה דרשת!—אמר אבי, ולו כבר נשאת לאברהם, כי עתה הייתי קורא עליך מאמר חכמינו: "אשת חבר—הרי היא כחבר".

—כל דרשן ידרוש רק למענו.—אמר ישראל—והטרם תדעו כי חפצה היא כי אברהם ישאר בבית וישמח את כלתו, מאשר ילך עמנו לשמח אחרים.

—ואתה הצדק—הוסיף אבי—כי עושה היא זאת על פי דין.

אבי וישראל יצאו ללכת אל אשר יהיה רוחם, ואני והנשים נשארנו בבית. אמי לא התעכבה הרבה ותשב הביתה ואני ורחל בלינו את הערב כאמש. לשמחתנו לא היה כל גבול; אף כי לבנו נבוא לנו כי הננו עוד ממטרטנו והלאה, בכל זאת אמרתי: דיה לצרה בשעתה. ועל דעתי עלה אז מאמר רבי יהושע בן קרחה על הפסוק "ויתעצב אל לבו" כי "בשעת חדותא—חדותא, בשעת אבלא—אבלא". וממחרת השבת שולחתי במרכבה אל בית אבי.

[27] המהפכה הגדולה

אחר החג שבתי אל לימודי. בימי שבת הייתי בא לפעמים אל בית ישראל לבקר את רחל, אך בכל מאמצי כוחי השתדלתי לבל אהיה עליהם למשא, ובכליון עינים חכינו, אני ורחל, לימי הקריאה לעבודת הצבא אשר חלו אז בימים הראשונים מימי חנוכה.

ביום הראשון לחנוכה לפנות ערב הלכתי אל בית ישראל. בבואי שמה מצאתי את רחל יושבת שוממה באחת מפינות הבית, ומרים, אך ראתה אותי, הרימה קול בוכים, ותאמר: אהה, אברהם! היום הזה אבדו לי שני ילדים בפעם אחת: את אחי זימל הקטן ממנו שמו הממונים על הקריאה לצבא, וימצאו כי כבר מלאו לו שמונה-עשרה שנה ובכן אבדה לזימל זכות חפשתו. הבנתי אל מי רמזה באמרה כי אבדו לה שני ילדים. ואמהר לצאת את הבית.

זימל לקח לצבא, וכעבור חודש ימים שלחוהו לעיר המחוז, ומשם—אל מקום עבודתו. בבית ישראל החלו לחשוב מחשבות גם על אודותי ועל אודות רחל, כי בשום אופן לא חפץ ישראל לתתה לאיש אשר איננו חופשי עוד מעבודת הצבא, ולכן הודיע לאבי כי אם לא יישר בעיניו לדחות את זמן החתונה עד אשר אחפש מעבודת הצבא, אז נכון הנהו להתיר אגודתנו מכל וכל.

אז התלקחה המלחמה בין אבי ובין ישראל ביתר עוז מבתחלה. רחל סבלה הרבה מזה, אך יען אשר לא חפצה לצערני, ובידעה כי אינני יודע מכל זה, לא חפצה לספר לי מאומה, ולכן לא באה בימים ההם בעצמה להביא לי את מנחותיה, כאשר החלה לעשות כן מימי החג והלאה, ותשלח לי על ידי אחותה הקטנה, בידעה כי לא תוכל להתאפק מלספר לי מכל הנעשה בביתה.

בשבתי כה בליל חמשה עשר בשבט ובעסקי בלימודי, ראיתי פתאום איש אחד יוצא מחצר ישראל לבוש אדרת שער וכובע גדול על ראשו. צוארון אדרתו הועמד לבל יחדר הקור אל

צוארו, והאיש הולך וקרב אל בית-הכנסת. הירח האיר לארץ בכל תקפו והשלג הרב אשר כסה את הארץ הוסיף עוד על אור הירח, ויאירו שניהם את הלילה כמו ביום. גמרתי בלבי לצאת החוצה ולראות מי הוא האיש ההולך בלילה לבית-הכנסת.

אך פתחתי את הדלת מיהר האיש לגשת אלי ויסור את כובעו מעל ראשו ויפשל את צוארון אדרתו לאחוריו, והנה.... רחל עומדת לפני ובקול בוכים אמרה:

הצרה באה ונהיתה: היום השיב אבי את התנאים לאביך, ומעתה הננו זרים איש לרעהו, הנה! אלי! מדוע באתנו הרעה הזאת?

בדברה את דבריה אלה נפלה על ברכיה, ובקול מר הוסיפה ותאמר:

—אברהם, מחמל נפשי! חוסה נא, חמל נא והצליני מרעתי!

ואף כי לבי נשבר בקרבי לרסיסים, התאפקתי מלבכות, ואומר לה:

—לא עת לבכות, אך עת לעשות העת הזאת. הן פעמים רבות התריתי בך כי הדבר הזה בוא יבוא, ועלינו להכין את עצמנו אל המלחמה הזאת. עתה, ראי! הנך עומדת פה עמדי אצל בית-הכנסת. והיה אם יראך איש זר כי עומדת את עם נער בחצי הלילה, ונוספה לנו רעה על כל הרעה אשר מצאתנו עד כה. ולכן זאת איעצך: שובי אל בית אביך בלי התמהמה. ובבית-הכנסת הזה, אשר בו בליתי את מבחר ימי נעורי, הנני נשבע לך, כי לא אעזבך לעולם. וכי תשמעי כי שידך לי אבי נערה אחרת, אל תראי ואל תפחדי, כי אעשה כל אשר ביכלתי להחלץ ממנו. ועתה הדבר תלוי רק בך; ואם גם את תוכלי לפעול על אבותיך לבל יתנוך לאיש אחר, אז עוד נשוב נהיה מאושרים.

בלי אומר ודברים עזבתני רחל ותשב הביתה. מרחוק שמעתי קול בכיה. ובשובי אחרי כן אל מקומי בבית-הכנסת, פרצו גם מעיני דמעות כפרץ מים רבים, ועד אור הבוקר לא יכלתי לשוב אל לימודי.

בבוא העם בבוקר להתפלל, שמעתי אותם מתלחשים על אודות המקרה הזה. איש לא נועז לשאלני אם אמת הדבר; אך פני אשר נפלו העידו לפניהם כי כן הוא.

בהיותי ביום השבת בבית אבי לא הגיד לי מאומה; אך אמי מצאה שעת כושר ותחל לספר לי. הפסקתיה ואומר לה, בי כבר יודע הנני את הכל, ואנחם אותה לבל תצטער הרבה מזה.

במוצאי שבת שבעה ימים לחודש אדר, בעסקי בלימודי כל הלילה, הביא לי אבי מביתו ככר לחם שיפון עם דג-מלוח ותפוחי אדמה. בשעה האחת-עשרה הכינתי את סעודתי ואוכל בתאות-נפש, כי זה ימים רבים לא בא כמאכל הזה אל פי. אחרי אכלי—צמאתי מאד, והמים אשר בבית-הכנסת לא היו ראויים לשתיית אדם משני טעמים. האחד—כי היו מרים, והשני—כי החבית אשר בה נמצאו, היתה מלאה ירוקה שעל פני המים בשוליה ועל דופןותיה. והמהדירים, אשר לא חפצו ליטול את ידיהם מן הכיור התלוי בכותל, היו ממלאים ממנה מים במדת חצי-הלוג, העשויה מנחשת קלל, פיה קצר ושוליה רחבות אשר השתמשו בה בתי-המרזח בעת אשר לא היה עוד מנפול על יין-שרף בארץ, וניצוצות היו נתזים מיד הרוחצים אל תוך החבית, ולכן געלה נפשי לשתותם. בידי כי ביום הששי לפנות ערב הביאו אל חצר ישראל חבית גדולה

מלאה מים חיים מהבאר הטובה אשר אצל המרחץ, החלטתי ללכת אל חצר ישראל למלאות לי דלי מים. אמרתי-ועשיתי.

בית ישראל, כאשר כבר הזכרתי, עמד אצל בית-הכנסת ורק רחוב האשכנזים הפסיקה ביניהם, ופתח קטן היה פתוח מן החצר אל הרחוב. דלת לא היתה לפתח ההוא, אך קורה קטנה תחובה באדמה באמצע הפתח ועל הקורה מושכב שתי וערב של עץ מודבק במסמר עבה אל הקורה, אך באופן כזה שאפשר לסבבו ולהנהיג. ועל החפץ לעבור, היה להכנס אל אחד האוירים אשר בין השתי והערב ולסבבו ולעבור. ויותר מאדם אחד בפעם אחת לא יכל לעבור בו. מלאתי את הדלי מים ואומר לעבור. פתאום באה רחל לנגדי מעבר הרחוב, ותכנס אל השתי-והערב מעברו השני ותעכב על ידי מלסבבו, ובקול מצוה קראה:

—עמוד, אברהם! חפצה הנני לדבר עמך מעט.

—אך מאין תבואי בחצי הלילה?—שאלתיה.

—מבית איידל בת יהושע רעויתי—ענתה רחל—אנכי באה. הלכתי אליה להעתיק לי ציור יפה מעשה רוקם למלאכתי אשר הנני עושה בביתי. לראשונה אמרתי ללון שם, וככה הגדתי גם לאבותי, בחשבי כי המלאכה תארך יותר. אך יען גמרתי את המלאכה בשעה האחת-עשרה-שבת הוביתיה. וכי מצאתיך פה חפצה הנני לדבר עמך בענין נכבד השייך לשנינו.

—שמעי נא, רחל—אמרתי בקול איש המבקש על נפשו—הן לא ימנע כי יעבור עלינו איש ויראה אותנו עומדים בחצי הלילה ומדברים, ואז....

—רק רגעים אחדים.—הפסיקתני רחל—שמעתי כי ישדכו לך את בת שיינא-אסתר נערה כעורה בת עשרים שנה, אשר אלה פיה מלא כל היום, ואף אחת מרעותינו לא תחפוץ להתרועע אתה. הבה תמירני?

—הטוב טוב היה לך—עניתי לרחל—לו היתה הכלה אשר ישדכו לי נערה יפה וטובה ממך? הן שנותיה, כעורה ורע מזגה של בת שיינא-אסתר לך לערבה כי לא אקחנה לעולם. לכן שמעי נא: אנכי לא אמירך באחרת....

עוד לא כליתי את דברי, וזקנה של רחל, ר' חיים-דוד, יצא מביתו לבית-הכנסת; ועליו היה לעבור דרך הפתח ההוא אשר בו עמדנו. בראותנו אותו—נרתענו לאחורינו, וניתן לו מקום לעבור. הוא עבר עלינו מבלי דבר דבר, אך הסתכל בנו מאד. כפי הנראה לא האמין למראה עיניו.

כהלומי רעם עמדנו על מקומותינו רגעים אחדים; אך רחל, אשר רוחה שבה אליה ראשונה, אמרה אלי:

—אל תירא, אברהם, הן זקני לא יספר מאשר ראה לשום אדם, כי לא יחפוץ להוציא שם רע על נכדתו.

—בדבר הזה לא אפונה—עניתי—אבל הן לאבותיך בודאי יספר, ותוצאות רעות תוכלנה לצאת מזה. אך לעת כזאת לא אוכל להתעכב פה יותר, כי זקנך ודאי לא ימצא לו מנוחה בבית-הכנסת, ועתה היי בשלום, כי אם נוסף נעמוד פה, יוכל גם איש זר לראותנו, ואז תגדל הרעה שבעתים.

בדברים אלה עזבנו איש את רעהו.

שבתי אל בית-הכנסת, ואציג את דלי המים, מבלי אשר שתיתי ממנו, כי גם צמאוני חלף הלך לו משואת פתאום אשר באה עלי. הבטתי אל המקום אשר ר' חיים-דוד יושב שם, וארא כי נחה דעתו בראותו כי שבתי אל בית-הכנסת. למראה הזה נחה גם רוחי מעט, אך ללמוד לא יכלתי כל הלילה ההוא, ומחשבות ממשכות שונות עלו בלולות במוחי. ואחר כל אלה באתי לידי מסקנא כי אין לי עצה אחרת רק לשמוע בקול אבי בדבר השידוך השני, ולמצוא אחרי כן תחבולה איך להחליץ ממנו.

באחד מהימים האחרונים לחודש אדר בשנה ההיא, באה אלי לבית-הכנסת גיטת שיינא-אסתר ותשאל ממני רשות לשדך לי את בת גיטתה. אנכי אמרתי לה כי הנני ברשות אבי, ולכן עליה להציע הדבר לפניו, וכאשר יגזור—כן יקום. ובערב ראש חודש ניסן בא אבי ויודיעני כי מחר יכתבו התנאים, ועלי להכין דרשה לערב ההוא.

הפצתי מאד לראות את רחל בימים ההם למען השקט את רוחה ולנחמה. אך למן היום אשר ראני זקנה בחצי הלילה אצל פתח חצר בנו, לא יצאה רחל מביתה יחידה לא ביום ולא בלילה ותמיד נמצא אצלה אחד מבני משפחתה: אמה, אחת מאחיותיה או אחיה. כפי הנראה, אחרי אשר סיפר חיים-דוד לבנו ולכלתו כל אשר ראה בלילה ההוא, הפקידו אבותיה עליה שומרים לבלי תצא לתרבות רעה.

ביום ראש חודש ניסן בערב נכתבו התנאים; ואנכי דרשתי דרשה ארוכה לפני הקרואים. הדרשה הזאת היתה חלוק עמוק מאד בענין: "האיש מקדש בו ובשלוחו". הרציתי את הענין הזה לפניהם בכל פרטיו ודקדוקיו. דקדקתי בענין "זכין לאדם שלא בפניו", והטעמתי, כי לפעמים יקרה כי האיש המזכה יחשוב כי הדבר זכות להזוכה, בעת אשר הזוכה יחשבהו לחובה לו, והלא אז "אין חבין לאדם אלא בפניו". כל הקרואים שמעו דרשתי באזנים קשובות, אך לא הבינו אל מה רמזתי בדרשתי זאת; אך ר' אליעזר-חיים, דוד אם הכלה, אשר הוא גם התחייב את עצמו לקחת אותי לביתו וללמדני השחזת הסכין ולתת את כסף הנדוניא, לפי שחכם גדול היה, הבין, כפי הנראה, את הדבר. ולכן בשתותו לחיים אחרי דרשתי, פנה אלי ויאמר: אקוה כי התנאים האלה זכות הם לך, ולכן זכה במקחך זה לאורך ימים.

לחג הפסח שלח אחרי מחותני החדש, ובכבוד גדול בקשני לבוא אל ביתו, אף הכין מתנות למעני כאשר התנה אבי. ויען כי המחותן היה איש פשוט, לכן לא מצאתי לנכון לדרוש לפניו בהגדה של פסח. עם הכלה לא דברתי דבר, כי היא התחמקה תמיד ממני, ותהי בעיני כאדם שאינו מן הישוב; ובלבי שמחתי על זאת. ואף כי אבותיה השתדלו תמיד לעזוב אותנו לבדנו בחדר, לא חפצה להשאר עמי; ואך יצאו אבותיה, עזבה גם היא את הבית.

אחרי הפסח נסעתי שנית אל ר' אליעזר-חיים, והוא קבלני בסבר פנים יפות. את חדרי מצאתי נכון לפני, גם מחלפים טובים נקנו למעני ואחל ללמוד את מלאכת השחזת הסכין אצל ר' ליב בר' ג'ניא המלמד, אשר נקרא אז לעזור לר' אליעזר-חיים בשחיתתו. בערב חג השבועות כבר עמדתי בבית-המטבחים ואשחט עופות בלי עומד על גבי, ואחרי שבועות הייתי לשוחט ובודק בפועל ממש. ור' אליעזר-חיים ור' ליב הביטו עלי כעל שוחט זקן ורגיל.

[28] השאלה ותוצאותיה

בערב ראש חודש אלול קרה ענין רב התוצאות למעני. וזה הדבר: שחטנו שור גדול ושמן, ועל ריאתו נמצאה שאלה גדולה ונכבדה מאד. ויען כי לא חפצתי לקחת עלי אחריות לפסוק את השאלה לבדי, לפי שבין הפוסקים היו רק שתי דעות להתיר וארבע—לאסור, והדבר היה בערב שבת ובהפסד מרובה, לכן שלחתי אחרי רבותי, ר' אליעזר-חיים ור' ליב, כי יואילו לחוות דעתם בענין זה. אחרי טענות ומענות ועיון גדול באו לידי הסכם, כי יצרפו את דעותיהם לדעות שני הפוסקים המתירים; ואם גם אנכי אחזה את דעתי להתיר, אז נהיה אנחנו המרובים—ונתיר.

אנכי, במשך הזמן אשר התענינו רבותי בדבר, עברתי על כל הפוסקים המדברים בענין זה, והצעתי לפני רבותי כי יקראו את השאלה הזאת בשם אחר, ואז יהיו רבים מהפוסקים להתיר גם מבלעדינו. ויען כי בין כך ובין כך היתה דעתי להתיר—הכשרנו את השור. הדבר הזה כמעט נשתקע; אך סיבה אחת מן הצד הביאה את השוחטים ואת הלומדים שבכל הסביבה לדבר בו ימים על שנה, ולי הביא הדבר טובה גדולה אשר לא שערתי מראש. וזה הדבר:

דעתי לא נחה מדעתם של רבותי אשר קראו את השאלה בשם אחר, ולכן כתבתי את דבר השאלה להגאון ר' ליבוש בוליכובר לעיר זסלב,¹ הרציתי לפניו דברים כהויתם, והראיתי מראה מקומות כל הפוסקים אשר לפי דבריהם לא נוכל לקרוא את השאלה בשם אשר קראו לה רבותי. ובקשתי ממנו לחוות דעתו בענין זה. גם הודעתיו כי את השור הכשרנו. בין כך ובין כך ותשובתו נחוצה לי רק למען דעת אם לא טעיתי; ובקשתיו לענות לי על שם ר' אליעזר-חיים—למעני. הדבר היה בחצי חודש אלול.

בימים הנוראים הייתי בהוליפולה לעזור על יד רבותי בשחיטתם, אך לימים הראשונים של סוכות נשאלתי מעמדם ללכת לבית אבי, בתנאי כי אשוב ביום ראשון של חול המועד. בשובי—קבלני ר' אליעזר-חיים בפנים נזעמים, וישאלני:

—הגידה נא, אברהם, האם כתבת לר' ליבוש בוליכובר בדבר השור אשר הכשרנו לפני חודש ימים?

—כן הדבר. —עניתי, לפני כשלב הלבינו.

—ותשובה קבלת? —הוסיף לשאול.

—עוד לא קבלתי—עניתי—ואדמה כי גם לא אקבל, אחר אשר כבר עבר חודש ימים מיום כתבי, ועדיין לא באה התשובה.

—לא כן הדבר. —ענה ר' אליעזר-חיים בחימה גלויה—התשובה נתקבלה אתמול והגאון הכשיר את השור.

¹ [הרב אריה-ליבוש ב"ר אליהו ליפשיץ, רב חסידי שנולד בסטאנוב בתקס"א ונפטר בזסלב (ע"י סלאבובטא שבאוקריינה) בתרמ"א. הוא בעמח"ס שם אריה וערוגת הבושם. זסלב נקרא אחשיו איזְסֶלַב (Isyaslav).]

—מאד ישמח לבי—אמרתי—כי כווננו לדעת הגאון.

—אבל לבי לא ישמח.—אמר ר' אליעזר-חיים-ומה היה לו הטריף הגאון את השור?—עלינו היה אז ללכת מבית לבית להטריף את הכלים, ועלי הן היה אז גם להתפטר ממשמרתו כדין שוחט שהוציא טריפה מתחת ידו.

—לא כן הדבר.—אמרתי—אף צל של ספק לא היה לי כי השור כשר, אך כתבתי בחפצי לדעת אם כוונתי לקרוא את השאלה בשמה הנכון.

—אם כן, איפוא—קרא רבי בחימה—חפצת להראות כי גדול אתה בתורה ממני ומר' ליב, ולכן שמע נא את אשר החלטנו: אף כי צדקת, לדעת הגאון, כמשפטך, לא נחפוץ כי תשאר בביתו אפילו שעה אחת; כי אף כי הדבר נגמר עתה בשלום הן יוכל להיות גם ההפך. ומי לידינו יתקע כי לא תוסיף לשאול על כל שור ושור אשר נכשיר?

—אף על פי שאין עונשין מן הדין—אמרתי לר' אליעזר-חיים—ועל אחת כמה וכמה משום "פן ואולי", בכל זאת הרשות בידך לבלי החזיקני בביתך, כי ביתך—שלך הוא; אך המכתב נכתב לי ושלי הוא, ולכן אבקשך להשיבהו לי.

—אתן—אמר ר' אליעזר-חיים—אך בתנאי: אחרי אשר תקראהו—תחזירהו לי; כי לא אחפוץ כי ישאר בידך ותוכל להתפאר בו לפני כל, כי קראך הגאון בשם "הרב הגאון חריף ובקי", למען לא יהא חוטא נשכר.

—כאשר גזרת כן יהי.—עניתי—אף כי לפי דעתי אין לך הרשות לעשות זאת.

ר' אליעזר-חיים הושיט לי את המכתב; ואקרא בו כי הגאון חושב לשטות גדולה לקרוא את השאלה בשם אשר קראו לה רבותי. והראה זאת מספרים רבים ופוסקים שונים, אשר גם את שמם וזכרם לא ידעתי. ואותי יקרא בשם: "רב וגאון, חריף ובקי" אף כי כתבתי לו כי הנני תלמיד הלומד שחיטה אצל רבותי.

החזרתי לו את המכתב. ואומר לו:

—המכתב הזה די שלומים לי על הבושת המרובה אשר ביישתני על לא עוול בכפי. ומקרב ולב עמוק הנני נותן לך את תודתי על כל אשר עשית למעני, גם בשנה הזאת גם לפני שנתיים. ואם ירחיב ד' את גבולי אשלם לך במיטב כספי. ובדברי אלה יצאתי מביתו ואשוב רגלי אל בית אבי.

בשובי הביתה כבר ידעו אבותי מזה, כי אנשים רבים מהמושבה היו ביום ההוא בהולייפולה והספיקו לשוב טרם שובי, וכל המושבה היתה כמרקחה. מובן הדבר כי לא היה אף אחד אשר דנני לכף חוב, מלבד הרב ר' מיכאל-אריה אשר אמר כי לא כן עשיתי, כי מורה הוראה בפני רבו הנני, וכי לא יהיו כל רב ושוחט לתת לי קבלה והודאה עד אשר אקבל כתבים כאלה מרבותי אשר אצלם למדתי.

כאשר סיפרתי דברי הרב לאבותי, אמר אבי בחימה:

—עוד הפעם זונות מפרכסות זו את זו. וזאת הפעם השניה אשר יעמוד הרב הזה לשטן לך על דרך.

—לא, אבי—עניתי—הפעם צדקו דברי הרב; לו היה כסף בידי לשלם לרבותי בעד לימודי כי אז הייתי תובע מהם את שטר קבלתי; אבל אחרי אשר אין כסף לאדון זה—עליו לחשות ולקבל באהבה את הפסק הזה.

—אבל מה תעשה עתה? שאלני אבי בקול מתייאש.—ביום אסרו חג של סוכות—עניתי—אעזוב את המושבה ואלך אל אחי לטִרְפָּנִיה. שם אשב כחצי שנה; והוא יתן לי כתב כי אצלו למדתי את מלאכת. ואז הן לא יבצר ממני לקבל קבלה מכל רב אשר אליו אפנה.

ימי חול המועד עברו עלי בהכנות לדרכי. אמי אפתה ובשלה למעני מכל אשר היה בידה. שאלה את הרב אם מותר לה לכבס את לבני ולהכינם לי למען לא יהיה עלי לחכות, והוא התיר לה על ידי שינוי. ביום שמיני עצרת בכתה אמי הרבה בזכרה את העונג אשר קבלה ממני ומרחל אשתקד; אך אנכי נחמתיה ואדבר על לבה לבל תצטער הרבה, כי עוד לא מלאו לי אף שמונה-עשרה שנה ו"כל העולם כולו עוד לפני", כאשר תאמרנה הנשים. ורחל גם היא עודנה חיה ויושבת בבתוליה בית אביה, ומחכה לי. ואחרי אשר עתה יבוטל השידוך השני, הן יחזק הדבר את לבה ואת תקותה, ועוד נשוב נהיה מאושרים.

אבי, אף כי הצטער הרבה מאד על עלה בידו זו הפעם השניה ללמדני תורה בטהרה, הסכים בעל כרחו להצעת. ובשלוח המחנות אחרי כי אבוא לחוג את החג בביתו, עניתי, כי דבר זה לא יתכן, אחרי אשר האיש, אשר ערב לי על קיום התנאים לכל פרטיהם ודקדוקיהם, גרשני בחרפה מביתו. וגם אבי הסכים כי הנני חופשי עתה לנפשי לעשות ככל אשר יישר בעיני.

בליל שמחת התורה, כאשר כבדוני בהקפה, ראיתי את רחל מרחוק בבית-הכנסת עומדת מאחורי הבימה לבושה בגדיה החמודות. אך אחיותיה עמדו מימינה ומשמאלה וישמרו עליה. ובשמעה קוראים את שמי לקבל תורתי, התחמקה מהן ותעמוד מן הצד. ויען כי היה דוחק גדול בבית-הכנסת מרוב עם ומהמון הגברים אשר כבר הגיעו לא מעט י"ן-שרף אל קרבם, לא יכלו לחפש אחריה, כי גם נושאי הספרים עברו בדוחק גדול. בעברי על פניה נשקה את ספרי, וחלף ברכת: "כה לחי לשנה הבאה" אמרה לי: "איפה נתראה"? ואני—תמורת: "גם אתם" עניתי: "מאחורי העמוד". בבואי אל ארון הקודש ראיתי כי רחל כבר יושבת שם מאחורי העמוד וכל אדם אין שם. מסרתי ספרי להמקיף הבא ומהרתי אליה. התייצבתי באחורי אל עבר פניה ופני אל העם, ואומר: סורי אל חצר אבותיך אל החדר הפנוי מאחורי הרפת—ואני—אחריך. היא התחמקה ותעבור.

הלילה היה ליל חושך ואפלה. ובבואי אל המקום אשר יעדתי, מצאתיה עומדת ומחכה לי. בבואי—בכתה בכי גדול, עד אשר לא היה בה עוד כח לבכות.

—לא עת לבכות עתה.—אמרתי אליה בקול מפקד—הזמן קצר ועלינו לדבר הרבה; ולכן הואיל וספרי לי כל אשר עבר עליך מיום אשר נפרדנו.

—כאשר נפרדנו בערב ההוא—החלה רחל—תכפו עלי צרות רבות ורעות. זקני סיפר לאבותי כל אשר ראה, ויאמר להם, כי עתה עליהם לתתי לאיש ויהי מה, כי אם לא יעשו כן, אז מובטח נהנו כי אצא לתרבות רעה. חתנים מחתנים שונים באו אל בית אבי. ביניהם גם עשירים ומיוחסים ואולי גם טובים ויפים, אך בין כולם לא מצאתי אותך את נערי הטוב. התחננתי לפני אבי כי לא יסרני על אפי ועל חמתי לאיש אשר לא אבחר בו. אך הוא באחת, כי לא יתנני לשבת ולחכות לך, כי הן אברהם—אמרו אבותי—כבר בחר לו אחרת; ועל כל פנים לחכות עוד

ארבע שנים לא נחפץ, כי במעשיך בלילה ההוא הראית לדעת, כי תרדפי אחרי בחורים זרים. בכיתי לפניכם, הראיתם לדעת, כי לא אחר בחור זר רדפתי, אך אחרי אברהם אשר הם בעצמם אמרו עליו כי איש ישר הוא ולא יעשה עוול לי. וגם פגישתנו בלילה ההוא היתה בדרך מקרה. כי היכלתי לדעת מראש כי יצמא למים בערב ההוא. —הכי בקרעכם את התנאים—אמרתי לאבותי—קרעתם גם את לבי לגזרים? אך כל דברי נשא רוח. הם הפקידו עלי שומרים—את אחי ואת אחיותי, ולא אוכל להשטט מהם אף לאיזה רגעים. בשמעי ביום ראשון של חול המועד כי גרשך ר' אליעזר-חיים מביתו והשידוך בוטל, חזקה תקותי בלבי, ואומר לקבל באהבה את כל צרותי. ואבוא היום אל בית-הכנסת, כי ידעתי כי יעלה בידי לראותך, ותקותי באה. והנני בשעה זאת צלחה ומאושרה. הגידה נא מה תאמר לעשות עתה?

—ביום אסרו-חג של סוכות—עניתי—אעזוב את ביתי בשעה השביעית בבוקר ואלך אל אחי לטרפניה. ואף כי מעוודי לא עברתי בדרך, הן לא ילד קטן הנני. שם אשב משך חצי שנה ואקבל שטר הודאה מאחי כי אצלו למדתי שחיטה; ואז אשוב הביתה ואקבל כתבי תעודה גם מרבני הסביבה ושוחטיה. ואת עשי את כל אשר בכחך להפיר את עצת אבותיך: התחלי. קבלי את הבאים לראותך—בעזות. דברי באזניהם דברי אולת ורעות רוח למען יברחו הטובה הזאת אבדנו תוכלי. וכאשר אשוב בשלום מבית אחי, אז נתייעצה על צפונינו. אך הגידי נא, יפתי, האם לא הצעת לפני אביך לתת לי עתה, אם באמת אצים הם להשיאך? אולי אתרצה לזה.

—גם את זאת עשיתי—ענתה—גם מבלי שאול את פיה, והנני לבקש סליחתך על אשר עשיתי דבר ולא רוחך. וכה היה הדבר: כאשר נפוצה השמועה במושבה על דבר השאלה אשר כתבת והתשובה אשר קבלת, בא אבי הביתה בערב ויספר לאמי בלחש את הדבר הזה. אף הוסיף, כי כפי הנראה, הנך באמת אדם גדול. אמי בכתה ותאמר: "ואת המרגלית הטובה הזאת אבדנו בידנו". הבנתי מדבריה כי על אודותיך ידברו. ובצאת אבי החוצה ניגשתי אל אמי ואומר לה: אמי! הן שמעתי אתכם מדברים בדבר אברהם, בקשי נא מאבי כי ירשני לדבר עם אברהם אולי יתרצה לקחתי עתה תיכף אחר החג; כי קויתי כי תרחם עלי ותעביר על דעתך. אך אמי אמרה כי אבי איננו חפץ לעשות זאת בשום אופן, כי ירא פן תלקח לצבא ואותר על צוארו כאחותי, ועסקיו החלו להתמוטט בימים האחרונים.

—לכן שמעני, רחל—אמרתי הדבר אשר אמרתי לך להציע לפני אביך לתת לי לאשה עתה—עשיתי, רק יען כי נכמרו רחמי עליך ולבי נשבר בקרבי לרסיסים. ולמען לא יכני לבי, אם נפרד חס ושלום לעולם, על אשר לא הצעתי זאת לפני אבותיך, ואהיה בעיני כמתחייב בנפשי ובנפשך. ויען כי אין תרופה לעקשות לב אבותיך, לכן עלינו להתחזק ולעמוד על נפשותינו. ועתה, היי בשלום! ובשעה השביעית בבוקר ביום אסרו-חג תעמדי בחצר אביך, ותראי אותי לקוח מעמך.

לדברי אלה בכינו—ונפרד.

[29] משוט בארץ והתהלך בה

ממחרת שמחת התורה בשעה השביעית בבוקר עזבתי את בית אבי. את בגדי המעטים שמתי בשק ביחד עם תפילי והמאכלים אשר נתנה לי אמי על דרכי. בשתי קצות השק שמתי שני תפוחי אדמה למען לא יזח החבל אשר קשרתי אל שתי הקצוות האלה. ואת ראשי החבלים קשרתי אל ראש השק. תקעתי את ידי אל בין החבלים והשק ואשים את ילקוטי זה על גבי

ומקל גדול לקחתי ביד, ואלך. אבי נתן לי על דרכי מלבד ברכתו, גם שלשה רובלים, אשר נשארו לו מהוצאות יום-טוב. ואמי נתנה לי את ברכתה היוצאת מן הלב בדמעות חמות. ככה עזבתי את המקום אשר בו חייתי ולמדתי שמונה שנים. בעברי על פני בית ישראל, ראיתי את רחל עומדת בחצר, מטפחת לבנה בידה ובה תנב עיניה לרגעים. בעברי—נפנפה את המטפחת לאות ברכת שלום, ולא זזה ממקומה עד אשר נעלמתי מעיניה.

עד הולייפולה עברתי ברגלי, אך שם מצאתי איש עברי מאריכוֹב הנכון לנסוע שמה לפנות ערב. שלמתי לו רובל אחד דמי נסיעתי ויקחני על עגלתו. בשעה השמינית בבוקר ביום שני לנסיעתי באתי אריכוֹב, ושם לקחתי לי מכתב מסע (בעת ההיא כבר נספחנו לקרנתי העיר הזאת). אשר עלה לי לרובל ומחצה, ולכן היה עלי לעשות דרכי הלאה ברגלי, כי בכיסי לא נשארו לי רק חמישים אגורות. לעת ערב באתי אל הכפר עמק שושנים—כפר אשכנזי, העומד כחמש-עשרה וורסטאות מאריכוֹב. בכפר הזה גר בימים ההם גיסו של יצחק פֶרלס, ואביו הזקן, ר' אהרן-מאיר הבדחן,¹ נמצא אז בבית בנו. הזקן הזה ידע את אבי היטב וגם את שמעי שמע. ולכן בבקשי לי מקום ללין בביתו לא הוסיב פני ריקם. הזקן היה איש עליוז כל ימיו ויבקש ממני לספר לו את כל המוצאות אותי עד היום הזה. אנכי לא סרבותי ואספר לו בקיצור נמרץ את הכול, ואז רווח לי מעט. הזקן נחמני וידבר על לבי לבלי שים לב לכל המוצאות אותי כי עודני נער וידי רב לי לעשות לנפשי. גם רבים הקופצים עלי וגם חתנו יצחק פֶרלס אמר לו פעמים אחדות כי חפץ הנהו לקחתי לחתן לבתו גנסיא. ואם חפץ הנני אז יתחיל לעשות בענין זה. הודיתי לו מקרב לבי, ואומר לו כי בכלל אין בדעתי עתה לעשות לי בית, וכי נפשי קצה כבר בשידוכים הראשונים. הוא סיפר לי סיפורים רבים מזכרונות ימי חייו כרוח ההיתול הטובה עליו כדי לבדח את דעתי.

עזבתי את עמק השושנים ודרך כפרי אשכנזים הנמצאים במקום הזה, עברתי עד פרישיב, אל הכפר אשר בו נולדתי וגדלתי עד השנה העשירית לימי חיי. ויען כי משני צדי הדרך אשר בין כפר לכפר נטועים אילנות גדולים, קצרה לי דרכי ולא עייפתי. בבואי פרישיבה, קבלתני רחל אשת דוד הקצב, אשר גר לפנים בבית אבי, באהבה רבה, ותבקשני לנוח בביתה יום תמים למען אנפש מעט מעמל דרכי הרחוקה. נעים היה לי להשאר שם ליום תמים, כי התראיתי עם כל חברי מלפנים. אף תמורה גדולה מצאתי בהם: כל חברי, אשר עמדו למטה ממני בכשרונותיהם, נכנסו במשך שמונת השנים האלה אל בתי ספר שונים, ויצאו משם ויהיו לאנשים מן הישוב: מדברים היטב בשפת רוסיה, יודעים פרק בתולדות העמים ובתורת החשבון. רבים מהם כבר נשאו נשים ועוסקים במסחר. אחדים מהם נכנסו אל בתי ספר גבוהים ומכינים עצמם להיות רופאים ועורכי-דין. אז ידעתי מה חדל אני. בלכתי בדרך אם עבר על פני אכר מעם הארץ, לא יכלתי אף לבקש ממנו כי יקחני על עגלתו. ובסתר לבי גמרתי, כי מהיום והלאה עלי ללמוד את שפת הארץ. אך איך לעשות זאת לא ידעתי, ואיש לא מצאתי לשאול עצה מפיו.

ביום הרביעי לצאתי מביתי עזבתי את פרישיב, ואלך דרך כפרי האשכנזים עד דירלך, ומשם לקחני אשכנזי אחד על עגלתו עד טרפניה, בשכר שמונים וחמש פרוטות. ואף כי בכיסי לא היה בעת ההיא יותר מחמישים פרוטות, קויתי כי אחי ימלא את השלשים והחמש הפרוטות החסרות לי. ולפנות ערב באתי אל בית אחי.

כבואי אל ביתו, מצאתי כי עסקיו מתנהגים בכבדות. הוא קנה את חזקתו שחיתתו לפני ארבע שנים וישלם לשוחט אשר היה לפניו מאה ושמונים וחמשה רובלים. אך במשך ארבעת השנים

¹ [ר' אהרן-מאיר פֶלֶינְץ].

האלו עזבו יהודים רבים את הכפר כי אסרו עליהם להחזיק בתי מרזח. ועל כן נתמעטה גם פרנסתו ועליו היה לעסוק גם במלומדות. בכל זאת קבלני אחי בסבר פנים יפות, וגיסתי, אשר ידעה אותי עוד מיום חתונתה, עשתה את כל אשר בכחה להקל את הרושם העז אשר עשתה עלי דרכי הרחוקה ויציאתי מבית אבי. על דבר רחל לא הגדתי להם מאומה, אך את דבר השאלה והתשובה ואשר גרשני ר' אליעזר-חיים מביתו סיפרתי להם.

העמדת סכיני שחיטה לפני אחי וימצאני יודע את מלאכתי ויתן לי במתנה סכיני דקה ועופות, אשר היו לו שנים שנים מכל מין, גם משחזת אחת.

ארבעה חדשים שהיתי בבית אחי. ויען כי לא היה לי מה לעשות בביתו, כי דיני שחיטה ובדיקה ידעתי כמעט בעל-פה, החילותי ללמוד שפת המדינה בפני עצמי. לא נקל היה לי לימודי זה, כי מורה אשר ינחני בדרך ישרה—מן הקל אל הכבד—לא היה לי, וספרים כתובים בשפת עבר ובשפת יהודית בענין זה לא יכלתי למצוא במקום ההוא, בכל זאת בעמל רב ויגיעה מרובה עלה בידי לסגל לי את הקריאה והכתיבה הרוסית. בפתרון המלות הבלתי ידועות לי, עזרה לי גיסתי, אשר דיברה כן בשפת המדינה על פי הנסיון לבד. בבית אחי מצאתי, אמנם, איזה ספרים למתחילים בשפת רוסיה, אך כאשר קשתה עלי לפנים ידיעת מלעיל ומלרע בשפת עבר, כן, עוד ביתר עוז, כבדה עלי הידיעה הזאת בשפת רוסיה.

ביום ראש חודש אדר ראשון תרמ"א עזבתי את טרפניה עם כתב אשר נתן לי אחי כי אצלו למדתי שחיטה ובדיקה. בכיסי היו תשעה רובלים. את הכסף הזה הרווחתי בבית אחי על היריד האחרון אשר היה בכפר. לפי שפרנסת אחי היתה מצומצמת לכן מכר ליהודים באי היריד, אשר לא יתגאלו במאכלי נכרים, מזון ומשקה. משרתת לא היתה בביתו, ולכן הייתי אני שר המשקים והמלצר. ומהשכר אשר שלמו לי האורחים בעד טרחת, קבצתי את הכסף הזה.

החלטתי ללכת הביתה לא בדרך אשר באתי, אך דרך כפרי האשכנזים המשתרעים לכל אורך הדרך מטרפניה עד צ'רניהובקה, מקום מגורי אבות גיסתי, ויען כי גם בדרך הזה אילנות נטועים משני צדי הדרכים והכפרים תכופים, תקל לי הליכתי ואוכל למצוא לי מקום לנוח בכל עת אשר ארגיש איזו עיפות.

בימים האחרונים לחודש שבט בשנה ההיא נמס השלג ומי הנהרות גאו מאד ויעברו על גדותיהם, ולכן היה עלי לעבור את נהר מולוצ'ני אשר בין טרפניה לכפר אלטנוי בסירת דוגה. את בגדי העליון אשר נקרע מעט תקנה גיסתי, אך את מנעלי אשר נקרעו לא יכלתי לתקן, כי לא היה סנדלר בטרפניה. ולכן נתן לי אחי מכתב אל שבתי הסנדלר אשר בכפר אלטנוי, הרחוק כחמש וורסטאות מטרפניה, והעומד על דרכי, לתקן לי את מנעלי על חשבון דמי השחיטה אשר הנהו חייב לאחי.

הדרכים התקלקלו מאד, ובעמל רב עשיתי את דרכי רגלי, במנעלי הקרועים, אשר מלאו רפש והטיט, עד הכפר ההוא. בבואי אל בית שבתי, מצאתי אותו עם עוד שני עוזרים יושבים על סדיניהם ועוסקים במלאכתם. שבתי היה איש גבה הקומה, חוטמו ארוך וכפוף למטה ועליו משקפיים גדולות. פאותיו מסולסלות ויורדות עד כתפותיו, וזקנו הארוך מכסה חצי גופו. על ראשו ירמולקה מגאלה בזיעה יבשה, וטלית קטנה של צמר על גופו עם ציציות ארוכות נגרות על גבי הקרקע מסביב לסדנו אשר ישב עליו.

בבואי נתן לי שלום; ובין כה וכה הוציא את קופסת אבק הטבק אשר לו וישאף אל חוטמו, ככל אשר יכלו האגודל והאצבע אשר לו להעלות מתוך הקופסא, ויציע גם לי לשאוף, וישאל לחפצי.

עניתי לו, כי אינני מן השואפים טבק, ולא אוכל להשתמש, איפוא, בטוב לבו, וכי מטרת בואי אל ביתו הוא רק לתקן את מנעלי. הסרתי את מנעלי ואשטפם במים להסיר את הרפש ואת הטיט אשר עליהם ואשר באו אל תוכם, ואתנם על ידו. הוא הסתכל בהם ובדקם היטב ויאמר: לתקנם—אפשר, אך התיקון יעלה לך ברובל ומחצה. טוב הדבר—עניתי—ואמסור לו את המנעלים ביחד עם מכתב אחי. בקראו את המכתב הושיט את ידו הימנית אל זקנו ויחליקו, ויתנהו אחרי כן אל פיו ויחשוב מחשבות, כרב גדול בשעה ששאלה גדולה מונחת לפניו מאחד מבעלי-הבתים החשובים אשר בעיר, בשעת הדחק ובהפסד מרובה. אחרי כן עזב את זקנו ויתגרד בקרחתו ובגבתו, ויפן אלי ויאמר: "עלי עוד לחפש אם אמצא חתיכות עור הראויות למלאכתי זאת". ויסתכל מתחת לשלחן ומסביבו, ויודיע כי לעת עתה אין עור כזה מן המוכן לפניו, ועל כן לא יוכל לתקן את מנעלי. הבנתי כי אך תואנה הוא מבקש כדי לפטרני ב"ולא כלום" לפי שאינו חפץ לשלם לאחי את חובו במלאכתו זאת. התחרטתי מאד על אשר לא עכבתי בידי את מכתב אחי עד אחר התיקון, כי אז הן היה הוא אומר דברי קהלת: "הנעשה—אין להשיב", ועתה עלי לאמרם. אך מכספי אשר היה בידי לא חפצתי להוציא על תיקון מנעלי, כי עוד רב הדך לפני, ומי יודע את אשר יוכל לקרות לי בדרכי אם אשאר בלי כסף.

עזבתי את בית שבתי ואלך הלאה מהלך שמונה וורסטאות עד הכפר ארלוב. שם גר חייט אחד ממכירי אבי ואשר אצלו עבד בעת ההיא גם שמריה אחי. ר' שלמה החייט הזה קבלני אל ביתו ויתן לי לחם לאכול ומקום ללון. אחי בדק את כל בגדי ויתקנם לכל אשר מצא שם בדק. את מנעלי שטפתי במים לנקותם והעמדתי אצל התנור החם ליבשם. בקומי בבוקר מצאתי כי מנעלי יבשו עד מאד והיו כמנעלי ברזל. ואקרא עלי בהלצה את הכתוב: "ברזל ונחשת מנעליך, וכימין—דבאיך". ובעמל רב תקעתי את רגלי אל תוכם ואעש את דרכי הלאה.

עברתי את הכפר בלומנארט ואשחט עופות אצל זוסיא הסנדלר, אשר קרה לו נס בלילה העבר, כי אשתו, אשר כל ימיו חזר עליה לגרשה, ילדה פתאום תאומים. ואקבל דמי שחיטתי ואלך הלאה אל הכפר רוזנארט; ומשם היה עלי לעבור דרך עשר וורסטאות עד הכפר טיגרווייד, בלי כל כפר בתווך ובאין אילנות מן הצדדים. בין שני הכפרים האלה נמצא יער קטן ועדר צאן גדול עם כלבים רבים. כלבי העדר בראותם אותי מרחוק התנפלו עלי כזאבים משחרים לטרף. בראותי כי אין מנוס לי—ישבתי על הארץ. הם לא נועזו לנגוע בי, אך נחו כולם סביבותי ולא סרו ימין ושמאל. אמרתי—נגזרתי, כי להלחם עם כלבים עזי נפש כאלה הן לא אוכל. ומי יצילני? הדרכים התקלקלו ואין עובר ושב מבלעד. בין כה וכה וגם גשם שוטף נתך ארצה. בגדי נרטבו ויכבדו עלי, הרגשתי קור עצום בכל גופי. שיני חרדו בפי וגם כוסף לאכול הרגשתי, אך יראתי להוציא הלחם משקי, פן יראו הכלבים ויתנפלו עלי. פתאום באה עזרתי: נער אחד מרועי העדר ראה את כל הנעשה וימהר על סוסו להצילני. גרש את הכלבים ואלי אמר: לך לדרכך, ואנכי אעמוד פה על המשמר עד אשר תעלם מעיני. עשיתי את דרכי הלאה. ויען כי ההליכה היתה קשה והלכתי בחפזה, הוחם לי מעט עד אשר באתי טיגרווייד.

סרתי אל בית היהודי מחזיק בית המרזח בכפר ההוא ואקן לי כוס יין-שרף בעד חמש פרוטות ודג מלוח במחיר כזה ואוכל לשובע נפשי. חפצתי להשאר ללון שם, אך בעל-הבית יעצני ללכת הלאה עד הכפר ריקנאו הרחוק משם רק כשתי וורסטאות. "בקצה הכפר מעברו השני"—אמר אלי בעל-בית-המרזח—"יגור סנדלר אחד, והיה כי תסור אליו ללון עוד ישמח עליך, כי אשתו ילדה בלילה העבר, ושוחט אין בכפר, ואין להם מרק-עוף במה להבריא את היולדת החולה". שמעתי בקול ה"בעל עצה טובה" הזה, אף כי רד היום מאד. בעמל גדול עברתי את שתי הוורסטאות אשר בין הכפרים ווורסטאה ומחצה אורך הכפר. ובבואי אל בית הסנדלר כבר היתה השעה השביעית בערב. דפקתי על הדלת ואשאל:

—האוכל ללין פה הלילה?

—לא!—ענני קול עבה, והקול הוא קול בעל-הבית.

—אנא, אדוני—אמרתי—הן עובר-אורח הנני, ומקום ללין אין. אינני מבקש ממך לתת לי חדר מיוחד ומטה מוצעת, כי אוכל לישון בחדר עבודתך על הארץ ואת אמתחתי אשים מראשותי. ואם תחפוץ, אשלם לך במיטב כספי; כי איכה אוכל ואבקש מקום ללין בבית נכרי אם אחי היהודי לא יאספני אל ביתו?

—אצלי לא תוכל ללין.—ענה הסנדלר בחימה—אך שוב לאחוריק, כי מקצה הכפר מעברו השני יגור איש יהודי חייט. שנים הם—איש ואשתו, ויוכלו לאספך אל ביתם.

שבתי לאחורי. ועד אשר עברתי את הכפר שנית, השמיע פעמון השעון אשר בבית תפלת האשכנזים את השעה התשיעית. דפקתי על הדלת. ואשמע קול אשה שואלת:

—מי שם?

—איש עברי מבקש מקום ללין.—עניתי—האפשר?

—את פני איש עברי לא השבנו מעולם.—היה המענה, והדלת נפתחה.

באין אונים נפלתי על הספסל העומד אצל הפתח בבואה, להנפש מעט מעמל הדרך ומכל התלאה אשר מצאתני ביום הזה, וארגיש כי כחותי יעזבוני.

—עוד נער הנך—אמרה האשה בקול מלא רחמים—ומי המריצך לעשות דרך רגלי בעת קלקול הדרכים? בשעה שבעל-בית הגון לא יגרש גם את כלבו החוצה. ומאין באת, ולאן אתה הולך?

—אף הדרך לנגדי מסיבות שונות.—עניתי—ומבית אחי השוחט בטרפניה הנני בא, ואל בית אבי, הגר באחת ממושבות היהודים אני הולך.

—האם אחי השוחט ר' יצחק אייזיק מטרפניה הנך?—שאלתני.

—כן הדבר.—עניתי.

—ואם כן בן ר' זכריה מפרישיב הנך?—הוסיפה.

—כדברך כן הוא, גברתי.—עניתי.

—הה, אלי, אלי!—צעקה האשה בחמה—הן זה הוא הנער אברהם אשר על ידי החזקתיהו בהיותו עוד ילד בן שלש שנים. אנכי עבדתי אז בבית ר' דוד הקצב, ובעלי, אברהם יצחק, עשה את מלאכתו בבית אביך שתיים-עשרה שנה. אביך שיחד אותי לאברהם יצחק, ובבית אביך ועל הוצאותיו היתה חתונתנו. ידעתי כי נער טוב הייתי, ואמרו עליך כי תהיה לרב בישראל. כשנה אחרי חתונתנו עזבו את בית אביך ואת פרישיב ונבוא הנה; ותהלה לאל לא חסרנו דבר, אך ד' מנע ממנו פרי בטן. אנא, אברהם, אולי רעב הנך, הסר בגדיך מעליך ואתן לפניך מכל הנמצא בביתי.

—לא, גברתי—עניתי—רעב אינני, כי כבר אכלתי לשבעה בטיגרווייד, אך לנוח אחפוף, כי עיף הנני מעמל הדרך.

—הסירה בגדיך מעליך.—אמרה—ועלה על התנור החם, הא לך כר ושים אותו מראשותיך.

עליתי על התנור החם ואישן שינה עמוקה עד אור הבוקר. בקומי—מצאתי את כל בגדי מונחים לפני שלימים ונקיים ומגוחצים. גם מנעלי, אחרי אשר שטפו וייבשו, נמשחו בשמן לרככם. את כל אלה עשה אברהם יצחק עוד טרם ראני. אשתו הגישה לי מים ובורית לרחוץ פני וידי ואברהם יצחק ניגש אלי ויבקשני אל השלחן לשתות תה, וישאלני לשלום אבותי ולמעשי אני. סיפרתי לו את הכל בקצרה. ובהדי-שותא הגדתי לו כי שוחט הנני. הוא שמח מאד ויצו לאשתו לתת לי שתי תרנגולות לשחטן ולהכין סעודת הצהרים ביד רחבה בעד האורח ההגון אשר המציאה להם ההשגחה. ולי אמר: הן שוחט הנך, ואשת הסנדלר ילדה זה יומיים, ובעד היולדה נחוץ בשר עוף. הסנדלר אמר לשלוח היום איש עתי להכפר אלכסנדרבול אל השוחט אשר שם. אלכה נא ואגידה לו כי יש אצלי שוחט עובר אורח ויתן לך לשחוט ותרויח מעט כסף להוצאות דרךך.

—לא, אדוני—עניתי—בעד איש יהודי אשר לא יתן לאחיו העני העובר-אורח מקום ללין בביתו—לא אשחט. ולו לא היה שוחט אחר, כי עתה הייתי עושה זאת למען אשתו החולה, אשר אולי טובה היא ממנו. אך לשחוט בעדו, למען לא יהיה עליו לפזר כסף כדי לשלוח איש עתי—לא אחפוף, למען לא יהא חוטא נשכר.

—שמעני, אברהם—אמר אלי אברהם יצחק—אלכה נא ואשאלהו; אם ישלם לך את אשר עליו לשלם לשליח מלבד דמי השחיטה, אז תשחט למענו; כי אז גם החוטא לא יהיה נשכר וגם היולדת תוכל לאכול בשר עוף במקדש היותר אפשרי.

—מדוע אקח ממנו את הכסף אשר עליו לשלם לשליח?—שאלתי בתומי—הן חפץ הנני להרויח ולא לקבל מתנת חינום.

—עוזך נער.—אמר אברהם יצחק—שחיטתך—היא סחורתך. ועליו הן שלם כסף להשליח להביא לו את הסחורה הזאת אל ביתו. ואתה הבאת לו בעצמך את הסחורה. המעט כח אבד לך בדרכך הרחוקה והקשה הזאת? ולו—הן אחת היא אם ממזרח ואם ממערב יביאו לו את הדבר הנחוץ. ואם כן לא מתנת חינום תקבל ממנו, אך המגיע לך בעד טרחתך.

—אולי צדקת.—עניתי כפוסח על שתי הסעיפים. ואחרי אשר חשבתי מעט, הסכמתי להצעתו.

אברהם יצחק הלך תיכף אל הסנדלר. ועד אשר גמרתי את תפלתי שב ביחד עם הסנדלר ועמו עשר תרנגולות. הסנדלר בקש סליחה ממני על אשר לא אספני אל ביתו באשר לא ידע כי אחי ר' יצחק אייזיק הנני, וישלם לי את דמי השחיטה, רובל אחד, ושמונה רובלים אשר היה עליו לשלם לשליח. חפצתי לעזוב את ריקנאו עוד ביום ההוא, אך אברהם-יצחק ואשתו הפצירו בי להשאר אצלם עד למחר למען אנוח היטב מדרכי הקשה.

—במה אשלם לכם בעד כל החסד אשר הנכם עושים עמדי?—שאלתי.

רק חוב ישן אנו משלמים—ענה אברהם יצחק—כי אם גם חודש ימים תשב בביתי, לא יגיע אלי אחד מני אלף מכל הטוב אשר עשה אביך עמדי. הן יתום בן שמונה שנים הייתי, ואביך אספני אל ביתו. מפתו האכילני ויחד עם בניו למדני, וילמדני את מלאכתי, ויתן לי את אשתי הטובה לאשה. ועתה כאשר הביא המקרה את בנו אל ביתי והנני יכול לקבלו ולעשות למענו דבר קטן כזה, האמנם אהיה כשוכח טובה? עשה לי את החסד הזה והשאר בביתי עד אשר נתנו היטב מעמל דרך.

נערתני לבקשתם ואשאר אצלם ליום תמים. ביום הרביעי לצאתי מטרפניה עזבתי את אנשי חסדי אשר לווינו עד מחוץ לכפר, ואלך. כח חדש חשתי בגופי אחרי אשר נחתי, ואבוא אל הכפר לנדסקרון, הרחוק כשמונה-עשרה וורסטאות מצ'רניהובקה. סרתי אל בית הסנדלר, היהודי האחד בכפר ההוא, ואשאל אם יתנני להנפש אצלו מעט; ויענני כי ברוב שמחה יעשה זאת, כי זה ימים רבים אשר לא ראה איש יהודי בעיניו. ואם חפץ הנני גם לאכול אתו את סעודת הצהרים, יחשב זאת לכבוד לו; אך מראש יודיעני כי רק מאכלי חלב, אשר הנהו קונה מאת האשכנזים, יוכל להאכילני, כי בשר כשר לא בא אל פיו זה יותר משבועיים, לפי שאין יוצא ואין בא בימים האחרונים מפני קלקול הדרכים, ולשלוח איש עתי רוכב-סוס לצ'רניהובקה יעלה בדמים מרובים אשר אין ביכלתו להוציאם.

—אם חפץ אתה—אמרתי לו—אוכל להאכילך בשר כשר לכל אוות נפשך?

—האם גם בשר הבאת אתך?—שאלני.

—לא, אדוני—אמרתי—מאכלת טובה וכשרה ישנה בידי ואם אך תתן לי עופות, יהפכו בן רגע לבשר, כי שוחט הנני.

—אשתי!—צעק הסנדלר—מהרי תרנגולות ככל אשר תמצאי, והנער האורח ישחטם ונעשה כסעודת שלמה בשעתו. ואתה, ברוך-השם—אמר בפנותו אלי—בוא הביתה, הסירה בגדיך הצואים מעליך ואצוה לנקותם; אבל.....—הוסיף בהביטו אל רגלי—הן מנעליך יזובו ויגרשו רפש וטיט הבה ונראה מה אתם!

הסירותי את מנעלי מעל רגלי. הסנדלר בדקם; וכרופא מומחה החליט, כי אין להם תקנה אלא בתת להם ראשים חדשים. ויחל לנגן בניגון מוסף לראש-חודש: "ראשי חדשים לעמך נתתה, זמן כפרה לכל תולדותם"...

—וכמה עלי לשלם במחיר הראשים החדשים?—שאלתי.

—מה לך ולמחירים?—ענני—אם יש כסף בכיסך, ושלמת לי ארבעה רובלים, ודמי השחיטה אנכה לך עשר פרוטות לגולגולת. ואם אין לך כסף... אז יספיקו דמי השחיטה; כי הכי עני אתה עליך ללכת יחף עד אשר תאחזק הצנה? ועד אור הבוקר יהפכו מנעליך לחדשים ממש.

—לא, אדוני—אמרתי—אף כי עשיר אינני, בכל זאת במתנת חינוך לא אחפוץ ואת דמי הראשים אשלם; אך יעשה נא לי אדוני את הראשים מסחורה טובה, יפים וחזקים.

בקומי הבוקר מצאתי מנעלים חדשים אצל משכבי. נעלתיים בשמחה. רגלי, אשר היו בטוחות עתה מקור וטחב, עשו את דרכן בנקל. וביום החמישי בצהרים באתי אל הכפר בגים כשמונה וורסטאות מצ'רניהובקה.

בבגים גר איש אחד מיוצאי צ'רניהובקה, אשר ידע את אחי ואת גיסתי. ויקבלני ברצון וייעצני לחכות אצלו עד בוקר יום הששי. ויען כי הרוח החל לנשב מצד צפון יוכל היות כי יגבר הקור בלילה, ואז נוכל לעבור בעגלה לצ'רניהובקה, כי זה שבועיים לא היה שם יען גאו מי הנהר טוקמק העובר בין בגים וצ'רניהובקה, והמים סחפו את הגשר ואי-אפשר לעבור עד אם יקפאו המים. ואף אמנם לפנות בוקר גבר הקור מאד ומי הנהר קפא, ובעגלה נסענו לצ'רניהובקה בשעה השביעית בבוקר יום הששי.

סרתי אל בית חותן אחי אשר קבלני בשמחה. ובביתו מצאתי גם את רבי הראשון ר' לוי-יצחק, האומר לעזוב את צ'רניהובקה ביום הראשון הבא, ונחליט לעשות דרכנו יחד עד המושבה.

כאשר נחתי מעט, מצאתי לי עת לחשוב מעט על העבר ועל העתיד. בבית אחי לא יכלתי לחשוב על דבר רחל, בהיותי רחוק ממנה ולא היתה לי שום תקוה לראותה ולעשות מאומה בעדה; אך כאשר הלכתי הלך וקרב אל המושבה, גברו געגועי עליה עד מאד. ואחליט לעשות כל אשר ביכולתי למענה. ראשית—אשתדל לראותה ולדבר על לבה לבל תתייאש, והדבר הזה הן יתן אחרי כן תקוה בלבה, ותוכל לסבול עוד ימים רבים עד אשר נמצא עצה איך להעזר.

במשך היומיים אשר ישבתי בצ'רניהובקה ירד שלג רב ויכס את עין הארץ בגובה חצי האמה; אך אני ור' לוי-יצחק לא שמנו לבנו לזאת, ונעזוב את צ'רניהובקה לעת הצהרים, ולפנות ערב באנו אל הכפר נובופלטבקה כשמונה וורסטאות מצ'רניהובקה. ויען כי ר' לוי-יצחק ידע היטב את כל יהודי הכפרים אשר עלינו לעבור עליהם, לכן מצאנו מנוחה בכל כפר אשר באנו. ובפרט כי שחיטתי פנתה לי מקום בכל בית יהודי אשר סרתי אליו, כי רק אחד או שנים גרו בכפר ושוחטים לא היו להם.

ביום השני באנו אל הכפר נובהריהורבקה, ונסור אל בית השוחט ר' חיים-זלמן. לבקשת ר' לוי-יצחק נעתר ר' חיים-זלמן לתת לי סכיניו להעמידם ויתן לי הודאה, כי מצאני יודע את מלאכתי על צד היותר טוב, וביום הרביעי בבוקר עזבנו את בית ר' חיים-זלמן, ונבוא עד ווסקרנסק ונלון שם בבית אשת ר' שאול, וביום החמישי לפנות ערב באתי אל בית אבי.

אבי ידע את דבר צאתי מטרפניה ביום ראש חודש אדר ראשון וכי ביום השבת אשבות בצ'רניהובקה, כי כן הודעתי לו במכתב עוד לפני ימים טרם צאתי, ואיש אחד אשר נסע, בשעת בואי לצ'רניהובקה, אל המושבה, הגיד לו כי אני ור' לוי-יצחק החלטנו לצאת מצ'רניהובקה ביום הראשון. אך כי אתמהמה בבית ר' חיים-זלמן לקבל הודאה, לא שיער, ועל כן לפי חשבונו היה עלי לבוא הביתה ביום השלישי לפנות ערב. ובראותו כי עבר יום השלישי ויום הרביעי ועדיין לא באתי, החל לדאג אולי קרני אסון בדרך; ולכן החליט ללכת ביום החמישי בבוקר לפגשני ואם לא יפגשני, החליט ללכת עד צ'רניהובקה, מבלי הבט על הקור הגדול השורר בחוץ. ולכן פגשנוהו בחצי הדרך בין ווסקרנסק למושבה, ושלשתנו באנו הביתה. בדמעות חמות פגשתי אמי, ותפל על צוארי ותבך בלי הפוגות. האם דבר קטן הוא, כי בנה מחמל נפשה הלך מהלך מאה ועשרים וורסטאות רגלי? ראשונה—ברפש וטיט, ולאחרונה—בשלג וקור. אך אנכי נחמתיה ועוד התלוצצתי, ואמרתי לה: הן בהיותי ילד קטן שמחת ותהי מאושרה אך צעדי צעדים אחדים, ועתה כאשר גדלתי ועברתי דרך רחוקה כזאת ברגלי, הן עליך לשמוח שבעתים. ולמה זה תבכי ולמה ירע לבבך?

אבי שמח לבואי; ויאמר, כי למחר ילך אל הרב ר' מיכאל-אריה לבקשו כי יתהה על קנקני ויתן לי את תעודתו. בשבתנו לאכול את סעודת הערב, סיפרתי לאבותי את כל אשר עבר עלי במשך

ארבעת החדשים אשר לא הייתי בביתם, אף תארתי לפניהם את דרכי ואת האנשים אשר פגשתי. השתדלתי לספר את כל הדברים האלה בדרך שחוק והיתול, ואבותי התענגו מאד לסיפורי זה.

אחר הסעודה שאלתי את אמי אם ראתה את רחל בימים האלה. ואמי סיפרה לי, כי את רחל ראתה מרחוק, אך לא יכלה לדבר אתה כי אבותיה לא יתנו לה לצאת יחידה. שלשום שאלה אחותה הבכירה את אמי אם שמעו על אודותי או אם יקבלו מכתבים ממני. אמי הגידה לה, כי בימים האלה יבוא אברהם הנה, כי כבר יצא מטרפניה עוד ביום ראש חודש אדר ראשון. — והיום הגידו לי — הוסיפה אמי — כי רחל נסעה מפה אל אחת מדודתיה ותשאר שם עד אחר הפסח.

כהלום רעם נשארתי על מקומי, בראותי כי כל תקותי נפצה אל הסלע. שתי עצות בנפשי למצוא את מקום רחל. הן מעט כסף — אמרתי — יש בכיסי ואוכל לשכור לי עגלה ולנסוע אליה, אך אין איש מאנשי המקום יודע את מקומה, גם לא נועזתי לשאול את פי כל; כי אם יחלו לדבר בי במושבה, כי דרכו של אברהם לשאול בנערות, אז ימנעו הרבנים מתת לי קבלה על שחיטה, ואז גם את רחל לא אמצא, וגם את פרנסתי אפסיד. ואחליט לעמוד ראשונה בנסיון אצל הרבנים והשוחטים ואחרי כן אראה איך יפול דבר.

אבי שב מאת ר' מיכאל-אריה בפחי נפש: הרב הגיד לו כי לא יחפוץ להתקוטט עם ר' אליעזר-חיים; ולכן עלי לעמוד ראשונה בנסיון לפני הרבנים והשוחטים אשר באיזו מושבה אחרת, ואם הם יתנו לי את תעודותיהם אז יתן גם הוא, אך להיות ראשון לא יחפוץ.

— אין דבר — אמרתי לאבי — ביום הראשון הבא אלך אל המושבה נובולטופול, הרחוקה כחמש-עשרה וורסטאות ממושבתי, אל הרב ר' אהרן הנודע לאיש טוב וישר וירא שמים מרבים, ודבר אין לו עם ר' אליעזר-חיים, וגם הירש בר' שלם השוחט, הממלא עתה מקום אביו שם, לא ישיב פני ריקם ויתן לי את סכיניו להעמידם.

בבואי ביום השבת אל בית-הכנסת קבלני כל הקהל בסבר פנים יפות, כולם ניגשו אלי וישאלו לשלומי, גם ישראל מחותני לפני, לא חדל מלדרוש בשלומי, למען הראות לעין כל כי אין בלבו טינא עלי. וביום השבת בקראי בתורה בכתה מרים, אם רחל, הרבה מאד, אך הנשים לא נועזו לשאלה לסיבת בכייתה כי לא חפצו להרעימה.

ביום הראשון בבוקר עזבתי את בית אבי ללכת לנובולטופול. אבי לא נתנני ללכת לבדי וילך גם הוא אתי. בבואנו שמה סרנו אל בית ר' הירש בר' שלם השוחט. הוא קבלני בכבוד, ובלב נפש חפצה נתן לי את סכיניו להעמידם, ובערב הלכתי עמו יחד אל בית הרב ר' אהרן לעמוד בנסיון. הוא שאל ממני רק דין אחד, ואנכי השיבותי לו בזה הלשון: מקור הדין הזה הוא בחולין דף פלוני. רש"י ותוספות מחולקים בענין זה, והרמב"ם והרא"ש ילכו בדרך רש"י, אך האחרונים תפסו את דעת בעלי התוספות לעיקר. ואנו נוהגים כפסקו של התבואות-שור. כשמוע הרב את תשובתי, סגר את ספרו ויאמר: מאיז כזה לא אשאל יותר, כי שוחט בעל ידיעה כזאת לא ראיתי כל הימים אשר הנני רב בישראל. ובלב שלם נתן לי את שטר הקבלה, ור' צבי השוחט נתן לי את הודאתו על מלאכתי בהעמדת הסכין. ובכן יצאתי מוכתר בשם שוחט ובודק.

בשובי הביתה באתי גם אל הרב ר' מיכאל-אריה, וגם הוא שאל אותי רק דין אחד בבדיקה ודין אחד באיסור והיתר, כי הן ידע אותי זה כבר, אחרי כן שלחני אל ר' משה השוחט והעמדתי לפניו רק סכין אחד, ושניהם נתנו לי את תעודותיהם — ר' משה — על העמדת הסכין, והרב ר'

מיכאל-אריה—על הלכות שחיטה ובדיקה והוראת איסור והיתר. הרב בקש ממני להמציא לו איזה פרט לשנה ההיא אשר ענינו יסכים לענין התעודה, ואנכי המצאתי לו את הפרט במילים אלו: "יאכיל עניים וישבעו", כלומר: תרמ"א. הרב שמח מאד על המציאה הזאת, אף בקש ממני להיות שוחט ישר ומורה נכון אשר יעמוד בפני כל, ולא ישא פנים לשום אדם, ואפילו לקצב אשר יהיה שותפו של עמלק היותר חשוב. ואנכי נתתי לו את ידי על זאת.

עתה, אחרי אשר השגתי את מטרתי, ואבי נתפייס גם הוא לחצאין, והסתפק בהיתר הוראת איסור והיתר, עלי לבקש לי מקום לפרנסתי. בכל המקומות אשר מסביב למושבתינו כבר היו שוחטים בכל כפר וכפר, ולכן היה עלי לעזוב שנית את בית אבי ולנוע לבקש לי מקום. ויען כי מחוז מליטופול, הסמוך למקום מגורי אחי, יותר מסוגל למצוא מקום לשחיטה, לכן החלטתי ללכת שמה תיכף, אך אבותי ביקשוני להשאר בביתם עד אחר השבת.

בערב אחד בשבתי עם אמי לבדי בבית, סיפרה לי דבר חדש אשר עד כה לא חפצה להגיד לי לבלי הכאיב את לבבי, אך בראותה כי עוד גדולה אהבתי לרחל, מצאה כי עליה החובה לפקוח את עיני ולספר לי גם את זאת:

—אחרי עזבך את ביתנו אחר החג, נועדו אנשים אחדים מגרי המושבה, החפצים ללמד את ילדיהם שפת המדינה, וישכרו להם מורה נער כבן עשרים שנה, לבוש כאחד הפרתמים, גלוח זקן וקצוץ פאה, אך יודע היטב שפת המדינה. גם ישראל מסר את ילדיו הקטנים להמורה ההוא, אף נתן לו מזונות על שלחנו משך חודש ימים ומקום ללון. רחל בקשה מאביה כי ישכור את המורה הזה גם למענה, כי חפצה היא ללמוד לשון וספר. אביה מלא את בקשתה, והמורה החל ללמדה שעה שעה מדי ערב בערב, כי גדולה היא ואין ברצון אבותיה כי תלך החדרה עם הילדים. כמשלוש חדשים למד המורה הזה את תורתו לרחל, אך לאחרונה גרשו ישראל מביתו וגם את ילדיו הקטנים לקח מחדרו. לא ידעתי מה קרה שם. אומרים, כי נפש המורה נקשרה ברחל ויבקש מאביה לתתה לו לאשה, לא אדע אם ברצון רחל או מבלעדו; אך משך חודש ימים היתה המושבה כמקרה. לאחרונה עזב המורה את המושבה והדבר נשתקע.

בשמעי את סיפור אמי לבשתי רוח קנאה. ומה מאד חפצתי לראות את רחל ולשאלה, כי שום ספק לא היה אצלי כי רחל לא תכזב לי. אבל יחד עם הקנאה החל גם הספק לנקר במוחי: אולי באמת שכחתי רחל, והנער הזה, הלוש כאחד הפרתמים—לפי דברי אמי—המדבר כן בשפת המדינה, ויודע ודאי להלך עם הנערות יותר ממני, לקח את לבבה. ואולי הוא גם יפה וחכם, ולב רחל הלך אחריו באמת? ובחפצי לדון אותה לכף זכות חשבתי עוד אחרת: אולי עשתה זאת רחל רק למען אשר יוציאו עליה שם רע, למען הרחק את החתנים הדופקים על דלתות בית אביה יום יום, ולא יתנו לה מנוח.

אך על כל שאלותי אלו לא מצאתי תשובה, כי רחל איננה וגם איידל-בתי-יהושע, רעותה האחת אשר לפני גלתה רחל לפעמים את כל לבבה, לא נמצאה אז במושבה, כי כשבוע לפני בואי אל המושבה נסעה אל אחותה לסימפרופול, ולכן, בלב דוי אך ברוח נכון, נאלצתי להסיר לעת עתה את רחל מלבי עד אשר יעלה בידי לדבר אתה.

אחר השבת השלישית לבואי, מקץ שבעה עשר יום לשבתי במושבה, עזבתי שנית את בית אבי. אך בפעם הזאת לא לבקש לי מקום ללמוד, או להכשיר את עצמי לאיזו פרנסה, אך לבקש מקום לפרנסתי. בידעי כי ימי היריד בפרישיב הולכים וקרבים, החלטתי לעשות הפעם דרכי דרך אריכות כבפעם הראשונה, אך לא ברגלי אעברה, כי מעט כסף היה בידי. ועל כי עוברים ושבים מצוים בשעת היריד, נקל יהיה לי למצוא עגלה בשכר מועט.

עם אחד מאנשי מושבתנו עשיתי דרכי עד הולייפולה, משם מצאתי לי עגלה בשכר מועט עד אריכו; ומשם לקחני על עגלתו איש מגרי פרישיב חינם אין כסף פרישיבה. בבואי, הציע לפני יונה בן דוד הקצב להשאיר בביתו לקיץ הבא להורות לקח לבניו, ויבטיח לי לבקש מר' יעקב רבי מלפנים להרשות לי לשחוט למען אוכל לאמן את ידי במלאכתי. עניתו כי אשאל בעצת אחי ואשיב לו דבר.

בדרכי מפרישיב לטרפניה סרתי אל הכפר אלטנססוי, אשר שם הורה לקח לתלמידיו בעת ההיא אחד מחברי מימי ילדותי ישראל-בנימין לִבְנֵךְ, אשר היה אחרי כן לסופר מפורסם. הוא היה יליד במושבה טרודוליובובקה אשר התיישבה מיוצאי קובנה. אביו היה בנאי ותנוראי. בנו זה למד בחדר עד שלש-עשרה שנה, אחרי כן יצא מביתו והיה למלמד בכפרים. בהיותו כבן שש-עשרה שנה למד לילדי אחד מבני מושבתנו אשר החזיק בית מרוח באחד הכפרים הסמוכים למושבה, ומדי שבת בשבתו היה בא לצחק עם הילדים אשר כגילו. ידיעתו בתלמוד היתה מועטה מאד, אך את השפה העברית ידע היטב, גם את שפת המדינה למד מעצמו בחשק נמרץ. ובימים ההם, במצאי אותו באלטנססוי, היתה לו כבר תעודת מורה למתחילים, גם הושיט בקשה אל שר גליל הלימודים להרשות לו לפתוח בית ספר לילדי ישראל בהכפר וסילובקה.

הכרנו איש את רעהו. ואספר לו את כל אשר אתי ואתאונן באזניו על העדר ידיעתי בשפת המדינה, ועל אשר לא אוכל למצוא את הספרים הנחוצים לי. הוא יעצני לדרוש ספרים כאלה מוורשא, אף נתן לי את רשימת הספרים של ר' אליעזר-יצחק שפירא, וירשום לי את הספרים הנחוצים לי ויסדר לי את לימודי. לדרוש את הספרים עוד לא יכלתי, כי חסר-כסף הייתי בעת ההיא, ולכן שמרתי את הדבר בלבי, ואחליט לעשות זאת כאשר אך אחל להרויח.

בשושן פורים בשנה ההיא באתי שנית לבית אחי לטרפניה. בעברי דרך הכפרים אשר בין אלטנססוי לטרפניה, ראיתי על בתים רבים ובמקומות שונים מתנוססים דגלים שחורים עם מסגרות לבנות מסביב. לא הבנתי מה זה; אך בבואי אל בית אחי סיפר לי, כי נתקבלה ידיעה תלגרפית אל בית שלטון הכפר, כי אלכסנדר השני נפל חלל ביום הראשון לחודש מרץ, והדגלים אשר ראיתי הם דגלי אבל. השמועה הזאת עשתה רושם רע עלינו, כי לבינו ניבא לנו כי עתידות לא טובים נכונו לנו, כי כלל ישראל בימים ההם חישב את אלכסנדר השני למלך אשר לבו טוב לישראל.

שאלתי בעצת אחי על דבר הצעת יונה מפרישיב, והוא יעצני לחכות מעט אולי אמצא לי מקום בלי מלומדות. אך לשוא חכיתי, כי מקומות כאלה הם מעט מאד. ויען כי קצה נפשי באכילת לחם חסד בבית אחי, לו גם בכבוד, נסעתי ממחרת חג הפסח פרישיבה ואקבל את הצעת יונה.

[30] עבודתי בקודש

שנתיים ומחצה היו ימי עבודתי בשחיטה ומלומדות, ושלושה מקומות החלפתי במשך הזמן הקצר הזה. בפרישיב החילותי ללמד לתלמידי שפת עבר, ואחרי אשר העמדתי סכני לפני ר' יעקב רבי מלפנים, נתן גם הוא לי את הודאתו, וימסור את שחיטת כל הכפרים—אשר תחת ידו—לרשותי ואחי, לשוחט חינם אין כסף. בעד הוראתי לתלמידי קבלתי חמשה ושבעים רובלים לזמן. מלבד זאת שלמו לי בעד קריאת התורה בכפר הלבשטט הסמוך לפרישיב רובל בעד כל שבת ושבת. ושלשים רובלים נתנו לי "דמי קדימה". חמשה מהם צרפתי אל הכסף

הנמצא בידי ואשלח דרישתי לוורשא אחר ה"לערבון"¹ לסקורכאביץ, ספר לקריאת שפת רוסיה עם מתגים מלמעלה להורות מקום הנגינה על כל תיבה ותיבה, ועוד ספרים נחוצים כמו המילון למנדלשטם ועוד.

את אשר יגורנו בא לנו, מות אלכסנדר השני נהפך לנו לרעה, ומיום הראשון לחודש מאי החלו רעמים ופרעות ביהודי נגב רוסיה. מקיוב וילסבטגרד החלו וגם עד מושבות היהודים הגיעו. במושבתנו היו הפרעות ביום ל"ג בעומר, ואחרי ימים אחדים קבלתי מכתב מאבי אשר בו תאר לפני את כל אשר עבר עליו בפרוטרוט: את כל כלי הבית שברו לרסיסים, את מעט הבגדים אשר היו להם—קרעו לקרעים, גם את בגדו העליון לשבת העשויו מארג ספרדי טוב—חתכו לחתיכות קטנות. את אמי החולה הורידו מעל מטתה ואת הכרים ואת הכסות קרעו ואת הנוצות הפריחו החוצה דרך החלונות השבורים. גם תכריכי אבי לקחו ממנו ויקרעו לקרעים. וביום הראשון אשר בין ל"ג בעומר לשבועות באה אכרית מהכפר הסמוך ותביא קטניות למכור לבני המושבה, ואבי הכיר כי השק, אשר הקטניות בתוכו, עשויו מתכריכיו, ויבך כנער קטן.

אחרי ימים אחדים בא אבי פרישיבה לקבל עזר ממני, ואתן לו את החמשה והעשרים הרובלים אשר נמצאו בידי. משם עבר לטוקמק ולטרפניה אל שני בניו האחרים לבקש עזר גם מהם, וישב אחרי כן הביתה להקים את הריסותיו כפי אשר יוכל.

אחי השלישי משה נלקח לצבא בשנה ההיא; ולכן קבלתי הנחה מעבודת הצבא, ממדיגה השלישית, ואקבל על עצמי לשלוח לו חמשה רובלים מדי חודש בחודשו. מכל אלה מובן ברור, כי בזמן הראשון לא עשיתי עושר יותר מדי עד כדי לפרנס אשה ובנים. ואשמח מאד על כי הנני עוד בגמי ורחיים על צוארי עוד אינן.

נמנתי בימים ההם על העתון "המליץ" אשר היה יוצא אז לאור רק פעם בשבוע. בקראי בו את פרטי כל הפרעות אשר פרעו ביהודים בקיץ תרמ"א, נשבר לבי בקרבי, ואומר בלבי כי אין עצה אחרת לפני רק לעזוב את הארץ המשכלת יושביה היהודים וללכת אל ארץ אחרת; אבל באיזו ארץ אבחר? המליץ דיבר בעת ההיא בשבח אמריקא, ארץ החופש והדרור, ארץ נושבת אשר כבר נמצא בה קיבוץ גדול של יהודים, והאיש החדש הבא שמה יוכל למצוא די שכר לפעלו עד כדי להחיות את נפשו ונפשות בני ביתו, בעת אשר בארץ ישראל אין די ישוב יהודים, חרושת המעשה לא נפרצה שם וחקי הארץ בכלל הם במצב פראי מאד, ומעט היהודים הנמצאים שם יתפרנסו מהחלוקה, ועיני כולם אל נדבות נדיבים מחוץ לארץ, ובעצמם לא יתעסקו בשום עבודה או מלאכה, ועל כן אין תקוה לאיש חדש הבא שמה להבנות מהם. זכרתי אז את דברי ר' שאול מווסקרטנסק אשר דיבר אל ר' מאיר רבי, ואמצא כי דברי המליץ נכונים בענין מצבה הרע של ארץ ישראל, אבל לענין המצב הטוב אשר באמריקא, לפי דברי המליץ, עלי עוד לבחון אם כנים דבריו. והמקרה לא אחר להביא לידי ענין, אשר על ידו הכרתי לדעת את המצב באמריקא בעת ההיא, וכה היה הדבר:

צעיר אחד מחברי מימי ילדותי, הוא אשר נשכני להנכם בי בהיותי עוד ילד בן שלש שנים, כמסופר למעלה, נשא לו אשה בכפר פבלובקה הגדולה. חותנו, איש אמיד, אסף בראשית החורף העבר את כל כספו אשר היה ברשותו, ויסע חקובה לקנות סחורה, ומשם לא שב הביתה.

הקול יצא כי נהרג. וכנהוג במקרים כאלה, נמצאו גם עדים אשר העידו כי ראוהו בחרקוב יוצא

¹ [ספר קריאה].

ונכנס עם אנשים אשר צדקתם מוטלת בספק גדול. ובכן נחייאשו אשתו ובני-ביתו ממנו ויחשבוהו לנהרג. כעבור חצי השנה קבל אבי הצעיר, אשר גר אז עוד בפרישיב, מכתב ממחותנו האבוד, בו יספר למחותנו כי עזב את ביתו ויסע לאמריקא, ועתה ידרוש כי גם אשתו ובני ביתו יסעו שמה. ואם אשתו לא תחפוץ, אז נכון הנהו לפטרה בגט, אבל לשוב לרוסיה לא יחפוץ בשום אופן. שאלתי את אבי הצעיר לספר לי מה כתב לו מחותנו על דבר אמריקא בכלל, אך הוא השיב לי כי לא יחפוץ לגלות סודות של אחרים לשום אדם. אז גמרתי לעשות דבר שאינו לא לפי היושר ולא לפי הנימוס. והנני מודה בזה על החטא הגדול אשר חטאתי. וזה הדבר:

בפרישיב לא היה אז בן-דואר, והמכתבים הבאים הלבשטטה יום יום בעד האשכנזים הגרים בהמושבות אשר במחוז מליטופול, היה מביאם איש עתי, שכור לדבר, אל בית הפקידות להכפרים ההם הנמצא בקצה כפר פרישיב בדרך העובר הלבשטטה; ויען כי הייתי הולך כמעט מדי יום ביומו הלבשטטה לשחוט, הייתי סר אל בית הפקידות לקחת המכתבים בעדי ובעד מכירי.

בהיותי שם פעם אחת ראיתי מכתב מאמריקא על שם אבי הצעיר. לקחתי את המכתב אתי למסרו לאיש אשר אליו שילח. בהביני כי המכתב הוא מאת מחותנו, עכבתיו תחת ידי עד למחר, ואפתחתי ואקרא כל הכתוב בו ואסגירי וואשיבהו לבעליו. ידעתי כי לא טוב עשיתי בעברי על חרם דרבינו גרשון ולכי יכני גם עתה על עשותי זאת, אבל הנעשה—אין להשיב.

במכתב ההוא קראתי, כי ברוב עמל יעלה בידו למצוא לחמו לנפשו: עליו לעלות ולרדת בבתי גרי ניו-יורק בני שש קומות ולהביא שמה את סחורתו אשר בה יסחור, בכל זאת לא יאמר לעזוב את הארץ. לעסוק בדבר אחר לא יוכל כי לא ידע את לשון הארץ ההיא, ומוכרח הנהו לשבת ברחוב היהודים ולהתפרנס מהם, והדבר קשה כקריעת ים-סוף. בכל זאת—יאמר בסוף מכתבו—הנני מוקיר את החופש השורר פה, ולא אעזוב את הארץ אף אם יהיה עלי לעמל שבעתים מאשר אעמל עתה. במכתב יפרט את מחיר צרכי אוכל-נפש באמריקא, ולפי ערך הזול הגדול אשר שרר בימים ההם בנגב רוסיה על כל הצרכים ההם, ולפי אשר חישוב כל שקל אמריקני לשני רובלים, יצא, כי צרכי-אוכל-נפש שם ביוקר יותר מאשר ברוסיה בסכום עצום מאד.

אחרי קראי את המכתב ההוא מצאתי כי לא לארץ ישראל ולא לאמריקא אוכל לשום פעמי עתה מחסרון כסף ומבלי אשר אדע את לשון הארץ, ולכן דחיתי את הדבר עד אשר יעלה בידי לאסוף מעט כסף ואז אראה איך יפול דבר.

בלימודי שפת רוסיה עשיתי חיל במשך ה"זמן" הזה: למדתי בחשק נמרץ עד אשר ידעתי לכתוב מכתב בשפת רוסיה כמעט בלי כל שגיאה. אבל הדבר היה קשה עלי מאד, כי התביייתי להוציא הגה מפי בשפה הזאת פן אחיה לבוז בעיני שומעי.

מקץ הזמן ההוא אמרתי לעזוב את פרישיב ולקחת עלי משרת שוחט בארבעת הכפרים, ארלוב, טיהע, בליומנארט ורוזנארט. ולשבת שבו מברכין ראש חודש אלול באחי אליהם לעשות עמהם חוזה. הם הציעו לפני מאה וחמשים רובלים ל"זמן" בתנאי כי אלמד לארבעה ילדים תנ"ך ומעט תלמוד, ובכל יום חמישי בשבת עלי לעבור על כל הכפרים ולשחוט עופות למענם; ובשאר הימים יביאו אלי את עופותיהם הביתה. מלבד זאת הכנסה משחיתת גסות—רובל לגולגולת, דמי-מגילה ומעות-פורים הן כולן שלי. את לחמי עלי לאכול בית איש חדשו. את כל התנאים קבלתי, אך את התנאי האחרון דחיתי בשתי ידיים, באמרי כי לא אחפוץ לאכול כעני המחזיר על הפתחים: היום—פה, ומחר—במקום אחר. ולכן אם יתנו לי חדר תמיד בבית אחד מהם ולחם

על שלחנו כל ימי החורף, ואם את משכורתי אקבל מידי אחד מהם ולא יהיה עלי לקבלה מעט מעט מכל אחד ואחד, אז אאוות להצעתם. ואחרי אשר הושוו בינם לבין עצמם—נאותו לתנאי, וישלמו לי בעד חודש אחד שלשים רובלים, בתנאי כי אבוא אליהם עוד לפני ראש השנה, למען יהיה להם שוחט גם לימים הנוראים.

ביום הראשון שבתי פרישיבה ואשב שם עד חצי אלו; ויען כי רבו געגועי אל בית אבי, החלטתי לנסוע לימים אחדים הביתה. אף מחשבה אחרת התגנבה אל לבי, אולי אוכל לראות את רחל ולדבר אתה כי זיקי אהבתי עוד לא עוממו בלבי.

שמונה אנשים נסענו בעגלה אחת אשר שכרנו לנו, ועלינו היה לשבת בדוחק גדול. בכל זאת היתה נסיעתנו נעימה לנו מאד. אחדים ממנו נסעו אל אבותיהם, אחדים—אל כלותיהם. ובדרך סיפרנו איש לרעהו סיפורים שונים מדברי ימי חיינו. ובמשך שני ימים ולילה אחד באתי אל מושבתנו.

לשמחת אבותי לא היה כל גבול. הראיתי להם את בגדי החדשים אשר תפרתי למעני מראשי ועד רגלי; גם מתנות הבאתי לאבי ולאמי, ולאחיותי הקטנות. ואחרי סעודת הצהרים ממחרת בואי, בשאלי את אמי אם ראתה את רחל, אמרה אלי:

—אינני יודעת איזה עוף מן השמים הולך אליהם את הקול, כי הנך בא בימים האלה הביתה. ורחל עזבה שנית את בית אביה ותסע אל מקום אשר לא נודע לאיש מבני המושבה.

הדבר הזה, כי רחל תברח מן המושבה לפני בואי זו הפעם השניה, חיזק בלבי את הדעה כי רחל מאסה בי ותתן את לבה לאחר. כי לולא זאת הן היתה יכולה למצוא איזו עצה לבל יוכלו אבותיה להבריחה. הן היא כבר בת שמונה עשרה שנה ולא ילדה קטנה כאשר היתה לפני שלש שנים. ואומר להסיחנה מלבי לעולם; אבל לא כל אשר נחפוץ נוכל לעשות. יכלתי להסיחנה ממוחי, אבל מלבי לא יכלתי להסירה.

ימים אחדים לפני ראש השנה תרמ"ב עזבתי את בית אבי ואסע אל מקומי החדש אל הכפר רוזינארט אל בית ישראל יעלין, אשר בביתו עלי לגור ועל שלחנו עלי לאכול כל ימי החורף הזה. ואבוא שמה יומיים לפני ראש השנה.

ארבעה חייטים, שני סנדלרים ורוכל אחד היו בעלי-הבתים אשר לי. ולימים הנוראים ולחג הסוכות יסדו להם מנין בכפר רוזינארט אשר גר בו הרוכל אשר בביתו היה מקום מקלט. ויען כי כולם מצאו את פרנסתם בריוח, פזרו גם כסף רב לקנות עליות. ואברהם בולגץ, החייט מכפר טיִקֶע, אשר גדל בין האשכנזים מנעוריו ודיבר רק בשפת אשכנז צחה, נדב ביד רחבה סך מאה וחמשים רובלים אל אוצר המנין, ולכן גדלו הכנסות המנין על הוצאותיו בסכום עצום כשלש מאות רובלים.

בערב יום הכיפורים, בשבת הגבאי הניך החייט לאסוף את כסף הקערה, שלם בולגץ' רק חמשים רובלים, והמתור הבטיח לשלם אחר החג. כל חשד לא העיר הדבר בלב הניך, כי דברים כאלה הם ממעשים בכל יום כי בעל-בית ישאר חייב אל ה"מנין" או אל בית-הכנסת. אך ישראל "בעל-בית", הביע לפני בסתר את מחשבתו, כי "דברים בגו", ולא לחינם מנע אברהם את עצמו מלשלם את כל המגיע ממנו.

במשך ימי החורף אשר הייתי שם לא היה לי שום עסק עם איש מהם. את מלאכתי עשיתי באמונה: ביום—למדתי לתלמיד, בערב—עסקתי בלימוד שפת רוסיה בפני עצמי, אף קראתי את העתון "המליץ" אשר העברתי לשם מפרישיב. ובכל יום חמישי בשבת הייתי עובר על הכפרים לשחוט. אם בא הקצב מהכפר הסמוך לשחוט איזו גסה, שחטתי גם למענו ואקבל את שכרי. משכורתי שילם לי ישראל מראש כל חודש וחודש, מבלי אשר היה עלי לבקש. וכולם כבדוני ויקראוני בשם "רבי", ואף כי היה ישראל הרוכל קמצן גדול ואת מאכל שלחנו נתן לי בצמצום, הן מנעורי הרגלתי לאכול לחם צר ומים לחץ, ועל כן היה מאכל שלחנו בעיני כשלחן מלכים. ויען כי גם בעל-הבית בעצמו לא היה אוכל מאכלים טובים מאשר נתן לי, לכן לא יכלתי להתאונן עליו. ואומר להשאר פה עד אשר אקרא לצבא, אך בקש אברהם לישוב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של הניך הגבאי:

הניך תבע מאברהם בולגץ' כי ישלם את מאה הרובלים אשר נשאר חייב לה"מניץ" מהימים הנוראים, ואברהם השיב לו כי נכון הנהו לשלם אם יושיבו אסיפה והניך יתן חשבון מכל הכסף הבא לידו בימים הנוראים שעברו, וגם יודיע מה בדעתו לעשות עם מותר הכסף. ואם לא יעשה זאת, לא יתן אברהם אך גרה. וכיומיים לפני הפורים בא אלי הניך ויאמר:

—רבי! הנני לבקשך, כי אם ישלח אחריך אברהם בולגץ' לקרוא את המגילה בביתו-לא תלך אליו, עד אשר ישלם את מאת הרובלים אשר עודנו חייב לה"מניץ".

—ואם לא אשמע בקולך מה יהיה?—שאלתי.

—אז ידוע תדע—ענני—כי לא ניתן לך אף פרוטה אחת לא דמי-מגילה ולא משלוח-מנות.

—לכן שמעני ר' הניך—עניתי בחימה—אנכי התחייבתי לפניכם ללמד לבניכם תורה ולשחוט למענכם. את התחייבותי אלו הנני ממלא על צד היותר טוב, ואת זאת הן לא תוכלו להכחיש. וקריאת המגילה איננה מן הדברים הנכנסים אל חוג התחייבותי; ורק יען כי יהודי הנני, ואתם לא תדעו לקרוא אותה, מצאתי כי מחויב הנני לקרוא לפניכם; ולפי שגם בולגץ' יהודי הנהו, לכן לא אשיב גם את פניו ריקם אם ידרוש זאת ממני. אני איך לי עסק עם חשבונותיכם ואינני חפץ להיות הנוגש אשר על ידו תוציאו את הכסף מאברהם. ואשר אמרת כי לא תתנו לי לא מעות-פורים ולא דמי-מגילה-דבר זה איננו מעלה ואיננו מוריד, כי בעד נזיד עדשים לא מכרתי ולא אמכור את בכורתי.

בדברי את דברי אלה יצאתי מהחדר אשר ישבתי בו בדברי עם הניך, ואבוא אל חדרי ואסגור הדלת בעדי.

בתענית אסתר אחרי תפלת ערבית קראתי את המגילה ב"מניץ". בצאתי, לקחתי את המגילה אתי ואשב בעגלה אשר שילח אברהם אחרי, ואסע אליו הביתה ואקרא המגילה לפני בני ביתו. הוא בקש לשלם לי שכר טרחתי ביד רחבה, אך אנכי מאנתי לקחת הכסף מידו, באמרי: יען אשר התלקחה המריבה ביך ובין הניך, לא אוכל לקחת כסף מידך, לבל יאמרו כי בעבור דמי המגילה נסעתי אליך, ואנכי הן רק מהכרתי הפנימית, כי עלי לעשות ככה, עשיתי זאת.

בשובי הביתה מצאתי גם את ישראל יעלין כועס עלי. לא שמתי לבי לזאת, ואסור אל חדרי. ואוכל את אשר שמו לפני, ואשכב לישון.

בבוקר התאספנו אל ה"מניץ" להתפלל. לפני קריאת המגילה העמידו קערה, לדמי-מגילה.

הנאספים, למען הרעימני, הניחו כל אחד חמש או עשר אגורות אל הקערה עד כי כל דמי-המגילה עלו לחמשים אגורות. לקחתי את הכסף מהקערה ונתתיו לעני הנמצא בעת ההיא ב"מנין" ואקרא את המגילה. ואחר התפלה נסעתי שנית אל אברהם, ואשוב אל מעוני לעת סעודת הצהרים. לפנות ערב ישבנו אל הסעודה בבית ישראל, אשר לא דיבר עמי כל היום ההוא למטוב ועד רע.

אך החילונו לאכול, באה מרכבה אל בית ישראל, ואיש עתי הביא לי מכתב מהנין. בו יבקשני לבוא אליו אל הסעודה, כי אורחים באו אליו וגם אבותיו מהכפר הסמוך. עניתיו כי לא אוכל לעשות זאת גם מצד דרך ארץ, כי עלי לאכול את הסעודה בבית האיש אשר אצלו הנני אוכל זה חצי השנה. השליח עזב את הבית. כעבור חצי השעה שב שנית ובידו מכתב אל ישראל, אשר בו יבקשהו הנין לבוא אליו אל הסעודה, ולקחת גם את ה"רבי" אתו. וניסע כולנו.

בבית הנין כבר היו יהודי כל הכפרים הסמוכים, ובתוכם גם אביו איש והן כבן שבעים שנה, והדרת פניו ענתה בו כי איש בקי ומנוסה הוא ורבות ראה בימי חייו. הוא ניגש אלי ויברכני לשלום ויאמר לי, כי את אבי הנהו יודע היטב וגם את שמעי שמע; וביום הזה בבואו, סיפר לו בנו על דבר המריבה אשר נפלה בינו ובין השוחט, ולכן שלח לקרוא לי להציל מפי דבר אמת.

סיפרתי לו דברים כהויתן; אף הרציתי לפניו נימוקי אשר המריצני לעשות זאת, לפי שלא לשוטר ולנוגש קראוני הנה. אך להיות לשוחט ולמלמד, ואת התחייבותי אלו עלי למלאות לכל אחד ואחד בלי הבדל.

—צדקו דברי השוחט מדבריהם. —אמר הזקן— כי מה לו ולמחלוקתכם? ולכן עוד בערב הזה עליכם להשיב לו את דמי-המגילה ומשלוח-המנות, אשר מנעתם ממנו על לא עוול עשה, ועליכם עוד לבקש מחילה ממנו על אשר נועזתם לביישו ברבים.

—אנא, אדוני—אמרתי אל הזקן—לא אחפוץ בכסף אשר יתנו לי מאונס.

—אל תצדק הרבה. —ענה בשחוק—לא יהא חוטא נשכר.

כל הנאספים קמו ממקומם ווישטו לי את ידם ויבקשו ממני סליחה על הצער אשר צערוני ביום ההוא. והנין אסף בין כה וכה בין הנאספים כחמשים רובלים ויתנם לי כדמי-מגילה ומשלוח-מנות. עד הבוקר שמחנו בסעודת פורים ואחרי כן שבנו הביתה.

[31] בחצי האי קרים

אף כי הדבר נגמר בשלום, לא יכלתי להביט אל פניהם מהיום ההוא והלאה, ואגמור בלבי לעזוב את מקומי זה ולבקש לי מקום אחר אשר בו אוכל להיות חופשי לנפשי על פי דרכי. בימים ההם בא אחד ממכירי הפרישיבים מקרים, אשר נסע שמה לרגל עסקיו, ויספר לי כי לא הרחק מהתחנה קורמן¹ יגור איש יהודי עשיר מאד יחידי בכפר, והוא בקש ממנו לשלוח לו שוחט בשכר מאה וחמשים רובלים ל"זמן", ורק שוחט נחוץ לו ולא מלמד. וישר הדבר בעיני. ואעזוב את דוזנארט ואסע במסלת הברזל מהתחנה פדורואקה-קורמנה. עד היום ההוא עוד לא

¹ [קורמן-קֶמְלֶצ' (45°30' N 34°18' E) נקרא עכשיו Krasnohvardiys'ke].

ראיתי מסלת ברזל, ולכן כפרא לומד מדבר הבטתי על כל דבר ודבר. ובעלותי על הרכבת ובשבתי בה החילותי לשאול את כל עובר ושב מאין בא ולאן הוא הולך, וכל הנוסעים הביטו עלי כעל עז פנים. אחד מהנוסעים אמר אלי: כפי הנראה עוד לא נסעת מימך במסלת-ברזל, ולכן איעצך: שב על מקומך ואל תשתדל לדעת דברים אשר אינם נחוצים לך, למען לא תהיה לשחוק בעיני כל, ואחדים מהנוסעים לא יחדוך בשליחת-יד אל כיסם. דבריו הקצרים והנמרצים פעלו עלי את פעולתם לטובה ואחדל לשאול אפילו דברים שאין אדם מקפיד עליהם; ובמשך שש השעות אשר נסעתי מפדורואקה לקורמן למדתי לדעת דברים רבים גם מבלי שאול פי איש: איכה יסעו בלי כרטיס-מסע, איכה ישלמו להמשגיח החצי ואיפה יתחבאו עד אשר יעבור המבקר הראשי. והכל בטביעת-עין לבד. ובחצות הלילה באנו קורמנה. וארד אל התחנה.

החילותי לשאול על דבר האיש אשר אליו שלחני מכירי. ובעור אני עושה כה וכה, ניגש אליו צעיר אחד, אשר ממראהו החיצוני הכרתי בו כי שוחט או מלמד הוא, וישאלני:

— האם שוחט הנך? נערי!

— כן. — עניתי.

— ואנה פניך מועדות? — הוסיף לשאלני.

— אל קרז'ב. — עניתי — אל בית ר', כי לפי דברי אחד ממכירי נחוץ לו שוחט.

— לחנם תהיינה הוצאותיך. — ענני. — האיש הזה דובר שקרים הוא אשר אין דוגמתו בכל הפלך, ואוהב להתפאר בעושרו. וכפי הנראה התפאר לפני מכרך כי לשנה הבאה יקח לו שוחט בפני עצמו, ומכרך האמין לדבריו. אך אם חפץ הנך מקום טוב איעצך כי במסע ההולך לקראתנו תשוב עד התחנה דז'נקוי. שם תראה איש גבוה חסון כאלון יורד מן הרכבת, זקנו ארוך על פי מדותיו ומראהו אדמדם כהה. וקרבתי אליו ושאלתי לשמו. והיה אם יענך כי שמו יעקב, וידעת כי הוא האיש אשר הנך מבקש. ואמרת אליו כי השוחט אשר עזבו זה עתה, שלחך אליו. ואצלו תמצא את לחמך בכבוד.

עשיתי כאשר יעצני. ברדתי אל התחנה דז'נקוי מצאתי את האיש אשר תארו לפני. בדבריו אליו את דברי, שאלני רק אם אלמד לשני בניו עברית שלש שעות ביום ומה משכורת. ובענותי כי נכון הנני ללמד לבניו ומשכורתי מאה וחמשים רובלים ל"זמן", ניאות לי. ויבקשני להשאר בתחנה עד אשר יבוא חתנו עם עגלותיו הטעונות שיפון, ובשובו הביתה יקחני עמו; כי על עגלתו הוא לא יוכל לקחתי כי טעונה היא סחורה מרובה מאשר הביא אתו מעיר הפלך. ולעת עתה — הוסיף — הואיל נא ושוחט עשר תרנגולות אשר שלחה אשתי הנה, ואת משכורתך אשלם.

שחטתי את העופות וישלם לי רובל אחד, ואסור אל בית המרזח, אשר החזיקה אשה עברית זקנה, ובהודעה כי שוחט הנני, נתנה גם היא לי עופות לשחוט ובשכר זה נתנה לי לחם, כוס יין-שרף ודג מלוח. ויען כי עד לפנות ערב לא היה לי מה לעשות סבותי את כל המקום וארא כי מלבד בית האסורים לאסירי המלך המובלים ממקום למקום, ובית-המרזח, לא ימצא שם שום בית אשר יגור בו אדם. יש בית גדול אחד סמוך לתחנה אשר בו גרו לפנים המפקחים על מכס

המלח. ומעת אשר בוטל—עומד הבית פנוי. אצל המסלות בנוים אמברים¹ אחדים להניח בהם את התבואה אשר יקנו בתי המסחר השונים בכפרים, עד אשר יטעינוה על העגלות לשלחה לערי החוף. מרחוק ראיתי בית חדש הולך ונבנה ועוד לא נגמר. בעלת בית-המרזח סיפרה לי כי שני יהודים פותחים פה חנות גדולה ובית מטבחים, והשוחרט, קרובו של אחד מהשוחרטים, יהיה גם השוחרט, גם הקצב. אך יען כי לא לתקן עולם במלכות ש-ד² באתי קרימה, הבטתי על הדבר כעל מטפחתו של פייבל הרליקוב.

לפנות ערב בא חתן יעקב, שלום שמו, וביא את התבואה אשר אמר חותנו. ובשעה השביעית בערב עזבנו את דז'נקוי, וניסע בורלקה, אל הכפר אשר גר בו יעקב. הלילה היה ליל חושך ואפילה, והסוסים לא אצו לעשות דרכם כי עיפו מעבודתם כל היום.

בשעה העשירית בערב באנו אל הכפר. יעקב ובני ביתו כבר ישנו שינתם. ואשת שלום, אשר היתה אשה צעירה לימים, גם היא שכבה במטתה. בבוא אישה הביתה, אמרה לו:

—אף כי הנני קצת חולה היום, הנני לעמוד ממטתי, ואוותר על מחלתי, להחם את המיחם ולתקן למענו מאכלים חמים. ואף את מטתו אציע לו בחדר האוכל.

—אין צורך בדבר, גברתי—אמרתי אליה; ואין ברצוני להטריחך בחלייך.

—לא.—ענתה האשה—לאיש ישר וחכם כמוך כבוד הוא לנו להטריח בשבילו.

המיחם הועמד. שתינו תה, וגם אשת שלום ישבה עמנו עד השעה השתים-עשרה בלילה ונשוחח. סיפרתי לה, בהתגלות לבי, כי בנסעי עם בעלה ובשמעי את אשר סיפר לי מחיי אנשי קרים, אמרתי כי לא אשאר פה בשום אופן. מדבריו נוכחתי, כי רבנים, שוחרטים ושמשים כולם אחד הם בעיניכם, ואנכי הן לא הסכנתי באלה. ולכן החלטתי לעזוב את ביתכם עוד ביום המחרת; אך בראותי אותך, אשר פניך יעידו עליך כי אשה ישרה את, ואם כן לא כצעקתה הבאה אלי על ידי בעלך יעשו כל יושבי קרים, שניתי מעט את דעתי. ולמחר אציע את תנאי לפני אביך, ואם יקבלם—אשאר פה.

—לדבר הזה אל תדאג.—ענתה—מכבודך לא יגרע אצלנו מאומה, כי כאשר אחזה לי אני, הנך איש המבין דבר לאשורו, ואמי אשר היא אשה טובה ופשוטה, מחזקת את שוחרטיה ומלמדיה בכבוד גדול. ולדברי אישי אל תשים לבך, כי "אין השוד נורא כל כך כמו שיתארוהו", יאמרו הרוסים, וכן דרך הגברים אשר חיו חיים סערים בימי ילדותם, מבלי הבדל בין שיחה עם רעהו, חסיד כמותו, ובין שיחה עם איש זר אשר ראהו בפעם הראשונה.

בבוקר באתי לבית אדוני החדשים, ואומר להם, כי אתמול לא הספיקה לי העת לדבר ולהציע את כל תנאי; אף לא אבקש להגדיל לי את משכורתי, רק הנני לבקש, כי יתנו לי חדר מיוחד באחד הבתים אשר בחצר, למען אוכל לעסוק בתורתני בפני עצמי, ולבל יהיה לי עסק עם האנשים הסובבים אותי.

¹ עיין ערוך ערך אמבר (גיטין נו.) ושם נאמר: קלנהו להנהו אמברי דחייטא.

—גם טרם תבקש עשינו זאת.—ענה יעקב—עוד אתמול פנו למענך שני חדרים וחדר מבשלים. האחד יהיה לך לחדר, השני—למלאכתך, וחדר המבשלים—לדברים שאין אדם יכול לעשותם בחדר אשר הוא דר בו. כי, תהלה לאל, חדרים לא יחסרו לנו.

יצאתי החוצה ואלך לראות את הכפר ואת יושביו. יושבי הכפר היו כולם תתרים עניים לפי ששטח אדמתם קטן מאוד ואת עבודתם הם עושים בעצלתים ולא בידים חרוצות מחסרון כסף. צרכי אוכל-נפש היו בזול גדול: ביצי תרנגולות—שלשים אגורות המאה, אפרוח גדול—משלש עד חמש אגורות, גבינה—שלוש אגורות כל ליטרא, חמאה—מחמש-עשרה אגורות ומעלה, בשר שור או כשב—משש עד עשר אגורות הליטרא, וכן כל הצרכים. ובשובי הביתה בשעה השתים-עשרה בצהריים, שלחה בעלת הבית אחרי ותאמר: יען אשר לא באת אל סעודת הבוקר הן עודך רעב, ולכן אל תחכה עד אשר יאכלו כל בני-הבית, כי בעלי עתה בחנות וקונים רבים שם, ועת רבה תעבור עד אשר יוכל לבוא לאכול.

בעלת-הבית היתה, כאשר יאמרו, "בריה נפלאה" בתורת האפיה והבשול; וידעתה הגדולה הזאת היתה למלה בפי כל. ותגש לי לחם לבן שלם ועוף צלוי שלם. ותעמיד על השלחן בקבוקים אחדים: אחד—של יין גפן, אחד—של יין-שרף, ואחד—של שכר. ותאמר לי: אכול ושתה באות נפשך אך אל תתבייש. לקחתי ביד את הלחם וארא כי קל הוא מאד, וברגע אחד בלעתיהו כבכורה בטרם קיץ. בעלת-הבית בראותה כי אין לחם על השלחן, חשבה כי שכחה להניחו, ותמהר ותשט לי עוד ככר לחם ותבקש ממני סליחה על אשר שכחה לתת לחם לפני. ותוסף ותתן לפני עוד מיני מטעמים שונים ומיני מתיקה לקינוח סעודה. אמרתי כי רק בפעם הראשונה יען אורח הנני יכבדוני בסעודה כזאת; אך אחרי כן ראיתי כי כן דרכם בכל יום. האמת אגיד כי מעודי עד היום ההוא לא אכלתי מאכלים כאלה אפילו בימי שבת ומועד. ובמשך חצי השנה הראשונה אשר הייתי בביתם נוסף על משקל גופי פוד שלם. שמנתי, עביתי, כשיתי מהיום אשר באתי אל ביתם, ואגדל ואיף עד כי כמעט קשה היה להכירני.

כל ימי הקיץ ההוא עסקתי גם בתורה בפני עצמי, ואוסיף לקרוא בספרות העברית החדשה, ואלך הלאה גם בלימודי חול. עם בעל-הבית וחתנו לא היה לי כל דבר, אך עם אשת שלום הייתי יושב ושוחח לעתים לא רחוקות כי היא היתה אשה טובה וחכמה.

בחודש תמוז בשנה ההיא, חפץ שלום לבנות פרזדור לבית שהוא דר בו. ויען כי לא מצא בנאי במקום ההוא לכן עשה המלאכה בעצמו. בראותי זאת עזרתי לו לסתת את האבנים וללוש את החמר. עשיתי זאת לפזר מעט את השעמום בימים הגדולים, אשר לא יכלתי לעסוק בספרים מגודל החום. בעבדי ביד את עבודתי זאת אשר לא הרגלתי בה, עלה לי קוץ ביד. ידי בצקה ותעל בה קדחת. קראתי את החובש אשר בכפר, ויאמר לי, כי עלי למהר אל עיר הפלך אל רופא מומחה; כי אם לא אמהר-סכנה גדולה כרוכה בעקב המספחת הזאת, ואולי גם צריך יהיה להסיר את ידי. נבעתי מאד לשמע הדבר הזה, ואמהר סימפרופולה.

בסימפרופול עבד עבודתי בצבא משה אחי. במכתבו האחרון הודיעני כי כבר ארש לו אחת מבנות העיר. ובאין לי מכיר מבלעד, הודעתי להם את דבר בואי, ואבקש לפגשני על התחנה. אמרתי אולי אמצא בביתם מקום לנוח, ואם אין—ינהלוני בעצתם. המסע הגיע סימפרופולה שעתים ומחצה אחר חצות הלילה, ולדאבון לבי לא מצאתי לא את אחי ולא את מחותניו. אמרתי כי לא קבל אחי את הטלגרמה אשר שלחתי לו, או אולי קבל—ולא הרשו לו לנסוע אל התחנה בלילה, כי הן לא ברשותו הוא. ומחותניו הן לא ראוני מימיהם ולא יסעו בעצמם. ואומר לסור אל אחד מבתי המלון. פתאום באה מחשבה אל מוחי: הן אחות איידל בת יחושע גרה בסימפרופול וגם איידל נמצאת שם כעת, ואת שם הרחוב והבית אשר בו יגורו הן הגידו לי

אבותיהן בהיותי בביתם לפני תשעה ירחים בהיותי במושבה. ואחליט כי טוב לי לסור אל ביתן, לו גם יעלה לי הדבר ביוקר מעט. הן הן תוכלנה לנהלני בעצתן ואולי גם תשגחנה עלי. בבואי אל ביתן קבלוני בזרועות פתוחות אף מהר להביא את הרופא הנחוץ, והוא השכיבני במטה ויעש לי נתוח גדול ביד להוציא את המורסא, אף צוה עלי לבל אקום ממטתי משך שבעת ימים כי עוד סכנה גדולה מרחפת עלי.

הודיעו את דבר בואי גם לאחי ולבית מחותניו ויבואו לבקרני. אז סיפר לי אחי כי מקרה מגוחך קרה לו בלילה ההוא: הוא וארוסתו ואמה נסעו אל התחנה לפגשני, אך יען כי קבל הטלגרמה בלילה, לא הספיקה לו העת לקחת לו הרשאה לצאת בלילה, לכן הלך בלעדה. גם עבר עוד עבירה אחרת כי לא לבש את הצוארון השחור על צוארו מתחת לצוארון מעילו, והפשיל את מכנסיו ממעל למנעליו. בעברו את אכסדרת התחנה פגשו פקיד-צבא אחד הידוע לצורך בכלל ולצורך היהודים בפרט. וכאשר הגביה אחי את ידו לאות כבוד, אמר לו הפקיד:

—הראני את הרשאתך.

—אין לי הרשאה. —ענה אחי— כי לא הספיקה לי העת לקבלה. כי הטלגרמה אשר שלח לי אחי, אשר יצאתי לפגשו, אחרת.

—והצוארון? —הוסיף הפקיד.

—חטאתי. —ענה אחי כדרך המתודים.

—ומכנסית? —הוסיף הפקיד— הן כאחד הפרנטים תלבשן!

—חטאתי —ענה אחי, במטבע שטבעו חקי הצבא.

—ומה שמך? שאל הפקיד, ויוציא את ספר הזכרון מכיסו.

—שמי "יקום פורקן" —ענה אחי. כחש לו.

—ומאיזו פלוגה הנך? —הוסיף לשאול.

—מהפלוגה השתים-עשרה. —ענה אחי. גם בזה כחש לו, כי מהפלוגה השניה היה.

הפקיד כתב את הכל בספר. אחי מהר לצאת מן התחנה וישב במרכבה ויברח הביתה. ארוסתו ואמה אשר לא ידעו מוכרחות היו גם הנה לשוב תיכף הביתה פן יתגוללו עליהן כי הן טיילו עם "יקום פורקן" החוטא. מרחוק ראו את הפקיד ניגש אל עוד פקיד אחד, וישאלהו, מדוע ירשה לחייליו לצאת בלילה בלי הרשאה, בלי צוארון ועם מכנסים מפשלות? הפקיד השני ענהו, כי אף אחד מבני פלוגתו לא ימצא עתה פה בתחנה. אז צעק הראשון בקול: "יקום פורקן"! אך לחינם היתה טרחתו, כי אחי כבר חלף הלך לו. למחרת היום ההוא נתקבלה פקידה בכל שש-עשרה הפלוגות אשר בגליון, כי כל אנשי החיל יתייצבו הכן בסדר, והפקיד יעבור מפלוגה לפלוגה להכיר את יקום פורקן. אחי אשר עד העת ההיא לא גלח את זקנו, גלחו בלילה ההוא, והפקיד עבר עליו ולא הכירו. שחקנו מאד על המקרה הזה, ושמחנו כי עבר הדבר בשלום.

כל שבעת הימים אשר חליתי, ישיבה איידל אצל מטתי, ותתיר ותקשור את הרטיות אשר נתן לי הרופא, אף נקתה את המוגלא ותרחץ את ידי בחמין ארבע פעמים בכל מעת לעת. בימים ההם דברתי עמה על אודות ענינים רבים ושונים, וארא כי גדלה הנערה ותיף ותחכם. בדברי עמה על אודות רחל לא הוציאה אף הגה מפיה על אודותיה ותשתדל תמיד להשיאני לדבר אחר. כפי הנראה לא חפצה להדאיב את נפשי בשעת חליי. אך כאשר שבתי לאיתני, והרופא אמר כי מעתה אין כל סכנה לי לקום ממטתי ולשוב אחרי יום או יומיים הביתה, סיפרה לי איידל כי קבלה מכתב מאביה ובו כתב לה כי רחל נשאה לפני חודש ימים לאיש אחד מכפר יוזובה.¹ את מצוקת לבי קשה לתאר. בכל זאת הבלגתי על יגוני. ואחרי אשר מעתה אין כל תקוה, החלטתי להשליט את מוחי על לבי ולהסיח את רחל מלבי לעולמי עד.

בבואי להפרד מאיידל ומאחותה חפצתי לשלם להן בעד טרחתן ולכל הפחות בעד החדר והמזונות, אך הן חשבו זאת להן לעלבון גדול. ואיידל אמרה:

—הנוכל לקחת כסף בעד דבר קל ערך כזה אשר עשינו לריע ילדותנו? ששים הננו כי אנה המקרה לידנו לקבלך בביתנו, ועוד יותר נעים היה לנו לו היה הדבר בלי "סכנת נפשות" לחייך; ולכן אם באמת חפץ הנך לשלם לנו בעד הטובה הקטנה אשר גמלנוך, אז די לנו אם לא תוקיר רגלך מביתנו כי יביאך המקרה להיות בעיר בעת היותך בריא ושלם, ולנו אין תשלום גמול גדול מזה.

הודיתי להן מקרב לבי על קרבם אותי בשעת הסכנה, ושתייהן בכך בהפרדי מהן. גם אנכי הרגשתי כי קשתה עלי הפרידה, ומקרב לבי הבטחתי להן כי הצעתן נתקבלה.

הגדתי לאיידל כי לראש השנה הבאה הנני לנסוע אל בית אבי ואתמהמה שם כירח ימים עד עבור כל המועדים. היא חפצה לעזוב את אחותה ולהלוות אתי בנסיעתי, אך אחותה, ההרה בימים ההם, לא הניחתה, באמרה: לא אוכל לתתה לעזבני עד אשר תעבור עת לדתי.

בימים ההם קבלתי מכתב מאת אחד מחברי, בו שאלני על איזה ענין הנחוץ לו. השיבותי לו במכתב כתוב בשפת רוסייה צחה, תארתי לפניו את חיי ומעשי, וכי אקוה לימים טובים מאלה, לימים אשר אעזוב את השחיטה ואהיה לאיש חופשי. המכתב ההוא עשה רושם גדול במושבה, כאשר כתב לי חברי במכתבו השני: מבית לבית הובא מכתבך, וכל היודע לקרוא רוסיית קראו פעמים ושלש וראו כי כשרונותיך עוד לא עזבוך.

אבי, אשר בשמעו כי נסעתי קרימה אמר כי יצאתי לתרבות רעה, לא מצא קורת רוח במכתבי זה; כי הוא היה, לפי דעתו, העד היותר חשוב על יושר הגיונו. ויחליט לבוא לבקרני ולראות מה אתי.

בבואו, ובראותו את הבית אשר הנני נמצא בו, את מאכלי אשר הנני אוכל ואת הכבוד אשר ירחש לב כל בני הבית אלי, נתיישיבה דעתו מעט, אך הגיד לי:

—כפי הנראה, חיי עולם הזה הנך מקבל פה מלא-חפנים, אך אם הנך מכין לך פה גם חיי עולם הבא-הדבר הזה מוטל אצלי בספק גדול. כה עברו עלי בשלום הימים הראשונים לבואי קרימה, עד אשר קפץ עלי רוגזו של שידוך שלישי.

¹ [יוזובה היא יוזובקה (Yuzovka), ועכשיו היא נקראת דונצ'ק (Donetsk)].

[32] השידוך השלישי

בחצי חודש אלול כלה "זמני" ויעקב בקש אותי להשאר אצלו לשנה תמימה, היינו עד ראש חודש חשון תרמ"ד; אף הוסיף על משכורתי עד ארבע מאות רובלים בעד השנה, ואאות להצעתו. לקחתי אתי מעט הכסף, אשר נשאר בידי אחרי קנותי בגדים טובים בעדי, ומתנות בעד אבותי ואחיותי, ואסע אל אבותי להיות אצלם עד אחר כל המועדים. שמחתם גדלה מאד, ואבי החל תיכף לדבר על לבי לארש לי איזו נערה. וכה אמר לי:

—הן הנך כבר בן עשרים שנה, ולא טוב היות אדם כמון לבדו. הן חיים טובים הנך רואה שם בבית אדוניך בקרים; והאיש החי חיים טובים עליו לקחת לו גם אשה טובה, כי הן לא תלך להביא לך אשה מן השוק! ושנותיך וגופך הבריא יעידו עליך כי צריך הנך לאשה. לרחל הן לא תוכל לחכות עוד, ולכן עליך לבחור נערה הגונה אחרת, ולפי דעתי עליך לבקר את בית יצחק פֶּרֶלס אשר בתו כבר בגרה והיא נערה יפה בכלל.

—אנא, אבי—בקשתי ממנו—אל תדבר עמי מגנסיא כי מאסתיה עוד בימי ילדותי.

—אם כן—אמר אבי—אמצא למעןך אחרת עוד טובה מגנסיא.

כל עמלי להשיב את אבי מדעתו, עלה בתהו. הראיתיו לדעת כי רק שנה אחת נשארה לי עד אשר עלי להקרא לצבא ומי יודע איך יפול דבר, ולמה, איפוא, להכניס את ראשי בספק? אז אמר לי:

—המחותן אשר הנני חושב על אודותיו לא יחפץ כי תשא את בתו עתה. גם הוא אומר כי דבר כזה לא יתכן.

—ומדוע, איפוא, ימהר ככה לארש את בתו לנער אשר איננו חופשי עוד?—שאלתי.

—הוא אומר כיון שהאלקים אנה לידו נער הגון כמון מתיירא הנהו שמא יקדמנו אחר. —אמר אבי.

את זאת הנהו ירא הוא. —ענית לאבי בהיתול—כי שמע את שמעי כי נער בן תורה הנני, ומה לו עוד? יודע הנהו את מאמר חכמינו: "בתך בגרה—שחרר עבדך ותן לה", אבל אנו את מי ואת מה עלינו לירא? לשמא יקדמנו אחר ליכא למיחש אחרי אשר עדיין אף בעינינו לא ראינוה, ואולי מוטב שיקדמני אחר? ואולי עוד לי לבקש רחמים על זאת?! ולפי דעתי עלי להפטר ראשונה מעבודת הצבא, זהו העיקר, ואחרי כן אדע במה לבחור. הן נערות כחול הים יציעו לפניך בעדי, לפי דבריך, והאמנם כולן תנשאנה לאנשים במשך שנה? ולמה, איפוא, תאלץ להגיד "רצה" קודם "ותחזינה עינינו"?

אבי שחק מקרב לבו בשמעו את דברי, ויוסיף:

—חס ושלום! איננו אומר לך "רצה" כי כבר פעם אחת אמרתי "רצה" שלא בעתו, ולא עלה בידי כי "מן השמים עכבוני". ואשר תשאלני את מי ואת מה הנני ירא, הנני להגיד לך כי ירא

הנני פן תלקח לצבא. והמחותן אשר הנני מציע עתה לפניך הנהו מבטיח לרשום אותך בין הקרואים לצבא בחבל אשר כפר מושבו נמצא בו; ויען כי חשוב הוא בעיני הממונים על הקריאה לצבא שם, יעלה בידו לחלצך. ולכן עצתי: נסעה שמה ונראה אם גם הנערה היא הגונה, אז נקבל את הצעתו.

—האמינה לי, אבא—אמרתי לו—כי הבטחות כל המחותנים כאין נחשבו בעיני. השכחת כמה היה לך לריב עם ישראל עד אשר קיים חלק ממה שהבטיח. וכפי הנראה עוד לא לקחת מוסר. אך למען לא יכני לבי אם לא אשמע בקולך ואמסר לצבא בהולייפולה, הנני להסכים להצעתך ותיכף אחר חג הסוכות אסע "תמרוקה" אל המחותן אשר אמרת. אך מראש הנני להגיד לך כי אינני מאמין במחותנים והבטחותיהם.

אחרי אשר הבטחתי לאבי לנסוע לראות ולהראות, הניח לי מעט ויחדל לדבר עמי מזה עד מוצאי החג.

ביום שמחת-תורה הייתי בבית ר' משה השוחט, אשר הוא היה השדכן מהשידוך התמרוקי. בין הקרואים היה גם יצחק פֶּרְלס. ובטוב לבם ביין אמר ר' משה אל אבי:

—ובכן, זכריה, מחר, בלי-נדר יום-טוב¹, נסע תמרוקה, כאשר אמרת.

—לא ולא!—נכנס יצחק, אשר גם הוא היה שתוי מעט, לתוך דברי ר' משה—אני אראך כי לא אתן לך להוציא את הסחורה היותר טובה מפה אל אדמת נכר. מאתים או שלש מאות רובלים אסוף והסחורה תשאר ביד.

שחקתי מאד, בהביני כי מאיש חופשי השליט בדעותיו, נהפכתי פתאום לסחורה עוברת לסוחר. וברעיוני עלה אז ה"קל-וחומר" הידוע: ומה מכורה—יוצאה בסימנים, שאינה מכורה—אינו דין שלא תמכר!?

ביום אסרו חג של סוכות בבוקר השכם נסענו תמרוקה וביום השני לפנות ערב באנו שמה. המחותן היה כפרי עשיר עיור את עינו האחת, אך גם למדן הגון. אבי המחותן—איש זקן נכבד בעל בעמיו. הכלה—ילדה בת שש-עשרה שנה, אך קטנה מאד ולפי מראה פניה וגופה הצנום יכלו לשער כי היא רק בת שתיים-עשרה שנה. אמה, אשר חפצה לתת לבתה תואר נערה גדולה, נתנה באזניה שני עגילים גדולים, אשר כפי מחשבתה הוסיפו לה לוית חן, אך לפי דעתי עוד קלקלו את פניה, כי מעודי שנאתי את הזהב, אפילו טבעות, ועל אחת כמה וכמה עגילים אשר למענם נחוץ לנקוב את אליות האזנים, דבר הראוי רק לפראי אדם. כקוף בפני אדם היתה הכלה הזאת בעיני בהציגי ברעיוני את רחל לעומתה. ולכן לא חפצתי אף לדבר עמה. ובהציע השדכן לפני ללכת אתה לשוח מעט, עניתי כי לא אדע מה לדבר עם ילדה קטנה; אך מובטח הנני כי בת תלמיד חכם היא, וכיון שאין כופין אותי למכור כל מה שיש לי² כדי לשאת אותה עתה, עוד רב הזמן לפני כשנה ומחצה; אבוא אתה בחליפות מכתבים ואז נכיר איש את רעהו יותר מאשר נוכל לדעת מעשרה רגעים של שיחה בשעה שכל העינים צופיות אלינו. ובכן נעשיתי לחתן זו הפעם השלישית. ועוד הפעם דרשתי מענינא דיומא והמחותנים "לקקו את אצבעותיהם" מדרשותי, כי באמת מבינים גדולים היו. קבלתי מאת המחותן שעון למתנה

¹ כן היה מנהגם של כל יוצאי מוהליב בדברם בשבת או ביום-טוב בדברים שיאמרו לעשותם למחר, לומר: "בלי נדר שבת" או "בלי נדר יום-טוב".

² חכמינו אמרו: לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם (פסחים מט).

והנחתי לארוסתי הקטנה חמשה עשר רובלים לקנות לעצמה ככל אשר תחפוץ. משם נסעתי אני לדרכי קרימה, ואבי שב הביתה.

יומיים עשיתי בדרכי זאת. ויען כי חופשי הייתי בימים ההם מכל מלאכה התרוצצו במוחי מחשבות ממחשבות שונות, על דבר הצעד המסוכן בחיי אשר עשיתי זה עתה בארשי לי את הכלה הזאת. אחדות מהן קטרגו עלי לפני כס שכלי ואחדות—למדו סניגוריה. ולמען יבינו את מצב רוחי בעת ההיא, הנני לתאר את מחשבותי המריבות זו עם זו בתואר אנשים חיים הדנים זה עם זה:

—הפכפך הנך, אברהם—אמרה המקטרגת—כי בה בשעה שהנך קשה כארז ונכון לאבד כספך ופרנסתך כדי להראות כי הנך ברשות עצמך ואין רשות לשום אדם לומר לך: "קבל דעתי", באותה שעה ממש, כשבא הדבר להתנגד לאביך בהשיוך השלישי, נעשית רך כקנה ותקבל באהבה את אשר הציע הוא לפניך מבלי חיקור ודרוש ומבלי דבר דבר עם הכלה.

—אין דבר. —אמרה המלמדת סניגוריה—אחרי אשר הנדון הנהו עתה במצב של אחר יאוש מרחל, הן כל הנערות האחרות שוות זו לזו בעיניו. שניה לרחל ביפיה ובחמדתה הן לא ימצא, אף אם יחפש בנרות; כי מציאות כאלו באות רק בהיסח הדעת ורק פעם בימי חייו של אדם. ולפי שאין בדעתו להשאר בגפו לכל ימי חייו, לכן כשהציעו לפניו נערה בת הורים ישרים ועשירים המבטיחים להצילו גם מעבודת הצבא, הסכים לזה גם מדעת עצמו, ולא רק למען מלא רצון אביו.

—אם על דעת עצמו עשה זאת—השיבה הראשונה—עוד גרוע הדבר. כי לו עשה כן רק למען מלא רצון אביו, אז היינו יכולים ללמד עליו זכות מצד כיבוד האב שבדבר; אף כי הסניגוריה הזאת רעועה היא מאד: הן להשיוך הראשון חפץ להתנגד מבלי השגיח על כבוד אבותיו, ורק במכת-לחי הפיקו רצונו, ועתה הן כבר הנהו ברשות עצמו וממכת-לחי לא ירא, ואם כן איכה הסכים האיש האומר תמיד: "את בכורתי לא אמכור בעד נזיד עדשים" לארש לו נערה אשר איננו יודע מה טיבה רק בעד טובת-הנאה כזאת כי המחותן הבטיח להשתדל בעבורו? והוא הן יודע מה הן הבטחותיהם של כל המחותנים. וכבר המשיכם לעפרון החתי ואולי הכלה פתיה? רעה? או בעלת מום אחר, בגלוי או בסתר, אשר מרחוק לא לכל להכיר? ואז לא רק את בכורתו מכר בעד נזיד עדשים, אך גם את כל ימי חייו העמיד בסכנה.

—את זאת הן יוכל לבקר עוד. —השיבה השניה-הן עוד שנה תמימה עד החתונה. יבוא אתה בחליפות מכתבים, יודע על דבר שכלה והתפתחותה, יבוא פעמים אחדות לבקרה, ואז יכיר גם את חסרונותיה ומעלותיה הגשמיים והרוחניים. הן כל השיוך הזה הוא רק נסיון—ינסה—וידע את הכל.

—אבל מי נתן לו הרשיון לעשות נסיונות בהנערה הזאת? —קטרגה הראשונה—האם ארנבת היא אשר הרשו להם הרופאים המפורסמים לעשות בה את נסיונותיהם? הן אדם היא, בת ישראל נכבד. והאם דבר קטן הוא לארש נערה ולהתנהג עמה כחתן וכלה שנה תמימה ולאמר אחרי כן: אי-אפשי בה? ביטול שיוך לנערה גנאי גדול הוא, ומי הרשה לו לביישה?

—אבל הן אביה הרשה לו לעשות זאת. —ענתה השניה—כי כאשר הציע השדכן לפני אברהם לצאת לשווע עם הכלה, וימאן ויאמר כי רק במכתבים ידבר עמה—מסר השדכן את דברי אברהם אל המחותן, והאחרון הסכים לדבריו. ואם כן ברשות עשה מה שעשה.

—ואם יאמר אדם לחבירו: לך והכה את בני; היש להשני רשות לעשות זאת?—קטרגה הראשונה—הלא כלל גדול הוא: "אין שליח לדבר עבירה".

ככה התרוצצו המחשבות האלו במוחי. וסוף כל סוף באתי לידי מסקנא כי לא יפה עשיתי, ועלי לתקן את המעוות. ואחרי אשר הנעשה—אין להשיב, גמרתי לבלי לדחות הדבר ולהחל תיכף לבוא בחליפות מכתבים עם הכלה, למען שים קץ להמצב האי-רגיל אשר הנני נמצא בו.

בבואי בורלקה ערכתי תיכף מכתב למחותני בשפת עבר; ולהכלה—בשפת יהודית המדוברת, והנחתיו במעטפה מיוחדת בתוך מכתבו של המחותן. במכתבי זה לא הבעתי אך ידידות; ואבקשה לכתוב לי איכה תביט על נשואי איש ואשה בכלל, ועל אשר נקשרנו איש לרעהו אנחנו, אשר לא ידענו זה את זה מתמול שלשום בפרט. קויתי כי מהמענה אשר אקבל ממנה על מכתבה זה אראה מה היא, ואז אדע איך להתנהג הלאה. את המכתב כתבתי במעט הלצה וידידות כאיש המדבר עם חבירו העתיד להיות שותפו, והנכון לעשות עמו עסקים גדולים שיש להם ערך גדול לכל ימי חייו. כעבור שבועים קבלתי מכתב גדול ממחותני, כתוב בטוב טעם ודעת וחיבה יתירה, ובתוכו מכתב קטן גם מהכלה. מכתבה נכתב בכתב ידי ילדה אשר רק עתה תלמד את מעשה הכתב, על ידי שרטוט הנראה רק אם נסתכל בו נגד החלון. רק שתיים שלש דלתות במכתב ההוא, ולשונו—לשון איש בא בימים ולא לשון עלמה הכותבת מדעתה. ועל תוכן מכתבי לא הושב דבר. הבנתי כי את המכתב הזה כתבה הכלה מפי אביה, או מפי איש אחר, או על ידי "מכתב-ללמד" אשר כתבו לה אחרים, לפי שלא היה בו אותו הרך והנעימות אשר בפי נערה המדברת אל חתנה; ובכל זאת אמדתי להוסיף לכתוב לה.

נמנית בעת ההיא על העתון "המליץ" אשר החל אז לצאת לאור פעמיים בשבוע. אך לקבלו היה עלי מהתחנה ד'נקוי כי בבורלק לא היה בי-דואר. כשני חדשים חכיתי לו ולא קבלתי אף כי עגלותיו של יעקב אדוני היו הולכות ושבבות בין בורלק וד'נקוי מדי יום ביומו. הדבר היה לפלא בעיני, כי הכסף שלחתי על ידי בי-דואר מסימפרופול, גם את כתובתי כתבתי בלשון צחה ונקיה, ולכן הן אין כל סיבה מוצאת לבל אקבלו. אך איש אחד מד'נקוי גילה את אזני כי ראה בעיניו, כי בכל עת אשר יביאו את המליץ אל חדר פקיד התחנה, יקחהו איש זר אשר לא נודע לו. נסעתי בעצמי אל התחנה. ובבוא נושא המכתבים אל חדר פקיד התחנה, נכנסתי גם אני ואתייצב מנגד לראות מי הוא האיש אשר יהין לגנוב את הגליונות. וארא כי איש אחד מד'נקוי, בעל מכרה-מלח לא הרחק מהתחנה, לקח את גליון המליץ אשר נתקבל זה עתה וישימהו באמתחתו. ניגשתי אל פקיד התחנה ואבקשהו לצוות על הגנב להשיב את הגליון ולכתוב את פרטי כל הדברים האלה בספר. שוטר התחנה הובא ויכתוב כל אשר ראה, ויאמר למסור הדבר אל השופטים.

בראות האיש כי רעה נגד פניו, בקש ממני כי אמהל לו, ואנכי נעתרתי לבקשתו בתנאי, כי ישיב לי את כל הגליונות אשר גנב עד כה. ועד אשר יביאם—יתן ערבון סך מאה רובלים. האיש עשה את אשר נטלתי עליו. ועוד בלילה ההוא החזיר לי את כל הגליונות אשר היו תחת ידו, אף נתן מתנה להשוטר כי יקרא אח "זכרון-בספר" אשר כתב. מהיום ההוא והלאה החילותי לקבל את הגליונות במועד. האיש הזה נטר לי שנאתו; ולבסוף עלה בידו להנקם בי כאשר אספר להלן.

בעת ההיא שנה המליץ את דעתו, ויחל לדבר טובות על ארץ-ישראל. גם טובי הסופרים יצאו אז במאמריהם הגדולים לחבב את הארץ על אחינו. מובן מאליי כי גם עלי עשה הדבר רושם גדול, ואחל לחשוב שנית על דבר העלייה לארץ. ויען כי צעירים אחדים מהתחנה קורמן עזבו עוד לפני שנה את הארץ ויעלו לארץ ישראל, ובימים ההם יצא הקול כי שבים הם הביתה, גמרתי לבלי לחכות עד אשר אשמע מה בפייהם, כי הם בודאי יספרו לי את האמת, מבלי היותם

בשמעי כי שבו, נסעתי אליהם. וזאת אשר סיפרו לי: העזובה רבה בקרב הארץ. המושבות האחרות אשר נתיסדו שם, בנס הן עומדות. ומי יודע אם לא תפלנה בנופלים, כי אנשים חדשים הבאים אל ארץ אשר לא ידעוה מתמול שלשום ואינם יודעים את טבעה ואת תכונתה, עליהם לנסות מה טוב ומה רע לארץ הזאת; וכל נסיון עולה בדמים מרובים. ובפרט לאנשים אשר לא עסקו מעולם בעבודת האדמה. בכל אופן אל יהינו לבוא שמה אנשים אשר אין די כסף בידם לנסיונות, עד אשר יהיה שם קיבוץ הגון של יהודים עובדי אדמה, ואז יוכל להיות כי גם אנשים אחרים ימצאו שם מה לעשות. הם סיפרו לי כי למען מצוא מוצא לכסף להוצאותיהם נאלצו לעסוק בהסיעת אבנים מההרים. וגם העמל הרב הזה לא נתן להם את הסכום הנדרש, ונאלצו למכור את מלבושיהם להוצאותיהם. המסחר והתעשיה—אמרו לי—עומדים שם במדרגה שפלה מאד. ישנם יקבים אחדים ובתי-בד שונים, אך כולם נעשו באופנים פרימיטיביים, והסחורה אשר תעשה שם היא גרועה באיכותה מסחורה כמוה אשר תעשה באירופה מגדולי ארץ ישראל אחרי אשר יוציאו משם. לכן נחוץ הדבר, כי ראשונים יעלו לארץ אנשים עשירים אדירים, אשר יוכלו ואשר יאבו להרבות את התעשיה בארץ, ואז יפרוץ שם גם המסחר, ויהיה מקום גם לאנשים בינונים וגם לעובדים עניים לעשות לנפשם.

הידעה הזאת אשר קבלתי מאנשים נאמנים, אשר שהו בארץ כשנה תמימה ואשר קנו את נסיונותיהם לא מפי השמועה אך מפי הנסיון, פעלו עלי פעולה עזה; ואחילי לעזוב את מחשבתי על דבר היציאה מן הארץ עד עת מצוא.

בחורף תרמ"ג חלקתי את יומי לשלושה חלקים: עד השעה השניה אחרי הצהריים למדתי לקח לתלמידי (שעתים לקחה סעודת הצהריים). משעה הרביעית עד השביעית בערב, עסקתי בלימוד שפת המדינה וספרותה. ומשעה השביעית עד עלותי על מטתי, קראתי ספרים מספרות ישראל החדשה. לעתים לא רחוקות היה אדוני שולח אותי סימפרופולה לקנות סחורה בעד החנות, ואנכי הייתי עושה זאת בחפץ-לב. בבואי שמה, הייתי סר אל בית אחות איידל אשר גם היא, איידל, עוד נמצאה שם כל החורף ההוא. ומעת אשר קרבתני בימי חליי, צמחו בינינו רגשי ידידות מרובה. אך לא כאשר ביני ובין רחל, אך תליתי הדבר ברגשי התודה אשר ירחש לבי לה. כל אשר הוספתי לדבר אתה, הוספתי להוכיח יותר ויותר כי נערה טובה וחכמה היא היודעת עת לכל חפץ. ובמשך הימים אשר ישבה בעיר הגדולה ההיא, סגלה לה גם את סגלת הנערות העירוניות, ותדע להלון עם הגברים לא בסופה ובסערה, אך בהשקט ובטחה, אשר יפיק חן וכבוד מהאיש היושב בחברתה. אף פעם אחת לא נועזה לבקש ממני לבוא אתה בחליפות מכתבים, וגם אנכי לא בקשתי זאת ממנה. ואף כי השתדלה תמיד להסתיר את רגשותי אלי, בכל זאת הבנתי כי נמשכה אחרי ברצונה או שלא ברצונה. אנכי, אהבתי בכל זאת לשבת בחברתה; כי אף כי נפלאה מרחל במזגה הממוצע ובלבה השקט, מצאתי דברים רבים אשר בהם עלתה גם על רחל.

כל הימים אשר בקרתי בבית אחותה, השתדלתי להסתיר את רגשותי אליה, בידעי כי בעוד שנה עלי להקרא לצבא ולמה אשלה נפש נערה, אשר לבה אך טוב לי, על שוא. ובעת ההיא עוד הייתי חתן בשלישית, ועלי הן להזהר לבלי הוסיף חטא על פשע, בשעה שלא גמרתי עוד את משפטי על הכלה השלישית. ולכן כאשר הגידה לי איידל כי לקין הבא תסע אל המושבה לעזור לאביה בכל מלאכה בשדה ובגורן, ומה טוב היה לו הייתי גם אנכי נוסע לפסח הבא הביתה, כי אז תקל לה הנסיעה, אמרתי לה, כי אף אם יחשב לי לעונג גדול לנסוע הביתה בחברתה, לא אוכל לעשות זאת, כי מטעמים כמסים עמד עלי להשאיר בקרים עד ראש חודש חשון הבא, ורק אז אבוא הביתה לעמוד בין הקרואים לצבא.

באחד מימי חנוכה בחורף הוא קבלתי מכתב מאבי. בו יודעני שני דברים: האחד—כי המחנות יעצוהו במכתבו לבלי למחוק אותי ממספר הקרואים לצבא בחבל הוֹלִיפּוֹלָה, יען כי בחבל ההוא יקראו לצבא נערי כל המושבות, צעירים בריאים וחזקים ושכולה אין בהם, ועוד לא קרה כי יגיע הדבר לצעירים בעלי הנחה, לו גם רק מהמדרגה השלישית. והשני—כי חפץ הנהו לחוג את חתונתנו תיכף, עוד לפני הפסח, מבלי לחכות עד אשר אקבל חופשתי. למרות אשר בעת התנאים אמר בפירוש כי לא יוכל למסור את בתו יחידתו לאיש אשר איננו חופשי עוד. גם מאת המחנות קבלתי מכתבים לעתים תכופות; לפעמים מצאתי במכתביו איזו פתקא גם מהכלה בלי טעם וריח, ועל הרוב לא כתבה לי מאומה. לא הבנתי מדוע שינה המחנות את דעתו בדבר זמן החתונה, אך הדבר הזה נתן לי תואנה לנתק פעם אחת גם את הקשר אשר קשרני אבי בו בפעם השלישית. ואעש הפעם בערמה דבר אשר הנני מודה כי לא לכבוד יהיה לי אבל לא אוכל לעבור עליו מבלי להזכירו:

ערכתי מכתב לאבי כעין מענה על מכתבו. בו הראיתיו לדעת, כי המחנות איש הפכפך הוא, ואחרי אשר קבל עליו לחלצני מעבודת הצבא, נהפך לבו עליו לתת אותי ביד המקרה ולהשאר נכתב בהוֹלִיפּוֹלָה. ועוד גם זאת: בעת התנאים אמר המחנות, כי בשום אופן לא ירצה להשיא את בתו לאיש אשר איננו חופשי עוד, ועתה שנה את דעתו? אין זאת כי אם בתו הכלה איננה סחורה עוברת לסוחר, ולכן יחפץ לתתה לחתן הנמצא ראשון. גם ממכתבי הכלה הבנתי כי היא עודנה ילדה קטנה ואין לה משכלה כלום, וכל מכתביה נכתבו מפי אחרים ולא מלבה הוציאה מילים; ובכן גמרתי לעזוב את הדבר עד אשר אקבל חפשתי ואז אדע במה לבחור.

את המכתב הזה הנחתי במעטפה. ואכתוב עליה כתובת מחותני ואשלחהו אליו; ומכתב שני ערכתי אל מחותני, בו הודעתיו כי לא אוכל לקבל הצעתו ולבוא אליו לחג הפסח הבא כי קשה מאד למצוא עגלה בעת הזריעה לנסוע ממליטופול תמרוקה, ולכן אשאר לחוג את חג הפסח בקרים. את המכתב הזה הנחתי במעטפה ואכתוב עליה כתובת אבי ואשלחהו אליו, למען יאמינו שניהם כי על פי טעות נתחלפו המכתבים. וממילא יודע לו את אשר הנני חושב עליו ועל בתו.

אחרי עשותי זאת, אך הורדתי את שני המכתבים אל תיבת בִּי-הדואר, הכני לבי על עשותי הדבר בערמה ולא כתבתי זאת ישר אל מחותני. אך הנעשה—אין להשיב, ולכן כחיתי בכליון עינים לקבל מכתב מאת המחנות, ולדעת את הרושם אשר עשה מכתבי.

שני חדשים עברו מיום שלחי את מכתבי וכל תשובה לא מצאתי. ואתיאש גם מלקבלה. אמרתי אם איש חכם הוא המחנות וכבודו יקר בעיניו, אז עליו, לפי דעתי, לבלי בוא בדברים עמי עוד. אך לא כן נגמר הדבר. כי ביום ראש חודש ניסן קבלתי מכתב ממחותני. בו יודעני כי יבין כי עשיתי בערמה. אף נתן לי תשובה על כל שאלותי וישתדל לטהר את השרץ בק"ן טעמים כיד חכמתו הטובה עליו. באחרונה יבקשני שנית לבוא לחג הפסח ואז נדבר דברינו פנים אל פנים, ויקוה כי יצא צדיק במשפטו.

על המכתב הזה ערכתי תשובה מלאה חדודים ועקיצות למחותני. כתובה בשפה נמלצה, כדרך עלם משכיל בימים ההם. בו הראיתיו לדעת כי אפילו סומכוס תלמידו של ר' מאיר אשר יכל היה לטהר שרץ בק"ן טעמים, הוא כקליפת השום לפני מחותני. כי לו שאלו את סומכוס, אחרי כל טעמיו אשר נתן: השרץ טמא או טהור? לא אפונה כי היה עונה: "טמא". כי הדבר הידוע בהחלט אשר לו יקראו החוקרים בשם "הקדמה" כדבר שאין להרהר אחריו, לא יוכל כל טעם להכחישו. והדברים אשר כתבתי לאבי הם דברים כאלה אשר כל הטעמים אשר יתן מחותני

עליהם הם כטעם ריר הלמות. כן גם הטעם אשר כתב כי לא יוכל לשלוח אחרי את סוסיו ואת מרכבתו להביאני מן התחנה אל ביתו יען סוסיו יעבדו בשדה, הוא בעיני כאילו יאמר לי להשאר בביתי ולבלי לנסוע אליו. וכן אעשה.

מהיום ההוא והלאה לא קבלתי שום מכתב ממחותני זה. ואבי כתב לי כי בנסוע מחותני אחר חג השבועות להיריד אשר בהולייפולה, עבר דרך מושבתנו. ויאמר לאבי כי ירא הנהו למסור את בתו, אשר היא עודנה ילדה קטנה, לאיש כזה, אשר כפי הנראה התפתח יותר מדי, פן תהיה עליו למשא. מהיום ההוא והלאה חשבתי כי השידוך בטל. אף כי לא השבנו את התנאים איש לרעהו.

במשך השנה הראשונה לשבתי בבורלק, נבנו בתים לעשרות סביב להתחנה דז'נקוי, ומשפחות יהודיות לעשרות התיישבו שם. אף כי כבר יצא החק האוסר על היהודים להתיישב בכפרים, לא אצו שומרי המקום להוציא את החק לפעלו; כי עד הימים ההם חיו עם היהודים באהבה וריעות, ועל החק הזה הביטו כעל חק ארעי אשר היום או מחר יבטל, כי בשם הזה קראה אותו גם הממשלה בעצמה, ולכן לא שמו שום מכשול לפני הבאים להתיישב בדז'נקוי. בין הבאים להתיישב שם היה גם טבח, אשר פתח לו בית מטבחים. ובבואו לבקש מאת השוחט-הקצב כי ישחוט גם לו, לא חפץ האחרון לעשות זאת כי ירא מהתחרותו של הקצב החדש. וברבות היהודים קוני בשר כשר, העלה השוחט-הטבח את מחיר הבשר הכשר למעלה ראש, ויעש עושר לא במשפט.

הטבח החדש פנה אלי ויבקשני לשחוט אצלו, והתחייב את עצמו לשלוח אחרי את עגלתו פעמים בשבוע להביאני ולהשיבני. הגדתי לו כי לא אוכל לעשות זאת עד אשר אוכח כי השוחט לא יחפץ לשחוט, אף אם יאות הקצב לשלם לו ככל אשר ישית עליו השוחט. כתבתי מכתב אל השוחט שהוא בדרך כבוד, כי לא כן יעשה במנעו בשר כשר מפי רבים מבני ישראל יושבי דז'נקוי, אשר לא יוכלו לשלם לו את המחיר הגדול אשר שת על הבשר הכשר, ואבקשהו כי יחזור מהחלטתו ויואל לשחוט אצל הטבח. ואם לא יעשה זאת, אז אשחט אני; ואת דמי השחיטה אצוה על הקצב לשלם לו. את הדבר הזה אעשה רק לפי שהנני יודע כי יהודי קרים אינם חסידים גדולים, ואם לא ימצאו בשר כשר מן המוכן במקח השוה, יאכלו בשר טריפה, והקולר יהיה תלוי בצואר השוחט.

שותפו של עמלק זה ענני דברים קשים בחרפות וזלזולים. ובראותי כי אין דרך אחרת לפני להראות לו את פחזותו, החיליתי לשחוט אצל הקצב החדש. כל בני הכפר שמחו על הדבר הזה ויביעו לי את תודתם מקרב לבם. אך בעלי החנות השוחט והאיש אשר גנב את גליוני "המליץ" שמרו לי עברתם עד עת מצוא.

בימים ההם קרה מקרה בבורלק, אשר בעיני היה מקרה מוזר מאד, אך בעיני גרי קרים היה כדבר שאינו יוצא מגדר הרגיל: חתן יעקב—שלום—קנה חטים מחותנו. ויען כי שער החטים ירד בימים האחרונים, ושלום ירא פן לא יקבל בית המסחר את התבואה אם לא תהי מן המובחר, דרש מחותנו כי ימרח את החטים פעמים. ויעקב לא חפץ לעשות זאת. ותפול מריבה ביניהם. שלום קלל את חותנו קללות נמרצות ויחרפהו כאחד הריקים. בשמעני את דברי הריב לא יצאתי מביתי, כי לא חפצתי להתערב בריב אשר לא לי הוא; אך פתאום נכנס יעקב אל חדרי ויאמר לי:

—מהיום והלאה בל יהי, רבי, לשחוט בעד שלום וביתו. ראה, הזהרתיך!

—ואם לא אמלא את חפץ אדוני מה יהיה?—שאלתי בלעג נסתר.

—או לא אשלם לך אף פרוטה אחת מהכסף אשר הנני חייב לך עד תום השנה—ענני בכעס.

—את זאת תעשה אתה—עניתי בבת-שחוק—ואת אשר אעשה אני, יראה אדוני מחר.

בבוקר, בעוד החושך כסה ארץ, באה אשת שלום הביתה ותבקשי לשחוט למענה איזה עופות בעוד אביה ישן, למען לא יראה ולא יכעוס.

—אנכי אינני עושה במחשך מעשי.—אמרתי לאשת שלום—כאשר יאיר הבוקר ואביך יקום ממשכבו אשחט את תרנגולותיך לפניו, ורק לפניו, למען יראה כי בדבר זה לא אבה ולא אשמע לו.

—אבל הן יפסיד כבודו את משכורתו.—אמרה ברחמים—ולמה אגרום נזק מרובה כזה לכבודו?

—אין דבר.—עניתי—אנכי אמצא לי עצה איך לצאת מן המצר, כי כדברים האלה קרו לי פעמים אחדות, ומעולם לא הפסדתי מאומה. הן לא ממכרת עבד נמכרתי לאביך, וחופשי הנני לעשות מלאכתי כרצוני.

כאשר קם יעקב וישב לשתות תה, צויתי על אשת שלום להביא לי את עופותיה, ואשחטם נוכח החלון אשר ישב שם יעקב. ראיתי כי אדמו פניו ויקצף ויקלל, אף לא שמתי לבי לזאת.

בשבתנו אל השלחן לאכול את סעודת הצהרים, פנה אלי יעקב פתאום, וישאלני.

—איכה יעזיז עלם כמון לעשות דבר נגד רצוני? הן אנכי משלם שכר ולא שלום!

—חכמינו למדונו:—עניתי בנחת—"אל תרצה את חברך בשעת כעסו" ולכן הסר כעס מלבך ואדע מה לענות לך.

—אינני כועס עתה.—ענה יעקב—כי כעסי כבר חלף הלך לו.

—ולכן אענך:—אמרתי—אדוני יודע כי שלום חתנו איננו מן החסידים הגדולים, ולא יחדל מלאכול בשר טריפה, ורק בתך, אשר לא אכלה טריפה בביתך מימיה, תלך בדרך אמה. ואם אחזל מלשחוט למענה, יצוה עליה שלום לבשל בשר טריפה, ותהיה מוכרחת לשמוע בקולו, כי על כן בעלה הוא. ועתה—הטוב טוב לך כי יאכלו בבית בתך נבלות וטרפות, או בשר כשר כדת משה וישראל? והשנית—האם תדמה כי בהכסף אשר הנך משלם לי בעד עבודתי קנית גם את נפשי ורצוני? ולהיות לשוט בידך להכות על קדקד שלום אשר חרפך היום. לא אבה ולא אשמע לך.

יעקב שתק ולא ענה לי מאומה; אך הבנתי, כי דברי פעלו עליו פעולה עזה; כי ממחרת היום ההוא שלח לי את כל הכסף המגיע ממנו עד העת ההיא למען לא אפון באמונתו.

שנת עבודתי קרבה אל קצה וימים הנוראים ממשמשים ובאים. עד השנה הזאת היה יעקב ובני ביתו נוסעים לימים האלה לסימפרופול; אך יען כי במשך השנה נתרבה הישוב בדז'נקוי, בקשו

יושבי ד'נקוי את יעקב וחתנו כי יחוגו אצלם. יעקב נִיאות לבקשם; אך בתנאי, כי שוחטו, אשר עליו להקרא לצבא בשנה הזאת אחר החג, יתפלל שחִריתים, ושוחט ד'נקוי—מוספים, ואת כסף פדיון העליות והמקומות, אחרי נכיון ההוצאות, יחלקו ביניהם חלק כחלק. אז קם האיש אשר גנב את "המליץ" ויאמר כי בשום אופן לא יתן לרווק לעבור לפני התיבה בימים הנוראים. אז אמר לו יעקב כי לא יקפיד על זאת, אם רק יתנו לשוחט אשר לו לקרוא בתורה וישלמו לו בעד זאת מאה רובלים. לדבר הזה נִיאותו כולם, כי האנשים אשר מצד יעקב התרו בם כי אם לא ימלאו את בקשתם, אז יעשו להם "מנין" בפני עצמם.

בנו של יעקב הבכור מלאו לו שלש-עשרה שנה ביום שבת שובה אשר חל אז ממחרת ראש השנה. ועל כן הכינותו כי יקרא כהלכתו את המפטיר ביום ההוא. ויעקב התנה כי המפטיר שייך לו ככל אשר ישית עליו הגבאי.

ביום ראשון של ראש השנה עבר הגנב ההוא לפני התיבה בשחרית ואנכי קראתי בתורה. ובשמעו את קריאתי ויבן כי קורא מומחה הנני, גמר בלבו כי ביום השני לא יתן לי לקרות בשום אופן כדי לביישני. עוד גם זאת: בעל המוסף לא ידע להימין ולהשמאל ובתפלת "הנני" קרא: ותגער בשטן לבל ישתינני" תמורת ישטינני. לא יכלתי להתאפק ואשחק בקול גדול. ולכן בבואי לקרוא ביום שני של ראש השנה, ניגש הגנב ההוא וידחפני מהתורה ויקרא בעצמו בשיאות גסות. כל הנאספים רעמו פנים על עז הפנים הזה, אבל לא יכלו לעשות מאומה בעצם ימי החג.

ביום שבת שובה לא קרא הגבאי למפטיר את בנו של יעקב הבר-מצוה, ובדבר הזה נגדשה הסאה. ובמוצאי השבת ההיא שלחו איש עתי לסימפרופול ויבא ספר תורה וייסדו להם "מנין" בפני עצמם ליום הכפורים. אנכי עברתי לפני התיבה מ"כל נדרי" עד אחר "נעילה". ואף כי לא עברתי עד הימים ההם לפני התיבה בימים הנוראים, בכל זאת התפללתי כהוגן, כי לא הרביתי בנגונים, וכל הקהל היה שבע רצון, כי במנין הראשון נשאר רק "מנין" מצומצם. ובמוצאי יום הכפורים קבצו את כסף כל העליות אשר נדבו להמנין הראשון, ויהיו בין הכל ארבע מאות רובלים, ויתנום לי.

[33] מן המעברה אל החורף

אף על פי שעוד טרם אלמד את מלאכת השחיטה החלטתי שתהיה לי רק כעין מעברה לעבור בה מחיים בלי כל מטרה אל חיים אחרים, בכל זאת הייתי עתה פוסח על שתי הסעיפים. כי הן לא דבר נקל הוא לעזוב מלאכה אשר תפרנסני בריוח, לפי מושגי אז, ולבקש לי איזה ענין אחר אשר לא יכלתי לקראתו גם בשם, ולהראות באצבע כי בזה אעסוק; אחרי אשר לא התכוננתי לשום מלאכה או עסק מלבד השחיטה. והיראה פן יהיה עלי לרעב ללחם שנית, לא סרה עוד מעל פני. ולכן נחוצה היתה לי איזו השפעה מן הצד שתכריחני לאשר ולקיים את החלטתי זאת. שכלי, אמנם, התפתח כבר בימים ההם, והשקפותי על המצוות המעשיות היו אחרות לגמרי מאשר היו אפילו רק לפני שנתיים ומחצה בלמדי את מלאכתי זאת, אך בכל זאת לא עשיתי מלאכתי זאת רמיה והשתדלתי תמיד כי שחיטתי תהי כשרה בתכלית ההכשר, ומחשבותי ומעשי היו שני עולמות נפרדים אשר לא נגעו זה אף כחוט השערה; ועל אחת כמה וכמה כי לא הסיגו איש את גבול רעהו. מעשה הניך החייתי בראשית השחיטה, מעשה יעקב ושלום באמצעיתה ומעשה ד'נקוי בסופה, אשר בו נעשיתי לסלע המחלוקת, אף כי עברו עלי בשלום ובכל פעם יצאתי ויד על העליונה, כבר הניחו את היסוד לאישור החלטתי, בחשבי כי לא בכל

פעם יגמור הדבר לטובתי. ובפרט במקומות קטנים אשר השוחט הנהו גם הרב גם החזן, ועליו להיות עבד נרצע לרבים ולמלאות את כל אשר ידרשו ממנו, ודרישותיהם שונות כאשר שונות גם דעותיהם. בכל זאת כדי לקיים את ההחלטה המאושרת הזאת נחוצה היתה גם דחיפה מבפנים אשר תפעל עלי פתאום ובכח גדול. והמקרה לא אחר להביא לידי גם את הדחיפה הזאת:

בסימפרופול היה אז הרב ר' בנאי בנימין דמנט אשר קבל את המשרה הזאת אחרי מות הרב ר' יצחק נוטוביץ אבי המו"ל את ה"נובוסטי". כשוחט, הייתי בא אל ביתו תמיד בבואי העירה, ואלמד לכבדו, כי באמת אדם הגון היה; והוא גם הוא אהבני. בהיותי בימי התשובה בביתו, הציע לפני לנסוע אל בית המטבחים אשר מחוץ לעיר, לראות את מלאכת ר' אליה השוחט, אשר לפי דעתו הוא אומן שאין כמוהו. נעתרתי לדרישתו. ר' אליה זה היה גבה הקומה עב הכרס¹, פאותיו מסולסלות כעין מקדח, זקנו שחור, קצר ורחב, פסי ידיו עבות כמו נפוחות, מעילו מגיע לארץ, מתפלל בהתלהבות, מכה באצבע צרדה כל רגע ורגע. כללו של דבר ירא שמים בגלוי במלוא המובן. ששים שורים גדולים שחט ר' אליה במשך שעה אחת, כולם בלתי אסורים ועשרים וחמשה מהם נמצאו כשרים. הראה לי את סכיני והנהו חד וחלק גם אחר השחיטה. התפלאתי מאד על חריצותו. אחרי כן החל לקבץ את ה"חתיכות"; כי המנהג היה כי כל שוחט, מקבל מלבד משכורתו מבעל-הטקסה, גם את הכרכשת העבה עם השומן שעליה, את הטחול, את אצבע הכבד ואת הטרפס. שני שקים גדולים מלא ר' אליה; אך כאשר מנה את הטחולים מצא רק עשרים וארבעה. את האחד החסר גנב ממנו אחד מהמטבחים הנכרים כדי להרעימו, בידעו כי כלי הוא שאין כמוהו. ר' אליה צוה להביא לפניו את השלשים והחמשה הטחולים מן הטרפות ויבחר מביניהם טחול אחד גדול ויאמר כי זהו הטחול אשר גנבו ממנו, ומכירו הוא על ידי טביעת עין, ויערבו עם הטחולים הכשרים.

—מה תעשה ר' אליה!—צעקתי עליו—איזה טביעת עין שייך פה? האם כלי הוא שהשתמשת בו ימים רבים? הן בעת אשר הוצאת אותו מן הכרס לא השגחת עליו יותר מעל הטחולים האחרים? ולמה תכניס עצמך בספק טריפה בעד טחול שוה לכל היותר חמש אגורות?!

ר' אליה שחק עלי ויאמר:

תלמידי חכמים ממונם חביב עליהם, לפי שאין פושטים ידיהם בגזל.

אבל וחפוי ראש באתי אל בית הרב ואספר לו את כל המאורע. הרב גבה עדות ויעבירהו משחיתו על משך שלשה חדשים. אך האם בזה תחזור אמונתו אליו?

באותה שעה חתמתי אח גזר דיני גם על שחיטתי, כי בקהלם של אנשים כאלה בל תחד כבודי. ואחליט להודיע מזה לעדתי תיכף אחר יום הכפורים.

במוצאי יום הכפורים, בהתאסף כל העם אל בית אדוני לברכני על דרכי הביתה, הודעתי להם כי הנני עוזב את מלאכת השחיטה לכל ימי חיי. רבים מהם תמהו וישאלוני מה מום מצאתי בעדתי, ויחלו לבקשני להשאיר אצלם. הבטיחו להוסיף על משכורתי ולשלם לי גם בעד שני החדשים אשר עלי לשהות בביתי עד עבור הקריאה לצבא. ובראותי כי תקפו עלי דבריהם עמדתי על רגלי ואומר: "הנני נודר נדר על דעת רבים שאין לו התרה עולמית, כי מראש חודש חשון שנה זאת והלאה לא אוסיף לשחוט לא בעדי ולא בעד אחרים. והנני אוסר את שחיטתי

¹ אחד הלצים אמר עליו: לפי "אכלו"—"תכסו". קרי, "תחת"ו והמבין יבין.

גם עלי מהיום ההוא והלאה". לדברי אלה רפתה רוחם מעלי. ושלוש אמר: "יודע אנכי את 'רבינו' זה כי קשה עורף הנה ואיננו חת מפני כל, ומדבריו לא ישוב. נבקשהו רק כי ישאר אצלנו עד אשר יתן לנו איש הגון אחר אשר ימלא לנו את מקומו".

את בקשת שלום מלאתי. כתבתי למליטופול ומשם שלחו לי צעיר אחד שוחט טוב ואדם הגון. מסרתי לו את מקומי. וכמו אבן מעמסה נגלה מעל שכמי. ואחל להכיץ עת עצמי לנסוע הביתה.

ביום ראש חודש חשון עזבתי את דז'נקוי. בכיסי היו בעת ההיא חמש מאות רובלים. אחרי נכיון כל אשר שלחתי לאבי ולאחי העובד בצבא, ומלבד המתנות אשר קניתי בעד אבותי ואחיותי. כל גרי הכפר לווינו ויברכוני על דרכי, וגם אנכי הבעתי את תקותי כי עוד אשוב לדז'נקוי חופשי מעבודת הצבא אחרי אשר הוצאתי גם את נפשי מהמלאכה הנמבזה הזאת אשר בה עסקתי.

בצאתי ללכת הביתה, לקטתי מעט את זקני, אשר החל לצמוח שלא כהוגן, במלקט ורהיטני, אף תפירי לי בגדים חדשים לפי רוח הזמן, גם מגבעת מבית חרושת של הביג מווינא לבשת. וכל רואי לא הכירו בי את השוחט אשר יצא לפני שלש שנים ממז'ריץ'.

בשובי הביתה, מצאתי בהולייפולה את יואל חברי. הוא כבר נשא לו אשה את איידל בת ישראל, ובכסף הנדה פתח לו חנות לממכר דגים מלוחים ביחד עם שותף אחד. אך התאונן לפני כי עסקיו אינם במדריגה רצויה וירא הנהו פן יאבד את הנדוניא. ואז יהיה עליו לשוב להיות מלמד, כי בעל אשה הוא, ועליו הן לפרנסה.

בבואי הביתה מצאתי את אמי חולה מאד ואבי לא יוכל לצאת מביתו אנה ואנה לבקש פרנסה. בקשתי את אבותי לבל ידאגו כי כל מחסורם—עלי. ואם אך אהיה נקי לביתי אז לא יהיה על אבי לעסוק במלאכתו גם להבא.

ששה שבועות היה עלי לחכות עד יום הקריאה לצבא. ובמשך הימים האלה בקרתי את איידל בת יהושע בבית אבותיה. וכל אשר הוספתי להכירה, הוספתי גם לכבדה ולהוקירה, כי נערה חכמה היתה אשר לא רבות כמותה. פעם אחת ישבנו לבדנו בחדר. היא ישבה ותפרה, ואני יושב ממולה ומספר לה מכל המוצאות אותי בימי שבתי בקרים. פתאום פנתה אלי איידל ותאמר:

—הידעת, אברהם, את אשר הנני חושבת על אודותיך?

—הדבר הזה—ענית—הוא מהדברים אשר אילו לא נבראו—ראוים היו להבראות: שאין אדם יודע מה בלב חבירו.

—ולכן שמעני ואגיידה לך:—אמרה—עליך לקחת לך אשה אשר תדעך מנוער.

—מדוע?—שאלתי.

—יען האשה היא תדע לכבדך כראוי.—ענתה איידל.

—ולמה לא תוכל לכבדני אשה אחרת?—שאלתי.

—אני אינני אומרת—ענתה איידל—כי אשה אחרת לא תוכל לכבדך בכלל, אך לא תדע לכבדך כראוי.

—ולמה?—שאלתי.

איידל חשבה מעט, וכאיש הדולה עצה מתהום מחשבותיו אמרה:

—יען לא תדע ערכך. שער בנפשך: שני אנשים עשירים בעיר אחת. אחד—נחל עשרו מאבותיו, והשני—בן עניים אשר עשה עשרו בתבונות כפיו ובחכמתו. מי גדול ממי?—הוא אומר: האחרון. כן גם כך: אם תקח אשה אשר לא תדעך מנוער, תאמר כי כל חכמתך וידיעותיך הנחילו לך אבותיך, בפזרם את כספם ללמדך ולמחנכך; והדבר הזה הן ימעיט את ערכך בעיניה. כי כמה אברהם כמוך איכא בשוקא! אך אם האשה אשר תקח לך תדע כי בעצמך עשית לך את החיל הזה, אז תיקר נפשך בעיניה שבעתים ותדע להוקירך כראוי.

—חן, חן לך, איידל היקרה—אמרתי אליה—ובכן, לו הואלתי והצעתי לפניך להנשא לי, אז היה הדבר טוב למעני בלי כל ספק. אך האם לא היית את משיבה את פני ריכם.

לכשתנסה—תדע. —ענתה איידל ופניה אדמו כתולע. —בכל אופן לנערה רעה לא תוכל לחשבי כי עוד בהיותי ילדה קטנה יצאתי להגן על כבודך המחולל על ידי גנסיא. והאמנם תאמר כי שנית עתה את דעתי עליך?

—לכן שמעיני, איידל—אמרתי אליה כאשר החליט לעשות דבר שיש בו סכנה—עתה הנני מכין את עצמי לעמוד בין הקרואים לצבא, ועתותי הן ביד העתיד ואינן בידי בשום אופן, ואם כן, איפוא, לא אוכל לתת לשום אדם דבר אשר איננו שייך עוד לי. אבל אחרי ששה שבעות, אם אקבל חופשתי ואהיה שייך לי, אז אעשה דבר אשר אולי יהיה לרצון גם לך.

איידל החשייתה ולא ענתה על דברי מאומה. אך שתי דמעות כשני פנינים נשרו מעיניה ותפלנה על לחייה.

—אל לך לבכות. אמרתי אליה—הן עצתך בכללה נתקבלה.

—לבי מרה לי—ענתה—כי נער טוב וישר עליו להקריב חמש שנים ממבחר שנות חייו למלך.

אבי לא היה שבע רצון מבקורי בבית איידל, אך לא יכל לעשות דבר. רק פעם אחת שאלני:

—ומה תעשה שם בבית איידל בת יהושע?

—הן את איידל, את אחותה ואת גיסה ידעתי עוד מסימפרופול. —עניתי—ואסיר תודה הנני להם על תמכם בימיני, בהיותי בביתם בעת חליי והסכנה היתה מרחפת עלי, והאם אהיה כשוכח טובה ולא אכבדה לבקרה בביתה?

—אם רק משום דרך ארץ תבקרה—אמר אבי—אז לא אמחה בך, אך לפי דעתי יותר ראוי לך לבקר את בית יצחק פֶּרְלס, כי בתו הן גם מלומדה יותר מאיידל.

—הדברים האלה הם מדברים שבלב. —עניתי— ואת אשר יבחר האחד—ירחיק השני. אך אני הן בכלל לא אחשוב לעת כזאת על דבר עתידותי.

—ומה תחשוב על דבר השידוך מתמרוק?—שאל אבי.

—עוד לא חשבתי. —עניתי— ועד אשר יעברו ימי הקריאה, אין בדעתי לעשות מאומה.

—אך בכל זאת צריך להכין הכל מראש. —אמר אבי— שמא יקדמנו אחר.

—ואני אומר כדברי חז"ל:—אמרתי—"ארבעים יום קודם יצירת הולד, בת-קול יוצאת ומכרזת בת פלוני לפלוני" - ולכן אקוה כי לא יעלה ביד אחר לקחת ממני את הנערה המיועדת לי.

מאז והלאה בקרתי את איידל בבית אבותיה מדי ערב בערב. נעים היה לי לשוחח עם הנערה הזאת, שכלה הישר, מזגה הממוצע ויפי-תואר פניה וכל יצורי גוה קבלו צורה אחרת אחרי אשר שהתה כשנתיים ומחצה בבית אחותה, ותבא בחברת אנשים מהוגנים, ותסגל לה היכולת לדון על כל דבר ודבר בהשקט ובטחה ולבלי הוציא מפיה אף מלה אחת יתירה שלא בעת הצורך, וכל דבריה נאמרו במחשבה תחלה.

כמעט בכל ערב עלה על דעתי לשאלה אם תדע איזה דבר על דבר רחל ועל דבר כל המוצאות אותה אחרי הפרדי ממנה לפני שלש שנים בליל שמחת-תורה; אך בכל פעם לא הוצאתי את מחשבתי זאת לפעולה משני טעמים: האחד—לא חפצתי להעלות זכרונות מתהום הנשיה, ולדבר על דבר אשה אשר כבר נשאה לאיש ותלד בנים לבלי פגוע בכבודה. והשני—והוא העיקר כי יראתי פן יהיה הדבר למורת רוח לאיידל. פן תחשוב כי עוד לא פגה אהבתי אל רחל מלבי, ומי יודע לב אשה? אך פעם אחת הסבה שיחתנו מבלי חפץ על דבר רחל, ומפי יצאו כדברים האלה:

—התוכלי, איידל, לספר לי את אשר קרה לרחל אחרי הפרדי ממנה בליל שמחת-תורה לפני שלש שנים? הן את נשארת פה עוד כחצי שנה אחרי צאתי.

אך הוצאתי מפי את הדברים האלה, נחמתי על שאלתי; אך מבילתי יכולת לקחתם בחזרה, הוכרחתי לחכות למענה איידל. היא ענתה בזהירות מרובה כאיש הירא להוציא מפיו דבר שלא כהוגן:

—אנכי לא חפצתי לדבר עמך על דבר רחל כל הימים אשר הנך מבקר את ביתנו, כי יראתי פן עוד לא ככתה רגשתך אליה מלבך. ואם גם רק זיק אחד יבער בו, לא חפצתי לכבותו ביד; כי את רחל אהבתי כאהב אחות את אחותה, ואיך אעשה לה הרעה הגדולה הזאת? אף כי כבר נשאה לאיש ואין לה עוד חלק בך.

—מדבר זה אל תיראי. איידל—אמרתי אליה—כי זרם מי הזמן והמעשים אשר נעשו, שטפו כולה את רגשי אליה, עד אשר גם גחלת לוחשת אחת לא נשארה בלבי, וגם כל מוקדי עולם לא יוכלו להדליק ולהבעיר את השלהבת הזאת שנית. ואם לפעמים תראי כי יש לי איזה רגש טוב אליה, הוא רק רגש רחמים ולא רגש אהבה.

—אם כן, איפוא, הנני להשיבך. —ענתה איידל, ופניה נהרו—מה אדע ולא תדע אתה? רחל, אף כי הייתי רעוּתה האחת אשר לפני גלתה את כל לבבה וסיפרה לי את כל אשר דברת אליה אתה

ואת אשר ענתה היא, כל הימים אשר ישבת בביתם לסרוגין, מהלילה הראשון של פסח עד ליל שמחת תורה טרם הפרדך ממנה, בכל זאת הן לא סיפרה לי מכל הדברים אשר נעשו ביניכם במשך הזמן ההוא; כי ישנם דברים אשר תדע אשה להסתיר אפילו מהרעיה היותר יקרה לה; ואם כן, איפא, תדע אתה יותר ממני.

—ולעת עתה עלינו להפרד, כי חצות לילה כבר הגיעה, ואביך הן לא ימצא קורת רוח אם תשב עם נערה עד אור הבוקר.

—אך הן חפץ הנני לדעת אם תוכלי לספר לי מכל אשר עבר על רחל. —אמרתי אליה בקול שניכר בו התעוררות מהולה בהתאפקות —ועל שאלתי זאת הן לא נתת לי עוד תשובה נכונה.

—אוכל. —ענתה בקצרה —אך חפצה הנני להכינך כי תוכל לקבל את כל אשר אומר אליך בלי התעוררות ומבלי אשר יכאב לך גם מצד הרחמנות אשר תרגיש, לפעמים, אל רחל. ולכן אל תמהר לדעת טרם בא המועד הנכון, כי הן הוחלת עד כה ותוכל לחכות עוד יום אחד.

ברכתי את איידל לשלום ואצא מן הבית. היא לותה אותי עד פתח שער החצר. וטרם הפרדה אמרה לי:

—אנא, אברהם, אל נא תצטער הרבה, על אשר נמנעתי מלמלאות את בקשתך. אני אוהבת את הסדר בכל דבר, גם במלאכתי, גם בדיבורי. ולכן דחיתי את סיפורי על דבר רחל עד למחר. ואקוה כי למחר תצא מביתי שמח וטוב לב ולא תצטער עוד כל ימי חייך. לא אפונה כי תסלח לי, כי רק טובתך אדרוש.

—סלחתי כדברך. —עניתי ונפרד.

עליתי על משכבי ואחל לחשוב. רבות חשבתי בלילה ההוא. אך יותר מאשר חשבתי בלילה ההוא על דבר רחל, חשבתי על דבר איידל. נוכחתי לדעת כי איידל היא נערה מיושבת בדעתה, אשר תוכל לדון על כל ענין וענין ביושר הגיון. ואשרי האיש אשר נערה כזאת תפול לחבל לו. לכן החלטתי לחדול מחקור על מעשי רחל, אשר כסו בקורי עכביש, ולדפוק על דלתי איידל העומדת עתה בכל הודה והדרה לפני.

בערב הבא הקדמתי לבוא לבית איידל קודם המועד אשר יעדתי לה, אך איידל כבר ישבה על מקומה ותחכה לי. אך דרכה רגלי על מפתן חדרה, קמה ממקומה לקבלני, ובשחוק נעים על שפתיה אמרה אלי:

—ידעתי, ידידי, כי תקדים לבוא לפני המועד אשר יעדנו, ולכן קדמתי גם אנכי לחכות לך.

והתחילה איידל לספר —מהלילה ההוא אשר ראכס זקנה עם דלי המים בידך, ואבותיה שמו משמר עליה, וחתנים מחתנים שונים מכל עברים נהרו אליה, היתה באה לעתים לא רחוקות אל ביתי ביחד עם אחותה; מצאתי עת נכון לדבר אתה מבלי אשר תשמע אחותה. היא סיפרה לי כי חתן פלוני ידמה לך בתוארו, בקומתו ובעיניו. ואנכי שאלתי: הן יש לך את אברהם ואיככה תוכלי לדמות אליו את מי שיהיה? האם לא תחללי בזה את בריתכם? והיא ענתה: אנכי רק אשר ירחש לי לבי אותו אגידה. אז הבנתי, כי בבוא לידה איש, לא תבדיל בין אברהם לאחר. עוד גם זאת: בבוא אל ביתם המורה הידוע סיפרה לי כי תתענג מאד לשבת בחברתו, כי הוא נער יפה-עינים וטוב-רואי. ויען כי אברהם חלף הלך לו ואין תקוה לה ממנו, לכן החליטה,

כי אם יבקש המורה את ידה מאביה לא תשיב פניו גם היא, אף כי אברהם יישר בעיניה יותר ממנו; וטוב לה להנשא לאיש אשר ידמה לאברהם, לו גם מעט, מלהנשא לאיש אשר לא ידמה אליו כלל. נעויתי משמוע את דבריה אלה ואשאל: האם לא תתן לך בריתך לאברהם כח לדחות גם את הנער הזה בשתי ידיים? על זה ענתה לי: כי לא תעצר כח לעשות זאת. סוף דבר היה, כי הנער בקש את ידה מאביה; אך לא בקש כדרך איש ישר: הוא הניח פתקא לישראל אל תוך תיק טליתו ותפיליו. וכאשר הוציא ישראל את טליתו מהתיק, נפלה הפתקא לארץ מבלי אשר הרגיש בה ישראל. אחד מהאנשים אשר ישב אצלו הרים את הפתקא ויקראה ויתנה גם לאחרים לקרוא, וכל בני המושבה ידעו מזה. בה היה כתוב, כי אם לא יתן לו את בתו לאשה מרצונו הטוב, אז יקחה בעל כרחו. אינני יודעת את כל אשר נעשה אחרי כן, אך זאת נודע כי גרש ישראל את המורה מביתו ויקח גם את בנותיו הקטנות מחדרו. והנער נאלץ לעזוב את המושבה בעוד מועד ולא שב עוד. ורחל נתנה בעל כרחה לחתן הנמצא ראשון.

בשבתי נכחה ובשמעי את כל דבריה, אשר דברה בלב נכון ורוח שוקטה, גדלה בעיני, ותהי בעיני כננס אשר החל פתאום לגדול, ויהפך לענק משכמו ומעלה גבוה מכל העם. ואומר לה:

— צדקת במשפטך, איידל היקרה, וברוח שכלך חפרת בלבי ותוציא משם את אבני היסוד אשר נשאו בו אחרי אשר נפל הבנין, אשר בנתה רחל, ויהי למעי מפלה; ופנוי אני עתה וברשות לעשות כטוב בעיני. ואנכי החלטתי לחפש עוד שידוך. דממה עמוקה שררה בחדר, כי בראש שנינו עלו מחשבות ממחשבות שונות. ראיתי את פני איידל, ואכיר, כי חפצה היא להגיד או לעשות איזה דבר, ופוסחת היא על שתי הסעיפים. הפסקתי את הדומיה ואומר:

— את הציון, אשר אמרתי לתת לך בעד דרשתך זאת, תקבלי ממני אחר עבור ששה שבועות מהיום, אם לא תאונה אלי דעה, ועתה היי בשלום, כי עלי לשוב הביתה.

[34] ישובו על עקב בשתם האומרים האח

ביום הששי לפנות ערב באתי ביתה-הכנסת להתפלל. ובראות הרב ר' מיכאל-אריה אותי הולך וקרב אל בית-הכנסת בבגדי הקצרים, בפאותי הגדועות ובזקני המלוקט, יצא ויפגשני הצל הפתח ויתן לי שלום, ויבקשני ללכת אתו הצדה, כי חפץ הנהו לדבר אתי דברים אחדים.

הבנתי את אשר יחפוץ הרב לדבר עמי, ואומר לו:

— אדוני הרב חפץ לדבר עמי על דבר התנהגותי אשר לא תיישרנה בעיני, ולבו יכה אותו על כתבי התעודה אשר נתן לי, כי ויכלו אחרים להכשל על ידי. האם לא כן הדבר?

— כן דברת. — ענה הרב.

— ולכן הנני להרגיע את רוח רבי — אמרתי — כי עזבתי את מלאכת השחיטה, ולא יהיה לי עסק עמה עוד כל ימי חיי. ואת כתבי התעודה אוכל להשיב לכבודו אם ידרוש זאת ממני; אך הנני מבקש להשאיר את הכתבים בידי לזכרון ימי נעורי אשר עברו עלי בבית-הכנסת הזה תחת השגחת כבודו.

—ברוך תהיה!—אמר הרב—עתה אראה עין בעין כי איש ישר אתה. ולכן הנח את התעודות בידך לזכרון, כי הנני מאמין ביושר לבבך כי לא תעיז להכשיל בני אדם על ידיהן.

—לו חפצתי להכשיל בני אדם—עניתי לו על דבריו—כי עתה הייתי עוד השוחט ההוא עם מסכה נסוכה על פני.

ביום השבת שבו מברכין ראש חודש כסלו בהיותי בבית-הכנסת, לא כבדוני בקריאת התורה, כי לא חפצו, כפי הנראה, לכבד בקריאה את איש אשר צדקתו, בינו ובין אלקיו, מוטלת אצלם בספק גדול. אנכי לא שמתי לבי לזאת, אף כי בסתר לבי הרגשתי כעין כאב קטן על העוול אשר יעשו לי.

לפנות ערב קודם תפלת המנחה, בבואי לבית-הכנסת, מצאתי כי אנשים רבים הקיפו את הרב וידברו עמו בהתלהבות עצומה. ובראותם אותי הולך וקרב, אמרו אחדים מהם: "הנה הוא הולך. ישאלהו הרבי אם אמת הדבר, לפי שיודעים הננו אותו כי איננו משקר. ואם עשה-הן יודה". הבנתי כי כולם ישיחו, ידברו בי, ולכן ניגשתי אליהם. הרב פנה אלי ויאמר:

—אלטר קרטיניק! הגיד, כי ברצונך לראות מתי יחל מולד כסלו טרם יברכו את החודש, הוצאת מכיס בגדך לוח של כיס קטן והשיבותו אל כיסך אחרי העיון. ויודע הוא כי נשאת את הלוח בכיסך ביום השבת. האמת הדבר?

כעסתי מאד על הרב ועל כל הנאספים. ובדעתי היה לבלי ענות לכסילים ההם, אך בזכרי כי גם אבי נמצא בעת ההיא בבית-הכנסת, ולמען לא יחלל שמו, עניתי:

—ואלטר זה האם ראה בעיניו כי נשאתי את הלוח בכיסי טרם הוצאתיו לעיון בו?

—נקרא לאלטר ונשאלה את פיהו. —אמרו כל הנאספים.

אלטר הובא. והרב פנה אליו וישאלהו:

—הראית כי הניח אברהם את הלוח אל תוך כיסו בביתו וישארו משם אל בית-הכנסת?

—זאת לא ראיתי. —ענה אלטר ופניו אדמו—אך זאת אדע כי בבית-הכנסת השיבו אל כיסו וישארו הביתה.

—יואיל נא, רבי—אמרתי בפנותי אל הרב-לצוות על ר' אליה השמש כי ילך אל מקומי, אשר עליו ישבתי בעת התפלה, ויוציא מן הארגז אשר שם את סידור התפלה אשר לי ויביאהו הנה.

הרב מלא את בקשתי. הסידור הובא.

—תנה ר' אליה את הסידור ליד הרב—אמרתי אל השמש—והוא ימצא שם את הלוח אצל ברכת החודש.

¹ שמחה חייך זכה לכנוי אלטר קרטיניק. הוא כונה אלטר (פירושו ישן) כי כנראה היו לו אחים מבוגרים שמתו לפני שנולד. הוא כונה קרטיניק כי הוא עשה כדרכות. ראה קראנקין, 1893, ע' 180 [<http://bernshtam.name/colony/Kankrin/index.html>].

הרב פתח את הסידור ויוציא את הלוח ויראהו לעין כל.

אז פניתי אל הרב ואל כל הנאספים ואומר להם:

—אנכי הנני איש חופשי בדעותי; אך לאמר לאחרים: "קבלו דעתי" לא אחפוץ בשום אופן. ולכן לא אדין עמכם פה אם מותר הדבר או אסור. וכי אלטר הזה בדא את הדבר מלבו, נוכחתם לדעת; ולכן לא אשאלו מי שמו לשוטר שערי השמים להשיג אם ישא איש איזה דבר בכנף בגדו ביום השבת. אך את פי הרב אשאל: איך הנהו גובה עדות ודן דיני נפשות בשבת? הלוא דין מפורש הוא באורח חיים סימן של"ט ובחושן משפט סימן ח' כי אסור לדון בשבת וביום-טוב. והשנית—איכה יוכל הרב להאמין לאיש המוחזק לכפרן מימי עולם ושנים קדמוניות בהמושבה, בבדאו שקרים עלי, על האיש אשר שש שנים ישב בבית הכנסת הזה ועסק יומם ולילה בתורה? הלוא, רבי, גם זונות מפרסות זו את זו—תלמידי חכמים לא כל שכן?!

את דברי אלה דברתי בחום ובכעס עצור. בדברי—שתקו כל הנאספים עד כי יכלו לשמוע גם קול זבוב הפורח באויר.

הרב ניגש אלי ויאמר:

—נענית לך, מחול לי! והנני מודה נגדה נא לכל העם, כי עברתי על דין מפורש בדני את דיןך בשבת. ועל אלטר אצוה כי יבקש ממך סליחה על השם הרע שהוציא עליך....

—ואז הן יוסיף הרבי חטא על פשע—הפסקתי את דבריו בלעג—בשופטו את דינו של אלטר בשבת.

הרב נכלם מאד לדברי ופניו כשלג הלבנו. הנאספים נשמטו לאחד אחד, לבל יראו את רבם בשעת קלקלתו, ויצאו מבית הכנסת.

יצאתי גם אני החוצה ואפגש את איידל ואת רעותיה המטיילות ברחוב. נלויתי עמהן עד בית אבי איידל ושם בקשתיה לבוא עמי הביתה כי דבר נחוץ לי אליה.

באנו הביתה. בקשתיה למחול לי על אשר נועזתי להפריעה מטיולה, כי לבי מלא דברים ואין איש מבלעדה אשר לפניו אוכל לשפוך שיחי ואשר יביניני. סיפרתי לה את כל המוצאות אותי, והיא שמעה זאת בחפץ-לב. ותשמח בשמעה כי נצחתי את שונאי וקיימתי בהם: "גיראה בגיריה מקטיל—מדויל ידיה משתלם"¹ ותשאלני:

—עד מתי יעברו ויכסלו האנשים האלה לבקש עבירות שבין אדם למקום, ולעבירות שבין אדם לחבירו לא ישימו לב?

—עד אשר יכו על קדקדם—ענית—דברים כפשטם, כי בדברים לא יוסר עבד, והם עבדים נרצעים למחשבותיהם ולדעותיהם. ולכו "טענו את בעירכם" כלומר: באו בטענות עם בהמות.

¹ מורה בחצים מחציו נהרג—מהרמת ידו קבל שכרו.

אחר תפלת ערבית שבתי אל בית אבי. ואמצאהו מזמר זמירותיו למוצאי שבת. ומקול נגינותיו
הבנתי כי אין שלום בנפשו פנימה. ואשאלהו:

—מדוע הנך עצוב, אבי? האם קרה לך איזה דבר רע?

—ומה מר מדבר כזה—ענה אבי כמעט בבכי—אם בני אשר קויתי לקבל נחת ממנו יצא
לתרבות רעה, עד כי אסרו עליו לקרוא בתורה בבית-הכנסת שהוא אשר הגה בו כל ימיו
בתורה?

—אך הן אתה לא חפצת מימך כי אקרא בתורה—אמרתי לאבי בבת-צחוק—ואנכי למרות
רצונך עשיתי זאת; והן עתה שבתי והייתי כבראשונה, ועליך הן לשמוח על זאת.

—לא!—ענה אבי—האיש אשר לא היה לו עושר מימיו, לא ידע את טיבו, ולכן לא יתאונן על
העדר העושר כאשר יתאונן העשיר באבדו את כספו בענין רע.

—אבל הן אתה לא חשבת את קריאתי לדבר נחוץ ואולי חשבתה עוד לדבר מזיק.

—אולי טעיתי אז.—ענה אבי.

—ימחול נא, אבי היקר, אם אומר לו—אמרתי—כי כאשר טעה אז, כן הנהו טועה גם עתה.
הנך חושב כי כל העולם כולו—היא המושבה; ולכן, איש אשר בני המושבה לא יכבדוהו—
אפסה לו כל תקוה. ואני לא כן אדמה. יודע הנני כי בכל מקום אשר עברתי ואשר חייתי בו,
כבדוני עד מאד. וגם בני המושבה ישנו את דעתם ויתנו לי את הכבוד הראוי אם רק אחיה ראוי
לקבלו. והאם לא שמעת את אשר קרה היום לפני תפלת מנחה בבית-הכנסת?

—לא.—ענה אבי—ראיתי את כל העם עומדים מסביב להרב ומתווכחים באיזה ענין, אך לא
ניגשתי אליהם כי נפשי היתה מרה לי על אשר הכלימוך היום בבוקר.

סיפרתי לאבי מהמאורע אשר אירע לי עם אלטר קרטניק. וכפי הנראה פעלו דברי על אבי
לטובה. ויען ויאמר:

—יודע אנכי אותך מכבר לאיש אשר כח בידו לטהר את השרץ בק"ץ טעמים.

—לא, אבי—עניתי—אנכי אינני מטהר שרצים ואינני מכשיר חזירים; אך הראיתי לדעת, כי
אנשים אשר אינם יודעים את אשר הם בעצמם עושים, אין להם לבדוק מעשה אחרים. ורב,
השוכח דין מפורש ועובר עליו בריש-גלי, לא יעז לקבל עדות מפי בדאי כאלטר. והדבר הזה הן
הנחילני כבוד יותר משנה תמימה של קריאת התורה, כי פוק חזי מה עמא דבר.

בשוב אבי ממחרת היום שהוא מבית-הכנסת, שמעתי אותו מספר לאמי, כי בבואו אל בית-
הכנסת פגשו ר' זנוויל הזקן וישאלהו:

—מדוע הנך עצוב רוח זכריה?

—עד העת האחרונה—עניתי לו, אמר אבי—אף כי מצבי היה ברע, קבלתי, לכל הפחות, נחת מבני הקטן; אך עתה גם הנחת הזאת נעדרה לי. ועל כל שעל ושעל ישתדלו להכלים את בני עד כי גם לקרוא בתורה אסרו עליו.

—לו היה לי בן כבנך—ענה לי ר' זנוויל—כי עתה הייתי חושב את עצמי לצלח ומאושר מכל המון הפתאים אשר במושבה. הידעת את אשר קרה לו אתמול לפני תפלת מנחה.

—אברהם סיפר לי—עניתי לו.

—מיום אשר ידעתי את אברהם בנך—אמר ר' זנוויל—זה אחת עשרה שנה, ראיתי כי בכל פעם אשר יקר לו מקרה רע—יהפך הדבר לטוב לו: עודני זוכר את הגמרא אשר שרף, את הדיו אשר שפך על ארון הקודש, ובכל פעם יצא וידיו על העליונה. הן בבוקר הכלימוהו ולא נתנו לו לקרוא, ולפנות ערב נכלם הרב ממנו כילד קטן הנתפש בגנבתו. ותחת קלון—נחל אברהם כבוד, ומתוך גנותו—באו לידי שבחו; ולכן אל תעצב, כי עוד תקבל ממנו נחת מרובה תחת הכלימה אשר הכלימוהו. ואל תשים לבך אל המון הפתאים האלה אשר במושבה כי עוד היום שנו כולם את דעתם עליו לטובה.

כפי הנראה פעלו דברי ר' זנוויל על אבי לטובה, ויצא ביום ההוא שמח וטוב לב.

[35] הקריאה לצבא

היום הנועד לקריאת הצבא בשנה ההיא, היה היום הראשון בשבוע שלשה ימים לחודש כסלו שנת תרמ"ד למספר בני ישראל, הוא יום השביעי לחודש נובמבר שנת 1883 לתאריך הנוצרים הפרוססלים.

כי אזכרה את השנה הראשונה אשר החלו יושבי המושבות למסור מבניהם לצבא, אחרי כלות חמש ועשרים שנות החופש, היא שנת תרל"ב, ואציג לעומתה את השנה הזאת אשר בה נקראתי אני לעבודת הצבא, אז נראה עד כמה שנו פני הדברים מן הקצה אל הקצה. אז כאשר נתקבלה הפקודה כי על בני המושבות למסור לצבא שני צעירים שני צעירים מכל מושבה ומושבה, (הדבר היה שנתיים לפני צאת החק החדש לעבודת הצבא הכללית ברוסיה בשנת תרל"ד) נתאספו זקני המושבות אל בית ר' מאיר רבי לטכס עצה מה לעשות. ור' מאיר אמר בהתלהבות עצומה, כי עליהם לעשות את כל אשר ביכלתם לבלי למסור אף איש אחד לצבא; כי אם לא כן יעשו, אז יהיה הדבר לחק ולא יעבור. אספו אסיפה אחרי אסיפה גם קבצו כסף לקנות שטרי חופשה מהאכרים אשר בניהם נהרגו בסבסותופול. אך כל עמלם עלה בתהו, ושני אנשים מכל מושבה נמסרו לצבא. כאשר היה על הלקוחים לצבא לעזוב את המושבה, הלכו מבית לבית עם ילקוטיהם על שכמיהם. וכל בני המושבה נתנו להם מתנות וילווים כאשר יליו מת נכבד אל בית עולמו, במקוננים ומקוננות. ולא לבד בני המושבות היו עושים ככה, אך גם בכפרים אשר מסביב עשו כן גם הנוצרים האכרים. והדבר פשוט: שנות העבודה היו שבע שנים. והניקל הוא לנער בן אחת ועשרים שנה לאבד שבע שנים (כה היה אז זמן העבודה) ממבחר שנות חייו, ולהפך מאיש חופשי לנפשו לאיש עבד לעבדים אשר בכל יום נכון הוא להלקות בעד כל חטא קל? מצב היהודים היה עוד גרוע מזה, כי עליהם היה לעבור על חקי דתם אשר אחזו בם אז עוד בכל תוקף. ויען כי הזקנים זכרו עוד את ימי ה"קונטוניסטים", אשר אז הכריחו את הלקוחים לצבא מקרב היהודים להמיר דתם, האמינו גם עתה כי ימסרו את בניהם

לעקר. לא כן היתה השנה אשר בה נקראתי אני לעבוד בצבא: שנות העבודה היו רק ארבע שנים ומחצה, רבים מאשר לקחו לצבא בשנים הקודמות, כבר שבו לביתם ולא נזקו לא בגופם ולא ברוחם, ולכן החלו להביט על הדבר הזה כעל דבר הכרחי, וכל אחד מהקוראים בא להתייצב לפני הממונים לבקרו בלי שום אונס מן הצד.

ממושבתנו נקראו בשנה ההיא לצבא ששה צעירים. חמשה מהם בלי שום הנחה מאיזו מדריגה שתהיה, ואחד—והוא אני—בן הנחה ממדריגה השלישית. ביום הנועד לפנות בוקר התאספנו כולנו אל בית אחד ומשם עזבנו את המושבה, מבלי אשר יבכו עלינו אבותינו, ונבוא להולייפולה ונסור אל בית צבי הקצב, אשר ביתו היה מול בית ר' אליעזר-חיים, להתאכסן אצלו.

כשמוע ר' אליעזר-חיים את דבר בואי שלח לקרוא לי. לא סרבתי לו. שכחתי את הרעה אשר עשה לי באחרונה, עקב אשר נהפכה עלי לטובה, ואזכור רק את החסד אשר גמל עלי משך שנה למקוטעין. הוא ואשתו קבלוני בסבר פנים יפות ובכבוד גדול, ויבקשוני לספר להם את כל אשר עבר עלי במשך העת אשר נפרדתי מהם. אנכי לא הזכרתי מאומה על דבר השאלה ותוצאותיה, אך ר' אליעזר-חיים הבליע בנעימה בתוך דבריו כי יפה אמרו חכמינו "חייב אדם לברך על הטובה מעין הרעה" ואנכי לא עניתי לו מאומה, כי ידעתי כי לב אדם ישר יכאב אפילו על דבר אשר רק חשבו לרעה, לו גם נהפך לטובה, ולכן השתדלתי להסב השיחה לענין אחר, ור' אליעזר-חיים סיפר לי מכל ההרפתקאות שעברו עליו בימים האחרונים, כי מסיא הגבאית תדרכהו מנוחה וחפצה הנה להעבירו ממשמרתו. הוא נאלץ בימים האחרונים לחדש את תעודותיו, ועל כן נאלץ לעמוד למבחן לפני שוחטי אלקסנדרובסק ולהראות כי ככחו אז ככחו עתה לשחוט ולבדוק; אך כל זאת לא לעזר ולא להועיל, כי מסיא לא תוכל למחול לו את אשר לא יכבדנה כראוי לפי כבודה כאשת הגבאי. ובעלה הפתה הוא בידה כחומר ביד היוצר, ועדיין לא ידע במה יגמר הדבר. נעויתי משמוע את כל הרעה אשר השיגה את איש חסדי מלפנים; ואספר לו כי עזבתי את השחיטה לחלוטין ולא אשוב אליה גם אם לא יהיה לי לחם לאכול. ר' אליעזר-חיים ברכני על דרכי זאת ויבקשני לבקר את ביתו לעתים תכופות משך ימי שבתי בהולייפולה, ואנכי נעתרתי לבקשתו.

כל הימים אשר ישבתי בהולייפולה, היתה איידל באה שמה מדי יום ביומו, להוודע איכה תעבור הקריאה לצבא. ובערב בערב בשובה הביתה, היתה באה אל אמי ונותנת לה דין וחשבון ממצב הדברים. אבי ישב כל הימים ההם בהולייפולה.

ביום השלישי בבוא איידל להולייפולה נודע לה כי עד בעלי הנחות לא יגיע בשום אופן. ויען כי כל הצעירים ממושבתני הוציאו גורלות גדולים, כי מספר כל הקרואים היה מאתיים נפש ובידי עלה הגורל במספר מאה ושמנונים וחמשה, ועד המספר מאה ושלושים וחמשה תכלה הקבלה, מיהרה איידל הביתה ותספר לאמי כדבר ברור כי גם אחד מבני המושבה לא יסר לצבא. אז אמרה אמי: לו לקח לצבא אחד מבני המושבה, אז לא הייתי עושה שום משתה ושמחה ביום הצלת בני; אך יען כי ניצולו כולם, לכן אבקש את כל הקהל ביום השבת הבא מבית הכנסת על קידוש היום. ויען כי אמי היתה חולה, בקשה את איידל לעזור לה להכין את הכל ליום ההוא. ואיידל, כמובן, עשתה זאת בחפץ לב.

בשובנו הביתה מצא אבי את איידל עוסקת בצרכי הבית, וישאל את אמי:

—מדוע תעסוק איידל ככה בהכנת הסעודה לשבת?

—יען אנכי בקשתיה. —ענתה אמי— כי חולה הנני, והיא היתה האחת אשר היתה מביאה לי מדי יום ביומו ידיעות על דבר מצב הדברים בהולייפולה וגם היא היתה הראשונה אשר הביאה לי הבשורה כי אברהם יצא לחופש.

אף כי רע היה הדבר בעיני אבי את אשר איידל תקח חלק גדול בשמחתי, בכל זאת לא הגיד מאומה, כי לא חפץ להפר שמחתנו.

ביום השבת נקראו כל הצעירים אשר חפשו—לתורה, ואותי כבדו במפטיר. ואחר התפלה הלך כל העם אל בית אבי לברכו בברכת מזל טוב. איידל שמשה לפני האורחים, וכל הקרואים ראו כן תמהו ושאלו זה את זה: מה לאיידל בת יהושע בבית זכריה? אך איש לא ידע לתת טעם לדבר.

ביום השבת הזה אחר סעודת הצהריים, אשר כלתה בשעה השלישית, באה בתו הקטנה של ישראל מחותני הראשון, ותבקשני בשם אבותיה לבוא אל ביתם עוד היום, כי דבר נחוץ להם אלי. לא יכלתי להבין, מה לי ולהם עתה? הן זה כארבע שנים מיום עזבי את ביתם. בכל זאת לא השבתי פניהם ריקם. —ואלך.

בבואי אל ביתם קדמוני בכבוד גדול ובאהבה. ומרים, אחרי אשר בכתה מעט, פנתה אלי ותאמר:

—בקשונך כי תבוא אלינו יען קבלנו מכתב מרחל כי חולה הנה, מיום אשר נשאה לבעלה זה יותר משנתיים. ויען כי יודעת היא כי זמן הקריאה לצבא עבר וחפשת, בקשה כי ביום השבת, ביום אשר תחוג את חופשתך, נבקש ממך בשמה למחול לה על כל חטאתיה אשר חטאה נגדך.

חשתי כאב גדול בלבי, כאב כזה אשר כמוהו לא חשתי מעודי. גם כח הדיבור עזבני ולשוני היה כמו מדובק אל מלקוחי. אך ברוב עמל משלתי בעצמי ואען:

—אנכי לא אדע לה כל עון אשר חטא.

—אך הן לב יודע מרת נפשו. —ענתה מרים— ואתה בטובך הגדול תמחול ותסלח לה, כי היא איננה אשמה בשום דבר; ורק בנו, אבותיה, האשם נגדך ונגדה.

—ממעמקי לבי הנני מוחל גם לה גם לכם. —עניתי.

הם בקשוני לבל אוקיר רגלי מביתם, באשר אם גם חתנם אינני, בכל זאת יכבדוני כאשר כבדוני בימי קדם. אך אמרתי להם כי זאת לא אוכל לעשות, כי כיון שבקשו למחול להם, הן יחשבוני למכשול עונם, ולכן לא אחפוץ כי ימצא מכשול עונם נגד פניהם. יצאתי מביתם ואבוא אל בית איידל. היא ישובה ותחכה לי, ותקבלני באהבה רבה. רבות נדברנו בינינו כל הערב ההוא עד חצי הלילה, אך הדברים האלה הם סוד כמוס עמדי. איידל היתה אשתי הראשונה, ודברים שבין איש לאשתו אין לאחרים חלק בהם. אך זאת אגלה לכם בסוד, כי נשבענו איש לרעהו לבל נפרד כל ימי חיינו.

אברהם שלמה מלמד

חיים כמו שהם

(אבטוביאוגרפיה מפורטת)

חלק שני

[1914-1883]

חיים כמו שהם

שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומות זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לאמר: בשבילי נברא העולם (סנהדרין לז.).

[36] להבדיל בין הקודש ובין החול

עד הנה, הקורא, לויתני בדרכי, דרך הקודש. בצאתי מן הקודש בנעלות בלות ומטלאות, בדרך מלאה רפש וטיט, באתי אל המעברה, היא השחיטה, אשר בה עברתי מן הקודש אל החול עמך יחד. את החוף השני, חוף החול, הננו רואים מרחוק, אך את הנמל עוד לא נראה; ועלי לבקשו, לנוח בו מעמל דרכי אשר עשיתי באחת ועשרים שנה מימי חי, וללכת הלאה בדרך מלאה מכשולים ואבני נגף על כל שעל ושעל, בדרך-אשר בה טיט ורפש רוחני, ואשר בה עלי לעבור, לא ברגלי, אך בנפשי. ואת הנפש הן לא אוכל למרוק ולשטוף במים ולרככה אחרי כן בשמן כאשר עשה אברהם יצחק לנעלי בדרכי בטיט אשר בדרך הקודש. גם "ראשים חדשים" לא אוכל לתת לרוחי ולנפשי, כאשר נתתי לנעלי בבית הסנדלר בלנדסקרון. ולכן הנני לבקש ממך, הקורא, לבל תעזבני גם בדרכי זאת ותלך עמי יחד, כי הן אדם אתה ולא אל, ואם עברת בדרך אחרת, לא בדרך אשר הלכתי אני, הן גם היא היתה מלאה רפש וטיט, ממין זה או ממין אחר, ואולי עוד לא עברת דרך רחוקה כאשר עברתי אני, והיו לך המקרים אשר קרוני לעינים, בדרכך הלאה בדרך החיים. ולכן שמעה ואספרה:

אחרי אשר חפשתי מעבודת הצבא ואחרי אשר אני ואיידל¹ הסכמנו להתחתן, מבלי הגד מזה מאומה לא לאבותי ולא לאבותיה, היה עלי לבקש לי מעמד בחיי החדשים אשר אליהם ערגה נפשי. לראשונה החלטתי להתר את הקשר אשר בו קשרני אבי אל בית מחותני בתמרוק. ואשלח איש עתי עם התנאים להשיבם למחותני למען לא אשלה את נפשו על שוא. במכתב אשר כתבתי לו, הראיתיו לדעת, כי השידוך הזה איננו שווה גם לי גם לו, כי על כל איש לבקש לו עזר כנגדו לפי מצבו הרוחני והגשמי, והמחותן הן הודה בעצמו לפני אבי, כי ירא הנהו למסור את בתו לי, יען תבדל ממני בין בגשם בין ברוח. אחרי כן ערכתי מכתב אל יעקב ושולם, אדוני מלפנים, ואבקש מהם ליעצני אם נכון לפני לבוא קרימה ואם אוכל למצוא שם איזה עסק או עבודה עתה. (מלבד השחיטה אשר אליה לא אשוב בשום אופן) ועלי היה לחכות שבועים עד אשר אקבל מענה.

מהכסף אשר הבאתי אתי מקרים נשארו בידי רק כמאתים רובלים, כי אמי חלתה מחלה עזה ואבי לא יכל לעזוב את ביתו, ועלי היה להכין למענם כל צרכי אוכל-נפש כפי הנחוץ עד הפסח, גם סכום הגון להוצאת הרומאים והרפואות. מובן הדבר, כי את בית איידל בקרתי מדי ערב בערב; אף כי היה הדבר למורת רוח לאבי, אשר הוסיף להציע לפני לבקר את בית יצחק פרלס. אמרתי לאבי כי אין בדעתי עתה לקחת לי אשה טרם אמצא מעמד נכון בדרך החדשה אשר ברוחי לי, ולכן אין לי לבקש מכרות חדשות בין בנות המושבה.

אבי התרעם מאוד על הדבר הזה, אך לא יכל לעשות מאומה, כי להפיק רצוני במכת-לחי כאשר עשה בימי קדם, לא יוכל, כי להכות את בנו הגדול, מלבד שאסור הדבר על פי דין, כבד גם להוציא מן הכח אל הפועל. לכן רפתה רוח אבי מעלי, ויחשבני לבן סורר ומורה. אבי ידע היטב כי אני הנני משענתו האחת לעת זקנתו, כי בניו, אייזיק ושמריה, כבר מטפלים בבני ביתם הרבים, ומשה עודנו עובד עבודתו בצבא. ומלבד זאת יצאו כולם מבית אבי עוד בהיותם בני שתיים-עשרה שנה ואהבתם נתקרה במדה מרובה; אך אני, אשר עד השנה השמונה עשרה הייתי בבית אבי ורק שלש שנים עברו מהיום אשר עזבתי, הייתי עוזר לאבותי בכל אשר יכלתי: בכל יום ראש חודש הייתי שולח להם את דמי חדשם מבלי לאחר אף יום אחד. ועל כי בימים ההם היו שולחים כסף לא בהמראה אך במעטפות, ושטרי הכסף אשר הונחו בתוך המעטפות נמסרו ליד המקבל מבלי אשר נתחלפו באחרים, השתדלתי לשלוח את כל הכסף

¹ [איידל בת ר' יהושע מורוזוב].

בשטרי המדינה בני רובל אחד כל שטר, מבלי להשגיח על דמי המשלוח אשר עליו לי בוקר מעט, בידעי כי במושבה אפשר שלא ימצא אבי איפה להחליפם. עוד גם זאת חשבתי: אולי חייב אבי בחנות או במקום אחר ולא יחפץ לשלם תיכף. ובהודע כי ר' זכריה החליף שטר בן עשרה או עשרים וחמשה רובלים, יאיצו בו לשלם גם את חובו. אבי אשר ידע את כל זאת, השליך כל יתרו עליו, ולכן חפץ כי אשא בת איש עשיר, ובטוב לי—ייתב גם לו. ויען כי אבי איידל היה איש עני, חשב אותי למתחייב בנפשו.

היו ימים אשר חשבתי ללכת הלאה בלימודי חול; אך לא עשיתי זאת מטעמים שונים: האחד- כסף לא היה ביד. ולבקש לי מורים אשר יורוני חנם, מלבד כי "אסיא דמגן-מגן שווא" ומטבעי לא יכלתי לקבל מתנת חנם משום אדם, הן גם למען אמצא אוכל לנפשי, יהיה עלי לעסוק בהוראת שעה, ובדבר הזה מאסתי, כאשר מאסתי את השחיטה. השני-עלי יהיה לעזוב את אבותי עם שלשת בנותיהם בלי משען ומשענה. השלישי-היהודים המלמדים, הרופאים ועורכי-הדין, בימים ההם, התרחקו מאוד מצור מחצבתם, ואותם אשר לא המירו דתם בפומבי, הטיפו להתבוללות במדה מרובה, ואותה השנאה והקנאה אשר נטרו היהודים הקנאים בימים הראשונים להמלמדים, נטרו אחרי כן האחרונים—לראשונים מבלי הבדל; ועל כל אלה חשבו המלמדים את עצמם לאנשים העומדים למעלה מכל העם: לאצילים בני "עצמות לבנות". יען בכל החקים המעיקים לישראל, אשר הוציאה הממשלה בימים ההם חדשים לבקרים, הבדילה אותם לטובה מיתר העם. וכל אשר הוסיפה הממשלה להבדיל אותם לטובה, הוסיפו הם להבדיל עצמם מאחיהם לרעה. הדבר פשוט מאוד: ללמוד בבתי ספר כלליים יכלו רק ילדי עשירים מבלי הבט אל כשרונותיהם, וילדים בעלי כשרון מבני העניים נשאו מחוץ לבתי-הספר; ועל כן יצאו לנו מלמדים, אשר לפי כשרונותיהם והלך רוחם נוצרו להיות בורסקים, ונעשו לבורסקים אנשים אשר לפי כשרונותיהם והלך רוחם ראויים היו להיות מגדולי ישראל, מלבד אחדים מהם, היוצאים מן הכלל, אשר מצאו את דרכם גם בימי חושך וצלמות ההם. אנכי, אשר עשרים ושנים שנה עברו עלי בסביבה יהודית, ומהן שבע עשרה שנה בלימודי ישראל, מאסתי בהם. ויען כי את הצד הרע שבמסחר לא ידעתי, גמרתי בלבי להיות סוחר.

כעבור שבועים קבלתי מכתב משלום. בו יודעני כי העתיק מגורו מבורלק דז'נקויה ופתח לו אמבר למקנה התבואה ביחד עם משה שותפו, איש פנוי ושאר בשרו של יעקב חותנו. ולי ייעץ לבא לדז'נקויה ושם נראה איך יפול דבר.

נסעתי דז'נקויה. בבואי, הציע שלום לפני לסחור בפחמי עץ הנחוצים לכל גרי התחנה, ואוכל, לפי דעתו, להרויח בהם די ספוקי. ובבית הגדול אשר שכר מאת המשגיח על מכס המלח אשר בטל¹ יתן גם לי חדר לגור בו במחיר מצער.

עשיתי ככל אשר יעצני. נסעתי לסימפרופול ואקן את הפחמים ואשלחם לדז'נקויה. אך בעוד לא הספיקה לי העת לקבלם, קבלתי מכתב מאבי בזה הלשון: "היום אור ליום ב' ט' טבת שבקה חיים לכל חי אמך עטיא. ואמרה לפני מותה שאתה קצרת ימיה". נשבר לבי בקרבי על העלבון הגדול אשר נעלבתי על ידי אבי הפעם, באמרו בשם אמי דבר אשר לא אוכל להאמין בשום אופן, לו גם כתבו אבי. ידעתי היטב, כי רק למען הרחק אותי מאיידל העניה עשה אבי הדבר הזה, בידעו כי אכבד את אמי מאוד, והתיר לעצמו לשנות מפני השלום, כלומר: למען שלומי, לפי דעתו.

¹ המכס בטל אבל המשרות לא בטל, כמנהג רוסיה.

הרבה דמעות שפכתי על מות אמי, אשר היתה בעיני סמל הצדק והיושר, ואשר אהבתי בכל לבבי ובכל נפשי, כי מעולם לא הוציאה דבר רע מפיה. וידעתי היטב, כי מתה לפני זמנה רק לפי שעבדה יותר מכחה כל ימי חייה. היא היתה האחת אשר הבינה אותי היטב, ועל כן היתה שומעת מאבי תמיד את המילים: "אם אברהם את", והיא היתה עונה לו: "ובזאת אתפארה". בלעתי את רסיס הרעל הזה, ואומר לכבד את אמי ולשבת את שבעת הימים הראשונים על הארץ במקום שיש מנין, למען אוכל לאמר קדיש לעילוי נשמתה. לכן מסרתי את הפחמים לאיש אחר בלי שום רווח, ואסע סימפרופולה. ובאחד מבתי המדרש אשר שם נתנו לי מקום לשבת כל שבעת הימים.

אחרי שובי לד'נקוי כתבתי מכתב לאבי. הוא המכתב האחד אשר כתבתי לו במעט עזות: כי לא אבה ולא אשמע לו בדבר גדול כזה אשר אשר כל ימי חיי תלוי בו; וכי לא אבינה, מי המריצו לאמר בשם אמי דברים אשר לא אמרתם אמי מעולם? ולכן ידע כי איידל היא הנערה אשר בה בחרתי, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בי לא תזיזנה את דעתי ממקומה. ואבקשהו לחדול מלחפות דברים אשר לא כן על אמי אשר זכרונה יקר לכולנו, ואל יוסיף להדאיב את נפש איידל. אם הועיל מכתבי זה—ימים יודיעו.

שלום ושותפו הציעו לפני, לבוא לעבוד בבית מסחרם בתור משרת לקבל את התבואה ולהשיגה על הטעינה, בשכר עשרים רובלים לחודש מלבד דירה ושלחן ערוך. ויען כי בעסק התבואה רכשתי לי כבר איזו ידיעה בבית יעקב חותן שלום משך שנה ומחצה על פי הראיה לבד, לכן קבלתי על עצמי המשרה הזאת.

[37] מסחר התבואה

טרם אלך הלאה בסיפורי נחוץ הנני לתת מושג נכון לקורא אשר בין סוחרי תבואה לא יחד כבודו, ממצב מסחר התבואה בימים ההם בערי הנגב בכלל ובקרים בפרט. אך יסלח נא לי, הקורא, אם יהיה עלינו לנקר מעט באשפה, לחטט שכבי¹ ולהציגם לפנינו ערומים כיום הולדם; כי בלעדי זאת לא יובן לפעמים אחד מהמקרים מהשתלשלות ההרפתקאות דעו עלי. אך זאת הנני להבטיחו, כי את המלאכה הנמבזה הזאת, אעשה אני בידי מבלי עזר מצדו, והוא רק מרחוק יעמוד ויראה. ואם יהיו לו לגעל-נפש, אנא יבליג נא על געל-נפשו, כי כולם הן ממנו והלאה. והוא יצא מהם צח ונקי, כאשר יצאתי אני, אף כי חציתי בהם עד צואר. ולכן, שמעה ואדברה:

לענין המסחר יחלק הנגב לשני חלקים: האחד יכלל בתוכו את כל ערי חצי-האי קרים עד התחנה טגנש, והשני-כל התחנות מטגנש והלאה עד חרקוב צפונה, ושני ענפי מסלת הברזל מסינליקובה עד גרישינה מזרחה מעבר מזה, ומסינליקובה עד יקטרינוסלב מערבה מעבר מזה.

קרים היתה לפני חמשים שנה, בעת אשר עזבו הטטרים את הארץ ויצאו לגור בתוגרמה, ארץ לא נושבת. האדמה אף כי פוריה היא, לא נעבדה ולא נזרעה, והטטרים אשר נשארו בה היו על פי רוב אנשי מקנה. שלשים וארבעים וורסטאות היה יכול כל נוסע לעבור בארץ לארכה ולרחבה מבלי מצוא אף כפר נושב אחד. לעומת זה היה יכול לפגוש על כל שעל ושעל עדרי צאן גדולים ומכלאות ארוכות ורחבות. עוד בימים הראשונים לבואי קרימה, היה שער דסיטינה אחת אדמה, בקניה לצמיתות, שמונה רובלים. ובשאלי את יעקב אדוני מדוע לא יקנה אדמה

¹ לחפור ולהוציא מתים מקברם.

בשעה שמעות מזומנות מונחות תחת ידו כאבן שאין לה הופכים, ענני: למה לי לקנות אדמה? הן אדמת הממשלה ניתנת בחכירה במחיר שמונה עשרה אגורות הדסיטינה לשנה, ולהרויח שמונה עשרה אגורות בעד שמונה רובלים במשך שנה תמימה, אין דרך התגרים. מוטב לי חנותי ובית-מרזחי אשר במ אראה ברכה מרובה. ובהכסף המזומן אשר בידי אבנה לי רחיים של רוח, וגם הן תתננה לי רווח לו מעט. אנכי, אשר נולדתי וגדלתי בין עובדי אדמה, לא יכלתי להבין את תשובתו, מבלתי יכולת להלום, כי רחיים של רוח תהייה טובות מכברת ארץ. אך יעקב אדוני דמה כי תשובה נצחת השיב לי.

אחדים מהאשכנזים אשר התישבו זה ימים רבים, עוד בימי יקטרינה השניה, במחוזי ברדינסק, מריאופול ומליטופול, ידעו, כפי הנראה, כי כברת אדמה אחת, טובה מרחיים רבות של רוח, לפי שראו ברכה מרובה בעבודתם, על האדמה אשר ניתנה להם מאת הממשלה במחוזות ההם. ועל אשר פרו ורבו, ולא נשאה אותם הארץ להושיב גם את בניהם על האדמה במקומות ההם, עזבו את מקומותיהם וימכרו את אחוזותיהם שם, לאחיהם אשר נשארו שם, במחיר גבוה; ויקנו להם אחוזות גדולות בקרים. ובמשך זמן קצר נתישב כל חצי האי הזה מהאשכנזים ההם, אשר בנו להם כפרים יפים ויעסקו בעבודת האדמה ברצינות מרובה.

האשכנזים האלה, הוציאו את כל כספם לקניית האדמה. ולעבד את האדמה הן נחוץ כסף לא מעט, ובנקים עוד טרם יפצרו בקרים; לכן באו לעזרתם סוחר תבואה גדולים מחוץ למדינה, אשר פתחו בתי מסחר גדולים לקניית תבואה בכל התחנות הגדולות אשר בקרים. את המחלקה הראשית בקרים פתחו בתחנה קורמן, אשר נחשבה בימים ההם לאחת התחנות היותר גדולות למקנה התבואה בכל חצי האי הזה. בתי המסחר האלה היו קונים מהאשכנזים את תבואתם טרם תבושל, ולפעמים עוד גם טרם תצמח, ומשלמים מראש יותר מחצי דמי שויה. ובשכר זה היו מנכים מאת האכרים סכום ידוע מכל פוד בעד אשר היו נותנים להם כסף למפרע. בתי המסחר האלה עזרו מאוד להפצת עבודת האדמה בקרים.

במחלקה הראשית אשר לכל בית מסחר ישב הסוכן הראשי, ועליו-המשולח הראשי, אשר עבודתו היתה לנסוע מכפר לכפר ומאחוזה לאחוזה לקנות תבואה. מהכפרים והאחוזה היו האכרים בעצמם מובילים את תבואתם אל האמברים, אשר בנו בתי-המסחר על יד בתי התחנה אצל פסי מסלת הברזל, להניחה שם, עד אשר יוכלו להטעינה משם בעגלות מסלות הברזל ולשלחה לעיר החוף, האחת בימים ההם בקרים, סבסטופול, ומשם-באניות לחוף למדינה.

בין האכרים היו גם בעלי אחוזות קטנות, ומהם לא היו קונים בתי-המסחר הגדולים, רק אנשים פריטים, אשר פתחו להם בתי מסחר ממדרגה שניה, והם היו מוכרים אחרי כן לבתי-המסחר הגדולים. גם הם, בתי-המסחר הקטנים, היו לוקחים כסף מבתי-המסחר הגדולים טרם תהיה תבואה בארץ, אך בתנאים יותר נאותים מאשר לקחו האכרים, למען יוכלו גם הם להרויח.

משגזרו על הישוב בכפרים, ואסרו על היהודים גם לחכור אדמה גם לפתוח בתי מרזח, החלו, כמעט, כל היהודים שנשארו פתאום בלי פרנסה, לעסוק במסחר התבואה, וההתחרות גברה מאוד. ולפי שכל הסוחרים הקטנים התנחלו כמנהג בתי-המסחר הגדולים: מחזיקים משלוחים לנסוע מכפר לכפר לקנות תבואה, ומשרתים לקבל את התבואה אל האמברים, אשר בנו גם הם אצל המסלה. לכן היו מוכרחים, בתתם הזמנות לשליחיהם, להציג את מחיר התבואה נמוך מעט מהמחיר אשר שט בית המסחר ביום ההוא על תבואה כזאת. כדי לחפות על הוצאותיהם. ועל השליחים היה לעשות כל מיני התחכמות, המגיעות לפעמים גם לידי ערמה ומרמה, כדי לעזור את עיני המוכרים למען יתרכו I למכור להם את תבואותיהם.

בימים הראשונים, טרם אהל אני לעסוק במסחר התבואה, לא היו האכרים שוקלים את תבואתם בביתם, אך היו ממלאים שקיהם ככל אשר יוכלו שאת, ובהאמבר של הקונה היה שוקלם השליח לקבלה. המאזנים לא היו מאזנים פרימיטיביות, אשר כל אכר יוכל להבין בהן, ולכן היו לוקחים הכרעות גדולות אשר, כמעט תמיד, הגיעו גם לידי גניבה.

אדמת קרים מגדלת רק חיטי-חורף ולפעמים גם שעורים ושבולת-שועל. את איכות החיטים ישערו על ידי מיני מאזנים קטנות הנקראות "שקנדל" או "פורקה" אשר על ידן יודע כובד התבואה בשמונה סאין. לפי החשבון הקצוב, כל שמונה סאין יכילו עשרה "פוד"ים, אך אם הראה ה"שקנדל" או ה"פורקה" כי התבואה היא קלת האיכות, ינקה הקונה מהמחיר עשר אגורות מכל עשרה "פוד"ים בעד כל שלש ליטראות אשר תחסרנה מהאיכות. ואם תראה ה"פורקה" כי החיטים טובות וכבדות מאשר מכר, אז יוסיף הקונה למוכר על המחיר אשר קצב כפי החשבון הזה.

התבואה בקרים היתה נקיה מאוד, וכל פסולת לא היה נמצא בה. ורק אחד או שנים אחוזים למאה נמצאו בה לפעמים. מאת האכרים האשכנזים היו קונים את התבואה מבלי קצוב את המשקל לאיכותה, כי בשום אופן לא התרצו לזה, והיו אומרים: "כזה ראה—וקנה", ולכן היה על השליחים להיות בקיאים בטיב הסחורה בטביעת עין, אף כי לכל אחד היה "שקנדל" בעגלתו, לפי שהיו פוזים לקנות, ואף להתמהמה רגעים אחדים, להביא את ה"שקנדל" הביתה, לא חפצו, ביראם פן יקדמם אחר.

כאשר גברה ההתחרות מאוד, יכלנו לפגוש לפעמים עד עשרה ויותר משולחים בכפר אחד בפעם אחת. מובן הדבר כי אז לא יכלו הבעלים להרויח אף פרוטה אחת. ולכן היה עליהם לחכות עד שיעלה השער, ולרוב היתה תקותם תקות שוא. הסוחרים הקטנים יקראו גם בשם: "ספסורים" יען כי עליהם, או לקנות טרם ימכרו—ולחכות עד שיעלה השער, או למכור טרם יקנו—ולחכות בקניהם עד שירד השער. כלומר: לספסר על עליית השער או על ירידתו.

כאשר פרצו בתי חרושת לעשית מיני מאזנים שונים בארץ, קנה לו כל אכר מאזנים קטנות והיה שוקל את תבואתו בביתו, חמשה חמשה "פוד"ים לכל שק ושק, נוסף עליהם שתי ליטראות או שלש לפי כובד השק. ולכן חדלה אז הגניבה מן הארץ. כי כל אכר ואכר היה מביא רק תבואה שקולה והיה שוקל בעין יפה. את השקים למלאות בהם את התבואה היו נותנים בתי המסחר הגדולים כלאכרים כלסוחרים הקטנים.

בסבתופול נאסרה הישיבה ליהודים עוד בימים מקדם, ולכן לא יכלו הסוחרים הקטנים, שכמעט כולם יהודים, לבוא לשבת שם, להביא את סחורתם למכרה שם או לשלחה משם דרך הים לחוץ למדינה; ולכן היו מוכרים את התבואה במקומם על התחנות, ובתי המסחר היו מנכים מהשער השוור את כל ההוצאות: השקים, החסרונות, אשר יוכלו להיות בדרך, ואת ההוצאות לשכר משגיחיהם, משלוחיהם ועוזריהם.

כאשר שנתה הממשלה את נמל סבתופול לנמל מצב אניות מלחמה ביחוד, ואת הנמל המסחרי העבירה לתודוסיא, בא שינוי גם במסחר התבואה: הישיבה ליהודים בתודוסיא לא נאסרה, והסוחרים הקטנים לא נאלצו, איפוא, למכור סחורתם במקומם, אך היו שולחים אותה ישר לתודוסיא על חשבונם והיו מוכרים עם העמדה אל הנמל; ועליהם היה למסור סחורתם בערי החוף במדת האיכות ובמשקל הכמות. ואת החסר-הוציא מחשבונם.

השינוי הזה הביא עוד שינוי אחר בעקבותיו: מלבד בתי המסחר הגדולים שיש להם היכולת לקנות שקים ולתת כסף מראש, באו לתודוסיא גם סוחרים בלי כסף ובלי שקים, והיו קונים מאת הסוחרים הקטנים להעמיד להם סכום קבוע של סחורה ידועה במקח קבוע. והסוחרים הקטנים היו שולחים את הסחורה הזאת על הוצאותיהם ובשקיהם לתודוסיא, ולכן היה עליהם להחזיק משרתים שליחי מסירה, כלומר: משגיחים אשר ישגיחו לבל יגנובו מהם בעת המשקל ובעת קצבת איכות התבואה.

מלבד אלה הסוחרים היו בתודוסיא מחזיקי אמברים בעיר, אשר היו קונים תבואה מאת האשכנזים או אכרים אחרים הגרים סביבות תודוסיא (אצל סבסותופול לא נמצאו שדות ראויים למזרע התבואה). המביאים תבואותיהם בעגלות העירה; והם היו מוכרים אחרי כן לבתי המסחר הגדולים עם הטעינה עד האניה על חשבונם של המוכרים. הסוחרים האלה היו כמעט כולם קראים עשירים גדולים העושים כל מסחרם במזומן.

מלבד כל אלה הסוחרים, פתח לו ארמני עשיר אחד "בית-העבטה" כלומר: בית מסחר הנותן כסף לסוחרים קטנים הממשכנים אצלו את תבואתם בחפצם לספסר. ובעד זה היה מקבל: דמי-דירה, ריבית, דמי-סרסורות בעד המכירה, דמי-אחריות משריפה וכהנה הוצאות למכביר. מלבד עסק ההעבטה היה הארמני קונה תבואה גם על חשבון עצמו.

המשרתים אשר היו עובדים בבתי המסחר ואשר היו עוסקים בפריקה וטעינה, היו מקבלים שכר מועט בעד עבודתם, עד כי לפעמים היתה משכורתם מספקת להם רק לשלם דמי-דירתם לא יוֹתֵר. ולכן מוכרחים היו לבקש להם מקור אחר לפרנסתם, אך המקור אשר נמצא היה מקור מושחת: הם היו מראים בחשבונותיהם חסרון, כמעט על כל עגלה ועגלה הבאה במסלת הברזל טעונה חיטים, מחמשה עד חמשה עשר פוד מכמות שהטעינוה, ולפעמים גם יוֹתֵר. את העודף, אשר היה נמצא על ידי כן בהאמבר אחרי אשר הריקו את התבואה אל האניות, היו מוכרים לסוחר המקום, במחיר לא גדול, למען מלא את החסר לפרנסתם. ולפי שעל האניות יטעינו מאמברים שונים, בפעם אחת ובמדה מרובה. לכן עלתה בידם תרמתם מבלי אשר ירגיש בה גם הסוכן.

המשרתים המשגיחים על המסירה היו מקבלים גם הם שכר מועט מכל עגלה ועגלה ולכן היו מוכרחים לקבל על עצמם עבודה מרובה לא לפי כחם, ולמסור סחורות אנשים שונים במקומות שונים. ומבלתי יכולת להשיג בעצמם על הכל שכרו להם בעד שכר מצער עוזרים נערים קטנים, בני שלש-עשרה או ארבע-עשרה שנה, להשיג במקומם.

ממילא מובן כי בנקל עלה ביד משרתי בתי-המסחר הגדולים, הבקיאים במאזני הצדק שלהם, להטעות את הנערים הקטנים העומדים על גבם. ולפי שהתירו לעצמם לגנוב למען מלא נפשם כי ירעבו, נעשה להם ההרגל-לטבע; והגנבות הלכו הלך והתפשט, עד כי לפעמים משרת המקבל רק מאה רובלים לחודש, היה מוציא לפרנסת ביתו חמש מאות רובלים לחודש. ועוד יתרה עשה לצבור כסף לא מעט.

מהגנבות האלו ידעו כמעט הכל, כי כה הורגלו בהן עד כי לא התביישו לומר: באמבר פלוגי נמצא עודף אלפים פוד, ובפלוגי—שלשת אלפים. כן היו גונבים ממשקל האיכות מאחד ויעדיפוהו לשני בשכר ידוע. גם שמות לואי היו להם לעסקי הגנבות ההן. את החסרונות היו קוראים בשם: "מנכה". את העודף אשר ימצא אחרי כן בהאמברים, קראו בשם: "אקונומיה" והכל רק לתפארת המליצה. ובאמת השם הנכון של המעשים האלה הוא: "גניבה" פשוטה כמשמעה.

על התחנות היו גניבות אחרות: פקידי מסלות הברזל, אשר גם משכורתם היתה קטנה מאוד, התחכמו למצוא איזו פרנסה "כשרה": מסלות הברזל מחויבות להטעין את התבואה מהאמברים אל תוך העגלות על חשבונן, ובעד זאת תקבלנה שכר ידוע אשר תזקופנה בשטרי המשלח לשלם בעת קבלת התבואה בערי החוף. לפקידי התחנות הרשו לשלם בעד טעינת כל עגלה ועגלה, המכילה שש מאות ועשרה "פוד"ים, רובל אחד. הפקידים עשו חוזה עם פקידי בתי המסחר, כי ישלמו שכר הטעינה להפועלים מאוצר בתי המסחר. והאחרונים ישלמו רק שמונים אגורות בעד כל עגלה ועגלה, ואת העשרים הנותרות יניחו בעד הפקידים. בסוף כל חודש מחויב היה סוכן בית המסחר לתת לפקיד שטר קבלה בחותמו כי קיבל את כל הכסף בעד הטעינה. הדבר הזה היה גניבה פשוטה אשר גנבו פקידי מסלת הברזל מאת הפועלים העובדים בזיעת אפיהם, באמצעות משיחיי בתי המסחר. האחרונים היו מוכרחים לעשות זאת ולסייע ידי עובדי עבירה אלה מקרב הפקידים, אף כי לא הרוויחו מאומה מהגניבה ההיא. שאלולא עשו כן לא היו הפקידים נותנים להם עגלות במועדן ומכשולים אחרים היו נותנים על דרכם בתחבולות שונות.

מסחר התבואה בקרים, מהצד החיצוני שבו, היה מסחר נאה ויפה מאוד: מסחרים על עשרות ומאות אלפים נעשו לפעמים בלי שטר רק בנתינת יד בעלמא. ואם גם עלה השער או ירד אחרי כן, היה המוכר-מוסר, והלוקח-מקבל, בלי שום טענה ומענה; ואם נועז אחד מהסוחרים לבלי קיים מכירתו בעת עליית השער, אז היה עליו לעזוב את מסחר התבואה לעולמי-עד, כי שום סוחר לא היה קונה ממנו לפי שהחוק כפרן. למרות אשר במסחרים אחרים הוא "פסול שחוזר להכשור", אם שילם החייב חמשה למאה פחות או יותר. סוחר קרים, אפילו קטני-קטנים, לא היו נזקקים לזה, כי האשכנזים, אשר מהם היו קונים את תבואותיהם, היו בימים ההם כמעט כולם אנשים ישרים, ולא העיזו לחזור מדבריהם אפילו בהפסד מרובה; ולכן נקל היה גם לסוחרים להיות קיימים במאמדם. בכל זאת לא יכלו הסוחרים להרויח די מחיתם מהמסחר הזה, הנאה למראית עין, על ידי הגניבות אשר היו גונבים מהם בערי החוף; ועל פי הרוב נשארו חייבים להאשכנזים כסף רב. הסוחרים עזי הלב היו מוסיפים חוב על חוב עד אשר לפעמים, אם הצליחו באיזו ספסדרות. יכלו גם לשלם חובותיהם, גם לעשות מעט עושר לעצמם; אך הסוחרים רכי הלב, אשר לא יכלו להעיז פניהם לפני בעלי חובותיהם, כרעו תחת סבל משאם ולפעמים לא הוציאו אף שנה או שנתים במסחרם.

לא כן היה מצב הדברים בחלק השני מנגב רוסיה, מטגנש ומעלה צפונה. שם מרבית האכרים הם רוסים, אנשים גסים ופשוטים מאוד. על פי רוב אינם מוכרים סחורה שלא באה לעולם; ואם לפעמים ימכרו—אז, אם יעלה השער בשתים שלש אגורות על כל פוד, לא יקיימו את מכירתם, את תבואתם הם מוכרים על פי רוב ליהודים גרי הכפרים על השוק וישקלום במאזנים פרימיטיביות, והסוחר ישתדל בתחבולות שונות לקחת מהם איזו "הכרעה"; אך גם האכרים ישתדלו לרמות את הקונה: מלמעלה ממלמטה בשקיהם ישימו תבואה טובה, ובאמצע—עפר ואפר. ובכלל סחורתם איננה נקיה וטובה כסחורת קרים, כי לא בידם חרוצות יעבודו, ואף גם יען כי שטח אדמתם קטן ולא יוכלו להוֹבִיר שדותיהם שנה שנה לסירוגין, ולכן תוציא ארצם קוצים וברקנים הממלאים את התבואה מיני צמחים וזרעונים אשר לא יצליחו לשום דבר ועל כן בקנות בתי המסחר תבואה הבאה מצפון היו נותנים שיעור להפסולת שתוכל להיות מעורבת בה. השעורים הבאות מצפון מלאות שבולת-שועל מדברי עד עשרים למאה ויותר. ויען כי השעורים בערי החוף תמכרנה עם תערובות פוסלת לא יותר משלשה אחוזים למאה, ומחיר הסחורה עם דמי ההובלה אל ערי החוף יעלה ביוקר מהמחיר אשר שילם הקונה על תחנת המשלח, לכן כאשר ינכו מהסוחר בעד הפסולת המיתרה בערי החוף, יוציאו ממנו

יותר מאשר הוציא הוא ממוכריו הוא, וכל דמי הרווח, אשר קוה לקבל מסחורתו זאת, לא יספיקו לו לחפות על ההפרש הזה.

הסוחרים הכפריים מובילים את סחורותיהם אל התחנות, ומניחים אותן בבתי האוסס אשר למסלה באופן כזה, אשר יוכל המקבל למשמש כל שק ושק בחניתו אשר בידו אשר בית-קיבול לו. בו הוא מוציא דוגמא וקוצב את איכות התבואה. ובעד הכמות—תערב המסלה.

הבנקים פתחו מחלקות בכל תחנה גדולה והיו נותנים כסף בערבון שטרי המשלח של מסלת הברזל, כל דמי שויה של התבואה ולפעמים עוד יותר מכדי שויה; ולכן נתרבו סוחרים קטנים אשר לא היתה להם אף פרוטה אחת משלהם, ובכל זאת היו קונים עגלות לאלפים ושולחים אל הסרסורים בערי החוף מריאופל, ברדינסק וניקולייב למוכרן, ולפעמים גם לתודוסיא. ובכל זאת לא היו יכולים להחיות נפשם מעמלם זה, לפי שהגניבות בערי החוף אכלום בכל פה, כי גדלו כל כך, עד כי לא יכלו לשערן מראש ולהביאן בחשבון בעת הקניה.

. ובקנות בית המסחר את השטרות האלה, היה שטרי המשלח היו נכתבים על שם המוכר¹ מקבל את התבואה על שמו. ויען כי מסלות הברזל תקבלנה עליהן לפי החק להוביל את התבואה במרחק ידוע בזמן קבוע, ואם אחרה מן המועד עליהן לשלם קנס בעד כל יום ויום אשר אחרה והקנס שייך להמוכר, כי כל זמן שהתבואה בדרך—המוכר חייב באחריותה, לכן היה על בתי המסחר למסור את השטרות, אחר הפריקה למוכר, למען יוכל לתבוע את הקנס, אם ישנו.

המסלה ערבה להמשלחים בעד כמות התבואה, ואם בעת הפריקה נמצא חסר יותר מאחד ממאתים, אז על פקידות המסלה לשלם בעד החסר, אם כתבו זכרון בספר והעד עדים. בתי-המסחר, אמנם, היו מנכים מהמוכר את החסר בשלימות, מבלי חכות עד אשר יעלה לקבל מבית פקידות המסלה, ואת ה"זכרונות-בספר" היו מוסרים למוכר, עם תעודת מסירה בחותם-יד הסוכן על גבם, למען יוכל לתבוע את המגיע לו.

היו גם בתי מסחר גדולים אשר היו שולחים את באי כוחם לקנות תבואה, על חשבונם של בתי המסחר, אל התחנות הצפוניות, ובאי כוחם היו מקבלים, מלבד משכורת קבועה מדי חודש בחדשו, גם סכום קטן מכל עגלה ועגלה; למען העיר מרצם לקניות גדולות, כי כאשר ירבו לקנות כן תרבו גם הכנסתם.

הקונים הקטנים, הקונים על חשבון עצמם ומשלחים לערי החוף, לא היה בידם כסף מזומן, והיו קונים את תבואת סוחרים הכפריים בלי דמי קדימה ובלי שטר, לשלם רק אז כאשר יביאו את הסחורה אל התחנה ויקבלו את שטרי המשלח, שאז יוכלו הקונים למשכנם בהבנק, ולכן אם אך עלה השער—לא היה המוכר נותן, ואם ירד—לא היה הקונה מקבל. ועל ידי זה עמד שם המסחר בשפל המדרגה מאוד, כי אבדה האמונה מסוחר לסוחר; ובמקום שאין אמונה - אין גם רווח. ולכן נמצאו, לעתים לא רחוקות, סוחרים מטעינים ושולחים לערי החוף עגלות לאלפים במשך זמן קצר, והוזקקו ל"מעות-חיטים" לפני הפסח לבל יגועו הם ובני-ביתם ברעב.

הארכת מעט בתארי לפני הקורא את מצב מסחר התבואה בימים ההם, למען יבין בנקל את סיפורי אשר הנני נותן לפניו. ואתו הסליחה.

¹ ר"ת: המוסר כתב זה.

[38] מדה כנגד מדה

בבית שלום ומשה שהייתי תשעה חדשים, עד ראש השנה תרמ"ח, בתור משרת לקבלה. אך הם נתנו לי לקבל רק תבואה שקולה, אשר שקלה המוכר בביתו, חמשה חמשה פוד לכל שק, אבל תבואה בלתי שקולה לא נתנו לי לקבל, באמרם כי אינני יודע איך לקבלה ולא אוכל ל"קחת" ה"הכרעה" הראויה. שמחתי מאד על הדבר הזה, כי בשום אופן לא חפצתי כי ידי תהיינה מגאלות בגנבה. מרחוק הבטתי אל בעלי, המקבלים תבואה בלתי שקולה, וראיתי את כל אשר הם עושים. הבנתי את הערמומיות אשר הם עושים עם המאזנים; אבל, לבשתי, לא הגדתי לאיש מזה. האחת—הדבר הזה - יהי "מסירה", מדה שאינה גם כן מהיותר משבחות. והשנית—לו עשיתי זאת, אז היה עלי לעזוב את המסחר הזה לעולמי-עד, כי שום סוחר לא היה מקבל משרת כזה אל בית מסחרו. גם על הטעינה הפקידוני; וארא כי הפועלים הטוענים ישימו בפקודת אדוניהם, סחורה טובה וכבדה בשולי השק ובפיו, ובאמצעיתו-סחורה נשחתה, למען לא יוכל המקבל להגיע לה בחנותו.

את תשעת החדשים האלה עבדתי בלב דוי, בראותי את כל מעשי הגנבה והתרמית אשר יעשו איש לרעהו. אך נחמתי את עצמי בתקותי, כי יבאו ימים ואהיה לסוחר בפני עצמי, ודברים כאלה לא יראו ולא ימצאו בבית מסחרי.

במשך העת הזאת באתי בחליפות מכתבים עם איידל. בהולייפולה נפתח בימים ההם בי-דואר¹, ולכן היתה איידל נוסעת, בכל פעם בשלחה מכתביה, להולייפולה, ותורידם בידיה אל תיבת בי-דואר; אבל קבלת המכתבים בִּמְזִירִיךְ' התנהגה אז באופן כזה: אם נסע מי שיחיה מהמושבה להולייפולה, היה סר אל בי-הדואר והיה לוקח את כל המכתבים אשר נמצאו שם ביום ההוא בעד כל בני המושבה. ואיידל מצאה, כי כל מכתבי אשר הגיעו לידה נפתחו ונסגרו טרם ימסרום לה. ותבן כי יד נסתרה במעל הזה. גם מצאה סמך להשערות זאת, כי כל דברי במכתבי נודעו לאבי ולרבים מבני המושבה. בדמעות שליש בכתה לפני מכתביה אלי, ותבקשני למצוא עצה ותחבולה להצילה מהרעה הזאת.

—איש אין במושבה—אמרה אלי עם הספר-אשר אוכל לבטוח בו כי לא יקרא את המכתב אם תשלחהו על שמו. כל רעותי, גם הטובות, גם הרעות, לא אוכל לבטוח בהן, כי קנאתן אוכלתן על אשר נפלת בחבלי, ואינן יכולות למחול לי על אשר עשקתי, לפי דעתן הקצרה, בבחרי בך לחתן לי.

רבות חשבתי איך לתקן את הדבר: לשלוח מכתבים באחריות מדז'נקוי אי-אפשר היה, כי בי-דואר לא היה שם, והחק, כי מכתבים פשוטים עם תווים כפולים המושלכים אל עגלות בתי הדואר אשר במסעי המסלה דין מכתבים באחריות להם, לא נחקק אז עוד, ולכן עלי לשלוח מכתבי דרך סימפרופול. אבל לעשות הדבר על ידי אחרים לא חפצתי, בראותי את הרעה אשר מצאה את איידל. לנסוע בעצמי סימפרופולה עם כל מכתב ומכתב, יעלה בהוצאות מרובות אשר אי-אפשר לאיש המקבל עשרים רובלים לחודש, להוציאן, כי מדי יום ביומו כתבתי לה. פתאום באה עזרתי ממקום אחר: רוכל אחד בא לבית שלום למכור סחורתו, ובהציעו לפנינו את כל בית נכאתו, הראה לנו גם "זיו של קסמים". הדיו הזאת היתה מראה כמראה המים-זכה ונקיה, ובכתוב בה, לא ישתנה הנייר מכמו שהיה; ורק אם יחממו אחרי כן את הנייר הכתוב על נר דולק או על עששית—תבצבצנה האותיות ויכלו לקרוא את כל הכתוב שם. שמחתי מאד על המציאה הזאת, ואקן שלשה בקבוקים מהדיו הזאת ואסע לסימפרופול ואכתוב מכתב

¹ [בית-דואר].

באחריות לאיידל, כי מהיום והלאה תקבל כל מכתבי רק כעין פיסת-נייר בלתי כתוב והוריתיה במכתבי איך להתנהג בבואה לקרוא את הכתוב בהם. אף זאת כתבתי לה:

— כפי הנראה שלמה לי ההשגחה ביד פתוחה בעד הרעה אשר עשיתי פעם בימי חיי בפתחי מכתבו של איש זר שלא מדעת בעליו. אנכי רק מכתב אחד פתחתי ועתה נפתחו כל מכתבי.

כשני חדשים נמשכה חליפת המכתבים בינינו באופן כזה, ולשמחת איידל לא היה כל גבול.

— את המכתבים — כתבה אלי פעם אחת-יפתחו גם היום, אך לא יוכלו לקרוא אותם. לראשונה חשבו כי נקעה נפשך ממני, ולמען הרעימני תשלח לי מכתבים ריקים; אד בראותם כי צהלה ושמחה הנני בקבלי מכתביך, הבינו כי סוד כמוס בדבר.

אך לא לאורך ימים נמשך הדבר, כי בחודש אייר תרמ"ד נתקבל למושב מורה חדש, נער כבן עשרים, וכאשר סיפרו לו נערות המושבה את החידה הזאת — פתרה להן. ובאחד הימים כאשר נתקבל מכתב ממני, פתחוהו וקראו את כל הכתוב בו. איידל מהרה להודיע לי את כל זאת ותבקש שנית למצוא עצה מה לעשות. אז כתבתי לה שנית מכתב באחריות מסימפרופול, ואבקשה לבוא אל אחותה למשך חודש ימים ושם נדבר את דברינו ונתייעץ מה לעשות. אף בקשתיה כי בצאתה מהתחנה וסילובקה תודיעני על ידי תלגרמה לדז'נקוי. ויען כי שלום אדוני, כאשר הבנתי מדבריו, יחפוץ לשדך לי את אחותו, בחושבו אותי מופנה מכל צד, לכן תחתום את התלגרמה: "אחותך איידל", למען לא יאמר כי רמיתיו כל הימים באמרי לו כי עוד חתן אינני.

בימים ההם שלחתי במלאכות אדוני למליטופול לקנות קמח ולהטעין לדז'נקוי. כי גשמים לא ירדו כל ימי הקיץ ותבואות השדה יבשו ותבלנה על ידי החום הגדול אשר שרר. בבואי למליטופול שמעתי, כי המסע הבא מצפון לקראתנו, יפגש את המסע אשר באתי בו על התחנה מליטופול, כי איחר מעט. לבי אמר לי לחכות עד בואו, אולי יעבור בו איש נודע לי אשר על ידו אוכל לקבל פרישת שלום מהמושבה או מהסביבה, כי געגועי עוד רבו מאד אל מקום מולדתי; אך יען כי אף על הדרך לעשות את המלאכות אשר לרגלה שולחתי, עזבתי את התחנה ואסע הקירה.

בבואי — לא מצאתי את הסחורה הנחוצה ואומר לנסוע הלאה. ואשאל את אדוני על ידי התלגרף לנסוע או לחדול. הם ענוני: "שובה הביתה. אחותך איידל הודיע כי נוסעת". לבי הכה אותי על אשר לא המתנתי בתחנה למסע אשר בו עברה איידל, כי אז הן יכלתי לראותה ולדבר אתה עוד פה, אך הנעשה — אין להשיב; ולכן אמרתי לנסוע רק עד דז'נקוי, להשאר שם כיום תמים ולתת דין וחשבון מנסיעתי לבעלי, ולנסוע אחרי כן סימפרופול. אדוני פגשוני אצל התחנה; ושלום אמר לי:

— אף כי רמיתני עד כה, באמרך כי פנוי הנך, בכל זאת אינני חפץ לצערך יום תמים. ולכן תסע ישר לסימפרופול, אף כרטיס מסע קניתי בעדך. ועל ידי התלגרף הודעתי גם לאחותך המדומה כי תבוא. ואת הדין והחשבון לא תאחר לתת לנו בשובך.

אשת שלום הוסיפה:

- לבקשתי נעתרו אדוניך להרשות לך להשאר בסימפרופול לימים שלשה, כי כלתך מצאה חן בעיני. ומה הוא יום אחד בעיני חתן וכלה כמוכם? שכן קטן מאד בעד טלטול דרך רחוקה כזאת. ופה מצאתי מקום לשלם לך את חובי בעד העופות אשר שחטת למעני למרות פקודת אבי.

כפי הנראה—חשבתי בלבי—שכר מצוה גם בהאי עלמא איכא.

נפרדתי מהם בתודה רבה ואסע הלאה. איידל פגשתי על התחנה ועמה יחד סרתי אל בית אחותה.

רבות נדברנו בינינו על כל הדברים העומדים על הפרק. חשבתי גם להגיד לה את אשר אני חושב לעשות בדבר חתונתנו, אבל יראתי פן אפגע בכבודה. ואחשוק הדבר עד אשר יהיה עת יותר מסוגל לשיחה כזאת.

פעם אחת הוסבה שיחתנו על דבר מנהגי היהודים בימי קדם בעיני קדושין וכתובות ארוסין ונשואין. ואומר אליה:

—הידעת, איידל חייתי, איך היה המנהג אצל היהודים בימים קדמונים בעיני ארוסין ונשואין? —גם את כל המנהגים השוררים עתה לא אדע עוד.—ענתה איידל—ספרה ואשמעה.
—לפנים—אמרתי—היה החתן מקדש את הכלה בשעת ארוסין, ובעת החתונה היו נכנסים רק לחופה.

—ואחרי הארוסין—שאלה איידל—נשארה הכלה לשבת בבית אביה כבנעוריה?
—כן הדבר.—עניתי.
—ואיזה דבר—הוסיפה איידל לשאול—יקשר את האיש והאשה יחדו להצריכם גט אם יחפצו להפרד אחרי כן, הקדושין או החופה?
—הקדושין.—עניתי.

—אם כן, איפוא,—הוסיפה לשאול—למה מהרו ככה לסדר הקדושין ימים רבים לפני החופה? הלא אם מאיזו סיבה ימאן החתן או תמאן הכלה להכנס לחופה, אז על הכלה לקבל גט מחתנה; ותהי, איפוא, בתולה גרושה, והוא—בחור מגורש.
—את התקלה הזאת ראו חכמי היהודים בימי הבינים-עניתי-וגזרו כי לא יקדש כל חתן את כלתו טרם הכניסה לחופה.

—גזרה נאה ויפה.—אמרה איידל—ואנכי לא הייתי קוראת את הדבר הזה בשם: "גזירה" רק בשם: "תקנה".

—בזה צדקת.—אמרתי לה—אך כל דבר חדש שבאו החכמים לתקן, שעל ידו על העם לסור מן הרגיל, אף כי מטרת התקנה ותכליתה הן לטובתו של העם, תקרא בפיו בשם גזירה, כי ההרגל הוא טבע שני, יאמרו המושלים. ועתה שמעי נא, את הגזרה אשר חפץ הנני לגזור על שנינו גם כן לשם תקנה: אחרי החגים הבאים חפץ הנני לנסוע אל המושבה, ולבוא אתך בברית הנשואין כדת משה וישראל, אך בתנאי, כי תשארי לשבת בבית אביך כארוסה בימי קדם טרם תכנס לחופה, עד אשר אמצא מעמד נכון לפרנסתי. ואז אקחך אל ביתי ותהי לי לאשה כדת כל הארץ.
—לא אבינך.—אמרה איידל, ופניה כסו אודם חכלילי—למה לך הדבר הזה? האמנם תירא פן אמירך באחר? אני אינני יראה פן תמירני באחרת, ואוכל לחכות גם בלי חופה וקדושין, עד אשר יעלה בידך למצוא מוצא לפרנסתנו.

—לא למעני,—עניתי—אך למענך, חיי רוחי, הנני חפץ לעשות זאת. כי אם ידע אבי כי כבר נעשה הדבר—לא יוסיף להרעימך. וגם הנערות המקנאות בך תראינה כי אזלת ידן מלהפריד בינינו ותחדלנה מלרדפך. אך דבר אחד הנני ירא.

—את מה?—שאלה איידל.
—אם גם אבותיך לא ידעו מזה—עניתי—אז אולי תהיי עליהם למעמסה, בחשבם כי את אשת אברהם הם מפרנסים אחרי החתונה, ולא אחפץ לקבל מהם את המתנה הזאת. לו גם יתנוה לי בעין יפה.

—מדבר זה אין לירא, אברהם, — אמרה איידל אחרי חשבה מעט-הן לא לחם חסד הנני אוכלת בבית אבי גם עתה, ולחמי לנפשי לא במתנה ניתן לי, כי אינני כבנות העיר, היושבות כל הימים בחיבוק ידים ודורשות מאבותיהן כל מיני תכשיטין, תאטראות וקרקסאות; ולכן לא אהיה עליהם גם אחרי כן למשא. בכל אופן אשתדלה לספר זאת לאמי ואף כי אשה פשוטה היא, אקוה כי תבין גם את הטעם. ואם גם לא יעלה ביד לספר לה, הן לו היית מבקש לדחות את זמן החתונה עוד לשנה תמימה הלוא היו עושים זאת בשמחה רבה, כי יחשבו לאושר גדול לתת את בתם לאיש ישר וטוב כמך, אשר אשר אף בחלומם לא ראו.

בגמרה את דבריה אלה, כינו שנינו. אם היו הדמעות, אשר הורדנו בלילה ההוא, דמעות שמחה, על כי חזקה תקותנו כי לא נפרד לעולם, או דמעות אבל, על אשר לא נוכל ליסד את אגדתנו כאורח כל ארעא, או שתיהן ביחד — זאת יבין כל קורא לפי הלך רוחו. אך אנכי יודע כי בין כל המחשבות אשר עלו בלולות במוחי בלילה ההוא, היתה גם המחשבה, כי גם בפעם הזאת מדדה לי ההשגחה במדה שמדדתי אני: כי אם בשני השידוכים הראשונים אין אני האשם בהם, כי באונס נבראו; ו"אונס רחמנא פטריה", הן השידוך השלישי לרצוני נברא. ולכן תנקם בי ההשגחה ותקנסני להיות כארוס אחרי חתונתי, תחת אשר באשמתי גרמתי להנערה התמרוקית לשוב להיות לנערה לא-ארוסה — אחרי הארוסין. ומה מאד בקשתי מאת ההשגחה כי לא תמצה עלי את עומק הדין הפעם ולא תיסרני על אחת שבע, כאשר קרה לי במכתבי, ותקצר לי העת אשר עלי לשבת כארוס אחרי החתונה. אם לא למעני — אז למען איידל, אשר היא איננה אשמה בדבר.

שלוש פעמים התראיתי עם איידל בימי שבתה בסימפרופול, אך על אודות הדבר הזה לא דברנו עוד. בבקרי אותה בפעם השלישית, עזבה את אחותה, מבלי לספר גם לה מאומה, ותסע הביתה. אני לויתיה עד דז'נקוי, ואשוב לסבלותי בבית שלום ומשה.

לא ארכו לי הימים בביתם. כשבועים לפני ראש השנה תרמ"ה הודיעו לי, כי יען שהשנה שנת בצורת, והתבואה כלתה מן השוק, לכן אינם יכולים להחזיק משרתים, כי את המלאכה המעטה אשר אולי תהיה עוד, יוכלו לעשות הם בעצמם, ועלי, איפוא, לבקש לי מקום אחר. בידעי כי לחינם יהיה כל עמלי לבקש לי "מקום" בשנת בצורת כזאת הודעתי לאיידל כי תיכף אחר ראש השנה אעזוב את דז'נקוי ואבוא מְז'ריצ'ה. ואבקשה כי תבקש מאביה לשלוח אחרי את עגלתם לווסילובקה, התחנה אשר ממנה עד מְז'ריצ' עליו לנסוע בעגלה. כעבור ימים אחדים קבלתי תלגרממה מווסילובקה, כי העגלה מחכה לי.

[39] להסיר ממני עקשות פה

בעזבי את ד'נקוי היו בכיסי רק מאה רובלים, כי ערך שלש מאות הוצאתי במשך השנה על החזקת אבי ובני ביתו וגם על איזה דברים אשר הכינתי לחתונתי. והסכום הזה הן קטן מאוד, אפילו בימים ההם, להוצאת חתונה. כי אף כי אני ואיידל חשבנו את החתונה רק לארוסין, אבל אחרים חשבוה לחתונה ממש; אך "לפום גמלא—שיחנא"¹, אמרי אינשי—אמרתי עם לבבי—ואשים דרכי בעגלה אשר שלח אבי איידל לשאת אותי.

בבואי—סרתי אל בית אבי, אשר גר בימים ההם סמוך לבית אבי איידל ורק בית אחד הפסיק ביניהם, וגם את חפצי הבאתי שמה, כי לא חפצתי לפגוע בכבודו, אף אחרי כל הכעס אשר כעסני בהנהגתו עם איידל. סיפרתי לאבי כי באתי הביתה להגביל זמן חתונתי עם איידל, וחפץ הנני לבלי לדחות זמן החתונה לימים רבים.

—הן, כפי הנשמע, לא התעשרת בימים האחרונים, —אמר אבי—ואיככה תאמר להעמיס לעת כזאת רחיים על צואריך? הן היו ימים אשר מאנת לעשות זאת?!

—ארוסתי זאת—עניתי לאבי—היא המסתפקות במועט, ויודעת היא כי אינני מהעשירים הגדולים. ובכלל בחפצי עתה לשים קץ לדבר, למען לא "אעמד עוד בשידוכים"—כאשר תאמרנה הנשים - וחדלתי להיות לשיחה בפי כל, כי כבר כשל כח סבלי.

—אבל גם החתונה דורשת הוצאות—אמר אבי—ואף כי דמעות רבות אשפוך בראותי את הרעה אשר יביא בני על עצמו בידיו, הן הקרואים אינם אשמים בדבר. ואינני רוצה כי תהי חתונת בני כעין "לוייה", רחמנא לצלן.

—להשקות את הצאן. די כסף ביד. עניתי לאבי—אשתדל כי יהי גם הזאב שבע והגדי—שלם.

כעבור שעה לבואי, הלכתי לבקר את איידל. בבואי—מצאתיה עומדת על ערמת תבן, ובשלש-הקלשון אשר בידיה רפדה את גג הערמה לעשותו משופע לשני הצדדים למען לא יחדר הגשם אל תוך הערמה בימות הגשמים. בראותה אותי מרחוק צעקה אלי: —בכל לבי חפצה הנני לקפוץ אליך מעל הערמה, אך הדבר מעט בסכנה, ועלי איפוא, לחכות עד אשר יושיטו לי את הסולם.

—כן, כן.—עניתי בקול רם מכאן ראייה כי בכל דבר ודבר עלינו לחכות עד אשר יושיטו לנו את הסולם הראוי.... למען לא נשבור את מפרקותינו; כי מעלות ומורדות פתאומיות הן תמיד בחזקת סכנה.

הושיטו לה את הסולם, ותרד, ותבך. אבות איידל, אשר לא ראו אותנו עד היום ההוא במצב כזה, שמחו מאוד, בראותם הפעם כי באמת אומר לקחת את בתם, דבר אשר היה אצלם מוטל בספק עד העת ההיא, מפני דבת רבים אשר אמרו להם: "כאשר התל אברהם בשלשת מחותניו הראשונים כן יוסף התל גם בכס".

בבואנו הביתה ואחרי אשר דרשנו איש לשלום רעהו, היתה השמש, לבוא; ועלי היה למהר לבית הכנסת, כי עוד לא עברה שנה מיום מות אמי ואבל הנני. עזבתים ואלך אל בית הכנסת. מצאתי את הצבור אומרים "קטורת" קודם תפלת מנחה, ובראותם אותי בא, אמרו: הנה האבל בא—יעבור לפני התיבה.

¹ לפי הגמל—המשא.

אחרי תפלת המנחה ניגש אלי אחד מן החברים הזקנים לחברת "עין יעקב", ויבקשני להגיד את השיעור "עין יעקב" היום, כי אין הרב בביתו, ואיש אחר אשר ימלא מקומו, אין. האמת אגיד, כי לא חפצתי למלאות בקשתו, כי את דעת יושבי המושבה עלי זכרתי עוד מאשתקד; אך לפי שהבליע לי המבקש בתוך דבריו כי על ידי כן יהיה הקדיש שייך לי, לא יכלתי להשיב פניו ריקם; פן יאמרו כי אינני מאמין בקדיש, או, גרוע מזה, כי כבוד אמי קל בעיני. ואשב אל השלחן. אחד מהחברים הראה לי את המקום אשר שם הפסיקו אתמול. ויקר המקרה בשבת פ"ח: במאמר ר' יהושע בן לוי: כשעלה משה למרום וכו'. ושאלת המלאכים: מה לילוד אשה בינינו? ותשובת משה: תורה שאתה נותן לי מה כתוב בה? וכו'. ובעברי על האגדה הנפלאה הזאת, שכחתי לפני מי אני יושב, ופרשתיה לפי דעתי. הקשיתי מהמאמר הידוע: "מעולם לא עלה משה לרקיע ולא ירדה שכינה למטה מעשרה". אמרתי כי בכלל אין כסא, לפי המובן הרגיל, להקב"ה, ולא היה איפוא למשה במה לאחוז, לפי המובן הרגיל. ולכן באתי לידי מסקנא כי כל האגדה הזאת נאמרה בעתה נגד הנוצרים האומרים כי תעודת האדם עלי אדמות היא להיות כמלאכים, עד כי אם יכה האיש את רעהו על הלחי, אז על המכה להושיט לו גם אח לחייו השניה. ותורה כזאת ראויה רק למלאכים ולא לבני אדם, בה בעת אשר תורת ישראל ניתנה לבני אדם שיש ביניהם קנאה ושנאה ותחרות, ועל הרשע—לקבל גמול רשעתו גם בעולם הזה, וכן הלאה. המתקתי הדבר במשלים נאים והראיתי לדעת כי חכמינו מוכרחים היו להליט דברים כאלה במעטה האגדה מפני מצבם הנורא אז בין העמים שהחלו להתנצר אז, אשר קנאתם היתה גדולה מאד.

בחומי לא הרגשתי כי כבר הגיע זמן תפלת ערבית; וכאשר העירני על זה אחד מן החברים, גמרתי את המאמר. אחרי גמרי את הקדיש ראיתי כי העם מתלחשים ומתרעמים על האיש אשר הציג לפניו ללמוד את השיעור.

אחרי תפלת ערבית ניגש אלי ר' זנוויל ויספר לי, כי שומעי אמרו כי יצאתי לתרבות-רעה, בהפכי סיפור מעשה שהיה, דברים ככתבם, לאגדה אשר תאמר דברים שלא אמרם ר' יהושע בן לוי מעולם. לכן יעצני לבל אוסיף ללמד בפניהם אף אם ידרשו זאת ממני, כי מה לי ולבני אדם יושבי חשך וצלמות?—הבנתי כי עשיתי משגה. הודיתי לר' זנוויל בעד עצתו הטובה ואבטיחיהו כי לא אשנה זאת. אף כי באמת לא יראתי מהם, כי הן לא יוכלו לעשות לי מאומה; אך לא חפצתי להרעים את אבי ואת אבות איידל. ולכן היה לי, מהערב ההוא והלאה, בית הכנסת אשר בו בליתי את מבחר ימי נעורי—כבית האסורים. השתדלתי לבוא בשעה שכבר החלו להתפלל, ולעזבו טרם תכלה התפלה.

בבואי אחרי התפלה אל בית איידל סיפרתי לה את כל המאורע. היא נחמה אותי, באמרה לי: לו קרה להיפך, הייתי אומרת כי נהפכת לאחר ואינך עוד אותו "האברהם".

עודנו מדברים, ונער בא מבית יצחק פרלס, ובידו פתקא אלי ובה כתוב כזה: "במות אמן ז"ל לקחה החברה-קדישא למשכון, בעד דמי הקבורה וההוצאות, את כל ספריך אשר נמצאו אז בבית אביך, והנם עתה ביד, כביד נאמן החברה; ועליך לשלם חמשה ועשרים רובלים דמי הקבורה. לכן הטיבה ברצונך לפדותם". ועל החתום: יצחק פרלס.

הראיתי הפתקא לאיידל, והיא האיצה בי ללכת עוד בערב ההוא לפדותם. —אף כי כספך לא רב,—אמרה אלי—ואם תוציא ממנו חמשה ועשרים רובלים ימעט עוד יותר, בכל זאת אינני חפצה כי יאמרו שעל ידי זלזל אברהם בכבוד אמו.

—גם בלעדי תגיד—עניתי—אעשה זאת, כי כבוד אמי יקר בעיני מחיי, ואף רגע לא אוכל ולא אחפוץ להמתין לבל יאמר העם כי אניח את אמי לשכוב בתכריכים משל אחרים.

עזבתי את איידל ולאך ביתה יצחק. אותו לא מצאתי בביתו, אך גנסיא בתו ישבה על יד השלחן ותרקם. שאלתי אם אביה בבית; ותען, כי אביה הלך אל אחד מהשכנים לרגל עסקיו ומהרה ישוב, ותשאל לחפצי. אמרתי לה, כי באתי לפדות את ספרי ולשלם את המגיע ממני.

—לחכות עד שוב אבי אין מן הצורך.—אמרה גנסיא בחן—כי את ספריך תוכל לקחת עתה, ואת הכסף תשלם מחר בפגושך את אבי בבית הכנסת.

—לא גנסיא,—עניתי—אנכי אשלם הכסף עתה למען תלין אמי גם הלילה בתכריכים משלה; ואת הספרים אקח מחר או מחרתים, כי ספרי אינם מצרכי אוכל-נפש אשר בלעדם לא אוכל לחיות אף יום אחד. אך יען לקחום בתור משכון, הנני מוצא לנחוש לפדותם מקודם ואחרי כן לקבל את המשכון. ומקרב לב הנני מחזיק טובה לך בעד האמון אשר נתת בי על סך חמשה ועשרים רובלים.

—כי על כן באת בצל קורתי—אמרה גנסיא—אבקשך לשבת מעט, כי חפצה הנני לשאול אותך דבר אחד.

—שאלי,—עניתי—ואנכי אשתדל להשיבך אם אך יהיה לאל ידי.—ואשב.
—זה לנו שלש עשרה שנה—החלה גנסיא—מיום אשר הכרנו איש את רעהו. ובכל הימים האלה לא בקרת את ביתנו. האמנם רק מות אמך יכלה להסב הדבר להביאך הנה?
—התוכלי להראות על בתים אחרים במושבה אשר בקרתים בימי שבתי בה, מלבד בתי מחותני השנים?—שאלתי.

—אבל ביתנו איננו כבתי שאר בני המושבה לענין זה.—אמרה גנסיא—כי הן אבותי ואבותיך אוהבים נאמנים הם מאז מעולם.

—אבל הן לא כל אשר יאהבו האבות—יאהבו הבנים,—עניתי בעקיצה ובצחוק-קל—והן גם את, אקוה, כי לא כל אשר יקרב אביך תבחרי ותקרבי את.

—בדבר הזה אולי צדקת.—ענתה גנסיא, ותתאדם מעט—אך למאוס בדבר או לבחור בו נוכל רק אם נדעוהו מקודם.

—אנכי יודע אנשים,—עניתי—אשר מאסו בדבר מן הדברים עוד טרם ידעוהו.

—האנשים האלה—ענתה גנסיא—היו או קטנים או טפשים.

—או שניהם יחד.—הוספתי על דבריה.

—לדברי אלה "אזל סומקא ואתי חיורא" על פני גנסיא. ותפן אלי ותאמר:

—נניח את ויכוחנו לעת אחרת, כי בכל אופן איחר את מועדו הנכון, והנני לבקשך עתה, כי לא תוקיר רגלך מביתנו בימי שבתך פה. כי הן אחר חתונתכם עוד תשארו במושבה ירחים אחדים, ולאחר החתונה הן לא תלך לשבת בבית-הכנסת ולעסוק בתורה יומם ולילה כאשר היית עושה לפני חמש או שש שנים.

—אינני שייך עוד לי.—עניתי—כי נתתי כולה לאיידל. והיא הן עוסקת עתה בצרכי החתונה אשר, בכל אופן, הם מרובים. ואחרי החתונה, אם רק איידל תאות לזה, נכון הנני לעשות רצונך.

עזבתי את הכסף על השלחן. ואפרד ממנה.

בשובי הביתה, סיפרתי לאיידל מכל הדברים אשר נדברנו בינינו אני וגנסיא. ואיידל העירה: —הן תראה כי לא תוכל גנסיא למחול לעצמה את אשר הרעימתך עוד לפני שש שנים. ובמו פיה הודתה, כי למאוס באיש אשר לא תדעוהו הוא או קטנות או שטות, ולכן מחול נא לה. כי אחרי אשר נקשרנו בעבותות אהבה—גם אהבתך, גם שנאתך, גם קנאתך כבר אבדה. ובאמת

אגיד לך, כי בכל המושבה אין בית אשר אליו נוכל לבוא לפעמים לעסוק בשיחת רעים, מלבד בית יצחק.
—סלחתי כדברך.—עניתי.

עודנו מדברים, ואם איידל נכנסה אל החדר אשר ישבנו בו, ותאמר:
—ימחלו לי, ילדי, אם אכנס לתוך דבריהם, כי דבר נחוץ לי אל אברהם.
—דברי, גברתי.—עניתי.—ואם אך יהיה ביכלתי למלאות את דרישתך לא אמנע מלעשות זאת.
—חפצה הנני, —אמרה האם— כי זמן החתונה ידחה לחודש ימים, כי אף על פי שאיננו מן העשירים המופלגים, בכל זאת הן עלינו להכין הכל מראש, ואיך שיהיה, צרכי חתונה מרובים.
—לו גם לא הייתי חפץ—עניתי בהלצה— גם אז לא היתה לי הרשות להשיב פניך בדבר הזה.
כי על פי דין מוכרח הנני לחכות אף שנה תמימה, אם תדרשי זאת.
—שמע נא, אברהם, —אמרה איידל אחרי צאת אמה מן החדר— פעמים רבות שמעתי אותך אומר כי על פי דין הוא כך וכך, וגם זה עתה אמרת, כי על פי הדין הרשות לאמי לדרוש ממך לדחות את זמן החתונה לשנה תמימה; ולכן הנני לבקש ממך כי תספר לי בכלל, ואם אפשר גם בפרט, את השקפת חכמי התלמוד על חיי איש עם אשתו. ואם יישרו בעינינו אולי נשתדל להתאים את חיינו עם השקפתם.

—דבר גדול דרשת ממני, —אמרתי לה— כי הן התלמוד לא ביום אחד נכתב ולא אדם אחד חברו; אך הוא קיבוץ דינים אשר הלכו הלך והתפתח משך מאות בשנים. ולפי השתנות הזמנים— נשתנו גם הדינים, ודעות מדעות שונות היו בכל דבר ודבר בכל זמן. ולכן למען תדעי בכלל את השקפתם על חיי האיש עם אשתו די יהיה למעני להגיד לך כלל אחד, וממנו תדיני על השאר. הם אמרו: "חייב אדם לאהוב את אשתו כגופו ולכבדה יותר מגופו", זאת אומרת, כי הם השקיפו על נשואי אשה כעל דבר קדוש. כי עיקר הנשואין לפי השקפתם, היה רק להקים דור חדש אשר יגדל ויתפתח בבית מלא אהבה ושלום, ואז יסגל לו גם הדור הבא מאחריהם את המדות הטובות האלו. ולכן גם אמרו: "לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם, "שאם מת או נשבה— מובטח לו שבניו תלמידי חכמים". ואף על פי שהשקיפו על הנשואין כעל דבר קדוש, לא נמנעו מלחוק חקים ומלהציג גבולים בין התחייבות הארוס לארוסתו והאיש לאשתו.

—אם יש את נפשך הואילה לספר לי את התחייבות הראשונים— אמרה איידל בבת-צחוק— כי למדרגתם של האחרונים עוד לא באנו.

—לראשונה הנני להבינך את אשר הגדתי זה עתה לאמך.—עניתי.—כאשר סיפרתי לך עוד בהיותך בסימפרופול, היו לפנים הקדושין בשעת ארוסין, והחופה— בשעת נשואין. והארוסה נשארה לשבת בבית אביה עד אשר יתבענה הבעל להנשא. ולמען תוכל להכין לה בגדיה וקשוטיה לחתונתה, היו נותנים להכלה זמן לצורך זה, מיום שתבעוה להנשא: לבתולה— שנים עשר חודש, ולאמנה— שלשים יום. ואת הגרושה לא הזכירו, לפי שבאומה נתקבלה הלכה למעשה כי אסור לאדם לגרש את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה¹ והכונס את הגרושה

¹ אף כי רק דברי בית שמאי הם ר"ב בית שמאי במקום בית הלל— אינו משנה", בכל זאת מדברי רבי יוחנן "שנאוי המשלח" נראה, כי באומה נתקבלה למעשה דעת בית שמאי בענין זה. יעוין כל הענין בגטין צ' ע"א וע"ב. דאם לא כן, אין מקום לפלוגתתם של ר' יוחנן ורב יהודה ואין הפרש בין זווג ראשון לשני, כי במצא בה דבר ערוה על פי דין חייב לגרשה. ואיך יאמר ר' יוחנן "שנאוי המשלח"? ואיך תרצה הגמרא דבריו בזווג ראשון? האם בזווג ראשון מותר להשהות תחתיו אשה שמצא בה דבר ערוה? מזה נראה ברור כי דברי ר' יוחנן נאמרו בלא מצא בה דבר ערוה ונגד דברי בית הלל ר' עקיבא תלמידם. ותירוצו הגמרא "בזווג ראשון" לא ישלים עוד בין ר' יוחנן ובית הלל, כי בית הלל ועל אחת כמה וכמה ר' עקיבא לא חלקו בזה. מזה נראה בעליל

הכניס לתוך ביתו רשעה שהוציא חבירו. אך עתה בהבטל, המנהג להפריד בין הקדושין והחופה—בטל גם הדין הזה מעצמו, ורק להרחיב דעת אמך אמרתי זאת. ואיזה התחייבות יש בין איש לאשתו משני הצדדים?—הוסיפה איידל לשאול. —אף על פי שהשקיפו על נשואי איש ואשה כעל דבר קדוש—עניתי—לא נמנעו בכל זאת גם לפרט את התחייבותם. למשל: האישה חייב לזון את אשתו ולפרנסה בתכשיטין והאשה מחויבת בשבעה דברים: מטונת (כלומר: עושה כל צרכי הטחינה), אופה, מבשלת, מכבסת, מניקה את ילדיה, מצעת לו את המטה ועושה בצמר. הכניסה לו שפחה מבית אביה—לא טוחנת, לא אופה ולא מכבסת. שתיים—אינה מבשלת ואינה מניקה. שלש—אינה מצעת לו את המטה ואינה עושה בצמר. ארבע—יושבת בקתדרא ואינה עושה כל מאומה. אף נתנו טעם לדבר: מעשה ידי אשה—לבעלה, חלף מזונותיה. ולכן יכולה לאמר: איני נזונת, ואיני עושה. אבל הבעל אם אמר: איני זנך, ואיני נוטל מעשה ידיך—אין שומעין לו. אם הביאה נכסים מבית אביה והנכסים עושים פירות—הפירות הם לבעלה, ובעדם מחויב לפדותה אם נשבת. אם נפלה לה ירושה מאבותיה והירושה עושה פירות—הפירות שייכים לבעלה. ולכן אם מתה—חייב בקבורתה, וכהמה חקים מהתחייבותם זה לזה.

—ואם האשה לא הביאה מאומה לבעלה ואין לה שום תקוה לקבל ירושה ממי שיהיה—שאלה איידל—אם כן, איפוא, פטור הבעל מכל הדברים האמורים? —לא, איידל,—החכמים חייבו את כל הבעלים בכל הדברים האלו גם אם אין לאשתו לא נכסים מבית אביה ולא שום תקוה לשום ירושה. ואמרו גם כן כי דברים כאלה אין מן הצורך להזכיר בכתובה לפי שהם תנאי בית-דין. אך כעין גמול חקקו כי אם יקר המקרה כי יפלו לה נכסים בירושה או תביא נכסים מבית אביה. הפירות שייכים לו. —כפי הנראה—אמרה איידל—הביטו הם על הנשואין כעל מסחר.

—לא כן הדבר. —עניתי—בשעה שיחוק המחוקק איזה חק, יחקקהו על דעת הרוב הגדול מבני אדם. והן לא נוכל להכחיש כי הרוב מבני אדם, יתחתנו בחשבון ידוע, ולכן על המחוקק להציב גבול וחק לכל התחייבות מכל צד. ועוד גם זאת: רבים מהדינים נכתבו לטובת האשה, אף כי לכאורה הם מטילים עליה חובה יתירה. כמו: אחד מהחכמים אמר: אפילו הכניסה לו אלף שפחות—היא מצעת לו את המטה, מוזגת לו את הכוס ומרחצת לו פניו ידיו ורגליו (על ידי ערו). כל הדברים האלה הם דברים המביאים לידי התקרבות יתירה, וטוב לאשה להתקרב בעצמה אל בעלה מתת לשפחותיה לעשות זאת.

וזאת אשר חפצתי לבקש ממך: אמרי לאמך, כי באחד מהערבים הבאים תואיל לבקש אל ביתה אנשים אחדים ובתוכם גם את הרב ואת אבי, ל"קבל קנין": למען נהיה לחתן וכלה בפרהסיא, כי כן מנהג ישראל לבלי קדש את האשה בלי שידוך מקודם. כל סעודות וכל הכנות אין צריך לדבר, רק בקבוק אחד י"ש ומיני תרגימא יהיו די והותר.

איידל יצאה אל חדר אבותיה ותביא את תשובתה כי אבותיה, היודעים את המנהג הזה, כבר חשבו על אודותיו.

כי כל דין בזמן שהחיים מתנגדים לו—אינו משנה. רש"י הרגיש בזה ודקדק בלשונו, לפי דרכו. שאפילו בית הלל מודים כי שני הוא אף שאין לכופו להחזיקה תחתיו.

[40] החתונה

קבלת הקנין היתה ממחרת חג הסוכות, והחתונה נועדה ליום הששי שנים עשר יום לחודש חשון תרמ"ה. ולכן נועדה ליום השש-למען המעט בהוצאות. כי אל החופה הן יקראו את כל בני המושבה, כי אם חס ושלוש לא יבקשו את אחד מהם אז אין לך עלבון גדול מזה, ועד יום מותו לא ישכחוהו. אבל ביום הששי ילך כל העם תיכף אחר החופה לבית הכנסת ומשם הביתה, כי סעודות נשואין אין עושים בליל שבת, ולמוצאי שבת יקראו רק את מקורבי החתן והכלה.

כל הימים שבין הקנין והחתונה היתה גנסיא בת יצחק בבית איידל, ותעזור לה בהכנת כל הדברים הנחוצים לחתונה. כפי הנראה חפצה להיטיב את אשר חטאה לפני בימי ילדותה, ולהראות, כי המחילה אשר מחלתי לה, היתה לא מחילה בחסד או מחילה ברחמים, אך מחילה הראויה לה גם על פי היושר כ"בעלת-תשובה גמורה". וגם אנכי מחלתי לה בכל לבבי, וחשבתי את חטאתה ל"מעשה נערוה".

אף על פי שהורי איידל לא היו עשירים, בכל זאת הביאו אל החתונה את זליג-גרשון המנגן בכנור, הידוע אז בכל המושבות עם מקהלתו, ואת פרץ הבדחן, אשר החל את חרוזיו בהכתוב: "בגדול החל ובקטן כלה" כלומר: הוא החל בחתונת אחי הגדול בצ'רניהובקה ויכל בי במז'ריץ, אף כי שכח בשעת מעשה כי את משה אחי עוד לא הוביל אל החופה, כי הוא עוד עבד אז את עבודתו בצבא בסימפרופול.

קבלת הפנים היתה, כנהוג, בבית אבי. הטלית והקיטל הונחו על השלחן והחלה הגדולה קלועת-השמונה-לפני. בחורים בני גילי ישוב מימיני ומשמאלי ובר אווז צלוי לפניהם והם מטיבים את לבם, ונותנים, איש איש כפי נדבת לבו, אל הקערה המוכנת לדבר, בעד המבשלת; אך אנכי לא טעמתי מאומה, כי צמתי עד אחר החופה. ובעת ובעונה ההיא הושיבו את איידל על כר גדול על כסא בבית הוריה. נשים רבות סבוה גם פרעו שער ראשה, אף כי לא הניפו עליהם ברזל, כי המנהג הזה כבר בטל בימים ההם גם במושבה; אך המנהג לכסות את ראש הכלה במטפחת ולהשליך כישות על ראש החתן, עוד לא בטל. ולכן חכו כולן, עם נרות דולקים בידיהם, לבוא החתן לכסות את הכלה. פרץ הבדחן, אשר עד כה העיר למוסר אזני בחרוזיו הנפלאים, הלך אל הכלה והעיר למוסר גם אזנה. וכל הנשים אשר סבוה בכו בכי גדול. וקול בכי איידל הגיע גם לאזני, בבואי לכסות פניה.

בצאתי מבית אבי, השיגוהו השושבינים, אשר היו מצדי ישראל ואשתו,¹ אבות איידל אשת יואל חברי,² ומצד הכלה—אחיה וגיסתה, כי רגלי הימנית תדרוך ראשונה בעברי את מפתן בית הכלה. בבואי—כסיתי את פני הכלה בצעיף משי לבן, אשר הונח על סף מלא כישות, והרב והזקנים ניגשו אל הכלה ואמרו לה: "אחותנו! את היי לאלפי רבבה". בשמעתי את ברכתם, זכרתי את הברית אשר כרתי עם איידל בהיותה בסימפרופול. הכישות עפו אלי מכל עברים. אחרי כן הובילוני הצדה וילבישוני את הקיטל. את כלי הזהב, השעון האחד אשר היה לי, לקחו ממני. את כפתרי כתונתי המגוהצה הוציאו מחוריהם למען ארגיש טעם "עובר-בטל" ולא אתגאה. להקת המנגנים עברה לפני, אבי ושושביני—משני צדדי וכל העם מאחורי, ונרות דולקים בידיהם. החופה הועמדה לפני פתח בית-הכנסת. העד האחד לכל אשר עבר עלי בימי ילדותי, ואשר עליו להיות העד גם היום בביתי אשר אכרות עם איידל. אני ושושביני העמידוני תחת החופה לפני לצד מזרח ויניחוני לעמוד יחידי וישובו לקדם פני הכלה. מרחוק

¹ 'ר' ישראל שולקין ואשתו דבוסיא.]

² [יואל גרונין.]

כבר נראה המון הנשים הבאות עם הכלה גם הן כסדר הזה. החילוק היה רק בזה, כי אנכי ראיתי את דרכי אשר הנני הולך עליה, והכלה, אשר פניה כסו בצעיף המשי, הלכה בדרך אשר הובילוה. כל העם הסתכל בי כאילו לא ראני מעולם. והנערים השובבים, אשר החזיקו את כלונסאי החופה, דחפו זה את זה בצד ובכתף ובכל רגע ורגע הייתי בסכנה פן תפול החופה על ראשי.

בעמדי כה תחת החופה חטאתי לאיידל חטאה גדולה: זכרתי את רחל אשר עמדה לפני על פתח בית-הכנסת הזה לפני חמש שנים. ואנכי העדתי בה את הבית הזה כי אחכה לה, ורחמי נכמרו על רחל האומללה אשר לא עצרה כח לחכות. אך נחמתי את עצמי כי את שבועתי לא חללתי, כי רק כאשר הלכה רחל ותהי לאיש אחר, התעסקתי בשידוכים אחרים. בשמעי את קול פרץ הבדחן אשר שאג בקול: "לכו להכנסת כלה", וכל העם נדחקו אל תחת החופה לראות בהכנס הכלה אל תחתה, נפזרו רעיוני. וארא את איידל עם כל השושבינים ואבותיה עם נרות דולקים בידיהם סובבים אותי שבע פעמים ואחרי כן העמידו את איידל לימיני, אז שכחתי תבל ומלאה ורק איידל מלאה את כל חדרי לבבי ואת רגשותי ואהי כאיש אשר הצלחתו באה אליו פתאום. ואדע כי רק היא אשר תחזיקני מעל לכל הפחתים והמכשולים אשר יעמדו בפני בדרך החיים אשר עלי לעבור בה אתה יחד.

ישראלי החזן, מחותני מלפנים, אשר לא מנע גם הוא את עצמו מבוא אל חופת אברהם חביבו לפנים, פתח את פיהו, ובקול נעים, אך מלא יגון ואנחה, התפלל את תפלת "אל מלא רחמים" לזכר נשמת אמי אשר מקומה נפקד פה. וכל העם, וגם אני ואיידל בתוכם, בכינו הרבה בכי. אחרי כן נקראו אבי ואבות איידל וכל הקרובים לברך את החתן והכלה. כל אחד שם ידיו על ראשינו ויאמר: "ישימך אלקים כאפרים וכמנשה". אחרי כן שר ישראל: "מי אירא" ו"מי בן שיח" והסערה קמה לדממה. הרב ר' מיכאל-אריה ברך על הכוס ברכת ארוסין. ככלותו, אחר אשר השקנו מהכוס ההיא, מסר לידי טבעת כסף אשר שמה מראש אם היא שוה פרוטה, ויצוני להגבינה למען אקננה. איידל הושיטה, במצות שושבינותיה הבקאות, את אצבע ידה הימנית, ואשים עליה הטבעת ואומר: "הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל". רק תשע מילים אמרתי, אך הן הניחו קץ לכל תעלולי נערו המושבה ולקנאתן, לתקות אבי להניאני מקחת את איידל ולספק אבותיה, אשר עד העת ההיא לא האמינו בהצלחתם.

ישראל גמר את שבע הברכות ובידו הושיט לי ולאייידל את הכוס השנית, ונשת גם ממנה. את הכוס שברתי ברגלי זכר לחורבן, והחופה הוסרה. אבותינו וכל קרובינו ברכונו בברכת "מזל-טוב", אחרי כן הניחו השושבינות את יד איידל אל תוך ידי, ושלובי-יד יצאנו מתחת לחופה תחת אשר אל תחתה נכנסנו איש איש לבדו. המנגנים עברו לפנינו וינגנו ניגון עליז עד בואנו אל בית הכלה. שם פגשנו המבשלת עם לחם ערב בידיה, ותשגיח כי ברגלינו הימניות נדרוך ראשונה על המפתח. אחרי אשר הסרתי את הקיטל מעלי ואתקן את כפתורי, ניגשנו אל השלחן הערוך. אני ואיידל ישבנו בראש הקרואים להשיב מעט את נפשותינו אשר עיפו מהצום ומרגשות העצבים ברגע היותר נכבד בימי חיינו.

אחרי אשר השבנו מעט את נפשותינו, אמרה אלי איידל:
— ארוסי, לפי התלמוד, הן הגיע שעת המנחה, ועליך ללכת בית-הכנסת לאמר קדיש לבלי זלזל בכבוד אמך, אשר בכינו היום הרבה בזכרנו אותה.
ואקום ללכת לבית הכנסת.

ברכתי את כל הקרואים, ואבקש מהם סליחה על אשר הנני עוזב אותם, ואלך אל בית-הכנסת. כל הקהל עמד חבורות חבורות וישוחחו, כפי הנראה, על אודות חתונתי, כי אך דרכתי על מפתן בית-הכנסת חדלו מלדבר וישבו איש למקומו.

בערב באו אחדים משכנינו אל בית הכלה להצטרף למנין בברכת חתנים אחר הסעודה. כל אחד מהם הסתכל בפני ובפני איידל כאילו לא ראונו מעולם. ואבין כי היו נותנים את כל אשר להם למען דעת את אשר בלבבנו עתה; ובלבי הודיתי לההשגחה אשר בראה את האדם ישר, לבל ידע איש מה בלב רעהו.

כל הלילה ישבנו, אני ואיידל, ונשוחח. בנינו לנו מגדלים גבוהים ורמים. הרגשנו כי אף כי הבנינים עוד ממנו והלאה, היסוד אשר הנחנו היום הוא יסוד נכון וקיים וכל הרוחות הרעות לא תוכלנה להזיזו ממקומו. הבאתי בחשבון את כספי אשר ביד. ואחרי נכיון כל ההוצאות אשר עלי להוציא, לרח"ש וכל"ז והוצאות אחרות: לבדחן, למשמשים ולנדבה לבית-הכנסת בשבת שעברה ובשבת הזאת, כי בשתייה היה עלי לקרוא בתורה למפטיר, ובאתי לידי מסקנא כי בכיסי לא ישאר מאומה. ועלי הן לנסוע כשבועים אחר החתונה קרימה, לבקש לי איזו פרנסה. איידל נחמה אותי ותאמר:

— אל נא תצטער הרבה, אברהם, כי לא יהיה עליך ללוות משום אדם, וגם מאבותי לא אבקש מאומה, כי אין ברצוני להגיד להם כי חסר-כסף הנך. כשבועים לפני החתונה קבלתי הזמנה מעשיר אחד בהול"יפולה לתפור למענו לבנים, והמלאכה איננה כבדה לפני ושכרי בעד המלאכה הזאת יעלה ליותר מחמשה ועשרים רובלים. ואיש הן לא ידע אם את לבני אתפירה או את לבני אחרים וגם אבותי לא יוכלו להבחין בין אלו לאלו. ובכסף הזה תעשה את דרך קרימה. — אנא, — התחננתי לאיידל — האם למען תפרנסיני לקחתך היום לי לאשה? — אינני מסכים לזה, ואך בתנאי, כי רק שלש שעות ביום תעבדי את עבודתך זאת, ואנכי אשב על ימינך ואשתדל להמתיק לך את השעות אשר תעבדי למעני. — אנא, אברהם — חתחננה איידל — אל נא תאמר: "למענך" גם לא: "למעני" כי מהיום והלאה הננו שתי גויות אשר רק נפש אחת להן. — כן דברת — עניתי — וכפי הנראה לא הגעתי אל קרסליך בחכמתך.

קמתי בבוקר. חברי באו להובילני אל בית-הכנסת כמשפט. יואל ואשתו, אשר גם הם לקחו חלק גדול בשמחתנו, באו ראשונים; ויחד שתינו קפה עם חלב, מאשר הטמינה מאתמול חותנתי למעננו, ונלך אל בית הכנסת.

בבית הכנסת נגש אלי ר' זנוויל הזקן ויאמר:

— לא יכלתי לבוא אתמול לשמחך בשמחתך, כי חליתי מעט. והזקן אם יחלה אף מעט יאמר כי קרוב קצו. אך היום הוקל לי, ולכן אומר לבוא אליכם אחר הצהרים להיות ה"פנים החדשות" לסעודה השלישית.

— בכל לבבי הנני לקבלך, ידידי הישיש — עניתי — אך לו הואלת ותבוא אתנו יחד עתה. ולפנים חדשות לסעודה השלישית אל תדאג, כי האמנם תאמר כי לא נשארה בבית גנזי אף דרשה אחת גם בעד איידל? והדרשה הן תחשב על פי-דין לפנים חדשות.¹

בבואנו הביתה ובשבתנו לאכול, פנה ר' זנוויל אל אבי איידל בדברים אלה:

¹ ש"ע אה"ע סימן ס"ב הגה לס"ק ח'.

—סלח נא לי, יהושע, על אשר לא באתי אתמול בין כל בני המושבה לחופת בתך עם אברהם. לא משנאתי לאברהם אף גם לא מאשר יראתי להסתכל בפני כלה נאה וחסודה כבתך עשיתי זאת; אך יען כי זקן הנני ואתמול בבוקר הרגשתי חולשה גדולה ואומר כי אשבות בבית-הקברות, אך אחרי הצהרים הונח לי מעט, ואומר: אלכה נא ואראה את האשה אשר בחר בה אברהם, כי אם הוא בחר בה—הן אשה הגונה היא. אף כי המושבה קטנה ואיש את רעהו יודע היטב, ולכן אדע גם את בתך; אך חילוק גדול הוא אם נדע איש מרחוק או נדעו מקרוב. ואנכי, כאיש זקן, לא את כל הנערות אדע מקרוב, ולכן הרשני נא לדבר עם בתך מעט.

—הרשות נתונה לך. —אמר יהושע.
—ולכן—הוסיף ר' זנוויל—גשי נא הנה אשת אברהם.
איידל קרבה. פניה כסו אודם חכלילי בשמעה את השם: "אשת אברהם" אשר בו קראה ר' זנוויל.

—אומרים—הוסיף הזקן—כי בחרת את אברהם, והדבר הזה הן ידבר בשבחך, כי אינך פתיה ותדעי במי לבחור. ולכן אודיעך כי מציאה מצאת, ועליך לשמרה כבבת עינך.
—ר' זנוויל!—נכנסתי לתוך דברי הזקן—הן מציאה באה רק בהיסח הדעת; ואיידל, אדמה, לא הסיחה דעתה ממני אף רגע מיום אשר הכרנו איש את רעהו.

—אבל ההכרה הראשונה—אמר ר' זנוויל—באה בודאי בהיסח הדעת. והן גם המוצא מציאה לא יסיח דעתו ממנה אחרי אשר מצאה, ולכן שמעי נא—הוסיף בפנותו אל איידל—את אברהם בעלך אדע עוד מעת היותו ילד בן שש שנים, בהתפללי את תפלת המוספים בבית אביו בפרישיב. ומיום בואו הנה לא הסחתי דעתי ממנו אף רגע. יקר הוא לי יותר מנכדי הרבים. ומעת אשר בא ללמוד בבית הכנסת השגחתי עליו לבל ירעימוהו הפתאים אשר במושבה. ואברהם הנהו קשה-העורף מעט, אך טוב לב, ועליך לשמור עליו. כי אביו, אף כי איש ישר הוא, הן הדבר איננו סוד, כי חפץ כי אברהם יקח לו אשה עשירה; ואולי יפגע אבי אברהם בכבודך. ועליך להיות זהירה מאד, כי כבוד אביו יקר מאד בעיני אברהם וזאת הראה לדעת בעברו פעמים רבות על דעתו רק למען הרגיע את אביו.

—הנה גם המחותר בא לברכת חתנים. —העיר יהושע, בראותו את אבי עובר לפני חלון הבית. אבי בא הביתה ויגש אלינו וישב אצל ר' זנוויל. ר' זנוויל ברכו בברכת "מזל-טוב" ויאמר לו:
—נעים לי לשבת בחברת אברהם ואשתו היום אף כי אתמול לא קויתי לזאת, כי חליתי מעט. והן אם אנכי, איש זר, אמצא קורת רוח בזה, אשער כי שמחתך אתה תגדל כפלים.
—מילתא דפשיטא ליה לר' זנוויל—מספקא ליה לזכריה. ענה אבי בלשון התלמוד, למען יבינהו רק ר' זנוויל ואני.

—לפי דבריך, זכריה, —ענה ר' זנוויל בקול שנשמע בו מעט תוכחה—על הבנים להיות אסירי תודה לאבותיהם על אשר הביאום לחיי העולם הזה, ולמכור את רוחם ונפשם בעד החסד הגדול אשר עשו להם אבותיהם. לא כן הדבר. התורה נתנה גבול: "כבד את אביך ואת אמך" ותו לא מידי! את חלקך דרוש, אך את רוחו ונפשו עזוב לו לבדו, והאשה הן היא רוחו ונפשו של איש.

—אבל השכחת ר' זנוויל—שאל אבי—מה אמרו חכמינו על הנושא אשה שאינה הוגנת לו?
—אדע. —ענה ר' זנוויל, ופניו הפיקו בטחון כאיש היודע כי נצחונו בטוח—הם לא אמרו: "אשה שאינה הוגנת לאבותי", אך—"שאינה הוגנת לר'". והאיש אשר אהב אשה, הן מצאה הגונה לו. ורש"י פירש בפירוש: שאינה הוגנת—ר"ל: "פסולה לר'". ורב אדא בר אהבה אמר רב אמר: "כל הנושא אשה לשם ממון—הווין לו בנים שאינם מהוגנים" ואתה חפצת כי בנך ימכור בכורתו בעד נזיד עדשים. ולכן שמע את אשר אומר אליך: אהב את איידל כלתך, כי אשת אברהם בנך היא! ואם לא תאהב את איידל—אדע כי תשנא את אברהם.

אבי החשה ולא ענה דבר. ברכנו ברכת המזון וברכת חתנים, ור' זנוויל יצא ללכת לביתו. איידל לוותה אותו ותאמר:

—הפעם ראיתי זקנה ונער צמודים יחדו, דבר אשר לא יכלתי להאמין לו לא ראיתי בעיני.
—ששים שנה מפרידות ביני ובין אברהם. —ענה ר' זנוויל-אך בין נפשי לנפשו, אף חוט השערה לא תפסיק.

ברכנו את הזקן וילך לו. ואחרי צאת גם אבי מן הבית פנתה איידל אלי ותאמר:
—זקן נפלא הוא ר' זנוויל ואנכי לא ידעתי כי זקן כזה ימצא במושבתנו.
—לפי שתמיד הנהו נחבא אל הכלים. —עניתי—מקומו מאחורי הבימה אשר שם הנהו יושב תמיד, אף כי יש לו מקום בספסל השני מקיר המזרחי. את דבריו הוא מדבר בנחת ומעט מאוד. כל ימיו הנהו עוסק רק בעבודת האדמה ורק לפעמים מצא שכר מתפלותיו בימים הנוראים. מטבעו הוא חוקר נפלא, אף כי במחקר לא עסק מימיו. מהתלמוד יודע היטב רק את האגדה והמשניות. ואת אשר ידע—דין עליו בשכל ישר. לא פעם אחת הביא לי תפוחי אדמה אל בית-הכנסת, ותמיד עמד לימיני בראותו כי רעה נגד פני. וגם היום בא אלינו רק לדבר עמך ועם אבי לטובתי.
—אבל לדאבוני, —אמרה איידל—כל דבריו הטובים זרה לרוח: לי—דבריו למותר, ולאביך—כל מגידי המוסר אשר בכל תפוצות ישראל לא יועילו.
—אבל מחשבה טובה אף הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה—אמרתי—ולכן עלינו להחזיק טובה לו, להישיש הנכבד הזה.

במוצאי שבת אחר תפלת ערבית בשווי מבית-הכנסת, מצאתי כי כל הבית מלא בחורים ובתולות. זליג-גרשון כבר נגן על כנורו בקול עצוב זמירות¹, והזקנות האחדות אשר היו בבית בכו לקול נגונו. ופתאום הפך כנורו מיגון לשמחה. והשמחה רבתה עד מאוד.

כה עבר עלינו הערב עד השעה השניה אחר חצות, שאז שבנו איש למקומו.

ביום הראשון בצהרים חגונו את "סעודת הצעיף" כמשפט. הקרואים ישבו סביב לשלחן ערוך וזליג גרשון ומקהלתו נגנו את הניגונים השייכים ליום זה. פרץ הבדחן פרץ עלינו פרץ בחרוזיו ובמהללותיו. ניגשתי אל פרץ, ואבקשהו לדבר מעניני הדברים שביני ובין אבי, למען יוכיח לו כי לא כן יעשה כעסו גם עתה. פרץ שמע בקולי ויגד דרוש ארוך ומשל נפלא על הכתוב: "דרך נשר בשמים, דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה" כל זה בחרוזים. כחצי שעה דיבר פרץ, ויראה בראיות אשר אין לפקפק בהן, כי אסור לשום אדם להתערב בענינים כאלה. —יהיה זר או אב. נהניתי מאוד מדרשתו, ואתן לו את שלשת הרובלים האחרונים אשר היו בכיסי.

[41] חיי ארוס וארוסה

אחרי החתונה החלטנו כי אשאר בבית כשבועים, ואחרי כן אסע לסימפרופול לבקש לי איזו פרנסה. בשנה ההיא החלו הגשמים לרדת בסוף חשון ולא חדלו עד ששה עשר בטבת הוא יום הששי לינואר. הדרכים התקלקלו מאוד, עד כי אי-אפשר היה לנסוע אפילו מחצר לחצר בתוך המושבה, ולכן מוכרח הייתי להשאר כל העת ההיא במושבה. איידל עבדה עבודתה שלש שעות ביום, ותתפור את הלבנים אשר שלחו לה מהולייפולה ותכן למעני את החמשה והעשרים

¹ מוצאי שבת קודם החתונה יקרא אצלנו "זמירות". ואם החופה בערב שבת—אז יקרא כן מוצאי שבת לאחר החתונה.

הרובלים להוצאות דרכי. לעתים לא רחוקות בקרנו את גנסיא בביתה, ותהי שבעת רצון מבקורנו.

באחד הערבים ישבה גנסיא ותרקום "מזרח" מצמר נקי וטוב בעל צבעים שונים על נייר קשה וחלול. וברצותה לרשום בעט עופרת על המזרח באותיות מרובעות בכתב אשורית את המילים: "מצד זה רוח חיים"¹, בקשה ממני כי אבוא לה לעזר בדבר זה. וברצותי למלאות בקשתה, בקשה ממני לרשום את האותיות למען תוכל לעשותן אחרי כן בלעדי.

—אני אינני שייך עוד לי—אמרתי אליה—ובדבר הזה הנני ביד איידל. ואם היא תרשה לי לעשות זאת, אז אמלא את בקשתך.

—הנני מרשה לך—אמרה איידל בבת-צחוק—לעשות לה את נחת-הרוח הזאת עקב הצער אשר צערתה פעמים אחדות על דבר חטאתה אשר חטאה לך בימי ילדותה.

וארשום את האותיות. ברשמי אותן, לחשה לי באזני:

—נערה קטנה ופתייה הייתי אז, ולא יכלתי לדעת מראש כי מהנער החובש ההוא יצא עלם טוב ויפה כמוך. ולכן אנא מחול נא לי ואל תזכר לי את עונותי הראשונות.

—הנני מבטיחך—עניתי—כי הראשונות לא תזכרנה עוד.

—ואת?—שאלה בפנותה אל איידל.

—לי ולאברהם—ענתה איידל דעה אחת, ואשר הבטיח הוא—אמלא גם אני.

שני החדשים ההם עברו עלי כשעה ארוכה. ובמוצאי שבת ששה ימים לחודש טבת ירד שלג רב מאוד והקור גבר. ואעזוב בלילה ההוא את המושבה ואת ארוסתי בלב דוי, אך ברוח שוקטה. ובעגלת החורף הסיעני חותני לווסילובקה, ומשם נסעתי במסלת הברזל לסימפרופול.

סרתי אל בית גיסתי, אשר בביתה גרה איידל שנתים ומחצה. היא ובעלה קבלוני בשמחה רבה, ויבקשוני להשאר בביתם עד אשר אמצא לי מנוח. נעתרתי לבקשתם בתנאי, כי עשרה רובלים יחשבו לי בעד מעון ואכילה ועלי לשלם אך אז כאשר אמצא לי מקום לשרת בו, אחרי אשר לעסוק בעצמי באיזה מסחר לא אוכל מחסרון כסף. העתירו עלי דבריהם לשבת בביתם חנם אין כסף כי הן בעל איידל אחותם הנני, אך מאנתי בזה. בראותם כי אם לא יאותר לי אעזוב את ביתם—הסכימו להצעתי.

החילותי לבקש לי איזו משרה, אך לשוא היה כל עמלי כי השנה היתה שנה בצורת והולכי בטל רובו. קבלתי מכתב מד'זנקוי מאת אדוני לפני. בו הודיעוני כי יש אצלם שיפון עד כדי עגלה אחת וברצונם להחליפן בחיטים. ויען כי בכפר הסמוך לסימפרופול גרו אשכנזים יוצאי רוזנארט אשר גרתי בו משך חצי השנה בהיותי שוחט שם, נסעתי אליהם ואעש עמם את החליפין האלו והרווחתי כמאה רובלים. שמחתי מאוד על הדבר הזה כי מעתה אוכל לשבת בבית גיסתי לא כאוכל לחם חסד ורוחי שקטה כמעט. ויען כי יותר לא מצאתי לי עבודה במסחר התבואה, קבלתי עלי להיות סוכן לממכר מכוונות התפירה מבית הרשת של "זינגר", אבל אף מכוונה אחת לא מכרתי. כי לדבר הזה נחוץ איש אשר מכירים רבים לו בין בעלי-מלאכה ובין הנשים, ושני אלה חסרו לי מכל וכל.

בשבתי כה בלי שום מלאכה החילותי לכתוב להעתון "המליץ" בהחלק: "מעשים בכל יום" חדשות מסימפרופול. לראשונה חתמתי את שמי מפורש, אחרי כן במקום השם "אבשלם בן

¹ נוסח זה הוא בכל המזרחים המודפסים והמרקמים.

זכריה". בעת ההיא יצאתי להגן על הרב מסימפרופול מפני חמת השוחט מפרקופ, אשר רודפו על דבר שאלה כהוגן בעניני גיטין אשר שאל הרב ב"המליץ". ואכתוב מאמר גדול בשם: "לא כל הרוצה לטול את השם יבא ויטול" הנדפס בחלק "עזרת סופרים" אשר בהעתון ההוא. להעתון "היום". אשר יצא לאור אז מדי יום ביומו על ידי הד"ר ל. קנטור, כתבתי פוליטונים אחדים בשם: "מכתבים מארצות הדרום במעלות הקהלות ושבח פרנסייה" וחתמתי עליהם: "בן זכריה". אך לפי שכל הדברים האלה לא נתנו לי אף קשיטה אחת, לכן לא יספתי עוד לכתוב ימים רבים.

חתונתי הועילה רק בשתיים: אבי חדל מלרדוף ביד רמה את איידל, ומכתבינו הלכו בדרך ישרה ולא עבטו ארחותם. בימים ההם, הראשונים לחודש ניסן, קבלתי מכתב מאיידל, כי יודעת היא מכל אשר כתבתי ב"המליץ" וב"היום", כי מכירה אשר בהולייפולה, המקבלים את העתונים ההם, הגידו לה את זאת, אף העתיקו למענה את כל אשר כתבתי, לשפה המדוברת; ותבקש ממני לבוא לחג הפסח הביתה. —אף כי הכתר לא הכתרת—כתבה לי במכתבה—בכל זאת הן מלכי אתה, ולשבת עמך יחד הוא חפצי האחד לעת כזאת. ולחוסר פרנסה אל תדאג, כי רחיים על צווארך עוד אינן, ולא לעולם רזון.

נערתתי לבקשתה, אך בתנאי כי אחר החג אסע שנית לבקש פרנסה. בעת אשר ישבתי בלי עבודה, הציגו לפני ממקומות שונים לקחת על שכמי משרת שוחט, אך אנכי באחת, כי לא אשוב עוד אל המלאכה הזאת, אשר מאסתיה בכל לבבי ובכל נפשי, אף אם יהיה עלי לאכול פה פעם אחת בשני ימים מחוסר פרנסה.

בנסעי הביתה פגשתי על התחנה סימפרופול את הטוחן אשר עבד לפני בבית הרחמים של יעקב בעלי מלפנים. ובספרי לו על דבר מצבי, נתן על ידי מכתב לאחיו, גם כן טוחן בבתי רחיים גדולות בברדינסק, לעשות למעני ככל אשר יוכל ולספחני אל אחת הכהנות בבית הרחיים אשר הוא הטוחן הראשי שם. ואגמור בלבי לנסוע תיכף אחר חג הפסח בברדינסקה ולנסות דבר אל האיש ההוא.

את חג הפסח חגתי בבית אבות איידל. ואם איידלהחלה לחשוד בי כי חולה הנני. ותאכילני ותלעיטני בימי הפסח כאשר ילעיטו אווז העומד לשחיטה. באחד הימים, כאשר הציגה לפני על השלחן מאכל רב שדי היה בו להאכיל ששה אנשים שצמו הפסקה, ותבקשני לאכול עוד ועוד, אמרתי לה: —חמותי! כפי הנראה לחולה תחשביני ותחפצי להבריאיני; לכן דעי לך כי בריא ושלם הנני גם בגופי, גם ברוחי.

אחרי הדברים האלה רפתה יד חמותי מעלי ותחדל מלהלעיטני.

אחר חג הפסח חפצתי לנסוע בברדינסק, אך הכסף אזל מכיסי. בימים ההם נמצא איש אחד במושבה אשר חפץ להציב שלש מצבות על בית הקברות. אבנים היו לו מן המוכן אך חוצב לא מצא במושבה. לקחתי על עצמי את המלאכה הזאת ובמשך ימים אחדים עשיתי להפליא. בעד המלאכה קבלתי חמשה עשר רובלים, ובכסף הזה שמתי דרכי בברדינסקה בעגלות טעונות חייטים, אשר הובילו בני המושבה לעיר הזאת למכירה.

בבואי אל בית הטוחן אשר אליו היה בידי המכתב מאחיו, הובילני והציגני לפני אדוניו. האחרון אמר לי, כי לדאבון לבו, אין כל משרה פנויה עתה למעני. ביראי פן אשאר בדרך בלי פרוטה

לפורטה, בקשתי מאת הטוחן כי יספחני אל אחת הכהנות בהעבודות הפשוטות כעובד שכיר בשכר אשר יקוב, כי עוד כוחי במתני לעשות בכל עבודה קשה.

— אבל בבגדיך אלה — ענה הטוחן — הן לא ירצה בעל התחנה לקבלך — אוכל להחליפם באחרים — ענית.

— עשה — ענני — ואז נראה מה לעשות.

יצאתי השוקה ואקן לי כתונת עבה ומכנסי בד ומצנפת פשוטה, הכל כאשר לכל ברובלים ומחצה, ואבוא אל בית הטוחן. הוא שחק מטוב לב, כי פני נהפכו לפני אחד היחפים אשר זה עתה יצא מבית הסוהר. למחר ספחני אל אחת העבודות שאינן קשות ביותר בטחנה. בעל הטחנה, אשר תמול הייתי בביתו, לא הכירני, ואעבוד את עבודתי זאת משך חודש ימים. במלאת לי הימים האלה אמרתי לעזוב את מקומי. החלפתי שמלותי ואמכור את בגדי המלאכה אשר לי ברובל אחד ואבוא על שכרי לפני אדון הטחנה.

— מה אדוני דורש? — שאלני בעל הבית כי לא הכירני תיכף.

— שכר חודש אשר עבדתי. — ענית.

— ואיפה עבדת? — הוסיף לשאול.

— אצל המשפך. — ענית — להסיע את השקים ולתפרם.

— האם אינך האיש אשר ביקש ממני משרה לפני חודש ימים? — שאל, ויתמה.

— כן הדבר. — ענית — ובראותי כי לא נענית, וכסף במה לנסוע הלאה לא היה בידי, חחלפתי שמלותי ואעבד אצלך עבודת עבד. ואתה הואילה נא הבה את שכרי ואלכה.

— ואנה תסע מפה? — שאלני.

— למריאופול. — ענית.

— יען כי, כפי הנראה, איש ישר הנך — הוסיף בעל הטחנה. לכן אתן לך מכתב להאדון חרז'יב, אשר במריאופול, והוא בודאי ימצא למענך ענין לענות בו, כי לפני חודש ימים שאלני אם לא אדע איש כמוך הנחוץ לו מאוד.

— רב תודות לך, אדוני — ענית.

קבלתי שכרי שלשים רובלים ואת המכתב לחרז'יב, ואשים דרכי דרך הים למריאופול בשכר שבעים אגורות במחלקה השלישית. ואף כל האניה אשר בה נסעתי לא עלתה שמים ולא ירדה תהומות כאשר קרה ליונה, בכל זאת קשתה עלי הנסיעה הראשונה הזאת דרך הים. ואהי כאיש שותה שיכור המתגלגל בקיא. ובכל זאת באתי בשלום מריאופול ביום השני אחר הצהרים.

אצל חרז'יב עבד בעת ההיא בתור סוכן לעניני קמה אחד מיוצאי מִזְרִיץ' איש זקן וחכם אשר ידעני מפי השמועה; ובשנה השלישית לבואנו אל המושבה גרנו בביתו, כי אשתו היתה עוד במושבה והוא ישב כל ימיו בעיר. סרתי אל ביתו; ויקבלני בסבר פנים, אף הלך אתי ויצניני לפני אדוני. לדאבון לבי אחרתי גם פה את המועד ומקום פנוי לא נמצא בעדי. "בן-ארצי" זה יעצני לנסוע בכמוטה אל אחד ממכיריו, צעיר אחד אשר נתעשר בימים האחרונים על ידי אשר קנה הר גדול בדמים מועטים ופחמי אבן מהמין היותר טוב נמצאו בבטן ההר למכביר, ומעת אל עת יפתח מכרות חדשות ו"אנשים" נחוצים לו. נסעתי בכמוטה ובאתי שמה יומים לפני חג השבועות.

באתי אל בית האיש בעל מוכרי הפחמים ומסרתי לו את מכתב מכירו. וישאלני איזו משרה אוכל לקבל על עצמי. בקשתי לחשוב לפני את כל המשרות אשר למשרתיו השונים ואז אגיד לו איזו מהן אוכל לקבל על עצמי. הוא חשבן לפני לאחת אחת ורק משרה אחת מצאתי אשר

הנני יכול לקבל על עצמי. "לדאבונ" – אמר לי – "אין משרה כזאת פנויה עתה בכל המכרות אשר לי", יצאתי מעם פניו בפחי נפש, ואשוב לבית מלוני. ואומר לנסוע הלאה; אך לעשות דרכי בחג השבועות לא חפצתי, ולכן החלטתי לדחות נסיעתי עד אחר החג.

אם יהודי ערי קרים לא יצטיינו בידיעתם הרבה בחכמת ישראל וספרותו, עיר בכמוט, אף כי בפלך יקטרינוסלב נמצאת, עולה על כולנה בדבר הזה. ובימים ההם היו כל יושבי העיר פשוטים וגסים. גם רב העיר ושוחטיה היו אנשים הראוים למשרותיהם רק שם ובעת ההיא¹. בכל העיר היה רק בית-כנסת אחד לא גדול מאוד אך יפה, וחזן מטיב נגן עם להקת משוררים שרתו בו. בית-הכנסת הזה עמד ריק כל ימי החול. ורק בימי שבת התפללו בו, ובימי מועד היה מלא מפה לפה. בחצר בית-הכנסת נמצא גם בית המדרש. קראוהו בשם זה לא מאשר ישבו בו אנשים ועסקו בתורה, אך כדי להבדילו מבית-הכנסת אשר היה קטן מהכיל את כל הבאים להתפלל בימים הנוראים. מלמד זקן אחד היה שם אשר ידע לקרוא בתורה, והוא היה הקורא גם בבית הכנסת גם בבית המדרש. ויען כי בבית המדרש הקדימו להתפלל תמיד לכן היה ספק בידו לקרוא בשניהם.

ביום הראשון לחג השבועות חלה הקורא התמיד. בבית המדרש עוד נמצא איש אשר יכל לקרוא על ידי מקריא מתוך החומש, אך בבית הכנסת גם "יכל" כזה לא נמצא בעת ההיא. בבואי אל בית הכנסת התיצבתי אצל הפתח עטוף בטליתי כאיש עובר-אורח, אשר איש לא ידעהו.

כאשר הוציאו ספרי התורה והעולם הבימתה, חיכו כרבע שעה לקורא בתורה ולא מצאו. הגבאי לא ידע מה לעשות. בראותי זאת, פניתי אל איש אחד אשר עמד אצלי ואומר לו: אמור אל הגבאי כי איש עובר-אורח חפץ לקרוא בתורה אם ירשו לו. כעבור רגעים אחדים ניגש אלי הגבאי ויבקשני לעלות הבימתה ולקרוא.

אך גמרתי את קריאתי, ניגש אלי השמש ויאמר לי: האדון זסלבסקי, אשר היית בביתו לפני החג ביקש אותך לבוא אל ביתו באסרו חג השבועות, כי דבר לו אליך.

הבנתי כי האדון זסלבסקי לא לעסוק עמי בתורה יקראני אל ביתו אף גם לא ללמד לקח לבניו יבקשני, כי הוא עודנו צעיר לימים ורק ילד בן שנה לו, ולכן עשתה לה תקותי כנפים, כי בעוד יומים אקבל משרה נכונה ואז אוכל לקחת את ארוסתי אלי, ולהיות איש מאושר בארץ. כפי הנראה כך גזרו עלי משמים כי אהיה שמח וטוב לב ביום מתן תורתנו ולבלי אצטער הרבה, ואקבל שכרי בעולם הזה כדי לטרדני מהעולם הבא.

בבואי אל בית זסלבסקי קבלני בכבוד ויבקשני אל השלחן לאכול אתו את ארוחת הבוקר, וישאלני למעשי בעבר. ואגיד לו בהתגלות לבי כי לא עסקתי בשום דבר מלבד עסק התבואה, אך הנני מקווה כי אם יתנו על ידי עסק אחר, אם אך אבין כי אוכל לנהל, יפיקו בעלי רצון ממני. הוא ביקש אותי לחכות כשבועים, לפי שבדעתו לחכור עוד מכרות אחדות ואז יתן לי משרה ראויה בשכר נכון. הציע לפני לקחת מידו, אם נחוץ, סכום כסף להוצאותי. בידעי כי לא

¹ מספרים כי כאשר שלחו יושבי בכמוט אל הרבי מליבוויץ' ר' שמואל, לבקש כי יבחר למענם רב; אמר להם כי ישלח רק את ר' זלמן ש'. אחד ממקורבי הרבי שאלו: ומדוע רק אותו? על זה ענה לו הרבי: לפי שאינו חכם גדול ולכן הנני מובטח בו כי לא יתחמץ (סיפרו לי בשם בנו של הרב מבכמוט).

דבר נקל הוא למצוא משרה ראויה, הבטחתי לו לחכות, אך כסף מאנתי לקחת מידו עד אשר אדע כי משרתי נכונה ביד.

שבועים חכיתי. בין כה וכה אזל הכסף מכיסי ולא נשאר בידי רק כדי הוצאת הדרך ליקטרינוסלב. בבואי אל בית זסלבסקי בפעם האחרונה הגיד לי כי לא עלה בידו לחכור את המכרות אשר אמר, ולכן איננו יכול לעשות למעני דבר. אך אם ברצוני לנסוע ליקטרינוסלב, אז יתן לי מכתב למכרו, סרסור ראשי באחד מבתי המסחר הנדולים לתבואה ו"מצודתו" פרושה גם בקרים, לספחני אל אחת הכתונות בבית המסחר ההוא.

נסעתי ליקטרינוסלב עם מכתבו של זסלבסקי, ובידי לא נשארה אף פרוטה אחת. סרתי אל בית מלון ממדרגה התחתונה שבתחתונות, ואחל לשוטט בחוצות העיר לבקש לי איזה מכיר או מודע אשר יוכל לעזור לי למצוא איזו עבודה. סרתי אל בית האיש אשר אמר לי זסלבסקי עם מכתבו בידי. האיש ההוא היה כבן שלשים, קומתו בינונית, זקן קצר ושחור כפחם יסובב את סנטרו. עיניו השחורות רצו הנה והנה בחוריהן מבלי מצוא מנוחה אף רגע. ממבטו הראשון אשר אצל לי, הבנתי כי מאיש זה לא אושע. חפצתי לשוב על עקבי עוד טרם אמסור לו את המכתב, אד משום דרך ארץ מסרתי לו. אך קרא בו שתיים שלש דלתות, אמר לי:

—הן קרימי אתה, וגם שם יש לנו סוכן ראשי, ואליו עליך לפנות.
—יסלח לי, אדוני—עניתי—לא לשאול עצה באחי עם מכתבי זה. אדוני יודע, אדמה, כי בשעה שימצא איש ביקטרינוסלב לא יוכל לאכול בקרים. ויען כי מבין ריסי עיניך הכרתי את תשובתך טרם תשמיעני אותה. לכן אינני חפץ להיות עליך למשא.
השתחית—ואצא.

בשובי לבית מלוני פגשתי איש צבא אחד ואכיר בו אחד מבחורי הוליפולה. שמחתי מאוד בראותי אותו וגם הוא שמח לקראתי, וישאל למעשי. סיפרתי לו את כל המוצאות אותי, ואבקשהו להלוות לי עשרה רובלים למען אוכל לעשות את דרכי קרימה. וליתר עז בנידון אניח תחת ידו למשכון את טליתי החדשה אשר נתן לי חותני ביום החתונה, כי הוא הבגד האחד אשר אוכל להיות בלעדיו עד אשר יעלה בידי להשיב לו את כספו. הצעיר נעתר לי. אז אמרתי לו כי עלי לחכות שנים, שלשה ימים, כי כתבתי מכתב לאחות אשתי לסימפרופול, ואבקשה לשלוח לי את הסך הזה. ואם אקבל את הכסף ההוא, אז לא אלוה ממנו.

בבואי אל בית מלוני הנחתי את טליתי בשק קטן. ואכתוב על גבו את כתובתי לסימפרופול, למען לא יהיה על המלוה להטריח עצמו בדבר זה אחרי אשר יקבל את כספו, ולמען לא יחמיץ את משלוח הטלית תיכף. אך עמלי היה למותר, כי למחר קבלתי הזמנת בי-הדאר לקבל עשרה רובלים. קבלתיים, ואסע קרימה, ואת טליתי הוצאתי מבית הסוהר אשר שמתיה בו.

בירדי אל התחנה ד'נקוי, מצאתי את שלום ומשה אצל התחנה ויבקשו אותי להשאר אצלם ליום תמים כי דבר להם אלי. ואשאר.

[42] חיי משפחה

שלום ומשה הציעו לפני לשוב לעבוד אצלם בשכר ארבעים רובלים לחודש עם חדר ושלחן ערוך. ואאות להצעתם בתנאי, כי יום אחד בשבוע אהיה חפשי לנפשי, לנסוע סימפרופולה, והצעתי נתקבלה. אף שלמו לי מראש בעד חודש אחד. עשרה רובלים. שלחתי לאחות איידל לתשלום הכסף אשר שלחה לי ליקטרינוסלב, ושלשים—לאיידל, ואבקשה לבוא תיכף

לסימפרופול. אחות איידל הציעה לפני לגור בביתה עם איידל. לו גם לא בחינם, אך אנכי בידעי כי אצל קרובים אם יתנו חדר אפילו בשכר, יחשבו אחרי כן את הדבר לחסד, ואני חסד לא חפצתי, מאנתי בזה. שכרתי לי חדר עם הסקה וחמין בשכר חמשה רובלים לחודש, קניתי לי כלי-בית פשוטים: שלחן—בעד רובל ועשרים, שני ספסלים—ארבעים ארבעים אגורות הספסל, ערש בדול—ששה רובלים ועוד דברים קטני הערך. את שאר הדברים הנחוצים הנחתי כי תקן איידל בבואה, כי בהם היא בקיאה יותר ממני, כי בעלת-בית בקיאה היא.

אחרי שבועים עברה איידל דרך דז'נקוי לסימפרופול. ותיבא אתה מכלי בית ככל אשר יכלה בעד שני אנשים. ויהפך חדרי זה לגן-עדן לפני. עודני זוכר את הסעודה הראשונה אשר אכלתי בחדרנו הקטן, על שלחנו הפשוט, הסעודה הקטנה מעשה ידי איידל, היתה בעיני כסעודת שלמה בשעתו. ונהי בעינינו אנשים צלחים ומאושרים אשר אין על עפר משלם. בכל ערב שבת הייתי בא סימפרופולה, ובמוצאי שבת הייתי שב דז'נקויה. כה עברו עליו תשעה חדשים.

בבית שלום ראיתי כי הוא ושותפו החלו לחשד זה את זה בעולם, אך כי מסחרם הלך הולך וגדול. כל אחד מהם דרש ממני כי אשיג על שותפו. הדבר הזה היה לי למורת רוח. הבינותים, לכל אחד בפני עצמו, כי לא למבקר לקחוני אל ביתם, אך למשרת; ואת אשר תדרש משרתי זאת, הנני ממלא על צד היותר טוב, ולנקר באשפה לא אחפץ. הדבר הזה, כמובן, לא הפיק רצון משניהם. מקץ תשעה חדשים לשבתי בביתם, נפלה מריבה גלויה ביניהם. וזה הדבר: הם בנו להם אמבר גם אצל התחנה קורמן, והושיבו בו את אחי שלום הקטן ממנו לסחור על חשבונם. בעיני משה לא ישרו החשבונות אשר היה שולח להם אחי שלום, ולכן חפץ להדיחו ממשמרתו. ועל כי לא יכל להעזי ולאמר כי אחי שלום חשוד בעיניו, אמר כי לא יחפץ להמשיך מסחרם בקורמן על חשבונם, ויעלהם להשכיר האמבר לכל המרבה בשכרו. ומשה אשר ירא פן ישכור שלום את האמבר בעד אחיו על שם איש זר, הציע בעדו שש מאות רובלים לשנה, שכר גדול לפי ערך הזמן ההוא, וישאר האמבר למשה.

בעת ההיא הודיעו לי בעלי כי עלי לעזוב את מקומי, כי כלתה התבואה מן השוק ואין לי ענין לענות בו אצלם. ויען כי חיינו במשך תשעת החדשים בזהירות נמרצה, לכן עלה בידינו לחשוך מעט כסף לחיות בו במשך שלשת החדשים אשר נשארתי בלי משרה.

משה הציע לפני לעשות שותפות עמו בהמסחר הקורמני: הוא יתן את האמבר, אני—את טרחתו בקבלת הסחורה ומסירתה, ועוד שותף שלישי אשר יניח בעסק שש מאות רובלים. ויען כי סכום כזה היה קטן, אפילו לפי ערך המסחר בימים ההם, ניאות בעל אחות איידל להניח גם הוא ארבע מאות רובלים בהעסק, בתנאי כי יקח מחצה מהרויח אשר יעלה על חשבוני.

הענין נגמר באופן כזה: השותף אשר נתן שש מאות רובלים יקבל מחצה מכל הרויח אשר יהיה מהעסק ומחציתו השניה—תחלק ביני ובין משה חלק כחלק. מחלקי אני, עלי לתת לגיסי המחצה. על העסק לשלם בעד האמבר שש מאות רובלים. שלש מאות מהם יקבל משה ושלש מאות—אני. נמצא כי בחלקי עלה רק מעט יותר מחמישית הרויח מלבד שלש מאות הרובלים דמי שכירת האמבר. ובכן נעשיתי לסוחר בפני עצמו. כבד היה לנו הדבר הזה, כי, כפי אשר הזכרתי, כל הסוחרים, הקטנים עם הגדולים, פזרו כסף רב דמי קדימה לאכרים, ולכן בעמל רב עלה בידי שותפי בעל הכסף, אשר הוא היה גם הנוסע, לקנות תבואה. ולספסר לא היתה לנו היכלות, כי די כסף לא היה בידנו, ולכן נאלצנו למכור תיכף ביום קנותנו. בכל זאת נתן לנו המסחר הזה גם מעט פרנסה. ויען כי גם מדמי שכירות האמבר עלה בחלקי חלק הגון, לכן חיינו במשך החורף, אם לא בהרחבה, אך מבלי לרעוב ללחם.

השותף בעל הכסף היה איש גס ופשוט מאוד. נוסף לזה איש עצל וגא. רבות סבלתי ממנו אך לא יכולתי להושיע מאומה. על כל אלה ילדה לי אשתי בחודש כסלו בשנה ההיא את בני בכורי, ולכן מוכרח הייתי לשאת את הרחיים האלה על צוארי ולחשות. קודם פורים הציע שותפי זה לפני, כי יסע צפונה להביא תפוחי אדמה למסחר. הדבר ישר בעיני כי המסחר הזה היה טוב מאוד בימים ההם, בעת הזמיר אשר הסחורה הזאת נחוצה מאוד לזריעה. אך העדותי בשותפי כי ישתדל להביא את הסחורה עד הפסח; כי עם תעבור עת הזריע—נאבד כספינו בענין רע. הוא נסע ויקח את כל הכסף המזומן אשר היה בידינו; אך את הסחורה הביא לחג השבועות. מובן הדבר כי כל כספנו הלך לטמיון, ועלי היה לשבת בקורמן עד ראש השנה תרמ"ח, ולמכור את הסחורה במחיר עשר אגורות הפוד, וגם זה לא במזומן אך בשטרי חוב לשנה תמימה. את שטרי החוב מסרתי ליד גיסי חלף ארבע המאות הרובלים אשר הניח במסחרנו. הוא התחכם לתבוע גם ריבית בעד כספו. ולפי שלא בריבית נתן לי את כספו אך לחלק מן הרויח, ורויח הן לא היה, כי עוד נשארת חייב למשה דמי שכירות האמבר אשר אכלתי מהם במשך השנה—לא חפצתי לשלם ריבית. הוא ביקש לתת לו שטר חוב על הריבית, אך גם בזאת מאנתי. בראותי כי רעה נגד פני, כי שנת תרמ"ז היתה שנת רזון זעומה והאכרים לא קבלו משדותיהם אף את הזרע אשר זרעו, יעצתני איידל לנסוע אל המושבה ולשבת שם כל ימי החורף תרמ"ח, אך בזה לא חפצתי. נעתרתי לה רק בזה, כי היא עם הילד תסע להוריה בתור אורחים ואני אשאר לבדי בסימפרופול.

בבית גיסי לא יכלתי לשבת מפני הריב אשר נפלה בינו וביני בדבר הריבית, ומלבד זאת בחרתי לרעוב; מאכל לחם חסד בבית אחד מקרובי אשתי, ולכן היה עלי לבקש בית לשבת בו. חשבתי את כל הכסף הנשאר בידי אחרי נסוע איידל, ואמצא כשלשים רובלים. ולפי שעלי לשבת עוד כששה חדשים בלי פרנסה, החלטתי להוציא את כספי באופן כזה אשר יספיקו לי לכל העת ההיא, ולכן לא הוצאתי יותר מחמש עשרה פרוטות ליום. מחיר הארוחה באכסניה עברית היתה חמש ועשרים אגורות. ולכן הייתי קונה בכל יום רק חצי הארוחה בעד שתיים עשרה אגורות. ויותר מפעם אחת בכל יום לא אכלתי.

בימים ההם נתקבל לחזן בבית המדרש הגדול בסימפרופול רווק מטיב נגן ולמדן גדול, אחד מבני הישיבה בוולוז'ין, שלמה שמו. נתוודעתי אליו ונאהב איש את רעהו אהבת אחים. הוא היה גם משכיל נכון. וביתו מצאתי ספרים רבים למקרא. הוא הציע לפני לגור אתו יחד, כי יחיד הוא וחדרו גדול. את הצעתו קבלתי. מהיום ההוא והלאה הוטב מצבי מעט כי בכל יום הייתי קונה לי גילדני דבי גילי¹ הנמצאים לרוב בחופי ערי קרים ומחירים היה מצער—שני פונדים בעד אגורה אחת, צליתים בתנור ואעש לי מהם מטעמים שונים. ובדבר הזה עלה בידי לקמץ עוד יותר את הוצאותי ולבלי לרעוב.

עוד מימי החורף נראה כי בשנת תרמ"ח יהיה שובע גדול: כל ימי החורף ירדו גשמים מרובים. אף שלג רב בחדשי טבת ושבט, ואחרי הפשרת השלגים הרוו המים שנית את הארץ. ויען כי בקרים יזרעו רק חיטי חורף ובמשך ימי החורף הכתה התבואה שורש למטה, לכן יכלו להגיד מראש כי במשך ימי האביב תעשה התבואה פרי למעלה, אף אם לא ירדו גשמים מרובים. אחרי הפסח ירדו גם הגשמים בעתם ויהי שובע גדול בכל ארץ קרים. בתי המסחר הקטנים עם הגדולים פזרו כסף רב בין האשכנזים עובדי האדמה אשר צרכיהם היו מרובים, מפני הבצורת בשנה העברה, ומפני ההוצאות הגדולות לאסוף את תבואותיהם הביתה בשנה הזאת. לכן הכינו בתי המסחר את עצמם לעבודה מרובה מאוד.

דגים קטנים ונקראים בקרים: "חמסא".¹

בקשתי את משה כי יציע לפני הסוכן על בית המסחר הגדול הקונה ממנו את כל סחורתו, לספחני אל אחת הכהנות. והפעם עלה בידו הדבר בנקל מאוד. ובראש חודש אייר קבלתי ידיעה מבית המסחר כי הנני נחשב לאחד ממשרתיו על התחנה קורמן מיום הראשון לחודש יולי. את משכורתי לא הגידו לי. אך לפי כשרונותי—תנתן לי משכורתי.

הסוכן הראשי בבית המסחר ההוא היה איש צעיר לימים, יודע ספר, אחד מבני ליטא אשר נדדו לקרים. והסרסור הראשי היה איש קרימי, אך גם הוא איש משכיל אשר למד הרבה בימים מקדם. מנהגי הסוכן הראשי היו כמנהג אלוף גדול מגזע האצילים הפולנים: בעברו מסבסותופול, אשר שם גרה משפחתו, עד קורמן, ובשובו—היה על כל המשרתים הקטנים עם הגדולים, אשר על התחנות השונות, לצאת לקראתו לקבל פניו ולספר לו מכל אשר יעשה בבתי המסחר השונים, לתת לו דין וחשבון מכל האכרים המבקשים משען כסף, וכנהנה מן הידיעות הנחוצות. ואוי לו להמשרת אשר אחר מהמועד או אשר לא יכל לתת לו מענה נכונה על שאלותיו אשר שאל, כי אז היה שופך עליו כל חמתו והיה מחרפהו כאחד הריקים. ויען כי אנכי בשבתי בסימפרופול לא ידעתי יום עברו, לכן הייתי הולך אל התחנה בכל יום פעמים לפגוש את המסע המהיר אשר רק בו היה עובר הסוכן בלכתו לקורמן ובשובו. את הדרך הזאת עשיתי רגלי; אך הן הסכן הסכנתי לדבר הזה מימי נעורי, ולכן לא התרעמתי על מדותיו של הקב"ה. פעם אחת בעבור הסוכן, שאלני:

—ומדוע לא תבקש לך כסף? האמנם עשיר הנך?

—יען לא אדע אם יתנו לי—עניתי.

—אבל הבקשה הן עוד לא תפשוט ידה אל הכיס—אמר הסוכן בבת-צחוק.

—"לא מעייל אינש נפשיה לספיקא"¹.—עניתי בלשון התלמוד, בידעי כי יודע-ספר הוא.

—אבל איך יוכל איש לחיות בלי כסף?—שאל הסוכן.

—איש לא יוכל, —עניתי—אבל משרת יוכל, לפעמים, באין ברירה.

—ולכן הא לך מאה רובלים. —ענני, ויושט לי חבילה בת מאה רובלים אחדים² חדשים, —אך מהיום הזה—הוסיף—יען כי עוד אינך מקבל שכר, לא עליך לבוא לפגשני טרם אקראך על ידי תלגרממה. ואם אקראך—תבוא אל התחנה על חשבון בית המסחר.

בשובי הביתה מששתי פעמים אחדות בכיסי להודע אם באמת חבילה יקרה כזאת נמצאת בכיסי או חלום חלמתי. ואז ידעתי כמה גדולים דברי חכמים האומרים: "אדם עשוי למשמש בכיסו כל שעה". אבל במה דברים אמורים—בדאיכא, אבל בדליכא—שאני. סיפרתי הדבר לשלמה רעי, והוא שמח בשמחתי. מהרתי ואשכור לי בית דירה בן שני חדרים וחדר מבשלים בשכר ששה רובלים לחודש, ואביא שמח את חפצי אשר היו חבושים וארוזים ומונחים בדר העצים אשר לבית שגרתי בו לפני שנה. ואשלח כסף לאיידל כי תבוא תיכף סימפרופול.

היא באה. לאושרנו לא היה כל גבול, כי הפעם קוייתי כי לא נפרד איש מרעהו לנצח; כי על דברת רבים, האיש אשר בא לעבוד בבית המסחר ההוא תחת השגחת הסוכן הזה, פרנסתו נכונה לפניו לימים רבים. צעירים רבים התקנאו בי, כי לא דבר נקל היה להספח אל בית המסחר ההוא.

ביום בוא איידל קבלתי תלגרממה מאת הסוכן לפגשו על התחנה סימפרופול. בפגשי אותו שאלני אם לא יזיקו הגשמים המרובים, היורדים יום יום, לתבואה. נחמתיו ואומר לו, כי אף

¹ האדם איננו מכנים עצמו לספק.

² בני רובל אחד כל שטר.

אם יזיקו מעט, עוד ישאר הרבה, כי השנה שנת שובע גדול אשר כמוהו לא יזכרו אף הזקנים החיים אתנו היום.

—הן הרשית לי לבקש ממך כסף,—אמרתי לסוכן—ולכן הרשני לבקש ממך עוד מאה רובלים כי אשתי באה והוצאותי נתרבו.

—האם בעל אשה הנך?—שאלני, ועל פניו נראה כענן.

—כן, אדני,—עניתי—והאם חסרון הוא? ואני עד כה אמרתי כי אשה תזיק רק לענין שידוך, אבל לענין קבלת התבואה וטעינתה, האשה אינה מעלה ואינה מורידה.

—לא כן. —ענה הסוכן—האיש אשר לו אשה ילדה, לא יוכל לתת את כל דעתו לעבודתו, כי יחשוב תמיד על דבר אשתו.

—כי עתה—עניתי—הרווק עוד גרוע ממנו, כי עליו לחשוב על דבר נשים רבות בשעה שהנשוי יחשוב רק על דבר אשתו האחת.

—אף כי הדבר מוטל אצלי בספק איכה יחשוב הנשוי—ענה הסוכן בשחוק—בכל זאת טוב דברת. —ויוציא מכיסו עוד חבילה בת מאה רובלים. ובמסרו אותה לי אמר:

—אם ככה טוב תקים כאשר טוב תדרוש—אקוה למצוא קורת-רוח ממך.

—אני הנני מ'הנאה דורשים—ונאה מקיימים".—עניתי—ואפרד ממנו.

בבואנו הביתה ובאכלנו את סעודת הערב בהרחבת הדעת—אמרה לי איידל:

—אמי שלחה לך את תודתה ממעמקי לבה על אשר קיימת את הבטחתך לברך אותה בנכדים ונכדות. ומאוד אהבה את בנינו זה.

—לא לפלא לי שמחתה, —עניתי—כי הנער, אף כי לא מלאו לו עוד שנה ומחצה ירוץ וידבר כאחד הגדולים.

[43] המלאכה מרובה

שני חדשים שהיתי עוד בביתי, ובראשון לחודש יולי נסעתי קורמנה. עבודה רבה עבדתי בשנה הראשונה כי התבואה רבתה. ומכל הכפרים אשר מסביב נהרו עגלות לאלפים אל האמבר אשר בו עבדתי. גם מהסוחרים הקטנים היה עלי לקבל את התבואה, ואנכי הייתי המשרת האחד בבית המסחר הזה בעת אשר בבתי המסחר האחרים, הקטנים מבית מסחרנו, היו ארבעה או חמשה משרתים למלאכה כזאת. עבדתי גם ביום, גם בלילה, וכמעט לא היה אף לילה אחד אשר בו הלכתי לישון לפני השעה השניה אחר חצות. אך עבודתי נעמה לי מאוד, לפי שהייתי האחד אשר השגיח על הכל, ולכן לא רבתי עם איש. וגם עם הפועלים העובדים, העוסקים בפריקה וטעינה, לא באתי לידי מחלוקת, אף כי כמעט כולם שתו תמיד לשכרה, ובדברים רכים' היו עושים למעני תמיד כל אשר דרשתי. פעמים רבות העירותי למוסר אזהרה על אשר יוציאו את כספם אשר ירוויחו בזיעת אפם על יין שרף, בעת אשר היו יכולים לחשוך מעט כסף ליום רע. מאוד דאבה לבי על אשר פקיד התחנה יעשקם, בשלמו להם פחות מהתקציב אשר קצבה פקידות המסלה בעד הטעינה, אך להושיע לא יכלתי, כי הדבר נעשה בפקודת הסוכן, ומי הקשה אליו וישלם?

¹ כלומר: בלי חרפות וגדופים רוסים ידועים, כנהוג בין המשרתים המשיגים על פריקה וטעינה בינם ובין הפועלים.

² אולי צ"ל וישלום או וישלום.

פעם אחת בשבתי כה על ערמת השקים ובהביטי על הטוענים בשעה שהיו רצים ועולים בכבש מן האמבר אל העגלה עם שקים בני חמשה פוד על גבם, שמעתי אחד מן הפועלים שואל את הפועל הראשי:

— אמור נא, אבקום, איכה יהיה כדבר הזה כי פקיד התחנה יקבל מפקודות המסלה רובל שלם בעד טעינת כל עגלה ועגלה, ולנו משלמים רק שמונים אגורות?
— האם בקרת איזה בית ספר מימין?— שאלו אבקום.
— בקרתי. — היה המענה.
— ואת כללי החשבון למדת? — הוסיף אבקום לשאול.
— גם עתה אדעם. — ענה הראשון.
— וכמה פעולות בחשבון? — שאל אבקום — התזכור?
— אזכור — ענה הראשון — חבור, חסור, כפל וחלוק.
— ולכן תדע — ענה אבקום — כי פקיד התחנה עושה "חבור" עם סוכן בית המסחר, ואחרי כן יעשו ביניהם "חלוק". ובאחרונה יצא מזה לפקיד התחנה — "כפל" ולנו — "חסור".

כל הפועלים שחקו לחכמת אבקום אבל לבי דוה לי, בראותי כי יודע הפועל כי יעשקוהו ולא יוכל להושיע.

— ובמה שנים לא היית בביתך? — שאלתי את אבקום פתאום.
— זה לי חמש עשרה שנה מיום עזבי את ביתי אשר בפלך אריאל. — ענה אבקום.
— ומדוע לא נסעת שמה כל הימים ההם? — הוספתי לשאול.
— האמת איך לך — אמר אבקום בקול איש מתוודה על עונותיו — כל כספי אשר הנני עושה בזיעת אפי ילך אצלי לטמיון, ואם ישארו איזה רובלים בסוף כל שבוע, אז ביום הראשון הנני מביא אותם אל בית המרזח ועד ערב לא תשאר מהם אף פרוטה. ובמה אוכל לעשות דרך רחוקה כזאת?

— שמעני, אבקום, — אמרתי לו — לו לעצתי תשמע. כי עתה אעשה לך ספר זכרון אשר בו אכתוב את כל עבודתך ושכרך במשך חודש ימים ועד תום החודש לא תקח מידי יותר מהנחוץ לך להוצאותיך היותר הכרחיות. ובכסף הנשאר, אחר עבור חדשים אחדים, תוכל לנסוע לבקר את ביתך. ואם תחלל משתות יין-שרף, אז אשתדל לפני סוכן בית-המסחר כי יתן לך למתנה מאה רובלים בעד עבודתך אשר הנך עושה באמונה.

— נסה! — אמר אבקום. ומקולו הכרתי כי איננו מאמין באפשרות הדבר.

עברו שלשה חדשים ולאבקום היו ארבע מאות רובלים על חשבוננו בבית-המסחר. בקשתי מאת הסוכן להוסיף עליהם מאה רובלים והוא מילא את בקשתי; ואבקום הלך לדרכו.

אך לא עברו שני חדשים ומכתב בא מאבקום. בו יבקש ממני לשלוח לו כסף להוצאת הדרך לשוב קורמנה. בשובו — סיפר לי, כי אך שב הביתה החל לשנות עם כל מכיריו הרבים, וכל כספו נשאר בבתי המרזח אשר שם; ועל כן נאלץ לבקש ממני כסף להוצאותיו. לבי דוה לי מאוד על העובד האובד הזה. אך באתי לידי מסקנא כי חולה הנהו מחלה אשר אין תרופה לה, ולכן לא נסיתי דבר אליו שנית.

בדבר אחד חשתי את עצמי לצלח ומאושר בכל עבודתי הרבה אשר עבדתי, כי לגנוב לא היה לי. אף גם לא יכלתי, כי המוכרים היו מביאים רק תבואה שקולה. ויען כי השנה היתה שנת שובע, לא היו האכרים מקפידים והיו שוקלים בעין יפה.

כפר אחד היה סמוך לקורמן, אשר נושב לפני שנה מאשכנזים צעירים. בתים ומגורות לא נבנו עוד בו ולכן הובילו בני הכפר את תבואתם ישר אלינו, מן הגורן אל האמבר. העת לא הספיקה להם לשקול את תבואתם בביתם, כי התבואה היתה רבה מאוד, ולהוסיף על הפועלים שהיו להם לא יכלו בעד כל כסף, ולכן מלאו שקיהם ארבע ארבע סאות, וככה הביאום אלינו. ויגשו אלי ויאמרו: "הנה תבואתנו כבדה, יותר מעשרה פודים משקלה בכל שמונה סאות, ואם כן, איפוא, בכל שק יש יותר מחמשה פודים. נסה נא משקל שק אחד או שנים מהם. וכי תמצא נכון לפניך—תקבל הכל בלי משקל. אתה תחשב לנו כל שק לחמשה פודים, והנותר—הננו נותנים לך במתנה".

נסיתי את המשקל הראשון וארא כי ישנה הכרעה גדולה בכל שק ואקבלם בלי משקל. הנחתים באמבר מיוחד למען אוכל אחרי כן, כאשר יהיה לי פנאי, לשקלם ולהשוות את כל השקים כי יהיו בני חמשה, חמשה פוד. ולפני הפסח, כאשר נתמעטה המלאכה בהאמברים, שקלתי את כל התבואה ההיא ואמצא נותר אלף ומאתים פוד.

החילותי לחשוב מה לעשות עם הנותר. להניחו בבית המסחר לא חפצתי כי הסוכן הן יקחם לעצמו. למכרו—יאמרו כי גנבתי, והנותר הן נתן לי במתנה. נתיציתי עם אחד ממשרתי בית מסחר קטן והוא ניאות לקנות ממני את הנותר ולשלם לי בעדו אלף רובלים, ועלי רק לתת לי שובר על שתי עגלות בנות שש מאוד פוד. ובקבלו את השובר—ישלם את הכסף. בעל בית המסחר הקטן נחשב לאחד מהסוחרים היותר ישרים בין הסוחרים הקטנים, ולכן לא היה לי כל ספק כי את כספי אקבל במועדו. אחרי קיבלו את השובר שילם רק החצי, והחצי לקח לעצמו. לצעוק לא יכלתי, כי דבר הנעשה בחשאי אין מוציאים בקולי קולות. שמתי יד לפה ואדום. ומאז באתי ליד הכרה כי הכשר שבסוחר תבואה, הוא גנב או קוביוסטוס. לפני ראש השנה תרמ"ט הדביקו מודעות על דלתי הבתים והאמברים, אף שלחו מודעות אל הכפרים כי ביום ערב ראש השנה, שני ימי ראש השנה, ערב יום הכיפורים ויום הכיפורים אל יהיו איש להביא תבואה אל התחנה למען יוכלו המשרתים, אשר כולם מבני ישראל המה, לחוג את הימים האלה במנוחה. גם לי ניתנה הרשות לנסוע סימפרופולה ולחוג בביתי. בקשתי מאת הסוכן לתת לי מעט כסף, כי למן היום אשר קבלתי את שתי המאות הרובלים לא לקחתי ממנו מאומה. —ומאין תדע כי עליך לקבל עוד כסף?—שאלני הסוכן—הן לא נקבתי עוד את שכרך. —יהיה איך שיהיה. —עניתי—אם אינך חייב לי—תנם לי כדמי קדימה כי הן בעצמך אמרת כי בלי כסף לא יוכל איש להיות. —ולכן דע, כי שכרך שמונים רובלים לחודש—אמר הסוכן—ומלבד זאת תוכל לקחת חיטים ולהביאן אל הטחנה הקרובה ולטחון קמח להוצאת ביתך ככל הנחוץ לך, אבל לא יותר.

ויתן לי מאתים רובלים, ואסע הביתה.

הסוכן הזה היה המוציא והמביא את כל עיני בית המסחר בקרים. הוא היה גם הגזבר, גם המנהל ספרי החשבונות. ולכן אף כי שכרו היה רק שלשת אלפים רובלים לשנה, לרכוש לו במשך שלשת שנות עבודתו סך יותר מששים אלף רובלים. איככה זה?—אין מקשין על מעשה שהיה.

גם הסוכן גם הסרסור הראשי כאשר כבר הזכרתי—היו שניהם בני תורה ולכן אירע לעתים לא רחוקות כי בהתרוכחם על איזה מאמר תלמודי או מילין דרבנן היו שולחים אחרי להכריע עם מי מהם הצדק. ואנכי הייתי בא עם תלמודי בידי ומראה להם זאת שחור על גבי לבן. ולכן כבדוני ואהבוני מאוד ואהי כבן בית אצלם.

בימים ההם החלו לרדוף באף את היהודים אשר התיישבו בקורמן אחרי צאת החק האוסר זאת הנקרא בשם: "חקי מאי", ובתוכם גם אותי. אך בפעם הזאת נצלתי בנקל, כי כל מכתבי אשר קבלתי מיום צאתי מהמושבה עד סוף שנת תרמ"ז היו שמורים אצלי עם מעטפותיהם, ועל המעטפות היו גם חותמות ביהודאור עם הימים, החדשים והשנים, והכתובת על שמי לדז'נקוי ולקורמן. ויען כי על-פי-הדין, היהודים אשר עברו מכפר לכפר עד יום השבעה-עשר לינואר 1887 הרשות להם להשאיר לגור באותו הכפר אשר מצאם החק הזה, לכן רשמו גם אותי בין הכשרים. חפצתי לקחת גם את אשתי ובני שמה, אך בית לגור בו לא מצאתי מן המוכן. בעל האחוזה אשר מעברה השני של התחנה נאיות לבנות למעני בית, בין יתר הבתים אשר בנה שם, אם אשלם לו שכר-דירה חמשה עשר רובלים לחודש. ועלי היה לחכות עד אשר יבנה הבית.

מעבר לתחנה נגעו נחלות שני בעלי אחוזות זו בזו, ורצועת ארץ היתה מפסקת בין האחוזה אשר עליה נבנו הבתים למעננו ובין פסי מסלת הברזל. ובראות בעל הרצועה כי בתים הולכים ונבנים על אחוזת שכנו, התקנא בו ויבן על גבול הרצועה כותל גבוה למען לא יוכלו גרי הבתים לעבור אל עבר השני מהתחנה, אשר שם היו בתי המסחר ועיקר הישוב. בכל זאת התיישבו שם יהודים רבים אף כי היה עליהם לסבוב את הכותל מהלך רב.

בבואי הביתה לראש השנה תרמ"ט מצאתי את בני בתי בריאים ושלמים ואחוג את שלשת הימים האלה בשמחה ובאהבה רבה, ואשוב קורמנה. כשלשה ימים אחרי כן קבלתי תלגרממה מאשתי כי ילדה בת, ואסע גם ליום הכיפורים הביתה. בבואי—מצאתי את איידל יושבת אצל השלחן ואוכלת. אמרתי אך צחוק עשתה לי איידל בהודיעה לי כי ילדה. בראותה את תמיהתי, צחקה מטוב לב, ותאמר אלי: לך נא אל המטה ותמצא שם "אשה קטנה". ניגשתי אל המטה וארא כי כן הוא, ואקצוף עליה בחיבה, ואבקשה לבל תעשה זאת, לקום מעל מטתה טרם יעברו שבעת ימים, למען לא תבוא לידי סכנה. היא שחקה לי ותאמר: ומה אוכל לעשות אם הנני בריאה ושלמה ולא אוכל לשכוב למעצבה שבעת ימים כמשפט.

עוד לפני שנתים ימים מהעת ההיא קבל משה אחי חפשתו מעבודת הצבא ויקח לו אשה בסימפרופול ויעש לו בית. לפני ראש השנה תרמ"ט נעלמו הוא ואשתו וילד בן שנה שהיה להם. אשתי סיפרה לי עתה, כי שמעה כי משה ובניו נסעו לארגנטינא ביחד עם משפחת אשתו. ולי לא הגיד, ביראו פן אפתחו לבלי יעשה זאת.

בימי חנוכה תרמ"ט נגמר בנין הבית למעני, ואביא את בני בתי קורמנה ונחיה חיים טובים, לפי השגתי. אף כי את עבודתי עבדתי יומם ולילה, ועתה נוספה לי עבודה לסבוב את הכותל המפסיק בין האחוזות או לטפס ולעלות על גבי הכותל לטפס ולרדת, בגנבה, בלילה, למען קצר לי את הדרך, בכל זאת השעות האחדות אשר היו לי למנוחה, המתיקה לי איידל ככל אשר יכלה. כל ימי חיינו המעטים בקורמן עברו עלינו כימת חתן וכלה: היא הבינה את כל הגה היוצא מפי עוד טרם השמעתיו, בישי בלילה ובהוציא לפעמים אנחה, מבלי משים, היתה קמה ממטתה, יושבת אצל מטתי, ממששת את ראשי ואת דופקי אם לא קרה לי איזה אסון. עד כי חשתי כי לא אוכל לחיות בלעדיה. את ביתה נהגה כבעלת בית בקיאה: החצר היתה מלאה עופות מעופות שונים, גם פרח קנינו למעננו; ואיידל בעצמה עשתה כל מלאכה בבית ובחצר, והכל בסדר נכון ובנקיון מיוחד, עד כי כל איש הבא אל ביתנו לא יכל להאמין כי אין שפחה או גם שפחות בביתנו.

ילדי הקטנים יפו וגדלו מיום ליום ויהיו לנו למשיבת נפש. בכל ראש חודש הזכירה לי איידל לשלוח אל אבי את דמי-חודשו והיא גם היא היתה מוספת משלה. בכל פעם אשר הזכירה לי

את ילדינו היתה אומרת ככה: בנך הבכור אמר אלי היום ככה. או: בתך הקטנה עשתה כזאת. ובשאלתי אותה: מדוע הנך אומרת: "בנך"? "בתך"? האם רק ילדי הם ולא ילדיך?

—נעים לי מאוד—היתה עונה לי—להזכיר בכל פעם כי ילדי—הם ילדיך.

—איפא למדת, לדבר ככה?—שאלתיה פעם.

—לבי למדני, ומוחי הסכים לזה—ענתה בענות חן.

אחר חג הפסח בא אבי לבקרנו. בידעי כי לא ינעם לאבי לראותני עובד עבודתי בימי שבת, בקשתי מאת הסוכן כי ירשני לבלי צאת מביתי ביום השבת למען לא אכאיב את לבב אבי. הסוכן מילא את בקשתי ויכתוב אל המשרת מהתחנה הקרובה, לבוא לעבוד במקומי ביום השבת הבאה.

בבוא אבי אל ביתנו, קבלה אותו איידל בכבוד הראוי. אף הלכה עמו אל החנות ותרשה לו לבחור בעד אחיותי ארג ומתנות ככל אשר יבחר. בביתנו התנהגנו, כל ימי שבת אבינו בו, כמו במושב: ליום השבת הטמינה איידל צ'ולנט וקוגל כאשר אהב אבי, והשתדלנו בכל מאמצי כחנו לבל ירגש אבי שום שינוי. גם כסף נתנו לו ככל אשר שאל. וכאשר סיפר לנו אבי, כי ישדכן לאחותי חתן הגון ועל אבי להפריז לנדוניא מאה רובלים, אמרה איידל כי נכונה היא לקמץ מהוצאותיה על עצמה ולתת את הסכום הזה. אמרתי, הן עתה תפיק איידל רצון מעם אבי, כי מה היה לה לעשות עוד ולא עשתה?

בשבתנו לשותות תה, בערב יום הפרד אבי ממני, שאלתהו איידל:

—הן חמי אמר, כי נשואי אהבה יהפכו אחר החתונה לשנאה; האמנם יאמר כבודו כי עתיד אברהם לשנוא אותי או עתידה הנני לשנוא את אברהם?

—עוד לא אכלת עמו עשרה שקים מלח. —ענה אבי—ולא חיית עוד עמו כל ימי חיך.

לדבריו אלה פרצו דמעות מעיני איידל ותבך בלי הפוגות.

אחר סעודת הערב נגשה איידל להסיק את התנור ולהכין בעד אבי צידה לדרך: תופנים שונים וצלי אש. נגשתי אליה ואשאל:

—איכה תוכלי להכין עתה מטעמים לאבי, אחרי כל הדברים אשר דיבר בערב הזה?

—האם למענו אכין?—ענתה—הלא רק למען הנני עושה זאת. ולמען, נפשי, הנני נכונה לבוא באש ובמים.

בהפרד אבי ממני, קראני הצדה ויאמר:

—הנה נא ידעת, אברהם, כי בעוד חודש או שנים תהי אחותך לאיש, ואשאר לבדי. והיוכל איש כמוני להיות בלי בעלת בית? הן כל ימי חייתי חיי משפחה. שאלתי את אייזיק ואת שמריה אחיך ויאמרו לי, כי בשום אופן לא יסכימו כי אשה אחרת תירש מקום אמם, אף כי גם גרה לא יתנו לי להוצאותי. ולכן החלטתי לשאול גם בעצתך, כי המשלם "סכום" עליו לחוות גם את דעתו—יאמר ההמון.

—יודע הנני, אבי, —עניתי—כי הבנים אשר תוכל להיות אצלם, לא יאבו זאת הם, והבנים אשר יאבו לאספך אל ביתם, תמאן אתה לשבת אצלם. ולכן זאת עצתי: בחר לך אשה הגונה לפי שנותיך ותבלה את ימך, אשר נשאר עוד לך, בחברתה. ואמי תמחל לך על כבודה, כי הן לא לזלזל בכבודה כונתך.

אבי, כפי הנראה, לא קוה לשמע מפי את המענה הזה, ולכן החריש ולא ענה דבר. ומשתיקתו הבנתי, כי דברי מצאו מסלות בלבבו יותר מדברי אחי.

לוינו את אבי אל התחנה, ונושיבהו בעגלה עם כל חבילותיו הרבות. אבי, אשר, כפי הנראה, התחרט על דבריו הרעים אשר דיבר לאיידל אמש, חפץ לתקן את אשר עות, ויאמר לנו בכלל: —מי יתן ודברי לא יתקומו, ותהיו שלמים ומאושרים כל ימיכם.

בשובנו הביתה פרצו הדמעות מעיני איידל ותבך כילדה קטנה. ואשאל אותה: —מה הנה הדמעות האלה? דמעות אבל או דמעות שמחה? ולמה תתאבלי ועל מה תשמחי? —רק דמעות שמחה. —ענתה איידל—ועל שתים אשמח היום: האחת—כי בבית אביר לב כאבך גדל האיש אשר נפל בחבלי, ואף-על-פי-כן איש ישר הוא. והשנית—כי עלה בידי להרך את לבו האבן של אבך, עד כי גם ברוך ברוך אותי לפני צאתו. —והוא אשר לבו לב אריה המס ימס לפני פיך הזב חלב ודבש כל היום. —ענית. —אך גם חלב ודבש אם יפלו על צחיח סלע ישארו מלמעלה ולא יהדרו אל תוכו—אמרה איידל, ותשחק.

כעבור חודש ימים קבלתי מכתב מאבי כי חתונת אחותי נועדה לשבת אחר שבועות. איידל שלחה לאבי משמה את מאה הרובלים לנדוניא ועוד חמשה ועשרים רובלים מתנת-הדרשה להזוג. ותאמר לי:

—זאת כל נקמתי אשר הנני יכולה לנקום באבך. ולו יכלתי, כי עתה מלאתי את ביתו כסף וזהב כי הכסף הן יענה את הכל, והאמנם לא יענה גם את אהבת חמי אל כלתו לו גם מאס בה לפנים?

—האמינה לי, יקירתי, —אמרתי לאיידל—כי אבי לא ישנאך, כי האמנם יוכל איש בתבל לשנוא אשה יפה וטובת שכל כמותך? אך אבי, ככל איש מחזיק בנושנות, ישתדל להציל את דעותיו, אף אם יראה כי פור תתפוררנה לפניו. הן ראית כי גם בעצמו התחרט על דבריו וזאת הלא תביני מדבריו האחרונים.

—אתה בעיניך הטובות לא תראה רע. —אמרה איידל—ולא לכל אדם עינים כעיניך.

[44] קפדה בא, וביקשו שלום—ואין

לפני ראש השנה תר"ן נסעה איידל אל המושבה לבקר את אבותיה. ובידעה כי אבי נשא לו אשה, כאשר הודיע במכתבו לפני חודש ימים, לקחה מתנות גם בעד חמותה החדשה. ותעש שם כשני ירחים. בשובה הביתה הביאה אתה גם את אחותי חקטנה, ילדה בת עשר שנים, לגדלה ולחנכה בביתנו, למען לא תגדל פרא כבנות המושבה האחרות. ותספר לי כי אבי נהפך לאחר. אף הודה לפני כי טעה במשפטו, ויבקשה לשכוח את כל אשר חטא נגדה בדבריו האחרונים, וכי הנהו רואה עתה כי צדק אברהם ממנו.

מי אשר לא ראה את איידל בעת אשר סיפרה לי את הדברים האלה, לא ראה אשה צלחה ומאושרה מימיו. היא נשקה את ילדינו, בכתה ושחקה כאיש אשר באה הצלחתו ממקום אשר לא פלל.

—עתה אראה—אמרה—כי עיניך הטובות לא יכלו לראות רע במקום אשר לא היה כל עיקר.

בימי כסלו בשנה היא לקח לו אחי איידל¹ את אחת מבנות הכפרים הסמוכים להמושבה לאשה. ויען כי לא היה לו ענין לעסוק בו בחורף ההוא, הבאתיו אל ביתי עם אשתי; מפתנו האכלנום אף מכספנו נתנו להם את כל מחסריהם עד אשר מצאתי למענו עבודה בסימפרופול. ואחר חג הפסח נסעה אשתו אל אבותיה, והוא—אל מקום עבודתו לסימפרופול. את זאת עשיתי בשביל איידל והיא עשתה זאת כאחות.

ביום ראש חודש אדר בשנה היא נולדה לנו עוד בת אחת. וכדרכה תמיד, ירדה איידל ממטתה ביום השני ללדתה ותחל לעסוק בצרכי הבית. כל תחנוני לבל תרד ממטתה עד עבור שבעת ימים, לא הועילו, באמרה: לשכוב בחיבוק ידים לא אוכל. ואף אמנם כל רע לא אנה לה. בריאה ושלימה צלחה ומאושרה היניקה גם את בתה זאת עד היום החמשה והעשרים לחודש אייר.

ביום הזה נתנה לי חופשה מעבודתי למשך חודש ימים. ויען כי זה שש שנים לא הייתי במושבה, לכן אצה בי איידל עוד ביום ההוא לנסוע אל המושבה לבקר את אבותינו. כל היום ההוא עסקה בהכנות לנסיעתי: אפתה, בשלה, כבסה. גם מתנות הכינה לאבותי ולאבותיה, והכל היה מוכן ומזומן לנסיעתי. בשעה הרביעית לפנות בוקר, בקומי להפרד ממנה, אמרה אלי: —ראשי יכאב לי מאוד.

—אם כן—אמרתי—אדחה נסיעתי ליום או ליומים.
—לא, אברהם,—אמרה אלי—אחר כל ההכנות אשר הכינותי, ואחר כי רק חודש אחד תוכל לעשות שם, אל תדחה את נסיעתך. ומכאובי הן יעבור כי לא הפעם הראשונה היא לי אשר הנני חשה כאב בראשי.
—לא,—איידל,—עניתי—אם אניחך חולה, לא תהי לי נסיעתי לעונג, כי בדרכי אדאג לשלומך.
ולכן כלה ונחרצה לדחות את נסיעתי עד אשר תשובי לאיתנך ותהי בריאה ושלימה כמקדם.

ממחרת היום ההוא גברה מחלתה עוד יותר. הרופא אשר ביקרה אמר, כי לא ידע עוד מה איתה; אך יען כי גדל הכאב והחום עלה עד לארבעים מעלות, הנהו מוצא כי הדבר בחזקת סכנה.

עבר עוד יום אחד ואחותי הקטנה חלתה את מחלת דלקת הריאה, ושני ילדי חלו את מחלת בהרות הילדים. ורק אני לבדי נשאיתי הבריאה האחד בבית, אשר עליו לכלכל את מחלת כולם. מסרתי את הילדה הקטנה למינקת, ולאחות איידל לסימפרופול הודעתי את כל הרעה אשר מצאתני, ואבקשה לבוא לעזור לי לסעד את חולי על ערש דוי ולהביא איתה עוד רופא אחד מומחה. אנכי דרשתי אחר רופא מבית החולים אמר בתחנה טגנש הסמוכה. ושלת הרופאים האלה טכסו עצה ויבואו לידי החלטה, כי מחלתה היא מחלת השושנה וממנה הויה דלקת קרומי המוח. ולחיות ממחלה כזאת, יקרה רק לאחד מני אלף; וגם אז תשאיר המחלה רושם עז על החולה אשר חלה בה, ועל הרוב יהפך להדיט גמור. אך טבע הדברים הוא, כי נקוה אל אשר נחפוץ, ולכן קייתי כי כל דברי הרופאים מהבל המה יחד. ועוד גם זאת: איידל היתה אשה גיבורה אשר לא רבות כמותה, והדבר הזה הוסיף לי תקוה על תקותי, כי עוד תקום מחליה.

שבועים עבדנו שלשתינו: אני, אחות איידל ואחיה, אשר באו גם הם מסימפרופול, בהפכנו את משכבי חולינו. אחותי והילדים הלכו הלך וטוב ומחלתם עברה, אך באיידל לא נראה כל שינוי לטובה, כי בכל הימים לא ירד חומה למטה מארבעים מעלות ודעתה לא שבה אליה.

¹ [נח ב"ר יהושע מורוזוב (נ' 1868 ונפ' 1932 או 1933).

בערב יום עשירי בסיון ניגש אלי הרופא, אשר לא מש ממטתה כל ימי חליה, ויאמר לי: החום ירד עד שלשים ושש מעלות ודעתה שבה אליה, ותבקש לראותך. ניגשתי אליה ואשאל אותה: —מה תבקשי, חיי רוחי?

—הנני הולכת למות..... לילדי לא אדאג.....
אתה אביהם..... אך אתה..... בידי מי תפול..... הדבר..... כיבוד מיתתי..... —הגידה בקול גוע. ולא יספה לדבר עוד. עיניה סגרו —ותמת.

כל חושי אבדו לי. ואת אשר היה אחרי כן לא ידעתי. אזכור רק כי בהיותי על בית הקברות, בקשתי קודם סתימת הגולל, לראותה. ובראותי את הודה הנהפך למשחית, כי בצקו פניה ויותר מחצי גופה, פרץ מעיני פרץ מים, עד כי גם לגמור את הקדיש לא יכלתי. ואנשים טובים לקחוני ויביאוני הביתה.

ישבתי על הארץ יחד עם אחות איידל ואחיה. ונחל לחשוב מחשבות מה לעשות עתה. מינקת בתי הקטנה הודיעה כי לא תוכל להוסיף להניק את בתי ועל כן עלי לבקש מינקת אחרת, דבר אשר כבד מאוד למצוא בתחנה. הצעתי לפני אחי איידל כי יסע אל המושבה וישכור לי מינקת מן העבריות אשר שם. ויען כי הדבר נחוץ ואי-אפשר להחמיצו, לכן יסע אחרי שלשת הימים הראשונים, מבלי לחכות עד אשר יעברו שבעת ימי האבל. נתתי לו די כסף להוצאות הנסיעה, להלך ולשוב, להוצאות המינקת, ושכרה בערך לחודש אחד. ואף כי כל כספי אשר חשכתי עד כה אזל לו על כלכל מחלת איידל ובני ביתי, לויתי הפעם מאת אחד ממכירי כי היה הדבר נחוץ.

כעשרה ימים עברו מיום אשר נסע אחי איידל אל המושבה, והוא עודנו לא ישוב. אמרתי אולי לא מצא גם שם מינקת או אולי לא תחפוץ המינקת לנסוע, ואחליט לבקש לי מינקת בסימפרופול, אך ביום העשירי בבוקר באה אלינו אשה צעירה לימים, מינקת מבנות המושבה ותספר לי כי אחי איידל בשונו הביתה סיפר זאת לאבי. אבי שכר את המינקת הזאת וישלחה אלי, ובמכתבו ידרש לשלם לה את הוצאותיה בעד העגלה המחכה לה בווסילובקה עד שובה. מלאתי את דברי אבי, ובתי הקטנה לוקחה אל המושבה.

גזרה היא שנגזרה על המת שישתכח מן הלב —אמרו חכמינו. ואף אם לא ישתכח המת כולה מן הלב —תקל הצרה בהמשך הזמן, בצרה שכבר הורגלו בה, אשר תקל מצרה שרק עתה באה. ובפרט במיתה אשר אי אפשר לתקן הדבר ולהשיבו אל מצבו הקודם. והדברים האלה כבר אמרם דוד המלך ואין עלי לשנותם. עברו ימי האבל, ויבאו שנית ימי מלאכה מרובה בעבודתי אשר עבדתי בבית המסחר. בהיותי כל היום עסוק בפריקה וטעינה, שכחתי גם את צרותי, אך בשונו בערב בערב הביתה, מצאתי את ביתי ריק מכל. אחותי הקטנה היתה בת אחת עשרה שנה, היכל יכלה לעסוק בצרכי הבית ולהשיג על ילדי הקטנים? ולמסור את חינוך ילדי בידי איזו שפחה לא יכלתי להסכים בשום אופן.

כעבור שלשה חדשים קבלתי מכתב מאת אחות איידל מסימפרופול. בו היא מציעה לפני לעשות דבר למען ילדי ולקחת לי לאשה את בת אחות איידל הבכירה, אשר מתה זה כחמש שנים ותעזוב את בתה נערה יפה להפליא, והיא עתה בת שמונה עשרה שנה. את הנערה הזאת ידעתי, כי פעמים אחדות באה אלינו לבקר את דודתה ותשהה אצלנו שבועות אחדים. אנכי לא הסכמתי לזה מפני שלא יכלתי להאמין כי נערה בת שמונה עשרה שנה תוכל למלא לילדי מקום

¹ [נח מורוזוב הנ"ל].

² [אחות איידל נקראה פייגא].

אמם, אף כי בני דודתה הם. ועוד זאת, כי יפה היא וקרנית. אמרתי כי אם גם תסכים להנשא לי, תעשה זאת רק על פי עצת אביה, אשר ימצא לנכון לפניו לשדך לבתו את מצבי הטוב ולא אותי, והמצב הן יוכל להשתנות, ואז מי יודע מה יהיה גורל ילדי, הזכרון האחד אשר נשאר לי מאיידל. ומלבד זאת הרגשתי בהנערה הזאת סימני קפדנות מרובה, ההיפך מאופיה של איידל השוקטה והנוחה לבריות. ולהקריב את אושר ילדי בעד נערה יפה—לא חפצתי.

עניתי לאחות איידל במכתב, כי עוד לא זרו ולא חבשו פצעי ממות איידל, ולא אחפוץ לקחת לי אשה טרם תעבור שנה וצערי יפוג מעט.

בכלל השתדלתי במכתבי להעיר אזנה ולבקשה כי לא תציע לפני את הנערה הזאת כי לא אמצא בה את האשה, אשר תוכל למלא לילדי את מקום אמם. במשך השנה השתדלתי לשלם לאיידל את חובתי האחרונה להציב לה מצבה על קבורתה. ואכתוב על המצבה את הטורים האלה:

פה בקבר תשכן, תנוח, מחלת השושנה גברה עליה,
אשה יקרה, אם נדיבת רוח; וכשושנה נקטפה בדמי ימיה.

במילים המעטות האלו הבעתי כל אשר בלבבי על איידל, את שתי המעלות היותר גדולות אשר תוכלנה להמצא באשה, לפי דעתי.

עברה שנה. קרובי איידל שלחו אלי קורמנה את הנערה היפה הזאת, באמרם: האמנם לא יפתה לב אברהם אל נערה ילדה ויפה כזאת? בבואה—אמרה כי שלחה במלאכות דודתה וכל קרובי איידל המתה לבקר את הילדים. ויען כי לא חפצתי לדבר עמה בבית בפני אחותי והילדים, בקשתיה לצאת לטייל עמי לפנות ערב. בלכתנו פניתי אליה בדברים אלה:
—הגיד נא האמת, האמנם רק לבקר את הילדים שלחוך הנה? ומדוע בחרו בך, נענעה בת תשע-עשרה שנה, ולא באה הדודה בעצמה לבקרם?
—הנני להגיד לך דודי את האמת:—ענתה הנערה, ופניה אדמו מעט—אבי ודודתי פצרו בי להקריב את ימי נעורי בעד ילדי דודתי המתה כי לפי דעתם מוטב לילדים אם תהיה בת אחות אמם המגדלת והמחנכת אותם מאשר יפלו בידי אשה זרה. ולכן גמרתי גם אני להקריב את הקרבן הזה בעדם.

—יען אשר לא כחדת האמת תחת לשונך—עניתי—הנני גם אנכי להגיד לך האמת כאשר עם לבבי: לא אבקש משום אדם להביא לקרבן את נפשו בעדי ובעד ילדי, כי מקרבנות כאלה על פי הרוב הוצאות רעות. עוד גם זאת: מעת הכרתיך ראיתי, כי נוחה לכעוס את. הדבר הזה אולי לא יזיק לך אם תנשא לבחור גדול ממך לשנה או לשנתיים, כי יפך וילדותך יחפו על החסרון הזה; אבל לקחת עליך את החובה להיות אם לילדים, לו גם יהיו ילדי דודתך המתה, לא תוכלי. עלי לקחת לי אשה אשר יהיה בכחה לקיים את חובתה לפי מזגה הרך ואופיה הנוח. גם מבלי כל קרבן מצדה. טוב לי להקריב קרבן מצדי אם לא תהי האשה ההיא יפה כמותך, כי הן בעד זכר איידל וטובת ילדיה, אשר גם ילדי הנם, הנני עושה זאת. ובי אבטח כי את קרבני זה אביא בתם-לבב ולא אתחרט עליו לעולם. כי אינני עוד נער בן עשרים שנה, אך איש בן שלשים ודעתי מיושבת. ולכן זאת איעצך: בשונך הביתה תגידי לאביך כי לא תחפצי לקחת על עצמך חובה גדולה כזאת, כי יראה הנך פן לא תוכל לקיימה, וחטאת לדודתך המתה ולילדיה. ואם יוסיף אביך לפתותך, לא תאבי ולא תשמעי אליו, כי הפעם הגדתי לך את החלטתי האחרונה אשר עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע.

שבנו הביתה. את סעודת הערב לא יכלה הנערה לאכול. כפי הנראה מלחמה איומה התלקחה בקרבה. ובקחתה את ברכת הפרידה מעמי, פרצו דמעות מעיניה, ותשק לילדי. ליונה אל התחנה ותסע סימפרופולה.

[45] אין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו

כספי' רב שמואל בר רב יצחק על ריש לקיש¹ שכשהיה מתחיל לדרוש בסוטה, היה אומר: "אין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו", שאלו בגמרא קושיא עצומה: איני! והאמר רב יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם יצירת הולד בת-קול יוצאת ומכרזת: "בת פלוני—לפלוגי"? אז תרצו תירוץ מספיק שאין להרהר אחריו: "כאן—בזווג ראשון, וכאן—בזווג שני". ושפתים ישק משיב דברים נכוחים! בעלמה ועלם יש איזה כח המושך שניתן בהם מעת יצירתם, והוא היא הבת-קול אשר תכריז: "בת פלוני—לפלוגי" בין אם ישו במצבם ובמעשיהם, בין אם רחוקים במצבם ומעשיהם כרחוק מזרח ממערב, כי הטבע אמר—ויהי, ואין כל בריה יכולה להתנגד לו, כי מי הקשה אליו וישלם? לא כן בזווג שני: כח המושך חלף הלך לו, כי רוח הולך ולא ישוב הוא, ורק מעשיו יקרבוהו ומעשיו ירחקוהו. למשל: לו הייתי לוקח לי לאשה את בת אחות איילד הילדה הזאת ועלי היה אחרי כן לסבול גם בעצמי מצער גידול בן, מה היו הבריות אומרות?—כך נאה לו, כך יפה לו! מעשיו גרמו לו, כי מכר את ילדי אשתו בעד בת אחותה. ולהיפך בלקחי אשה לפי מצבי ומעשי, ובביתי אין פרץ, אין יוצאת ואין צוחה, אז יאמרו הכל: אלה תולדות מעשיו, אשר בחר לו אשה לפי מצבו ומעמדו.

במשך שנת אבלי באו אלי הצעות שונות ממקומות שונים בדבר שידוכים, אך בין כולם לא מצאתי את אשר בקשתי. ביניהן היו בתולות יפות ועשירות, גם אלמנות וגרושות. בגרושה לא חפצתי מטעם: "זה הוציא... וזה הכניס". באלמנה-אולי חיתה חיי נחת מרובה בפני בעלה המת, חיים כאלה אשר לא יהיה בידי לתת לה. בבתולות ילדות ועשירות—מאנתי לקבל מהן קרבן, כי להנשא לאיש עם בנים מן המוכן לילדה יפה ועשירה, הוא רק קרבן למצבו ולמעמדו של האיש. לאחרונה הציעו לפני בתולה לא עשירה בת עשרים ושמונה שנים ממשפחה נכבדה ועליה אמרו כי מזגה רך ובעלת בית טובה היא. ואגמור בלבי לראות את האשה הזאת, לדבר איתה ולהוכיח אם באמת היא האשה אשר תוכל למלא לילדי את מקום אמם.

האשה הזאת היתה בימים ההם בעיר אריכו, אשר נסעה לשם מעיר מולדתה ייבפאטוריה לבקר את אחותה הגרה שם.² בשובה אחרי כן הביתה דרך קורמן, הראתה לי אחת ממכירותיה אשר שם, את האשה הזאת. ואסע בעגלה איתה יחד עד סימפרופול. בדרך התוודענו איש אל רעותו ונשוחח, מבלי אשר ידעה כי אני הוא האיש אשר הציעו לפני. בכל זאת, כפי הנראה, הבינה מדברי כי אני הוא. כי ברדתה מן העגלה שמעתי אותה אומרת אל אביה, אשר בא לפגשה, כי לפי דעתה האיש ההוא נסע עמה יחד. ממחרת היום ההוא נקראתי מאביה אל המלון אשר סרו שמה, ואלך לשוח איתה בגן העיר לפנות ערב.

סיפרתי לה בהתגלות לבי מכל אשר עבר עלי עד העת ההיא, וכי את אשתי המתה היתה אשה מאוד יקרה, וילדי יקרים הם לי מלבד כי ילדי הם, עוד גם יען כי ילדי אשתי הם. ולכן אם היא, כאשה מיושבת בדעתה, תוכל להבטיח כי תשגיח עליהם כעל בניה אשר יולדו לי ממנה, אז נוכל להוסיף לדבר בעינין זה. ובלעדי הבטחתה מוטב לשנינו להפסיק את דברינו בעוד מועד.

¹ (סוטה ב.)

² [Yevpatoriya]

—לו ידעתי בנפשי—ענתה אחרי חשבה רגעים אחדים—כי לא אוכל לעשות זאת, כי עתה לא הייתי מרהבת עוז בנפשי לתתך להראות אתי. ועוד גם זאת: הן אנשים זרים הננו ואיש ממנו איננו יודע את אופיו של חברו. ולכן, לפי דעתי—אם רק אנחנו נשתדל להפיק איש את רצון רעהו, אז לא יהיו הילדים לנו למכשול. הן הכל מודים כי קרבת איש לאשתו גדולה מקרבת אחות לאחותה, וילדי אחותי הבכירה גדלו על ברכי וכל פרץ וצוחה לא נשמע בביתה מעולם. ועליך הן לדרוש ולחקור על אודות אבותי ועל אודותי ולהתיישב בדבר, כאשר כן נוסף נעשה גם אנחנו. ולכן זאת עצתי: לעת עתה אין לנו לעשות שום קשר בינינו. נבוא בחליפות מכתבים ונוסיף להכיר איש את רעותו ואשה את רעה. ואולי בהמשך הימים תמצא לנכון לפניך לבוא לייבפאטוריה ותסור אל ביתנו ואז נראה אם לבחור או לחדול.

שבנו אל בית המלון ונבלה את הערב שלשתנו: אני, היא ואביה. אביה היה איש כבן שבעים שנה יודע תורה הגון וחכם גדול. הדרת פניו ענתה בו כי איש ישר הולך הוא; בדברי עמו הכרתי כי מצאתי חן בעיניו על כי בן תורה הנני ולכן חפץ כי נעשה איזה קשר, לו גם רק קבלת-קנין, אך הבת מאנה בדבר, באמרה: הן רק יום אחד עבר מעת אשר הכרנו איש את רעהו ולא עלינו לעשות דבר בחפזון, הן לא עסק מסחרי הדבר הזה, אשר באופן היותר רע יוכל אחד מן הצדדים להפסיד איזה סכום כסף, רק דבר שיש בו חיי נפשות, ויען כי מצדי רק נפש אחת ומצד הצעיר הזה—ארבע—אמור מעתה כי עליו לעשות מעשיו בהירות יתירה, ואינני חפצה כי תהי שום התחייבות מהצעיר הזה לפני, כי לאיש ישר גם דבר קל כקבלת קנין נחשב להן-צדק אשר לא יתנהו לבו לעבור עליו, גם אם ימצא כי הענין איננו נכון לפניו.

דבריה מצאו מסלות בלבבי. ונסכים שנינו לבוא בחליפות מכתבים.

—אך מי יהיה המתחיל?—שאלתיה.

—לפי חקי דרך—ארץ—אמרה—דרכו של איש לחזור על אשה. ולכן עליך להיות ראשון בכתיבה. יכלנו לעשות באופן אחר: אתה תבוא קורמנה מחר בערב, ואני לייבפאטוריה—מחרתים בבוקר, ונוכל לכתוב ביום השני איש מכתבו מבלי היות איש ממנו המתחיל, או שנינו נהיה המתחילים. אך חפצה הנני ללכת עוד הלאה: המכתב הראשון בין אנשים הבאים לעשות ביניהם עסק נכבד כזה, הוא אבן בוחן; ולי כלבתולה אשר לא היתה לאיש עודנה נקל יהיה להחל את חליפות המכתבים. והיו לך לאבן בוחן ולך נקל יהיה לענות, כי רק ההתחלות קשות.

מענה המוחכם הזה הפיק רצון ממני. ואשוב קורמנה בתקוה טובה כי הפעם מצאתי את אשר בקשתי בעת האחרונה.

כתבתי מכתב לאבי עוד טרם ראיתי את הנערה הזאת ואבקשהו להיות באריכו, לכשיוכל, ולהתודע להמושכת ולאחותה ולהגיד לי דעתו בענין זה על ידי מכתב. ובפירוש כתבתי לו: אף כי בפעם הראשונה לא שאלתי בעצתו, הוא רק לפי ששם היתה זוג ראשון, שנעשה על ידי הבת-קול. אך זוג שני הוא לפי מעשיו של אדם, לכן אשאל בעצתו. אבי השיבני כי ישתדל להיות באריכו, אך את דעתי לא יחווה, בראותו, כי טעה בפעם הראשונה. וכאשר לא הטעתי עיני אז, כך יקוה כי לא טעתי גם בפעם הזאת, ועלי לבלי לשאול בעצת אחרים. ובין השיטין הבלע לי, כי לא אוסיף שלוח כסף להמינקת עד אשר יכתוב לי.

על מכתב אבי בכיתי הרבה. אמנם אחר אבי את המועד הנכון, ויתודה עתה בשעה שעצמות איידל תבלנה בארץ. והשנית—הדבר אשר כתב לי לחדול משלוח כסף למינקת, עכר את רוחי עוד יותר, בהביני כי הילדה איננה עוד בחיים, ואבי לא כתב לי זאת בפירוש רק יען לא רצה

להושיבני שבעה ימים על הארץ. התאבלתי מאוד על גורל בתי האומללה; ואגמור בלבי למהר לקחת לי אשה למען הוסיף השגחה על שני ילדי הנשארים.

נסעתי לייבפאטוריה. ואחרי החקירה והדרישה המרובה באתי לידי החלטה לעשות את הצעד הזה. לראשונה חפצתי כי ניסע אל אחד המקומות אשר לא ידעוני להכנס שם לחופה בלי שאון; אך אחרי כן אמרתי, כי אין לי הרשות לדרוש כזאת מהכלה, יען בתולה הנה ולא לה לסבול מזאת כי אלמן הנני, ולכן הקרבתי לה גם הקרבן הזה. ונחוג את חתונתנו במסיבת רעים ובקרואים רבים מצד הכלה, אך מצדי הייתי רק אני לבדי; והדבר הזה הקל מעמי את מצבי הרוחני.

תחת החופה עמדתי כנציב שיש. לא אדע אם ישנה שעה כזאת לאיש אשר בה לא יחשוב מאומה, אך אנכי עמדתי בשעה ההיא כאיש אשר בינתו הסתתרה. ומפני המון המחשבות אשר, כפי הנראה, התרוצצו במוחי, לא אזכור אף אחת מהן אשר אוכל לספר אודותיה. רק זאת אזכור כי כאשר הושיטה לי הכלה את אצבעה, הזכיר לי הרב כי עלי לקדשה. ועשיתי זאת כמכונה אשר תעשה מלאכתה מבלי חשוב. וממחרת היום ההוא שבתי קורמנה עם אשתי ומטלטליה.

ההמון יאמר, כי "גם לאסון נחוצה הצלחה", והדבר הזה אוכל לאמר גם בבחירתי זאת: אך באה אל ביתי לקחה את הנהגת הבית בידה, וילדי נקשרו אליה באהבה רבה. והבא אל ביתי אחרי עבור כמשלש חדשים לא יכל להכיר כי אשתי זאת היא השניה וילדי אינם ילדיה. בך מזגה, בבור לבבה ובטוב טעמה קנתה גם את לבי, מהכרת תודה על כל תגמוליה עלי ועל ילדי.

כל הימים, זה עשרים ושמונה שנים מיום אשר לקחתיה לי לאשה, לא הראתה אף צל של הפרש בין ילדי איידל ובין הילדים אשר נולדו לי ממנה. מעולם לא הוציאה דבר מגונה מפיה.¹ אוהבת את ביתה. ובתי מכירי הרבים תבקר לעתים רחוקות מאוד, וגם בבואה שמה תדבר רק בענינים כלליים ולא תדבר על דבר יהיה מי שיהיה בין לגנאי בין לשבח, כי לפעמים מתוך שבחו של אדם אתה בא לידי גנותו. בכל התמורות השונות אשר נהיו בביתי; בין לטובה, בין לרעה, מלבד בעיני נפשות, לא הראתה את שמחתה ברבות טובתי, גם לא הביעה את יגונה כאשר נהפכה לרעה; אך גם להיפך: השתדלה בכל כוחה להמתיק לי את העתים הרעות ההנה בכל אשר יכלה. גם את בני ביתי חנכה בדרך זאת, ובימים אשר ישבנו גם מבלי לחם לאכול, לא נודע הדבר מחוץ לכותלי ביתי. ומסביב דימו כי ביתי מלא כל טוב, כי תמיד השתדלה שילדי יצאו בבגדים נקיים ושלמים, אם גם ישנים ומטולאים, ואת הכל עשתה בחפץ כפיה. ילדי הרגלו בזה עד כי תמיד היו צהלים ושמחים ולא התאוננו על מצבם.

[46] הטעות

עד שנת תרנ"ד עבדתי בבית המסחר אשר אליו נכנסתי בשנת תרמ"ח. ובמשך כל העת ההיא מצאתי את לחמי לנפשי בהרחבה ובכבוד, אך דבר אחד דכא לארץ חיייתי בעת האחרונה: שר המחוז אשר ישב בפרקופ הוסר ממשמרתו, לפי שהממשלה מצאה כי איננו משגיח היטב על איסור היהודים להתישב בכפרים, והשר החדש אשר בא על מקומו החל לדקדק עם היהודים כחוט השערה. באחד הימים נתקבלה פקודה חדשה אשר על פיה על רבים מגרי קורמן, לעזוב את התחנה במשך שבועים, ובתוכם גם עלי. התאוננתי לפני שר הפלך כי כבר הותרה ישיבתי

¹ הוא התחתן עם רחל בת ר' יצחק זאגורודסקי.

עוד לפני שנים על ידי השר אשר היה בימים ההם; ו"חכם" שהתיר—אין "חביר" רשאי לאסור. אבל עד קבלת תשובת שר הפלך האיץ הפקיד בנו לעזוב את התחנה. אז החל זמן נתינת שוחד. הנתינות היו באופנים שונים: ראשונה נסענו כולנו, כלומר: כל ה"פסולים" אל שר המחוז. אשר נמצא בעת ההיא בישיבת ארעי בתחנה טגנש בבית פקיד החבל-הראשון. כל הלילה שחקנו עמו בקלפים, והשתדלנו לאבד מעותינו בכל מיני התחכמות. לפנות בוקר נכנס שר המחוז אל חדר מיוחד וצוה על כולנו להגיש איש בקשתו. כאשר תעברנה הצאן על ידי מונה עברנו כולנו לפניו ונושט לו את בקשתינו; וביחד עם הבקשה—איש כמתנת ידו. והוא היה מסרב מעט—ומקבל. ויען כי אנבי עבדתי בבית מסחר גדול, לכן בא אחרי כן השר גם קורמנה לקבל חלקו גם מבית המסחר. אז קרה לי אסון נורא: הסוכן הראשי מסר לידי שטר בן מאה רובלים למסרו ליד שר המחוז, בדרך בלילה, כאשר אלונו אל בית פקיד החבל השלישי אשר שם התאכסן. שמתי את השטר בכיס, וטרם הפריד מעמו נתתי לו את ידי ובתוכה היה גם השטר אשר זה עתה הוצאתי מכיס בגדי. שכחתי באותה שעה כי בכיסי היה מונח גם שטר בן עשרה רובלים משלי, וחלף מאה נתתי לו רק עשרה. הדבר הזה נודע לי רק למחר, וברצותי לתקון את המעוות, לא יכלתי כי השר כבר עזב את קורמן, ויסע לפרקופ.

לבי הכה אותי על ה"אסון" הנורא אשר קרה לי, בידעי כי תוצאות רעות תצמחנה מזה. ואף אמנם לא היו ימים מועטים ופקודה נמרצה נתקבלה מאת שר המחוז אל פקיד החבל להוציאני מקורמן בחזקה במשך שבועים. נסעתי אל שר הפלך ואגיש משפטי לפניו. הראיתיו לדעת כי שר המחוז עבר על דין מפורש מהלכות גרושין. ואחרי אשר הריקותי את כיסי לפני המזכיר, נתן על ידי כתב לבלי יגרשוני ממקומי עד אשר יבוקר משפטי שנית.

כעבור ימים אחדים קיבל שר המחוז פקודה משר הפלך לבל יגרש אף יהודי אחד מקורמן עד אשר יוסיף לחקור על כל אחד ואחד לבדו, והוא לא טוב עשה כי "כולהו בחדא מחיתא מחתינהו". אז החל חיקור דין חדש אשר ארך שנתים ימים. ואף כי במשך שנתים הימים היה עלי לפזר כסף לעדים, לחוקרים ולפקידים, בכל זאת הונח לי מעט, כי לכל הפחות לא אצו בי לעזוב את מקומי.

מספרים כי פעם אחת קרא אציל פולני את סוכנו היהודי ויאמר לו: הנה נא ידעתי, ברקא, כי איש מלמד הנך וידעתך בתלמוד גדולה, לכן גוזרני עליך ללמד את סוסי הלבן היקר לי מאוד—לדבר. ואם לא—אדוש בשרך את הקוצים והברקנים, ואגרש אותך מנחלתי.

האציל עזב את החדר. וברקא, בלב נשבר הלך אל הרב לשאול עצה מפיו.

—אהה, רבי!—אמר ברקא אל הרב—האציל גזר עלי ללמד את סוסו לדבר, ואם לא—אחת דתו להמיתני. עוצה נא עצה, אדני הרב, מה לעשות.

הרב חשב מעט, ויאמר:
—בקש מאתו זמן לשלש שנים. הבינהו לדעת כי לא דבר נקל הוא.
—ומה אעשה ככלות הזמן?—שאל ברקא במבוכה.
—עד העת ההיא—ענה הרב—אפשר כי ימות האציל או הסוס ואולי גם שניהם יחד.

כה חשבתי גם אני. וירווח לי מעט.

בעת ההיא קרה ענין רב התוצאות למעני: הסוכן אשר על בית המסחר אשר בו עבדתי, קיבל ידיעה מאדוני, כי מראשית שנת תרנ"ג יושיבו גזבר עומד על גבו וכל עיני הכספים וספרי המסחר ימסרו לידו. מובן הדבר כי זאת היתה גזירה שאין רוב הסוכנים יכולים לעמוד בה, כי היכול סוכן כמוהו לפרנס את ביתו בהמשכורת שלשת אלפים רובלים לשנה בשעה שצרכיו מרובים עד כדי עשרת אלפים? לכן החליט הסוכן, אשר הספיק לאסוף כסף רב עד העת ההיא, כאשר כבר סיפרתי, לעזוב את משמרתו ולפתוח לו בית מסחר בפני עצמו. את הדבר הזה סיפר לי הסוכן על פי סוד, ויבקשני להיות אצלו הסוכן הראשי בקרים. אף הבטיח לי לכפול את משכורתו ולתת לי, מלבד משכורתו, רובל מכל עגלה ועגלה אשר יטעינו בקרים למענו. גם יפתח מחלקה לממכר מכונות-עבודת-אדמה בקורמן, וישלם לי חמשה אחוזים למאה מכל הסכום של הסחורה אשר תמכר.

נתייעצתי עם אשתי מה לעשות. היא, אשר היתה באופיה שוקטה, ולא אהבה לנוע ממקום למקום, יעצתני לבלי עזוב את מקומי הישן מפני החדש אשר עוד לא נודע מה טיבו, ובפרט כי קבלתי תלגרמה מבעל הבית, שבא בימים ההם מפריז' לסבסטרופול, אשר בה יבקשני לבוא לדבר אתו על דבר עתידותי, לפי שאיננו חפץ כי אעזוב את ביתו. נסעתי לסבסטרופול, להתראות עם בעל בית המסחר. כשמוע הסוכן כי באתי מיהר לבוא אלי ויבקשני אל ביתו ויציע לפני את כל תנאיו. אף הבטיח להוסיף לי עוד, אם אך יתפתח המסחר בקרים כראוי. אנכי, אשר לא יכלתי להעיז בפני הסוכן אשר גמלני אך טוב כל ימי עבודתי תחת השגחתו, ואשר חפצתי גם להיטיב מעט את מצבי, כי לא הרי משרת אפילו בבית מסחר גדול, כהרי סוכן אפילו בבית מסחר קטן, נעתרתי, למרות רצון אשתי, לבקשתו. ואחל לעבוד אצלו מראשית שנת תרנ"ד.

[47] כיבוד אב ואם

בשנה ההיא, אחרי עבור תשע שנים מיום עזבי את המושבה בפעם האחרונה, החלטתי לבקר את המושבה, ויהי מה! כי מלבד שרבו געגועי אל המושבה, ידעתי כי אבי יהנה מזה הרבה ואין לך כיבוד אב גדול מזה. גם חפצתי לכבד את אמי המתה ולהקים מצבה על קבורתה, דבר אשר אף אחד מאחי האחרים לא חשב על אודותיו. לאשתי השניה לא היתה שום שייכות להמושבה, ולכן נסעתי לבדי ורק את ילדי איידל המתה לקחתי אתי. את המצבה שלחתי עוד לפני ימים אחדים להתחנה ווסילובקה, למען אוכל לקחתה משם אתי. גם כסף די והותר שמתי בכיסי, למען אוכל לפזר ולהראות לכל בני המושבה את נדבת רוחי, בנדבי לכל החברות אשר אמנה בין חבריהן, כן גם לבית-הכנסת ולתלמוד-תורה. גם מתנות הגונות לקחתי אתי בעד אמי חורגתי, למען אפיק בזה את רצון אבי, כי ידעתי כי הדבר הזה יגדיל כבודי בעיניו מאוד.

בעזבי את ווסילובקה לא באה המצבה עדיין לשם, ואגמור לבלי לחכות ולנסוע תיכף אל המושבה, ומשם אשלח איש עתי לקבלה. שכרתי לי עגלת-צב רתומה לשלושה סוסים ואיש דרכי, דרך הויליפולה, מִזְרִיצ'ה. כל אשר קרבה עגלתנו אל המושבה, רבו גם געגועי עליה. כל הר וגבעה, כל עמק וגיא, אשר ראיתי בדרכי זאת, הזכירו לי המון דברים וזכרונות אשר נעמו לי מאוד, בהזכירם לי את הימים הטובים ההם אשר מלאו את נפשי מחשבות טובות ותקוות נעימות.

בצאתי עתה מהויליפולה ובעברי את דרך עשר הוורסתאות אשר משם עד מז'רץ', הדרך אשר עברתי פעמים אחדות ברגלי ואשר כל שעל ושעל אדמה בו ידוע לי היטב—זכרתי את צאתי מבית ר' אליעזר חיים, אחרי גרשו אותי על דבר השאלה אשר שאלתי, את עזבי את המושבה

ואת רחל, והליכתי לבית אחי לטרפניה. המחשבות האלו הוסיפו געגועים על געגועי ויעוררו בי זכרונות נעימים ומרים כאחד. זכרתי את איידל, את חייה ואת מיתתה; וכל ימי חיי עברו לפני כבני מרון. בראותי מרחוק את כנפי הרחיים של רוח אשר במושבה, נשאוני רעיוני גם אל יעקב הבורלקי, אשר רחיים של רוח היו טובות בעיניו מכברת אדמה, ואשחק מטוב לב. ומתוך מחשבות כאלו באתי אל המושבה ואסור אל בית אבי.

אבי קבלני בשמחה רבה. אף כי היה בא אלי קורמנה מדי שנה בשנה, היה לו דבר בואי אל המושבה לעונג גדול; כי כאשר התפאר לפניו במצבי הרוחני. חפץ להתגאות עתה במצבי החומרי, אף גם להראות לאשתו החדשה את בחיר בניו. במסרי את המתנות אשר הבאתי בעד אמי חורגתי, שמח אבי עד מאוד. אך הביע את צערו, כי רק חדר אחד לו ולא ידע איפה להציע לי וילדי את משכבותינו בלילה.

תמורה גדולה מצאתי במושבה. כל מורי, כר' מאיר ור' זלמן, גם ר' ג'ניא, הלכו לעולמם במשך תשע השנים אשר לא הייתי במושבה, ואנשים אחרים אשר יוכלו למלאות את מקומם לא נמצאו שם. הרב ר' מיכאל-אריה מת גם הוא בבית החולים אשר בהולייפולה, ואנשי הכפר, אשר חשבוהו לצדיק גמור, נהגו כבוד גדול בקבורתו, עד כי לא הניחו להתעסק בה איש אשר לא טבל עצמו מקודם במקוה מים. מקומו במושבה לקח רב אחר, אחיו של המשולח ממיר, ר' יעקב שלמה שמו, הרב הזה היה עוד צעיר לימים. כל הליכותיו ומנהגיו נשאו עליהם חותם אצילות עברית. יפי תארו, נועם מדבריו ונקיון מלבושיו הפיקו רצון כל יודעיו ומכיריו לאהבה אותו. וגם אנכי, אחרי אשר הציגוני לפניו, נמשכתי אחריו בכל לבבי. הוא היה בימי עלומי סוחר הגון; אך יען כי חלוש-המזג היה, יעצוהו הרופאים לעזוב את ארץ ליטא ולנסוע הנגבה. ועל כן נאלץ לעזוב גם את מסחרו ולקחת עליו משרת רב באחת המושבות בנגב.

יואל חברי היה לשוחט במושבה אחרי מות ר' משה השוחט. לבי דוה לי מאוד בראותי את חברי זה מוכרח להיות "מוטל באשפה" במושבה, בשעה שיכול היה להיות איש מכובד ונראה באחד המקומות היותר נכבדים.

בתים אחדים נוספו במושבה, ואחדים גם מהישנים שינו פניהם, כי חלף מכסה התבן אשר היה עליהם לפני, כסו עתה רעפים. גם גנים קטנים נטעו לפני הבתים בפקודת הפקידות. הקרפף לסוסים, אשר עמד לפני מול בית-הכנסת, הוסר ממקומו ויעבירוהו לאחורי המושבה. את אגם המים להשקות משם את המקנה העבירו גם כן מצד אחד לשני, אחורי ביתו של אברהם הסנדלר, אשר גם הוא מת. גם כל מכירי כר' זנוויל ור' אליה השמש כבר שבקו חיים לכל חי, ומלבד כל אלה לא מצאתי, לפי השקפתי הראשונה, כל שינוי ניכר אשר אוכל לאמר עלי, ראה! זה חדש הוא.

אך ישבתי רגעים אחדים בבית אבי, נהרו אלי מכל עברים חברי מלפנים ובני גילי, ואחריהם כל בני המושבה עד אחד לא נעדר, לתת לי "שלום". גם פרנץ המסיק את התנור היה בין הבאים; אף הזכיר לי את הנרות שהיה מדליק למעני בבית-הכנסת ואת השקלא והטריא שהיתה לי לעתים לא רחוקות עם הרב ר' מיכאל-אריה עליו השלום.

—ידוע תדע—אמר פרנץ—כי ממלא מקומך בבית-הכנסת אין. ישנם, אמנם, נערים הלומדים גמרא גם עתה, אך הם כולם לפניך כקליפת השום (לשונו ממש).

שחקתי מטוב לב על דברי פרנץ. האשכנזי-היהודי אשר יבטא את המילים העבריות יותר ברור וישר מאשר יבטאון אחדים מצעירי המושבה, ואתענג לשבת בחברתו כחצי השעה. ואבקשהו

להיות לי לעזר בהבאת המצבה מווסילובקה אל בית הקברות במושבה, והוא הסכים לזה. ויסע לקחתה.

אלטר קרָטְנִיק, האיש אשר אכל בי קורצא בי ר' מיכאל-אריה על דבר הלוח של כיס, אשר, לפי השערות, נשאתיו בכיסי ביום השבת, בא גם הוא לברכני ולהציע לפני לפנות למעני חדר מיוחד בביתו הגדול, אשר חדרים רבים בו, לכל ימי שבתי עם ילדי במושבה. אבי חפץ להסכים לו, אך אנכי מאנתי בזה, ואומר אליו:

—שמע נא, אלטר! ירא הנני מאוד פן בשבתי בביתך תמצא בי איזה עון. אשר חטא, מהעונות שאדם כמוני דש בעקביו, ותלך שנית ותמסור דיני להרב; ואולי לא יעלה בידי להוכיח את צדקתי עתה כאשר הוכחתי אז, והיה הדבר למורת רוח לי ולהפרת שמחה לבית אבי.

נתכרכמו פני אלטר, ויאמר:

—אל תירא, אברהם, הימים הראשונים עברו ולא ישובו. ואף כי רק תשע שנים עברו מהעת ההיא, בכל זאת הראו גם השנים המעטות האלו את פעולתם על בני המושבה ויחדלו כולם לבקש עבירות שבין אדם למקום. וגם בני המושבה, נתחמצו מעט למיום הוסד בית-ספר לדברי חול במושבה על ידי הממשלה על מקום ביתו של ישראל בן חיים-דוד. ובבואך שמה תראה זאת בעיניך.

אף כי נעים היה לי לשמוע את החדשה הזאת על דבר בית הספר אשר יסדה הממשלה, ומה גם מפי משיטני לפני, אשר גם הוא דיבר עליו בהתלהבות, לא הלכתי בכל זאת ללון אל בית אלטר. ואבחר ללון בחוץ, תחת כיפת השמים, כי הימים הן ימי קיץ, מלשבת בבית איש אשר הלבין פני בימי ילדותי, אף כי עשה תשובה.

ביום הרשון לבואי סרתי גם אל בית-הכנסת, ואמצא גם בו תמורה גדולה: תחת אשר בימים הראשונים לא היה פתח פתוח מעזרת הנשים אל עזרת הגברים, ורק חמשה חלונות קטנים היו פתוחים מעזרה לעזרה. וגם הם הועמדו למעלה מקומת איש, למען לא תוכלנה הנשים להסתכל דרכם בגברים ולהפוך; ומטרתם היתה רק למען הוליך את קול החזן בהתפללו אל עזרת הנשים, נפתח עתה פתח רחב וגבוה מעזרה לעזרה. השלחנות הארוכים אשר עמדו ממזרח למערב—הוסרו, ומקומם לקחו ספסלים עם תיבות לפניהם להניח בהן את צרכי התפלה, ופני כל העם כלפי הזקנים היושבים בקיר המזרחי. רק הכתמים אשר נעשו על ידי לפני תשע-עשרה שנה, עוד לא נמחקו. ור' שמריה פצ'ריכר בעל הלוח ניגש אלי ויאמר בצחוק:

—נכתם עונך לפנינו, אברהם, ובמה תאמר לכפרו?

—אכפרה פניכם במנחה ההולכת לפני—עניתי בלשון הכתוב.

—ומה תהי המנחה אשר אמרת?—שאל יואל חברי.

—ילמד לפנינו "פרק-היום" במשניות,—אמר קרובי אהרן-איצא-סוניס—כי הרב, כפי הנראה, לא יבוא היום אל בית הכנסת.

—את זאת יאמר מתנגד. —אמר ר' שמעון-יקותיאל,¹ אביו זקנו של יואל מצד אמו—ואני, כחסיד, אדרש ממנו לתת "תיקון" חצי הלוג י"ש משופרי דשופרי.

—אם כן—הוסיף ר' שמריה פצ'ריכר—עליו לתת י"ש פעמים, כי שתי פעמים י"ש עולה לפעם אחת "כתם" במספר קטן.

—את כל משאלותיכם אמלא—עניתי—ככתוב: לעשות כרצון איש ואיש.

¹ [ר' שמעון-יקותיאל זאברוצקי.]

אחרי התפלה, בעודני לבוש טלית ותפילי, ניגשתי אל הכותל המערבי אשר שם כבר הוכנו כל ספרי המשניות על השלחן הארוך אשר לפני הכותל, ואלמד לפני שומעי את הפרק הראשון במסכת טהרות: "שלשה עשר דבר בנבלת העוף הטהור" פרק אשר איננו מן הקלים; אך לא נכשלתי בלשוני ולא נוקשתי בשנוני, כי זכרוני הגדול עמד לי, ואפילו בדיני טומאה וטהרה לא שכחתי מאומה. ואבי, מרוב שמחתו, רץ הביתה ויקח את חמשת חריצי החלב, אשר הכינה למעני אמי חורגתי זה ימים רבים, ויביאם ביתה-הכנסת לפרפרת אחר הי"ש. ור' אברהם שמואל אבי משה ליב ה"פשוטי-כלי-עץ" אמר אלי:

—מדרך בוררי קטניות לברר את הפסולת מתוך האוכל. ואצלנו הדבר להפוך: את השלימים והטובים לקחו ממנו ואת המתולעים עזבו לנו.

—לפי שאצלכם הפסולת מרובה על האוכל, עניתי—לכן למען המעט במלאכה עשו זאת. בליל שבת בבואי ביתה-הכנסת, ניגש אלי זלמן השמש, אשר שמש בשמשות במקום ר' אליה המת, ויאמר לי:

—הגבאי שלח לבקשך כי תואיל לעלות ולשבת בכותל המזרחי אצל הרב.

קבלתי עלי את הגזירה הזאת, ואעל, ואשב.

לפני קבלת שבת שאלתי את הרב:

—רבי! כמה עת נחוצה לאיש אשר יפסיע פסיעות בינוניות להגיע ממערב למזרח בבית הכנסת הזה?

—שנים שלשה רגעים בערך.—ענה הרב ויסתכל בי ויתמה.

—ואני—עניתי—תשע שנים תמימות עברו עלי עד אשר עברתי את הדרך הקצרה הזאת.

הרב הבין את דברי, ויצחק.

בבואי אל בית אבי בערב, אחרי ה"שלום עליכם" ואחרי ה"רבנו-של-עולם" הארוך עם "אשת החיל" ואחרי הקידוש. בשבתנו לאכול, שאלתי את אבי:

—ומה תאמר עתה, אבא? האם לא נתקיימה נבואתי אשר נבאתי לפני עשר שנים ויותר, כי "לא יעברו ימים ימים רבים וגם בני המושבה ישנו את דעתם עלי ויתנו לי את הכבוד הראוי. אם אך אהיה ראוי לקבלו" ועתה אינני יודע אם ראוי הנני לכבוד בכלל; אך כפי הנראה, בעיני בני המושבה הנני ראוי לו.

אבי שחק ולא ענה דבר, אך ניגוני הזמירות אשר יצאו מפיו הערב יותר נאותים, נעימים ומתוקנים מכל שאר שבתות השנה, העידו על מערכי לבו ועל שמחתו הפנימית בלי אומר ודברים.

ביום השבת בבוקר כבדוני בקריאת התורה ובמפטיר. אין צריך לומר כי גם נדבתי היתה הגונה כלבית-הכנסת כלשאר החברות אשר נמנית ואשר לא נמנית בין חבריהן. ותיכף אחר סעודת הצהרים היה עלי ללכת מבית לבית לבקר את בני המושבה, כי האיש אשר לא בקרתיו בביתו חשב לו זאת לעלבון.

ביום הראשון בשבוע בצאתנו מבית-הכנסת ראיתי את פרנץ בא מוסיילובקה ועל עגלתו מונחת המצבה.

—אברהם!—צעק אלי פרנץ מרחוק—שתי שבתות חללתי בעדך את השבת העברית ואת השבת הנוצרית, ולכן תדע כי אגבה ממך קנס בעד זאת.

— ככל אשר תקנוס אותי — אשלם — עניתי.
— חכם אתה, — ענה פרנץ — בידעך כי מודה בקנס — פטור (דבריו ממש).

פרנץ הביא את המצבה ישר אל בית הקברות וכל הקהל אשר היה בבית-הכנסת בשעה ההיא הלך עמי יחד להקים את המצבה על קבר אמי. ר' שמריה פצ'ריכר בהסתכלו בהכתובות אשר על המצבה, מצא כי שגגה יצאה מלפני החוצב בכתבו "אור ליום ג' ט' טבת, כי בשנת תרמ"ד, שנת מות אמי, חל ט' טבת ביום ב'.

חצי ההין י"ש ומאתים ביצי תרנגולות אכל ושתה העם אשר הלך אתי להקים את המצבה על קבר אמי. וכטוב לבם ביין, סיפר כל אחד מהם מכל אשר יזכור מימי נערותי, ואבי נהנה מזה הרבה; דבר אשר לפי דבריו, לא פלל מעודו.

מבית הקברות הלכתי לבקר את הרב החדש ר' יעקב-משה בביתו. שעות אחדות ישבתי ואשוחח אתו ויפלפל מעט עמי בעניני תורה. אבל לא הרי תורת הרב הזה כתורת הרב ר' מיכאל-אריה: בעת אשר ויכוחי האחרון היו רק בעניני דת ודין ובפשטים עמוקים ועקומים, היו דברי הראשון ויכוחים בעניני סדר הדורות אשר יקשו, לכאורה, על דברי התלמוד, והוא היה מתרצם לפי שכלו הגדול, בינתו הרחבה וידעתו העמוקה בכל התלמוד. עוד אזכור דבר אחד אשר שאלני:

בחגיגה י"ג: נאמר: רב יוסף הוי גמיר מעשה מרכבה. סבי דפומבדיתא הוו תנו במעשה בראשית. אמרו ליה: לגמון מר מעשה מרכבה. אמר להו: אגמרון לי מעשה בראשית. בתר דאגמרון — אמרו ליה: לגמון מר מעשה מרכבה. אמר להו: תנינא בהו: "דבש וחלב תחת לשונך" — דברים המתקנים מדבש וחלב יהיו תחת לשונך.

על המאמר הזה הקשה לי הרב: הן דבר ידוע הוא, כי "סבי דפומבדיתא" — הם רב יהודה ורב עינא (סנהדרין יז). ורב יוסף היה תלמידו של רב יהודה¹, ואם כן איך אפשר הדבר שרב יוסף ידע מעשה מרכבה ורב יהודה לא ידעה, כי רבי לא שנהא — ר' חייא מנין לו? ועוד גם זאת: איך עשה רב יוסף כזאת לרמות את רבו להבטיחו כי ילמדו מעשה מרכבה אחרי אשר ילמד ממנו מעשה בראשית, ולאמר לו אחרי כן: דבש וחלב תחת לשונך? שלישית — הלשון: "לגמון מר" לא יתכן כי יאמר כן רב יהודה לרב יוסף תלמידו, כי לשון "מר" הוא כנוי לרב או לכל הפחות לחבר?

על זה עניתי:

הגמרא באמרה כי סבי דפומבדיתא — רב יהודה ורב עינא, לא אמרה בזה כי כל דבר שנאמר משמם של "סבי דפומבדיתא" שניהם אמרוהו, רק פעם רב יהודה ופעם רב עינא. כי כן מצינו (עירובין עט:): אמר רב יהודה: הבית של שתופי מבואות צריך להגביה מן הקרקע טפח. אמר רבא: הני תרתי מילי סבי דפומבדיתא אמרינהו. חדא-הא וכו' ואידך וכו'. אמר רב חביבא: הא נמי סבי דפומבדיתא אמרינהו דאמר רב יהודה אמר שמואל וכו'. הרי לנו פעמים שהימרא שאמר רב יהודה לבדו, נאמרה אחרי כן בשם סבי דפומבדיתא. ואל יקשה לנו השם "סבי" בלשון רבים, שכן קראו בשם "אמוראי דנהרדעי" את רב חמא לבדו וכן רבים (סנהדרין יז). וכן קראו לר' מאיר — "אחרים" לר' נתן — "יש אומרים" (סוף הוריות) הכל בלשון רבים. ולכן נאמר, כי בשם "סבי דפומבדיתא" קראו לפעמים את רב יהודה ולפעמים את רב עינא. ורב עינא לא

¹ הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה: "ומגדולי החכמים שקבלו מרב הונא ורב יהודה — רבה ורב יוסף".

היה בכל אופן רבו של רב יוסף, שהרי רבה חבירו של רב יוסף ותלמידו של רב יהודה אמר עליו: "לשמטוה לאמוריה מיניה" (חולין פד): כלומר: יחתכו את לשונו. ואפילו לפי הגירסא השניה שברש"י שלפיה הוא מפרש "לשמטוה לאמורא" "ישמטו את האמורא מלפניו לביישו" בכל אופן לא יעשה ככה התלמיד לרבו. ולכן נאמר גם כן כי "סבי דפומבדיתא" בחגיגה י"ג הוא רב עינא, והכל על מקומו יבוא בשלום.

דברי אלה ישרו בעיני הרב ר' יעקב-משה, ויבקש ממני להבטיח לו כי אבוא עמו בחליפות מכתבים. והבטחתי לו זאת באוות נפש.

שלשה שבועות ישבתי במושבה ונהניתי הרבה. ולא רבים היו ימים כאלה בימי חיי. ואחרי שובי הביתה הוספתי לבוא בכתובים עם הרב הנכבד שהוא משך שנתיים ימים. לאחרונה נסתם כל חזון ממנו. ואבי הודיע לי כי מחלתו גברה עליו ויגוע ויאסף אל עמיו.

בשובי הביתה גברו עלי געגועי אל בית אבי ואל מקום מולדתי עוד ביתר עז. ואבין כי כח רוחני יצוק בכל איש אשר יקשרו אל המקום אשר גדל בימי ילדותו, וימי הילדות, היקרים לכל איש ואיש, הם הם אשר יקדישו ויחבבו את המקום אשר בו עברו עליו הימים הטובים ההם.

לא נקל היה לי להסיחם מדעתי אחרי שלשת השבועות אשר במ קמו בי לתחיה, אך יען כי מקום עבודתי חדש והמלאכה היתה מרובה, הסחתי בכח גדול וביד חזקה את הזכרונות האלה מלבי, ואשוב לעבודתי בבית המסחר החדש. ויהי הדבר בעיני כהעברה מן הקודש אל החול.

כשנתיים עבדתי בבית המסחר הזה אף עשיתי למענו עסקים רבים גדולים וטובים. ובמשך השנתיים האלו עלה בידי גם לחשוך מעט כסף ליום רע. אך יען כי פתח לו בעל בית המסחר החדש גם מחלקות רבות בערי הצפון, אשר שם, כאשר הזכרתי כבר, לא יצטיינו הסוחרים בישרם אפילו בגלוי, והוא גם הוא החל לספסר במדה מרובה, לכן לא יכל עמוד. וכעבור שנתיים קרא שמיטה גדולה ויברח לחוץ למדינה.

בעת עזבו את הארץ. רבו חובותיו בקרים עד כדי מאת אלף רובלים אשר נתנו לו האשכנזים אכרי קרים בתתם אמונתם בי. אך הוא טרם יעזוב את קרים הניח בידי סוכנו אשר בסבסותופול, אשר שם ישב גם הוא, את הסכום הזה למען אוכל לסלק את חובותיו בקרים. הדבר הזה הניח מעט את רוחי. ואשלם לכל נושיו עד הפרוטה האחרונה. ויען כי נשארתי בלי עבודה, וללכת להיות שנית למשרת אחרי אשר כבר הייתי סוכן ראשי, לא חפצתי, לכן גמרתי לפתוח לי בית מסחר קטן במעט הכסף אשר חשכתי במשך שנות עבודתי.

כאשר עברתי מבית מסחר אחד לשני, נתקבלה פקודה נמרצה משר הפלך כי במשך שלשה חדשים עלי לעזוב את קורמן. והרשות נתונה לי להגיש קובלנה לפני הסנט. דרשתי מלשכת הפלך העתקה מפסק דינו של שר הפלך עם כל טעמיו ונמוקיו אשר על ידיהם אסר עלי את הישיבה. בקבלי אותה ובקראי בה, שחקתי מאוד אף כי לבי דוח לי. כי ההחלטה כולה נתחברה מאיש אשר לא ידע מה הוא סח, כי הרצאת המרצה לפני לשכת הפלך היתה מוטעת מעקרה. למשל: כתב, כי בשנת תרמ"ח התאוננתי על ההחלטה משנת תרנ"ג וכהמה דברים אשר, כפי הנראה, כד נימו ושכבו חכמי לשכת הפלך שמעו את קריאת ההרצאה הזאת, כי אי אפשר הדבר שאנשים מן הישוב יוכלו לעבור על זאת בלי הערה. ולו מסרו את ההעתקה אל העתונים העוסקים בעיני התול, כי עתה היה די חומר בה לבדח את קוראיהם למשך שנה תמימה.

¹ עיין הערה הקודמת.

ערכתי קובלנה להסנט והראיתי על כל השגיאות אשר נפלו בהחלטת שר הפלך, ואבקש לבקר את דיני שנית. ועל ידי השתדלות אחד מעורכי הדין המפורסמים בעיר הבירה, הודיעו על ידי התלגרף לשר הפלך לבל יגרשני מקורמן עד אשר יחקר הדבר שנית.

עלי היה להראות בראיות ברורות, כי בשנת תרמ"ה עבדתי בבית המסחר בקורמן. והדבר הזה יכלתי לברר רק על ידי ספרי בית המסחר ההוא. בפנותי אל הסוכן הראשי של בית-המסחר ההוא בסבסנופול, איש עברי מומר מאונגריין, אמר לי כי הספרים אינם תחת ידו וכי נמצאים המה בפריז' אשר שלחו שמה לבדקם. בצאתי—הגיד לי אחד מהמשרתים כי שקר הדבר: הספרים נמצאים תחת ידו, אך המומר לא הורשה לתתם לי, באמרו: ימיר גם הוא את דתו והיה כאחד מאתנו.

עזבתי את דרכי זאת, ואפן אל פקיד החבל ואבקשהו לחקור על אודותי אצל האשכנזים הגרים בכל המחוז ההוא, והם יעידו כי גר הנני פה זה רבות בשנים. הדבר הזה הועיל, כמובן לא בלי הוצאות מרובות, ומשפטי יצא כאור.

אבי היה מבקר את ביתי מדי שנה בשנה, ואתן לו כל אשר דרש ממני. פעם אחת בשבתנו בערב אמר לי:

—בני! הן זקנתי ושבת, ולכן הנני חפץ לבקש ממך דבר אשר אולי לא לרצון יהיה לך. אך הבטיחה לי כי לא תשיב פני ריקם.

—אם אך אפשר יהיה הדבר—ענית—לא אשגיח אם לרצון או לא לרצון הוא לי.
—הנך יודע—החל אבי—כי בשנת תרמ"א, בעת הפרעות במושבתנו, גזלו ממני את תכריכי מהיום ההוא הנני הולך קודר, בחשבי אולי, חס ושלוש, אקבר בתכריכים משל אחרים. לכן הנני לבקשך כי תקנה למעני שלשים אמה ארג פשתן לדבר הזה. מוטב לי להקבר בתכריכים שקנה לי בני, מבאותם אשר יקנו לי אחרים.

אף בי קשה היה עלי הדבר לקנות תכריכים בעד אבי החי, בכל זאת, בזכרי מאמר חז"ל: "רצונו של אדם—זהו כבודו" הלכתי בעצמי החנותה ואקן למענו את הארג אשר אמר, ועוד גם עשר אמות ארג ספרדי טוב מאוד. ואביא את שניהם הביתה ואומר לאבי:
—ראה! הנה הבאתי לך עשר אמות ארג ספרדי טוב, ועשית לך מהם בגד לשבת וליום-טוב כבגד אשר גזלו ממך בעת הפרעות. וכל זמן שלא יקרע—לא תלבש את התכריכים אשר הבאתי לך בזה.

בדברי זאת, זלגו דמעות מעיני אבי. ובהפרדו מעמי, אמר לי:
בני! הנני רואה כי טעיית רבות בימי חלדי. והנני מבקש ממך למחול לי על כל אשר עויתי נגדך כל ימי חיי. אך זאת כל נחמתי כי כוונתי היתה לטובה, ו"גדולה עבירה לשמה, ממצוה שלא לשמה". ואתה ראה את כל טעותי הרבות להשתדל לבלי לחקות אותן בחנך את ילדיך לבלי הסות לצד השני יותר מדי.

דברי אבי פעלו עלי פעולה עזה, ואבך כנער קטן בעזוב את ביתי. כאשר תעבורנה הצאן על ידי מונה עברו לפני קורות ימי חיי המעטים לאחת, אחת. ורק אז הבנתי, כי איש ישר ותמים היה אבי אשר לא רבים כמוהו, ושגיאותיו אשר עשה במשך ימי חייו באו רק מסיבת חסרון התפתחותו.

[48] מעיר לעיר

בשנת תרנ"ב הגיע בני הבכור לשנות חינוך. עד העת ההיא השתדלתי לדבר עמו עברית, אך לפי שאני הייתי רק האחד בביתי אשר יכלתי לדבר אתו בשפת עבר ואשתי ובני ביתי לא היה להם אף מושג קל מהשפה הזאת, לכן לא עלה הדבר בידי כאשר קויתי, אף כי כבר ידע הנער יותר משלש מאות מילים עבריות. בימים ההם בא קורמנה צעיר אחד מר אלימלך זגורודסקי מורה מצוין ומשכיל נכון. ואאות למסור לו את בני זה לחנכו ולהכינו לבית ספר תיכוני. כשלוש שנים למד בני זה אצל המורה היקר הזה ויעש פרי הלולים; כי מלבד ידיעתו הרבה של המורה הזה בתורת החינוך, אהב גם את האדמה, והשתדל לטעות את האהבה הזאת בלב תלמידיו. בהחצר הקטנה, אשר אצל הבית שהקצו לו לחדר, נטע בעצמו מיני צמחים ואילנות שונים וישתדל לתת לתלמידיו ידיעה הגונה בתורת הצמחים. נטיעתם וגידולם. ועל כל אלה עשה מלאכתו באמונה, ורוב תלמידיו, בצאתם אחרי כן לבתי ספר כלליים, לא אבד מלבם הנטע הנאמן אשר נטע בלבם המורה הזה. אך לדאבוני כעבור שלש שנים עזב את עבודתו הקדושה בקורמן ויצא ויהי לסודר תבואה¹. והמורה אשר בא על מקומו לא היו בו אף אחת ממעלותיו של ההולך לפניו ולכן גמרתי למסור את בני לבית ספר כללי בתודוסיא.

בתי הבכירה לא נמצא למענה מקום בבית ספרו, ולכן שלחתיה, כעבור שנים, עירה ייבפאטוריה אל בית הספר לנערות, אשר פתחה שם בימים ההם בת אחות אשתי, להכין גם אותה אל בית ספר תיכוני לנערות. ולמרות כל החיפוש אשר חפשתי שם, לא עלה בידי למצוא מורה שפת עבר הגון למענה. מורה לשעות אמנם מצאתי, אך המורה ההוא עשה מלאכתו בעצלתים רק למען קבל שכר, ולכן נשארה בתי זאת בלי חינוך עברי כלל. ויען כי שני ילדי, בני איידל המתה, הגיעו כבר לשנות חינוך כללי, שמתי לבי לצאת לגור לאחת העירות אשר בתי ספר שם. ומצבי החומרי אשר נשתנה בימים האחרונים אכף עלי להוציא הדבר ממחשבה למעשה.

בשנה הראשונה לפתחי את בית מסחרי הקטן עשיתי חיל. אף כי ההתחרות היתה מרובה, בכל זאת מפני שעשיתי חוזה עם הארמני מחזיק בית ההעבטה לממשכנים את תבואתם בתודוסיא, יכלתי גם לספסר מעט. בשנה ההיא עלה השער פתאום למעלה ראש ובידי עלה גם להוסיף לחשוך עוד מעט כסף. מקץ שנת המסחר היו לי שלשים אלף פוד שעורים יפות משעורי קרים ממושכנות ביד הארמני. בעלות השער נתתי צו למכור סחורותי; אך הסוכן אשר להארמני, אשר היה גם שותפו, איש עברי מנגן בכינור, אשר על אודותיו אדבר להלן, יעץ עלי רעה, ברצותו למכור יחד עם שעורי הטובות גם את שעוריו הרעות אשר באו לו מצפון למען תחפינה שעורי על אי-הנקיון אשר בשעוריו, לכן לא עלה בידי למכרן בשעת עליה ומחירן ירד פתאום. וכסף רב אבד לי בעטיו של האיש הזה, אשר חפץ להרויח על חשבוני.

בכל זאת יצאתי בשנה הראשונה שלם בממוני. השנה השניה היתה שנת בצורת בקרים. בחשבי את מעט הסחורה אשר אספתי בחובותי, ואציג לנגדה את כל אשר הנני חייב לבתי המסחר השונים ולהאשכנזים, מצאתי כי אם אמכור הכל תיכף, אז יעלה בידי רק לשלם להסוחרים, אך לאשכנזים אחדים אשר חייב. ולפי שלמי אופיי לא יכלתי להוסיף חוב על חוב ולהכות עד אשר יעלה בידי על פי מקרה להרויח, גמרתי לתת משפט הבכורה לסוחרים, בחשבי, כי אם לא אשאר חייב להם, יחזיקו בידי ויתנו לי את האפשרות לסחור בערי הצפון, אשר שם תבואה

¹ כאשר הצליח באקראי במסחרו בשנה הראשונה, עזב אחרי שנים את המסחר הזה ויסע לחוץ למדינה להשתלם בחכמת האגרונומיה, ויצא מוכתר בשם ד"ר לאגרונומיה, ויטיב בארץ ישראל.

מרובה ומכירים רבים לי שם עוד מימי נעורי. ובפרט כי כסף מזומן איננו נחוץ למסחר ההוא, רק המחאות על ידי הבנק לשלם נגד שטרי המשלוח. האמנם, אמרתי, ישיבו פני ריקם בדבר קטן כזה? ואם יעלה בידי להרויח, הן אוכל לשלם גם להאשכנזים האחדים אשר הנני חייב להם, ואשר עשירים גדולים הם, ואם אשלם להם ריבית מועטה יחכו לי. גמרתי—ועשיתי: מכרתי את כל אשר היה בידי ואסלק את כל חובותי לבתי המסחר השונים ובידי נשארו רק חמש מאות רובלים.

בני ובתי, אשר נשארו לי מאידל, עמדו בנסיון בבתי ספר תיכוניים בתודוסיא. ואף כי בעת ההיא כבר הוגבל מספר התלמידים היהודים אשר יוכלו להכנס אל בתי-הספר ההם בעשרה אחוזים למאה, אך לפי שהיו ילדי בעלי כשרונות טובים, והיסוד, אשר הניח בלמודי בני מורו הראשון, היה יסוד נכון, אשר אף אחרי שנה שהלך כמעט בטל לא פגה תורתו ממנו וקיבל הציון היותר גדול בהבחנה, לכן נתקבלו שניהם אל בתי-הספר. בראותי, לפי מצבי, כי, אם לא אעתיק את משכני העירה, לא יעלה בידי להחזיקם שם מפני ההוצאות המרובות, גמרתי להעתיק מושבי העירה. אשתי אשר באופיה היתה יושבת בית, ולא אוהבה לנוע ממקום למקום, והתנגדה לראשונה לדבר, אך כאשר רמזתי לה כי גורל ילדי איידל תלוי בדבר, זכרה את חובתה ותחדל מלהתנגד לדבר. ובשנת תרנ"ז, אחרי עשר שנות שבתי בקורמן בקביעות, עברתי עם כל בני ביתי לתודוסיא. ולמען מצוא איזה ענין לענות בו, פניתי אל סוכנו, של אחד מבתי המסחר הגדולים, מרק שמו, אשר פעמים רבות היו לי עסקים גדולים עמו, וגם בפעם האחרונה שילמתי לו סכום הגון אשר חבתי לו, לתת לי לקנות למענו סחורה בערי הצפון.

[49] מגוי אל גוי

מרק זה איש יהודי היה לדברי הכל. ואפילו פורעי פרעות בישראל בשנת תרס"ו הודו לזה וחפצו להעלותו על המוקד, בעת אשר הדליקו את בית מועצת העיר להראות את ששונם ושמחתם בדבר המלכות מיום השבעה-עשר לאוקטובר 1905, ולאות תודה בעד החופש והדרור אשר קיבל לפתע פתאום העם הרוסי. ואף-אל-פי-כן, האיש, אשר ראהו בפעם הראשונה, לא יכל להכירו כי ממעי יהודי יצא: הוא היה גבה הקומה, יפה תואר, חסון כאלון, פניו מלאים ועגולים, עיניו מפיקים גאה וגאון, גוו נצב ישר. וגם מרחוק הכירו בו כי לא צם הפסקות מימיו אף לא עסק בשיבה הממעטת את הכוח וכופפת את הגוף. ואפילו החטם, אותו החוטם ההולך בראש כל יהודי ומכריז ומודיע לכל כי בעליו איש עברי הנהו, לא עשה זאת למרק, כי עמד ישר בין שתי עיניו ולא נכפף אף כקוצו של יוד. וליתר עז בטחון אסף מרק אל ביתו פלגש מבנות הנכר, אחרי מות אשתו הראשונה לא בנים¹ כשנה אחרי חתונתם. אף הביא את הכהן הנוצרי לקבורת הילד המת אשר ילדה פלגשו בביתו.

אחד מבתי המסחר הגדולים אסף את מרק זה אל בית מסחרו בהיותו עוד נער קטן, בתור משרת, והנער הזה סגל לו בהמשך הזמן את השפות האנגלית והאשכנזית הלכה למעשה, וילך הלך וגדול עד כי נעשה לסוכן בית המסחר. ואף כי על פי כשרונותיו יכלו לחשדו ביהדות, לא יכלו לחשדו בזאת על פי חכמתו, אשר לא גדלה מאוד, גם לא על פי ידיעתו בהלכות דרך-ארץ, אשר לא עלתה למעלה ראש.

¹ אחד מדעי שאלני על המבטא הזה. ובקשתיו לעיין דברי הימים א. קפ' ב. פסוק ג.

הוא אהב גם להתערב בעניני העדה, כמו לחלק את כסף מותר מכס-הבשר אשר נקרא לזה על יד בית מועצת העיר כתושב אמיד¹, אף כי מימיו לא בא בשר כשר אל ביתו, הוא היה בא אחת בשנה לעת תפלת נעילה לשעה או לשעתיים אל בית-הכנסת, אשר יסדו לימים הנוראים בהכלוב העירוני מאפס מקום בבית הכנסת הישן והקטן מהכיל את כל המתפללים, והיה מנדב נדבה הגונה. אף התאונן באזני הגבאי על הרב על אשר לא יכבדהו כראוי ולא ישלח לו אתרוג ולולב לחג הסוכות. הגבאי העיר את אוזן הרב כי לא כן יעשה בהפליאו בין בעל-בית לבעל-בית, ולכן שלח האחרון למרק אתרוג מהודר בערב החג, והוא גם הוא שלח להרב עשרה רובלים בעד האתרוג, אף השיב לו תיכף את האתרוג כאילו יאמר: אין צורך לי בו. הרב הבין את שגגתו וישב תיכף את עשרה הרובלים למרק. אף הודיע לו לאמר: אם לאדוני אין צורך באתרוג אז אין צורך גם לי בכסף, כי לא לאסוף נדבות יצאתי באתרוגי אלה. מרק התרעם מאוד על "עזותו" של הרב; אך יודעיו ומכיריו הבינוהו, כי לא מחכמה עשה בהשיבו את האתרוג להרב. והרי הדבר דומה כאילו שפך לרבו קיתון על פניו, והרב צדיק ממנו בהשיבו לו את כספו. והוא, איפוא, יודע פרק בהלכות דרך ארץ יותר ממנו.

בפנותי אליו, סיפרתי לו כי נשארתי בלי כסף, ועלי לנסוע צפונה, לכן אבקש ממנו כי יתן לי הזמנות לקנות תבואה. הוא הבטיח לעשות זאת. לא בקשתי ממנו בפירוש כי יעשה לי המחאות, בחשבי כי הדבר מובן מאליו, אחרי אשר הקדמתי להגיד לו כי חסר-כסף הנני.

בלב נכון עזבתי את תודוסיא ואסע אל התחנה פרוסנאי העומדת מסינלניקובה מזרחה. ביום בואי קבלתי תלגרממת-הזמנה ממרק על מאה עגלות חטים, ואקן רק חמש, ברצוני לראות ראשונה איך אוכל לבוא בחשבון עם המוכרים. על ידי תלגרממה הודעתי למרק על דבר קניתי הראשונה, ואבקשהו להמחני אצל אחד הבנקים ביקטרינוסלב. אך הוא, מלבד כי לא המחני, לא הודיע לי ממיאוננו. חכיתי ימים אחדים. ובראותי כי אין עונה נסעתי לתודוסיא ואשאלהו: —מדוע לא המחני אדוני אצל אחד הבנקים?

—ירא הנני פן לא תהי התבואה כדוגמא אשר שלחת. —ענני.
—הן כבודו ידעני שנים רבות —הוספתי לשאל —האמנם אבדה אמונתי באבוד כספי?
—לא. —ענני —בך הנני מאמין, אך צפונה לא אשלח המחאות, כי אינני מאמין באנשי צפון.
—אבל, אדוני —הוספתי —הן אני מתושבי הגב הנני. —אם יעלה השער לא יתנו גם לך. —ענני.
—אבל האם יוכל קונה ישר לסרב מלקבל את אשר קנה באמתלא שאלמלי היה השער עולה לא היה המוכר עומד בדיבורו? —שאלתי.
—אחת דברתי —ענה בחימה —צפונה לא אשלח המחאות.

בראותי כי מאיש כזה לא אושע עזבתי ואשוב צפונה. מסרתי את חמש העגלות הקניות לאחר ברוח מועט ואשתדל למצוא לי איזה ענין לענות בו. עשיתי עסקים קטנים עם אנשים שונים, אך כולם יחד לא נתנו לי די מחיתי. בין כה וכה ומעט הכסף, אשר הנחתי ביד אשתי לכלכלת הבית, אזל לו, לכן סרתי אל הארמני, אשר גם עמו סחרתי איזה שנים, ואבקשהו לתת לי הזמנות לקנות תבואה בארצות הצפון.

הסוכן אשר על בית מסחרו של הארמני היה איש יהודי, אשר לא קרא ולא שנה ולא שמש תלמיד חכמים לא יהודים ולא מעמי הארץ, איש פשוט וגס, אך יודע לנגן בכינור. וגם את זה לא למד מאיש, אך הכשרון הזה נולד עמו. וכמנגן —היתה לו גם פנטסיה רחבה ואורכה, ולו

¹ לשון המחוקק הרוסי: Осьдый й зажиточный

היה משתמש בה רק בשעה שהיה מנגן בכינור, אולי היה הדבר טוב מאוד, אבל הוא השתמש בה גם בענייני מסחר, ומזה יצאו דברים רעים גם לו גם לאחרים.

בענייני ממונות לא היה מבחין בין "של" ו"שלך", אך לא מזדון ומרוע לבב עשה זאת, רק על ידי רוחב פנטסיותו יצא לו תמיד ההכרע על "של", ולכן היה עושה תמיד מעשים בענייני ממונות אשר אפילו הדעת שאינה נקיה ביותר לא תסבלם. ובדברך עמו יראה לך בראיות מוכיחות, לפי דעתו העקומה, כי צדיק הוא במעשיו ואין שני לו. וכל הסוחרים כולם לפניו כקליפת השום.

הוא היה מאותם הסרסורים שיש להם כל המדות שמנתי בסרסור בתוספתא סוחרים אשר לי: מעיז פניו ככלב, מרצה דבר אחד אלף פעמים, ואם אמר לו הסוחר: "אי-אפשי", משים עצמו כלא שומע. נשבע בחייו כי דורש רק טובתם של הקונים והמוכרים, מוליך כליו של הסוחר אחריו לבית המרחץ, ומחזיר את קונו ואת מוכריו על הפתחים ובלבד שישתכר שוה פרוטה.

לאיש הזה היה חותן. זקן כבן שבעים שנה ויותר, איש גס כזה לא ראיתי מעודי. שלום מבורלק היה איש חסיד לעומתו. הזקן הזה היה לפניו מחזיק תא-הרצים באחת מערי חבל הדון, במקומות אשר אף זכר איש עברי לא נמצא בהם. ויען כי הוא היה מנכתבי עיר רוסטוב על נהר דון, לכן יכל לשבת בחבל הדון באין מפריע. ובהיות לו תמיד עסק עם הרכבים, ובשבתו תמיד בין הקוזקים, סגל לו את מבטאיהם; את מנהגיהם, את גסותם ואת חכמתם. לעת זקנתו יצא משם ויבא אל חתנו לתודוסיא לבקש ממנו כי יתן לו איזה ענין לענות בו. ויען כי האיש הזה לא ידע ממסחר התבואה אף ידיעת משרת בן יומו, מלבד זאת גם קרוא וכתוב לא ידע במדה הראויה, לכן לא יכל חתנו למצוא לו עבודה.

בבואי להארמני ובבקשי ממנו לתת לי איזה עסק, יעץ המנגן בכינור כי אסע יחד עם חותנו, ואז יתן לי גם כסף, גם שקים, גם יעשה לי המחאות ככל אשר אדרוש; ואת הרווח נחלק בינינו חלק כחלק. בראותי כי אין לי עצה אחרת איך לצאת מן המצר, הסכמתי לזה. ובימים הראשונים לחודש טבת נסענו שנינו לפרוסנאי.

עסקים רבים ושונים עשיתי בעד הארמני עד הפסח; אך יען כי קבלתי רק אגורה אחת מכל פוד. וגם אותה היה עלי לחצות עם שותפי אשר ניתן לי על ידי המנגן בכינור, לכן מצאתי רק לחמי לנפשי ולנפשות ביתי. לא יותר.

ביום השלישי לחולו של מועד פסח קבלתי ידיעה תלגרפית כי אבי ז"ל שבק חיים לכל חי במליטופול, בבואו שמה לבקר את אחותי. רבות בכיתי על אשר לא יכלתי לשית ידי על עיני אבי במותו. ובמוצאי יום-טוב ישבתי על הארץ עד אשר יעברו ימי האבל.

בבוא המנחמים לנחמני סיפרו לי, כי יומים לפני זה נתן הארמני לסוכנו סכום הגון להניח בהבנק של הממשלה, אך הסוכן מצא כי כיסו בטוח לפניו יותר, ולכן שם את הכסף בכיסו וכפף את האגודל בין אצבע ואמה ויושט להארמני. ובראות האחרון כי לא יוכל לעשות מאומה, כי הדבר היה בלי עדים ובלי שטר, לא הוציא אף הגה מפיו, ויתיאש מן הכסף ההוא.

ביום הששי בקומי מן הארץ, שלח אחרי המנגן בכינור ויציע לפני לנסוע שנית לפרוסנאי ולקנות תבואה למענו כאשר קניתי עד כה בעד הארמני. עשרת אלפים יתן על ידי במזומן והמחאות הבטיח לי ככל אשר אדרוש.

— אבל, אדוני, —שאלתי— האמנם גם עתה יהיה עלי לחלק את משכורתי הדלה חלק כחלק עם חותנך העובר— בטל?
— לכן—ענני— אם יעלה בידך לקנות תבואה בזול מהמחיר אשר אקצב, יהי גם ההפרש בין שני המחירים—לכם.

ואסע. השנה ההיא היתה שנת מלחמת האמריקנים עם הספרדים על דבר האי קובה, ושער החיטים אשר עמד כל ימי החורף במצב נמוך מאוד—משבעים עד שמונים אגורות הפוד—החל פתאום לעלות מעלה, מעלה. כל קניה וקניה שלנו עלתה במחירה עוד טרם תספיק לנו העת להודיע מזה לתודוסיא. ובהיותנו מקבלים הצעות במחירים יותר גבוהים, מכרנו את תבואותינו ברווח גדול; ולכן עלה בידינו להרויח עד חודש סיון כעשרים אלף רובלים.

בראותי כי רב הכסף בידינו, אמרתי אל שותפי לפצעי:
—נשלחה את כספינו לנשינו ואל נחזיקם פה, כי מי יודע מה ילד יום.
—לא.—ענני—הן חפצים אנחנו לקנות מאת האציל פ. ערך מאת אלף פוד חיטים, והוא לא ימכור אם לא יתנו לו לכל הפחות שלשים אלף רובלים לערבון, וכסף חתני בידינו רק כעשרת אלפים רובלים.

עוד לא כלינו לדבר ותלגרממה נתקבלה מתודוסיא בזה הלשון:
"קנו חיטי אציל פ. שלמו רובל וארבעים, לו גם חמשים. ואם אין ברירה—גם ששים. אל תניחוהו למכור לאחר. השערים בניו-יורק הולכים הלך ועלה. בעד כל קנייתכם הקודמות אביע לכם את תודתי, והנני מוסיף על משכורתכם אגורה לכל פוד".

בקבלנו את התלגרממה מהרנו אל האציל, קנינו ממנו את חיטיו במחיר רובל וארבעים והראינו את המחיר לתודוסיא רובל וששים. אף נתנו להמוכר את כל הכסף אשר היה בידינו מבלי השאיר אף קשיטה בכיסנו. דרשנו מאת המנגן בכינור כי ישלח לנו תיכף המחאה על סך שלשים אלף אשר עלינו לתת לערבון להמוכר. אך, אהה! קבלנו תשובה בזה הלשון:
"השער פקע. הירידה גדולה, אשר לא נשמעה כמוה. מהרו לגמור עם המוכר. תנו לו הטבה עשר או עשרים אגורות. לקבל התבואה-אין ביכלתי. עשו כל אשר תוכלו והצילוני מרעתי".

בידים ריקניות עזבנו את פרוסנאי ונשוב הביתה חרש מבלי קבל מכל הכסף אשר ניתנו על ידי האציל אף גרה. גם כל התבואה אשר היתה בדרך, ואשר בעדה הביע לנו המנגן בכינור את תודתו, נאלץ הוא למכור בחצי מהמחיר אשר שילם בעדה, כי השער ירד עד הדיוטא התחתונה, וכל הכסף אשר לקח מהארמני—בחושך בא—ובחושך הלך. וגם אנחנו—"הכלפים לפי שעה"—שבנו הביתה בעירום ובחוסר כל.

על דבר מעשיו של המנגן בכינור סיפרו לנו אחרי כן, כי איש אחד שלח לו בעת ההיא עשר עגלות טעונות חיטים למכירה. כאשר קיבל את שטרי המשלח, הודיע להמוכר:
—מציעים רובל ועשר, הנני דורש רובל ועשרים.

המוכר ענה לו:
—מכור!

על זה הודיע המנגן בכינור שנית:
—מציעים רובל ועשרים, הנני דורש רובל וששים.

המוכר ענה שנית: —מהרה ומכור!

המנגן בכינור מודיע שליטת:

—מציעים רובל ושליש, הנני דורש רובל וחמשים. השער הולך הלוך ועלה.

המוכר ענה בשלישית:

—בשם אלקים, מכור!

הוא הודיע ברביעית:

—מציעים רובל וחמשים, הנני דורש רובל ושמונים. המוכר ענהו ברביעית:

—מדוע לא תמכור?

בין כה וכה החל השער לרדת. אז הפך הסרסור את הסדר ויודיע למוכר:

—הנני דורש רובל וחמשים, יציעו רק רובל וארבעים.

גם על זה ענה המוכר:

—מכור!

הסרסור השיב עוד הפעם:

—אדרוש רובל וארבעים, יציעו רק רובל ועשרים.

המוכר ענה באחרונה:

—מכרה במחיר אשר יתנו!

על זה ענה הסרסור במכתב:

—הנני דורש רק רובל ועשרים, ומאומה לא יתנו.

ככה אבדו להסרסור בעל הפנטסיה הזה גם מעותיו וגם אחרים הפסידו על ידו את כספם.

ומהעת ההיא והלאה היה עלי לבקש לי איש אשר אוכל לעשות למענו איזה מסחר.

לפני ראש השנה תרנ"ט קרה בכפר הסמוך לפרוסנאי מקרה כזה. השוחט, אשר שמש שם בתור שוחט משך שמונה עשרה שנה, נמצא בור כזה, אשר לא ידע לא הלכות שחיטה ולא העמדת הסכין אפילו ידיעה כל שהיא. הדבר נודע פתאום על ידי מעשה שהיה. ושלושה רבנים מהערים הסמוכות נקראו אל הכפר ההוא והעבירו את השוחט ממשמרתו. הצעתי לפני גרי הכפר, כי יקחו להם לשוחט את אחי הגר בטרפניה, והם ניאותו לי. וביום הושענה-רבה בא אחי שמה ויקבל משרת שוחט במשכורת אשר לא נשמעה כמוה בעת ההיא בכפרים: אלף ומאתים רובלים לשנה מלבד דירה ושלחן ערוך. ולכן היה נחוץ לו שלחן ערוך כי את אשתו ובני ביתו לא יכל לקחת שמה מפני איסור הישיבה, ליהודים חדשים מקרוב באו, בכפרים. אשתו אשר נשארה בטרפניה פתחה, בכסף אשר שלח לה אחי במשך השנה, חנות בכפר מושבה ועסקיה הלכו הלוך וטוב עד כי עשתה לה גם מעט עושר. שבעתי נחת מהדבר הזה כי עלה בידי להוציא את אחי ובני ביתו מן המצר שהיו בו, ושילמתי להם טובה חלף הטוב אשר עשו לי בימי ילדותי.

בימים ההם החילותי לכתוב את ספרי: "מסכת סוחרים". קטעים, קטעים כתבתי אותו בחורף ההוא בימים אשר לא היתה לי עבודה על ידי הגשמים המרובים אשר ירדו אז, ואשר על ידם התקלקלו הדרכים, והובלת התבואה ממקום למקום היתה אי-אפשרית.

עשיתי שותפות עם איש אחד ממליטופול. עבודה רבה עבדתי בשנה ההיא, כי מגרישינה עד יקטרינוסלב לא היתה תחנה אשר לא קנינו שם תבואה. ובעצמנו היינו הקונים, המקבלים והמשלמים. ואף-על-פי-כן בבוא תבואתנו עירה החוף היתה חסרה הרבה מכמות שהטעינוה, ולכן לא יכלנו לעשות לנפשנו יותר מלחם לאכול, כי הגנבות בערי החוף אכלונו בכל פה. נחמתי עצמי רק בזה, כי גנבו ממני ולא גנבתי אני. וכדאמרי אינשי: תהוי לוטא ולא תהוי לייטא¹.

בימים ההם רכשתי לי מכירים שנים: אחד—משולח מלודז, שלמה שמו, והשני—שליח מבית חרושת למכונות עבודת האדמה בהולייפולה, ושמו דוד. שניהם היו אנשים שלמדו הרבה בנערותם, וחכמים שנונים. הם שמעו את שמעי זה רבות בשנים וגם אנכי שמעתי הרבה על אודותיהם, אך פנים אל פנים לא ידענו איש את רעהו. פעם אחת התאכסנו שני הצעירים האלה בפרוסנאי במלון היהודי אשר גרתי בו אני. בשבתנו לאכול סעודת הערב יחד עם כל האורחים, נמצא בקערת דוד רמש קטן. אז פנה אל שלמה רעו וישאלהו:

—האיך יודע את שם השרץ הזה?

—ומאי נפקא מינה?—השיבו שלמה גם הוא בשאלה.

—נפקא מינה לענין דינא—ענה דוד, ויצחק—אם נמלה היא—האוכלה לוקה ארבע, פוטיא—חמש, צרעה—שש².

ולכן תהיה פטור מן התשלומין—ענה שלמה גם הוא בשחוק—כי כל הלוקה—אינו משלם.

—סלחו לי, אדוני היקרים, אם אכנס לתוך דבריכם. ואבקשכם לבל תחשבוני לגולם—אמרתי להם—בעלת הבית כפי הנראה, סבירא לה כמאן דאמר: "מצינו לוקה—ומשלם". ובפרט אם לא תשאל מאת אדוני תשלומין מיוחדים בעד השרץ, שאז—"לא השם המביאו לידי מלקות—מביאו לידי תשלומין". אך לו לקתה בעלת הבית, לו גם רק פעם אחת, בעד אי-הנקיון השורר בבית הכירים, כי עתה היתה פוטרת אותנו מלהלקות פעמים רבות.

—האם לא מלמד שם אדוני?—פנה אלי דוד בשאלה—ואנחנו שמענו, כי האדון מלמד ימצא באחת התחנות בין גרישינא וסינלניקובא ונפשו גרסה לדעתו פנים אל פנים, אחרי אשר שמענו רבות על אודותיו.

—ושמות אדוני ודאי דוד ושלמה.—עניתי גם אני—כי כל הימים אשר הנני עושה מסחרי פה לא שמעתי שיחת חולין של תלמידי חכמים וליצנות עברית תמימה כאשר בערב הזה.

נתודענו איש אל רעהו. ומהיום ההוא והלאה בעבור איש ממנו על המקום אשר אחד מחבריו גר בו, לא היה נמנע מלהוסיף על דרכו ומלהרבות בהוצאותיו כדי לבקר את רעהו ולעסוק בשיחת רעים ובליצנות עברית, אשר יכלנו ליהנות ממנה רק כשהיינו מזדמנים לפונדק אחד.

השיחות האלו קשרו את נפשותינו אחת באחת. וכל אשר יכלנו—עשינו איש בעד רעהו. שלמה, אשר מושבו היה בלודז, היה בא לעתים קרובות להולייפולה, מקום מגורי דוד. גם אנכי, בשמעי כי בא שלמה לבית דוד, הייתי נוסע אליהם. והיינו מבלים ימים אחדים בהנאה מרובה, אשר מבלעדיהם לא היו לי ימים כאלה כל העת אשר היו לי עסקים בערי הצפון.

¹ היה מהמקללים, ולא מהמקללים.

² מכות ו.

[50] זכרון לראשונים

אף כי זה ימים רבים לא הייתי במושבה ולא ראיתי את כל הנערים והנערות אשר פגשתי בילדותי וכמעט שכחתי את כולם, די היה בהזכיר לי איש אחד, בהדי שותא. כי בהכפר, אשר הננו נוסעים לבדוק אמבר מלא חיטים אשר קניתי שם, תגור גנסיא בת יצחק עם בעלה ובני ביתה, לעורר בלבי את עברי הרחוק, ולהחיות את זכרונותי אשר ישנו שנת מות בקרבי. כי אף "כי אין זכרון לראשונים עם שיהיו לאחרונה" אמר החכם, בכל זאת כלל גדול הוא, כי לוחות ושברי לוחות מונחים בארון לב כל אדם. ודי לאיזה מקרה קל הערך להזכיר לך איזה ענין מהחרות עליהם, וקראת את כל הרשום על הלוחות ההם אשר שברת, וזכרת את כל הדברים אשר דברת ואת כל המעשים אשר עשית, והיו לך פעמים למשיבת נפש ופעמים לדאבון לב. הכל לפי עבודך אשר עבר עליך ולפי מצבך הנוכחי.

אחרי בדקי את התבואה, נכנס אל החצר ההיא צעיר אחד; והמוכר הציגו לפני כי בעל גנסיא הוא. כשמוע הצעיר את שמי, אמר כי ידעני היטיב. לפי שאשתו סיפרה לו רבות על אודותי, ולכן יבקש ממנו לבקרהו בביתו. בקשתיו לבל יגיד לאשתו כי אנכי הוא האורח הקרוא אל ביתו, למען תהי פגישתנו פתאומית כי בחפצי לראות אם תכירני.

בבואי בערב אל בית גנסיא ובראותה אותי פתאום, נפלה בבהלה.

—אולי רק פעם אחת בכל ימי חיי—אמרה אלי—הביאך המקרה להיות בצל קורתי, ולכן חפצה הנני לבל אבוד אף רגע אחד לבטלה. —ואתה, יקירי, —הוסיפה בפנותה אל בעלה—הן לא תחשב לי הדבר לעון אם אקריב הלילה לשיחת רעים עם ריע-נעורי היקר הזה? —דבר אשר הוא לך עונג רוחני—ענה הבעל—לא יוכל לצער גם אותי בשום אופן.

כל הלילה ישבנו ונשוחח. בעלה ובני ביתה כבר ישנו שינתם אך היא לא אמרה הן. את כל הדברים אשר נדברנו בלילה ההוא לא אוכל לספר כמו, כי יארכו מאוד, אך בין כל החדשות אשר סיפרה לי, היה גם הדבר הזה: בנה הבכור, נער בן שתיים-עשרה שנה, יודע היטב שפת עבר, גם את כל התנ"ך יודע כמעט בעל-פה ועתה ילמד גם קטעים מהתלמוד.

—הדבר הזה—אמרה לי—הנך גם אתה אחת מסבותיו, כי בזכרי את כל הכבוד אשר רחש לך לב אבי ולב כל גרי המושבה, וכי רק על ידי ידעתך הגדולה בלימודי ישראל קבלת את כל הכבוד הזה—החלטתי כי בני ילמד עד אשר ידע את לימודי ישראל על נכון. ובעלי יוכל להעיד לפניך כי כנים דברי, כי הוא יודע את כל דברי ימי חיך כאשר אדעם אני, וכי אתה היית לי לעינים.

—ישמח לבי—אמרתי—כי אנכי הסבותי בדבר הזה לפי ש"מגלגלין זכות על ידי זכאי"; אך לפלא בעיני: הן את מאסת בחובשי בית המדרש בימי נעורייך, ועתה נהפכת ותהי לאשה אחרת?

—לא, ידידי, —ענתה גנסיא—את אשר הייתי אז—הנני גם עתה; אך בהיותי ילדה קטנה היתה קנאתי מדברת מתוך גרונו. וברבות הימים והקנאה עברה, נשארה האמת האחת. ולו יהיה בני איש ישר וטוב כמוך, די יהיה למעני.

—אבל, גנסיא, —השיבותי—עליך לבל לשכוח לתת לו גם השכלה כללית, כי לא כל אדם יוכל להיות קשה-עורף כמוני ולרכוש לו, כאשר היה כבר לאיש מעט מהידעיות אשר מנעו הוריו ממנו בימי ילדותו.

—גם לדבר הזה דאגתי—ענתה גנסיא כמתפארת—בני יודע גם לימודי חול על בורין. לפי ערך שנותיו, אך עתה לא אדע מה לעשות לו.
 —יאהז בלימודי חול—יעצתי—אך גם מלימודי קודש אל ינח ידו.
 —האם היית ביוזובה?—שאלתני פתאום.
 —עדיין לא הייתי שם—עניתי—אך תמול הציעו לפני לקנות סחורה המונחת על התחנה פרוסנאי ובעליה גרים ביוזובה, ואפשר כי אסע שמה באלה הימים.
 —והאם תאמר להראות שם את רחל?—שאלה גנסיא כמנסה.
 —לא אדע איך יפול דבר—עניתי אחרי חשבי מעט—אך בכל אופן אם תאות רחל לראותני לא אסרב גם אנכי. אף כי עכשיו היא אצלי לא יותר משאר כל אדם.
 —הנני נושאת קל-וחומר בעצמי: אמרה גנסיא—אם אני, אשר לא היה לי שום קשר עמך, התענגתי מאוד לראותך—רחל, אחרי כל הדברים אשר היו ביניכם—על אחת כמה וכמה?
 —לא גנסיא. —עניתי—אין הנידון דומה לראיה: אותך עזבתי בהיותך כבר נערה בת עשרים שנה ויותר, וגם את זוכרת אותי מהימים אשר כבר נהפכתי לאיש אחר. ויען כי נשאת לאיש ישר, ותחיי חיים טובים הנך שמחה, לספר לי, לרעך מימי קדם, את כל הטוב אשר אצלך הזמן. ופגישתנו תעיר בלבך רק רגש טוב ונעים. אמנם רחל, אשר עזבתה בהיותה עוד ילדה קטנה בת שש-עשרה שנה, ואני הייתי אז עוד חובש בית המדרש במלוא המובן, ועתה—אני אינני כבר אותו הנער אשר הייתי אז והיא גם היא אשה אחרת לגמרי. ואם גם לא תחיה חיים טובים עם אישה, אשר נשאת לו רק ברצון אבותיה, אז תוכל פגישתנו להעיר בה רגשות בלתי נעימים, בהכירה כי אבדה טובה, לפי דעתה, בידיה. ואפשר הדבר כי גם לא תחפוץ לראותני. אך אם היא מצדה תחזיר לראותני, אז לא אשיב פניה, אף כי לא אמלט מצער אם מצבה ברע הוא.

—הרשני נא, רעי היקר, —אמרה גנסיא בענות-חן—לחלוק על דבריך. לא מפני שהנני מסופקת בדבריך אשר אמרת כי לא נשאר לך שום רגש לרחל יותר מלשאר כל אדם. כן הדבר. אבל רק עד יוזובה. —הוסיפה בבת-צחוק— אבל אם תהיה ביוזובה בשעה שאתה פנוי, עד כי, בלי כל טורח, תוכל לראותה. האמנם לא תחזיר על זאת?!

גנסיא הסתכלה בפני לראות את הרושם אשר עשו עלי דבריה, ותוסיף:
 —זהו אשר הנני חושבת על אודותיך. ועל אודות רחל—אין כל ספק אצלי כי תהדר לראותך, כי אצלה לא היה שום דבר אשר ידחה אותך ממנה. ובראות רחל כי אבותיה כופים עליה הר כגיגית להנשא, בחרה משתי רעות את הקטנה. אצלי אין בזה כל ספק. ואופיו של אשה—הנני מכרת יותר ממך; ולכן אדמה, כי לא רק תחפוץ לראותך, אלא גם תשתדל לעשות זאת. ולא רק לראותך בלבד, אך גם לדבר אתך. ואז תראה ותוכח.

עוד לא כלתה גנסיא את דבריה וקול בעל-עגלתי נשמע בנקפו על הדלת וקורא: עת לנסוע.

בשובי בדרך לפרוסנאי, עברו במחשבתי כל ימי חיי המעטים. רגשות מרגשות שונים חשתי בחשבי על דבר עברי הרחוק, וככה התעמקתי במחשבותי, ולא חפצתי להפרד מהם, עד כי לא הרגשתי כי כבר עמדה עגלתנו לפני בית המלון אשר הנני גר בו, לו לא העירני הרכב באמרו: "עתה באנו!"

יומים אחרי כן נסעתי ליוזובה. בבואי, סרתי אל אחד מבתי המלון הגדולים אשר שם, ואלך לרגל עסקי. ויען כי עסקי דרשו ממני רק שעה אחת ולא יותר. לכן נשארתי לנפשי יום תמים באפס מעשה. סרתי אל בית אחד מקרובי גנסיא, הגר שם זה ימים רבים, לבלות את היום ההוא.

האיש ההוא קיבלני ברוב שמחה, כי ידענו איש את רעהו עוד מימי ילדותנו. ואחרי אשר דרש לשלומי ולמצבי—שאלני:

—האין ברצונך לראות את רחל מכירך מימי קדם?
—אנכי אינני מחזיר על זאת—עניתי, ובלבי הרגשתי כי אחד בפה ואחד בלב אדבר עתה—אך אם יקר המקרה לראותה, אז לא אדחה הדבר ממני.
—אם כן—אמר האיש—נלכה נא אל זימל גיסה, אשר גם הוא וביתו גרים פה. ושם נראה איך יפול דבר.

בבואנו אל בית זימל, לא הכירוני, לא הוא ולא אשתו. כשעה ישבנו ודברנו ולא עלה בידם להכירני.

—האמנם—אמרתי, ברצותי לשום קץ לדבר—נהפכתי כלה לאחר, ולא תכירו את אברהם חתן רחל לפניכם?

פני אחות רחל הלבינו כשלג, ותאמר:
—אלכה נא וארוצה אל רחל ואומר לה כי הנך פה; אולי תאבה לבוא לראותך, כי זכרך הן לא ימוש מפיה.

היא שבה בלי רצון. ותאמר:
—רחל הגידה כי לא תוכל לבוא לראותך עתה; אך שאלה לשם בית מלונך, אולי תבקשך היום בערב אל ביתה.

הגדתי לה את שם בית מלוני ואת תו חדרי, ואשוב שמה לנוח מעט. כי אף כי אמרתי כי לא נשאר לי בעד רחל שום רגש, הרגשתי איזו התעוררות בשעה שהלכה אחותה לקרוא לה. אך בשובה, ובאמרה כי רחל תמאן ללכת—נחו עצבי מעט.

בערב, בשבתי בחדרי והמיחם הרווח עמד על שלחני, ובהכיני לי את התה, נכנס משרת בית המלון ויגש לי כרטיס. עליו כתוב: "רחל בת ישראל....." בהגש לי המשרת את הכרטיס, ראיתי כי יחשדני בדבר שאין בי. ולכן בצאתי אמרתי לו:
—בקש את האשה החדרה, אך את הפתח עזוב פתוח כי חם לי מאוד בחדר.

לבי הלם כהלם פעם. ולמרות אשר התאמצתי להראות את עצמי כאילו הדבר איננו נוגע אלי, אדמה כי היו יכולים להכיר על פני את רגשותי הסוערים בקרבי.

היא נכנסה.—עשרים השנה שעברו עליה, לא שללו ממנה מאומה. עיניה השחורות לא אבדו להן כלה אותו הברק המיוחד שהיה להן בימי ילדותה, אף כי הועם מעט. בקומתה—גדלה מאוד, אך פניה היו דלים ורעים. וכפי הנראה, רבות רעות עברו עליה. היא ניגשה אלי ותאמר:
—אחרי עשרים שנות הפירוד עלה סוף כל סוף בידנו לראות איש את רעהו. והנני היום מאושרה, בראותי אותך בריא ופורח כעץ רענן בימי האביב.
—ומדוע לא חפצת לבוא אל בית אחותך?—שאלתי.

—לא יכלתי להראות אתך בפני אחרים, לו גם בפני אחותי—ענתה, ודמעות נראו בעיניה.—את הדבר הזה, אקוה, תבין מעצמך. עתה הנני לבקש ממך האחת: ספרה נא לי מכל אשר עבר עליך מיום הפרדך ממני, ואל נא תכחד את האמת תחת לשונך; אף אם יהיו אחדים מדבריך, כאשר אדמה, כחצים שגונים אל לבי, נכונה הנני לשאת אותם ברוח שוקטה; כי הן אנכי לבדי אשמה בכל זאת, ואין לי הצדקה להתרעם על מי שיהיה.

כשעתים ישבתי ואספר לה מכל המוצאות אותי עד היום האחרון. היא עשתה אזניה כאפרכסת ותקשב לכל הגה אשר הוצאתי מפי; ובהגיעי למות איידל הפסיקתני ותאמר: —היא היתה מאושרה ממני: היא ראתה חיים טובים לכל הפחות חמש שנים. ואם מתה—הן נמות כולנו. ואני—כל ימי כעס ומכאובים.

—ואת?—פניתי אליה בשאלתי אחרי גמרי את סיפורי—התאבני גם את לספר לי מכל אשר עבר עליך עד כה?
—לא, אברהם,—השיבה בדמעות על עיניה—אל תדרוש זאת ממני; עשרים שנה כיום אחד ארוך, מלאות צער, עני ורוגז עברו עלי. ומה יתן ומה יוסיף לך אם תדע את הדבר בכללו או בפרטיו? אך עתה העת לי לשוב הביתה, כי העם כבר יצא מהתאטר, ובביתי הגדתי כי להתאטר הלכתי. ועתה—היה שלום.¹

ותבך. —דע לך כי שתי השעות אשר הייתי בחדרך ובחברתך, יקרות לי מכל עשרים השנה אשר עברו עלי מיום הפרדי ממך.

בגמרה את דבריה אלה יצאה מחדרי בלי רצון.

אף כי התאפקתי בהיותה לנגדי מלהראות לה אף צל של עגמת נפש, אך יצאה מחדרי, נפלתי באין אוניס על המטה ואבך מרה. ואנוד להאומללה, אשר אבותיה הקריבוה קרבן לחשבונותיהם. והיא גם היא עזרה על ידם בהתמכרה להם רגשותיה. ולו הואילה ותחכה, כי אז אולי לא היה מקום עתה לכל צרותיה ודמעותיה יחד.

[51] שמתי דמעתי בנאדי

בימים ההם עברה על אשתי מחלה עזה. ויען כי בביתי לא נמצא איש אשר יוכל לכלכל את מחלתה, גמרתי לבלי נסוע בשנה ההיא צפונה, ולבקש לי איזו עבודה או מלאכה בקרים. בתודוסיא עצמה לא נמצא למעני שום עסק. ולכן כאשר הציעו לפני לקחת עלי משרת סוכן ראשי בבית המסחר אשר עבדתי בו לפני שתיים-עשרה שנה, ואשר העבירוהו בשנים האחרונות מקורמן לדז'נקוי, לרגלי העברת הנמל המסחרי מסבסופול לתודוסיא, נתרציתי לזה; כי בכל אופן מוטב לי להיות במרחק תחנות אחדות מתודוסיא ואוכל לבקר את אשתי החולה לעתים תכופות, מלנסוע צפונה הרחק מביתי, אף כי המשכורת אשר הציעו לפני ספיקה רק בדוחק גדול לכלכלת בני ביתי. כי בני ביתי רבו וגדלו, ומחלת אשתי דרשה גם היא הוצאות יתירות, אשתי שבה לאיתנה במשך ירחים אחדים. ויען כי מצאתי מנוחה בשנה ההיא, סדרתי את ספרי "מסכת סוחרים" אשר עד הימים ההם לא היה עוד מסודר כראוי. ברצותי להוציא לאור, לא מצאתי לי איש אשר יעזור לי בזה. נאלצתי לקמץ עוד יותר את הוצאותי ולהוציא מאה ועשרים רובלים על הדפסתו. כתום ההדפסה מצאתי לנכון להוסיף עליו את התוספתא. ובמשך שש שעות כתבתיה ואשלחה לברדצ'וב אל בית הדפוס של שפטיל אשר שם הדפסתי את כל ספרי.

בספרי זה שפכתי את לבי הדוה לי מאוד על השבר אשר הושבר מי בהאלצו להחזיק רק בענף אחד מענפי החיים וכל שערי פרנסה אחרים ננעלו מפניו. בכל אשר כתבתי בספרי זה לא

¹ [בעל של רחל היה ישעיה כ"ץ. הייתה להם לפחות ארבעה ילדים: סוניא, בת אחרת, שלום, ומשה.]

הפרזתי על המדה ולא גדשתי את הסאה, אך עוד מחקתיה, כי ישנם דברים רבים אשר אי-אפשר להעלותם על הגליון.

את התוצאה הראשונה הדפסתי במספר אלף ספרים. שלחתי ספרים אחדים לכל העתונים העבריים ואבקשם לבקרו. ב"הצפירה" וה"מליץ" העבריים וב"העתיד" ו"השחר" הרוסיים-עבריים בקרו את ספרי והללוהו מאוד. אך "איש יהודי" עורך ה"מליץ" בעת ההיא, מתוך שבחו של הספר בא לידי גנותו של המחבר. הוא מצא כי חלול הקדוש הוא כתב בקורת על עיני חול בלשון התלמוד ונושאי כליו. הבנתי היטב כי רצונו לבלי הרגז את האווזים אשר בין חותמיו, ולכן השבתי לו בשיר ארוך בשם: "מחדר הסופר". בו הראיתי לדעת כי לא לחלל את הקודש אך לקדש את החלל היתה מגמתי. השיר הזה נדפס כעין פולייטון ב"המליץ" לשנה ההיא, כמדומני בהנומר השבעים והשנים. ואחרי כן כעין הקדמה לספרי בתוצאתו השניה.

כעבור שנת עבודתי בבית המסחר ההוא החלטתי לעזבו, כי משכורתי לא הספיקה לי להוצאותי. ויען כי כסף לא היה בידי במה להתחיל מסחרי בפני עצמי בצפון, גמרתי בלבי לנסוע וורשאה אל בתי מסחר הספרים אשר מהם דרשתי ספרים לעתים קרובות. למכור להם את שבע המאות הספרים אשר עוד נמצאו תחת ידי ולדבר על דבר מכירת זכות ההדפסה לצמיחות.

את דרכי גמרתי לעשות הפעם דרך יקטרינוסלב-קזטין-ברדצ'וב-ברסט-וורשא, למען אוכל למכור ספרים אחדים לפרנסת דרכי, ולדבר עם שפטיל על דבר הסטראטיפ המונח אצלו ועל דבר הדפסת התוצאה השניה מספרי, אם נחוץ יהיה הדבר.

אף על פי שסוחר תבואה הנני, שאינם נהרגין אפילו על שוה שקל, ונוהגין סלסול בעצמם לשתות תה ולאכול מחמאות על כל תחנה ותחנה, כיון שנכנסתי לכלל מחברים, החילותי להתנהג כמנהגם. וכדי להקטין את הוצאותי לקחתי אתי קומקום לחמין, תה וסוכר מן המוכן, כוס, קערה וכף. הכינותי גם פרוטרוט של נחושת לשלם בעד החמין במקום שאין נותנים חינם. גם כרטיס מסע מהמחלקה השלישית קניתי ישר עד לודז, כי אחרי אשר הנני נוסע לוורשא, איך אפשר הדבר לבלי אבקר את שלמה רעי מי שהיה ש"ץ בסימפרופול לפני עשר שנים, אשר בחדרו גרתי, ואשר הנהו עתה ש"ץ בבית הכנסת לנאורים בלודז. ובמסע-בי-הדואר עזבתי את תודוסיא בימים הראשונים לחודש תמוז תרס"א.

בבואי אל התחנה יקטרנוסלב נודע לי כי מסע בי-הדואר יפליג מיקטרינוסלב רק בערב בשעה האחת עשרה, וכעשר שעות עלי לחכות למסע ההוא. ואגמור בלבי לנסוע העירה אל בית מסחר הספרים של רפאל, אולי יקנה ממני מכסת ספרים מספרי. בהציעי לפניו את ספרי, הגיד לי רפאל כי כבר היה בידו ספר אחד, אשר מכר לו המורה הראשי בתלמוד-התורה אשר בחלק העיר "המקומות החדשים"¹ ושמו: לְבָנֵר.

בשמעי את זאת רעדו כל עצמותי מכעס ומרוגז. זכרתי כי בקבלי את התוצאה הראשונה מספרי שלחתי לכל חברי ילדותי אחד אחוז למתנה ובתוכם כבדתי גם את לבנר. כי כאשר הראיתי לו את ספרי והוא עודנו בכתובים, אמר לי: —"אתה יודע כי אני אינני מהיודעים הגדולים בתלמוד אשר אוכל לחוות לך את דעתי על ספרך אם ראוי הוא לבוא בדפוס. הניחהו אצלי ואתנהו אל אחד מחברי המורים אשרי ידיו רב לו בתלמוד והוא יחזה דעתו עליו. ואם ימצא כי ראוי הוא לדפוס אשלחהו אל מערכת "תושיה"

¹ Новне-Планы

אשר הנני מכין למענם את ספרי "כל אגדות ישראל" כי ידיסוהו על חשבונם". אחרי ירחים אחדים, בבואי יקטרינוסלבה להגל עסקי, השיב לי את כתב היד, ויאמר לי כי חברו הללהו מאוד, אף שלחו אל המערכת אשר אמר, אך קיבל תשובה כי ספר כזה לא יפול תחת גדר אחת המחלקות אשר לתוצאותיהם, ועל המחבר, איפוא, להדפיסו על חשבון עצמו. בסוף דבריו ביקש ממני לשלוח לו ספר אחד אך יצא לאור. בחודש שבט שלחתי לו, על ידי משלח באחריות, ספר אחד. לפני הפסח שלחתי מודעות להעתונים בזה הלשון: "הרוצה למלאות שחוק פיו ועיניו—דמעות, יקנה ספר מסכת סוחרים". בערב הפסח קבלתי מכתב גלוי מלבנר כזה: "חפץ הנני שני דברים: האחד—לעבור על דברי חז"ל ולמלאות שחוק פי בעולם הזה, והשני—לראות איך הנך מקיים "מוצא שפתיך תשמור ועשית" לרעך מימי ילדותך".

תמהתי מאוד על המכתב הזה. אך חשדתי את עצמי כי טעיתי בכתובתו; אשלח לו ספר שנית. ידעתי כי לבנר כלי הוא אבל במדרגה כזאת לא חשדתי. ולכן שאלתי את רפאל:—הגידה נא מתי היה הדבר?

—ביום אסרו חג של פסח.—ענני—ידוע תדע כי למראה עיני לא האמנתי, קלא דלא פסק בעיר כי לבנר עשיר הוא, בכל זאת כלי גדול הוא; אך למכור ספר אשר שלח לו רעהו המחבר למתנה, זהו למטה מכל בקורת. ואני הן ראיתי כי יש כתובת על הספר כי נשלח לו ממך למתנה.

לבי דוה לי, בראותי כי הקמצנות מעברת את האדם על דעתו ועל דעת קונו, ולכן-חזרתי ממחשבתי לבקרו היום בביתו, כי יראתי פן לא אוכל אתאפק ואביישהו, מכרתי לרפאל מאה ספרים במחיר שלשים רובלים. ואחרי אשר היה די כסף בידי להלוק לווארשא ולשוב, גמרתי להמשיך דרכי הלאה ולהתעכב רק בברדיצ'וב יום אחד.

ביום השני לצאתי מיקטרנוסלב בשעה העשירית בערב באתי ברדיצ'ובה. ברדתי אל התחנה להניח חותם על כרטיס מסעי למען לא יפסל בלינה, מצאתי בחדר הפקיד יהודים רבים מכל המינים יושבים עומדים ומחכים. שאלתי את אחד מהם:

—האם למען הניח חותם על כרטיסיכם הנכם מחכים?

—כן הדבר.—ענני אחד מהם—אך אין אנו יודעים מתי יבוא ה"פריץ" הנה.

—ומדוע לא תקראוהו?—שאלתי.

—יראים הננו פן יקצוף עלינו ולא יחתום לנו את כרטיסינו. כי מעשים כאלה כבר קרו לנו, ועוד קראנו בשם ז"דים ארורים.

—ואיפה הוא הפקיד?—שאלתי בבת-צחוק.

—הנהו מטייל עם עלמה על אכסדרת התחנה.—ענה אחד החסידים—ולהפסיקו בשעה כזאת—בחזקת סכנה.

יצאתי החוצה ואגש אל הפקיד ואומר לו:

—יסלח נא לי, אדוני, כגודל חסדו על אשר אפריעהו.—נוסע הנני, ונסיעתי העירה נחוצה; יואיל נא כבודו לסור אל חדרו ולהניח חותם על כרטיסי.—וגם את, גברתי—אמרתי בפנותי אל הנערה הנצבת לימינו—אקוה כי תסלחי לי על אשר אגזל ממך את רעך לרגעים אחדים, והנני מבטיחך כי בשלום אשיבהו לך...

הנערה נענעה בראשה לאות רצון והפקיד יעזבה, וילך אתי החדרה.

—לולא פני האדון הזה אני נושא היום, כי עתה הייתם לנים פה כל הלילה.

—גם ה"אדון" הזה—אמר אחד היהודים בלשון בלולה מרוסית ופולנית—אחד מאחינו הוא.

—הוא אולי מזרע היהודים הוא.—ענה הפקיד—אבל בעל נמוס ודרך ארץ הוא. הוא ביקש, את אשר הנני מחויב לעשות לו, ככובד-ראש, בלי חוצפה ועזות כאשר הנכם עושים אתם, בבקשכם למענכם גם דברים אשר אינני מחויב לעשותם.

כולי האי—ואולי?—אמרתי עם לבבי.—האמנם סר צלם אלקים מעלי עד כי לא יכירוני כי מזרע היהודים אנכי?—מדברי הפקיד הבנתי כי איזה חשבונות ישנים יש לו עם קהל הנאספים וכבר הלאוהו בדרישותיהם המרובות עד כי יצאו מאפו והיו לו לזר, ולכן לא חפצתי להתערב בריב לא לי הוא, ואצא אל חצר התחנה לנסוע העירה. מרחוק ראיתי את עגלת הטרמוויי עומדת רתומה לסוסתה האחת, ומה מאוד חפצתי לנסוע בעגלה זאת ולראות בעיני את אשר קראתי על אודותיה, אך לא יכלתי לעשות זאת מפני חבילות הספרים אשר אתי; ואשב בעגלה רתומה לשני סוסים. ובעל העגלה היהודי הביאני אל המלון לונדון העומד במרכז העיר.

קמתי בבוקר ואלך אל בית דפוסו של שפטיל. הסוכן אשר על בית הדפוס היה צעיר משכיל ונחמד למראה. אך דברתי עמו רגעים אחדים הבנתי כי איש סוחר במלוא המובן יושב לפני. הצעתי לפניו להדפיס עוד אלף ספרים מספרי על הפלטין והמטריצים אשר לי, ונקציב את המחיר, אך בתנאי כי יחכה למכתבי מוורשא. אף הבטיח לי כי אם אמכור את זכות הדפסת הספר בוורשא או במקום אחר, ישלח לי את כל מכשירי הדפוס אל המקום אשר אראהו.

עודנו מדברים ואיש אחד גבוה וחסון כאלון, מעילו הארוך מגיע עד עקביו, פאותיו ארוכות עד הכתפיים, פניו מלאים ועגולים ובשער זקנו הארוך זרקה שיבה, נכנס גם הוא אל חדרנו וביקש לתת לו את העלים האחרונים מספרו להגיהם. ובשמעו אותנו מדברים בעניני הדפסה, שאל את הסוכן:

—האם האדון הזה גם הוא בעל דפוס הנה?

—לא.—ענה הסוכן—הוא מחבר.

—מחבר?—שאל האיש בתמיה, ויתן עיניו בי כאילו יכון להפכני לגל של עצמות.—ומה תוכן ספרו?

—גם ספרו הוא ספר מוסר.—ענה הסוכן בבת—צחוק—אבל ממין אחר.—האוכל לראותו?—שאל האיש.

—בבית דפוסנו לא נשאר אף ספר אחד.—ענה הסוכן—אך אולי ישנו ביד המחבר.—יש תחת ידי ספר אחד—עניתי—אשר תקנתי בו את השגיאות שנפלו בהתוצאה הראשונה, ואוכל לתתו לאדוני להסתכל בו פה בהעברה בעלמא, כי עלי להשאירו בבית הדפוס למען ידעו מה לתקן בתוצאה שניה; ואם חפץ הנך לקנות ספר אחד, אז תבוא אלי ביתה המלון.

האיש לקח הספר מידי ויסתכל בו. אני והסוכן ישבנו והבטנו אל עבר פניו, ונחכה למשפט אשר יוציא עליו הקורא הזה. בין כה וכה הראה לי הסוכן גם את החלק הנדפס מספרו של המחבר הזה. ספרו הוא ספר דרוש, כי מחברו הוא "מגיד-מישרים" מנעוריו עד היום ההוא. רובי דרשותיו מיוסדים על מאמרי אגדה, מתובלים בפשטים שונים על כתובים רבים המביאים לפעמים את הקורא ישר הדעת לידי גיחוך. בקראי בו, נצבו כמו חי לנגד עיני דרשותי אשר כתבתי בימי ילדותי ואשר דנתים אחרי כן לשריפה. לא חפצתי לבוא עמו בדברים ולהראותו כי כל פשטיו על הכתובים המובאים בספרו הם נגד כללי דקדוק שפת עבר ומתנגדים אל השכל הישר, בידיעי כי שבשעת כיון דעל—על. ולומד זקן כמותו הוא ככותב על נייר כתוב, שגרוע הנהו גם מכותב על נייר מחוק.

יותר משעה ישב והסתכל בספרי, עד כי כמעט עבר על פני כל ה"פנים" מראשו לסופו. לפעמים הסתכל באיזה "פירוש" מן הצד או מלמטה וצחוק נראה על פניו. אחרי כן הניח את הספר הצדה, ויפן אל הסוכן ויאמר:

— כן דברת. הספר הזה גם הוא ספר מוסר. הוא מעביר לפני קוראיו את הערמומיות, הגניבות והגזילות שבמסחר. כי ספרי המוסר שונים הם. ורובם יכתבו כאשר יכתוב הרופא את פתקתו לבית המרקחת—לפי החולה: אם החולה הוא גדול, היודע כי צריך לבלוע את הרפואה אף כי מרה היא, אז יכתוב לו את הסמים כמו שהם ולא יוסיף עליהם שום דבר להמתיקם. אך אם החולה הוא ילד אשר לא יוכל להבין זאת, אז יבליעם לו בנעימה, כלומר: יצוה על בית המרקחת להוסיף על הסמים פתי סוכר כדי להמתיקם אך לפעולת הסמים לא יזיק הסוכר שבהם.

נעים היה לי לשמוע את משפטו של האיש הזה אשר חרץ על ספרי. ואבין כי אף על פי שהמגיד הזה מעולם אחר הוא, בכל זאת מיושב בדעתו הוא ומבין את אשר לפניו. ולכן גמרתי לומר לו ככה:

— אחרי משפטך אשר חרצת על ספרי, ואחרי אשר נוכחתי לדעת כי שכלך ישר ותדין כל דבר על פי שכל, הנני לשאלך: בספרך מצאתי כתובים רבים אשר תפרשם לא לפי חקי ההגיון ולא לפי חקי הדקדוק. נניח, כי דקדוק לא למד אדוני, אבל הגיון? הן מלא הגיון הנך.

— הוא הדבר אשר אמרתי:—ענה המגיד—אנכי לא תקעתי מסמרות בפשטי לאמר: "קבלו דעתי כי כן הפשט הנכון". אנכי רק המתקתי את דרשותי המרות בפתי סוכר לפי דרכי, ואתה—לפי דרךך. לא יותר.

— ואנכי—נכנס הסוכן לתוך דברינו—הנני את ההפרש בין שני ספרי המוסר שלכם באופן כזה: אתה כתבת את ספרך במחשבה תחלה להזיל דמעות מעיני קוראך, אך פשטיך המסורסים והעקומים יביאו את רוב קוראך לידי גיחוך; ומר מלמד כתב ספרו, לפי ההשקפה הראשונה, למען הביא את קוראיו לידי שחוק, ולבסוף יזיל דמעות מעיני רוב קוראיו המבינים.

נפרדתי מאת הסוכן והמגיד ואווחז דרכי הלאה לווארשא. הדרך אשר בין ברדיצ'וב וברסט עוברת בין יערים ושדמות מלאות ירק דשא. תחנות רבות לא תראינה מרחוק מרוב הגנים ואילני היערות המקיפים אותן מכל צד. על התחנות השונות אשר ירדתי למלאות קומקומי חמין פגשתי יהודים רבים מחסידי וואהלין, אשר כמוהם לא ראיתי מעודי. רובם מעילים העליון קצר מהתחתון. על ראשיהם כובעי סמט המוזהים לאחוריהם, ירמולקה מגואלה מבצבצת מתחת לכובעיהם. פאותיהם ארוכות ומסלסלות כעין מוציא פקקים, ומקצה הפאות תטופנה טיפות של מים, לא ידעתי אם מי מקוה הן אשר עוד לא נתיבשו או נטפי זיעה מרוב החום השורר. מכנסייהם תחובים אל תחת לקשורי פוזמקאותיהם, וכולם אצים, רצים וחשים וממלים בקול גדול. לפני פתיחת הפתח המוליך אל התחנה יעש הרעש השמע מפנים רושם על הבא אל התחנה, כאילו כל החדר מלא אנשים, ובפחתו את הדלת יראה כי רק מתי מספר הם אשר עשו את התחנה כמרקחה. אך עמד המסע על יד התחנה החלו רצים ועולים וחבילות רבות תחת אצילי ידיהם ויתפסו להם מקום באחת העגלות. וקרא זה אל זה: "חיים! או משה! או פיבוש! ראה! בעגלה האחרונה מקומות פנוים למכביר הביאה חפציך שמה". ורעהו יענהו: "לא כי, אלא בעגלה הראשונה מקומות פנוים יותר, הביאה אתה חפציך שמה". ובין כה וכה וכולם רצים מעגלה לעגלה כל עת עמידת המסע על יד התחנה. לאחרונה שרקה המכונה והמסע זע מקומו.

על יד כל תחנה ותחנה ימכרו פרי-עץ ופרי-אדמה שונים, אשר בהם מבורכה ארץ וואהלן, ובמחיר איזה אגורות תוכל לקנות כד גדול מלא זמליניקה וכדומה מהפירות אשר לא נמצאו בקרים. ולכן הייתי יורד כמעט על כל תחנה ותחנה לקנות לי מהם. על תחנות אחדות ימכרו גם כלים מכלים שונים קלועים מעץ מעשה ידי אכרים קוסטרים; ואף כי קניתי רק חפצים קטנים, הייתי עומד על המקח כל עת עמידת המסע על יד התחנה. ולפעמים לא היתה לי העת מספקת להכנס לתוך העגלה אשר בה ישבתי ואשר עמדה הרחק מן התחנה, ועלי היה להכנס אל העגלה הנמצאת אצל התחנה ולעבור ממנה דרך שאר העגלות עד בואי אל מקומי.

באחת התחנות ירדתי ואמלא את קומקומי חמים, ועל אחד מהספסלים הפונים אשר ממולי, פרשתי את המפית אשר לי. הוצאתי את כלי התה אשר אתי ואשת. גם מיני מליח שונים הוצאתי ואכול סעודתי, כמעט, בהרחבת הדעת. פתאום עמד המסע. ומבעד החלון ראיתי נערי אכרים מוכרים חלב וגבינה ושאר צרכי אוכל נפש. ירדתי לקנות איזה מהם לקנוח סעודה. ובעוד אני עושה כה וכה, והמכונה שרקה ותתן אות כי נוסעים הננו הלאה. מהרתי לשוב. אך בבואי אל תוך העגלה, מצאתי כי כל כלי התה אשר לי אינם. אין קומקום, אין כף, אין כוס; הכל כאשר לכל לוקח. שאלתי את האנשים אשר בעגלה אם לא ראו מי לקח את כלי, אך כולם אמרו כי גם הם ירדו אל התחנה לקנות איזה דבר מאכל וזה עתה שבו, ואיש מהם לא ראה מי שלח ידו בכלי.

כל הכלים כולם שוים היו לכל היותר רק רובל אחד. ומה הוא רובל אחד בעיני מי שהיה סוחר תבואה, המפסיד לפעמים איזה מאות או אלפים רובלים בעד הגה אחד שהוציא מפיו שלא כהוגן? ולכן לא חסה עיני על הנזק, אך על אשר לא אוכל מעתה לשתות תה בהרחבה. ולרדת אל כל תחנה ותחנה ולשתות תה בחפזון גדול איננו דבר נעים, כי תחנות גדולות אשר בהן יעמדו המסעות זמן רב לא נמצאו לרוב בדרך ההיא. אך אמרתי: "וי לחסרון כסף" ונתיאשתי מכלי. נחמתי עצמי רק בזה, כי בברסט, אשר שם יתעכב המסע זמן רב, אוכל לקנות לי כלים חדשים. על אחת התחנות הסמוכות ירדתי לקנות לי כוס חלב, ובעוד אני עושה כה וכה והמסע כבר זע ממקומו, ובחרף נפש עלה בידי להכנס אל תוך העגלה האחרונה. אך נכנסתי אליה ראיתי מרחוק איש חסיד אחד יושב ושותה תה בהרחבת הדעת, וקומקום, כוס וכף לפניו ממש ככלי אשר אבדו לי. ניגשתי אליו ואשאלהו:

—האם יוכל אדוני להשאל לי את מכשירי התה אחר כלותו לשתות?

—זאת לא אוכל. —ענה החסיד— כי שאולים הם עמדי.

—וממי שאלתם? —שאלתי.

—מאת איש אחד היושב באחת העגלות בראש המסע. —ענני.

—אם כן, אדוני, תדע כי הכלים שלי הם. —אמרתי לו— אך הנני לשאלך: איכה נועזת לשאול את הכלים שלא מדעת בעלים? אחשוב כי יודע הנך היטב כי "שואל שלא מדעת בעלים—גזלן הוא".

—"ניחא ליה לאינש למיעבד מצוה בממוניה"—ענני החסיד— וכופין על מדת סדום, בזה— נהנה, וזה—לא חסר.

—אך בכל אופן הן הסבות לי עגמת נפש מרובה, בחשבי כי הכלים נגנבו ממני. —אמרתי— ועוד זאת: אולי לא גמרתי את התה. ובשעה שהנני צריך לאותו דבר, אין זאת מדת סדום, כי חסר הנני את שתיית התה.

—אנכי—ענני החסיד— נכנסתי פעמים אחדות אל תוך העגלה בעת שתותך את התה, וארא כי כבר הריקות את הקומקום, ולכן אמרתי כי כבר גמרתי את שתייתך, ומה ממך ילך אם אשתה תה גם אני?

—אך את מדת בטני הן לא תדע;—אמרתי לו בשחוק, אחרי ראותי עם מי יש לי עסק עתה—ואולי שנים, שלשה קומקומים של חמים נחוצים לאיש כמוני אשר קומקומו קטן וכריסו רחבה?

—ברעבתנות לא חשדתיך.—ענה החסיד—אך נכון הנני למלאות את החסרון: בתחנה הבאה אמלא למענך קומקום של חמים ושתית לכל אוות נפשך.

שמחתי מאוד על כלי אשר נמצאו, ואשוב אל עגלתי. בתחנה השניה הביא לי החסיד קומקום מלא חמים, אף קנה ממני חמשה ספרים "מסכת סוחרים", כפי הנראה, לכפר את פני. ואבין, כי מדת חסידות היא לבלי הקפד מאוד על "שלי" ו"שלך". ואמחול לו בכל לבי על העוול אשר עשה לי.

ביום השלישי לצאתי ממדיצ'וב באתי לוורשא. סרתי אל בית המלון "המבורג" הנמצא בקרן רחוב נלוויק. ואף כי הכל היה בזול גדול בוורשא בימים ההם, לא חפצתי בכל זאת להתעכב שם ימים רבים. ועוד ביום בואי, הלכתי ראשונה אל בית מסחר הספרים של האלמנה לוויין-עפשטיין ובניה להציע לפניהם את ספרי. מאתים ספרים קנו ממני. אך בהציעי לפניהם לקנות את ספרי ואת זכות הדפסתו לצמיתות, יעצוני לבל אעשה זאת. ואחד מהאחים אמר לי:

—המאות האחדות אשר תקבל עתה בעד זכות הדפסת ספרך כמוהן כאין לעומת הנזק והצער אשר יהיה לך אחרי כן. שער בנפשך כי הקונה שלך לא ימצא לנכון לפניו להדפיס תוצאה שניה מספרך, ולא תמצא לקנות אף ספר אחד לתתו למתנה לרעך. ועוד גם זאת: כל זמן שהספר הוא שלך—הוא חנותך. איך שיהיה איזה רובל ביום תפדה. ואם שבוע או שבועים לא תפדה מאומה—יבוא יום ותפדה הרבה. והן סוחר הנך, ואם היום נחוצים לך הדמים—יבואו ימים ואיזה מאות רובלים לא תחשבנה בעיניך למאומה. ולמכור את ביתך או חנותך בעד נזיד ערשים לא הייתי מייעץ לך.

עצתו הנאמרה ביושר הגיון, מבלי היותו נוגע בדבר, מצאה מסילות בלבבי ואחליט לבלי נסות עוד דבר בדבר מכירת הזכות, אך למכור בוורשא מכסת ספרים ככל אשר אוכל ולקחת אתי את המותר ללודז, מקום שלמה רעי, אשר הוא בודאי יהיה לי מצדו לעזר בדבר.

המסעות בין וורשא ללודז היו עוברים פעמים אחדות ביום. ואני גמרתי לצאת מוורשא ביום השישי בבוקר שלשה ימים לחודש אב וכעבור שעתים אהיה בלודז. לשלמה רעי הודעתי הדבר על ידי תלגרממה, ואקוב את המסע אשר בו אסע. בבואי אל התחנה שמעתי את קול הפעמון אשר צלצל שלש פעמים והפתחים סגרו, ולכן לא יכלתי לבוא אל תוך המסע ההוא. נקוטתי בפני על אשר העברתי המועד, ואכעס גם על שעוני אשר רמני, ואשב בבית התחנה לחכות עד אשר יפליג המסע הבא. לא עברה אף חצי השעה וידעתי נתקבלה, כי המסע שיצא לפני חצי השעה פגש על דרכו במרחק שש וורסטאות מוורשא במסע אחר, והתנגחו זה בזה. רוב העגלות נשברו לרסיסים ורבים הם הנהרגים והנפצעים וידרשו לשלוח מסע עם רופאים ורפואות בעד הפצועים. ברכתי על הטובה מעין הרעה הבאה עלי; ויהי הדבר לי לאות כי אל לאדם להצטער הרבה כי יקראנו אסון, אולי האסון הזה יצילוה מאסון אחר גדול ממנו, אשר היה נכון לבוא עליו לו לא קרהו האסון הראשון.

מפני האסון הזה לא הניחו לשום מסע לצאת מוורשא ללודז עד אשר נקו את פסי המסלה משברי העגלות. ורק אחר כך יצא מסע הבא ובו נסעתי גם אני.

בבואי ללודז פגשני שלמה רעי על התחנה, ויספר לי כי היה שרוי בצער אולי קרני אסון בדרכי. הוא ואשתו רצו מבית מערכת עתון אחד לשני, אשר שם הדפיסו את שמות הנהרגים והנפצעים בהמסע ההוא, להוודע אם גם שמי ימצא ביניהם. ויען כי לא נמצא שמי, נחמו את עצמם כי משום איזו סיבה לא נסעתי במסע ההוא, כאשר כן קרה באמת.

שלמה בקשני להשאר אצלו עד אחר שבת נחמו, ואת מכירת ספרי מסר לידי יעקב נחום.

יעקב נחום זה היה הסוכן להעתון ה"צפירה". בימים ההם. הוא היה מקבל את הגליונות, בליל צאתם מתחת המכש, בלתי מקפולים, מביאם אל ביתו, קופלם וממלא בהם את שני כיסו בגדו הפנימיים, הארוכים מכנגד חזהו עד ארכבות רגליו, ועובר מבית לבית ומוסרם לידי חותמיו. ויען כי ידע את כל קוראי עברית בלודז לכן יעלה בידו למכור גם את ספרי.

לעשות רצון שלמה רעי חפצתי, ואאות להצעתו. ועל כן נשאר לפני כל השבוע באפס מעשה, והספיקה לי השעה להכיר את לודז ואת יושביה.

[52] לודז

לודז היתה לפני שנים אחדות עיר קטנה; בנייה—בניי עץ נמוכים, כבניי רוב ערי השדה בפולין, בתי חרושת נמצאו שם במדה קטנה ולא התפתחו כראוי. אך למיום אשר גרשו את היהודים ממוסקוה, אשר רובם עבר ללודז, התפתחה חרושת המעשה בעיר. בתי חומה גבוהים ורמים גדלו ככמהין ופטריאות ובתי חרושת רבו כמו רבו, ותהפך העיר לרוכלת עמים. עוד בהיותי שם יכלנו לפגוש בכל הרחובות בית חומה גדול המרקיע שחקים בגבהו, ואצלו בית ישן נושן אשר קירותיו מוטו לנפול. יותר משלשת אלפים בתי חרושת שונים, או כאשר יקראום בלודז: "ארובות עשן", נמצאו בלודז בימים ההם. הבנקים השונים אשר יסדו מחלקותיהם בעיר הזאת וגם אותם שנוסדו מחדש פה למכביר, תמכו בידי בעלי בתי החרושת החדשים אשר רבו מיום ליום, וההתחרות גדלה כל כך, עד כי פשיטת הרגל היתה שם כעין מכה מהלכת. בכל שמונת הימים אשר ישבתי בלודז לא עבר עלינו אף לילה אחד שלא נפלה דליקה באחד מבתי החרושת אשר בעיר. ורבים הלעיזו כי בשריפות האלו יש גם מעין הדלקה במזיד כדי לקבל שכר, כלומר: דמי אחריות, או כדי להקל פשיטת הרגל של הבעלים.

רוב יהודי העיד הם פולנים חסידים משעובדים לצדיקים שונים. מעיליהם ארוכים עד העקבים, על ראשיהם כובע שחור קטן עם בית-יד קצר ממול מצחם. פאות אין להם, לפי שבפולין מקפידים שוטרי הפוליציה על זאת מטעם חק ניקילי הראשון שלא בטלוהו עדיין בפירוש, ולכן ידקדקו עם היהודים בדבר הפאות כחוט השערה. והאיש אשר לא יחפוץ להקיף פאותיו, עליו להגביהן למעלה ולהחביאן בסתר כובעו.

הימים ההם היו ימי אבלו של הגביר פוזננסקי אשר נוסד מנין בביתו. ולמנחה בשבת הובילני שלמה אל המנין ההוא. אחר התפלה נצא לטייל מעט ברחוב, ואני ושלמה רעי הלכנו לשוח בגן העיר.

ישבנו לנוח על אחד הספסלים אשר בגן. על פנינו עבר איש כבן ארבעים איירופי במלוא המובן. בעברו הניף מגבעתו לאות פרישת שלום לשלמה רעי. ושלמה אמר לי: —הסתכל באיש הזה, ואנכי אספר לך את כל אשר הנני יודע על אודותיו.

הסתכלתי בפני האיש וארא כי פניו נפלו. וקמטי מצחו יעידו, כי מלא דאגה הנהו כרימון. ואשאל את שלמה:

—האם איננו איש שירד מנכסיו?

—כן דברת. —ענה שלמה—האיש הזה בא הנה לפני עשר שנים במקלו ובתרמילו. אך לפי שאיש-מעשה הוא וחכם גדול, ועל כולם הוא גם בן תורה, הצליח במשך שלש שנים הראשונות לעשות לו שם בין כנענים ונכבדי ארץ, ועלה מעלה מעלה עד כי נהיה לסוכן ראשי באחד הבנקים. הוא בנה לו גם בית חרושת גדול ויחל לנהל עסקים גדולים, ברוחב לב וביד פתוחה. אך לא ארכו לו הימים ופשט את הרגל לנושיו. בית החרושת לוקח ממנו בחובותיו ועוד לא הספיק, ובעלי חובותיו הושיבוהו בבית האסורים כדין משמט בזדון. בראותם כי אין תקוה להם להוציא ממנו עוד כסף, אחרי אשר בידו לא נשאר מאומה, הוציאוהו לחפשי. והנהו חי עתה על חשבון רעיו ומיודעיו מימי קדם. פעם אחת, בעסקי עמו בשיחת רעים, אמר לי בשחוק מהול בדמעות: הידעת, שלמה, כי יכולני לפטור את עצמי מיום הדין. כי הגמדא מספרת (יומא לה): "עני, עשיר ורשע באים לדין. לעני אומרים: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי—אומרים לו: כלום היית עני יותר מהלל? וכו'. אם אומר עשיר הייתי "וטרוד הייתי בנכסי—אומרים: כלום היית עשיר יותר מר' אליעזר בן חרסום? וכו'." אמנם כשאבוא אני לדין אומר להם: "עני הייתי כהלל ועסקתי בעסקים גדולים כר' אליעזר בן חרסום". יטריח נא את עצמו בית דין הגדול להראות לי אף איש אחד דוגמתי שעסק בתורה.

נהניתי מאוד מההלצה המחוכמה הזאת.

אחר תום טיולנו עלינו אל ביתו של שלמה אשר בקומה הרביעית. אשת שלמה אשר גם היא היתה לילדת קרים ואשר ידענו איש את רעהו גם משם, בראותה כי אחרנו לשוב, החלה לדאוג לנו. ובשובנו אמרה לנו:

—עד היום לא נסייתי באלה כי ילך שלמה לשוח בלעדי; האמנם אתה, אורחינו היקר, פעלת ככה לרעה על שלמה עד כי החל לצאת לשוח בגפו?

—לא לשוח יצאנו—עניתי—אך לראות במחזות לודז, אשר לך הם כבר גלויים וידועים, ולכן לא חפץ שלמה להטריחך על חנם.

—נשב, איפוא, לסעוד—אמרה אלינו—ובעת האוכל תספרו מכל אשר ראיתם.

ישבנו לסעוד. ובהדי שותא, שאלתני אשת שלמה:

—מה שם המקום והמחזה אשר ראיתם?

—שם המקום הוא גן העיר—עניתי.

למחר הנני הולך לשכור לי דירה, כי ראש השנה לדירות הוא בראשון ליולי בכל ארץ פולין, והאיש אשר לא יכין לו דירה בעוד מועד לא ימצאנה אחרי כן בעד כל כסף, ואז אקחך אתי.

ממחרת היום ההוא הלכתי עם שלמה לראות את בעל ביתו. הוא היה איש גבה הקומה, עב הכרס, צוארו—כצואר שור אבוס. מעיל ארוך עד העקבים ומתחת לחושן של סמט אשר על לבו, מבצבצת טלית קטנה של צמר עם ציציות ארוכות ועבות. שרשרת של זהב גדולה מרכסת אל שני כיסי חושנו מצד אל צד, ובאמצעיתה—אל הכפתור העליון אשר בחושנו. מדבר ז'רגון פולני אשר לא יכולתי להבינו, כי אזני שמעה רק הברות המנקודות בפתחין. שלמה רעי, אשר אזנו כבר הסכינה ללשון זאת, הבינהו היטב. אנכי הבנתי רק כי מדקדק הוא עם גרי בתיו

הרבים כחוט השערה; כי בעד טופסי השטרות¹, אשר יתן לו השוכר, הנהו דורש כי ישלם השוכר ולא הוא.

בשובנו הביתה אחליט לכתוב בימי שבתי בלודו עוד פרק אחד ולספחהו אל מסכת הסוחרים שלי כפרק שישי. ובמשך יומים כתבתיו אף יצא, לפי דעתי, מהודר מאוד, כי כל אשר ראיתי ואשר שמעתי היה כמו חי במוחי. את הפרק הזה קראתי בשם "האורג", ואגב אורחא הבאתי בו את כל אשר ראיתי ואשר שמעתי בימי שבתי בלודו, ואשלחהו אל בית דפוסו של שפטיל לברדיצ'וב.

ביום תשעה באב אחר הצהרים הלכנו אל יעקב נחום לדעה מה הספיק לעשות עם ספרי. מצאנו אותו ואת בנו יושבים ומקפלים את גליוני "הצפירה", אשר קבלם עוד בבוקר ולא הספיק למסרם לחותמיו מפני יום הצום. הוא מסר לי ערך ארבעים רובלים אשר כבר פדה, ויאמר כי ישתדל להביא את המותר במוצאי שבת.

בשתי השבתות אשר עשיתי בלודו קבלתי עונג גדול מהמשטר השורר בבית הכנסת. לפני התיבה אסרו לעבור ליהיה מי שיהיה אף בימי חול, מלבד שני החזנים. ולכן הטילו על שניהם לבקר את בית הכנסת פעמים בכל יום בבוקר ובערב. ולמען לא יפול ריב בין שני החזנים, אשר על פי הרוב יחפץ האחד להסיג גבול רעהו, כתבו בספר את העובדות של כל אחד מהם עד כי אי אפשר לאחד מהם לנגוע במה שנועד לחבירו. בין החזן הראשון ובין השני, מתפללים עם להקת משוררים בין בשחרית ובין במוסף. שני החזנים לומדים הגונים, בעלי דקדוק ומתנהגים בנימוס יהודי; אמנם גם הקהל ידע לכבדם. וזאת אשר סיפר לי שלמה רעי:

—בשנה הראשונה לבואי, בעוד אשר שכרי היה מצער, לא השיגה ידי לשכור לי דירה מרווחה, ולכן גרתי באחת הדירות הישנות הנמוכות. בשובי פעם אחת לביל שבת מהטיול בגן לא יכלנו, לא אני ולא אשתי, לשבת בבית מרוב החום והאוויר המחנק בביתי, ולכן פתחנו את החלונות הפונים הרחובה. בשכבנו לישון שכחנו לסגורם וכל חפצינו נגנבו מחוט ועד שרוך נעל, לא נשאר לנו בלתי הלבנים אשר בהם ישננו, ואף במה ללכת אל בית הכנסת לא היה לי. בראות גבאי בית הכנסת כי לא באתי, שלחו את השמש לראות מה קרה לי. השמש שב וסיפר כל אשר ראה. ביום הראשון נהרו אלי עגלות טעונות מיני ארג שונים מכל עברים, אף חייטים וחייטות שולחו אלי לתפור בעדינו למדבר גדול עד דבר קטן. ובמשך ימים אחדים הושב לי חזקי שבעתים. והאמינה לי כי מעודי עד היום ההוא לא היו לי בגדים וכלי בית כאלה אשר שלחו לי בני לודו אחרי הגניבה.

—מאמר ההמון נתקיים כך:—אמרתי לשלמה—"לא היתה באה ההצלחה לולא האסון שעזר לה".

במוצאי שבת נחמו עזבתי את בית רעי אלה, מבלי לחכות עד אשר יביא לי יעקב נחום את מותר הכסף בעד ספרי, ואשוב אל ביתי. ובאמת אמרו: "חן מקום על יושביו" כי במשך קרוב לחודש ימים אשר שהיתי בדרכי, רבו געגועי אל קרים ולאוויר עד כי בעברי את מליטופול הנגבה כמו רוח חדשה לבשתי.

בדרך נסע עמי סוחר אחד מסימפרופול אשר הציע לפני לקנות ממנו שבע עגלות חיטים המונחות אצלו באחד האמברים אצל התחנה ביוק-אנלר. ויען כי לא ידעתי עוד את השער

¹ שם המנהג כי השוכר דירה נותן שטרות לבעל הבית על כל דמי הדירה לשלם מדי חודש בחדשו.

השורר בקרים, לקחתי ממנו דוגמא מסחורתו, וב"הן של" הבטיח לי לחכות לתשובתי משך יומים. ובלבי גמרתי להציע את הסחורה הזאת לפני יקטן הסוחר, אשר עוד לפני חודש ימים הציע לפני לנסוע למיכאלובקה אשר במחוז מליטופול לעשות עסקים למענו. ויען כי כהארמני כהמנגן בכינור, אחרי אבדם את כספם בענין רע בשנת תרנ"ח, לא הוסיפו לסחור על חשבון עצמם, גמרתי לקבל את הצעתו.

בבואי הביתה מצאתי מכתב עם שטר משלח משפטיל. בו יודיעני כי את התוצאה השניה מספרי הדפיס עוד ביום קבלו את מכתבי מוורשא, ולכן איננו יכול להדפיס את פרק "האורג" כעין הוספה לו. ועתה עליו לשלחו קיובה אל המבקר ולקבל את הרשאתו. נמלכתי לשלחו לוורשא אל בית מערכת הצפירה להדפיסו כעין פוליטון, אך משם השיבו לי כי המבקר פסלו, כי מצא בו כעין בקורת על מעשי הממשלה עם היהודים. וכן השיבו לי גם מפטרוגרד אחרי שלחי אותו ל"המליץ". והואיל ואדחי—אדחי. ולא הדפסתיו. עתה אבד ממני וקשה עלי להעמידהו בזכרוני, אף כי את מחציתו הנני זוכר. ואקוה כי אם ישונה מצבי לטוב, אביאהו לדפוס, כי ראוי הוא לכך ועוד לא עבר זמנו.

[53] יקטן הסוחר

יקטן זה היה קצר הקומה. שער ראשו וזקנו הקצר—שחורות כזפת, חוטמו—חרום, עיניו בוערות כלפידים. בדברו עם איש—יבטיח לו "הרים וגבעות": במשך זמן קצר יעשירו עושר גדול. וכאשר אמרו עליו הבריות: "הוא מציע מצע רך, אבל קשה מאוד לישון עליו", בדברו עם איש, יחליק לו בידו את כתפיתו ולפעמים גם את פניו ולחיו. פעם אחת בדברו עם יוני אחד סוחר חטים, הושיט יקטן את ידו אל סנטרו של היוני ויחפון להחליקו. האחרון לא יכל נשא ויך את יקטן במקלו על חוטמו עד שפך דם, והדבר הגיע עד השופטים.

הוא בא לתודוסיא במקלו ובתרמילו ויחל לקנות תבואה בעד אדוניו, אחד מהסוחרים הגדולים אשר באודיסה; ובמשך שנים אחדות הספיק לרכוש לו מעט עושר ונשא לו אשה בתודוסיא בת איש כילי, אשר קמצנותו היתה למשל ולשנינה בפי כל גרי העיר כיהודים כנוצרים, ובתו זאת ירשה את מעשה אביה בשלימות נפרזה.

בביתו היה יקטן רך כקנה, ואשתו משלה עליו ממשלה בלתי מגבלה. ותניא את בעלה מלפזר כספו, אם חפץ לעשות זאת למען קנות לו שם מנדב.

לפני יקטן זה הצעתי את שבע העגלות חטים אשר היו ביד. הוא קצב לי את המחיר ואנכי הודעתי להמוכר כי הצעתו נתקבלה. אחרי כן נסעתי ביוקה ואטעינה בעצמי. אף שבתי הביתה ומסרתיה בעצמי. ולכן לא יכל להיות מצד יקטן שום טענה ומענה אלי ולא היה לו במה לתלות ולמצוא עליה כדי לנכות לי מהמחיר. אכן בבואי לעשות עמו חשבון בראותו כי עודנו חייב לי סכום הגון—שאלני:

—הגידה נא האמת. כמה הרווחת בשבע העגלות האלו?

הוצאתי מכיסי את התלגרממה אשר על ידה גמרתי את העסק עם המוכר, ואראהו כי ארויח ערך מאתים רובלים על כל הסחורה.

—סכום גדול כזה לא אתן לך להרויח—ענה השודד, וישלם לי רק לפי חשבון לבלי ישאר לי רווח יותר ממאה רובלים.

הבנתי כי שודד פשוט הוא האיש הזה, אך אמרתי אולי רק הפעם עשה זאת לפי שראה כי במשך יומים הרווחתי סכום הגון כזה; ועלי, איפוא, להזהר מהיום והלאה לבלי יודע לו כמה הרווחתי, ואחליט לנסות דבר שנית.

באחד הימים שלח יקטן אחרי ויציע לפני לנסוע למיכאלובקה לקנות תבואה בעדו. קבלתי את הצעתו. תבואה מרובה קניתי למענו, אף הרווחתי די מחסורי בהרווחה. וגם אחרי כל הגניבות והחסרונות אשר ניכר ממני, עוד נשאר יקטן חייב לי כחמש מאות רובלים.

במיכאלובקה יכלו לסחור בעד תודוסיא רק בימי האסיף, ובימי החורף יפסוק המסחר עד האביב, לפי שמחיר הובלת התבואה יתיקר מחמשה עשר בנובמבר עד חמשה עשר למרץ, מפני שאז אין התחרות מצד הדניפר אשר קפאו מימיו. ולכן שבתי בסוף נובמבר הביתה.

בשובי, מהרתי אל הנמל להוודע איך הגיעו העגלות האחרונות וכמה הן החסרונות בכמות ובאיכות. השליח למסירה אשר לי כשמעו את דבר בואי, סר אל בית יקטן לשאול עלי. יקטן תמה מאוד וישאל:

—האמנם בא מלמד ממיכאלובקה?

—אנכי לא ראיתיו עוד.—ענה שליחי—אך שמעתי כי ראוהו מטייל עם המשגיח על האמברים אשר לאדוני.

—יען אשר הלך אל החוף טרם סורו אל ביתי—אמר יקטן—אראהו את ידי הקשה, ואעשה עמו חשבון למען יזכרני.

בסורי אל ביתו, אחרי שובי מן החוף, פגשתי את משרתי הבא משם ויספר לי את כל הדברים האלה.

אך נכנסתי אל ביתו יצא יקטן לקראתי מלא חימה ויצעק:

—הנך אומר לעשות חוזה עם המשגיח על האמברים, והדבר הזה לא יעלה בידך. תיכף אשלח להביא את הדוגמאות מהעגלות אשר שלחת וננתחן למיניהן ואז נראה כמה פסולת מעורבת בהן.

—ואני, אדוני, —עניתי—הן לא באחוזים ידועים מכרתי לך את הסחורה הזאת. והעד—כי לא צויתי על משרתי לחתום את הדוגמאות בחותמו. ועוד גם זאת: את התבואה הן לא שלחת לחוץ למדינה אך פה מכרת אותה בלי קצבת האחוזים למאה, ולמה תחפוץ להוציא ממני את אשר לא הוציאו ממך? ועל דבר אשר טיילתי עם משרתך בחוף, אין לך להתרגז ולהתקצף, כי לא להשחידו היתה כונתי, אך להוודע איך הגיעה התבואה רציתי, לא יותר.

—דברים כאלה אדע היטב.—ענה יקטן.

—כפי הנראה עסקת בדברים כאלה בימי חיך—עניתי, ואצא ממנו בחרי—אף.

למחר בבוקר שלח לי חשבון אשר על פיהו, מלבד כי פטור הנהו מלשלם לי את חמש המאות אשר בידו, עוד הנני חייב לשלם לו אלף וחמש מאות רובלים בעד מותר האחוזים. אך את החסד הזה יעשה לי כי לא ידרש ממני עתה, אך ינכה לי מעט מעט מהעבודה אשר אעבוד למענו.

כל ימי החורף ההוא הצעתי לפניו מאה עגלות חטים מוכנות במיכאלובקה, בתנאי כי הוא יקצוב לי את המחיר חפשי לתודוסיא על חשבוני, ואני אקנה את התבואה לפי חשבון וארויח ככל אשר יעלה ביד.

כחודש לפני הפסח קיבל יקטן ידיעה מאודיסה כי שער החיטים עלה והמחיר אשר ידרשו מוכרי הוא לפי השערים השוררים. חפצתי לנסוע בעצמי ולקנות את התבואה, אך יקטן אמר לי כי הפעם יסע עמי לעזרני בדבר. נסענו. בבואנו—קנה את התבואה ויאמר כי ישלם לי רק דמי סרסורות—שלשה רובלים בעד כל עגלה ועגלה.

—אבל, אדוני, טענתי—הן לא כסרסור נסעתי אתך, ואתה אמרת כי רק לעזרני כוונתך, ומדוע תפטרני בהסכום הקטן הזה? הן עלי לשלם את כל הכסף הזה להאיש אשר הציע הדבר לפני. האם חנם עסקתי כל החורף בהעסק הזה?
—ולכן—ענני—תקנה את הסחורה הנשארת פה אצל הסוחרים האחרים על חשבונך ותרויח ככל אשר תוכל.

בראותי כי אין ברירה, נשארתי שם ואקן תבואה למענו עד ראש חודש תמוז בשנה ההיא. אך השתדלתי כי לא ישאר בידו הרבה כסף משלי. כי בשלש הפעמים אשר עשקני ראיתי כי לא יוכל יקטן לראות אותי מרויח כראוי, וימצא לו עצה איך לעשקני. וגם בפעם הזאת עשה לי דבר קטן: מלבד אשר חישב לי רק שלש מאות רובלים בעד מאת העגלות אשר קנה, עוד הציג על חשבוני את חסרון הכמות והאיכות בהעגלות ההנה; והדבר הזה עלה ליותר מאלף רובלים. העוול הזה לא יכלתי נשוא, ואעזוב את ביתו לבלי שוב אליו עוד.

בימים ההם החלו ימי עוני ומרוד. במדינות הצפון היתה השנה שנת בצורת, ולקנות שם תבואה ולשלחה לתודוסיא היה רחוק משכר וקרוב להפסד; ולכן עשיתי חזה עם אחד הסוחרים הקטנים מתודוסיא, לנסוע לקונסטנטינוגורד, עירה העומדת על אם הדרך בין לוזוביה ופלטבה, ולקנות תבואה בעדו, כי כפי הנשמע נמצאה שם תבואה מרובה עוד מאשתקד וגם בשנה הזאת נתנה הארץ את יבולה במדה בינונית.

סוחר העיר הזאת הם זיבורית של כל סוחר הצפון. ואני, אשר לא הייתי בקי בהם, נכשלתי בקניתי הראשונה בבני אדם שאינם מהוגנים. ומלבד שלא קיימו את מכירותיהם כשעלה השער אגורה אחת על כל פוד, עוד לא חפצו להשיב לי את הכסף אשר נתתי להם כדמי קדימה. ועד אמצע החורף לא יכלתי, לא לגמור את מסחרי אשר החילתי עמם ולא להיות בן חורין להבטל ממנו, כי בכל יום ויום הבטיחו לי כי בעוד ימים אחדים יטעינו את אשר מכרו. בין כה וכה וממעט הכסף אשר נתן לי משלחי, חסרו מאתים רובלים אשר אזלו להוצאותי. בראותי כי הם פוטרם אותי רק בלך ושוב, קבלתי מהם ברוב עמל את כספי. ולמען מלא את החסרון, גמרתי למכור הפעם את חמש המאות הספרים אשר נמצאו עוד בידי או את זכות הדפסת הספר לצמיתות. ויען כי בוורשא לא עלה הדבר ביד, לכן החלטתי לנסות דבר אל מוכרי הספרים בוויילנא, אשר גם אצלם קניתי ספרים פעמים רבות. אחרי מחשבות רבות גמרתי להניח תחת ידי מאתים ספרים ולמכור רק שלש מאות ספרים והזכות. שלחתי את הספרים וויילנא כשבועים לפני חגי הנוצרים, ובימי החגים נסעתי שם בעצמי.

בבואי לוויילנא, הצעתי לראשונה הדבר לפני בית מסחר הספרים של פונק. הוא לקח ממני את שטר המשלח ויבא את הספרים אל חנותו. אחרי כן הציע לפני בעד הספרים והזכות רק חמשים רובלים. אז הבנתי כי כנים הדברים אשר שמעתי כי מוכרי הספרים ישתדלו להוציא את דם התמצית מאת המחברים העניים אשר אין ידם משגת להוציא לאור ולמכור בעצמם את ספריהם.

נסיתי אחרי כן דברים אל קצנלגובגין הוא הציע לפני בעד הכל שלש מאות רובלים. ובראותי כי על ידי זה יעלה בידי לסלק חובי, הסכמתי לדבר. שטר המכירה נכתב בחצר בית-הכנסת אצל

סופר ידוע ונחתם אצל הנוטריון, אך בבואי לקבל את הכסף, עכב בידו מאתים רובלים עד אשר יקבל את הפלטין והמטריצים מברדיצ'וב. כל תחנוני לא הועילו. ואסכים לקבל ממנו כתב חתום בחתימת ידו כי ביום קבלו את הסטראטיפ מחויב לשלוח לי הכסף בהמחאה על ידי ביד-הדואר לתודוסיא.

בשובי הביתה מצאתי מכתב משפטיל כי כבר שלח הכל לוויילנא. דרשתי לשלוח לי את כספי מוויילנא, אך אין קול ואין עונה. הוכרחת להגיש תביעתי אל שופט השלום אשר בתודוסיא, ורק כעבור חצי השנה קבלתים. וכדי בזיון וקצף.

החילותי לחשוב עוד הפעם על דבר היציאה מן הארץ. והפעם במחשבה תחילה לרדת לאמריקה, כי היא הארץ האחת אשר האיש שכחו במתניו ולא יתעצל ימצא בה טרף לנפשו. אנשים רבים ושונים אשר עמם דברתי, המעט שלא גנו את הארץ עוד הרבו לספר בשבחה אך להוציא מחשבתי לפעלה לא יכלתי מחסרון כסף, ולכן יכלתי רק להחליט, כי אם יעלה ביד לצבור מעט כסף כדי להשאיר לבני ביתי די מחייתם, לכל הפחות לחצי שנה, ומעט כסף גם להוצאות דרכי, אז אשים לדרך פעמי.

בבתי-הספר התיכונים בתודוסיא למדו בעת ההיא ארבעה מילדי: שלשה בנים ובת אחת. ויען כי כולם היו מהתלמידים המובחרים, לכן פטרום מלשלם שכר הלימוד; והדבר הזה הקל מעט את יסורי מחסור פרנסתי; אך לבי דוה לי מאוד, כי מחסרון כסף לא יכלתי לתת לילדי את החינוך העברי הנחוץ, והייתי מוכרח להסתפק בלמדם ידיעות כלליות בבתי-הספר לעם הארץ. מלבד בני הבכור מאשתי השניה, נער בעל כשרונות גדולים, אשר סגל לו את השפה העברית במדה נכונה.

היו לי גם מכרים אחדים בתודוסיא, ביניהם אנשים אשר גם אהבתים, אנשים כנים וישרים אף גם חכמים ונבונים, ועונג גדול היה לי להשתעשע בחברתם; אבל בהגיע הדבר לכיסם, אבדה בינתם ונסרחה חכמתם. הם לא לקחו, חס ושלום, מעודם מה ששייך לאחרים. ו"מה יאמרו הבריות" היה שגור מאוד בפיהם, אך בהגיע הדבר לעשות טובה אפילו לאוהב נאמן, בשעה שנדמה להם רק צל של ספק הפסד, סרה חכמתם והיתה כלא היתה.

בימים הרעים ההם באתי אל חנות אחד ממכרי סוחר קמח, ואבקש ממנו לתת לי שק קמח בהקפה שלם ל"כשירחיב". ובראותי אותו פוסח על שתי הסעיפים שאלתי: —הגידה נא, יקירי, האם קרה לך מיום היותך לסוחר קמח כי תמכור את כל הקמח הנמצא בחנות ולא ישאר בה אף שק אחד? —לא! —ענני —כשתים או כשלש מאות שקים ימצאו תמיד בחנותי. —ואם כן —שאלתי —מה לך אם מאתים שקים יהיו מונחים בחנותך, או רק מאה תשעים ותשעה יהיו מונחים בחנות אחד —אצלי? —אם מנקודת הראות הזאת אביט על כל הבא לקחת ממני קמח בהקפה —ענה —אז תהי חנותי תמיד ריקה וגם כסף לא יהיה בידי במה למלאותה.

אחרי קבלי ממני הקמח ועוד איזה רובלים בהקפה וחובי עלה עד כדי חמשים רובלים, לא לויתי ממנו יותר; בהביני כי אם אנסה אליו דבר ישיב פני ריקם, ואז יפעול הדבר על רגשי הרעות אשר בינינו. והרגשות ההם היו יקרים לי מכל כסף. בכלל התאפקתי מללוות, וכל חובותי מאנשים פרטיים בימים ההם לא עלו גם עד למאה רובלים; כי גם אני, גם אשתי ובני ביתי הסתפקנו במעוטא דמעוטא ובלבד כי נוכל להביט ישר אל פני כל איש. והדבר ידוע, כי "אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו".

לפני חג הפסח תרס"ג גבר המחסור בביתי מאוד. נמלכתי עם אשתי מה לעשות. ואחרי מחשבות רבות באנו לידי מסקנא, כי אין לנו עצה אחרת רק לתת בעבוט חפצים אחדים. תכשיטי כסף זהב לא היו לנו בעת ההיא, כי המעט אשר היה לנו, נגנב לפני שנים אחדות, על ידי תלמיד אחד אשר בני הבכור למדו בחינם ויכנהו להכנס אל בית ספר תיכוני. לא נשאר לנו רק חצי תריסר כפות כסף אשר הביאה אשתי מבית הוריה בהנשאה לי. ואשתי אמרה לי: —קח את הכפות ותנן בעבוט, כי גם בלעדיהן נוכל לחיות. ולכשיעלה בידנו—נפך.

בלב נשבר לקחתי את הכפות ואסור אל הבנק העירוני לתתן בעבוט. מהיר הכסף בכלים חדשים היה אז ארבעים קופייקות כל זולוטניק. והבנק חפץ להלוות לי עליהן בערך עשר קופייקות לכל זולוטניק. נכסתי גם אל אחת החנויות, ויציעו לפני למכור במחיר שלשים קופייקות הזולוטניק. מכרתי את הכפות ואפדה שלשים רובלים. אחרי עשותי זאת הכה לבי אותי על אשר מכרתי את רכוש אשתי מבלי שאול את פיה. עשיתי זאת לפי שמצאתי כי לא טוב הדבר לתתן בעבוט, ולשלם ריבית ואם לא אוכל לסלק הריבית הן ימכרן בפומבי. ולכן בשובי הביתה אמרתי לאשתי כדי לפייסה:

—מהכסף הראשון אשר יעלה בידי להרויח אקנה לך את חצי התריסר כפות, ואולי עוד אשלם לך כפלי כפלים.

—אין דבר. —ענתה אשתי—הכפות הן היו ישנות שלא מן המדה, ואינני מתרעמה עליך על אשר מכרתן.

מקול דבריה הבנתי כי לבה דוה לה על כי נאלצה למכור את הכפות, הזכרון האחד אשר היה לה מאמה; אבל המדה הטובה הזאת היתה לה כעין טבע שני, כי לא הרהיבה עוז להרעימי בימי עיני, והשתדלה בכל אשר יכלה לנחמני, לדבר על לבי כדי להפיג צערי.

בקץ תרס"ג אנה המקרה לידי להרויח חמש מאות רובלים. אז נסעתי ללוזוביה ואחל לסחור בפני עצמי. תבואה מרובה שלחתי לתודוסיא בעד בתי מסחר שונים. כשמוע זאת יקטן שלח אלי את מנהל ספרי חשבונותיו לפתותני, כי אעשה גם אתו איזה מסחר.

מנהל ספרי חשבונותיו של יקטן היה מראהו כמראה איש אשר זה עתה יצא מה"הקדש" והחל להיות מחזיר על הפתחים לבקש נדבות. צוארון כתונתו והריבד אשר מסביב לו כסו ביזע, נעליו מטלאות ובגדו העליון מלא רבבים. ואף כי היה בימים ההם עוד צעיר לימים, היה מראה עיניו כמראה עיני איש זקן בא בימים שאבד להן ברכ החיים. בדברו עם איש, יסלסל באצבעותיו את שער שפמו המקיף את שפתותיו המתות, אשר במקום חבורן זו אל זו אצל הלחי נעשו בקעים, בקעים המלאים דיר יבש מהול במורסא או במוגלא. וניצוצות נתזן מפיו על האיש אשר עמו ידבר. ומעקימת פיו נוכל להכיר תיכף כי כולו מלא תוך ומרמה.

האיש הזה היה עושה כל דבר פסול אצל יקטן: הוא היה יועצו ואיש סודו האחד והמכין חשבנות לכל האנשים אשר היה להם עסק עם יקטן. ובשכר זה יכלנו לראות את המנהל הזה יוצא במצנפתו הישנה או במכנסיו המטולאים של יקטן אשר ניתנו לו במתנה; ובעד נזיד עדשים זה מכר את בכורתו לבכור שטן כיקטן. ואת הרמש הנבזה הזה שלח יקטן אלי לפתותני כי אחל לעשות עמו עסקים חדשים. אך השליח פתח את שיחתו מצד אחר:

—הגידה נא, מר למד, האמנם אי אפשר הדבר כי תשלם את המגיע ממך ליקטן ותוסיף לקנות תבואה למענו?

—שלום עליכם! —עניתיו בשחוק—עלי לדרוש בשלומך כי, כנראה, מארץ רחוקה באת אלי, באשר לא תדע מאומה מהדברים שביני לבין יקטן אדוניך.

—אין הדבר כן. —ענני— יודע הנני את הכל, כי כל ספרי אדוני גלויים וידועים לפני. —ויען כי אתה גם ערכתם— הוספתי— לכן אקוה כי בטח תדע כי באמת יקטן חייב לי ולא אני— לו.

—יהיה איך שיהיה— אמר המנהל, ויסלסל את שפמו מצד חוץ לצד פנים, ושחוק מדומה עבר על שפתיו היבשות— צריך לבוא עמו בחשבון. הוא יעשה לך הנחה ואתה תשלם מעט מעט. והן הוא יתן לך להרויח ולא משלך תשלם לו.

—כפי הנראה— אמרתי לו— שפך אדוניך את רוחו גם עליך, ואת הרווח אשר אולי ארויח אצלו תעניז לכנותו גם עתה בשם: "נכסי אדוניך" באמרוך כי משלו אתן לו.

—לו יהי כדברייך— ענה המנהל— ופניו נהפכו לפני כאיש אשר רק צדק צדק ירדוף— צריך להביא הדבר לידי גמר.

—עד עולם— אמרתי לו— לא נוכל לבוא לידי גמר. לפי שהוא אומר כי הוא התובע ואני— הנתבע, ואני אומר ממש ההיפך.

—ולכן— הוסיף כצדק תמים— עצתי כי תבוא אל ביתו, ואתם, ביניכם לבין עצמכם. תבואו אל עמק שוה.

—אלך. —עניתי— אך ידוע תדע, כי אם יתבע יקטן ממני אף גרה, אעזבנו ואצא החוצה.

באתי אל בית יקטן. כפי הנראה הכין המנהל את אדוניו לדבר. והאחרון יצא לקראתי ויושט לי את ידו האחת ובשנית החליק את גבי ואת שכמי, ובשחוק מלא רמאות אמר לי:

—מדוע מנעת את רגלך כל הימים מבוא אל ביתי? האם את ילדיך הרגתי? או עשיתי לך רעה גדולה כזאת הנוגעת אל נפשך? אחת היא אם אנכי התובע או אתה, אך לבוא אל עמק שוה הן נוכל.

—שמעני יקטן!— אמרתי לו— אף כי אנכי— עני, ואתה— עשיר, אינני חפץ להעלות זכרונות מתהום הנשיה. מחוק את כל חשבונותיך אשר כתבת עלי. לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם. והנני מוחל לך על כל העוול אשר עשית לי עד כה. ומהיום הזה והלאה תדע כי לא אניחך לגזול ממני אף גרה, ואשתדל תמיד כי יהיה עלי לשלם לך בסוף כל החשבונות.

—טוב, טוב, —ענה יקטן— רק בתנאי כי עוד היום תמכור לי סכום הגון של חטים.

עוד ביום ההוא מכרתי לו מאה עגלות חטים להטעינן במשך חודש ימים. ואחרי אשר עשיתי עמו ועם עוד סוחרים עסקים רבים בשנה ההיא, באתי בצאת שנת המסחר לבוא בחשבון עמם. וכאשר גמרתי את חשבונותי עם יקטן נשארתי חייב לו ארבע מאות רובלים, ועליו— להחזיר לי אלף ומאתים שטרי משלח למען אוכל לתבוע בעד איחור המועד והחסרונות אשר נהיו מסיבות מסלות הברזל.

—ובכן— אמר לי יקטן בשחוק שד משחת— הטיבה ברצונך לשלם לי את ארבע המאות הרובלים אשר נשארתי חייב לי.

—ואתה, ר' יקטן, —עניתי באותו הניגון ממש— הואילה נא ומסור לי את שטרי המשלח עד אחד עם חותמך על גבם, למען אוכל לתבוע את המגיע לי, בי מבית מסחרו של ד' קבלתי רק מאה וארבעים שטרי משלח וכבר קבלתי מבית פקידות המסלה יותר משמונה מאות רובלים רק בעד האיחור, ועוד אקוה לקבל גם בעד החסרונות.

—את השטרות— ענה יקטן— כבר מסרתי לעורך-דין בחרקוב להביאם לידי גוביינא, ולכשאקבל את הכסף אכתבם לטובת חשבונך.

—צר לי מאוד— אמרתי לו— כי רק ארבע מאות רובלים נשארתי חייב לך, ואני אמרתי כי חייב אני לך יותר, ובדעתי היה לעכבם בידי עד אשר תחזיר לי את השטרות. אך עתה ידוע תדע כי לא אתן לך אף גרה עד אשר תשיב לי את השטרות.

שחוק מלא תוך ומרמה עבר על שפתי יקטן ויאמר לי:
—יהיו לך ארבע המאות הרובלים, ולי—השטרות.
—אי אפשר בדבר—ענית—אך הן מוכרח הנני לחכות עד אשר אראה כמה תקבל על ידם.

אמרתי להמשיך מסחרי גם בשנת תרס"ד, אך השנה ההיא היתה שנת בצורת בצפון ונשארת
בלי עבודה.

[54] לחם ויין

בחורף תרס"ד הורע מצבי שנית. ועל פי עצת אחדים ממיודעי החלטתי להתחיל במסחר יין
גפן. בשנה ההיא נתנה הגפן את פריה לרוב בקרים והיין הוזל מאוד ויגיע עד ששים קופייקית
החין. ויען כי רכשתי לי בשנה ההיא מכרים רבים מפריילוקי אשר בפלך פלטה שבאו לתודוסיא
לרחוץ בים ולנוח מעמלם, והם קלסו לפני את עירם כעיר של יהודים עשירים ובני תורה, לכן
גמרתי אומר לנסות לשלוח איזה מאות היין יין פריילוקה. בידעי כי קוני יין-גפן לפסח יהדרו
אחר מוכר ירא-שמים, מוכרח הייתי לחכות כירח ימים ויותר עד אשר צמח מעט זקני; ואז
שלחתי את היין ואקח הכשרו בידי ואסע פריילוקה.

כסף לא היה בידי, אך על ידי מכתב מאיש נודע בתודוסיא נאות מוכר היין מסודק לשלוח את
הסחורה על ידי המחאה לשלם בעת קבלת היין בפריילוקי. בלכתי בדרך לקחתי אתי מאתיים
הספרים "מסכת סוחרים" אשר נשארו לי לפליטה אחרי מכרי את זכות ההדפסה, למכרם
לפרנסת דרכי.

בשבתי כה ברכבת מסלת הברזל פתחתי את חבילת ספרי ואוציא ממנה ספר אחד ואניח
במקום רואים. במקומות ההם רוב הנוסעים מבני ישראל הם ורבים מהם מבינים שפת עבר.
לראשונה ראיתי כי כל איש עברי, אשר עבר על המקום אשר ישבתי שם, הסתכל בשער הספר
ונתן אחרי כן עיניו גם בי ויעבור הלאה. אחרי רגעים אחדים שב וישאלני אם אתן לו את הספר
למקרא. אמרתי לו כי אוכל לתת לו גם למקרא גם למכור לו; לפי שמחברו, אשר הוא אחד
מרעי, נתן על ידי מספר ספרים להפיצם בין מכירי. האיש שילם לי את שכר הספר וילך לו.
כעבור רגעים אחדים נהרו אלי צעירים מכל הרכבות אשר במסע ההוא ויקנו ממני איש ספרו;
ובמשך שעות אחדות נתמעטה אחת מחבילותי עד חציה.

איש אחד כבן ארבעים נגש אלי וישאלני להרשות לו לשבת אצלי ולקרוא בספר, יען כי
להוציא עליו ארבעים קופייקות אין ביכלתו. הרשיתי לו. מדברי האיש הזה הכרתי, כי איש
חסיד הוא אך גם למדן גדול הוא ועוסק במסחר התבואה. בהחלו לקרוא, הסתכלתי בפניו
לראות את הרושם אשר יעשו עליו מקומות ידועים בספרי, אשר כח התולס גדול, חד ויורד
ונוקב עד תהומה של נפש. בכל פעם אשר הגיע האיש אל מקום כזה, קלל את המחבר ויקראהו
בשם: "ממזר בן הנדה". לפעמים מרוב התפעלות קרא: "ימח שמו של השקץ הזה". פעמים
אחדות קרא בחימו: "יכנס הרוח באבי אבות אבותי". ישבתי כל העת ההיא ואעש עצמי
כאילו לא שמעתי מאומה וכאלו אין הדבר נוגע אלי. אכן נהניתי מאוד; בהביני כי בכל פעם
אשר קלל, פעלו עליו דברי הספר בעוקצם החד, בהתולס החזק ובאמיתות הבקורת. ואין לך
הנאה גדולה מזו למחבר, מאשר בראותו כי ספרו פעל על הקורא אותה הפעולה אשר היתה
במחשבת תחילה לפני המחבר. אחרי קוראו כחצי הספר הגיע זמנו לרדת אל אחת התחנות.
ויאמר לי:

—לא אוכל להפרד מהספר הזה. ולכן הא לך את מחירו. ואם ירצה השם כשאהיה אצל הרב מברדיצ'וב, אראהו את הספר למען ידע את אשר יוכלו ה"שקצים" לעשות. ועתה הואילה נא והגידה לי את שמך למען אדע עם מי נתכבדתי לשבת בדרך בנסעי.
—שמי אברהם שלמה מלמד—עניתי, ואושט לו את ידי.
—האם אתה בעצמך המחבר?—שאלני ופניו כשלג הלבינו.
—כן הדבר.—עניתי.

—אנא סלח נא, קרא האיש אלי—על אשר קללתוך פעמים אחדות, כי לא מחפצי לבזותך או להרע לך עשיתי זאת, אך המקומות בספרך, אשר כח ההתול ואמיתת הסגנון התלמודי גברו בהם ויגעו אל מיתרי לבי, הוציאו מתוכי את הקללות, אשר באמת הן רק ברכות וקילוס להמחבר.
—גם מעצמי הבנתי זאת—עניתי לו—ולכן יקרות לי קללותיך יותר מקלוסי שאר הקוראים אשר לא יבינו את העקיצות ואת הסגנון. ועל דעתי אין לי מה למחול לך, אך לברך אותך על ההנאה המרובה אשר נהניתי מקללותיך.

אחרי כן ניגשו גם אחרים מהקונים אשר כבר קראו בספר, וכל אחד הביע את דעתו והראה על המקומות אשר פעלו עליו ביותר. ואז ראיתי כי טעמים שונים לכל קורא וקורא. ובכל זאת נהניתי מאוד בראותי כי כל קורא מצא מקום בספרי ליהנות ממנו.

ביום השלישי לנסיעתי באתי פרילוקה.

אך ירדתי על התחנה, סבוני כדבורים משרתי בתי מלון שונים ויקראו לפני בשם את בתייהם אשר ישרתו בהם. אחד מהם ניגש אלי ובחזקה לקח את צרורותי מיד, ויאמר: יסור נא אדוני אל בית המלון פריז' העומד במרכז העיר, חדריו טובים ונקיים והמחיר מחמשים אגורות ומעלה לכל מעת-לעת.

יצאנו אל החצר. המשרת לקח למעני עגלת חורף רתומה לשנים סוסים במחיר ארבעים אגורות. מרחוק ראיתי בעל עגלה רתומה לסוס אחד הצועק בקול כי מחיר הנסיעה רק עשרים אגורות. מחיתי בידי המשרת מקחת למעני עגלה יקרה כזאת, אך הוא לא שמע בקולי; ואנכי, מבלי משים, שמעתי בקולו ואעל על העגלה.

אך מאשר לא היה ברצוני להתוכח אתו, שלמתי לו ששים אגורות ואומר לנכות אחרי כן את עשרים האגורות המיותרות מאת אדוני בית המלון בבואי עמי בחשבון. בבואי אל הבית שאלתי את המשרת אל איזה מהחדרים לסור, ויאמר לי כי הכין למעני את החדר המסומן באות א'. סרתי אל החדר ההוא, ולא נהניתי מהמקום. יצאתי החוצה ושאלתי איזה עובר ושב, האם יש כאן איזה בית מלון אחר?

—סורה אל בית מלוננו של רוזינברג, —עניי.

שלמתי בעד החדר, ואקח צרורותי בידי ואסור אל בית רוזינברג. האיש הזה היה איש עשיר בעל בית חרושת למעשה אבק-טבק, ואשתו פונדקית, במצות הרבי מגורנוסטייפול' עליה. ומאז תחזיק את בית המלון הזה—כה תספר—שלח ד' את הברכה במעשה ידי בעלה, אף כי מבית המלון לא תרויח מאומה. האדון רוזינברג הוא גם הגבאי בבית הכנסת, איש נכבד ונשוא פנים, נדיב לב, עושה צדקה בכל עת.

¹ [הורנוסטייפול באידיש].

בערב נקראתי אל הלחם. ואספר להם מכל המוצאות אותי, ואחל לדבר על עיר פרילוקי בכלל ועל דבר היין אשר הבאתי בפרט.

—אם יין לפסח הבאת—אמר לי רוזנברג—אז עליך לסור אל בית אחד הרבנים ולקחת הכשר מידו. או יקיים את ההכשר אשר בידך—בחותמו.

—האם רבנים רבים פה?—שאלתי—באמרו: "אל אחד הרבנים".—שנים הם.—ענני.

—לחסידיהם ולמתנגדיהם?—שאלתי.

—לא!—ענני—כל יושבי עירנו חסידים הם.

—ושני רבנים למה לכם?—שאלתי.

—לעשירים ולבעלי-בתים.—ענני.

—חלוקה חדשה—אמרתי—כמעט על פי מרקס, המחלק את כל יושבי תבל לבורגנים ולפועלים, אך אדמה כי כל יושבי פרילוקי ידעו היטב את ההבדל בין "שלי" ל"שלך". ואם יבוא לידם לעשות חליפין—יחלפו ברצונם יותר את ה"שלך" ב"שלי" מלהחליף את ה"שלי" ב"שלך".

—לא.—ענני—החסידים הם מהאומרים: שאתה ושלך—שלו.

ובדברו הטעים היטב את המלה: "שלי", וירמוז בעיניו למעלה. אחרי כן סיפר לי כי הרב לבעלי-בתים מר צירלסאן הנהו איש אשר גם השכלה לא זרה לו, כי בנעוריו הכין את עצמו לעמוד למבחן בלימודי המחלקה הששית בבית ספר ראלי, אך אחרי כן נשא לו אשה מבנות העיר ויקבל סמיכה והיה לרב. והרב לעשירים מר יסנוהרודסקי הוא שאר בשרם של אחדים מעשירי העיר, אשר להם גם בית-כנסת מיוחד. הוא גם מתנהג בחסידות. בנו, הלומד בבית ספר גבוה ברושיון מיוחד מניקולאי אשר הוציאו מן הכלל וירשה לקבלו בלי הגבלה, מילא גם הוא כריסו ש"ס ופוסקים טרם יעמוד בנסיון בלימודי בית ספר תיכוני.

ביום השני בבוקר סרתי אל בית הרב ה' צירלסאן, הגר לא רחוק מבית רוזנברג, ואמצאהו בחדר עבודתו, אשר ארונות מהקרע עד הספון יסובבוהו מכל עבריו. באמצע הבית שלחן הכתיבה וספרים פתוחים מונחים עליו. הוא לבוש מקטורן מרכס מלפניו וחגור באבנט משי ומצנפת הירמולקה על ראשו. פאותיו ארוכות ומסולסלות, אך פניו יפיקו חן ונועם. וזקנו הקצר והמסורק בסדר יפה עוד יוסיף הוד והדר לפניו ולעיניו המפיקות חיים ותנועה. סיפרתי לו את דבר בואי ויאמר לי:

—בעיני יין-גפן לפסח הנני מאמין לכל איש יהודי, ולכן אינך צריך לשום הכשר.

—אבל, אדוני הרב,—אמרתי לו—הן העם ידרוש כי רבו יכשיר לו את היין כי יודע אדוני כי כל מצוה קלה שהחזיק בה העם, ידקדק בה יותר מרבניו. יען רבניו ידעו מה לקרב ומה לרחק והעם הפשוט לא ידע להבחין בין קלא-אילן לתכלת.

—אם כן, איפוא,—אמר הרב במאור פנים—הבה אעשה מעשה רב שאין משיבים עליו. הגידה נא, האם בחביות גדולות הבאת את היין?

—יש ביניהן מבנות חמשה הין ומעלה.—עניתי.

—ומה מחיר היין, לכל הקהל?—שאלני.

—חמשה רובלים ההיין.—עניתי.

—אם כן—הוסיף בשחוק—הא לך עשרים וחמשה רובלים, ושלחת לי חבית בת חמשה הין ישר הביתה מבית התחנה, ולכל העם תאמר כי הרב קנה ממך יין, ואז לא ידרשו ממך שום הכשר. ועתה הואילה והגידה לי שמך.

—שמי א. ש. מלמד,—עניתי—ומחבר "מסכת סוחרים" הנני.

—ולכן—ענה הרב—הואילה נא והביאה לי ספר אחד. ומה מחירו?

—מחירו ארבעים אגורות.—עניתי—אך רצוני לתתו לאדוני הרב במתנה, לזכרון.

—שונא מתנות—יחיה.—ענה הרב—אף גם זאת: את עמל סופרי ישראל הנני יודע היטב, כי גם אני כתבתי הרבה. ויען כי הנני מאסף אל בית אוצר ספרי מכל הספרים היוצאים לאור אף אחד לא נעדר, לכן חפץ הנני גם בספרך; ותהלה לאל ידי רב לי לשלם בעדו ולבלי לקפח שכר

כל סופר. ובכן הא לך ארבעים אגורות, ובעת הפנאי תביא אלי את ספרך. וביתי פתוח לפניך תמיד, כי לפני בני תורה ביתי פתוח לרווחה.

מהיום והוא והלאה נהייתי לבן ביתו של הרב הזה. הוא הראה לי את כל כתביו אשר כבר באו בגליוני ה"צפירה" וה"מליץ" ואשר עוד אתו בכתובים. ויבקש ממני להגיהם ולתקן בהם לכל אשר תמצא בהם שגיאה נגד חקי הלשון והסגנון.

ששתי מאוד לקבל עלי את העבודה הזאת, כי לרגל עבודתי זאת היה בית עקד הספרים של הרב פתוח לפני. ויען כי עלי היה לשבת בפרילוקי עד חג הפסח, עד אשר יבוא היין ועד אשר אחלקהו בין קוני הרבים, אשר הזמנתי בעדם חביות בנות היין וחצי ההין, ולשבת באפס מעשה דבר כבוד הוא לאיש הרגיל בעבודה, קבלתי עלי את הדבר בשמחה.

כיומים אחרי הפורים פגשני הרב לעשירים אשר שמע את שמעי אך לא ידעני פנים אל פנים, ויצא את עצמו לפני, ויאמר:

—האתה הוא האיש בעל היין אשר אמרו לי?

—כן הדבר. —עניתי.

—חמסי עליך, מר מלמד, —אמר לי ברוגז עשוי— כי אל בית הרב צירלסאן הנך בא מדי יום ביומו, ומביתי מנעת רגלך כל ימי שבתך פה; והנך, איפוא, מטיל קנאה בפרילוקי, ודבר זה הן לא יעשה איש בן תורה.

—האמת אגיד לאדוני הרב—עניתי— כי יראתי לבוא אל ביתו, כי שמעתי עליך כי חצי—צדיק הנך, ואני הן מתנגד וחצי אפיקורס הנני, ולכן יראתי פן אחיה עליך למשא.

—אדרבה—אמר אלי— הצדיקים אוהבים מאוד את האפיקורסים, כי הם ימצאו מלאכה מרובה מה לתקן, בה בשעה שבקהל חסידים ישבו באפס מעשה. אך אולי תירא ממני לפי שרוב לעשירים הנני, והנך חולק על רבינו הקדוש שהיה מכבד עשירים, הנני להודיעך כי עני מדוכא הנני ועשירות עדתי הן לא תהי לך למכשול. והנני מבקשך לבוא אלי לסעודה השלישית בשבת הבאה שהיא גם פרשת פרה, ביחד עם החזן מר גרינשפון היושב פה עמך, אשר כפי הנראה כבר ידעך והנהו אחד מרעיק, בי מצא מין את מינו—וניעור.

נעתרתי לבקשתו. וביחד עם החזן מר גרינשפון אשר היה בר אורין, איש עליז, שמח וטוב לב, ואשר מיום הכרנו איש את רעהו בבית רוזינברג אהבנו לבלות עתותינו יחד, הלכנו בשבת פרשת פרה בשעה השלישית אחר הצהרים אל בית הרב.

בבואנו, כבר החל העם להתאסף אל ביתו, אך הרב, בשמעו כי באנו ביקש אותנו לסור אל חדר התבודדותו. לעת תפלת המנחה יצאנו אל החדר הגדול אשר בו התפללו כל הבאים, והוא נשאר בחדר התבודדותו. ועל אשתו צוה לאמר: בעד שני האורחים החדשים האלה הכיני קערה קטנה של דגים מרוסקים לבד, וגם עוגה הנלושה במי פירות, כי כמר מלמד כמר גרינשפון לא מחוטפי שיריים הם.

בעת תפלת המנחה היה הרב בחדרו. והעם, אחרי כלותו תפלתו בלחש, חכה עד אשר יפסיע הרבי שלש פסיעות לאחוריו, ואיש עתי שמר לזה על הפתח. אחר התפלה יצא כל העם אל פרוזדור הבית לרחוץ כפיו, אך להרב הביאו כד מים סף ואלונתית החדרה. אחרי כן ישב הרב בראש המסובים, אשר לפני כל אחד מהם הונח לחם משנה. הרב, ואחריו כל העם, בצע על הפת, ובמזלג אשר בידו לקח מעט דג מלוח מרוסק מהקערה הגדולה אשר באמצע השלחן, וכל העם החל לחטוף את השיריים. את המחזה הזה לא ראיתי מימי; אך גרינשפון סיפר לי, כי חטיפה זאת היא כעין זעיר אנפין מול החטיפות והשיריים אשר אצל צדיקי פולין.

אחרי כן החל הרב את דרשותו, אשר ארכה כשעתיים. תוכנה—הפרה האדמה על פי סוד. ואף כי מימי לא שמעתי דרשות רביי החסידים, בכל זאת הבנתי. כי, כפי הנראה, הורידה למעני עד הדיטוא התחתונה למען יוכל לקולטה גם מוחו של מתנגד פשוט כמוני. וכמעט יכלתי לשנותה אחרי כן. אחרי ברכת המזון ותפלת ערבית ניגש הרב אלי וישאלני להשאר אצלו ביחד עם גרינשפון "על תה", כי גם בנו, תלמיד האוניברסיטה ממוסקבה, בא לשבת הזאת הביתה, וחפץ הנהו להציגו לפני.

נותרנו. בשבתנו אל השלחן לשתות תה, בא גם בן הרב, נער אשר חכמתו תאיר פניו היפים. הרב הציג אותו לפנינו. אחרי כן פנה אלי:

—הנני מבקשך להגיד לי איכה תישר דרשותי בעיניך?
—היוכל איש כמוני—עניתי—אשר לא היה לי עסק מימיו עם חסידים, רבותיהם ותורתם, לשפוט על דרוש אשר ממסד עד הטפחות הוא חסידות דקה מן הדקה?
—כן הדבר. —אמר הרב—אך כאיש אשר שנה הרבה יש לך גם איזו ידיעה בעשר ספירות וכדומה מהשמות התכניים של החסידות, ולכן תוכל, לכל הפחות, לחוות דעתך על בנין הדרוש.
—אם תניחני להגיד את האמת כאשר עם לבבי בלי משא פנים—עניתי—אז אגיד לך את דעתי.

—רק את האמת אבקש ממך. —אמר הרב.
—לכן שמעני. —עניתי—כי נראה בבנין, הבונה בנין בעל הרבה מכפלות, ולחומר לבנינו יקח עצים, אבנים וברזל, אז לא נתפלא על גובה הבנין. כי היסוד הועמד עמוק באדמה על קרקע בתולה והחומר קשה וחזק, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו לא תזיזה אותו ממקומו. וכי נתפלא—נתפלא רק על יופי הבנין, אם באמת השכיל הבנאי ליפותו ולקשטו. לא כן הדבר בדרשתך: אתה בנית בנין בעל הרבה מכפלות, יש—מאין: ממוץ יסער מגורן, מעשן היוצא מארובה, הנכונים ליפול, לא רק לפני רוח מצויה, אך גם לפני הבל פיו של תינוק בן יומי; ולכן התפלאתי הפלא ופלא על הבניה והגזרה שבדרשתך, אשר אין בה לא היסוד הנכון ולא החומר החזק. ובכל זאת יצא בנין נאה, לו גם יתפוצץ לרסיסים בנגוע בו אצבע קטנה של נפל בן יומי.

—הידד! —קרא בן הרב—משפטך משפט אמת שאין להרהר אחריו. ואתה אבא, מה תאמר?
—משפטו של מר מלמד יישר מאוד בעיני. —ענה הרב—ואם נוסיף עליו מעט אמונה, אז לא יהיה לנו הצורך באבנים, עצים וברזל, בבנותנו לנו בנינים אשר ברוח האמונה יסודם.

אחרי כן הוסבה שיחתנו על דבר היין אשר הבאתי. והרב אמר לי:
—לו הואלת ותחכה עד ערב הפסח, כי אז הייתי לוקח ממך חבית קטנה של יין, ומדמי "מכירת חמץ" הייתי משלם לך, כי עני הנני בזו השעה.

—דברים כאלה—העירה הרבנות—אין מגלין אלא לצנועין. וכשמגלין —מגלין טפח ומכסין טפחים (לשונה ממש).

—אבל מה אעשה—ענה הרב—אחרי אשר את מר מלמד הנני מחזיק לצנוע, ואם גם ארבה לכסות את עניותי, עוד תשאר מגולה יותר מטפחים.

—האמת אגיד לך, רבי, —אמרתי—כי דברי אשתך פעלו עלי פעולה עזה, יותר מדרשתך. כי זו לי הפעם הראשונה בימי חיי לראות אשה מהדור הישן שיש לה ידיעה נכונה בספרות התלמודית, אשר זאת הכרתי ממאמרי התלמוד שהכניסה לתוך דבריה בערב הזה.

—בה אתגאה—ענה הרב—כי עד השנה השמונה עשרה לימי חייה למדה ש"ס ופוסקים אצל אביה, והנה יודעת גם לפסוק שאלה בשעת הדחק. אך שאלה אחת איננה יכולה לפסוק, למרות כל ידיעותיה, והיא: שאלת "מה נאכל?"

—הן רב לעשירי העיר הנך—שאלתי—ומדוע לא יקיימו בך: "והכהן הגדול מאחיו—גדלהו משל אחיו"?

—יראים הם—ענה בשחוק—פן אתעשר וחדלתי מהיות להם לרב.
—לו היו יודעים ודאי כי העשירות היתה גורמת לכך—הוסיפה הרבנית כמהתלת—היו עושים זאת, אך הם עודם מספקים בדבר ועיולי נפשיהו כספיקא—לא מעיילו.

נפרדתי מהרב הזה ובני ביתו בלב מלא דאבה, אחרי ראותי את ההפרש בין הרב אשר יחזיקוהו אנשים בינונים ועניים ובין הרב אשר יחזיקו בו רק העשירים.

את פרילוקי עזבתי כשבועים לפני הפסח. ואת מותר היין, אשר לא הספיקה לי העת למכור, הנחתי בידי החזן מר גרינשפון אשר שלח לי מחירו אחר הפסח, ותהיינה המעות האלו אז לי כדבר בעתו.

בקץ תרס"ה נסעתי שנית לרגל מסחרי ללזובה, אך עיקר מסחרי היה על התחנה ברברובקה. השנה ההיא היתה שנת המהפכה ברוסיה. אחרי אשר נהרגו רבים משרי הממשלה וגם הנסיך סרגיי והמניסטר פלבא בתוכם, ניתנה הממשלה בידי ראש המניסטרים סוויטופולק-מירסקי. היהודים קוּו, לישועות רבות מההפכה הזאת. אך, כידוע, נהפך הדבר להם לרעה. ואחרי אשר יצא דבר המלכות מיום השמונה עשר לאוקטובר, החלו הרעמים והפרעות על היהודים בכל ארץ רוסיה. את הפרעות האלו סדרה הממשלה בעצמה, למען הראות לכל יושבי תבל כי העם הרוסי לא יחפץ בחופש ודרור, גם לא יוכל לקבלם.

הפרעות הגיעו גם עד תודוסיא. ובהקבץ העם אל בית התאטר אשר במרכז העיר לחוג את חג החירות, נאספו גם אחדים משוטרי העיר ועמם כחמשים אנשים מהאספסוף, אשר חלקו להם בקבוק יין שרף לכל אחד, ובקול שיר "א-ל מלך נצור" עם תמונת ניקולאי לפנייהם עברו ברחוב עד הגיעם אל התאטר. פתאום נשמעה יריית קנה-רובה והפרעות החלו. את התאטר יחד עם בית מועצת העיר אשר על גבו הציתו באש, אחרי אשר שפכו עטרן ונפת על הספסלים והשלחנות. שלשה עשר יהודים נהרגו ואחדים נפצעו.

אנכי לא הייתי אז בביתי, כי את חג הסוכות חגתי בשנה ההיא בכפר יורובקה הרחוקה כחמש וורסטאות מהתחנה ברברובקה. בשובי במוצאי החג אל התחנה, מצאתי כי כל מסלות הברזל אשר בארץ קראו שבייתה. ויען כי הדרכים התקלקלו על ידי הגשמים המרובים אשר ירדו בעת ההיא לכן לא יכלתי לנסוע בעגלה אל אחת הערים הסמוכות, ונשאיתי בתחנה לחכות עד אשר יחלו המסעות לעבור במקדם.

עד העת ההיא קניתי תבואה מרובה ושלחתי לתודוסיא, אך מפני השביתה נשארה התבואה מונחת על התחנה כאבן שאין לה הופכים. ויען כי היתה השנה שנת שובע והתבואה רבה מאוד, הניחוח מגולה תחת כיפת השמים, כי בתי האוסס אשר אצל התחנות לא הכילו את כל התבואה המובאה אליהם.

הבנק, אשר אליו מסרתי את שטרי המשלח, ביראו פן תאבד התבואה או תתקלקל, מכר את השטרות בלי ידיעתי, אך למען קבל את הכסף אשר הלוח לי עליהם. וכל כספי אשר הנחתי בהם ירד לטמיון. מכל עמלי לא נשאר לי רק כחמשת אלפים שקים ריקים וחמשת מאות רובלים במזומן, אשר קבלתי מיקטן כעין ערבון על עשרים עגלות שעורים אשר מכרתי לו.

שלשה שבועות חכיתי עד אשר סוף כל סוף עלה ביד לנסוע ביום העשרים לחודש אוקטובר הביתה. בבואי, מצאתי את בני ביתי בריאים ושלמים, אף כל רע לא אנה למטלטלי ולכל חפצי. אך יען כי כשלשה שבועות לא יכלתי לשלוח כסף לאשתי, לכן נשארה בלי פרוטה לפורטה במלוא המובן. כי גם לחם לאכול לא היה לה. ובעצם יום הפרעות הסתכנה בעצמה ותעבור דרך הרחוב אשר בה פרעו פרעות עד בואה אל בית אחד מרעי ותבקש ממנו להלוות לה עשרה רובלים, אך הוא השיב פניה ריקם. בעינים זולגות דמעה סיפרה לי אשתי את זאת. אז ידעתי כי צדקתי במשפטי אשר חרצתי על רעי זה, כי בהגיע הדבר אל כיסו אז תסור חכמתו ממנו.

בני ובתי אשר נשארו לי מאידל, למדו אז בבתי מדרש גבוהים באודיסה; אך מפני הפרעות אשר התפרצו גם שם התמלטו בעור שיניהם הביתה, ולא שבו שמה עוד.

[55] מממלכה—אל עם אחר

אחרי כל הדברים האלה גמרתי לבלי לבקש לי ולבני ביתי מקום מנוחה בחוץ למדינה, אך אנה אפנה? השאלה הזאת פתרתי בנקל: רק לאמריקה. אני הייתי אז בן ארבעים וארבע שנים, ועוד כחי במתני. אלמד מלאכה המפרנסת את בעליה בכבוד בארץ החופש ההיא, ואז אקח גם את בני ביתי שמה. אך זאת ידעתי היטב, כי אם אספר זאת לאשתי אז לא תניחני לנסוע, ואנכי לא אוכל לעמוד בפני בקשתה ודמעותיה, לכן החלטתי לבלי גלות לה מזה מאומה.

שבתי לברברובקה ואמכור את שקי במחיר חמש מאות רובלים, ויהיו בידי בין הכל אלף רובלים. בשובי הביתה הנחתי ביד אשתי חמש מאות רובלים (ערך הוצאותיה לחמשה ירחים) הכינותי לי את כל התעודות אשר היו נחוצות לנסוע לחוץ למדינה, ואסע קרצ'ה אל שר העיר אשר שם, ואקח לי תעודת מסע לחוץ לארץ. לאשתי ולבני ביתי לא הגדתי מזה מאומה, אך לבני הבכור סיפרתי הדבר, בבואו אל התחנה ללווני, ובקשתיו לבל יגלה מזה לשום אדם.

חמש מאות רובלים היו בידי בעת עזבי את תודוסיא ללכת לאמריקה; ועלי היה, איפוא, לקמץ בהוצאות ככל אשר אוכל, למען ישאר בידי סכום כזה אשר עלי יהיה להראות לפקידני ניו-יורק בבדקם את הבאים, כי כן שמעתי.

מקרץ קניתי לי כרטיס מסע במחלקה השניה עד ליבוי. בבואי ללונדוניה שמעתי אומרים כי את המסע אשר אני בו לא יתנו ללכת הלאה, ורק את המסע המהיר הבא מאחרינו יתנו לעבור על פניו עד בואו חרקובה. הבאתי את חפצי אל המסע המהיר בבואו ללונדוניה ואסע הלאה. פעמים אחדות עכבו את המסע בדרך אף ירו עליו מקנה-רובה במקומות שונים. לאחרונה אחרי רוב עמל באנו חרקובה. משם עברנו בלי כל עמל עד בחמץ' ומבחמץ' עד ליבוי דרך מינסק ווילנא. בדרך נוספו עלינו עוד נוסעים מרומני ועוד ערים אחרות אשר בהן פרעו פרעות ביהודים.

הרכבת אשר בה ישבתי היתה חדשה וגדולה בת שמונה חדרים. ועד אשר נוספו עלי הנוסעים מרומני, הייתי האחד בכל הרכבת וישבתי בדד בחדרי. אחר אשר נכנסו הרומנים איש ואשתו בקשתי מהם רשות לבוא אל חדרם ולשוחח אתם, כי ארכה לי העת. ובזמן מהפכה עוד תגבר התשוקה לחדשות.

בשופי אחרי כן אל חדרי מצאתי כי באחת התחנות נוסף גם בחדרי נוסע אחד צעיר לימים ערך שלשים שנה לא יותר. מראהו כמראה איש מלומד, כי תרבות ונימוס מבצבצות ועולות מכל הליכותיו.

—אנה יהודים נוסעים?—שאלני.
—לא היטבת לשאול. —עניתי—כי מהראוי לשאול: מאין יהודים נוסעים.
—את זאת לא אשאל. —אמר לי—יודע הנני כי מהערים אשר בהן יפרעו פרעות תבואו. ועוד גם זאת: משם לא "תבואו" אך "תנוסו"; ולכן שאלתי רק: אנה תסעו, כלומר: אנה תרוצו?
—אם תדע מאין הננו באים—עניתי—אז אין לך לשאול אנה נלך, כי האיש הבורח, מטרתו רק לבל ימצא במקום אשר ממנו יברח. ואחת היא לו לאיזה מן המקומות יבוא.
—זאת לא זאת:—אמר הדובר בי—אנכי הנני שואל רק: מדוע תעזבו את הארץ ותנוסו מן המערכה? הן אתם אסרתם את המלחמה ביחד עם העם הרוסי נגד הצר הצורר את שניכם. ועליכם לשבת במקומכם ולהוסיף להלחם עמו עד רדתו.

—אנחנו והעם הרוסי, —שניתי את דבריו, והוספתי—אמנם כן: את המלחמה אסרנו ביחד, ועתה ראינו כי העם בגד בנו, ואך ניתנה לו רשות לקצות ביהודים עשה זאת בנפש חפצה. אות היא לנו כי גם בקומו נגד הממשלה, לא מאהבתו לחופש עשה זאת, אך מאהבתו לשלול שלל ולבזוז.

—לא כן הדבר—ענה האיש כמתבייש—אנכי פקיד החקלאות הנני, ולכן אדע נאמנה כי רק חסרון השכלה הוא בעוכריו של העם הרוסי, לבו אך טוב לכל הנברא בצלם, אך קל הדעת הוא ככל אדם העומד במדריגה נמוכה בהתפתחותו.

—ואני לא כן אדמה. —עניתי—לא קלות דעת היא סיבת הפרעות ביהודים, אך שנאה כבשה העוברת מדור לדור. הן בעברי לפעמים דרך כפרי האכרים בשעה שילדיהם משחקים בחוץ, ראיתי אותם מחזיקים כנפי בגדיהם בידיהם וקוראים: "ז'ד ז'ד און חזיר". ומאין ידעו הילדים לעשות זאת אם לא שמעו זאת מאבותיהם? ואם כן השנאה ליהודים עוברת להם מאבות לבנים, וכל השכלה לא תועיל לשרש את השנאה הזאת מלבד. המעטים הם המלמדים בין הרוסים אשר, לא לבד כי לא נתמעטה שנאתם ליהודים, אך עוד רבתה אצלם. ולפי שהשנאה לישראל ירושה היא, אין לנו לחכות עד אשר ינער העם הרוסי את כפיו מירושנו זאת לטובת הכלל ולטובת החופש; ולכן הנני אומר: אל לנו להלחם יחד עם עם כזה נגד צריו, כי אחרי אשר אם גם ננצח את שונאנו הכללי הן לא נוכל למלאות תיכף בתינו כסף וזהב, כי הדבר הזה אי אפשר אחרי מהפכה גדולה, בשעה שהמסחר והתעשייה חרבו ונהרסו עד היסוד בם בעת המהומה. ובראותו כי עברה שנה או שנתים ומצבו לא הוטב, יתקצץ ויתרגז וישים ידו עם שונאיו מלפנים נגד היהודים, אשר הם שעיר עזאזל לכל העמים ולכל הלשונות בכל מקרה רע אשר יקרה.

—בזה יאשמו רק המנהלים; העומדים בראש העם בשעת המהפכה, —ענה האיש—על אשר יוציאו שטרי חוב אשר אין בידם לפרעם במועדם. בהבטיחם, למשל, לחלק את הארץ חלק כחלק לכל האכרים. והדבר הזה אי אפשר מכמה טעמים: האחד—הן אז יעלה לחלק כל איש אכר רק דיסיטינא או דיסיטינא ומחצה לא יותר. ועל כברת ארץ קטנה כזו לא יוכל אכר, אפילו היותר חרוץ בעמלו, לראות ברכה מעמל כפיו. והשנית—הן עליך יהיה לקחת גם מהאכרים בעצמם את הנותר אשר להם לעומת המגיע להם לפי חשבון. נסה נא לעשות זאת, ואז עליך יהיה להחזיק מצב אנשי חיל בכל כפר וכפר, כי איש את אחיו יהרוגו בעד כל שעל ושעל אדמה, וכל אחד מהם יחפץ רק לקחת ולא לתת. ויען כי רוב המנהלים העומדים בראש המהפכה הם יהודים, יכול להיות כי בדרוש אחרי כן העם להביא את שטרי החוב לידי גוביינא והמנהלים לא יוכלו לפרעם, ישפוך העם כל חמתו על המשלה נפשו על שוא, ועמם יחד—על כל היהודים.

ועל דבר אשר אמרת כי שנאת העם ליהודים עוברת מאבות לבנים, הדבר כן באמת, אבל אם נחנך את הבנים ונשכלם, אז ישליכו את ירושתם זאת אחרי גוים; והרי גם אני בן אכר הנני, ואקוה כי שום יהודי לא יחשדני בשנאה מיוחדת ליהודים. והמלמדים אשר יטרו שנאתם ליהודים, אשר אמרת, הם רק צאצאי האצילים, אשר השנאה ליהודים היא אחת מתכסיסי המלחמה אשר להם נגד העם, ואשר הם בעצמם השתדלו כל ימיהם לטעת את השנאה הזאת גם בלב העם.

—עד אשר נשכלם—אמרתי—יעברו ימים ושנים, ולכן עלינו לעזוב את הארץ הזאת וללכת לגור בארץ אשר אזרחיה יעמדו במדרגה יותר גבוהה בסולם ההתפתחות, אשר שם אין מקום לפרעות כאלה.

עודנו מדברים ומשרת המסלה נכנס ויכריז: מינסק! מינסק! שכני פנה אלי ויאמר: —חבל על שיחתנו אשר קומטה ולא עת, אך הנני מקווה כי אם גם לאמריקה תסע, עוד תשוב אלינו. ואולי עוד נפגש איש את רעהו, ואז נדבר על העבר, ולא על העתיד כאשר הננו מדברים עתה.

ממינסק נוספו עלינו נוסעים יהודים רבים אשר נסעו לרגל מסחרם, מי לווינא, מי לליבוי. ובשואלי את אחד מהנוסעים לאיזו אכסניא בליבוי עלי לסור, יעצני לסור אל בית השוחט מר איליאן, אשר יקבל אל ביתו אורחים הגונים, וכי איש ישר הנהו וינחני בעצתו בדרך אשר אנכי הולך.

אחרי בואי אל בית איליאן ואחרי אשר נחתי מעט, הלכתי לקנות למעני כרטיס-מסע לניו-יורק. לראשונה אמרתי לנסוע במחלקה השלישית, אך כאשר עליתי על האניה אירקוטסק, אשר בה היה עלינו לעבור מלבוי עד לונדון, ראיתי את המקומות אשר הכינו בעד הנוסעים מהמחלקה השלישית, והיו בעיני כקברים צרים וארוכים, ולהקבר חיים עוד לא חפצתי. עוד גם זאת: חדר אחד גדול נועד לאנשים, נשים וטף, ואין שם, איפוא, לא צניעות ולא הרחבה. ויען כי ההפרש במחיר בין המחלקה השנייה לשלישית לא היה גדול כל כך, כי מחיר הנסיעה במחלקה שלישית היה שלשה ושבועים רובלים, ובשניה—מאה ושלשים עם שלחן-ערוך. לכן לקחתי כרטיס מסע מהמחלקה השנייה.

בבית איליאן נתודעתי אל אשה אחת מעיר הוֹזְנֶפֶט¹ הנוסעת עם בתה, נערה כבת ארבע עשרה שנה, ניו-יורקה אל שלשת בניה ושתי בנותיה הנמצאים שם זה ימים רבים. ותבקש ממני להיות להן לחבר ורע כל ימי נסיעתנו, ואאות לבקשתה.

נתודעתי אל השוחט מר איליאן, ואמצא בו איש חכם ומשכיל אשר כמוהו לא ראיתי בין השוחטים אשר בערי הנגב. לו ידיעה הגונה בשפות האשכנזית והרוסית, ובכלל בהתנהגותו ובנימוסו הוא איש בעל טוב טעם ודעת. יושבי ליבוי סיפרו לי, כי אחרי מות אביו נועדו אנשי העיר על בנו ויאלצוהו כי יהי לשוחט למען ימלא מקום אביו המת ויפרנס את בני-ביתו. ואף כי הוא לא חשב מימיו להיות שוחט, נעתר לבקשתם. אמו, אשה כבת ששים, תואר פניה, מדברה והליכותיה נשאו עליהם חותם אצילות ותמימות-עברית אשר לא פגשתי בימי חי. אחותו, נערה בת שמונה עשרה שנה בעת ההיא, גמרה חק לימודיה בבית ספר תיכוני ויודעת גם את השפה העברית ותבין גם אנגלית. היא חפצה זה ימים רבים לנסוע לונדונה אל אחותה הגרה

¹ [הוזנפט ע"י ליבוי, לטביה (Hasenpoth בגרמנית, Aizpute בלטבית).]

שם, אך אחיה לא מצא לה צוותא טובא עד כה. כאשר באתי והתארחתי בביתם ימים אחדים ולמדנו להכיר איש את רעהו, גמרה כל המשפחה לשלחה אתי לונדונה.

כל הימים אשר ישבתי בליבוי לא שמעתי מאומה מכל הנעשה ברוסיה. ידעתי רק כי שביתת כל בתי הדואר אשר בארץ החלה, ושביתת המסלות השניה היתה לסרוגין: במקומות—שביתת, ובמקומות—עברו המסעות במועדם.

ביום השלישי, הוא יום הראשון של ראש חודש כסלו תרס"ו, עזבנו את העיר ליבוי על האניה אירקוטסק. האניה היתה רוסית, אך רב החובל היה איש יוני מדבר רוסית ואנגלית. כלנוסע מהמחלקה השניה ניתן לי רשות לשבת כל היום בבית האוכל אשר לנוסעים מהמחלקה הראשונה, כי במחלקה השניה היה רק חדר אחד בן ארבע מטות, וחדר האוכל לא היה שם. עוד גם זאת: המחלקה השניה נמצאה בקצה האחרון מהאניה, ועל מכסה האניה הועמדו סוסים ושורים אשר הובלו למכירה לונדונה, ודרך עליהם היה עלינו לעבור בבואנו ובצאתנו מן החדר, דבר בלתי נעים הלא? ומלבד כל אלה היה האויר המחניק העולה מן הסוסים והשורים חודר אל חדרנו.

הסוכן אשר מכר לנו את כרטיסי הנסיעה, ביקש מאת רב החובל כי ירשה גם להנערה איליאן ללון בהמחלקה השניה, אף כי כרטיסה הוא מהמחלקה השלישית. המלצר הראשי, איש אנגלי, היה המשיג גם על כל עניני הספינה ומחלק את המקומות לנוסעים ומשיג על הכנת מאכלים בעד הכל. ובבוא הנערה איליאן להכנס אל החדר מהמחלקה השניה, עכב המלצר על ידה, באמרו: אין לי רשות להניח אנשים ונשים בחדר אחד.

—אבל, אדוני, אמרתי לו בשפת אשכנז, אשר ידעתי מימי נעורי וגם המלצר הבינה—הן במחלקה השלישית אנשים ונשים, בחורים ובתולות ינוחו בשלום על משכבם בחדר אחד ואיש לא ימחה בידם, ומדוע תדקדק ככה עם הנערה הזאת?
—שם הם רבים—ענה—ופה הנכם רק שנים.

בעד ידיעתו הרבה בהלכות יחוד נתנה לו שכנתי שטר מלכות בן שלשה רובלים, וירף ממנה.

הלילה הראשון לנסיעתנו היה ליל עברות. רוח סועה וסער, הרגיל על הים הבלטי בחדשי הסתיו, השליך את האניה מצד אל צד והנוסעים התגלגלו בקיאות כשיכורי יין. אני והנערה איליאן לא ירדנו אל חדרנו אך ישבנו על מכסה האניה במקום אשר לכל הפחות היה האויר צח ונקי. כאשר הסתכלתי בהמחלקה השלישית, סמרו שערות בשרי: איש על רעהו שכבו אנשים ונשים, בחורים ובתולות, ילדים וילדות. וכפגרים מתים התגלגלו בקיאות. ויען כי המקום צר ובדוחק גדול הכיל את כל הנוסעים, לכן היה מראה המקום הזה כמראה, גיא ההרגה. ואפילו אותם הצעירים, אשר בעזב האניה את נמל ליבוי החלו לשיר את המרסלייזע' ואשר רב החובל חפץ להשיב על ידם את האניה החופה ולהורידם ולמסרם לידי הממשלה, גם הם שכבו למעצבה באחת הפינות. אך אצל חדר המכונה התקבצו כעשרה אנשים באים בימים, אשר לא חלו את מחלת הים, ויתפללו ערבית ב"מנין", כי "יִאֲרִצִּיט" היום לאחד מהם.

עלי לא עשתה הסערה רושם גדול כאשר עשתה על הנערה איליאן: היא שכבה כבול עץ על הארץ ואכסה בשמיכה לבל תאחזנה צנה. ובעצמי, אף כי מעדו קרסלי לרגעיים, ירדתי

¹ [לה מארסייז" (בצרפתית La Marseillaise) הוא ההמנון הלאומי של צרפת.]

והעליתי את האשה ההזנפסית ובתה מעמק העכור אשר במחלקה השלישית. ככה ישבנו על מכסה האניה כל הימים אשר נסענו ללונדון.

ביום השני לעת הצהרים כמה הסערה לדממה, כי הגענו אל תעלת קיל, המחברת את הים הבלטי עם הים האשכנזי. עונג גדול היה לראות את המחזה הנהדר הזה, המרהיב את העין ומושך את הלב: הגשרים אשר נבנו ממעל להתעלה יסובבו על צירם ויעלמו מעין הנוסעים בתתם דרך להאניות לעבור. אניתנו הקטנה, הנראית כרמש קטן לעומת אניות המלחמה הגדולות והנוראות אשר עברו לנגדנו בתעלה, התנהלה לאטה ובעצלות, בצד התעלה, כאילו יראה היא את הענקים ההם אשר פיהם פתוח להמטיר אש וגפרית, ברזל ונחשת על כל אשר יעיז לנגוע בהם.

בסוף התעלה עמדה אניתנו לקחת פחמים, ונרד מעליה לתור את הכפר האשכנזי אשר במקום ההוא. איש לא שאל ממנו איזו פתקא או כרטיס. ונעבור הרחק הכפרה ונקן לנו בקבוקי שכר אחדים לכל אחד, ונשב אל האניה.

את כל הנוסעים האכילו מאכל כשר: תפוחי אדמה אחדים פעמים בכל יום עם דג מלוח לגולגולת. גם תה עם פתי סוכר אחדים. אך רוב הנוסעים היה להם לימים הראשונים אוכל רוב מאשר הכינו לעצמם בביתם.

ביום השלישי ישבנו שינו, אני ושכנתי, בחדר האוכל אשר לרב החובל. הוא לא הגיד לנו מאומה אף לא הראה לנו אפילו צל של אי-רצון, אף הציע לפנינו לאכול אתו את סעודת הבוקר, דייסא של אורז בחלב. אחרי כן קראנו בספר. אני למדתי את השפה האנגלית מתוך מלמד מעצמו אשר קניתי לי בליבוי, והנערה קראה סיפור עברי. בראות הצעירים הנוסעים כי שני אנשים מקרבם יושבים בחדר האוכל, החלו לבוא גם הם אחד אחד אל החדר, עד אשר מלאוהו מפה לפה. אז כעס רב החובל וישפוך כל חמתו על המלצר אשר לא כהה בם. אף גם חשדהו כי בשכר עשה זאת. ויחרפהו ויקללהו אף הכהו עד שפך דם. מובן הדבר כי עזבנו כולה את החדר ונחליט לבלי שוב אליו עוד. כי מעקימת פיו של רב החובל הכרנו כי שונא ישראל הוא. ואף כי לא הבנתי אז עוד אנגלית הן הנערה איליאן היתה לי למתורגמנת. ולכן לעת הצהרים, כאשר שלח אחרנו לבוא אל חדרו, עניתי לו כי אינני יכול להבדל מתוך כל היהודים אשר חרפם היום על ידי איזה עזי פנים שהתפרצו אל חדרו נגד רצונו.

שלשה ימים וארבעה לילות נסענו עד בואנו אל אשד נהר טהמזה אשר עליו יושבת עיר לונדון. באשד הנהר עמדו בעת ההיא לערך אלף וחמש מאות אניות, אך לא יכלו להכנס אל הנמל, בי אד עלה מן הארץ ויכס את הנהר ואת העיר. והערפל גבר כל כך עד כי בעמדנו באניה מקצה מזה לא ראינו את האנשים אשר עמדו מקצה מזה מעברה השני. שלשה ימים עמדנו שם. כל האניות לא חדלו מלצלצל בפעמון, ומכונותיהן—מלהוציא קול שמה ושיריקה למען התרות באניות אחרות לבל תכשלנה אשה באחותה. המלח, אשר בא אל אניתנו להעבירה אל הנמל, סיפר כי שתי אניות נגזרו לגזרים ביום ההוא, ולכן עצרו את כל האניות עד אשר הצילו את הטובעים ורכושם.

לאחרונה נכנסנו אל הנמל. אך הונחה המעברה, וחברי "חברת עזרת נשים" באו אל האניה. על חזה כל אחד מהם טס של נחשת ועליו כתוב: "עזרת נשים". אחד מהם ניגש אל הנערה איליאן, וישאלה אנה חסע ואל מי חסור. ובשומעו כי נוסעת היא לונדונה ותסור אל הד"ר פלוני ברחוב פלונית, לקח למענה עגלת צב ויבילה אל המקום אשר אמרה.

אני עם שאר הנוסעים ירדנו אל בית המכס. שם חלקו אותנו לשני חלקים: הנוסעים לאמריקה הצפונית הועמדו לצד אחד ולצד השני—הנוסעים לאמריקה הדרומית. חבל עבה נמתח בינינו לבל נתערב אלה באלה. כל אחד עמד וחבילותיו אצלו ופקידי המכס עברו מאיש לאיש וישאלו אם יש תחת יד הנוסע חפצים החייבים בתשלומי מכס. ובעונות הנוסע בשלילה—יעבור מעליו. לפעמים רחוקות מאוד יצוה לפתוח איזה ארגז או חבילה ויבדקם יפה יפה. וזה רק אז אם מראה פני הנוסע יעיר בלבו איזה חשד. כאשר עבר הפקיד על פני, פתחתי את המזודה אשר לי עם הארגז, אך הוא נתן לי אות בידו כי מאמין הוא לי על דברתי. עזבתי את כלי אצל האשה ההוונפטיט ואלך עם עוד צעירים אחדים, ואחד מהם מאפריקה הדרומית אשר ידע את השפה האנגלית, לשתות קפה באחד מבתי הקפה אשר בעיר.

בשובנו אל החוף, מצאנו עגלה ארוכה ורחבה בעלת שתי קומות מחכה לנו לקחתנו אל תחנת מסלת הברזל, אשר ממנה עלינו לנסוע ליוורפול. את העגלה הכינה לנו הסוכנות אשר לחברת אניות הקיטור "קונרד-ליין". באנו אל התחנה. שם הכינו למעננו לחם ותפוחים לרוב, כי עלינו היה ללכת עד השעה השתים עשרה אשר אז יפליג המסע אשר יכינו למעננו. דרשתי מאת הסוכן להכין למעני מרכבת מהמחלקה השניה, כי על כן נוסע מהמחלקה הזאת הנני. אך הסוכן, איש יהודי צעיר לימים מיהודי רוסיה, שאלני: —הגידה נא לי מה הוא ההפרש בין מחלקה שניה לשלישית? —את שאלתך לא אבינה—עניתי—האמנם איש רוסי הגר בלונדון, אשר נסע פעמים רבות, הלך ושוב, במים, בימים ובמסלות שונות, לא ידע ההפרש בין מחלקה שניה לשלישית? —אבל חכמינו אמרו:—השיב הסוכן—"איזהו חכם?—הלומד מכל אדם". ולכן הנני לשמוע גם את דעתך. למען דעת מדוע הנך מחזיר רק על רכבת מהמחלקה השניה, כלומר: במה תבדל לטובה, לפי דעתך, מרכבת מהמחלקה השלישית? —בנקיון, במקומות מיוחדים לכל נוסע, ברוך הספסלים, במקום לשכוב עליו בלילה.—עניתי. —ואת כל אלה—ענה הצעיר—תמצא בהרכבת אשר בה תעבור אם גם לא תקרא בשם: רכבת מהמחלקה השניה. —וזה, ונחיה, ונראה.—אמרתי.

כאשר הוכן המסע, החלו הנוסעים לרוץ ולדחוף איש את רעהו בצד ובכתף. לחינם העתיר הסוכן את דבריו ויבקשם לבל ימהרו ולבל ירוצו כי לכל אחד מהם ימצא מקום לשבת, כי שומע לא היה לו מהם. פעמים רבות התרה בהם לבל יהיו להביא אל תוך הרכבות לנוסעים חבילות גדולות, אך ימסרון למשרתי המסלה להביאן אל עגלת-המשא אשר הוכנה לדבר, והכל חיינם אין כסף, אך שחת דבריו על אוזן לא שומעת. ובפרט הנשים, אשר הן הביאו אתן אל תוך הרכבות חבילות מחבילות שונות וימלאון עד אפס מקום לנוסעים. משרתי המסלה עמדו מרוחק והתלחשו, כפי הנראה, על דבר הפראים האלה. אלי נגש הסוכן ויאמר לי: שב על מקומך בבית התחנה עם האשה ההוונפטיט ובתה עד אשר אקראכם. ואת חפציכם מסורו למשרת המסלה להביאם אל עגלת-המשא.

עשיתי כאשר צויתי. ואחרי אשר קמה ה"סערה" לדממה וכל הנוסעים נדחקו אל תוך העגלות, ניגש אלינו הסוכן ויראנו את הרכבת אשרי עלינו לעלות אליה. בהעגלה הזאת מצאתי חדר רחב ידיים, שני ספסלים ארוכים ורחבים קלועים מקש מעשה אורג. ומלבד שלשתנו לא נמצא איש בחדר. בצד ימין היה פתח סגור. וכאשר פתחנוהו מצאנו בו כיור יפה ונקי מלא מים אלונותיות קטנות אחדות צחות כשלג, כד מים חיים וכוסות אצלו וכל צרכי הדרך המרחיבים דעתו של כל נוסע. הסוכן ניגש אלי וישאל: —ומה תאמר עתה? —לא נשאר לפני—עניתי—רק להחזיק טובה לך על השתדלותך למעני.

—הוא הדבר אשר אמרתי.—אמר הסוכן—הרכבת הזאת הנה גם היא מהמחלקה השלישית. ובכל זאת יש בה אחד מהדברים המרחיבים דעתו של אדם והדבר אשר יעשהו לעשיר אפילו לפי דברי ר' יוסי (שבת כה:). והידעתם למה לא נתתי אתכם לעלות אל הרכבת עד תום כל הנוסעים לעלות, כי יראתי פן יתפרץ העם גם אל הרכבת אשר נועדה למענכם. —האם תדע מהמעשה אשר קרנו על אירקוטסק?—שאלתי. ואספר לו את כל המאורע. —לא.—ענני—לא שמעתי מאומה, אך כך שערתי בנפשי, כי יודע הנני את טבע הנוסעים, על ידי הנסיון. אך ידוע תדע כי לא לחינם הכינותי לך את כל זאת, כי על ידך אמסור את כל התעודות והכתבים הנחוצים לסוכנו אשר בליורפול אשר יפגשך שם על התחנה. והזהר לבד יאבדו. —יהי לבך סמוך ובטוח,—עניתי—כי אינני מהמאבדים מה שנותנים להם.

בין כה וכה ומשרת המסלה הביא אל חדרנו שני שרפרפים חמים וישליכם אל מתחת לשני הספסלים אשר בחדר. שאלתי את פי הסוכן להביני מה זה, והוא אמר לי: אלה הם התנורים המטולטלים. ויען כי הלילות קרים ושם הנוסע את רגליו על התנור וחס לו. כי תנורים קבועים לא נמצאו בכל ארץ אנגליה, כי גם ימי החורף אינם קרים מאוד פה.

המסע נע ממקומו ונסע. חמש שעות ומחצה ארכה נסיעתנו מלונדון לליורפול, המסע מיהר לרוץ כחץ מקשת, ויותר מרגע אחד לא עמד על שום תחנה; רק פעמים עמד לערך שלשה רגעים. ובאותן התחנות החליפו גם את השרפרפים שנצטננו בחמים מהם.

תעיתי כשה אובד

הסוכן פגשנו על התחנה. מסרתי לו את הכתבים אשר הבאתי למענו ובקשתי כי יתן לי חדר לנוח באחד מבתי המלון, לא ביחד עם שאר הנוסעים, אשר, כפי ששמעתי, עליהם להתישב בחדר אחד גדול אשר הוכן למענם. כי כנוסע מהמחלקה השניה יש לי הרשות לדרוש זאת. לראשונה לא רצה למלאות דרישתי, אך בראותו כי עומד הנני על דעתי, הביאני אל בית מלון גדול, ושם בקומה הרביעית נתנו לי חדר מיוחד. אף מאכלי ניתן לי ביד רחבה כל ימי שבתי בליורפול.

האשה ההונגפסית ובתה הובאו ביחד עם כל הנוסעים אל האכסניה אשר הכינו בעדם; ובראותן כי לא תוכלנה לשבת שם עד אשר תעזב האניה את ליורפול, משך שמונת ימים, כי המקום צר ואויר החדר מחניק ועליהן לישון על הארץ ולחיות חיים אשר לא הסכינו בהם, החליפו את כרטיסיהן בכרטיסים מהמחלקה השניה. וגם להן נתנו חדר מיוחד בבית המלון ההוא.

ליורפול היא עיר גדולה ויפה, השניה בגדלה באנגליה האירופית, ויען כי מושבה על שפת הים, גדל גם מסחרה ותהי לעיר רוכלת עמים. בתיה לא ירקיעו שחקים בגבהם כבתי לונדון וניו-יורק, אך בניניה יפים ונחמדים. חוצות העיר, מוצא כולן מהכרך הגדול אשר באמצע העיר, ולכן יראה חלק העיר אשר גרנו בו, כעין אבטיח גדול הנתוח לנתחיו מלבו ולחוץ סביב סביב. איש זר אשר לא הסמין ללכת בחוצות האלה, בצאתו מאחת הרחובות אל הכרך, לא ימצא דרכו לשוב, אם לא רשם מקודם שם הרחוב ולא הציב לו איזה ציון אחר אשר על ידו יוכל להכיר דרכו. כי למראית עין כל הרחובות שוות.

באחד הימים בשבתנו בליורפול, ביקשה אותי הנערה בת האשה ההונגפסית ללכת אתה לשלח בלכתה אל אחת החנויות לקנות דברים אחדים. נעתרתי לבקשתה, ונלך. יצאנו מבתי

המלון אשר גרנו בו אל השוק ונסור אל אחת הרחובות אשר חנויות למכביר נמצאו בה, ובאחת מהן קנתה הנערה את צרכיה. ונאמר לשוב הביתה; אך בבואנו אל הככר לא יכלנו למצוא את הרחוב אשר ממנה יצאנו. את שמות הרחוב והמלון לא רשמנו לנו, ולזכרם בעל-פה לא יכלנו, כי ה"קרי" מן ה"כתיב" רחוקים זה מזה בשפה האנגלית בכלל, כרחוק ה"קרי" מן ה"כתיב" של עפולים וטהורים בפרשת תבא, ושם המלון היתה שונה קריאתו מכתובתו בפרט. זכרתי רק כי חברת אניות הקיטור, אשר על ידה הנני עושה דרכי לאמריקה, "קונרד-ליין"¹ שמה, ולכן גמרתי לשאול את פי איש יהודי אשר אפגש ראשונה ואשר הוא יודע ודאי, לו גם מעט, את השפה האשכנזית, או שפת יהודית המדוברת. מרחוק ראיתי איש זקן הולך לקראתי, ותאורו כתואר איש יהודי, ואגש אליו ואשאלהו:
—המדבר אדוני אשכנזית?

—זעיר שם, זעיר שם. —ענני —אם רק לא ימהר אדוני בדברו —אבינהו.

החילותי לדבר. אך הוא לא הבין מאומה. אחרי דומיה קטנה רמז לנו בידו כי נלך אחריו. ונלך. הוא נכנס אל אחת החנויות לממכר בגדי נשים ויבילני אל אחת הנערות ה"מוכרות" ויגד לה מילים אחדות אנגלית, אז פנתה הנערה אלי אשכנזית:

—מה שם הרחוב והמלון אשר בו תגורו? —הוא הדבר אשר לא אדע —ענית —ואשר לשאלך, על אודותיהם הביאנו הזקן הנה.
—האם נביאה הנני? —שאלה בבת-צחוק.
—לא, —ענית —לא כאל נביאה פנינו אליך, אך אולי תכירי את כל זאת על ידי הסימנים אשר אמסור לך: אני הנני נוסע מרוסיה על ידי חברת אניות הקיטור קונרד-ליין, ומחכה פה באחד מבתי המלון על חשבון החברה עד אשר נעש דרכנו הלאה באניה העוזבת בקרב הימים את ליוורפול.

הנערה מסרה את דברי אל הזקן; ובקבלה ממנו מענה אמרה לי:
—עתה אדע את מקום מגורכם. ואם יש לכם שני פנסים² בכיסכם ושלמתם בעד הנסיעה. ואני אושיבכם ברכבת הטרמוויי העוברת עד הרחוב ההיא, ואת מנהיגה אצוה עליכם.

יצאנו שלשתנו הרחובה. אחרי עבור רגעים אחדים באה הרכבת אשר חכינו לה ובזמן קצר עמדה הרכבת לפני בית המלון אשר גרנו בו. המנהיג רמז לנו לרדת —ונרד.

כאשר סיפרתי המקרה לאם הנערה, אמרה אלי:
—ואני אמרתי כי איש חכם אתה. ולמה לא רשמת לך שם הרחוב והבית אשר תגורו בו? הלא אפשר היה לשער מראש כי תתעו. ולשאול לא תוכלו לפי שאינכם יודעים אנגלית. ואיזהו חכם? —הרואה את הנולד.
—כל ימי הייתי מצטער על הדבר כי אחכם כאשר תחכם אשתי אחרי עבור שלשה חדשים מהיום אשר טעיתי, ועד כה רצוני זה לא נמלא. —ענית בשחוק.

ונשחק כולנו. אחרי כן פנתה אלי האשה ותאמר בבת-צחוק:
—כפי אשר אחזה לי אני, אינך אוהב נשים במדה מרובה, כי על כן אינך מודה בחכמתן.
—ועל כן הנני להראותך ההיפך, —ענית —חכמינו אמרו גם כן: "אין אדם עומד על הדבר אלא אם כן נכשל בו" ו"אין חכם כבעל הנסיון" לכן אשמע לעצתך וארשום את שם הרחוב והמלון

¹ Cunard Line

² פנס הוא מטבא אנגלי ערך ארבע קופות רוסית בעת ההיא.

בספר זכרונותי, ולא יהיה עוד הדבר לנו לפוקה בצאתנו העירה לשוה. ואחר אשר קבלתי את הצעתך, אות היא לך כי בחכמת נשים אינני כופר הכל.

הזקנה יצאה לעסוק בצרכי חדרה, ואנכי הוצאתי את ספר זכרונותי מכיסי ואבקש את הנערה כי תצא החוצה להעתיק לי את שם הרחוב והמלון, כי שתי המילים האלו עמדו כעצם בגרוני ותגרסנה כבחצץ שיני, כי ב"כתיב" הן בנות חמש עשרה אותיות וב"קרי"—רק שתיים, שלש הברות, מאותן אשר אין דוגמתן בשפה אחרת. הנערה הביאה לי את הכתובת אשר דרשתי, ואנכי כ"סופר סת"ם" מומחה וזהיר, העתקתי אות באות. פתאום נשמע קול דופק על הדלת. —יבואו—קראתי.

המלצר נכנס ויאמר:

—הנכס קרואים אל השלחן, אדוני, כי הכל מוכן ומזומן לסעודה בבית האוכל, והגברה כבר יושבת ומחכה לכם.

—באתי אל חדר האוכל ונשב לסעוד. האם סיפרה לי בפעם המאה והאחת, כי משלשת בניה הנמצאים שם, אחד—משבץ אבנים טובות באחת מהחנויות הגדולות לתכשיטין, השני—עובד בחיל הים באמריקה וכבר התעלה למעלה קולוניל, השלישי—מתקן שעונים באחד מבתי החרושת לשעונים. ומשתי בנותיה—הבכירה היתה ברוסיה מילדת, ונשאת שם לרופא חולים ונתגרשה ממנו. השניה נשאת בניו-יורק ליהודי אמריקני מלידה ומבטן, ותחיה עמו חיים טובים ובשלום.

—ואל בית מי תסורי בבואך שמה?—שאלתיה.

—אל בית בתי הנשואה—אמרה—כי אהובה היא לי מכולם, ואף גם היא שלחה אחרי ותדרוש ממני לבוא. אך דבר אחד הנני יראה: אמרו לי, כי את הנשים לא יניחו לבוא העירה בלתי קרוביהן, אשר באו לקחתן, אתן.

—תתני לי את כתובת בתך זאת—יעצתה—ואם יהיה עליך לחכות, אז בירדי מהאניה אסע תיכף לבתך ואודיע לה את דבר בואך.

—היא נתנה לי את מעטפת המכתב האחרון אשר קיבלה, ושם נדפס I. Stremer

12 W. 112 St. לא הבנתי. אך אמרתי הן אמצא בניו-יורק איש אשר יבין במספרים ובנוטריון האלה.

ככה ישבנו ונשוחח כל עת האוכל. ואחרי כן יצאנו שלשתנו לראות בחוצות ליוורפול. הזקנה שבה מהר, כי אשה זקנה וכבדה היתה ולא יכלה ללכת רגלי הרבה, ואני והנערה הוספנו לטויל עד לפנות ערב. ועתה הן לא נירא, כי כתובת הרחוב והבית בספר זכרונותי. בשעה התשיעית בערב חפצנו לשוב הביתה; שלחתי ידי אל כיס בגדי להוציא את ספר זכרונותי כדי להראות למנהיג רכבת הטרמוויי את מקום מגורי; אבל, אהה! הספר נשאר מונח על השלחן בחדרי ובצאתי אל חדר האוכל שכחתי מקחתו. כשעה הלכנו הלוך ותועה ואיש לא מצאנו לשאלו. לאחרונה ניגשנו אל אחד השוטרים ונשאל:

—האם ידבר אדוני אשכנזית?

—האם לא יהודים אתם?—השיב השוטר בשפת יהודית המדוברת. כאיש אשר ימצא מציאה בהיסח חדעת שמחנו על מציאתנו זאת, ולו לא התביישני כי עתה היינו נופלים על צואר השוטר והיינו מעתירים לו עתרת נשיקות. הוא לוה אותנו עד בית המלון. בדרך סיפר לנו, כי איש ווילנאי הוא, ובעודנו נער נדד עם אבותיו לאנגליה, וכבר נרשמו בין אזרחיה. בגמרו את בית הספר לפקיד הממשלה, נכנס לעבוד בין שוטרי העיר, ובקרב הימים יתעלה למדריגה יותר גבוהה במשמרתו. וימסור לנו את כרטיסו, ויבקשנו, כי אם יהיה לנו דבר נחוץ, נפן אליו; והוא יעש למעננו ככל אשר יוכל.

הזקנה ירבה כל הערב בחדרה ותחכה לנו. בראותה כי כבר הגיעה השעה האחת עשרה ועדיין לא שבנו, החלה לדאוג לבתה, ותחפוץ להודיע מזה לבית פקידות השוטרים, אך טרם תספיק לה העת לעשות זאת שבנו בשלום הביתה.

—מה היה לכם כי כה אחרתם היום?—שאלה הזקנה.

—ככל אשר קרנו בראשונה קרנו גם בשניה. —ענית.

—וספר זכרונותיך?—שאלה בתמיה.

—הרי הוא מונח על השלחן בחדרי. —ענית.

—ואתה אמרת, כי אחרי הנסיון הראשון—אמרה הזקנה בבת-צחוק—נהפכת ותהי לחכם גדול; ואיכה לא משמשת בכיסך טרם תצא החוצה? והנוכל לקרוא בשם חכם את האיש השונה באולתו?

—אבל, גברתי—ענית גם אני בהתול—הן גם את יצאת עמנו לשוחר אחר הצהרים, מדוע לא שאלתיני אם לקחתי את ספר הזכרון אתי?—ובכן—אמרה הנערה בבת-צחוק—כולנו חכמים, כולנו נבונים...

[56] יורדי הים באניות

ביום השני לבואי ליוורפול בא אלינו הסוכן הראשי לחברת אניות הקיטור "קונרד-ליין" ויגד לנו כי בשמונה עשר לחודש כסלו הוא יום הששה עשר לדצמבר לפי התאריך החדש, בשעה הרביעית לפנות ערב, נעזב את ליוורפול באניה כרוניה; ועלינו להיות נכונים לשעה השניה אחר הצהרים, כי אז יבוא לקחת אותנו ואת חפצינו אל האניה, ממחרת היום שהוא בא רופא החברה לבקר אותנו אם בריאים הננו בכלל ואם לא נגועות עינינו במחלת הגרענת בפרט. אחרי הבדיקה נתן לנו הרופא לאיש כרטיסו לעדה כי בדק אותנו. ובא הסוכן ויקחנו אל האניה.

האניה כרוניה היא אניה גדולה מאוד. היא עמדה הרחק מעט מהנמל אך גשר ארעי נבנה מן האניה עד בית ידוע ברחוב. אצל הבית ימצא פתח בקיר, ודרכו עלינו על הגשר, ומשם—על האניה.

בבואנו אל הפתח ההוא לקח אחד מנושאי הסבל את חפצינו ויעלם, ולא יספנו לראותו עוד. האשה ההוזנפית יראה מאוד פן יאבדו חפציה, אך אנכי נחמתיה, כי אחרי אשר הסוכן ראה את הכל ולא אמר לנו דבר, אות היא כי כן צריך להיות.

בעלותנו על האניה שכחנו על דבר חפצינו, כי כל מעינינו היו בהאניה. לתאר את האניה בפרוטרוט פה, כמעט אי אפשר הדבר, כי נחוץ לזה ספר מיוחד; אך בכלל אומר כי האניה הזאת היא במלוא המובן עיר גדולה השטה על פני המים. תאיה, אולמיה וכל כליה היו מהיותר מובחרים ומהיותר יפים אשר המציאה חכמת החרושת בשנים האחרונות. ועל כולם היא עושה את דרכה מחוץ ליוורפול עד ניו-יורק במשך ששת ימים. בימים ההם עוד לא נבנו לא אלימפיק וטיטניק ולא לויטניה ומברטניה, העושות את דרכן זאת במשך ארבעה ימים ומחצה, ותהי אז כרוניה אחת מהאניות לנוסעים היותר גדולות בתבל. המחלקה השלישית גם היא עשירה: תאים מיוחדים לארבעה או לשמונה אנשים, המצעות, הלבנים נקיים וטובים, המאכלים טובים וכשרים תחת השגחת השוחט מליוורפול.

אחרי אשר תרנו את האניה, הלכנו לחפש את חפצינו, ונמצאם על האניה בין חפצי שאר הנוסעים. נכנסנו אל חדר המלצר הראשי ונמסור לו את כרטיסי המסע והוא נתן לנו תמורתם לאיש נומרו. והמספר הרשום על הנומר היה לנו לעינים בכל: במקום אשר בחדר, במקום אצל

השלחן, במפית, במצע, בלבנים, בשמיכות, באלונותיות. כולם נשאו עליהם את הנומר ההוא. ונהפך כולנו מאנשים אשר להם שמות פרטיים ידועים לעצמים "מנומרים" אשר ההפרש בין איש לרעהו הוא רק "אתא קלילא דלית בה מששותא".

המלצר הזה היתה לו, כפי הנראה, טביעת עין של תלמיד חכם. וכנח הצדיק בתיבתו, הבדיל גם הוא באינתו בין טמאים לטהורים. כי בבואנו בערב הראשון אל השלחן בבית האוכל, מצאנו כי מסביב לשלחן אשר אצלו הושיבונו, ישבו רק יהודים. נמצא, אמנם, גם נוצרי אחד אשר נטל חלקו בינינו, כפי הנראה, על פי טעות או על פי הדחק, כי למחר בבוקר נפקד מקומו, וכפי הנראה ירד באחת העירות בהאי האירלנדי אשר שם עמדה האניה לקבל שקי ביהודאר.

אחרי אשר הפליגה האניה ואחרי אשר קבלנו את נומרינו, הבאנו גם את חפצינו איש אל חדרו.

החדר אשר נתנו לי בו מקום, היה בן ארבע מטות—שתיים מלמעלה, ושתיים תחתיהן מלמטה; אך רק שלשה נוסעים היינו בחדר ההוא כל ששת ימי נסיעתנו, והמטה הרביעית נשארה ריקה. שכני היו שני אנשים עברים מויונא, אחד מהם צעיר כבן שלשים, אשר הציג עצמו לפני בשם דוד, והשני—כבן חמשים שנה ושמו שלמה. את שמות משפחותיהם לא הגידו לי, וכפי הנראה היה להם טעם לזה. לפי דבריהם ירדו לאמריקה רק מטעם: מאן דביש ליה בהאי מתא—ליזיל למתא אחרייתא. דוד היה עם הארץ גמור, אך שלמה עוד זכר איזה דברים מאשר למד בילדותו, ולכן כל דבריו אשר דיבר "המליח" במילים אחדות משפת עבר.

בשבתנו אל השלחן לאכול התודעו כל המסובין איש אל רעהו, כי בסך הכל ישבו סביב לשלחנו כעשרים וחמשה אנשים. אך אני, האשה ובתה, שני שכני, ועוד איש ואשתו אשר נסעו מוורשא, נהיינו במשך היום הראשון כבני משפחה אחת, אף כי ידענו איש את רעהו רק בשם העצם הפרטי אשר לו.

הזוג הוורשאי.—הוא צעיר כבן עשרים וחמש שנים או יותר מעט והיא—כבת עשרים. לא יותר. הוא היה מהיר, מדבר הרבה, ובכל מעשיו השתדל להראות כי כסף לא נחשב בעיניו למאומה. אף סיפר לנו כי נוסע הנהו אל דודו העשיר לשיקגו, גם הראה לנו כי יש בכיסו המחאה אצל אחד הבנקים אשר שם על איזה אלפים שקלים, גם מכתב מאביו לדודו כי יעשה למענו כל אשר ידרוש. האשה—טובת חן ומתחטאת על בעלה; וכנראה עוד לא עברו ימים רבים מעת חתונתם. מכל תנאותיו והליכותיו של האיש הזה יכל להכיר כל איש, אף אם אין לו מבט חודר, כי דבר לאט עמו: בכל אחד מהנוסעים הסתכל מאוד וישתדל לדעת מאין יבוא ואנה יסע. ובראותו איש חדש אשר לא ראהו עוד, היה מתלחש עם אשתו והיא היתה עוזבת אחרי כן את בעלה ומשתדלת לבוא בין האנשים אשר ה"פנים החדשות" נמצא בחברתם. אחרי כן היתה שבה ונותנת בחשאי חשבון לבעלה מכל אשר נודע לה.

אחר אכלנו את סעודת הערב באנו אל חדרנו. ויען, כאשר כבר סיפרתי, מטה אחת עמדה ריקה, בקשתי את שכני כי יקחו את מקומם מצד אחד—אחד מלמטה ואחד מלמעלה, ואני אקח את מקומי בהמטה התחתונה מהצד השני. והמטה אשר ממעל לי תשאר ריקה. —אם תתן טעם לדבר—ענה שלמה—אז נעשה כדברך. —הטעם פשוט—עניתי—אתם מווינא הנכם שניכם, ואם תקיאו איש על גב רעהו, ישאר הדבר בין אנשים קרובים, ביניכם לבין עצמיכם; אך אני—זר הנני לכם, ולכן אין ברצוני כי איש זר יקיא עלי מלמעלה למטה.

—הטעם קלוש מאוד—אמר שלמה—אבל כפי הנראה יש לך על מה לסמוך, כי כמוני כשכני יראים הננו את מחלת הים; והן עתה עוד לא תעלה האניה שמים ולא תרד תהומות וכבר נפשי ברעה תתמוגג.

—אף כי הנוסעים בים—נכנס דוד לתוך דברינו—סבר וקבל את הכל, ויסורי הקאה, יסורים של אהבה הם, כלומר: על כל נוסע לקבלם באהבה, בכל זאת יען כי אחת היא לי אם אקיא על שלמה רעי או על גבך, נכון הנני לעשות רצונך בדבר הזה, אם רק תאות אתה לשחק עמנו מחר בפרופרנס.

—הנני לעשות כדברך.—עניתי—אך שני תנאים לי אשר אם לא תסכימו להם אז לא אקח חלק במשחק. האחד—המחיר יהיה קטן מאוד רק כדי לבדח דעתנו וכדי לקצר את העת. והשני—כי תמצאו נם רביעי למען יהיה המשחק שלם ולא תצא ערבוביה. —לדבר הזה כבר דאגתי—ענה דוד—האיש הוורשאי, כפי הנראה, יאהב את הפרופרנס יותר מאת אשתו הילדה. וכבר שאלני פעמים אם נכון הנני לשחק. —הענין נגמר.—אמרתי—ומחר אעשה כדברך.

החדר אשר לנו, ככל החדרים אשר במחלקה השניה, היה חדר יפה ונקי. הכיור המלא מים, הסבון, האלונתית, המראה אשר בקיר, המשרת הנצב על המשמר יומם ולילה במבוא אשר לחדרנו הנכון למלאות כל הגה היוצא מפינו, המצעות הרכות והנקיות, הלבנים היקרים והשמיכות הרכות והיפות, הרחיבו את דעתו של כל נוסע. ומלבד כל אלה נמצא באניה חדר שבו אמבטיות אחדות ויוכל לרחוץ בהן כל החפץ, ספר עם שלשה עוזרים על ידו הנכון להביא סדרים בראשך ובזקנך במחיר קצוב כאשר ישלמו ביבשה, המאכלים הניתנים ביד רחבה ארבע פעמים ביום על ידי רשימה המכילה כחמשה עשר מיני מאכל, אשר מהם הרשות ביך לבחור ככל אשר תאווה נפשך. ואם רעבתן הנך—תוכל לדרוש גם את כולם ואיש לא ימחה בך. החדר למקרא עם אוצר ספרים גדול, העתון היוצא לאור בבוקר בבוקר, ובו כל החדשות אשר נתקבלו על האניה על ידי התלגרף המרקוני, התאטר אשר בו יציגו מחזות בערב בערב, לטובת הנוסעים העניים הנמצאים באניה, על ידי אוהבי המשחק מבין הנוסעים אשר רבים הם, ואנשים כאלה ימצאו תמיד ביניהם.—כל הדברים האלה פעלו עלי פעולה עזה. ואגמור בלבי להסיח דעתי מלחשוב על דבר בני ביתי אשר לא אוכל להושיעם מפה, לו גם חפצתי, גם על דבר עתידי הנסתר מנגד עיני עתה, ולהסתפק במצבי הנוכחי בששת הימים האלה; ולעשות כל אשר ביכלתי למען הוציא איזו תועלת גם מנסיעתי.

נפשי גרסה לדעת מכל הנעשה בתבל; ויען כי את השפה האנגלית לא ידעתי, לכן בקשתי לי איש יהודע את השפה הזאת ואשר יוכל לתרגם לי את העתון לשפת יהודית המדוברת, רוסית או, לכל הפחות, אשכנזית. ואיש כזה מצאה למעני הנערה בת האשה ההוזנפית, אשר הספיקה להודע לצעירים רבים מהנוסעים, וביניהם לצעיר אחד אשכנזי סמיטה שמו, אשר ידע היטב גם את השפה האנגלית, ותביאחו אלי להיות לי למתרגם. ובבוקר בבוקר היה בא אלי הצעיר הזה לעשות מלאכתו זאת.

לפנות בוקר, ביום השני לנסיעתנו, עמדה אניתנו אצל חוף אחד מחופי אירלנד לקבל שקי בי-הדואר. ואחרי אשר הפליגה אניתנו מהחוף הזה ביום הראשון בצהריים, שבתי אחר סעודת הצהריים אל חדר-המשחק לקיים את הבטחתי אשר הבטחתי אתמול לדוד ולשלמה שכני.

המשחק החל. רוחי היתה טובה עלי, ולכן החילותי להתלוצץ, כדרכי תמיד בשחקי בקלפים, כי לא הכסף עיקר אצלי רק המעשה, כדי לבלות הזמן. הוורשאי, אשר שכני הציגני לפניו ויקרא בשמו "מיסטר ז'יקוב" ובשם אשתו "מיסיס סרה" ישב ביחד עם אשתו ישר נכחי, ולכן יכלתי להכיר כל שינוי הנראה על פניו בבוא אדם חדש אל חדר המשחק. אחרי כל אחד מהם התלחש

עם אשתו. הבנתי כי דבר סתר נמצא באיש הזה ומתירא הנהו מרודפים כי על כן בורח הוא. כי לו לא זאת מדוע ישיג ויתכונן אל הנכנסים? ולמה יתלחש בכל פעם עם אשתו?

הצלחתי עמדה לי במשחק, והורשאי אבד הרבה בצחקו.

הדבר היה בשעה הששית לפנות ערב. התוף הודיע בפעם השנית כי עת סעודת הערב הגיעה. אבל יען כי עוד לא רעבנו והמשחק עוד לא כלה, גמרנו לבל נרד אל חדר האוכל. גם האניה החלה להתנווד מעט כי גבר הרוח, ויראנו לאכול הרבה; אף כי היו נוסעים רבים אשר אמרו כי בעת סערה על הנוסע למלאות קיבתו ככל אשר תוכל שאת.

כל הנוסעים אשר היו בחדר המשחק ירדו אל חדר האוכל, וארבעתנו נשארו להמשיך את משחקנו. שלמה, אשר ישב מימיני, חלק את הקלפים ויתן בחלקי מנה יפה: "תשע באדמים"; אבל אף כי הייתי היושב ראשונה ויכלתי להכריז פעם אחת: "תשע באדמים", לא עשיתי זאת, בחפצי היה לעמוד על המקח.

— ירוקים פשוטים. — הודעתי.

— בצלמים. — ענה דוד.

— באמוצים — השיב יעקב בשחוק — הפעם לא תעבירני!

— גם אלה ביד — עניתי בעצלותי, כאילו הנני עוד מסופק בדבר.

— פס. — השיב יעקב — ובידו הגביה את החלק העליון מהאגדה השניה המונחת על השלחן לראות מה יעלה בידו שחור או אדום, ובזה ינחש אם טוב עשה אשר לא הלך הלאה או לא. ויוסיף: — לך זכה במקחך! ונראה... איך תקח שבע לקיחות באמוצים? — השלחן יענה את הכל. — עניתי.

דוד הפך את שני הקלפים הקנויים, והנה מלך ומלכה ירוקים; ובידי כבר היה גם האחד ממין זה. ותמצאנה, איפוא, בידי שתיים עשרה לקיחות. החילותי לחשוב מה להשליך ומה להניח, למען יאמינו שכני כי רעה נגד פני. ובלבי חשבתי: הבה אנסה את יעקב לדעת מה אתו. ובידעי כי מבין הוא עברית, החילותי לנגן בקול דממה דקה בניגון קורא בתורה את הכתוב: "ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי, על בלי הגיד לו כי בורח הוא".

אך הוצאתי את הכתוב הזה מפי לפני יעקב הלבנו כשלג. הקלפים נפלו מידי לארץ והוא כמעט התעלף. שכני דמו כי חלה את מחלת הים; ולכן יעצוהו לשוב אל חדרו ולשכוב על מטתו. אך הוא לא שעה לעצתם, וישב. אחרי אשר הונח לו מעט דרש כי יביאו לו בקבוק שכר אנגלי (פורטר) ויאמר: זה יקרה לי לפעמים בעת אשר הנני יושב שעות אחדות בלי תנועה. שלמה שכני אמר לו:

— האיש אשר לא לעתים תכופות יעלה לתורה, תפול עליו "אימתא דצבורא" אם יקראוהו פתאום לעלות. ולכן נבעת בקראו אותך אברהם שכננו פתאום אל התורה ויקרא באזניך פסוק הגון.

— יען לא יוכל יעקב חברנו לשבת זמן רב על מקום אחד, — אמרתי — לכן נפסיק את משחקנו עד למחר, כי כסף הקלפים איננו נחוץ לנו עוד היום, כי לחמנו ניתן ומימינו נאמנים פה באניה; ילך לו יעקב וישאף רוח לכל אות נפשו.

שכני שבו אל חדרם, כי שלמה כבר חש בראשו, ואבריו כבר כבדו עליו; ודוד, החזק ממנו, אף כי לא הגיע למדריגה הזאת, מצא בכל זאת לנכון לפניו לעלות על מטתו גם הוא, ואני ויעקב נשארו לבדנו בחדר המשחק כי אלינו עוד לא נגעה הרעה, ולכן אמרנו להוסיף לשבת עד שתתקפנו השינה.

אחרי אשר התלחש יעקב מעט עם אשתו ניגש אלי ויאמר:
—האם לא יחפץ, אדוני, לשנות כוס פורטר? הן ברוסיה היינו משלמים בעד בקבוק פורטר אנגלי, רובל או רובל ומחצה, ופה נוכל לקבלו בעד חצי השילינג.
—אינני יודע אם גדול או קטן הנך. —אמרתי ליעקב—ולכן לא אדע אם לסרב או לא, אך יען עוד לא הכרתיך כראוי, לכן אין לי רשות לחשוב אותך לקטן ולכן הנני לקבל הצעתך.

הפורטר הובא. הוא מלא כוס גם לי, גם לו, ובין כה וכה עזבה אשתו אותנו ותשב אל חדרה, והוא, אחרי חזקו את לבו מעט, פנה אלי בדברים אלה:
—אחרי הכתוב אשר קראת לפני, לפני איזה רגעים, אבין כי תדע מהאסון אשר קרה לי, ואולי הנך גם השליח לדבר עבירה זו?

—לא נביא ולא בן נביא הנני, —עניתי—ולכן לא אוכל לדעת את אשר קרה לאיש אשר רק תמול ראיתיו בפעם הראשונה ואשר רק היום נתכבדתי להכירו. ואם על ידי הפסוק הזה אשר קראתי נזוקה איזו נבואה מפי, לפי דעתך, אין אני אשם בדבר, כי אני אמרתי את דברי כסומא—בארובה, וכאומרי שירה על הים¹ נבאתי ולא ידעתי מה נבאתי.

—ואנכי—אמר לי—חשדתיך בדבר שאולי אין בך, ולכן מצאתי לנחוץ להוציא את כל רוחי לפניך, כי אחת היא לי: אם הנך האיש אשר הנני חושד אותך בו, הן תדע את הכל מבלעדי, ואם לא—אקוה כי מאיש כמותך לא תצא רעה וידך לא תהי בי, כי רק "מרשעים יצא רשע" אמר דוד.
—אף כי עוד לא הגדת לי במה תחשדני, —אמרתי ליעקב—בכל זאת אבין זאת מעצמי על ידי מהלכותיך ומנהגיך המשוונים. ואוכל להניח את רוחך ולהגיד לך, כי לו גם הציע לפני יהיה מי שיהיה להיות רודף אחר בורח, כי עתה ירקותי בפניו. אינני חפץ לדעת את אשר קרה לך בפרוטרוט, כי לא דבר נקל הוא לאיש לגלות לאחרים את אסונו אשר קרה לו ואשר יתבייש ממנו ויברח מפניו, ולכן יהי סודך כמוס עמך ואותי לא תחשוד.

—אחרי אשר הנני מאמין בך, —אמר יעקב—חפץ הנני לספר לך את הכל, כי "דאגה בלב איש—ישחנה", "לאחרים" פירשו החכמים. ידוע תדע כי אף אם צעיר לימים הנני, כבר עסקתי במסחר בפני עצמי משך שבע שנים, אף עשיתי חיל ומסחרי עלה עד לכדי מאתים אלף רובלים. כסף רב כזה לא היה לי מעולם, אך הבנקים נתנו אמון בי על הסכום הזה. פעם אחת הוצרכתי לסכום גדול כחמשים אלף רובלים, ויען כי חותני איש עשיר מאוד, הבטיח לתת לבתו חמשים אלף רובלים נדה, לכן, בקלות דעתי, חתמתי בעצמי את שם חותני על שטרות, ואקח בבנקים אחדים סכום כזה; באמרי, כי אחרי אשר אקבל את כסף הנדה אפדם מבלי אשר ירגיש בזה חותני. הכלה, אשר ידעה כי אביה כלי הוא, יעצתני לבל אכנס לחופה עד אשר אקבל או כסף או שטרות, כי אם לא כן אעשה אז ברי הוא לה כי לא יתן מרצונו הטוב את הכסף אשר הבטיח. לא יכלתי לעשות זאת, כי את אשתי בחרתי לא רק יען כי כסף רב לאביה, אך יען כי תישר בעיני. אחר החתונה בקשתי מחותני לתת לי את החמשים האלף אשר הבטיח, אך הוא שחק לדברי ויאמר: חתן הדורש כסף הנדה אחר החתונה הנהו מתחייב בנפשו, ולכן החותן פטור מן התשלומין. בין כה וכה יומי השילום ממשמשין ובאין וכסף אין לי. נתיעצתי עם אבי ואמסור את חנותי על שמו ואקח את אשתי ואברח חרש. ולכן יראתי פן ישלח חותני אחרי לבקשני. ואותך חשדתי כי הנך השליח לדבר עבירה זאת.

—אם חותנך הוא איש עשיר כאשר אמרת, —אמרתי ליעקב—לו יהיה גם כלי, הן לא יחפץ להושיב את בעל בתו על ספסל הנאשמים, וודאי ישלם, כי אחת היא לו. הן לו עכבת את החופה, הלא היה משלם לך את כל הסכום גם אז, ומה לו אז—מה לו עתה?

¹ (בבא בתרא ק"ט:)

—רב תודות לך—אמר יעקב כמעט בדמעות על עיניו—על דבריך הטובים אשר דברת אלי, ואני, בכל איש חדש ראיתי את רודפי. ועתה אלך לנוח מעט, כי לילות עמל מנו מעת צאתי מוורשא.

מהיום שהוא והלאה חדל יעקב מלדאוג. ואשתו אשר ידעה כי על ידי היתה התמורה הזאת באישה, הביעה לי את תודתה ותיבא לי בקבוק מלא אפרסקים מטוגנים, מאשר הביאה אתה מוורשא, למתנה.

עד היום השלישי לנסיעתי לא הייתי במחלקה השלישית. ויען כי נוסעים רבים יהודים היו שם לכן ירדתי פעם אחת לבקרום. ומה מאוד שמח לבי במצאי כי שם יחיו חיים אחרים לגמרי: צעירים רבים נועדו לאגודה אחת, ובערב בערב מתאספים להאולם הגדול, הוא אולם האוכל, ואחדים מהם ינאמו לפני בני לוי'תם, אחד—דיבר על חיבת ציון, השני על דבר תעודת ישראל בין העמים. נערה אחת, כמדומני כי מקרמנצ'וג היתה, דיברה בשבח השפה העברית ועל דבר החובה על בנות ישראל לדעתה, ועל האבות—ללמדה לבנותיהם. את מדברה, אשר ארך כשעה, נשאה בשפת עבר צחה אשר לא שמעתי כמוה מעודי. ניגשתי אליה ואברכה על ההנאה המרובה אשר הנאני מדברה, את עצמי לפני כמחבר "מסכת סוחרים".

—את ספרך קראתי—אמרה אלי—ועונג גדול היתה לי קריאתי בו. אף כי אין לי ידיעה גדולה במסחר, הן בתלמוד ידי רב לי; כי אבי אשר יחידה הייתי לו למדני כאשר ילמדו אחרים את בניהם. ועתה הנני נוסעת אל ארוסי אשר ארש אותי לו טרם צאתו לס' פרנציסקה לפני שנתיים, ועתה ימצא שם את לחמו בכבוד. וגם הוא הנהו איש יהודע שפת אבות.

עודני מדברים וצעיר אחד עברי נורווגי ניגש אלי ויאמר:
—השבת הבאה היא השבת הראשונה של חנוכה ולכן נתאסף ביום החמישי בערב, באור ליום הששי ערב חנוכה, לדבר מעיני החג הבא. ובהסכם קהלנו הקטן שלחתי לבקשך, כי תקח גם אתה חלק בהערב. והן יומים חפשי הנך להכין עצמך לדבר, אם נחוצה לך הכנה.

—אם הנערה הזאת—עניתי—תבטיח גם היא כי תשא את מדברה בערב ההוא, אז נכון גם אנכי לעשות את בקשת העלם הזה.
—אנכי הנני מהפרות הרוצות להניק יותר משהעגל רוצה לינוק—ענתה הנערה, ושחוק ילדה תמימה עבר על שפתותיה—ולכן הנני לפקודתך, אדוני.

ואסור אל חדרי לנוח מעט. הים היה הולך וסוער; והאניה, אף כי גדולה היתה, בכל זאת היתה משחק לגלי הים. בראשי לא חשתי מאומה, אך אברי כבדו עלי ורגלי כמו לנחושתיים הוגשו. קמתי ממטתי ואעל על מכסה האניה ואתיבב אצל השבכה להסתכל בגלי הים. חשבתי אז על דברי רבה בר חנה: "האי גלא דמטבע לספינתא מתחזי כי צוציתא דנורא חוורתא ברישא" ואז הבנתי הדבר על בוריו. חשבתי על כל האמור בספר תהלים ב"יורדי הים באניות", ובשיר של: "זה הים גדול ורחב ידים" וכו' פתאום ניגש אלי איש אחד וישאלני:
—האם מרוסיה, אדוני?

—כן—עניתי.
—האם לא ידע, אדוני, מהנשמע בוורשא?—הוסיף לשאול—אנכי הנני זה רבות בשנים תושב עיר ניו-יורק מתקן שעונים, אך כל קרובי גרים בוורשא, ולכן חפץ הנני לדעת אם גם שם פרעו פרעות ביהודים.

—אנכי—עניתי—יצאתי מרוסיה זה כחודש ימים ולא אדע עד מה. אך פה אתנו איש וורשאי ואשתו, והנם מוורשא רק ימים אחדים, והם יספרו לך את הכל.

עוד לא כלינו לדבר ויעקב ואשתו עלו גם הם על מכסה האניה. ניגשתי אליהם עם האיש הזה והוא שאל אותם על דבר וורשא. יעקב ענה לו בלי רצון, כי שלום לכל יושבי וורשא, והשתדל להשטט ממנו. ואחרי אשר הלך האיש, מאתנו אמר לי יעקב:

—חמסי עליך, אדוני, כי תספר לכל כי מורשא הנני. מי זה יודע מי הוא האיש, אולי הוא מרודפי?

—עתה ידעתי—עניתו—כי לא עשית רעה מימך, וכי ירדוף אותך קול עלה נדף. האמינה לי כי בה בשעה אשר הנך חרד פה לקול צעדי איש זר, תשב חמותך ותבך על ראש חותנך על אשר לא נתן לך הכסף במועדו ואכף עליך ועל בתו לצאת את הארץ כבורחים. ואתה תחזה, כי בבואך לשיקגו אל בית דודך, תמצא שם תלגרממה מאביך אשר יקראך לשוב הביתה, כי הדבר עבר בשלום וחותנך פדה את השטרות, והכל על מקומו בא בשלום.

—מפך—לאזני אלקים!—אמרה האשה.

ביום החמישי בבוקר, בשבתנו אל השלחן לאכול, שאלתי את דוד שכני אם הנהו יודע את האיש אשר שאלני אמש לשלום וורשא. כי לפלא בעיני כי מתקן שעונים בני-יורק יצטרך לנסוע לאירופה לקנות סחורה למלאכתו; המבלי אין סחורה באמריקה? ולכן חפצתי לדעת על אודותיו. ואתמול ראיתי את דוד מדבר אתו. דוד ענני, כי כאשר הבין מהשיחה שהיתה לו עם האיש ההוא, הנהו סוחר באבנים טובות ומרגליות. ויען כי מכס הממשלה גדול מאוד על סחורות כאלו ונקל מאוד להעבירם בלי מכס לקטנותם, לכן ישנם מרגלי חרש מאמריקה בכל הערים הגדולות באירופה, מקום אשר מסחר אבנים טובות פרץ שם, והם ישמרו את צעדי קוני האבנים האלו ויודיעו את כל אשר ידעו אודותיהם לשוטרי ניו-יורק ולפקידי הנמל. והחפץ להעביר בלי מכס, עליו לנסוע ממקום למקום עד כי יעלם מעיני המרגלים ולא ידעו אנה פנה, ואז יעשה דרכו בטח. סיפרתי זאת ליעקב ואשתו, ויודו לי מקרב לבם.

ביום החמישי בשעה הששית לפנות ערב ירדתי אל המחלקה השלישית לקיים את הבטחתי להעלם הנורווגי. כל האגודה כבר נאספה אל אולם האוכל. כבדוני לפתוח את האסיפה ואדבר לפניכם בעניני חנוכה ככל אשר יכלתי. בושתי מאוד לדבר בפני הנערה ההיא, אשר דברה גם היא מענינא דיומא בלשון עוד יותר צחה ונקיה מאשר בפעם הראשונה. מדברה אשר ארך, אמנם, רק כחצי שעה. נפרדנו איש מרעהו, ונאמר להכין עצמנו לרדת ניו-יורקה. כי כאשר אמרו לנו אנשים בקיאים, עוד הלילה תשליך האניה את עוגנה בנמל ניו-יורק.

האניה נכנסה אל נמל ניו-יורק ביום הששי לפנות בוקר ותשלך עוגנה טרם נגשה אל החוף. האשה ההוונפית בקשה אותי לסור אל בית בתה ולבקשה כי תבוא לקבלך. עוד מערב, באכלנו את סעודת הערב האחרונה על האניה, הניחו אצל כל קערה כרטיס ועליו תמונה פוטוגרפית מ"כרוניה", ושמות כל הנוסעים במחלקה ראשונה ושניה. הדבר הזה הוא לזכרון, גם לעדה להנוסעים אשר יאמרו להשתקע בארץ ולהיות לאזרחי אמריקה, להראות בזה את יום בואם אל הארץ. מלבד זאת נתנו על יד כל נוסע כרטיס קטן ועליו שמו ושם משפחתו, הנומר אשר תחתיו נסע באניה, ומספר החבילות אשר בידו הטעונות בדקה.

עוד מאתמול הכינו את עצמם כל הנוסעים. ובקומם, לבשו בגדים נאים וכתונות לבנות מגוהצות. ידי הספרים ומשרתי האמבטיאות היו מלאות עבודה, כי כל אחד חפץ להראות יפה

ונקי בבואו ניו-יורקה, למען לא יחשדוהו בעניות, חסרון אשר אמריקה לא תוכל למוחלו לשום אדם. גם אנכי עשיתי כאשר עשו כל הנוסעים. וכדאמרי אינשי: "עלת לקרתא—הלך בנמוסה!"

אך עמדה האניה בנמל, באה לקראתנו אניה קטנה ובה פקידי החוף אשר עלו על אניתנו. בחדר האוכל אשר במחלקה הראשונה, האולם היותר גדול באניה, נקבצו כל הנוסעים משתי המחלקות העליונות. הרופא בקר את עיני כל הנוסעים. אחרי כן שאלו הפקידים, אשר דברו עם איש ואיש כלשוננו, לשמנו, מאיזו עיר ומדינה אנחנו, אם בדעתנו להשתקע בארץ או רק לגור או לתור באנו. אם יש לנו קרובים ואנה נסור. השבתי כי הנני נוסע לרגל מסחרי, ואם תישר הארץ בעיני אפשר כי אשתקע בה, אדמה לסור אל מלון אשר ייטב בעיני וכל מודע ומכיר אין לי.

[57] על אדמת נכר

בעת אשר נצבה אניתנו בקרבת ניו-יורק, עלינו כולנו על מכסה האניה להשקיף על פני העיר. על הצופה מרחוק לא תעשה העיר הגדולה הזאת את הרושם ההוא אשר היתה יכולה לעשות עיר גדולה ומרובה באוכלסין כמוה. הבנינים המה כבניי הקלפים אשר יעשו הילדים לצחק בהם: הכתלים מצדם החיצוני חלקים בלי קשטים, הבנינים מרובעים כאות "חית" עברית, ורק רווח קטן לאויר ולאור בין שני רגלי החית, אשר בכל אופן לא נוכל לכנותו בשם חצר אך בשם מבוי. ובמבוי ההוא ועל הגג יתלו לבנים מכובסים ליבשם¹. מרחוק יראו הבתים כאילו הם רק בני חמש ושש קומות, גם כל ירק עץ לא נראה מרחוק, כי הבנינים יעניקו בגבהם את כל עצי הגנים הגדולים והיפים אשר בתוך העיר.

מרחוק ראינו את הפסל הידוע תבנית אשה עם אבוקה בידה הימנית, אשר שלחה צרפת לאמריקה אחרי אשר פרקה האחרונה את עול אנגליה מעליה והנקרא בשם: פסל הדרור². גם האיים השונים יראו מרחוק, כמו האי הארוך³, אי קוני⁴, אי עליס⁵, הנכנסים אל תחום ניו-יורק הגדולה⁶, אשר כן תקרא העיר הזאת אחרי אשר נספחו אליה כל הפרוורים אשר סביבותיה: ברוקלין⁷, ברוקס⁸, ברוינסוויל⁹ והאיים.

ביום בואנו, באו עוד שמונה אניות נוסעים ממקומות שונים ניו-יורקה. ומבלתי יכולת הפקידים לבדוק בזמן קצר את כולן, נתעכבנו על האניה עד אחר הצהרים. בשעה השלישית ניגשה אניתנו אל החוף, ולנו ניתנה רשות לרדת. איש וחבילותיו בידו ירדנו אל האולם הגדול

¹ גם זה יראה העומד על האניה, כי רגלי ה"חית" מהטור הראשון של הבתים פונות אל הים. העירותי זאת משום אחד ששאלני.

² Statue of Liberty

³ Long Island

⁴ Coney Island

⁵ Ellis Island

⁶ Greater New-York

⁷ Brooklyn

⁸ Bronx

⁹ Brownsville

אשר לפקידות המכס. ראיתי את הנכנסים מתיצבים בסדר ידוע. לראשונה לא הבנתי באיזה סדר, אך בראותי על הכתלים נדבקו אותיות גדולות כסדר האלפא-ביתא הרומית. אז הבנתי כי על כל נוסע להתייצב נגד האות אשר בה יתחיל שם משפחתו; ואתיצב גם אני מול האות "מס" לחכות עד אשר יבדקו את חבילותי. ראיתי את העם ניהשים אל השלחן הגדול אשר באמצע האולם ומגישים איש כרטיסו. ניהשתי גם אני ואמסור כרטיסי. אחד מהפקידים ניהש אלי ויבדק את כלי בדיקת פנים ובדיקת חוץ, וידבק פתקא עליהם וירמז לי כי חפשי הנני.

מרחוק ראיתי את האזרח הניו-יורקי המתקן שעונים עומד נגד האות אשר שמו בקרבה, ופקידים אחדים יבדקו את חפציו אחת למעלה ושבע למטה; אחרי כן בקשוהו להכנס אתם אל חדר מיוחד. לא אדע במה נגמרה הבדיקה; אם מצאו הפקידים איזה פרורים בבגדיו או בכליו, וטרחתם, איפוא, לא היתה טרחה לבטלה, או כל יגיעתם היתה לריק, אך בזה לא היה לי כל ספק, כי כבר ידעו הפקידים כי האיש הזה סוחר באבנים טובות ומרגליות ומעלים את המכס.

כל רכושי בעת ההיא עלה למאתים ועשרה רובלים, אשר החזקתי בכיסי על כל צרה שלא תבוא, פן ישאלוני אם בעל כסף הנני. אך הן לא אוכל להוציא את כספי על בתי מלון; ובפרט בעיר אשר לא ידעתייה מתמול שלשום. שכני, דוד ושלמה, הניחו את חפציהם למשמרת בידי החברה: "אדמ'ס עקספרס קא"¹ אשר לה תא אצל אולם בית המכס ומקבלת חפצים שונים לשמירה ולהעברה ממקום למקום, עד אשר ימצאו מקום לגור בו; ואז ידרשו על ידי מכתב גלוי מאת החברה להביא את חפציהם אל המקום ההוא. ובמעשיהם עשיתי גם אני.

אחרי אשר נשארנו בלי חפצים הלכנו דרך רחוב השלשים והששית, אשר בקצה ימצא בית המכס, לבקש לנו את הדרך לעבור בה אל בית בת האשה ההונזנפטית כפי הכתובת אשר בידי. מרחוק ראינו שלט גדול ועליו מלמעלה באותיות גדולות RESTAURANT ומתחתיו באותיות עבריות: "כשר". בננו כי אכסניא עברית בבית הזה ונסור שמה.

מחזיק האכסניא היה איש אונגרי. הראיתי לו את הכתובת אשר בידי ויבינני כי הכתובת: I. Stremer W. 112 St. פתרונה הוא כך: בית נומר 12 במערב העיר² רחוב 112 וסטרמר הוא שם האיש. שלמה שכני, אשר כמעט כל ששת ימי נסיעתנו שכב על מטתו, בחלותו את מחלת הים, ביקש מבעלת האכסניא כי תתן לפניו מרק עוף מאשר הכינה לשבת, כי כל המאכלים אשר הביאו לו אל החדר אשר באניה לא באו אל פיו כי לא הורגל בם. ואותנו ביקש לחכות לו עד אשר יאכל. המרק הוגש. אך שלמה טעם שתיים, שלש כפות ויקרא לבעלת הבית, ויתן את שכרה, ויעזוב לה גם את המרק; אך ביקש ממנה להראות לנו את רכבת הטרמוויי אשר בה נוכל לבוא אל מחוז חפצנו. בדרך שאלתי את שלמה: —הן פעמים רבות, עוד בשכבך על מטתך בחדר האניה, שמעתי אותך אומר: מי יאכילני מעט מרק עוף של שבת? ועתה, אחרי אשר זכית למרק כזה, אשר הכינה אשה עברית מאונגריין הנחשבת אל ארץ אוסטריה אשר היא גם ארצך, משכת את ירך ממנו? —את האמת אגיד לך, —ענה שלמה בשחוק— כי המרק הזה לא נברא אלא כדי לצרף בו את הבריות: עתה ידעתי כי המרק אשר נתנו לי על האניה היה כמעדני מלך לעומת המרק האונגרי אשר הגישה לי בת-ארצי. וכפי הנראה עוף הפורח באויר עבר על הסיר אשר בו בישלו את המרק, ולכן תקראהו בשם: "מרק-עוף".

[Adam's Express Co.] ¹

W. בקיצור של West. ²

הראיתי את הכתובת למנהיג הרכבת והוא רמז לנו לרדת וללכת שמאלה. מצאנו את הבית. אך הנחתי אצבעי על כפתור הפעמון יצאה לנגדנו אשה צעירה ותשאל לחפצנו. — האת היא האשה סטרמר? — שאלתי.

— כן, אדוני — ענתה.

— זה עתה ירדנו מהאניה כרוניה — אמרתי — אשר בה באו גם אמך ואחותך מהוזנפט. ויען כי נשים הנה, לא נתנו לרדת עד אשר תבואי את או אחד מאחיך לקחתן.

— אנשי בשורה לי אתם היום — ענתה האשה בשמחה — ולכן אבקשכם לבוא הביתה ולספר לי את כל אשר תדעו אודותיהן.

באנו הביתה. סיפרנו לה את כל אשר ידענו על דבר אמה ואחותה, על דבר הדרך אשר עברנו מליבוי עד לונדון ועד ליוורפול ומשם ניו-יורק. היא שמעה זאת בחפץ לב ותראה לנו כל אותות אהבה וכבוד בעד החסד אשר עשינו לה להביא לה את הבשורה הטובה הזאת. כאשר חפצנו להפרד ממנה לא הניחתנו עד אשר יבוא בעלה ואז נאכל ביחד את ארוחת הצהרים, הנאכלת באמריקה בשעה הששית בערב.

סרבנו מעט. אך היא באחת כי לא תתן לאחי אמה על פי האניה¹ לסעד את הסעודה הראשונה באמריקה במקום אחר. היא שאלה אותנו אם יש לנו מקום ללון. דוד ושלמה אמרו כי יש להם פה מכרים אשר אליהם יסורו. ואני אמרתי כי אין לי מכיר ומודע, אך חפץ הנני לשכור לי חדר בבית אשר אמצא.

— אם כן — אמרה האשה — תלין, אדוני, פה הלילה, בחדר אחי הקטן אשר איננו בביתו היום, ולמחר נמצא חדר בעדך, כי ישר נכחי גר איש הוזנפטי, ואשתו אמרה לי כי חפצה הנה להשכיר את החדר הפנוי אשר לה לאורח הגון במחיר שקל אחד לשבוע. וגם אוכל תתן לך במחיר רב השקל לסעודה.

שמחתי מאוד לראות כי האשה הזאת לוקחת חלק גדול כזה במצבי הנוכחי, ונאמר לעזוב את ביתה ולשוב לפנות ערב; אך היא לא הניחתני. ומאת שכני ביקשה להבטיח לה לבוא הערב לאכול אתנו לחם.

עודנו מדברים, ונושא התלגרממות הביא תלגרממה מהאי עליס, אשר שמה הובאו הנוסעים אשר לא נתנו לרדת משום איזו סיבה, ובה יבקשו את בעלת הבית לבוא לקחת את אמה ואחותה. היא הודיעה לאחיה כי יסע לקבלן; ובשעה הששית בערב באו שכני דוד ושלמה עם בעל הבית וביחד אכלנו את הסעודה הראשונה על אדמת אמריקה בבית האשה סטרמר. בעל הבית היה אמריקני מלידה ובטן שפת יהודית המדוברת לא ידע היטב, ותהי אשתו לפעמים למליץ בינינו.

בערב יצאנו לשוח מעט בחוצות העיר. הדבר הראשון אשר הופיע לעינינו הוא: הילדים המשחקים ברחוב. כי בבתי ניו-יורק אין חצרות, כאשר כבר סיפרתי, ובמבואות הצירים אין מקום לצחק. שלג רב השתרע על הארץ והילדים בנו ממנו בתים ותנורים וימלאום צרורות וחתיכות נייר ויבעירו, ואין מוחה בידם. השוטר העומד על קרן הרחוב יגרש לפעמים את הילדים, אך אם יעלם מהם אחורי הקרן, יחזרו שנית לעבודתם. וכן הדבר נוהג עד אשר יקראום הוריהם לעלות הביתה לאכול או לישון. אחדות מהאמהות הגרות בקומות העליונות

¹ Ship-brothers

מורידות דרך החלון לחם ולפתן לילדיהן על ידי חבל למען לא יהיה עליהם לטפס ולעלות ולטפס ולרדת. בפנות ערב, כאשר יחדלו העוברים והשבים ברחוב, ישחקו הצעירים בכדורים באמצע הרחוב ואיש לא ימחה בידם. אמרתי בלבי: זה חלק אנשים חפשים אשר מימי ילדותם יקרא להם דרור.

בשובי הביתה, מששתי בכיסי ואמצא בו מאתים וחמשה רובלים. החלטתי להשאיר בידי רק ערך הוצאותי לחודש, ולשלוח המותר לאשתי. כי ידעתי כי מעט הכסף אשר הנחתי לה ילך תמס עד אשר תשיג את כספי זה. חפצתי להודיע על ידי התלגרף לאשתי כי באתי בשלום ניו-יורק, אך פקידי התלגרף (התלגרף באמריקה הוא עסק פרטי ואינו שייך להממשלה) אמרו לי כי לא יקבלו תלגרמות לרוסיה מפני השביתה אשר שם. בבואי אל בני-הדואר קיבלו ממני את ההמחאה, אך התרו בי כי אפשר הדבר כי הכסף יאחר מעט, לפי ששביתת בתי-הדואר ברוסיה עוד לא כלתה. החלפתי מעותי בשקלי אמריקה ואשאיר בידי עשרים שקלים, והמותר שלחתי הביתה.

מכתבים רבים כתבתי מדרכי הביתה, מליבוי מלונדון ומליוורפול. בם כתבתי לאשתי את כתובתי על שם סטרמר. קויתי לקבל מכתבים תיכף בבואי, אך מאומה לא מצאתי.

למחרת בואי שכרתי לי מעון נוכח מעון סטרמר במחיר שקל לשבוע, גם את מטלטלי הבאתי על ידי "אדמ'ס אקספרס קא" אשר דרשתים על ידי מכתב גלוי, ושני שקלים ומחצה שילמתי דמי שמירה והעברה, ואחל לחשוב על דבר עתידי הקרוב. קראתי בהעתון טאגבלאטט מודעה, כי ביום הראשון הבא, השני לחנוכה בשעה הרביעית לפנות ערב ידרוש בבית הכנסת לאנשי איליא קרן רחוב דלנסי, המלומד המצוין מר יחזקאל לוויט.

את מר יחזקאל לוויט ידעתי על ידי מאמריו ב"המליץ" אשר הייתי מקוראיו התמידים; ובהוציא לאור את ספרי "מסכת סוחרים" קבלתי ממנו מכתב בבקשה לשלוח לו את ספרי ולבוא אתו בכתובים ולהודיע לו מה אני ומה חיי וכהנה על אודותי. את הספר שלחתי לו. גם קבלתי ממנו מכתב תודה על שלחי לו את ספרי ויבקשני להוסיף לכתוב לו. אך על מכתבי האחרונים לא קבלתי מענה. כראותי כי נמצא הוא עתה בניו-יורק הבנתי כי את מכתבי לא קבל אחרי אשר כבר עזב את רוסיה. ואומר לבוא לבית הכנסת, לשמוע את דרשתו ולהתודע לו, אולי יהיה הוא לי מצדו לעזר בעצתו.

האיש סטרמר הושיבני ברכבת הטרמוויי ההולכת ישר אל רחוב דלנסי, ובנקל מצאתי את בית הכנסת לאנשי איליא. בצאתי מהרכבת קניתי לי את כל העתונים אשר יצאו אז לאור בניו-יורק בשפת יהודית המדברת: הפורוורטס, הוואהרהייט, הטאגבלאטט ועוד עליהם קטנים בשפת עבר. שלמתי סנט אחד בעד כל גליון ויהיו לי למקרא ליום תמים.

בבואי לבית הכנסת כבר היה מלא מפה לפה. יושב הראש של האסיפה הציג לפני הנאספים את כל אחד מהנאומים, אשר בין הכל היו ארבעה והרביעי היה מר לוויט, איש צעיר לימים, בערך מעט יותר מעשרים שנה, גבה הקומה, דל בשר, ומדבר בשפת יהודית המדברת צחה במבטא הליטאי. תוכן נאמו היה כי החשמונאים לו למדונו לחוג את ימי חנוכה בלביבות שמנות ובמשחק הקלפים, אך במסירת נפש ולסימן זה נדליק את הנרות הללו כל שמונת הימים, כי נר ד' נשמת אדם. ומסירת נפש זאת צריכה ללכת הלך וגדול כאשר יאירו נרות חנוכה ההולכים ומוסיפים אורם מדי יום ביומו. דרשתו ארכה כשעה. אחרי כן יצאו צעירים אחדים לאסוף שקלים, נתתי גם אנכי את שקלי. ואגש למר לוויט ואציג עצמי לפניו, ואבקשהו לנהלני בעצתו אם יוכל, למען אוכל למצוא טרף לנפשי.

הוא בקשני לבוא אליו מחר אל רחוב ברום¹ אשר שם תגור אמו (הוא היה אז עודנו בגפו). ושם נתיעץ מה לעשות.

בשובי הביתה מצאתי את האשה סטרמר בחדרי. בעיניים זולגות דמעה סיפרה לי כי אחיה אחר את המועד ביום השבת, כי בשעה השתים עשרה ככל יום שבת יקבלו פקיד הארץ חפשי מעבודתם עד היום השני בבוקר. ויען כי ביום השני הבא הוא יום חג הולדת משיחם לכן יהיה על אמה לחכות שם עד יום השלישי. אך על ידי התלגרף הודיעו לה כי לא תדאג, כי אמה ואחותה בריאות ושלמות; אף חדר נקי ומאכל טוב ינתן להם כל הימים ההם. נחמתיה ואדבר על לבה לבל תצטער. ותבקשני לבוא אל ביתה להתודע לאחיה ולנחם גם אותם.

נזכרתי כי אחד משותפי אשר היו לי בשנת תרנ"ט נסע לפני שנים לאמריקה והתישב בהמושבה וואוד ביין, אשר נוסדה על ידי הברון הירש אצל פהילדלפיה, ואשר את כתובתו ידעתי. כתבתי לו מכתב גלוי ואבקשתי להודיעני אם אמצאהו בביתו, כי בדעתי לבוא אליו. ואחרי אשר הודרתי את המכתב אל תיבת בי הדואר על קרן הרחוב, באתי ביתה סטרמר.

בביתם מצאתי את כל המשפחה יושבת ודואגת לשלום אמם ואחותם. נחמתים ואספר מכל אשר עבר עלינו בדרך וכי אמם ואחותם בריאות ושלמות.

שאלתי את האיש סטרמר ליעצני איכה ומתי לעשות דרכי לוואוד-ביין.

—בבוקר—אמר אלי סטרמר—תוכל לנסוע אחר אשר תשתה תה, אל רחוב השלישי והששית, אשר דרכה באת העירה, ושם תסור אל התחנה אשר אצל בית המכס, ולקחת לך כרטיס-מסע ישר וואוד-ביינה. ובהכרטיס הזה תעבור גם את נהר הודסון ותבוא אל תחנת מסלת הברזל אשר מעברו השני של הנהר, ומשם תשים דרכך וואוד-ביינה.
—ואם אחפוץ לנסוע בזמן אחר?—שאלתי.
—אז ענני—תוכל לנסוע אחרי הצהרים גם כן בדרך זאת.
—ואם בזמן אחר?—הוספתי לשאול.
—אז—ענה—תסע בערב.

האשה סטרמר, אשר היתה בעת שיחתנו בחדר אחר, פרצה פתאום אל החדר אשר ישבנו בו ושחוק אדיר פרץ מפיה, ותאמר:

עם אישי תוכל לדבר יום תמים ולא תבינו איש את רעהו. שמעתי את כל שאלותיך ותשובותיך ולא יכלתי להתאפק מלשחק מקרב לבי: אתה תשאל כאיש רוסי, אשר שם יפליגו המסעות רק פעמים או שלש ביום לא יותר, ועל הנוסע לעזוב את ביתו בשעה ידועה לבל יאחר את המסע. כי אם יאחר—עליו יהיה לחכות למסע אחר עד למחר. ובעלי הוא ניו-יורקי, היודע כי כל חמשה רגעים יפליג מסע אחר מהתחנה ומתי שתמצא תוכל לנסוע אל אשר תחפוץ, ולכן הבין את שאלתך באופן אחר: כי עצה טובה תשאל ממנו מתי יותר טוב לך לעזוב את העיר.

ביום השני בשעה הנועדה לי ממר לוויט, באתי אל ביתו. קבלני בסבר פנים יפות ויעצני לפנות אל אחד העורכים עתון אורתודוקסי לעשות למעני איזה דבר. והוא גם הוא יתן ידי מכתב

Broom St. ¹

אליו. האיש הזה, אמר לי מר לוויט, אף כי מרגנים אחריו כי בילדותו התרחק מהיהדות למען יכנס לבית ספר גבוה, בכל זאת עשה תשובה. והנהו מוציא עתה לאור עתון אורתודוקסי.

סרתי אל בית המערכת. מסרתי את מכתב לוויט להעורך. הוא עכבני שעה תמימה ויתן על ידי מכתב למר לוויט; ודרך אגב שאלני אם הבאתי כסף מרוסיה. כשמעו מפי כי כסף אין לי, שחק ואמר:

—מה נואלו האנשים הבאים הנה בידים ריקניות. מי הכין למענם פה עבודה או מלאכה?

בידעי כי גם העורך לא הביא אתו כסף רב בצאתו מרוסיה שאלתיו:

—ואדוני? —האם כסף רב הביא אתו בבואו לאמריקא?

—אנכי—ענני—הבאתי אתי דברים אחרים הטובים גם מכסף.

—על דבר הדברים האחרים—אמרתי לו בחימה עצורה—עוד לא שאלתני אם ישנם אתי או אינם, ואינך יודע את מעשי ואת כשרונותי; אך רואה הנני כי עורכי העתונים פה, הכסף הוא להם הכל, ואף אמונתם יחליפו לפעמים בעד כסף, ולפעמים גם ישובו אליה בעד כסף.

בצאתי מבית המערכת נלוה אלי צעיר אחד אשר ראיתיו עובד שם, וישאלני:

—מה חפץ אדוני מהעורך?

—אמרתי אולי יתן לי איזו עבודה.—ענית.

—אם לקולי תשמע—אמר לי—פנה לך על ימינך או על שמאלך. ואם כחך אתך, למוד איזו מלאכה המחיה את בעליה. ומהעתונים שטה ועבור, כי הם שקץ ומעשיהם הבל ורעות רוח ולעובדיהם לא ישלמו יותר משמונה שקלים לשבוע, אף אם יעבדו אצלם עבודת עבד כנעני. זה לי שנתים ימים מעת בואי לעבוד אצלו, ויומם ולילה אעבודה, ובכל זאת לא הוסיפו לי אף שקל אחד על משכורתי אשר נקבו לי ביום בואי.

ביום השלישי באה האשה ההונפטיית ובתה העירה. בנה הבכור, המשבץ אבני שהם, שכר בית דירה ברחוב אשר תגור בה אחותו ויושב שם את אמו ואת אחותו וגם הוא בא לגור אתם. ויען כי בדירתו נמצא חדר אחד מיותר, הציע לפני לעבור אליו ולגור אתו בשכר אותו השקל שאני משלם במקום אחר. אמרתי לו כי אחרי שובי מוואוד-ביין, אשר אדמה לנסוע שמה בצאת השבוע, אבוא לשבת אתם.

ביום הראשון, ממחרת שבת שניה של חנוכה, נסעתי וואוד-ביינה, אחרי קבלי מכתב משותפי לפנים כי מחכה הוא לי. כשבוע תמים שהיתי בביתו. ויספר לי מכל ההפתקאות שעברו עליו מיום בואו הנה. הוא הביא אתו גם מעט כסף ויקן לו אחוזת נחלה בדקטה הצפונית, אף עשה חיל. אך בצאתו פעם עם אחד מפועליו לצוד ציד ויור מקנה-הרובה אשר לו, פצע בשגגה את רגל פועלו. ומלבד כי עלתה לו רפואת הפועל בדמים מרובים, עוד היה עליו לשלם לו את דמי רגלו המוסרה. ויען כי נפשו היתה מרה לו על האסון אשר קרהו, מכר את אחוזתו ויצא לגור פה בהמושבה העברית. בנותיו השלש עובדות פה בבתי החרושת למעשה כובעים וגם הוא יעבוד שם לפעמים, ובכן ימצאו לחמם שלא בדוחק. בכל זאת יאמר להחליף דירתו ולצאת לגור בניו-ארק אשר בדז'ורסי החדשה הסמוכה לניו-יורק.

בהמשך דבריו סיפר לי כי בהיותו באלה הימים בניו-יורק סיפר לו איש סימפרופולי אחד ממכיריו, כי אחי משה¹, אשר עזב את רוסיה לפני שש עשרה שנה ויסע לארגנטינא, בא משם; והנהו גר בניו-יורק זה שמונה שנים.

¹ [המכונה מוריס מלמדוף (כ-1858–1935) בארגנטינה ואמריקה].

בשובי לניו-יורק החיליתי לחשוב מחשבות איך למצוא את אחי. הוא היה חייט בעזבו את רוסיה, וחברות רבות ושונות לחייטי ניו-יורק; ולכן נואשתי לבקשו ביניהם. וגם הן אינני יודע מה מעשיו עתה. נזכרתי גם זאת, כי חותן אחי היה מנגן בכינור מן הידועים בעת ההיא, ואתו נערו כבן שתיים עשרה שנה אשר גם הוא עסק במלאכת אביו. ויען כי היוניון למוסיקה הוא אחד בכל העיר, לכן גמרתי להודע שם על דבר אבי גיטתי או אחיה, ואצלם—על דבר אחי.

בבואי אל היוניון אמרו לי כי הזקן קוסטקובסקי¹ (שם משפחת אשת אחי) מת זה כשנתיים, ובנו זאב חי וגר ברחוב פלוני². ורק לעתים רחוקות יבוא אל היוניון. נסעתי אל המקום אשר אמרו לי. אך בבואי שמה הגידו לי כי לפני שבוע אחד החליף את דירתו, ואין איש מגרי הבית יודע את מקומו. לבי דוח לי מאוד כי כמעט שהיה בידי למצוא את אחי ולא עלתה ביד. אך לא אמרתי נואש. שבת י שנית אל היוניון ואחד החברים אמר לי: אם חפץ הנך לראות את קוסטקובסקי, סורה אל המלון מנהטן אשר בהרחוב החמישים והשתיים, כי שם ינגן קוסטקובסקי בכל יום ויום משעה השביעית עד השעה האחת עשרה בערב, והנהו שם ראש הלהקה.

המלון מנהטן הוא אחד מבתי המלון הגדולים בניו-יורק, ושמה יסורו לאכול אנשים ממרום העם, ויען כי את השפה האנגלית לא ידעתי. בקשתי את בנה הבכור של האשה ההונדפטי להכנס אל המלון ההוא בלילה ולשאול את קוסטקובסקי על דבר אחי. הוא מילא את בקשתי ובבוקר הביא לי את כתובתו.

לבי הלם כהולם פעם בזכרי כי עוד מעט ואראה את אחי ובני ביתו אשר לא ראיתים זה שש עשרה שנה ואשר אמרתי כי לא אוסיף לראותם עוד עד עולם. ובשעה התשיעית בבוקר הלכתי אל בית אחי.

בבואי הביתה הכירתי גיטתי תיכף,³ אך את אחי ואת ילדיו לא מצאתי בביתו: אחי הלך לרגל עבודתו, וילדיו—אל בתי-הספר. אחרי הדמעות משני הצדדים סיפרנו איש לרעהו את כל המוצאות אותנו מיום עזבם את רוסיה.

—שמונה שנים ישבנו בבואנס-אירוס—סיפרה גיטתי—משה עסק במלאכתו ונמצא חית ידינו בכבוד. לאחרונה עשינו שותפות עם איש אחד הבא מרוסיה, והאיש הזה עשקנו ויקח ממנו את כל אשר רכשנו לנו בזיעת אפינו. ולכן עזבנו את ארגנטינה ונבוא הנה. משה עובד עבודתו בבית מסחר לממכר בגדי נשים ומשיח על תקן הבגדים שאינם לפי מדת הקונות.

—אבל הן משה עסק כל ימיו בתפירת בגדי גברים?—שאלתי. —ומאין באה לו הידיעה הזאת?

¹ [ניסן קוסטקובסקי (כ-1843–1901)].

² [זאב (המכונה וולף) קוסטקובסקי (1875–1944) מזמן הפך לשם מהולל בקרב חובבי מוסיקת הכליזמרים בשל הפרסום שלו בשנת 1916 ספריו של תווים מוזיקליים, International Hebrew Wedding Music, שהוא אחד האוספים מודפס כמה מוסיקת כליזמרים היחיד מיועדת להדפסה באמריקה לפני מלחמת העולם השנייה. זהו אחד הבודדים מקורות מידע על הרפרטואר של כליזמרים בין מלחמות וכולל למעלה מ-250 שירים. זה מחדש ב-2001.]

³ [חשא מלמדוף (כ-1870–1916)].

—הבא לנו-יורק—ענתה ג'סטי—עליו לשכוח את כל אשר ידע בחיותו באירופה, כי כל ידעתו וחכמתו לא יתנו לו אף גרה. עליו ליהפך לאיש אחד לגמרי. ואם לא יעשה זאת לא ימצא את דרכו פה.

—האוכל לעשות תורתי קרדום לחפור בו?—הוספתי לשאול.
—לא ג'סי היקר.—ענתה—הן יודעת הנני אותך כי גם שם באירופה לא חפצת לחיות מכלי הקודש ועל אחת כמה וכמה פה אשר פני כל כלי הקודש כפני הכלב הן. והם, כלי הקודש בעצמם, הורידו את שוים עד הדיוטא התחתונה ומוכרים את "סחורתם" בעד נזיד עדשים. ולכן הסיחה את תורתך מדעתך ואל תזכור כי למדת מימך. אך אם תדע את השפה האנגלית ותלמד לעשות איזו מלאכה אז תוכל למצוא לחם לנפשך. אינני יכולה ליעצך במה לבחור. כשיבא משה בערב הביתה אז ייעצך מה לעשות. לעת עתה אין לך לדאוג מאומה: חפצים הננו כי תעזוב את מקום מגורך בבית מכריך ותבוא לגור אתנו.

—אבל בתנאי—אמרתי—אם תקחו שכר ממני בעד זאת כאשר יקחו ממני שם.
—החשבון יהיה אחר החג—ענתה ג'סטי ותשחק.
—לא—עניתי—אנכי אשלם מראש כל שבוע בעד השבוע הבא, ואם לא תקחו ממני שכר אז לא אעזוב את דירתי.
—ידענך היטב—אמרה ג'סטי—ולכן לא אעמוד על דעתי ועוד היום תביא את חפצך הנה.

עוד ביום ההוא עזבתי את בית האשה ההוזנפית ואבוא לגור בבית אחי.

בשוב אחי הביתה לפנות ערב, אחרי עבור הפגישה הראשונה, אשר לא חסרו בה לא נשיקות ולא דמעות, באו גם ילדיו מבתי-הספר. בנו נער בן שמונה עשרה שנה תלמיד בית הספר הגבוה העירוני¹. בתו הבכירה תלמידת המחלקה העליונה בבית הספר לעם², בתו השנייה בת עשר ונער קטן בן חמש. סיפרנו איש לאחיו את כל אשר עבר עלינו בכל העת אשר נפרדנו ואחרי כן החילונו להתייעץ מה לי לעשות עתה.

—עצה אחת לפניך—אמר לי אחי—לאמן את ירך להיות למבתר³ בבית מלאכת עבודה לבגדי נשים. המלאכה הזאת דורשת ידיעת השפה האנגלית וגם מוח חרוץ, ושניהם, אקוה, לא יחסרו לך. ואם עוד לא תדע את השפה—הן תוכל ללמדה, כי הן לא תקשי ידיעת שפה חיה מידיעת איזו סוגיא חמורה בגמרא.
—ואיפה עלי ללמוד את כל זאת?—שאלתי.

—את ידיעת השפה—ענה אחי—תוכל ללמוד בערב בערב, מהשעה השביעית עד העשירית, באחד מבתי-הספר לעם אשר תבחר, כי כולם פתוחים לכל החפץ ללמוד ח'נם אין כסף. ועל דבר מלאכת התורן אשתדל למצוא מקום כזה למענך, לו גם בשכר; אך יען כי מחר עלי ללכת לעבודתי, לכן אוכל לבקש למענך מקום כזה רק למחרת.

אף כי אינני מהחסידיים הגדולים, בכל זאת לבי דוה עלי בראותי כי אחי מוכרח לעבוד עבודתו הקשה בימי שבת. ראיתי בימי חיי חנויות פתוחות בימי שבת ומועד, גם בעצמי ישבתי באמבר ביום השבת בימי שבתי בקרים, אבל כי יעבוד בעל מלאכה את עבודתו הקשה ביום השבת, עוד לא הסכנתי לראות. כי הן חלוק גדול בין מלאכה הנקראת בשם זה רק על פי דין ובין

City College ¹

Public School ²

Cutter ³

מלאכה אשר היא עבודה המפרכת את הגוף לדברי הכל. ובלבי חשבתי: האמנם גם עלי תעבור כוס ואהיה מוכרח לעבוד ביום השבת? את מחשבתי זאת הבעתי לאחי. והוא השיב לי: —יש, אמנם, פה בתי מלאכת עבודה אשר במ ישתנו ביום השבת ויעבדו ביום הראשון, אבל מעטים הם וקשה לבחור, בכל זאת הן אם תלמוד בשכר, תוכל ללמוד רק חמשה ימים בשבוע, וכאשר תהיה לבעל מלאכה אז תשתדל לבחור אם יעלה בידך.

—אם מלאכת הבתור היא מלאכה טובה—שאלתי את אחי—מדוע לא למדת אותה גם אתה. —לדאבוני עלי להודות—ענה אחי—כי כאשר היה קשה עלי הלימוד העברי בעודני נער ולא ראיתי בו סימן ברכה, כן עוד יותר קשה עלי ללמוד איזו שפה עד היום הזה. זה לי שמונה שנים אשר הנני עובד בבית עבודה אנגלי בין פועלים המדברים רק אנגלית, ולמדתי רק לגמגם מעט בשפה הזאת; ובלעדי ידיעת השפה לא יוכל איש להיות למבחר.

אחי הציגני לפני כל מכיריו, אשר כמעט כולם היו מיוצאי קרים, ובעת אשר הייתי בטל מעבודתי הייתי יוצא ונכנס אל בתיהם. אחי ביקש את כל מכיריו לבקש למעני איזה מקום ללמוד בו את מלאכת הבתור; והדבר עלה בידי אחד ממכיריו. ובחמשה עשר בשבט בשנת תרס"ו, נכנסתי אל בית גורשטינפילד ללמוד את המלאכה הזאת.

[58] ניו-יורק בכלל

במשך הימים אשר ישבתי בלי עבודה למדתי בעצמי את השפה האנגלית. כשם שלמדתי בימי עלומי את התלמוד כך גם "לא פסק פומי מגרסא" בעת אשר החלטתי לדעת את השפה הזאת. בן אחי הובילני אל בית הספר לעם וארשם בין התלמידים המבקרים את בית הספר ההוא בערב בערב ארבע פעמים בשבוע; כי בלילי שבת, במוצאי שבת ואור ליום שני לא למדנו מפני יומי השבת ליהודים ולנוצרים. ובמשך הימים אשר ישבתי בטל אמרתי לתור את ניו-יורק.

העיר ניו-יורק, אשר בשמה תקרא ארץ אחת מארצות הברית באמריקה הצפונית, איננה העיר הראשה בארץ ההיא, כי משפט הבכורה בזה לאלבני¹ עיר קטנה הרחוקה כשלושים מיל מניו-יורק, אף כי ניו-יורק גדולה מאלבני במספר יושביה, שעלה בימים ההם לששת אלפי אלפים נפש אדם, ובמסחרה הרב אשר פרץ לא רק בארץ הזאת, אך גם בכל הארצות ובכל המדינות מעבר לים. מושב העיר הזאת הוא לחוף הים האטלנטי בין אשדות נהר הודסון² והנהר המזרחי³, ובבואך העירה מצד הים, יהיה אשד נהר הודסון משמאל ואשר הנהר המזרחי מימין. אחרי עברך עד הרחוב המאה והעשרים והתשע, יחברו שני הנהרות הנזכרים על ידי נהר שלישי ההולך באלכסון ושמו: הרלם⁴; ועל ידי זה יתפך חלק העיר מהים עד נהר הרלם—לאי, ויקרא בשם: האי מנהטטן⁵. חלק העיר מעבר ההרלם והלאה יקרא: ברונקס, מעבר הנהר המזרחי ימינה—ברוקלין, והלאה—ברוניסווילל גם הצד המזרחי⁶. מלבד אלה ישנם איים אחדים אשר גם הם יחשבו אל העיר ניו-יורק, כמו האי קוני, האי הארוך, האי עליס ודומיהן. לפנים היה

¹ Albany

² Hudson River

³ East River

⁴ Harlem River

⁵ Manhattan Island

⁶ East Side

הפרוור ברוקלין עיר בפני עצמה, אך בעת האחרונה התאחדו כל הפרוורים עם האי מנהטטן ויקראו יחד בשם ניו-יורק הגדולה.

נהר הודסון יגביל את מדינת ניו-יורק ממדינת דז'ורסי החדשה¹, אשר גם היא אחת מארצות הברית באמריקה הצפונית, עם העיר הראשה דז'ורסי סיטי², העומדת מעברו השני של נהר הודסון מול ניו-יורק.

האי מנהטטן יחלק גם הוא לשני חלקים: החלק הסמוך לנהר הרלם יקרא: מעלה העיר³, והחלק הסמוך אל הים—מורד העיר⁴. גבול וקצב אין לשני החלקים האלה, אך גרי העיר יקראו את החלק אשר מהם לצד הרלם בשם: מעלה העיר, ואשר לצד הים—מורד העיר. התחלת העיר היתה במורד מנהטטן אצל החוף, והרחובות אשר שם הן צרות ובלתי ישרות גם הבתים שם נבנו לפי טעם העת ההיא. הרחובות תקראנה בשמות אנשים ומקרים ידועים; אף כאשר החלה העיר להתפשט הלאה עד ההרלם וממנו והלאה—ברונקסה, אז שמו סדר חדש בבנין העיר והרחובות אשר נבנו אחרי כן, הן ישרות ורחבות ולא תקראנה בשמות אנשים ידועים ומקרים שונים אך בנומרים מאחד עד מאתים שלשים ותשע (בזמן היותי שם). הרחובות העוברות מהנהר המזרחי אל נהר הודסון לרוחב מנהטטן, תקראנה: "סטריטים"⁵ והרחובות העוברות מהים אל ההרלם ואל בראנקס, תקראנה בשם: "אבניו"יות"⁶, כלומר: רחובות גדולות.

גם האבנויות מנומרות מאחת עד תשע, והאבנוי החמישית היא באמצע העיר. ולכן הצד הימני, המונח אצל הנהר המזרחי, יקרא: מזרח⁷, והצד השני—מהאבנוי החמישית שמאלה—מערב⁸. בכל אבנוי ישנם שלשה אופני העברה ממקום למקום.

האופן הראשון הוא על ידי מסלות ברזל אלקטריות, אשר פסי המסלות הונחו על עמודי ברזל כמעט כגובה גג העיר, ועליהם יעברו מסעות בני חמש ושבע רכבות. מהם—מסעות מקומיים⁹, אשר יעמדו רגע על כל תחנה ותחנה, הנמצאת אחר כל שלש או ארבע רחובות, ומהם—מסעות מהירים¹⁰, העוברים ממורד העיר למעלה העיר בלי שום הפסק. האחרונים נועדו בשביל הפועלים העובדים בבתי החרושת אשר במורד העיר ויגורו במעלה העיר או גם הרחק בברונקס, למען לא יתעכבו הרבה בדרכם. המסע הזה יקרא בשם: המסע ממעל¹¹. האופן השני הוא על ידי מסעות כאלה מתחת לארץ. גם שם ישנם שני מיני מסעות—מקומיים ומהירים—ויקרא בשם המסע מתחת¹².

New Jersey ¹

Jersey City ²

Uptown ³

Downtown ⁴

Street ⁵

Avenue ⁶

East בקצור E ⁷

West בקצור W ⁸

Local trains ⁹

Express ¹⁰

Elevated train ¹¹

Subway train ¹²

האופן השלישי הוא רכבות הטרמוויי על פני הארץ¹ אשר תנוחתה רגע אצל כל רחוב ורחוב, ורק בפנות ערב נראה לפעמים שתי רכבות ביחד, בעת אשר יצאו הפועלים מעבודתם והנסיעה רבה. ויקרא בשם הרכבת על פני הארץ.

בהאבניו החמישית אין בה לא מסע ממעל ולא רכבת על פני הארץ כי בתי העשירים המופלגים ימצאו שם שאינם צריכים לאופני העתקה ההם, לפי שלכל אחד ישנם אבטומובילים משלו. לכן יראו בהאבניו ההיא אבטומובילים שונים רצים כברקים הלך ושוב עד אין מספר כל היום ובפרט לפנות ערב או בימי יום טוב.

באמצע האי מנהטטן יש גן גדול הנקרא בשם "הגן המרכזי"². ארכו מהרחוב החמישים והארבע עד הרחוב המאה והאחת עשרה, ורחבו—כרחב חצי האי. בגן הזה ישנם בתי אוסף דברים עתיקים אשר יפתחו בכל יום חג, ופעמים בשבוע אף בימי חול, חינם. גם ביברים מכל החיה אשר בארץ וכל החפץ יוכל לבוא ולראותם בכל יום. יש בו גם מחלקה לגידולי הארצות החמות המכוסה בזכוכית ואוירה כאויר הארץ אשר בה יגדלו גדולים כאלה. יש בגן גם אגם מים לשוט בו בסירת דוגה בימי הקיץ ולהחליק עליו בימי החורף כאשר יקפאו מימיו. בכל ימי הקיץ ינגנו שם מקהלות אחדות והכניסה חינם אין כסף.

מלבד כל אלה ישנם בעיר גנים מרובעים³ למכביר אשר בהם ישחקו הילדים בקיץ ובחורף. בכל גן כזה יש בית, מוסק בימי החורף, למען יוכלו הילדים להחם עצמם בעת אשר יגבר הקור ולהסתיר שם מפני הגשמים.

בתי ברונקס בנויים כבתי מנהטטן במעלה העיר: הסטריטים מנומרים, אך האבניויות יש ביניהן הנקראות בשמות פרטיים. ורכבות הטרמוויי אינם תכופות כבמנהטטן.

ברוקלין היא באמת עיר מיוחדת, והיא עוד יותר ישנה ממורד העיר במנהטטן; ולכן יש גם בה רחובות עקומות ובנינים לפי הטעם הישן. גשרים רבים נבנו בין מנהטטן וברוקלין ובין מנהטטן וברונקס. הגדולים שבהם הם שני גשרים אשר דרכם יעברו: המסע ממעל, המסע מתחת, ורכבות הטרמוויי. יש על הגשרים דרך לעגלות-משא פשוטות לאבטומובילים—ולהולכי רגלי. אחד מהגשרים יקרא: הגשר הברוקליני, והשני—גשר רחוב דלנסי. אורך כל אחד מהם ערך מיל ומחצה והנם עומדים על שני יסודות: האחד—בעבר הנהר אשר במנהטטן, והשני—בעבר הברוקליני. אין שום תמיכה באמצע הגשרים, אין עמוד ואין בנין בנהר, ומעבר האניות חפשי והגשרים לא יעכבו, לפי שבנויים הם כעין חצי עגול. הגשר הברוקליני נבנה זה רבות בשנים, והגשר הדלנסי נפתח אחרי ימים אחדים לבואי ניו-יורקה.

הרוב הגדול של בתי חרושת המעשה ובתי מלאכת עבודה הם בחלק מורד מנהטטן. בתים משש עד ארבעים ושש קומות נבנו שם. בכל קומה וקומה—בית חרושת למעשה⁴, בית מלאכת עבודה⁵, בית מסחר לסיטונים, חברת אחריות, חברת אניות קיטור וכדומה למכביר. ויען כי

Surface car ¹

Central Park ²

Square Gardens ³

Factory ⁴

Shop ⁵

מנהטטן וברונקס קטנו מהכיל את כל העובדים הרבים, לכן ימצאו ביניהם כאלה, העובדים עבודתם כל היום במנהטטן ולפנות ערב יסעו ברוקלינה או ברוינסוויללה, אשר שם יגורו בני ביתם. אך גם המקומות האלה לא הספיקו בעד המון העובדים האלה: ולכן ישנם כאלה העובדים במנהטטן ובני ביתם יגורו בדז'ורסי סיטי העומדת מעבר נהר הודסון מערבה, ואשר אליה יעברו באניות קיטור הנמצאות בנהר ההוא למכביר. ולפעמים יעלה אד מן הים ויכס גם את אשד הודסון, ועל ידי הערפל תכשל לפעמים אניה באניה. אסונות רבים כאלה קרו ונפשות רבות ורכוש גדול ירדו מצולה.

חמש עשרה שנה לפני בואי, יסד עורך דין אחד, מק-אדו שמו, יוצא ירך אחד האיטליים אשר נדד לאמריקה, חברה לבנות מערה מתחת לאשד נהר הודסון מניו-יורק עד דז'ורסי סיטי. אלפי אלפים ורבות רבבות שקלים הונחו בהעסק הגדול הזה, ולאחרונה עלה בידו להוציא הדבר לפעלו. המערה נבנתה ערך חמשים ושש רגל מתחת לקרקע הנהר, ותוכל להקרא באמת בשם: "מערת המכפלה" כי היא שתיים שהן אחת. דרך האחת יעבור המסע מניו-יורק עד דז'ורסי, ודרך השנית—ישוב. המבוא אל המערה, הנמצא באחת הרחובות במורד מנהטטין, לא יעשה על הנוסע החדש כל רושם מיוחד; כי הפתח יראה כאחד הפתחים הפתוח אל איזה מרתף, אך בהכנסו אל המערה—נפלאות תחזינה עיניו: המערה רחבת ידים, אוירה צח ונקי, המאור האלקטרי יפיץ אורו ויאיר יומם ולילה כשמש בצהרים. המסעות—בני חמש רכבות—בניות מברזל עשת, אף חתיכת עץ לא תמצא בהרכבות הרבות ובכל הבנינים השונים, למען לא תשלט בהם האש. אורך המערה ערך שמונה מילין. ומסע אחר מסע יעבור בה אחרי כל עשרה ועשרה מינוטים יומם ולילה.

בצאתך במסע הזה מניו-יורק ובעמך אצל מנהל המסע אצל החלון תראה, כי המסע ירד מלמעלה למטה כאילו יאמר לרדת שאולה; ובבואך לאמצע המערה, אשר שם לסימן עשיות מכל הצבעים, יחל המסע לעלות, הלך ועולה, כמו יאמר לעלות שמים. מחזה מרחיב לב ונפש הוא, ומרחיב דעתו של אדם השופט מישרים, לדעת עד היכן כחם של אנשים חפשים מגיע. עד אשר איש כמקאדו, עני וגר, יכל להוציא את מחשבתו הגדולה לפעלה, על ידי אשר החזיקו בו אילי הכסף בכספם וחכמי התכניקה בעבודתם.

המערה הזאת נגמרה כחצי שנה לפני עזבי את ניו-יורק. על ידי צלצול פעמון אלקטרי, אשר דחק באצבעו הנשיא רוזולט בבית הלבן בונשינגטון, יצאו שני מסעות: האחד—מניו-יורק ובו נשיא מדינת ניו-יורק והשני—מדז'ורסי סיטי ובו נשיא מדינת דז'ורסי החדשה, ועל אם הדרך עמדו שני המסעות ושם חגגו את חג הפתיחה.

מקאדו הציע לקרוא את המערה בשם האינז'נר ראש הבונים אשר עסק בה יותר מחמש עשרה שנה, והוא אשר עשה את התכנית. אז קם הזקן הזה על רגליו ויאמר: בונים רבים כמוני באמריקה, וכל איש אשר למד מלאכתו באמונה, יכול לעשותה כראוי. אך אנשים כמקאדו, האיש אשר כמוהו נולדה ההצעה ואשר במרצו אשר לא ידע ליאות הוציא הדבר לפעלו על ידי קיבוץ חברים עם מוצא לכסף, לא רבים הם באמריקה. ולכן אציע לכנות את המערה בשם: "מערת מקאדו". כל האורחים הרעיו תרועה גדולה וההצעה נתקבלה.

בעת הראשונה, בבוא הפועלים לעבר ברוקלינה, היה הדבר בחזקת סכנה; כי הנוסעים היו רבים ולפני כל רכבת ורכבת היו הנוסעים נדחקים מבלי דעת אנה תסע הרכבת הזאת עד אשר ניגשו אליה. בראות מנהיגי חברת הטרמוויי את התקלה הזאת, אמרו לבנות ארוה מרכזית לעמידת הרכבות. והרכבות ההולכות בדרך אחד תסורנה אל חדר מיוחד ואילו יבואו רק

הנוסעים בהרכבת ההיא. ויען כי מחוץ לחדר יהיה שלט ועליו שמות הרחובות אשר דרך תעבור הרכבת, לכן תחדל הערבוביה.

אך איפה יבנו ארוה כזאת? הן בכל העיר לא ימצא מקום חפשי אף ככף איש; על כן החליטו לבנות את הארוה הזאת מתחת לארץ ברחוב הרחבה דלנסי.

אף כי רחוב דלנסי רחבה היא, לא הספיקה בכל זאת לבנין כל מחלקות הארוה, לכן קנו את כל הבתים אשר מצד אחד מהרחוב, למען יוכלו להרחיב את הבנין אשר מתחת לארץ. אף שעה אחת לא נפסק מהלך הטרמוויי ברחוב ההיא למרות אשר עסקו מתחתיה החופרים החוצבים. והבונים השתדלו להחזיק את פסי מסלת הטרמוויי בכל מיני תחבולות. אחרי אשר נגמר הבנין, כסו שנית את הרחוב וירצפوه באבנים ואיש לא ידע כי מתחת לארץ תמצא הארוה הגדולה הזאת, כי על פני הרחוב רק בנין קטן ובו פתחים אחדים לבוא דרכם אל הרכבות השונות.

מסלת הברזל, העוברות אל המדינות אשר מעבר לנהר, לא היתה להן תחנה במנהטטן; ועל האיש החפץ לנסוע אל המקומות ההם, היה לעבור את הנהר בספינה ומשם והלאה—במסלת הברזל, והדבר הזה הן יאריך את עת הנסיעה. את זאת ראתה חברת מסלת הברזל, ותבן תחנה מרכזית באמצע האי וגם היא מתחת לארץ. בניי חמש או שש רחובות נקנו על ידי החברה, אשר סתרום כדי לבנות תחתם את התחנה עם מחלקה למעמד הלקומטיבים. הבנין הזה עוד לא נגמר בזמן היותי שם, אך אמרו עליו כי יהיה בנין נאה וגדול אשר כמוהו לא ימצא בכל הארץ.

בברונקס יש גם כן גן גדול וביברין גדולים לחיות שונות בתוכן, החיים שם לפי טבען; כי כר נרחב בתוכו מוקף שבכות גדולות. גן החיות הזה, כאשר שמעתי, הוא אחד מהגנים לחיות היותר גדולים

במורד מנהטטן ימצאו ביברי דגים מכל מיני הדגים שבכל המימות שבעולם. והם המים אשר בם ימצאו, הוא כחום הים אשר ממנו לוקחו. יש גם מחלקה אשר בה תמצאנה ביצי דגים חיים להראות איכה תתפתחנה מעת צאתן מבטן הדג עד אשר תהפכנה גם הן ותהיינה לדגים. את ביברי הדגים יראו גם כן לכל החפץ חינום אין כסף.

האי קוני, הנמצא בים לא הרחק מניו-יורק, הוא אי המנוחה לכל עשירי ניו-יורק, אשר יסעו שמה למשך ימי הקיץ לרחוץ בים ולהינות מהעולם הזה. ובאמת רק דעת גדולה, נפש רחבה וכיס מלא, יכלו להפוך את האי הקטן הזה לגן עדן על הארץ במלוא המובן. וכדי לצאת ידי כל העם ישנם שם כל מיני משחק וכל מיני תענוג: משתה ושמחה, שרים ושרות, תאטראות וקרקסאות, רוכבים בסוסים, שטים באויר וכדומה. ויושבי ניו-יורק היושבים בטל בימי הקיץ, יסעו שמה ל"קצר ימהם" ולבדח דעתם. ואפילו העניי שבעניים ימצאו את עצמו מחויב לבקר את האי קוני לכל הפחות פעם אחת בקיץ.

בתי העיר בכלל ובתי מנהטטן וברונקס בפרט נבנו, כאשר הזכרתי למעלה, כבתי הקלפים אשר יבנו הנערים: ישרים, מרובעים וגבוהים, בני חמש או שש קומות. בתים לעשרות העומדים בטור אחד ישו או איש אל אחיו בד בבד בלי שום הפרש בין בחוץ ובין בתוך: בחלוק הבית לחדרים, בצבע הפתחים, החלונות והכתלים, ואפילו בתוים המדובקים אל פתחי הבאה. ולכן יקרה לפעמים כי אם לא יסתכל איש בעל-מחשבות בנומר הבית, יכנס אל בית שכנו ולא יבחין זאת עד אשר יראה כי גרי הבית הם אנשים אשר לא ראם מימיו. סיבת הדבר היא, כי בעת

אשר חלקו את מקום העיר לחלקים, עלה לכל חלק כבדת ארץ קטנה מאוד, בערך עשרים רגל לאורך הרחוב ומאה—לעומק החצר. ואף כי אנשים שונים קנו את המקומות, בנאום כולם יחד על ידי בנאי אחד מדה אחת וקצב אחד לכולם. למען המעט בהוצאות ולקמץ ככל האפשר במקום.

החדרים בדירות כאלו הם קטנים. ולמען יהיה די אויר בחדר, בנו בכל חדר ארונות בכתלים: בחדר-המטות—ארונות לבגדים, בחדר-המבשלים—למיני—מזון ולכלי—הבישול, בחדר-האוכל—לכוסות ולקערות ולשאר כלי השלחן. והשוכר דירה בניו-יורק עליו להביא אתו רק שלחן, כסאות ומטה, ושאר הדברים ימצא מוכנים לפניו; כי גם מראה גדולה ויפה תמצא בקיר הבית. כי לו לא היו הארונות הנזכרים בכתלים, ועל השוכר היה להביא את כולם אל דירתו, כי אז היה הבית מלא כלים עד אפס מקום לאויר. הדבר הזה עוד ירבה השויון בין הדירות ויתן מקום לבעל-מחשבות לטעות בבואו ביתה איש זר.

בחדר המבשלים תמצא גם עריבה לכיבוס לבנים, עם לוח מורג נצב בתוך העריבה באלכסון לחץ בו את הלבנים בהכבסן. ושני בריזים ממעל להעריבה, לחמים ולצוננים, ומשפך בשוליה להוציא את השופכים דרך הצנורות אל מחוץ לעיר. בחצר, אשר היא כעין מבוי צר, כאמור למעלה, נצב עמוד גבוה כגובהו של הבית, וממנו ימתחו חבלים אל כל בתי המבשלים אשר בחצר. החבלים יסובבו על גלגלים קטנים, והאשה הכובסת תעמוד בחדר, ודרך החלון תתלה את הלבנים הלחים ליבשם, ובדרך זאת תביאם החדרה אחרי אשר יבשו כל צרכם.

לפני כל חלון וחלון היוצא אל הרחוב ואל החצר, ישנה מעקה קטנה¹, ומכל מעקה ומעקה ירד סולם אל מעקת החלון בקומה הנמוכה ממנה, וכן הלאה, עד הקומה התחתונה; למען אם תקרה שריפה יוכלו הגרים בקומות העליונות להנצל דרך החלונות והסולמות האלה. החלונות גדולים מאוד, יותר מקומת איש, ורק שתי שמשיות בכל חלון, אחת—מראש החלון עד חציו, והשניה—מחציו עד תחתיתו. לפתוח את החלון יוכלו רק בשני אופנים: או להגביה את החצי התחתון למעלה או להוריד את החצי העליון למטה. ולמען הביא חפצים גדולים וכבדים הביתה, יוציאו את כל החלון מתוך מזוזותיו ודרך שם יכניסו את הדברים הכבדים, כמו פסנתר וכדומה, גם אל הקומה היותר גבוהה, על ידי חבלים הסובבים בגלגלים אשר יחברו לדבר אל הגג. הגגים הם ישרים בלתי משופעים, וגרי הקומה העליונה יתלו שם את לבניהם אחרי הכיבוס אף יישנו שם בלילי הקיץ כאשר יגבר החום ואויר החדר יחם מאוד בלילה.

האשפה אשר תאסף במשך היום יורידו לארץ על ידי מעלה ומוריד אשר ישנו בכל בית לצורך זה. וסוכן הבית יקחה וישימה בדודים גדולים של בדיל מכוסים, העומדים על המדרכה לפני הבית, עד אשר יבואו העגלות לקחתה.

כמעט בכל רחוב ורחוב ימצאו בתי ספר לעם לנערים לבד ולנערות לבד. כל בית ספר יחלק לשש עשרה מחלקות, זמן חצי השנה ילמד כל תלמיד בכל מחלקה. הילדים יקבלו מבני שש שנים ומעלה וילמדו שם עד ארבע עשרה שנה. הלימוד הוא חיובי. ואם לא ימסרו ההורים את ילדיהם ברצונם הטוב, אז יקחו מאתם וימסרו אל בתי ספר סגורים ואבותיהם לא יוסיפו לראותם עד אשר יגמרו חק לימודם.

אף על פי שזמן הלימוד הוא שמונה שנים, בכל זאת אם התלמיד חרוץ ובעל כשרונות טובים, יכול לגמור גם לפני הזמן הזה. כי הרשות ביד כל מורה ומורה להעביר את התלמיד מהמחלקה

¹ Fire escape

אשר ימצא בה אל מחלקה גבוהה ממנה אף בתוך הזמן, אם ימצאהו ראוי לזה. ולכן יקרה לפעמים כי נער בן אחת-עשרה או שתי-עשרה שנה יגמור חק לימודו בבית הספר אשר לעם.

אחרי בתי-הספר לעם יבואו בתי ספר תיכוניים.¹ זמן הלימוד בהם היא ארבע שנים, ובו שמונה מחלקות—מחלקה לזמן. בבתי-הספר האלה יבחרו להם התלמידים את הלימודים אשר יהיו נחוצים להם לרגל המלאכה אשר יאמרו לבחור להם בבתי-הספר הגבוהים. והרשות גם כן להמורה להעביר את התלמיד הראוי ממחלקה למחלקה לפי ראות עיניו גם באמצע הזמן.

בשני בתי-הספר הנזכרים ילמדו בערב. בערב לגדולים או לבני הגרים אשר כבר עברו עליהם שנות הלימוד. הלימודים בבתי-הספר לעם ובבתי-הספר התיכוניים הם במדה אחת ובקצב אחד לכל בתי-הספר שבמדינה. ואם יחליף איש את מעונו ממנהטן לברונקס, לברוקלין או לאחד האיים, יוכלו ילדיו לבקר ביום בואם את בתי-הספר במקום מושבם החדש ולענות להמורה החדש מהלקח אשר שגן אתמול בעד המורה בבית הספר אשר עזב. עליהם לקחת רק פתקא בלי כל אופן אפיציאלי, אשר בה יעיד המורה כי התלמיד הזה למד במחלקה ידועה בבית הספר אשר תחת ידו. ספרי הלימוד והסדר שוים בכל בתי-הספר.

בבתי-הספר להממשלה לא ילמדו עניני דת ואמונה, כי דבר זה מסור אל אבות הילדים להדריכם בדרך אמונה אשר יבחרו. ופעם אחת העיזה אחת מהמורות בעלת דת קטולית לתת לקח לתלמידה על דבר הולדת הנוצרי לפני הגי הנוצרים. הדבר הגיע עד הממשלה ויסירה ממשמרתה.

בשני מיני בתי-הספר האלה ינתנו לכל התלמידים חינוך אין כסף כל צרכי הלימוד, כמו נייר, עטים, ספרים וכדומה, ואין צריך לומר כי הלימוד בעצמו הוא בלי תשלום גמול.

מבתי-הספר התיכוניים יבואו התלמידים הגומרים אל בתי-הספר הגבוהים. באמריקה אין בתי ספר מיוחדים להממשלה? לתכניקים, למורים, לחוצבים בהרים, לרופאי אדם ולרופאי בהמות, אך האוניברסיטה היא הכל תכיל וכוללת אותם יחד. בתי ספר כאלה הם שנים בניו-יורק, ובניניהם מפזורים ומפרודים בכל העיר: קולומביה אוניברסיטה תמצא בברונקס ורחובות רבות הוקצו לכל המחלקות השונות אשר בה ולכל מיני הלימוד אשר ילמדו שם להלכה ולמעשה. ניו-יורק אוניברסיטה תמצא במנהטטן במקומות שונים וחלקים אחדים ממנה גם בברוקלין. ומיום אשר פרקה אמריקה את עול אנגליה מעליה לא נשמע קול תלמיד מתאונן כי לא מצא לו מקום ללמוד.

[59] והמלאכה היתה דים

בעת ההיא עלה מספר יהודי ניו-יורק עד כדי מיליון נפש אדם. כמובן אין לך ענף במסחר, בחרושת המעשה ובמלאכת עבודה שלא יקחו היהודים חלק גדול או קטן בו. לעומת זה ישנם ענפים אחדים שהנם כולה בידי היהודים, והאחד מהם הוא הכנת בגדי נשים. מבעל בית-

¹ High school

² יש, אמנם, גם בתי ספר ספציאליים פרטיים השייכים לחברות שונות אשר על אודותיהם לא דברתי. לכולם יש זכות בתי-הספר של הממשלה כי תשגיח גם עליהם בעינים פקוחות כי יתאימו ללימודי בתי-הספר של הממשלה.

המלאכה עד הנער הממלא רק איזו שליחות—כולם יהודים. ובתים כאלה לא מעטים המה בניו-יורק. בעת היותי שם עלה מספרם ליותר משלושת אלפים. ופועלים רבים ושונים ימצאו עבודה בם; כי בגד שלם לא יעשה אדם אחד, אך המלאכה תחלק לחלקים רבים ושונים.

האחד יכין את תכנית הבגד מפסות נייר עבה וקשה. האיש הזה יקרא בשם: "ציר".¹ הצירים הם על פי הרוב חייטים מומחים אשר באו מרוסיה ולמדו לשונם לדבר אנגלית ואשר יש להם גם טעם טוב בהכנת בגדי נשים. הצירים יקבלו שכר גדול אשר לא יאומן כי יסופר—עד אלף שקלים בשקלי אמריקה לחודש. אכן גם הוצאותיהם רבות מאוד כי עליהם לבקר את בתי התאטרונות הגדולים ואת הבית המרכזי לשירה ולזמרה,² ואת ככר מרוץ הסוסים וכהמה מהמקומות אשר תבקרנה נשי אילי הכסף אשר בעיר, הנוסעות שנה שנה פריז'ה וברלינה ושם תתפורנה להן בגדים לפי המודה האחרונה. ועל הציר להעתיקם ולעשות כמתכונתם, ולפעמים להוסיף ולגרוע לפי טעמו. בבתי המלאכה הקטנים הציר הוא אחד, אך בבתי מלאכה גדולים יש לו גם עוזרים רבים.

השני לו הוא המבतर³ את הארג העליון. מציע על שלחן ארוך את הארג, וממעל לו—את חלקי התכנית, יתארם בשרד וינתחם אחרי כן לבתרים, על ידי סכין קצר על גבי שלחן חלק, או על ידי סכין ארוך על שלחן עשוי לדבר אשר סדק בו, כנגד אומן הגוזר קרשי עץ קטנים ודקים לעשות מהם כלי בית יפים. המבतर בסכין קצר יכפיל הארג עד עשרים מכפלות, ובארוך—עד מאה, לפי עוביו של הארג. המבतर יעשה מעשהו לפי הרשימה אשר הוכנה על ידי הציר לכל נומר ונומר מהבגדים השונים. למען ידע איזו חתיכה מהתכנית לקרב ואיזו—לרחק או לשנות. הכל לפי הנומר מדוגמאות הבגדים השונים אשר בית המלאכה מכין. ורשימה שניה בידו מבעל הבית לדעת כמה מכל מין ומין, מאיזו מדה ומאיזה ארג עליו לבתר. עליו גם לדעת איפה להרחיב ואיפה לקצר, אם נחוצים כיסים בבגד או לא, עם צווארון או בלעדיו, אם לחתוך את הכיס באלכסון, ישר, באורך, ברוחב או רק לרשום את המקום, אם הכיס הוא כעין טלאי על גבי הבגד. וכל זה עליו לכתוב אחרי כן על פתקא ולהניח בין הבתרים למען ידעו האנשים, אשר אליהם תעבור החבילה, איך להתנהג. המבतरים יקבלו משכורתם עד עשרים וארבעה שקלים לשבוע בעד עבודת תשע שעות ביום. מספר המבतरים הוא לפי רוב המלאכה אשר תעשה בבתיים שונים—מארבעה—עד שש מאות איש.

המבतर הראשי יקבל שכר משנה, ולפעמים עוד יותר. ובבתי המלאכה הגדולים לא יעשה מלאכה בעצמו אך ישגיח על אחרים העושים במלאכה, וכל הדבר הקשה—יביאו אליו. על המבतर להשתדל להניח את בתרי התכנית על הארג, בבואו לתארו בשרד, איש בתרו לקראת רעהו באופן כזה, אשר לא יוציא מהארג יותר מהמדה אשר הוקצבה מראש על ידי הציר אפילו בשיעור אצבע אחת, כי בבית גדול כזה, המוציא בכל יום למכירה בגדים לאלפים, כל אצבע ואצבע מצטרפת לחשבון גדול. גם עליו לדעת איך להניח את בתרי התכנית: את מי—לרוחב הארג ואת מי—לאורכו, לפי המסומן על גבי הבתר. האנשים האלה הם על פי הרוב מאלה אשר לא ידעו עד מה מהמלאכה הזאת בהיותם בביתם באירופה, אך למדוה באמריקה, ולכן הם על פי הרוב מי שהיו מורים, מלמדים, סופרים וכהמה. אך אנשים אשר כחם במתנם ומוחם יכול להלום את המלאכה הזאת הדורשת, מלבד שכל, גם כח מרובה.

¹ Designer

² Metropolitan Opera House

³ Cloth cutter

אחרי כן תעבור החבילה אל מבתרי הארג התחתון¹. כלומר: ארג פשתן או משי להניח בתוך הבגד או לרפדו מבפנים. במלאכה זאת יעסקו על הרוב שוליא דמבתרים. אשר לא יחפצו עוד הבעלים לתת להם לבתר את הארג העליון פן יקלקלו. ושכרם קטן משכר מבתרי ארג עליון. מהם תעבור החבילה אל הנערה המשגחת על הקישוטים² הנחוצים לכל בגד ובגד כמו: פתילים, עבותות, משבצות, כפתורים, כל מיני סרט, סמט וטלס לצוארונים ולקצות השרוולים. וכל אלה במדה ובקצב הכל מיד הציר נכתב על הלוח באר היטב.

אחרי כן תעבור ההבילה אל התופרים במכונות³. המכונות על פי הרוב תעשינה מלאכתן על ידי כח אלקטרי. והתופר, אשר הוא על פי הרוב מי שהיה בחור יושב בישיבה בליטא או אברך עוסק בפרקמטיא ברוסיה. עושה מלאכתו גם הוא כמכונה; כלומר: בבלי דעת, כי לא ידע מה הוא תופר. אך בתרי הבגדים מנותחים באופן כזה אשר איש בר דעת לא יוכל לטעות בהם בשום אופן. המכונות גם הן מתוקנות באופן כזה אשר לא יתנו לעשות את התפר רחב או קצר מהצריך, רק במדה אחת כאשר קצב מראש הציר עושה התכנית. התופרים האלה יתפרו את כל המקומות אשר יוכלו להתפר במכונה.

מהם יעברו הבגדים אל הגומרים⁴. הם אנשים שהיו חייטים בביתם ברוסיה או בליטא. הם גומרים את הבגד, בתפרם את כל המקומות אשר אי אפשר לתפור במכונה. וימסרום להמגהצים⁵.

על כל פשעים יכסו המגהצים: הם יחליקו את הבגד בכלי ברזל מרותחים על ידי אור אלקטרי או על ידי גז המאור, לכל אשר ימצא שם קמט או מקום תפוח בבגד. העבודה הזאת היא עבודת פרך ממש ושכרה מצער, כי בה יעסוק רק איש אשר אין לו יותר מכחו כלום, ורבים כאלה בין הבאים. ולעומת מספר כל מיני הפועלים שבבית המלאכה, הם נמצאים במדה מעוטה מאוד, כי מגהץ אחד יכול לשמש עשרה תופרים במכונות.

אחרי הגיהוץ ימדדו את הבגדים על נערות מדודות⁶ על ידי הציר, אשר מצא כי גופן ישא בד בבד עם הנומר השלשים והששה מהבגדים, אשר הוא הנומר הבינוני בבגדי אשה. הנערות האלו לא תעשינה שום מלאכה, ועבודתן רק אם יבוא איזה קונה להזמין איזה סכום בגדים, אז על הנערה ללבוש ולהסיר את כל מיני הבגדים ולהראות לפני הקונה.

אחרי כן ימסרו הבגדים אל העושים חורים לכפתורים⁷, ובמכונות יעשו הלולאות. ועליהם — נערות התופרות את הכפתורים אל הבגדים ומדביקות עליהם פתקאות וכותבות עליהן הנומר, המדה המחיר ומספר ההזמנה.

Trimming cutter ¹

Trimming lady ²

Operator ³

Finisher ⁴

Presser ⁵

Sample lady ⁶

Button hole makers ⁷

כל מין ומין ממיני הפועלים השונים הם במספר כזה אשר מין אחד לא יגרום שום עיכוב להמין השני במלאכתו ולא יהיה עליהם לחכות. וכל העובדים יעשו מלאכתם בבלי דעת והמלאכה כמו תעשה מאלה.

בבואי לבית גורשטינפילד ללמוד את מלאכתי, התניתי בפירוש כי הנני משלם להאיש אשר ילמדני את המלאכה חמשים שקלים. רק בתנאי כי ילמדני לבתר את הארג העליון ולא את התחתון (כה צוה עלי אחי) כי הראשונים יקבלו שכר יותר מהאחרונים.

ארבעה שבועות עבדתי בלי כל תשלום גמול. ומקץ השבוע החמישי הוציא לי בעל-הבית חמשה שקלים. זאת היתה משכורתי הראשונה באמריקה. את מלאכתי למדתי במשך ארבעה השבועות והראיתי בה נפלאות, אשר גם בעל הבית בעצמו השתומם לפעמים על המצאותי לקמץ בארג או לתקן איזו טעות אשר תקרה לאחד המבטרים האחרים. ובכל זאת לא הוסיף לי על משכורתי יותר מחמשה שקלים. שאלתי את מלמדי אשר עבד ממולי: —הן הנני עובד עבודתי כאחד המבטרים הישנים המומחים והמוחזקים, ומדוע תגרע משכורתי?

—יען עודד "ירוק". —ענני —ואין לך בעל בית-מלאכה באמריקה אשר ישלם ל"ירוק" את השכר אשר ישלם לפועל שבשל כל צרכו, לו גם יעשה הראשון את מלאכתו בזריזות יותר מהאחרון. —ומתי אצא מככל ירוק ואבוא לכלל בשל כל צרכו? —שאלתי. —פירות שבשלו כל צרכם. ינשרו מהעץ מאלהם —ענני.

מדבריו אלה הבנתי, כי עלי לשנות את מקומי. ובלעדי זאת לא אקבל שכר הגון לעולם.

בכל יום ויום הייתי קורא עתונים שונים; ובחלק המודעות מצאתי, כי באחד מבתי המלאכה נחוץ מבתר ארג עליון. בשני בשבת בשבוע הבא באתי אל הבית ההוא. הצגתי את עצמי לפני בעל הבית כמבתר ישן. —ושנותי הן נתנו לי לזב —ובשאל בעל הבית מה משכורתי, השיבותי כי את משכורתי יקוב הוא אחר אשר אעבוד עמו השבוע הראשון.

בקץ השבוע אמר בעל הבית כי משכורתי היא חמשה עשר שקלים לשבוע. ומדבריו הכרתי כי יחשדני במעט ירקון, ואת זאת הבין מאשר לא נקבתי בעצמי את שכרי טרם אחל לעבוד, אשר איש שבשל כל צרכו באמריקה לא יעשה זאת. ואחליט לחכות עוד שבוע, ואם לא יוסיף על משכורתי אז אחליף את מקומי שנית.

בצאת השבוע דרשתי להוסיף לי חמשה שקלים. ויען כי בעל הבית מאן לעשות זאת, עזבתיו ואבוא אל מקום אחר בשכר עשרים שקלים לשבוע. ואחרי שבועים עברתי למקום אחר בשכר עשרים וארבעה שקלים לשבוע. ובבית הזה עבדתי כל ימי שבתי באמריקה.

אף כי עבדתי כל היום עבודה המפרכת את הגוף, בקרתי בכל זאת את בית הספר אשר לעם בערב בערב, ארבע פעמים בשבוע עד שבועים לפני הפסח. ובימי הקיץ, כאשר יסגרו בתי-הספר לעם, יפתח בית הספר אשר יסדה חברת ההשכלה¹ להברון הירש בעד הגרים. וכל ערבי הקיץ ההוא בקרתי אותו.

¹ Educational Alliance

את השפה האנגלית כבר ידעתי היטב, וכבר קראתי גם קלסיקים אחדים, אך הדבר לא היה בי, כי התביישתי להוציא הגה מפי פן אטעה. המורה—איש עברי צעיר לימים—ניגש אלי פעמים אחדות. בהסתכלו בכתיבתי, ובראותו כי הנני כותב מאמרים גדולים בלי כל שגיאה, שאלני:—מדוע הנך עצוב? מיסטר.

שתקתי ולא עניתי דבר, מיראתי פן אטעה. הוא הבין זאת, ויוסיף:—אל תירא, מיסטר, הדבר הזה בוא יבוא מעצמו. אבין לרעך: קשה עליך לדבר עוד; יעברו חדשים אחדים ותחל לדבר, מבלי אשר תכין עצמך לזאת ומבלי אשר תדע מאין בא לך הדבר.

לפני ספטמבר יסגרו בתי-הספר של הברון הירש, כי בתי-הספר לעם יפתחו, ולכן היה עלינו לעמוד בנסיון. בערב שלפני הערב האחרון, נתן לנו מורנו לכתוב חיבור על הנושא: "מה היא אמריקה לפי דעתך?"¹ את החיבור הזה כתבו כל התלמידים במחלקתנו ארבעים במספר; ביניהם נערים מבני שתים עשרה שנה ומעלה עד זקנים בני ששים שנה. על הנושא הזה כתבתי חיבור נאה. ובשעה שכל התלמידים הרבו לדבר בשבח הארץ, לא עשיתי כמוהם, אך דברתי גם על הצד הרע שבאמריקה ועל כולם על דבר הכסף העומד באמריקה למעלה מההשכלה, בה בשעה אשר באירופה הכסף הוא רק עבד נאמן לההשכלה. חיבורי הפיק רצון מאת מורי. ובבקרי אותו בערב השני, אמר לי: עלי להציג לך "מאה שלימה" (הציון היותר גדול לתלמיד באמריקה—הוא מאה).

אחרי שבועים קבלתי הזמנה מאת המשגיח על בתי-הספר אשר להממשלה לבוא אל בית הספר לחוג את חג קבלת התעודות. ורשות ביד כל תלמיד להביא אתו גם שני אורחים. בתוך ההזמנה נמצא גם תוכן הענינים של הערב הזה. ביניהם: קריאת חיבורים נבחרים—מאשר חברו התלמידים—על ידי מחבריהם. —הילך דודי אל הערב הזה?—שאלני בן אחי הבכור.

—למותר הוא לי, —עניתי—כי מה יתן ומה יוסיף לי הערב הזה?
—לא. דוד, —ענתה בת אחי, נערה בת ארבע עשרה שנה—הן תלמיד הנך, ועליך להיות תלמיד עד אשר תקבל את תעודתך. וגם אני ואחי נלך אתך, כי בחפצנו לחוג את חג קבלת התעודה לדודנו.

—ומה תתן לי התעודה?—שאלתי—הן רק צחוק נערים כל הענין הזה לאנשים באים בימים כמוני.

—אם לא תתן לך מאומה—ענה בן אחי—הן גם לא תקח ממך מאומה. ומי יודע? אולי עוד תהי התעודה הזאת לך לדבר נחוץ. הן ברוסיה תגור. וכפי הנראה עוד תשוב שמה, ומי יודע אם לא יבוא עוד ימים אשר תאלץ לנוס משם, ואמריקה הן לא את הכל תקבל באהבה, ואז תהי לך התעודה לעזר.

שמעתי בקול הילדים. ויחד עשינו את דרכנו אל בית הספר. בהאולם הגדול, אשר בו גם בימת המשחק, הוחג החג הזה. המשגיח הראשי ד"ר דוד בלושטיין נאם נאום יפה לפתיחת החג. אחרי כן פתח המשגיח, אשר שולח לזה מהמניסטר להשכלה, את החג. צעירות וצעירים עלו על הבימה חליפות, אחרי אשר נקראו בשם, ויקראו את חיבוריהם. פתאום נשמע קול המשגיח באמרו:

¹ What America Means to Me

—עתה יקרא לפנינו את חיבורו איש כבן חמש וארבעים שנה. הוא בא הנה לפני תשעה חדשים ולא ידע משפת אנגליה כלום, והנהו עתה תלמידו של מיסטר שפירא. אנא, מיסטר מלמד, הטריחה עצמך לעלות הבימתה ולקרוא את חיבורך.

הרגשתי כי פני להבים פני. וכמעט אמרתי לבלי לעלות; אך בת אחי דחפתי בידיה ותאמר בלט:

—הן תלמיד הנך, דוד! ועליך לשכוח כי בן חמש וארבעים שנה הנך. לא יכולתי להשיב ריקם פני הנערה העליזה הזאת, ואעל.

בראות המשגיח כי אזל סומקא ואתא חיוורא על פני, ניגש אלי ויאמר: —הן לכבוד הוא לנו כי גם איש בא בימים כמוך עשה חיל בלימודך, ולכן אל תפחד ואל תירא.

בידו הקריב אלי את העששית האלקטריית ואקרא את חיבורי. אנכי לא שמעתי את אשר קראתי. שמעתי רק כי השומעים מחאו כף פעמים אחדות, עד כי מוכרח הייתי לחזור על דברים אחדים אשר לא נשמעו על ידי ההמולה אשר נהיתה בבית.

בגמרי את קריאתי ניגש המפקח וימסור לי את תעודתי, וכל הבוחנים הושיטו לי את ידם ויברכוני לשלום. כשנגמרו הבחינות, עלינו אל הגן אשר על גג¹ בית הספר. שם ערכו תה ומגדנות בעד כל התלמידים, ולהקת מנגנים מקרבם נגנו לפנינו, ילדים אחדים שרו שירים, אחרי כן נאם המשגיח שנית, והאסיפה נסגרה.

בשובנו הביתה אמרה לי בת אחי:

—ומה? דוד! האם לא נהנית גם אתה מהערב הזה?

—הן רק למענכם הלכתי הערב שמה, עניתי-ואם אתם נהניתם—דייני.

—אנחנו נהנינו-ענתה הילדה בשחוק-תום-כי דודנו איננו "ירוק" עוד, ומעתה הנהו כאחד מאתנו. האין זאת? דודי היקר!

שמחתי מאוד לשמוע את דברי הילדה התמימה הזאת אשר תום וחופש מבצבצות ועולות מכל דבריה. ומה מאוד חפצתי אז להביא גם את אשתי וילדי אל הארץ הזאת.

אך לא כל אשר נחפץ נוכל לעשות. מאשתי קבלתי מכתבים אשר בם תודיעני כי לא תאבה ולא תשמע לי לבוא לאמריקה, אך אנכי עמדתי על דעתי ואדרש כי תבוא.

מהכסף אשר הרווחתי, הייתי שולח הביתה ערך ששים רובלים ברובלי רוסיה לחודש, ואת המותר קבצתי על יד למען קנות כרטיסי מסע בעד ילדי, אשר קייתי כי סוף סוף יבואו אלי.

[60] מענין לענין—באותו ענין

בבואי לעבוד בהבית האחרון, אשר בו עבדתי עד עזבי את אמריקה, נתודעתי אל צעיר אחד אשר עבד בבית ההיא בתור מבתר ארג תחתון. כי כאשר החיליתי לעבוד שם, ראיתי כי על קצה השלחן ממולי עובד הצעיר את עבודתו כמבתר בקי ומנוסה, מדבר אנגלית צחה, ובכלל לא ניכרו בו סימני ירקון. הימים היו ימי חודש אלול, והימים הנוראים ממשמשין ובאין. בעת עבודתי נזכרתי כי ליל מוצאי השבת הבאה הוא ליל הסליחות הראשונות, ומבלי משים

¹ Roof garden

החיליתי לנגן בקול דממה דקה: "במוצאי מנוחה קדמנוך תחלה, הט אזנך ממרום יושב תהלה". אז ענה לי הצעיר הזה בקול דממה בהניגון הידוע: "לשמוע אל הרנה ואל התפלה". הבנתי כי הצעיר הזה מ"שלנ" הוא; ולכן החלטתי לבקשו, כי אם ישאל בעל הבית אותו לחוות דעתו על מלאכתי, ישתדל להללני, למען לא יהיה עלי עוד לעבור ממקום למקום. לפנות ערב, בירדי על ידי הליפט, השתדלתי לרדת עמו בירידה אחת. הצגתי עצמי לפניו ואחל לדבר עמו בענין זה. הצעיר שחק בקול גדול ויאמר לי, כי גם הוא חפץ לבקש זאת ממני, כי על כן גם הוא עובד שם רק יום אחד. ועלי אמר כי מבתר זקן ורגיל הנני. בין כה וכה סיפר לי כי הוא מורה, וכל ימיו גר בוורשא. היא היה אחד מבני הישיבה יודע היטב את הספרות העברית ומדבר כן פולנית, רוסית ואנגלית. סיפרתי גם לו בקיצור את קורותי. ונחליט, כי אם נשאר שנינו בבית המלאכה הזה, אז נשכור לנו מעון ביחד במורד העיר למען נקמץ בהוצאות; כי הנסיעה ממורד העיר למעלה העיר תעלה לכל אחד מאתנו בשני שקלים וארבעים סנטיים לחודש. ועד אשר נמצא חדר, נבלה את הימים, אשר הננו חפשים ממלאכה, ביחד. גמרנו—ועשינו.

מהיום שהוא תקופה חדשה בחיי: על ידו קניתי לי מכרים רבים מיוצאי ליטא אנשים מלומדים נם סוחרים הגונים. ביחד בקרנו את בתי המקרא הנמצאים למכביר בכל רחובות ניו-יורק. לפעמים הלכנו לשמוע נואמים שונים. קראנו ספרים שונים בשפה האנגלית ונעזר זה את זה בהבנתם. ואחרי אשר ראינו כי מצבנו נתבצר בבית המלאכה הזה החילוננו לבקש לנו חדר. ולפי שכל היום היינו טרודים במלאכה החלטנו לקום באחד הימים בשעה הששית בבוקר ולבקש את כל הבתים אשר בחלונותיהם תלויה פתקא "להשכיר"¹. אמרנו—ועשינו, ונשכר לנו חדר בשכר ששה שקלים לחודש בקומה שניה של איזה בנין, ונשוב למלאכתנו.

מעשה אמריקה ותחבולותיה

בימי הקיץ תרס"ז קבלתי מכתב מבני הבכור. בו יודיעני כי עליו להכנס אל בית-ספר גבוה, ויהי מה. כי אם לא יעשה זאת, עליו להקרא לצבא ולא תהיה לו עוד תקווה לגמור חק לימודו. ויען כי ברוסיה איננו חפץ ללמוד, לכן יבקש ממני להוודע אם יקבלו אל בתי-הספר הגבוהים באמריקה תלמידים שיש להם תעודת בגרות מבית ספר תיכוני ברוסיה. אנכי לא הייתי פנוי ממלאכתי ללכת אל בתי-הספר הגבוהים להוודע מזה לכן גמרתי לכתוב אל המניסטר לעניי השכלה למדינת ניו-יורק אשר מושבו באלבני העיר הראשה, ולשאלו על זאת.

את המכתב כתבתי ביום הראשון בשבוע; וביום השלישי, בשובי הביתה ממלאכתי, מצאתי תשובה ממנו, כי תעודת בית ספר תיכוני רוסי, אפילו מהמחלקה הששית, יקבלו בחשבון הבחינות הדרושות לתלמידים החפצים להכנס אל בית ספר גבוה. אף יעצני להעתיק את התעודה, בלי אישור הנוטריון, ולשלחה, יחד עם התעודה המקורית, אל בית הספר ואל המחלקה אשר אדרוש. ואגב אורחא יודיעני כי כתב לכל בתי-הספר הגבוהים אשר במדינה לשלוח לי את כל הידיעות הנחוצות. למען אדע במה לבחור.

ביום הרביעי בבוקר קבלתי מבתי-הספר הגבוהים, הקולומבי והניו-יורקי, שני צורות גדולים ספרים מספרים שונים. בם יכלתי למצוא: איזה פרופיסור יטיף לקחו באיזו מחלקה, באיזו ענין, באיזה יום ובאיזו שעה. כמה יעלו דמי דירה בקרבת המקום ההוא, עם שלחן ערוך ובלעדיו. כמה יעלה ערך בגדים וכל צרכי אדם במקומות ההם. הכל בפרוטרוט באר היטב. כמה מיני תמיכה ינתנו בכל מחלקה ומחלקה לתלמידים הצריכים עזר, ובמה יזכה התלמיד לתמיכה.

¹ באמריקה הרוצה להשכיר חדר או דירה יכתוב על פתקא "Rooms to let" ומאהבת הקיצור יעזבו את המלה "Rooms" ויכתבו רק "to let" ועל השוכר להבין מעצמו מה בדעת בעל הבית להשכיר.

כמה תלמידים ימצאו כעת בכל מחלקה ומחלקה, וכמה תלמידים מסמכים הוציא בית הספר הזה מיום הוסדו עד עתה. שמות כל התלמידים אשר הצטיינו אחרי כן ויהיו לידועי שם. והסתוריה מפורטת מבית הספר. וכל אלה שלחו לאיש גר, אך הוציא הגה מפיו, כי בני יחפץ לבוא למי-יורק לשמוע בלימודים. וכל זאת במשך שלשת ימים. הצגתי במוחי את זו מול זו—את רוסיה ואמריקה—בראשונה יגרשו מן גו את כל החפץ להכנס אל בית ספר גבוה, ובאחרונה—בזרועות פתוחות יקבלוהו. ולו הייתי שואל את פי מניסטר רוסית דבר כזה, היה עלי לחכות ימים על שנה עד קבלי מענה; ופה—מיום כתיבי עד קבלי תשובתי לא עברה עת יותר מהנחוץ למכתב להלך ולשוב. ומה מאוד חפצתי אז כי בני יבוא ללמוד באמריקה. קויתי כי הוא יהיה המסבב להעברת כל בני ביתי שמה; אך תקויתי היתה תקות שוא: בני יצא ללמוד במיונכן אשר בבייערין, אף נתקבל שם אל הפוליטכניקום, ואשתי מאנה לצאת מרוסיה בשום אופן.

המקום השלישי, אשר בו עבדתי עם חברי הנזכר, היה בהרחוב השתיים-עשרה. ובימים הראשונים, טרם אשכור לי מעון במורד העיר, הייתי נוסע מבית אחי מברונקס במסע המהיר, במסלה העליונה, דרך האבניו השלישית, עד התחנה אשר ברחוב הארבע עשרה, ומשם הייתי הולך רגלי את שתי הרחובות הנשארות, והייתי סר אל הרחוב השתיים עשרה. בקרן הרחוב הזאת והאבניו השלישית נמצאה מכבסה לבגדי לבן; ואליה הייתי מוסר את לבני בכל יום ראשון לכבסם, ובשובי הביתה ביום הששי הייתי לוקחם משם. פעם אחת, ברדתי מן הרכבת ללכת הביתה, שכחתי בה את חבילתי אשר זה עתה קבלתי מהמכבסה, והמסע חלף הלך לו. בזכרי—חזרתי לאחורי, וטרם אכנס אל המסע, ההולך אחר המסע אשר בו עברתי, שאלתי את פי פקיד התחנה, איפה אוכל לדרוש אחר חפצי. הפקיד ענני, כי עלי לנסוע תיכף אל הרחוב המאה והשמונים והחמש, אשר שם הארובה להרכבות, ולהודיע לפקיד התחנה. והוא ידרוש אחר חפצי. חפצתי לקנות כרטיס מסע, אך הוא מנעני מקנות; באמרו, אחרי אשר אסון קרה לי פטור הנני מתשלומי, ואוכל לנסוע ולחזור חנם. עשיתי כאשר יעצני. בבואי שמה רשם פקיד התחנה את שמי ושם משפחתי, ויאמר לי כי עלי לנסוע אל רחוב מררים תו חמישי. שם בית מיוחד לחפצים נשכחים, הפתוח בכל יום מהשעה השתיים עשרה עד השעה הראשונה אחר הצהרים ובכל יום ראשון—מבוקר עד ערב, עת אשר בה הפועלים חפשים מעבודתם. בשובי, שאלתי את מנהל המסע אם כדאי לי לנסוע ואם אפשר כי יאבדו חפצי, והוא ענני בחימה: כפי הנראה איש רוסית הנך ולכן תשאל שאלות כאלה. באמריקה לא יעז מנהל המסע לגנוב חפצים נשכחים ולעטות חרפה על כל עם אמריקה.

בבואי לבית אחי סיפרתי לגיסתי את דבר אסוני, ואומר לה כי אינני שרוי בצער אם גם תאבד החבילה, כי כל הנמצא בה לא יעלה ליותר משקל ומחצה, ואינני חפץ לנסוע למררים סטריט.

—לא—ענתה גיסתי—לא יעשה כן באמריקה! עליך לבוא אל המקום אשר אמרו, ולקבל חפצי; למען תדע כי יש סדר ומשטר בארץ.

באחד הימים סרתי אל רחוב מררים תו חמישי, ובהגיד להנערה המופקדת שם, שמי ושם משפחתי, הושיטה לי את חבילתי בלי כל חקירה ודרישה.

בצאתי פעם אחת מהעגלה אל רחוב הארבע עשרה ואומר לסור אל המכבסה למסור את לבני—לא מצאתיה. אמרתי אך טעיתי בנומר הרחוב והאבניו. ואמור להסתכל בהעמוד אצל הקרן אשר שם האבניו והרחוב כתובים עליו, וארא כי לא טעיתי. השתוממתי מאוד; יראתי לשאול פי איש פן אהיה כירוק בעיניהם. אך בעמדי נוכח המבחר הראשי ובעסקי במלאכתי, שאלתי:

—מתי הרסו את כל הבנינים אשר על הקרן, ולשם מה?
—הלילה סתרום—ענה המבתר—כי מלאכות כאלה אי אפשר לעשות ביום בשעה שבני אדם עוברים ושבים ויוכלו להכשל בהם. ופה יאמרו לבנות בית בן הרבה קומות.

בבואי למלאכתי אחרי שבעת ימים מצאתי על הקרן תיבת ברזל גבוה בעלת שמונה קומות. אמרתי שנית כי טעיתי. הסתכלתי בעמוד ואוכח כי לא טעיתי וכי בלילה אחד העמידו את כל היסוד לבית בן שמונה קומות. והמבתר הראשי סיפר לי כי בנינים כאלה יבנו מחוץ לעיר. שם יתקנו את הכל מהדבר הגדול מאוד עד הקטן שבקטנים, אחרי כן יביאום העירה; ובלילה בלילה, ידבקו חלק בחלק עד אשר תחל המלאכה בפנים, ואז יעבדו גם ביום. ואמנם כן לא עברו שבועים והבית נשלם והחנויות שבקומה התחתונה כבר היו מלאות מזן אל זן.

בימי הקיץ, בהיותי חפשי מעבודתי משך חודש ימים, נסעתי בוסטונה; כי שמעתי אומרים כי בעיר הזאת אפשר למצוא מלאכה כמלאכתי גם בימי הקיץ. בדרך נתוודעתי אל צעיר אחד, אשר גם הוא נוסע בוסטונה, ונסור אל בית מלון אשר יחזיק שם אחד מקרוביו. בעל המלון ההוא מחזיק גם בית מרוח על קרן הרחוב ההיא, ונבוא שמה להתייעץ עם בעל הבית. בשבתנו כה, נכנס אל בית המרוח איש בא בימים, ויצו למלאות לו כוס יין-שרף. ומאת כל האנשים, אשר היו בעת ההיא בבית המרוח, ביקש, כי יבחר לו כל אחד כוס משקה מאשר ייטב בעיניו: מי—יין, מי—יין-שרף, מי—מי-דבש, מי—מי-זלטר, מי—שכר-שעורים, ואת הכל ישלם הוא מכיסו. האנשים, אשר היו בבית בעת ההיא, לא סרבו, וכל אחד בחר לו כוס משקה כרצונו. אנכי סרבתי מקחת כוס מאיש זר אשר לא אדעהו. אך בעל הבית לאט לי כי אעשה זאת למענו ולא אשנה מן המנהג. אחרי צאתו סיפר לי:

—האיש הזה הוא אנגלי פוריטני, ממשפחות האנגלים הראשונים אשר עזבו את ארצם, אשר רדפום בה על עסקי אמונה ודת, ויצאו לגור באמריקה. כולם עתה עשירים גדולים ויש להם נחלות סביבות בוסטון, ובכל זאת יעבדו עבודתם גם בידיהם. בכל יום ויום בשובו הביתה מעבודתו יסור הנה לשתות כוס יין שרף לפני סעודתו, ומנהגו לכבד את כל הנמצאים בעת ההיא בבית למען יברכוהו הכל ולא תשלוט עין רעה בכוסו. ולעלבון גדול יחשב לו אם ישיב מי מהאורחים את פניו בדבר זה.

—הן איש כזה—שאלתי—יוכל לקחת לו לוג או שנים, מהמשקה אשר יאהב, הביתה, ולשתות באין רואה? ואז ודאי לא תשלוט בו עין רעה.

—לא כן.—ענה האיש—את זאת לא יעשה בשום אופן, כי כה הורגל מנעוריו בהכנסת אורחים, עד כי אם ישתה את כוסו בביתו לא יהנה ממנה. ולא הוא האחד, אך כל הפוריטנים מהנהגים במדת פזרנות כזאת על כל פסיעה ופסיעה. ומעשה אבותיהם בידיהם.

—”נהרא, נהרא ופשטיה”.—עניתי, ואשאל—אבל האם לא יביט בעין רעה על היהודים הבאים, בה בשעה שבעין טובה יכבד את כל באי בית המרוח בכוס משקה?

—לא.—עניי—האנשים האלה אין עינם צרה באורחים, כי ירושה היא להם מאבותיהם לזכור, כי הם כמאורחים באו אל הארץ הזאת. אף כי לא נוכל לאמר כי נקיה היא אמריקה מכל שנאה ליהודים; אך זאת ברי לי כי השנאה באה רק מהאורחים הנוצרים, ועל פי רוב מהקטולים, הבאים עתה מאירופה, אך סוף כל סוף תבטל. כי רק הדור הראשון יטור שנאתו ליהודים ובדור השני תפוג שנאתו לפי שלא תמצא לה פה מקום זרע מעובד, אשר בו תוכל לשושג ולעשות פרי. ולאות תהיה לך הספריה הגדולה אשר פה, כמעט היחידה בתבל, עם הכתובת הגדולה בשפת עבר אשר בבאה. ובמקום שנאה ליהודים אין מקום לדברים כאלה.

יומים ישבתי בבוסטון. ואחר אשר נוכחתי לדעת כי גם פה ינוחו בקיץ, שבתי לניו-יורק, אחרי בקרי את הספריה ואת המקומות האחדים שיש להם ערך הסתורי. ובדרכי סרתי אל בית אחד

ממכרי, איש תודוסאי הגר בעיר סנטרל-פוללס¹ אשר במדינת רהוד-אייילנד², לבקר. הוא ידע את דבר בואי אליו ולכן יצא לקבל פני. ברדתי מן הרכבת הכרתיו רק יען ידעתי כי עליו להיות פה, ולו לא ידעתי, כי עתה לא הכרתיו. בצאתו מתודוסאי היה זקנו ארוך מאוד ושפמו כשפם אחד ההוסרים אשר בחיל רוסיה, ועתה היה כמצורע ביום השמיני לטהרתו, ומזקנו ושפמו לא נשאר אף שריד.

האיש אשר לא נד מימיו אל ארץ אחרת הרחק ממיועדיו ומכיריו, לא יוכל לשער את העונג אשר יחוש איש נע ונד בארץ בבוא אליו פתאום בן עירו, לו גם איננו קרובו וגואלו, אך איש זר, ואשר גם לא היה לו שום עסק עמו מימיו; ועל אחת כמה וכמה אם האורח הבא, הוא איש אשר היה לו עמו איזה קשר של רעות, שאז אין גבול לשמחתו. אח אל אחיו בעיר מולדתו לא ישמח כאשר ישמח איש זר אל אורח הבא אליו מעיר מולדתו אל ארץ נכריה.

שבעה ימים ישבתי בביתם ויספרו לי את כל המוצאות אותם מיום בואם לאמריקה, זה שלש שנים עד היום הזה. הוא ובתו היחידה, תלמידת המחלקה הששית בבית ספר תיכוני בתודוסאי, עבדו בבית חרושת למעשה ארג, עבודה קשה בשכר לא גדול. אחרי כן בקצם, על יד ערך חמשים שקלים, פתח לו חנות קטנה; וימצא עתה חית נפשו, אם לא בהרחבה, הן בכל אופן לא בעוני. ואין לא לירא פן יתנפלו עליו ויפרעו בו פרעות. בתו כבר מבקרת גם פה בית ספר תיכוני וגם יקוה לעסקים גדולים כי עסקיו ילכו הלך וטוב. בהפרדי מהם בכו כולם בכי גדול. אמרו לי, כי כל שבעת הימים אשר שהיתי אצלם, נדמה להם כי בתודוסאי הנם; ופרידתי היא להם כעין יציאה משם. ואומר אל לבי: הן האנשים האלה לא חיו ברוסיה חיים של טובה יותר מאשר יחיו עתה פה, ובכל זאת הגעגועים אל ארץ מולדת גדולה אצלם כל כך עד כי גם יורידו דמעות אהבה אל ארץ משכלת יושביה.

בשובי ניו-יורק, מצאתי מכתב מבית המלאכה אשר בו עבדתי. בו יקראוני לבוא לעשות מלאכתי. ואשוב לעבודתי כמקדם.

בשנה היא היתה בחירת נשיא מדינת ניו-יורק הנבחר לארבע שנים. אינני יודע אם ישנו עם בתבל אשר אצלו תעבורנה הבחירות בהתלהבות עצומה כאשר באמריקה. בכל זאת אך שלום ושלוח בין כל המפלגות; ומלחמת הבחירות לא תעבור הלאה מדבר שפתיים. כל החודש, אשר בין יום הרשימה ליום הבחירה, תהיינה הבחירות ולכל בהן, חיי כל העם. ובכל פנה ופנה שאתה פונה תשמע מדברים רק בדבר הבחירות. בעברך בדרך, בחוץ, ברחוב, בשוק, תראה על כל קרן וקרן עגלה רתומה לשני סוסים ננסים או אחד גדול מאוד ואחד ננס או בני צבע משונה אשר יפגוש איש רק לעתים רחוקות מאוד, והכל כדי להעיר שימת לב העוברים והשבים ולמשכם אליו. על העגלה עומדת בימה ועליה ספרים מספרים שונים, גליוני עתונים שונים מונחים בעגלה ועל הבימה עומד איש ודורש. ובראיות מוכיחות, מתוך ספריו ועתוניו, יראה לקהל שומעיו כי כל הפקידים מהגדול שבגדולים עד הקטן שבקטנים—גנבים וחומסים; ותשועת העם היא רק בבני מפלגתו הוא. ואם יתן איש את פתקאיתו בעד האנשים אשר תציע מפלגתו, אז יושע תיכף; ושערי גן עדן יפתחו לפניו בעולם הזה. בעברך ממנו מספר צעדים תמצא דורש אחר אשר ידורש ממש ההיפך, וגם הוא יראה באותות ובמופתים, כי כל ספרי הדורש הראשון ועתוניו ראויים רק לצור על פי צלוחית כי להכות בסגורים את העם היא כל מגמתו. והאיש אשר יחיה דעתו לטובת מפלגתו הוא—חלקו בעולם הזה מוכן ומזומן לפניו על צד היותר טוב.

Central Falls ¹

Rhode Island ²

אחדים מהעוברים והשבים יעמדו וישימו אזנם כאפרכסת ויקשיבו לכל מלה ומלה היוצאת מפי הדורש. אחדים—יעמדו אצל דורש זה ויבדקו מעט, אחרי כן יעברו אל השני—ויפחקו מעט, וילכו לדרכם. אחדים—יגשו ויפנו אל הדורש בהתול כדי לבדח דעת השומעים, ואחדים—יעברו על כל הדורשים ולא ישימו אליהם לב. השוטר העומד על הקרן יעבור על פני כל הנאספים ולא ישים לבו להם ולדבריהם. פתאום—ועם רב יעבו ברחוב: מפלגות שונות של עובדים עם דגליהם ולהקלת מנגנים לפניהם, ואחד מראשיהם שואל:—ומי הוא האיש אשר יאהב את העובדים ודורש רק טובתם?

וכל העם עונה:

—רק פלוני!

אחרי כן תעבור השניה, ואחד שואל:

—ומה דעתכם על פלוני?

—הוא איש ישר וטוב!¹—יענו פה אחד.

כה ישנה הדבר מדי יום ביומו עד עצם יום הבחירות.

באמריקה אין מפלגות רבות ורק שלש היו בימים ההם: מפלגת הדמקרטס הציעה לנשיא את הוירסט, מוציא לאור את העתון הז'ורנל הערבי², הרפובליקנים—את יוז, עורך-דין מן הידועים, להסוציאליסטים—את דבס מנהלם. דעותיהם של היהודים תופסות להן מקום חשוב באמריקה אף גם בבחירות כלליות כמו בחירות נשיא ארצות הברית, בית הנבחרים והסנאט הכללי, ועל אחת כמה וכמה בבחירות למדינת ניו-יורק בפרט, אשר הרוב הגדול מכל יהודי אמריקה יושב בה, וכל נבחר ונבחר יחפץ למשוך את דעות היהודים אליו.

בניו-יורק יצאו לאור בעת ההיא שלשה עתונים בשפת יהודית המדוברת: הפרוורטס, הוואהרהייט והיידישעס-טאגסבלאטט. השנים הראשונים הם עתונים סוציאליים. ואף כי עורכיהם פרסכו זה את זה פעם אחת במקלות ברחוב "איסט ברודוויי" בפני כל עם ועדה, הן כסוציאליסטים גמורים ודאי לשם שמים נתכונן, והמהלמות חיו, כפי הנראה, גם כן סוציאליות, כי כל אחד מהם קבל חלק כחלק. ובכל זאת בעת הבחירות, "כרכושא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש גדא", ועתונים כאלה אינם יכולים לדבר טוב לא על הוירסט ולא על יוז. והטאגסבלאטט, כעתון אורתודוכסי, מטעמים שונים הידועים רק לעורכי, ניבא להרפובליקנים. ואף כי העתונים בשפה המדוברת נקראים רק מהדור הראשון הבא לאמריקה, והדור השני לא ידע לקרוא בהם, בכל זאת לפי שבין אזרחי ניו-יורק ישנם כאלה אשר, אף כי יושבים הם באמריקה זה שנים רבות, לא למדו לשונם לקרוא אנגלית, עמד הוירסט כשלשה חדשים לפני הבחירות, ויחל להוציא על חשבון עצמו עתון גדול בשפת יהודית המדוברת כמתכונת העתון "טהי איווינג ז'ורנל" אשר הוירסט הוא גם בעליו. וכל זה רק למען עשות את הוירסט לאיש פופולרי בין יהודי ניו-יורק. ולהטות דעות הבוחרים היהודים אחריו.

ביום הבחירות, אשר בו כל קהל הבוחרים חפשי מעבודתו ויקבל שכר בטלה גם בעד היום הזה, ירד העם לפנות ערב אל מורד מנהטטן, מקום שם כל בתי-המערכת, להודע על דבר תוצאות הבחירות אשר יראון שם על סדינים לבנים מוארים בהמאור האלקטרי, וכל מערכת השתדל

¹ He is allright.

² Evening Journal

להראות את השנות תוצאות הבחירות לפי קבלת הידיעות על ידי התלפון מהמחלקות השונות לבחירות. ובין ידיעה לידיעה יראו מחזות מגוחכים למען בדח את דעת הרואים לבל יארך להם הזמן בין ידיעה לידיעה.

לפי הידיעות אשר נתקבלו עד חצי הלילה יכלו לשער כי הוירסט הוא הנבחר, ולכן הדפיס עתונו של הוירסט, עוד בלילה ההוא בגליון הנועד למחרת, את תולדותיו ומעשיו בפרטי פרטים, בו היה כתוב, כי "הוירסט שנבחר זה עתה לנשיא המדינה הוא.... וכו' וכו' וכו'". וכבר החלו העיתונאים למכור את הגליון הזה בין העם, אך פתאום נודע כי יוז נבחר ברוב של דעות אחדות. הרוב היה קטן כל כך עד כי אפשר היה גם לחשוש כי נעשה איזה זיוף מהצד שכנגד הוירסט¹. ובכל זאת ניתנה המשרה על שכם יוז.

בהודע תוצאות הבחירות יתקעו הצעירים והצעירות פתקאות אל מתחת לסרט אשר בכובעיהם, ועליו כתובת: הלא אמרתי כי ככה יהיה², ואיש לא ידע מי המנצח ומי המנוצח. וינחמו את עצמם רק בזאת, כי הבחירות הן לא נצחיות ורק לארבע שנים. ואחרי כן נראה להם את ידיו הקשה וידעו את תנואתנו.

ככה תעבורנה הבחירות אצל אנשים בני תרבות, אשר ידעו כי על פי רוב דעות יקום דבר ואין רשות לשום אדם להרהר אחרי תוצאות הבחירות.

[61] אחרי שובי—נחמתי

שנתיים ומחצה ישבתי באמריקה. סגלתי לי את השפה האנגלית, למדתי מלאכה המפרנסת את בעליה בכבוד, ובכל זאת נאלצתי לשוב הביתה לרוסיה. לא משנאתי לאמריקה ולא מאהבתי לרוסיה עשיתי זאת, אך יען לא יכלתי לעשות אחרת שנתיים ומחצה נלחמתי עם אשתי במכתבי, דרשתי כי תסע לאמריקה. אף הוספתי לירא אותה, כי לא אוסיף לבוא לרוסיה גם אם לא תסע לאמריקה; ובימים האחרונים קבלתי ממנה מכתב, כי כלה ונחרצה ממנה להשאר ברוסיה; ואז לא יכלתי עמוד. כי מה בצע במלאכתי ובחפשתי אם אשתי וילדי ישארו מעבר לים באין דואג לעתידותיהם? ולכן גמרתי עם לבבי לשוב הביתה.

הימים היו ימי הקיץ תרס"ה. ויען כי הולך הנני לרוסיה וכל פרוטה ופרוטה אמריקאית מצטרפת לחשבון גדול ברוסיה, לכן החלטתי לקמץ בהוצאות נסיעתי ככל האפשר. בידי היו מאתיים שקלים. ואשלח הביתה מאתיים רובלים (מאה שקל ועוד) ומאה שקל הנחתי בידי. מחיר הנסיעה ליוורפול באניה "לוזיטניה", העוברת את האוקינוס בארבעה ימים ומחצה, היה שלשים וארבעה שקלים, והמבורגה—באניה "ווילהלם הגדול", העושה דרכה בששה ימים ומחצה—שמונה ועשרים שקל. ויען כי הימים ימי הקיץ, ולרוסיה מהמבורג הדרך קצרה מאשר מליוורפול. וביבשה, דרך אלכסנדרובה, החלטתי לנסוע דרך המבורג כדי לקמץ בהוצאותי.

¹ דוירסט הגיש משפטו לפני בית הנבחרים וידרוש כי ימנו שנית את הפתקאות הגנוזים בבית העיר City Hall, ופעמים רבות כבר ניכר היה כי בית הנבחרים מטה כלפי הוירסט, ופעמים רבות כבר ויען הדפיס הוירסט בעתונו באותיות גדולות: To oust Hughes from office (כלומר: להסיר את יוז מפקידתו) אך בעת היותי שם עוד לא נגמר הדין וכפי הנראה לא נגמר הדין עד אשר כלו שנות עבודתו של יוז ואחר נבחר במקומו.

² I told you so!

טרם עזבי את ניו-יורק גמרתי לבקר את כל המקומות אשר עוד לא בקרתי, למען לא יצחקו עלי בבואי, אם לא אוכל לספר מאומה מהדברים הידועים לכל יושבי תבל. בסירת דוגה עברנו, אני ורעי, אשר היה גם הוא פנוי מעבודתו בעת ההיא, אל פסל החרות. מתחתיתו עד הצואר עלינו במכונה העשויה לדבר, ובלולים עלינו דרך הצואר אל הראש אשר בו מקום לשבת ליותר משלשים איש. ובעד עיני הפסל, אשר הן כמו חלונות גדולים, השקפנו עלי ניו-יורק ועל הערים אשר סביבותיה, מחזה מרהיב לב ונפש. משם הלכנו לבקר את ביברי הדגים במורד מנהטטן, ומשם אל חנותי ווננומייקר וסיגל עט קופר. חנות ווננומייקר בנויה בין האבניו הרביעית וברודוויי ובין הרחובות השמינית והעשירית בנינים מרובעים. גובה האחד—שלש עשרה קומות ופונה לכל ארבע הרחובות באין חצר בתוך. נכחו מעבר הרחוב התשיעית ימצא הבנין השני וגובהו רק שש קומות, ומתחת לקרקע הרחוב יתאחדו שניהם והיו לחנית אחת גדולה.

בהחנות הזאת יוכל איש לקנות מהדבר היותר קטן, שמחירו סנט אחד, עד המכונות היותר גדולות שמחירן יעלה למאות אלפים; גם אכסניה למזון ומחיה תמצא בחנות, והמאכלים בריאים ובמחיר השווה לכל נפש. גם כל מיני פרי, בשר, דגים חיים, עופות, צבעונים וכלי מילת ימצאו שם. אפשר גם להזמין ערך בגדים לתפירה ובמשך שעות יקבל המזמין את הזמנתו. כל אשר יקנה איש בחנות הזאת יביאו אליו הביתה במקום אשר יגור בכל מדינת ניו-יורק ולכל ארץ אמריקה. עגלות למאות, הרתומות לסוס אחד, עומדות לשרת את בית-המסחר הגדול הזה. מקומה לקומה יעלו במכונות אלקטריות העשויות בתבנית מדריגות, ובעמוד איש על המדריגה התחתונה תנשא ממקומה ביחד עם המשענת אשר בצדה הימנית ותביאהו למעלה. וכן בירידה.

נכנסנו אל החנות ואשאל לי פונד אחד מיני מגדנות כפי הדוגמא אשר על השלחן. הנערה המוכרת הושיטה לי ספר זכרון קטן. חברי, אשר היה בקי מעט יותר ממני, אמר לי: "כתוב מקום מגורך בספר". ואכתוב. שילמתי שנים עשר סנטיים בעד המגדנות ונלך הלאה. כחמש שעות הלכנו מקומה לקומה, ממעלה למטה ומתחת לארץ. ראינו כי המסע מתחת והרכבת על פני הארץ יש להן תחנות אצל החנות הזאת. עברנו משם אל חנות סיגל עט קופר ברחוב הארבע עשרה. החנות הזאת קטנה מעט משל ווננומייקר אך בה ראינו גם אגם מים ובו תשוטנה נעירות עם ילדים קטנים על ידיהם בסירות דוגה. הם ילדי הקונות הרבות אשר תבואנה ממקומות שונים לערוב מערבן, ובשעה שהאמות עסוקות בקניותיהן. תשוטנה את ילדיהן באגם. גם שם קניתי דברים קטני ערך. בשובי הביתה מצאתי כי המגדנות אשר קניתי אצל ווננומייקר כבר הובאו, וכעבור שעה קבלתי גם את קניותי מבית סיגל עט קופר.

סרתי אל חברת האניות "המבורג אמריקן לייף", ואקן לי כרטיס-מסע מהמחלקה השלישית עד המבורג במחיר עשרים ושמונה שקלים על האניה ווילהלם הגדול המפלגת בעוד שלשת ימים. בערב הלכתי לקחת ברכת הפרידה מאת המבתר הראשי אשר עמו עבדתי ערך שנה ומחצה. האיש הזה היה יהודי אשכנזי אשר בא בעודנו ילד עם אבותיו ניו-יורקה, יודע את השפה האשכנזית רק על פי הנסיון, ואת שפת אנגליה—אשר בה גמר את בית הספר לעם ובה ישתמש. גם כל מכיריו ומיודעיו מדברים רק אנגלית. בידעו כי אבוא להפרד ממנו הלילה, הכין עצמו לקבלני אף קרא לאחדים ממכיריו לבוא לקחת חלק בערב הזה. בבואי, הציגני לפני מכיריו, אשר אחד מהם בא עם בתו ילדה כבת עשר שנים. ואמר אליה אביה בשחוק: —האיש הזה הוא מארץ רוסיה. הידעת, בתי, את הארץ הזאת? —אנכי יודעת היטב—ענתה הילדה בתמימות—היא הארץ אשר בעצמה הורגת את יושביה. —כן, כן.—אמרתי—ארץ אוכלת יושביה היא רוסיה, ובכל זאת ישנם אנשים אשר לא יחפצו לעזוב את הארץ ההיא. ובלבי חשבתי: אי לך ארץ, שילדה קטנה באמריקה יודעת כי משכלת אתה יושבין!

ביום השלישי, אשר למחרתו היה עלי לעזוב את ניו-יורק, ערכו לכבודי נשף פרידה רבים ממכירי, ביניהם היו כאלה אשר רכשתי לי בעצמי במשך העת אשר הייתי בניו-יורק, וגם מאלה אשר רכש לי חברי, אחד מהם היה איש צעיר לימים מחזיק עמוד לממכר עתונים¹ אף יביא את העתונים לבתי מסחר רבים. את החזקה הזאת קנה מאחר במחיר מאתים שקלים. בין הנאומים השונים אשר נאמו בערב ההוא היה גם הצעיר הזה אשר נאום עברית, ויאמר:

— לפי דעתי, גלגול מחילות שאמרו חכמים היא אפילו נסיעה לאמריקה שסופה כניסה לארץ ישראל. ואשר לא עלתה בידי חברנו נסיעתו לאמריקה ונאלץ לשוב, אות היא לו כי לא לאמריקה היה עליו לנסוע אך לארץ ישראל; ואקוה כי עוד יעלה בידנו לראות איש את רעהו שם על אדמת אבותינו. העיקר היא כי האיש שנסע מאיזו סיבה לאמריקה עליו לזכור כי היא רק מעברה לארץ ישראל.

ענית לו על נאומו זה:

אף כי הדרך מאירופה לארץ ישראל אינה דרך אמריקה, בכל זאת שמח לבי לשמוע כי האנשים אשר טבעו בים החיים באמריקה לא שכחו את השבועה אשר נשבעו אבותינו על נהרות בבל. ואקוה כי גם רענו הצעיר הזה יהיה מ"הנאה דורשים ונאה מקיימים".

כאור הבוקר נסענו כולנו דרך המערה אשר תחת אשד נהר הודסון אל האניה אשר עמדה אצל הנמל הובוקן באשר נהר הודסון אצל ניו דז'ורסי. אך ברצותי לעלות על האניה, לא נתנוני, באמרם כי כל המקומות כבר נמכרו, ועלי היה לבוא אתמול להניח חותם על כרטיסי. ועתה עלי לחכות עוד שלשת ימים עד אשר תפליג האניה פרטוריה העושה את דרכה במשך ארבעה עשר יום. עזבתי את חפצי לשמירה באדמ'ס עקספרס קא. אשר סמוך למצב האניות, ואשוב ניו-יורק.

שלשת הימים האלה נמלכתי בעצמי אם לנסוע או לחדול, כי אחר אשר לא עלה הדבר בידי בפעם הראשונה, אמרתי: "סימנא—מילתא היא", אך געגועי לילדי נצחו; ואסור למחר אל מחלקת "המבורג-אמריקן-ליין" אשר במורד מנהטטן, לחתום את כרטיסי. וביום השלישי לפנות ערב עזבתי את ניו-יורק.

בלב דוי עזבתי את העיר אשר בה חייתי חיי חופש הנפש שנתים ומחצה, זכרתי את התקוה הטובה אשר מלאה את חדרי לבבי ביום עזבי את ליבוי ובוים בואי לניו-יורק, אז אמרתי כי מהיום ההוא והלאה תחל תקופה חדשה בימי חיי ולא אשוב לראות עוד את הרשעים ההם הרודפים באף את כל אשר בשם ישראל יכונה. וכל תקוותי אלו נפצו אל הסלע. והסלע הזה לא של שיש הוא, אך בשר, כי לבה הבשר של, אשר לא חפצה ולא יכלה להבין את ההפרש הגדול אשר בין אמריקה לרוסיה ובין עבדות לחרות, אכף עלי לשוב על עקבי.

הפרש גדול הוא בין אניות האנגלים לאניות האשכנזים. בהאניה פרטוריה לא מצאתי לא את הנקיון ולא את המשטר אשר על האניות האנגליות. ויתרון האחרונות על הראשונות—כיתרון האור מן החושך. באניות האשכנזים—המאכלים גסים: דגים מלוחים אשר עברו עליהם יותר מיובל שנים, מאכלי בשר אשר עוד טרם תעזוב האניה את הנמל פסולים היו מאכילת כלב. המשרתים—עזי פנים, אשר לא ישאו פנים לזקן ונער לא יחוננו. האניה הזאת הזכירה לי את

¹ Paper stand

האניה אירקוטסק עם החדר המשותף לכל הנוסעים, עם מטותיה—קבריה. ואקרא על האשכנזים והרוסים: "אוי לרשע ואוי לשכנו".

גם קהל הנוסעים היוצאים מאמריקה, הוא אחר לגמרי מקהל הבאים לשם, וכפי הנראה אמריקה היא נפה—שמוציאה את הקמח וקולטת את הסולת, כי הטובים שבנוודים יוכלו למצוא תמיד מה לעשות באמריקה, ולכן לא ישובו על עקב בשתם. כל הנוסעים אשר נסעו אתי בהאניה הזאת היו אנשים גסים ופשוטים. ואם לפעמים נמצא בין השבים גם איש מהוגן, הן יסע לא מאשר לא תישר אמריקה בעיניו, אך משום איזו סיבה מן הצד: להראות עם קרוביו ולשוב, או אשתו ובני ביתו לא יחפצו לנסוע אליו, כמוני היום; ובנסיעתי זאת באתי לידי החלטה כי ברבות הימים יעבור המרכז היהודי לאמריקה, כי בין בדרך בלכתי ניו-יורק ובין בניו-יורק בעצמה מצאתי על הרוב אנשים המסורים לעמם בכל לבבם ובכל נפשם. ואפילו בשעה שעוסקים בעבודה המפרכת את הגוף לא ישכחו את עמם ואת השכלתם.

ארבעה עשר יום עשינו את דרכנו עד אשר עברנו את האוקינוס דרך שרבורג אשר בצרפת, עד הגיענו אל קוקס-הפפן, מקום אשר נהר עלבא אל הים. כל הימים האלה, אף כי מי הים היו שוקטים כמי אגם, ועונג גדול היה לבלות את העת בשחת רעים, לא מצאתי לי חבר וריע. רק איש אחד היה אשר עמו בליתי את העת מעט. האיש הזה היה הולנדי, אשר גר שנים רבות באמריקה ועתה הנהו נוסע הביתה לקחת גם את בני ביתו אתו לשם. הוא שאלני אם נוסע הנני לאירופה על מנת לחזור. ובענותי לו כי אין בדעתי לחזור משום שאשתי ממאנת לעזוב את רוסיה, לעג לי ויאמר: איש עברי השב עתה מאמריקה לרוסיה, מתחייב בנפשו הוא. ולפלא בעיני כי ככה ידך לבבך לקול אשתך אשר תמאן לצאת. ולו הואלת ותשב בניו-יורק עוד שנה—לו עוד שנתים—כי עתה היתה באה אליך. דברי האיש הזה המסיח לפי-תומו נכנסו אל לבי. ובכל זאת התאמצתי להצדיק את שובי הביתה בכל אופן, ככל איש העושה מעשה שטות המשתדל למצוא איזה צד זכות לדבר, אף כי ידע כי לא כן הוא.

בית המכס בהמבורג רחוק מאוד מהנמל. ואחרי בואי בספינה קטנה מקוקס-הפפן המבורג, היה עלי לשאת את צרורותי על שכמי עד הבית ההוא; אף כי המשגיח לא פתח אותם רק שאלני אם ישנם תחת ידי דברים החייבים בתשלומי מכס, ובענותי לו בשלילה, הדביק פתקא לכל צרור וירשני ללכת הלאה. לקחתי לי מרכבה ואסע אל תחנת מסלת הברזל העוברת עד לגבול רוסיה, ואשלם ארבעה עשר מרקים ומחצה בעד כרטיס-מסע בהמחלקה הרביעית עד אלכסנדרובה.

המבורג באנו בשעה השמינית בבוקר ובשעה השמינית בערב עזבנו את העיר הזאת ללכת לרוסיה. בין חפצי היו נעלי-יד אשר קניתי בעד בנותי. ובידעי כי שוטרי הגבול אשר ברוסיה בקיאים מאוד ומקפידים בבדיקה, מסרתין לידי אשה אחת אשר עמה ישבתי ברכבת אחת, למען תוכל להעבירן, כי לה הרשות להעביר סך ידוע של חפצים כאלה.

המסע אשר בו עברנו חובר כולו ממרכבות מהמחלקה הרביעית. וכפי הנראה יחשבו האשכנזים את הנוסעים במחלקה הרביעית לבני בניו של יתושו של טיטוס "דמעילנא איתא ומפקנא ליתא", ובכל המסע לא נמצא אף חדר אחד לצרכי בני אדם. בשעה שהמסע יעשה דרכו במהירות עצומה, ויותר מרגע או שנים לא יעמוד על שום תחנה.

בבואנו אל התחנה אלכסנדרובה הרוסית, חשתי רגש בלתי נעים למראה פני הפקידים אשר ביטו על כל הבא בעיני חשד כמו על גנבים ושוודים, או לכל הפחות, כמו על בני בליעל. אנכי הבאתי אתי מאמריקה ארגז מלא ספרים אנגלים, מהם—ספרי לימוד, ומהם—סיפורים שונים

אשר קראתי בדרכי, ואשר יקרים היו לי יען ידעתי כי ברוסיה כבד יהיה ממני למצוא ספרים כאלה. הפקיד אשר בדק את חפצי אחרי אשר לא מצא ביניהם דברים החייבים בתשלומי מכס, פתח גם את ארגז ספרי, ובראותו כי לא יבין בהם עד מה, אמר: —עליך יהיה לעזוב את הספרים פה עד אשר יגיעם איש היודע את השפה האנגלית. —לא אוכל לעזובם פה-אמרתי לו— כי זה חלקי מכל עמלי, משך שנתים ומחצה באמריקה. ולו היו הספרים מאותם שאסור להביאם לרוסיה, כי עתה לא הייתי מעבירם דרך בית המכס, והייתי מוצא לי דרך אחרת להעבירם. —ובכל זאת—אמר הפקיד—יהיו ספריך מונחים אצלי עד ערב, כי עד השעה השמינית לא יפליג שום מסע מזה לרוסיה.

לא ידעתי אם קרא מי בספרי או לא, אך לבי דוה לי מאוד, בראותי את ההפרש הגדול שבין אמריקה לרוסיה. שם יבדקו רק את מעבירי המכס, ויבקשו רק דברים הנוגעים בממון ואין להם שום עסק עם דברים הנוגעים אל הנשמה כספרים. ופה יבקרו בין טוב, לפי דעתם, ובין רע, אפילו בספרים. וכה נשבר לבי בקרבי עד כי לו היה כסף ביד, כי עתה הייתי חוזר לאמריקה עוד מגבול רוסיה.

בצרורות האשה, אשר לה מסרתי את נעלי-היד להעבירן, נמצאו חפצים רבים החייבים בתשלומי מכס, ולכן לא נתנו לה לנסוע הלאה הלילה. רשמתי לה את כתובתי, ואתן לה רובל אחד לדמי משלוח על ידי בי-הדואר, ואבקשה לשלוח את נעלי היד על ידי בי-דואר לתודוסיה. אך לא קבלתי עד הנה.

בהתחנה אלכסנדרובה, כמו בכל התחנות הגדולות, תמצאנה מודעות מכל מסלות הברזל אשר ברוסיה, למען יוכל כל נוסע למצוא זמן הפלגת כל מסע ומסע. בחפשי אחרי המודעה למסלת הברזל הקורסק-חרקוב-סבסטופולית—לא מצאתיה. כי במשך הימים אשר לא הייתי ברוסיה נשתנו פני הדברים, והמסלה הזאת הוכנסה אל קיבוץ מסלות שונות בשם: "המסלות הדרומיות". מודעה כזאת נמצאה גם באלכסנדרובה, אך יען לא ידעתי את דבר השינוי, לא ידעתי איפה לחפש. פגשתי איש צעיר לימים אלכסנדרובי הנוסע לוורשא. ואשאלהו:

—הגידה נא, אדוני. באיזו מודעה עלי לחפש אחרי זמן הפלגת המסעות של מסלת הברזל הקורסק-חרקוב-סבסטופולית?

—במודעה למסלות—הברזל הדרומיות.—ענני.

—ומתי שינו את שם המסלה הזאת?—שאלתי.

—מיד אחרי המהפכה בסוף שנת תרס"ו.—ענני.

—ואיזו תועלת קבלה הממשלה משינוי השם הזה?—שאלתי בתמיה.

—לאיש יהודי אין לשאול שאלה כזאת.—ענני האיש—הטרם תדע כי בחלות איש יהודי והסכנה קרובה, יאמרו תהלים וישנו שמו. ואחרי תהלים יתפללו תפלת "אנא" ויאמרו: אם על פלוני נגזרה גזירה—על פלוני ופלוני—לא נגזרה.—ובזה תאמר חברת תהלים להציל את החולה מרדת שחת. כן גם ממשלת רוסיה תאמר להציל על ידי שינוי השם את מסלותיה משביתה ואת ארצה—ממהפכה.

—האמנם רק דבר זה נשאר לרוסיה אחרי המהפכה הראשונה ותו לא?—שאלתי.

—כפי הנראה לא הייתי ימים רבים ברוסיה—ענני האיש—ולכן לא תדע את כל אשר עבר עלינו. ולכן הנני להגיד לך כי מצב היהודים עוד הורע מאשר היה. וצל החופש אשר קיבל העם הרוסי על ידי הפרלמנט המדומה, לא המעיט מהחוקים המעיקים על היהודים אף כחוט השערה, ועוד החלו להוציאם לפעלם ביתר עז. וכלל גדול הוא בכל הארצות: אם תרצה למוד את מדת החופש אשר באיזו מן הארצות עליך לדעת ראשונה איך תתנהג הארץ ההיא עם היהודי. וסימן זה סימן מובהק הוא.

כהלום רעם נשארתי על מקומי לשמע דברי האיש; כי אף על פי שלא האמנתי, כל ימי שבתי באמריקה, בחופש רוסיה, בכל זאת אמרתי: אף כי החוקים המעיקים על היהודים ברוסיה לא בטלו בפירוש—בטלו מעצמם באופן אבטומטי, לפי שאי אפשר שהפקידים הקטנים, שרובם מהשדרות התחתונות שבעם, יביטו על החקים האלה כמלפנים, כי האמנם עוד לא נפקחו עיניהם לראות נכוחה? ולבי דוה לי עוד יותר מבתחלה על עזבי את אמריקה ארץ החופש והדור, והלכתי לנוע שנית אל ארץ אוכלת יושביה.

ספרי הושבו לי לפנות ערב, ובשעה האחת עשרה בערב עזבתי את אלכסנדרובה ואסע דרך וורשא, ברסט ובחמץ, הביתה. בדרך מצאתי הכל כמקדם: מנהלי המסלות יעבירו נוסעים בלי כרטיסי מסע, ורובם—מקרב היהודים; עד כי מנהל אחד, אשר למדוהו איזה דברים בשפת עבר, יכריז ברדתו אל התחנה: "אף על פי שיש 'בעל מגיה' במסע—אל תירא עבדי יעקב!" "דבר אל בני ישראל ויסעו!" אחרים יכריזו: תחנה "מי-קען", (בז'רגון: יכולים). הנוסעים יביאו חבילות גדולות אל תוך הרכבות ומקום לשבת אין, רצפות הרכבות מלוכלכות ומלאות שיורי אוכל ומשקה, האויר—מחניק. במלה אחת: כמקדם.

בבואי בחמצ'ה, היה עלי לחכות, גם כן כמקדם. שמונה שעות עד אשר יפליג המסע לבורושבה. משם הודעתי על ידי התלגרף לתודוסיא את היום והמסע אשר בו אבוא. בעברי דרך ערי אוקריינא מבחמץ עד חרקוב והלאה הביתה, חשתי כי מצב אחינו בכלל הוא מצב מסוכן: העם יביט על היהודים בעיני בוז עוד יותר מאשר לפני. לא אדע אם באמת היה הדבר כן או רק לי נראה כזאת אחרי שבתי באמריקה זמן רב ולא ראיתי את העם הנס אשר ברוסיה הקטנה. בכל אופן נשבר לבי בקרבי; ואחוז כי הרעותי אשר עשיתי בעזבי ארץ חופש ודור, רק מרפיון רוח ומבלתי יכולת למשול ברצוני.

[62] וישב אברהם אל נערי

ביום השלישי שלשה ימים לחודש סיון תרס"ח בשעה השביעית בבוקר הגיע המסע אשר אני בתוכו לתודוסיא. בעד החלון נשקפתי וארא את אשתי ובני ביתי נצבים על אכסדרת התחנה. בני ובתי הבכירים לא היו בבית—בני למד במיונכן ובתי למדה לתלמידות ביקטרינוסלב—ולכן רק אשתי וארבעה מילדי פגשוני. הגדול שבהם נער בן שש עשרה שנה.

במשך השנתיים והמחצה אשר לא הייתי בביתי, תמורה גדולה מצאתי בו. ילדי גדלו, ורוח של עמידה ברשות עצמם החלה לפעמם. אשתי, אף כי היטב חרה לה על נסעי לאמריקה בלי דעתה, עצרה ברוחה ולא אמרה לי מאומה. וכאשר ישמח האיש במצאו דבר האבוד ממנו, שמחו כולם עלי. אחרי הנשיקות החמות והדמעות הרבות החלו השאלות והתשובות. לבני ביתי לא היה מה לשאול אותי, כי הן מארץ נכריה באתי, ומה להם ולאמריקה? אך אנכי אשר שנתיים ומחצה לא הייתי בתודוסיא ולא ראיתי את יושביה, ואשר את כולם ידעתי, חפצתי גם עתה לדעת מכל אשר קרה בעיר. ולכן הרביתי לשאול על כל אחד ואחד. ומה השתוממתי לראות כי אשתי וילדי לא יבינו מה אני סח. כל ימי דברתי בביתי עם אשתי וילדי בשפת יהודית המדוברת. ילדי—אף כי הבינו היטב את השפה הזאת—ענוני תמיד רוסית; אך עתה לא הבינו את לשוני ואחי בעיניהם כמתעתע. סיבת הדבר, כי במשך הימים אשר ישבתי באמריקה סגלתי לי את השפה המדוברת בין יהודי אמריקה ואשר שני שלישים ממנה הם מילים אנגליות, ובמשפטים רבים נשארו רק מלות הקשור הז'רגניות ולפעמים איזה פעל, אבל שמות

העצם הם כולם אנגלים¹. כל הימים אשר ישבתי בניו-יורק לא הרגשתי כל שינוי בלשוני, אך בשווי הביתה ובראותי כי ילדי לא יבינו אותי, הוכרחתי לדבר אתם רק רוסית אכן גם בדברי בשפה הזאת, אם הביא לי הענין לפרט איזה דבר להבדילו באופן בולט מדברים אחרים אשר יפלו תחת גדר השם הזה, השתמשתי בביטוי אנגלי, אשר על ידו יבדל הענין אשר חפצתי באופן יותר בולט. ולא רק בביתי, אך גם בחוץ לא סרו בימים הראשונים ביטויי אמריקה מעל לשוני; ובפרט מלות החיוב והשלילה שנהפכו בפי ל"עס" ו"נאף" תחת "הן" ו"לאו"; אך מעט, מעט שבה לשוני אלי ואחל לדרוש אחרי מקום פרנסה.

בארצות הצפון היתה השנה ההיא שנת בצורת ולכן לא יכלתי לנסוע שמה ולהתחיל מסחרי כמקדם. עוד גם זאת: במשך השנתיים והמחצה אשר לא הייתי ברוסיה, נשתנו פני הדברים מן הקצה אל הקצה: רבים מהסוחרים הגדולים לפני, ירדו ויהיו לעניים מרודים, ועניים רבים — עלו ויהיו לסוחרים גדולים, ועלי היה, איפוא, להחל מסחרי עם סוחרים אשר לא ידעתי ולא ידעוני; ולכן מצאתי לנכון לפני לקבל עלי משרת סרסור בבית סוחר קטן, אשר זה זמן לא כביר החל לסחור פה ויעש לו מעט עושר. האיש הזה היה גם הוא מהמבטיחים הרבה ואפילו מעט אינם עושים, ובכל זאת אינני יכול לאמר כי עשקני. הוא היה כהסוחרים רכי הלב אשר יחרדו מקול עלה נדף ונופלים ואין רודף. ועל כולם היתה אשתו מושלת עליו ממשלה בלתי מגבלה, ולא הניחתו לעשות שום מסחר אשר לא תראה באותו הרגע הרווח מוכן לפני, ולכן לא יכול עמוד בפני הסוחרים אבירי הלב ואנשי המעשה.

במשך שמונת החדשים הראשונים הרווחתי אצלו כשלש מאות רובלים, והקומץ הזה היכול יוכל להשביע את בני בתי הרבים? עניוטי הגיעה בשנה ההיא למדריגה היותר גבוהה עד כי פעם אחת בבוקר באחד מימי החורף עזבתי את מעוני בלתי מוסק מאין עצים להסקה, ובביתי

¹ למען תת מושג נכון לקורא עד כמה נשתנה הז'רגון היהודי בניו-יורק, הנני לתת לפניו שיחת האם עם הילדים בכל בוקר:

— ליסן דז'יק! (שמע נא יעקב)! גי'א אראפ דאון סטערז (רד מהמעלות), גי'א צוא נעקסט סטאר (בוא אל החנות הקרובה). קויפ א פייפער (קנה עתון), פאר א ניקל פוטער (בעד חמשה סנטיים חמאה), און א האלב דאזין קייקס (וחצי תריסר עוגות). — ויעקב עונה: — איך בין ביזי (אנכי עסוק). איך דארף זיין אוירלי אין שאפ (עלי להיות במוקדם בבית המלאכה); אז ניט וועל איך זיין לייד אָף (ואם לא ישלחוני משם), און אין סלעק טיים (בזמן שאין עבודה) איז שווער צוא בעקומען א דז'אב (קשה למצוא עסק). לאז גיין סרה (תלך שרה).

— על זאת תען שרה: איך קען ניט גיין, איך האב נאך ניט געמאכט מיין לעסן (לא אוכל ללכת כי עוד לא הכינותי לקח), און דיא טיטשער האט געזאגט אז איך וועל ניט פעסן (והמורה אמרה כי לא אעבור) ווייל איך בין אזוי אויך בעהיינד (כי בלא זה פגרת). לאז גיין לואי (לואי).

— על זה יען לואי: — א...רייט! נאר א פעני זאל איך בקומען אויף אייז קרעם (טוב! אך סנט יתנו לי על גלידה).

— והאם תען: — א...רייט! נאר גי'א הורי אָפ! (טוב! אף לך מהר!). — מוסיפה לשאול: — זאג מיר דז'יק! ווען וועט דיר דיין באס רייזן דיא וויידז'עס (הגירה נא יעקב מתי יוסיף בעל הבית על שכרך)?

— ודז'יק יענה: — ער האט פראמיסט (הוא הבטיח) אף נעקסט וויק (לשבוע הבא). נאר מיט זיין פראמיס בין איך ניט שור (אך בהבטחתו אינני בטוח). אויב אין שאפ וועט ניט זיין ביזי (אם בבית המלאכה לא תהיה עבודה מרובה) נאר איך בין עניהאָו לוקינג פאר א דז'אב (רק בין כך ובין כך הנני מחזיר על איזה עסק).

לא היה לא לחם לאכול ולא פחמים להחם את המיחם. איש בעיר לא ידע את מצבי, אף כי רבים ממכרי דיברו לפעמים בינם לבין עצמם: מהיכן ירק זה חי? אשתי אמרה בבוקר ההוא, כי מאת האופה לא תוכל לבקש לחם בהקפה, כי כבר חייבת לו כחמשה ועשרים רובלים. ראיתי כי אפסה לי כל תקוה למצוא מוצא לכסף, לכן יצאתי בבוקר השכם ואלך אל בית הכנסת לפזר מעט את מחשבותי הנוגות. בצאתי משם לא סרתי אל ביתי, אך ישבתי בחוץ אצל אחד מבתי הקפה אשר בעיר, ואשוחח עם מכרי. בשעה השנייה אחר הצהריים הלך כל העם איש לביתו לאכול את סעודת הצהריים ואשאר לבדי אצל בית הקפה. ללכת הביתה לא חפצתי, למען לא תראינה עיני בצרות בני ביתי בזמן שאין לאל ידי להושיעם. פתאום ראיתי את בתי, ילדה בת שלש עשרה שנה, הולכת, כפי הנראה, לבקשני. בראותה אותי מרחוק רצה אלי ותאמר: —אבא! הנני מבקשת אותך זה כמה, כי אמא שלחתי לקרוא לי לאכול את סעודת הצהריים.

אף כי לא יכלתי להבין מאין לקחה אשתי כסף עד כדי להכין סעודה, בכל זאת בידעי כי בתי לא תכזב לי, שבתי הביתה. בפתחי את הדלת מצאתי בפרוזדור הבית ערך ששים או שבעים פוד עצים טובים, ובבואי הביתה היה השלחן—ערוך, מיחם רותח—עליו, חמאה, חלב, זיתים כבוסים וכדומה, מאכלים יבשים—אבל למכיר. התנור הוסק וחום נעים בבית. אשתי ובני ביתי יושבים מסביב לשלחן ויכינו להם תה. ישבתי גם אני לאכול, אבל לא יכלתי להתאפק מלשאול:

—האם אוצרות קרח נגלו לפניך כי כה התעשרת פתאום?
—מעשה שהיה—כך היה—ענתה אשתי—בקנותי עצים להסקה מן השוק, הנני משתדלת תמיד כי אקנה, אם אפשר, רק מאיש אחד. היום עבר האיש הזה לפני ביתי וישבר אחד מאופני עגלתו הטעונה עצים, ויבוא אל ביתי ויבקשני לקנות ממנו את העצים. כחשתי לו, באמרי כי עצים רבים לי בדר העצים ואין צורך לי בעציו, אף גם אישי איננו בבית, וכסף תחת ידי אין. אך הוא ענני: קחי את העצים בהקפה ולו גם לחודש ימים, ואגורה מכל פוד אנכה לך מהשער השוור, לפי שעגלתי נשברה ועלי לפרקה תיכף כדי לתקנה. ולפי שאמרתי כי דיר העצים מלא, לא חפצתי להראות לו כי ריק הוא, ולכן הצעתי לפניו להניח את העצים בפרוזדור.
—ומאין לקחת מעות להכין את כל הסעודה הזאת?—הוספתי לשאול.

—תתרי אחד, סוחר בגדים ישינים,—ענתה אשתי—בא אל ביתנו ויבקש אותי למכור לו בגד ישן. נזכרתי כי מעילך העליון, אשר תפרת לך לחתונתנו, תלוי בארון הבגדים ואתה לא לבשתו היום שמונה שנים, כי צר הוא לפי מדתך, ואמכרהו לו בשנים עשר רובלים, ואכין את כל אשר ראית ועוד נשאר לי די מחסורנו לימים שלשה או יותר.

—הידעת, אשתי,—אמרתי—האכר המביא את העצים איננו אכר בשום אופן.
—ומי הוא לפי דעתך?—שאלתני בתמיה.
—לפי דעתי—עניתי—הוא אליהו הנביא בדמות אכר.

אף כי נפשנו היתה מרה לנו, וכמעט כשל כח הסבל מרוב צרותינו בשנה הזאת, בכל זאת שחקנו שנינו מטוב לב כאנשים שנושעו פתאום ובתי הקטנה שאלה:

—ולמה חנה אליהו הנביא עד הרגע האחרון?
—כן דרכו של הזקן הזה,—עניתי, ואשק לבתי—הוא יבוא רק בשעה שהצרה מגעת עד מרום קצה.

—והתתרי מה הוא לפי דעתך?—שאלה אשתי.
—לכל הפחות אחד מבני הנביאים—עניתי בצחוק—כי מאין ידע כי בגד ישן לנו וכסף להוצאה אין?

—אקוה—אמרה אשתי—כי היום הזה הוא יום המשבר לצרותינו. ומהיום והלאה ישונה מצבנו לטוב.

—מי יתן ויאמנו בדברך ונבואתך תקוים.—אמרתי—ואף כי אף שביב אור לא אראה עוד, בכל זאת—היפלא דבר?

למחרת היום הזאת, בשבתי כה בבית הקפה אשר אצל עין המים במרכז העיר, ניגש אלי אחד מהמפקחים לחברת אחריות החיים "ניו-יורק" ויציע לפני לקחת עלי משרת נאמן לקבלת אחריות.

— לא אוכל לקחת עלי משרה כזאת. — עניתי — בשעה שאין כסף בידי להוצאת ביתי; כי אף אם אקבל איזו אחריות, הן עד קבלי את שכרי — תצא נפשי. — אתן לך מראש מאה רובלים לכל חודש — ענני המפקח. — אם כן הנני לפקודתך. — עניתי.

קבלתי את מאת הרובלים ואביאם הביתה. עשרה מהם לקחתי אתי להוצאותי. ובמלתחם שמתתי את כל הגליונות הנחוצים לעבודתי ואסע קורמנה, מקום מגורי מלפנים, אשר מכרים רבים לי שם; ואחל לעשות עסקים טובים, למראית עין: קבלתי אחריות מאנשים שונים על סך חמשים אלף רובלים, ואף על פי ששכרי עוד לא נתקבל, כי אותו יקבלו אחרי אשר יקובלו שטרי האחריות ואחרי אשר האיש שאחריותו נתקבלה ישלם דמי האחריות בעד השנה הראשונה, בכל זאת תקוה נשקפה לי כי סוף כל סוף אקבל את משכורתי. אך תקותי היתה מפח נפש: אחדות מהצעותי שבו ריקם, כי הרופאים מצאו מום בבעליהן (לא ידעתי כי צריך לבוא אל עמק שוה עם הרופא טרם יבדוק את הניתן באחריות, למען לא יקפיד יותר מדי). אחדים, אשר אחריותם נתקבלה, לא רצו לשלם את המגיע. מהם — גם לא יכלו. ובבואי להציע ענין אחריות לאנשים אשר לא ידעתיים היטב, השיבוני בלך ושוב. בכל זאת עברו עלי חדשים אחדים, עד אמצע הקיץ תרס"ט, וללחם לא רעבתי, כי מאת הרובלים אשר קבלתי מהמפקח ומעט מהכסף אשר שלחה לי החברה אחרי קבלה מאנשים שונים את תשלומיהם, הספיקו לי בדיעבד; אך לחשוב את העסק הזה לעסק נכון אשר אוכל להתפרנס ממנו בקביעות — לא יכלתי. ולכן החילותי לחשוב עוד הפעם על דבר מסחר התבואה.

בימים ההם בא לתודוסיא בעל בית מסחר גדול להוצאת תבואה לחוץ למדינה, איש איטלי אשר סחר כל ימיו בברדינסק. שמו הטוב הלך לפניו כי איש טוב הוא ואוהב לתת להאנשים העובדים אתו די מחיתם בהרחבה. אחד ממכירי בקורמן עשה עמו כבר עסקים רבים ושונים והפיקו רצון זה מזה. האיש הקורמני הזה הציע לפני לקבל עלי לקנות תבואה בעד בית המסחר הזה על התחנה סייטלר הסמוכה לתודוסיא. דרשתי כי יתנו לי עד לחשבון בכל חודש מאה ועשרים וחמשה רובלים, משך ששה חדשים הראשונים, ולנכותם אחרי כן ממשכורת הקצובה אגורה ומחצה מכל פוד. הענין נגמר. ביום השלישי הבא היה עלי לבוא אל בית המסחר ההוא לקבל כסף לדמי קדימה ולנסוע אל התחנה.

ביום הנועד, בא אלי מכירי, אשר גמר את העסק למעני, ובלב נשבר סיפר לי כי דיברו עלי רעה לפני בעל בית המסחר. ויען כי ערב לי שבע מאות וחמשים רובלים בעד ששת החדשים הראשונים, נכון הוא לשלם לי. אך לקחת אותי לעבוד עמו איננו חפץ בשום אופן.

— הגידה להאיש אשר שלחך, — עניתי — כי אף כי עני הנני לא אחפץ במתנת חנם. די לי בזה שנוכחתי לדעת כי סוחר גדול כמוהו לא ישמור מוצא שפתיו, משום "שותא דינוקא בשוקא", ויען כי הבטחתו יקרה לי מכסף — לא אקח כסף מחירה.

מכירי מסר דברי אל בעל בית-המסחר והאחרון שלח לקרוא לי.

—דברים רעים דיברו באזני על אודותיך. —אמר אלי— אך מכירך, אשר הנני מאמין בו, יאמר כי שקר דברו שונאייך. ומה תאמר אתה?

—כלל גדול הוא—עניתי—כי המוציא לעז על חבירו הוא אחד משני אלה: או הוא שונאו של האיש, או יחפוץ להוציא תועלת לעצמו מהלעז אשר הוציא. בין כך ובין כך—אי אפשר לסמוך עליו. ויען כי בכל זאת הן למיחש מיבעי, לכן הנני לומר לך את זאת: אם בית המסחר אשר כבודו עומד בראשו יוכיח במעשיו לכל כי כנים דברי כל האנשים אשר סיפרו בשבחו, אז אוכל גם אנכי להוכיח במעשי לעין כל כי שקר דברי האנשים אשר סיפרו בגנותי.

—לך בכחך זה ועשה חיל!—ענני.

לקחתי את הכסף אשר נתן לי ואסע סייטלרה. עשיתי למענו עסקים רבים ושונים. לראשונה הביט עלי בעיני חשד, כי הדברים הרעים אשר דברו שונאי עלי באזני עוד נקרו במוחו, אך במשך ימים אחדים קניתי את לבו לכבדני ויאמן בי. ועסקי הלכו הלך וטוב.

כשמוע יקטן כי החילותי להרויח, ניגש אלי פעם אחת ויאמר:
—עד הנה הן לא דרשתי ממך כי תשלם לי את המגיע לי, אך עתה יען החילות להרויח אבקש לעשות עמי חשבון.

—וכמה קבלת בעד שטרי המשלח אשר מסרת לעורך-הדין להביאם לידי גוביינא כאשר אמרת? —אינני זוכר—התחיל לגמגם—אך נעשה סך הכל: תשלם לי ארבע מאות רובלים, ואז... דין ודברים אין לי עליך יותר.

—לכן שמע!—עניתי—אני אינני חייב לך מאומה; ואולי עוד הנך חייב לי אתה. אך למען שים קץ לדבר, הנני לשלם לך את ארבע המאות הרובלים, אך רק אז, אם תתן לי האפשרות להרויח אצלך. אך במזומנים לא אתן לך אף גרה.
—כן תעשה כאשר דברת. —ענני.

[63] על מות לבן

נבואת אשתי, אשר אמרה כי השבת היא היה יום המשבר לרוע מצבי, נתקימה רק למחצה: מצבי החמרי הלך הלך וטוב מהיום ההוא והלאה, אבל במצבי הרוחני השברתי שבר גדול, אשר לעומתו כל צרה—כמוה כאין.

ביום החמישי אחד עשר יום לחודש אב תרס"ט בערב, בשבתי כה ובהכיני את חשבונתי מהיום העבר, קבלתי תלגרממה מתודוסיא מאחד מנכבדי העיר לבוא תיכף הביתה כי הדבר נחוץ. עם האיש הזה לא היה לי שום עסק, ולכן תמהתי מאוד על התלגרממה הזאת. רבות מחשבות עלו במוחי, ולבי כמו ניבא לי כי אסון קרה בביתי. אך איזה אסון—זאת לא יכלתי להחליט. במוחי, אמנם, עלה הרעיון כי האסון קרה לבני הבכור מאשתי השניה, כי מלומד באסונות היה הנער מיום גיחו מרחם אמו: אמו חלתה את שדיה ולא יכלה להיניקהו, וגם מיינקת לא יכלנו למצוא למענו, וכמעט גוע ברעב; והרופא כבר אמר נואש לחייו. ותשועתו באה לו פתאום, כי אשה אחת מייבפאטוריה ילדה ילד מת ואחות אשתי אשר ידעה את אסוננו, שלחה לנו את האשה הזאת. והנער, אשר כבר חשבנוהו למת, חי ויהי לנער יפה ובריא. בהיותו בן שתים עשרה שנה, בלכתו לרחוץ בים, ירד מצולה. והיה נטבע לולא כהן נוצרי אשר משהו מן המים, וברוב עמל השיבוהו לתחיה. ולכן גם עתה עלה על דעתי כי האסון קרה רק לו. בכל זאת הסחתי את המחשבה הזאת ממוחי בכל כחי, כדרך כל איש אשר לא יחפוץ להאמין בדבר שאינו רוצה בו.

המסע העובר דרך סייטלר היה עוזב את התחנה בשעה השלישית אחר חצי הלילה, והמסע הבא לקראתו מתודוסיא יעבור סייטלר בשעה השנייה. בבואי אל התחנה, ירד מהמסע הבא מתודוסיא איש מגרי העיר, ואשאלהו אם הנהו יודע מהאסון אשר קרה בביתי. הוא ענני כי שמע כי בני הבכור חלה פתאום ומחלתו אנושה. הבנתי כי בני כבר איננו בחיים, כי לולא זאת לא היה אומר לי כי מחלת הנער אנושה, כי דרך המודיע דבר כזה להקטין מעט את האסון, למען לא תפעל הבשורה הפתאומית את אותו הרושם, אשר תוכל לעשות על איש בשורת שואת פתאום. בימים ההם שררה מחלת החולי-רע¹ בעירות אחדות בקרים, וגם בתודוסיא היו מקרים אחדים, ולכן גמרתי בלבי כי ודאי יד המחלה הזאת היתה גם בבנו זה.

הנער הזה היה בחיר ילדי. הקוראים, אשר ביניהם גם אנשים אשר הם בעצמם אבות לבנים, יודעים היטב, כי אף כי כל הילדים יקרים הם בעיני אבותיהם, בכל זאת ידעו להבדיל בין ילד לילד על פי כשרונותיו ואופיו; וכמאמר התלמוד: "בוצין, בוצין" — מקטפיה ידע". בני זה היה נער בן שבע עשרה שנה בעת ההיא תלמיד המחלקה השביעית בהגימנזיום העירוני. מיום הכנסו אל בית הספר עד יומו האחרון לא קבל ציון פחות מחמשה בעד לימודו. מוריו אמרו עליו כי הוא התלמיד היותר חרוץ בבית הספר, ועל כן אהבוהו אהבה רבה. מלבד זאת ידע היטב, גם אהב, את השפה העברית; ובאוצר ספרי היה בקי כמוני. הוא היה נער בריא ושלם בגופו וברוחו, טוב תואר, נפש יקרה. כשהיתה אמו נותנת לו כסף לקנות לו פת שחרית, עוד בהיותו בן עשר שנים היה מחלק בדרכו את הכסף לעניים הנצבים בקרני הרחובות בדרך עברו לבית הספר. בבית לא ידע איש ממנו מזה מאומה, ורק אחרי מותו באו העניים לספרו וסיפרו את זאת בשבחיו. גם בכל מעלליו התנכר הנער הזה כי זך וישר פעלו, כי את לקחי כל התלמידים אשר פגרו בלימודם היה הוא מכין בעדם בלי כל תשלום גמול. ולפעמים היה כותב עשרה חיבורים על ענין אחד בעד כל התלמידים חבריו, ובעד כל אחד ואחד — כפי כשרונותיו וציוניו אשר היה מקבל במשך השנה. התרועע תמיד עם חברים ישרים, מבלי הבדל אם בני עניים או עשירים היו, ולא ארח לחברה עם בני עשירים ומיוחסים אשר לפי דעתו התנהגו שלא כשורה. ואף כי היה עודנו נער, בכל זאת היה עומד על דעתו תמיד ולפעמים גם נגד מוריו. פעם אחת ערכו נשף בעד תלמידי בית הספר, וידרשו ממנו כי יקרא לפני הנאספים. הוא קיבל את ההצעה רק בתנאי כי יקרא את השירים אשר יבחר הוא ולא את השירים אשר יבחר למענו סוד המורים. בראשונה הסכימו לזה; אחרי כן, בהראותו להם את השירים אשר בהם בחר, מצא סוד המורים כי לא יוכל לתת לקרוא את השירים בפני קהל שומעים, כי ריח של חופש מרובה נודף מתוכם. ולכן יעצוהו להחליפם באחרים. הנער לא הסכים לזה ויאמר: "אם רבותי ימצאו כי שירים כאלה אסור לקראתם ברבים, אז לא אקח חלק בנשף הזה, כי אין אדם קורא — אלא ממקום שלבו חפץ". המורים רעמו פנים על הדבר הזה, ובכל זאת לא נועז אחד מהם להגיד לו כי לא יעשה. כי אהבתם חפתה גם על עקשות לב הנער.

בהיותו תלמיד המחלקה הששית, למד והכין תלמידים למחלקות, גבוהות מאשר למד הוא בעצמו בה. ומוריו אמרו עליו, כי אין לו בכלל מה לעשות עוד בבית הספר הזה, כי כבר ידע את כל הלימודים הנחוצים; ואל בית הספר ילך רק למלאות את מספר השנים אשר תדרוש הממשלה מהתלמידים לשהות בבית הספר.

בבואי אל התחנה תודוסיא בשעה השביעית בבוקר, פגשני האיש אשר שלח לי את התלגרמה. בראותי אותו, שאלתי:
— מה קרה בביתי?
— יעקב בןך נפצע. — ענני.

¹ [כולרה]

— ואיך היה הדבר? שאלתי.
 — שחק עם חבריך—ענני—וקנה-רובה בידם, ולא ידעו כי כדור בתוכו.
 — ופצעו אנוש?—שאלתי.
 — אנוש.—ענני נבון.
 — הגידה האמת—בקשתי ממנו בדמעות על עיני—המת הנער?
 —מת.—ענה. וידום.
 —א-לי, א-לי!¹—קראתי—נחמתי האחת בחלדי פור התפוררה, ומה לי עוד בחיים?!

כאיש אשר בינתו הסתתרה באתי הביתה. לא אזכור את אשר עשיתי ואת אשר דיברתי בדרך בעברי מהתחנה הביתה. סיפרו לי אחרי כן כי מרסטי שער ראשי ואחפון לשלוח יד בנפשי; אך האיש אשר נסע אתי יחד במרכבה לא נתנני לעשות זאת, עד אשר הביאני הביתה.

בבואי הביתה מצאתי את אשתי כמוכה בתמהון. עיניה חשכו בארבותיהן. ילדי האחרים כבר היו בלי כח מרוב הדמעות אשר שפכו. הנער המת שכב כבול עץ על מטתו לבוש בגדיו. ואשתי סיפרה לי:

—אתמול לפנות ערב בא יעקב מהרחוב הביתה, שחק עם הילדים בשתותי תה, אף רוחו היתה טובה עליו ויהתל כדרכו תמיד. אחרי כן לבש את כתונתו, כתונת הפסים. אשר אהבה מאוד, ויאמר כי יצא לשוח מעט. אך יצא מן החצר, וחבירו, נער בן גילו תלמיד המחלקה השביעית, פגשו, וישובו שניהם הביתה ויעלו (גרנו בקומה השנייה) ויבואו אל חדר יעקב ויסגרו הדלת אחריהם. לא עברו רגעים אחדים וידית קנה-רובה נשמעה וכאילו דבר כבד נפל ארצה. כשמעי זאת רצתי אל חדרו, והנה חבירו רץ משם ויאמר לי: "שחקנו ולא ידענו כי כדור נמצא בקנה הרובה". ויברח ויצא ולא הוסיף לספר לי מאומה. נכנסתי אל החדר, הגבהתי את יעקב מעל הארץ ואשכיבו במטה ועוד לבו היה מפרפר. שלחתי לקרוא לרופא, אך עד בואו נפחה נשמתו של יעקב. רצתי אל אבי חבירו של יעקב לשאול את בנו איכה היה הדבר. אך שם אמרו לי כי הנער חלה מרוב הפחד אחרי האסון אשר קרה, ומדריגת חומו עלתה עד ארבעים מעלות. קנה הרובה נמצא תחת המטה הרחק מן המקום אשר נפל שם הנער. אות הוא כי ידי אחר היו בנער, ומרוב פחדו השליך את קנה הרובה הרחק למען לא ימצאוהו.

שוטר החבל בא לחקור ולדרוש. ורבים יעצוני להגיד כי חושד הנני את חבירו של בני; אך אנכי מאנתי לעשות זאת. באמרי: לו גם הרגו חבירו, הן בשגגה עשה זאת; ומה בצע אם יושיבו את הנער בבית הסוהר? הבזה אחיה את בני המת?

ביום הששי אחר הצהרים הובל הנער לקברות. רבים לוהו לבית עולמו. כל חבריו ומוריו נהרו אחרי מטתו. הרב, אשר אצלו למד הנער תלמוד, הספידו. העתונים המקומיים והסימפרופולים כתבו על אודותיו מאמרים גדולים: אך מכתנו לא נרפאה בזאת, אך עוד גדל הכאב בראותנו את גודל האבידה אשר אבדה לנו.

למען פזר מעט את מחשבותיה הנוגות של אשתי, לקחתיה עם ילדי הנשאים סייטלרה למען אחיה בימים הראשונים אצלם, ולא אניחם לבכות יותר מדי.

אף כי גדל הכאב מאוד בכל זאת שבתי למלאכתי עוד ביום השלישי, כי הן לא אוכל לעזוב את החיים בעד אבלי אל המתים. ועוד גם זאת: חק עשיתי לי לבלי התאונן ביותר על דבר אשר אין בידי לתקנו. אך אשתי, אשר בסתר מחשבותיה חשבה את עצמה למתחייבת בנפש הנער על

אולי הכוונה ללשון קינה כמו אלי ציון ועריה.¹

אשר לא שמעה בקולי ולא נסעה לאמריקה עוד לפני שנה, לא הרפתה מלבכות; ואחרי ימים אחדים שבה תודוסיאה, ותוסף לבקר את קבר בנינו המומת מדי שבוע בשבוע משך שנים רבות.

יצא אדם לפעלו ולעבודתו

אחרי השבר הגדול הזה אשר השברתי, מוכרח הייתי בכל זאת לשוב לפעלי ולעבודתי לפרנס את בני ביתי הנשארים. עד ראש השנה תר"ע קניתי תבואה בסייטלר. אך פתאום קבלתי מכתב מאדון בית המסחר, שבו יבקשני לבוא לתודוסיא כי דברים לו אלי. בבואי אמר לי: "הן הסחורה בקרים כבר כלתה מן השוק, ולכן גמרתי לשלוח איש עתי צפונה, אשר שם התבואה מרובה, לקנות למעני. ולפי שלא ידעתי כי הנך יודע את המסחר בצפון, עשיתי חוזה עם איש אחר, דוב הלוי שמו, להיות הוא המשלח ממני. אחרי כן הגידו לי כי הנך יודע את המסחר ההוא יותר ממני, לכן חפץ הנני כי תסע עמו יחדו, ואתה תהיה הסרסור. ועליך, איפוא, להראות עמו ולבוא אתו אל עמק השוה".

אף כי לא ישר בעיני ליהפך מאיש עומד ברשות עצמו לסרסור העושה רק רצון אחרים, בכל זאת מצאתי כי נחוץ הפעם להסכים להצעתו. באמרי: אף אם עוד לא אדע מה טיבו של הדוב הזה, הן הוא בכל אופן איש אשר הורגל כל ימיו לעשות עסקים רק עם סוחריו הנגב, ולא יוכל לסחור בערי הצפון, וסוף כל סוף יעבור העסק לידי, כלאיש היודע היטב לכלכל את המסחר שם.

דוב זה היה איש גבה הקומה ודל בשר. שער ראשו וזקנו הקצר מראה חום בהיר לו, ואף שער אחד לבן לא נמצא ביניהם, למרות החמשים והארבע שנים אשר כבר עברו עליו. מטבעו הוא כילי אשר לא רבים כמוהו, ולפעמים ישחית ענין מסחרי גדול על ידי השתדלותו לקמץ בהוצאות קטנות אשר שום סוחר לא ישגיח עליהן, ובפרט סוחר תבואה אשר על ידי איחור רגע אחד יכול לאבד בידיו רווח גדול.

הוא עבד כל ימיו בתור משגיח על האמברים בבית מסחר גדול, ואחרי כן היה גם סוכן ראשי בבית מסחר אחר. בשעה שהיה בא לעשות חשבון עם המוכרים, היה מקבל עונג גדול אם יכל להפשיט את עורם מעל עצמותם, ואף צל של רחמים לא נראה בו ברגע ההוא, כי לבו הקשה כאבן חשב את כל אחד מהסוחרים לגנב ולרמאי, ולא האמין בשום אדם. ואין צריך לומר כי לא הלוח לאיש במזומן ולא ערב על שטרי חוב בבתי האוצר השונים, כי איש קשה עורף היה ולא העביר על מדותיו מימיו. הוא היה מתחכם למצוא טענות ותביעות על האנשים אשר היה להם עסק עם בתי המסחר אשר שרת בהם, אשר לא דרשו ולא העלו על לבם הבעלים בעצמם. והי ככלב רע הרובץ על ערמת מספוא, אשר בעצמו לא יוכל לאכול ממנה ולא יתן גם לאחרים לנגוע בה. אך באחת עמד על מדריגה יותר גבוהה ממנהל ספרי חשבונותיו של יקטן—כי חכם ממנו. ואף כי נכון היה ליהרג על פחות משהו פרוטה, בכל זאת היה משלם לאיש אשר עשה למענו איזה עסק, ככל אשר הבטיח לו; ולא עשקו מימיו. אף כי לא היה מוסיף לו מאומה, לו גם עשה למענו דבר אשר לא התחייב בו. כי קמצנותו העבירותו על דעתו.

בכל זאת יען היה איש שקרא ושנה וגם שפת עבר לא היתה מוזרה לו, לכן יכלתי לדבר ולדון עמו על כל דבר ודבר, והוא היה דן עליהם בשכל ישר כאיש בקי היודע את הענין אשר לפניו. מלבד בעיניו ממונות אשר בהגיעו אליהם, אבדה בינתו ונסרחת חכמתו ותהי כלא היתה.

עליו אמרו כי כסף רב לו, לפי ערך הימים ההם, אף כי לא ידעו מאין בא לו הכסף ההוא. ויען כי אצל משרתי סוחר תבואה יקרה לפעמים, כי איש המקבל שכר מצער יחיה בהרחבה ועוד יצבור כסף, לכן האמינו בו ויחשבוהו לעשיר; ועל כן נפתה גם בעל בית המסחר אשר אתו עבדתי, להרשות לו לקנות למענו תבואה בארצות הצפון.

בבואי אל בית הדוב הזה קבלני בסבר פנים יפות, וישאלני להגיד לו את תנאי אשר על פיהם אבה להיות לו לעזר. הצעתים לפניו. הוא לא ענני לא הן ולא לאו, ויאמר לי כי יסע ללזוזה ויראה אם יישר המקום בעיניו בכלל, ואז יקראני אליו על ידי תלגרממה. מסרתי את דבריו לבעל בית המסחר ואשוב סייטלרה להוסיף לעשות מסחרי כבראשונה, ולחכות עד אשר יקראני דוב ללזוזה.

כשמונת ימים עברו ואין קול ואין קשב. הסחתי הענין הזה מלבי, באמרי כי כבר מצא לו סרסור בשכר קטן מאשר הצעתי אני לפניו, ועל כי כילי הוא לכן לא חפץ להוציא הוצאות ולהודיעני מזה. ביום השמיני, בעבור המסע הבא מצפון דרך סייטלר, ראיתי פתאום את דוב שב הביתה. הוא סיפר לי כי חלה פתאום ויאנש, ולכן מיהר לשוב הביתה. אף לא ישרו הסוחרים אשר שם בעיניו, כי הוא הורגל לעשות עסקים עם אנשי קרים, אנשים אשר פני סוחרים להם, ובגלוי הם כנים וישרים, והן שלהם—הן, ולאו שלהם—לאו; ולכן עוד הדבר מוטל בספק אצלו אם יוכל לסחור עם אנשים שהן ולאו רפיא בידיהו.

ליום טוב אחרון של חג באתי הביתה. ואדון בית המסחר האיץ בי לנסוע ללזוזה מבלעדך הדוב, כי על כן יראה כי הוא איננו האיש הנכון אשר יוכל לעשות שם איזה מסחר.

—לא אוכל לעשות זאת—אמרתי לבעל-הבית—הן אדוני מסר את העסק הזה לידי דוב, והוא הן לא הגיד עוד לאדוני כי ימאן לנסוע שמה; ולכן עלי לחכות עד אשר יאמר דבר ברור: אם יסע או יחדל, כי להסיג גבול אחרים—אין ברצוני.

—לכן שמעני.—אמר בעל הבית—היום צויתי לשלוח שקים ללזוזה; והיה אם בעוד שלשת ימים לא יסע דוב שמה, אז תסע לבדך, כי יותר אין בדעתי לחכות.

סרתי אל בית דוב ואמסור לו את כל דברי בעל הבית. ויאמר לי כי גמר אומר לנסוע בעוד יומים ולקחת גם אותי עמו.

נסענו. בבואנו ללזוזה לא יכלנו לקנות מאומה בשלשת הימים הראשונים. דוב חפץ לשוב הביתה, אך אנכי הגדתי לו כי אין ברצוני לשוב, ואם עד כה לא עלה בידנו לעשות עסקים, הן עוד הזמן גדול ועוד נוכל לעשות עסקים גדולים.

כאשר פתרתי כן היה: ארבעה חדשים ישבנו בלזוזה, אף הרבינו לקנות תבואה, ודוב הרויח כסף רב וגם שכר סרסרותי עלה לסכום הגון, עד כי מצאתי פרנסתי ברווח.

רבות סבלתי מאת הדוב הזה: אף כי היה מתייעץ עמי בכל פעם, וכפי הנראה הסכים להצעת, בכל זאת, אך יצאתי מחדרו התחיל לקצר את התלגרממה למען תעלה לו בחמש או עשר אגורות בזול, ויחלף את התלגרמה התכופה בפשוטה למען הוזיל את מחירה; והדברים האלה גרמו איחור זמן ובלבול הענין, ולו היה איש אחר במקומו, היינו יכולים לעשות עסקים עד כדי פי-שלשה מאשר עשינו.

לפני חג הפסח שבנו הביתה. כל כספי אשר הרווחתי במשך החורף אזל להוצאותי בביתי ובלוזוביה, ולחג הפסח לא נשאר בידי מאומה. הדוב הזה, אף כי ידע כי כל הכסף הרב אשר הרווח במשך החורף היה על ידי בא לו, לא מצא לנכון לפניו לעזרני, לו גם על ידי הלואה, במעט כסף. אך הסרסור העירוני אשר לבית המסחר אשר עמו עבדתי, איש נוצרי, הכיר על פני אותות דאגה, ויציע לפני לחתום לי שטר חוב על סך מאתיים רובלים לזמן פרעון אחר ששה חדשים, וירשני למסרן לדיסקונטא. הודיתי לו מקרב לבי. בבואי עם השטר אל הבנק לחסכון ולהלוואה לסוחרים קטנים, אמר לי המשגיח הראשי אשר שם, איש יהודי, כי יקח לדיסקונטא רק שטר אחד בן מאה רובלים, וגם מהסכום הזה ינכה את המגיע ממני מכבר חובות קטנים, ערך שלשים רובלים, ואת המותר יתן לי.

לבי דוה לי מאוד, בראותי כי איש נוצרי יאמר לעשות טובה עמדי; ואיש מאחינו, יהודע כי ימי הפסח ממשמשיין ובאיין, ישתדל לבלי תת לי "להביא את הפסח הביתה" — כאשר יאמרו הבריות — נאלצתי לקיים את אשר נטל עלי ואקח את מעט הכסף ואשוב הביתה.

אחר הפסח שלח בעל בית המסחר אחרי ויציע לפני לנסוע השנה ללוזוביה ולעשות מסחר למענו בעצמי. אף נקב את שכרי: מאה וחמשים רובלים מדי חודש בחודשו. ומלבד זאת רובל אחד מכל עגלה ועגלה. וכל ההוצאות — על חשבון בית המסחר.

נסעתי ללוזוביה. אף יסדתי שם מחלקת בית-המסחר, ואכין את כל הדברים הנחוצים ואשוב לתודוסיא. ובימים הראשונים לחודש תמוז תר"ע התישבתי בלוזוביה. השנה היתה שנת שובע גדול אשר רבות בשנים לא היה כמוהו, והשער, אשר שרר על תבואה בתחלת שנת העבודה¹, הלך הלך וזול, ולכן נקל היה לכל המוכרים, אפילו לאותם שאינם מן המוכרים, לקיים את התחייבותם ולא קרה לי שום אסון אשר היה יכול להיות כעין אזהרה על להבא לבלי קנות מכל הבא, בשעה שהדבר יכל להיות להיפך והשערים ילכו הלך ועלה, ויען כי דרך הבעלים בראותם העסק הולך וטוב, לתלות הדבר בהמשגיח, לכן מצאתיו חן בעיני אדוני ויכבדני נגדה-נא לכל משרתי וסוכניו האחרים, עד כי כולם התקנאו בי קנאה גדולה. ואף כי קרני אסון קטן גם בשנה ההיא, כי סוחר אחד פשט את הרגל ונשאר חייב לי אלפים רובלים, בכל זאת, כמשגיח מומחה, עלה בידי במשך השנה לחפות על הדבר ולבוא עם המשמט אל עמק שוה בעד אלף רובלים. כאיש קצר הראות לא קבלתי את האות הזאת כעין אזהרה על להבא, לבלי הוסיף לפזר כסף על ימין ועל שמאל, ולבלי קנות תבואה מכל הבא לפני.

בימים ההם שלמתי חובי גם לאשתי. בהיותי לרגל עסקי בחרקוב, סרתי אל חנות לממכר כלי כסף וזהב לקנות את הכפות אשר הבטחתי לאשתי במכירי את כפות הכסף אשר הביאה מבית אמה, לצרכי הפסח לפני שבע שנים. ובהודעי כי שער כלי כסף חדשים ירד מאוד, עד עשרים אגורות הזולוטניק, קניתי את הכלים האלה: תריסר כפות אוכל, תריסר כפות לפרפראות, תריסר כפות תה, תריסר מזלגות, שני גביעים גדולים, חצי תריסר — קטנים ומגיסה אחת. כל כסף הכלים כאלף זולוטניק. צויתי לחקוק על כולם את ראשי התיבות משם אשתי ומשפחתה תואמים. חבשתים ואשלחם על ידי בן-הדואר על שם אשתי לתודוסיא, משם בעל החנות; בחשבון כזה, כי יגיעו לידה ביום תענית אסתר, יום מלאת לה חמשים, שנה. לא כתבתי לה מאומה ברצונית להביא עליה הטובה הזאת פתאום.

בבואי הביתה סיפרה לי אשתי:

¹ שנת המסחר לסוחר תבואה היא מיולי עד יולי.

—בקבלי הזמנת בן-הדואר לקבל חבילה אשר אחריותה עולה למאתים וחמשים רובלים, לא יכולתי להבין מה זאת. בבואי אל בן-הדואר שאלני הפקיד מי הוא המשלח. אמרתי לו כי אתה הוא—ומלזוביה, כי אין לי איש אחר אשר יוכל לשלוח לי חבילה הנערכה בערך רב כזה. הפקיד ענני כי לא כן הדבר. ועלי, איפוא, ללכת אל תא השוטרים לקיים בחותמם, כי אני היא המקבלת הנכונה. עשיתי כאשר צויתי. כל הדברים האלה העירו עוד יותר את חשקי לדעת מה שם. חפצתי לפתוח את החבילה עוד בבי-הדואר, אך לא יכולתי מפני עגילי הברזל אשר מסביב לה. ולכן מוכרחת הייתי לשאת אותה הביתה כמו שהיא. קשה היה עלי לשאת אותה אך חסתי להוציא עשרים אגורות על עגלון. בבואי הביתה פתחתיה בידים רועדות, ולשמחתי הפתאומית לא היה כל גבול. בקשתי גם סכיני כסף החסרים למנין; ואומר כי על פי טעות שכחת להניחם בארגז. —באמרה זאת שחקה מטוב לב.

—יפה אמרו חכמינו: —אמרתי לאשתי —"אין אדם מת—וחצי תאותו ביד". ו"מלמד שהאשה עיניה צרה".

בראשית השנה השנית קניתי הרבה שעורים בשער הזול, והשעורים אשר עמדו במצב נמוך מאוד בראשית השנה, החלו לעלות פתאום מעלה מעלה. ואף כי השתדלתי לקנות רק מבחירי הסוחרים. בכל זאת, אחדים—לא יכלו, ואחדים—לא חפצו לתת את אשר מכרו. רבות שבעה לה נפשי עמל ותלאה עד אשר הבאתי הדבר לידי גמר. את החצי קבלתי ובעד החצי קבלתי הטבה נכונה, אך הבעלים החלו להביט עלי בעינים אחרות מאשר הביטו אשתקד.

בשנה ההיא היה רעב גדול בכל הצפון הרחוק, כמו בפלכי סמרה, אופה וארנבורג, סוחרים רבים, שכמעט כולם יהודים, נהרו ללזזוביה לקנות שם תבואה ולשלחה צפונה. והדבר הזה שלל ממני את היכולת לשלוח חיטים לתודוסיא, וכל עסקי היו עם שעורים, אשר הלכו הלך ועלה במחירן, מחמישים אגורות עד רובל ועשרים אגורות הפוד. בין הסוחרים אשר באו מצפון היו אנשים רבים בני תורה, אשר עונג גדול היה לי לבלות עמם את ערבי החורף הארוכים, אחרי העמל והצער אשר סבלתי מהמסחר אשר הלך אורחות עקלקלות. בין האנשים ההם נמצא גם בן הרב מפטרוגרד איש הגון וישר יודע תורה. עמו שוחחתי הרבה בדברי תורה ובעניני דעלמא; ומעט מעט נקשרו נפשותינו לכבדה ולאהבה איש את רעהו. והדבר הזה הביא לי לאחרונה טובה מרובה.

מסחר האיש הזה עמד בשפל המדרגה, כי על ידי התחרות סוחרים אחרים לא יכל לקנות תבואה בעד בית המסחר אשר שלחו, ומשך שלשה חדשים ישב בלי עבודה. באחד הערבים בא אלי הביתה, ואחר שיחת רעים ארוכה סיפר לי, כי עליו לנסוע הביתה; אך לדבר הזה יחסרו לו עשרה רובלים ויבקש ממני להלוות לו סכום כזה. בלב ונפש חפצה מלאתי את בקשתו זאת. ויפרד ממני.

השנה הזאת עברה עלי במלאכה מועטה וצרות רבות. ובצאת השנה קבלתי מכתב מבית המסחר לשלוח את כל השקים עם חשבון אחרון ממותר הכסף אשר תחת ידי, וכי לא יוסיפו לסחור בלזזוביה. עשיתי כאשר צויתי. ואשאר בלי כל עבודה, ואחל לחשוב מחשבות על דבר עתיד.

באחד הימים קבלתי הזמנת בן-הדואר לקבל מכתב באחריות על סך חמשה ועשרים רובלים. לא יכלתי להבין מאין בא לי המכתב הזה; אך בבואי אל בן-הדואר מצאתי, כי המכתב שולח מבן הרב הפטרוגרד אשר מושבו בעיר ממל גרמניה. בו שלח לי את עשרת הרובלים אשר לוח ממני אף הודיעני כי הציגני לפני בית המסחר הגדול ר. ע. ט. בקאניגסברג כסוחר ישר ומומחה, ויציע לפניהם לבוא אחי בחליפות מכתבים ולעשות עסקים עמדי.

כתבתי מכתב אל בית המסחר ההוא ואציע את תנאי, ואשלח תבואה מרובה קאניגסברגה ועסקי הלכו הלך וטוב. כה עברה עלי שנת המסחר תרע"ב-תרע"ג, בעסקים נכונים לחוץ למדינה, ולחמי לנפשי מצאתי בכבוד; ואז ידעתי כמה גדולים דברי החכם מכל אדם באמרו: "שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו". בצאת השנה נסעתי להוליופולה, אשר שם נמצא בעת ההיא שלמה רעי בבית דוד מודענו, ומשם שלחתי שעורים לזריעה לערי קרים, אשר זרע השעורים לקה מאוד, ורעי שלמה ודוד עזרו לא מעט על ידי בענין זה. ואף כי הייתי סמוך למז'ריץ, לא נסעתי שמה, כי זכרונה כמעט נמח כולה מלבי, ואדחה את נסיעתי לזמן אחר. ואת חג הסוכות תרע"ד חגתי בבית דוד רעי.

[64] איהו בי קארי ואתתיה-בי בוציני

בשובי אחר החג ללוזוביה, שמעתי כי יקטן מת במיתה חטופה באחד מימי חולו של מועד סוכות בקומו בבוקר ובלבשו את בגדיו. ובבואי אחרי כן לתודוסיא סיפרו לי, כי החברה קדישא התנהגה עמו כבוד גדול ולא דרשה מאשתו דמי קבורה, בהשענם על דבריה אשר הבטיחה, כי למען זכרון אישה היקר לה תעשה דבר אשר יזכרוהו הכל כל ימי היות תודוסיא על הארץ.

האמת ניתנה להאמר, כי החברה קדישא אשר בתודוסיא אינה כשאר החברות בערי ליטא ופולין אשר על אודותיהן ספרו ספריא וספרו ספדיא: מאנשים בינונים לא תקח מאומה, את העניים—תקבר על חשבונה; אך מהעשירים, אשר לא חפצו בחייהם להשתתף בצרכי העיר, תשתדל לקחת ככל אשר תוכל. אמנם אם ימות איש עשיר נודע לבעל צדקה ו"בעל טובה", אז לא יעמדו על המקח עם היורשים על דבר דמי הקבורה, אך ישלחו להם חשבון הוצאות הקבורה, ובעד המקום ישלמו היורשים כרצונם. כספי החברה לא ילכו לטמיון ולא תוציא מהם אף גרה לא לדברים שבצדקה. רק להחזקת בתי-הספר ושאר צרכי הציבור.

יקטן היה איש כלי, והתנהגותו בעיני מסחר עם מי שיהיה, היתה בהתנהגותו עמד, וכאשר סיפרתי למעלה; בכל זאת נמצאו גם אנשים, מאותם שלא היה להם עמו עסקי מסחר מימיהם, אשר ערב לפעמים בעדם באחד הבנקים על איזו מאות רובלים, ובהשתדלותם נבחר יקטן בימים האחרונים לגזר בבית-הכנסת החדש. ולפי שכלי הוא—הן יהיה כמנעול טוב ולא יתן לאוצר בית-הכנסת להחרב². והוא עשה עוד יותר מאשר קו: מקבלי משכורת מבית הכנסת היו נפטרין מלפניו בלך ושוב פעמים רבות עד אשר היו מקבלים ממנו את משכורתם. להחזן עשה חק ולא יעבור כי בכל חודש יקבל רק המחצה ממשכורתו, והמחצה—יקבל בערב יום הכיפורים. אף נתן טעם לדבר: למען לא יוכל להשכיר עצמו במקום אחר קודם הימים הנוראים. בעלי לשון-הרע אמרו, כי היה עושה זאת לפי שאוצר בית הכנסת נתרוקן ויקטן לא חפץ להלוות מכספו עד זמן הכנסת החגים הבאים, דבר אשר הגזברים שהלכו לפניו היו עושים תמיד. ואם יגוועו משרתי בית הכנסת עד החג ברעב, על זה לא היה לבו דוח כלל. בכל זאת כשמת יקטן, מצאה החברה לנחוץ לבלי פגוע בכבוד גזבר בית-הכנסת ויקברוהו על חשבון הקהל, וישלחו חשבון לאשתו, בתקוה כי היא תשלם בעד המקום ביד רחבה. אחרי ימים רבים

¹ (סוטה י). הוא עוסק בדלועין גדולות והיא—בקטנות (קארי ובוציני—מין אחד הוא, אלא שאלו גדולות ואלו קטנות. כלומר: במה שהוא עוסק—היא עסוקה. (לשון רש"י).

² כפי הנראה היה נר לרגלם מאמר חז"ל (בבא בתרא קי). "כיון שראה דוד שממון חביב עליו ביותר—מנהו על האוצרות".

והפצרות שונות, פרעה את הכסף אשר הוציאה החברה על קבורתו—לא יותר. ועד היום הזה קהלת תודוסיא עודה מחכה להבטחת אשתו.

היא, כמסופר למעלה, היתה לוקחת חלק גדול במעשה בעלה בחיי וכן לקחה את מוסרות הנהגת כל המסחר כולו בידיה גם אחרי מותו, ותרחיבה ותגדילה עוד יותר מבחי בעלה. ובראשית הקיץ תרע"ג, בראותי כי השנה ההיא עלולה להיות שנת שובע, סרתי אליה ואבקשה לתת לי איזה ענין לענות בו בבית מסחרי. היא הציעה לפני לקנות למענה סחורה בהתחנה דז'נקוי ותשלם לי אגורה מכל פוד, אך עלי לסדר לפני את כל ההוצאות הנחוצות לשנת העבודה, כי ההוצאות הן תהינה על חשבונה. סדרתי לפני את ההוצאות כזה:

—בית דירה—שש מאות רובלים לשנה. —אמבר—שלוש מאות. —סוסיס—ארבע מאות—רכב—שלוש מאות. —משרת לקבלה—שש מאות. —ולי, אני עבדך בן אמתך, אלף וחמש מאות רובלים—עד אשר תכלה שנה, ואז תנכי את הכסף הזה מן הרווח אשר יגיע לי לפי חשבון אגורה מכל פוד. ואת ארבע המאות הרובלים הנמצאים בספרי בעלך לחובתי, אשלם גם כן מהרווח ההוא, כאשר כן גמרתי עמו בחיי, דבר הידוע גם לך.

—כן הדבר:—ענתה אחרי מחשבות רבות—אמבר—שלוש מאות, —במקח השוה. סוסיס—ארבע מאות, —הן אם לא תאכילם לא יובילוך. הרכב—שלוש מאות, —אין אחריות בדבר; כי נחוץ איש אשר ישגיח על הסוסיס כראוי. ולמשרת—המשכורת שש מאות רובלים לשנה, אינה מרובה כל כך, בשעה שהיוקר יאמיר... ופתאום כמו נתקע עצם בגרונה, ותחדל מלדבר. —ולי?—שאלתי.

—לכשתרויח—תקבל. —ענתה—אמת הדבר: מאה ועשרים וחמשה רובלים לחודש בעת הזאת אינם כסף רב, אבל מי יתנם לך מראש? אולי לא יעלה חלקך ברווח לסכום כזה?

—ראי נא!—אמרתי אליה—גרוע אני בעיניך מסוס ורכב, אשר עליהם אמרת, כי עלינו להאכילם למען יעבדו; ועתה פרנסיני גם אותי כסוס ורכב! והן גם עלי לעבוד עבודת משנה—יומם ולילה—ואינני מבקש ממך את כל הכסף מראש, אך לשיעורין, מדי חודש בחודשו; יעברו חדשים אחדים ותראי את עבודתי ותווכחי. —עלי להתיישב בדבר. —ענתה.

כעבור ימים אחדים שמעתי כי שלחה איש אחד לדז'נקוי, איש אשר לא יצלח למסחר ההוא, ותשלחוהו רק לפי שניאות לעבוד בלי קבלת שכר קבוע מדי חודש בחודשו.

נקוטותי בפני על אשר סרתי הפעם מהחק אשר שמתי לי, ואשר לא סרתי ממנו כל ימי חיי, לבלי בקש לי פרנסה ממקור אשר ידעתי למקור נרפש, מצאתי לי רק צד זכות בזה, כי חפצתי לסלק לה את הצל של חוב אשר היה לבעלה עלי. וזאת שנית: כי לא ידעתי מראש כי האשה הזאת תלך בדרך בעלה מבלי סור ממנה ימין ושמאל.

[65] רחוקים נעשו קרובים

בחורף תרע"ד נשארתי בלי עבודה. בערי הצפון הקרוב היתה השנה שנת רזון וגם בקרים היתה הסחורה מועטה מאוד. החילותי לשלוח סחורה מקרים לקאניגסברג, אך לא עלה בידי להרויח בה. בעת ההיא גמרתי לנסוע אל ארצות הצפון הרחוק לקנות משם סחורה ולשלחה לתודוסיא. אבל דא עקא, כי איש יהודי הנני ואין לי הזכות לשבת בפנים רוסיה, אשר הצפון הרחוק הוא חלק ממנה. בקשתי איזה סוחר יהודי אשר יתן לי הרשאה לקנות למענו סחורה בפנים רוסיה, ואז תהי לי הרשות לשבת שם משך שלשה חדשים. על פי חקי רוסיה צריך המרשה להיות דוקא איש יהודי, הגר בתוך תחום המושב, ואשר לא הרשה עוד לשום אדם לעשות למענו

עסקים בערי פנים רוסיה. ואם לא—אבד זכותו על מספר ימים, כמספר אשר ישב שם כבר המורשה שלו. לפי שלכל סוחר ממדריגה ראשונה יש רשות לשבת בעצמו או להושיב את המורשה שלו בפנים המדינה מאה וחמשים יום בשנה, ולסוחר ממדריגה שניה—תשעים יום. ולכל סוחר וסוחר יתנו פנקס שחור קטן, בעת קבלו את תעודת מסעו, ובו ירשמו כל יום ויום אשר ישב הוא או המורשה ממנו חוץ לתחום המושב, למען לא יוכלו להונות ולתת הרשאות לאנשים שונים.

פניתי אל אחד מרעי סוחר ממדריגה השניה, והוא הבטיח לעשות זאת למעני. על סמך זה קניתי על ידי תלגרממה עשר עגלות חיטים בצ'ליאבינסק, ואומר לנסוע שמה תיכף ולהטעין בעצמי; אך בבואי אל רעי לקבל את ההרשאה, חזר מדבריו ולא נתנה לי. באמרו לי כי אפשר כי תהי נחוצה לו לשלחה לאחיו הגר בפרס. הראיתיו לדעת כי למען יוכל איש יהודי לגור בקוקז לא תועיל לו כל תעודה כזאת; אך כל דברי לא הועילו ועלי היה לחכות חודש ימים עד אשר קבלתי תעודה כזאת מאיש אחר, ובין כה וכה והתבואה הקנויה הוטענה מבלעדי, ובמשך החודש אשר חכיתי פקעו השערים והדבר הסב לי הפסד מרובה.

אף על פי כן נסעתי צ'ליאבינסקה ואחל לעשות מסחרים גדולים בעד איש אחד אשר עבד עמי לפני שנים רבות בבית מסחר אחד, והמחני עתה אצל אחדים מהבנקים בצ'ליאבינסק. ולפי שרוב הסוחרים היהודים אשר בצ'ליאבינסק ידעוני עוד מימי שבתי בלוזוביה, בבואם לקנות שם לפני שנה, לכן נקל היה לי לעשות מסחר עמהם.

בית מקוה הסוחרים בצ'ליאבינסק פתוח רק שעתים ביום, מהשעה האחת עשרה עד השעה הראשונה אחר הצהריים, ולכן הייתי פנוי מחצי היום והלאה ומקום לא מצאתי לי איפה לבלות את העת הנשארת לי מעבודתי. גמרתי לבלי ללכת לפנות ערב ביתה הכנסת להתפלל מנחה.

בית הכנסת בצ'ליאבינסק בנוי בתוך החצר הרחוק מהרחוב. "את העצה הזאת נתנו לנו"—סיפר לי אחד מתושבי העיר—"טובי הנוצרים פה, לבלי העיר עלינו חמת התושבים אם נבנה בית כנסת יפה במקום של פומבי". מחוץ—הבנין פשוט מאוד, אך בפנים הוא יפה ומקושט להלל: קירות הבית משוחים בשר, הספון וארון הקודש עשויים מגיפסס מעשה חרש וחושב להפליא. המתפללים לא רבים בתוכו, כי רובם של בני ישראל הגרים פה המירו את דתם בפומבי או קיבלו שטרי המרה בחוץ למדינה למען התר הישיבה והנם נוצרים למראית עין. בבואי שמה לפני תפלת המנחה עוד חסרו שני אנשים למנין. ישבתי לי אצל זקן אחד אשר ישב והסתכל בספר. האיש פנה אלי:

—כפי הנראה אורח הנך, האוכל לדעת מאין אתה?—רחוק מאוד מפה.—עניתי—מתודוסיא אשר בקצה הנגב על חוף הים השחור.

—יודע הנני את תודוסיא.—ענני האיש—כי גם אנכי אינני צ'ליאבינסקי מלידה ובטן, כי מעיר מריאפול הנני.

הרבה דברים סיפר לי האיש הזה על דבר העיר הזאת ועל דבר בואם הנה. בין כה וכה ושנים אנשים באו ביתה הכנסת והמנין נתמלא.

התפללנו מנחה ומעריב. ובצאתנו אמר לי האיש: —נלכה נא דרך קצרה, כי הקור גדול בחוץ, והן אל בית המלון הסיבירי עליך ללכת, ואם נעבור דרך חצר גיסי ומשם דרך ביתי, תמצא את בית מלונך בקצה הרחוב מעברה השני. —לו יהי כדברך—עניתי, ונלך.

בעברנו לפני פתח בית האיש ההוא, פתחה אשתו באקראי את פתח הבית, ונרא מיחס רותח עומד על השלחן וכוסות עם כל מכשירי התה יסובבוהו. ויפן האיש אלי ויאמר:
 —הן הערב גדול מאוד ומלאכה אין לך, סורה נא אל ביתי לשעות אחדות נשבה נא ונשוחח "על כוס תה" על דבר הנגב החביב לנו. בין כה יבואו גם ילדנו מעבודתם והצגתם לפניך.
 —לא אוכל לעשות זאת.—עניתי—כי איככה אוכל והייתי למשא על איש זר, אשר אך עתה הכרתיו בבית-הכנסת, ועל אחת כמה וכמה לאשתך וילדיך אשר לא ראיתם מעודי.
 —אנכי אערבם.—ענה האיש—כי לא תהיה עליהם למשא. אף גם אסייר תודה יהיו לי אם אביא הערב אל ביתי איש כמון מערי הנגב, אשר יוכלו להתענג בחברתו שעות אחדות.

לא יכלתי לעמוד בפני בקשת האיש אשר הפציר בי מאוד, ואסור אל ביתו.

בבואנו הביתה הציגני לפני אשתו. היא, היתה בעת ההיא כבת חמשים שנה, היא היתה מכינה את שלחן התה לבעלה, לבנה ולשלוש בנותיה, אשר עליהם לשוב בקרוב הביתה מבתי המסחר השונים אשר הם עובדים שם. ישבנו אל השלחן ושוחחנו בסיפורים מלבבים מחיי אחינו בארצות הנגב ובארצות הצפון, אשר בעל הבית הציגם אלה מול אלה, למען הראות בזה כי לא לחינם רבו געגועיו אל הנגב ואל יושביו, אשר גם לבם חם כחום האקלים השורר שם בעת אשר אנשי הצפון לבם קר כאקליםם, ויפזר קור וכפור על כל הקרב אליהם.

בעלת הבית סיפרה לי את כל ההרפתקאות אשר עברו על אחיה פליאקוב, הגר פה ומחזיק בית חרושת למגדנות וממתקים, עד אשר התירו לו את הישיבה. ואיך אנשים רבים מעם הארץ תמכו בו בכל מה שהיה בידם. אנכי סיפרתי להם את כל אשר עשה לי רעי אשר הבטיח לתת לי את הרשאותו למען אוכל לנסוע הנה כמשרתו, ואחרי כן חזר מדבריו, והסב לי הפסד מרובה וצער גדול. בדבר הזה חפצתי להוכיח כי לא כדברי בעלה הם הדברים, כי גם בנגב ימצאו אנשים עם לבבות קרים. פתאום עלה על דעתי לשאלה:

—הגיד לי, מאיזה פליאקובים אתם?

—הדבר מוטל בספק אם תדעם.—ענתה—כי אבי גר במריאופול וזקני גר בכפר קלצ'ק, לא הרחק מהמושבה האשכנזית גרונאו¹, אשר במחוז ההוא.

—האם שמך פייגא רחל?—שאלתי.

—כן.—ענתה האשה, ותבט עלי בעין בוחנת.

—ושם אביך קוקאפל? ושם אמך חבלה? ושם זקנך הירש?—הוספתי בנשימה אחת כקורא עשרת בני המן במגילה.

—ומאין תדע את כל זאת?—שאלה האשה ותמיהתה גדלה מאוד—האם אליהו נגלה אליך פתאום ותחל להתנבאות.

—לא נביא אנכי ולא בן נביא.—עניתי, ואשחק—אך הנני לגלות לכם את הסוד: שארי בשר קרובים הננו, כי הירש זקנך היה שני בשני עם אמי עטיא. עוד אזכרה, כי בהיותי ילד כבן עשר שנים, אך באנו אל המושבה מִז'ריץ', באו שמה אביך ואמך ממוהילב. את היית אז נערה בת שתים עשרה שנה. נערה טובה היית, עד כי גם אנכי הנער הקטן שמחתי מאוד באמר לי אמי כי שארת בשרי את. אבי ביקש מאביך, אשר היה למדן הגון, לתהות על קנקני ולהגיד אם יש לו תקוה ממני להיות לרב. אביך קלסני לפניו ויאמר כי עתידות גדולים נכוננו לי. מהיום ההוא והלאה לא ראיתי אף את אחד מכם. אך שמעתי כי נשאת לבן איש שיש לו בית חרושת למעשה הסבון במריאופול ואביך מתפרנס שם מהוראת שפת עבר.

¹ [גרונאו (47.4110°N 37.0740°E) כבר לא מושבה נפרדת. עכשיו זה חלק הצפון-מזרחי של העירה רוזיבקה (Rozivka).]

קשה עלי לתאר את אשר קרה אחרי כן. האשה בכתה מרוב שמחה ובבוא בנה ובנותיה סיפרה גם להם את המקרה, גם אחיה ובני ביתם, נקראו שמה. ומהיום ההוא והלאה נהפכו לי ימי חיי בצ'לאיבינסק לחיים טובים ונעימים, כי הקרוב והאהבה אשר הראו לי קרובי אלה אי אפשר לתארם, לא רק באומר ודברים, אך גם לא בעט סופר. ולמען ידע גם הקורא את מדריגת השארות אשר בינינו, הנני לספר את הכל בפרוטרוט.

כאשר עזבה הדודה סוניא עם שלשת בניה את מוהילב, היה בנה הבכור כבר נשוי וילד בן שנה לו. אשתו, בת ר' צבי החזן ממוהילב, לא חפצה ללכת אחרי אישה הנגבה, ותאות לקבל גט פטורין ממנו ותשאר בבית אביה, אשר אצלו גדלה את בנה זה. צבי בן הדודה סוניא היה איש משכיל גם בימים ההם ואף את השפה הרוסית ידע היטב. כאשר יסדה הממשלה בית פקידות לענייני כל מושבות היהודים אשר בפלך יקטרנוסלב, מצאה לנחון כי המזכיר יהיה איש יהודי, כי בני המושבות לא ידעו אף מלה אחת בשפת הארץ, ועל כן בחרה בצבי בן הדודה למזכיר. משכורתו לא היתה גדולה, אך לפי שהכל צריכים לו ואינם יודעים שפה אחרת מלבד השפה ה'דרגונית', לכן, כדרך כל נושאי משרה בממשלה בימים ההם, עשה לו עושר ויחי חיי נחת והרחבה, אף נשא לו אשה וילד בנים ובנות. השמועה עשתה לה כנפים כי הירש איצא סוניאס נתעשר עושר גדול, וכשמוע זאת בן צבי הבכור במוהילב גמר לנסוע הנגבה עם כל בני ביתו; ויעבור אז דרך מְז'יריץ' לכפר מגורי אביו, אשר גר בעת ההיא בקלצ'ק, אחרי עזבו את גרונאו ואת עבודתו בבית הפקידות, מפני אשר הלשינו עליו לפני השר הממונה על נכסי הממשלה בעת ההיא באודסה. ויקן לו בית בכפר ויפתח לו בית מלון אורחים ובית מרוח לפי טעם הימים ההם ויחי חיי כפרי אמיד.

בכל יום היה עלי לסעד בבית אחד מקרובי החדשים, כי שני אחים ואחות אחת מצאצאי קופל פוליאקוב גרו בצ'לאיבינסק. וכל ימי שבתי שם עברו עלי כחגים. אך לאחרונה הופרה שמחתי, כי האיש אשר המחני, השיב אחור כל המחאותיו, לפי שהשער ירד והתבואה הבאה ראשונה לא היתה מן המובחר כי הטעינוה בלעד', שלא באשמתי, ובפחי נפש עזבתי את צ'לאיבינסק לשוב לתודוסיא. קרובי לווני עד התחנה וארגז מלא מעשה אופה, תפינים ומגדנות נתנו לי על דרכי, אף עוגות מעשי מרחשת נתנו על ידי למסור לבני ביתי, למען ידעו כי יש להם קרובים בארצות הצפון הרחוק.

[66] קול מלחמה במחנה

אחרי הפסח תרע"ד החלו העתונים לכתוב הרבה על דבר מצב הדברים בארצות הבלקן, כי אחרי מלחמת עמי הבלקן הקטנים עם טורקיה ואחרי כן בינם ובין עצמם לא שקטה עוד הארץ מכל וכל, והעמים הגדולים, השואפים תמיד לבלע חיים את העמים הקטנים מהם, הביטו מרוחק על כל הנעשה וכל אחד חגר כלי מלחמתו מראשו ועד רגליו ועמד הכן להתנפל על כל הבא לקראתו. יריית קנה הרובה אשר בה המיתו את יורש העצר האוסטרי עם אשתו בסריבה, היה קול האות הראשון כי מלחמה קרובה לבוא. אחרי המשא והמתן הפוליטי בין סרביה ואוסטריה, ואחרי הדרישות הכבדות אשר דרשה האחרונה מהראשונה, יכל כל איש, אשר איננו קצר הראות ביותר, להבין כי בלי מלחמה לא יגמור הסכסוך: כל עמי הארץ עומדים חלוצים ומזוינים, ההוצאות להחזקת אנשי הצבא ולהכנת כלי המשחית עלו למעלה ראש והכבידו עולם על כל העמים והלשוניות, ואין עצה אחרת לצאת מהמצב הזה, כי אם תחת למצב הדברים להתפרץ החוצה ולהריק אש וגופרית על פני כל הארץ ולשחתה ולפול אחרי כן בנפלים, עד כי לא יוכל מצב כזה להשנות. אך סוחרי התבואה השואפים לעשות מסחר וקנין אף בשעת הסכנה, לא שעו אל המצב הזה. ויען כי עצבי המסחר, שהם הכספים, יתפעלו ממצב כזה, וכל

שמועה טובה או רעה שתבא, בין ממקור נאמן בין ממעין אכזב יועיל להעלות ולהוריד שער התבואה, ולכן לא שעו הסוחרים אל המלחמה הקרובה לבוא ויוסיפו לנהל מסחרם בכוונה עצומה ובזריזות מרובה, באמרם: כי אחרי אשר תפרוץ מלחמה בין סרביה ואוסטריה, לו גם לא תעמדה אשכנז ורוסיה מנגד, הן טורקיה ודאי תשאר במצב הביניים, אחרי המכות הגדולות אשר הוכתה מעמי הבלקן בשנה העברה ואז הן יהיו הדרדנללים והבוספור חפשים למעבר אניות מסחר לאנגליה ולצרפת. והדרישה לתבואה תגדל ביתר שאת ויתר עוז אם גם אנגליה תקח חלק במלחמה ביחד עם צרפת, המוכרת להלחם נגד אשכנז בצד רוסיה, אשר הבטיחה להגן על סרביה.

אנכי עשיתי חוזה בימים ההם עם בית מסחר חדש למשלח תבואה לחוץ למדינה, אשר נוסד על ידי חברי אשר עבדו עמי בבתי מסחר שונים, אחד מהם היה האיש אשר שלחני צ'ליאבינסקה. ועל כן קויתי, כי אנשים היודעים ומכירים אותי זה עשרות בשנים, יתנו לי את האפשרות לעשות לחמי לנפשי שלא בדוחק. התניתי עמם בפירוש, כי אסע להכפר מיכאלובקה ואשתדל לקנות שם תבואה למענם. אך אם לא יעלה הדבר ביד, לפי שלא תהיה תבואה ראויה או לפי שהשערים בתודוסיה לא יתאימו אל השערים אשר במיכאלובקה, אז עליהם להחזיר לי את הוצאותי, בתנאי כי לא תעלינה ליותר משלש מאות רובלים. כסף לא היה ביד, וכבר הייתי חייב לאחד מרעי "גמילות חסד" שלשים רובלים. הצעתי עכשיו לפני לקחת מידי שטר חוב על מאה רובלים לשלם אחר חצי השנה וללוות עליו את הכסף באחד הבנקים ולשלם לי את המותר אחר נכיון שלשים הרובלים עם הריבית. הוא הסכים לדברי בלי רצון, אך בתנאי כי זמן הפרעון יהיה אחרי עבור ארבעה חדשים. באין ברירה הסכמתי לקצר את הזמן, וזמן הפרעון הוגבל ליום השלשים לאוגוסט 1914. ושטר-החוב הובא לידי גובינא לבית הבנק האזובי-הדוני.

בבואי למיכאלובקה שכרתי לי מעון, גם אמבר להניח בו את השקים הריקים אשר שלחו לי בעלי החדשים. בעד האמבר עלי לשלם חמשים רובלים מראש בעד שנה תמימה, אחרי עבור חודש ימים מיום שכרי אותו. ואחל לשלוח תלגרממות ולקבל תשובות. אך ליד עסק לא באתי עדיין, כי עוד לא הובאה תבואה במדה הראויה אל השוק. בכל זאת עוד לא אבדה תקותי, כי סוף כל סוף יעלה בידי לקשר איזה עסקים ממיכאלובקה על תודוסיה.

בין כה וכה והערפל אשר כיסה את שמי אירופה הועב עד מאוד, וריח מלחמה היה נודף מכל עברים. בני הצעיר, אשר למד בעת ההיא בבית מדרש גבוה לחכמת הרפואה בשווייץ, עוד לא שב הביתה. וכפי אשר כתב לי בימים האחרונים, חכיתי לו בכל יום שיבוא, ויראתי מאוד פן לא יהיה סיפק בידו לעבור דרך גרמניה טרם תפרוץ המלחמה.

בסובבי כה בשוק במיכאלובקה מסרו לידי תלגרממה מבני מדרכו מהתחנה פסטוב. בה ביקשני לפגשו בתחנה פרישיב, העומדת לא הרחק ממיכאלובקה. ולמען לא אוחר את המסע, ישבתי בעגלה אשר פגשתי ראשונה, מבלי החלף שמלותי ומבלי הגד מזה אף לבעל הבית שגרתי אצלו. באמרי כי אך אתראה עם בני אשוב הביתה.

בבואי אל התחנה סיפר לי בני, כי בעברו דרך גרמניה ראה כי פני כל עמי גרמניה למלחמה מועדות ואי אפשר כי יגמור הסכסוך בשלום. ברצותי לשמוע את כל אשר ראה ואשר שמע בני לאשר עבר עליו במשך השנה ובדרכו, לקחתי לי כרטיס מסע ואסע עמו הביתה, באמרי לשוב מחר הכפרה. הדבר היה ביום הששה עשר ליוני 1914. בבואנו הביתה שמעתי כי כבר פרצה המלחמה, כי אחרי אשר אוסטריה קראה מלחמה על סרביה, קראה גרמניה מלחמה על רוסיה. וממחרת היום ההוא נדבקו מודעות על עמודי הרחובות על דבר החלץ העם לצבא, ועל דבר

העתקת הצבא אל מקום המלחמה. נסיעת אנשים פרטיים במסלת הברזל והובלת סחורה ממקום למקום נפסקה לגמרי. ולכן לא יכלתי לשוב למיכאלובקה להוציא את חפצי משם ולבוא בחשבון עם בעל האמבר אשר השקים מונחים בתוכו.

כשבועים חכיתי, עד אשר לסוף עלה בידי להכתב בתור בין המחכים לכרטיס מסע ואומר לנסוע. הצעתי לפני האנשים אשר למענם נסעתי למיכאלובקה לשלם לי את הוצאותי כמדובר. ולתת לי לעת עתה חמשים רובלים, דמי הוצאותי להלוך למיכאלובקה ולשוב ולשלם דמי דירה בעד האמבר. כי אף כי שכרתי בחמשים רובלים, אמרתי כי אם אריקהו עתה יגרע מעט מהמחיר. אך בעלי השותפים, כנהוג "בקדירא דבי שותפי דלא חמימא ולא קריא", שלחו אותי איש אל רעהו ולא יכלתי להזמין לפונדק אחד. ובכן הוכרחתי לעשות הכל על חשבוני. אך מאין אקח כסף להוצאות? עוד גם זאת: השנה היתה שנת שובע גדול בקרים, ובפלך יקטרנוסלב היתה השנה שנת בצורת. ואבין כי אחרי אשר חדל משלח התבואה לחוץ למדינה, יגבור המשלח ליקטרנוסלב, אשר טחנות גדולות ורבות נמצאות שם, לכן החלטתי לנסוע גם שמה ולבוא בברית המסחר עם אחד מבעלי הטחנות או עם ראש סרסורי בית מקוה הסוחרים אשר שם, יודעי ומכירי מימים רבים. גם להוצאות כאלה נחוצים לכל הפחות כחמשים רובלים, ומוצא לכסף אין. כי מיום פרוץ המלחמה חדלה אמונת האדם מאיש אל רעהו: החייב—לא שילם, וגם התובע—חדל מדרוש, אחרי ידעו כי לחינם תהי טרחתו, ועל אחת כמה וכמה כי לא הלוח איש לרעהו. ולכן אמרתי: נגזרתי.

[67] טוב שכן קרוב מאח רחוק

אחרי מחשבות רבות גמרתי בלבי לנסוע לטרפניה אל אחי, אשר כפי ששמעתי בימים האחרונים פרץ מסחרו, ולכן קויתי כי לא ישיב פני ריקם וילוח לי מאה רובלים, למען אוכל להוציא את מחשבתי מן הכח אל הפועל. אך איכה אניח את בני ביתי בלי פרוטה לפורטה? וגם לדרך קרובה, כמתודוסיא למליטופול, נחוצים לכל הפחות כחמשה רובלים. בדבר הזה באה לי בתי לעזר; היא הביאה ביום ההוא הביתה שכר הלקח אשר היה לה באחד מבתי העיר חמשה עשר רובלים, ותמסרם לי. עשרה מהם הנחתי ביד אשתי להוצאותיה עד שובי, וחמשה—לקחתי להוצאותי. על כרטיס מסע הוצאתי שלשה רובלים וחמש ושבעים אגורות, להוצאות קטנות בדרך—חמשים אגורות, ובבואי למליטופול נשארו ביד חמש ושבעים אגורות. יצאתי אל חצר התחנה לבקש לי עגלה לטרפניה.

מרחוק ראיתי כי איש צעיר לימים עומד אצל עגלון אחד ומסביב לו חמשה ארגזים קטנים וגדולים. ניגשתי אליו; ואשמע כי הנהו מציע לפני העגלון להביאהו אל הכפר טרואיצקיה. בידעי כי הנסע לטרואיצקיה עליו לעבור דרך טרפניה, כי אין דרך אחרת לפניו, חכיתי עד אשר ישכור לו הצעיר את העגלה הזאת, ואז נקל יהיה לי לנסוע עמו עד טרפניה. העגלון לא חפץ לנסוע עד טרואיצקיה, ונכון היה לקחת רובל לגלגולת מכל החפץ לנסוע רק עד טרפניה. מדברי הצעיר בדברו אל העגלון, הבנתי כי משלח מלודז או מוורשא הנהו, כי כל דבריו נאמרו בהתול ובפנים שוחקות ומהיר ופיזז הוא במעשיו, וגם חבילותיו הרבות העידו כי יש סמך למחשבתי. ניגשתי אליו ואשאלהו:

—האוכל גם אנכי לנסוע עם אדוני עד טרפניה?

—את זאת תשאל את העגלון—ענני—ואנכי לא אעכב על ידך, כי "טובים השנים מן האחד" אמר החכם.

בשבתנו לנסוע שאלתי:

—ואנה אדוני נוסע?
 —לטרפניה. —ענני.
 —ומדוע בקשת לך עגלה לטרואיצקה? —שאלתי.
 —למען יאמר העגלון—ענני—כי רק על פי הדחק הנני נוסע עמו לטרפניה ויוזיל לי מהמחיר, והתרופה הזאת בדוקה ומנוסה היא לאיש הבא בדרך תדיר.
 —כפי הנראה משלח הנך—אמרתי—המלוז או מוורשא?
 —מלוז הנני—ענני—אך משלח ונעזב כמדובר, כי המלחמה כבר הגיעה עד לודז. רבים—ברחו, ורבים שולחו משם בזרוע וחמת אלקים עלינו נתכה. עתה הנני נוסע מתחנה לתחנה ומכפר לכפר לאסוף את הסחורה אשר שלחתי בהמחאה, והקונים לא יאבו לפדותה, ונכון הנני לקבל גם שטרות במקום כסף אם רק אמצא איש מהימן.
 —ואל מי תסע לטרפניה? —שאלתי.
 —אל מר מלמד ובניו—ענני—אנשים כנים וישרים. ואל מי תסע אתה?
 —אל אותו האיש אשר אליו הנך נוסע אתה. —עניתי—כי אחי הוא.
 —האם גם אתה חנוני הנך? —שאלני, ויסתכל בי.
 —לא. —עניתי—סוחר חטים הנני.
 —האינך מר מלמד מחבר ספר "מסכת סוחרים"? —הוסיף לשאול.
 —כן. —עניתי—אך מאין הנך יודע את אותו המלמד?
 —אתכבדה להציג עצמי לפניך—אמר לי בשמחה גלויה—שלמה רעך המשלח מלוז הוא דודי וימים רבים עבדתי אצלו. עתה נסע הוא לארץ ישראל והתיישב בתל אביב אשר אצל יפו. וידעתי כי שמך היה נשא תמיד על שפתי דודי לתהלה. גם בחבורך "מסכת סוחרים" העניקני, ומשליך וחדודיך היה אומר תמיד בשם אומרים. ועתה, אחרי אשר נזדמננו שנינו לפונדק אחד, לבית אחיך, ישמח לבי מאוד והנני מבקשך כי תהיה לי לאח ולרוע כאשר היית לדודי, ואקוה כי לא תתחרט באחרונה.
 —חרטה—עניתי—איננה מעשה סוחר, יאמרו הבריות—ויען כי עושים אנחנו דבר שאף אחד ממנו לא יוציא עליו אף שוה פרוטה, לכן אין שום סכנה בדבר. ומאוד ישמח לבי אם רעותנו תעשה פרי כאשר עשתה רעותי עם שלמה דודך, אשר אתה הנך העד עליה.
 בדרך סיפר לי כי אשתו ובני ביתו התיישבו בלוחישין אשר בפלך מינסק בבית הוריה, אף כי עוד לא נודע אם לא יגיעו האשכנזים גם לשם; אך מטלטליו וכל כלי ביתו נשארו בלודז ולא ידע מה היה להם.
 —ומדוע ברכתם מלוז? —שאלתי.
 —טעמים שונים בדבר. —ענני—האחד—כי יראנו מפני ריות כלי התותח ומהקולות והלפידים אשר שמענו וראינו מרחוק. השני—הפולנים הלשינו לפני פקידי צבאות הרוסים כי מרגלים הננו. ומי יערבנו כי בהכנס האשכנזים לודז לא יאמרו הפולנים גם להם כי מרגלים הננו מהצד השני? והשלישי—כי סחורה מרובה שלחתי למקומות שונים, משלי ומשל אחרים, ולא קבלתי בעדה לא כסף ולא שטרי חוב. והן גם להשאר בלודז נחוץ מעט כסף, לו גם לימים הראשונים, ואיככה אוכל לשלוח כסף מפה לאשתי? לכן החלטתי להושיב את בני ביתי ברוסיה, לנסוע לקבל את חובותי; והארץ הלוא רחבת ידים היא גם מבלעדי לודז וורשא.
 באנו לטרפניה. אחי, גיסי ובני ביתם פגשוני בשמחה רבה, כי זה שלש שנים עברו מיום אשר ראינו איש את רעהו בפעם האחרונה. ביקשתי את גיסי לתת לי חמש ועשרים אגורות למלאות את החסר לי לשלם להעגלון, באמרי כי אין פרוטרוט בכיסי לעת עתה; דבר אשר יקרה גם לאיש עשיר.

אנכי מעודי לא הכרזתי על עניוּתִי, ולכן בשאל אותי אחי וגיסתי על מצבי החומרי, עניתי כי תהלה לא-ל, הכל על צד היותר טוב; אך עתה, לרגל המלחמה, פסק המסחר: החייב—לא ישלם, הבנקים—פסקו מלהלוות, ולכן המצב הנוכחי איננו מן המובחרים. אחי שמע את כל זאת, ויספר גם הוא כי רבים מהאכרים החייבים לו, נקראו לעבוד בצבא, והזמן—הוא זמן אסיפת התבואה, ותקותו, אשר קוה לקבל את חובותיו לעת הזאת, נשארה מעל. אף הפדיון בחנות הולך הלוך והתמעט, ומה יעשה לזמני הפרעון הבאים לקראתו?

נחמתי את אחי, כי לזמני הפרעון נתנה הממשלה ארכה לשני חדשים, ועד העת ההיא עוד יאריכו את הזמן, ולכן אין עליו להתאונן מאוד בשעה שפתח חנותו פתוח ופדיונו נכון לפניו, הן חסר הן יתר, מדי יום ביומו.

אל בית אחי באנו ביום החמישי אחרי הצהרים. כמוני כהמשלח היינו אורחים רצויים לבית אחי ויבקשוני להשאר בביתם עד אחר השבת, וביום הראשון בבוקר ישלחוני בעגלתם למליטופול. קודר הלכתי כל יום החמישי והששי. המשלח, כפי הנראה, הבין כי שרוי הנני בצער, ולכן בלכתנו לרחוץ בנהר, פנה אלי:

—אף כי רק ימים אחדים עברו מעת הכרתיך פנים אל פנים, הן לשמע אוזן שמעתי על אודותיך זה ימים רבים. ויען כי מצרף הנני גם את השנים הרבות אשר התרועעת אל דודי, הננו מרשה לי לשאלך: מה אתך? הנני רואה אותך הולך קודר כל היום, והכתוב אומר: "דאגה בלב איש-ישחנה" אולי אמצא עצה ותחבולה להדאגה אשר תקנן בלבך? כי אם לא תגיד לאיש מאומה, אז ודאי לא תמצא לך עזר, כי "אם לא יבך הילד—לא תקיץ האם"—יאמרו הבריות.

—לכן שמעני, רעי, —עניתי—מצבי ברע הוא מאוד, ומאה רובלים יוכלו לא לבד להצילני, אף גם לתת לי יכולת לעשות עסקים טובים אשר לא אפון בהם. ונסיעתי אל אחי היתה במחשבה תחלה ללוות ממנו את הסכום הזה. אך בבואי ובהחל אחי לקרוא לפני את קינותיו על רוע מצבו, נסתתמו טענותי, והנני עתה פוסח על שתי הסעיפים אם להביע לו את בקשתי או לחדול.

—איך שיהיה, —אמר אלי האיש—הן אחיך הוא. ואל לך להתבייש ממנו, הן, כאשר סיפרת לי היום בבוקר בנסענו בדרך, לא קבלת ממנו שום עזר מלבד ארבעת החדשים אשר אכלת אצלו בימי בחרותך, ובעד זאת עשית למענו דברים רבים ותשלם לו כפלי כפלים, ואדמה כי לא ישיב פניך ריקם. ואם גם ישיב—מה ממך יהלך? הלוא אחיך הוא!

—לא ידידי—עניתי—בדבר הזה אינני מסכים לך אם היום אבקש מאת אחי לעזור לי והוא ישיב פני ריקם, אז לא אוכל לראות פניו יותר, ועוד היום עלי יהיה לעזוב את ביתו. ולכן גמרתי לבקש ממנו רק בעת הפרידה, בעת אשר יהיה עלי לעלות על העגלה. כי לא אוכל נשוא את החרפה אשר יעטה אחי עלי, במיאנו לעזור לי אחרי כל הטובות אשר שילמתי לו כל ימי חיי.

—אבינה לרעך—ענני—אך הן שום דבר לא יעשה בחפזון. ולכן אם תרשני אדבר אני עמו על אודותיך עוד היום.

—לא! אמרתי בהחלט—אל תעשה זאת, כי אחת היא לי מי המדבר אלי, אני או אתה; ואם שאלתי אשר אשאל בחפזון תגרום כי לא אעזור מאחי, אז רווח והצלה יעמוד לי ממקום אחר, כי לו לא היה לי אח עשיר כמוהו, הן הייתי פונה על ימין או על שמאל, ואעשה כן גם עתה.

חנות אחי היתה סגורה על מסגר בימי שבת ומועד, ואת יום השבת בלינו כמו במושבה, עם כל פרטיו ודקדוקיו, עם הזמירות בכלל; אך עלי עבר כל יום השבת וליל מוצאי שבת בתוחלת ממושכה, ובהאיר המזרח בבוקר יום הראשון, אחרי אשר גמר אחי את כל חשבונותיו עם המשלח ויצא לרתום את סוסיו לשלחו מליטופולה, להביא משם את מותר הסחורה אשר קנה ממנו, יצא אחי ללוותני אל העגלה, וישאלני:

—אברהם! אולי יחסרו לך להוצאותיך איזה רובלים?

—לא, אחי, —עניתי— לו חסרו לי רק הרובלים האחדים להוצאותי כי אז הייתי יושב בביתי ולא הייתי נוסע אליך, ולא הייתי מוציא הוצאות לתוהו, רק למען קבלם אחרי כן מידך. לי נחוצים עתה מאה רובלים. הכסף הזה יוכל להצילני עתה מחרפת רעב, ולתת לי היכולת לעשות עסקים טובים גם להבא. אנכי אחתום לך שטר חוב עם זמן פרעון אחרי שנים שלשה ירחים, והיה סמוך ובטוח כי אשלם במועדו, כי שטרי עוד לא באו לידי מחאה מימי, והארכה אשר נתנה הממשלה לשטרי חוב, אינה ענין לשטרות שנחתמו אחרי צאת החק לאור.

—דבר שאי אפשר הוא. —אמר אחי בהחלט.

—היה שלום! —עניתי, ואושיט לו את ידי, ואפרד.

בן אחי נסע עמנו עד מליטופול, כי עליו היה לקבל את הסחורה ולשוב יחד עם המשלח עוד היום לטרפניה, וביום השני על המשלח לשוב שנית למליטופול. בבואנו העירה, קראני המשלח הצדה ויאמר לי:

—הנני נותן לך חמשים רובלים ואתה תשלם לי בעת אשר תוכל. ועל דבר החמשים הנשארים אדבר עם אחיך היום בערב. והיה אם יאות לתתם לך, ושלחם על ידי. ואם לא—אז בחמשים הרובלים אשר הלוייתך תסע ליקטרינוסלב, ואת השקים תשלח על ידי המחאה על שם אדוניך לתודוסיא, כי הן לא יתנו למכור את שקיהם בפומבי בעד חמשים רובלים, ואת שטר ההמחאה תמסור לידי בעל האמבר ותקבל ממנו את הנותר.

—רב תודות לך. —עניתי— אך אל נא תדבר אל אחי בשמי, רק בשמך, כי אינני חפץ להיות כעני המחזיר על הפתחים בעיני אחי.

במליטופול גרה בימים ההם אחותי אשה עניה, ובעלה פרנס את ביתו בדוחק. בן יחיד היה לה, נער בן עשרים שנה מסדר אותיות בבית דפוס. הנער קבץ על יד ערך מאתיים רובלים. בתי הבכירה, אשר אחרי שנתים לשבתה עם בעלה בניו-יורק באה בראשית הקיץ לבקרני והמלחמה הדביקתה ולא יכלה לשוב, למדה אז במיכאלובקה לנערות, ובשמעה כי במליטופול הנני, באה לבקרני. ובספרה לבן אחותי כי נחוצים לי מאה רובלים, ענה הנער כי נכון הנהו להשאל לי את הסכום הזה. ותציע הדבר לפני.

—לא. —אמרתי לבתי— מהנער הזה לא אובה ללוות, כי הימים ימי מלחמה, ואולי היום או מחר יקראוהו לעבוד בצבא ואנכי לא אוכל עוד להשיב לו את הכסף והייתי אני ואת חטאים. ואחרי אשר כבר הלוח לי המשלח חמשים רובלים, הן אמצא לי, על פי הדחק, עצה איך לצאת מן המיצר.

חכיתי עד למחר. המשלח שב ויאמר לי כי אחי מאן לעשות בקשתו. בקשתי מהמשלח לרשום לי את כתובתו למען אוכל להחזיר לו את כספו בבא מועד, ואשים את הכתובת בכיסי, נסעתי למיכאלובקה ואשלח את השקים, על ידי המחאה על סך חמשים רובלים משמו של בעל האמבר. שלשים הוציא שכר דירה בעד האמבר והשאר שילם לי במזומנים; ואסע ליקטרינוסלב. את הסרסור הראשי לא מצאתי בביתו כי נסע לחוץ למדינה ולא הספיק לשוב כי המלחמה הדביקתו, ולכן נאלצתי למכור על ידי סרסור אחר עשר עגלות חטים במחיר רובל ושלוש אגורות הפוד ואסע לדז'נקוי ואקן במחיר שמונים אגורות כל פוד, ודמי ההובלה עד ליקטרינוסלב עלו לעשר אגורות כל פוד. נמצא רווח נקי יותר מאלף רובלים.

אבל דא עקא: מצב המלחמה הביא לידי כך, כי אבדה אמונת הבנקים גם אל בעלי הסחנות הגדולות, ולא חפצו להמחות בשום אופן עד אשר יתן האיש, החפץ להמחות את מי שיהיה אצל אחד הבנקים, החצי מהסכום לערבון במזומנים. וגזירה כזאת אין רובם של הסוחרים יכול לעמוד בה, ולכן לא יכלתי להוציא את מכירתי מן הכח אל הפועל. רבות חשבתי מה לעשות. לאחרונה החלטתי לנסוע תודוסיא ולהציע לפני דוב הלוי, אשר למענו קניתי תבואה

בלוזוביה לפני ארבע שנים ויצא ממני שבע רצון, לעשות העסק הזה בשותפות עמי; והוא, בראותו כי המסחר כבר נתן רווח הגון, יאות לעשות העסק הזה. ויען כי יחשבוהו לעשיר, והסוכן הראשי להבנק האזובי-הדוני ביקטרנוסלב ידעוהו היטב, יעלה בידו להמחני אצל הבנק בדז'נקוי; הוא יושב שם וימכור, ואני—בדז'נקוי לקנות ולשלוח.

בבואי לתודוסיא ובהציעי הדבר לפני הדוב הזה, קיבל הצעתי בסבר פנים יפות, ויאמר כי נכון הוא לנסוע; אך יען כי שיניו התוחכות נשברו ועליו לתקן, לכן יסע למחרת היום ההוא בערב. ועלי לנסוע עוד היום דז'נקויה ולפגשו שם מחר על התחנה ולנסוע עמו יחד ליקטרנוסלב.

גמרתי—ועשיתי. אך טרם שובי לדז'נקוי סרתי אל רעי, אשר ערב בעדי על מאה רובלים בהבנק האזובי-הדוני ואשר זמן פרעונו היה בשלשים לאווגוסט, כמסופר למעלה, ואבקשהו, להחליף את השטר באחר, אשר זמן פרעונו יהיה אחרי עבור שני ירחים. ובלי גרעון, כי אוכל לשלם רק הריבית.

—לא. זאת לא אוכל לעשות—ענני—כי לא דרך כבוד הוא לי להחליף שטרותי בלי גרעון.
—אנא, ידיד,—הוספתי לבקשו—הן הכל יודעים כי לא שטר-ריעות הוא שטרי בן המאה ואני חייב לך באמת; ואותי הן הכל יודעים כי עני הנני, ומכבודך לא יגרע.

—לא. —ענני—בשום אופן לא אעשה זאת.
—אם כן—אמרתי—תכריחני להוציא לי תועלת מהארכה אשר נתנה הממשלה לכל השטרות יחד.

—אבל אם כה תעשה—ענני—אז ידוע תדע כי כעבור שני חדשים עליך יהיה לשלם את הכל בשלימות, ואם לא—ימסר השטר ליד הנוטריון ויבוא לידי מחאה.

את דבריו אלה דיבר אלי בקול שופט המודיע מעשי בית-דין שאין אחריו כלום. ולכן אמרתי לו:
—הימים ימי מלחמה וחדשות תצמחנה חדשות לבקרים, ולכן לא נדע את אשר יקרה אותנו אחרי שני ירחים. ודיה לצרה בשעתה.

ואפרד ממנו. ואסע דז'נקויה. בערב סרתי אל התחנה לעת-בוא המסע הראשון מתודוסיא בשעה התשיעית בערב, אך הדוב איננו. אמרתי אך איזה דבר עכבו. ואצא שנית אחר חצי הלילה אל המסע השני, אך גם אז לא בא. שאלתי את פי אחדים ממכרי אשר באו במסע הזה אם לא ראו את דוב הלוי על התחנה תודוסיא, ויענוני בשלילה. לבי דוה לי בראותי כי איש אין בארץ אשר עמו אוכל לעשות עסק זה אשר בטוח הנני בו כי יתן רווח מרובה, וכמעט אמרתי נואש לכל העסק הזה. אך בשבתי כה שקוע במחשבותי, ראיתי כי מאחת הרכבות אשר במסע הבא זה עתה מצפון יצא איש צעיר לימים ובידו צרור קטן מרובע עטוף בעתון ישן. על פי גודל הצרור ותבניתו, הכרתי כי שקנדל או פורקה בחבילה; ואבין כי סוחר תבואה הוא. ניגשתי אליו ואומר לו:

—יסלח לי אדוני אם אשאלהו: האם לא סוחר חיטים מיקטרנוסלב אדוני?
—כן הדבר. —ענני.
—והאם קנית כבר איזו תבואה פה? —שאלתי.
—קניתי בקורמן. —היה המענה.
—וכמה שלמת? —הוספתי לשאול.
—שמונים וחמש אגורות בעד כל פוד. האיכות מאה ועשרים ושמונה, להוסיף ולגרוע בעד חסר ויתר. —ענני.
—והאחוזים? שאלתי.

—שלשה למאה—ענני-עם תשלום ונכיון בעד חסר ויתר.
 —בשתיים טעית, אדוני, —אמרתי לו—המחיר הוא שמונים אגורות. וזה לך האות כי שלשום קניתי עשר עגלות כאחד הסוחרים הגדולים פה במחיר זה. ובעד האחוזים, אשר לא יגיעו אלי שלשה, לא עליך לשלם, כי סחורת קרים טובה ונקיה היא ואין לך סוחר אשר יקנה עם אחוזים ידועים. ואם ביקטרינוסלב ישלמו בעד החסר, הן יוכל הדבר להיות לטובתך אתה. ולהנהיג מנהגים חדשים למה לך? ולכן שמעני: אתה יודע את יקטרינוסלב ואת קוניה, ואני—את קרים ומוכריה, והנני נותן לך את עשר העגלות אשר קניתי—במחיר אשר שילמתי בעדן—לשותפות. ומהיום הזה והלאה כל אשר נקנה יהיה הרווח לשנינו, חלק כחלק, ולא "נשליך כספינו החוצה" לא אני בקניתי ולא אתה במכירותיך. ותוכל לשאול את אנשי המקום עלי, ואקוה כי איש לא ידבר עלי רעה באזניך.
 —לו יהי כדברך!—ענני.

[68] מאפילה לאורה

למיום החלי לסחור עם שותפי זה, בא שינוי לטובה במצבי החמרי, שינוי—אשר לא פללתי כי יבוא, אחרי אשר כבר עברו עלי יותר מחמשים שנה, והוצאותי על בני ביתי ההולכים וגדלים—נתרבו, והולכות ומתרבות מיום אל יום. ומה כחי כי איחל להעזר פתאום ולראות בטובה? הן אם גם לפעמים תבוא שנת ברכה, אז—או כבר נאכלה השנה הזאת בשנים הרעות אשר הלכו לפני, או השנים הרעות הבאות אחריה תבלענה את השנה הזאת ולא נודע כי באה אל קרבנה ומצבי רע כאשר בתחלה: אך הפעם נהפך הגלגל פתאום. וזה הדבר: אף כי לא יצאה טורקיה עדיין בגלוי למלחמה, בכל זאת בסתר היתה למלחמה. ואחדים מהסוחרים עזי הלב אשר שלחו תבואה מתודוסיא לאנגליה ולצרפת, הפסידו את ממונם, כי טורקיה לא נתנה להעביר תבואה דרך הדרדנלים בקראה גם תבואה בשם מכשירי מלחמה אשר ארצות העומדות במצב הבינים לא יתנו להעביר דרך ארצם אם נועדו בעד אחת מהארצות הנלחמות. התבואה נשארה בטורקיה במחיר אשר שתה המלכות עליה. וממילא פסק משלוח התבואה לחוץ למדינה.

בעת הראשונה היינו אני ושותפי הראשונים אשר קנו תבואה בעד יקטרינוסלב, ושני חדשים הראשונים לא היה איש אשר התחרה עמנו במסחר הזה, ונעש פרי ישוה לנו. כל הסוחרים בקרים, הקטנים עם הגדולים, מכרו רק לנו ומסחרנו הלך הלוך וגדול. שותפי אשר שמו כשמי, אברהם, היה איש ישר מאוד, ובמשך שתי השנים התמימות אשר ארכה שותפותנו לא המרינו איש את רעהו אף במלה אחת. איש האמין לרעהו באמונה שלימה; וכל הגת, אשר הוציא אחד ממנו מפיו, קדוש היה לשני. ועל כן גדלה אמונתנו גם בעיני הקונים וישלמו לנו תמיד ביוקר מעט מאשר לאחרים, בהיותם בטוחים כי נמלא את אשר נטלנו עלינו, ולכן כבד היה לאחרים להתחרות אתנו.

במשך שני החדשים הראשונים הרווחנו סכום גדול כחמשה עשר אלף רובלים. ואף כי לא היתה בידי פרוטה לפרוטה, לא לקחתי מאומה מן העסק טרם נבוא בחשבון עם הסוחרים, ואמצא נכון לפני ללוות מאנשים פרטיים למען לא יודע מצבי הרע לשותפי, כי העניות מנוולת את הסוחר אפילו בעיני רעהו היותר חביב.

אחרי אשר באנו בחשבון עם הקונים, לקחתי חלק מכספי ואביאיהו הביתה, למען לא יקר לי כמקרה אשר קרני לפני עשרים שנה בפרוסנאי בעת מלחמת אמריקה עם ספרד. ואומר להשיב גם להמשלח מלוז את חמשים הרובלים אשר לויתי ממנו. אך בשובי פעם אחת מביתי לדז'נקוי והמסעות החלו לעבור בין תודוסיא ודז'נקוי רק פעם אחת ביום, ויהי דוחק גדול בעת

כניסת הנוסעים אל הרכבות, גנבו את כיסי אשר בתוכו היתה גם הכתובת שנתן לי המשלח. כסף רב לא נמצא בכיסי רק שלשה רובלים, אך הכתובת היתה יקרה לי מכסף, כי מאוד חפצתי להשיב את כספו להאיש אשר חסדו גמל עלי ואשר אולי רק על ידו בא לי כל הרווח הזה. נקוטתי בפני על אשר לא טמנתי את הכתובת במקום יותר בטוח ולא שמרתי עליה שמירה מעולה. העבדתי את מוחי עבודה גדולה להקים בזכרוני את הכתובת האבודה, אך כל עמלי היה לשוא.

פעם אחת בקראי באחד העתונים על דבר הליכות המלחמה, מצאתי כי האשכנזים אומרים לעלות על מינסק, וחיל רוסיה שב לוהישינה. אז נזכרתי כי בשם לוהישינ קרא לפני המשלח מלודז את מקום מגורי אבות אשתו. ואשלח תלגרמה תכופה עם מענה פרוץ, ואשיג תשובה לפנות ערב, ובה בקש המשלח לשלוח את הכסף למינסק. בהמחאה תלגרפית שלחתי לו את כספו אף ברכתיו מקרב לבי על כל הטוב אשר עשה לי.

גם לאחי שלחתי מכתב בימים ההם. בו הודעתיו מכל אשר אתי ואשלח לו על ידי תוי בי-הדואר את החמש והעשרים האגורות אשר שילמה אשתו בעדי לעגלון, בבואי אל ביתו לפני שני חדשים, אף הודעתיו כי כל הטובה המרובה באה לי על ידי אשר הלוח לי המשלח חמשים רובלים, בעת אשר אחי מאן לעשות זאת. ועל כגון דא אמר החכם: "טוב שכן קרוב מאח רחוק.

כשמוע דוב הלוי, כי הצלחתי במסחרי, התקנא בי ויסע יקטרינוסלבה ויאמר לעשות גם הוא איזה עסק לשם. אך שב על עקב בשתו, כי לפי מזגו הקשה וקמצנותו לא היה מסוגל לעשות עסקים כאלה אשר להם נחוצים יד פתוחה, רוחב הדעת ורך המזג; ושלשה אלה חסרו לו. בשבוע דרך דז'נקוי ראיתי על התחנה. ויען כי עליו היה לחכות עד הבוקר עד אשר יפליג המסע לתודוסיא, בקשתי לבוא אלי וללין בחדרי. הוא לא סרב הרבה ויסר אלי. ובשבתנו לשתות תה, שאלתי:

—אל נא תתרעם עלי, דוב ידידי, על השאלה אשר אשאלך: מדוע לא באת אלי אז כאשר הבטחתי? אף לא הודעתני מאומה? כמעט הייתי בכל רע לולא פגשתי את שותפי זה. —אנא, אברהם, —ענה דוב כמעט בדמעות על עיניו—אמנה אנכי חטאתי וישר העויתי. אך במרומים סהדי, כי לא מרוע לבי עשיתי זאת. אך מעשה שהיה—כך היה: בבואי לפנות ערב, ביום הנועד לנסיעתי, אל בית הקפה אשר על עין המים במרכז העיר, בא לקראתי אחד מהשותפים אשר שלחון למיכאלובקה ויקרא אלי: "השמעת את אשר עשה לי הנוכל הזה מלמד? הן עשה על השקים שהם כספי ודמי, המחאה על סך חמשים רובלים! הישמע זאת?! רק איש בליעל, אשר אסור לאיש חנון לתתו לדרוך על סף ביתו, יכול לעשות זאת". שער בנפשך את אשר הרגשתי ברגע ההוא: הנה אנכי בא לעשות שותפות עם האיש הזה לימים רבים ועל סכומים גדולים, ופה יאמר איש, המתאמר לאחד מהסוחרים הגדולים, כי האיש הנועד להיות שותפי, עשקו ויוציא ממנו כסף על ידי המחאה שלא כדת על שקיו.

—שמע נא, יקירי, —אמרתי לו—הן תודוסאי אתה ויודע הנך את המשוגע הזה ואת שיחו. ולו שאלת את שותפיו האחרים כי עתה אחרת שמעת. אך מלבד כל אלה, הן אסור לדון את איש, יהיה מי שיהיה, טרם נשמע את טענותיו גם הוא. והן אתה יודע אותי יותר מאשר ידעני אותי האיש. המעט לך ארבעה החדשים אשר קניתי למען תבואה בלזוניה? המצאת בי איזו מדחה? לו גם קלה שבקלות אשר תקון בה רק נפש היפה שביפות? הן אתה הוא היודע ועד כי לא נגעתי בשוה פרוטה אשר לא לי היא, ואיך יכלת להאמין לדברי משטיני, אשר שנינו הננו יודעים אותו למשוגע, למהיר חימה, ונקיון כפיו מוטל בספק גדול?

—מה אומר ומה אדבר? —ענה באנחה—מזגי הקשה אשר לא יתן לי להאמין בשום אדם, הוא אשר ינחני תמיד לעוות הישרה. ובאמת ראיתי אנשים רעים למכביר בימי חי, אנשים—אשר

בהביטך עליהם מרחוק תחשבם לכנים וישרים, ובבואך עמם בעסקי מסחר—הם רעים וחטאים.

—אך "אטו כולו בחדא מחיתא מחתינהו"?—שאלתי—הן גם שלמה אשר לא האמין בשום אשה, באמרו: ו"אשה בכל אלה לא מצאתי", מצא, לכל הפחות בין הגברים אחד מני אלף. אך האמת אגיד לך כי אין בלבי טינא עליך, כי חלף איש קשה-המזג כמוך, ברכני המקרה בשותף כמוני ושמח הנני בחלקי. כי הן לא מרוב טובה הצעתי אז לפניך את העסק, אך יען כי לא היתה לי עצה אחרת להוציא על ידה את מסחרי מן הכח אל הפועל.

—נחדל מלדבר בענין זה.—אמר דוב בקול עצוב—כי עליך גם לבדך את האיש אשר הוציא לפני את השם הרע הזה עליך, כי לולא עשה זאת, כי עתה הייתי אני שותףך עתה. ומי יודע אם היית עושה לך את החיל הזה אשר עשית עד כה. ומברכין על הטובה מעין הרעה.
—בבית גנזי ערוכה ברכה גם למענו,—ענית—יבוא יומו ואברכהו. בבוקר שב דוב לדרכו ותודוסיאה.

גם לרעי שילמתי את המאה רובלים בשני חלקים ואחל לעשות לביתי: ראשית כל דבר שילמתי לכל איש אשר חבתי לו בין חוב של ודאי בין חוב של ספק. היו חובות כאלה אשר האיש אשר חבתי לו שכח כבר כי הלוח ל. פעם אחת שלחתי שלש מאות רובלים לשלם שטר חוב אשר חתם לי אחד ממכירי. והאיש אשר על ידו שלחתי את הכסף אמר לי:

—עזות גדולה היא לשלם עתה על שטרי חוב בשעה שאין איש יודע מה יהיה מחר. די לך אם תגרע מחובך המשים רובלים והנותר תשאיר לעת מצוא.

—לא!—ענית—כל ימי הייתי מצטער על הדבר הזה: מתי אוכל להנצל מכל חובותי ולחיות לכל הפחות ימים אחדים מבלי להרגיש שום עבדות?—כי הן "עבד לזה לאיש מלוה"—ועכשיו שבא הדבר לידי—לא אקיימנו?

פה עמוד עמדי, הקורא! וננוח מעט. אף כי רק שמונה שנים נשארו אשר לא דיברתי עליהן, אך השנים האלו הן שנות הרת חדשות ונצורות, שנות מלחמות ומהפכות בכל הארצות. ובספרי לדור את אשר עבר עלי, כעל חלק מהכלל, לא אוכל לעבור מבלי לנגוע גם במקרה התבל אשר מסביבי. ובפרט כי בן ארץ רוסיה הנני, ארץ—אשר לה החלק היותר גדול בהחדשות והנצורות אשר נהיו בכל הארצות ובכל הגוים. ולכן גמרתי לחסל את החלק השני מספרי, ולדבר על המעשים אשר נקרו מהיום השבעה עשר לאוקטובר (לפי התאריך הישן) שנת 1914, הוא היום אשר בו ירו מכלי התותח על תודוסיא ושאר ערי החוף בקרים, וטורקיה נלוחה במלחמתו, בגלוי לגרמניה ואוסטריה, בחלק השלישי מספורי.

ואצא מאת פניך בתקוה, כי עוד נתראה פנים בחלקנו השלישי, אם לא קצת כבר בסיפורי האורך בשני חלקיו הראשונים.

חיים כמו שהם
(אבטוביאוגרפיה מפורטת)
בארבעה חלקים
מאת א.ש. מלמד

יכיל בתוכו קורותיו במשך שנים שנות חייו, תרכ"ב-תרפ"ב.
כל חלק מחזיק בקרוב שלש מאות עמודים בדפוס.
יצאו לאור החלקים הראשון והשני. החלקים האחרים הולכים ונדפסים ויצאו לאור בקרוב.

מחיר כל חלק לאחדים:
בקושטא בלי משלוח: 1 לירא טורקית
בחוץ למדינה עם המשלוח:
באמריקה 1 דולר
בארץ ישראל 15 ג"מ
בשאר ארצות לפי שער הכספים של כל מדינה.

הקונה כל ארבעה החלקים ומשלם בעת קבלו את החלק הראשון והשני—מקבל הנחה 25% מהמחיר. ויקבל את שני החלקים הנשארים ביום צאתם לאור.

הממכר הראשי בקושטא אצל המחבר כפי האדרסה:

ABRAHAM MELAMED

C/o Imprimerie L. BABOK & FILS Rue, Camondo, Cons/ple

באמריקא אצל מר שמעון סלאווין (חתן המחבר)

SIMON SLAVIN
2115 Mohegan Ave., Bronx, New York City

תחת מכבש הדפוס ובקרוב יצאו לאור חלק שלישי ורביעי: חיים כמו שהם

תוכן פרקי החלק השלישי:

אבן הטועין. בלב ולב ידברו. המחיה והכלכלה. צער גידול בנים. המכשולים. רבה העזובה בקרב הארץ. בין ישראל לעמים. על הראשונים. קוני-הכל. המהפכה הגדולה. כתבנו בספר זכיות. ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו. יסוד הקהלות. הוועד ופעולותיו. תחת עבד כי ימלוך. האשכנזים בקרים. אתחלתא דגאולה. צרת הבת. חיל המתנדבים והיהודים. בפרוע פרעות בישראל. בהתאסף ראשי עם. הליגא הקולטורית ופעולתה. שתי בנותי הנמצאות. דו פרצופין. מעות היפות ומעות הרעות. מחזה מול מחזה. המחליף פרה בחמור. אל שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים. העליה לארץ ישראל. מד' מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו. ענה בדרך כחי. רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף.

תוכן פרקי החלק הרביעי:

אשה מספרת עם בעלה. ועוד בה שלישיה. קרבו פקודות העיר ואיש וכלי משחיתו בידו. ותהי האמת נעדרת. ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד. לעג וקלס לסביבותינו. כל רעה—ולא אשה רעה. כל היום כלימתי נגדי. נוגשיו מעולל. בית תבנה ולא תשב בו. יום העניים. מצה זו וארבע כוסות. שיחה עם בעלי-הרוב. ריב הכתובים. מסיפורי ראש המחלקה המיוחדת ואשתו. הבחירות החדשות. והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר: מה זאת? המשקים והאופים. מתודוסיא לקושטא מהלך ארבעים יום. קושטא בכלל. וועד העליה, פועליו ופעולותיו. על פרשת דרכים. וועד עזרה הדדית ליהודי רוסיה. ההדפסה בקושטא.

מחיר הספר ומקום מכירתו מעבר לדף.

אברהם שלמה מלמד

חיים כמו שהם

(אבטוביאוגרפיה מפורטת)

חלק שלישי

[1920-1914]

את כל אשר ראיתי ואשר חייתי,
אשר הרגשתי ואשר עשיתי;
תואר פני אנשים אשר פגשתי,
אוהבי ורעי אשר לי רכשתי.

שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומות זה לזה,
ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו
של אדם הראשון, ואין אדם אחד דומה לחבירו.
לפיכך כל אחד מהם חייב לאמר: בשבילי נברא העולם.

(סנהדרין ל"ז)

17 בפברואר 1930

כבוד הסופר הנכבד ר' אברהם שלמה מלמד,

שלום וברכה,

אדוני הנכבד, לפני שבועיים בא לידי על פי מקרה החלק הראשון מספרך "חיים כמו שהם". ואף כי איני הולך בטל לא הנחתיו מידי עד אשר גמרתי קריאתי בו בשנים שלשה ימים. הספר עשה עלי רושם גדול. פשטותו לקחה את לבי, והעונג ששבתי ממנו היה כעונג שבא לי מקריאת "הוודו" של רוסאו. בגמרתי את קריאתי ראיתי במודעה של המעטפה שהספר נמצא אצל חתן המחבר הגר בניו-יורק. מיד כתבתי לו ובקשתי להודיעני אם אוכל לקנותו בכל חלקיו. אחרי עבור שבוע ימים בא חתן לבית מדרשנו וביא לי שני החלקים הראשונים וימאן לקחת מחירו ורק דרש ממני שאביע את דעתי על הספר הזה באזני אדוני. מובן הדבר שתודתי נתונה למחבר וגם לשולחו.

אבל מכיון שאין אני חפץ להפטר בלא כלום אתכבדה לשלוח לך במעטפה מיוחדת את ספרי על הפרדיה בספרות ישראל הכתוב אנגלית, שפה שאדוני שומע אותה. ספרי יצא לאור בשנת 1907 ולכן תמצא בו דברים אחדים על אודות ספרך "מסכת סוחרים" (עמ' 96-97). ספרך "מסכת אדמונים" הזכרתי במאמר שהדפסתי ב"פינקס" בשנה העברה אבל אין אצלי שום העתק מן המאמר הזה.

אחרתי מכתבי זה עד אשר גמרתי לקרות החלק השני, שאיננו נופל מן הראשון לא בתוכנו ולא בסגנונו. והלואי ותזכה להו"ל יתר החלקים. ספרים כאלה לא רק שמביאים עונג לקורא אבל מביאים תועלת גדולה לדברי ימי עמנו. צר לי רק שלא נסעת לאמריקה בהיותך צעיר לימים, כי ע"י כשרונותיך הגדולים היית יכול להביא ברכה גדולה לחכמת ישראל, אבל אין צועקין על מה שעבר.

והנני עוד פעם בתודה רבה על התשורה היפה ובד"ש.

מכבדך,

ישראל דודזון

נ.ב. ספרן של ביהמ"ד שלנו מבקשני לשאול אותך אם תשלח לספריה שלנו החלק השני. ח"א כבר נמצא שם.

The Jewish Theological Seminary of America
531-535 West 123rd St.
New York City

Office of the Registrar
Professor Israel Davidson

[69] אבן הטועין

למיום פרוץ המלחמה היתה היא אבן הפינה, שהכל פונים אליה. בכל מקום אשר ישבו בו שני אנשים היתה המלחמה אבן הראשה לשיחתם, והיא נהפכה אחרי כן לאבן-הטועין לכל באי עולם: חכמים-ונבונים, סופרים וכותבי העתים לא מצאו ידיהם ורגליהם בבואם לפתור את השאלות הראשיות, אשר דרשה העת תשובה עליהן: ואלו הן: (א) עד מתי תאריך המלחמה? (ב) איזו ממפלגות הלוחמים תנצח?

על שתי השאלות האלה לא יכלו להשיב מראש, לא לבד החכמים יודעי העת אך גם הלוחמים בעצמם. ואף כי מספרים על הלורד קיץ'נר, כי כאשר שאלוהו "עד מתי תאריך המלחמה?" ענה—"המלחמה תכבד לנו רק שבע שנים הראשונות, אחרי כן תקל לנו על ידי ההרגל". הן הוא, כאחד היושבים ראשונה במלכות אנגליה, אמר זאת להודיע לכל באי עולם, כי אנגליה לא תחדל מלהלחם, לו גם יהיה עליה להלחם ימים רבים. ושבע שנים לאו דוקא נאמרו, רק לתפארת המליצה.

רבים התחכמו לענות על השאלה הראשונה. היו גם אנשים אשר התערבו אלה עם אלה בסכומים גדולים על דבר הזמן אשר תאריך המלחמה. זה יענה—מלחמה כזאת, אשר מכשירה המה מהיותר מוכשרים לבלוע ולהשחית, ואשר המון אבק השריפה וכדורי כלי התותח הנמצאים כבר במזומן, די כח בהם להשמיד להרוג ולאבד את כל העולם כולו ביום אחד, לא תוכל להמשך יותר מחצי שנה; כי אם תאריך יותר, אז לא לבד כי הבוק תבוק הארץ ואומלל כל יושב בה, גם יושבי מאדים כרות יכרתון וצבא השמים יחגרו ממסגרותיהם. וזה יאמר—לא כי! אלא הממלכות הנלחמות הן רבות, ולכל אחת מהן שאלות כאלה, הנוגעות עד הנפש והיורדות עד התהום; והשאלות ההנה לא תוכלנה להפתר בלי חודו של חרב פיפיות, כי פתרון הם כחימי קרירי—ליזבורא ועקרבא, דחלופא—סכנתא! ולכן תאריך המלחמה שנתים. הזמן הזה היה היותר ארוך אשר עלה על דעת מי שיהיה בימים ההם.

אך באותה העת שלפתרון השאלה הראשונה העביר כל אחד את מוחו עבודה גדולה, פתרון השאלה השניה היה תלוי רק בלב; וכל אחד ניבא רק מהרהורי לבו. אחדים אמרו, כי תנצח רק ההסכמה הרביעית, כי על האור לנצח את החושך, ולנחוש את האגרוף הברזל הגרמני וכל כת דיליה, אף על פי שלא יכלו למחול לאנגליה ולצרפת את התחברותן עם רוסיה, ויראו פן יקוים עליהם מאמר אלעזר בן דודוה; אשר אמר ליהושפט: "בהתחברך עם אחזיה פרץ ד' את מעשיך". ואחרים אמרו: כי על גרמניה לנצח יען התחברות אנגליה וצרפת לרוסיה הוכיחה בעליל כי מטרת המלחמה היא לא טובת העמים הקטנים, כאשר כן התפארו בעלי ההסכמה בכרוזיהן וכאשר העיזה להכריז גם הממשלה האכזרית ברוסיה העושקת את כל העמים הקטנים אשר תחת שבט ממשלתה.

שתי הדעות האלו אזדו לטעמיהו גם בפתרון שאלות אחרות אשר תקרנה מהשאלות הראשונות לפני בני ישראל. ואלו הן:
(א) מה תהייה תוצאות המלחמה לישראל?
(ב) הטוב טוב לישראל כי תנצח ההסכמה הרביעית או הברית המשולשת?

בפתרון השאלה הראשונה לא היה ספק לשום אדם ועל כן לא נפלו מחלוקות על אודותיה והכל הודו כי תוצאות המלחמה תהייה אך טוב לישראל, ובכל אופן לא יהיה גורלם מר וגרוע

¹ עבודה זרה, כח:

מאשר היה עד כה; אך בפתרון השאלה השניה נחלקו בדעותיהם: הראשונים אמרו: כי טובת עם ישראל תלויה בנצחון אנגליה וצרפת לו גם תהי רוסיה עמהן כי מלאך רע בעל כרחו יענה אמן. ומוכרחת תהיה ממשלת רוסיה, לו גם תנצח, לתת שווי זכויות ליהודים יושבי ארצה. והאחרונים אמרו, כי מרוב טובה לא תתן רוסיה ליהודים שום הנחה ואין לה תקנה רק בנפלה לפני אויבתה היא גרמניה ואז תוכרח להודות כי מקור כל צרותיה הוא בהשנאה אשר הפיצה בין העמים שוכני ארצה כל הימים. אף על דעת אחד מהם לא עלה כי גם אם צרפת ואנגליה תנצחנה אפשר הדבר כי רוסיה, למרות התחברותה עמהן, תטבע ביון מצולה אשר לא תוכל למוש משם ימים רבים.

לא ארכו הימים ושתי הדעות מצאו, לפי דעתן, סמך להנחתן. ושתיהן מקרה אחד דרשו: בימים הראשונים באו שמועות מכל עברים כי רוח אחרת נשבה ברוסיה, ואפילו שונא ישראל בפורישקביץ יצא, כמעט, במחול עם הרב מאודיסה אף נשק את ספר התורה אשר היה בידי הרב, גם הממשלה בעצמה הוציאה כרוז אחרי כרוז כי לא עת עתה לחרחר מדנים, אך באה העת להתאחד ולצאת למלחמה כאיש אחד חברים לטובת ארץ-המולדת. אף גם החלה הממשלה לעשות הנחות קטנות ליהודים, מעין אותן ההנחות אשר עליהן יאמר המשל היהודי: "התירו לקדש הלבנה ביער השייך לממשלה" כמו ההיתר שהתירו להכניס אל בתי הספר התיכוניים והגבוהים את אותם התלמידים אשר התפרנסו לפני המלחמה על חשבון של איש חיל יהודי העובד עתה בצבא. מובן הדבר כי על סמך ההיתר הזה נכנסו כל היהודים אל בתי הספר, כי מי הוא האיש היהודי אשר אין לו גואל עד אברהם אבינו אשר יעבוד בצבא? ואם לא התפרנס הנער עד כה על חשבוננו של איש החיל—מה בכך? הרי כל ישראל ערבים זה לזה ואחת היא, איפוא, על חשבוננו של מי התפרנס הנער הזה. ואם הביא החוק הזה את אבות הילדים לכחש ולכזב באין ברירה, ואת שוטרי המקום—לתת את תעודתם על השקרים האלה בעד בצע כסף, ולפעמים גם בעד מלוא הלוגמא—מה בכך? הן ההרגל כבר נעשה לטבע שני, ליהודי רוסיה לשקר בכל פנה שהם פונים מאין דרך ישרה, דרך האמת, לפניהם, כי סוגה היא בחושים על כל שעל ושעל; ולשוטרי רוסיה—לעבור על החוק ולהחזיק ידי עוברי עבירה אלה מקרב היהודים, ובשר שניהם נעשה כבשר המת שאינו מרגיש. הראשונים מצאו במקרה הזה סימן להתחלת התרת שאלת היהודים ויתרצו את המקרה הזה לטעמים: ממשלת רוסיה הרגישה את תקפה בזה שעזבה איטליה את הברית המשולשת ותצא לעזרת ההסכמה הרביעית, והאחרונים—יתרצו לטעמים: ממשלת רוסיה הרגישה אח חולשתה בצאת גם תוגרמה להיות עם גרמניה ואוסטריה, דבר אשר לא פללו מראש אחרי המכות אשר הוכחה תוגרמה בשנים האחרונות במלחמתה עם עמי הבלקן.

אמנם כל אלה הדעות היו דעות אנשים קצרי הראות, אשר הסכן הסכינו כל הימים לכרוע בך לפני מעניהם, ואשר אם יראו להם האחרונים איזו הנחה קלה דלית בה משא נכונים הם לפול על צוארם לחבקם ולנשקם. כי האמנם בדרך זאת נוכל לפתור שאלה גדולה ונכבדה כשאלת היהודים ברוסיה? הן השאלה הזאת מלאה תר"ג פעמים תר"ג הגבלות על כל שעל ושעל, והאם יקל הנטל מעגלה טעונה חול, כי יגרע ממנה גרגיר אחד? נמצאו, אמנם, אנשים אשר דנו את הממשלה לכף זכות כי אי אפשר הדבר להסיר פעם אחת את כל ההגבלות, ועליה, על הממשלה, לעשות זאת מעט מעט, ובהדרגה. וגם המעט הזה יראה כי פני הממשלה נהפכו לטוב על יהודיה; אבל המעשים שבאו אחרי כן טפחו על פניהם של המליצים האלה כי הרדיפות והענויים אשר סבלו היהודים במקומות המלחמה את הגרושים בהמון ואת העלילות הרבות והמשונות, ברגול וכדומה, פקחו עיני עורים ויוכחו לדעת, כי מעז לא יצא מתוק לעולם, וכי לשור המועד אין לו שמירה אלא סכין. ורק מפלת רוסיה כממשלת מושל יחיד, תוכל לתת חופש ודורו גם ליהודים.

אף על פי שעיקר מסחרי היה בדז'נקוי הייתי כל הימים נוסע הלך ושוב מדז'נקוי לתאודוסיה, וחוזר חלילה, לקנות להטעין ולחשוב חשבונות עם המוכרים. ובשובי פעם אחת לדז'נקוי הגידו לי, כי יושבי הכפר היהודים קבלו ידיעה מסימפרופול כי בשעה השלישית אחרי הצהריים באותו יום, יעבור מסע, בן ארבעים עגלות ואחת, מלאות פליטים מסימפרופול צפונה. הפליטים האלה לא בני סימפרופול המה, אך מפלך קובנה אשר גורשו משם והובאו סימפרופול, ועתה ישולחו משם מחוסר מקום לחלקם בין הערים האחרות. העיר דז'נקוי אף כי נחשבה עוד לכפר בימים ההם, היה בו בכל זאת ישוב גדול של יהודים, כי על ידי חסדי הצורר פֶּלוֹנֶע נכלל הכפר הזה בין המאה כפרים ואחד, אשר הותרה בהם הישיבה ליהודים בקביעות, ולכן אך נשמע הדבר ביניהם כי נודדים יהודים יעברו דרך דז'נקוי יצאו כולם אל התחנה לקדםם בלחם ומים ובכל צרכי אוכל נפש.

מחזה מרהיב עין היה הדבר לראות באיזו התלהבות עסקה העדה הקטנה הזת בקבלת פני הנודדים. למקטנם ועד גדולם יצאו אל התחנה הביאו: בשר, דגים מלוחים, ביצים מבושלות, חלב, חמאה, גבינה וממתקים לילדים, ובעיני ראיתי אנשים, אשר אדעם בכל אופן לא כעשירים, אשר לא חשבו עצמם להוציא את כל הכסף אשר היה בידם בשעת מעשה רק למען יוכלו לעשות דבר מה בעד הנודדים: זה נגש אל האיש המספיק מזון לעוברים ושבים במסלת הברזל ויקן את כל הלח אשר היה שם, וישארו בעצמו ויתנהו אל תוך עגלה אחת. השני—קנה את כל האבטיחים אשר מצא וישמם בעגלה שניה. השלישי קנה את כל הטבק אשר מצא ויחלק בין הנודדים. לא היה אף אחד אשר עמד מבלי לעשות דבר מה בעד האומללים האלה. לבי פחד ורחב לראות, כי עוד ישראל חי, ומדת החסד והרחמים נשרשה עמוק עמוק, בלבב כל שדרות העם מהעליונות עד התחתונות, ותהייה המדות האלה לאחד מצרכי הנפש אשר להעם, אשר בלעד לא יוכל לחיות, ולא כעושה דבר מצות אנשים מלומדה.

לבינו רק נשבר לרסיסים בראותנו את הנודדים האומללים האלה אשר ממשלת רוסיה תחשוד אותם כמרגלים. אנשים—אשר גם למראית עין יוכל לאמר כל איש, אשר ביתנו עוד לא הסתתרה, כי לא עם מרגלים חלקם, אנשים—אשר חוץ מעירתם הקטנה ובית מדרשם לא ראו בעיניהם. אנשים—אשר מלבד שפתם הז'רגונית ומעט שפת עבר לא ידעו לבטא אף מלה אחת בלשון עם ועם. ואת האנשים האלה חשדה ממשלת רוסיה ברגול בכלל, מבלי הבדל בין איש לרעהו, ותגרשם משם בהמון. אמת הדבר כי הממשלה ברוסיה לא יכלה לחשוב אחרת על דבר היהודים בכלל, כי הן יודעת היא את כל הרעה אשר הביאה עליהם כל הימים על כולם בכלל ועל כל אחד ואחד מהם בפרט, ואשר על כן לא תוכל לקוות כי יאהבוהו כדברי קרילוב במשלו "הזאב והחתול" ותחשוב את כל יהודי ויהודי לשונאה בנפש. עוד גם זאת: בהציגה את עצמה במקומם, אז תדע כי לוא עשה לה מי שיהיה את הרעות ההנה אשר עשתה היא ליהודים, כי עתה היתה היא עושה כל דבר פסול לבעבור הנקם ממנו ועל כן חשדה גם את היהודים.

לבינו דוה לנו עוד יותר בראותנו כי לא רק הממשלה הביטה על היהודים כעל מרגלים ושונאים, אך גם העם. העם הזה אשר גם בעצמו יסבול ממשלתו אם לא כאשר יסבול היהודים, הן בכל אופן לא היה גם דרכו סוגה בשושנים בארץ מולדתו, ובהיותו בעצמו נגש ונענה, יביט בכל זאת גם הוא על היהודים האומללים ההמה בעיני בוז ושאת נפש. מי אשר לא ראה את מבטם של עם הארץ אשר נמצאו על התחנה בעבור הנודדים, לא ראה מבט בוז ומשטמה מימיו. ולא רק על הנודדים הביטו ככה, אך גם עלינו המקבלים פניהם, כי שמענו אותם אומרים: "מרגלים—יקבלו פני מרגלים" וכדומה דברים אשר כמדקרות חרב באו אל לבינו. אז הבינונו כי ממשלת רוסיה היא כעין רקבון בגו העם הרוסי, והרקבון ילך הלאה והתפשט בכל השדרות העליונות, ומשם יבוא גם אל השדרות התחתונות, וליהודי רוסיה אין

כל תקוה להוושע עד אשר תפול ממשלת רוסיה בנפלים, ואז אולי יוכל גוף העם הרוסי להרפא, ולבו יהפך עלינו לטובה.

ממשלת רוסיה נהיתה כמשוגע לדבר אחד בשנאתה ליהודים, ובחשדה אותם למרגלים, עד כי לא הרשתה לישוב את המגורשים ממקומות המלחמה בערי החוף, ועל כן מוכרחת היתה להתיר להם גם ישיבה ארעית בפנים המדינה במקום אשר מאז ומעולם לא הורשה ליהודים בכלל, מלבד לאחדים מהם, להציג כף רגלם. היהודים, המלומדים ביסורים, ראו את השואה הפתאומית שבאה עליהם, ויתאזרו כאיש אחד חברים לקדם את פני הרעה הזאת וייסדו מוסדי עזרה לנוודים. המוסד הראשי היה בעיר הבירה, אשר הממשלה בחכמתה שנתה את שמה מפטרבורג לפטרבורג להרעים בזה את גרמניה אויבתה, וועדים קטנים היו בכל עיר פלך אשר בארץ, וסניפים בכל עיר ועיירה ובכל תחנה גדולה העומדת מחוץ לתחום המלחמה. הדבר היה נחוץ מאוד, כי מלבד התמיכה החומרית בכסף ובשוה כסף, נחוץ היה גם לדעת מראש את העת אשר בה יעבור המסע עם הנוודים דרך תחנה זאת או אחרת למען יוכלו יושביהם לקדם את פני הנוודים בלחם ובמזון. הדבר הזה היה יכול להעשות רק על ידי היהודים בעצמם, כלומר: על ידי הוועדים וסניפיהם, כי מפי פקיד התחנות, אף על פי שיקבלו שכר, ביודעים ובלא יודעים, מאת סוחרי המקום היהודים, שהם רוב מנין ורוב בנין של יושבי התחנות ההן, לא יכלו להציל דבר אמת. פעם אחת שאל אחד ממיועדי את פקיד התחנה ד'נקוי:

—הן ידעתה כי יעברו נוסעים יהודים במסע מיוחד מצפון עד סימפרופול, והן על פי חוקי המסלות על כל פקיד של תחנה גדולה להודיע מכל מסע כזה, לשכניו הפקידים אשר בכל התחנות אשר בדרך עד התחנה השניה הגדולה כמות, כי יעבירו אנשים במסע מיוחד למען יכינו בעדם מים ודי אוכל בחדרי המזון למען יוכלו לקנות כל צרכיהם. ואתה הן תתאמר לחובב כל אדם מבלי הבדל, ומדוע לא הודעתנו מזה מאומה? וגם היום, בשוכם מסימפרופול לולא הוועד המרכזי שהיה לנו, כי עתה לא היינו יודעים מזה מאומה, ומדוע תעשה כה לאוהבך?

—לא יכולתי לעשות מאומה—ענה הפקיד—כי בהטלגרמה אשר בה הודיעו לי על דבר המסע הזה לא אסרו בפירוש כי אנשים יסעו בו אך "בעלי-חיים". ואני אמרתי אך סוסים או שורים יעבירו בו. ומאין יכולתי לדעת כי אנשים בו?

ולמען הראות כי כנים דבריו בקש את מיועדי לסור אל חדר עבודתו ויראהו את הטלגרמה.

לתאר את כל רגש גועל הנפש אשר חשו ברגע ההוא כל השומעים את דברי הפקיד, אל הממשלה הרוסית עם כל פקידיה ועוזיה יחד, אין בכח עטי הדל, אך הדבר הזה עוד העיר את כוחותיהם של העובדים בהמוסדות לעבוד ביתר עז ועצמה מאשר בראשונה, ואת רצונם של כל אחד ואחד מהעם לתת ולחזור ולתת, יותר מאשר יכלו, כדי לקדם, או לכל הפחות להקל, את הרעה הגדולה הזאת. היהודים הראו הפעם לדעת לכל יושבי תבל, כי המון, ראש צוררי היהודים, עמד היטב על אופיה של אומה זו בקראו אותה בשם: "עם אחד מפורד ומפורד". אף כי בשעת שלום הוא מפורד ומפורד, ואיש לבצעו מקצהו, אם יראה כי הדבר נוגע אל עממותו כי היא בחזקת סכנה, אז יהפך פתאום והיה לעם אחד, ועל אחדותו—גאותו. ואסתר, אשר ידעה היטב את כל זאת, אמרה למרדכי: "לך כנוס את כל היהודים".

[70] בלב ולב ידברו

הכל יודעים, כי אחת המעלות היותר משובחות שבחכמי כל מדינה ומדינה, היא: לכלכל דבריהם באופן הנשמע לכמה פנים, למען אם לא יישרו דבריהם בעיני ממלכות אחרות ויבואו על ידיהם לידי סכסוך, יוכלו לתת להם פנים אחרים, והכל על מקומו יבוא בשלום. כי אם לא יוכלו לפרש דבריהם באופנים שונים, אז על האומר דבר שאינו מתקבל להתפטר ממשמרתו, אם יביא דבריו לידי תרעומת. דברים כאלה הולכים ונאמרים בכל יום ויום על ידי חכמי מדינות שונים, עד כי נהיה למשל בפי הבריות, באמרם: לא נבראה הלשון בפי חכמי המדינה אלא כדי לחפות על מערכי לבם.

ולא רק בדבריהם, אך גם במעשיהם יבדלו חכמי המדינה ומנהיגיה מכל האדם אשר על פני האדמה, וישתדלו לעשות הכל באופן דק ונאה כדי "שלא להרגיז את האוונים"; אך כמו שבכל מלאכה ומלאכה ישנם פועלים שונים: מהם—יעשו מעשיהם "מהר וטוב" ואין אחרי מעשיהם בפעם הראשונה שום תיקון ושינוי; ומהם—אשר לא יוכלו לעשות מלאכתם בפעם אחת כראוי, וכל מעשיהם צריכים תיקון מרובה ושינוי ניכר, אשר בלעדם לא תואר ולא הדר לה. מובן הדבר, כי באופן האחרון לא תהיינה למלאכה אותן הפנים היפות אשר למלאכה העשויה באופן הראשון. כמו כן הדבר גם בחכמי המדינות: מהם—ידברו דבריהם ויעשו מעשיהם באופן דק ונאה כזה, אשר לא יתן מקום לבעל-דין לחלוק ודו-הפרצופים אשר בדבריו ובמעשיו אינה מבצבצת מתוכם. ומהם—דבריהם ומעשיהם נדברים ונעשים באופן היותר גס, ובנבול היותר בולט שאין כמוהם. וכי יתפש בכך, יאמר: "עורבא פרח"! ופניו לא יחוורו, כי גם אם ישפכו אל עיניו מי מלח, יאמר כי גשם נדבות ירד עליו ולא יותר. דו-הפרצופיות של חכמי המדינה מהמין הזה מבצבצת ועולה מכל דבריהם ומעשיהם כתפירות לבנות מתוך בגד שחור. ואם נוכל לאמר כי עשרה קבין דו-פרצופיות ירדו לעולם, אז נוכל גם לסיים, תשעה מהם נמלח ממשלת תוגרמה, ואחד—כל העולם כולו. לפי שכל דברי חכמי ממשלת תוגרמה הם גניבת דעת, שקר וכזב הנראה לעין, ואשר על כן לא תוכל כל ממלכה לתת אמון בה. ובמעשיה האחרונים, לפני צאתה למלחמה על רוסיה הראתה לדעת זאת באופן היותר בולט.

עוד אז, בשלוח וילהלם את פון סנדרס עבדו הנאמן, להיות לסדר בצבאות תוגרמה, להשיג על הצבאות והמצודות אשר בבוספור והדרדנלים, רעמו פנים הממלכות הגדולות אשר באירופה על הדבר הזה, מלבד מלכי הברית המשולשת, בעת ההיא; אחדות מהן שלחו גם את מחאותיהן אל תוגרמה וגרמניה בהריחם במעשה הזה ריח של ברית מלחמה ומגן בין גרמניה ותוגרמה, דבר אשר לא תוכל—לפי משפטי העמים—לעשות בחשאי ממלכת תוגרמה היושבת על מפרצי הבוספור והדרדנלים, אשר הצורך בהם לכל עמי הארץ גלוי וידוע לכל, אך וילהלם יכל להתנצל אז באמרו: כי אף על פי שסנדרס גרמני, לא יכול הוא, המלך האוהב חופש ודרור, לאנסו לבל יעשה זאת, ומה שעשה—עשה על דעת עצמו, וממשלת תוגרמה מיהרה ותחזק את דברי וילהלם במעשיה ותאמר לסנדרס: לא יקרא עוד שמך "פון סנדרס" והיה שמך: "הולץ-פחה" כי לאחד הפחות מצבאותי נתתיך. וכל הסכסוך הזה שותק לימים רבים.

בקראו אחרי כן וילהלם מלחמה על רוסיה וצרפת ביחד עם אוסטריה בעלת בריתו, יצאה תוגרמה בהודעה גלויה, כי תעמוד במצב הבינים ולא תקח כל חלק במלחמה, אך בחשאי עשתה הכל לטובת גרמניה ובעלות בריתה, כמו: אסרה להעביר צרכי אוכל נפש דרך מפרצי הים, למען לא תוכלנה אנגליה וצרפת לקבל תבואה מרוסיה וכנהנה. אף לא חדלה מהביא את הבן וברסלאו, שתי אניות מלחמה אשר לגרמניה, להגן על מפרצי הים למען לא תוכלנה אנגליה וצרפת לחדור אל הים השחור ולהתנפל משם על בולגריה, אשר יצאה גם היא בצד גרמניה נגד רוסיה, גם אז עוד כחשה תוגרמה, באמרה כי את האניות האלה קנתה מממלכה

אחרת העומדת במצב הבינים. ואפילו ביום השבעה עשר באוקטובר בשעה שיצאו הבן וברסלאו הימה, וירו על ערי הפרזות אשר לרוסיה, אשר אין בהן לא מצב אנשי חיל ולא מצודות, דבר אשר הוא נגד היושר ונגד חוקי המלחמה השוררים בין העמים, העיזה עוד ממשלת תוגרמה להודיע בפומבי, כי לא היא עשתה זאת אך רב החובל אשם בדבר, ותבקש לכפר את פני רוסיה בפצוים, אך שומע לא היה לה אז, כי השקר היה מבצבץ ועולה מכל דבריה ומעשיה, והכל הבינו כי כל דבריה הקודמים היו שלשלת ארוכה של גניבת דעת ודו-פרצופיות אשר לא נשמעה כמוה בכל הארץ ובכל הגוים, והמלחמה בינה ובין ההסכמה הרביעית החלה.

בימים ההם הייתי בדז'נקוי. ובבואי פעם אל התחנה לרגל מסחרי שמעתי את אחד מפקידי הטלגרף מספר כי זה עתה הודיעו מתאודוסיה¹ כי אנית מלחמה תוגרמית ירתה מכלי תותח על העיר. אחרי רגעים אחדים נפוצו שמועות שונות בכפר. אחדים אמרו, כי בתים רבים נהרסו עד היסוד במ ואיזה עשרות אנשים נהרגו, ואחרים אמרו, כי רק התחנה הגדולה, הנקראת בשם סריגול, הרחוקה כשלושה ק"מ מתאודוסיה נהרסה וכל אסון לא קרה ליושבי העיר. מובן הדבר כי להציל דבר אמת לא יכולתי, לפי שבמקרים כאלה ישנם אנשים האוהבים להגדיל את האסון ולהלהיב את המדורה, ומבלי משים יביאו מבוכה ומבושה בין השומעים, יש גם אנשים אשר יאהבו לכפור בכל ולאמר: לא היה ולא נברא, גם על דבר הנעשה. לבי פחד לבני ביתי אשר בתודסיה, ואחליט לנסוע עוד באותו יום בשעה הרביעית לפנות ערב במסע ההולך לתאודוסיה, ולהשיג על כל המסעות הבאים משם אשר נפגוש על דרכנו, אם לא ימצאו בני ביתי בתוכם, בהבינו כי אם כה גדולה הרעה, אז בודאי עזבו ב"ב את העיר.

גם בעברי בדרך שמעתי שמועות בנוסחאות שונות על דבר המקרה בתאודוסיה, היו גם אנשים אשר ספרו כי רב החובל **הבטיח** לבוא מחר שנית לירות על העיר, וכמה מהדברים אשר יולדו חדשים לרגעים במקרים כאלה. גם שם האניה שנו לרגעים: זה יאמר כדבר בדוק כי ברסלאו שם האניה. השני יקראנה בשם **מדז'דה**, השלישי יחליט כדבר שאין להרהר אחריו לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא הבן בכבודו ובעצמו הטריח עצמו ביריתו על תאודוסיה. שאלתי את הפוסק האחרון הזה: מתי יצא מתאודוסיה? ויעני, כי עזב את העיר במסע של שחרית, אשר יפליג בשעה השמינית וחמשה וארבעים רגעים, ואז שאלתיו קושיא עצומה: — הן אדוני עזב את תאודוסיה קודם השעה התשיעית בערך רבע שעה, ומאין תדע את שם האניה? הן בעצמך אמרת, כי האניה עמדה מרחוק ואיש לא יכל לקרוא את שמה, והייתה החלה בשעה התשיעית בדיוק?

פני המספר אדמו מעט, אך לא אבדו עשתונותיו, ויחל לבאר לי בזאת: —הייתה החלה בעת אשר עמד המסע אשר אני בתוכו בתחנה סריגול. ומקול הירה הבינותי כי האניה היא אחת מהיותר גדולות, ויען כי הבן היא האניה היותר גדולה לתוגרמה, לכן ממילא מוכח כי היא היא ולא אחרת.

—ואדוני האם ככה בקי הוא ביריות כלי התותח, עד כי יוכל להבחין רק על פי השמיעה בין יריה ליריה? —שאלתיו בלי חפץ.

—הניחו לו לשקר—ענה איש מן הצד שנכנס פתאום לתוך דברינו—גם אנכי נסעתי במסע של שחרית ורק מרחוק שמענו את הקולות אבל להבדיל בין גדול וקטן דבר שאי אפשר היה.

¹ [תאודוסיה הוא שמו היווני של פאודוסיה שבחצי האי קרים].

פני היודע ועד, אדמו יותר וידום. וגם אני חדלתי מלהוסיף לשאלו למען לא אביאהו ליד נסיון; ואט אזני לשמוע את סיפורי הבדים והשיחות הטפלות היוצאות מפורש מפי היושבים בחצי השני של העגלה אשר בה ישבתי. שם התלהבו הפנטסיות עד מרום קצן, ואזכה לשמוע דברים, מתהלכות המלחמה, אשר לא ראתם עין ולא שמעתם אוזן מעולם. גם על מספר היריות אשר ירתה האניה על תאודוסיה רבתה המחלוקת ודעות שונות היו במספרן מאחד עד ששים ותשע יריות. סוף סוף באנו סייטלרה.

על התחנה הזאת פגשנו מסע עם עגלות למשא אשר מלאו אדם וכולם מבורחי תאודוסיה. המסע ההוא עזב את סייטלר תיכף בבואנו שמה ולא יכולתי לדעת אם נמצאים שם בני ביתי. החלטתי לנסוע הלאה עד תאודוסיה ואם לא אמצאם שם, אז אשוב במסע השני דז'נקויה.

בבואי לתחנה ולדיסלבובקה, העומדת על פרשת הדרכים לקרץ' ולתאודוסיה, בא שמה מסע גדול מלא בורחים מתאודוסיה. ויען כי על התחנה הזאת יעמדו המסעות ערך חמשה ועשרים רגעים, החילותי לחפש את בני ביתי. פגשתי את אחד ממכרי אשר נסע גם הוא במסע הבורחים, ויראני מרחוק את העגלה אשר בני ביתי נמצאים שם. אחרי רגעים אחדים פגשתי את בני הצעיר, ברדתו מהעגלה להביא דלי מים בעד הנוסעים. עליתי אל העגלה ואשתי סיפרה לי:

עוד בבוקר נפוצה השמועה כי אנית מלחמה תוגרמית קרבה אל החוף, ורב החובל שלח לקרוא את ראש העיר להודיעו, כי כעבור שעתים יורו מכלי תותח על העיר. ולכן יודיע מזה ליושבי העיר, למען יעזבוה או יתחבאו באשר ימצאו, למען לא יקרה להם אסון. השמועה עשתה לה כנפים, וכל העם אשר היה כבר בשוק, שב בחפזון הביתה. אני והילדים ירדנו אל המרתף אשר מתחת לבית דירתנו, ונשב שם כל העת אשר ירו מעל האניה. היריה החלה בשעה התשיעית בדיוק, וארכה ערך רבע השעה. כדור אחד פגע בבית התפלה הגדול לנוצרים, השני-בבית תיקון המכונות אשר אצל התחנה סריגול, והשלישית—בבית אשר הבנק "הרוסי לעסקי חוץ למדינה" ימצא בו. לאנשים לא קרה כל אסון, מלבד לצעיר אחד, אשר יצא לראות במחזה היריה, ויפגע בו כדור ויפוצצוהו. כשוך קול כלי התותח יצאנו מן המרתף, ונחל לחשוב על דבר היציאה מן העיר. רבים נסעו בעגלות לעיר קרים-ישן, אך עגלות לא מצאו להם כן, גם בעלי-העגלות העלו את שר הנסיעה עד מאה רובלים לאיש, ולכן גמרתי לקחת בעד בני ביתי עגלת משא מיוחדת בהמסע אשר הוכן בעד הבורחים במחיר שלשים רובלים. ואתן את חצי העגלה לאחד השכנים הגר עמנו בחצר ויחד הננו נוסעים עתה.

—ואנה הנכם נוסעים? שאלתי, ואשחק.

—אדמה להשאר בסייטלר, אצל בן אחותי הגר שם—אמרה אשתי—אך לא אבינה מדוע תשחק לי, אחרי כל הפחד אשר פחדנו משואת פתאום שבאה עלינו?

—הנני שוחק רק על אשר ברחתם אחרי אשר עברה הסכנה—אמרתי לאשתי—לוא ברחתם טרם ירתה האניה על העיר אז היה הצדק אתכם, אבל הן בשעת סכנה הייתם בעיר ואחרי עברה, לפנות ערב, באין כל סיבה מוצאת, עזבתם אותה.

—הן ראש העיר ובני ביתו—ענתה אשתי—עזבו את העיר ראשונים. ולוא ראית את הבהלה אשר נהיתה אחרי כן, כי עתה לא שחקת לי וגם בעצמך היית בורח אל אשר יכולת.

—אם כן—אמרתי—עשית כדון, כי "הולכין אחרי הרוב". ובלבי חשבתי כד רגזו רעיא על ענא—עבד לנגדא סימותא. אך כה נעשה—הוספתי—הלילה, נלון בסייטלר, ובמסע הזה לא ניסע עד דז'נקוי, ורק מחר בבוקר בהמסע לנוסעים ניסע הלאה עד דז'נקוי. שם הכינותי למענכם חדר, במלון אשר אני גר בו. אך הגיד נא לי על מי עזבת את הבית?

—בחצר לא נשאר איש—ענתה אשתי—את כלי הכסף התכשיטין והבגדים היותר יקרים לקחתי אתי, והנותר סגרתי בתוך הבית. ולפי השערתי גם הגנבים ברחו מן העיר, ולכן אין כל סכנה נשקפה לכלי ביתנו מהם.

—לא טוב יהיה—אמרתי—רק אם ישובו הגנבים טרם תשובי את. ולכן ראי לבל יקדמוך.

בסייטלר ירדו רבים מן הבורחים אשר נלאו לנסוע במסע ההוא, אשר בעגלות לא נמצאו ספסלים לשבת וגם הקור חדר אל תוכן. ולכן מלאו בתי אנשי הכפר מהאורחים האלה, ויושבי הכפר קבלונו בסבר פנים יפות, וכל אחד עשה למעננו ככל אשר יכול: האכילונו מכל אשר בבית, כי בשמעם כי יברחו מתאודוסיה הבינו, כי יבואו אורחים גם אליהם וכל אחד השתדל להתכונן כפי יכולתו. הגברים ישנו על הארץ, ביחד עם בעל הבית, ואת המטות והמצעות, הכרים והכסותות נתנו לנשים ולילדים. ככה לנו בגולה בלילה הראשון וכאור בוקר יום השני נסענו דז'נקויה.

בדז'נקוי היו כל בתי המלון מלאים צאן אדם, וגם הבתים הפרטיים נמלאו עד אפס מקום, אך הודות לאשר הכינותי בעד בני ביתי חדר עוד מאתמול, בצאתי לתאודוסיה, לא היה לי הצורך לבקש למענם מדור, כאשר סבלו מזה רבים מהבאים, אשר נאלצו לנסוע הלאה, מבלי מצוא מקום לגור בו בדז'נקוי.

אף על פי שדבר בלתי נעים הוא לאיש לעזוב את כל הונו ורכושו אשר רכש לו בזיעת אפיו במשך כל ימי חייו, וללכת בעגלת מסע אשר יעבירו בה, כשהשנים כתקונן, רק בהמה וכלים, אל מקום לא נודע לו מתמול שלשום, בכל זאת לא נפל לבינו עלינו ולא כהתה רוח באיש ממנו, כי הפעם ראינו בי ככל הגוים בית יהודה. כי כל יושבי תאודוסיה כיהודים, כארמנים, כרוסים, כבולגרים, כיונים, כגרמנים, כתוגרמים, כולם ברחו ביחד. ואנחנו היהודים הרגשנו אז טעם שווי זכויות; טעם, אשר כבר הרגשנוהו לפני תשע שנים במדור האניה פטומקין, ותסר לתאודוסיה ותאמר לירות עליה אם לא יתנו לה לחם ופחמים, וכל יושבי העיר ברחו ההרה אשר מזרח העיר, אבל הבריחה ההיא היתה כעין זעיר אנפין מול הבריחה הנוכחית. כל אחד מאתנו זעה דעתו עליו משלים ופתגמים, חידודים והלצות נשמעו לרגעים מפי כל אחד מאתנו, כי באמת אין לך עם כעמנו העשיר במהתלות וחידודים, הנוקבים ויורדים עד תהומה של נפש, ובפרט בליצנות עברייית תמימה המקושטה ב"חתיכת" תלמוד או מדרש מהופך ומסורס, שהביאו אתם הנגבה בני ליטא ופולין אשר התישבו בתאודוסיה לרוב. ותהי בעינינו נסיעתנו כנסיעה של תענוג—"מעייני הישועה" או לקבל אמבטאות חמות עם מי מלח, לפי עצת הרופאים המומחים, אף כי היו רבים בינינו אשר שיניהם חדרו בפיהם מהקור אשר חדר אל העגלות, וילדים רבים—אשר בכו בקרן זוית, וכפי הנראה, גם כן לא מרוב טובה, אך מי ישים לבו לקטנות כאלה, בשעה שדעתו של אדם זחה עליו משווי הזכויות אשר השיג פתאום, על אף פורשקיביץ וכל כת דיליה.

היו בין הנוסעים כאלה, אשר מצאו, כי מלבד שווי הזכויות השגנו פתאום שוויון סוציאלי, כי כלולנו הן ברחנו לנפשנו והנפש הן אחת היא לעני ולעשיר, ואדרכא אחרים אומרים, כי נפש

העני יקרה לבני ביתו מזו של העשיר לבני ביתו הוא, כי כספו אשר יעזוב האחרון ליורשיו אחריו יהיה להם תמורת נפשו, ולפעמים, לא אחטא לאלהים, עוד ישמחו כי יחלקו שלל. לא כן בבני העניים שנפש אבותיהם היא כל עשרם. ועתה כאשר יצאנו כולנו בגולה לא היה שום חילוק בין עשיר לעני. ואם היה חילוק קטן בדברים שבכיס, מי ישגיח לדברים קלי הערך כאלה? דינו אם העשיר לא שבב אז סרוח על ערסו הרכה, במחלקה הראשונה, ויירא לנפשו כאשר ראונו אנחנו לנפשותינו.

גם אשת נומקה ובני ביתה ברחו לדז'נקוי ותסר אל בית המלון אשר גרתי בו גם אני ובני ביתי.

[71] המחיה והכלכלה

בפרוץ המלחמה ירד פתאום השער פלאים, על כל צרכי החיים. ולא לבד על הצרכים השניים במדרגת נחיצותם, כמו בגדים, קשטים וכדומה, אשר שמושים לא יכלם תיכף, ואשר גם בלעדם יוכל איש לחיות בשעת הדחק, וגם אפשר להסתפק בישנים, מטולאים או לפעמים גם בקרועים; אך הלחם אפילו, אשר בלעדו לא יוכל איש לחיות ואשר שמושו—היא כליתו, גם עליו ירד השער מאוד, וכמעט לא נמצאו קונים לתבואה בימים הראשונים. הדבר פשוט מאוד: ארץ רוסיה העשירה מאוד בלחם, עד אשר בשעת שלום יכלה גם להאכיל את יושביה אשר מספרם עלה למאה וחמשים מילונים נפש אדם, וגם לשלוח רבוא רבבות פודים תבואה, קטניות וזרעני שמן מכל המינים לארצות אחרות, פסקה פתאום מלהוציאם לחוץ לארץ שלא בטובתה. והנותר ההוא הועיל מאוד להוזיל את שער התבואה בימים הראשונים, כדרך כל הצרכים הנופלים בשערם בשעה שההצעה יתירה על הדרישה עליהם. איש לא פלל אז כי הממשלה ברוסיה תוכל להראות פלא כזה אשר גם בה, בארץ המלאה כל טוב מצרכי אוכל נפש שונים, ירבו נפוחי כפף, בשעה שאיננה מוציאה לחוץ למדינה אף גרעין אחד.

הצרכים השניים במעלתם בערך אל נחיצותם גם הם הוזלו בימים הראשונים, אך מטעם אחר. על פי ההשערה הראשונה מחירם היה צריך לעלות מעלה מעלה, כי חלק גדול מהם היה מובא לפני המלחמה ממדינות אחרות, דבר שאי אפשר היה אחרי אשר החלה המלחמה, לא לבד מהארצות הנלחמות עם רוסיה, אך גם מהארצות בעלות בריתה, כי דרכי הים היו בחזקת סכנה, אך יען כי איש לא קוה לאריכות ימיה של המלחמה הגדולה הזאת, לכן בשעה שלכל איש ואשה יש בעל, בן או אח במערכות המלחמה וחיייהם בחזקת סכנה, הילך לבם, אם תחזקנה ידיהם, לעשות להם בגדים חדשים מלבד אלה אשר לא יוכל איש להיות בלעדיהם?

עוד גם זאת: העתונים הפיצו שמועות מבהילות, כי בגרמניה עובדים כל בתי החרושת בכוונה עצומה, ומכניסים סחורה מרובה למען תוכל גרמניה, אחרי אשר תנצח במלחמה על שדה-קטל, לנצח גם בהתחרותה על שווקי אירופה. והדבר ידוע כי הסוחרים, החנונים אם ישבו יום או יומיים בלי פדיון, וזמני הפרעון של שטרותיהם ילכו ויגיעו, נכונים הם למכור סחורתם במחיר אשר יותן להם ובלבד כי ימכרוה. ובפרט בעת אשר אי אפשר היה לקנות סחורה שלא במזומן, כאשר לפני המלחמה, כי לא ידעו מה ילד יום, ועל כן ירד השער על כל מיני סחורה שבעולם.

שער הבתים ירד גם הוא מטה מטה, לא לבד בהערים הסמוכות למקום המלחמה, ששמה היתה סכנת החורבן גדולה מאוד, אך גם במקומות הרחוקים ממקום המלחמה, מטעם זה: על ידי אשר חדלו מבנות בתים, כי מי הוא האיש אשר יבנה לו בית בשעה שחיי תלויים לו מנגד?, ישבו בנאים רבים בלי עבודה, ושכר העבודה הוזל מאוד. ומטעם זה הוזלו מאוד גם צרכי הבנין כמו אבנים, עצים וסיד. והאיש אשר מצבו הכריחו למכור ביתו נחוץ היה לו לחפש הרבה עד

אשר ימצא קופצים לקנותו. בערי החוף אשר בנגב רוסיה ירד שער הבתים עוד יותר, אחרי צאת תוגרמה למלחמה גם היא עם רוסיה, כי מלבד אשר יושבי הערים האלה התדיריים עזבו מאפס מעשה, מפני מסחר התבואה אשר חדל, והוא הלא היה המסחר הראשי בערים ההם אשר ממנו מצאו לחם חלק גדול מיושביהן, עזבו גם אחרים את הערים ההנה מיראתם את המלחמה. ממשלת תוגרמה אשר לא הצטיינה עד כה בחוקי היושר ובהשגחה מרובה על החוקים הסוררים בין העמים אף בימי המלחמה, ואשר הראתה את זאת באופן היותר בולט בעת קראה למלחמה על רוסיה בימים האחרונים, הן תוכל להתנפל בכל עת ובכל שעה על הערים הפרזות השוכנות לחוף הים השחור, אשר אין להן מכשירי הגנה, ולהראות את כוחם וגבורתם במלחמתם עם אנשים בלתי מזוינים, ועם נשים וטף, על כן ירד שער הדירות והדבר הזה גרם גם ירידת שער הבתים, כי מי הוא האיש שכסף מזומן בידו אשר יחפוץ להניחו בעסק כזה, הרחוק משכר וקרוב להפסד? ובפרט בבתיים אשר אינם בסחורה העוברת בנקל מיד ליד. אבל מצב הדברים החל מעט מעט להשתנות, ועמו יחד החל לעלות השער גם על צרכי החיים מהיותר נחוצים עד אותם שנחיצותם היא מקרית, כאשר אבאר.

מספרים על אכר שדנוהו להיות סופג שלשים מלקות, באותם הימים אשר שרר עוד עונש הגוף ברוסיה. אחרי אשר הכוהו עשר מלקות נשברו השבטים, ועד אשר הביאו אחרים נשאר האכר מתוח על העמוד. אז הוציא מכנף בגדו חתיכת פת ויחל לאכול. הנצבים עליו שאלוהו: — האומנם לא תכאיבנה לך המלקות עד כי תוכל לאכול את לחמך עתה?

— אתם — ענה האכר — אפשר הדבר כי בדעתכם להלקותני כל היום, ועלי האם לגווע בין כה וכה ברעב?

מנקודת הראות של האכר ההוא החליטו גם סוחריו רוסיה, אשר נשאר בבתם ולא לוקחו לצבא לפי שנותיהם, לפי בריאותם או גם לפי כיסם, להמשיך מסחרם מכל אשר יוכלו. ולו לא התערבה הממשלה בעניני מסחר כי עתה היו כל המקומות אשר בארץ נזונים ומתפרנסים על ידי הסוחרים. השערים, לו גם היו עולים, היו עולים מעט מעט ובהדרגה, ולא היתה העברה מן הזול אל היוקר מורגשת כל כך. אך, "את אשר לא יוכל כל שונא לעשות — יעשה, לפעמים, האדם לעצמו" — משל הוא בפי הבריות, והמשל הזה נתקיים במלואו בממשלת רוסיה.

הממשלה הזאת עם מלכה בראשה עשו כל דבר רק ממבט הראות של הרעה ליהודים. ואם הצעת איזה שר הביאה להשפיל את מצב היהודים בין ברוח בין בגשם, אז מובטח היה כי הצעתו תתקבל ולא תמצא לה שום מתנגד. ולכן השתדלו השרים, היושבים ראשונה במלכות, להמציא, חדשים לבקרים הגבלות חדשות ואסורים משונים. ובטעמם הדק בענינים כאלה, עברו את כל צוררי ישראל, אשר היו עד הימים ההם ברוסיה, אשר על כן היו לשרי רוסיה רק שני ענינים לענות בם: לרדוף באף את היהודים, ולמלא חוריהם כסף וזהב. ואם המלאכה הראשונה עלתה בידם כהוגן, אז היו מובטחים כי לא יבדקו אחריהם בשבע עינים בעניני ממונות, והכל יהיה שרוי להם והכל יהיה מחול להם. כל שר ושר השתדל רק להמציא ולהוציא אל הפועל איזה הגבלות בענין המסור לידו: שר הצבא — בעניני הצבא, שר האוצרות — בעניני מסחר ותעשייה, שר הפנים — בעניני העתקה ממקום למקום, שר ההשכלה — בעניני הלימוד ושר החיצון השתדל להכניס טפי הרעלה גם בעניני יהודי חוץ למדינה באותה המדה שהדבר נוגע לממשלת רוסיה.

שרי הממשלה הרוסית, אשר חכמתם עמדה עוד למטה מצדקתם, לא ראו את הנולד ושכחו דבר קטן: כי למען גייס אנשי צבא רבים נחוץ גם לזיינם בכלי זיין מהמינים המשובחים, כי הן לא בידים ירקניות יוכלו לפגוש את אויבם המזוין מכף רגלו ועד ראשו, וארץ מרובה באוכלוסין

כרוסיה, אשר כל צעירה מבן עשרים ועד ארבעים שנה יחשבו על חיל המאסף וחיל המלואים, ומספרם יעלה לעשרות מליונים, עליה להכין גם מכשירי מלחמה לפי ערך חילה, ואת הדבר הקטן הזה לא הספיקו לעשות שרי ממשלת רוסיה בהיותם עסוקים בדבר אחד: להמציא בכל יום עלילות חדשות על היהודים שונאיהם, כמעשה בייליס, ומעשה פסטוב, וכדומה, ולהוציא אחרי כן חוקים מעיקים חדשים לבקרים, והעוסק במצוה כזו פטור ממצוות אחרות, כי השנאה ליהודים היתה בעיני ניקולוס האכזר מחפה על כל התרמיות שעשו שריו. אנשים קצרי ראות אלה לא התבוננו, כי האורב יושב להם בחדר, ומודיע לגרמניה מכל הנעשה ברוסיה, אשר רבים מפקידה היו גם משרתי גרמניה, כמיסיודוב בשעתו, אשר רק למען הראות לכל באי עולם כי היהודים מרגלים הם, ערבו במשפטו גם אנשים כנים וישרים, כפלך הליבווי, אשר ידעתיו פנים אל פנים, כאיש אשר עוסק בצרכי ציבור באמונה, טוב ומרוצה לעם, ואשר כל עסקיו שהיו לו עם מיסיודוב, היו רק עסקי העברת נוסעים לחוץ למדינה, באניות אשר פלק היה הממונה עליהן מחברות שונות מחוץ לארץ, ואשר מיסיודוב היה הפקיד על כתבי המסע אשר לנוסעים ההם.

אך אם בדברים כאלה היו שרי רוסיה קצרי-ראות, ובדעתם הקצרה לא יכלו להבין מראשית אחרית, הן יכלו לכל הפחות לגייס את חילם לפי ערך מכשירי המלחמה אשר להם, ולהוסיף אחרי כן מעט מעט, לפי ערך מכשירי המלחמה אשר הספיקה ממשלת רוסיה להכין בעצמה ואשר קבלה מבעלות בריתה, ואז היה עולה בידהם להקטין גם את ההוצאות, אבל ממשלת רוסיה לא עשתה כן; את כל חיל המאסף גייסה פעם אחת תיכף כאשר החלה המלחמה, גם חלק ידוע מהצעירים מחיל המלואים וכן הוסיפה מדי חודש בחדשו. כלי זין לא היה לה לתת בידי כל אחד מהם. גם אנגליה וצרפת לא יכלו לעזור לרוסיה בימים הראשונים בכל אשר דרשה, כי גם להם באה המלחמה כמעט בהיסח הדעת, ועל כן היה החיל היושב ברוסיה בלי כלי זין גדול פי עשר מהחיל הנלחם בפועל, ועליה, על הממשלה, היה איפוא להכין צדה בעד כל האוכלוסין האלה ותהי היא הקונה היותר גדול לצרכי אוכל נפש.

בימים הראשונים נקנו כל הצרכים האלה על ידי מחלקות ההצטיידות אשר לצבא. הפקידים האלה, ככל פקיד רוסיה, השתדלו להרויח כסף רב גם לעצמם בהעסק הזה, ולכן, בקנותם מהסוחרים את תבואתם, היו משלמים הרבה יותר מהשער שבשוק, ולוקחים תבואה מהמין היותר גרוע, ובלבד באי יתנו להם את השוחד הראוי. בעלי האחוזות התאוננו באזני הממשלה על אשר תקן תבואה מאת הסוחרים שרובם יהודים, אשר לפי דבריהם, יערבו פסולת בתבואת בעלי האחוזות הנקיות, ולא תקן ישר מאת בעלי האחוזות בעצמם. הממשלה אך הריחה בדבר הזה, הטבה לבעלי האחוזות והרעה ליהודים, מיהרה ותתן צו לקנות רק מבעלי האחוזות, אף הטעימה את מעשיה, באמרה, כי היהודים יורידו את שער התבואה זאת שויה, ועל כן צותה לשלם לבעלי האחוזות רובל ועשרים אגורות בעד כל פוד, בשעה שהשער שבשוק היה משמונים עד תשעים אגורות הפוד. ובכל זאת לא עלה בידי פקיד ההצטיידות לקנות ישר מאת בעלי-האחוזות כי האחרונים החביאו את תבואתם, בראותם כי נעתרה הממשלה לדרישתם, והמה, איפוא, נשארו המוכרים היחידים להקונה הגדול הוא, ויקוו כי יעלה בידם להעלות את השער יותר ויותר.

הסוחרים היהודים המלומדים בנסיונות על ידי האיסורים להחזיק בתי-מרזח על שמם, ואשר החזיקום לפנים על שם רעיהם מבני הנכר, עשו כן גם עתה, ומכרו את סחורתם על ידי בעלי אחוזות ומשמם, אשר כמובן לא היו עושים זאת בחינם; והממשלה הועילה רק בזאת, כי העלתה את השער באופן מלאכותי בשעה שלא היה לו כל צורך בעת ההיא.

לא טוב מזה היה מצב הדברים גם בזיון. על הממשלה היה לזיין את חילה העצום, ותגמור אומר להצביא את התעשייה ברוסיה, מבלתי יכולת לקבל מכשירי מלחמה מהארצות האחרות בעלות בריתה, ולכל אחד מבתי החרושת למעשה, אשר נהפכו פתאום למכיני מכשירי מלחמה, נתנה הזמנות שונות. אבל ההזמנות לא ניתנו ישר מהממשלה אל בעלי בתי-החרושת, אך על ידי פקידים וסרסורים שונים אשר השתדלו "לחמם את ידיהם" לאור מדורת המלחמה. משר המלחמה עד הקטן שבפקידיו לקחו שוחד, שכר עזרה או שכר שתיקה. וכל אחד בא על שכרו. עד אשר למשל בעד זוג אופנים, אשר מחירם בשעת שלום לא עלה למעלה משבעים וחמשה רובל, שלמו לבעל בית החרושת ארבע מאות וחמשים רובלים. ואל יעלה על דעתך כי על בעל בית החרושת היה לשלם ביוקר בעד העצים, הברזל והפחמים, כי כל אלה קבל בשער הזול, אשר היה עד המלחמה, כי הממשלה נתנתם לכל בתי החרושת מידה, אחרי אשר קיבלה את כל הדברים האלה תחת רשותה.

אמנם לא כל הרוץ בא אל כיס בעל בית החרושת, אך מעט מעט נדבק אל ידי האנשים אשר ההזמנות עברו על ידיהם. יודע אנכי סרסור אחד שהיה עסקן בדברים כאלה אשר רק הוא לבדו קיבל מכל זוג אופנים מאה רובלים שכר טרחה, עוד גם זאת: בעלי בתי-החרושת לא יכלו להניח כסף רב כזה בהעסק ההוא, לפי שהממשלה שלמה רק אחרי אשר המלאכה נעשתה ונתקבלה—גם כן על ידי שוחד—מהקבלנים הממונים על זה מאת הממשלה. גם הבנקים לא נתנו אימון בבעלי בתי-החרושת, ומוכרחים היו האחרונים לפנות אל אנשים עשירים, שיש להם נכסי דלא נייד, כי יערבום, וגם הם לא עשו זאת בלי תשלום גמול, וגם הבנקים לא יעבדו בחינם, וגם משגיחי הבנקים הן אינם מלאכים בעינינו כאלה.

אמנם, לו היתה רוסיה המנצחת ועליה היה לחדור אל ארצות אויביה, אז עוד היתה יכולה נשוא את כל ההוצאות המרובות האלו, אבל, כידוע, הדבר היה להפך: בימים הראשונים, אמנם, נכנסה לארץ גליציה גם החלה לעלות מעלה מעלה על הררי הקרפטים, ועל אשר לא ידעה כי עליה זו—ירידה היא, להתכלה, הובילה אחרי החיל ההוא גם הצטיידות מרובה וזיון גדול, וגם במקומות אשר כבשה מעט מעט, צברה סכום גדול מאוד של צרכים, ואחרי כן, כאשר נאלצה להסוג אחור ולברוח מכל המקומות הנכבשים, עזבה את כל הרכוש ההוא בידי האויב, והדבר הזה גרם הוצאות כפולות או משולשות, כי נחוץ היה להכין את הכל מחדש, ובמחירים יותר גבוהים מהראשונים. וכל אשר רבו ההוצאות—רבו גם הגניבות והשחידים.

היוצא מכל הדברים האלה, מההצטיידות והזיון שלא כדרכם, היה כי בא כסף רב לידי אנשים אשר לא היה להם בעולמם רק לחם לאכול ושמלתם לעורם, וכח הקנין אשר לאנשים בינונים נתחזק, ויחלו לדרוש אחרי צרכים שהם גם מהמין השני והאחרון בערך אל נחיצותם, כי ברבות הטובה—רבו אוכליה, ואנשים כאלה אשר לא בעמל רב הרויחו את כספם הוציאו אותו בעין יפה ולא עמדו על המקח בשעה שכיסם היה מלא. והמסחר, אשר בימים הראשונים נס שינתו, התעורר ויחליף כח עוד הפעם, וילך הלך והתפתח, וכל מי שעסק במסחר ראה גם ברכה בו, וכל אשר הרבתה הממשלה לפזר כסף על הזמנותיה באופן המשוונה ההוא ושטרי המדינה הלכו הלך והדפס בכמות מרובה, נתרבה כח הקנין גם בהשדרות היותר נמוכות במצב הכלכלה. את זאת ראתה הממשלה וירע בעיניה, על אשר ירויחו הסוחרים שרובם יהודים, אליבא דידה, ותתחכם ותוציא את ההצטיידות והזיון מיד מחלקת ההצטיידות אשר לצבא, ותמסרם לידי "מוסדות הכלכלה" אשר יסדה, ואשר נתנה להעומדים בראש המוסדות האלה הכח לאנס ולקחת בחזקה את התבואה ואת כל צרכי המחיה והכלכלה מאת הסוחרים אשר הוסבה את

שם ותקראם בשם "ספסורים"¹ אמנם כן, נמצאו בין הסוחרים כאלה אשר ספסורו בסחורות והרויחו הרבה אך שלא מדעתם, כי באותה שעה שיסדה הממשלה את מוסד הכלכלה, שמה לפקיד המוסדות האלה אנשים אוהבי שוחד ורודפי שלמונים מהמין היותר גרוע, ואשר לא היה להם אפילו ידיעת משרת בן יומו בעיני מסחר; אף גם לא הבינה הממשלה כי הבצל והבצלצל² הם אחד: טעמים מר, ורק בתמונתם ותארם ומקום גידולם יבדלו זה מזה; וכן גם פקידה. כי אין בין פקיד ההצטיידות לפקיד הכלכלה, אלא שנוי השם בלבד; ולכן נתנה להם הרשות לאסור הוצאת צרכי המחיה ממקום למקום בשעה שלא היה כל צורך בדבר. הדבר הזה הביא לפעמים ליד מחלוקת בין שרי הפלך לשרי הכלכלה: הראשונים אמרו כי רק בידם העוז והמשרה לאסור הוצאה והכנסה מכל סחורה אשר תישר בעיניהם, והאחרונים מצאו, כי הכח הזה שייך רק להם. היו גם מקרים אשר אחד הסוחרים נתן שוחד למשרתי שר הפלך והתירו לו להוציא מספר ידוע עגלות טעונות תבואה, ופקיד הכלכלה אשר קיבל שוחד מסוחר אחר, אסר על הראשון והתיר לאחרון; והדבר הזה הביא ליד כך כי עד אשר השיגו את הרשיון הנחוץ להעביר הסחורה ממקום למקום היו עוברים חדשים אחדים ובמקום אשר אליו נועדה הסחורה היא הרגשה נחיצות גדולה לסחורה זאת, וכאשר הגיעה סוף כל סוף הסחורה היא אל המקום ההוא, כבר עלה השער עליה עד כדי עשר פעמים מכדי שויה. ובכלל הועיל הדבר לחוקר את כל הצרכים, כי למען העבירה נחוץ היה להוציא הוצאות מרובות לשחד לשתדלנים ולשתדלני שתדלנים, אשר כל אחד מהם עשה מעשהו לא רק לשם מצוה ולא לשם טובת רבים.

לי ולשותפי הביא הדבר תועלת לא מעטה, כי אחרי אשר היינו סוחרים במדה מרובה, והעברת הסחורות היתה קשה מאוד, לא מהרנו למכור את אשר קנינו, כי מה בצע לנו למכור אחרי אשר לא נוכל לשלוח את הסחורה תיכף ולבוא בחשבון ולראות את ה"מטבע המזומנה" בעינינו. ואולי עוד לא יתנו לנו מוכרינו את התבואה, בבואם בטענה עלינו על אשר לא קבלנוה במועדה, אף כי העיכוב היה מצדם, כי הם הן מכרו לנו עם הטעינה אל העגלות משמים; אך בשעת חירום כזו, ימצאו גם מוכרים אשר אם גם אין להם לכאורה שום טענה—יחפרו ממטמונים, ולכן עלה בידינו להרויח כסף לא מעט.

אף כי הרווחתי כסף רב לא חפצתי לשלם לאשת נוסקה את ארבע מאות הרובלים אשר בם העמיס נוסקה את חשבוני, מכיס. כי אנכי שלמתי רק חובות כאלה, אשר היה לכל הפחות, לו גם צל של התחייבות מצד, אך חובו של נוסקה לא היה לי בו אף צל של ספק כי גזול הוא אתו. ואומר לשלם לה רק אז, אם תן לי להרויח למען אוכל לאמר על הרווח ההוא כאשר ענה יעקב איש כפר סכניה³ לר' אליעזר בתשובה על השאלה אם מותר לעשות "דבר שבחשאי" לכהן גדול מאתנן ומחיר כלב. וכשבאה אשת נוסקה לד' נקוי שלחה אחרי לקרוא לי, ותציע לפני לקנות ממנה "מעט חיטים". בשום אופן לא יכלתי לקנות ממנה; היא, אמנם, לא שלחה עוד אז בעצמה תבואה יקטרינוסלבה, בכל זאת היתה מקבלת ידיעות ממעמד השערים שם על ידי הסרסורים השולחים ידיעותיהם אל כל הסוחרים, משום שמה יעלה בידם איזה פעם לעשות מסחר וקנין. ובהציעה לפני לקנות ממנה, דרשה מחיר, אשר לא השאיר למעני הַנֶּח על אפילו שוה פרוטה, ועוד דרשה ממני לשלם לסרסורה היושב בתאודוסיה את שכר סרסורו מכיס. רק פעם אחת עלה בידי לקנות ממנה חמש עשרה עגלות חיטים ולהרויח עליהן שבעים וחמשה רובלים. ואצו על מנהל ספרי חשבונותיה לכתוב את הַנֶּח ההוא לטובת חשבוני, ולנכות את השבעים וחמשה הרובלים מארבע המאות. להרויח יותר, ממנה ועל ידה לא עלה

¹ Спекулянт [ספקולטורים]

² כלאים פרק א' משנה ג'.

³ עבודה זרה י"ז.

בידי בשום אופן, ולכן נשארו שלש המאות והעשרים וחמשה רובלים תלויים ועומדים בספרי חשבונותיה.

[72] צער גידול בנים

בן אחד ושתי בנות באו אלי דזנקויה ביחד עם אשתי בברחם מתאודוסיה: בני הצעיר, תלמיד בית ספר גבוה לחכמת הרפואה בשווייץ, שנשאר בביתו מבלי יכולת לשוב, בתי השניה, תלמידת המחלקה השמינית בבית ספר תיכוני לנשים, ובתי הקטנה, תלמידת המחלקה החמישית בבית ספר תיכוני לנשים, בתאודוסיה.

לא ארכו להם הימים בדז'נקויה, בתי הקטנה הודיעה עוד ביום בואה, כי ביום השני תשוב הביתה, לו גם בעצמה, מאין ברצונה לאבד שנת לימוד תמימה על ידי אשר תשב בדז'נקויה. וביום אשר אמרה, קמה בעוד לילה ותשב הביתה. גם אשתי ובתי הבכירה לא ישבו אחרי כן ימים רבים בדז'נקויה ותשובנה הביתה. אך בני, אחרי שבתו אצלי כשבועים, ביקש ממני להרשות לו לנסוע פטרוגרדה להכנס לבית ספר גבוה, איזה שיהיה, כדי לקבל ארכה מעבודת הצבא, כי אם לא כן יעשה, אז יאחר את המועד, כי על פי החוק אשר שרר אז, כל תלמיד אשר לא נתקבל אל בית ספר גבוה, מאיזו סבה שתהיה, עד היום החמשה עשר לחודש ינואר, בשנה אשר בה יקרא לצבא, אבד זכותו לקבל ארכה, לו גם יכנס אחרי כן. במצאי בדברי בני דברים של טעם, כי הן עליו להקרא לצבא בשנה הבאה, היא שנת 1915 ולכן עליו למהר מעשהו בענין הזה, נתתי לו די כסף להוצאותיו ואשלחו פטרוגרדה.

בימים ההם בא אלי סרסור אחד מתאודוסיה ויציע לי לקנות בית בעיר. הדבר הזה ישר בעיני מאוד, כי כל ימי הייתי מצטער על אשר יבצר ממני לקנות לי בית משלי לבל אאלץ בכל פעם להחליף את מעוני, ולסבול לפעמים קור וטחב, כי לשכור לי מעון יקר לא היה ביכולתי. פעמים אחדות אפשר היה לי לקנות בית קטן בעד איזה אלפים רובלים, אבל אשתי מנעתני מעשות זאת, כי לא חפצה להתישב הרחק מאדם העיר, ובתים שמחירים קטן מקומם על פי רוב בקצה העיר, ובעוד שהייתי עושה כה וכה היה הולך בכל פעם הכסף חמס, ונשאיתי בלי בית.

הבית אשר הציע הסרסור לפני עתה, היו קשורים בו זכרונות רבים מימי שבתי בתאודוסיה: בבית הזה שכרתי לי את מעוני הראשון בעברי מקורמן העירה. ואף כי לא יכלתי לגור בו ימים רבים, כי בעלת הבית, הכבידה אכפה על איש הצבא אשר עבד אצלה כעבד בן יומי¹, עד אשר לא יכל החייל נשוא—ויחנק. מרוב פחד עזבנו את הבית ההוא, ונגור שבע שנים בבתיים אחרים. אחרי מות בני בשנת תרס"ט, שבנו ושכרנו את הבית ההוא מאיש אחר אשר קנהו מבעליו הראשונים, ונגור שם בדירות שונות בחצר ההיא עד אשר החלה המלחמה.

אשתי היתה מצטערת מאוד על אשר לא נוכל לקנות את הבית הזה מידי בעליו האחרונים אשר חפצו למכרו. בעל הבית הזה אהב מאוד את בני ביתי והיה אומר תמיד כי אם רק יעלה בידנו לקנות לנו בית, ימכרוה לנו במחיר יותר נמוך מלאדם אחר. לאחרונה מת בעל הבית ונכסיו עברו בירושה לבנו חורגו. בחודש אוגוסט 1914 נשארתני חייב להבן ההוא דמי דירה חמשה עשר רובלים. הוא האיצ בי לשלם, ואם לא—לבקש לי דירה אחרת. ואשכור לי בחודש ספטמבר,

¹ Денщик [המשרת המיועד לקצין נקרא ברוסית דענשצ'ק, שבא מן המלה הרוסית בשביל "יום", בכך שהוא שירת את הקצין על בסיס יומי].

בהחלתי להרויח, דירה אחרת בבית חדש נוכח הבית אשר גרתי בו, וגם לבן בעל הבית הראשון שלמתי את חובו. ועתה, כאשר הציע הסרסור לפני לקנות את הבית הזה, גברה בי תשוקתי לקנותו. ואסע תאודוסיה להמלך עם אשתי.

אשתי לא התנגדה לדבר, כי על כן הבית עומד במרכז העיר, והיא הן התחרטה גם על אשר מנעתי פעמים אחדות מקנות נכסי דלא ניידי למעננו. בתי הבכירה העירה:

—ראו נא! היפלא דבר? הן, לפני חודש ימים או יותר מעט, היה עליך לבקש מעט כסף לעשות דרך דז'נקויה, ועתה תאמר לקנות לך בית.

—כן, כן, בתי—עניתי—אשר על כן יורונו חכמינו: "אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים".

ואשתי אמרה אלי:

—פעמים רבות מנעתיך מקנות בית, אך הפעם לא אתנגד לך, בתנאי כי לא תשלם יותר מאחד עשר אלף וחמש מאות רובלים. ויען כי ישנה משכנתא על ששת אלפים וחמש מאות רובלים להבנק הקרקעי הדוני על הבית הזה לכן יהיה עליך לשלם רק חמשת אלפים רובלים במזומן.

—הן המוכר ידרוש עתה שנים עשר אלף—עניתי לאשתי—האומנם תאמרי לבטל גם את הקניה הזאת בשביל חמש מאות הרובלים אשר תחפצי לקמץ?

—עשה כחפצך—ענתה—אינני חפצה הפעם להפריעך כאשר עשיתי עד כה.

היו גם אנשים מן הצד אשר דברו על לבי לבל אקן את הבית, אך מטעם אחר: הקניה הזאת תעיר עלי קנאת סוחרים רבים, ההתחרות תגדל, ותפסיד למסחרי. אך אנכי לא שמעתי בקולם ואקן את הבית במחיר אשר שתה אשתי עליו ואהי פתאום לבעל בית.

אך ראה זה פלא: אף כי חמש שנים האחרונות גרתי באחד הבתים בחצר הזאת, לא מצאתי לי עתה דירה נכונה בה. כי אחרי אשר הרגשתי כי כיסי אינו ריק, לא חפצתי לעזוב את הדירה השכורה החדשה, וללכת לגור בדירה ישנה, אף כי שלי היא, בה בשעה שלפני חדשים אחדים בגורי בה לא חפצתי להחליפה באחרת. אז ידעתי כמה גדולים דברי חכמנו האומרים: "יש לו מנה רוצה מאתים" ואחליט לבנות למעני בית, אם יעלה בידי, עם כל ההדורים וההרחבות אשר יעשו בבתיים הנבנים בעת האחרונה.

בני הצעיר שב מפטרוגרד ויספר לי כי את בני הבכור אשר נשאר לי מאידל¹, לקחו לצבא אחרי אשר נתקבל לפוליטכניקום, בחפצו לעמוד בנסיון ולקבל תעודת אינז'ניר-רוסי, אחרי אשר כבר גמר חק לימודו במינכן כבונה מכוונות², ויספח אל לגיון שומרי ראש המלך הנקרא בשם "הלגיון הפראָוּבְרָ'נסקי". על פי חוקי רוסיה אסור לקבל יהודים אל הלגיון ההוא, והוא, איפוא נספח אליו על פי טעות. וישימו הפקידים עיניהם בו להעבירו אל לגיון אחר. אך ראש הלגיון, אשר בני מצא חן בעיניו, לא חפץ להפרד ממנו ויספחהו אל להקת המנגנים בהלגיון ההוא, אשר שם יקובלו גם יהודים, בשעה שאי אפשר למצוא אחרים הראויים לדבר, ומשם

¹ [איידל היה אשתו הראשונה. היא היתה בת ר' יהושע מורוזוב.]

² инженер машиностроитель [מהנדס מכאני]

העבירוהו ל"שעה" אל לשכת הסופרים אשר להראש, וה"שעה" הזאת ארכה יותר משלש שנים, כל ימי עבודתו בצבא.

בני הצעיר נתקבל לבית-ספר גבוה לעניני מסחר בפטרוגרד. גם את השנה אשר למד בציריך צרפו לו למנין, ויכנס אל הקורס השני, אף קבל ארכה מעבודת הצבא עד שנת העשרים ושבע לימי חייו. אך שריו היה בצער, כי בית הספר הזה לא יזכהו בזכות הישיבה בעיר הבירה. וכי נשאל את ממשלת רוסיה: איכה יוכל תלמיד ללמוד בבית ספר הנמצא בעיר הבירה, בשעה שהישיבה שם אסורה לו? —לקושיות כאלה לא היה מקום בחוקי רוסיה, כי אכזריות משונות וגרועות מזו תמצאנה בחוקי רוסיה, אשר חקקו שריה, חכמיה בעד יהודי ארצה ולכן היה עלי הפעם לבקש תחבולה איך לצאת מן המיצר.

באחד הימים, בבואי ביתה אשת נוטקא להציע לפניה איזה ענין מסחרי, באמרי אולי יעלה ביד, סוף כל סוף לסלק לה את מותר החוב אשר נכתב בספר בעלה המת על חשבוני, סיפרתי לה בדרך אגב, את מצבו הרע של בני, אשר עליו לנסוע לעיר הבירה ואין לו היתר הישיבה שם. אז אמרה לי, כי היא כסוחר ממדרגה ראשונה, אשר לבא-כחו הרשות לשבת בפטרוגרד ששה חדשים בשנה, תתן לבני שטר הרשאה לקנות שקים; ועלי רק לקחת למענו תעודת משרת ממדרגה הראשונה ואז יוכל לשבת שם באין מפריע. ויען כי עליו לשבת שם כל ימי הלימוד, העולים לתשעה חדשים בשנה, לכן עליו להוציא את הזמן הזה בזהירות נמרצה; וכל הזמן אשר יוכל לשבת שם, מבלי הראות את כתבי זכויותיו—אשר לו משמה—ישב בלעדס. ויראם רק אז, כאשר אי אפשר יהיה לעשות אחרת.

ימים ההם נתנה הממשלה צו, כי במשך כל ימי המלחמה יוכלו היהודים להתישב בעיר פלכי—פנים—המדינה, מלבד הערים פטרוגרד ומוסקבה. אז יעצתי לבני, כי יתישב בעיר קולפינא, העומדת לא הרחק מפטרוגרד, ובכל יום ויום יסע הלך ושוב אל בית הספר. לא דבר קל היה הדבר הזה, אך מה לא יעשה האדם בעד נפשו? ובימי הבחינות, אשר עליו יהיה לשבת ימים אחדים רצופים בעיר המלוכה, ישתמש בזכויותיו אשר בידו מאשת נוטקא, אם אי אפשר יהיה בלעדן. ואז הן יוכל לשבת בפטרוגרד מראשית שנת הלימודים הבאה בלי כל מפריע, אחרי אשר לא ישתמש עתה בהזכויות ההנה.

בני זה לא הצטיין בבריות-גופא מיוחדת, אך הדבר, כי ישיבתו בפטרוגרד תהי בטוחה לו, בחצי השני מהשנה ההיא, בלי מפריע, החזיקה את רוחו וגופו לשאת ולסבול את העמל הזה; ובמשך החצי הראשון מהשנה ההיא לא השתמש בזכויותיו אשר לו מאשת נוטקא רק אחד עשר יום. אחרי הפסח שב הביתה, אחרי אשר העבירוהו אל הקורס השלישי, וכתום ימי החופש אמר לשוב פטרוגרדה. ויען כי בשובו הביתה השיב לאשת נוטקא לדרישתה, את תעודותיו, סר אל ביתה לפני נסיעתו, לבקש כי תתן לו עוד הפעם, אך היא השיבה לו:

—אמור לאביך כי ישלם לי את הכסף אשר הוא חייב לי ואז תקבל את התעודות.

בני לא ענה לה מאומה, אך שב הביתה ויספר לי את דבריה. הדבר הזה דכא לארץ חייתי, כי העטתה בזה חרפה לא רק עלי אך גם על כל בית ישראל: הן התעודות ההנה לא נדרשו לבני כל אדם בכלל, אך כליהודי בפרט. ועוד: איכה העיזה האשה המבישה הזאת להשיב ריקם פני בני הגדול, בדבר אשר היא בעצמה הבטיחה לו, ותעש זאת במחשבה תחלה, בדרשה מבני את התעודות, בשובו מפטרוגרד, בשעה שלא היה לה בהן כל חפץ, רק למען תוכל אחרי כן לאנסני לשלם לה את הכסף. וכל זה בעד חשבון מסופק של איזה מאות רובלים. הצדקתי עלי

את הדין; כי כך נאה לי, כך יפה לי על אשר סרתי, זו הפעם השנייה, מחוקי אשר הצבתי לי, כי ממעין נרפש ומקור משחת לא אבקש שום עזר. ואגמור בלבי בלבי שוב עוד לכסלה.

סרתי אל בית מועצת העיר ואקח למעני תעודת סוחר ממדרגה השנייה, ולבני—תעודת משרת ואתן לו שטר הרשאה, אשר על ידו תהי לו הרשות לשבת שלשה חדשים בשנה בפטורגורד, ואחרי ינואר גמרתי לקחת עוד הפעם תעודות כאלה והיו לו לשלשת החדשים האחרונים לשנה הבאה. הדבר הזה עלה לי בדמים מרובים, יותר מאשר נשתה בי אשת נוטקה, כי מלבד דמי התעודות, היה עלי לשלם גם מסים וארנוניות כסוחר, בכל זאת מוטב היה לי לשלם את כל אלה, ובלבד כי לא יהיה לי לבקש טובה מבת נעות המרדות הזאת, ולשלם לה כסף אשר אינני חייב לה, ובאונס.

בתי הבכירה, אשר נשארה לי מאיידל, יצאה מהמחלקה החמשית בבית הספר לנערות בחלותה את חליה, ואחרי שנתים ימים, בהיותי אז עוד באמריקה. עמדה בנסיון מלימודי כל שמונת המחלקות אשר לבית ספר תיכוני לנערים, ותלך ותהי לאיש עוד בשנה השנייה לבואי מאמריקה. היא נסעה עם בעלה ניו-יורקה ותשהה שם כשנתיים, ותבוא אחרי כן לבקרני והמלחמה הדביקה. ותשאר פה כל ימי המלחמה, ובעלה נשאר שם. ותפרנס את עצמה מהוראות שעה בכפר מיכאלובקה; ובראשית שנת הלימוד 18-1917 ביקשה ממני לתמוך בידה ברצותה להכנס אל בית ספר גבוה לרופאות בחרקוב. לקחתי עלי גם את הוצאותיה אלה, ותכנס.

בסוף דצמבר שנת 1914 נסעתי יקטרינוסלבה ואומר לשבת שם כל ימי חגי הנוצרים ולבוא בחשבון עם כל הסוחרים אשר היה לי עסק עמהם. בתי הבכירה מאשתי השנייה ביקשה ממני לקחתה אתי, כי בחפצה לראות עיר גדולה, לפי שבכל שבע-עשרה שנות חייה לא יצאה מקיר תאודוסיה וחוצה ולא ראתה שום עיר מלבד ד'נקוי, וגם זה רק מסבת המלחמה. לקחתיה אתי, וניסע יקטרינוסלבה. שמונת ימים ישבנו שם ונתארח בבית שותפי, אך יען כי קרובי חתני הבכור גרו גם הם ביקטרינוסלב, ובביתם נמצאו נערות אחדות בנות גילה של בתי, בלתה היא את רוב הימים שם.

[73] המכשולים

אף כי מסחרנו הלך הלוך וטוב, פגשנו מכשולים ומעצורים שונים על דרכנו: ראשונה בא ד'נקויה, אחרי אשר ירתה תוגרמה על ערי רוסיה, המנגן בכינור, הידוע לקוראי, עוד מסיפורי בחלק השני מספרי זה, ויחל לבקש לו איזה ענין לענות בו. הוא היה כל הימים; מעת אשר אבד כל כספו לפני עשרים שנה, סרסור בבתי מסחר שונים, וימצא שם לחמו לנפשו; ועתה נשאר בחוסר כל. ולכן שם פניו ד'נקויה, כי שם גרו רבים מהסוחרים אשר היו נותנים לו תבואתם למכירה, בשעה שהיו השנים כתיקונן. ועוד גם זאת: הוא שמע כי הנני עושה עסקים גדולים וטובים, ויבוא גם הוא לנסות את מזלו. נסע פעמים אחדות יקטרינוסלבה ויאמר לעשות גם הוא איזה עסקים בעד סוחר ד'נקוי, אך הדבר לא עלה בידו, כי הוא לא סחר על דעת עצמו מימיו, אך היה קונה תמיד בעד אחרים, והפעם האחת אשר עשה מסחר על חשבון עצמו, לפני עשרים שנה, נכוה בחמי-חמין על ידי פנטסיתו הרחבה.

משל הוא בפי הסוחרים: כל חסרונם של סוחר תבואה—הוא זכרונם. לולא הוא—כי עתה היו מתעשרים והולכים כל שנה ושנה: אשתקד קנה תבואה מראשית השנה, ויאמר כי יעלה השער. ויחכה מעט עד אשר יתחיל לעלות, אך שער התבואה היה כעיסה שלטשוה בצונן ולא

עלה בשום אופן, אך עוד ירד מעט, והוא הפסיד גם מהקדן מלבד הוצאותיו. ועל כן לא עשה כן בשנה הבאה, וימכור טרם קנה, ויחכה מ"לחפות" את מכירתו, בתקוותו כי גם עתה ירד השער ויחפה ברווח מרובה, אך קרה ממש ההיפך: השערים עלו למעלה ראש והוא אבד כספו עוד הפעם. ולכן כלל הוא אצל סוחריו תבואה: שנה שנה – וקללותיה, שנה שנה – וברכותיה, ואשרי הסוחר אשר יבין מראשית אחרית, באשר הוא שם, ואין מקיפין בתבואה.

סוחריו דז'נקוי בחפצם לתת להמנגן בכינור מקום להרויח, מבלי אשר יפסידו הם על ידי זה מכיסם, לא היתה עינם צרה בשל אחרים. ויציעו לפני כי נקבל את המנגן בכינור לשותף שלישי ובעד זאת מביטחים הם לנו, כי כל סחורתם תמכר רק על ידינו ולא על ידי אחרים. הדבר הוצע ראשונה לפני שותפי, והוא הציע זאת לפני. אנכי, היודע את בעל הפנטסיה הזה היטב לא חפצתי בזה, אך בראותי כי שותפי נוטה לספחו, מאנתי להתנגד. ואומר בלבי: הן עלי לשכח ראשונות במסחר התבואה, ואולי עוד תהיה לנו פנטסיתו לעזר, אחרי אשר השערים הולכים ועולים, ואסכים לדבר. אבל כח זכרוננו של המנגן בכינור היה חזק מאוד. הוא זכר כי לפני עשרים שנה, גם כן בימי מלחמה, הפסיד כל כספו בעת עליית השער, ועל כן מלבד הקניות הראשונות אשר עלו בידו בשעה שהשערים עוד לא פקעו – לא יכל לקנות מאומה. ולא לבד שלא קנה בעצמו – לא הניח גם לנו לקנות. והדבר הזה עלה לנו בדמים מרובים.

עוד גם זאת: עד אשר נספח המנגן בכינור אלינו, עשינו את כל מעשינו בעצמנו: אנכי – קניתי, שותפי – מכר. את ספרי המסחר נהלתי בעצמי ובאמונה שלימה האמננו איש ברעהו. ומיום בוא המנגן בכינור אלינו, דרש, כי נקח לנו מנהל ספרים מן החוץ, והדבר הזה גרם לנו הוצאות יתרות. נוסף על אלה, ראינו, כי האיש הזה, אשר אספנוהו זה עתה, לא מאשר נחוץ היה לנו, אך למען תת גם לו להרויח, לו גם יקטן על ידי זה חלקו של כל אחד מאתנו מעט – לא לבד כי יפריענו מעבודתנו, אך גם יחפץ להשתרר עלינו. שותפי האיץ בי לתת לו את חלקו ברווח בימים הראשונים ולהפטר ממנו, אך אנכי מאנתי בזה באמרי: עלינו היה לבלי לקבלו אל בית מסחרנו, אך הנעשה – אין להשיב. ועלינו לשבת במנוחה – להרחיקהו מעשות מאומה, אך את חלקו בשותפות ניתן לו עד אשר תכלה השנה, ואז בעצמו יעזוב אותנו בהבינו כי למותר הוא לנו.

לפני זאת השנה הראשונה קרה לנו מכשול אחר: הממשלה, אך יסדה את מוסדות הכלכלה אשר לה, והפקידים, אשר כבר תארתם בפרקים הקודמים, ראו ראשית למו להכביד אכפם על הסוחרים. ויעברו מתחנה לתחנה וירשמו את כל התבואה בספר, ויאסרו על פקידי התחנות להטעינה, עד אשר יתנו הם להם הרשיון. גם גזרו לבלי קבל תבואה אל התחנות משום אדם בעולם. הדבר הזה גרם בלבול וערבוב גדול בעניני המסחר: מכל עברים הגיעו תלונות המוכרים אשר דרשו לקבל מהם את תבואתם תיכף, ואם לא – לשלם להם את כל שויה, והדבר היה לא לפי כוחותינו. אמנם כל האסור הזה היה שלא לצורך: אף עגלה אחת תבואה לא לקח ועד הכלכלה ממנו, הוא רק עצר את המשלוח – לא יותר. וסוף דבר הוכיח על תחילתו, כי גם מתחילה רק בעלילה באו עלינו, כי השנה השניה היתה שוב שנת שובע בקרים. ולכן הרשו שנית להטעין על יקטרינוסלב. מקץ שנת המסחר החלה ממשלת צרפת לקנות תבואה ברוסיה ואת הדבר מסרה לידי הבנקים, אשר משגיחיהם היו אנשים אשר אין להם אף ידיעה קלה במסחר, והם העלו השער פתאום עד רובל וחמשים הפוד, בשעה שלא היה שום צורך בדבר. הסחורה הזאת נשארה מונחת כאבן שאין לה הופכין, לפי שתקוות ההסכמה הרבעית לפתוח בעת ההיא את הדרדנלים, נשארה מעל. ולכן מכרו בראשית שנת המסחר החדשה את התבואה אשר קנו בעד צרפת במחיר נמוך מאוד.

¹ אין מדמין (חולין מ"ו:).

בכל זאת הועילו לנו הקניות הצרפתיות. כי מכרנו להבנקים את כל התבואה, אשר לא יכולנו לשלוח ליקטרינוסלב, ונסיר בזה את תלונת מוכרינו מעלינו, ונגמור את כל חשבונונו עם כל המוכרים והקונים, ונפטר גם מן המנגן בכינור שהוא לבלי שובו אלינו עוד.

בראשית הקיץ תרע"ה גמרתי לבנות לי בית בחצר אשר קניתי לי. לדבר הזה נחוץ היה להרוס בית אחד ישן אשר גרתי בו לפני שנה. אשתי התנגדה לזה, ותיעצני לתקן את הבית הישן שהוא ולהסתפק בו, כי אף על פי שהרוחתי כסף רב בשנה הראשונה—לא נשאר בידי מזומן רק חמשת אלפים רובל, לפי שצריך היה לגרש את ה"עני" מן הבית, כאשר תאמרנה הנשים, ועניי ישראל טרחנים גדולים הם ולא תפטרם בפרוטה. זוכרים הם מה שדרשו חכמי התלמוד: "אשר יחסר לו"—אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו¹ והדבר הזה הוא לעני שהוא רק בן טובים. על אחת כמה וכמה ה"עני" שלי שהיה בכבודו ובעצמו "עני טוב"². עלי היה להוציא הרבה עד אשר יעלה בידי להרחיקהו מעלי לזמן רב, לכן נשאר רק מעט כסף בידי. אך בזכרי דברי חז"ל, כי "די מחסורו זה בית" ואם כן עברתי על המצוה אחרי אשר כבר קיימתי "אשר יחסר לו" לכן לא שמעתי בקול אשתי אף כי צדקה ממני, כדאמרי אינשי³: "טום—ולא תשפץ, שפץ—ולא תבנה", אך הניחותי את רוחה בהבטחתי אשר הבטחתי לה לבנות רק בית בן קומה אחת, ובתקותי המשחקת לפני, כי השנה הבאה תהיה גם כן שנת שובע, ולכן אין למדין מן הכללות אף במקום שנאמר בו חוץ.

בהגיעי לבנין הגג, הציע הבנאי לפני להוסיף עוד קומה אחת, כי הדבר לא יעלה לדמים מרובים לפי הערך, יען הגג אחד והיסוד אחד בין לבית בן שתי קומות בין לבית בן קומה אחת, ומבלי הגד זאת לאשתי גמרתי עם הבנאי ללכת הלאה בבניתי. אשתי, בראותה, כי הקומה התחתונה כבר נבנתה והכתלים הולכים ונבנים, בכתה הרבה על עשותי זאת, אך גם הפעם לא שעיתי אל דמעותיה.

בעת ההיא קבלתי טלגרמה משותפי, כי הציעו לפנינו מבעל בית ריחים אחד ביקטרינוסלב, למכור חמשים עגלות חטים במחיר רובל ושלשים כל פוד. השערים כבר ירדו בימים ההם בקרים מטה מטה ויעמדו על המקום אשר עמדו עליו לפני שנה, אף החלו לדבר שוב על דבר חופש המסחר וחופש ההעברה ממקום למקום, ולכן הרשיתי לו למכור ואחכה מעט מקנות. וכאשר ירד השער עד רובל הפוד קניתיים ונרוח כסף רב.

בספרי זאת לאשתי נחה דעתה מעט ותאמר לי:
—כפי הנראה גם הקב"ה אוהב מפזרים ופוחזים.
—כבר קדמך שלמה—עניתי בשחוק—"יש מפזר—ונוסף עוד".

את הבית גמרתי בחודש תשרי תרע"ו, ואשים משכבי בו, אחרי אשר חדשתי גם בכלי בית יפים וחדשים. אנכי לא הייתי בתאודוסיה בעת אשר עברו בני ביתי מהדירה השכורה אל הבית הבנוי. ובבואי הביתה ובשכבי לנוח על משכבי בלילה הראשון, לא יכלתי לישון, כי רגשותי עברו ראשי ולבבי ואחי כגבר עברו יין. אחת לאחת עברו במחשבתי כל הרפתקאותי דעדי עלי משך כל ימי חיי. ואבוא לידי החלטה, כי אין לאיש להתיאש אף בשעה שהמחסור ידריכהו

¹ (כתובות ס"ז):

² "א גוטער קבצן" [באידיש].

³ (יבמות ס"ג).

⁴ (עירובין כ"ז).

מנוחה. וכמה גדולים דברי חכמים האומרים¹ "אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר—שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום".

מראשית שנת המסחר תרע"ה—תרע"ו גמרנו בינינו, אני ושותפי, לעשות מסחרנו לבדנו, אך גם הפעם קפץ עלינו רוגזו של שותף שלישי. וזה הדבר: הסוכן אשר על הבנק, שעל ידו שלחנו את שטרי המשלוח ליקטרינוסלב, האיץ בסוחר דז'נקוי, כי יתנו גם לו להשתכר. ומבלתי יכולת להשיב פניו ריקם, כי כל שהכסף בידו—ידו על העליונה, והם הן היו ממשכנים תבואותיהם בהבנק ההוא, לא היתה עינם צרה גם הפעם באחרים. ויחלו לדבר על לבנו כי נעשה שותפות עם הסוכן ההוא, ולתת לו את הרבע מכל אשר נרויח במשך השנה ההיא. והוא מצדו יעזור לנו בכל אשר יוכל. עוד גם זאת: אם לא נאות לזה, אז יהיה עליהם למכור גם על ידו, לו גם יהיה עליהם להפסיד מעט, כי להשיב פניו ריקם לא יוכלו בשום אופן. והדבר הזה הן יעלה לנו בין כך ובין כך בערך רבע הרווח מכל אשר נרויח במשך כל השנה.

רבות חשבנו על אודות הדבר הזה, ונבוא לידי החלטה כי אחרי שהסוכן ההוא לא יתערב בעיני מסחר אצלנו, לכן נקבלו, אך בתנאי, כי גם הוא יהיה לנו מצדו לעזור נגד הסוחרים השונים אשר פרצו לרוב בימים האחרונים בדז'נקוי. הדבר הזה הביא אותנו אחרי כן לידי דין ודברים עם הסוכן ההוא, כי הוא עשה בחשאי שותפות עם סוחר מקומי ואנחנו לא ידענו מזה. וכאשר נודע לנו הדבר, דרשנו כי חלק הרווח אשר הוא מקבל שם יחלק חלק כחלק, כאשר נחלק את הרווח אשר נקבל אנחנו ממסחרנו.

רבות סבלנו מזה, כי מלבד הכסף הרב אשר היה עלינו לשלם להסוכן, אשר לא עמל בו, הביט הוא בעצמו עלינו כעל שוטים גמורים, ולא חפץ לתת לנו מהרווח אשר הרויח הוא, אף גרה. לאחרונה נשאר הסכסוך תלוי ועומד והכסף אשר הספיק לקבל ממנו נשאר בידו ולא השיבו לנו, אך יותר לא נתנו לו.

[74] רבה העזובה בקרב הארץ

בראשית השנה השניה למסחרנו, שהיא גם השנה השניה למלחמה, החלו, כאשר כבר הזכרתי, לדבר על דבר בטול מוסדי הכלכלה של הממשלה ועל דבר חפש המסחר. אך הדבר לא יצא מידי שיחות יושבי קרנות לידי מעשה, כי דבר כזה לא יכלה לעשות ממשלת רוסיה, העושה את כל מעשיה לא לפי הצורך אך לפי הרצון, ואשר חשבה תמיד כי אין שגגה לפני כסא כבודה ואין לשום אדם הרשות לחוות דעתו המתנגדת למעשיה, לו גם תהי הטעות בולטת ונראית לעין מבלי אשר יוכל איש להכחישה. ואחרי אשר כבר יסדה פעם מוסדי כלכלה, לא חפצה לבטלם בשום אופן, לבלי יאמרו כי הממשלה טעתה, וזה הן ישפיל כבודה בעיני העם. עוד גם זאת:

כל המוסדות אשר תיסד הממשלה תרכזם במרכז, ולפקיד הפקידים אשר בערי השדה ימנה רק האיש אשר יצטיין בשני דברים: בפרוטקציה ע"י אוהב או גם תולדותיהן או תולדות תולדותיהן, ובשנאה מיוחדת ליהודים ולא על פי כשרונותיו וצדקתו של הממונה ההוא. וכל זמן שלא אבדה הפרוטקציה ההיא את השפעתה בספירות העליונות ולא אבדה השנאה לישראל ולחופש—לא תבטל גם המשרה. שני הכוחות האלה גדלו כל כך בממשלת רוסיה, עד כי קרה כי נתמנה לשר הפנים, איש שעסק כל ימיו בגידול עדרי סוסים ובהבאת מינים שונים זה בזה. ובעת עלותו לדרגת שר הפנים היה המשגיח הראשי על עדרי הסוסים אשר לממשלה.

¹ (אבות פ"ד מ"ג דברי ב"ע)

את משרתו החדשה לקח רק בתנאי קודם למעשה, כי, אם משום איזו סיבה שתהיה, יהיה עליו לעזוב את משרתו החדשה, אז יחזירו לו את משרתו הישנה. הדבר הזה נאמר בפירוש בדבר המלכות אשר הודיעה הממשלה ביום אשר מסרה המשרה לידו. לשר הדרכים והמסלות נמנה גנרל מזקני עם הארץ, שכל זמן שמזקינים דעתם מטורפת עליהם, ובלבד כי ידע לנקות מפקידות מסלת הברזל אשר בכל הארץ אף שמץ של חירות, ואת הפקידים אשר יכיר לשחורים למדי—יעלה מעלה מעלה, ויתן להם את המשרות היותר גבוהות במיניסטריון אשר תחת ידו. כה, איפוא, מלאה פקידת המסלות אנשים שאינם מהוגנים, מהפקיד היותר גדול עד האחרון שבאחרונים.

כמו כן קרה גם בהמוסד לכלכלה: לראש בכל פלך ופלך נמנה אחד מפקיד החקלאות—איזה בעל אחוזה עובר בטל שיש לו איזו השפעה בספירות העליונות, ומשרתיו—בעלי אחוזות צעירים ממנו אשר עבדו שמה רק למען קבל חופשה מעבודת הצבא. וכל המוסד הזה הפך מחבוא למשתמטים מעבודת הצבא. למשגיחים ולמקבלי התבואה נמנו אנשים אשר לא ראו גרעין של תבואה מימיהם, ולכל היותר איזה אגרונום אשר ידע מה זאת תבואה רק מהספרים אשר למדו בהם בבית הספר. הדבר הזה גרם, כי קבלת התבואה התנהגה בכבודות כזו, אשר לא הורגל בה האכר מעודו, כי הוא הן הורגל בקונה היהודים, הבקי בכל אלה בטביעת עין, אשר כל הדברים האלה יעשו אצלו במהירות עצומה ובלי כל עיכוב.

סוד ועדי הכלכלה, אף כי העלה את מחיר התבואה עד כדי רובל ושליש הפוד, בשעה שהשער השורר בשוק היה רק תשעים אגורות, וכל זה רק בעד משקל ידוע ואחוזי פסולת קבועים ולהוסיף ולגרוע לפי החשבון, לא הפיק רצון, לא רק מהאכרים הפשוטים, אך גם מבעלי האחוזה הקטנות, שלא נהגו בדבר כל ימיהם. וזה הדבר: הם לא היו משלמים להמוכר, טרם בחנו את התבואה לאיכותה ולאחוזיה, והפקידים לא היו עושים זאת תיכף בבוא התבואה אל התחנה, אך פעם בשבוע, בעת אשר יישר בעיני הפקיד, ועל האכר היה לנסוע פעמים אחדות עד אשר קבל את מעותיו. נוסף לזה לא בכל פעם היה כסף מזומן בידי הפקיד לשלם לאכר בעד סחורתו, ועל אחת כמה וכמה, שלא היו נותנים לו דמי קדימה, דבר אשר הורגלו בו האכרים משנים קדמוניות על ידי קוניהם היהודים; ולכן לא שעו המוכרים אל ועדי הכלכלה ויבכרו את הסוחרים היהודים למכור להם את סחורתם כשער שבשוק, מלמכור במחיר גבוה למוסד הממשלה.

כראות פקיד הכלכלה כי לא יוכלו לעשות מאומה פנו בבקשתם אל אספת החבל לחלוק העגלות אשר בחרקוב, לבלי תת עגלות ריקות להטעין תבואת אנשים פרטיים, עד אשר יתן ועד הכלכלה את רשימו על זה. גם גזרו על הוצאת תבואה לא רק מפלך לפלך אך גם מעיר לעיר באותו הפלך. ותחלק אז ארץ רוסיה הגדולה לאלפי ממלכות קטנות לענין הכלכלה, וכל פקיד ופקיד עשה במקומו מה שלבו חפץ, כאדם העושה בתוך שלו: זה יאסר להוציא וזה—יתיר. ואל יעלה על דעתך כי לא היו די עגלות ריקות במה להעביר הסחורה ממקום למקום, אדרבה—בכל תחנה ותחנה עמדו עגלות ריקות למכביר, אך לא נתנו להטעין. והתבואה הרבה בשנה ההיא, היתה מונחת על התחנות מגולה תחת כיפת השמים, והגשמים והשלגים ירדו עליהם כל ימי החורף. השקים בלו, התבואה נשפכה לארץ, אשר נהפכה לרפש וטיט, ותךב. ואף אחד מהפקידים לא שת לבו לזאת.

אחד מסוחריו דז'נקוי נסע אז חרקובה אל אספת החבל לחלוק העגלות הריקות, ויבינם, כי פלך יקטרינוסלב המלא מכרות פחמי אבן וגם בתי חרושת רבים בו המספקים חומר הסקה וצרכי מלחמה, ידרוש בכל פעם לשלוח לו יקטרינוסלבה עגלות ריקות. והעגלות הריקות העומדות על התחנות השונות בקרים ישולחו שמה, מדי יום ביומו, ריקות, בשעה שהיו יכולים להטעין

תבואה ולהביאה יקטרינוסלבה, להריקן שמה, להטעין פחמים ומכשירי מלחמה ולשלחן לתעודתן. אספת החבל הכירה כי צדקו דבריו, ותרשה לתת להטעין את העגלות הריקות ההנה, ההולכות יקטרינוסלבה, ובכן החלה הטענה על יקטרינוסלבה במדה מרובה. כאשר קבלו בתי הריחים אשר שם די תבואה ויחלו לעבוד יומם ולילה, נתן להם הרשיון להוציא קמח אל שוקי פנים המדינה, אל המקומות אשר ידרשו שם תמיד תבואה מן החוץ. וסוחר יקטרינוסלבה, בראותם כי המה המוכרים היחידים לקמח, העלו את מחירו למעלה ראש, ובתי הריחים אשר בפנים המדינה לא מצאו להם תבואה ויעמדו מלסחון, כי שער התבואה עלה שם למעלה ראש עד אשר לא יכלו להתחרות עם סוחר יקטרינוסלבה.

לא טוב מזה היה המסחר גם בשאר הצרכים. האיסור להכניס ולהוציא ממקום למקום השריץ סוחרים ממין אחר לגמרי, מהאנשים אשר מעט כסף בכיסם ועוד מעט ממנו יושר בלבבם, מאותם האנשים שאין להם מה להפסיד. הם היו קונים סחורה על אף כל האיסורים, ועל ידי שוחד הטו את לב פקידי מסלות הברזל להעביר את הסחורה האסורה היא ממקום למקום. הבנקים, אשר מלאו אז כסף למכביר, על ידי שטרי המדינה ההולכים ונדפסים והבאים לידי בני אדם קטנים נתנו בערבון סחורה כמעט את כל הכסף אשר שלם הקונה בעדה, ולא רק בערבון סחורה מזומנה, אך גם בערבון שטרי המשלוח. הסוחרים ההם היו שולחים אחרי כל עגלה ועגלה איש עתי לדחפה כלומר: לתת שוחד על כל תחנה ותחנה למען לא יעכבו את הסחורה בדרכה; ויען כי רבו מאוד הוצאותיהם על הדבר הזה, העלו גם את מחיר הסחורה פי שנים או שלשה משויה. ועל סחורה אסורה הן צריך להרויח יותר, כי המסחר בה הוא בחזקת סכנה, ולכן החלה אז ספסרות זדונית במדה מרובה. גם נמצאו סוחרים כאלה, אשר היו קונים את שטרי המשלוח הנמצאים בלבנקים, עוד טרם בוא הסחורה אל המקום הנועד, ומחזיקים אותם ימים אחדים עד שיעלה השער עוד, ומוכרים לשני. והשני—לשלישי, וכן הלאה, עד אשר אנשים רבים הרויחו בסחורה, אשר גם בעיניהם לא ראוה, והכל על חשבונם של הקונה הבא.

הממשלה, אף כי התחכמה להעלות את מחיר התבואה לטובת בעלי האחוזות, לא הבינה כי התבואה היא העצם הראשי, אשר ממנו תוצאות למחיר כל שאר הצרכים, ולפי השכל הישר היה עליה להוסיף גם על שכר הפקידים, למען יוכלו להחיות את נפשם ונפשות ביתם מבלי היותם נחוצים לפשוט ידיהם בשוחד, אך היא לא כן עשתה, את שכר הפקידים השאירה כמקודם ולכן נאלצו האחרונים למצוא להם מקור מושחת לפרנסתם, וצדקתם לא עכבה על ידם כי כולם היו, כאשר כבר תארתי, מאותם הנכונים למכור את בכורתם בעד נזיד עדשים.

הנגעים האלה—נגע הספסרות הזדונית ונגע השוחד—פשטו בכל שדרות העם למגדול ועד קטן: בספסרות עסקו לא רק הסוחרים והסרסורים, אך גם משרתי הבנקים, אשר כל רז מהסחורות העוברות על ידיהן לא אנס להם; גם בעלי מלאכה שונים, אשר מימיהם לא עסקו במסחר, ספסרו בין בסחורה עוברת לסוחר, בין בסחורה אשר תנוח לפעמים כאבן שאין לה הופכין, מקרני ראמים עד ביצי תרנגולות. ושוחד לקחו לא רק הפקידים הגדולים, אשר עתותי התחנות בידיהם, אך גם עוזריהם, המשגיחים על הטעינה, הטוענים ואפילו השומרים, כי אם לא נתנו להם מאומה—לא שמרו כראוי אף גנבו דים. כה היה הדבר נוהג, כי סוחר הגון הרגיל כל ימיו לנהל את מסחרו בישוב הדעת, במתינות ובמזומנים, לא יכל לעסוק במסחר בשום אופן וסוחרים כאלה נשארו על עמדם כמו שהיו פני המלחמה, ואחדים מהם גם ירדו מנכסיהם, ואנשים אשר לא ראו צורת מטבע מימיהם—נתעשרו, ויהיו לבעלי אלפי רבבה.

המצב הפרוע הזה הביא לידי כך, כי בפלכי הצפון בכלל ובערי הבירה בפרט היו אנשים לבושי מלבושי כבוד גוועים ברעב, בשעה שבפלכי הנגב אכלו לשובע נפשם בהיותם ערומים ויחפים.

ומותר התבואה אשר שם הלך הולך ונרקב. ולמען הראות עד היכן הדברים מגיעים הנני לספר מעשה שהיה:

אחד ממכרי, סוחר תבואה מדז'נקוי, היו לו עשר עגלות שעורים שקנה במחיר תשעים אגורות הפוד, ולא מצא מקום למכרם, לו גם לקבל את הקרן. הוא שמע כי בפטרוגרד עלה שער השעורים עד כדי שלשים רובלים כל פוד. אך לשלחם שמה לא הרשו לו. ולכן ירד השער מאוד בקרים, כי שעורים רבות היו מונחות כאבן שאין לה הופכין. פעם אחת בהיותו בתחנה סיפר לו הפקיד כי זה עתה קבל טלגרמה, כי החפץ להטעין שעורים לפטרוגרד יתנו לו עגלות ככל אשר ידרוש. מכרי מיהר להטעין את שעוריו וישלחן לפטרוגרד, אך עד אשר הגיעו שמה ירד השער מאוד וברוב עמל עלה בידו רק לבלי הפסד מאומה מכיסו, אבל כל רווח לא מצא בהן. והטעם פשוט: הרשיון להטעין ניתן לא רק לתחנה דז'נקוי אך לכל התחנות אשר בארץ ומכילן מיהרו לשלוח שעורים לפטרוגרד, ותעל ההצעה על הדרישה ולכן ירד השער פלאים. מאת נראה בעליל, כי לו לא אסרו את העברת התבואה ממקום למקום, כי עתה לא היה השער עולה במדה מרובה כזאת, ולכל יושבי המדינה היה לחם לאכול ובגד ללבוש בשוה.

ממשלת רוסיה לקחה בידיה את כלכלה העם ברצותה לחקות בזה את גרמניה, אשר עשתה זאת עוד בראשית המלחמה, אך הראשונה שכחה שני דברים: האחד—כי בגרמניה גדולה המשמעת מאוד, גם עומדת היא בהשכלתה למעלה מרוסיה. והשני—כי גרמניה התכללה גם לפני המלחמה אף מתבואה המובאה מחוץ למדינתה ולכן בהחל המלחמה, ולהביא תבואה מחוץ למדינה אי אפשר היה—היתה מוכרחת לצמצם את לחמה אשר במדינתה ולחלקו באופן כזה, אשר היושבים בבית יקבלו במדה קטנה מאוד למען תוכל לפרנס את חילה הרב, בתת לו די מחסורו אשר יחסר לו. לא כן רוסיה—היא כלכלה גם ארצות אחרות עד המלחמה, ולכן גם בימי המלחמה לא היה לה מן הצורך לקחת את חלוק הלחם בידיה, אך לתתו להחלק בדרך הטבע, על ידי סוחריה הבקאים, היודעים עת ומקום לכל חפץ, ואשר התחרותם הגדולה הביאה תמיד לידי ירידת השער ולא לידי עלייתו. ממשלת רוסיה לא הבינה כי מה שאפשר ויפה לגרמניה—קשה ואי אפשר לרוסיה, כי "חמה—לחמה, וסילקא—לצינא, וחלופא—סכנתא".¹

גם העברת הנוסעים ממקום למקום עמדה בשפל המדרגה מאוד: העגלות נתמעטו, על ידי אשר רבות מהן נהפכו לבתי חולים בעד פצועי המלחמה, ולכן היתה הנסיעה במסלת הברזל קשה מאוד, עד כי להכנס לאיזו עגלה, דבר שאי אפשר היה בלי סכנת נפשות ובלי מתן דמים לגזבר התחנה מוכר הכרטיסים או לנושאי הסבל אשר על התחנה, שחלקו את שללם עם הגזבר ההוא. בימים הראשונים נדבקו מודעות כי האיש אשר ישלם בעד כרטיס מסע בזהב, יתנו לו משפט הבכורה בקניית הכרטיס ולא יהיה עליו לחכות עד אשר יגיע התור לו בעמדו בשורה. הדבר הזה הביא לידי תקלה: הגזבר היה מוריד את טבעות הזהב אל כיסו מבלי הביאן בחשבון כלל. ובאופן היותר טוב, בקבלו שלש מטבעות הביא בחשבון רק אחת, ועל חשבון הנותרות היה מוכר כרטיסים ולוקח בעדם תשלומי ארבעה וחמשה. אחרי כן בטלו את האופן הזה ונשאר רק האופן הראשון; רצוני לומר: נתינת שוחד: לפקיד הצבא ניתן משפט הבכורה לקבל מקום במסע המהיר, והם היו מתנהגים בחציפות ועזות אשר לא נשמעה כמותן: היו משליכין ממקומם את חפצי הנוסעים האחרים, את מקומותיהם לקחו להם בחזקה, ולא השיגו גם על עוללים ויונקים. ולא לבד פקיד הצבא הנוסעים אל מערכות המלחמה, אשר נסיעתם היתה נחוצה, אך גם אותם הפקידים שעבדו לפנים בצבא, ונשתחררו עם הרשות ללבוש בגדי שרי צבא, אשר כל עבודתם עתה היתה רק לשבת בית ולקבל שוחד, גם הם היו מתנהגים באכזריות משונה עם הנוסעים האחרים. וביותר נראו חציפותם וגסותם בפגשם איש

¹ (ע"ז כ"ח:)

יהודי נוסע. לא פעם ראיתי כי הגיעה המריבה כמעט עד ליד שפיכת דמים, כי הפקיד הוציא את חרבו מתערה ויאמר להכות את היהודי, לולא הנוסעים האחרים שהתערבו בדבר ולא נתנוהו לבצע את חפצו; והשם ספסר ושזיז היה נשוא על כל שפה. ואיש יהודי אשר כבודו וכבוד עמו יקר בעיניו, בחר לשבת בית, ולא נסע אלא אם כן היה הדבר נחוץ כל כך אשר אין לדחותו.

מלבד כל אלה עלה אז נגע חדש בגו העם הרוסי. הנגע הזה היה איש בור וגס מאכרי רוסיה אשר בטובולסק בסיביריה, ובאופן ידוע רק למתי מספר, חדר אל חצר הקיסר ויהי אחרי כן לאהוב הקיסר וכל בני ביתו בכלל, ובעיני הקיסרית מצא חן בפרט. איש לא יכל להאמין כי דבר כזה יקרה בהמאה העשרים, כי איש גס ומזוהם כמוהו יגדל ככה כוח ההשפעה אשר לו בחצר מלך ארץ גדולה כרוסיה. לו קרה הדבר לפני שלש מאות שנה, בעת שגם המלכים עצמם היו אנשים גסים ומזוהמים, לא היה הדבר עושה שום רושם על העם; אבל בעת הזאת שארץ רוסיה מלאה חכמים וסופרים ידועים לשם, כמעט לא יאומן כי יסופר דבר כזה, אבל מעשה שהיה כך היה. את הדבר הזה לא יכלו נשא לא רק בחירי העם, אך גם עם הארץ בכללו, אשר אף כי הרוב ממנו לא קיבל שום חינוך, וגם להמיעוט לא נתנו להתפתח במדה מרובה, בכל זאת רוח המאה הנוכחית הראתה את פעולתה גם על העם, ותלמדהו להבחין בין טוב לרע, ובפרט במעשי תענועים כאלה, אשר כל אדם יכל, כאשר תאמרנה הנשים, "למשש הדבר באצבעותיו". השפעת הבור הזה גדלה כל כך בחצר הקיסר עד כי שום דבר לא נעשה בלי ידיעתו. שום מיניסטר לא נתמנה ולא הוסר ממשמרתו, אם לא נתן הוא את הסכמתו על זאת. והוא לא בחינם עשה מעשהו, ויעש לו גם עושר. הוא, כאיש גס ופשוט, לא חדל מלהתפאר לפני כל בגודל השפעתו על המלכה ובנותיה, ויקראם בשמם כאשר יקרא איש את אשתו ואת בנותיו, ואת הכל עשה באופן גס ובנבול משונה אשר לא נשמע כמוהם.

האיש הזה עלה על שמי רוסיה עוד לפני שנים אחדות, אך בימים ההם דברו על אודותיו רק בחשאי, כי השפעתו לא גדלה עוד אז כל כך. אך בשנים האחרונות גברה עד למעלה: הוא העיז להציע על ידי עושי רצונו לפני ראש קהלת ישראל בעיר הבירה, כי נכון הוא לפעול על לב מי שהכב בידו, להיטיב את מצב היהודים ברוסיה בעד שכר ידוע, אך הם, לאשר כל עם ישראל, ענו לו, כי להשיג זכויותיהם באופן גס כזה אין ברצונם.

על ידי האיש הזה גבר הרקבון כרוסיה עד המדרגה היותר גבוהה בימים ההם בכלל, ובפרט בעת אשר גברו שתי הנטיות בארץ: החלק הקטן מהעם הרוסי עם המאה השחורה בראשם, נטו אחרי גרמניה ובעלות בריתה, ויחפצו כי תפר רוסיה את בריתה עם ההסכמה הרבעית ותצא נגדה—בצד גרמניה. האנשים האלה יראו מאוד פן יבולע להם ולדעותיהם, אחרי אשר תנצחנה ממשלות חפשיות כצרפת ואנגליה. גם הנצחונות, אשר נחלו בשנים הראשונות גרמניה ובעלות בריתה, עוורו את עיניהם, ולכן ראו את ישועתם רק בזאת אשר ילך הזרזיר אצל העורב לפי שהוא מינו. אמנם הרוב הגדול מהעם עם האנשים המלומדים בראשם ראו את הצלחת ארץ רוסיה רק בזאת, אשר תוסיף להלחם נגד גרמניה ותקותם זאת חזקה עוד ביתר שאת בצאת גם אמריקה לעזרת ההסכמה הרבעית.

הנטיה הראשונה מוצאה מברלין, כי וילהלם, אשר שום אדם לא יוכל לחשדו בסכלות, ראה את הנולד, כי סופו ליפול בין הנופלים ויחל לפעול על לב קסרית רוסיה בת ארצו, על ידי אחת מנשי החצר, אשר מושבה היה בברלין. הדבר הזה נתגלה אחרי כן על ידי בעלי הנטיה השניה, אשר לא חשכו מכל עמל נפשם גלולות פני הלוט מעל הענין הזה, וידברו בו בפומבי מעל במת דומת הממשלה, מבלי לחוס על כבוד המושל.

השחורים בעלי הנטיה הראשונה, לא טמנו גם הם את ידם בצלחת ויחלו לפעול, על ידי האכר הטובולסקי, על לב המלכה. ולכן מצא לו הבור הזה מהלכים גם בבתי גדולי העם, ובפרט בארמנות הנשים ממרום העם, והבור ההוא נעשה כמעט למניע את גלגל רוסיה בימים ההם.

כל אשר פשתה המספחת בגו העם הרוסי, וכל אשר הוסיף הרקבון להתפשט גברה גם השנאה ליהודים: בכל טעויותיה ומעשי תעתועיה שמה הממשלה את היהודי לשעיר לעזאזל לשאת עליו את כל עוונותיה: אם מחיר התבואה ירד—היהודים אשמים בדבר, כי הורידו את המחיר באותם למלאות חוריהם כסף. עלה השער, כי העלתה הממשלה בעצמה את מחיר התבואה על ידי מוסדי הכלכלה אשר לה—ידי היהודים במעל, כי יספסרו ולא יוציאו סחורתם למכירה. ואיש לא ידע את הגבול מתי יכלה המסחר ומתי תחל הספסרות. מבצרי קובנה, איוון-גורוד, ואוסוביאץ¹ וכהמה נמסרו לגרמניה מבלי התנגדות, באשמת פקידיה ועוונות שרי צבאיה—אשמים היהודים בדבר, כי כמרגלים מכרום. כללו של דבר: הממשלה הכינה את היהודים כמטרה לחיציה, באמרה כי על ידי זה תוכל להטות את חמת העם ממנה ולשפכה על ראש היהודים זעומי נפשה. אך אם הועיל הדבר—ימים ידברו.

[75] בין ישראל לעמים

בימים הראשונים לשנה השניה למלחמה, בעוד אשר שער התבואה היה נמוך מאוד, קראתי באחד העתונים חשבון בית-מקוה—הסוחרים בִּלְלֶךְ, כי שער התבואה עלה שם עד רובל וחמישים הפוד לחיטים. מובן הדבר כי לפי החשבון הזה אם נצרף גם את מחיר ההובלה וההוצאות הנחוצות, עוד ישאר רווח גדול מאוד, לפי השער השורר בקרים. ופקיד התחנה דִּזְנְקוֹי אמר לנו, כי אחרי אשר אין איסור מפורש בידו להטעין על לְלֶךְ—יתן לנו להטעין ככל אשר נחפץ. ולו גם יאסרו אחרי כן, עוד יעלה בידנו להטעין הרבה. והנעשה—אין להשיב.

הצעתי לפני שותפי לנסוע לִלְצָה ולעשות שם איזה מסחר, כי המסחר עם יקטרינוסלב עמד מעט אחרי אשר חדלו מתת עגלות להטעין תבואה הנועדה לשם. ואף כי הנסיעה בימים ההם היה דבר כבד מאוד, הסכים שותפי לדבר, אחרי אשר לפי החשבון יהיה די רווח במסחר הזה אשר למענו כדאי גם לסבול מעט. אף עלה הדבר בידי שותפי באופן היותר טוב וימכור שם שלש מאות עגלות חיטים במחיר גבוה מאוד. ואחרי אשר הודיעני על ידי טלגרמה כי מכר, החילתי לשלוח תבואה מרובה לשם. כמאתים עגלות חיטים הובלו אל התחנות השונות אשר בקרים, מאה מהן הוטענו עוד בימים הראשונים ותלכנה לדרכן, אך כמאה מהן נשארו מונחות באסמי המסלה על התחנות השונות, כי אחרי אשר הודיעו פקיד התחנות את דבר הטעינה הראשונה אל פקידות המסלה, כדרכם לעשות מדי יום ביומו, נתקבלה פקודה נמרצה לבלי הוסיף להטעין על ילֶךְ אף עגלה אחת. שאלנו את פי קונינו מה לעשות, והם ענו לנו, כי יעשו למעינינו המחאות על ידי הבנק, לשלם לנו נגד שטרי המשלוח, אף אם תשאר התבואה מונחת על התחנות. בעוד ימים אחדים נתקבלה פקודה חדשה, האוסרת גם לקבל אל בתי האוסס אשר למסלות, תבואה הנועדה לילֶךְ, ובכן לא יכלנו לקיים את מכתרתנו.

כשני חדשים חכו קוני ילֶךְ לתבואה המונחת על התחנות, אולי יטעינה, ובמשך העת ההיא הגישו בקשות מבקשות שונות למקומות שונים ויבקשו להטעינה; אך כל עמלם היה לשוא, כי לא הרשו להם. ובראותם זאת, שלחו איש עתי אלינו עם שטרי המשלוח בידו, להחזירם לנו

¹ Twierdza Osowiec בפולנית.]

ולבוא עמנו לידי פשרה. קנינו מהם את שטרי המשלוח, לפי השער השורר בעת ההיא בד'נְקוּי, ונשלם להם את כספם. ויען בי בעת ההיא החלו להטעין תבואה על יקטרינוסלב ע"י השתדלות אחד מסוחר ד'נְקוּי כאשר סיפרתי למעלה, החלפנו את שטרי המשלוח ההם— באחרים, אשר בהם הועדנו את התבואה ליקטרינוסלב, אשר בין כה וכה עלה השער גם שם, ונמכרה שם עם רווח הגון.

הפרש גדול יש בין סוחר ישראל לסוחר רוסי: הראשון—אוהב למצוא תמיד טענות ומענות ותביעות שונות היוצאות מגזרה שוה, מקל וחומר או מדיוק דק מן הדק. אך במקום שאין שום תביעה ומענה בשום אופן, יקיים: "מהיות טוב אל תקרא רע". ולא יעכב לא את החשבון ולא את הפרעון, אם רק יש לאל ידו. והאחרון—אינו כן: טענות חדשות לא יחפש, אך אם יודע הוא כי אתה הרויחת את הכסף אשר היה יכול הוא להרויח, לא ימחול לך זאת בשום אופן. וכן גם סוחר ילץ הרוסים, לא חפצו לשלוח לנו את אשר נשאר חייבים לנו בעד הסחורה אשר הוטענה במועדה, אף שום חשבון לא שלחו לנו, למרות כל מכתבינו אשר כתבנו להם, בעת אשר עשירים גדולים היו וכסף בצלחתם לרוב. כה עברה עלינו כשנה תמימה, עד אשר, בצאת השנה, הוכרחתי לנסוע שמה לבוא עמהם בחשבון, ואם לא ישלמו ברצונם—לתבוע את המגיע לנו ע"י בתי המשפט.

ילץ, כעיר העומדת מחוץ לתחום המושב, היה מספר יושביה העברים העקריים לפני המלחמה מעט מאוד, אך בשתי השנים האחרונות, לרגל גרושי היהודים ממקומות שונים הסמוכים אל מקום המלחמה. נוסף בה קיבוץ יהודים רבים ושונים. בית הכנסת האחד קטן היה מהכיל את כל המתפללים, בעוד אשר לפני שנתיים לא היה בו די מתפללים למלא בהם את הכותל המזרחי. בשאלי את האדון צ. סוחר תבואה אחד מנכבדי העדה, אשר גם הסוחרים הרוסים יעריצו שמו, אשר נתכבדתי להכירו בימים ההם: מדוע בניתם לכם בית כנסת גדול כזה עוד בשעה שיהודי ילץ היו מתי מספר; ענני:

—יען החצר גדולה ומכשירי הבניה היו בזול מאוד לכן אמרנו: נבנה לנו בית כנסת גדול למען יוכלו להתפלל בו גם בעת אשר תבטלנה הגזירות וליהודים תנתן הרשות להתישב גם פה. ובית הכנסת—הן לא לשנה או לשנתיים יבנה ולא למכירה עומד. עתה הנה עיני אדוני רואות, כי יש בו די מקום גם להעם הרב אשר יגור עתה פה. ואם לא כולם ישארו פה, אוכל להרגיעך, כי הרוב מהם יוותר פה, ובפרט בעלי העגלות, נושאי הסבל, הבונים וכהמה אשר מצאו פה כר נרחב לעבודתם. ובאמת אגיד לך כי הם קדשו פה את שם ישראל: עד הימים האלה ידעו פה רק את היהודי הסוחר, אשר כל עבודתו הקשה תעשה ע"י אחרים, ועתה הם רואים, כי ישנם גם יהודים אשר יעשו לחמם לנפשם בעמל כפיהם ובזיעת אפם, ועושים את הכל באופן היותר טוב, ואין ביניהם לא שכרות ולא גניבה, עד כי רבים מן העובדים מבני הנכר יקנאו בהם, כי סוחרים המקום הרוסים יבכרו את היהודים העובדים על פני אחיהם הרוסים, במסרם להם את מלאכתם, בידעם כי מסרוה לידי בני אדם מהוגנים.

בבואי בערב קודם תפלת המנחה ביתה הכנסת, מצאתי קיבוץ של עשרה אנשים או יותר יושבים ולומדים. אחד יגיד לפניכם שיעור במסכת שבת בפרק המוציא יין בסוגית גויל, קלף ודוכסוסטוס. כאיש מארץ הנגב, גלוח זקן וקצוץ פאה לבוש בגדים לבנים וקצרים, עמדתו הרחק מעט מהם. הסתכלתי בפני כולם. מגיד השיעור היה, כפי אשר סיפר לי ה' צ.—הרב מ. ילץ אשר הוא גם השוחט שם. הוא הגיד שיעורו בטוב טעם ודעת, איש היועד את אשר לפניו ומבין מיהו קהל שומעיו. מאופן לימודו הבינותי, כי פשטן הוא אך בקי גדול. בין השומעים, אשר היו כולם רבנים מערים שונות בליטא, היו לומדים ממינים שונים: מאופן קושיותיהם ומתרוציהם של כל אחד מהם על הקושיות ההנה, יכלתי להבין את מדרגת ידיעתו וכח התפתחותו של כל אחד מהם. כי כולם היו כבר אנשים באים בימים וערך ידיעתם כבר התגלם

בהם, וקבל צורה ידועה. האחד שאל קושיא מחוכמה והשני ענהו בתירוץ מספיק. השלישי שאל קושיא סתם מקשן, והתירוץ אשר קיבל על קושייתו מהרביעי היה עוד יותר מגוחך. קושיית החמישי הראתה את בקיאותו הרחבה, והששי הפליא אוזן שומעיו בחריפותו העמוקה עם טעמיו הדקים פן הדקים. שמעתי את כל אלה בשים לב ולבי פחד ורחב מהמחזה הנהדר והנכבד הזה. ועל לבי עלה אז מאמר חז"ל: "גלו לבבל - שכינה עמהם".¹

בשמעי במקום אחד כי טעו כולם בדבר גלוי ונראה, לפי דעתי, בקשתי מהם רשות להכנס לתוך דבריהם, להגיד להם דברים אחדים באותו הענין. הרשות ניתנה לי. הבינותי אותם לדעת כי הטעות הקטנה שטענו בה הביאה אותם לידי משא ומתן ארוך, אשר ישלול מהם את עתם הקצרה של בין מנחה ומעריב. הם כולם נתנו עיניהם בי, עד כי יראתי פן אעשה גל של עצמות; בכל זאת בסדרי לפנייהם את דברי ברוח נכון, ואת חוות דעתי בנפש שוקטה, הפקתי רצון מהם, ויבקשוני להוסיף לבוא לשמוע את השיעור כל ימי שבתי בעיר. כבוד גדול כבדוני אף קרבוני מאוד. ואז הבינותי עד כמה נשתנו העתים והדעות, עד כי עשרה רבנים מערים שונות בליטא יכלו נשוא איש אשר כמוני, ובהביעי להם את פליאתי זאת, ענה לי אחד מהם בדרך התול:

—הנביא אומר: "כענבים במדבר מצאתי ישראל"² והמלה "במדבר" עולה ויורדת: כענבים במדבר, במדבר מצאתי ישראל. והתדמה, כי כל ישראל צדיקים גמורים היו—לא! הלא כבר מסופר במדרש כי המלאכים קטרגו: הללו—עובדי עבודה זרה, והללו עובדי עבודה זרה. ובכל זאת, יען כי במדבר היה הדבר, לא מצא הקב"ה טובים מהם והסתפק במה שמצא. כן הדבר גם כן: מארץ הנגב הנך, ואנחנו נתיאשנו ממנו, מהנגב, מכל וכל, ולכן בראותנו אותך, כי אחרי כל אשר "התנגבת" עוד הנך יודע פרק בתלמוד ותוכל לשאת ולתת בו פתאום בבואך אל מקום חדש בענין אשר זה עתה עוסקים בו—נתישבה דעתנו.

—לא רבי!—עניתי—לא "התנגבת", אנכי יליד ארץ הנגב הנני, שם גדלתי, שם למדתי ושם חונכתי, ואת ארץ ליטא לא ראיתי מימי, מלבד ערים אחדות אשר עברתי בהן כדרך ארעי.

—הדבר הזה—ענני הרב—ישמח לבבנו עוד יותר.

עזבתי את בית הכנסת עם עשרת הבטלנים אשר בו, ואחל לדפוק על דלתי הסרסור אשר על ידו עשינו המסחר בַּלֶּץ. האיש הזה, אף כי בכל אופן אי אפשר לחשובו בין צדיקי אומות העולם ואוהבי ישראל, בכל זאת ידע לכלכל את דבריו בדרך ישרה, שתפארת לה מן האדם, וברוב עמל עלה בידו לכפות הר כניגית על הקונה הגס והכילי ההוא לבוא עמי בחשבון ולשלם לי את המותר. ויען כי חשבוננו נגמר ביום החמישי, גמרתי להשאר בילץ עד אחר השבת.

בעתות הפנאי סבותי את העיר מן הקצה אל הקצה, וארא כי הצרכים, אשר מקום עיבודם הוא פנים המדינה כמו: עורות מעובדים לנעלים, חבלי פשתן וכל מיני מתכיות, מחירים נמוך מאוד, בעת אשר כל הצרכים האלה כבר נתיקרו בקרים וכמעט שלא ימצאו כלל למכירה. ולו יכלו להסיעם ממקום למקום, כי עתה לא היתה התבואה הולכת ונרקבת בערי הנגב, ושאר הצרכים בפנים המדינה לא היו מונחים כאבן שאין לה הופכין.

ביום השבת, שחל בו גם יום טוב לנוצרים, היה שבת שבתון בעיר. אין צריך לומר כי הלכתי ביתה הכנסת, כי מה יעשה איש כמוני, אשר סיד כתלי בית המדרש עוד לא הוסר כולו מעל

¹ (מגילה כ"ט).

² (הושע ט', י"ד)

גבו, בעיר נכריה, בשעה שביית מקוה הסוחרים סגור, והחנויות לא ימכרו מאומה. הושיבוני בכותל המזרחי, כבדוני בעליה שמינה ויקבלו נדבה הגונה. ואחרי שינת הצהרים לתענוג, הלכתי... עוד הפעם לבית הכנסת. שם מצאתי קיבוץ אנשים יושבים מסביב לאיש אחד, הלומד לפניהם מדרש רבה, בפרשת השבוע. מגיד השיעור היה איש כבן ארבעים שנה, פניו שמינים, עגולים ושחורים. חוטמו כפוף מעט למעלה, עיניו בוערות כלפידים, שערות ראשו מגודלות וסבוכות, זקנו רחב וקצר. דיברו בנחת בז'רגון ליטאי, אך לא יגמגם ולא ינקש בלשונו. את המדרש יפרש בטוב טעם ודעת, את כל דבר אגדה יקרב אל השכל באופן כזה אשר לא ישאר שם לא נס ולא הפרזה, אך משל ומליצה.

אנכי עיינתי במדרש רבה, בימי ילדותי, בימי שבת ויום טוב, אך כמעט לא אזכרהו מתוך המדרש, אך יען כי כמעט כל דברי המדרש נמצאים במקומות שונים בתלמוד, כמתכונתם או באיזה שינוי, התענגתי מאוד לשמוע איך המגיד ישכיל לפרש, כל דבר הקשה להלם לבעל שכל ישר, באופן נפלא כזה. כל שומעיו פערו פיהם כאל מלקוש, ויבלעו כל תיבה אשר יצאה מפיו. גם אנכי לא זזתי משם עד אשר גמר את לימודו, שארכה עד תפלת מנחה. זכרתי את אשר קרה לי לפני שלשים שנה ויותר, בעת אשר למדתי אגדה לפני בני המושבה ופרשתיה באופן הקרוב אל השכל, ואבין עד כמה שונו פני הדברים מן הקצה אל הקצה, כי יתענג העם עתה, על אשר מאס בו לפנים.

שאלתי את אחד השומעים: מי הוא המגיד הזה? ויענני:

—מאצבעות ידיו העבות והגסות תוכל להבין כי איש עוסק בעבודה קשה הוא. אינני יודע מה היה מעשהו שם בעירתו בליטא, אך פה קנה לו סוס ורכב ומעביר נוסעים ממקום למקום, וימצא לחמו לנפשו ולנפשות ביתו בהרחבה. בלימודו זה הוא עוסק מאהבה ולא יחפוז לקבל שום משכורת. לא פעם הציעו לפניו שומעיו מתנה הגונה, אך הוא מאן לקבלה, ויען במאמר חז"ל הידוע: "מה אני בחינם—אף אתה בחינם"¹.

אחר תפלת המנחה יצאתי לטייל מעט ברחובות קריה. באחד המקומות בקרן זווית עמדו אנשים ונשים למכביר מעם הארץ. בעברי לפניהם שמעתי את שיחותיהם, את נבול פיהם ובכלל את מבטאיהם השנונים, לפי דעתם, הצורמים את האוזן. אחד כבן ארבעים רקד לפניהם רקודים שונים בהעניות משונות, וכפי הנראה שתה מעט יתר על המדה. חבל אנשים עבר לפני הקהל הזה. לשונם התנהגה בכבודות בפהם, וקרסוליהם מעדו לרגעים. שאלתי את פי אחד מהם:

—איפה תמצאו עתה יין שרף? הן המסחר בו נאסר זה כשנתיים.
—"מגרש מעצמו—ענני—כל אחד ידע איך ל"גרש" וחכמת שלמה איננה נחוצה לזה.

בלבי ברכתי אז: ברוך ששם מוצאי מלומדי מדרש רבה ולא מלומדי "המוציא יין".

ביום הראשון בבוקר השכם עזבתי את ילץ ואסע הביתה דרך קורסק. כי אמרו לי כי דרך שם תקל הנסיעה מעט. ואבוא קורסקה ביום השני בבוקר. עלי היה לחכות למסע אשר יפליג הנגבה עד השעה השניה אחר חצות הלילה, על התחנה. לכן גמרתי לנסוע העירה לבלות שם את העת. בעיר לא היה לי כל מכר ומודע, ויהי היום בעיני כשנה תמימה. החלטתי ללכת לתיאטרון לבלות גם שם שעות אחדות ולקמץ בזה את הוצאותי לבל יהיה עלי לקחת חדר באחד מבתי—המלון.

¹ (נדרים לז).

כתום התמונה הראשונה מהמחזה יצא אחד מהמשחקים על הבימה ויספר כי זה עתה נתקבלה ידיעה טלגרפית, כי רומניה, אשר עד כה פסחה על שתי הסעיפים, יצאה לעזרת ההסכמה הרבעית. קול תרועה קטנה נשמע מפי הרואים במחזה והמנגנים לווחו בשיר "אל מלך נצור". בצאתי, בתום המחזה, מהתיאטרון שמעתי רוסים אחדים מתאוננים כי נפש העם נתאבנה מאוד, ואף בהודעו פתאום מקרה גדול-ערך כזה, כי אחרי שתי שנים של רקידה על החבל אשר רקדה רומניה, במכרה צרכי אוכל נפש ומכשירי מלחמה לגרמניה, ובעיניה קרצה אל ההסכמה הרבעית, יצאה סוף כל סוף לעזרת האחרונה, לא נראה התלהבות הראויה לדבר בין העם. אות הוא כי כולם נהפכו לז"דים וישכחו את ארץ מולדתם. מדבריהם הבנתי מי הם המדברים ויצר לי עד להתחלות. ובשמעי אחרי כן שיחה יהודית מחבל הצעירים אשר יצאו גם המה מהתיאטרון נתישבה דעתי מעט.

—הראית את התפעלות העם, בספר להם המשחק את צאת רומניה לעזרת ההסכמה?—שאל האחד.

נגשתי אליהם ואשאלם: מתי יפליג המסע האחרון מהתחנה העירונית אל התחנה העיקרית. ובאמרם לי, כי גם הם אורחים הם, והולכים אל התחנה לנסוע הנגבה, נלויתי עמם ויחדיו עשינו דרכנו.

קשתה עלינו הנסיעה הזאת, כי לחדור אל תוך העגלות אי אפשר היה בשום אופן, ואחרי רוב עמל עלה לנו רק לעמוד על המדרגות בביאה, בחזיקנו בידנו את ידות הפרוזדור, וככה עמדנו עד הגיענו לחרקוב. ושם, כאשר ירדו רבים מהנוסעים, עלה בידינו לחטוף איש מקומו על אחורי הספסלים אשר הוגבהו למעלה ונשכב לנוח מעט מעמל דרכנו בלילה ההוא.

אך נתנמנמתי הקיצוני מקול מריבה עזה אשר פרצה בין הנוסעים אשר מתחת. וזה הדבר: איש יהודי, אשר נסע עוד ממוסקבה, חפץ לשתות תה, וביראו לרדת אל התחנה פן לא יוכל לשוב מרוב הדחק מסר קומקומו לאחד ממכריו אשר ירד בחרקוב, ויבקשו לקחת למענו מעט רותחין ולהושיט לו דרך החלון. השליח עשה שליחותו. אך בהושיטו את הקומקום המלא דרך החלון, לא נזהר המקבל, ומרוב עליצותו, בהשעה המשחקת לפניו לשתות תה, שפך מעט רותחין על רגליו של איש רוסי בעברו עליו. הרוסי קפץ ממקומו כאילו נשכו נחש ויצעק:

—אבל הז"דים! במקום אשר לא יזרעום—יצמחו.
—אינני יודע—ענה היהודי—אם ראוי אדוני לזריעה ואם יזרעוך אם תצמח, אבל אחרי אשר פני אדם לך, הנני לבקש ממך, ראשית דבר, סליחה על אשר בשגגה גרמתי לך אי נעימות, ואחרי בקשת הסליחה, הנני לשאלך: מה כל הצעקה? הן לא בזדון עשיתי זאת, כזה וכזה יקרה בימים האחרונים מרוב דוחק בעת הנסיעה, וכל נזק לא הסבו לך טפות החמים האלה.

—אבל הן העגלה מלאה אנשים—צעק הרוסי—ואיש לא עשה זאת מבלעדיך.

—יען הם לא ירדו לקחת להם תה—ענה היהודי—או לפי שאין להם קומקום, או לפי שלא היה להם למי למסרו. והן גם אותך שמעתי אומר פעמים אחדות: "לא אדע איפה אשתה תה", ואני אמרתי לכבד גם אותך בכוס תה, כי הקומקום גדול ואיש אחד לא יוכל לשתותו עד תומו.

—בתה של ז"ד לא אחפץ—ענה הרוסי בכעס.

לדבריו אלה התערב שלישי בריב ההוא. ועד היום לא אדע אם יהודי היה או נוצרי. ויאמר אל הרוסי:

—כפי הנראה הרבה תה שתי אצל יהודים בימי חייו, עד כי תדע להבחין בין תה של יהודי לתה של אינו יהודי.

כשמן הנוסף על המדורה היו דברי האיש הזה, והמריבה התגברה. החרפות והגדופים יצאו מפי הנכוח בקולי קולות וכברקים, עד אשר הקיפה הצעקה את כל העגלה, ויחלו לדון עם מי הצדק. ומי יודע במה היה נגמר הדבר, לולא בא המבקר לבקר את כרטיסי הנוסעים, ובהגיש לו הנכוח את כרטיסו, מצא המבקר, כי עבר זמנו, ויפסלהו, ויצו להורידו מעל העגלה בתחנה הקרובה ויכתוב פרטי-כל מעשיו בספר, והעד עדים, כדי להועידו למשפט כמפריע מנוחה במקום פומבי.

הסערה קמה לדממה. אחד מהצעירים, אשר נסעו אתי מקורסק, פנה אל השותה תה ויאמר לו בהלצה:

—כפי הנראה שקלת למטרפסך מההשגחה העליונה, על מחשבתך הרעה לתת מהתה אשר לך לעם הארץ גם כשכנך הנוסע בכרטיס פסול.

—ואשר על כן—ענהו על דבריו—הנני לתקן עוותתי ולכבדך לשתות עמדי תה, ואותך אכשור לאדם הגון.

הצעיר ישב לשתות תה, ובין כה נמנמתי עוד הפעם, ואישן עד בואי סינלניקובה.

[76] על הראשונים

מסינלניקובה החלטתי לנסוע אל המושבה¹, אשר לא בקרתי זה שנים רבות. ואומר לנסוע הפעם דרך פולוג, תחנה אשר ממנה עד המושבה כחמשה עשר ק"מ.

האמת אגיד, כי הפעם הזאת לא רבו געגועי כל כך אל המושבה כבימים מקדם: אבותי כבר אינם, גם כל רבותי—מתו, חברי—עזבו את המושבה כמוני, ורק יואל האחד נשאר שם. בכל זאת, יען כי לא בכל יומא מתרחש לי לנסוע, ובפרט בעת הזאת, אשר בעקב הנסיעה כרוכה כמעט סכנת נפשות, ובלבי הן חשתי שאיפה כל שהיא לראות עוד הפעם את המקום אשר בו בליתי מבחר ימי חיי, אמרתי לעשות הפעם את רצון יצרי ולבקר את המושבה.

לפולוגי באתי לפנות בוקר. בעברי דרך הרחוב האחד אשר בכפר ההוא לבקש לי עגלה אל המושבה, ראיתי על דלת אחד הבתים טס קטן, ועליו שם משפחת רחל ארוסתי מימי נעורי. לא ידעתי מי יגור שם ואגמור לסור ולשאול.

בבואי הביתה מצאתי איש כבן חמשים שנה ויותר, בשערות ראשו זקנו כבר זרקה שיבה, אבל מדמות דיוקנו הכרתי תיכף, כי אחי רחל הוא וכי מבני ישראל החזן הוא. הוא הכירני תיכף ויפול על צוארי ויבך מרוב שמחה.

¹ [מז'ריץ'.]

שעות אחדות ישבתי בביתו, והוא סיפר לי מכל הנעשה עתה במושב. ונדבר על כל איש ואיש ועל כל בית ובית הנמצאים שם עתה. מהזקנים—אמר לי—נשאר רק אבי, אך גם הוא עוזר את שתי עיניו. אחרי כן הציג לפני את אשתו ואת ילדיו אשר היו בביתו. מדבריהם הבנתי, כי אף כי לא ראו את פני מימיהם ידעוני היטב. וכפי הנראה סיפר להם אחי רחל פעמים רבות על אודותי, כי הם ידעו את כל דברי ימי חיי כאשר אדעם אני. אחרי כן הראה לי גם את צילומי בנותיו אשר למדו אז בבית ספר תיכוני במריופול: וראה זה פלא: בת אחת היתה לו בת חמש עשרה, תלמידת המחלקה השביעית, ובהראותו לי את כרטיס תמונתה נרתעתי לאחור: את צלם דמות רחל ארוסתי, בהיותה בגיל כזה ראיתי הפעם. התפלאתי מאוד ואבקש ממנו לתת לי את הכרטיס לזכרון, והוא עשה זאת בחפץ לב. אחרי כן מצא למעני עגלה ואסע אל המושבה.

השעה ומחצה אשר עשיתי בדרכי לא ארכה לי, כי כל העת היא הייתי כחולם. במוחי עלו בלולות כל קורותי מימי נעורי, אך לא בהירות ושוחקות כאשר עברו במוחי לפני חמש עשרה שנה, בעברי אל המושבה דרך הוליפולה, אז שעשעתי תקותי למצוא את כל האנשים אשר עמם חייתי וגדלתי, וכולם זוכרים אותי, אך עתה—הצעירים אז, כבר זקנו עתה, הזקנים—מתו, הילדים—לא יזכרוני עתה. ואף גם אם יזכרוני לא ירגישו אלי את הרגשות ההם, אשר הרגישו אלי יושבי המושבה בימים ההם. ובכל זאת גם נסיעתי זאת נעימה היתה לי, כי המקום הן לא נשתנה, ושברי הלוחות אשר אמצא שם, גם להם ימצא מקום נכבד בלבבי. ומתוך מחשבות כאלה הגעתי אל המושבה.

בעברי בין שני טורי בתים חדשים בנויים מבית המרחץ עד המקום אשר עמד עליו לפנים הקרפף לסוסים נוכח בית הכנסת, נשקף לי בית הכנסת החדש אשר נבנה על מקום הישן. כאב גדול חשתי בלבי, כאילו נודע לי פתאום מות אחד מאוהבי היותר יקרים לי. בית הכנסת החדש אשר נבנה לתלפיות בעל שתי קומות, כביני רוב בתי כנסיות אשר עזרת הנשים בם למעלה, אולי טוב ויפה הוא, אמרתי עם לבבי, מאותו בית הכנסת אשר בו למדתי אז, אך הוא הן לא יזכיר לי עתה מאומה. עיני אולי יהנו מהחדש יותר מאשר נהנו מן הישן אשר נהרס, אך לבבי—לבי לא יחרד אל החדש עתה, כאשר חרד אל הישן אז, לפני חמש עשרה שנה. וברוח נכאה אמרתי אל העגלון: נטה לך אל שמאלך וסור אל החצר הששית אשר משמאל להרחוב. ובלבי אמרתי: גם זה סימן שאינו מהמובחרים הוא, כי חלף צווי חז"ל: כל פינות שאתה פונה לא יהיו אלא דרך ימין, כל פינות שאני פונה עתה הם דרך שמאל. ואסור אל חצר יואל חברי הזכרון הבהיר האחד אשר נשאר בהמושבה למעני.

יואל זרה אז את חיטיו בגורן אשר היה הרחק בחצרו, כמעט אצל הנהר, ובניו ובנותיו עזרו על ידו ואשתו עסקה אז בצרכי הבית. כשמוע אשת יואל קול עגלה באה, יצאה החצרה לראות מי הוא, ובראותה אותי מרחוק הכירתי תיכף ותרץ ותגד לאישה את החדשה הזאת, ותשב עמו יחד לקבל פני מחשבותי הנוגות חלפו עברו ותהיינה כלא היו, בראותי את הפגישה החמה אשר פגשוני חברי ילדותי. שמחתי מאוד כי לא לחינם סבלתי את טורח הנסיעה, בימים הרעים ההם לנוסעים. ונבוא אל הבית.

בית יואל היה בית מרווח. מלבד חדר האוכל וחדרי המטות לו ולבניו ולבנותיו היה בו גם חדר אחד פנוי לקבלת אורחים, אשר בו שמתי משכני עתה. פני יואל וידיו העידו כי יעבוד עבודה קשה ומרובה בידיו. גם איידל אשתו נהפכה לאכרית במלוא המובן, אך חכמתה עוד תאיר פניה. אחרי אשר הובא המיחם אל השולחן החל יואל לספר לי מכל הנעשה עתה במושב.

—מכל האנשים אשר באו אל המושבה ממוהילב—אמר לי—נשאר רק ישראל החזן, והנהו עתה המלומד הרשמי בבית-הכנסת¹. הדור החדש הוא דור אחר לגמרי, שסגל לו מלבד ידיעה מרובה בעבודת האדמה, לדאבוני, גם את המדות הרעות שבאכרי הכפרים: ממונם חביב עליהם מגופם, גסותם ופשטותם עברו כל גבול. אך בדבר אחד יבדלו מהאכרים בני הנכר.

—ובמה?—שאלתי בחפזה.

—בזאת—ענני—כי לא ישימו בכוס עינם, וכנראה הדבר הזה הוא ירושת אבות, אשר לא במהרה ישליכוה אחרי גום, לו גם יהפכו לאכרים גמורים עם כל חסרונותיהם.

—וטהרת המשפחה?—שאלתי, ובלבי חרדתי אולי אשמע תשובה רעה.

—גם בזה—ענני אחרי חשבו מעט—יש אמנם לפעמים יוצאים מן הכלל, אבל על פי הרוב חיי המשפחה הם כעצם השמים לטוהר.

לבי, אשר הלם כהולם פעם בשאלי את שאלתי האחרונה, נח מעט אחרי קבלי את התשובה הזאת.

—והחינוך?—הוספתי לשאול—באיזה מצב הוא עתה?

—למיום אשר נפתחו בתי הספר לעם—ענה יואל—ידעו הילדים לדבר ולכתוב כן בשפת המדינה, אך הלימוד העברי צולע על ירכו.

—מה טעם?—שאלתי.

—הטעם פשוט—ענני—מורים ומלמדים, אשר ילמדו לא לשם ממון אך מאהבתם את לימוד התורה, כר' מאיר רבנו או כר' בִּנְיָא דוד, אשר שכר הלימוד היה אצלם רק מיאלטה אגב אורחא, לפי שאי אפשר לחיות בלי לחם, ולחם אי אפשר לקנות בלי כסף, עוד אינם. מלבד זאת, התלמידים ילמדו עתה רק חמש שעות ביום, והפסקה תנתן בין שעה לשעה. הלימודים המה על פי התכנית משר גליל הלימודים, לעברית אצלו רק שעתים ביום. ובמה יזכה נער את ידיעתו בשפה, אשר לא ידבר בה ולא יבינה? החפץ כי בנו ידע את לימודי ישראל, באופן מספיק לכל הפחות ליהודי באשר הוא יהודי, ויכולת בידו לשכור לילדיו מורה מן החוץ לשעות, עוד יתקן מעט את המעוות; אך בעלי יכולת ובעלי חפץ כאלה מעטים מאוד בקרבנו ונער

¹ [”יהודי מלומד” נקרא ”אוצ’וני יִבְרִי” ברוסית והיה כמה משמעויות. עמדה זו נוצרה תחת החוק הרוסי בשנת 1844 לשרת בתפקידים שונים להרשויות יהודיות ושלטונות הרוסים. אחד מהתפקידים אלה היה עמדה של ”המלומד הרשמי בבית-הכנסת” שהיה חבר הנהלת הבית הכנסת, יחד עם הגבאי והנאמן, וצריך ”בנסיבות מיוחדות להבהיר ספקות לגבי תפילה ועניינים דתיים בכלל”. ה”יהודי מלומד” לא קבל כל שכר ולא נדרש שתהיה לו שום השכלה כללית. (ה”אוצ’וני יִבְרִי” של חינוך בשביל גוֹבֶרְנִיָה (פלך) היה עניין אחר לגמרי. היהודי שמונה לתפקיד זה קיבל משכורות והיה צריך להיות משכיל עם חינוך חילוני שיעץ גוברנטר (מושל הפלך) על רפורמה בחינוך בבתי-הספר היהודי הנשלטים על ידי הממשלה הצרית.)]

יכתבם, והתורה הולכת ומשתכחת. ומשך כל הימים, מעת אשר עזבנו אני ואתה את בית הכנסת במושבה, לא נמצא אף נער אחד אשר ידע את לימודי ישראל כאשר ידענו אנחנו.

—לדבר הזה אל תדאג הרבה—אמרתי ליואל—התורה לא תשתכח, והנער אשר יאהבנה—ימצא דרכו ללמדה. ואם מעטים יהיו—הן גם אז לא רבים היו כמונו. ולעשות את כל העם ללומדים דבר שאי אפשר הוא. יפה אמר לי אחד מריעי על מאמר חכמינו: "אם למדת תורה הרבה—אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת", כלומר: נוצרת בכשרונות כאלה ולא מידך בא לך הכשרון הזה. קיום האומה תלוי לא רק במִצְוֵי־רִיץ', אך בכל ישראל. ובגולה, אשר בה עלינו לדעת מלבד תורתנו גם את שפת הארץ אשר אנחנו יושבים בה, כי בלעדה לא יכון איש בארץ עתה, ממילא תמעט ידיעת שפת אבותינו. אך ספר נא לי מי בנה את בית הכנסת החדש?

—בנהו—ענה יואל—אחד מחברינו נכדו של רבי מאיר רבינו.¹ הוא עסק בו בהתלהבות עצומה. הכסף לוקח מקופת העדה, ומעט גם מנדבות אנשים פרטיים, אך בני קרח לא מתו: אחדים מהעם התלוננו עליו וימרו את חייו עד כי מת בדמי ימיו. וחלק גדול במותו לקח גם הבית הזה.

—ומי הם מחרחרי הריב ההם?—שאלתי.
—אם אקראם בשם לא תדעם—ענני יואל—מעטים היו, אך הפיחו קריה: חשדו את הבונה בדבר שאין בו, וכל העם הלך אחרי הנרגנים כצאן אחרי התיש. ולכשתבוא ביום השבת ביתה הכנסת, תראה מי הם בעלי הבתים עתה, אשר יחוו דעתם בכל דבר שהוא מצרכי הציבור—וכדי בזיון וקצף.
—וילדיך מה הם?—שאלתי.

—דבר קשה הוא—ענני יואל—להביא ילדים אל תכלית ידועה פה במושבה, אך עשיתי כפי יכולתי. הבכור, אחרי אשר למדתיו בעצמי לימודי ישראל עד השנה השלש עשרה, שלחתיו לבית הספר לעבודת האדמה אשר במושבות היהודים בפלך חרסון. בגמרו—עמד על המבחן בלימודים הנחוצים לתלמיד בית מרקחת לסמי מרפא, ועתה הוא כבר עוזר רוקח. בתי—עמדה על המבחן ותקבל תעודת מורה למתחילים. האחרים—עודם בבית ולא אדע עדיין מה יהיה גורלם.

—ומצבם החמרי של בני המושבה מה הוא?—שאלתי.

—העובדים עבודה מרובה—ענני—ימצאו לחמם לנפשם שלא בדחק. אך השנה הזאת היא שנת רזון זעומה אצלנו, כי האדמה נהפכה לזיבורית יען יזרעוה מדי שנה בשנה, ואי אפשר להובירה, כי המקום צר, וגשמים לא ירדו בעתם; אך אולי תהיה לנו הרווחה משערי התבואה אשר עלו למעלה. גם רבים מבני המושבה החלו להעביר סחורה ממקום למקום, באשר במסלת הברזל חדלו מלהעבירה, וישתכרו כסף רב. אחד מבני הוביל חמשים פוד סוכר מהולייפּוֹלה ליוזובא, ובחזרה הביא אתו חמשים פוד פחמי אבן, וישתכר יותר ממאתים רובלים במשך שבוע אחד.

¹ 'ר' מאיר ב"ר צבי קראסיק. נכדו היה ר' צבי-יהודה (הירשל-לייב) אבוגאב (אבוגוב), שנולד כ- 1860 ונפטר ב1910.

לפנות ערב באנו ביתה הכנסת. מבקרי היו מעטים. אחדים עבדו בגורן ואותם אשר כבר גמרו עבודתם בגורן, מהם—הובילו תבואתם העירה ומהם—הובילו סחורות שונות למקומות שונים. המעט אשר נקבץ אל בית הכנסת דרש לשלומי. וארא כי טעיתי בחשבי כי לא יזכרוני, כי אפילו אותם שאינם זוכרים אותי היטב ידעוני מפי השמועה, כי אבותיהם סיפרו להם, בהערים למוסר אזנם, איכה למדו לפנים צעירי המושבה ויצוגנו להם למשל. כבדוני כבוד גדול וכל אחד חשב לעצמו לכבוד לשבת בחברתי. ואחדים בקשוני לבקרם גם בביתם.

ביום הששי בשלוח גרי המושבה עופות אל השוחט, עברו לפני ילדים וילדות מבני המושבה אשר באו אל יואל עם עופותיהם בידיהם. אנכי עמדתי על יד יואל וכמעט על כל אחד מהילדים הגדתי בן או בת מי הם, כי מקלסתר פניהם, אשר על פי הרוב נדמו לקלסתר פני אבותיהם בימי ילדותם, הכרתי את מוצאם. יואל התפלא מאוד וגם הילדים הביטו עלי כעל נביא או קוסם היוודע מה בסתרי חושך וכל צפון לא נכחד ממנו. ובספרם זאת לאבותיהם התפלאו האחרונים מאוד על הדבר הזה, ואחד מהם אמר על פי הלצה: אין להתפלא, כי צר הקב"ה לקלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, דבר ידוע הוא כארבעת אלפים שנה.

בבואי ביתה הכנסת לקבלת שבת חרדו לקראתי כל באי בית הכנסת. יואל הושיבני בכותל המזרחי על מקומו ויאמר לי:

—הסתכל נא וראה מי הם היושבים בכותל המזרחי.

ראיתי את אחי איידל אשתי המתה, אשר גם הוא קנה לו מקום לשבת בכותל המזרחי.

—חבל!—אמרתי ליואל—כי לא אראה עוד את הכתמים אשר היו על תקרת בית הכנסת הישן, כי הדבר הזה היה מעיר בי זכרונות מני קדם כלפני חמש עשרה שנה.

—לכשתסתכל היטב—ענה יואל—עוד תמצא סימני הכתמים על ארון הקודש אשר לא הומר עוד באחר.

—ובאמת מצאתי אחרי הסתכלות, מקומות אחדים על ארון הקודש אשר הכתמים עוד לא נמחו כלה.

—ומדוע ישחרו כה כותלי בית הכנסת ותקרתו?—שאלתי.
—יען—ענה יואל—כי הסיד והמלאכה הנחוצים לזה עולים עד כדי חמשים רובלים וכסף אין באוצר בית הכנסת.

שבת פרשת עקב היתה השבת ההיא. כבדוני בקריאת התורה ובמפטיר, ואתנדב על ליבון בית הכנסת ששים רובלים. ויואל אשר הוא גם החזן התמיד, אחרי ברכו אותי בברכת "מי שברך" אמר לי בשחוק:
—אם יהיו כתמך כדיו—כשלג ילבינו על ידי ששים הרובלים האלה.

בקראי אחרי כן את המפטיר: "ותאמר ציון עזבני וכו'", "התשכח אשה עֲלָה וכו'", "חומותיך נגדי תמיד וכו'", "מהרסיך ומחריבִיךָ וכו'" אשר מקומות רבים בהמפטיר הזה הזכירוני את העבר ואת ההווה, זלגו עיני דמעות. באי בית הכנסת הסתכלו ולא הבינו את דמעותי, אך יואל הבין אותי היטב ויאמר לי: —נפשך מתגעגעת אל אשר לא ישוב עוד.

אף על פי כן עוד למדו משניות ביום השבת אחר השינה, וגם הפעם ביקשוני להגיד הפרק, ואנכי לא השיבותי פניהם. כבה עבר עלי יום השבת.

במוצאי שבת הלכתי לבקר את הרב. הוא היה הרב השלישי אחרי ר' יעקב-משה, אשר מצאתי בהמושבה לפני חמש ועשרים שנה. רב צעיר מבני ליטא, אבל לדאבון לבי לא מצאתי בו את אשר קויתי למצוא ברב צעיר בימים ההם: העם לא יאהבהו. גם אין לו, כפי הנראה, הכח לפעול על צאן מרעיתו כאשר היה להרבנים אשר קדמוהו, לכל אחד מהם על פי דרכו. כל הערב דיבר רק בעניני פוליטיקה. בעזבנו את ביתו שאלני יואל:

איך הוא הרב הזה בעיניך?

שתקתי.

—מדוע לא תענני—הוסיף יואל לשאול.

—לא אבין שאלתך—עניתי—כשלוש שעות ישבנו בביתו. כל העת ההיא לא שמענו ממנו לא דבר תורה ולא דבר חכמה, ואיכה אוכל לדון על רבנותו? לו שאלתני: איך הוא הפוליטי הזה בעיניך? כי אז הייתי עונה לך: אם ידיעתו ברבנות היא כידיעתו בפוליטיקה, אז לא אקנא בבני המושבה.

—כן הם הרבנים של העת החיה—ענני יואל.

ביום הראשון הלכתי לבקר את קבר אמי. את המצבה אשר הצבתי על קברה לפני חמש ועשרים שנה מצאתי במצב רע מאוד: לוח השיש עם הכתובת נשבר לרסיסים ואף את שבריו לא יכלתי למצוא, ובשאלתי את יואל: מדוע לא ישגיחו על הקברים?—ענני: —אין שומר בימים האחרונים כי לוקח לצבא, ואת משכורתו עלינו לשלם לבני ביתו על פי החוק, ולקחת שומר חדש ולשלם לשניהם, אין ביכלתנו. ומיום שהכפר הרוסי הסמוך, אשר בדרך העולה להולייפולה, נתקרב אלינו עד כי כמעט התאחד עם המושבה, לא יתנו ילדי האכרים מנוח למתינו, ולאשר גדול יחשב להם, אם יוכלו לשבור את מצבות קברי ישראל.

—האם קרה לפעמים—שאלתי—כי גם נערי בני ישראל יהרסו אל בית הקברות לאכרי הכפר וישברו את מצבותיהם?

—לא?—ענני יואל—לא קרה. ואקוה כי גם לא יקרה, כי נקמת היהודי, אם גם תמצא לה מקום, היא רק בהחיים ולא בהמתים.

—הדבר הזה—אמרתי ליואל—די שלומים לי על מצבת אמי ההרוסה.

בלב דוי עזבתי את המושבה. כל זכרונותי המטושטשים נראו לי הפעם כדיו כתובה על נייר מחוק. ואסע דרך הולייפולה לשהות יומים אצל דוד ריעי לבדח מעט את דעתי השוממה.

אך נכנסתי אל ביתו אמר לי:

—למה תשומם? אתה נסעת על קבר עבדך הרחוק, ותמצא מצבתו שבורה והקבר הרוס ושועלים הלכו בו—אין דבר! גם אתה בעצמך אינך כבר אותו שהיית לפני ארבעים שנה. ואם אתה נהפכת ותהי לאחר—מדוע תחפץ למצוא במוֹרִיךְ לעולם את ר' מאיר, ר' זלמן, ר' בִּנְיָא ודומיהם? עליך לקחת דברים כהויתם וכאיש מעולם המעשה עליך לדעת: כי "הזמנים משתנים—ואנחנו עמהם".

—נענית לך, דוד יקירי—ענתי—צדקת בדבריך, אך מה אעשה אם השכל יורנו האחת, והלב—הפוכו?

—כשהלב בא לידי מחלוקת עם השכל, אז סבירא לי כמאן דאמר: דברים שבלב אינם דברים—ענה דוד ויצחק.

—אשרי האיש—אמרתי—אשר יוכל להמשיל את שכלו על לבבו, אך הגידה לי מי הגיד לך כי הייתי במושבה?

—היום בבוקר—ענה דוד—מר אלי נער מנערי המושבה ויספר לי את הכל, אף הגיד לי, כי כפי הנראה, אוצרות קרח נגלו לפניך, כי נדבת ששים רובלים לבית הכנסת, דבר אשר לא קרה במושבה למיום הוסדה ועד עתה. שמחתי מאוד לדברי הנער, אך אחרי ראותי אותך בא בצל קורתי החילולי לפון בדבריו, כי עניים שנתעשרו, דרכם לשכוח את רעיהם שהיו להם בימי עניותם.

—ריעותנו לא נוסדה על הכסף—ענתי—ולכן לא יוכל גם הכסף לבטלה.

אחרי יומים של הרחבת הדעת ועונג רוחני, עזבתי את בית דוד ואסע הביתה.

[77] קוני הכל

בגשתי לכתוב את הפרק הזה עלה בזכרוני איש אחד, אשר ידעתי בימי נעורי במושבה. שמו בעצם היה ר' יוסי, אך בפי כל נקרא בשם: "קונה הכל". האיש הזה לא מבני המושבות היה אך מיוצאי ליטא, ואם זכרוני לא יטעני, היה מברסק דליטא. כי מבטאו הז'רגוני היה חצי ליטאי וחציו פולני זאת הריש היה מבטא כמו כ' רפויה.

הוא היה גבה קומה, רחב כתפיים, זקנו קצר ושחור, פאותיו עבות ועבותות, פניו שחומים ועיניו בוערות כלפידים, מדבר הרבה ובהתלהבות, ובמהירות עצומה יפעל על קונו ומוכרו הרבים. ולכן נקרא "קונה הכל" יען כי אין לך סחורה בעולם שלא היה קונה ומוכר ר' יוסי: הוא היה נוסע מעיר לעיר אשר מסביב למושבות וקונה שם בגדים שעבר זמנם ויצאו מהמודה ומביאם למושבות, אשר יושביהן לא היו להם בימים ההם ידיעות מרובות בהלכותיה, ומוכרם כבגדים מהמודה האחרונה: נעלים עם חרטומים חדים היה מוכר כסחורה עוברת לסוחר, בשעה שבעירות גדולות לא לקחום אפילו בחצי המחיר. מכנסים רחבים מלמטה וצרים אצל הברכים היה מוכר בכסף מלא, בשעה שיושבי כרכים דרשו אחרי מכנסים הצרים מלמטה והולכים ומתרחבים אצל הברכים. גם חתנים וכלות היו באוצרו של ר' יוסי בעד נערי המושבות ונערויותיהן, ולעתים לא רחוקות היה מזווג זוגים, באופן היותר טוב. גם ספרים היה

מביא על פי הזמנה: ש"ס—בעד חברת ש"ס, משניות—בעד חברת משניות וכדומה. אם בעל בית במושבה—נתארשה בתו לאיש, היה האב מוסר הזמנה לר' יוסי להביא בעד החתן טלית מהמובחרות, והאם—להביא שתי מנורות של נחושת קלל, בעד הזוג הבא, גם עוד מתנות יקרי המציאות בהמושבה. ור' יוסי היה מקיים את ההזמנות האלו באופן היותר טוב ובזריזות עצומה. אף לא היה משתכר יותר מדי בסחורתו, ובלבד כי ימצא "כדי חיונה". ולכן היה "הקונה הכל" הזה אורח מבוקש ומקובל בבתי בני כל המושבות: האבות קוו להפטר על ידו מבנותיהם שהגיעו לשנים ולא הגיעו לחתנים, הבחורים—לקבל כלה נאה וחסודה מאוצרו של ר' יוסי, אשר חשבוהו למבין גדול בענינים כאלה, כי על כן רבות ראה בימי חייו, הבתולות—לחתנים דומים למלכים, הנערים והנערות הקטנים—לבגדים חדשים נאים ומתוקנים, אשר החייטים שבמושבות לא היו יכולים לעשות כמתכונתם. ויען כי אחד היה ר' יוסי ואין שני לו בכל המושבות, עלה בידו להמשיך מסחרו זה ימים רבים.

גם אנחנו, סוחר התבואה כל ימינו, נהפכנו בשנה השלישית למלחמה, לקוני הכל: מסחרנו העיקרי בטל מכל וכל, אחרי אשר לקחה אותו הממשלה בידה, ומלבד המסחר הן לא ידענו מאומה, כי היכול יוכל איש כבן חמשים שנה ויותר, אחרי עסקו כל ימיו במסחר, ללמוד מלאכה המחיה את בעליה?—גם עלי היה לעסוק באיזה דבר להרוויח בו כדי הוצאות ביתי, כי אין לך קללה גדולה מזו, לשבת ולהתפרנס ממזומנים אשר חשכת ליום רעה, בשעה שאין תקוה לפניך להרוויח. אבל באיזה עסק אעסוק? יראתי מאוד להניח את כספי בעסק אשר אין לי ידיעה בו פן יאבד על ידי אי ידיעתי, ואני מאוד נזהרתי בלבי אבוד את מעט הכסף אשר עלה בידי לחסוך בשנים האחרונות, לבל אצטרך לעזרת אחרים, לו גם בני, לעת זקנתי. לכן קבלתי הצעת סרסור אחד אשר הציע לפני לקנות עוד בית אחד הסמוך לביתי—ואקנהו.

§§

בשעת קניתי שחקו עלי רבים מריעי, באמרם כי כסף רב שילמתי בעד הבית הזה, אך כעבור שני ירחים ראו כי טעו כי הציעו לפני רווח חמשה עשר אלף רובלים, והיה הדבר למלה בפי כל. חמש עשר אלף היה סכום עצום בימים ההם, בשעה שמחיר הרובל עוד לא ירד מאוד, ולכן מכרתי את הבית. בחלק מן הכסף אשר קבלתי, קניתי שטרי מניות שונים המביאים רווח, ובנותר החילותי לעסוק במסחר. מסחר קבוע לא היה לי, ולכן עשיתי מסחרים ממסחרים שונים: נסעתי עוד הפעם ליצה, ואקן שקים ריקים אף הרווחתי בהם מעט, אחרי כן קניתי דגים מלוחים בקרץ', ואשלחם קורסקה. הפעם נכשלתי בבני אדם שאינם מהוגנים, כי שלחו לי דגים שהעלו חלודה, ואבדתי איזה אלפים רובלים, ומלבד ההפסד עוד סבלתי הרבה עד אשר קבלתי את כספי. הדבר הזה היה בעיני כעין התראה על להבא לקנות רק דברים שאינם נפסדים מהר למען לא אהיה מוכרח למכרם בהפסד מרובה. ולכן גמרתי לנסוע באחד מימי החורף תרע"ו פטרוגרדה עם אחד מריעי לקנות איזו סחורה הנחוצה בתאודוסיה ומקום עבודה בערי הצפון, ואשר אין איסור בהוצאתה והכנסתה ממקום למקום.

אף כי כסוחר ממדרגה השניה הותרה לי ישיבת ארעי בעיר הבירה, לא יכולתי ליהנות הפעם מזכותי זאת בגלוי, כי את תעודותי הן מסרתי לבני הקטן, ועל פי חוקי רוסיה אבדתי את זכותי. ולכן נהפכתי לנסתר, ואשב בחדר בני הקטן, בחסדי שומר החצר אשר הטא אלי את חסדו בשכר איזה רובלים אשר הייתי משלם לו בבואי ובצאתי. ובכל פעם נדמה לי, לא כאלוהו ששמר לאותו חסיד על פתח חורבה אחת מחורבות ירושלים, אך כדומה שר של גיהנום, כי בכל פעם הזכיר לי את עוון שבתי באיסור וכי העבירה חמורה מאוד, ויעש זאת רק למען בני אשר מצא חן בעיניו, יותר לא יוכל לעשות זאת. ובכל זאת, אך העליתי השכר—היה מסרב—ומקבל, אך היה מוסיף כי צרכי החיים הולכים ומתייקרים מיום אל יום, ושלשה רובלים במה נחשבים עתה? ובפרט, כי העבירה חמורה והשכר מועט. התפלאתי מאוד על החכם הזה היודע לחשב שכר עבירה כנגד הפסדה, אך נפשי קצה בקומדיה הכעורה הזאת ואגמור בלבי לעזוב

את עיר הבירה, אחרי אשר ריעי קנה מעט שמן קיק לסחורה, ולנסוע לתחנה ברוביצי' לקנות מעט נייר עבה המשמש לאריזת סחורה.

בעת ההיא היה למלה בפי כל גרי עיר הבירה הנאומים אשר נאמו נבחרו העם הרוסי בבית הנבחרים. בשיבתם מיום הראשון לנובמבר, היא ישיבתם הראשונה אחרי הפסקה ארוכה של יותר משנתיים ימים, כי מיום פרוץ המלחמה לא נכנסו לישיבה. בעיר הבירה סיפרו רבות על דבר הנאומים ההם, לפי שבעתונים לא הרשו להדפיס ומקומם נשאר חלק. הדבר הזה העיר עוד יותר את תשוקת העם לדעת את כל האמור שם, ולכן נתפשטו הנאומים האלה במהירות רבות בכתובים בין יושבי עיר הבירה. חתן בתי, אשר גם הוא היה מבקרני מדי יום ביומו בשבתי בפטרוגרד, הבטיח להשיג למעני את העתקות הנאומים ההם ולהביאם לי באחד הערבים אל בית אחד מקרובי האיש אשר עמו נסעתי לרגל מסחרנו. ולכן דחייתי את צאתי מפטרוגרד לימים אחדים.

ההעתקות הובאו. בהן קראנו, כי כל הנבחרים גינו את הממשלה על מעשי תעתועיה, ואת הקיסרית, על אשר הטתה את לב הקיסר להפר בריתו עם ההסכמה הרבעית, על ידי השפעת בני אדם יושבי חושך וצלמות (רמז לאכר הטובולסקי), ועל כולם הצטיין נאום פאול מילוקוב אשר קרא את הדברים בשמם, וירמוזו ישר אל הקיסרית אף פרט את דרכי תעתועיהם של שרי הממשלה, אשר עלו לגדולה רק בעצת האכר ההוא.

הנאום רודיצי'וב דיבר דברים כמתלהמים באזני הממשלה על דרכה הרעה עם היהודים, ברדפה אותם על לא חס בכפם. הסוציאליסט קרנסקי הגיד כי סוף כל סוף יתקומם העם, ובחמתו יך על ימין ועל שמאל בלי חמלה, ואז תראה הממשלה את עותתה, אף תתחרט, אך החרטה תבוא לאחר זמן, ולממשלה לא תהיה תקומה מפני חמת העם אשר תתגבר ותטאטא במטאטא השמד את כל אשר תמצא על דרכה.

כל עונש לא שמה הממשלה על הנאומים, אך ישיבתם נפסקה עוד הפעם. חמת העם נתכה על הממשלה ותגיע עד מרום קצה והכל נבאו כי ימי הממשלה לא ימשכו.

התענגנו מאוד למקרא כל הדברים הטובים ההם, אשר נבאו חכמי העם הרוסי וגדוליו, ונקוה כי לא יארכו הימים והממשלה בעצמה תשתדל לתקן את אשר עותה ולהטיב את מעשיה עם היהודים. הצעיר, המביא את העתקות, שחק לדברינו ויאמר: "אין לנו לקוות מאומה מממשלת רוסיה, אשר לו גם יהי על סוד המיניסטרס לתת דין וחשבון על מעשיו לפני נבחרו העם, כאשר ידרשו טובי העם היושבים באגף השמאלי אשר בבית הנבחרים, לא יוטב על ידי זה מצב העם בכלל ומצב היהודים בפרט, כי מי יתן טהור מטמא? ורק אם יעלה ביד העם לעקור מן השורש את הממשלה בכללה, ביחד עם מלכה אשר בראשה, ולתת לחייו סדר אחר לגמרי, אז יושע העם הרוסי בכללו, ובתוכם גם היהודים כחלק מהעם הרוסי, ולא כעם לבדד ישכון".

דבריו אלו נאמרו בחום גדול ובהתלהבות עצומה, ואף כי דבריו יצאו מלב טהור וחם, למראה העושה והמרוצה אשר יסבול העם הרוסי בכללו והיהודים בפרט, נשבר לבי בקרבי בראותי את הצעיר חושב את עם ישראל כחלק מהעם הרוסי אשר זוהי דעת בעלי ההתבלולות, הזרה לרוחי כל ימי חיי. יראתי מאוד לנפש בתי היונה התמה בעלת לב רגש ונפש טהורה, פן יפעל גם עליה בדעותיו הקיצוניות, ומי יודע מה יהיה סופם; אך שמרתי הדבר בלבי. ואחליט לבלי הגד מזה לאשתי פן תצטער הרבה טרם בא מועד, ודהי לצרה בשעתה. ובראותי כי כל שומעיו הסכימו לדבריו, וריעי, אשר ידע מה הוא הנער הלז לבתי, אמר לי בפירוש, כי יקנא בי על אשר עלם טוב לב וישר דרך כזה נפל בחבל בתי — נחה דעתי וצערי פג מעט מעט.

טרם צאתי את פטרוגרד היה עלי לבקר את בעל בית החרושת למעשה הנייר אשר בפלך נובהורוד, הדר באחד מבתי המלון בעיר המלוכה. בבואי אל חדרו מצאתי איש, עטוף טלית ותפילין ומצנפת הירמולקה על ראשו, מתפלל בהתלהבות עצומה. חתנו, איש צעיר לימים אשר עמו ועם אשתו התראיתי עוד בתאודוסיה, בבואם שמה לרחוץ בים בימי הקיץ העבר, פגשני ויבקשני לחכות מעט עד אשר יגמור חותנו את תפלתו, כי עוד לא הניח תפילין דרבינו תם. חכיתי. בגמרנו את תפלתו ובחלצו אח תפיליו ובהסירו את טליתו הופיע לנגד עיני איש כבן חמששים גבה קומה, בעל כרס עבה וכתפות רחבות. פניו שמנים ועגולים, מצחו מתפשט עד חצי ראשו. עיניו, אשר מראה תכלת להן, יביעו חיים ותנועה. שערות ראשו וזקנו העגול מראה אדמדם כהה להם. חסר פאות, לבוש בגדים קצרים כבגדי הסוחרים מערי הנגב, שרשרת גדולה ועבה כפולה ומרוכסת לשני כיסי אפודתו, ובקצה האחד שעון גדול של זהב משובץ אבנים יקרות. הוא הוציא את שעונו ויבט בו ויאמר:

—בלי עשרה רגעים—תשע. העת לאכול סעודת הבוקר, הא לך שלום אדוני ואבקשך לבל תסרב ותסעד אתנו יחד.

וחתנו הוסיף על דבריו:

—הכל מוכן לסעודה: חזה יבש, לשון מעושנה אף זיתים כבושים וביצי דגים טהורים (מדגי הקט אשר במזרח הרחוק) ועל כולם צנצנת יין מן המובחר ויין גפן קרימי מהמובחר שבמובחרים.

—האם לא אזל הלחם מכלינו?—שאל החותן.

—לא—ענה החתן—עוד יספיק לנו ליומיים ומחר יביאו מביתנו די שבוע שלם.

אחרי כן פנה אלי ויאמר:

—מלבד אשר אי אפשר למצוא לחם לבן, וגם השחור כפחם אשר לא נאפה כל צרכו יקר מאוד ואין להשיגו בשום אופן, חותני לא יאכל פת נכרי ואפילו פת פלטר, ולכן יספיקו לנו לחם מביתנו.

—האם תמיד תגורו בעיר המלוכה?—שאלתי.

—לא—עניי החותן—אך הפעם יש לי עסק יהודי ביחוד: אנכי קניתי שלשת אלפים דיסאטינות אדמה עם יער גדול מאחד מבעלי האחוזות בפלך נובהורוד. האחוזה הזאת נחוצה לבית החרושת אשר לי. ואף כי סוחר ממדרגה ראשונה אני, אין לי הרשות לקנות נכסי דלא נייד בפינים המדינה מחוץ לתחום הערים, התחכמתי ליסד לי חברת מניות למעשה הנייר. וכתברה אשר אין לה לא מוצא ולא גזע ולא אמונה מותר לקנות נכסי דלא נייד. חלקתי את המניות ביני, בין אשתי ובני ובנותי, הכל עשרים מניות ואקן את היער. אך מן הצד הלשינו כי עשיתי בעקבה והנוטריון הראשי ימאן לקיים את שטר המקנה. ועתה הנני יושב פה לפייס בדברים ולשחד בממון, את מי שהיכולת בידו, מלבד אשר לקחתי לי עורך דין מן המובחרים, אשר גם זה עלה לי בדמים מרובים, ואקוה כי אם גם כל השערים ננעלו—שערי "דמעות" לא ננעלו מעולם, הדבר יגמר בכי טוב, כי כן אמר לי גם רבי יחיה מגורונוסטייפול.¹

¹ [נקרא הורנוסטייפול באידיש.]

אחרי אשר גמרנו את סעודתנו ונברך במזומן, החל בעל הבית לדבר עמי על דבר עניני מסחר. הוא הציע לפני לתת לי במונופל, את מעשי בתי החרושת אשר לו לפלכי יקטרינוסלב וטבריה, אם אתן לו את ערובתי כי במשך שנה אקנה ממנו עשר עגלות נייר. אך יען שותפי צוה עלי לבלי קנות יותר מעגלה אחת—קניתי ממנו ואתן לו דמי קדימה ואסע ברוביציא אל בית החרושת אשר לו.

לנסוע לבורוביצי היה עלי לסור מהתחנה בולוגייה בלילה, ולבוא לבורוביצי בשעה השניה אחר חצות, ללון על התחנה אי אפשר כי אין מקום, ובעיר הקרובה אין בית מלון ואין אכסניא נכונה, וכל הבתים מלאים אדם כילק מפליטים רבים אשר התישבו שם. שלטון המסלה עשה הפעם דבר אשר לא הסכין בו יושב רוסיה. רגילים אנחנו לראות בבואנו אל איזו תחנה בלילה ועלינו להמתין עד בוא המסע הנחוץ לנו, כי אין מקום לשבת, וכל העם עומד על רגליו ומתנמנם כשינת הסוס-שיתין נשמי. ועד אשר ימצא לו הנוסע מקום לשבת אצל השולחן, יבצקו רגליו. עליו להתחכם ולדרוש לו דבר מאכל או משקה, בשעה שאין לו חפץ בס, רק למען יקוה המלצר להבנות ממנו. ואז ישתדל האחרון לפנות למענו מקום אצל השולחן. ואם המסע כבר מוכן לפניו, רק עליו להפליג אחרי שעה או שעתים, לא יתנו להנוסע לבוא אל תוכו, עד אשר ישמע הפעמון את קול האות הראשון. ואם יעלה בידו לבוא אל תוך העגלה, בחסדי נושא כלים, אשר שקל הנוסע על ידו נתינה הגונה, יחשוב עצמו לבעל הצלחה מרובה. ופה, בבורוביצי הרשה שלטון המסלה לנוסעים לישון בתוך העגלות, אשר תשארנה על התחנה הזאת, עד אור הבוקר. ואלון גם אנכי בעגלה ממחלקה השניה אשר באתי בה.

בבוקר נתן גשם שוטף ארצה. ובשאלי את העגלונים העומדים אצל בית התחנה כמה ק"מ מן התחנה אל בית החרושת של ה' ג, ענוני כולם כי ערך 8 ק"מ המרחק. אך נמצא אחד שאמר: —מה לי לשקר? המרחק רק חמשה ק"מ, אך חפץ הנני לקבל חמשה רובלים בשכרי יען הדרך התקלקלה.

העגלון הזה מצא חן בעיני, ולכן הסכמתי להצעתו.

וניסע. בדרך שאלתי את העגלון:
—מהו בעל בית החרושת ומה מעשיו?

—אף כי יהודי הוא—ענני—בכל זאת הוא טוב מהגרמני, מחזיק בית-החרושת הזה לפניו. הגרמני היה מעביד את פועליו בפרך, במקום אשר נחוץ שלשה פועלים החזיק תמיד רק שנים, גם את שכרם היה מקפח ולא היה משלם להם יותר מהנחוץ רק לבל תפרד הנשמה מהגוף. ומיום שבא היהודי הנה רבו הפועלים וימצאו לחמם אצלו שלא בדוחק, אך אומרים כי לא יארכו לו הימים פה, לפי שהממשלה לא תאבה לקיים את שטר המקנה אשר לו על היער אשר קנה מאת האציל פ', ואז הן לא יוכל להרחיב את בית החרושת אשר לו. והוא כבר קנה מכונה חדשה לעשות נייר דק מן הדק לעישון, והדבר הזה הן היה נותן עבודה רבה לפועלים.

—והאם לא יתאון העם על אשר תעבור האחוזה ליהודי?—שאלתי.

—ומה נתן לנו האציל בעל האחוזה לפני?—ענני גם הוא בשאלה—הוא ישב כל ימיו בפטרורגד, ובא כחו הגרמני, תפח רוחו, היה קשה לנו מאלף יהודים. גם את בית התפלה אשר בקצה האחוזה, אשר בנה האציל מכספו, סגר הגרמני על מסגר, ויותר מחמש שנים לא נפתח. ומיום שבא היהודי פתח את בית התפלה, ויושבי הכפר הסמוך שאין להם בית תפלה משלהם יתאספו שמה בכל יום מועד, ועתה—היש לנו לנו צדקה להתאון על היהודי?

בין כה וכה והגשם גבר מאוד והוכרחתי להסתיר את עצמי אל מתחת לכסוי העגלה ולהוריד את המסך אשר לפני, ולא יכלתי להמשיך את שיחתי עם העגלון. ויען כי העגלה התנהגה בכבדות היה לי די עת לשבת ולחשוב על דבר היהודי הזה, אשר קדש שם שמים על ידי אשר מסר את בית התפלה ליושבי הכפר. הנאה מרובה נהניתי מהדבר הזה, יותר מאשר נהניתי מהמסחר אשר עשיתי עם בעל בית החרושת. ומתוך מחשבות כאלה באתי אל בית החרושת.

הגשם פסק. ובבואנו החצרה מצאתיה מלאה עגלות טעונות אלומי תבן אשר הביאו אכרי הכפר למכור. ואשה צעירה לימים, כבת תשע עשרה שנה, מפקחת על קבלת התבן ונותנת פתקאות לכל אכר ואכר, ובהפתקאות האלה יסורו אל הגזבר לקבל תשלומיהם. הצעירה הזאת היא בת בעל הבית, אשר היתה ביחד עם בעלה בקץ הקיץ העבר בתאודוסיה. אך אז היתה ככל הצעירות הבאות אל מקומות הרחצה: לבושה שני עם עדינים, עדינה ומתפנקת, מטילת ומתענדת, ופה—לבושה בגדי בית פשוטים ומטפחת פשוטה, כאשר תלבשנה בנות האכרים, על ראשה, ועוסקת במשא ומתן, ולכן לא יכולתי להכירה, אבל היא הכירתיני תיכף ותמסור את ספר הפתקאות ליד אחיה הקטן ממנה, ותצוהו ביחוד על כל אכר ואכר, ותביאני הביתה.

סעודת הבוקר היתה כבר מוכנה על השולחן אשר עמד בחדר גדול וכסאות סביבו לכל בני הבית. היא הראתה על חדר מיוחד הנועד לאורחים והעגלון הביא שמה גם את צרורתי. רחצתי את פני ואחליף שמלותי ואבוא אל בית האוכל. כל בני הבית ישבו סביב לשולחן—כאשר נודעתי אחרי כן—בני בעל הבית כולם, גם מלמד, אמר הוא גם השוחט, נמצא שם, ואשר יקרא בפי כל בשם "רבי". שאלתי את הצעירה:—ואיפה ילמדו הילדים שפת הארץ?

—אבי—ענתה בשחוק קל—אומר, כי די ליהודי לדעת את שפת הארץ רק במדה כזאת, אשר יוכל לדבר ולכתוב בה ולחשוב חשבונות הנחוצים למסחר ולא יותר. ולכן יחזיק את ה"רבי" הזה, אשר ידיעתו בשפת עבר ובלימודי היהודים גדולה, ויודע גם, די והותר בעד הילדים, את שפת הארץ. ובכל זאת קרה אסון גם לאבי, כי אחותי הקטנה ממני, עזבה חרש את בית אבי ותסע קיובה ותכנס אל בית הספר למוסיקה, אף עמדה על המבחן מלימודי ארבע המחלקות הראשונות של בית ספר תיכוני. אבי קצף עליה מאוד ולא יחפוץ לדעתה, ולכן ישלח לה רק מאתים רובל לחודש, אבל אמי נסעה עתה לבקרה וכפי הנראה תמלא לה את כל מחסוריה. ויש תקוה כי לא יעברו ימים רבים וגם אחד מאחי ימלט מפה, כי גם הוא יחפוץ ללמוד ואבי לא יתנהו.

—לפלא בעיני—אמרתי לה—כי איש כאביך, סוחר בקי ומנוסה, לא יחפוץ לתת לצאצאיו את ההשכלה הנחוצה בעת הזאת בשעה שיש לאל ידו.

—אבי אומר—ענתה הצעירה—כי איש הגון ימצא דרכו גם מבלעדי גימנסיות ואוניברסיטאות, ומביא ראיה לזה מעצמו.

—הרבה עשו כר' שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם—ענה הרבי אף הוא חלקו—ואין לדון מהפרט אל הכלל.

מדברי הרבי הבנתי, כי ידו בנערי בית ג', וכי תחת הבגדים הארוכים אשר ילבש הרבי, לב משכיל ינוח. ומאוד שמחתי לראות מחזה משנים קדמוניות בבית אחד העשירים בימים האלה.

אחרי הסעודה יצאתי עם הצעירה, אשר נלוותה עמי להראותני את בית החרושת לכל תאיו ואולמיו. ותספר לי בדרכה על דבר אחוזת השר, אשר קנה אביה, ועל דבר בית התפלה אשר כקנין יחיד עבר עתה גם הוא לרשות אביה. גם סיפרה כי הציעו לפני אביה שבעים אלף רובל בעד הבית ההוא, אשר חפצים רבים וטובים ימצאו בו, אך האב לא חפץ בכסף ההוא, ויתן הבית במתנה לאכרי הכפר הסמוך. הוא אמר כי יעשה זאת על פי הדין והיושר וכדי לקדש שם שמים.

—לו עשה זאת אביך—אמרתי אליה—רק לפייס את דעת הקהל הרוסי, לו גם היה ספק בדבר אם על פי הדין הבית שייך לו, גם אז דבר גדול עשה, לא לבד לעצמו אך גם לכלל ישראל.

—אנכי אינני יודעת—ענתה—את דיני ישראל בדברים כאלה. אך יודעת הנני באבי, כי בכל מעשיו ובכל הליכותיו רק דיני ישראל נר לרגליו.

אחרי שובנו הביתה הלכתי אל חדרי לנוח מעט. ולפנות ערב שולחתי בעגלת צב רתומה לסוסים אבירים אל התחנה אשר כרטיס מסע ותעודה על מקום מיוחד הוכנו שם למעני על ידי בעלת הבית אשר הזמינה זאת אצל פקיד התחנה על ידי הטלפון בעוד היום גדול.

[78] המהפכה הגדולה

כל מהפכה לא תוכל להיות בארץ, אם יחסרו לה שני התנאים האלה: האחד—כי יוכשר העם להתקומם נגד ממשלתו; והשני—כי תוכשר הממשלה ליפול בנופלים בגעת בה יד, ותלך בלא כח לפני מתקוממיה, מבלי יכולת להתנגד להם. גורמי המכשירים האלה רבים הם: הראשון—כי יכשל כח סבלו של העם על ידי אשר דכאה הממשלה לארץ חייתו, במסים וארנוניות גדולים, או על ידי חוקים מעיקים והגבלות משונות, עד אשר יקוץ העם בחייו ויאמר: מחיים כאלה טוב מותי, ותמות נפשי עם פלשתים. השני—כי יהיו כלי המלחמה ביד העם, כי בידי ריקניות כל התקוממות לא תצלה, ודבר כזה אפשרי רק בשעת מלחמה, אשר אז על הממשלה לגייס את כל עמה, כאת המחזיקים בידה, כאת המתנגדים לה; את הראשונים—ברצון, ואת האחרונים—באונס, כי בעת שלום החייל ביד הממשלה והמשמעת גדולה, והממשלה תשתדל לתת בראשי צבאותיה אנשים אשר תאמין בהם, ועל אנשי הצבא למלאות את פקודות העומדים בראשיהם. לא כן בעת מלחמה: אז יבואו לעמוד בראשי הצבא, במקום הנופלים במלחמה, אנשים אשר לא תדעם הממשלה ואין לה פנאי לבדוק אחריהם בשבע עינים, ורובם מהשדרות הבינוניות והנמוכות של העם אשר דעותיהם שונות מדעת הממשלה. ובעת צרה, בשעה שנפש העם מרה עליו ועל נפשות ביתו, גם יד שרי הצבא תכון עם העם, ואז יוכשר העם להתקוממות.

אמנם כל זמן אשר תנצח הממשלה במלחמתה, בהיות אנשי הצבא שיכורי הנצחון, לא תוכל להתקוממות לצאת מן הכח אל הפועל, כי אז תגבר בהם התקוה להוושע על ידי אשר יתרחבו גבולי הארץ ועל ידי זה יוטב גם מצבו האקונומי של העם. לא כן בהחל הממשלה ליפול במלחמתה, אז תחל התסיסה בעם, וגם אנשי החיל עם ראשיהם בראשיהם, אשר גם הם חלק מהעם, נכונים בכל רגע ורגע להפוך את פיות קני-הרובה אשר להם, מול הממשלה, אשר השיגתם עד דכא.

גורמי רפיון הממשלה הם גם כן שונים: הראשון—התנהגות בית המלך נגד חוקי הצניעות בביתו בגלוי כל כך, עד כי יהיה הדבר לשיחה בפי העם כולו. השני—התנהגות הרעה של שרי הממשלה אשר הושמו בראש העם על ידי המלך, כי מושל מקשיב על דבר שקר—כל משרתיו רשעים, ואיש לבצעו מקצהו. בשעת שלום, אם גם ידע העם מזה, לא ישים לבו אליו. אבל בעת מלחמה, שכל אחד מהם יחקור לדעת את סיבת רוע מעמדו, אז כל מעשה רע יובא בחשבון. ונכון העם לשלם לעושה רע—כרשתו.

אמנם במשול בעם מושל חכם, ושרים היודעים עת לכל חפץ יעמדו לשרתו, יתחכמו בשעת חירום כזאת לוותר מעט מעט מזכויותיהם המדומות, להרחיב את זכויות השדרות התחתונות על חשבון של העליונות, להקל את משא העם בכלל ממסים וארנוניות הבלתי נחוצים, ולהסיר את החוקים המעיקים ואת ההגבלות המשוונות, כדי לפייס את דעת הקהל, ואז עוד יעלה בידם להרחיק מעט את ההתקוממות הגלויה לבל תפרוץ בשצף קצף.

"דברי ימי עולם לא למדוני מאומה"—משל הוא בפי כותבי העתים, והדבר הזה אמת ונכון כנכון היום. ולו למדו מושלי העמים ושריהם את דברי ימי מהפכות שונות בעבר, בשים לב אל סיבותיהן ומקורן, כי אז היו יכולים למנוע צרות רבות ורעות מהעמים אשר הם עומדים בראשיהם בשעת מהפכה, והיו יודעים במה לקדם, או לכל הפחות להמעיט בשיעור נכון את גודל השבר בבוא יומו.

כשנפתח את ספרי דברי ימי עם ישראל מיום היותו לעם עד אשר הוגלה מעל אדמתו, ונעיין היטב בסיפורי המהפכות אשר התעדתו לבוא, ואשר גם באו על העם בזמנים שונים, ונשים לב אל סיבותיהן ותוצאותיהן, אז נראה מחזה מעניין. נחשוב נא את כולן לאחת אחת.

קשר קרח ועדתו על משה. ההתקוממות הזאת היתה כעין התקוממותם של הלורדים באנגליה נגד מלכם בימי הביניים: התקוממות בעד השררה. קרח ועדתו קנאו למשה במחנה על אשר שם בראשי העם את האנשים אשר חשב הוא לנכון לפניו, כי באו בטענת: "כי תשתרר עלינו גם השתרר". ואף כי ההתקוממות הזאת היתה רק קשר אנשים מעטים מהשדרות העליונות, "קרח, דתן ואבירם ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים נשיאי עדה קרואי מועד אנשי שם", בכל זאת נתנו להתקוממותם חותם ציבורי, למען יאמרו כי רק טובת העם לפניהם, באמרם: "כי כל העדה כולם קדושים", יתר העם עמד מרחוק ולא אבד את שווי המשקל, ולכן לא הצליחה ההתקוממות, כי התנאים העקריים למהפכה חסרו שם: העם לא הוכשר להתקוממות לא על ידי מסים וארנוניות גדולים ולא על ידי הנהגת משה אשר עמדה למעלה מכל ביקורת בהיותו "עניו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה". לבנין המשכן נתן איש כפי נדבת לבו, בלי שום כפיה, מלבד חצי השקל לגלגולת מס קטן מאוד. וגם זה כפי הנראה רק למען יהיה גם לעניים חלק בהמפעל הגדול ההוא. ולכן לא היו שם, איפוא, לא גורמי הכשרת ההתקוממות ולא גורמי הכשרת הנפילה. בכל זאת השאירה גם ההתקוממות הזאת רושם ניכר בלב העם שבאו אחרי כן בטענת "האם תמנו לגווע".

ההתקוממות השנייה והשלישית, הן התקוממות אבשלום ושבע בן בכרי, שתיהן לא הצליחו, יען דוד אשר נחל נצחון אחרי נצחון במלחמותיו אשר נלחם עם אויבי העם מחוץ, לא נתנו להעם כל סיבה וכל זמן להרהר אחריו, ולא הכשירוהו להתקוממות. גם ממשלתו אשר נהל "בצדק וביושר באמת ובתמים רק בדבר אוריה החתי" לא הכשירו את ממשלתו ליפול בנופלים.

לא כן ההתקוממות הרביעית בימי רחבעם בן שלמה, אז היו שני הכשרים גם יחד: המסים הגדולים אשר שם שלמה על העם כל ימי חייו "שבעים אלף נושאי סבל ושמונים אלף חוצב-

בהר", החיטים והשעורים, השמן והיין אשר לקח מהעם ויתנם לחירות מלך צור בעד העצים לבניני הציבור ולבניני המלך. בית המלך התנהג בפזרנות מרובה על חשבון הקהל "ארבעת אלפים אורות סוסים ומרכבות ושנים עשר אלף פרשים", אלף נשים, סריסיהן, עבדיהן, עד אשר נחוץ היה לו לבנות את המלוא, דבר אשר נתן לירבעם סיבה להרים יד במלך, מאכל שולחנו, מושב עבדיו ומעמד משרתיו, גדל מאוד, עד כי לכלכל את כולם נחוץ היה למנות שנים עשר נציבים. נשיו היו מקטרות לבעל ולאשרה אשר כבר נקעה נפש העם מהם בימי שאול ודוד. גם מלחמות פרצו בארץ בימים האחרונים למלכותו: "רזון בן אלידע אשר מלך בדמשק ויבקעה מעל בני ישראל" כל הדברים האלה הכשירו את העם להקוממות ואת בית המלך לנפילה. ואך מת שלמה—לא מלך רחבעם כאשר מלך שלמה אביו: בירושלים עיר המלוכה, ומבלי שאול את פי העם, כי המלכות ירושה היא, כנהוג בממשלת מושל יחיד, אך כל העם בא שכמה להמליך אותו, כאמור: "וילך רחבעם שכמה כי שם בא כל ישראל להמליך אותו" ולא הוא הקהיל את העם שכמה. וירבעם העומד בראש המורדים דרש דבר קטן: "הקל מעבודת אביך ומעולו אשר נתן עלינו ונעבדך". ירבעם ידע, כי בן מלך מושל יחיד לא יחפוץ למחול על זכותו אשר ירש, לפי דעתו, מאבותיו. היו אמנם יועצים חכמים אשר עמדו עוד לפני אביו החכם ואשר יעצוהו לוותר לעת עתה מזכויותיו ולקחתן אחרי כן מהם בשעת הכושר, אך הוא לא שעה לעצתם, ויעש, ככל אשר היה יורש עצר אחר במקומו עושה, בכל העתים ובכל הזמנים, ויענם קשות: "אבי הכביד את עולו ואני אוסיף על עולכם, אבי יסר אתכם בשוטים ואני—בעקרבים" כי "קטני עבה ממתני אבי" והמהפכה באה ונהיתה. ירבעם המסית (אגיטטור) הראשי, קרא: "מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי, איש לאהליך ישראל". רחבעם אמנם חפץ להתחיל מלחמת אחים, אך שמעיה הנביא הניאמו מעשות זאת, בקוותו, כפי הנראה, כי סוף כל סוף ישוב העם אל אדוניהם, אל רחבעם. ירבעם אשר הבין זאת היטב התיעץ ויתן להעם, אשר מרד באדוניו, אלהים חדשים וקולטורה חדשה, למען הפרידה מיהודה לעולמי עד, והדבר עלה בידו.

להעם הרוסי הגשג והנענה היה הרבה להתלונן על ממשלתו: העם הזה, החי על עבודת אדמתו, נשאר ברובו בלי כבדת ארץ לעבדה. חוק אלכסנדר השני, אשר הוציא לאור, בתתו חופש לעבדי האצילים בשנת 1861, לכלי יוכל כל אכר למכור אדמתו, אשר לקחו מהאצילים אדוניהם לפנים ויתנוה לו לעבדה, ולא יוכל להבדל מהעדה—בטל סטולין, אשר עמד בראש סוד המיניסטריום למינים הוסד בית הנבחרים ברוסיה; כוונתו בזה היתה להרבות בעלי אחוזות ברוסיה, אשר הם העמוד התיכון אשר ממשלת מושל יחיד נשענת עליו, מבלי השגיח, כי על ידי זה יתרבו גם העניים בקרב העם. העם הרוסי אשר אור ההשכלה לא נגה עליו, כי המלך ומשרתיו הרשעים לא נתנוהו להשכיל את ילדיו בקמצם בפתיחת בתי ספר; ואת השכלתם ניתנו להם, כאשר יאמר ההמון: "על קצה הסכין" ולעומת זאת הרבו לפתוח בתי מרזח בכל כפר וכפר, והעם הפשוט והגס, אשר השכרות ירושה לו עוד מימי העבדות, מכר את אדמתו ויתנה בכסף, אשר הובא לבתי המרזח, וילך לעבוד עבודת פרך במכרי ההרים אשר בחבל הדון או במכרי הכסף והזהב בערבות סיביר. אדוניהם החדשים, אילי הכסף הכבירו גם הם עולם עליהם עד כי נלאו נשוא.

בפרוץ המלחמה—לוקחו מבחרי בני העם לצבא ויקריבום למולך: נהרגו, נפצעו או לוקחו שבי. כל אות נצחון לא ראתה רוסיה במלחמתה, ותלך הלך ונפול. להעם אבדה תקותו לראות בטובה. מלאכה וחרושת המעשה נשבתו מן הארץ, צרכי אוכל נפש הלכו הלך והתמעט, היוקר האמיר. בערי הבירה גדל המחסור. אז החלה התסיסה בעם ונכונה היתה להתפרץ ולהפוך קערה על פיה.

בית המלך לא שנה את מנהגיו מימי קדם: לשרי הממשלה נמנו אנשים שאין להם לא כשרון ולא יושר, רק בעצת האכר הטובולסקי אשר הפך את בית המלך למקור פרנסה למענו ולמען התומכים בידו. יושבי המרכז בבית הנבחרים ראו כי הסכנה קרובה לבוא על בית המלך. וידרשו כי יתן המלך להעם סוד מיניסטרים אחראי, אשר יהיה עליו לתת דין וחשבון על מעשיו לפני נבחרי העם, באמרום להציל על ידי זה את הממשלה ממהפכה; אך המלך הטפש הזה לא שעה לעצתם וילך בעצת האכר, אהוב המלכה ובנותיה, בעינים עצומות, וחמת העם נתכה עליהם עד להשחית.

בין כה וכה והמלחמה הלכה הלך והתפשט, עוד ממלכות רבות נסחבו ברצונן ושלא ברצונן, אל תוך המלחמה הגדולה הזאת והוציאו את מבחר בניהן להורג. ממלכת רוסיה נחלה מפלה אחר מפלה: עיר אחרי עיר, מצודה אחרי מצודה נפלו בידי הגרמנים. פליטי חיל רוסיה נסו מן המערכה בבושת פנים. בידי גרמניה כבר היו כל המחוזות המונחים לרגלי הים הבלטי וכל ארץ פולין. אז התחכמה גרמניה ותודיע גלוי לכל העמים, כי קוראת היא דרור לכל עם פולין אשר ברוסיה כממשלה עומדת ברשות עצמה ומושל מקרבה יצא. הדבר נעשה על ידי הברית המשולשת לקנות בזה את לבב הפולנים לפנות עורף לרוסיה ולצאת לעזר בעלי הברית. השנית—להודיע בזה לכל העמים, כי כוונתה במלחמתה לא לדכא עמים תחת כפות רגליה אך להצילם מעבדות; והשלישית—לפעול על ידי זה על רוח העם הרוסי בהאבידה הגדולה אשר כבר אבדה לו למען הרך רוחו ולהרפות את ידי אנשי המלחמה, ולחזק בזה את ידי הנוהים אחרי גרמניה ברוסיה. יודעי בינה לעתים אמרו, אמנם, כי הדבר הזה הוא סימן רע לגרמניה, כי כל היודע את וילהלם ואת שיחו—יודע, כי מעולם לא היה מוציא את מבחר גבוריו להורג, למען הצל את פולין וקורלנד; ולכן רק על ידי אשר הרגיש כי קרב קצו ועליו יהיה לתת דין וחשבון על הבערה אשר הבעיר באירופה במלחמה הנוראה הזאת, על כן השכיל להיטיב לפולין ולקורלנד למען יהיה לו פתחון פה בעמדו למשפט.

אף על פי כן הועיל הדבר הזה לדכא אח רוח יושבי רוסיה, להרבות את תרעומותיהם על הממשלה אשר השיגתם עד דכא, ותקצר נפש העם בעמלו. ומסיתי מפלגות הסוציאליסטים השונים לא טמנו את ידיהם בצלחת ויעשו מעשיהם ברצינות מרובה, ובכל עת ובכל שעה חכו כי תוגדש הסאה ועוד תעבור על גדותיה.

אך כאיש אשר יחם את המיחם, אשר בשעה שהכל כבר מוכן לפניו: הרי פחמים והרי אליתא; אם לא יחכך את הגפרורית ולא ידליק את האליתא לא יבערו הפחמים ולא יחממו את המים—כן גם במהפכה: העם הוכשר להתקוממות, הממשלה—ליפול בנופלים, אך להוציא את הדבר מן הכח אל הפועל נחוץ שביב אשר יבעיר את הבערה והשביב הזה לא אחר לבוא.

באחד הימים מימי החורף תרע"ז, נמצאה גוית איש מת עטוף באדרת שער, מושלך בימי הנהר ניוא אשר בעיר הבירה. על ידי בגדי הטובע וסימנים מובהקים אחרים הכירוהו תיכף כי הוא האכר הטובולסקי. אף נודע הדבר, כי מבית גיסו של המלך, הנסיך אלסטון, אבד האיש אחרי חצי הלילה, וכי בבית הנסיך היה בשעה ההיא גם הנסיך הגדול דמיטרי בן פאול, שלישי בשלישי למלך, ועוד איש אחד לבוש בגדי שר צבא. בימים הראשונים קראו כל העתונים בשם את כל העוסקים בצורך ציבור זה, גם קראו בשם את ההרוג. אף הרבו לספר כי נשים ממרום העם הלכו לשאוב ממימי נהר הניוא, כדי לשתותם לרפואה. אך פתאום חדלו העתונים מדבר מזה בגלוי, וידברו רק ברמזים, כי אסרה הממשלה את הדבר. מבין מאליו, כי השתיקה האנוסה הזאת הועילה עוד יותר להפצת מעשיות בדויים כדרך כל דבר הנאסר המסופר מפה לאוזן בהפרזות מרובות ובנוסחאות שונות. ותהי כל הארץ כמקרה. המקרה הזה הועיל עוד יותר

להבאיש את ריח הממשלה בעיני כל יושבי הארץ, וריח מהפכה כבר מילא את כל האויר. התסיסה בעם גדלה ומיום ליום חכו לחדשות רבי הערך.

אנחנו, יושבי ערי השדה, ידענו מכל אשר נעשה בפטרוגרד בנוסחאות שונות על ידי עוברים ושבים. ואף כי בגלוי כבר שקעה האש, כי בעתונים לא דיברו מזה מאומה, חשבנו את הדממה הזאת, לדממה אשר במיחם מלא גחלים ואשר טרם יחל להרתיח את מימיו, ומשעה לשעה חכינו לחדשות ונצורות. כל העתונים, המובאים על ידי מסלת הברזל מערי הבירה לתאודוסיה, נקנו ונקראו לתאבון, עד כי אם לא פגש איש את נושאי העתונים בצאתם מבית התחנה, לא היה מוצא עתון לקריאה. כל אחד קרא במ בשים לב ויבקש בין השיטות איזה חדשה, אשר לפעמים התגנבה אל תוך המאמרים הגדולים כסחורה אסורה.

ימים אחרי חג הפורים חדלו העתונים מבוא מעיר הבירה. הכל הבינו כי מעשים רבי ערך יעשו עתה שם, אך פרטי המעשים לא ידענו. עתוני חרקוב, אשר נתקבלו בימים ההם, מלאו מקומות ריקים, כי הביקורת אסרה את המאמרים אשר נועדו למענם, בהעתונים המקומיים לא כתבו מאומה מהנעשה בפטרוגרד. אך בעתון אחד סבסטופולי נמצאה הודעת שר צי ים השחור קולצ'ק, אשר בה יודע כי מעשים גדולים ייעשו בפטרוגרד, ומאנשי חילו ידרוש לשבת במנוחה ולחכות ברוח שוקטה לתוצאות המעשים ההם. אף הודיע כי ידו תכון עם העם. אך מנוסח דבריו הבינונו, כי פוסח הוא עודנה על שתי הסעיפים ומחזיק את החבל בשני ראשיו.

עברו עוד ימים אחדים. בעתוני חרקוב גם הם נמצאו מאמרים אשר במ ידברו העורכים אל קוראיהם, כי מעשים שיש להם ערך נכבד בדברי ימי האדם בכלל, ובדברי ימי רוסיה בפרט, נעשים עתה בפטרוגרד. והזמן עושה את שלו באמונה לטובת העם, ולכן על יושבי ערי השדה לשבת במנוחה ולחכות. כי כל המהפכה תעשה רק על ידי ערי הבירה, ועל כל העם לעסוק בעסקיהם התדירים למען לא תצא ערבוביה אשר תוכל להזיק לכל.

בקומנו בבוקר ימים אחדים אחרי כן, מצאנו כי כבר נדבקו מודעות על כל העמודים ברחובות קריה, כי ניקולאי התפטר ממלכותו אף העביר את נחלת הכסא מבנו, ולממלא מקומו הפקיד את מיכאל אחיו. בצד המודעה הזאת נמצאה עוד אחרת, כי גם מיכאל התפטר ממלכותו לטובת העם, ורק אז יעלה על כסאו אם יבחר בו העם.

לתאר אח שמחת כל העם אל השמועה הזאת אין ביכלתי, כי אפילו המלאכים הרעים כהמאה השחורה שמו יד לפה וידומו. ורבים מהם נהפכו באותם הימים לסוציאל-דמוקרטים (התחנה היותר קרובה לימין) ועל כולם שמחו היהודים, בקוותם, כי אחרי אשר נפלה הממשלה, נפלו גם הכבלים אשר שמה האחרונה על יהודה בחוקיה המעיקים, ויחכו מיום ליום לחוק שווי הזכויות. לא הראו כל אות ששון רק הקראים יושבי קרים, אשר על אודותיהם עלי לדבר באחד הפרקים הבאים.

[79] כתבנו בספר זכויות

התפלה הזאת אשר יתפלל כל עם ישראל עשרה ימים מדי שנה בשנה פעמים בכל יום, יצאה הפעם מלב כל איש יהודי ביתר חום ורגש מבעשרת ימי תשובה: השאור שבעיסה אשר עכב על ידי חפצי טובת היהודים—הורחק, המלך ומשרתיו הרשעים הושמו בכלא, לשרי הממשלה נמנו אנשים אשר יכל ימיהם דרשו מעל בימת בית הנבחרים להשוות את היהודים בזכויותיהם עם כל יושבי רוסיה הגדולה. לראש המיניסטרים נמנה הנסיך לבוב, איש אשר

נודע לכל יושבי רוסיה כנאור ודורש טוב לכל העמים מבלי הבדל. לשר המשפטים נמנה קרנסקי, סוציאל רבולוציוני, אשר בכל נאומיו אשר נשא מעל בימת בית הנבחרים לא נמנע מלדרוש כי ישוו אח היהודים בזכויותיהם עם יתר תושבי הארץ, ולכן חכו היהודים בכליון עינים ליום הגדול ההוא. וכה קצרה נפש העם, עד כי אחדים ממנו החלו להתיאש מהתשועה המקווה, בראותם כי עברו שבועיים וישועתנו עוד לא באה. שמועות משמועות שונות הגיעו אלינו: אחדים סיפרו כי סוד המיניסטרים לא יחפוץ לתת שווי הזכויות ליהודים טרם ישוה את האכרים מעם הארץ בזכויותיהם עם האצילים, והדבר הזה אי אפשר לעשות טרם יבטלו את חלוק העם למעמדות¹ שונים: לאצילים, לאכרים, לסוחרים ולעירוניים, ולבטל את כל החוקים המבכרים מעמד אחד על רעהו בזכויותיו. לדבר הזה צריך לייסד בתי פקידות שונים, ולבטל את בתי הפקידות השוררים עתה בעד כל מעמד ומעמד לבדו, והענין הזה ידרוש זמן רב ועבודה רצינית. אחרים סיפרו כי למען הוציא חוק כזה לבטל את כל החוקים המיוחדים ליהודים, נחוץ לפרט את כל המקומות בספרי החוקים, אשר בהם יבדלו היהודים לרעה, בשמותיהם לנומריהם; והחוקים האלה הן מפוזרים בכל חלקי ספרי החוקים אשר לרוסיה, ולמצוא את כולם ולפרטם, נחוץ זמן רב ועיון גדול. השמועות האלו הפכו שמחתנו לאבל, כי העם המלומד ביסורים חדל מלקוות.

ימים אחדים לפני חג הפסח נתקבלה ידיעה על ידי הטלגרף, כי השוו היהודים בזכויותיהם. ובעוד יומיים נתקבלו גם גליוני העיתונים אשר בהם נמצאו גם העתקות החוק הזה לכל פרטיו עם בטול כל הסעיפים לנומריהם. מספרים כי עורך הדין היהודי ברמסון לקח על עצמו הטורח למצוא את כל המקומות בהם בספרי החוקים ולהציעם לפני הממשלה במשך יומים, למען תוכל האחרונה לבער אחריהם כאשר יבער הגלל עד תומו, ואת הבטחתו זאת מילא על הצד היותר טוב. ובכן יצאנו מעבדות לחירות.

את הגות לב כל איש יהודי בימים ההם אין ביכולתי לתאר; היהודים החיים אתי היום הרגישו זאת בעצמם, ולדור יבוא יספרו זאת אחרים, אשר כח בעטם לתאר תמונות אשר תדרושנה כשרון ציורי גדול אשר לא חוננתי בו, אך זאת אוכל להעיד, כי בשבתי בליל התקדש חג הפסח אל הסדר ובהחלי לקרוא בהגדה: "עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ד' אלהינו משם ביד חזקה וכו'" זלגו עיני דמעות, ורגע אדיר וקדוש כרגע ההוא לא היה לי כל ימי חיי.

כל יושבי רוסיה הגדולה שמחו בשמחתנו, כי לא ראו בזה שום גרעון לעצמם, ואדרבה תושבי הארץ הרוסים, אשר אור ההשכלה כבר נגה עליהם, ראו בזה הסרת חרפה מעליהם, כי החוקים המעיקים וההגבלות אשר שררו בעד היהודים חשבו הם להם לבושת וגם לחרפה. והמאה השחורה גם היא שמה יד לפה ותעמוד מרחוק, ותראה את עצמה כאילו גם לה אחת היא, אם הושוו היהודים בזכויותיהם אם לא, מלבד הקראים שונאי היהודים מאז ומעולם. הקראים אשר השתדלו תמיד להבזות את היהודים בעיני הממשלה כדי לעשות בזה חנף לאחרונה, הם חרקו שן אף נשכו את לשונם בפיהם מבלתי יכולת להגיד זאת בפומבי.

אין לך כל אומה ולשון ברוסיה, אשר שווי זכויות היהודים היה רע בעיניה, כהקראים. שנאתם ליהודים מקורה מובן לכל איש אשר עינים לו לראות: מאז ומעולם הבדילה הממשלה לטובה את הקראים מהיהודים, בהשוואת זכויותיהם של הראשונים אל יתר תושבי הארץ. והקראים ביראם פן יחדשו ביהדות, והדבר הזה הן יוכל להבאיש את ריחם בעיני הממשלה, השתדלו בכל אשר יכלו להבדל מהיהודים, עד כי אם לקח לו קראי לפלגש אשה מבנות הנוצרים ויולד בנים נוצרים, לא הבדילוהו מתוך עדתם, אף התיחסו עמו. ואם העיז איש מהם לקחת לו אשה

¹ Сословия [כיתה]

יהודית—הרחיקוהו מתוך עדתם ולא הרשו לרשום את ילדיו בספרי הנולדים אשר להם. איש יהודי, החפץ לקבל עליו את הדת הקראית לא נתקבל; אף דרשו מאת הממשלה לחוק חק כי אסור לשום קראי לקבל עליו דת ישראל בלי רשיון מעדת הקראים, אף לאסור נשואי תערובת עם היהודים.

בימים האחרונים עמד בראשם, כחכם כל הקראים, שפשל הפרסי, הוא שפשל אשר היה אומנו ומדריכו של יורש העצר הפרסי, ואשר רבות סיפרו בימים ההם העתונים בגנותו, עד כי גם רוב הקראים מאסו בו מלשימו בראשם. ונבחר רק יען לא נמצא טוב ממנו בקרב עדתם. אך עלה הכוכב הזה על שמי הקראים, נסע הוא ביחד עם ראש העיר דובן (גם הוא קראי) פטרוגרדה, להשתדל לפני הממשלה כי תאסור ליהודים להתישב בפינתוריה. אך הדבר לא עלה בידם, כי המהפכה הדביתקתם, ומחשבתם הרעה לא יצאה לפועל. כל זאת עשו הקראים מיראתם פן יתבוללו בין היהודים ויבטלו במעוטם ואז יאבדו גם הם את זכויותיהם. ליראתם היתה אמנם סיבה נכונה:

רובם של הקראים עשירים גדולים הם, ובעלי נכסים מרובים, אשר רכשו להם על ידי היתרון אשר היה להם כל הימים בזכויותיהם על היהודים. ועתה, בנפול ההגבלות, והתחרות היהודים תגדל, יראו פן יפעל הדבר על מצבם החמרי לרעה. גם למצבם הרוחני בעם לבדד ישכון יראו מאוד, כי בהיות מספרם מעט מאוד, והולכים ומתמעטים מדי שנה בשנה, על ידי אשר לא יקחו להם נשים בילדותם ואם גם ישאו להם נשים לעת זקנתם, רובם כבר חולים מחלת הזימה, העוברת להם מאבות לבנים, וילדיהם ימותו לרוב עוד בהיותם קטנים, ורווקים רבים זקנים לימים ימצאו ביניהם. ואם יתוספו עליהם נשואי תערובת אז יבטלו במעוטם והיו ללא היו. השכלתם ותרבותם לא יעכבו על ידם, כי מהשכלת ישראל לא ידעו עד מה, והיודעים לפטפט מעט בשפת עבר מעטים המה ונער יכתבם, ואף החכם הראשי שהיה לפני שפשל הפרסי היה איש גס ופשט אשר לא היתה לו ידיעת תינוקות של בית רבם בדברי ימי ישראל ושפתו. גם המצוות המעשיות, כשחיטה וכדומה, אשר החזיקו בהן הקראים לפנים, בטלו אצלם, ולכן נשתרשה בלבבם השנאה לישראל, ועינם היתה צרה בהרחבת זכויותיהם. ובשבתנו לפעמים, בימים אשר נתקבלו הגליונות מהעתונים המדברים בהשואת היהודים בזכויותיהם בבית הקפה אשר על עין המים במרכז העיר, אשר שמה יתקבצו כל סוחרי תאודוסיה, ראינו, כי בקרוא איש יהודי באחד הגליונות על דבר השואת הזכויות, או בספר איש לרעהו ענין מעניין על דבר תולדות החוק ופרטיו, ישבו הקראים מרחוק, מפהם יז קצף, ואיש יתלחש עם רעהו הקראי, ומפה לאוזן יביעו תקותם כי עוד לא נגמר הדבר, והחק יבטל סוף כל סוף וממשלת מלך עוד תוסד בארץ. ובצדק נוכל להמליץ על הקראים בשנוי מעט מאמר חז"ל: גדולה השנאה ששונאים הקראים את ישראל, מהשנאה ששונאים אומות העולם את ישראל.

לפני חג הפסח שב מפטרוגרד ראש הציונים מתאודוסיה, ובאחד מימי חולו של מועד הרצה לפני הנאספים בבית הכנסת הגדול את כל אשר ראה ואשר הרגיש בכל ימי המהפכה. באזנים קשובות שמע כל העם, אשר התאסף בהמון רב עד אשר מלא את בית הכנסת מפה לפה, את הרצאתו את מדבריו כלה בדברים אלה: "לפטרוגרד באתי כאיש מוגבל בזכויותיו וכבלים על גופו ונפשו, ולתאודוסיה שבתי כאזרח חפשי והכבלים הוסרו פעם אחת מבלי נזק לגופי ונפשי". את הרגע הזה לא אשכח לנצח. דממה שררה בבית הכנסת, אך פה ושם נשמע קול בוכים בדממה דקה, אך הדמעות ההנה היו דמעות שמחה, המענגות את הנפש ומאירות את העינים.

באחד הימים אחרי חג הפסח נקבצו כל עדת ישראל ביתה הכנסת להשבע שבועת אמונים להממשלה הארעית. אינני יודע אם נתקבלה פקודה ישר מפטרוגרד מהממשלה להשבע, אך

מאת שר הפלך החדש נתקבלה הפקודה. בכל בתי התפלה לרוסים, קטולים פרוטסטנטים נשבעו בימים ההם, אך הקראים לבדם דחו את השבועה מיום ליום ולא נשבעו, מיראתם פן תחזור עטרה ליושנה. ואחר חג השבועות נתקבלה ידיעה מפטרוגרד, כי השבועה היתה מוטעית מעיקרה, כי על הממשלה להשבע כי לא תבגוד בעם, אבל לעם אין להשבע, כי יכול הוא להמיר את ממשלתו בכל עת ובכל שעה, אחרי אשר עוד לא חקקו חוק יסודי להממשלה החדשה, ולא נודע עוד איכה תיסד אספת העם הקרובה לבוא את אופן ממשלתה, וסוד המיניסטריון הוא עתה רק בא כחה של הממשלה, המוסרה וממלא את מקומה, ולכן כל שבועה לה למותר.

מכל זה יכולנו לראות כי העם הרוסי, ואפילו העומדים בראשו, עוד לא ידע מה זאת ממשלת עם. וכאשר הורגלו כל ימיהם להיות עבדים נרצעים לאדוניהם המלכים, כן חפצו גם הפעם להביא את עצמם בעול השבועה להממשלה הארעית אשר המירה את חבריה בכל יום, כאשר ימיר איש את כפותיו.

בעשירי למרץ (לחשבון ישן) הוא היום אשר בו יחל האביב, וכל היקום יתעורר לתחיה, חגגו כל יושבי העיר את חג החירות לכל יושבי רוסיה. כל החברות אשר נוסדו בעיר אחרי המהפכה, כמו: עושי מלאכה במתכות, עובדי בתי חרושת שונים, משרתי הבנקים השונים, משרתי החניות ובתי המסחר השונים, גם פועלי החוף, כולם עברו דרך הרחובות עם דגליהם האדומים לפניהם וכתובות מכתובות שונות עליהם מעניני דיומא, המביעות תקוה וחירות. גם דגל הציונים לא נעדר, ונושאו שרו שיר "התקוה". רסיס רעל נפל אז אל כוס שמחתנו, כי בראות פועלי החוף את דגל הציונים הביעו את מחאתם, כי אין לדגל ההוא מקום בין דגלי הפועלים. לב כל נבון חש אז כי חירות היהודים עוד מהם והלאה. אכן מרוב שמחה לא הרגיש כל העם את רסיס הרעל הזה, ויחד עם כולם יצאנו גם אנו אל הככר אשר על שוק המספוא. גם אנשי חיל המצב, אשר חנו אז בעיר, עם ראשיהם בראשיהם יצאו בסדר ובמשטר נכון המרהיב את העין. נאומים רבים נשאו אנשים שונים לפני הקהל הגדול ההוא. כל נואם—דבש וחלב תחת לשונו: מביע שמחתו בהווה ותקוותו לעתיד. גם מקום פקיד החקלאות (איש קראי) לא נעדר, אף הוא הביע את שמחתו (אך מקול דבריו הבינונו כי מדבר הוא כאילו כפאו שד). ויבקש מכל הנאספים לאהוב איש את רעהו, ולשכוח את כל הרעה אשר מצאתם בימים עברו, ולקוות לימים הטובים הבאים לקראתם.

בשובנו משם סרנו אל בית הקפה אשר על עין המים לקרוא את העיתונים אשר נתקבלו זה עתה מעיר הבירה. אחד מריעי הראה לי על מקום אחד בעתונים, שבו יסופר כי חברי מועצת מורשי הפועלים בפטרוגרד, בהרצות המרוצה לפניהם את מעשי הממשלה הארעית, הוציאו את החלטתם כי מעשי הממשלה יישרו בעיניהם רק באותה מדה אשר תעשה לטובת הפועלים—לא יותר. וריעי העיר על זה: הידיעה הזאת, כי הממשלה תלויה רק בדעת מועצת מורשי הפועלים, לא תישר בעיני. ירא אנכי פן יעמדו בראש הפועלים אנשים שאינם מהוגנים, אשר ידרשו יותר מן המדה שאפשר לעשות לטובתם, ואז תוכל מלחמת אחים לפרוץ בארץ.

דבריו אלה העיבו מעט את השמים הטהורים אשר על ראשינו, אך נחמנו את עצמנו, לפי שאיש ממנו לא דמה כי המהפכה, אשר עלתה לרוסיה ב"דמים" מועטים בעתה, תוכל להביא לידי שפיכת דמים מרובים בקרב הימים. ולכן לא שמנו לבנו לדברי ריעי, ונוסיף להתענג על הידיעות האחרות אשר מלאו את כל חדרי לבנו ששון, שמחה ותקוה.

שני בני נמצאו אז בפטרוגרד. הבכור עוד עבד עבודתו בצבא והשני למד בבית הספר לעניני מסחר (כאשר סיפרתי למעלה) ולכן החלטתי לנסוע תיכף אחר חג הפסח תרע"ז פטרוגרדה

לבקרים, ולהוציא מן הכח אל הפועל את זכותי אשר לי עתה לשבת בעיר המלוכה בלי כל מפריע. ויען כי כל עסק ומסחר מקומי לא היה לי, אמרתי לנסוע משם פינלנדה אולי יעלה בידי לקנות סחורה העוברת לסוחר אצלנו בערי הנגב. גמרתי ועשיתי.

טרם צאתי את תאודוסיה ללכת פטרוגרדה, קבלתי מכתב מבתי השנייה אשר למדה אז בבית הספר לחכמת הרפואה בקיוב, כי לא תוכל לעסוק עתה בלימודיה בשעה שכל הארץ כמרקחה ועל הכל החובה לעסוק בעניני הכלל: ליסד חברות פועלים שונים למיניהם, בעריהם, במושבותיהם. ויען כי קיוב עיר גדולה וידי אנשים בני תרבות נחוצות מאוד להעם הרוסי אשר לא ידע עוד בין ימינו לשמאלו, לכן החליטה לעזוב לעת עתה את לימודיה ולעבוד לטובת הכלל. הידיעה הזאת עכרה את רוחי: האחת—כי אבידת שנה תמימה מלימודיה עולה לדמים מרובים, השנית—יראתי מאוד פן תהי בתנו, על פי השפעת חתנה, לאחת מן הפועלות הקיצוניות משמאל, והדבר הזה יוכל להביא לידי מקרים רעים, אחרי אשר לא נדע עוד מה יהיה סופה של המהפכה. אולי תהפך רוסיה עוד הפעם לממשלת מושל יחיד, כאשר קרה לצרפת, ואז מי יודע מה יהיה סופם של המרבים להשמאל. אך יען כי שום קשר על הממשלה הארעית לא נשמע אז בארץ, לכן הבלגתי על יגוני, ואקוה כי בתי בחכמתה תראה את אשר לפניה ותדע לבחור בשביל הזהב.

תיכף אחרי חג חפסח תרע"ז שמתי פעמי פטרוגרדה, ביחד עם ריעי סוחר הקמח, במסע המהיר אשר מקומות מיוחדים בו לכל נוסע, ואף כי לקחנו לנו כרטיסי מסע ממחלקה הראשונה בכל זאת ענינו בדרך נפשנו, כי לא היה מקום גם לשבת. העם הרוסי הבין את החופש אשר קיבל באופן אחר לגמרי. כי אחרי אשר הושוו יושבי רוסיה איש לרעהו, הרשות לכל אחד לשבת בעגלה אשר יבחר מבלי השגח אם יש לו כרטיס מסע מהמחלקה ההיא או לא. ובפרט אם נסע מי מנבחר הפועלים, אשר חשבו עצמם למיום המהפכה לשאור שבעיטת רוסיה ולחלק הנבחר של העם אשר אין כל רשות לשום אדם להתנגד להם, וכל אחד מהם הרשה לעצמו לנסוע בעגלה ממחלקה הראשונה אף באין כל כרטיס מסע בידו.

מלבד זאת רבו בימים ההם הבורחים ממערכות המלחמה, אחרי קבלם ממועצת הפועלים בעיר הבירה את הפקודה נומר א', אשר בה יתירו לאנשי הצבא לבלי שמוע בקול שריהם, לפרק את אדוניהם מעליהם ולתתם בכלא. הדבר הזה הביא את חיל רוסיה לידי רקבון גדול אשר לא נשמע כמוהו: על כל תחנה ותחנה נמצאו מספר גדול משתמטים, וברצותם לנסוע רק במסע המהיר ולא יכלו לבוא אל תוכו שברו את חלוני העגלות לרסיסים ודרכם באו אל תוכן, וימלאו את השבילים אשר לפני החדרים, את בתי המחראות ואת הפרוזדורים, ויעלו גם על גג העגלות, ויפרצו גם אל חדרי הנוסעים עד כי חדר אשר תמיד נסעו בו רק ארבעה אנשים, מלאוהו עתה עד ששה עשר איש. מגודל הלחץ והדוחק נתעלפו רבים מן הנוסעים. לא פעם קרה כי נפלו צורות מהסבכות ופיצעו את ראשי הנוסעים. להסיר את המכשלה הזאת אי אפשר היה, כי ידי מנהלי המסעות ופקידי התחנות קצרו מלהניא את העם הרב הבורח ממערכות המלחמה, אשר אבדה לו כל משמעת, ואשר הבין כי אחרי אשר הוסר המלך אשר קרא למלחמה, כלתה גם המלחמה ואין צורך באנשי חיל עוד. הם לא הבינו כי לא בידם טובם, ולהפסיק את המלחמה על ידי אשר יחדלו הם מלהלחם אי אפשר, כי הן כמעט כל עמי אירופה ואמריקה נסתבכו במלחמה הזאת, ועם אחד לא יוכל לכרות שלום בלי רצון שאר הממלכות.

בחדר, אשר עמדנו בו אני וריעי, עמד גם שר צבא אחד אשר נסע ממערכות המלחמה; וכאשר הוסבה שיחתנו על דבר אי הסדרים השוררים עתה בארץ בכלל ובין אנשי הצבא בפרט, הביע את דעתו, כי אשמים בדבר אנשי הצבא בעצמם. כי כשנתקבלה הידיעה על דבר המהפכה אל בית פקידות מפקדי הצבא, העלימו השרים העומדים בראש את הדבר מהחיל אשר תחת ידם,

בפסחם עוד על שתי הסעיפים, ולאנשי החיל נודע הדבר בלעד, ולכן חשבו את שריהם לאויבי העם ויחלו לקצות בהם. ורק לגיונות אחדים, אשר שריהם הודיעו עוד ביום ההוא על דבר התמורה, וידברו טובות באזני אנשי הצבא, נשארו פקידיהם על מקומם, והחיל שמע בקול שריו לכל אשר צווהו.

בכל הדרך אשר עברנו לא שמענו כי יזכירו שם היהודים לרעה, מלתא דלא שכיחה לעובר בדרך רחוקה כזאת, בעגלה מרובה באוכלוסין כזאת, לפני המהפכה. והדבר הזה הקל מעט את טורח נסיעתנו ונקבל באהבה גם את הדחק ואי הנקיון. ואחרי רוב עמל באנו, ביום השלישי לנסיעתנו, פטרוגרדה.

עיר הבירה קיבלה בימים האחרונים פנים אחרות לגמרי: הסדר אשר שרר לפני בעיר הבירה בכלל ובחשוב הניווסקי בפרט—הופרע. על כתלי הבתים הטובים והיפים וגם על ארמון אינצ'קוב עמם, הודבקו מודעות ממודעות שונות. ברחבה שלפני הארמון עמדו תגרניות, המוכרות פול ועדשים וכל מיני ירקות, ביניהן גם נערים המוכרים חוברות מחוברות שונות המספרות לעם את כל הרעה אשר הביא על העם המלך המוסר, אבותיו ואבות אבותיו, את מעללי המלכה אלכסנדרה ובנותיה ורספוטין, את תמונת האחרון, אשר צותה המלכה לקברו בגינת הביתן אשר בהרמונה, ואת הכתבות אשר כתבו המלכה ובנותיה ויניחון בארונם. בחוברות האלה ילחיבו את העם להחזיק במעוז המהפכה, מבלי תת להשיב את המלך המודח אל כסאו.

שם קרנסקי, אשר נהיה אז לראש וועד המיניסטרס וגם לשר המלחמה, היה נישא על כל שפה לשם ולתהלה, תמונתו הוצגה לראוה ברבים מחלוני החנויות הגדולות, גם נמכרו לאלפים ברחובות קריה כתמונת אחד הקדושים אשר בארץ. בכל ערב וערב נאמו נאומים שונים במקומות שונים על דבר מצב הדברים בעת ההיא. גם שרי הממשלה לא נמנעו מלבוא להציע לפני השומעים את דעותיהם. ויביעו את דעתם, כי על העם להוסיף להלחם ביד עם ההסכמה הרבעית, כי אם לא כן נעשה, אז מלחמה לנו עמה. כי לא ימחלו לרוסיה אם תפר את בריתה אתה. היו גם כאלה אשר אמרו: אחרי אשר הוסר המלך מכסאו, יכול העם לאמר, כי לא ברצונו יצא להלחם ויכול הוא להפסיק מלהמשיך את המלחמה גם עתה. פאול מילוקוב העיד בשומעים, כי אם יפסיקו את המלחמה פתאום, אז אסון גדול נכון לכל העם הרוסי, בין בפנים המדינה בין מחוצה לה.

קשה מאוד היה לנו למצוא חדר באחד מבתי המלון אשר בעיר, ולכן סר ריעי אל בית גיסו ואני אל חדר בני הקטן בבית ההוא אשר התארחתי בו לפני ירחים אחדים. שומר החצר הביט עלי בבואי, כעל מקור פרנסתו אשר חדל וחרב, וגם אנכי בעברי על פניו חשתי רגש נעים בזכרי את הימים ההם אשר השומר הזה היה לי למזכיר עון שבתי באיסור.

בימים ההם החל לצאת בעיר הבירה העתון "חיי רוסיה"¹ על ידי הסופר הרוסי מקסים גורקי. וכאשר קראנו את הגליון הראשון ישרו מאמריו מאוד בעינינו, ונסור אל בית המערכת ונחתום עליו אני וריעי מראש לשנה תמימה. רגשי החירות אשר מלאו אז את כל חדרי לבותינו עוורו מעט את עינינו, ואף כי ראינו את התסיסה הגדולה אשר בעם, את האסיפות הפורחות ברחובות קריה, את דרישת המסיתים אשר הסיחו להסיר את הממשלה הארעית וליסד ממשלה אחרת מקרב העם, ממשלה כזאת אשר תתן צו לחדול מלהלחם, אמרנו אך מקרה הוא ותולדות המהפכה היא התסיסה וסופה לעבור, כי הכל יבינו שדבר כזה אי אפשר עתה להוציא

¹ "Русская Жизнь"

מן הכח אל הפועל. יתישב העם בדעתו, ויחדל מלדרוש דברים שאי אפשר עתה למלאותם, ואז הכל על מקומו יבוא בשלום.

ביום הראשון לחודש מאי (ח"ח), אשר הוא יום חג לכל הפועלים בכל העולם, חגגו גם פועלי פטרוגרד את חגם זה. מכל קצות העיר נהרו המוני פועלים ופועלות מבתי חרושת שונים אל שדה-מרס, מקום שם נקברו הפועלים אשר נפלו בעת המהפכה. בסדר ובמשטר נכון כאנשי צבא מלומדים עברו דרך הרחובות עם דגליהם לפנייהם וישירו שירי עם אשר חוברו לכבוד המהפכה. על הדגלים היו כתובות מכתובות שונות. על אחדים—שבח לממשלה החדשה הארעית, על אחדים—שבח למהפכה ומות לרכוש. לאחרונה עברו גם האנרכיסטים עם דגלם השחור לפנייהם ועליו כתובת: "תחי האנרכיה". רובם של הפועלים היה מזוין. בצדי כל חבורה וחבורה עברו המשגיחים על הסדר עם קשורים אדומים על זרועותיהם. כה הלכו כולם עד הגיעם לשדה-מרס. שם הלכה כל חבורה וחבורה אל קברי חבריהם, אשר נפלו בימי המרד, ויניחו זרי פרחים על קבריהם. בימות של עץ הועמדו במקומות שונים, ועליהם עלו מזמן לזמן נואמים שונים, וידברו באזני הפועלים. תוכן הנאומים לא הגיע לאזנינו, כי לא יכולנו לבוא אל תוך הנאספים אשר סבו את הבימה מכל עברים במספר רב מאוד. ומרחוק רק קול דברים שמענו. סיפרו לנו, כי דעות מדעות שונות הביעו הנואמים לפני שומעיהם: אחדים דרשו להדיח את הממשלה הארעית ממקומה, יען תדרוש רק את טובתם של בעלי הרכוש. אחדים דיברו בשבח קרסקי, ומהם—גם כנגדו. דיברו גם על לינין ובנותיה ראשי מפלגת בעלי-הרוב, כי עליהם לשוב לגרמניה בהעגלות החתומות אשר באו בהן. גם האנרכיה מצאה לה גואלים בין הנואמים. כללו של דבר: מוחותיהם של הפועלים, שעל פי רוב אינם מסוגלים להבחין בין נאום לנאום בדברים דקים כאלה, מלא תערובות דעות מדעות שונות. רק דבר אחד הבינו היטב: כי טוב היה לו לקחו את הכל מהעשירים והיו מחלקים ביניהם, וכי הדבר הזה הוא רחוק מהפסד וקרוב לשכר.

לפנות ערב רבו מאוד האסיפות הפורחות ברחובות קריה. מסיתי מפלגת בעלי-הרוב עשו מעשיהם ברצינות מרובה. היו גם אנשים מקרב העם אשר ענו להם על דבריהם, ומרוב חומם באו לפעמים לידי מהלומות ועל הרוב—לידי חרפות וזלזולים. השומעים מקרב הפועלים עמדו כאנשים אשר עשתנותיהם נבוכו ונבלעה עצתם, מבלי לדעת מה לקרב ומה לרחק. כל איש אשר לא לקח חלק במשאם ומתנם של האסיפות הפורחות ההנה ורק הסתכל בהן ושמע את השיחות והויכוחים ברוח מתון ובשכל ישר, יכל להבין כי עוד לא נגמרה המהפכה והדברים עודם יגיעים ואסון קרוב לבוא. אם לא תוכל הממשלה לשים רסן בפי הדורשים דברים שאי אפשר למלאותם, ולא תמצא את האמצעים הנחוצים לצאת על ידם על שביל הזהב, מבלי להכריע את המאזנים לאחד מן הצדדים.

נכאי לב ועצובי רוח שבנו הביתה בערב ההוא. כל הדברים אשר ראינו ושמענו עשה עלינו רושם רע ויחתרו חתירה עמוקה מתחת לבנינו התקוה אשר בנינו לנו בימים הראשונים לבואנו פטרוגרדה. שבנו איש לביתו בלי אומר ודברים ואגמור בלבי לנסוע על ידי הטרדמוז אשר יחדש מהלכותיו מחר, אחרי אשר שבת היום לכבוד החג, אל בית מגורי הצעיר חתן בתי.

בני יעצני לקום בבוקר השכם בעוד אשר עוד לא גדל הדוחק בהעגלות, כי עלינו להחליף שלש עגלות עד בואנו אל המקום הדרוש, והדבר בחזקת סכנה, כי למיום המהפכה רבו מאוד הנוסעים חינם מקרב הפועלים, אנשי החיל וראשי המפלגות השונות, החושבים את עצמם לבחירי העם וכל אשר בארץ להם הוא. ואעש ככל אשר יעצני. אך למרות קומנו בבוקר השכם, היה עלינו לעמוד בתור בין המחכים לצאת העגלות. ונשמע את הנוסעים מדברים חד אל אחד, על דבר האסיפות הפורחות של אמש, ושם היהודים לא מש מפייהם: היהודים אשמים בכל,

היום יאמרו לגרש את הממשלה הארעית ולרשת את מקומה, הם רוצים לדכא תחת רגלם את העם הרוסי ולקחת אותו לעבדים, נחוץ להעם הרוסי לעמוד על נפשו ולהכות את הז'ידים חרם. מאמרים ומשפטים כאלה שמענו בכל הדרך אשר עברנו עד בואנו אל הבית אשר גר בו הצעיר.

את הצעיר לא מצאתי בביתו. ובעלת הבית סיפרה לי כי לוקח לצבא. וזה כירח ימים שולח צריציה לעבוד באחד הלגיונות לחניכי שרי הצבא מקרב תלמידי בתי הספר הגבוהים. הצעתי לפני בני, כי נשוב הביתה רגלי, כי געלה נפשי בפטפוטי צוררי ישראל הממלאים את כל העגלות. וישמע בקולי. בשובנו, פגשנו על דרכנו עוד אחד ממכרי בתאודוסיה אשר בא לרגל עסקיו פטרוגרדה, ונסור יחדיו אל בית ריעי הראשון הגר בבית גיסו. שפכתי לפניהם את כל לבי ואגיד להם את דעתי כי אין ליהודים לחכות לימים טובים ברוסיה, גם אחרי אשר הושוו בזכויותיהם, ונגסור שלשנתו לעשות דרכנו מחר בבוקר פינלנדה.

[80] ובגולה לא הלך, על כן עמד טעמו בו

אך באנו אל התחנה הפינלנדית אמרנו להחליף את שטרי כספנו בשטרי כסף פינלנד, אשר מחירם היה אז מאתיים מרקים בעד כל מאה רובלים. אך בחדר השולחני אשר בבית הנתיבות לא נמצאו מרקים די מלאות בהם את דרישת כל הנוסעים הרבים מרוסיה לפינלנד בימים ההם. רק נוסע פרטי אשר בא זה עתה משם נעתר לבקשתנו ויתן לנו מרקים על סך מאתיים רובלים. ונעש דרכנו שנינו אני וריעי החדש, כי רעינו הראשון, אשר היה תמיד מן המאחרים לבוא, איחר מהמועד אשר יעדנו ולא בא. אך סרנו אל אחת העגלות במסע ההולך פינלנדה הכרנו תיכף כי בארץ אחרת אנחנו. אף כי פינלנד נחשבה בימים ההם לחלק מארץ רוסיה, בכל זאת הסדר הנכון והנקיון הרב אשר שרר בכל פינות שאתה פונה הזכיר לנו בכל פעם כי מארץ אל ארץ יצאנו: כל דחק לא הרגשנו. ואף כי מלאו העגלות מפה לפה—אין פרץ אין יוצאת ואין צוחה בעגלתנו. הנוסעים ישבו איש על מקומו וישוחחו בלחש איש עם רעהו, וכל אחד השתדל לבלי הצק לרעהו או לשכנו הקרוב אליו ויהי נכון לשרתו בכל אשר יוכל.

לעת הצהרים באנו אל אחת התחנות הגדולות ונסור לאכול את סעודת הצהרים, ונרא כי מנהג המקום אחר לגמרי: בסורך אל בית האוכל תשלם מראש מחיר הסעודה ויתנו לך כרטיס, כף מזלג וקערה. ואתה בכבודך בעצמך תבחר לך מכל מאכל אשר יישר בעיניך ותאכל ככל אוות נפשך, ואיש לא ישגיח עליך אם רעבתן הנך. בצאתך מבית הנתיבות לנסוע הלאה, עליך למסור את כרטיסך לשומר הפתח, ואם לא—לא יתנך לצאת החוצה. ולכן איש אשר לא יאבה לאכול בל יהין לסור אל בית האוכל כי לא יתנוהו לעבור הלאה.

—נהרה, נהרה ופשטיה—אמרתי אל ריעי.

—לו ידעתי זאת—ענה ריעי—כי עתה הייתי צם שלשת ימים לילה ויום, ועתה הייתי ממלא כרסי מעדנות במחיר קטן.

—כפי הנראה—העירוני—העם הפיני איננו צם הפסקות גם הוא, ולכן לא יחשוד גם את האחרים בדבר שאין בו.

וניסע הלאה. אף כי בחודש מאי היה הדבר, עוד נח שלג רב במקומות שונים. ובעד החלון נשקפו לנו היערים הרבים עם בתי החרושת אשר בהם למעשי הנייר ועצי הגפרית, הבתים הקטנים בצדי המסלה אשר בהם יבואו לנוח יגיעי כח מעיר המלוכה, אשר ילאו לשאת את צרור הכסף אשר צברו במשך כל ימות החורף. הררי הסלעים, אשר ימלאו את כל ארץ הפינים ואשר מהם יקחו אבנים לבנין בתי החומה הגדולים בעיר המלוכה ובערי פינלנד, הוסיפו לוית חן למחזה הנעים הזה.

בשעה העשירית בלילה באנו הלסינגפורסה¹, אך חדרי כל בתי המלון אשר שם היו מלאים צאן אדם. ומאפס מקום בעדנו, שמענו בעצת איש אחד אשר לא ידענוהו, ונסור אל בית פרטי אשר אשה פינית אחת תחזיק בו חדרים אחדים ותשכירם לאורחים במקח שוה.

הרבה התארחתי במשך ימי חיי בבתי מלון שונים ובפרט באכסניאות של יהודים, אבל בכולם לא מצאתי נקיון ומשטר כבבית האשה הפינית הזאת. אך דבר אחד עצב את רוחנו, כי לא יכולנו לבוא בדברים לא עם בעלת הבית ולא עם משרתותיה. העם הפיני, אף כי נחשב על נתיני ארץ רוסיה בימים ההם, לא יאבה לדבר בשפת רוסיה, ולכן אף לילדיו לא ילמדה. הפיני ידבר עמך בחפץ לב צרפתי, אנגלית, גרמנית אך לא רוסית. ושנאה כבושה לו לרוסים ולשפתם. ואף כי שכנים המה שני העמים האלה מימי עולם ושנים קדמוניות, לא יוכלו הפינים נשוא את העול אשר תעשה להם ממשלת רוסיה בחוקותיה המעיקים, אשר תכוון בהם להראות להפינים, כי אינם עם עומד ברשות עצמו רק עבדים לרוסיה. וכל אשר תוסיף רוסיה לאננם, יוסיפו הם להבדל מהרוסים ושפתם.

בקומנו בבוקר דרשנו מאת המשרתת להגיש לנו קפה. אף כי לא הבינה מאומה מכל אשר הגדנו לה, בכל זאת אך שמעה את המלה "קפה" יוצאת מפינו הבינה את אשר דרשנו ותגש לנו שני ספלים קפה, אך בלי לחם. ומדבריה אשר אמרה לנו פינית הבינונו, כי נחוץ לנו כרטיס למען נוכל לקבל לחם ליום, בפי אשר יותן לכל גרי העיר. אך איך, ואיפה, ואיזה דרך לקחת את הכרטיס לא יכולנו להבין מדבריה.

יצאנו החוצה לתור אח העיר, לבקר את החנויות ולקנות למעננו דברים הנחוצים לנו. באחת החנויות מצאנו איש יודע שפת רוסיה ונשאלהו איזה הדרך לקבל כרטיס ללחם. ויראה לנו על הביורא לחלוקת הכרטיסים הסמוך לחנותו, ויאמר: אם אך תביעו בעל פה את בקשתכם אל הנערה היושבת שם, תתן לכם גליון ובעלת האכסניה תקיים בחותמה כי גרים אתם אצלה, אז תקבלו תיכף את כרטיסיכם. שמענו בעצתו. ואחרי רגעים אחדים כבר היה כרטיס בידו כל אחד מאתנו.

החנויות בהלסינגפורס היו מלאות סחורות מסחורות שונות, אשר דוגמתן לא נמצאו ולא נראו אז בפטרורגד. ואם לפעמים נמצאו—עלו לדמים מרובים ולפעמים גם ליותר מכפלים. בניני העיר יפים מאוד אף כי אינם גבוהים כבתי עיר הבירה. הבניה והגזרה שלהם מלאות טוב טעם, וירחיבו את עין כל אורח חדש הבא שמה. החוצות ישרות ורחבות ונקיון מיוחד שורר בהן. רכבות הטרמווי יפות ונקיות. משרתות העגלות—אשר על פי הרוב הן נקבות לבושות בגדי גבר—גם הן נקיות ונוהגות דרך כבוד עם הנוסעים. ויזן כי כל הדברים האלה חסרו אז בפטרורגד, לכן היו כל הדברים האלה ניכרים לנו באופן היותר בולט.

¹ [היום הלסינקי, פינלנד].

סרנו אל חנות סטוקמן לקנות שם איזה צרכים. החנות הזאת היא היותר גדולה בעיר הזאת ומחלקות רבות בה לכל מיני סחורה. אך לא יכולנו לקנות מאומה יען לא חפצו לקבל שטרי רוסיה על סך יותר מחמשה ועשרים רובלים מראתם פן ירד שער שטרי רוסיה עוד יותר. ולכן גמרנו להחליף את שטרי רוסיה אשר בידינו באחד הבנקים אשר בעיר ולהוסיף לבוא אל החנות הזאת למחר. ולהסתפק היום בקניות באותן החנויות אשר בהן יקבלו את שטרי רוסיה לפי השער השורר עתה—מאתים מרקים בעד כל מאה רובלים.

בעברנו כה מחנות לחנות, פגשנו גם את ריעי הראשון אשר בא עוד בבוקר במסע היוצא מפטרורגד לפנות ערב. ויביע לנו את תלונתו עלינו על אשר לא חכינו לו בפטרורגד.

—וכי כך עושין לבני לוייה?—שאלנו.

—האיש אחד יחטא ועל "כל העדה" יצא הקצף?—עניתיו גם אני בשאלה בלשון הכתוב—ומפרי פי איש ישבע גבר: אתה איחרת מהמועד אשר יעדנו לנו לנסוע, ומשל רוסיה אומר: "שבעה—לא יחכו לאחד" אך בכלל אניח את רוחך כי עוד יספיק לך הזמן להוציא את כל כספך אשר בידך עוד ביום הזה.

סרנו יחד אל אחד הבנקים הפרטיים להחליף את שטרותינו, אך לא החליפו לנו יותר מחמשה ועשרים רובל לאיש. סרנו אל הבנק של הממשלה, אך גם שם לא החליפו לנו יותר ממאה רובלים לאיש. ונראה כי מוכרחים נהיה לקנות את כל צרכינו רק בהחנויות המקבלות שטרי רוסיה בלי שום הגבלה.

בשטרי פינלנד אשר הספיקה לנו העת להחליף סרנו לאחרונה לקנות חפצים אחדים בחנות סטוקמן. במחלקות שונות אשר שם היתה לי השפה האנגלית לעזר בקניותינו, אך בהמחלקה לכלי מתכות היה משרת אשר דיבר כן בשפת רוסיה וריעי הראשון פנה אליו בשאלה: —מאוד ישמח לבנו לראות את הסדר והמשטר השורר בארצכם וגם על אשר עמד העם הפיני על דעתו כל ימי היותו תחת עול רוסיה ולא חפץ להתבולל בו למרות כל המעצורים והמכשולים אשר שמה ממשלת רוסיה על דרכו. ועתה הן יקבל את חופשתו מבלי שפוך על זה אף טיפת דם כחרדל. אך דבר אחד יעכר את רוחנו: מדוע לא יתן העם הפיני חופש גם ליהודים הגרים בארצו? הן העם אשר ידרוש חופש לעצמו עליו לזכור, כי "מה דעלך סני—לחברך לא תעביד".

—היהודים בעצמם אשמים בדבר—ענה הפיני—את זאת תוכלו לראות גם בעולם המסחר: הן עוברים אתם מחנות לחנות לקנות סחורה. והיה כי תבואו אל חנות פיני ומצאתם את מחיר הסחורה קצוב מראש ואף גרה לא יפחית לכם מהמחיר אשר שת על סחורתו. ובבואכם אל חנות יהודי ידרוש מכם כפלים מכדי שויה ואחרי כן ימכרה לכם במחיר נמוך מאוד. וכל הרווח אשר ירויח לא יספיק לו אף לנזיד עדשים, וסוף כל סוף מוכרח יהיה לפשוט את הרגל לנושיו ויזיק בזה לכל הסוחרים כולם.

—הטעם הזה—ענה ריעי—קלוש מאוד, ואיננו מספיק להצדיק על ידו את העול אשר יעשה העם הפיני ליהודי ארצו: ההתחרות היא במדה ידועה טובת העם למען יוכל לקנות את צרכיו בזול מעט מהמחיר אשר ישיתו על סחורותיהם בעלי החנויות הגדולות כדי לחפות את הוצאותיהם המרובות. ועוד גם זאת: בעלי בתי החרושת, הנותנים סחורתם בהקפה לסוחר, עליהם לדעת מראש אם הקונה איש בטוח או לא. ואם לפעמים יכשל בבן-אדם שאיננו הגון—אך מקרה הוא. והאם לא קרה מעולם כי גם סוחר פיני מלידה בטן והריון יפשוט את הרגל?

—אבל—הוסיף הפיני בהתלהבות—אם חפץ הוא להתחרות ימסור סחורתו בזול מהמחיר אשר תדרושנה החנויות האחרות, אבל יהי המחיר קצוב מראש ואל ישנה מן המנהג.

לא האריך ריעי להתפלפל עם הפיני הלז בהלכות שנאת היהודים. אך כל הגה והגה אשר יצא מפיו הביאונו לידי הכרה כי גם בפינלנד מקור השנאה ליהודים היא אהבה עצמית, קנאה ויראת ההתחרות בכל ענפי החיים.

בצאתנו משם החילוננו לדון בינינו לבין עצמנו על דבר העם הפיני אף כי היה לו רק צל של חופש כל הימים הרבים אשר הוא תחת חסות רוסיה ועמידתו ברשות עצמו היתה גם היא עמידה שאין בה סמיכה, מכיון שנשאר יושב בארצו לא בטל במעוטו. והתפתחותו והשכלתו נבראו אצלו בצביונם בלשונו ולא בלשון עם אחר, וכמה גדולים דברי חכמינו האומרים: בשביל ד' דברים נגאלו אבותינו, ואחד מהם—שלא שינו את לשונם.

—לא לחינם—אמרתי—גזרו חכמינו להתענות ביום אשר בו נהרג גדליה בן אחיקם ושארית ישראל הגלתה מעל אדמתה, בדמותם את הרעה הזאת לחורבן כל האומה כולה. והטעימו את דבריה במאמרם המחוכם: "כבה גחלתן של ישראל", כלומר: לו נשארה הגחלת הזאת, כי אז היתה לנו תקוה כי תשוב הגחלת הזאת להבעיר את הרגשות הלאומיים בעם היושב על אדמתו.

—מה תדמה?—שאלוני ריעי—כאשר ישובו היהודים להיות עם יושב בארצו, האם גם אצלם תמצא לה מקום השנאה לכל העמים האחרים אשר ישבו בקרבו?

—קשה להתנבא—עניתי—אך אדמה, כי העם אשר יותר משלשים ושש פעמים נאמר ונשנה בתורתו: "ואהבת את הגר", "וגר לא תונה", "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים", "כי גרים הייתם בארץ מצרים", "תורה אחת ומשפט אחד לכם ולגר", "ואהבת לו כמך", "כאזרח מכם יהיה הגר אתכם", וכדומה, ואשר אחרי החזרה הזאת להלכה, עמד גם בנסיון וסבל עבדות משך קרוב לאלפים שנה, ויודע היטב את העוול אשר עשו לו בכל הארץ ובכל הגוים, לא יוכל לעשות אחרי כן לאחרים את העוול אשר עשו לו.

—האם לא יהיה לנו מעשי הפינים כמעשה לסתור?—שאלוני ריעי.

—לפי דעתי—עניתי—הראו כבר היהודים, כי לא כן הוא: עוד בימים הראשונים להתישבתם על אדמתם לא הורישו רבים מהם את כל יושבי הארץ מפניהם ונשארו יושבים בקרבם, ולא לבד כי לא העיקו להם בגזירות רעות וחוקים מעיקים, אלא גם התחתנו אתם, וכמעט התבוללו ביניהם כאמור: "ובני ישראל ישבו בקרב הכנעני החתי והאמרי והפריזי והחוי והיבוסי ויקחו את בנותיהם להם לנשים"¹. מזה נראה כי לא השתדלו היהודים להצר צעדי שכניהם, אך גם התקרבו אליהם ורק יען כי הקולטורה העברית לא התפתחה בעת ההיא עוד במדה מרובה כזאת אשר תוכל לפעול על עם יושב בארצו והתפתח רבות בשנים, לכן יצאה מזה קלקלה בימים הראשונים כמו שנאמר: "ויעבדו את אלהיהם"². אמנם מיום אשר הקולטורה העברית החלה להתפתח ביתר עוז כמו בימי שמואל ושאול, דוד ושלמה, לא היה כבר זכר לכל העמים

¹ (שופטים ג', ה-ו)

² (שם)

אשר ישבו בקרב ישראל, וכפי הנראה התבוללו בו, כי במצבם החמרי לא נבדלו מהעם העקרי. ובמשך יותר משמונה מאות שנה לא מצינו כי העם אשר ישב בקרב בני ישראל יתעורר למרד. ומי לנו גדול מדוד מלך מושל בעוז וגבורה, ואף על פי כן לא לקח בחזקה את הר המוריה מאת אירונה היבוסית ויקנהו בכסף מלא. ושלמה בנו, בבנותו אחרי כן את המקדש על המקום ההוא התפלל: "וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך וכו' אתה תשמע השמים מכון כסאך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי". הרי לכם ראייה ברורה ממעשים שהיו שאין לנו רשות להרהר אחריהם.

אחרי שלשת ימים לבואנו הלסינגפורסה גמרנו לעזוב את העיר ולשוב פטרוגרדה. ורעינו הראשון הורשה ממנו לקנות למעננו כרטיסי מסע. ונצו עליו לקנות כרטיסים מהמחלקה השניה ולו גם מהראשונה, ובלבד כי יהיו לנו מקומות מיוחדים. ולכן נסע הוא אל התחנה ראשונה.

בבואנו אל התחנה מצאנו את רעינו שריו בצער כי עלה בידו לקנות רק כרטיס אחד על מקום מיוחד ויקנהו למענו, ולמעננו קנה כרטיסים ברכבת משותפת לכל הנוסעים. עוד גם זאת: מיראתו להניח תחת ידו שטרי פינלנד קנה במחירם את הכרטיסים ויחוו ממנו שלשים מרקים ויותר בעד כל כרטיס ממחלקה שניה, בשעה שבצאתנו מעיר הבירה שילמנו רק עשרה רובלים בעד הכרטיס ולפי הקורסוס השורר לקחו ממנו חמשה רובלים יותר בעד כל כרטיס.

שאלנו את אחד הנוסעים הבקאים ובינינו לדעת, כי על פי האמנה, אשר נכרתה בין רוסיה ופינלנד עוד לפני ימים רבים, הוצב שער קבוע לשטרי פינלנד ורוסיה לענין תשלומין בבתי הרשות, באוצרי הממלכות ובמסלות הברזל אשר בפינלנד. ומחיר המרק הוקצב שלשים ושבע אגורות וחצי בעד כל מרק ומרק במעות רוסיה. ולכן יען אשר שילם ריעי בעד הכרטיסים בכסף פינלנד לכן חשבו לו את המרקים לפי האמנה, ולו שילם בשטרי רוסיה כי עתה היה משלם לא יותר מאשר שילם בפטרוגרד.

—עתה אדע—ענה ריעי השני בצחוק—מדוע מפורים עד פסח רק חודש אחד ומפסח עד פורים אחד עשר חודש.

לפנות ערב יצאנו מהלסינגפורס. ובבואנו בשעה הששית בבוקר אל התחנה "האי הלבן" אשר שם יבקרו פקידי הגבול את חפצי הנוסעים אם לא נמצאו ביניהם דברים החייבים בתשלומי מכס, עברו הפקידים על ריעי אשר ישן בהמחלקה הראשונה ולא בדקו את חפציו, בחלקם לו כבוד ולא רצו להעירו משנתו. ואני אשר ישבתי על מקומי בהמחלקה השניה ולא ישנתי כל הלילה, מוכרח הייתי לתת חפצי לבדוקים. ויחייבוני בתשלומי מכס בעד כל אשר קניתי בפינלנד. אז ידעתי כמה גדולים דברי חכמים האומרים: בתר עניא אזלא עניותא.

אחרי עמידה בתור, בין המחכים לכרטיסי מסע אצל התחנה העירונית בפטרוגרד שלשת ימים לילה ויום, קבלתי כרטיסי מסע עם תעודות על מקומות מיוחדים לשבת, כי בימים ההם רבו מאוד הנוסעים ולכן לא מכרו כרטיסים "לשכב". אך גם לא ברכבת העוברת ישר לתאודוסיה רק בחרקוב יהיה עלינו לעבור מעגלה לעגלה. אמרנו: גם זו לטובה, ונסע.

בכל הדרך אשר עברנו מפטרוגרד עד חרקוב לא מש שם היהודים מפי הנוסעים. העם היה הולך וסוער על היהודים. איש לרעהו יספר מעשים בדויים בנוסחאות מוגזמות על דבר מעללי היהודים. ויען כי אנחנו היינו היהודים האחדים בהרכבת ההיא שמנו יד לפה ונידום.

בצאתנו אל התחנה חרקוב אמרתי אל אחד מהסבלים:
—חבר! קח נא בטובך את חבילותי, והביאן אל תוך הרכבת העוברת ישר מפה לתאודוסיה.

—חבר חדש!—ענה הנושא בקול עבה ובלחש, כאילו מסנן את המלות דרך שיניו ושפתי
ככלב בשעה שמגרם עצם שמינה—עוד יבוא יום ונלמדכם פרק בהלכות חברים—ובהגיהו
מעט את קולו הוסיף—עתה נעשיתם כולכם חברים ואיפה הייתם אז בימים הרעים ההם?...

לא חפצתי לבוא בדברים עם הסבל, כי מה יתנו ומה יסיפו לי הדברים האלה, ואעש עצמי
כאילו לא שמעתי מאומה, אך מעט התקוה שעוד קננה בלבי חלפה עברה משם ותהי כלא
היתה. ובלב נשבר ורוח נכאה עשיתי את דרכי הלאה עד בואי הביתה.

[81] יסוד הקהלות

לפני המלחמה לא היו כל קהלות מיוסדות ליהודי רוסיה בכלל וליהודי קרים בפרט, עד כי אם
הניח איש יתרו לעדת ישראל, היה כגר שמת ואין לו יורשים, ועזבונו נמסר ליורשיו, אם
נמצאו, ואם לא—לאוצר הממשלה. כן חקק הסגט הרוסי כי ליהודים אין קהל ואין עדה. אכן
למרות כל ההגבלות האלה וביטול היש של היהודים מצד הממשלה, נמצאו כל צרכי הציבור
היהודי בכל מקום אשר בני ישראל נחתים שם, ובכל עיר ועיירה ימצא בית חולים (ואם
אינו—ביקור חולים), בתי ספר, בתי כנסיות וכדומה. עיקר הכנסתם היה מנדבות יחידים, אשר
לא אלמן ישראל מהם גם בימים הטובים וגם בימים הרעים, וזעיר שם, זעיר שם, היו בתי
החסד האלה נתמכים גם ממכס הבשר.

המכס הזה, אשר תחילתו היתה ברצון, היה סופו באונס, כי לבטלו לא יכלו בשום אופן לפי
שהממשלה מצאה בו מקור נכבד להוצאות שונות. וזה הדבר: המכס הזה היה נגבה על ידי איש
אשר חקר מראש את הכנסת המכס הזה לשלש שנים מבית מועצת העיר, אשר אף יהודי לא
נמצא בין יועציו. (שני "חברי" בית המועצה אשר נועדו לזה מטעם הממשלה על ידי שרי הפלך,
היו לרוב אנשים אשר ידעתם בעיני היהודים היתה מעטה מידיעת גוי הגון, ואהבתם
לעמם—עוד גרוע מזה. וגם הם לא היו מבקרים את בית המועצה כל עיקר.) בעד סכום ידוע,
ואת הסכום הזה היו מחלקים בין בתי החסד וצרכי הציבור אשר ליהודים. לדבר הזה היה בית
המועצה מאסף שנים עשר יהודים מתושבי העיר האמידים¹, שגם הם היו על פי הרוב אנשים
אשר רק שם ישראל נקרא עליהם, ושאלו להם שום ידיעה בצרכי הציבור היהודי, והם היו
המחלקים. אמנם לא את כל הכסף חלקו בין בתי החסד, אך חלק הגון ממנו נשאר למשמרת
בגנזי הממשלה. היא, אמנם נתנה טעם לדבר, כי ברצונה לאסוף סכום ידוע אשר ממנו יפרנסו
מוסד חדש אשר ליהודי העיר יהיה צורך בו. בכל זאת כשהיתה באה עדת ישראל להוציא את
מותר המכס על איזה דבר נחוץ, היה עליה לבוא בבקשה, על ידי גבאי בית הכנסת, אשר רק
אותם הכירה הממשלה לגוף חוקי, לפני שר הפלך ולהרבות תחנונות ורצוים; ואחרי עבור ימים
ושנים היה השר.... משיב פניהם ריקם, במצאו את המוסד החדש בלתי נחוץ (כאותו העשיר
אשר לא חפץ לנדב להכנסת כלה יען השידוך לא מצא חן בעיניו) ואם גם לפעמים נעתר
לבקשתם, היה מרשה להוציא פחות מאשר בקשו, וגם זה כאילו כפאו שד.

¹ לשון המחוקק: оседлые и зажиточные [מיושב ומשגשג]

לעומת זה, כשבאו להוציא את מותר המכס על רצוף רחובות, על בנין בתי ספר כוללים או גם על בנין גדר סביב לבית התפלה לנוצרים (מעשה שהיה בסימפרופול), אז היה שר הפלך מוציא אותם בחשק נמרץ ובעין יפה. לפעמים בשאלת פיה של עדת ישראל (גבאי בית הכנסת) שאמרה הן מיראה, בתורת מתנה. ולפעמים בלי כל שאלה בתורת הלוואה שלא מדעת בעלים. ולכן היו עיני העדה מתנהגים בכבודות, כי מנדבים רבים לא נמצאו בימים ההם בין בני ישראל, יען מצבם הכלכלי היה במעמד רעוע מאוד על ידי ההגבלות המרובות והגזירות המשוונות שנתחדשו עליהם בכל עת ובכל שעה. כן היה מצב הדברים בכל ערי ישראל בקרים בכלל ובתאודוסיה בפרט.

בתי הספר בתאודוסיה היו במצב פרוץ מאוד: למורי-בית הספר הנקרא בלשון סגי-נהור בשם "תלמוד תורה" נועדו על ידי הממשלה אנשים, אשר לפי השכלתם וידיעתם בחכמת ישראל ושפתו לא היו ראויים לזה, אם רק השקפתם הפוליטית מצאה חן בעיני הממשלה, למנהלי העדה לא היתה רשות להרחיק איזה מורה שיהיה אם רק נתקבל פעם לבית הספר, לו גם עשה מלאכתו רמיה. הלימודים בבית הספר היה על פי התכנית של שר גליל הלימודים. ללימודי היהודים אצלו רק שעתיים ביום. ולכן נשארו הילדים הגומרים לימודם בבית הספר הזה קרח מכאן וקרח מכאן: ידיעתם היתה מועטה בשפת הארץ, ועוד מועטה ממנה — בשפת עבר.

מצבו של בית הספר לנערות היה טוב מה"תלמוד תורה" בזה, כי שם למדו רק שפת רוסיה וחשבון, וללימודי היהודים לא היה כל חלק בו, ולכן רכשו להן הנערות הגומרות חוק לימודן שם לכל הפחות ידיעה נכונה בשפת המדינה. המשגחת על בית הספר הזה היתה אשה שגמרה חוק לימודיה בהקורסים הבזסטוז'בים במוסקבה, כי בעלה היה אחד מהמנדבים היותר גדולים על יסוד הבית הזה. היא אמנם היתה מהמתבוללות הקיצוניות ולכן לא חפצה לתת אף מדרך קף רגל למורה עברית בבית הספר ההוא, אך על לימודי חול השגיחה כראוי.

כאשר גדלה צעקת אבות הילדות על מנעה מבנותיהם כל ידיעה עברית נעתרה המשגחת, בלי רצון, לבקשתם, ותפקד גם מלמד להורות לילדות מעט עברית, אך הלימוד הזה היה בלי סדר ובלי משטר על ידי איש אשר לא מצא ידיו ורגליו בדבר הנמסר לידו, עד כי גם הילדות בעצמן מאסו בו ובתורתו. מובן מאליי, כי הדבר הזה לא הביא אל התכלית המקווה מלימוד שפת עבר בבית הספר.

גם מצבם החמרי של בתי הספר האלה היה ברע מאוד: המקור היסודי לתמיכתם היו הרובלים האחדים ממכס הבשר, וגם הוא נתדלדל בימים האחרונים, כי הרבה מיהודי קרים, ובפרט העשירים, החלו לאכול בשר טריפה, ולכן לא נמצא חוכר למכס הזה, וימסר לגבאי בתי הכנסת אשר הם מנו איש פרטי להשגיח עליו. והכסף הנאסף באופן כזה הספיק, באופן היותר טוב, רק לשלם שכר השוחטים והמשגיח, וגם זה רק בצמצום גדול. ואם גם נשארו רובלים אחדים היכל יוכל הקומץ הזה להשביע את הארץ? המקור השני לפרנסתם של בתי הספר היתה החברה לתמיכת עניי היהודים בתאודוסיה, אשר נוסדה בראשית הישוב החדש של יהודים בעיר, אחרי אשר העבירה הממשלה את הנמל המסחרי מסבסטופול לתאודוסיה. ויען כי את החברה הזאת הכירה הממשלה לאישיות משפטית, ובספרי ספר התקנות אשר להחברה נכלל גם הרישון לפתוח בתי ספר לילדי עניי היהודים בתאודוסיה ולהחזיקם, לקחה החברה הזאת גם את בתי הספר, הנמצאים כבר, תחת חסותה, אך כמובן היה לה הרשות רק להשגיח על מצבם החמרי של בתי הספר אבל לא להתערב בענייניהם הרוחניים אשר בפנים הבתים האלה.

ראשי החברה היו, על פי הרוב, עשירי העדה חפשיים, קיצוניים בדעותיהם ונעורים מכל מדע בחכמת ישראל ותורתו. לראש החברה נמנה בימים הראשונים להוסדה מנהל הבנק האזובי-

הדני, איש מלומד אריסטוקרט בהמובן הכללי, אך לא כאשר יבינוהו יהודים נאמנים לעמם. ונבחר רק יען, כי הכל צריכים למארי דחטי, אך לא כיהן בכהונתו זאת ימים רבים, כי העבירוהו לאחת הערים אשר בפנים המדינה, ומקומו בהבנק, וממילא גם בחברת התמיכה, לקח מנהל ספרי המסחר בהבנק ההוא איש צעיר לימים ציוני נלהב. הוא אמנם למד מעט עברית בילדותו, ותורת ישראל לא היתה זרה לו בכלל, אבל רוח ההתבוללות, אשר נשבה בקץ המאה התשע עשרה, הראתה פעולתה גם עליו, ופעם אחת אמר להרב במושב ועד החברה, כי כאשר נעלה ארצה ישראל נעזוב את התנ"ך מעבר לים. הוא אמנם לקח למטרפסיה מהרב הנאור, וגם נהפך אחרי כן לציוני נלבב, אך בימים הראשונים עוד היתה השקפתו יותר נוטה להתבוללות. העוזרים על ידו היו גם הם אנשים הרחוקים מעמם כרחוק מזרח ממערב, וידעתם בתורת ישראל היתה למטה מכל ביקורת. זכורני כי פעם אחת מסרה החברה ליד אחד מראשיה את ההשגחה על אפית המצות אשר לקחה החברה לרשותה למען הרבות בזה את הכנסותיה. למשיגי הכשרות נמנו אנשים אשר היתה להם ידיעה נכונה בדיני ישראל. בבוא החבר לבקר את המאפיה, לא מצא את משיגי הכשרות על מקומו. ויפן אל אחד הפועלים וישאלהו:

— ואיפה הוא המשיגי?

— יצא ל"צורך" — ענה אחד הפועלים.

החבר לא הבין מה זה "צורך" ויאמר אך שם אדם הוא, ויגער בהפועל:

— אם ל"צורך" דבר אל המשיגי יבוא אליו, ולא יפריעהו מעבודתו. כאיש הזה היו כמעט כל ראשי חברת התמיכה בתאודוסיה בעת ההיא.

אף כי לקחה החברה גם את הכנסת המצות אל ידה, לא הספיקו לה כל הכנסותיה יחד לפרנס בהן את בתי הספר אשר ברשותה, ותאלץ לבקש עזרה מנדבות פרטיות, או מהגרלת איזה חפצים, אשר נדבו יחידי סגולה, או אשר קנתה החברה בעצמה.

בימים הראשונים לבואי תאודוסיה בקשני הועד לבחינת התלמידים, בצאת שנת הלימודים, לקחת חלק בסודו, בחשבם אותי מומחה לשפת עבר. נעתרתי לבקשתו—ואבוא. בעת הבחינות פתח אחד המורים לתלמידים את סידור התפלה ויתן להם לקרוא בתפלת "ומפני חטאינו", הנערים קראו במרוצה ובהברה נכונה. לכאורה דמיתי כי הילדים כבר סגלו להם ידיעה הגונה בשפה ואשמח בלבבי, אך למען הוכח אם לא טעיתי הפכתי את הדף ואבקש את אחד התלמידים לקרוא תפלת "מודים אנחנו לך". פני המורה הלבינו כשלג בראותו את אשר עשיתי, אך לכהות בי לא העיז, והנה—אהה הנער החל לגמגם ולא ידע לקרות אף מלה אחת כהלכתה. אז הבינו הכל, כי המורה שגן לתלמידיו את תפלת "ומפני חטאינו" ימים רבים, עד אשר התלמידים ידעוהו היטב, למען לא ינקשו בלשונם בעת הבחינות, וכדי לסמא על ידי זאת את עיני הבוחנים.

כשנתאספו בערב ההוא אל ראש חברת התמיכה, הרציתי לפני הנאספים דברים כהויתם: את הרושם הרע אשר עשו עלי המורים בכללם וידעת התלמידים בפרט, ואגיד להם אח דעתי, כי עליהם להמיר את כל המורים באחרים ולמנות למשיגי על בתי הספר איש שיש לו ידיעה נכונה בלימודי ישראל.

— את הדבר זה — עניי — לא נוכל לעשות על פי החוק, כי אין לנו להתערב בעניינים הפנימיים של בתי הספר.

—אם כן הדבר—אמרתי להם—כל בחינה אך למותר. ולכן הנני להודיעכם כי מהיום והלאה לא תדרוך כף רגלי על מפתן אחד מבתי הספר אשר לכם, כי לא אוכל לראות את בתי הספר, אשר תוציא עליהם עדת ישראל את פרוטתה האחרונה, מתנוונים והולכים באשמת מוריהם ומפקחיהם.

את מוצא שפתי שמרתי כל ימי שבתי בתאודוסיה עד אשר פרצה המלחמה.

בפרוץ המלחמה, ושפעת פליטים מירכתי מערב באו בהמון הנגבה, ועזרה תכופה ומרובה היתה נחוצה להם, עברה רוח חיים ותנועה על יהודי הנגב, בראותם את עמם בסכנה, ונעורו מתרדמתם, הארוכה. העומדים בראש חברת התמיכה ראו, כי הקומץ הנקבץ על ידם, שלש רובלים לשנה מכל חבר ונדבות מקריות, לא יוכל למלאות את כל הצרכים ההולכים הלוך ורב מיום ליום, ויזעזעו לרכז את כל מוסדי הצדקה והחסד אשר בעיר במרכז אחד למען לא יתפוצצו לרסיסים קטנים הכחות החמריים אשר להם. ויען כי על פי חוקי רוסיה, אין עדה לישראל, כאשר הזכרתי למעלה, ואישיות משפטית מלבד החברה הזאת לא היה בעיר, החליטו לקחת את הכל תחת כנפיה של החברה, ולמען הגדיל את הכנסותיה, שלחו מכתבים חוזרים לכל גרי העיר, ויציעו לפניהם להעריך עצמם לפי הכנסותיהם ולתרום תרומה לאוצר החברה.

אחדים מגרי העיר נעתרו להצעת החברה, אף העמיסו על עצמם מס ידוע לפי ערכם לשלם מדי חודש בחודשו, ויבואו לעזרת החברה, אך הרוב לא שם לבו להצעתה. מהם—אותם אשר רוח התרדמה עוד לא סרה מעליהם. ועל פי הרוב סרבו אותם האנשים שנתעשרו עוד קודם המלחמה, ובאו תמיד בטענת: "אם פלוני יתן סכום כזה אז עלי לתת רק אחד ממאה". בכל זאת עלה ביד החברה להיטיב את מצבה מעט והעם החל להתרגל לשאת בעול ההערכה מדי חודש בחודשו. הצעד הזה היה הראשון והנכון ליסוד הקהלות בזמן שתהי השעה מוכשרת לכך.

גם המצב החמרי של בתי הספר הוטב מעט בעת ההיא, כי אחרי אשר הכנסת החברה נתרבה יכלה להחזיק ביד יותר פתוחה גם את בתי הספר. אך מצבם הרוחני לא הוטב אף במעט, לפי שמהפקחים על בתי הספר, אשר לא ידעו במה לבחור, בחרו, אחרי מות שנים מהמורים ואחרי אשר אחדים מהם עזבו את בתי הספר מחמת זקנתם, עוד הפעם במורים שאינם מהוגנים. ועוד גם זאת: המלחמה אשר פרצה בעם בין חובבי שפת עבר ובין אוהבי הז'רגון, הגיעה אז כבר גם לתאודוסיה, ולאחד מבתי הספר הכניסו את הז'רגון, ומרוב אדיקותם של המורים החדשים בה—שפה הזאת החלו לז'רגון את כל הלימודים, וללמוד שפת עבר לא נתנו אף מקום כל שהוא בבית הספר ההוא ואף לימוד שפת המדינה החל להיות צולע על ירכו.

הבחירות לועד חברת התמיכה היו עוברות תמיד בחוג מיועדי של ראש החברה, כי אף על פי שחברים המשלמים לחברה את תרומתם השנתית היו במספר הגון, לא היו באים במספר הנחוץ לאסיפה ראשונה על פי ספר התקנות אשר לחברה, והאסיפות ההנה נחשבו על פי הדין לבטלות. הסיבות לדבר הזה—שונות: האחת—כי יהודי רוסיה לא הורגלו עוד בבחירות ולא בחוות-דעת בעניני הקהלה, ואשר על כן הביטו על הבחירות ההנה בקרירות ואחת היה להם מי יבחר. השנית כי קצרה נפש העם בעמלו לביתו מרוב הצרות והמצוקות אשר השיגעתו הממשלה, וחיי עצמו היו עליו למעמסה, ועל אחת כמה וכמה כי לא היה יכול להאציל עת גם לחיי הכלל. הבחירות היו, איפוא, תמיד בעת האסיפות השניות, אשר נחשבות למקומות מבלי הבט אל מספר הנאספים, ואז היו מתכנסים על פי הרוב רק האנשים שעמדו בראש החברה אשתקד והם היו בוחרים את עצמם, עד כי קרה לפעמים כי מספר הנבחרים היו הבוחרים.

אמנם מעת אשר לקחה החברה את כל מוסדי היהודים אל תחת רשותה, ועל מכתביה החוזרים נענתה מהעם במדה קטנה מאוד ראתה כי אי אפשר להמשיך הדבר כמלפנים, וכי נחוץ ועד, אשר יאמין בו העם ואשר יהיה המבטא את דעת העם במלוא המובן. אכן כל הימים אשר משלה ממשלת מושל יחיד ברוסיה אי אפשר היה להוציא דבר כזה מן הכח אל הפועל, אך אחרי המהפכה הגדולה, בנשוב רוח חופש ודרור על כל יושבי רוסיה, החלו להוציא אח הדבר מידי מחשבה לידי מעשה, וליסד גם בתאודוסיה ועד הקהלה.

להבחירות אל ועד הקהלה לקחו את קנה המדה מהחוק אשר חקקה הממשלה הארעית בשביל הבחירות לאסיפת יסוד הממשלה. על פי הסדר המחומש—כלליות, שוות, ישירות, מכוסות ונערכות. גיל הבוחרים—מבן שמונה עשרה שנה ומעלה זכר ונקבה. רשימת הבוחרים הוכנה על ידי ועד שאליו נכנסו מורשים מכל המפלגות, והוצגו לראוה במקום של פומבי, למען יוכלו לתקן לכל אשר תמצא בהן שגיאה; מספר הבוחרים היה אז בתודוסיה אלפים ושבע מאות נפש אדם זכר ונקבה, אשר נחלקו לשבע מפלגות: לציונים, צעירי ציון, קרימ'קים, סוציאליסטים מאוחדים, הקשר, סוציאליסטים עברים ומבלי כל מפלגה.

התעמולה התנהגה ברצינות מרובה רק בין הצעירים השייכים ברובם להסוציאליסטים השונים, לקשר ולציונים, אך יתר העם הביט על הבחירות בקור רוח. ושבע רשימות של הצעה הוגשו לפני ועד הבחירות.

אנכי חליתי אז מעט, והרופא צוה עלי לשבת בית עד אשר ארפא, ולכן לא יכולתי לקחת חלק נכון בההכנה לבחירות. מיודעי שאלוני על ידי הטלפון אם ברצוני להרשם ברשימת הנבחרים אשר יגישו בעלי בלתי מפלגה, על המקום הרביעי ברשימתם. אף כי חשתי כבר את הזקנה הקופצת עלי, גמרתי, כי אין לי הרשות לשבת בחיבוק ידים, בשעה שידיים עסקניות נחוצות להעם, ולכן עניתי על הצעתם בחיוב.

הבחירות הללו הראונו לדעת עד כמה גדול כחה של אגודה מסודרה עם משמעת נכונה: אף כי מספר הבוחרים שאינם שייכים לשום מפלגה או כאשר יכנום צעירי הדור: "מפלגת מאי איכפת לי" היא היותר גדולה בין יהודי רוסיה בכל זאת באו אל הקלפי רק מספר קטן כמאתים איש, ולכן נטלו בחלקם רק ארבעה נבחרים, בעוד שהאגודות המסודרות באו הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם ולקחו את חלקם בשלימות: הציונים—ארבעה עשר, הסוציאליסטים המאוחדים—ארבעה, הקשר—ארבעה, הסוציאליסטים העברים—ארבעה, פועלי ציון—אחד, והקרימ'קים—חמשה.

הקרימ'קים הם אבר מדולדל בגוף קהלות קרים, כי בשעה שלעזרת חוליהם לתמיכת ענייהם, להחזקת בנים ושוחטים ידרשו בחוזק יד עזרת הקהלה הכללית—לא ישלמו לקופת העדה אף גרה.¹ ולפני חג הפסח ידרשו מוועד הקהלה לתת להם סכום ידוע של מצות לחלקם בין ענייהם בינם לבין עצמם. ואף כי בשנים האחרונות בעת אשר שכר המלאכה עלה למעלה ראש, חדלו עניים מקרב הקרימ'קים שכמעט כולם בעלי מלאכה, בכל זאת היו לוקחים עוד את סכום המצות והיו מוכרים בכסף ולוקחים אותו לטובת בית כנסיתם. אכן כשהגיע הדבר לידי בחירת נבחרים נבדלו מאחיהם האשכנזים ויגישו רשימת נבחרים להם לבדם. ובעת הבחירה באו כולם עד אחד לא נעדר לתת פתקאותיהם. ממילא מובן כי יותר מאלף בוחרים אשר לא באו אל הקלפי הם ממפלגת "מאי איכפת לי". מארבעת הנבחרים ממפלגה זו הייתי גם אנכי הנבחר הרביעי.

¹ כמוהם הם גם הרומנים בארץ.

הציונים עשו הפעם דבר אשר לא יספר בשבחים: שטתי קורבה¹ והגנה² אשר שרתה בכל תקפה בחוגי ממשלת רוסיה המוסרה, הראתה את פעולתה גם על ראשי חברת התמיכה אשר נוסדה בימיה. ובראותם כי אחרי אשר יבחר ועד הקהלה—על החברה להבטל, לא חפצו להפרד מחבריהם אשר עבדו עמם בחברה ההיא, ובידעם כי באנשים ההם לא תבחר שום מפלה, הכניסום ימים אחדים לפני הבחירות אל תוך אגודתם, אף על פי שהיו מהמתבוללים הקיצוניים ויתנו להם מקום ברשימתם. האנשים האלה היו רחוקים מציונות כרחוק מלכת הסינים מלקוטי תורה אשר לבעל התניא, וכל זה רק למען למשוך אל רשימתם את אחדים ממקורבי אותם האנשים, ולמען הכנס אל ועד הקהלה העברית אותם החברים, אשר ישבו על יד ראש חברת התמיכה אשר הוא גם ראש הציונים.

[82] הוועד ופעולתו

בגשתי לכתוב על דבר מעשה ועד הקהלה ופעולותיו, עלי לספר מראש את כל התמורות אשר עברו על יושבי קרים בכלל בעיני מדינה, למען יוכלו הקוראים לקבל מושג נכון מאויר הנשימה, אשר רחף אז תחת שמי קרים בזמן אשר היה על הוועד להתחיל עבודתו.

הברית המשולשת עם גרמניה בראשה, הבינה כי סופה ליפול בנופלים, למרות כל הנחשנות אשר נחלה למראית עין על שדה קטל, בהכרעה את בלגיה וצרפת ותגיע עד שערי ווֶרְדֵן, המצודה האחרונה לצרפתים, בדרך העולה פריזה, מעבר מזה ובהכרעה את סרביה, "צרנוגוריה, רומניה ורוסיה מעבר מזה, ותציע לפני ממלכות ההסכמה לקרוא לשלום. את הצעה זאת הציעה בגודל לבב, לאמור: אף כי אנחנו המנצחים—ואת זאת הן יודה כל איש—אחרי אשר ארבע ממלכות כבר תוכו לרגלינו וערי הבירה שלהן—בידינו, ועוד כחנו חדש עמנו להוסיף להלחם, כי האמת והיושר לעזר לנו, בכל זאת מרחמנו גם על שונאינו ומחמלתנו על הדם הנשפך כמים, הננו לחוות דעתנו כי הגיעה העת לקרוא לשלום.

בעלי ההסכמה לא שעו אל דברי הארי הזה אשר יעורר מספר כתנים על הדם השפוך על ידו ואשר יעיר כל כחותיו לצאת בשלום מן הבערה אשר הבעיר, ויענו בדרך אגב, בנאום אשר נשא שר החיצון האנגלי באחת האסיפות אשר עם היו רבים מנבחר העם כי "ממלכות ההסכמה לא יוכלו לדבר שלום אל ממשלת גרמניה, ורק אם יהיה ברצון העם הגרמני לקרוא לשלום אז יטו אוֹזֶן להצעתו, כי העם איננו אשם ברעה אשר המיטה ממשלתו על כל העולם כולו. לכן לא נשאר לפני גרמניה דרך אחרת כי אם להוסיף להלחם. ותאזור את כחותיה האחרונים, ותשם פניה מול צד הלוחמים אשר התנגדותו חלשה ביותר, ואין לו הכח להמשיך המלחמה כליתר בעלי ההסכמה אשר גם אמריקה נלוחה אליהם, העולה גם על גרמניה בתכסיסי מלחמה ומכשיריה, ועל כולם בעושרה וברוב לחמה, דברים אשר אפסו להבריך המשולשת מכל וכל. ותוסף להלחם עם רוסיה ביתר שאת וביתר עוז למבראשונה".

ברוסיה היו הדברים יגעים מאוד: בעלי-הרוב רקמו מחשבות להסיר את הממשלה הארעית וליסד על מקומה ממשלת מורשי הפועלים, לא על ידי בחירות כלליות מכל שדרות העם אך

¹ Родство [מערכת יחסים]

² протекция, покровительство [חסות, הגנה]

על יד אגודות הפועלים לבדן; להכחיד את העשירים מקרב הארץ, להפקיר כל נכסיהם והיו לקנין כל הקהל. אף לא תהיה הרשות למי שיהיה לקנות לעצמו נכסי דלא ניידי, ותורת הקנין תבטל מן הארץ במלואה, ולהנהיג ממשלת "כיס אחד לכולנו" בארץ. ראשונה חמסו לעצמם את בתי עשירי העם אשר בעיר המלוכה וייסדו במ את בתי מועצותיהם. הממשלה הארעית, אשר בין חבריה היו גם סוציאליסטים מתונים מבעלי המיעוט, שאינם מודים בבטול הקנין לגמרי, באמרם כי מדרגת השכלתם שלכל יושבי תבל בכלל ויושבי רוסיה בפרט לא הגיעה עוד למדרגה גבוהה כזאת, ולכן נחוץ להשאיר את תורת הקנין והסדר הבורגני על מקומו, רק להקל את חייהם של הפועלים ולחלק את האדמה הראויה לזריעה בין עובדיה בפועל באופנים נאותים. הממשלה ההיא לא התנגדה לבעלי-הרוב במדה הראויה רק בשמאל דוחה וימין מקרבת, והסתת ראשי בעלי-הרוב התנהגה בגלוי וברצינות מרובה.

התקוממות קורנילוב אשר חפץ לקחת את רסן הממשלה בידו ולהיות לפקיד מצוה יחידי, ברצון קרנסקי או מבלעדו (הדבר עדיין לא הוברר) לא עשתה פרי, כי הממשלה הזמנית הכניעתה, הקשר הראשון של בעלי-הרוב גם הוא לא עלה יפה, ולנין, טרוצקי וכנותו ניתנו בסוהרה, אך הממשלה, כמו לבבה, הוציאתם לחפשי בערבון איזה אלפים רובלים, ולכן יכלו להוסיף להמשיך את הסתתם ביתר עוז ועצמה מבתחלה. וביום שמחת תורה תרע"ז עלה ביד בעלי-הרוב להדוף את הממשלה הארעית ולרשת את מקומה.

ראשית מעשיה של הממשלה החדשה היתה להציע שלום לפני הברית המשולשת. ממשלת גרמניה נאותה לבוא בדברים עם ממשלת בעלי-הרוב, אך ראשית תנאיה היתה, כי ממשלת הפועלים תוכל לשאת ולתת רק בדברים השייכים לרוסיה הגדולה, אך אוקראינה היא ממלכה העומדת ברשות עצמה ולממשלת הפועלים אין רשות להתערב בענייניה. הדבר הזה לא ישר בעיני ממשלת הפועלים ותבקש ארכה להתייעץ בדבר. אז הודיעה גרמניה כי אם למועד ימים אחדים לא תתן ממשלת הפועלים את הסכמתה, אז תסיע הראשונה את חילה מפסקוב על פטרבורג. ממשלת הפועלים ראתה כי אין דרך לנטות ימין ושמאל, ותסכם להצעת גרמניה.

מני אז החל הגוף הגדול של ארץ רוסיה ליפול אברים אברים: ממשלות שונות נוסדו על חרבות רוסיה הגדולה: הגרוזינים ואדירבידזאן מעבר הקוקז, קורלאנד, ליטא ואסטלנד על חופי הים הבלטי. מוקרים, אחרי אשר הפסיקה בינה ובין ממשלת מורשי הפועלים, ארץ אוקראינה הגדולה במלוא רוחב הארץ, נשארה כאבר מדולדל בלי כל ממשלה, ותחליט גם היא לייסד לה ממשלה בפני עצמה.

הטטרים כבר יסדו להם בית נבחרים בפני עצמם בשם "קורולטי" אך כמעשה שארת בשרם תוגרמה בראשית המלחמה, אשר בפיה דיברה שלום להסכמה ובסתור היתה למלחמה ביחד עם הברית המשולשת, עשו גם הטטרים: בפיהם דיברו שלום לממשלת קרים, אשר החלה להודס מקרב בתי מועצות החקלאות והערים ביחד עם הסוציאליסטים המתונים, ובסתור באה המשא ומתן עם תוגרמה לספח אליה את קרים. הממשלה הזאת סמכה על חיל הטטרים אשר התקבצו סביב למנהלם הגינרל סולקביץ', טטרי מקצן, אשר עבד לפניו בחיל רוסיה, אף שלחו לגיונות אחדים מהחיל ההוא לכל ערי קרים להגן על הסדר. הלגיונות ההם נתקבלו מבתי מועצות הערים, אשר מרבית חבריהם היו מהסוציאליסטים המתונים, בקול תרועת שמחה.

פעמים רבות התאספו נבחרים בתי מועצות החקלאות ומורשי בתי מועצות הערים ביחד עם ראשי הסוציאליסטים המתונים ליסד ממשלתם, אך לידי הסכמה לא באו, כי בכל פעם נגלה פירוד הדעות גדול בינם ובין סולקביץ' פקיד לגיון הטטרי, אשר עליו חפצה להסמך הממשלה

הזאת. ויהי הם עושים כה וכה והתסיסה בין הפועלים בקרים עלתה למרום קצה ויחליטו גם הם ליסד ממשלת נבחרים ועדי הפועלים והדבר עלה בידם.

בתאודוסיה קרה הדבר ביום השני לינואר 1918. פועלי החוף התנפלו על בית הנשק אשר בעיר ויחספו להם איש קנה רובה, ויחלו להלחם עם הלגיון הטטרי שומר הסדר אשר בעיר ויגרשוהו. אחרי כן יסדו להם אסיפת חיל המהפכה מנבחרים אגודות הפועלים השונות אשר בעיר, ויחלו את מעשיהם, אשר על אודותיהם אדבר בפרק הבא.

במצב אייר-נשימה כזה נפל הגורל על ועד הקהלה העברית להחל עבודתו, בשעה שאין ממשלה שתוכל לאשר את הוועד הזה למען היות לו כח חוקי להעריך את עדתו וליסד את מעשיו והכנסותיו על בסיס נכון; בכל זאת לא נפל לב הוועד עליו ויחל את מעשהו.

הישיבה הראשונה הוקדשה כולה לקבלת אורחים שונים: מבית מועצת החקלאות, מבית מועצת העיר, מאגודת הטטרים גם מורשי אגודות אחרות, אשר באו כולם לברך את הוועד בליל חג הפתיחה. כל האורחים נאמו נאומים מלאים נופת צופים. גם מקרב העם הנאסף יצאו נואמים אחדים לברך את הוועד, מי בשפת רוסיה, מי בשפת עבר ומי בשפת יהודית המדוברת. נואמים שונים מחברי הוועד ענו להם על ברכותיהם ויטעימו גם את הדרך אשר מפלגתם תואל ללכת בה. ואף כי הברכות והנאומים ארכו זמן רב מאוד לא נדחתה בחירת ועד הפועל יען כי הבחירות היו לפי ערך מספר הבוחרים אשר בכל מפלגה לכן עלתה לנו בחירת ועד הפועל על נקלה: מן הציונים—שלשה ומכל שאר המפלגות—אחד אחד, כולם—תשעה. מלבד פועלי ציון, אשר להם היה רק נבחר אחד בכל הוועד ולכן לא היה להם מורשה בוועד הפועל.

הישיבה השניה הוקדשה כולה לשאלת הלשון, כלומר: איזו לשון תהי הרשמית בהוועד—עברית או ז'רגון. ריב הלשונות הגיע עד מרום קצה. הוועד נחלק לשנים: הציונים, בלי מפלגה והקרימצ'קים, בין הכל עשרים ושלשה נבחרים—הביעו דעתם לטובת שפת עבר. ויען כי לא הרי ערי קרים כהרי ערי ליטא ופולין: בעת אשר בהאחרונות יבין כל העם את השפה המדוברת—בהראשונות—מספר הגון של קרימצ'קים ימצא בהן ושפתם המדוברת היא טטרית ויבינו גם שפת רוסיה, לכן עשתה האגודה הימנית הנחה כי הרשות לכל חבר לדבר בכל לשון שהוא שומע. אמנם האגף השמאלי שם לו את השפה הז'רגונית למין עבודה¹ וידרוש כי רק הז'רגון תהי השפה האחת אשר בה חובה על הכל לדבר. ועל כולם עלה הקשר בדרישותיו כי גם אל מוסדות הממשלה יפנה ועד הקהלה בשפת ז'רגון וגם על המוסדות ההמה יהיה לענות בהשפה הזאת, כאילו הדבר הזה תלוי רק ברצונם.

אנחנו יושבי ערי קרים, שמענו, כי ישנה אגודת סוציאליסטים, אשר קראה את עצמה בשם "הקשר", אבל לא ידענו אותה פנים אל פנים. אכן המלחמה הגדולה, אשר בלבלה את כל האומות, הביאה גם אלינו דוגמאות אחדות מהקשר הזה, ונזכר כי לא לחינם נקראו בשם הזה, כי אמנם קשרו קשר על הכל: על עברו הגדול של עם ישראל ועל תקותו בעתיד, וכי רק אל ההוה שמו פניהם. וריח מרובה של גלות ועבדות נודף מכל דבריהם ומעשיהם. בחוצפה גדולה ובנבול משונה הגינו על דעותיהם, ולפי דבריהם אפשר היה להוציא משפט, כי לולא הז'רגון שהיה לנו, כי אז לא היתה ח"ו תקומה לישראל. לחינם דברו נואמי האגף הימני ויראו לדעת כי ללשון רשמית נוכל להכיר רק את השפה אשר אותה יכירו כל היהודים שבכל הארץ ובכל הגוים. היכול יוכלו להכיר את שפת הז'רגון לשפה רשמית של כל ישראל, יהודי תימן המדברים רק ערבית, יהודי תוגרמה המדברים רק תוגרמית, יהודי צרפת המדברים רק

¹ קולט

צרפתית, יהודי אנגליה המדברים רק אנגלית, יהודי איטליה המדברים רק איטלקית, יהודי קרים¹ המדברים רק טטרית לא כן שפת עבר אשר רבים יודעיה בכל הארצות ואם יתאחדו כל יהודי תבל ישתדלו גם ללמדה לכל בניהם. עוד גם זאת: הז'רגון, אף במקומות שרוב העם ידבר בו, איננו שווה בכל הארצות, כי לא הרי הז'רגון הרוסי כהרי הז'רגון האמריקני או האנגלי, בעת אשר הראשון בלול במלות רוסיות וגרמניות, יכיל האחרון בקרבו לחצאין מילים אנגליות (כאשר כבר תארתי בחלק השני מספרי זה) את הטענות הצודקות האלה לא חפצו השמאלים לשמוע, ובפרט בעלי הקשר, אשר עשו את עצמם כאילו לא ידעו מה הנואם סח, בשעה שהיה מדבר בשפת עבר, אף כי היו ביניהם אנשים אשר ידעו שפת עבר היטב.

למען שים קץ להויכוחים הרבים ההם נגמר הדבר לעת עתה בזה, כי השפה הרשמית היא שפת עבר, אך להניח גם את רוח מצדדי הז'רגון, החליטו כי יהיו שני מזכירים להועד אשר יכתבו את פרטיכל הישיבות בשתי הלשונויות גם יחד. ורשות לכל חבר לחוות דעתו בכל לשון שהוא שומע. אך ריב הלשונויות, אשר שך לעת עתה, התלקח ביתר שאת ויתר עוז בהגיע העת לדבר על דבר בתי ספר, כאשר אספר באחד מהפרקים הבאים.

אחרי אשר הגביל ועד הקהלה את חוג פעולתו ויחלקהו לסניפים שונים: סניף לעניני תרבות והשכלה, סניף לעניני כספים והערכות, סניף לעניני תמיכת עניים, סניף לעניני דת ואמונה וסניף לעניני אפית מצה, החליטו לבחור ועדות מקרב חברי הועד לכל סניף וסניף אשר אליהן יבוא כל דבר השייך להסניף ההוא, וחברי הועדות ידונו עליו ויביאוהו לפני ועד הפועל, אשר הוא מצדו, אם לא יוכל לתת את הסכמתו עליו, יציעהו לפני ועד הקהלה במלואו, והחלטת הועד תהי מחויבת בלי שום התנגדות.

לועדות הסניפים נבחרו מקרב החברים לפי הערך מכל המפלגות לפי מספרם, מלבד לועדת הסניפים לעניני אמונה ודת ואפית המצות, אשר האגף השמאלי מאן לשלוח אליהן את נבחריו, אף כי הענינים האלה דורשים עמל גו ונפש, ואפית המצות הוא כמעט המקור האחד הנכון, אשר ועד הקהלה ישאב ממנו את הכנסותיו לעת עתה, כי כל נבחר הסוציאליסטים השונים רק במלל ממללים וכל עבודה מעשית מהם והלאה.

כי בחרו לארבע ועדות: לתרבות והשכלה, כספים והערכות, אמונה ודת ואפית מצות.

אחרי אשר כלו כל הבחירות, ומכונות העבודה הוכנו ניגש הועד אל עבודה מעשית.

בהישיבה המעשית הראשונה הודיע יושב הראש, כי באה הצעה לפני הועד לבטל את מכס הבשר. אז חשפו הנואמים מצד שמאל את זרוע עוזם ויראו בראיות מוכיחות שאין להרהר אחריהן, כי המכס הזה הוא נגד היושר ונגד השכל. גם הנואמים מהאגף הימני החרו החזיקו על ידם. ואחרי כל הנואמים השונים ההם החליט ועד הקהלה פה אחד לבטל את המכס הארור הזה אשר רבים חללים הפיל.

אנכי ישבתי אז בין החברים ולא הוצאתי הגה מפי. הבטתי אל פני כל הנאספים, ראיתי את רוח החופש והדרור אשר שפכה המהפכה הגדולה על פני כל נבחרי העדה מכל המפלגות השונות, את האחדות הגדולה אשר שררה בין כולם בקומם כאיש אחד להסיר את עולם מעליהם—ולבי פחד ורחב. אף כי כאיש מעולם המעשה הבנתי, כי למען הוציא הדבר מן הכח אל הפועל נחוץ זמן רב, ועלינו לחכות עד אשר ירשה זאת מצב הדברים בכלל, וזה הדבר:

¹ [הם נקראים קרימ'צ'קים.]

כל הזמן אשר לא נתאשר ועד הקהלה מאיזו ממשלה שתהיה אין לו הכח לבטל את המכס הזה אשר נתאשר מהממשלה המוסדרת. השנית—כל זמן אשר לא יהיה הכח ביד ועד הקהלה לכוף את הנערכים לשלם את המס, אין אנו יכולים לבטל את המכס הזה ובפרט בתאודוסיה, אשר המכס יספיק, באופן היותר טוב, רק לשלם שכר השוחטים, ועל כן אסור לשפוך את המים העכורים טרם הכינונו לנו מים צלולים במקומם. ולפיכך נראתה בעיני שאלת ביטול המכס כביעטא בכוחא מצד נחיצותה, והמלחמה אשר קראו מצד שמאל על המכס הזה, כמלחמה עם ריחים של רוח, מצד האפשרות. כי לפי דעתי עוד יהיה עלינו להגדיל את המכס הזה, כי היוקר יאמיר מיום ליום ושכר השוחטים הקטן לא יספיק בשום אופן לכלכלתם ונחוץ לכפלו או גם לשלשו, כי מאין יקח ועד הקהלה כסף למלא ההוצאות האלה? אמת הדבר: גם אני מסכים כי המכס בכללו, כאשר שרר ברוב הקהלות הגדולות אשר רוב יושביהן היהודים יאכלו בשר כשר, ואשר המכס הזה היה שם למקור עושר לאנשים אחדים, ומעשה חסד ושווד לעניים, אשר במקום בשר נתנו להם גל של עצמות, נחוץ לבטלו ולשרש אחריו. לא כן הדבר בתאודוסיה: אשר שני התנאים גם יחד יחסרו בה. אמנם לו היה די כסף באוצר הקהלה כדי למלא את ההוצאות הגדולות אשר תדרוש השחיטה, אז היה כדאי גם כאן לבטלו. אבל עתה אין כל סיבה ואפשרות לעשות זאת. בכל זאת—לא חפצתי להפריע את האחדות הגמורה אשר שררה בחדר המועצה, לבלי הִכָּס יאוש פתאומי בלבבות הנאספים, אשר מעל פניהם קראתי, כי יקו, אם אך יוציא הועד את החלטתו לטובת ביטול המכס, יאכילום מיד בשרא דתורא משופרא דשופרי במקח שוה. וקימתי בעצמי מאמר חז"ל "לא ישמח אדם בין הבוכים ולא יבכה בין השמחים"¹ והנחתי הדבר לעת מצוא—לעת יבוא הדבר לפני חברי הועדה אשר בהסניף לעיני אמונה ודת, אשר גם אני אחד מחבריה.

בבוא אחרי כן לפני ועדת הסניף לעיני אמונה ודת בקשת השוחטים להוסיף להם על משכורתם, ובישיבה הראשונה נבחרתי ליושב ראש, הרציתי לפני חברי את השקפותי על הענין הזה, והצעתי לכפול את המכס פי שנים, ולמען לא יאמרו כי קימנו בהועד: "גמלא אזל למבעי קרני—אודני דהוו ליה גזיו מניה", הצעתי להציע הדבר לפני ועד הפועל עם כל הטעמים והנמוקים אשר כתבתי למעלה ולהציע להעלות את מכס הבשר רק כהוראת-שעה, עד אשר יעלה ביד ועד הקהלה לעמוד על בסיס נכון, שאז אפשר יהיה לקיים את החלטת ועד הקהלה, אשר קדושה היא גם לנו. הדבר הובא לפני אסיפת ועד הקהלה, ולמרות התנגדות האגף השמאלי נתקיים המכס במלואו.

בין כה וכה באה המהפכה של יום השני לינואר וישיבות ועד הקהלה נפסקו לגמרי. ועד הפועל עוד הוסיף לעבוד עבודתו בחשאי. וגם הסניף לעיני, אפית המצות ולתמיכת עניים עבד עבודתו ברצינות מרובה.

[83] תחת עבד כי ימלוך

אבי ז"ל היה אומר תמיד, בשעה שסיפרו לו דבר שאין כל ספק באמתותו—"גם אני מסכים ששלמה המלך חכם גדול היה" וכמו כן חשבתי גם אנכי בקראי את הפרק הזה בשם אשר לקחתי ממשלי החכם הגדול הזה; אמנם חכם גדול היה שלמה כי בעת חשבו את השלש אשר

¹ (דרך ארץ רבה פ"ז)

תחתן רגזה ארץ הציב בשורה הראשונה את העבד כי ימלוך. ומבשרנו חזינו זאת כל ימי היות אסיפת חיל המהפכה המושלת בארץ.

ראשית מעשיה היתה לשים מס על עשירי העיר. אף על פי שחברי האסיפה לא היו אנשים הבקיאיים בכלכלה מדינית, ידעו היטב כי כסף דבר נחוץ הוא. ועל כן העריכו אח כל יושבי העיר אשר האסיפה חשבתם לעשירים, וישלחו להם כל אחד מכתב סגור, כי במשך שלשת הימים ישלם לאוצר האסיפה את המס אשר שמו עליו, ואם לא—ביד חזקה.

עלי שמו מס סך מאתים רובלים. ובכל זאת קשה היה לי לשלם כי כל עסק תמיד לא היה לי ועסקתי רק בענינים חולפים או כאשר יכנס ההמון: "עסקים של רוח", הייתי קונה בית או כבדת ארץ ומוכרם ברווח מועט. כל עושר לא עשיתי בימים ההם אך לחמי לנפשי ולנפשות ביתי מצאתי, ובעת המהפכה היו כל מעותי נתונות בעסקים כאלה ולכן לא היה כסף מזומן תחת ידי. בכל זאת יען כי הסכום לא היה גדול, לויתי—ושילמתי.

אף כי המס הזה היה קטן בערך, בכל זאת קבלו כל יושבי העיר את הדבר הזה כקול האות הראשון להצרות המתרגשות לבוא עליהם: המסחר שבת פתאום. ובצאתך החוצה תראה, כי כל פנים קבצו פאנור, איש לא הניף ברזל על ראשו וזקנו למען יתראה כזקן, בגדים חדשים וכתונות מגהצות כמו ספו תמו פתאום מן הארץ והכל לבשו סחבות ונעלות בלות ומטלאות, למען יראו כעניים המחזרים על הפתחים. אימה חשכה נפלה על כל יושבי העיר: השערים נסגרו אך פנה יום ואיש לא יצא מפתח ביתו החוצה. בפגוש איש את רעהו ברחוב היתה השאלה הראשונה: "מה נשמע?" והנשאל לא ענהו מאומה כי לא ידע מה לענות. העתונים חדלו מבוא ואיש לא ידע מכל הנעשה במלוא רחב הארץ ויען כי ממשלת מורשי הפועלים לא נוסדה אז עוד בתאודוסיה לפי שהרוב באסיפת חיל המהפכה היה מהמתונים, ובכל פעם אשר הציעו פועלי החוף להכיר את ממשלת ועדי הפועלים ברוסיה וליסד ועד כזה גם פה—בטלו במעוטם, לכן החל העם להתרגל מעט מעט ומורא האסיפה כמעט הלך לו. אך בין כה וכה וצי המלחמה הרוסי, אשר חובלי הים שעליו היו מבעלי-הרוב, החל להביא מעת אל עת לתאודוסיה מספר גדול מבעלי-הרוב, גם הם לקחו חלק בהבחירות להאסיפה, והכניסו לתוך הוועד מספר גדול של חברים.

בכל חצי האי קרים התקוממו הפועלים נגד חיל הטטרים ויגרשו מכל הערים. רבים נפצעו ונהרגו משני הצדדים ועל פי הרוב שפכו הפועלים חמתם על שרי הצבא אשר פגשן על דרכם ואחרי אשר נצחו—יסדו ממשלת מורשי הפועלים גם בקרים כעין סניף לממשלת נבחרת הפועלים אשר בפנים רוסיה. בתאודוסיה לקחו הפועלים ממפלגת בעלי-הרוב את הממשלה בידם בסוף ינואר 1918 על ידי איש אחד קורניענקא שמו אשר עמד בראש המהפכה, ובאחד הימים נשמעו פתאום יריות קני רובה, ובי-הדואר, הטלפון ושאר מוסדי הממשלה נפלו בידם.

אז החלו ימי צרה ומצוקה לכל יושבי תאודוסיה: הכפרים אשר מסביב לעיר, המספיקים תמיד מזון ומחיה ליושביה, חדלו מהביא אוכל נפש העירה ביראם פן יקחום מהם בחזקה. והעומדים בתור לקבל לחם על ידי כרטיסים נתרבו עד כי למען קבל חתיכת פת קיבר או ליטרא בשר, נחוץ היה ללון ברחוב ולחכות עד אשר יגיע התור לקבלם. מכל עברים נשמעו רק תלונות על היהודים האשמים, לפי דעתם, בדבר, וכי נחוץ לבערם מן הארץ עד תומם. וריח של רעמים ופרעות היה נודף מכל עברים, עד כי איש יהודי, אשר כבודו וכבוד עמו יקר בעיניו, נכון היה לגווע ברעב, מלעמוד בתור, בין המחכים ללחם.

הוציאו קול כי היהודים הטמינו כל אוכל ומזון ולא יוציאו למכירה, ולכן לא פעם נקבצו נשי פועלי החוף וילכו לחפש בבתי היהודים ויחמסו ויגנבו מכל אשר מצאו. האניות אשר באו תכופות משאר נמלי ים השחור לתאודוסיה הביאו אתן המון אספסוף מזוינים מראשם ועד רגלם וילכו מבית לבית, כמו לחפש אולי ימצאו כלי זין בבתי גרי העיר, ועל פי הרוב שמו בכליהם מכל אשר מצאו. בכל לילה ולילה נשמעו יריות קני-רובה, ובבוקר נודע כי מספר אנשים נהרגו הלילה והושלכו הימה, על כי חשדום כי הם ממתנגדי המהפכה.

את מורשי מועצת העיר גרשו ממשמרתם, ולמשיגה על עניני העיר נועד אחד מפועלי החוף, איש גס ופשוט אשר גם קרוא וכתוב לא ידע, והוא נהג ממשלתו ברמה, בעזות ובגסות אשר לא נשמעו כמותן. על יושבי העיר שמו מס שנית. לראשונה דרשו שלשה מליונים, אך לאחרונה, בראותם כי אי-אפשר לקבץ סכום גדול כזה בעת ההיא, הפחיתו את המס עד כדי מליון וחצי. אף דרשו כי העשירים יבחרו מקרבם נבחרים לאסיפה אשר תעריך את המשלמים מי יוסיף ומי יגרע.

כאשר נאספו לאסיפה לא יכלו לבוא לכלל דעה אחת בדבר ההערכה מטעמים שונים. האחד— כי כסף מזומן לא היה אף בידי היותר עשירים, כי כל כספם היה נתון בעסקים שונים, והשני— כי העשירים אשר בין אנשי האסיפה חפצו, כנהוג, להעמיס בהמס את השדרות הבינוניות והנמוכות של העם בסכום הגון למען יעלה בגורלם הם לשלם סכומים מועטים. בראות הממונה מטעם נבחר הפועלים כי יתמהמהו באסיפת הכסף, גזר לאסור את כל האסיפה בבית הסוהר. ובאחד הימים לפנות ערב הובלו כולם מהבנק לעניני מסחר-חוץ-למדינה, אשר שם היתה ישיבתם, ביתה הסוהר. שלג רב נח אז בחוץ ואנשי חיל מזוינים הובילו את בעלי האסיפה כאשר יובילו עדר שורים לבית המטבחים. בעברם על ערמות שלג המונחות ברחוב, נפלו אחדים מהם, אנשי החיל שחקו על משבתם וזייצו בהם למהר ללכת וינחמום כי מחר יובילו להטבילם בים. הלעג והבוז עלו למרום קצם ואימה חשכה נפלה על כל יושבי העיר הרואים במחזה, ותהי העיר לחרדת אלהים.

בבוא הנתפשים ביתה הסוהר לקחו מהם את כל חפציהם ואת כספם ושומר בית האסורים איש קיטע גנב ידוע ומפורסם נחמם כי לא ידאגו כי במהרה בקרוב ישימו קץ לצרותיהם, וישלחו אל אבות אבותיהם להתעלם תחת כנפי השכינה. נקל להבין עד כמה פעל הדבר על הנאסרים אשר ביניהם היו גם חולים וזקנים.

אחרי ימים אחדים הוציאו מבית הסוהר ויאספום שנית אל הבנק ההוא, ויתרו בם כי אם עד יום ידוע לא יאספו את המס יאסרום שנית, ואז לא ישובו עוד חיים הנה. ההתראה הזאת עשתה את שלה והמס נגבה בשלמותו. עלי שמו הפעם מס חמש מאות רובלים ויען כי כסף מזומן לא היה בידי הרשו לי ללוות מאיש אחר, אשר כסף לו על חשבוננו באחד הבנקים. ואף כי אסרו על הבנקים לשלם לאיש אחד יותר מחמשה ושבועיים רובלים פעם אחת בשבוע, התירו בכל זאת לשלם סכומים יותר גדולים אם הכסף נועד למלאות את המס הנגבה.

כל הימים ההם עסקתי, ביחד עם מורשי אגודות הפועלים העברים ואחדים מנבחרי ועד הקהלה, באפית המצות. בכל גופי ונפשי הייתי נתון להענין הזה. האחת—למען הקל את צערי הגדול מכל הרעה אשר מצאתנו, והשנית—השתדלתי כי מחיר המצות יעלה יותר בזול למען יהיה די בהרווח לכלכל את מוסדי הצדקה ובתי הספר אשר כל מוצא אחר לכסף לא היה להם בימים ההם. והדבר עלה בידינו על צד היותר טוב.

בין ענני החושך אשר כסו אז את שמי רוסיה נראה לנו שביב אחד, אשר האיר לנו את חשכנו בימי החושך ההם ויתן תקוה בלבנו, כי מהרעה העזה הזאת שהשיגתנו יצא לנו מתוק: ממשלת אנגליה הודיעה גלוי לכל העמים, על ידי מכתבה מיום העשירי לנובמבר 1917 הוא יום השבת כ"ה מרחשון תרע"ח להלורד רוטשילד, מורשה ציוני כל התבל, כי תשתדל בכל עוז ליסד בית מקלט לאומי בעד עם היהודים בארץ ישראל. ואף כי הידיעה הזאת באה אלינו אז עוד למקוטעין ובנוסחאות שונות, הפיחה, בכל זאת, הידיעה ההיא רוח של חיים חדשים בהעצמות היבשות של העם העברי ויתן גם לנו הכח לשאת ולסבול אח הצרות והמצוקות אשר הלכו הלך ורב מיום ליום. על אודות הדבר הזה אדבר בפרוטרוט באחד מהפרקים הבאים.

מצב הדברים בעירנו הלך הלך ורע מעת לעת: מתאודוסיה באו אלינו אורחים חדשים—אנרכיסטים ואנרכיסטות, ילדים וילדות כבני חמש עשרה ושש עשרה שנה ולבשתנו, כמעט כולם מאחינו, חמושים מראשם ועד רגלם. ויחלו להסית את העם להסיר גם את ממשלת מורשי הפועלים אשר לפי דעתם גם היא למותר. ועד מורשי הפועלים אסר רבים מהם בכלא. ובכל לילה ולילה נהרגו רבים מהם והושלכו הימה.

לממונים (קומיסרים) על כל ענפי הכלכלה ועל מוסדות הממשלה נמנו על ידי ועד הפועלים אנשים גנבים ושוודדים ידועים לכל העיר. האחד מהם אופה, נתין אוסטריה, אשר לפני חדשים אחדים כאשר נתן לו ועד הכלכלה העירוני קמח לאפית לחם, מכר את הקמח ואת הכסף לקח לעצמו. הדבר הובא לפני השופטים ויגמר דינו לשבת שנתיים במשמר, ועתה הוציאוהו הפועלים בחזקה מבית הסוהר וישימוהו לממונה. השני היה אחד מפועלי החוף אשר חבריו כינוהו בשם 'ינשוף', יען כגנב ידוע עשה מעשהו רק בלילות. שומר הסף של אחד הבנקים אשר בעיר נמנה לשר האוצרות על כל הבנקים אשר בעיר. את נכסיהם הפקירו וישנו את שמם לשם מחלקה נומר פלוני מבית האוצר אשר לעם.

השנאה ליהודים גברה מאוד בין פועלי החוף אשר מהם פינה ויתד לכל המהפכה הזאת ואשר מקרבם יצאו כל המנהלים, אך אנשים אחדים אשר היו בין הועד ההוא, מלומדים לחצאין, עכבו על ידם. ולכן, בכל פעם אשר התעתדו פרעות להתחולל עלינו, לא יכלו לצאת לפעלן.

תאודוסיה נועדה אז למרכז תיכוני, אשר דרכו יעברו כל אנשי הצבא, אשר קיבלו חפשתם אחרי השלום הבריסקאי, ממערכות המלחמה בקוקז. לגיונות רבים עברו דרך עירנו, וכפי אשר סיפרו לנו, לא ידעו כל מאומה מהנעשה בפנים רוסיה. את אזניהם לא התפרקו, גם שרי הצבא לא הורידו את עיניהם מעל שכמיהם בכל זאת אך באו לתאודוסיה וראו את אי-הסדרים השוררים פה בכל ענין וענין, עשה הדבר גם עליהם רושם ידוע, ויחלו למכור את כל נכסי הצבא אשר הביאו אתם, מבגדים ומנעלים עד חרב וחנית וכל מאכל אשר יאכל. בין הדברים הנמכרים היו גם כלי בית שונים: מרבדים, מראות, כלי כסף וזהב, אשר אין להם שום שייכות לנכסי אנשי צבא בעת מלחמה. וכפי הנראה שללום מיהודי אותן הערים אשר עברו בהן בימי המלחמה, בפרעם בהם פרעות, כאשר הודיעו העתונים במועדם. בעלי נפש היפה מקרב היהודים לא קנו מהם שום חפץ, בהבינם, כי דמי אדם נשפכו כמים על דבר החפצים האלה, וכי על ידי שוד וחמס באו לידי מוכריהם, אך העם הגס מהיהודים וכל עם הארץ קנום בחפץ לב.

הכסף הובא לבתי המרזח, אשר יין גפן נמכר בם בחשאי, ושיכורים רבים החלו להראות בחוצות תאודוסיה. קרה כי שיכורי יין התפרצו אל אוסמי היין אשר בכרמים בקצה העיר וידרשו כי יתנו להם יין. ואם בעל הכרם סרב מלמלאות את דרישתם—לקחו בחזקה. בראות זאת ועד מורשי הפועלים. ירא מאוד לנפשו ויוציא פקודה לשפוך החוצה כל היין הנמצא בעיר.

ויין על סכום עצום, העולה לכמה מליונים, נשפך כמים ברחובות קריה. רבים מפועלי החוף, בחוסם על דבר טוב כזה ההולך לאיבוד, מלאו מהיין הצף על פני הרחוב את כובעיהם וישתו מהם לשכרה. וריח של יין היה נודף מכל הרחובות ימים רבים אחרי כן.

על כל אלה פעלה על יושבי העיר לרעה אי-הידעה מכל הנעשה בימים ההם בתבל, עד כי איש לא יכל לשער מראש מתי יבוא הקץ לממשלת החושך ההיא. עתוני ערי הבירה, אשר היו הולכים ומתקבלים מדי יום ביומו, נאסרו להמכר מטעם ועד מורשי הפועלים, ורק העתון "ידעות ועד מורשי הפועלים" היוצא לאור במוסקבה הותר למכירה. אך ממנו לא יכלנו לשאוב שום ידיעה, כי העתון הזה התפאר תמיד בנצחונות ממשלת הפועלים ובתקוה כי פועלי כל הארץ יקומו ויבואו לעזרתם. העלה הנבל אשר הוציא ועד הפועלים בתאודוסיה, היה מלא מפה לפה שקרים וסיפורי מעשיות בדויים, אשר לא נצרכה עין בוחנת להכיר את השקר המבצבץ מכל שורה ושורה, אך לשמע אוזן שמענו כי פרצו הגרמנים על כל ארץ אוקריינא, וביחד עם ההידומקים ילכו הנגבה, ויש תקוה כי בקרב הימים יבוא גם קרימה.

היהודים לא שמחו על הדבר הזה, כי עוד לא נמח כלה מיוצאי ירך הרוגי ת"ח ות"ט את אשר עוללו לנו אבות ההידומקים האלה, ולכן נמס לבבם ויהי למים. איון קוטוב, הוא הינשוף הידוע, אשר נמנה למצביא את חיל הפועלים בקרים, הודיע מדי יום ביומו על דבר נצחונותיו הגדולים אצל מליטופול ופּרקופ, מזה יכלנו רק להבין, כי קרבו כבר ההידומקים עם הגרמנים ויגיעו עד שערי חצי האי קרים.

כל אשר קרבה מערכת המלחמה אלינו, גדלה גם התסיסה בקרב ועד נבחר הפועלים, בראותם עצמם בחזקת סכנה; ויוצאו פקודה לגייס את כל הבורגנים לפי הרשימה ממשלמי המס, ולשלחם אל המערכה לחפור מנהרות, בורות, שיחין ומערות ולעשות בכל המלאכה הנחוצה לאנשי הצבא. בהרשימה הזאת נרשם גם שמי, ולכן היה גם עלי לבוא בין הקרואים לצבא.

מחזה מעורר געל נפש, אך גם שחוק וקלות ראש, היה המחזה הזה, בין הקרואים היו על פי הרוב זקנים מבני שבעים שנה ויותר ההולכים על משענתם. לרופא הבוחן ובודק את הקרואים לצבא נמנה מטעם הועד, חובש לסוסים, ועליו היה להוציא עלינו משפט אם לשבט אם לחסד. את הזקנים המופלגים שלחו לחפשי תיכף. ובגשתי אל ועד הבוחנים שאל אחד מהם, יהודי קרימז'קי מומר, מה לזקן שכמותו אצל עבודה קשה? ויענהו יושב הראש, נער כבן עשרים שנה, אשר עבד לפני שנים כשומר הסף בהבנק לחסכון והלואה לסוחרים קטנים, בניבול משונה: "אם לא יסכון לעבודה—יסכון למאכל לדגי הים". ויצו עלי לעלות אל הקומה השניה. שם רשמו את שמי בין הלקוחים לצבא העבודה ויצו עלי לבוא שנית כעת מחר.

בבואי למחר לפני הבוחנים שלחוני לחפשי, אף נתנו לי שטר חפשה כי באתי ליום הקריאה, וימצאו בי פסול מחמת זקנותי. את השטר הזה שמתי בכיסי ונשאתיו אתי ימים רבים, ואומר כי אנחילהו ליורשי אחרי, למען ידעו את כל הרעה אשר השיגה את זקנם בימים הרעים האלה, אך, לדאבוני, נגנב השטר הזה ממני ולא אוכל לתת את העתקתו פה בספר כאשר דמיתי מראש.

בצאתי מאת ועד הבוחנים מצאתי כי כל הככר אשר לפני הבית מלאה נשים וילדים עד כי קשה היה עלי לעבור ביניהם. בראותם אותי יוצא סבבנוי כולם, זה ישאל על אביו וזאת על אחיה וכולם בוכים ומיללים כהמר על המת. בלב קרוע לגזרים שבתי הביתה. ואשתי אשר רק היא לבדה היתה אז בבית ביקשה ממני בדמעות על עיניה לבלי אלון בבית, אך בבית אחותי הגרה בקצה העיר, למען לא אמצא למבקשי נפשי לספותה, יען יצא הקול כי נמנו וגמרו בסוד

ועד נבחר הפועלים או ועד השלשה, כאשר קראו את עצמם העומדים בראש טרם נפלם, לקחת כבני תערובות את אחדים מנכבדי העדה למען יוכלו לעשות נקמה בהם אם יהיה עליהם לברוח, וברשימתם אמרו נרשם גם שמי.

אף כי כל הימים אשר בקשתני אשתי לעשות זאת לא שמעתי בקולה, ואלון בבית—ויעבור עלי מה, נעתרתי הפעם לבקשתה, אחרי שמעי מפי יושב הראש בועד הבוחנים, כי בשיר עוד יסכון למאכל לדגי הים. ויען כי אניות מלחמה עמדו הכן בנמל לקחת את הבורחים, אשר אין דרך אחרת לפניהם מפני הגרמנים אשר הקיפום מכל העברים ועל הממשלה החוטאת הזאת לברוח נובורוסיסקה דרך הים, שמתי לבי לדברי יושב הראש. וימים אחדים לא יצאתי מפתח החדר אשר שמתי משכני בו, אפילו לצרכי בני אדם.

במצב מסוכן כזה עברו עלינו ימי חג הפסח תרע"ח ובשבת אל הסדר, זכרתי את התקוה הגדולה אשר מלאה את כל חדרי לבבי בפסח של אשתקד. ואת היאוש הגדול אשר חדר אל לבי עתה וימס לבבי ויהי למים. ובהחלי לקרוא: "עבדים היינו לפרעה במצרים" קראתי מנהמת לבי: לא! לא! "היינו"! אך עבדים "הננו" עתה ועבדים משלו בנו ופורק אין מידם.

ימים אחדים אחרי הפסח נמסרה שמירת העיר לידי אגודת הפועלים העושים במתכות ולידי אגודת פצועי המלחמה. שתי האגודות האלה היו מהמתנגדים היותר גדולים למפלגת בעלי-הרוב. כאשר מסרו לידיהן את שמירת העיר הוכרחה "הממשלה" גם לזיינם. אצל הפועלים במתכות נמצא אז אבטומוביל¹ משורין לתיקון.

ובבוא חיל בעלי-הרוב לקחתו מאתם לא חפצה האגודה לתתו להם, באמרם כי אחרי שיצא הקול כי חיל בעלי-הרוב מכין עצמו לפרוע פרעות ביושבי העיר טרם צאתו, לכן מצאו האגודות לנחוש להשאיר את האבטומוביל בידם להכריע על ידו את האנשים אשר יהינו לעשות את הדבר הרע הזה. אז התלקחה מלחמה בין שני הצדדים. בעלי-הרוב גברו על הפועלים והפצועים, והאחרונים נסו ההרה ויתחבאו באשר מצאו. שמונה יהודים מאגודת הפצועים נהרגו ביום העברות ההוא, ונביאים לקבורות בחשאי מיראתנו את קצף הבריונים האלה אשר טרם צאתם היו כזאבי ערב אשר לקחו מהם את ילדיהם.

עוד ביום האחרון קודם לבריחתם הודיעו בעתונם כי מלטופול נכבשה לפנייהם גם עד חרקוב הגיעו ואין כל סיבה מוצאת להעם להתרגש, אך בראותנו כי יטעינו על האניות העומדות בנמל מכל הבא בידם, סחורות מסחורות שונות, וכי גם ראשי השודדים הובילו את כל הגזול אתם אל האניה, ידענו כי קרב קצם וכי שקר הודיעו בעתונם, ולכן היה לנו הלילה ההוא למשמר, למען נוכל לברוח אם תגיע הרעה אלינו.

כל הלילה נשמע רעש אופנים מהעגלות העוברות ושבות, מחצרות שונות אשר בעיר, החופה וחוזרות חלילה, ואנשי חיל בעלי-הרוב אצים בבעלי העגלות לכלות את מעשיהם מהר. רבים מחיל בעלי-הרוב פרצו אל חנויות אחדות של יהודים וישברו את הדלתות והחלונות ויחלו לבזוז, אך אחד מוועד מורשי הפועלים, אשר גמר להשאיר פה, הניאם בחזקה מעשות זאת, וכאשר מאנו לשמוע בקולו ירה עליהם מקנה הרובה אשר בידו וימית את אחד מהשודדים, והפרעות חדלו. לפנות בוקר ירו מכלי התותח אשר על האניות. את יירותיהם כונונו אל פני התחנה סריגו אשר דרך שם חכו לבוא הגרמנים העירה. כל בני ביתי וכל גרי חצרי ירדו אל המרתף אשר

¹ [אוטומוביל, מכונית].

מתחת לביתי להסתר מהירות האימות ההנה. פתאום שככו כלי התותח והאניות הפליגו מהנמל הימה.

חכינו מעט, ביראנו עוד לצאת החוצה. אך בשמענו כי שקט ושלוה ברחוב—יצאנו. דומית מות שררה בכל חוצות העיר, אך פה ושם ראינו אנשים יוצאים מהמחבואים אשר התחבאו שמה. אז נודע לנו כי מלבד החנויות האחדות אשר שדדו, לא קרה אסון לאיש, וכי בלילה העבר נתפסו אחדים מתושבי העיר אף נסגרו באחד האמברים אשר בנמל ויאמרו להשליכם הימה, אך אחרי אשר נתנו, להשומרים אשר העמדו עליהם, את כל הכסף אשר היה בידם, שלחום לחפשי ובאורח "פלא" כזה ניצלו. בבוקר התאספו נבחרי בית מועצת העיר, אשר כל ימי מלוכת הפראים לא נכנסו לאסיפה, ויבחרו מקרבם אנשים עם דגל לבן בידיהם וישלחום לקבל את פני הגרמנים הבאים העירה.

היום היה ל"ב בעומר תרע"ח. ומשנה שמחה היה לנו יושבי העיר היהודים כי ניצלנו מהסכנה אשר רחפה עלינו משני הצדדים גם יחד.

הגרמנים דרשו מאת שלוחי העיר, כי יניפו דגלים לבנים על כל הבנינים הגבוהים אשר בעיר, למען יוכיחו, כי לא בערמה באו השלוחים אליהם. דרישתם נמלאה. ובשעה האחת-עשרה בבוקר נכנסו הגרמנים העירה.

[84] הגרמנים בקרים

המצב המדיני לעת בוא הגרמנים קדימה היה כזה: כל אוקריינא היתה בידי הגרמנים אשר לפי הברית הבריסקי, אשר כרתו בעלי הברית המשולשת עם אוקריינא, שבראשה עמדה אז מפלגת "העומדים ברשות עצמם", התחייבה גרמניה לעזור לאוקריינא להכניע תחתיה את כל הארץ ולנקותה מבעלי-הרוב אשר מרבית ערי אוקריינא היו בידיהם. תחת זאת התחייבה אוקריינא לתת לגרמניה צרכי אוכל נפש, סכום ידוע ועוד הנחות אחדות. לעומת זאת התנתה גרמניה עם ממשלת הפועלים ברוסיה בכרתה ברית אתה, כי עליה לכרות ברית שלום עם אוקריינא. והמשא ומתן בין שתי הממשלות החדשות החל. בין העומדים בראש ממשלת אוקריינא נגלה פירוד-הדעות גדול ואחד מהם פטלורא שמו, אשר בימים ההם היה שר המלחמה באוקריינא מוכרח היה לעזוב את משמרתו יען שיטתו לא ישרה בעיני גרמניה וישב לעבודתו בחקלאות קיוב. גם את יושבי הדון והקיבן החלה לפעום רוח של עמידה ברשות עצמם ויחלו להפרד גם מרוסיה הגדולה גם מאוקריינא. קולצ'ק אשר היה לפנים המצביא את צי ים השחור וינס אחרי כן לאמריקא, שב עתה ויבוא לסיביר ויאסוף תחת דגלו חיל מתנדבים נגד בעלי-הרוב כדי להשיב את ממשלת רוסיה על כנה.

הפולנים אחר אשר הכירתם גרמניה לממשלה עומדת ברשות עצמה, החלו להתגייס ולכבוש את כל ערי רוסיה אשר שם פולין נקרא עליהן לפנים. ואין צורך לומר כי העמים השוכנים לחוף הים הבלטי ראו כבר את עצמם כממלכות העומדות ברשות עצמן, בהיותם קרובים לגרמניה גם בלשונם גם ברוחם ואחרי אשר גרמניה נעתרה לבקשתם. ותהי ארץ רוסיה אז כהצפרדע האגדית שהיתה בימי משה, שרק "צפרדע אחת היתה, וכשהיו ממין אותה—היתה מתזת נחילים נחילים". כן היתה גם רוסיה הגדולה מתזת נחילים נחילים של ממלכות קטנות על ידי המכות אשר הוכתה בידי גרמניה.

אמנם הצלחת גרמניה היתה רק ברומניה ורוסיה, לא כן היה חלקה במלחמתה עם צרפת: מצודת וורדען עמדה כעצם בגרונה של גרמניה—לא לבלוע ולא להקיא. בכל זאת לא יכל איש להגיד בראש כי על מצודה זאת תשבר זרוע גרמניה.

זכורני כשהיינו נערים קטנים והיינו משחקים בחידות היה האחד שואל את רעהו: מי הוא אשר כאדון הוא בבואו, וכסיל בצאתו? והנשאל, אף כי היתה התשובה מוכנה אצלו, ענה אחרי התבוננות מועטה כאילו אך זה מצא את החידה: "זהו השלג". אמנם לו שאלו אותי עתה את החידה הזאת הייתי עונה בלי שום התבוננות: "זאת היא גרמניה בקרים".

כאדונים נכנסו הגרמנים לתאודוסיה. מחזה נהדר ונורא היה המחזה הזה: ראשונה נכנסו רוכבי דו-אופנים איש קנה-רובו על שכמו. אחריהם רוכבי סוסים דוהרים ורמחים ארוכים מדובקים אל קרסולי הרוכבים בקציהם האחד ומרוכסים אל אבנטיהם באמצעיתם. אחריהם חיל-רגלי, נשקם עם מכשיריהם על שכמם—אבטומובילים הסוסים מזוינים ופיותיהם כתבנית ראשי נחשים צפעונים, פונים אל כל עבר, אחריהם כלי תותח למכביר בעגלות רתומות לששה ששה סוסים-פרדים. והמסוף לכל המחנה הכבד הזה כירות מסקות עגלות טעונות כלי-מפץ מזון לכל החיל הזה ומספוא לסוסים ולפרדים. כל החיל הזה היה לבוש בגדים חדשים ונקיים, פניהם מלאים ועגולים ועליהם ילין עוז ובטחה. גם סוסייהם שמנים ובריאים וכנראה לא עינו כחם הרבה בדרך רחוקה כזאת מגבול גרמניה עד קרים, אשר עברו אותה במשך לערך שני ירחים, מיום חתום את הברית הברסקי עד בואם קרימה. אף היידומק אחד לא נמצא בין כל המחנה הכבד הזה.

בראותנו את כל זאת נגולו אבני המעמסה אשר הכבידו על לבנו כל ימי ממשלת הזדונים עלינו, וירוח לנו מעט. אף כי לא יכלנו לקוות לאהבה מרובה מהגרמנים מגדלי ומחנכי האנטישמיות, בכל זאת יען לא אהבה נבקש משום אומה ולשון, ובלבד שלא תקלקל שנאתם את השורה במדה מרובה מאוד, ואת זאת הן יכלנו לקוות גם מהגרמנים, אשר בכל אופן הם בעלי תרבות ואוהבי-סדר שאין כמוהם בכל הארץ. ואף כי לא הבענו את שמחתנו בגלוי, בכל זאת שמענו את שונאינו מתלחשים כי היהודים שמחים לאיד ממשלת רוסיה אשר נפלה תחת עול גרמניה הקשה, שרקו ויחקרו שן, אבל לעשות מאומה לא יכלו.

ראש הצבא הזה עם לשכתו, שמו משכנם בבית המלון הגדול אסטוריה אשר זה עתה עזבוהו ראשי בעלי-הרוב. ומסביב לעיר וגם בתוכה הוצגו כלי תותח למכביר. ביום השני לבואם הוציאו קול קורא כי לא לכבוש את הארץ באו אך להביא בה סדרים, ובכל אופן לא כמנוצחים אך כמנצחים באו ולכן ידרשו, כי ישמע העם בקולם למען ייטב גם להם. "אנחנו"—אמרו עם הספר—"לא נתערב בהענינים הפנימיים של העם הרוסי, עליו להיות כאשר הורגל, ולזאת צוינו כי מורשי בית מועצת העיר יתאספו ויקחו את מוסרות הנהגת העיר בידיהם, וכי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל השופט הרוסי ושפטם, אך בעניני קשר ומרד—חוקי ממשלת גרמניה השוררים בעת מלחמה יהיו לנו לקו, וכל אשר ימרה את פינו אחת דתו—להמית". ולכן נצוה כי כל איש אשר נמצא אתו כלי זין מכל המינים יביאם אל בית מועצת העיר במשך שבעת ימים מהיום הזה. והאיש אשר ימצא אתו קנה-רובה חרב או חנית אחר הזמן הזה—יירה".

כל שבעת הימים נהרו המונים המונים מכל העברים אל בית המועצה וימסרו את כל כלי הנשק אשר בידם, אחדים הלכו שחוח בנשאם את הנשק ביתה המועצה אף הביאו אותם ביום השביעי, האחרון מהימים אשר נועדו לדבר, הם אותם אשר נשארו פה מכח בעלי-הרוב, אף גם גנבים ושוודדים ידועים, אך הרוב הביא את נשקו ברוב שמחה, באמרו, כי קרב הקץ למלחמת אחים אשר כבר היתה לו לזרא.

בימים הראשונים נמצאו גויות נטבעים על שפת הים אשר הקיאו ליבשה. לראשונה שערו כי הן גויות האִיִּשִׁים שנהרגו והושלכו הימה עוד בהיות בעלי-הרוב המושלים בעיר, אך יען נמצאה גם גוית איש יהודי קרימצ'קי אשר היה מראשי העובדים בממשלת מורשי הפועלים ואשר נס גם הוא עמם בברחם מפה—באנו לידי החלטה כי גם באניות אשר ברחו שולחה רוח רעה בינם לבין עצמם והרגו זה את זה.

שר צבא העיר הגרמני הוציא קול קורא כי כל שטרי הכסף שהיו להם מהלכים בין העם עד כה, יהיו להם מהלכים גם להבא, נוסף להם יערכו שטרי אוקריינא בשבעים וחמש אגורות כל קרובוניץ, מרקי גרמניה—גם כן כערך הזה, כתרי אוסטריה—חמשים אגורות, והלייא הרומנית—ששים.

אחרי ימים אחדים נדונו למיתה ראש מחוללי מהפכת בעלי-הרוב בתאודוסיה קורנינקא, ואנשים אחדים אשר נמצאו כלי נשק בידיהם אחרי הזמן הנועד. הגרמנים הביעו דעתם לטובת חופש המסחר ואף את מסחר התבואה לקחו תחת השגחתם. סוחר התבואה, אשר ישנו שינה ליטרגית כל ימי המהפכות השונות, ניעורו מתרדמתם ויחלו לעשות מסחרם בריצנות מרובה. היו גם אנשים חדשים מקרוב באו אגודל בצד עקבם של הגרמנים לקנות טבק בקרים ולהביאו לאוקריינא אשר המין הזה אפס שם כולה ולהביא משם מינים אחרים אשר יחסרו בקרים; אך לא לאורך ימים היה הדבר כאשר אספר להלן.

כאשר התועדנו אל אחדים משרי הצבא אשר התישבו בבתי יהודים מתושבי העיר ובאנו עמם בדברים—סיפרו לנו כי לא עינו בדרך כחם בכבשם את אוקריינא, כי בכל המקומות אשר עברו, לא לבד כי לא הרגישו כל אות התנגדות, עוד גם קבלום בכבוד גדול מלבד במקום אחד אשר אבדו להם חמשה עשר איש. אף גם היתה להם הנסיעה לעונג, כי אחרי המחסור אשר סבלו בארצם יותר משלש שנים באו אל ארץ אשר לא תחסר כל בה ובמקח השוה.

—האם להשתקע או לגור באתם?—שאלנום.

—אין אנו יודעים עוד איך יגמר הדבר—עננו—עד דז'נקוי הלכו עמנו יחד ההידומקים ויחפצו ללכת עמנו קרימה, אך שר צבאנו קיבל צו מברלין לעכב על ידם. ולכן בבואם דז'נקויה אמר להם: עד פה תבואו! אות הוא כי קרים איננו שייך לאוקריינא.

—ואיך תאמר גרמניה לעשות את קרים לאחת ממושבותיה בעמדה הרחק מהפטרופולין של גרמניה גם מעבר לים השחור?—שאל אחד מאתנו.

—המעט לנו תוגרמה?—ענה שר הצבא בבטחה—הן כל אשר בתוגרמה לנו הוא, משרי הצבא עד כלי הנשק. גם הסדר והמשמעת מידינו הם לה, והים השחור גם הוא כמעט כולו בידינו הוא: תוגרמה ובולגריה—בעלות בריתנו, ורומניה כבר נכנעה לפנינו ולכן נקל יהיה לנו להחזיק מעמד גם בקרים—אחרי התבוננו מעט הוסיף:—אינני אומר זאת כדבר ברור, אך זאת היא דעתי—דעת יחיד. ואשר תאמר הממשלה לעשות אין לנו אנשי הצבא לדעת, עלינו רק לעשות את אשר צוינו.

מדבריו הבינונו כי גרמניה בטוחה בנצחונה אף כי בימים ההם החלה כבר לסגת אחור ממצודת וְרֵדֶן.

ראש מפקדי צבא גרמניה אשר בקרים מילא את ידי הגנרל סולקביץ' הטטרי ליסד ממשלת קרים ולבחור לו סוד מיניסטרים. סולקביץ' נאות לדבר ויודיע גלוי לכל, כי מעתה הוא ראש הממשלה בקרים, בהסכם פקידות הצבא אשר לגרמניה, ויציע לפני נבחר החקלאות והערים להועיד מקרבם אנשים לסוד המיניסטרים, אך הם לא נענו לו, במצאם כי העטרה שעטרה לו פקידות גרמניה אינה הולמתו לעת כזאת, בין מצד כשרונותיו בין מצד השקפותיו. בראות זאת סולקביץ' בחר לו אנשים כלבבו ויחל למשול בקרים.

מכל חוקיו אשר הוציא הגנרל הזה במשך ימי ממשלתו, נראה כי נסוג אחרו הוא יותר מדי: הוא שלח הביתה את נבחרו בתי מועצות הערים שנבחרו אחרי המהפכה, ועל מקומם הושיב את הנבחרים שנבחרו עוד לפני המהפכה. לאזרחי קרים הכיר רק את האנשים שיש להם נכסי דלא ניידים בקרים, בתי מסחר או חנויות, או אותם אשר נרשמו בספרי הפקודים להקרתנים אשר בערי קרים. ויאסור מהיום ההוא והלאה על הנטריונים מלקיים שטרי מכר על שם אחד האנשים שאין לו אף אחד מהתנאים האלה. כל החוקים האלה הבאישו את ריחו בעיני העם כי האיסורים האלה פעלו לרעה על המסחר הקרמי בכללו וגם על אותם שהוכרו מסולקביץ' לאזרחי קרים. כוונתו בזאת היתה להמעיט את מספר הבוחרים מהעמים האחרים היושבים בקרים, מלבד הטטרים שהם כולם נכתבי קרים, ולהוציא מקרב הבוחרים את רוב היהודים שהם על פי הרוב נכתבי ערי ליטא ופולין. העם החל לחשדו כי ידו תכון עם ממשלת תוגרמה לספח אליה את חצי האי הזה.

בימים ההם חרה אף ממשלת אוקריינא בקרים על אשר נפרדה האחרונה ממנה. ותאסור להכניס ולהוציא שום סחורה מאוקריינא לקרים ולהיפך. סולקביץ' לא עשה שום דבר להפיס דעתה וייסד פקידות המכס על התחנה טגנש מעבר מזה, וממשלת אוקריינא עשתה זאת על התחנה אלכסייבא מעבר מזה, ומלחמת המכס פרצה בכל תקפה. הדבר הזה גרם להפקיע את השערים על כל צרכי אוכל נפש עוד יותר, ויושבי קרים סבלו מזה הרבה. כי היכל תוכל ארץ קטנה כקרים לחיות על לחמה ויינה, על פרי עצייה והטבק אשר תוציא מבלי קחת זרעוני קטניות, תפוחי אדמה, סוכר, עצים, דבש וחמאה ושאר צרכי אוכל נפש הנמצאים באוקריינא לרוב? גם כל מיני מלבוש, מעשה ארג, עורות מעובדים יבואו רק מערי הצפון ובקרים כמעט אינם.

כראות פקידות גרמניה את עותתה, כי נכשלה בבן-אדם שאינו מהוגן, הציעה לפני אחד מראשי החקלאות בקרים שלמה בן שמואל קריס (קראי) דמקרט-קונסטיטוציאני ליסד סוד מיניסטרים מאשר ימצא לנכון לפניו, ואז נוסדה ממשלת קרים אשר בין חבריה נמנה לשר החיצון אחד מאחינו עורך-הדין הידוע מפטרוגרד וינבר.

הממשלה הזאת נוסדה לכתחילה לא למען הפרד מרוסיה, אך למען לא תביא קרים את צווארה בעול ממשלת אוקריינא. את חוקי סולקביץ' בטלו כולם. אך יען כי אי אפשר לשום ממשלה להתקיים בלי צבא, ובפרט אם הממשלה לא נבחרה על ידי העם אך הושמה בראשו על ידי אחרים, ולסמוך על צבא הטטרים לא חפצו, לכן באה הממשלה הזאת במשא ומתן עם חיל המתנדבים אשר החלו להתאסף בימים ההם תחת דגל הגנרל דניקין בערי חבל הדון והקובן, ואשר אמרו כי באו להשלים את אשר החלו הגנרלים קורנילוב ואלכסייב, כלומר: לשוב ולבנות את רוסיה הגדולה, המאוחדה והחזקה, תחת דגל אחד, ומעט מעט החלו המתנדבים לבוא קרימה.

גם בימי הממשלה הזאת לא עלה לעשות שלום עם אוקריינא ולבטל את מלחמת המכס אשר החלה בימי סולקביץ'. והדבר הזה הביא לידי רקבון גם את חיל גרמניה וזה הדבר:

חיל גרמניה לקח בידו את כל מסלות הברזל אשר באוקריינא וקרים, ויעמיד משגיחים משלו על כל תחנה ותחנה אשר מבלעדם לא ירים איש את ידו ואת רגלו באחת התחנות, אף כי למראית עין היו כל עניני העברת סחורה ממקום למקום מסורים בידי פקידים רוסיים. ויען כי איסור הוצאה והכנסה מאוקריינא לקרים ולהפך לא חל על צרכי חיל גרמניה הנמצאים ברוסיה, לכן השתדלו הסוחרים, הבקאים מאוד בעניני מתן שוחד עוד מימי מלך-מלך ברוסיה, ואשר הבקאות הזאת התפתחה אצלם עוד יותר ויותר בימי המלחמה האחרונה, להטות גם את משגיחי התחנות הגרמנים בשוחד להעביר מהתם להכא ומהכא להתם סחורה על שם חיל גרמניה כאילו נשלחו בעד הצבא.

השוחד הלך והתפשט מאוד בין פקיד חיל גרמניה, עד כי אנחנו יושבי רוסיה, הרגילים לחשוב את הגרמנים לבעלי תרבות והשכלה ואת חילם לבעלי משמעת וסדר, לא האמננו למראה עינינו. ובין אז כי סדנא דארעא חד הוא, וכי נקל להטות את הצדיק לרשע מלהטות את הרשע לַצַּדִּיק, ואין לך דבר המחליש את ידי אנשי המלחמה, כנטיה אחרי הבצע ועשיית עושר שלא במשפט.

הדבר הזה הביא לידי הפקעת השערים במדה עוד יותר מרובה. ואף כי כל הנישום דמים באחר הלך הלך והתמעט, לא יכלו שטרי הכסף הנמצאים בשוק הכספים למלאות את הדרישה אחריהם; ושטרי פרוטרוט מחמשה ועשרים רובלים ופחות לא נמצאו כלל בימים ההם, ולכן הוציאה ממשלת קרים שטרי כסף בני חמשה ועשרים, עשרה וחמשה רובלים. ונוספו גם הם על כל מיני השטרות שהיו להם כבר מהלכים בקרים, אשר על אודותיהם אקוה לדבר באחד מהפיקים הבאים.

המשא ומתן בין צירי ממשלת הפועלים ברוסיה הגדולה ובין צירי אוקריינא הלך הלך ונמשך עד אין קצה. השאלה הראשונה אשר עמדה על הפרק והיא הצגת הגבולים בין שתי הארצות, לא יכלה להפתר בשום אופן. ממשלת אוקריינא, הנשענת בימים ההם על חרב גרמניה, לא חפצה לוותר אף כמלוא השערה מדרישותיה, וממשלת הפועלים, העקשנים הגדולים, בראותם כי ממשלת גרמניה החלה להתרוכך, כי חילה החל לסוג אחור ממבצר וְוֶרְדֵן, ובקוותה כי אחרי אשר תנוצח גרמניה תוסד גם שם ממשלת הפועלים ותבוא לעזרתה היא, לא חפצה לעשות שום הנחה לאוקריינא. וכל המשא והמתן הזה לא עשה כל פרי כאשר לא תעשה פרי עבודת איש הכותש מים במכתש. אך ההיסטוריה לא השגיחה עליהם ותעש מעשיה במהירות נמרצה. משל למה הדבר דומה? לבית ריחים של סוסים: הסוסים יעבדו, יעמלו ויזיעו, אך לא יסבו בלכתם, ובכל זאת הגלגל אשר תחת רגליהם יסוב ויעבור ויעשה מעשהו באמונה, כן קרה גם פה: סוסי רוסיה ואוקריינא דיברו, עמלו ויזיעו ולא נעו ממקומם אף כמלוא נימא, וגלגל התבל עשה מעשהו באמונה: יריית קנה הרובה אשר בה נהרג שם צבא אוסטריה בקיוב אייכהורן, ואשר ממשלת גרמניה דרשה לכפר את הדם השפוך בדם שופכן, הביאה לידי תוצאות גדולות. ממשלת אוקריינא לא יכלה או לא חפצה למצוא את הרוצח ונבאשה בעיני גרמניה, אשר נטרה כבר את שנאתה לממשלת אוקריינא על אשר לא נתנה לגרמניה להוציא את כל צרכי אוכל נפש כפי המדובר. ולכן תמכה האחרונה בידי עובדי האדמה מבעלי הנכסים הגדולים אשר בארץ, שהתכוננו להמיר את ממשלת העם האוקריינית בממשלת הקְסֶמָאן, אשר היא כעין זעיר אנפין ממשלת מושל יחיד; אך גם התמורה הזאת לא הועילה למהר את כריתת הברית, בין רוסיה ובין אוקריינא התליות על בלימה, ולשכך את מלחמת המס בין אוקריינא וקרים, התלויה אז בין השמים ובין הארץ.

בין כה וכה והגרמנים נחלו גם הם מפלה אחרי מפלה: חילם נסוג אחור מעל ווֹרְדֵן ויגיע עד שערי ארצם. בולגריה, תוגרמה, ואוסטריה בראותן את גרמניה מבטחן הולכת ונופלת הציעו, בזו אחר זו, לפני בעלי ההסכמה לעשות שלום בלי כל תנאי. ותחרד כל הארץ. מלכים אבירים עם עטרוניהם בראשיהם נפלו מכסאותם. והעם הגרמני, אחרי אשר ברח מלכו אביר הלב לחוץ למדינה, הקים לו ממשלה מקרבו, והיא הציעה שלום לפני המנצחים בעלי ההסכמה.

כה היה מצב העמים והמדינות מיום ל"ג בעומר תרע"ח, יום בוא הגרמנים קרימה, עד אחר הסוכות תרע"ט, שאז נטלו בעלי ההסכמה על גרמניה להוציא את חילה מרוסיה, והגרמנים אשר באו לקרים בקול תרועת נצחון, עזבוה ברוח נכאה ובראש חפוי. והאם לא כן הדבר כי כאדונים היו בבואם וככסילים—בצאתם?

[85] אתחלתא דגאולה

אחד מחכמינו הגדולים¹ נתן לנו רשימה אשר על ידה נוכל להכיר את "עקבת משיחא", וזוהי: "בעקבתא דמשיחא—חוצפה יסגי ויוקר יאמיר. הגפן תתן פריה—והיין—ביוקר. המלכות תהפך למינות ואיין תוכחה. בית ועד יהיה לזנות. הגליל יחרב והגבלן ישום ואנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו. חכמת סופרים תסרח ויראי חטא ימאסו. האמת תהי נעדרת. נערים—פני זקנים ילבינו, זקנים—יעמדו מפני נערים, בן—מנבל אב, בת—קמה באמה, כלה—בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו. פני הדור כפני הכלב והבן אינו מתבייש מאביו".

כדבר מלך שלטון, אשר לא יוציא אף מלה אחת לבטלה, היתה הרשימה הזאת ונתקיימה בנו במלואה. ולכן הרשות לנו לקרוא את פרק הזמן הזה בשם עקבת משיחא, ואת שביב האור אשר נגה עלינו בימים הרעים האלה, בשם "אתחלתא דגאולה".

תיכף לבוא הגרמנים קרימה החלו לתקן אח כל חוטי הטלגרף והטלפון אשר נקרעו בימי המהפכות השונות, ואחרי שבועיים החל בי-הדואר לעבוד עבודתו בסדר נכון. גם מסעי מסלות הברזל, מקרים לאוקריינא ולהפך, החלו לעבור מדי יום ביומו ובשעות ידועות כמעט כמקדם, אף כי העגלות מהמחלקות השונות לנוסעים כמעט ספו תמו בימי המלחמה, והנוסעים בענפי המסלות השונות עברו בעגלות מהמחלקה הרביעית וגם הנה היו שבורות ונהרסות. בהמסלה העקריית העולה מסבסטופול לחרקוב היו גם מסעות מהירים ועגלות אחדות גם עם מקומות מנומרים לנוסעים. העתונים מקיוב וחרקוב החלו להתקבל מדי יום ביומו, ולכן עלה בידנו לקבל את תוכן מודעת ממשלת אנגליה על דבר יסד בית לאומי ליהודים בארץ ישראל בסגנונה האנגלי, תחת אשר עד כה ידענו ממנה רק מפי השמועה. ויען כי העתקת המודעה הזאת נעשתה על ידי מעתיקים שונים, לפי דעתי, שלא כהוגן, כי מלבד שאין לעשות העתקה חפשיה מדבר מלך שלטון בכלל, אשר כל מילה ומילה נאמרה במדה ובמשקל ובזהירות יתירה—אסור הדבר, בהמודעה הזאת בפרט, ולכן עלינו לבלי להרחיב ולבלי לקצר את הדברים שנאמרו. אי לזאת גמרתי לתת פה את תוכן המודעה בשפת אנגליה ולהעתיקה לשפת עבר מלה במלה. את המלות אשר ידרוש טבע הלשון להוסיף אציגן במסגרות.

הגוף האנגלי:

His Majesty's Government views with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavors to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country.

וזאת העתקתי: ממשלת כבוד מלכותו צופיה ברצון טוב את התיסדות בית (מקלט) לאומי בעד העם היהודי בפלשתינה ותשתדל במבחר שאיפותיה להקל את השגת הדבר הזה. ממילא מובן ברור כי לא יעשה כל מאומה אשר יוכל להזיק לזכויות אזרח ואמונה של הקבוצים האי-

¹ סוטה מ"ט. שם נאמר כל המאמר על שמו של רבי אליעזר הגדול אבל בסנהדרין צ"ז נאמר פסקא פסקא משמם של חכמים שונים. ולכן בחרתי לומר סתם. יעוין במקומות שרשמתי.

יהודים הנמצאים בפלשתינה או להזכויות והמצב הפוליטי אשר יהנו מהם היהודים באחת מהארצות האחרות.

את המכתב הזה מסרה ממשלת אנגליה להלורד רוטשילד מורשה ציוני כל התבל על ידי שר החיצון כעין מענה על הבקשה אשר הגישו הציונים לכל הממשלות שבה הביעו את דרישותיהן. והן:

- (א) כי כל ממלכות תבל יכירו את זכות היהודים על פלשתינה.
- (ב) להכיר את היהודים יושבי פלשתינה ללאום במובן ממלכי ומשפטי, והיוצא מזה: זכות הלשון הלאומית, עמידה ברשות עצמה במובן היותר רחב וזכות הערכה.
- (ג) לתת שטר זכויות מיוחדות לחברה מיוחדת של יהודים עם יפוי-כח מיוחד לעשות כל מלאכה ציבורית. וזכות מיוחדת לקנות קרקעות בין השייכים לממשלה בין אותם שהתנכרו. כמו כן גם זכות כניסה חפשית לפלשתינה לכל היהודים ולהקל להם להתאזרח.
- (ד) לאחד, לענין הנהגה ראשית את כל ארץ פלשתינה על פי גבולי דברי הימים אשר לה.
- (ה) להבדיל לעצמם את המקומות הקדושים (לעמוד ברשות עצמם ולהתנהג על פי חוקי הארצות אשר בצלן יחסיו).

חמשת הדברים האלה הן אבן הפינה אשר עליהן בנו הציונים את דרישתם לתת להם פתחון פה לפני אסיפת השלום הקרובה לבוא.

המכתב הזה; אף כי יכל בקרבו רק מלים ספורות ומדודות, כדרך כל כתיבי ממשלה המתונה במעשיה והנזהרת בהבטחותיה, כסוחר עשיר והגון המקים תמיד את הבטחותיו אף בלי עדים ובלי שטר, אשר בשעה שהוא חותם איזה שטר הוא מסתכל בו ומדקדק בכל אות ואות. בכל זאת פשתן הכתב הוא מועט המחזיק את המרובה, וכל אדם יוכל לראות בו מהרהורי לבו: הציונים הנלהבים ראו בו כבר גאולה שלימה ויסד ממשלת ישראל בארץ ישראל. שונאי ציון טענו, כי אינם רואים בו אף שמץ גאולה, כי כל דבריו נאמרו בסגנון סתמי בלתי מובן כל צרכו; אך המתונים בעם היודעים היטב את דברי ימי ישראל ואוהבים לדון עליהם, לדמות דבר לדבר ולהוציא משפט מגזרה-שוה, ראו בזה כעין "אתחלתא דגאולה" כי גם כורש מלך פרס לא יסד, אף לא חפץ ליסד ממשלת ישראל בארצו. והראיה כי כשהלשינו השמרונים לפני מלך פרס כי היהודים יאמרו ליסד ממלכה בטלו תיכף את בנין המקדש. ואף על פי כן נחשבו ימי כורש לאתחלתא דגאולה, אף כי מימיו עד אשר נהיו היהודים לממשלה עומדת ברשות עצמה עברו יותר ממאתים שנה. ולכן פעל המכתב הזה על רוב העם את פעולתו לטובה.

המון העם היהודי הבין את המכתב הזה, כאשר הבינוהו האנגלים בעצמם, וכאשר כן קיבל בימים ההם הציר האנגלי בפטרוגרד ידיעה תלגרפית, כי ממשלת אנגליה גמרה ליסד ממשלת ישראל בארץ ישראל.

רבים גם משונאי ציון נהפכו לאוהביה, מלבד מפלגת הקשר הידוע אשר הכתב הזה היה לצנינים בעיניו, יען יבטל את שאיפתם להתבוללות להבטל ביטול גמור בין העמים וכרחם בעל טעם וכוונתו בימי עזרא השתדלו להפיץ שנאה ובזו, כדרכם תמיד, על עם ישראל ותקותו, ונהיו פתאום למגיני הערבים אשר בארץ ישראל והם שם הרוב לעת עתה. נפלא הדבר: הקשר הזה, אשר בימים האחרונים הלך אצל בעלי-הרוב לפי שהוא מינו, וביחד יאמרו לתקן את העולם כולו בממלכות הסוציאליזם והקומוניזם, מבלי להשיג כי בעלי-הרוב, למרות שמם, הם מיעוטא דמיעוטא בין כל באי עולם, וכשנא הדבר לענין יסד ממלכת ישראל בארצו באו בטענת: "הולכים אחר הרוב". ויהיו למגיני הערבים עד כי רבים קראו את מפלגתם בשם: "מפלגת הערבים" לפי שהם יותר ערבים מהערבים עצמם. וכאשר החל ועד הקהלה העברית לעבוד

עבודתו עוד הפעם, אחרי בוא הגרמנים קרימה, הביא הדבר לידי פירוד גדול בין האגף הימני והשמאלי.

הפירוד הזה היה רישומו ניכר יותר בהועידה להסינף אשר לתרבות ולהשכלה, בהגיע הדבר לידי ויכוח על דבר הלשוניות. הציונים והנלוים אליהם דרשו כי השפה העברית תהי שפת הלימודים, והקשר והמחזיקים בו—כי רק הז'רגון יהי השורר. את המורים הישנים לא חפץ אף צד אחד מהצדדים להרחיק אך חפצו להניח טלאי על גבי טלאי על המורים הישנים ולחדשם במורים אחרים חדשים. אנכי דרשתי כי ינקו את בתי הספר מכל המורים הישנים, מבלי להשגיח על ההוצאה המרובה אשר תהיה על הקהלה להוציא, לתשלום למורים המודחים את משכורתם מראש, לו גם בעד שנה תמימה, אך שומע לא היה לי. ולכן גמרתי לנער כפי מקחת כל חלק בהועדה, ולחכות ולראות איך יפול דבר.

בין חברי ועדי הקהלות בקרים גברה בימים ההם הנטיה להתרכז וליסד ועד פועל מכל קהלות קרים בהעיר הראשה, בסימפרופול. ואך הציע הועד הסימפרופולי את הדבר לפני ועדי שאר הקהלות נתקבל הדבר מהן ברצון ויסיכמו כולן לשלוח את ציריהן לסימפרופול. הענין הזה הביא גם הוא לידי סכסוכים גדולים: האגף הימני דרש כי משלשת הצירים אשר על תאודוסיה לשלוח לפי החשבון, יהיו שנים-ממנו, ואחד—מהאגף השמאלי, למען יהיה להמרכז אותן הפנים אשר להקהלות אשר שלחון. והאגף השמאלי דרש כי יתנו גם לו לשלוח שני נבחרים. כונתו היתה בזה כי תהי ידו על העליונה אם תעמוד שאלת הציונים על הפרק. השאלה אשר היא כעצם בגרונו כל הימים. לדבר הזה לא אבה האגף הימני להסכים בשום אופן. ויען כי האחרון הוא הרוב, לכן עלה בידו להכריע בדבר לטובתו.

מה פעלו הנבחרים בוועידתם הראשונה לא אדע בפרוטרוט, כי לדאבוני אחרי אשר בחרו בי להיות אחד מהצירים מהאגף הימני הוכרחתי לעזוב את קרים למשך יותר משני ירחים. ובשובי אחרי כן נודע לי רק, כי הועד המרכזי כבר נוסד, וכי בראשו יעמוד מר. פסמניק, עורך העתון "הקול הטברי" כלי מבטאם של הק'—דאים, וראש הסתדרות הציונים בקרים. וכי גמרו להאסף אחת לשלשה חדשים לעסוק בעניני הקהלות ובדברים העומדים על הפרק.

הסינף אשר לתרבות ולהשכלה בתאודוסיה, בא גם הוא במשך הימים ההם לידי פשרה בין האגף הימני לשמאלי, והיא: כי שני בתי הספר אשר לקהלה יהיו מעורבים, כלומר לנערים ולנערות יחדו. בתלמוד תורה יתנהג הלימוד עברית בעברית כאשר עד כה, אך בבית הספר השני ינהיגו את הלימוד העברי רק בשתי המחלקות התחתונות, ובשתי העליונות יוסיפו ללמד בז'רגון. למשיגה על בית הספר ימנה המורה החדש לשפת עבר, אשר יקח בעד שתי המחלקות התחתונות. אף אמנם נמצא מורה הגון אשר שרת ימים רבים בתור מורה באחת המושבות בארץ ישראל. אמנם בתלמוד התורה נשארו המורים הישנים על מקומם והמשיגה הישן אשר לו מסרו למצוא מורה חדש, כפי הנראה, לא מילא את אשר נטלו עליו, ולכן נשאר הסדר בבית הספר הזה כמקדם.

ועד הקהלה גמר לשלוח אל סודי המורים אשר בשני בתי הספר האלה מורשה אחד לכל בית ספר לקחת חלק בסודו בכלל, ולהשגיח על הנהגת הלימודים בפרט. וכאשר הציעו לפני להיות אחד מהמורשים, קבלתי עלי את הדבר בתנאי, כי אחיה מורשה לסוד המורים אשר בבית הספר השני שבו המורה החדש ולא לתלמוד—התורה. ואף אמנם לא התחרטתי על בחירתי זאת, כי עונג רב היה לי לראות איך המורה המומחה הזה עוסק בעבודתו ומנהל את בית הספר בדרך ישרה, והילדים יעשו חיל בלימודם.

בתלמוד-התורה רבה העזובה כאשר עד כה, והמורשה אשר נבחר אל סוד בית-הספר ההוא, סיפר לפני הועד את המצב הנורא אשר בבית הספר, אך לעשות מאומה לא יכל באין מורה מנהל אשר יוכלו למסור את הדבר לידו.

[86] צרת הבת

ישנן מחזות בעולם אשר לכאורה הן דברים פשוטים ממעשים בכל יום אשר לא ישים איש לבו אליהן. אמנם לכשתעיין בהן היטב ותחקור אחרי סיבותיהן ולא תמצאן אז תבין כי הן מסתרי הטבע אשר קצרה יד השכל האנושי לבוא עד תכונתן. למשל: לפעמים תפול הברה בעיר או במדינה על איזה ענין כי קרה, וממקומות שונים, אשר אין שום שייכות ביניהם, תוודע מהענין הזה. אחרי כן ין דע לך כי בדוּתא היא—לא היה הדבר ולא בא, וכעבור ימים רבים יקרה כדבר אשר בדוּ מראש ויתקיים במלואו. המחזה הזה המדבר על הראוי כעל המוחזק, יקרא קול המון אשר עליו יאמרו המושלים: "קול המון—כקול שדי". מעין המקרה הזה קרה גם לי כאשר אספר.

בראשית שנת הלימודים 18-1917 הודיעה לי בתי הבכירה מאשתי השניה, כי ברצונה לעבור מקיבו לפטרוגרד, יען כי בית הספר לרפואה שם עומד במדרגה יותר גבוהה מאותו אשר בקיבו. אני ואשתי מאננו שנינו להסכים להצעתה, אך מטעמים שונים. אני—יען האקלים בקיבו יותר קל וממוצע מאשר בפטרוגרד ויראתי פן יבולע לבתי לידת אקלים חם כקרים, בעברה פתאום לאקלים קר וטחב מרובה כאקלימה של פטרוגרד, אף גם לא חפצתי כי תהי בתי לעת כזאת בפטרוגרד ההומיה הזאת אשר רתיחת המהפכה עוד גבר בה, ומהפכות ממהפכות שונות התרגשו לבוא עליה. ואשתי—יען לא חפצה כי תהי בתי בקרוב יותר אל הצעיר חתנה, כי יש דעות שונות במאכל, למשל: יש לך אדם כשזבוב נופל לתוך כוסו—זורקו ואינו שותהו, יש זורקו—ושותהו ויש—מוצצו ושותהו, ואשתי בעלת דעה איסטניסית היא בענינים כאלה. ולכן בכתה לפני ותבקשני לבלי תת להנערה לעבור לפטרוגרד, אך אנכי הבינותיה לדעת, כי עלינו לבלי התנגד לחפץ בתנו במדה מרובה למען לא יביא הדבר לידי התנגדות מרובה גם מצדה; כי אם תבין את הסיבה להתנגדות אמה, תשתדל להשיג הדבר ביתר עוז מבראשונה, ולהראות כי איננה יראה שום דבר, וכי בעלת דעה היא ולחינם תירא אמה פן יבולע לה, כדרך כל הצעירות תלמידות בתי הספר הגבוהים, ולכן יעצתי לעזוב הדבר בידי המקרה, בקוותי כי בודאי לא ימצא מקום פנוי בעדה בבית הספר אשר בפטרוגרד, כי אחרי אשר הכניסה לשם חפשית רבו מאוד הדורשות להתקבל, ומשפט הבכורה הן יתנו לאותן אשר לא נתקבלו עוד אל שום בית ספר, מלאותן אשר יחפצו להמיר את קיבו בפטרוגרד. וכן קרה באמת: אחרי חודש ימים קבלנו מכתב ממנה כי תשאר בקיבו, ודעתנו נחה מעט. ולימי החופשה לחגי הנוצרים, בצאת שנת 1917, שבה הביתה לנוח.

הימים היו ימי המהפכה של בעלי-הרוב בפנים רוסיה וימי התסיסה בין רוסיה הגדולה ואוקריינא. ולכן לא נתנו לה לשוב קיובה בראשית שנת 1918 וניעץ לה לחכות מעט ולראות איך יפול דבר. היא שמעה הפעם בקולנו—ותשאר.

באחד הימים נתקבלו שני מכתבים מפטרוגרד בפעם אחת. האחד—מבעלת הבית אשר גר אצלה הצעיר, ובו תכתוב כי היום נודע לה כי הצעיר נפל חלל על ידי ההמון אשר התנפל עליו בצריצין, אשר שם עמד בראש ועד מורשי הפועלים. ויען כי תדע כי בא הצעיר תמיד בחליפות

מכתבים עמנו, ואות הוא לה כי יש איזו שייכות בינו לבינינו, לכן תודיענו מזה ותבקשנו להודיע לה אם אמת הדבר, כי מאוד גדלה אהבתה אל העלם הזה כאהבת אם לבנה. המכתב השני היה מבני, אשר גם הוא מודיע אותנו מהאסון אשר קרה להצעיר, אף ישאלנו אם תדע גם בתנו מזה, כי ירא הוא מאוד לנפש אחותו. המכתבים האלה נכתבו על שמי, אך יען לא הייתי בביתי לעת בוא נושא המכתבים אלינו, פתחה בתי את המכתבים. ואך קראה בס שתיים שלש דלתות צעקה בקול גדול ותתעלף. ברוב עמל השיבוה לאיתנה, אך כיום תמים שכבה כבול עץ על משכבה ולא הוציאה אף הגה מפיה. יראנו מאוד לנפשה, אך מלים לא היו בפיו לנחמה, כי אין מנחמים את האדם בשעה שמת מוטל לפניו.

למחרת היום ההוא נתקבל מכתב מצריצין מאת הצעיר בעצמו על שם בתי. המכתב נכתב באותו היום ממש, אשר בו נכתבו שני המכתבים מפטרוגרד. אז החילותי לדבר על לב בתנו להתנחם, כי איזו טעות גרמה להקול אשר יצא בפטרוגרד, כי אי-אפשר הדבר, אחרי אשר השמועה על דבר מיתתו כבר הגיעה לפטרוגרד בעצם היום ההוא אשר היה הנער עוד חי וקים וכתב מכתבו אליה. אך "להפחד עינים גדולות" יאמר ההמון. ולכן לא יכלה בתנו להתנחם, באמרה: יוכל היות כי בבוקר כתב מכתבו, בצהרים נהרג ולפנות ערב כבר ידעו מזה בפטרוגרד על ידי התלגרף. לחינם הראייתה לדעת כי לו היה הדבר כאשר תשער היא, כי עתה לא היה ספק בידי האשה וגם בידי בננו להודיע לנו עוד באותו יום על דבר מיתתו, כי ידיעות כאלה הן תהיינה לקנין הקהל רק אחרי עבור יום או יומים. אך כל דברינו היו לא לעזר ולא להועיל. בכל זאת התקוה אשר זרח במוחה כי חי הנער עודנה, עשתה את פעולתה עליה לטובה. ואף כי לא אכלה ולא שתתה ימים רבים ותהפך לסחיף עץ, בכל זאת נחה דעתה ותחל לדרוש ממנו כי נניח לה לנסוע קיובה, אף הבטיחה לנו, כי אם אך יודע לה כי הנער חי, לא תסע אליו, ואחרי עבור הזמן השני משנת הלימודים תשוב הביתה.

לי היה הדבר ברור כי הנער חי, יען חותם בי-הדואר אשר על מכתבי פטרוגרד היה מוקדם ליום אחד מהחותם אשר על המכתב מצריצין, ולכן גמרתי לעשות הפעם את רצונה, הימים היו ימי המהפכה הראשונה בתאודוסיה בעת אשר לא נקרעה עוד רוסיה לקרעים שונים באופן רשמי, ולכן עלה בידי בתי לעשות דרכה.

ימים אחדים אחרי צאתה נתקבלו עוד מכתבים על שמה מהצעיר. כי חי הוא, ודבר מיתתו היא או בדוּתא או טעות; ואז חדלנו מלדאוג לבתנו ונחכה למכתביה.

כחודש ימים אחרי צאתה בא אלינו איש עתי שליח במלאכות הצעיר מצריצין, בידו מכתב מהצעיר אל בתי אשר בו יבקשה לבוא צריצינה. ויען כי הדרכים התקלקלו והנסיעה בחזקת סכנה לכן שלח את השליח ההוא לשלחה בדרכה. השליח סיפר לנו כי הצעיר הנהו ראש מורשי הפועלים בצריצין וכל העם יאהבהו. וכאשר סיפרתי לו את כל אשר נסבול בתאודוסיה למיום אשר לקחו מורשי הפועלים את הממשלה בידם, תמה מאוד, ויאמר, כי לפעוּת כאלה אין מקום בצריצין. ועד מורשי הפועלים אשר שם, אף כי ינהל ממשלתו ברמה נגד הבורגנים המופלגים, לא יעשה כל רע לאנשים בינונים ועל אחת כמה וכמה לאנשים זקנים. דבריו אלה לא נכנסו אל לבנו ולא הרגיעו את רוחנו, כי אחרי אשר ראינו את מעשה הועד בעירנו לא יכלנו להאמין כי במקום אחר ישנו ממנהגם, כי סדנא דארעא חד הוא, ומהשדרות הנמוכות אשר בעם לא נוכל לקווה לחסד ולחנינה בשעה שידם על העליונה. והאנשים האחדים מהנאורים, העומדים בראשיהם, אין די כח בידם לבלום את ההמון בשעה שנתן לו רשות להשחית, ובעצמו לא יבחין בין טוב לרע. ולכן חשבנו הרבה אם להגיד להשליח איפה תמצא כעת בתנו או לא. אחרי מחשבות רבות באנו לידי מסקנא, כי הדרך האחת היא דרך האמת, כי אם נסור ממנה ותארע תקלה על ידינו, אז נקוט בפנינו כל ימי חיינו, כי באשמתנו הרעונו

לבתנו. ולכן הגדנו לשליח כי בתנו נמצאת בקיוב, גם רשמנו לו את הבית ואת המעון בו תגור, ואחרי ימים אחדים שב השליח צריצינה.

בימים ההם החלו הגרמנים לעלות על אוקריינא ובי-הדואר מקיוב לקרים חדל מעבוד עבודתו, ולכן נסתם כל חזון מבתנו ולא ידענו איפה היא. חפצנו לשאל ע"י התלגרף את הצעיר מצריצין אם באה בתנו שמה, אך התלגרף לא קבל תלגרמות של אנשים פרטיים ולכן לא יכלנו להודיע מאומה על אודותיה. אנכי, קר המזג, נשאתי את זאת בנקל, אף לא הראיתי סימן של עצבות, אך אשתי, חלושת העצבים, לא יכלה נשוא את העדר הידיעה על דבר בתנו, ותהלך צל כל הימים ההם. לא אחת נחמתיה כי אין כל סיבה מוצאת לדאגותיה, אחרי אשר בתנו נמצאת בבית אחד הדוקטורים בקיוב, איש ידוע בעיר כרופא חולים מומחה, אשר לא יקח כל חלק בפוליטיק בין מצד ימין בין מצד שמאל, אף איננו מן הבורגנים הידועים ואוהב את בתנו כאשר יאהב איש את בתו, ובודאי ישיג עליה וינהלה בעצתו, כי לא אחת סיפרה לנו בתנו משוב לבו ומחמתו, אך כל דברי שחתי על אוזן לא שומעת, כי לבה החלש לא חפץ לדעת מכל הגיון ישר, אך למעני הראתה את עצמה כאילו חדלה מדאוג, אך מלבה לא יכלה להסיח את דאגתה ותלך קודרה כל הימים.

באחד הימים לפני הפורים ואני עודני שוכב על משכבי נתקבלה תלגרמה על שמי מצריצין. התלגרמה הזאת נשלחה מוועד הפועלים בצריצין על שם ועד הפועלים בתאודוסיה דרך רוסטוב; בה יציעו לפני הועד לשאול אותנו איפה נמצאת כעת בתנו, כי זה כשבועים שלחה עגלה מיוחדת עם אנשי חיל מזוינים קיובה להביא משם את בתנו צריצינה, אך העגלה אבדה בדרך ביחד עם מנהיגיה. ולכן יחפצו לדעת אם נודע לנו מאומה על אודות בתנו. אשתי לא היתה בבית בעת קבלת התלגרמה, ובשובה הביתה מרוב חושי כי מהסכנה המרחפת על ראש בתנו האהובה, עברתי על חוקי אשר שמתי לי כל הימים, לבלי ספר לאשתי מאומה מהרעה אשר מצאתני, ולהבליג על יגוני בלב דוי בפני עצמי, ואראה לה הפעם את התלגרמה. אין בכחי לתאר את הרושם הרע אשר פעלה התלגרמה הזאת על אשתי. היא, אשר מרוב דאגותיה לבתה בימים האחרונים חלשו עצביה מאוד, הגדילה את הסכנה שבעתים מאשר היתה באמת, לה לא היה כל ספק, כי העגלה השלוחה הגיעה עד קיוב, ובשובה, ביחד עם בתנו, לקחה שבי. לנחמה אי אפשר היה, אך לשכך מעט את רוחה עלי ביד יד אשר הצעתי לפניה להתיעץ מה לעשות עתה: ללכת אל ועד הפועלים ולבקש רשות לשלוח תלגרמה קיובה או לחדול? ויען כי הדבר צריך עיון גדול וישוב דעת מרובה, לכן עליה להסיח את דאגותיה מלבה לזמן מה למען תוכל להשיא לי עצה הגונה. דברי אלה פעלו עליה מעט. ואף כי בלבי כבר גמרתי כי אין לי לשלוח תלגרמות על ידי ועד הפועלים, דבר אשר יוכל למשוך עלי חשד מהצד השני בבואו העירה, לא חדלתי מלהתיעץ עם אשתי ימים אחדים למען הסיח דעתה מדאגותיה. אשתי דרשה, אחרי משא ומתן ארוך, לשאול את הצעיר על ידי תלגרמה להודיענו מכל אשר עם בתנו, ואנכי עשיתי את עצמי כממלא את רצונה למען השקט את רוחה, אך היא לא שקטה ולא נחה כל הימים עד סמוך לחג הפסח.

לפני חג הפסח תרע"ח נתקבלו מכתבים רבים מבתנו בפעם אחת, כי נמצאת היא עתה בעיר טרשצ'א אשר בפלך קיוב, שנשעה שמה לבקר את אחות הצעיר, אשר כבר גמרה את חוק לימודיה בקיוב ותהי לרופאה בעיר ההיא. ויען כי התקלקלו הדרכים בין קיוב וטרשצ'א, על ידי מלחמת האזרחים אשר פרצה בעת ההיא, לא יכלה לשוב קיובה. ותבקש אותנו לבל נדאג לה, כי נמצאת היא במקום בטוח. ואם יתקנו הדרכים תשוב קיובה.

המכתבים האלה נכתבו שבועות אחדים לפני עת שילוח העגלות על ידי הצעיר, אך מפני קלקול הדרכים נתעכבו בדרכם. ולכן עליה ביד להשקט את רוח אשתי, כי אחרי אשר בתנו

לא היתה בקיוב בימים ההם, הן לא היתה יכולה להמצא בהעגלה אשר שלח הצעיר לשאת אותה.

אחרי בוא הגרמנים קרימה ומרוץ האגרות בין קרים ואוקריינא החל עוד הפעם, קבלנו מבתנו מכתבים אחדים מקיוב, בס תודיענו כי עמדה בנסיון בכמה לימודים וידיעות, אף העבירוה אל הקורסוס השלישי, ובדעתה לנסוע צריצינה להתראות עם חתנה "ולשים קץ להמצב האי-נורמלי אשר בינו לבינה", אך פוסחת היא עודנה על שתי הסעיפים; כי הדרכים בחזקת סכנה. אשתי הציעה לפני את רצונה לנסוע קיובה להניא את בתנו מצעד מסוכן כזה. ואנכי לא עכבתי על ידה—ותסע. אך כעבור שבעת ימים שבה בפחי נפש, כי בערב יום בואה קיובה נסעה כבר בתנו צריצינה דרך סמולנסק.

מאז נסתם כל חזון מבתנו זאת. אשתי הלכה קדורנית כל הימים, בכה בכתה בלילה, במסתרים, לבלי הרעימיני בידעה כי השקפותי על הדבר הזה הן אחרות לגמרי מהשקופותיה היא. אנכי הבנתי את כל זאת, ולכן השתדלתי להשיג איזו ידיעה על דבר בתנו. אך כל עמלי היה לשוא.

בימים הרעים ההם גמרתי לבלי לכתוב את כל דברי ימי חיי על ספר. עוד מימים רבים נולד הרעיון הזה במוחי, במצאי, כי דברי ימי כל איש הם שלשלת ארוכה של הרפתקאות ומאורעות שונות האחוזות וסבוכות, אם מעט ואם הרבה, עם חיי הכלל. אך טרדות הזמן לא נתנוני לבצע את הדבר. אכן בעת האחרונה, בשעה שהתמורות השונות, גם בחיי אני, גם בחיי הכלל יוצאות ובאות דחופות ומבוהלות במהירות בלתי רגילה, מצאתי כי הגיעה העת להוציא את רעיוני זה מן הכח אל הפועל. וביום ראש חודש תמוז תרע"ח נגשתי אל המלאכה. לראשונה אמרתי להגביל את דברי ימי חיי בהמאורעות אשר קרו לי כליחיד, אך לאחרונה ראיתי כי אי אפשר לצמצם, יען מאורעותי הם חלק ממאורעות הכלל. ולכן החלטתי להרחיב את סיפורי ולהכניס לתוכו גם עניני הכלל שהיה לי, בדרך ישר או בדרך אגב, חלק בהם. ואף על פי שאינני מסופרי דברי הימים המפורסמים, אמרתי כי לא יגרע בזה חלק האחרונים, אשר יבואו לדבר על חיי הכלל, מאשר חוג השקפותיהם יהיה יותר רחב מחוג השקפותי אני. ובפרט כי אני הנני מדבר רק על חלק קטן מארץ רוסיה, חצי האי קרים, אשר כל מאורעותיו הם כטיפה מן הים לעומת כל מה שקרה בכל הארץ בכלל וברוסיה הגדולה בפרט. וכיון שלקחתי לי הרשות להרחיב את סיפורי הכנסתי לתוכו גם תמונות כל האנשים השונים אשר פגשתי על דרכי, ושהיה לי, ברב או במעט, עסק עמהם, ואם ימצא הקורא, כי תמונות אחדות לא יצאו מתחת ידי כאשר תצאנה תמונות מעשה ידי חורש וחושב, אשר הכח בו לחשוב מחשבות ולברוא תמונות המרהיבות את העין—לא בי האשם, כי אנכי אינני בורא יש מאין, אך כל תמונות אשר תארתי, הן העתקות מהתמונות אשר פגשתי על דרכי. ולמעתיק אין כל רשות לשנות ממטבע שטבע הטבע בהתמונה ההיא. ועל כגון דא אמרו: כל המוסיף—גורע.

בימים האחרונים לחודש אב בשנה ההיא הציע לפני אחד ממכרי סכום (עצום בימים ההם) ששים אלף רובלים לנסוע עמם לאוקריינא בכלל ולקיוב בפרט, לקנות איזו סחורה למסחר. ויען כי למען הביא את הסחורה קרימה נחוץ יהיה לדחפה, כלומר: לנסוע ביחד עם הסחורה השלוחה ולשחד בדרך את פקיד התחנות הגדולות למען לא יעכבו את הסחורה בדרכה, יעצני מכרי זה לקחת את בני הקטן אשר גמר זה עתה את לימודיו בקיוב וישב הביתה, להיות לי לעזר בדרכי זאת. אנכי לא היו לי עסקים כאלה כל ימי המלחמה, כי געלה נפשי במסחרים הדורשים נתינת שוחד, ועל אחת כמה וכמה לא חפצתי כי בני, אשר קם זה עתה מעל ספסל הלימודים, יתחיל מעשהו בדרך זאת. אך יען אמרתי כי יעלה בידי להשיג בקיוב או באחת

משאר ערי אוקריינא איזו ידיעה על דבר בתי, לא עלה ביד להרגיז את יצרי הטוב על יצרי הרע—ואסע.

לנסוע מקרים לקיוב אפשר היה אז בשתי דרכים: דרך יקטרינוסלב ודרך חרקוב. הדרך הראשונה היא קצרה וארוכה, יען על הנוסע לעבור פעמים רבות ממסע למסע ולחכות על תחנות שונות. והאחרונה—ארוכה וקצרה, כי רק בחרקוב עליו לעבור אל מסע אחר ההולך ישר קיובה. עוד גם זאת: בחרקוב למדו אז שתי בנותי, ומלבד כי חפצתי אגב אורחא לראותן, אמרתי אולי יש בידן איזו ידיעה מבתי השלישית ולכן בחרתי בשניה.

בבואי חרקובה, אך נכנסתי אל חדר בנותי, נפלה בתי הבכירה על צוארי ובדמעות על עיניה סיפרה לי כי קראה באחד העתונים, כי הצעיר חתן בתי נפל חלל בדרכו, בנסעו באניה ממוסקבה צריצינה, ואשתו, היא בתי, אשר נשאת לו במוסקבה, מבלי יכולת נשוא את אסונה הגדול הזה, מרוב חושה בה ירתה מקנה הרובה, אשר היה מונח על השלחן בחדרה בעת ההיא, אל לבה והנה עתה בסכנה. אף גם זאת: ראש ממשלת הפועלים במוסקבה פקד על פקיד הממשלה בצריצין לבלי לחשוך מעמל נפשם ולהשיב את אשת ההרוג לאיתנה, אף ידרשו את אבותיה וקרוביה לבוא להפוך את משכבה בחליה.

כהלום רעם נשארתי על עמדי בשמעי את האסון אשר קרני, וככה נפוגותי ונדכאתי, עד כי נהלכתי כצל כל היום ההוא ולא יכלתי לענות גם על שאלות בנותי. ועל אחת כמה וכמה לשית עצות בנפשי מה לעשות עתה. בעברי ביום ההוא בהטרמוויי אל בית האכסניא לאכול את סעודת הצהרים, הוציאו מכיס בגדי את כל כספי אשר לקחתי להוצאותי בכתרי אוסטריה ערך אלף רובלים, גם את תעודת מסעי וכתבים אחרים, ביניהם גם שטר החפשה אשר ניתן לי מאת ממשלת הפועלים בתאודוסיה, בעת אשר פסלונזי מלעבוד בצבא העבודה ואשר היה בדעתי להביא את העתקתו אל תוך ספרי זה, כאשר כבר כתבתי. מששתי את כיס בגדי השני, ביראי אולי גנבו ממני גם את הכסף אשר נתן לי ריעי למסחר, אך לאושרי לא חסר מהכסף ההוא מאומה. עזבתי את דבר מעט הכסף אשר נגנב ממני, ואחל לשית עצות בנפשי איך לנסוע בעצמי צריצינה או לשלוח שמה את אחת מבנותי. בתי הבכירה הציעה לפני, כי תסע לרוסטוב אולי יעלה בידה לעבור משם עד צריצין. נתתי לה כסף להוצאותיה—ותסע ואנכי גמרתי לנסוע קיובה.

דבר כבד היה בימים ההם לנסוע בלי מכתב מסע. ולכן סרתי אל בית פקידות הוורטא במחלקה אשר תמצא בה דירת בנותי. היום ההוא היה יום הראשון בשבוע ועל המשמר עמד אז רק שוטר אחד ופקיד עומד על גבו. סיפרתי להם את כל אשר קרני ואבקש מהם לתת לי תעודה המעידה על אבידת תעודת מסעי. לראשונה מאנו אף לקבל ממני את בקשתי באמרום כי חג היום להם. ועוד גם זאת, כי עלי להביא עדים אשר יעידו עלי, כי אני—אני הוא, אך כאשר הוצאתי מאה פאפירוסים מבית החרושת של סטמבולי בתאודוסיה, פפירוסים כאלה אשר לא נמצאו אז בחרקוב למיום פרוץ מלחמת המכס בין קרים לאוקריינא, וארשה לפקיד ולשוטר לקחת מהם לעשן, אף גם לתת אל כליהם ככל אשר יוכלו, נעתרו לבקשתי, ויתנו לי את הפתקא אשר דרשתי. ולמחרת היום ההוא עזבתי את חרקוב ואסע קיובה.

בקיוב אי אפשר היה למצוא בימים ההם חדר באחד מבתי המלון, כי בחלון כל אחד מהם נדבקו מודעות, כי חדרים ריקים אינם. אנשים אשר נסעו עמי קיובה יעצוני לבוא בדברים עם שומרי הסף של בתי המלון, ואם אשקול על ידם מאתים או שלש מאות רובלים ימצאו חדר למעני. נסיתי דברים באחדים מבתי המלון, וארא כי עלי יהיה לנסוע כל היום מבית מלון אחד לשני עד אשר אמצא שומר סף אחד, אשר יתרצה לפתוח למעני אחד מחדריו אשר לו

במסתרם במפתח הזהב הזה, והדבר יעלה לי בדמים מרובים, לכן החלטתי לנסוע אל בית הד"ר ה. אשר בתי גרה שם כל ימי היותה בקיוב, ולבקשו כי ירשה לי להניח את צרורותי אצלו, ואז אהיה חפשי לנפשי לבקש למעני איזה בית מלון.

בבואי ביתה הד"ר ה. קבלני בסבר פנים יפות, אף סיפר לי כי בהיות בתו במוסקבה ראתה שם את בתי ביחד עם חתנה והנה צהלה ושמחה; ועל דבר האסון אשר קרה לה ידע רק מהעתונים אשר קרא. אכן לפי הידיעות אשר קיבל מאנשים שונים אשר באו מצריצין נודע לו, כי חייה אינם בחזקת סכנה. אינני יודע אם באמת קיבל ידיעה כזאת או רק לנחמני היתה כוונתו, בכל זאת הוקל לי מעט, כדרך כל הטובע בשבולת מים הנכון להציל את עצמו ויפשוט ידיו גם אל ראש שבולת.

בקיוב לא מצאתי את הסחורה הדרושה ואסע משם פרוסקורבה העומדת לא הרחק מגבול אוסטריה. האוסטרים היו אז המושלים באוקריינא למרות שם ההטמן אשר נקרא עליה, וסחורה מרובה הובאה מאוסטריה לאוקריינא ולכן הנקל למצוא דברים הנמצאים שם ונחוצים בנגב רוסי; אך בהחלי לדבר על דבר המשלוח ראיתי, כי כגרמנים בקרים למדו גם הם לפשוט ידיהם בשוחד, והגרמנים כמוהם כאין לעומת האוסטרים, שאינם יודעים כל גבול לדבר. ולכן גמרתי לבלי לעשות שום עסק בהחלט, לשוב קיובה ולדרוש עוד הפעם על דבר בתי, ומשם – הביתה. ולפני האיש אשר שלחני אציע את כל הסחורות אשר מצאתי לנכון לקנות ואת מצב המשלוח השורר באוקריינא. ואם ימצא את הצעותי נכונות לפניו ישלח איש עתי, מומחה למשלוח כזה, כלומר לנתינת שוחד וישלחהו שמה.

בקיוב לא נודע לי יותר מאשר ידעתי עד כה, אך שם קבלתי מכתב מבתי הבכירה מחקוב כי שבה מרוסטוב בפחי נפש, לפי שפקידי חיל המתנדבים לא יתנו לשום אדם לעבור דרך מערכות המלחמה צריצינה.

בלב נשבר שבתי הביתה. ואחליט לבלי הגד לאשתי מאומה מכל אשר ידעתי כי יראתי מאוד לנפשה. ואף כי כבד מאוד להחזיק בסוד דבר כזה לעולמי עד, אמרתי אולי סוף כל סוף יודע לה הדבר מעט מעט, או אולי תשוב תרפא בתנו, ואשתי תוודע אחרי כן מכל אשר קרה לה, ואף כי שמתי לי לחוק לבלי לדאוג הרבה לדברים שכבר נעשו ואשר אין בידי לתקנם, ולהמשיך את מוחי על לבי בענינים כאלה, בכל זאת אי-הידיעה מפרטי המקרה, והספק אולי נפצעה באחד מראשי אבריה ותשאר בעלת מום כל ימי חייה, הם הם אשר דכאוני לעפר. אך חזקתי את לבי, ובשובי הביתה הראיתי פנים צהלים לאשתי למען לא תכיר על פני את מכאובי לבבי.

באחד מימי תשרי תרע"ט קבלתי מכתב על ידי איש לא נודע לי, כתוב בידי אחת מרעותיה של בתי מצריצין ובו ידרשו כי יבוא אחד מבני בתי להפוך את משכב בתי בחליה. בשולי המכתב נכתב ביד בתנו: "אנא, בואו!" ושמה. לאושרי הגיע המכתב לידי בשעה שלא היתה אשתי בבית, ולכן יכלתי גם עתה להסתיר הדבר ממנה. ובערב באותו יום קבלתי תלגרמה מבתי מחקוב, כי גם היא קבלה מכתב מצריצין מבתנו, כי מבקשת היא אותה לבוא שמה, וכי גמרה לנסוע שמה דרך הגבול אשר בין חקוב למוסקבה, ותחכה רק עד אשר אשלח לה די כסף להוצאותיה, על ידי המחאה טלגרפית.

הכסף שולח. אך מאז נסתם כל חזון משתי בנותי אלה. אשתי, אשר אחרי קבלי את התלגרמה מחקוב, גליתי לה טפח מהמאורע, אף כי כסיתי טפחים, בכתי לפני הרבה ביראה מאוד פן קרה אסון גם לבתנו זאת בדרך עברה במקום סכנה. וגם אנכי נקוטותי בפני על אשר הרשיתי לה לנסוע, באמרי: אם חטאה הצעירה, אל תאשם הבכירה.

[87] חיל המתנדבים והיהודים

מאז ביקשה ממשלת קרים הקדאית את חיל המתנדבים לבוא קרימה והאחרונים החלו לבוא בהמון, הראו אותותם אותות, כי הלקח אשר שגן ניקולאי האכזר לשירי צבאותיו עשה פרי, והשנאה לישראל נשתרשה כל כך בלבבם, עד כי גם אחרי נפול הממשלה החוטאת הזאת, לא סרה מלב צבאותיה השנאה לישראל וחנוכת ראשית בואם חגגו בהפצת משטמה ליהודים בדיבור ובמעשה: בשיריהם אשר חברו בעד הצבא היה הקוטב אשר עליו סבב השיר: "הך את היהודים והצל את רוסיה". ואף כי לא פרעו עוד אז פרעות בישראל בפרהסיא, היו בכל זאת מקרים בודדים של חסם ושווד לעתים תכופות בערים שונות בקרים, וגם בתאודוסיה קרה כאלה. לא אחת קרה, כי בגוש פקיד צבא את איש יהודי הולך לתומו צוה עליו לעמוד אצל הכותל, ויכונן את קנה-רובו אל מול פני היהודי, וישאלהו: היהודי אתה? ואם האחרון ענהו בחיוב, אז קרא הפקיד: "מות תמות ז'ד ארור!" אך נמנע מלהוציא את מחשבתי הרעה אל הפועל, רק מפני העוברים והשבים ברחוב. ראשי עדת ישראל התיצבו לפני שר העיר להתחנן לפניו להגן על היהודים, והאחרון הבטיחם, כי לבו אך טוב לישראל וישתדל לבלי יבוא הדבר לידי פרעות אך בתנאי כי היהודים יתמכו בידי חיל המתנדבים בדיבור ובמעשה. ועוד הפעם העיר אותם על נגע הספסרות, אשר פשטה בעם ישראל, ועל עוד עונות שונים, אשר מאז מעולם הורגלו לשומם בראשי היהודים, כאילו כל עם הארץ הם צדיקים גמורים. כל הבטחותיו נשארו רק הבטחות באומר, ולא יצאו מידי דיבור לידי מעשה. ומאז החלו הגרמנים להוציא את צבאותיהם מקרים, והממשלה עברה לידי חיל המתנדבים, הורע מצב היהודים עוד יותר. התקוה אשר קוו הכל כי במקום הגרמנים היוצאים מרוסיה יבוא חיל בעלי ההסכמה להגן על הסדר, לא קמה ולא נהיתה. ורסן הממשלה עבר ישר מידי הגרמנים אל ידי חיל המתנדבים. בערי החוף נמצא, אמנם, מספר קטן מחיל הצרפתים, אשר על ידם מסרו בעלי ההסכמה את ההשגחה על נגב רוסיה, אך הם לא לבד שלא עשו שום דבר ממשי להיטיב את מצב הדברים, עוד קרה כי חלק מחילם התפרץ מפני פקידיו, ויתחברו אל שארית בעלי-הרוב המקומיים, אשר נשארו בקרים אחרי צאת ממשלת הפועלים משם. ההתפרצות הזאת לא עשתה, אמנם כל פרי, כי יתר החיל, אשר לא שת ידו עם המתפרצים, השקיט את המרד ביום התפרצו; אך ממשלת צרפת נוכחה לדעת מהמאורע הזה, כי אין בכח חילה להביא סדרים ברוסיה, ותעזוב פתאום את כל ערי החוף, המונחות לרגלי ים השחור, וההשגחה על חופי רוסיה עברה לידי אנגליה. גם חיל המתנדבים מיון אשר בא לעזרת המתנגדים לממשלת בעלי-הרוב, לא עשו ידיהם תושיה. ובניקוליב וחרסון נשברה זרועם וישבו בבושת פנים לארצם. ערי אוקריינא נפלו בידי מחנות שונות: מחנה פטליורא, אשר אסף תחת דגלו את ההידומקים, אשר התקוממו נגד ההטמן אדוניהם, אשר האחרון מצדו שת ידו עם דניקין ראש חיל המתנדבים, להקים את הסדר הישן אשר היה ברוסיה לפני המהפכה, מחנה גריגורוב, אשר נפרד מעל חיל בעלי-הרוב ויחל לכבוש תחת ידו ערים שונות ולהכות חרם את יושביהן, מחנה טיטווינקוב, אשר עד היום עוד לא נתברר מי הוא ומה הן דעותיו, מחנה "מאכנ",¹ אחד מבני האכרים אשר בכפר הולייפולה, אשר בנערותו הושיבוהו על ספסל הנאשמים על עון שחיבים עליו בדיני נפשות, ואשר פקיד החבל, אשר חפץ להצטיין לפני הממשלה, הציגהו לפני השופטים כמורד במלכות, ונידון לעבודת פרך ביחד עם שאר הסוציאליסטים, ובהיותו תמיד בחברתם, סגל לו את הרעות שבדעותיהם, ואחרי המהפכה נהיה ראש לריקים ופוזחים,

¹ [נסטור מאכנו]

שדרכם לילך ולהזיק; ומלבד כל אלו היו מחנות שודדים אחרים אשר אי אפשר לפורטם כי רבים הם, מלבד ערי החוף בקרים, אשר שם נשאר עוד חיל המתנדבים, אשר בידם היו גם ערי חבל הדון והקובן, וממשלת קרים אשר נוסדה עוד בימי הגרמנים היתה המושלת בארץ. כל העתונים אשר יצאו בימים ההם, רננו אחרי חיל המתנדבים ופקידיו, העושים מעשים אשר לא יעשו על ידי אנשים המתאמרים ללוחמים בעד הצדק והיושר, וכדי להשיב את ממלכת רוסיה על מכוונה. אחדים מהעתונים נאסרו לבוא בקהל מלבד העתון "הקול הטברי" אשר עורכו ה' פסמניק, ראש הסתדרות הציונים בקרים, וראש ועד הפועל לקהלות העבריות בקרים, אשר השתדל לטהר את השרץ בק"ן טעמים. ובכל מאמריו הראשיים קרא קול גדול ולא יסף, כי על כל העם להחזיק ביד חיל המתנדבים.

כל המחנות השונות אשר הזכרתי למעלה, אף כי היו בעלי מבטים שונים בעניי הפוליטיקה, יחד המו בעצותיהם הרעות על ישראל. ובכל הערים, אשר עברו עליהן ואשר באו אל תוכן, פרעו פרעות בישראל, אשר לא נשמעו כמוהן מימי גונטי וחמלניצקי ימ"ש. על דבר הפרעות האלה אקוה לדבר בפרק מיוחד, אך פה הנני לברר את יחוס של חיל המתנדבים אל יהודי נגב רוסיה הקובע לו מקום חשוב בפני עצמו. ולזאת גמרתי להביא פה את הדין והחשבון מהאסיפה של מורשי יהודי נגב רוסיה, אשר נקראה בשם "הקולגיה הפוליטית של היהודים" אשר מצאה לה מקום ברוסטוב על נהר דון ביום השמיני לנובמבר שנת 1919, לבקשת בא כוחה של ממשלת חיל המתנדבים בנגב רוסיה אשר בראשה עמד אז הגנרל דניקין¹.

"בהישיבה הזאת לקחו חלק חברי הקולגיה ובא כוחה של ממשלת דניקין" – הפרופסור ג.

יושב הראש ברך את הפרופסור ג. ויבע לו את נחת רוחם של כל החברים על כי הביא המקרה אל ידם את היכולת להביא לידי בירור את היחס שבין היהודים וחיל המתנדבים.

הפרופסור ג. הודיע כי הוא מכין את עצמו לנסוע בקרב הימים לאמריקה בתור בא כוחו, של הגנרל דניקין למען הטות את דעת הקהל האמריקני לטובת המתנדבים, במלחמתם עם בעלי-הרוב. פרופסור ג. יודע עד כמה גדול כוחה של ועדת היהודים על דעת הקהל האמריקני והנהו יודע גם כן כי יהודי אמריקה נמצאים כעת במצב של התרגשות מהפרעות שמצאו להן מקום בנגב רוסיה, על כן ירא הנהו כי היהודים, לא לבד כי לא יעזרו לו להשיג מטרתו, אך גם יעמדו לו לשטן על דרכו, וישתדלו לפעול בהתנגדות למטרתו. פרופסור ג. מתחשב עם המצב הנורא שנמצאים בו היהודים, אף כי איננו יכול להרגיש את הכאב הגדול הזה כאשר ירגישו אותו מורשי העם היהודי ברוסיה. הוא מודה, כי הפרעות והעניינים שסבלו יהודי נגב רוסיה גרמו לו צער מרובה אף שודדו ממנו את מנוחת נפשו. כי אף על פי שהנהו בן נאמן לרוסיה הוא חושב את עצמו בכל זאת לאינטרנציונלי בנוגע לשאלת העמים האחרים הגרים ברוסיה. הוא האמין תמיד כי הקהל הרוסי יוכל לחיות בשלום עם כל העמים אי-הרוסיים הנמצאים ברוסיה, מבלי להצר זכויותיהם כללום וכאנשים, ובנוגע להפרעות הוא חושב, כי הן מחלה עוברת, שמקורה היא מלחמת האזרחים, אשר האחרונה מצדה אחוזה וסבוכה עם המצב הפוליטי הכללי אשר בכל התבל ועם אי-הסדרים הכוללים אשר מצאו להם מקום במדינה. הוא מראה על זאת, כי מהפרעות יסבלו לא רק היהודים אך גם עובדי האדמה מקרב הרוסים ויושבי ערים רוסיות.

הפרעות יש להן קשר עם המצב הרע של חיל המתנדבים, אשר ברובם הם ערומים ויחפים ולעתים לא רחוקות גם רעבים; יען הממשלה לא תוכל להכין את צרכיהם מחסרון כסף,

¹ פרטי כל של הישיבה הזאת לקחתי מהעתון "הרצון העברי" נומר 56 אשר הגיע לידי דרך ארחות עקלקלות מבקו אשר בגרוזיה.

והשדרות האמידות של העם אינן עוזרות במדה הראויה את החיל השואף להציל אותן מיד בעלי-הרוב. הפרופסור ג. מקווה כי כאשר ינצח חיל המתנדבים את שונאה הכללי של רוסיה ומלחמת האזרחים תחדל, תחדלנה גם הפרעות ביהודים, והעם העברי יחיה בשלוה בארץ רוסיה, ויהנה מכל הזכויות הנובעות מהחופש אשר יהיה בארץ. הוא מקווה עוד, כי הגנרל דניקין יפעל על חילו בענין הפסקת הפרעות, ומראה על זאת, כי בימים האחרונים, כפי הידיעות אשר בידו, חדלו הפרעות. פרופסור ג. מבקש את הקולגיה כמורשת יהודי נגב רוסיה לבוא לעזר לו בנסיעתו לאמריקה. ומראה ביחוד על האפשרות לשלוח צירים מיוחדים מקרב היהודים לאמריקה או בכל אופן לפנות אל יהודי אמריקה עם מכתב להזכיר לטובת משלחתו.

חבר הקולגיה ס. עונה להפרופסור ג. בנאום מפורט אשר אך כשעה ומחצה ומברר את התיחסות הקולגיה אל חיל המתנדבים בכלל ואל משלחת הגנרל דניקין, בפרט:

למרות כל העלילות על היהודים ברוסיה, אשר ירשיעום בנתינת יד לבעלי-הרוב, יוכיח בעליל המצב הכללי של יהודי רוסיה, כי נצחון הקומוניזם ברוסיה לא לבד כי לא ייטיב מצב היהודים, עוד יוכל להמיט אסון נורא על כל עתידותנו. החורבן אשר בא על רוסיה בכלל מהקומוניזם, נוגע ביחוד אל יושבי הערים, אשר מצבם האקונומי התרועע מאוד. הרעב והקור, החיים בדירות רעות נגד חוקי הבריאות, הרבו את המחלות אשר מספר המתים על ידיהן ירבו מאוד ויכולו להביא את יושבי הערים לידי כליון גמור. האכזרים יושבי הכפרים לא סבלו מהקומוניזם, כי בכפר ימצא כל הנחוץ והאכזרים אינם תלויים בכלכלתם ביושבי הערים. בהכפירים לא התפרצה התקוממות בעלי-הרוב בעצם תקפה, כל הקומברים¹ לא מצאו להם בסיס נכון שם, נוסף לזה עוד לפני שנה עשו הקומוניסטים שלום עם השדרות הביניניות של האכזרים. ואחרי אשר יודעים אנחנו כי שמונים למאה מכל הרוסים הם יושבי כפרים ותשעים ותשעה למאה מהיהודים ידורו בערים, ברור הדבר עד כמה יתאימו אינטרסי היהודים הדרים בערים, עם הצלחת הקומוניזם.

ס. יביע מחאתו בכח גדול נגד דברי שונאי ישראל, האומרים כי היהודים נמצאים במצב מיוחד ואינם סובלים כאשר יסבלו אחרים. הוא מראה בבירור, כי אחרי שנתיים שנמצאו בעלי-הרוב בקורסק ובוורונז' והערים האלה נהפכו לשני קברים גדולים, קהלות היהודים אשר בהן נהרסו במדה יתרה מרובה מהאחרות. העם היהודי אשר סבל בימים האחרונים הרבה מאוד—בעת אשר מאות אלפים יהודים נהרגו, נפצעו, ואלפי אלפים שדדו ונהדפו ממצבם—יודע, כי מלחמת האזרחים היא המקור היותר גדול והיותר תמידי לצרותיו.

מהמחזה אשר הראנו, כי הקומוניסטים הנהיגו בין יסודי ממשלתם את יסוד מלחמת האזרחים כעיקר, והקומוניזם הרוסי רואה את נצחונו בהפצת מלחמת האזרחים בכל התבל כולו, נראה בעליל, כי הקומוניזם הוא מקור תמידי לפרעות ביהודים.

היהודים פגשו את חיל המתנדבים בשמחה. הם קוו למצוא בהם את מחזירי הסדר על מכונו, ברוסיה הדמוקרטית אשר כל העמים הממלאים אותה יחלו לחיות בה חיים של חופש.

להלן ידבר הנואם בפרוטרוט על כל העזר אשר הושיטה עדת היהודים לחיל המתנדבים, ובכל זאת—יוסיף—:

¹ комитеты бедноты [ועדת העניים]

בקרב מאוד הגיע זמן של עינוי ובזיון להעם היהודי ומורשיו. הפגישה הראשונה, אשר הביאה את היהודים לידי יאוש גמור, היתה ביקטרינוסלב; שם גרשו בבזיון גדול את צירי היהודים אשר באו להתייצב לפני הגנרל שקורא. גרשום בקללות, חרפות ומהלמות, ורק על פי המקרה נצלו מהסכנה המרחפת עליהם כי כבר "הובילום אל הכותל". הדבר הזה קרה במרכז אשר יגורו בו יותר ממאה וחמשים אלף יהודים. בפרהסיא, בפני כל עם ועדה, הוציאו מחוץ לעיר את האינְג'ליר ברוק, אחד מראשי הציונים ברוסיה, את הרב הרומני ואת אחד מהעוסקים בצרכי ציבור הידועים ט. אחרי כן החל תור ארוך של פרעות והריגות בעגלות מסלות הברזל, גרוש פקיד הצבא היהודים מתוך הצבא ושטף של הסתה לפרעות אשר הלך והתפשט, הלך והתרחב בכל המדינה, ובראשו עמדו בכל מקום מנהלי האורגן של הממשלה אסב"ג.

אז התקבצו מורשי קהלות היהודים ברוסטוב על נהר דון ויבקשו רשות להתייצב לפני הגנרל דניקין. הרשות ניתנה. וביום העשרים והששי ליולי התייצבו לפניו מורשי הקהלות היותר גדולות. הם מסרו לידו את המכתב להזכיר הידוע וישוחחו עמו על דבר מצב היהודים.

הגנרל דניקין לא פנה אל בקשתם של המורשים, לשרש אחרי הפרעות בתחלתן על ידי הוצאה לאור של מודעה בדבר שאלת היהודים, ועל ידי התנגדות בכח גדול וביד חזקה להסחת האנטישמים ולמעללים. הרעג ההוא היה היותר נכבד בהיחס שבין יהודי נגב רוסיה ובין המתנדבים. והמענה השלילי אשר נתן דניקין שלל את היכולת היחידה להיטיב את היחס הנזכר אל מצבנו.

את כל זאת הרגישו הצירים בצאתם מטגנרוג, זאת הרגיש גם קהל היהודים כאשר נודעו לו רק קטעים אחדים מהשיחה הזאת, בכל זאת קוינו, כי המצב יוטב. הגנרל דניקין, אמנם, לא מצא לאפשר לו לפעול בענין הזה באמצעים המועילים בלי ספק, בכל זאת הבטיח לנו הבטחות דמטמעי לתרי אפי, ומועילות לחצאין. אך לא עבר אף חודש אחד וכרעם הדביקתנו השמועה הרעה מפססוטב, אחרי כן מבלוצרקוב, קיוב וערים ועירות שונות בפלכי קיוב, צרניגוב, פדול, וואהלין, עם עשרות אלפים הרוגים ועם מאות אלפים שדודים ורצוצים. אחרי השמועות הרעות האלה לא מצאו מורשי היהודים די כח בהם לבוא עוד הפעם לפני ממשלת המתנדבים. ובעליל ראו, כי אין כל תקוה לקבל תשובה נכונה.

בעת ההיא נקרה לפנינו ענין חדש. והוא—הושטת עזר להאנשים אשר סבלו מהפרעות. אנשים למאות אלפים נשארו ערומים, יחפים ורעבים. עשרות אלפים חלו את מחלת הטיפוס. השדרות הארוכות של הבתים השרופים ואלפי הבתים עם חלונותיהם השבורים, וזה בהתחלת הסתיו, בעת אשר הקר והכפור מתדפקים על הדלת.

לעזור להשדודים נחוצים עשרות מליונים בכל יום, והסתדרות של רופאים והכנת רפואות. יהודי נגב רוסיה לא יכלו להמציא את האמצעים האלה בעצמם, ואז נמצאו בקיוב נוצרים אחדים כז'רובין (תנצב"ה) אילאין ואחרים, אשר לקחו על עצמם למדד את העזר הנחוץ תחת דגל הצלב האדום. אחדים מהאנשים הרוסים ההם באו רוסטובה, וביחד עם המורשה של הועד המרכזי היהודי לעזרת השדודים, פנו אל הממשלה להאציל סכום כסף מגנזי הממשלה לדבר הזה. לראשונה נתקבלה ידיעה חיובית: הבטיחו לשקול ששים מליונים, אחרי כן המעיטו את התקציב, ויעמידוהו על עשרה, לסוף התחרטו גם מזה ויבטלו גם את המחלקה לעזרת השדודים אשר תחת חסות הצלב האדום, והעם היהודי הרצון והשדוד נשאר בלי שום עזר.

המצב הורע עוד יותר: אף אחד מהגברים היהודים לא יכל לנסוע אל המקומות הנהרסים להושיט עזרה ברפואות וכדומה, מפני הסכנה המרחפת על ראשם ליהרג בדרכם, ורק על ידי הצלב האדום יכלו לשלוח שמה אנשים.

אנשים אחדים מקרב הנוצרים יסדו בקיוב "חברת מלחמה נגד האנטישמיות" והיא הוציאה לאור קול קורא נגד הפרעות, אחרי כן פנו אל הגנרל דרגומירוב בבקשה להרשות להם להוציא לאור חשבוני החברה מעת לעת, אך הגנרל דרגומירוב לא הורשה זאת להם, בעת אשר שולחין וסוֹנְקָא הדפיסו מדי יום ביומו בלי שום מפריע מאמרים הקוראים לפרוע פרעות ביהודים. סוֹנְקָא העומד בראש האסב"ג מוציא לאור עתון הקורא לפרוע פרעות בשם "האישינוים הערביים", ואת המדפיס אשר הדפיס את קול הקורא נגד הפרעות הועידו לדין על אשר הדפיס את קול הקורא ההוא בלי רשיון הצנזור.

אחרי משך זמן של הצלחת חיל המתנדבים, הגיע להם זמן של נסיונות מרים ומחדש החל מצב איום לכל עמנו במקומות המלחמה. כבר נתקבלו ידיעות מקורסק ומלוכוויץ על דבר פרעות גדולות עם קרבנות רבים מקרב היהודים, בעת אשר עזבו המתנדבים את הערים ההן. יאוש נורא וחרדה גדולה אחזתנו, ונירא לגורל שאר הערים אשר יהיה על המתנדבים לעזבן.

ביחד עם נצחונותיהם של הקומוניסטים החל שטף גדול וחדש של נודדים מהערים שנלכדו על ידי בעלי-הרוב. בין הנודדים—יהודים רבים, למרות החלטתם התמידית של מנהלי האסב"ג עם הפרופסור לנסקי בראשם בדבר היהודים כי מחכים הם לקומוניסטים ולא יברחו יחד עם חיל המתנדבים.

אלפי יהודים נסים עתה מקיוב, חרקוב ופולטבא כאשר נסו מקורסק ובלגורד, הנודדים יסבלו בדרכם צרות ומצוקות אשר לא יאומן כי יסופר. משלמים סכומים גדולים בעד כרטיס מסע, ועתה כבר קבלנו ידיעה כי עד תשעים למאה מהנודדים היהודים שדדו והוכו בידי חיל המתנדבים. לא הרחק מנובוצ'רקס נמצאה תחנת מסלת הברזל, ובה ימצא חבר פקידי הצבא המבקרים את חפצי הנוסעים בעגלות המסע, והם יגזלו מהנודדים היהודים את כל אשר הציילו מכל רכושם. היו גם מקרי רצח בדרך אשר בין חרקוב לרוסטוב אשר נחשבה עד היום להדרך היותר בטוחה ושוקטה.

ככה נברא המצב של הניגוד הנורא בין היהודים וחיל המתנדבים. מצד אחד יודעים אנחנו כי דעותיהם של חיל המתנדבים—נצחון על חיל בעלי-הרוב ואי—הסדרים של האנרכיסטים, ולאחד את כל ארץ רוסיה—מתאימות אל האינטרסים של יהודי רוסיה, ומצד השני הננו רואים, כי פעולת חיל המתנדבים מביאה כליון על כל העם היהודי, וכי פלגי דמים יזובו בכל הדרך אשר עברו בו המתנדבים מדם היהודים הנשפך על ידם.

ובמצב כזה, אדוני הפרופסור, עלינו להשיב לך על בקשתך אשר בקשת להיות לך ולמשלחתך לעזר. איזה עזר יכולים אנחנו להושיט לך בשעה שקול דמי אחינו כבר הגיע לאזני אחינו באמריקה?

יהודי אמריקה הם עצם מעצמם ובשר מבשרם של יהודי רוסיה, וצרותיהם של האחרונים אי-אפשר שלא יביאו לידי התרגשות עצומה באמריקה. היהודים החפשים באמריקה לא יבינו אותנו אם נפנה אליהם בבקשתנו לעזור לחיל המתנדבים, בשעה שהאחרון עוד לא שנה את יחסו אל העם היהודי.

בקשה כזאת מצדכם תוכל רק להזיק לחפצכם, יען כי אחינו האמריקנים יאמרו כי פנינו בבקשתנו רק מיראת הממשלה, כי כתבנו את בקשתנו בשעה שפיות קני-הרובה היו נטויות אל עבר פנינו. לנו ברור כי בקשתנו לא תצלח במצב הזה אשר הננו נמצאים בו היום. וכי נחוץ מצדכם פעולות תכליתיות אשר תתננה לנו היכולת לפעול לעזרתכם. ובשעה שהננו נדונים על הדברים אשר עליכם לעשות, ברור לנו כי רק שינוי תכליתי ביחסכם אל היהודים יוכל לשנות גם את המצב. חושבים אנחנו לנחוץ: כי צריך להוציא מודעה גלויה בדבר זכויות היהודים וחפשתם, חושבים אנחנו כי צריך לעצור בעד הפצת אשמות כוללות על כל העם היהודי, בעד מעללי יחידים מהם העובדים בין הקומוניסטים. דורשים אנחנו לא לבד כי יעצרו בעד פרעות ביהודים להבא, אך גם לאסור ולמסור למשפט, השורר במצב מלחמה, את כל הפקידים הגבוהים של הצבא אשר לא עצרו בעד הפרעות. דורשים אנחנו כי הממשלה תשלם בעד כל הנזק אשר סבל העם היהודי מהפרעות ולהקים את הנחלאות ההרוסות על מכונן כמקדם. הננו עומדים על דרישתנו, להשיב אל חיל המתנדבים את פקיד הצבא והרופאים היהודים, ולהשוותם בזכויותיהם עם שאר פקיד החיל בלי שום הבדל. דורשים אנחנו כי לא יאמרו על היהודים לשרת בבתי-פקידות החקלאות והערים, דורשים אנחנו להשוות את היהודים בזכויותיהם הפוליטיות והלאומיות השואה גמורה עם כל העם.

ביחד עם זה הננו מתחשבים עם המצב הקשה של הממשלה ויודעים אנחנו כי לא תוכל להכחיד פעם אחת את הזרמים הרעים, אשר בעם, ולכן חושבים אנחנו לאפשר, כי הממשלה תמלא את דרישותינו לא בפעם אחת אך בהדרגה, רק בתנאי כי יראה בעליל כי שנתה את הנהגתה ביחסה אל היהודים והתחילה לבקש אמצעים לתקן את אשר עותה עד כה. שינוי הנהגה היינו יכולים לראות, לו היתה הממשלה ממלאה את התנאים האלה:

- (א) כי תנתן דת שעל פיה מהיום והלאה על פקיד הצבא לתת דין וחשבון בעד פרעות ביהודים והפקידים אשר יאשמו בשב ואל-תעשה—ימסרו לדין.
- (ב) כי יפעלו על ידי אמצעים חזקים למנוע החמס והשוד בדרך מסלות הברזל. להציג ממונה מיוחד על כל מסע ומסע שעליו יהיה לתת דין וחשבון בעד כל מעשה שוד וחמס בהמסע, ואשר אליו יוכלו לפנות היהודים השדודים.
- (ג) כי יפעלו על ידי אמצעים תכליתיים נגד ההסתה לפרוע פרעות של האסב"ג ושל כל המפעלים המקבלים תמיכה מהממשלה לתת היכולת להמפעלים המהפכים בזכויות היהודים לדבר ולפעול בפומבי.
- (ד) כי מאוצר הממשלה ינתן הסכום עשרה מליונים, אשר הוקצב כבר בעד נגועי הפרעות; למען יבין העם כי הממשלה מתנגדת לפרעות, וכי חפצה היא לעזור להשדודים.
- (ה) כי הממשלה תצוה על הרשות המקומית לחדול מלתמוך בידי מפיצי האנטישמיות. ולהפך תפעל עליה, על הרשות, באופן אשר מעט מעט יכניסו אל תוכה התיחסות טבעית וישרה אל היהודים.

הדרישות הללו אינן ענין מסחרי, ופונים הננו אליכם לא רק כאל מורשה מהממשלה, אך כאל אחד מראשי החלק הפרוגרסיבי של העם הרוסי, וחפצים הננו כי תאמינו לנו כי קיום דרישותינו נחוץ לא רק לנו אך גם לנצחון המתנדבים ונחוץ גם למען נוכל לצאת בפומבי לעזור על ידכם. רק באופן כזה תהיה לנו היכולת לעשות איזה דבר ממשי באמריקה בעד משלחתכם.

חבר הקולגיה א.: חפץ הנני להוסיף מלים אחדות אל כל אשר הגיד ס.: כל עם ועם יוכל להמצא במצבים שונים אשר לפיהם יכול לעשות הנחות מצדו ולהביא קרבנות. אבל לכל הנחה יש קצב וגבול. וכאשר ידרשו מעמך להקריב את לאומיותו ואת הכרת עצמו—על דרישה

כזאת אפשר לענות רק בשלילה. עוד לפני שנה פניתי אל הגנרל אלכסייב בדבר האנטישמיות אשר גברה בחיל המתנדבים והראיתי לו כי סופו של הדבר הזה מלא תוצאות. אז הבטיח לי הגנרל שהוא לפעול באמצעים נכונים נגד ההסתה האנטישמית. לאסוננו הבטחתו לא נתקיימה. ועתה כבר הגענו אל מצב כזה אשר כל קיומו של העם העברי מוטל בספק. במצב כזה רק מילוי כל הדרישות הלאומיות יוכל להביא אותנו לידי פעולה פומבית לעזר המתנדבים, ולכן הנני חושב לנחוץ כי על הממשלה למלאות את כל התנאים אשר הציע לפניכם חבר הקולגיה שלנו ה' ס.

מענה הפרופסור ג': בשווי המשקל אל כתב האשמה הארוך שלכם, לא אוכל למצוא שום טעם לזכות. לא אוכל להגיד מאומה נגד האמת המרה אשר הצעתם לפני בתחלת שיחתנו. אנכי כבר הגדתי לכם את התייחסותי אל הפרעות ואל שאלת העמים השונים אשר בארצנו. בכלל, כפי הנראה, לא תוכלו לתת לי את התמיכה הנחוצה לי במשלחת לאמריקה. תנאיכם, ובפרט המיעוט אשר ממנו לא יגרע, נחוצים, ובלעדכם אי אפשר. ונכון הנני מצדי לבקש מאת הגנרל דניקין כי יעשה את כל הנחוץ להוצאת האמצעים האלה אל הפועל. אתם, בודאי, כבר שמעתם על דבר האגיטציה אשר מצאה לה כבר מקום בהמועצה המאוחדת לטובת מהלך חדש פוליטי יותר פרוגרסיבי. הנני חושב כי אם המהלך החדש ימצא לו מקום, אז ינצחו הכחות הפוליטיים היותר פרוגרסיבים, אשר יוכלו לפעול על התייחסות אל כל העמים האחרים בכלל, ואל היהודים בפרט. בעוד ימים אחדים אציע את דרישותיכם לפני הגנרל דניקין. תשובתו תוכל להיות באופנים שונים יוכל להיות כי יסכים לכולן. יוכל היות כי ישיב על כולן בשלילה, יוכל היות כי את החלק מהן יקבל וחלק מהן לא יקבל, מה לי לעשות באופן האחרון?

חבר הקולגיה ד"ר ו: אנכי באתי בדברים עם הגנרל דניקין בראש המשלחת מיום העשרים והששי לילולי. עוד אז כבר הרגשתי כי הגנרל דניקין אף כי הנהו מתנגד לפרעות ביהודים לא ירhib בנפשו עוז להלחם עם המצב המוסרי הפרוץ בחילו. כאשר נפרדנו ממנו ונבקשה להרשות לנו להדפיס את שיחתנו אשר היתה לנו עמו, ענה לנו בהיתול: "רק אל תהללנו יותר מדי". הבקשה הזאת היא אפית¹: כל היסודות המתנגדים לפרעות יראים מאוד פן יחשדום בנשיאת פנים ליהודים, ולכן לא יפעלו מאומה לעצור בעד הרעה. והתוצאות מזה רעות גם לנו גם לכם. כאשר נסתי עתה מ-מ', לא כבורגני נסתי יען אינני עשיר, אך כראש העדה העברית במ', אשר יצאה כולה יחד עמי. וכאשר התנפלו עלינו בדרכנו שלשה מפקידי הצבא ויגזלו ממנו ומאשתי את שעוני הזהב אשר לנו, הרגשתי באותו הרגע עד כמה גדולה פריעת המוסר בחיל רוסיה ובראשיהם. נחוץ כי הגנרל דניקין יניח את היסוד למלחמה עם הפרעות.

אדוני הפרופסור! אתם דורשים ממנו משלחת או בקשה כתובה אל אחינו באמריקה. על זאת אענה; אנחנו לא שלחנו משלחות לאמריקה להודיע על דבר העוול אשר נעשה לנו בדרום רוסיה. קול דמי אחינו הורם על כל אדמת אוקריינא העקובה מדם היהודים השפוף, ועוף השמים הולך לאזני אחינו באמריקה ואנגליה. הנני מאמין כי אם במדה נכונה יפעלו נגד הפרעות, ומלבותינו תצא נשימה של מרגוע, אז הבת-קול של הנשימה הזאת תגיע תיכף עד אמריקה, ותעזור לכם במטרתכם בלי כל מכתבים ובקשות מצדנו.

חבר הקולגיה ס: אדוני הפרופסור שאל: מה יהיה אם הגנרל דניקין יסכים רק לחלק מדרשותינו ואת החלק מהן ירחיק? הרשוני נא לענות לכם על זאת. בהמשך כל נאומי בטאתי בבירור לא פעם, כי מדברים אנחנו פה כמורשי הקהל העברי המחוייבים לתת דין וחשבון בעד כל מעשיהם ובשיחתנו לא יוכלו להיות חלוקי דעות. את כל אשר הגדתי בהדרישה היותר

¹ [אפי, עצום].

מעטה דורשים אנחנו כסימן שהממשלה שנתה את יחוּסָהּ, ותחל לבקש דרכים להיטיב את מצב עמנו. אם סעיף זה או זה לא יוכל לצאת לעת עתה מן הכח אל הפועל, זאת לא יביא אותנו לידי פירוד גמור, אך אם איזה תנאי יקבל רק בתורת ארעי כאיזו הנחה, כמו שמשליכים עצם לפני הכלב, אז אם יקבלו כל תנאינו בלי יוצא מן הכלל לא יוכל הדבר להניח את רוחנו. ובמקרה הזה אחת היא לנו מה יענה הגנרל דניקין.

ומה שנוגע להתשובות השונות של הגנרל דניקין על דרישותינו צריך להעיר, כי הסכמת הגנרל דניקין תועיל לא רק לנו, אך גם לחיל המתנדבים, אך אם ישיב ריקם את בקשתנו אז יהיה הדבר לאסון לא רק לנו אך גם לכל הממלכה.

פרופסור ג. מבטיח עוד הפעם להציע לפני הגנרל את מצב הדברים וישתדל כי התשובה תהי חיובית, ויבקש את העתק המכתב להזכיר אשר הגישו לפני הגנרל דניקין ביום 26 יולי, ופרטי כל השיחה שהיתה לו עמם.

בעשרים לנובמבר הודיע הפרופסור ג. כי הגנרל דניקין השיב על כל הדרישות בשלילה גמורה.

[88] בפרוע פרעות בישראל

אינו דומה כותב דברי ימים שעברו על דבר פרעות שפרעו באבות אבותיו לפני שנות מאות רבות, לכותב דברי ימי הפרעות שהיו בימיו ולעיניו. הראשון יכתוב לרוב דבריו בסתר אהל, ולפעמים גם אפדנו, דעתו צלולה עליו ומקורים שונים פתוחים לפניו. על הצרות שעברו ישקיף ברוח שוקטה, כי גזירה היא על המתים שישתכחו מן הלב, יברור אוכל מתוך פסולת, יוכיח מסוף דבר על תחלתו, ומנקודת ראות רחבה יביט על כל המעשים שהיו, יקשור את הענינים על פי השערה, ואם אומן גדול הוא, יוציא מתחת ידיו דבר מתוקן. לא כן גורל השני—הוא יכתוב דבריו בשעה שלבו יתר ממקומו, עיניו יזלו דמע וידיו רועדות מהשמועות הרעות שתבואנה אליו תכופות ומבוהלות, והוא בעצמו יפחד לילה ויומם ולא יאמין בחייו, כי לא ידע מה ילד יום, ולכן חייו תלויים לו מנגד וקשה עליו לברור מעשים קטני ערך שיש להם רק ערך מקרה יחיד, ממעשים רבי-הערך שיש להם ערך כללי. להוכיח מסוף דבר על תחלתו אי אפשר, כי המעשים עוד לא נגמרו ואולי לא יגמרו עוד בימיו, ולכן כל אשר תחזינה עיניו ותשמענה אזניו יישום בספר לזכרון לדור אחרון, והסופר הגדול הבא אחריו יעשהו לחמר להשערותיו ולבניניו אשר יבנה על סמך הסיפורים האלה.

גם אנכי, אף כי השתדלתי להביא רק דברים שאין לי כל ספק באמתותם, הנני בכל זאת כותב את דברי מפי השמועה ולכן לא ימלט כי לא סדרתי את המקרים בסדר נכון. לפי שהנני יושב עתה בקרים, אבר מדולדל מרוסיה הגדול לפני. כל עתון מחוץ לקרים לא יבוא הנה. חי הנני חיים אשר ספק גדול הוא אם אפשר לקראתם בשם חיים. בין האנשים אשר נהרגו ואשר נצלבו על יד פורעי הפרעות, ימצאו רבים ממכרי ומאוהבי, וממילא מובן מצב רוחי בעת כתיבי, ולכן אקוה כי קוראי יטו כלפי חסד במצאם איזה חסרון בסיפורי.

הראשונים לפורעי הפרעות היו הפולנים, כי אחרי אשר גם בעלי ההסכמה הסכימו להכיר את פולין לממלכה עומדת ברשות עצמה, הכניסו אל תוך גבולה את כל הערים מצפון גרמניה ומגליציה אשר מרבית יושביהן הם בעד הפולנים, והדבר יבדק על ידי שאלת פיהם של

יושביהן. יהודי עיר לבוב ואגפיה אשר בגליציה, בידעם את הפולנים היטב עוד לפני המלחמה, בעת אשר קראו חרם על סחר היהודים בוורשא וסביבותיה, ואחרי המלשינות ועדות שקר אשר הפיצו על היהודים בין הגרמנים בעת אשר לכדו האחרונים את ערי פולין אשר ברוסיה, לא שתו ידם עם הפולנים. ולכן כאשר אך נכנסו הפולנים לבובה פרעו פרעות בישראל הרגו אנשים נשים וטף אנסו גזלו וחמסו. אבל גדול היה אז ליהודי כל הארץ בכל בתי הכנסיות ובתי המדרש ערכו הזכרות ויספדו מספד גדול וכבד מאוד ובזה הביעו היהודים את מחאתם נגד מעשה הרצח, השוד והחמס הזה, גם בתאודוסיה ערכו נשף מחאה כזה נגד מעללי הפולנים. מכל המפלגות השונות באו מורשים להביע את צערם הגדול על האסון אשר קרה לישראל, ואת מחאתם בכלל על מעשים כאלה, וכי בטוחים המה, כי הסוציאליסטים לא לקחו כל חלק בהפרעות האלה. אמנם, כאשר נודע אחרי כן, גם ידי הסוציאליסטים מקרב הפולנים נגאלו בדם היהודים, כי בהגיע הדבר לענין יהודים אז אין חילוק בין פולני בורגני לפולני סוציאלי. מאת הפולנים הגרים בתאודוסיה לא בא אף אחד לא להתנצל ולא להביע דאבונו. וכפי הנראה חשבו את הדבר הזה להם לא רק לא לבושת ולא לחרפה אך גם לפאר ולתהלה.

אמנם אם בהפרעות, שפרעו הפולנים בערי גליציה, היה ענין פוליטי יצוק בהן, אשר יכלו הפולנים על ידו לטהר מעשיהם הרעים בק"ן טעמים, לא כן הדבר בפורעי פרעות אחרים, כמו: מחנה גריגוריוב אשר נפרד לראשונה מעל פטליורה ויספח אל בעלי-הרוב ואחרי כן עזב גם אותם. ויפשטו הוא ומחנהו על יליסבטג'רד חרסון וניקוליב ויעשו שם שמת ביהודים. הרגו ורצחו, גזלו אנסו וחמסו באכזריות משונה לא חסו על טף ונשים הרות ויולדות. מחנה פטליורה אשר היה אחד מחברי הממשלה האוקרינית אשר בין חבריה היה גם יהודי אחד, לא חדלו בכל זאת מפרוע פרעות ביהודי אוקריינא בכל הערים אשר היו תחת ידם. ועל כולם עלה מחנה מאכנו, יליד כפר גולייפולה פלך יקטרינוסלב, אשר את כוס חמתו שתו כל יהודי הפלך ההוא, וגם במקומות אחרים מחוץ לפלך, על ידי מעשה שוד וחמס הרג ואבדן אשר לא נשמעו כמוהם מימות עולם. בכל מעשי הפרעות האלה לא היה כל ענין מדיני, באכזריותם נגד היהודים, אך יען לא יכלו למשוך אחריהם את ההמון הגס העלול בטבעו לחמס ולגזל בטעמים של דעות שונות, לכן הרשו לו למלאות את חוריו כסף מרכוש היהודים הנהרגים.

נוסף לכל אלה היו גם מתקוממים מקומיים בכפרים רבים. חבר ריקים ופוחדים אשר קראו לגדודיהם בשמם של אחד מראשי המחנות הידועים: אחדים—גריגוריוב, אחדים—מאכנוים, ירוקים וכדומה. הם הרגו את כל יהודי הכפרים והמושבות אשר בקרבתם. בכפר איונובקה מחוז מלטופול הוציאו את כל היהודים עם כל בני ביתם אל מחוץ לכפר ויורו עליהם וימיתום. ואם עבר לפניהם איש יהודי עובר אורח הורידוהו מעל העגלה וימיתו גם אותו. את כל הגברים מהמושבה היהודית טרודוליובוקא, הוציאו השודדים מבתיהם ויכניסום לתוך מתבן, וישרפו עליהם את המתבן באש וישרפום חיים. יותר ממאתים אלמנות ויתומים הובאו עירה מריאופולה ועדת היהודים שם שמה עינה עליהם לנהלם בלחם.

גם רבות מהמושבות האחרות ובתוכן גם המושבה מְ'יריק' סבלו הרבה מהשודדים האלה. אצל התחנה פלוגי הַשְׁלֵכו גויות יהודים מומתים ימים רבים מאין קובר. לדאבון לבנו היו גם אחדים מבני המושבה אשר נפלו אל השודדים האלה ויעשו זר מעשיהם עמם יחד, לבשתם ולבושת כל עם ישראל. כל המושבות נשארו ריקות כי עזבון יושביהן, מחמת ההמון אשר עליהם נתנה, ויתהלכו באשר התהלכו.

על כל אלה באו שמועות מבהילות מערי אוקריינא, בהן פרעו פרעות בישראל אשר לשמע אזן סמרו שערות ראשינו ויפג לבנו, עד כי לא האמננו גם אנחנו בחיינו. רק בערי קרים לא היו פרעות במדה מרובה כזאת ולכן נהרו אליהן פליטים רבים מהערים והכפרים השדודים וימלאן

עד אפס מקום. חיל המתנדבים עמד אז על אם הדרך בין ערי אלכסנדריה ובסק ומלטופול על התחנה פרישיב ופעמים רבות עברה התחנה הזאת, עם הכפר הגדול מיכאלובקה הסמוך להתחנה, מיד חיל המתנדבים אל ידי חיל בעלי-הרוב ולהפך, והמקומות האלה סבלו משני המתנות גם יחד, אלה הרגו את החשודים בנטייתם אחרי בעלי הרוב, והאחרונים—את החשודים בנטייתם אחרי חיל המתנדבים. מהם סבלו גם אי-יהודים, אבל היהודים סבלו יותר מכולם, ותהי אז אוקריינא כולה לחרדת אלהים.

כה עברו עלינו כל ימי החורף תרע"ט. ממשלת קרים לא ידעה בעצמה מה אתה: היום הודיעה כי מטעם הממשלה נמנה מפקח על כל המחוזות הצפוניים של פלך טבריה, השר פלוני, ובעוד ימים אחדים הודיעה, כי המשרה הזאת בטלה לעת עתה ונדחתה לזמן בלתי מוגבל. מזאת יכלנו להבין רק כי המקומות ההם עברו מיד ליד פתאום. כן היה מצב הדברים הולך ומשתנה מיום ליום והעם לא ידע מה אתן. יהודי קרים יכלו להבין את מצב הדברים רק על ידי הקראים מקורבי הממשלה הקרימית וחיל המתנדבים, אשר בעת נצחון האחרונים צהלו פניהם ולא נראה ביניהם כל אות הכנה לברוח, ואך נודע להם כי גברו בעלי-הרוב על המתנדבים, החלו להכין את עצמם לברוח עם כל בני ביתם לחוץ למדינה. העתון הרשמי המודיע חדשות ממקום המערכה נהג כמנהג בעלי-הרוב בזמנם: את אשר עשו—הודיעו, ואשר קרם—לא הודיעו, אך אניות המלחמה של בעלי ההסכמה עמדו כל ימי החורף ההוא בנמלי קרים. והדבר הזה נתן מעט תקווה בלבנו, כי עוד רחוק היום אשר יבואו בעלי-הרוב הנה עוד הפעם, וכי לא יעיוזו לפרוע פרעות ביהודים נגדה נא לכל עמי אירופה אשר אניותיהם עומדות על המשמר.

בימים ההם בא לתאודוסיה איש צעיר לימים מאודסה ג. שמו. יודעיו ומכיריו אמרו עליו כי היה סנדלר בימי נעוריו ביקטרינוסלב. ובימים האחרונים היה מנבחר מפלגת המאוחדים אשר באודסה, אל ועד הקהלה אשר שם. בבואו לתאודוסיה מצא מין את מינו, וחבריו מהאגף השמאלי העבירו קול בעיר כי מלומד גדול הוא ודרשן מצוין. הוא היה אמנם בעל לשון צחה מבטא ז'רגון יפה וממלא את נואמו במבטאים נאים, אך תוכן דרשותיו היה קלוש מאוד, והסוציאליסטים השונים אשר בעיר השמים לבם רק אל הצורה ולא אל התוכן, הללווהו מאוד, ויהי בעיניהם כעיר וקדש מן שמיא נחית עליהם.

בבוא ראש הציונים התודוסאי מן האסיפה לקהלות העברים אשר מצאה לה מקום בקיבו ויקרא אסיפה מהציונים, וירצה לפנייהם את כל אשר ראה ואשר קרה בהאסיפה ההיא, בא גם ג. בפעם הראשונה אל האסיפה. ובספר המרציה על דבר האבסטרקציה של הז'רגוניסטים בהאסיפה ההיא ביקש האורח להרשות גם לו לדבר. יושב הראש של האסיפה הרשה לו לדבר, אך התרה בו כי יתנהו לדבר רק דברים שיש להם שייכות אל הענין, כלומר: אל האסיפה הקיבוצית, אך לא לאגטיציה סוציאלית. הנואם לא שת לבו את ההתראה הזאת ויחל לדבר על דבר דעות סוציאליסטיות שונות להצדיק את חובבי הז'רגון ולהמטיר חרפות וזלזולים על חובבי שפת עבר. פעמים אחדות התרה בו יושב הראש כי לא יתן לו לדבר שלא מענינה של האסיפה, עד אשר כעס הנואם ויאמר: כאשר אחזה לי אני אין פה אסיפת-עם אך אסיפה של בעלי-בתים, ועם בעלי-בתים אין לי שום עסק ויחדל מלדבר.

אף על פי כן כאשר ערכו מעריציו נשפי קריאה לטובת האיש הזה, אשר כלתה אצלו פרוטה מן הכיס לא נמנעו מלהציע כרטיסי כניסה לפני אותם בעלי הבתים אשר מאס בהם, כי סוף כל סוף מי הם המשלמים בעד כרטיסי-הכניסה במיטב כספם אם לא הם, הנתבעין למשכן—וניתנים, נתבעין לעגל—וניתנים, וג. קיים בעצמו את מאמר ההמון: הגוי—טריפה, ופרוטתו—כשירה, ויקבל באהבה את אותן הפרוטות מבעלי-הבתים אשר חרפם בדרשותיו.

האיש הזה תפס מקום חשוב בימי המהפכה השנייה של בעלי-הרוב כאשר אספר באחד מהפרקים הבאים.

[89] בהתאסף ראשי עם

במצב חמרי ורוחני כזה, היה על הקהלות העבריות בקרים להתאסף לאסיפה מרכזית בסימפרופול; אך העם העברי הבליג על יגונו ויחליט לשלוח את ציריו אל האסיפה ההיא.

העניינים שעמדו על הפרק להפתר בהאסיפה ההיא, היו רבי הערך. ולכן הציע הועד המרכזי לשלוח אל האסיפה צירים מכל הקהלות, לפי מספר אנשיהן במספר בוחרים במלואם לא יחסר אף אחד. אז התגלע הריב עוד הפעם בין האגף הימני להאגף השמאלי. ועד הקהלה בחוסו על ההוצאות המרובות אשר דרשה המשלחת הזאת, חפץ לשלוח רק שלשה צירים אעפ"י שיש לו הרשות לשלוח חמשה לפי מספר בוחריו, בתנאי, כי רק אחד יהיה מהאגף השמאלי ושנים מהאגף הימני שהוא הרוב; אך האגף השמאלי דרש חלקו בשלימות, כי אין עינו חסה על ממונן של ישראל הבא ברובו מהאגף הימני, כי השמאליים, גם הם גם שולחיהם, אינם משלמים מאומה לאוצר הקהלה, ולכן לא יחוסו גם על הוצאות מרובות. ויען כי לא חפץ הועד לתת היתרון להאגף השמאלי בשעה שעל הפרק תעמוד שאלה נכבדה כמשלחת נבחרים פריזה, לדרוש מאת אסיפת השלום הקרובה לבוא, להכיר את פלשתינא לארצם של ישראל, לכן מוכרח היה הועד לשלוח חמשה צירים למען יהיו להאסיפה אותם הפנים על הועדים אשר שלחום, ואחד מחמשת הצירים האלה הייתי גם אני.

הישיבה הראשונה של האסיפה המרכזית נועדה למוצאי שבת. ולכן נועדה ללילה ההוא, יען לא מצאו אולם גדול אשר יכיל את כל הקהל הרב אשר יבוא לראות ולשמוע את בחיריו; והחקלאות המחוזית נתנה לעדת ישראל את אולם ועדה ליום הראשון שהוא יום חג לה, וליום השני הרשתה לנו החקלאות הפלכית להתאסף באולם ועדה, לפי שאין חברה נכנסים לאסיפה בכל יום שני בשבת.

כמורשה של עדה יהודית הצעתי לפני חבר הצירים לצאת מתאודוסיה עוד ביום הרביעי בערב. כי אף על פי שיהודי קרים אינם מהמקפידים הגדולים על נסיעה בשבת, בכל זאת, אמרתי, יען כי צירי עדה יהודית אנחנו, עלינו לבלי העיר את תלונת החלק האורתודוקסי שבה. ויען כי הדרכים התקלקלו ואין אנו יכולים לדעת מתי ימצא למעננו מסע הוצא מהתחנה המרכזית דז'נקוי, לסימפרופול. יצאנו ביום הרביעי בערב למען יהיה ספק בידנו לבוא בעוד מועד אל האסיפה הראשונה. אך הפעם לא נתקיים בנו מאמר חז"ל: "הבא לטהר—מסייעין אותו", כי בדז'נקוי לא מצאנו מסע העובר לסימפרופול, כי מפני מלחמת המכס אשר בין קרים לאוקריינא חדלו מהביא פחמים מהמכרות אשר בנחל הדונצ'י, שנמצא אז כולו בידי ממשלת אוקריינא, ולא היה חומר הסקה להסיק את המכונות.

חכינו יום, חכינו יומיים—ואין כל תקוה לנו לזוז מדז'נקוי, אז יעצו אנשים אחדים מהנוסעים, אשר נעצרו גם הם על התחנה דז'נקוי, כי כל אחד מהנוסעים יתן למנהל המכונה עשרה רובלים לגלגלת "לקנות פחמים". והכסף העונה את הכל ענה לנו הפעם את מנהל המכונה. ובליל שבת בשעה התשיעית בערב עזבנו את התחנה דז'נקוי שלשתינו, מלבד הרב התודוסאי אשר נשאר לשבות בדז'נקוי ולחכות למסע אשר אולי יצא במוצאי שבת.

נסיעה לא נעימה היתה לנו הנסיעה ההיא בכללה. תחנת דז'נקוי הגדולה והנקה תמיד היה מראה עתה כמראה רפת בקר: ריח זיעה נודף מכל עברים, קרקע הבית מכוסה טיט חוצות יותר מטפח, נר להאיר לא היה, כסא לשבת לא נמצא לנו כי כל הבית היה מלא אנשים לבושים בגדי שרי צבא אשר להם היתרון בכל. התנורים לא הוסקו והקור שלט בחדר בעוצם תוקפו, ובחדר כזה היה לנו ללון שני לילות, ביראנו פן נאחר את המסע העובר לסימפרופול. אמנם אחד הצירים מדז'נקוי אשר מצא אותנו על התחנה ריחם עלינו והכניסנו אל ביתו, השקנו תה ואכילנו מפתו אף ישננו מעט בביתו, אבל לא יכלנו לנוח יען כל רגע ורגע אמרנו אולי עתה בא איזה מסע מצפון העובר לסימפרופול.

גם בהעגלה אשר בה עברנו לא מצאנו מנוח—היא, אמנם, היתה מאותן העגלות שנקראה לפנים בשם עגלה ממחלקה שניה, אבל המרבדים מכל הספסלים ומעל כל הכתלים כבר נקרעו. המחיצות המבדילות בין חדר לחדר נשברו לרסיסים, והנוסע בעגלה כזאת הוא ובגדיו ימצאו תמיד בחזקת סכנה מפני קסמי העץ הבולטים מהכתלים השבורים ומפני הקוצים החדים של חוטי הברזל אשר מהם נארגו סבכי הספסלים המופשטים, ובפרט בלילה ובשעה שגר להאיר אין, והלילה ליל חושך ואפילה ואפילו שביב אורה לא הגיה את חשכנו דרך החלונות השבורים. בכל זאת, יען כי היינו מהזרזים המקדימים להכנס לתוך העגלה הזאת, הספיקה לנו העת לבחור לנו חדר מדומה כזה. אך ישבנו על הספסל נשבר לרסיסים ונפול לארץ. ועוד אנו מכינים עצמנו לקום לא יכלנו מפני הנוסעים הרבים שנכנסו באותם הרגעים ויעמדו צפופים על גבנו. אחד מהנכנסים חפץ לעלות ולשכב על גב הספסל המוגבה למעלה, אך אנחנו, דרי מטה, מחינו ביד האיש החפץ להביא אותנו לידי סכנה, בהראותנו לו את אשר קרה לנו עם הספסל הנשבר תחתנו. ואם צירי הברזל של הגב והיתדות אשר בכותל אינם חזקים כל צרכם כדי להחזיק גוף אדם גדול וכבד, אז הננו בסכנה תמיד פן יפול הנופל ממנו. האיש. כפי הנראה, היה איש מיושב בדעתו וישמע בקולנו ולא עלה. פתאום קפץ אחד מהעומדים ויעל אל הגב המוגבה ויאמר:

—הנני נותן ערובתי כי לא יאונה שום דבר, כי הצירים והיתדות חזקים למדי, ויוכלו להכיל כובד איש כמוני.

—ערבך ערבא צריך—ענה אחד מהיושבים אתנו על שברי הספסל אשר מתחת. —ולכן הנני מבקש לרדת למען לא תביא אותנו לידי סכנה.

—לא ארד, ויהי מה!—ענה העולה.

—האמינה לי—הוסיף חברנו מתחת—כי לו יכולתי לקום ממקומי כי עתה לא היתה עיני צרה בך, אבל באי-אפשר ושעת סכנה—שאני.

אז החל השוכב מלמעלה לקלל את היהודים האשמים לפי דעתו בכל הרעה אשר מצאה את רוסיה וגם קלקול העגלות מעשה ידיהם הוא.

—ואני אדמה—ענה היושב מתחת—כי שום יהודי לא היה נועז להפשיט את הספסלים ולשבור את הכתלים והחלונות וכי מעשה ידי אחינו הוא, ידי אנשי החיל אשר נסו מהמערכה.

—ומי הניסם?—קרא השוכב למעלה—היהודים הקוממיסרים העומדים בראשי בעלי-הרוב, ימח שמם וזכרם.

—אם הסיתום היהודים לברוח—הוסיף היושב מתחת—הדבר איננו מחייב עוד כי יגנבו את המרבלים וישברו את הספסלים והכתלים בדרכם.

—חדלו לכם מלריב—ענה קול חדש, והקול—קול אשה—הדליקו גפרורית ובדקו את הצירים והיתדות, ואם חזקים הם למדי אז כיון שעלה לא ירד.

הגפרורית הודלקה. הצירים והיתדות נמצאו חזקים למדי ויוכלו לסבול גם איש כבד ומגושם כהאיש אשר שכב פרקדן על משכבו.

המריבה שקטה. ואז החל משא ומתן בין הנוסעים מי אשם בדבר אי-הסדרים ברוסיה בכלל ובמסלות הברזל בפרט. מובן הדבר כי אשמים נמצאו רק היהודים, אף כי אחדים מצאו גם צד זכות על היהודים כי מצבם הרע בימי מלך-מלך הביאם לידי כך.

אנכי וחברי ישבנו מבלי קחת כל חלק בהמשא-והמתן ההוא, אך בראשי אני עלו אז מחשבות שונות על דבר מצב היהודים המשונה אשר כל גוי לא נמצא בו. הננו נוסעים עתה לאסיפת היהודים האומרת לסדר את הקהלות. על הפרק עומדת השאלה אשר הציעו מהאגף השמאלי: ליסד סיים יהודי ברוסיה, דבר אשר לא נוסד עוד בשום ממלכה בארץ לו גם ישרור בה חופש גמור לכל העמים. ואנחנו, בני רוסיה, ארץ העומדת במדרגת התפתחותה למטה מכל הארצות, אומרים ליסד לנו כמו ממלכה בתוך ממלכה, האין זה הבל ורעות רוח? נוסף לכל אלה: אותם המציעים מצד שמאל, כשבא הדבר לדבר על דבר יסד בית לאומי בעד העם היהודי בפלישתיהם יצעקו חמס עלינו כי באנו להסיג גבול הערבים שהם שם הרוב לעת עתה, דבר שלא יראו ממנו ברוסיה, אשר יושביה היהודים הם מיעוטא דמיעוטא; שנאת העם גדלה מאוד עד כי כל פגע רע, כל מחלה, כל תקלה וכל קטטה אשר תבוא עליו ימצא את הסיבה הראשונה לדבר רק ביהודים, והאמנם יעלה בידי דור הפלגה כזה ליסד את קהלות היהודים ברוסיה, ארץ אשר יושביה בכללם יביטו על היהודים כעל אסונם היותר גדול?

במחשבות כאלה ישבתי ונמנמתי עד אשר באנו אל התחנה סימפרופול. גם בתחנה הגדולה הזאת היה מצב הדברים לא טוב מבד'נְקוֹי: נר אחד האיר את השלחן שלפני המלצר, מקום לשבת לא היה. לנסוע לפנות בוקר העירה יראנו פן יקראנו אסון כאשר קרה לא פעם לנוסעים רבים, ולכן עמדנו עד אור הבוקר על רגלינו ונמנמנו כשינת הסוס—שתין, שתין נשמי, ובכי טוב באנו העירה.

חדר נמצא למעני בהמלון "מסקוה הגדולה", אשר הכין למעני אחד מצירי תאודוסיה אשר בא שמה לפני ימים אחדים, ולכן עלה בידי לנוח מעט מעמל הדרך הקצרה והארוכה הזאת, למען אוכל לקחת חלק בהישיבה הראשונה בערב.

מספר כל הצירים אשר הסיפיקו לבוא אל הישיבה הראשונה היה שלשים ותשעה, מסך הכולל ארבעים וארבעה. וחמשה מהם אחרו לבוא עד למחר מפני קלקול הדרכים. ראש הועד המרכזי, מר פסמניק, פתח את האסיפה במלים מועטות, אשר למד לצורך זה, בשפת עבר; ויברך את הנאספים. ויביע את תקותו, כי להנאספים יהיה לב אחד ושפה אחת בהחלם לבנות את בית ישראל ההרוס, ויציע לפני הנאספים לבחור מקרבם יושב ראש עם חבריו ומזכיריו לכל ימי האסיפה. אך טרם נגשנו אל עבודה מעשית הודיע יושב הראש, כי המניסטרס לעניני פנים

ולעניני חוץ הודיעו לו כי ברצונם לבוא אל פתיחת הישיבה הראשונה. אך כלה יושב הראש את דבריו ומרכבה מרקדה עמדה לפני אולם האסיפה וממנה ירדו שני אנשים. האחד—עב כרס, פניו מלאים ועגולים, לחיו כמו צבו ומראיהן כעין נחושת קלל, אפו עבה ונפוח. לבוש בגד שחור וארוך. השני—איש רזה, פניו כחושים ודלים, עיניו בוערות כלפידים וכל רואהו יכירהו כי מזרע היהודים הוא. מראה פניו יפיקו חן ונועם ומכל תנועה ותנועה יוכלו להכיר תיכף כי גבר חכם הוא ובעל מחשבות עמוקות. לבוש היה בגד קצר ופשוט כאשר ילבשו בני הגנב מדי יום ביומו. יושב הראש יצא לקדם פניהם ויובילם אל המקום הנפנה למענם בראש הנאספים.

ראשונה דיבר המניסטר לעניני פנים. הוא דיבר מיושב, בשתי ידיו תמך את שתי לחיו השמנות, וכה החזיקן כל העת אשר ישב בראש האסיפה. בקול היוצא מן הבטן, כבעלת אוב, ברך את הנאספים ויביע את שמחתו, כי העם היהודי אשר אחרי שנים רבות ורעות קבל סוף כל סוף את חפשתו, נישג היום לסדר את עניני קהלותיו, ויבטיח להם כי גם הממשלה תתמוך בידי הנאספים בשאיפותיהם להביא סדרים בעניני עדתם, בשעה שכל סדר הופרע בכל המדינה בכלל, והסדר הוא הדבר האחד אשר יוכל להבריא את גו העם הרוסי בכללו ואת היהודים כחלק ממנו.

אחרי כן דיבר מר וינבור. הוא הודיע, כי בא אל האסיפה לא רק כבא כחה של הממשלה, כי בזה היה די במניסטר לעניני פנים, אשר דברים כאלה נכנסים אל חוג פעולתו, אך הוא בא הנה גם כיהודי; והנהו מברך את אחיו היהודים כי תהי להם שפה אחת, בהחלם לבנות את בית ישראל ההרוס. כפי הנראה—אמר המניסטר—על קרים יצא הגורל כי היא תהי הזרע אשר ממנה תצמח מחדש רוסיה הגדולה והמאוחדה. וסימן לדבר—היהודים, הן אתם לא נאספתם היום להפרד מעל כל קהל ישראל, ושאיפותיכם הן ליסד על בסיס נכון את עניני עדתכם כחלק מעדת ישראל הגדולה. והדבר ידוע כי אין לך עם השואף לאחדות רוסיה כיהודים, שהם הברית התיכון המסחרי אשר יברית את כל הארץ אשר הוא יושב בה מן הקצה אל הקצה, כן גם ממשלת קרים לא נוסדה למען הפרד מעל רוסיה הגדולה, אך למען אשר ממנה תחל להבנות הממלכה הגדולה הנהרסה. ויען כי מטרותינו הן מאוחדות וכולן לקוות גם לתמיכה מצדנו. וכיהודי הנני מברך אתכם כי פעלכם זה יצלח בידכם.

נעים היה לשמוע את נואמו של מר וינבור כאשר ינעם לשמוע מוסיקה של מנגן בכינור ידוע, אשר אף שמינית שבשמינית לא יוסיף ולא יגרע מערכי נגינותיו הצריכים לו, כדי להנעים זמרותיו, כן לא נמצאה בכל נואמו אף מלה אחת מיותרת. קולו נעים, מדברו נאוו ומלא הגיון ויפעל על שומעיו במדה מרובה. ועונג גדול היה לשמוע את אחינו זה מכריז על יהדותו בפני כל.

המניסטרים כלו את דבריהם ויפרדו מעלינו. ליוניום בקול תרועת הידד ובמחיאת כפיים, ונשב לעבודתנו. ליושב-ראש נבחר מר פסמניק, וחבריו—אחד מהציונים ואחד מפועלי ציון, ושני מזכירים אשר אחד מהם הייתי אני, כותב פרטי כל הישיבות בשפת עבר. וניגש לבחור גם את הועדות השונות.

לספר בפרוטרוט את דבר הישיבות האלה אחשוב למותר. האחת, כי יארכו מאוד הדברים, והשנית—אחרי אשר על ידי המהפכות השונות כבר בטל המרכז, וגם הקהלות בעצמן תלויות על בלימה, לכן גמרתי לתת רק ציור כללי מהאסיפה ההיא שיהא לו ערך גם לימים הבאים.

האסיפה בכללה היתה דלת-רוח מאוד. וכפי הנראה אוירא דקרים איננו מגדל עוד אנשים כאלה, אשר נוכל לקרוא אותם בשם עוסקים בצרכי ציבור במלוא המובן. ובדליכא—שאני. מהארבעים והארבעה הצירים היו רק ארבעה ילידי קרים, והנותרים—מהבאים מליטא ופולין, שנה או שנתים לפני המלחמה, או מאותם שנמלטו קרימה בעת המלחמה. הרוב—ציונים ממינים שונים, והמועט—מכל המפלגות השונות. נואמים מצוינים לא נמצאו ביניהם מלבד מר פסמניק אשר הוא באמת אחד מהנואמים הנכונים ויושב ראש בקי הרודה בקהל נאספיו ביד חזקה. מראהו מראה אחד מפקידי הצבא מאותו המין שהיו לפני המהפכה. ואף כי רנן כל העם אחריו על החזיקו יותר מדי ביד חיל המתנדבים בשעה שידיהם מלאות דמי היהודים, לא מצאו בכל זאת איש כדאי והגון לכך מבלעדו, ועוד הפעם בדליכא—שאני.

על הנאספים היה לדון על יותר מעשר שאלות שונות הדורשות עיון גדול ומשא ומתן ארוך, אך יען כי אולם היה לנו רק לחמש ישיבות הכריח מצב הדברים להגביל את זמנם של הנואמים עד חמשה רגעים ולעיתים רחוקות מאוד עד עשרה רגעים. מובן מאליו כי בזמן קצר כזה לא יוכל אף הבחיר שבנואמים להביע את כל רחשי לבבו ולתפוש את שומעיו בלבבם, ומכל שכן אנשים בינונים שצריך להם זמן עד כדי לישוב דעתם ומחשבותיהם, וממילא יצאה האסיפה כולה מכווצת והנאומים מקוטעים, כי יושב הראש עם שעונו בידו השגיח לבלי יתר אף רגע, והנואם—בהסתכלו ביושב-הראש ושעונו, שהיה נראה לו כמלאך דומה עם חרבו בידו, היה שוכח כל מה שחפץ לדבר, אך גם מה שמו, וטענותיו נסתתמו. בכל זאת הספיקה העת לבעלי הקשר גם בזמן קצר ומצומצם כזה להראות את טלפיהם. וביותר היה נראה הדבר בשעה שהציעו שאלתם: "אם יהיה ליהודי-נוצרי הזכות לבחור ולהבחר אל הסיים המדומה". השומעים התמימים לא הבינו מה בעלי הקשר סחים. ואחד שאל:

—מה זה יהודי-נוצרי? איזה מין בריאה הוא?

—משומד, משומד, פשוטו כמשמעו—ענה יושב הראש.

אמנם כן, בעלי הקשר הגינו על המשומדים כעל עצמם ובשרם לא הועילו כל הטעמים שבעולם, כי אי אפשר למסור את גורל היהודים בגולה ביד אנשים שמאסו בעמם וקראו בפומבי אין לנו חלק באלהי ישראל, ועל פי מנהגי כהני רוסיה עליו להכריז כי גם את אביו לא יחפץ לדעת ואת אמו לא יחפץ להכיר. ההוא יבוא להגן, למשל, כי יתירו לשומרי שבת מחללו, לחלל את שבתת יום הראשון? ההוא ישתדל להתיר למשל לשחום בבתי המטבחים הסגורים בימי חגי הנוצרים החלים בערבי שבתות וימים טובים ליהודים? לחינם העיר הרב התודוסאי כי ליהודי מומר אינה נחוצה צרמניה מיוחדת לשוב לעמו יניח ידו על מצחו ויהרהר בתשובה—ודיו, הם, בעלי הקשר, הביאו ראיה מהתלמוד אשר כפי הנראה שמעו ממנו או קראוהו באחד העיתונים הז'רגונים על דבר איש שעשה כל ימיו מעשה זמרי, וקיבל שכר בעולם הבא כפינחס. מגוחך היה הדבר, כי אנשים הכופרים בעמם ובצור מחצבתם לקחו להם למגן את התלמוד, ויסרסו את מלותיו, ויהפכו את דבריו, עד כי אי אפשר היה להכירם, וכל זה למען הגן על דעותיהם הנפסדות.

עוד ענין מגוחך קרה בהאסיפה ההיא: אחד מחברי יושב הראש מפלגת פועלי ציון דיבר על דבר פלשתינא, ואחד ממפלגת הסוציאליסטים העממים העיר פעמים אחדות על דבריו: ומה אמר קאוצקי? או מה אמר מרקס? אנכי, אשר בכל הישיבות התאפקתי מלדבר, האחת-כי הייתי טרוד במשרתי משמרת מזכיר אשר לקחה את כל עתותי, והשנית—למדברים ניתן רשות לדבר רק חמשה רגעים, ואני לא אוכל להביע את כל רחשי לבבי בזמן קצר כזה, ובשעה שלמדרא יושב הראש ושעונו יאבדו עשתנות כל נואם, אך הפעם לא יכלתי להתאפק וכאשר

נתנו לי רשות לדבר היה ספק בידי רק להעיר את החבר ההוא, כי כל תאוריה מיוסדה על מעשים. ואם יבואו מעשים אחרים ויטפחו על פני התיאוריה אז תבטל האחרונה ועל מקומה תבוא תורה חדשה, וגם זמנה של השניה מוגבל רק עד אשר יבואו עוד הפעם מעשים ויסתרו גם אותה וכן הלאה עד אין סוף. ולכן, בכל הכבוד אשר ירחש לבי לקאוצקי ומרקס, לא יכאב לבי עלי אם המעשים יזרוננו הפעם כי עלינו לעשות דלא כקאוצקי ודלא כמרקס. היו ימים בשעה שלמדנו בבית המדרש, בהגיענו לשאלת הגמרא: "לימא מתניתין דלא כסומכוס?" עננה שכנה עלינו הילדים אז; דמינו, כי אם חס ושלוש תהי המשנה דלא כסומכוס אז—כתלי בית המדרש יפלו תחתיהם והעולם כולו יהפך לתהו ובהו; כאשר גדלנו ונהי לאנשים באנו לידי החלטה כי אפשר הדבר כי תהי המשנה דלא כסומכוס, וכל רעה לא תאונה לנו.

ולכן אדמה כי גם לכם הגיעה העת לעזוב את מרקס וקאוצקי ולהיות אנשים מעולם המעשה.

—אם כן—ענה המעיר—אם אפשר כי יהיה דלא כקאוצקי ודלא כמרקס הנך כופר בכל, ואז אין לי מה להוסיף על דברי.

שחוק אדיר פרץ מפי כל הנאספים לשמעם את דברי הפנטי הזה האומר לסדר את העולם רק כפי שיטת קאוצקי ומרקס מבלי לחסר ממנה אף כקוצו של יוד.

חמשת הרגעים עברו. ויושב הראש הראה לי באצבעו כי עלי להפסיק, ולכן לא יכלתי להמשיך את דברי. אך הדבר הזה נתן ענין אחרי כן להחבר ההוא להזכיר לי את עוני על כחשי בתורת אנשים גדולים כקאוצקי ואפילו בשיחות פרטיות לא יכל למחול לי את עוונתי זה.

בבוא הדבר לידי בחירת צירים לפריז אל האסיפה אשר עליה יהיה לבחור מקרבה מורשים לאסיפת השלום, דרש האגף השמאלי כי יתנו גם לו לבחור ציר מיוחד אך שאלתם לא ניתנה להם, ולכן התאפקו מלחוות דעתם וברוב של שלשים ושלוש דעות נגד אחד עשר מתאפקים נבחרו לצירים מר סוקולוב אשר נמצא אז בפריז' ומר פסמניק. והאחרון בנאום ארוך, ובברכה להנאספים סגר את האסיפה בשעה השניה אחר חצות הלילה לאור נרות סטארין אשר הוכנו לדבר, אחרי אשר המאור האלקטרי האיר רק עד חצי הלילה מפני חסרון חמרי-הסקה.

וממחרת היום ההוא עזבנו את סימפרופול ונשוב הביתה.

[90] הליגא הקולטורית ופעולתה

עוד בימים הראשונים להגסד ועד הקהלה בתאודוסיה הציע האגף השמאלי ליסד כעין אוניברסיטי יהודי בשם "קולטור-ליגא". ובהצעתם אשר הציעו הדבר לפני הועד אמרו, כי לא יחפצו להבדל מתוך העדה ולכן יציעו כי יקח הועד את המוסד הזה תחת חסותו. ובפירוש התרו, כי אם לא יקבל הועד את הצעתם, אז מוכרחים יהיו להבדל מתוכם וליסד את המוסד הזה בעצמם.

הועד החליט לקבל את הצעת האגף השמאלי, אך בתנאי, כי קודם למעשה יציעו לפני הועד את תוכן הענינים אשר מהם יקראו לפני מבקרי המוסד. אף הטעומו את הדבר; יען כי יקרא הועד את שמו על המוסד, אין ברצונו כי יעסוק האחרון בעניני פוליטיק בשעת סכנה כזאת—בשעה שהרשויות מתחלפות חדשות לבקרים, ועם הארץ סובל משני הצדדים גם יחד. אחרי ימים אחדים הציע האגף השמאלי לפני הועידה לתרבות ולהשכלה את תוכן הענינים, ובו סעיף אחד בשם: "על דבר התפתחות הדעות הפוליטיות השונות בקרב היהודים". הועידה החליטה להביא את הדבר לפני ועד הקהלה. ומני אז היה הסעיף הזה לסלע המחלוקת בין האגף השמאלי לימני, והראשונים יסדו להם את מוסדם על דעת עצמם מבלי לקרוא את שם הועד עליו.

את כל נשפי המקרא אשר היו בימים הראשונים לא בקרתי, כי תוכן הענינים לא משך את לבבי אחריו: הם קראו בשפת ז'רגון הרצאות על דבר מנדלי מוכר ספרים, על דבר שלום עליכם על דבר פרץ ושלום אש; ועוד הפעם על דבר שלום אש, פרץ, מנדלי ושלום עליכם. פרץ, אש, שלום-עליכם ומנדלי. ויהפכו את הסדר פעמים רבות כאשר יהפכו בעלי הסוד את השם "א-ד-נ-י" ל"י-א-נ-ד", "א-נ-ד-י", "נ-ד-י-א" וכו' אחרי כל ספר וספר בתיקון ליל שבועות, ואנכי לא מצאתי בכל הענינים ההם דבר אשר ימשכני אחריו.

הראשון אשר החל לבקר את תורת משה היה הרופא אסטריוק. הוא היה הראשון¹ אשר העיר כי בהפרק הראשון מספר בראשית יקרא הבורא בשם אלהים, ובפרק שני—הויה אלהים ובפרק שלישי—בשם הויה. עוד גם זאת: ענין יצירת האדם שונה בכל הפרקים. בפרק הראשון הוא אומר סתם—"זכר ונקבה ברא אותם" ובפרק שני נאמר כי חזה נבראה זמן רב אחרי אדם. ובפרק חמישי עוד הפעם: "זכר ונקבה ברא אותם" כן גם יספר בפרק ראשון כי האדם נוצר אחרון לכל היצורים, ובפרק שני, כי נברא ראשון וכדומה שנויים רבים והערתו זאת הביאה את החוקרים לידי השערה כי לפני עורן ספר התורה כמו שהוא לפנינו היו שלשה ספרים נפתחים, אשר מהם שאב וסדר את התורה.

מלבד השנויים ההם ישנם שנויים רבים גם בפרקים גם בפרשות אחרות: למשל במכירת יוסף. שם נאמר ראשונה: "וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד", אחריו נאמר: "ויעברו אנשים מדינים מוחרים", ותוך כדי דבור: "וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף לישמעאלים" ואחרי כן: "והמדינים מכרו אותו", אחרי כן: "ויקנהו פוטיפר סריס פרעה מיד הישמעאלים". מזה גם כן נראה כי הפרשה הזאת נכתבה ממקורים שונים.

¹ בדותא היא! הראב"ע [רבי אברהם אבן עזרא] בפירושו על התורה העיר על זה עוד ימים רבים לפני אסטריוק שלו.

גם חכמי ישראל אשר לפני אסטריק ערבו את נפשם לגשת אל הקדש ולבקרו אך הם הלעיטו את השערותיהם בחידות ודברו בם בסודי סודות. חכם כזה היה ר' אברהם אבן עזרא. כמו בהערותו הידועה ל"והכנעני או בארץ" ומקומות אחרים הידועים לרבים מקוראי פרושו על התורה. את הערתו על "הלא היא ברבת בני-עמון" וביותר על "בעבר הירדן" בראש ספר דברים, אשר משה נראה בעליל כי ספר דברים נכתב בעת אשר כבר ישב ישראל בארצו, ולכן יקרא את עבר המזרחי של הירדן בשם עבר הירדן. הדבר הזה עוד נכר מלשון ספר משנה תורה שהיא ממש שוה כשוה עם לשון ספר יהושע, שמזה נראה כי שני הספרים האלה חברו מאדם אחד, ולכן באו חכמים אחדים לכלל דעה כי לא חמשה חמשי תורה הם אך ששה.

אחריהם באו חכמים אחרים כמו גרף הצרפתי וזילהוזן הגרמני, שהניחו כי ספר תורת כהנים נכתב, רק בימי החששונאים, בשעה שעבודת הקרבנות נהיתה לקולם הכרחי וחייב, והכניסו הם את שהכניסו את ספר עבודת הקרבנות אל תוך התורה. פרשת המלך נכתבה בלי שום ספק בימי שמואל הנביא, וכי התורה בשלמותה אבדה מקהל היהודים, והראיה, כי חלקיהו בא אל יאשיהו ואמר כי מצא ספר בבית ד', והספר הזה הוא בודאי ספר התורה שאבד ונמצא בימים ההם. גם בספר התורה שלפנינו נאמר ויקח את ספר הברית ויקרא באזני העם מזה נראה כי היה ספר אחר אשר נקרא בשם "ספר הברית". מכל האמור—הוסיף המרצה—יוצא לי בדור כי ספר התורה כמו שהוא בידנו נכתב בזמן מאוחר על ידי עורך אשר ערך אותו מספרים שונים שנמצאו בידו בימי בית שני. ובכל זאת יאתה תהלה להעם העברי אמר אף כי ברא את ספר תורתו בזמנים שונים בכל זאת נראה מזה את אמצ' רוחו וגדל לבבו, כי הוא הוא אשר נתן אמונת אל אחדלכל העולם כלו.

אלה הם תמצית דברי הנואם. אינני יודע את הרשם אשתה דרשה הדרשן הזה על קהל נאספיו אשר היו ברבם בחורים ובתולות שלא טעמו טעם תורה מימיהם, אבל עלי פעלו דבריו פעולה עזה ונמרצה מאד. לבי דוח לי באשר ידוע לב איש בראותו רוצחים מתנפלים על ידיד לבו—על אביו ועל אמו ויסיקו את בשרם במסרקות של ברזל. וכאשר כלה הדורש את דרשתו, הודיע ג. הידוע, אשר הוא היה יושב, הראש בהאספה ההיא, כי כאחד הערבים הבאים ועידו נשף תשובה בעד החפצים להשיב על דברי המרציא. ואגמור בלבי להכין תשובה לנשף ההוא, ולהראות כי אין כל יסוד להשערותיו של המרציא אשר הפך בסוף דבריו לדברים בדוקים שאין להטיל בהם כל ספק.

אבל מה אעשה? בעולם שוררת אנדרלמוסיה, עיר תודוסיה עניה מאד בספרים עברים ובפרט בספרי מחקר המדברים בענינים כאלה. בכל זאת לא טמנתי ידי בצלחת ואכין תשובתי, וזאת היא:

חכמינו אמרו בספר המדות אשר להם, הוא ספר פרקי אבות: חכמים הזהרו בדבריהם שמא מתוכם ילמדו לשקר, כלומר: שמא יוציאו מתוך דבריהם משפט מעוקל. ובדבר הזה לא נזהר הנואם בבקרו את ספר התורה:

ראשית כל דבר, על כל נואם לדעת מי הוא קהל שומעיו. מימי לא ראיתי כי איזה פרופסור יקרא שיעור בעניני התכונה לפני אנשים מן השוק אז איזה רופא מצוין אשר המציא חדשה בחכמת הנתוח ירציא את המצאתו לפני אנשים שאין להם כל עסק בחכמת הרפואה. ולכן עלובה היא תורת משה שכל אחד ואחד ירשה לו לעשות בה כאדם העושה בתוך שלו לפני קהל נאספים שאין להם מדגרים כלום, ולא יוכלו להבחין בין קלא אילן לתכלת. ועלוב הוא עם ישראל בזה שנשתנה מכל אמה ולשון: לכל אמה ואמה יש לה בספרי תולדותיה אגדות שונות אשר כהן יקשטו את חיי גדוליה. נקח למשל את אלג הרוממי, אשר האגדה מספרת: "כי

מכשפים באו אליו בעת צאתו להלחם עם הכוזרים, וינבאו לו כי ימות על ידי סוסו, ואחרי ימים רבים מת סוסו והוא עודנו חי וקים, ובעברו פעם אחת על המקום שבו נמצאה נבלת סוסו האהוב, הלך לבקרה וישחק באותה שעה על נבואת מכשפיו, וברגלו בעם בעצמות נבלת סוסו, ומתחתם יצא צפע וישכחו לאלג וימת מהסכה ההיא, ודברי מכשפיו נתקיימו".

חכם רוסי אשר לא יאמין במכשפים מגידי עתידות יבין ויודה, כי הספור הזה בדוי הוא, ובכל זאת לא יכחיש את צד ההיסטרי שבסופר, כי אלג היה וכי אלג נלחם עם הכוזרים, וכי מת על ידי אשר נשכו נחש שיצא מתחת לנבלת סומו; לא כן אנחנו: כבקרנו איזו אגדה הנמצאת בתוך ספר תולדותינו הננו הולכים עד הקצה האחרון מכחישים כי משה לא היה ולא נברא וכי הוא לא כתב את ספר התורה אף על פי שנאמר בפרוש ויכתוב משה, וידבר משה, אלה הדברים אשר דבר משה וכו' בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בעשתי עשר חדש באחד לחדש הרי לך השנה המקום החדש והיום שבו נדברו הדברים ואחרי כן נכתבו. ואת כל זה יכחישו רק על ידי איזו השערה שאינה יכלה לעמוד בפני רוח מצויה של הגיון ישר.

פרופסור פרנץ דליץש אמר בסקום אחר מספריו כי לדעת את התלמוד כיאות ולהבין יוכל רק איש יהודי אשר גדל על התלמוד מנעוריו, אשר חי על פיו ולכל בו חיי רוחו. זאת הדבר הזה נוכל להגיד גם על תורת משה: לבקר את ספר התורה יוכל רק איש אשר כל דברי הספר הזה חרותים על לבו ומנעוריו עד זקנה ושבה היה הספר הזה מבוחר הגיונו וראיותיו אשר יביא להשערותיו תהינה חזקות כל כך עד כי אי אפשר יהיה להכחישן. ואם ידרוש איזה חוקר כל נלך אחרי השערותיו בעינים עצומות אז לא נוכל לקרוא להשערותיו בשם מחקר אך בשם אמונה ולמה לנו, איפוא, אמונה חדשה בנויה על השערות קלושות, בשעה שיש לנו כבר אמונה בנויה על מסורתאבות ועל כגון דא כבר אמר רבן יותן בן זכאי לצדוקים: ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלכם.

נשען על כל אלה גמרתי לעבור על השערותיהם של גרף וווילהוזן מבלי ענות על חלומותיהם ועל דבריהם, כי רוב החוקרים האחרונים קראו את שמם של המבקרים האלה בשם השרלטנים על הבקורת יען גדשו את הסאה וכבר יצאו חמשה עשר מגדולי המלומדים בחכמת ישראל באמריקה והבו על קדקדם של המבקרים האלה והראו את פחזותם ואת מעוט ידיעתם בספרות ישראל והרוצה לעיין בכל אלה יואל לעיין בספר *Lep. Moravia* ובספרו של הד"ר ד. הופמן

Die Wichtigsten Instanzen gegen die Graf-Wellhausensche Hypothese וברת ראשונה. ולכן אסתפק הפעם רק בהערותי, כי השם אלהים הונח בעצם וראשונה עוד טרם הוחל לקרוא בשם הויה. כי אלהים הוא שם עצם כללי והונח לפי הדעת שישנם אלים רבים והשם הזה נשאר בפי המדברים גם אחרי אמר הוחל לקרוא בשם הויה, כאמור: הויה הוא האלהים, כלומר האלהים – הכחות הראשונים נבללו בשם הויה למאמיני אל אחד, והשמות השונים: אלהים, די אלהים והויה הולכים ונשנים בכל ספרי התנ"ך, והבא להביא ראיה מזה כי משלשה סקורים שונים נערכה התורה דומה בעיני כאילו יבוא אחרי שנות מאות רבות איזה מבקר לבקר את ספורו של שלום עליכם וימצא כי יען שבמקום אחד אמרה שיינא-שיינדיל: "ג-ט דער האר ווייס" ובמקום שני:

"ג-ט אין הימעל ווייס" ובשלישי: "דער אלמעכטיגער ג-ט ווייס" לכן יוציא משפט כי לפני עורך ספרי שלום עליכם היו שלשה מקורים האחד: "ג-ט דער הרייטטי", והשני: "ג-ט אין הימעליסטי", והשלישי: "אלמעכטיגער ג-טיסטי" האם לא יהיה המבקר ההוא ללעג ולקלס על חלומותיו ועל דבריו?

את זאת יודה אפילו המבקר היותר קשה העורף כי כותב התורה חפץ להעלים את מקוריו השונים וחפץ לתת לתורה תמונת ספר שלם, ואם כן האמנם לא היה יכל כותב התורה לכתוב

את הכל בשם הויה מראשיתו ועד סופו? עוד גם זאת: כותב ספר התורה מספר לנו כי בימי אנוש הוחל לקרוא בשם הויה ובאותו הספר של "זה ספר תולדות אדם" הוא אומר: ביום ברוא אלהים. ולכן נאמר אנחנו כי מטרת הפרק הראשון של ספר בראשית הוא יום השבת ועל דבר הבריאה יספר בקצור נמרץ ודך יצירתם. הפרק השני של אלה תולדות העמים והארץ מטרתו לספר על דבר תולדות הברואים והתפתחותם ואז ידבר על דבר בריאת האדם באריכות ובפרטי פרטים ומספר כי אף כי נבראו כל הדשאים ועצי פרי הן צריך היה איש אשר יזרע ויעבוד את האדמה לגדל זרעים ואילנות שונים מדי שנה בשנה ומעת אל עת ולכן יספר: וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח ואינו אומר כי שיח הארץ ועשב הארץ לא היה אך שיח השדה ועשב השדה רוצה לומר: במקומות נעבדים על ידי מי שיהיה ונותן הטעם לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ולכן ויצר הויה אלהים את האדם ויען כי כבר יצר אלהים מן האדמה את כל חית הארץ ואת כל עוף השמים לכן הביאם אל האדם אשר יהיה השליט עליהם לקרוא להם שם כרצונו. וואו של מלת ויצר השני הוא עבר רחוק כאשר הזכיר לא פעם הראב"ע כי היא כפא רפה בלשון ישמעאל ואחר אשר ספר על דבר יצירת אדם בפורטרוט, החל לספר על דבר תולדות אדם בעצמו לפי הסדר. ושמות: אלהים, הויה אלהים והויה, הם שמות אשר יבואו לחיות במקומות שונים; ואם היה לכותב הספר איזו כונה בדבר, הן לא נוכל לבוא עד תכליתה עתה אחרי עבור שלושת אלפים שנה ויותר. וכל השערותינו תהיינה ספקיות ולא ודאיות.

על דבר האומרים כי ספר תורת כהנים נכתב בימי כהני בית שני אינני יודע אם נחוץ להשיב. מכל הספרים שנשארו לנו לפלטה מסופרי ישראל בזמן הבית לא נשאר אף אחד בלשון מרומס ונשגב כספר ויקרא. והנאמר בענין הקרבנות: ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם מראה בעליל זאת הזמן שבו נכתב הספר בפרט, כאת מעם הקרבנות בכלל. כמו כן ידמה כל מבקר אשר ימצא כי ספר יהושע שוה בלשונו עם ספר דברים, בעיני כל איש שיש לו טעם נכון וידיעה הגונה בשפת עבר כאדם שאינו מבין מה הוא סח. ויען כי הדבר תלוי בטעם, לכן אי אפשר להבין הדבר לאחרים שאין להם ידיעה הגונה בשפה.

ואמצא, איפוא, לנחוץ, רק להשיב על הערותיו של הראב"ע אשר הוא אחד מהיסודות אשר עליהם בנה המרצא את הרצאתו. ואעפ"י שהראב"ע אדם גדול הוא, ישנם דברים רבים אשר גם הוא טעה בהם כידוע לקוראי פרושו בתורה על וקוץ ודרדר, על "אשר גואלנו ואשר הטאנו" וכמוהם רבים. ולכן יאמר, כי הערתו על "והכנעני אז בארץ" אין לה בל יסוד, כי אין כל יסוד ואין כל קושיא בדבר: הכתוב מספר כי אברהם בא עד מקום שכם, ולא אמר עד שכם, כי העיר שכם נכנתה בימי יעקב על ידי חמור, אשר קרא את העיר כשם בנו שכם, כמו שנהגו בימים ההם. וכמו שמצינו: "ויקרא אח שם העיר כשם בנו חנוך". וחמור היה חוי, ככתוב: "וירא אותה שכם בן חמור ההוי". ולכן יספר, כי טרם בא שמה החוי ויבן את העיר שכם, היה הכנעני בארץ, כדרך כל העמים שזבני אהלים הנוסעים ממקום למקום. ובימי לוט, אחרי שוב אברהם ממצרים, כבר התישב שם גם הפרזי כמו שנאמר שם והכנעני והפרזי אז "יושב" בארץ". ויען כי שני העמים האלה התישבו בארץ, היה תמיד ריב ביניהם והדבר הזה הביא גם לידי ריב בין רועי מקנה אברהם ובין רועי מקנה לוט, כי לא ימנע כי רועי אברהם היו כנענים ורועי לוט פרזים ולהפך, ולכן הציע אברהם לפני לוט כי ילך לו אל מקום אחר ולא יביאו עבדיהם, שהם בני אומות שונות לידי מריבה גם את בעליהם שהם אנשים אחים. כך אני מבין את הספור הזה לפי עמק פשוטו.

להלן מביא המרצה ראייה למקורות שונים לפני עורך ספר התורה מספור מכירת יוסף. ועל זה הנני לומר: לו היה חפץ עורך התורה (לפי דברי המרצה) להביא ספור מלם מכל המקורים שלפניו מבלי נכיר כי ממקורים שונים לקחו, היה קורא בודאי את קוני יוסף או ישמעאלים

בכל מקום או מדינים בכל מקום. הראב"ע אומר כי המדינים נקראו גם הם ישמעאלים ולהפך וראיתו, בכתוב בגדעון בשופטים: "כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם". אף כי גדעון נלחם עם המדינים, אך דבריו אלה אינם נכוחים, לפי דעתי, כי שם נאמר ומדין ועמלק וכל בני קדם שוכנים בעמק כדי אברה לרוב. ואפשר כי בני קדם הם ישמעאלים, כמו שנאמר ולבני הפלגשים אשר לאברהם (אשר בכללן גם הגר) נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו קדמה אל ארץ קדם. ולכן הנני אומר, כי כדי להבין את הספור נחוץ לנו לדעת את דרך מוכרי העבדים בימים קדמונים, כי סוחר עבדים לחוד ומעבירי עבדים ממקום למקום—לחוד¹. ופה המדינים היו כהסוחרים והישמעאלים היו המעבירים, ולכן נאמר, כי בראות אחי יוסף את ארחת הישמעאלים באה מגלעד, הבינו כי תיכף יעבדו גם הסוחרים ולכן יעצו למסרו לישמעאלים ולמכרו אחרי כן להמדינים. אף עברו המדינים וימשכו (האחים) ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו (כלומר: וימסרו)² את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף (דמי העברה) ויביאו (הישמעאלים) את יוסף מצרימה והמדינים מכרו אותו אלי המצרים לפוטופר, ופוטופר קנהו (כלומר קבלו) מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה. והכתוב קורא מכירה למסירה וקניה—לקבלה, כמו: "אם לא כי צורם מכרם" וכופלו: "וד' הסגירם" או "וימכרם ביד סיסרא" וכהמה רבים. ובקניה—"אשת המת קנית" ברות כלומר קבלת וכדומה. או אולי קורא הכתוב לקבלת העבר מיד המביאים אותו בשם קניה, יען עליו לשלם את דמי ההעברה.

ושתני הקושיות שהביא המרציא בשם הראב"ע, הלא הן קושיות הכתוב: הלא היא ברבת בני עמון, המראה (לפי דברה המרציא) כי מעשה עוג מלך הבשן היה בזמן מוקדם מאד לפני כתיבת התורה כאלו יאמר הכותב: עוד היום נמצאת המטה ההיא ברבת בני עמון, והקושיא השניה: מבעבר הירדן בראש ספר דברים, המראה (לפי דעת המרציא) כי כותב התורה היה כבר בארץ ישראל יען קורא לנחלת סיחון ועוג בשם עבר הירדן, אף אני אביא כתוב אחד המטפח על פניהם של כל המבקרים האלה, והוא בפ' ראה: "ונתת את הברכה על הר גריזים ואת הקללה על הר עיבל הלא המה בעבר הירדן" ועתה יגיד נא כל שופט מישרים, האם גם שני ההרים האלה נמצאו רק לפני זמן רב מאד עד אשר יהיה נחוץ לכותב לספר כדבר הדוש כי נמצאים ההרים האלה גם היום? ממילא מוכח כי הלא הם או הלא היא יאמר גם על ענין רגיל שקרה גם תמול גם היום. ובעבר הירדן... האם הערים האלה ימצאו בארץ סיחון ועוג? הלוא הם נמצאים בנחלת אפרים בארץ כנען וקראו הכתוב מעבר הירדן והדבר הזה יראה בעליל כי הכותב היה בעת כתבו בעבר הירדן המזרחי.

ולכן הנני לפרש: "עבר הירדן" פרושו רק: צד הירדן בין הצד המזרחי בין הצד המערבי ול"צד" יקרא "עבר" אם הם שני צדדים מקבילים כמו "שן סלע מהעבר מזה ושן סלע מהעבר מזה" (שמואל א'), או משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים (שמות) ובוא וראה כי בכל מקום אשר יזכיר גם בספר דברים גם בספר יהושע "בעבר הירדן" הוא נותן סימן לדבר באיזה עבר הירדן ידבר כמו: בעבר הירדן בגיא בארץ מואב, כעבר הירדן מזרחה, בעבר הירדן ימה, בעבר הירדן אחרי דרך מבוא השמש, וכדומה לבו פעמים בספר דברים אשר שם יקרא סתם **בעבר הירדן לארץ כנען**. כמו: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן", (ארץ כנען) ו"עד אשר יניח ד' לאחיכסכרם וירשו גם הם את הארץ אשר ד' אלהיכם נותן להם בעבר הירדן" (ארץ כנען). ובספר יהושע מזכיר פעמים עבר הירדן מתם, באמרו: "ולו הוואלנו ונשב בעבר הירדן", (בארץ)

¹ אחרי כתיב זאת בא לידי זרובבל להריב"ל ז'ל חלק ב' צד 71 שורות 17-18 ושם מצאתי מעד לדבר.

² כן פרש ברמב"ן.

סיחון ועוג) כן "כי נתן משה את נחלת שני המטות וחצי המטה מעבר לירדן" (ארץ סיחון ועוג). הדבר הזה יורנו לדעת, כי כותב התורה נמצא בעבר הירדן המזרחי ולכן קרא לפעמים בשם עבר

הירדן סתם את ארץ כנען, וכותב ספר יהושע נמצא בארץ כנען ולכן קורא לפעמים בשם עבר הירדן סתם את ארץ סיחון ועוג. ולו גם ננית רגע, כי ישנה איזו השתוות בין לשון ספר דברים ובין לשון ספר יהושע הם לא לפלא יהיה זה אחרי אשר רק עוד שלשים שנה מפסיקות בין זה לזה ובזמן קצר כזה לא תוכל כל לשון להשתנות כל כך עד אשר יוכל להבין את ההבדל כל אדם מן השוק.

בכלל הנני אומר: אינני מתנגד למעיין בספר התורה בעין בקורת וישער השערות שונות, ובלבד כי יציע את השערותיו לספקיות וירצם לפני אנשים שיש להם הכנה מצד השכלתם להבין בענינים כאלה ויודעים לבור את האכל מתוך הפסולת. והאיש אשר שתי אלה לא יעשה, יקרא: עושה מלאכת ד' זמיה.

כשהרציתי את תשובתי זאת לפני חברי בחברת התרבות, חזקו עלי דבריהם לבלי השיב כל מאומה על חלומותיו ועל דבריו של המרצה למען לא יאמר האחרון כל בו, כי יש ממש בדבריו וראוים הם לתשובה. ויען כי לא חפצתי לעבור על דברי חברי קימתי מאמר חזיל: "שביקה...דממילא נפיל" ונמנעתי מלהשיבו.

[91] שתי בנותי הנמצאות

באחד מלילי טבת תרע"ט ואני ובני ביתי ישנו כבר נשמע קול דופק על החלון. קמתי ממתני ואגש אל החלון ואשאל: "מי הוא הדופק?" שמעתי קול בתי הבכירה עונה לי: פתח לנו אבא, גם אני גם אחותי עתה באנו. רגע נורא היה לי הרגע ההוא: אמרתי, כי עתה אפגוש את בתי הצעירה חגית, סומאה, חסרת יד, או לכל הפחות, בעלת מום אחר. בלב מלא פחד וידיים רועדות פתחתי את הדלת. ולשמחת לבי מצאתי את שתייך בריאות ושלמות. הצעירה הכרת פניה ענתה בה, כי חלשה היא עוד, אך כל מום גלוי לא נראה בה.

כעבור הפגישה, הראשונה, סיפרה לי הבכירה את כל המוצאות אותה מיום צאתה מחרקוב עד בואה צריצינה. בדרך, היה עליה לעבור את מערכת המלחמה בין אוקריינא לרוסיה הגדולה. ואף כי מלחמה בפועל לא היתה עוד, כי צירי אוקריינא ורוסיה נשאו ונתנו אז על דבר השלום והצגת הגבולים בין שתי הארצות האלה. בכל זאת קשה היה מאוד לעבור את הגבול. את כל כספה גנבו ממנה, את חפציה לקחו בזרוע, אף כלאוה בבית הסוהר. וכמעט היתה בכל רע; אך אחרי אשר נוכחו לדעת, כי היא אחות אשת ראש ועד הפועל הצריציני, אשר נהרג בדמי ימיו, הוציאוה לחפשי. אף נתנו לה היכולת לבוא צריצינה.

בבואה שמה, מצאה את אחותה שוכבת על ערש דוי. כי אף כי הכדור אשר ירתה אל לבה, החטיא את המטרה ונתקע תחת עורה העליון ולא נגע אל בשרה, בכל זאת מגודל התרגשותה חלתה מאוד, ואחרי ימים אחדים אחזתה מחלת טיפוס הבטן בכל תקפה, ותהי בסכנה גדולה, אך ילדותה ובריאות גופה נצחו, ותלך הלך והרפא עד אשר מצאו הרופאים כי תוכל לנסוע הביתה.

אני ואשתי גמרנו בינינו לבלי דבר עם בתי החולה, לא על דבר האסון אשר קרה לה, ולא דבר השקפותיה הפוליטיות אשר הן לנו לזר. ובילי חורף הארוכים ישבתי ואקרא לפניה מספר זכרונותי את דברי ימי חיי ילדותי, למען תדע כי לא רק היא תסבול, וכי מקרים כאלה רבים המה בתבל "ואיש נלבב כאלון חסון והוא רוכב על אסונו" (יל"ג) וכפי הנראה פעלו עליה סיפורי לטובה. אף כי פעמים רבות זלגו דמעות מעיניה, קוינו כי ירבו הימים ותתנחם, כי גזירה היא על המת שישתכן מן הלב.

בין כה וכה והמצב המדיני הסתבך מאוד בקרים: חיל המתנדבים לא יכל ללכת הלאה מתחנה פרישיב, אשר בין ערי אלכסנדרובסק ומליטופל. גם בין אוקריינא ורוסיה פרצה המלחמה. אחרי אשר נפל הקטמן¹, ועל מקומו נוסדה ממשלת-עם חדשה, ובעלי-הרוב—כבשו תחתם את כל ארץ אוקריינא, ויחלו לעלות גם על קרים. קודם חג הפסח תרע"ט כבר היה ניכר, כי חיל המתנדבים לא יוכל עמוד וסופו ליפול בנופלים. ואף כי לא הודיעו מזה דבר בעתונם, בכל זאת, בראותנו את עשירי הקראים מתעתדים לברוח לחוץ לארץ, הבינונו כי קרב קצם של המתנדבים. אניות גדולות עמדו הכן בחוף תאודוסיה. אף הטעינו את כל הסחורות הנמצאות בהאסמות הנמצאים על החוף, בין השייכות לממשלה בין השייכות לאנשים פרטיים, גם אניות מלחמה מכל הארצות עמדו הכן לקחת עליהן את אזרחי ארצותם עם רכושם. וכשבע אניות מלחמה אנגליות עמדו הכן במימי תאודוסיה ולא הרחק מהנמל השליכו עוגן.

בימי הפסח תרע"ט כבר היה ניכר כי רק ימים מספר נשארו להמתנדבים להתעכב בתאודוסיה. ואמנם כן, ביום אחרון של פסח יצאו כל האניות מן הנמל הימה עם כל חיל המתנדבים, מכשיריהם וכלי מלחמתם. עמם יחד יצאו מן העיר כל עשירי הקראים ואחדים גם מהיהודים. אבל אנה פנו לא ידענו. העיר נשארה בלי כל רשות. על כתלי הבתים נדבקו מודעות מאת הרבנים החדש אשר נוסד בחשאי ואשר בראשו עמד ג' הידוע, ובהן יבקשו את יושבי העיר לשבת במנוחה כי ממשלת הפועלים הולכת וקרבה לתאודוסיה, וכל רעה לא תאונה ליושבי העיר, כי עתה יכנס אל העיר חיל מסודר כהלכתו והשגגות אשר נעשו בשנה העברה לא ימצאו להן מקום בשנה הזאת.

רבים מיושבי העיר האמינו לדברי ג' ויקוו לימים טובים מאותם שעברו עלינו אף בימי חיל המתנדבים, אשר גם מהם לא שבענו נחת. אך ימים אחדים עברו והרבקום הודיע כי בראש חיל קרים עומד איוון קוטוב הידוע לכל יושבי תאודוסיה (הוא הינשוף הידוע), מאז אבדה לנו כל תקוה ולבנו ניבא לנו, כי ימי חושך נכונים לנו.

נבחרו בית המועצה הדמוקרטית התאספו ויבחרו מקרבם צירים וישלחום לקבל את האורחים הבאים.

כל עין בוחנת יכלה להבין תיכף, כי לא חיל מסודר נכנס העירה, חיל אשר לו משמעת ידועה ואוהבי סדר, אך חבל ריקים ופוחזים, הנכונים בכל עת ובכל שעה לשלול שלל ולבזוז בז. בראשיהם עמדו ברוני העיר ויחלו לעשות מעשיהם כבאשתקד: על יושבי העיר שמו מס חמשה מליונים. ויען כי קשה היה לאסוף סכום גדול כזה בזמן קצר, לכן הושמו רבים מעשירי העיר בבית הסוהר. גם נשי האנשים, אשר מפני איזו סיבה לא נמצאו בעת ההיא בעיר, הושמו בכלא עד אשר נמצאו להן גואלים אשר שלמו בעדן את המס. ואם שלם מי שיהיה את המס מבלי לסרב, שמו עליו מס שנית, עוד יותר גדול מן הראשון. המנצח על גביית המס היה איש

¹ [מפקד צבאי קוזאק]

ארמני, אשר התפאר תמיד, כי ביקטרינינדר עלה בידו להוציא כסף רב מידי הבורגנים וגם בורגני תאודוסיה לא ינצלו ממנו.

כל יושבי העיר חדלו מלגלח זקנם ומלהביא סדרים בשער ראשם, ופני כולם נהפכו לפני אנשים שאינם מן הישוב. ואף כי כל יושבי העיר סבלו, בכל זאת תשעים למאה מן הסובלים היו היהודים. יען כי את כל היהודים חשבו לבורגנים. השנאה ליהודים התפתחה בכל תקפה, והשם שזיד היה נשא על כל שפה, ובפרט בפי הנשים התגרניות אשר בשוק.

אחרי ימים אחדים נודע לנו, כי חיל המתנדבים ברח עירה קֶרֶץ', ומשם הוא מתעתד להתנפל עוד הפעם על בעלי-הרוב. וחיל בעלי-הרוב אשר אמר לעלות גם על קֶרֶץ', לא יכל לעשות זאת מפני יריות אניות המלחמה אשר לאנגלים, שהמטירו אש וגפירת על רצועת הארץ המאחדת את חצי-האי הקֶרֶץ' עם קרים, ובכל יום ויום היו מביאים הרוגים רבים מהמערכה לקברם בתאודוסיה אצל עין המים אשר במרכז: ולחפור את הקבר הגדול הזה אלצו את האנשים אשר חשודים בבורגניות, שתפסום בעברם בשוק מבלי חוס גם על זקנים. נשים זקנות עדינות: ונערות הלומדות בבתי הספר עכבו בעברן, ואלצון לנקות את בתי המחראות ולעשות בכל עבודת פרך.

עננה גדולה שכנה על כל יושבי העיר כאילו קדר השמש עלינו בצהרים. החוקים החדשים יצאו מאת הרבקים הכופים ומבהלים ויפרו וירבו ככמהין ופטריות. את מחוג השעות העבירו לשלוש שעות ויגזרו כי לא יהיו איש להדליק אש בביתו בערב. שני ילדים יהודים, אשר העלו נר בביתם בערב נדונו למיתה, שמונה אנשים יהודים שברחו מאדיסא, אשר היתה בעת ההיא בידי המתנדבים, ליבפתוריה ומשם עברו לתאודוסיה—נאסרו, ויוליכום לאחד הכפרים. ואחרי אשר לקחו מהם את כל רכושם—המיתום. אחרי כך החלו לחטוף אנשים מן השוק ולשלחם אל מקום המערכה, אשר מעבר לתחנה וולדיסלבובקה, לחפור בורות שיחין ומעורות. ולא היו מבחינים בין זקן לצעיר. אניות המפץ אשר לאנגלים לא חדלו מלירות ביום אשר החל חיל בעלי-הרוב לזוז מוולדיסלבובקא ולעלות על התחנה אקיימיני בדרך העולה קֶרֶץ'. ואם עבר עלינו יום תמים מבלי יריה מצד האנגלים אמרנו—נגזרנו. אך הפסקות כאלה היו רק מקריות ולא ארכו יותר מיום אחד. וזאת היתה תקותנו האחת להחלץ מידי הבריונים האלה.

כשאני לעצמי לא סבלתי הרבה. אף כי שמו עלי מס שלשת אלפים רובלים וכסף לא היה ביד, נתנו לי בנותי את פרוטתן האחרונה—שבע מאות וחמישים רובלים. ומאתים וחמישים לוחית—ואשלם רק אלף רובלים והנותר—לא תבעו ממני. אך בכלל חשתי כאילו משא כבד יכבד עלי: בכל יום ויום היינו נכונים, כי יבואו לחפש בביתנו. אף אמנם באו פעמים, אך רק פעם אחת לקחו ממני זוג מכנסים, לא יותר. פעם אחת בא אחד הקומיסרים ויגזור עלינו לתת שלש זוגות מנעלים. ומחר בשעה השתים עשרה עלי להביאם אל הקומנדיטוריה. ובאמרי לו כי אין לי מנעלים יתירם מלבד אותן שעל רגלי, ענני: לבורגנים ניתן מנעלי גמי' והנעלים של עור נחוצים לנו. ואף אמנם למחר ראינו את הקומיסר ההוא עובר בחוץ במרכבה ואצלו צרור מנעלי גמי ובפגשו בדרכו איש חשוד בבורגנות צוהו להסיר מנעליו מעל רגליו ולנעול נעלי גמי. בראותי את זאת חפשתי בין חפצי הישנים שלשה זוגות מנעלים ישנים ואמסרם לסנדלר לתקנם ואביאם אל הקומננדנט ואקבל שובר.

עצבי כל גרי העיר נמצאו תמיד במצב התעוררות מרובה, וכל מקרה קל ערך הביא לידי מהומה בעיר. שני שיכורים נצו ויך האחד את השני על הלחי, המוכה הוציא קנה רבה

¹ Лапти [לאפטשעס באידיש]

מצלחתו ויאמר לירות במכה, ותהי מהומה ומבוכה בעיר: בעלי העגלות הניסו אח סוסייהם עם עגלותיהם הביתה, התגרניות שבשווק מיהרו למכור את סחורתן כמעט בחינם ולנוס; כל הדרך היתה מלאה חלב שפוך כמים, גבינה מפוזרה, ביצים שלימות ושבורות מתגלגלות, אשר השליכו התגרניות בחפזן לנוס הביתה. גם כל גרי העיר, אשר נמצאו ברחוב, החלו בורחים או לרוץ סתם מבלי דעת מה קרה. גם אנכי, אשר נמצאתי אז ברחוב, הרחבתי צעדי לשוב הביתה. בדרך שאלתי את אחד הרצים:

—מה קרה?

—לא ידעתי—היה המענה.

—ואם כן למה הנך רץ?—הוספתי לשאול.

—הכל רצים ואני רץ—ענני וירץ הלאה.

שוב פעם אחת השליך נער אחד גפרורית בוערה בנמל. התלקח מעט התבן הנמצא במקום ההוא. הקול יצא כי כדורים מתפוצצים מונחים לא הרחק מהמקום ההוא, ואם יתלקחו אז בכחם להרוס את כל בתי העיר, מקרה קל כזה הביא לידי מבוכה ומבוסה את כל יושבי העיר. וינוסו הכל הביתה ויתחבאו במרתפים, את אחדים מהם שאלתי:

—מתי תברחו?

—אומרים כי בערה גדולה בחוץ ועוד מעט יתפוצצו כדורים—ענה האחד.

—עוד מעט וכל העיר תהי לעי מפלה—ענה השני.

—הכל נסים ואנוס גם אני—ענה השלישי.

במצב כזה נמצאנו כל הימים אשר שלטה ממשלת הבריונים השניה בתאודוסיה. ואמנם אין לתמוה: למראה פני החילים עם מלבושיהם השונים, מחומשים מראשם עד רגלם: קנה—רובה גדול, קנה—רובה קטן, חרב, חנית על ירכו, כדורים מתפוצצים לפניו וסרט מלא כדורי יריה יורד משכמו עד ירכו וחוזר וסובב את בטנו. ובנוסף לזה הוא עודנו מעט שתוי, ומקלל, מחרף ומגדף את כל הקרב אליו באבותיו ובאלהיו, וחיי אדם לאפס נחשבים לאנשים כאלה. והשם שזיד, ספסר, בורגני היה נשמע מכל עברים. כל אדם הרוגש, כי האויר הורעל, ועוד מעט תתכנה אש וגפרית ארצה, ונמצאה העיר במצב של התעוררות ופחד, ועל כל אלה: יריות קני-רובה בכל לילה ולילה, והאיסור להדליק נר בערב העכירו את רוח העם באופן נורא. כדי להסית את דעתי מכל הרעה אשר מצאתנו, השקעתי אז את ראשי ורובי בכתיבת ספרי זה.

פעם אחת, לפנות ערב, ואני יושב וכותב, עת הגפת השער עוד לא הגיעה, ושני אנשים מזוינים נכנסו אל החצר. ויהי כאשר ראוני—צעקו: הנהו: ויגשו אלי ויאמרו:

—בוא אתנו.

—ואנה תובילוני—שאלתי.

—את זאת תראה אחרי כן—היה המענה.

—תנו לי להחליף שמלות—בקשתי.

—אך בל תאחר—ענו.

נכנסתי הביתה ואחליף בגרועים מהם, את שעוני הזהב הסרתי מעלי את כל כיסי בגדי הירקותי, כי אמרתי אולי יוליכוני ביתה הסוהר. ואנכי ידעתי, כי אם לא אעשה זאת בעצמי בביתי, אז יעשו זאת השוטרים בבית הסוהר ואפילו המשגיח לא ימנע את עצמו מעבודה זאת.

בצאתי את החצר שאלתי:

—אנה עלי ללכת?

—אל הקומנדנט—ענוני.

—אך הן הקומנדנט יגור מעבר השני של הרחוב? —שאלתי.

הם שתקו ולא ענו לי מאומה.

בדרך נודע לי, כי הולכים הם אל עוד בתים אחרים לאסוף בורגנים ולשלחם לחפור מנהרות מעבר לתחנה וולידסלבובקה. ויען כי יראים הם לעוזבני לנפשי פן אחבא ולא ימצאני, לכן לקחו אותי עמם.

אחרי שנמצאו תחת ידם חמשה בורגנים, הביאונו אל בית הקומנדנט. שם מצאנו אנשים רבים, כמעט כולם יהודים, רק שנים שלושה נוצרים נמצאו ביניהם.

הקומנדנט ישב ויקלל את אלהיו ואת הקדושה. לא ידעתי על מי תסובינה קללותיו, נגשתי אליו ואשאלהו:

—הן אנכי זקן כבן חמשים ושמונה שנים, האמנם גם על זקנים כמוני לעבוד פרך?

מחר בבוקר בשעה השישית לזמן החדש תבוא ומעדר בידך, השמעת?—ענני שלא מן המענה.

נקל להבין את המצב האיום ונורא אשר בו נמצאו אשתי ובני ביתי אחרי עזבי אותם, הם לא ידעו אנה הובילונו ואיפה לדרוש אחרי, ובפרט בערב, אשר אחרי השעה השישית (התשיעית לפי מספרם של בעלי-הרוב)-אסור לצאת החוצה. הם לא הלכו לישון, אך השקיפו בעד החלון הסגור, ויאמרו לשבת כה עד אור הבוקר, אך לא חיכו הרבה, כי אחרי שניתנה לי פתקא מהקומנדנט כי מותר לי ללכת הביתה גם בערב לא עכבוני השומרים הסובבים בעיר ובשלוש שבתי הביתה.

קמתי בבוקר בשעה הנועדת והלכתי אל הקומנדנט ומעדרי על שכמי והייתי מן הראשונים, עמדתי בחוץ אצל פתח משרדו של הקומנדנט ואז החלו לאט לאט להתאסף כל אותם שחשבוים לבורגנים. ביניהם היה גם מנהל הבנק בדז'נקוי גם חברי סוחר הקמח ופרמצבט אחד כבן חמשים, איש חולה, כשישים איש היינו בחבורה ההיא.

אחרי שחיכנו כשלוש שעות ונאספו כל ה"מוזמנים" יצא אלינו אחד מעוזריו של הקומנדנט ויבקר אותנו. אותם שהביאו מעדר העמיד לבד, ואותם שבאו בלי מעדר—לבד. וצוה להביא מתוך מחסן מעדרים ולמסרם להם.

בנתיים נתאספו כל בני בתי המגויסים להוודע על דבר ראשי משפחותיהם שגויסו. ובשעה התשיעית הוציאנו מהחצר, ושנים שנים בזה אחר זה עברנו דרך הרחוב האיטלאיני בדרך לוולידסלבובקה הרחוקה כשמונה עשרה ק"מ מתאודוסיה. אז נשאו הנשים קולן ולונו בדמעות ובצעקות וקללות על ראשי האנשים המשעבדים אנשים זקנים וחלשים. אך מהחצר אשר בו ישב הקומנדנט זרקו עליהן אבנים ויגרשון.

הלכנו, שני חילים לונו. אחד מהצבא האדום עבר לפנינו ואנחנו אחריו ומאחורינו חיל שני. באנו אל הכפר הראשון העומד על דרכנו. חפצנו לנוח, אך החילים לא נתנונו לנוח, כי כה צוו עליהם לא לעשות תחנונות בדרך.

בדרך אמרתי לחברי סוחר הקמח: ראה, בבואי מצאתי את הקומנדנט ישן, אז אמרתי "שינה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם" והתפללתי כי לא יקיץ משנתו, אך תפילתי לא נתקבלה ולדאבון לב כולנו הקיץ.

חברי סוחר הקמח אמר גם כן להתלוצץ ויאמר: הן אני סובל מחלת קצר—הנשימה "אסתמה" והנה עברתי כבר חמשה ק"מ והמחלה לא תקפתני אף פעם.

עליך לברך ברכת "הטוב והמיטיב"—עניתי על הטובה מעין הרעה. כנראה צדק הקומנדנט בשלחו אותך בדרך, כי הדרך הזאת תעלה ארוכה לך וממחלתך תרפאך.

ונשחק שנינו. אך שחוק מהול בדם ובדמעות היה השחוק ההוא.

משני צדי הרחוב צעירים וזקנים, והביטו על התהלכה הזאת. מהם—לעגו עלינו, ומהם—הניעו ראשם ואמרו: את מי הם שולחים לעבודה המשוועים הללו?—הקרפיונים ברחו כולם לקרץ', ואת הקוממא (דגים קטנים) לכדו ברשתם.

אך יצאנו מהכפר ההוא, ומאנית המצפה האנגלי, אשר בראשה היה תלוי כדור הצופה, עף אלינו מגדל פורח וירחף ממעל לראשינו. מתחלה החל קולע מהקלע ממכונת היריה, אחרי כן חדל, כפי הנראה בא רק להוכיח מי ומי ההולכים, ובהוכחו כי לא אנשי חיל ילכו, חדל מקלוע וישב אל האניה.

בין כה וכה וגשם שוטף נתך ארצה. רפש ומים כסו את פני האדמה ויכבידו עלינו את הליכתנו. נעלינו נקרעו ולא יכלנו ללכת הלאה. והנוגשים אצים בנו. התיעצנו לשקול על ידם חמשה רובלים לגלגלת. אמרנו—ועשינו. אז רפתה רוחם מעלינו ויתנונו לנוח פעמים אחדות, והדבר הזה הקל מעט את עינינו, ובשעה השניה אחר הצהרים הגענו אל התחנה וולידסלבובקה.

המצביא את החיל אשר שם, היה איש יהודי, ה' שמו. ויהי אך ראנו קרא: את מי שלח אלי בן נעות המרדות הזה? (כונתו על הקומנדנט התודוסאי) לדין הצבא אמסור את הבליעל הזה. אחרי כן ניגש אלינו וישאל את כל אחד מאתנו לשנותיו, ואת האנשים אשר זקנו יותר מחמשים שנה הציג לבד. אנכי חסתי על מעדרי ואומר לקחתו אתי, אבל הוא צוה עלי למסור את מעדרי לאחר, באמרו: "אם אתה, חברי, אינך ראוי למאומה הן מעדריך יצלח למלאכה".

אחרי כן צוה עלינו לשוב הביתה.

—רעבים אנחנו—שאגנו כולנו.

—בבואכם הביתה תאכלו לשובע נפשכם—ענה בלעג.

—נמהר לשים לדרך פעמינו—פניתי לריעי—פך יתחרט ויעביד גם את הזקנים, כי באין דגים—יאמר המון גם הסרטן לדג יחשב.

—איכה נשוב הביתה—פנה ריעי אל הקומנדנט—הן לא יתנונו לעבור דרך המערה וגם יחשדונו למרגלים.

—חיל אחד רָכַב אשלח עמכם לשלחכם—ענה הקומנדנט מ.

אחרי רגעים אחדים שמנו לדרך פעמינו, הרכב עבר לפנינו ואנחנו—אחריו. אך זזנו ממקומנו. ומעל האניות האנגליות החלו לירות במדה מרובה, ומכל עברנו ראינו כדורים מתפוצצים לעינינו. אך, לאשרנו לא פגעו באיש ממנו לרעה, כחצי שעה ארכה היריה אחרי כן שככה. כפי הנראה נוכחו האנגלים כי אנשים בלתי מזוינים עוברים לשוב העירה, ויחדלו מלירות.

המים והרפש הועבו עוד יותר אחרי אשר חדל הגשם. ברוב עמל הגענו אל אחד הכפרים שעל הדרך. סרנו אל בית אחת האכרות, ובראותה אותנו החלה לבכות ותאמר: א-לי, א-לי: מה יחפצו האנשים האלה מאנשים זקנים היושבים לבטח עמם? ובספרנו לה, כי עוד לא אכלנו היום מאומה, מיהרה אל המרתף ותעל משם שני בקבוקי חלב, חמאה וגבינה, אף כיכר לחם הגישה לפנינו: ותבקש אותנו לאכול, לא סרבנו, וכזאבים רעבים התנפלנו על המאכלים אשר הגישה לפנינו, חפצנו לשלם לה. אך היא לא חפצה לקחת כסף מאתנו. עזבנו את הכסף על השלחן—ונצא.

מצאנו איש אכר, אשר נאות להעבירנו בעגלה בשכר שלשים רובלים לגלגל, בעד עשרה הק"מ אשר בין הכפר ההוא לבין תאודוסיה. החיל, אשר לוח אותנו הורשה לנו לנסוע בעגלה, אך בתנאי, כי בבואנו אל עבורה של העיר נרד ונלך רגלי, כי אסור לבורגנים לנסוע בעגלה. וניסע.

כדגים מלוחים בחבית ישבנו חמשה עשר אנשים בהעגלה הקטנה ההיא. אך תחת אשר בלכתנו בדרך לא חשנו כל כאב ברגלינו מהתרגשות ומרוב החפזון לצאת מתוך המהפכה—חשנו כאב גדול כאילו עצמותינו תשברנה לרסיסים בשבתנו בעגלה, והכאב הנורא אשר חשנו במתנינו, כמוהו כעין לעומת הכאב אשר הרגשנו בכל אברינו, בשעה שהיה עלינו לקום מהעגלה וללכת רגלי ערך ק"מ וחצי עד בית הקומנדנט.

אחד מחבורתנו, איש חלש מטבעו, תקפתהו מחלתו בבואנו אל בית הקומנדנט עד כי אמרנו נואש לחייו. שם השכיבוהו על מטה ואחד מהחובשים שהיה באותו מעמד, השתדל להעלות לו ארוכה. ויען כי כבר היתה השעה האחת-עשרה ואסור לעבור ברחוב מפני מצב המצור אשר בעיר, היה עלינו לחכות עד אשר יתנו לנו כתבי הרשאה לעבור בחוץ. את האיש החולה אמרנו לעזוב בבית הקומנדנט עד אשר ישוב מעט לאיתנו. אך הוא בשמעו כי שבים אנחנו הביתה, פצר בנו לקחת גם אותו. ברגליו לא יכל לעבור ונקחהו אני וריעי ונעמידהו בין שנינו, והוא בידו אחז בצוארותינו, ובמצב כזה הביאנוהו אל ביתו.

נקל להבין עד כמה גדלה השמחה בשובנו הביתה. אשתי סיפרה לי, כי בהשתדלות בתי הצעירה שלחו פקודה לוולדיסלובקה להשיבני הביתה. אך כפי הנראה הגיעה הפקודה לוולדיסלובקה אחרי אשר כבר יצאנו משם.

אחרי כל העמל והנדודים של היום ההוא שכבתי כבול עץ במטתי, אך שינתי נהיתה קשה עלי. במוחי עברו אחד אחד כל מקרי היום המר והנמהר ההוא: לפני כמו עמדו שני השוטרים אשר לקחוני מביתי הם היו מאותם אשר עבדו לפנינו עוד בימי ניקולאי, אך נהפכו לאדומים בבוא בעלי-הרוב הנה, וכי כל שוטרי המיליציה הם הם שוטרי הפוליציה לפנינו וכי אין הבדל ביניהם רק שנוי השם. ולבורגנים יחשבו רק את היהודים עתה, כאשר חשבו למורדי במלכות רק את היהודים אז, כי כמעט כל האנשים אשר היו עמי באותה צרה כולם יהודים. והיהודים יסבלו בין מהמימינים בין מהמשמאילים. ראיתי את לעגו של עוזר הקומנדנט, לעג נקמה אשר היה כעין לעג של שפחה כי תירש גבירתה, על גבירתה לפנינו. אך גם שביב אור אחד הגיה את

מחשבותי בזכרי את האכרית, אשר קבלתנו בדמעות על עיניה ובהכנסת אורחים מידה הרחבה. אות היא כי לא כל הרוסים הם מושחתי המדות. אך השביב הקטן הזה כמוהו כאין לעומת החושך והאפילה השורר בכל עם הארץ אשר סביבותנו שנהפכו לזאבי ערבות. ובלבי גמרתי, כי אם אך תהי האפשרות לעלות ארצה ישראל, אז לא אשגיח על כל המעצורים אשר אפגוש על דרכי, ונסע.

אחרי ימים מספר באו שנית שני שוטרים מזוינים וידרשו ממני ללכת אתם; אך הפעם לא אל בית הקומנדנט רק אל בית הפקידות. שם מצאתי עוד הפעם אנשים מבני לוית' בהמסע לוולדיסלבובקא, ואחרי אשר שאל ראש מחלקות השוטרים על ידי הטלפון (לא אדע את מי) הוציאני לחפשי ויצו על אחד מהשוטרים ללוני הביתה. אך גודל הפחד, אשר פחדו בני ביתי מעת הלכי עד שובי, לא אוכל לתאר באומר ודברים.

בין כה וכה ותמורה נהיתה בהרבקום: ג' אשר עמד בראשו הודח ממשמרתו ועל מקומו בא איש רוסי. ואף כי הוסיף עוד ג' לדרוש בפומבי לפני נאספיו היהודים, כי הקומוניזם הוא הוא המשיח המקווה, אשר יחכו לו בני ישראל זה אלפי שנים, בכל זאת נעלם פתאום מתאודוסיה. בשמעתי את דרשתו זאת אמרתי אל לבי: כי הימים—ימות המשיח. כי הסימנים אשר מסר לנו על הימים ההם ר' אליעזר הגדול בסוף מס' סוטה נתקימו כבר במלואם...

אחרי שובי הביתה בפעם השניה הודיעה בתי הצעירה כי בשום אופן לא תשאר פה כי לא תוכל לראות את העוול אשר תעשה הממשלה הזאת נגד החוקים אשר חקק המרכז המוסקבי. אף לא תוכל לצאת בפומבי לעבוד לטובת הקומוניזם אשר היא נמנית בין חבריו, מיראתה פן תזיק על ידי זה לאבותיה. ועל כן חפצה לנסוע אל עיר גדולה שראשיה עומדים במדרגה יותר גבוהה בהשכלתם ויש מקום לעבודה רוחנית וגשמית כאחד, נאלצנו להסכים להצעתה. ובאחד מימי תרע"ט עזבתני, ביחד עם בתי הבכירה, ותסענה לדרכן.

בימים הראשונים קבלתי ידיעות מהן כי הבכירה תוסיף ללמוד בבית הספר לרפואה בחרקוב והצעירה נסעה לקיוב. אך אחרי כן נסתם כל חזון מהן, וימים רבים לא ידענו מה קרה אותן.

[92] דו פרצופין

כל שינוי לטובה בין ממשלת בעלי-הרוב הראשונה—לשניה, לא היה: כבראשונה כן גם בשניה לא עמדו בראש, אנשים בעלי דעה, אשר יאמרו באמת לתקן עולם במלכות הסוציאליזם. כאז כן עתה רב החמס והשוך מהשדרות הנמוכות בעם, אשר התאמרו גם לקומוניסטים, ואשר כוונתם היתה רק לשלול שלל ולבז בז ולהנות מרכוש אחרים אשר לא עמלו הם בו. כל גנב, גזלן ובלעיל מצא לו מקום להתגדר בו, ונתקבל מאת העומדים בראש בזרועות פתוחות. המסחר בכללו לא נאסר, החנויות היו פתוחות, אף קרה לעיתים לא רחוקות, כי נכנסו אל איזו חנות ולקחו מכל אשר מצאו ולא שלמו מאומה, אך נתנו פתקא הראויה רק לצרור על פי צלוחית. הלחם כבר אזל מן העיר וחלוקתו על ידי כרטיסים. את העם חלקו לשתי מדרגות: לבעלי מלאכה ועבודה נתנו לראשונה ליטרא לחם ליום, ולאחרים, הנחשבים לבורגנים—חצי הליטרא. אחרי כן המעיטו את התקציב: חצי ליטרא לעובדים, ורבע—לבורגנים. אחרי כן אזל לחם חיטים מן העיר ויחלו לחלק רק לחם שעורים, אחרי כן אפסו גם השעורים. ויתנו רק לחם חיטי מאייס מעורב בשעורים, והלחם הזה די היה בו רק לצבות בטן ולנפיל ירך, אך לא להשביע רעבים. ובימים הראשונים של חודש סיון תרע"ט רבתה המבוכה בין העומדים בראש

הממשלה. וניכר היה הדבר כי ימיהם לא ימשכו, החיפושים רבו מיום וכל החפץ—בא ויחפש, וכמו עוף השמים הולך אלינו את הקול, כי היתה התקוממות בעיר קֶרֶץ' נגד חיל המתנדבים אך האחרונים השקיטו את המרד בחוזק—יד ויהודים רבים נתלו ברחובות קריה. האחרונים היו אנשים שלא נמצא להם כל עון אשר חטאו, אך יען כי יהודים הם, חשדום בנטיה אחרי בעלי-הרוב.

המתקוממים ברחו ויתחבאו במערות נקרי הסלעים אשר אצל קֶרֶץ', אך מצפונותיהם נבעו. המתנדבים צרו עליהם ויורים בכלי תותח ורבים מהם מצאו קברם שם, והנשארים, אשר ברחו גם משם, שבו המתנדבים וימיתום.

הממשלה התודוסאית הודיעה אז בעיתונם, כי עברו כבר את התחנה אקימני ועוד מעט גם קֶרֶץ' נפול תפול: אך השקר הזה היה האחרון כי בקומנו בבוקר יום הששי, עשרים ושניים יום לחודש סיון, קראנו מודעה מעל העמודים, אשר בה יבקש פקיד העיר את יושבי העיר לבלי התרגש. ובתוך כך יעיר, כי כל ימי היות העיר תחת פקודתו לא עשה לאיש רעה. והלשון הרכה, אשר בה דיבר הפקיד בפעם הזאת, הראתה לנו לדעת, כי מפלת בעלי-הרוב קרובה לבוא. ואמנם כן: לפנות ערב נשמע קול יריה מהתחנה מריגל ויושבי העיר, אשר איש מהם לא יצא מפתח ביתו החוצה כל היום ההוא, ראו מבעד לחלונות את ראשי ממשלת בעלי-הרוב מתחפשים בגדים אחרים ונסים. משליכים איש כלי רובו ורצים ההרה. על יד ביתי עבר הארמני אשר היה ממונה על גביית המס מיושבי העיר. הוא העמיד כלי נשקו אצל הבית אשר בקרן הרחוב נוכח ביתי, ויורץ הלאה. וביום השבת שב חיל המתנדבים העירה.

ואז נודע לנו, כי אחרי שבאו אל המתנדבים עזר קֶרֶץ'ה, מקובן ודן, החלו הראשונים לעלות על תאודוסיה מעבר מזה, ומרוסטוב על נהר רון החל לעלות על מינלניקובה הגנרל שקורא מעבר מזה. ובעלי-הרוב ביראם פן יסובבום מכל העברים נסוגו אחור עד חרקוב. ובמשך שני ירחים כבר נמצא חילם אצל העיר מולא.

אך נכנסו המתנדבים העירה הוציאו קול קורא, כי כל איש אשר עבד אצל בעלי-הרוב או אשר היה לו איזה מגע ומשא איתם, יבוא וירשום עצמו אצל הקומנדנט החדש. וכלי הנשק אשר ימצאו באיזה מהמקומות או אצל אנשים פרטיים יובאו אל הקומנדנט. והאיש אשר לא יבוא להרשם או אשר לא ימסור את כלי הנשק אשר בידו ימסר לדין שופטי הצבא. מובן הדבר, כי באו להרשם רק אנשים אשר עבדו רק עבודה קלה ולא נשאו איזה משרה שיש עליה אחריות כל שהוא. ובכל זאת רבו האנשים אשר הושמו בבית הסוהר ואשר נהרגו אחרי כן בסתר. וכמו שהרגו בעלי-הרוב את האנשים אשר חשדום בנטיה לימין, כן הרגו המתנדבים את החשודים, לפי דעתם, בנטיה לשמאל. וכאז כן עתה רבו הנהרגים בסתר אשר איש לא ידע מי הם. בין הנהרגים, אשר ידענו אותם היה רק צעיר אחד עברי בן אחד מתושבי העיר, אשר עוד בימי קרנסקי נכנס אל בית ספר לפקיד הצבא ויהי לפקיד. ובברוח המתנדבים נשאר בתאודוסיה ועבד עבודה כל שהיא. וכאשר שבו המתנדבים העירה דנוהו כדן פקיד צבא אשר חלל שבועתו. ואף כי על פי פקודת המצביא את חיל המתנדבים הגנרל דניקין גרשו את כל פקיד החיל היהודי מתוך חיל המתנדבים, בכל זאת, לענין עבירה, מתחו עליו את כל חומר הדין ודנוהו למיתה. לא הועילו עדות גדול העיר מהנוצרים, כי לא עשה האיש רעה לשום אדם ולא היה מבעלי-הרוב. ובאחד הלילות ירו עליו וימיתוהו. ובעמל רב עלה בידי אבותיו להביאו לקבר ישראל.

אימה חשכה גדולה נפלה על כל יושבי העיר היהודים: איש לא האמין בחייו. כי אין לך משפחה בעיר אשר לא עבד אחד מבניה אצל בעלי-הרוב, כי אכף עליהם המחסור, ועל פת לחם הן

יפשע גבר. את כוס החמה הזאת שתו על פי הרוב רק היהודים, כי חשדום בכלל למסייעי ידי עוברי עבירה. רבים אשר לא נהרגו, לקום מלקות או החזיקום ימים רבים במשמר.

המצב האקונומי הוטב מעט: חופש המסחר השריץ הפעם סרסרים לרוב והיוקר הולך וגדול עד כי גדל מאוד. ובכל זאת לא התלונן העם, יען כל אחד יכל להרויח די מחסורו על ידי קניה, מכירה או סרסרות וכדומה. ואף כי לא פעם קרה, כי סבבו את בתי הקפה השונים בעיר והוציאו משם את כל האנשים אשר נמצאו שם בעת ההיא והביאום ביתה פקיד החבל, בכל זאת על ידי מתן בסתר כפו אפם ויצאו לחפשי. ובראות פקיד החבל כי הדבר הזה רחוק מהפסד וקרוב לשכר—חזרו חלילה ולעתים תכופות, והאיש אשר לא ידע להזהר שילם בעד זה במיטב כספו.

כובד האבן ונטל החול, אשר כמו שכב על כל איש כל ימי ממשלתם השנייה של בעלי-הרוב, כמו הוסר. וכל אחד מגרי העיר קבל את פניו אשר היו לו טרם בואם העירה. איש איש הביא סדרים בזקנו ובראשו, לבש בגדים נקיים ושלמים, אשר כל ימי ממשלת בעלי הרוב היו גנוזים בסתר למען לא תשורם עין המחפשים ולבל יקחום מהם בחזקה.

גם אנכי עשיתי כמעשיהם. ולמען השאיר לזכרון לדור יבוא את התמורה הזאת הלכתי ראשונה אל הצלם ואצטלם בראשי הפרוע, בזקני המגודל ובבגדי הצואים. ואחרי כן הלכתי אל הספך, ואביא סדריים בשערותי, ומשם—הביתה ואחליף שמלותי ואשוב אל הצלם ואצטלם שנית. ואת שתי התמונות האלה הנני נותן פה לפני הקוראים.

אמנם לא כחלק יהודי קרים היה חלקם של היהודים היושבים בשאר ערי רוסיה אשר אליהן בא חיל המתנדבים. אף כי גם בערי קרים שרר איור מחנק וחיל המתנדבים עמד הכן לפרוע פרעות ביהודים, לא יצא, בכל זאת, הדבר מן הכח אל הפועל: אניות המלחמה האנגליות, אשר מלאו אז את כל נמלי חוף קרים, ואשר הספיקו את כל צרכי חיל דניקין במכשירי מלחמה, מלבושים ורפואות, הן שהיו לנו: כי יראו המתנדבים לעשות זר מעשיהם בפני האנגלים ולעיניהם, כי לא פעם התרו בהם האנגלים כי אם יוסיפו לעשות רעה ליהודים אז יחדלו לעזור להם. אך בכל ערי הצפון שמו שמות ביהודים. שקורא הצורך נתן צו לחילו לשלול שלל ולבוז בז משך שלשה ימים רק בבתי היהודים, והצ'צ'נים בהכנסם ליקטרינוסלב ולערים אחרות הסמוכות לשם קיימו את פקודתו בכונה עצומה: פרעו פרעות כאלה אשר כמוותן לא נשמעו ולא נראו מימות עולם: גזלו, חמסו והנשאר קרעו, שברו ויפוצצו. בהכנסם אל איזו חצר קבצו את כל גרי הבתים, הסירו בגדיהם מעליהם והשאירו ערומים כיום הולדם. וכול זעקת שבר של השדודים והנפצעים מילא את כל העיר. בלילה בלילה, גברה הצעקה בכל חצרות העיר. וכל הבקשות אשר הושיטו יושבי הערים ההנה לפני הגנרל הארור ההוא להגן עליהם, נשארו מעל. ולא לבד כי לא הושיטו יד עזרה ליהודים, עוד ענשו את ראשי היהודים על אשר העיזו להתיצב לפניו וישלחום בבושת פנים אל מחוץ לעיר. את היהודים אשר נסו לברוח הוציאו מעגלות מסלות הברזל בדרך. ואחרי אשר שדדום הרגו רבים מהם. והחללים האלו היו מושלכים בצדי המסלה ימים רבים ואין קובר.

את כל אלה עשו לא רק הצ'צ'נים לבדם בלי פקדיהם, אך גם פקדיהם השתתפו עמם בהפרעות האלה. ובמקומות אחדים, על התחנות בדרך, עשו זאת פקיד החיל לבדם בלי עזר מאנשי חילם. כה ירד פלאים המצב המוסרי בין פקיד חיל דניקין עד כי המלחמה עם בעלי-הרוב עמדה אצלם במדרגה שניה, ועיקר הדבר היה להם דם היהודים ורכושם.

שותפי אברהם, אשר עמו סחרתי בראשית המלחמה בדז'נקוי, עזב גם הוא וביתו את יקטרינוסלב וינס קרימה. בדרך גזלו ממנו את כל הכסף אשר היה בידו אף החזיקוהו כלוא באחד המרתפים בסילניקובה, אך לאשרנו הוציאוהו לחפשי. ובמעט הכסף אשר נשאר ביד אשתו, אשר באורח פלא לא שלחו בה יד, הגיע לתאודוסיה. וביום הרביעי כ"ה תמוז אספנום בכבוד אל ביתנו ויהיו אצלנו כשני ירחים.

בעת ההיא עמדה לפנינו שאלה גדולה ונכבדה, היא שאלת: "מה נאכל?" בימים הראשונים לבוא המתנדבים קרימה החילותי לעסוק מעט במסחר הטבק, אף הרווחתי מעט, אך מעת בוא חברי קרימה הציע הוא לפני כי נחל את מסחרנו—מסחר התבואה—כמקדם. ויען כי הפרעות שכנו מעט, ומסעי מסלת הברזל החלו לעבור בין יקטרינוסלב וקרים תמידים כסדרם, החלטתי להסכים להצעתו. ולפי שכסף רב נחוץ למסחר כזה לכן לקחנו לנו עוד שלשה שותפים ממכרנו וביחד יסדנו את מסחרנו על בסיס נכון. בעלי—בתי—הריחים מיקטרינוסלב, אשר החלו לטחון בריציות עצומה, מלאו את ידינו לקנות תבואה בעבורם על תנאים נכונים. ולכן שמו שותפי פניהם עלי, להתישב בדז'נקוי, לקנות תבואה ולשלחה ליקטרינוסלב. ואברהם שותפי יסע כפעם בפעם יקטרינוסלב למסור, ולבוא בחשבון עם הקונים. ויתר שותפי נשארו בתאודוסיה למכור את התבואה לבעלי בתי—הריחים אשר בתאודוסיה וקרן'.

נסעתי דז'נקויה, אך לא לאורך ימים נמשך מסחרנו זה: שודדי מאכנו החלו להתנפל פעם בפעם על המסעות העוברים בין חרקוב לסבסטופול ויורו עליהם, אף הרסו את פסי מסלת הברזל במקומות אחדים אצל אלכסנדרובסק, ואז חדלו המסעות לעבור. אנכי נשארתי בדז'נקוי ושותפי, אשר נסע עם כל בני ביתו יקטרינוסלב להוציא את כליו משם, לא יכל לשוב הנה.

הדבר הזה קרה בערב יום הכיפורים תר"פ. ומהיום ההוא והלאה נשבת מסחרנו זה. וברוב עמל עלה ביד אחרי שבועיים לשוב הביתה בעגלה דרך סימפרופול. ושותפי ובני ביתו נשארו ביקטרינוסלב.

פרעות מאכנו לא חדלו. וחיל המתנדבים החל לסוג אחר מטולא. אז הגיעו אלינו שמועות מבהילות על דבר פרעות ביהודים על ידי חיל המתנדבים ופקידיהם. פרעות—אשר לשמע אוזן תסמר שערת בשרנו: דם ואש ותמרות עשן עברו לפניהם בכל המקומות אשר היה עליהם לצאת משם. אנשים, נשים וטף נהרגו לאלפים ולרבות, נשים עדינות עינו ברחובות קריה. לא היו כפרעות ההנה מימי חורבן הבית. ערים רבות וקהילות שלמות נחרבו עד היסוד במ ולא נשאר מהן רק עיי מפלה. את כל הדברים והאמת האלה יוכל הקורא לראות מהדין ודברים שהיה לנבחר יחודי הנגב עם ממלא מקום הגנרל דניקין ברוסטוב על נהר דון כאשר הבאתי לפני זה בפרק אשר קראתיו בשם: "חיל המתנדבים והיהודים" אשר שם גלו צירי היהודים רק אחד מני אלף.

בימים ההם גמרנו בינינו, אני ושותפי הנשאים, לבלי לצאת עוד מתאודוסיה וחוצה לרגל מסחרנו, אך לעסוק במסחרים—לו גם קטנים—רק בתוך העיר, כי הדרכים בחזקת סכנה. אף על בידנו להרויח די פרנסתנו, אף כי היוקר האמיר מיום ליום.

בעת ההיא הוציא הגנרל דניקין פקודה להצביא את כל צעירי קרים, אשר מאיזו סיבה שתהיה לא נתקבלו לצבא עד כה, ובתוכם גם את תלמידי בתי הספר הגבוהים. ואז לוקח לצבא גם בני הצעיר וישלחוהו אל הלגיון היהודי, אשר יסדו בעיר סטווראפיל בקווקז. לראשונה דמינו כי אך לטובה הוציאו את היהודים מן הכלל וייסדו בעדם לגיון מיוחד. אך בשמענו כי יסבלו שם

עיניו הגוף והנפש יחד, יחזיקום בחדרים בלתי מוסקים, באין מטה ובאין מצע ועליהם לישון על הארץ ולחיות חיי צער. ונוסף לזה יחרפום ויבזום והשם "שזיד ארור" לא ימש מפּי הפקידים הרוסים אשר הופקדו עליהם, נסעה אשתי סבטופולה. ואחרי עמל רב ופיזור כסף למכביר עלה בידה להשיג בעדו חופשה למשך ששה שבועות ותביאהו הביתה.

אך שב—חלה את מחלת הטיפוס המנומר. וששה שבועות שכב על מטתו וכמעט אמרנו נואש לחייו, אך לאשרנו שב לאיתנו ויקבל ארכה עוד לששה שבועות. אחרי כך פזרנו עוד כסף רב ונוצאיהו לחפשי.

חיל דניקין נסוג אחר עד גבול קרים. ויחזק את רצועת פֶּרְקוֹפ ואת יְמֵי המלח אשר מעבר להתחנה סיוואש, ויפקד בדז'נקוי למצביא את החיל הנועד להגן את מצודות קרים את הגנרל פלשצוב, איש אכזרי אביר לב וגס, אשר בשגעון ינהג. אף אמנם בידי הגנרל הזה עלה לעצור את גדודי מאכנו וחיל בעלי-הרוב מלהכנס לקרים. והמצב הזה ארך ימים רבים.

בימי החורף תר"פ גברה התנועה בין יהודי קרים לעלות ארצה ישראל. אך להשיג תעודות מסע היה דבר כבד מאוד, ואניות העוברות מקרים לקושטא היו רק מקריות והדבר הזה עמד לשטן על דרך החפצים לעזוב את רוסיה. ההסתדרות הציונית בקרים היתה משגת תעודות מסע יותר בנקל מאנשים פרטיים, אך הם הנהיגו את הדבר בעצלתיים, וימים רבים היו עוברים עד אשר קבל איזה קיבוץ יהודים תעודת היציאה.

בימים ההם גמרתי עם לבבי לעזוב את רוסיה ולצאת מתוך המהפכה, אך למען השיג תעודה היה עלי לקבל תעודות רבות ושונות ממקומות שונים. והדבר הזה דרש עמל גו ופיזור כסף כאפר. אך עוד לא נואשתי מלעשות זאת בשעה שתהי השעה מוכשרת לכך.

המסחר בין קושטא לקרים פרץ מאוד וסחורות רבות ושונות הובאו לכל ערי חוף קרים, והסוחרים ראו למראית עין, ברכה מרובה בעמלם. אבל רק למראית עין, כי בשובם לקושטא עם הכסף, אשר קבלו בקרים בעד סחורתם, לא יכלו לקנות אף חצי מהסחורה אשר קנו בפעם הראשונה: כי שטרי כסף רוסיה ירדו בין כה וכה במחירים פי שנים מאשר בפעם הראשונה, כאשר אשתדל לתאר בפרק הבא.

[93] עות היפות ומעות הרעות

טרם תפרוץ המלחמה האחרונה היה פרוטרוט די והותר בכל הארץ בכלל, ואצל החנוונים מוכרי קמח בפרט. יען הם היו נותנים סחורתם להפלטרים בהקפה עד הפדיון, והפדיונות היו על האחרונים רק מטבעות כסף ונחושת. כי מחיר ליטרא לחם היה משלש עד חמש אגורות, ובעל-בית בינוני לא היה לוקח לביתו יותר משמונה עד עשר ליטראות לחם ליום, העולה במחירו רק ערך חצי הרובל, ומשלם על פי הרוב במטבעות כסף ונחושת. והיה כי תבוא אל הסיטון הקמחי לבקש ממנו להלוות לך איזה סכום כסף בתורת גמילת—חסד, היה נותן לך בעין יפה, אף אותו הסיטון שלא יכל להתפאר בלבו הטוב וידו הרחבה. והיה עושה זאת כאשר אמר רבא¹: "לא מפני שאוהבים את מרדכי, אלא מפני ששונאים את המך". כלומר: ברצותם

¹ (מגילה ט"ז).

להפטר מהפרוטרוט, מאשר קשה היה לו לסלק בו את חובותיו להבנקים השונים, מאין פנאי לגזבר למנותם. והמקבל את גמילת—החסד היה הולך מחנות לחנות ושואל:

—הנחוץ לאדוני פרוטרוט?

ועל פי הרוב היה מקבל תשובה:

—יש לי רב, ידידי, יהיה לך אשר לך.

וכן היה הדבר גם בדיני זהב: סוחרי התבואה, המקבלים כסף מהבנקים באפותיקי על שטרי המשלוח אשר משכנום אצלם, היו מקבלים רק דיני זהב. ולפעמים כשהיו מקבלים מאה אלף רובלים או יותר דיני זהב נאלצו לשאת כעשרה שקים ויותר מלאים דינרים ולפעמים גם שקים אחדים מלאים רובלי-כסף שכבדם עוד יותר. ומלבד כי כבד היה לשאת משא כבד כזה, הן היה הדבר להמקבל תמיד בחזקת סכנה פן יחמסו ממנו את הכסף בדרכו; ולכן היה משתדל להטות את לב הגזבר, על ידי מתנה הגונה, לתת לו, לכל הפחות, חלק מהסכום בשטרי המדינה.

אמנם למיום פרוץ המלחמה נעלם פתאום פרוטרוט מן הארץ. לא רק דיני הזהב, אשר הממשלה אסרה על הבנק אשר לה להוציאם למען תוכל הבטיח בם את מלוותיה השונות לצרכי המלחמה, אך גם פרוטרוט כסף ונחושת אפס מהשוק, כמו פתחה הארץ את פיה פתאום ותבלע את כל הכסף והנחושת אשר בארץ¹.

משערים, כי יושבי הכפרים עכבו את המטבעות האלה תחת ידם ולא הוציאו השוקה; מפני אשר החלו להטיל ספק בערכם של שטרי המדינה ההולכים ונדפסים במדה מרובה. צער גדול היה לאיש העובר בשוק לקנות צרכיו, כי כל חנוני דרש כי יתנו לו פרוטרוט מאין יכולת בידו להשיב את העודף.

אז החלה הממשלה להדפיס פרוטרוט של נייר מאגורה אחת עד עשרים. ולמען קמץ בהוצאת מכשירי הדפוס, הדפיסום כעין תוי בי—הדואר שהיו להם מהלכים לפני המלחמה, ואשר על כל תו ותו היתה תמונת אחד ממלכי בית רומנוב, ממכאל הראשון עד ניקולוס האחרון. ויען כי הממשלה חדלה מלהשתמש בהתוים ההם לצורך בי-הדואר, מפני שלא יכלה לראות את דמעות פורישקביץ וכל כת דיליה, אשר בכו לפניו כי לא יוכלו לראות ברע אשר ימצא את התמונות הקדושות ההן על ידי חותמות בי—הדואר, אשר ישחירו את פניהן כשולי הקדרה, נשארו המכוונות ההנה פנויות, וישתמשו בהן לצורך הדפסת הפרוטרוט הנייר. אך גם הן לא

¹ שונאי ישראל, אשר, אליבא דידהו, כל הכסף והזהב הוא בידי ישראל, מצאו בדבר הזה מקום להתגדר בו ולעולל עלילות ברשע על היהודים, כי הם גנזו אוצרות זהב וכסף למכביר כדי להעבירים אחרי כן לגרמניה כעין שוחד, למען הוסיף להלחם עם רוסיה עד רדתה. גם העיתונים היוצאים על ידי שונאי ישראל לא נמנעו מלהדפיס שקרים בדוים, כי במקום פלוני עכבו יהודי אחד, אשר השתדל להעביר חוצה לארץ ארגזים אחדים מלאים דיני זהב למען הסת בזה את ההמון לשפוך כל חמתו על היהודים. סכנת רעמים ופרעות גדלה מאוד, כי בעבור איש ממנו בשוק, היה שומע תמיד את הנשים התגרניות מעם הארץ מדברות על דבר הכסף והזהב הרב, אשר אספו היהודים בעד הגרמנים. והאספסוף, אשר זה דרכו להתנפל על היהודים כזאבים משחרים לטרף, נכון היה גם הפעם לעשות זר מעשהו, אך מפלת רוסיה במלחמה, הרפתה מעט את צמאונו של ההמון הגס לדמי היהודים ולרכושם, והאריך אפם מעט. ובין כה וכה והמהפכה באה ונהיתה.

הספיקו, כי אחרי אשר ערכו של הרובל הלך הולך והמקט, ושטרי המדינה הלכו הלוך והדפס במדה מרובה מפני היוקר אשר האמיר, היה הצורך בפרוטרוט כמאה פעמים יותר מבשעת שלום, ולכן התחכמו ערים שונות להוציא גם הן שטרי פרוטרוט. גם בנקים אחדים הדפיסו פתקאות להקל על ידיהן את המשא והמתן. לאחרונה הוציאו גם סוחרים פרטיים את פתקאותיהם תמורת פרוטרוט. גם בתי הקפה אשר בעיר עשו כמעשיהם והי ערב-רב של שטרות ופתקאות שונות. והדבר הזה גרם עוד יותר להפיל את שווי של הרובל הרוסי בעיני העם, בראותו כי כל אדם מן השוק ימלא ידו להדפיס לו פתקאות ויקראם בשם "כסף" ויש להם מהלכים בין העם.

ולא לבד הפרוטרוט של קופקות, אך גם שטרי המדינה מרובל ומעלה עד מאה, הרגש בהם צורך גדול. כי אחרי אשר היוקר האמיר והסחורות נערכו ברובלים שלמים ולא בקופקות, נתמעטה הדרישה לפרוטרוט של קופקות ותָרַב—לפרוטרוט רובלי. ומאין יכולת ביד הממשלה להספיק את הדרישות ההנה, התחכמה להוציא השוקה גם את תלושי המלוות השונות ככסף עובר לסוחר—והתלושים האלה היו בני-שויון שונים: בני חמישים קופקות, רובל אחד, רובל ושלושים ושבע קופקות וחצי, רובליים ומחצה, רובליים וחמש ושבעים קופקות, שלושה רובלים וחמש ושבעים קופקות, שבעה ועשרים רובלים ומחצה, שבעה ושלושים רובלים וחמש ושבעים קופקות וכן הלאה עד אין סוף, לפי גודל השטר אשר ממנו נתלשו. והדבר הזה הביא לידי ערבוביאת כל הסוחרים, ואין צריך לומר-את אכרי רוסיה, אשר קרוא וכתוב לא ידעו. כי הם לא קבלום לא רק לפי שקשה עליהם לחשוב חשבונות כאלה, אלא גם מיראתם פן יִסְעוּם בחשבון. ותהי מהומה ומבוכה בעולם המסחר, והדבר הזה גרם עוד יותר למפלת שטרי רוסיה, אשר ירדו עד הדיטא התחתונה.

אך גם התלושים לא יכלו למלאת את הדרישה הגדולה לשטרי כסף. ותחל הממשלה הארעית, אשר נוסדה על מקום המלך המוסר, להדפיס שטרות גדולים בני אלף ובני מאתים וחמישים רובלים ושטרות קטנים בני עשרים וארבעים רובלים. האחרונים נדפסו על פיסות נייר קטנות, ומראיהם כמראה פתקאות המדובקות אל צלוחיות של מי זלטר או שכר, כולם בלתי מנומרים, ולפעמים גם עלים שלמים בלתי מנותחים. לשטרות האלה קראו בשם: "קרנקיים" על שם קרנסקי ראש ועד המיניסטרים בימים ההם. והשטרות האלה היו גם הם בין הגורמים להשפיל את ערך שטרי רוסיה בעיני העם כי שטרות בלתי מנומרים אי אפשר להביא בחשבון כמה הוציאו השוקה. ובעל חוב אשר יתן שטרי חוב בלי חשבון, נכון לפשוט את הרגל ולכן תאבד אמונתו בעיני כל.

גם התלושים גם הקרנקים לא הספיקו את צורך העם לשטרי כסף. ואז הוציאה הממשלה חוק, כי כל שטרי מלוות—החופש בני מאה רובלים, אשר נמכרו בעת צאתם לאור במחיר שמונים וחמשה רובלים כל מאה, יובאו על ידי מחזיקיהם אל בית אוצר הממשלה, ושם, אחרי אשר ישלמו בעליהם לאוצר הממשלה חמשה עשר רובלים בעד כל מאה, יחתמום בחותם בית האוצר, ויִהְיוּ למטבע עוברת לסוחר. נמצא, כי עד העת ההיא היו ששה מיני שטרות: שטרי הקיסר ניקולוס, קרנקיות לשני מינים: אלפים ומאתים וחמישים לבד, ובני עשרים וארבעים לבד. תלושים שונים, שטרי מלוות—החופש, שטרי מלוות גנזכי הממשלה עם תלושים ושטרי בית אוצר הממשלה עם תשלום ריבית למפרע בלי תלושים, אשר היו להם מהלכים גם לפני המהפכה.

כאשר נכנסו הגרמנים לאוקריינה וקרים, גזרו הם לקבל את כל שטרי הכסף שהיו להם מהלכים עד כה, ונוסף להם קורבובנצי אוקריינה במחיר חמש ושבעים אגורות וכפי החשבון הזה שני גריבנים לכל קורבובניץ אחד. ואת מרקי גרמניה העריכו לראשונה במחיר חמש

ושבעים אגורות ואחרי ימים אחדים — במחיר תשעים אגורות, לייא רומינית — בשישים, כתר אוסטריה — בחמישים. ונוספו גם הם על השטרות הרוסים.

בבוא בעלי-הרוב הנה בפעם הראשונה, גזרו גם הם לקבל את כל השטרות גם את שטרותיהם הם. אך את קורבובנצי אוקריינה יעריכו בחצי הרובל. ויה יִקָּב שטרות משטרות שונים בערכם ובגדלם ובשויים. אוקריינקיות וקרנקיות מזויפות מלאו את שוק הכספים. נוסף לכל אלה נדפסו האוקריינקיות על נייר פשוט מאוד, עד כי על ידי מיעוץ ומשמוש ידים היו נקרעות ופניהם הכסיפו עד כי צריך היה להניח עליהם טלאים על גבי טלאים, ורוב עמי הארץ לא חפצו לקחתן במחיר סחורתן.

בימים הראשונים לבוא המתנדבים קרימה, הביאו אתם שטרי-כסף, אשר הוציא אוצר הממשלה במחלקה הרוסטובית, בני שוויון שונים: מאתים וחמישים, חמש מאות ואלף רובלים. ויען כי לא היה פרוטרוט, הדפיסה גם ממשלת קרים שטרות בני חמשה, עשרה ועשרים רובלים: אחרי כן נראו שטרות גדולים בני חמשת אלפים רובלים, גם כן תוצאת רוסטוב על נהר דון. אך כל אלה לא הספיקו את צרכי חיל דניקין ויחל להדפיס שטרות אחרים שאין עליהם אחריות בית אוצר הממשלה, אך רק אחריות חיל המתנדבים, מהם שטרי אלף רובלים, מראיהם — אדמדם ועליהם פעמון גדול, וסרט בעל שלשת הצבעים אשר בדגל רוסיה עובר על פני כולם לכל אורך השטר, להם קראו "הסרטים"¹ או "הפעמונים"². ויען כי הוציאו במדה מרובה מאוד החלו להטיל ספק בערכם וקבלום רק בדוחק גדול. ויהי מאז לחוק בעולם המסחר לשאול איש את רעהו: באיזה שטרות תשלם? וכן היה הדבר נוהג כל ימי ממשלת המתנדבים בקרים.

אניות האנגלים, אשר מלאו אז את כל נמלי חוף קרים, הביאו אתם ליטראות שטרלינג, לִיא רומניות, לירות איטלקיות ולירות תוגרמיות, ונתפשטו בין ההמון במדה נכונה. לראשונה היה מחיר ליטרא — שטרלינג ששים רובלים, אף גם באופן רשמי העריכו אותם רק בשישים, ובכל זאת עלה מחיר שטרי חוץ מעלה מעלה מיום ליום.

כאשר שבו המתנדבים מִקֶּרֶץ' תאודוסיה ויתפשו את כל קרים בשניה, הכריזו, כי כל שטרי בעלי-הרוב, אשר הספיקו להכניס במשך שני החדשים אשר משלו בקרים, בטלין ומבוטלין. ולמען לא ישאר העם בלי כסף כלל, הרשו לבית אוצר הממשלה להחליף לכל איש ואיש סך חמש מאות רובלים של בעלי-הרוב בשטרות אחרים שיש להם מהלכים. הדבר הזה עכב לראשונה את המסחר, אך לא היו ימים מועטים ושטרות חדשים מלאו את השוק, והמסחר החל לשגשג ולעשות לעוסקים בו פרי ישרה להם.

תעורבות השטרות במדה מרובה כזאת, השריצה מין חדש של ספסרי-מעות, כלומר שולחנים שאין להם בית ולא שלחן, רק מתכנסים ובאים לבתי הקפה אשר בעיר, או מסביב להם, ומוכרים שטרות — חוץ שונים לדורשיהם במחיר השטרות שהיו להם מהלכים בעת ההיא. ויען כי שטרי רוסיה החלו לרדת מטה מטה, החלו שטרי חוץ, בה במדה, לעלות מעלה מעלה. ולא רק שער שטרי-חוץ עלה למעלה, אך היו גם מיני-שטרות שונים מאשר ברוסיה עצמה, שעלו למעלה. את הדבר הזה גרם המסחר, אשר פרץ מאוד בין קושטא והמקומות שהיו בידי חיל המתנדבים, והדרך האחת להביא סחורה אליהם, היא דרך נמלי חוף קרים. ולכן נעשית אז קושטא לבית מקוה הסוחרים, החותך קצבה לכל שטר ושטר משטרי רוסיה. ועפ"י מצב חיל

¹ Ленточки

² Колокольчики

המתנדבים בנגב רוסיה נערכו גם כספי דניקין. והיה כאשר גבר דניקין, וחשבו בקושטא, כי קרוב היום אשר ישוב הסדר הישן וימלוך מלך ברוסיה, ועלו שטרי ניקולאי ושטרי הממשלה הארעית, אשר חשבוה לממשלה שהיה לה הצדקה למשול, יען ניקולאי בעצמו מסר את הממשלה לידה, אף כי מסרה רק על יד: "כופין אותו עד שיאמר: רוצה אני". ולכן עמדו שטרי רוסיה השונים אז בקושטא על מדרגות שונות: בעד שטרי ניקולוס השני שלמו ביוקר הרבה מאשר בעד שטרי האלף שהוציאה הממשלה הארעית, ובעד האחרונים—ביוקר מאשר בעד הקרנקיות הקטנות. בעד אלה—ביוקר מאשר בעד הדוניים (הוצאת רוסטוב על נהר הדון) ובעד האחרונים—יותר מאשר בעד אותם שנדפסו כמתכונתם בתאודוסיה (כאשר יסופר במה שיבוא) וגם בעד אחרוני האחרונים הוסיפו איזה אחדים למאה בחילוף על שטרות המתנדבים בני עשרת אלפים תוצאת תאודוסיה.

הספסרות עם שטרי חוץ עלה אז למעלה ראש. הסוחרים הרבים והשונים אשר היו מביאים סחורה מקושטא לקרים היו משתדלים תיכף במכרם סחורתם להחליף את כספי רוסיה אשר בידם בשטרי חוץ כיראם פן ירד השער על כספם עד שובם לקושטא. ולכן נפתחו בערים שונות כמו סבסטופול וילטא חנויות—שלחנם למכביר, אך גם מבלעדם עסקו רבים בספסרות זאת בבתי הקפה ומסביב להם. (כאשר הזכרתי למעלה). והענין הזה נתן חרב ביד שונאנו לקרוא את כל ישראל בשם ספסרים, כי אמנם כן—כל הספסרים האלה מבני ישראל היו. מחזה מעורר שחוק היה לראות איך הקונה הקושטאי, מסתכל נגד השמש לראות אם לא נמצא איזה נקב כמלאו חודו של מחט באיזה אלף של הממשלה הארעית או באיזה שטר משטרי ניקולוס. ואך מצא נקב או גם חשש נקב היה מניחו הצדה. ולעומת זה מחזה מעורר גועל נפש היה לראות איך משרתי דניקין, שוטרי הפוליציא לפנים אשר שנו שמם ויקראום עתה בשם: "לגיון שומרי סדר הממשלה", היו מקיפים את בתי הקפה וחוטפים להם אנשים אחדים ויובילום אל בית הפקידות להועידם למשפט בעוון ספסרות זדונית, ואחרי אשר הריקו הנתפשים את כיסם וימסרו את הסחורה האסורה אל פקיד החבל, הוציאו לחפשי.

וכמו שעלה השער על שטרי חוץ כן עלה השער גם על שטרי מלווה שונות ועל שטרי מניות של חברות שונות, וגם הם עברו מיד ליד כשטרי כסף, יען מצאו להם קונים רבים בקושטא. ועל כולם עלה השער על מטבעות זהב וכסף ועל אבנים טובות ומרגליות כי האנשים אשר הספיקו לצבור שטרי כסף למכביר מצאו לנכון לפניהם להחליפם בשוה-כסף שיש להם ערך בכל עת ובכל זמן, בה בשעה ששטרי כסף יאבדו את ערכם בהמיר ממשלה בממשלה, ויען כי היוקר האמיר, לכן נאלצו רבים מהעשירים לפנים, לתת את תכשיטיהם ואת תכשיטי נשיהם ובנותיהם בשטרי כסף לקנות בהם צרכי אוכל—נפש אשר מחירם עלה למעלה ראש. אך גם מבלעדם נמצאו כלי כסף וזהב אבנים טובות ומרגליות לרוב ביד פקיד חיל דניקין, אשר פרעו פרעות ביהודים וחמסו את רכושם, ולא לבד פקיד החיל, אך גם חיילים פשוטים הוציאו למכירה דברים יקרי הערך, אשר כל עין רואה יכלה להבחין, כי גזולים הם אתם. ויען כי היו גם כאלה אשר יראו למכור בעצמם דברים כאלה, לכן היו מוסרים את החפצים האלה לחנויות שונות למכרם במחיר אשר קצבו והמותר לבעל החנות. על כן רבו כמו רבו החנויות האלה אשר עסקו בעסק הקומיסיון הנבזה הזה.

עד כמה גבר היוקר לפני הפורים תר"פ יוכל הקורא להבין מהפליטון אשר כתבתי בימים ההם בעד חברת התרבות בעירנו, אשר הוציאו ליום הפורים עיתון—כתוב סטירי בשם "הפטשין" אשר הנני לתתו פה לפני הקוראים:

"מחזה מול מחזה"

ישנן שעות בחיי האדם, בשעה שהזקנה קופצת עליו, שהוא מתגעגע אל ימי הילדות. ובפרט בימים רעים, בשעה שהוא רואה, כי תהום גדול רובץ בין העבר וההווה, שאז הגעגועים מתרבים ומגיעים למרום קצם. ולי יקרה כזאת בכל פעם משנכנס אדר. וכמו להכעיס, למרות מאמר חכמינו "משנכנס אדר מרבין בשמחה", נכנסת מחשבות נוגות אל מוחי. וגעגועי מתרבים ויפרו את שמחתי.

הנני זוכר, למשל, את כניסת אדר לפני חמשים שנה, ובפרט—את השבוע שחל פורים להיות בתוכו. אמי, זכרונה לברכה, היתה מכינה אז מיני מגדנות שונים לחג הזה, ואנחנו הפעוטות, אשר בכל ימות השנה לא היתה אמנו מרשה לנו אף לצעוד על סף המטבח, הותרה לנו הכניסה לשם בימים האלו; ואמנו הטובה היתה מעלמת עין מהסוררים האלה ונהי כסרח עודף לשמלתה. היא היתה טרודה כל הימים ההם במעשה מחבת ומרחשת ובכל מאפה—תנור. כי בעצמה עשתה את כל אלה. יען שפחות עבריות לא היו גם אז בנמצא, ושפחה נכרית לא החזיקה, מיראתה פן תטריף את כל הכלים; ובכל זאת, עברה הפעם על כל מידותיה, ולא גרשה אותנו כפעם בפעם; ואנחנו סבבנוה, ונחכה בעיינים כלות עד אשר תוציא את הפרגים המטוגנים בדבש, ואת הדובשנים לשטחם על פני הטבלא. בידה הטבולה במים, היתה מחלקת את הטוגנים האלה לשוותם, ואחרי כן היתה מקטפתם במים קרים לקררם, ותנתחם לנתחים מרובעים בלתי ישרים. ואת הנשר הנושר מלמעל ומלמטן ומן הצדדים, אותן החתיכות הקטנות שלא יכלה האם לתת להן את התבנית אשר עלתה במחשבתה, היתה מחלקת בינינו ילדיהם, ואנחנו רקדנו מרוב שמחה, אכלנו, ולקקנו אצבעותינו.

צריך אני להודות על האמת, כי לו נתנה לנו אמנו את כל הטגון הזה, היינו אוכלים אותו כולו מבלי השאיר ממנו שריד, כי כה גדל אצלנו התאבון למיני מתיקה. ובכל זאת כבשנו את יצרנו ולא דרשנו יותר מאשר נתנה לנו אמנו בעצמה, כי יראנו מן גורש מהמטבח אם נכעיסנה בדישותינו המרובות.

אמנם גם לסבלנותנו בא הקץ כאשר היתה אמנו מוציאה מן התנור את השזיפין המבושלים בסוכר, ותחטבם בקופיץ-יד לעשותם לבלילה רכה ולהכשירם למלאכתה—למלאות בהם את הלחמניות של המן, שאז כשל כח הסבל אצלנו. ואך העלימה אמנו את עינה ממנה להסתכל בתנור אם לא נחרכו, חס ושלום, המגדנות ההולכים ונאפים בעת ההיא בתנור, היינו גונבים מעט מעט מן הבלילה ההיא, ונותנים בחשאי אל תוך פיותינו, ומעמידים פנינו כאילו לא נעשה מאומה, למען לא תכיר אמנו את העוול אשר עשינו. כה היה הדבר הולך ונשנה מדי יום ביומו, עד עצם יום הפורים.

אמנם כל העונג הזה, אשר קבלנו בימים ההם, כמוהו כאין לעומת העונג אשר קבלנו ביום הפורים בעצמו: לשמוע את קריאת המגילה הלכנו ביחד עם אבותינו ביתה-הכנסת, וכלי מפץ ממינים שונים מוכנים בידינו להכות בהם חרם את זכרנו של המן האגגי, אשר לפני אלפים וחמש מאות שנה חפץ להשמיד, להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד. ובכל פעם כשהיה

¹ [הסופר אייזיק-מאיר דיק כתב ספר בשם הזה בשנת תר"כ שתיאור הליכות הנעורים בפורים.]

מזכיר הקורא את המן בן המתדא האגג, היינו מרעישים אותו בכל כוחנו. ואף כי שמו לחוק לבלי הרשות לנו להכות את המן רק בשעה שנזכר הוא עם משפחתו לבית אבותיו: "המן בן המדתא האגג". למען לא נפריע את הקורא, ולא נאלצו לשנות פעמים מילים אחדות אשר לא נשמעו לקהל הנאספים מפני רעש כלי המפץ אשר בידו הילדים. אך לא יכולנו לעצור ברוחנו, ופה ושם נשמע קול רעש קטן גם בהזכיר את שם המן לבדו. אך ר' אליה השמש, אשר ידע את טבע הילדים, היה מכה תיכף על השלחן. ויהי את כלי המפץ אשר בידנו.

בבואנו הביתה היה השלחן כבר ערוך. לחמניות של המן, ממולאות בפרגים או בשזיפין ומשוחות בדבש מכל עבריהן, היו מונחות לפני כל אחד מבאי הבית. וכה גבר עלינו יצרנו אל הממתקים האלה עד כי לפעמים היינו מתחילים לאכול עוד טרם התחילו הגדולים. ואז היה אבינו גוער בנו לאמר: הן לא התעניתם כל היום, ותוכלו לחכות מעט עד אשר יתחילו את סעודתם הגדולים שהתענו. ואמנו היתה משיבה לאבי: "האמנם תאמר כי על הילדים להחזיק טובה לכם הגדולים על אשר התעניתם תענית אסתר? יגדלו—ויתענו גם הם. האם אין נשמה באפם, ולא יתאבו למגדנות כאשר יתאבו הגדולים? יאכלו לכל אוות נפשם בשעה שיש כי הן לא נפנקם במעדנים בשאר ימות השנה".

—ואמנם—אומר אני לכם—אף כי בכל הימים היינו אוהבים את אמנו אהבה עזה, עוד גדלה אהבתנו אליה בימים ההם כפלים, כי בעין טובה היתה מחלקת לנו את המגדנות האלה.

אחרי קריאת המגילה בבוקר ואחרי סעודת הבוקר הנהוגה בכל תפוצות ישראל: דגים ממולאים ומרק עוף עם לביבות משולשות ממולאות בבשר מרוסק, היתה אמנו משלחת על ידינו משלוח—מנות לכל רעותיה ומידועותיה: קערה קטנה מלאה כל מיני מאפה מעשה ידיה להתפאר, מכוסה במטפחת. ואנחנו היינו מביאים את הקערה הזאת אל בתי קרובותינו אלה ואומרים: "אבא ואמא שלחו לכם משלוח—מנות" והיינו מקבלים מהן שכר טרחה: הקמצניות שבהן היו נותנות לנו אגורה או שתיים ולפעמים גם אסימון, שאין לו מהלכים בשוק. והפזרניות היו נותנות לנו, לפעמים, גם זוזי כסף. ובשובנו הביתה היו ידינו מונחות בכיסי בגדינו ומונות מספר לכל הכסף הרב אשר אספנו ביום הטוב הזה. ומרוב שמחתנו בהכסף ההוא זהמה נפשנו גם את סעודת—הערב—סעודת הפורים—הנעשית ביד רחבה.

ירי נוסף עתה משפתי אל זקני בזכרי את סעודת הפורים לפנינו: את החלה הגדולה קלועת השמונה שנתכרכמו פניה מרוב הכרכום וביצי התרנגולות ששמה אמי בעיסתה בשעת לישה, והמנומרת על ידי הצמוקים שפזרה עליה אמי ביד רחבה. את תרנגול-ההודי הצלוי שהיה מונח על גבי השלחן כאבן שאין לה הפוכין, את המטעמים והמגדנות לרוב שלא נגעה בהן יד איש, יען כל הקרואים מצאו כי טוב ללפת את הפת בדג מלוח מרוסק, אחרי כל לגימה ולגימה של יי"ש, לפי שהוא מעביר את השכרות ומצחצח את המוח, וממילא אין מקום לממתקים.

ולסעודה גדולה ועשירה כזאת לא שלחנו ידנו מרוב שמחתנו בהכסף אשר אספנו ביום ההוא. וכפי הנראה אין מקום בלב להניח בו שתי שמחות כאחת. ושמחת המעות המקשקות בכיסנו דחפה מלבנו את שמחת החג.

זכורני כי פעם אחת בשכבי על מטתי בלילה אחר הסעודה, החילותי לחשוב מחשבות, מה לעשות בהכסף הזה, אשר אחרי אשר מניתיו, עלה עד כדי חמשה רובלים. לראשונה אמרתי להזמין למעני ערך בגדים לימי הפסח הבאים. ולדבר הזה היה הכסף ההוא די והותר, אך התחרטתי תיכף, בחשבי כי בגדים הן יתפור אבי למעני גם מבלעדי כספי, ולכן עלי להוציא את הכסף על דברים אשר ימנע אבי ממני. לקנות מיני מגדים וממתקים—מתי אוכלם? הן מחיר ליטרא מגדנות בתנות הוא עשרים אגורות, וחדשים אחדים יעברו, עד אשר אוכל את כל הכסף הרב הזה. לאחרונה גמרתי בלבי לשאול בעצת אמי, ואש תאמר היא, אותו אשמור לעשות. ואישן.

בקומי בבוקר ביום שושן פורים, אשר גם בו נהגו קצת שמחה, מלאה אמי את כיסי בגדי משויורי סעודת פורים. ואספר לה את מכסת הכסף אשר אתי וכי סליק ונחית הנני מה לעשות בו. ותיעצני אמי עצה טובה: לשמור את הכסף לפקדון בידי אבי, עד אשר יתוספו עליו גם דמי חנוכה ופורים לשנה הבאה, ואז נתעץ מה לעשות בו. שמחתי מאוד על עצת אמי, ואמסור הכסף לאבי. ובכל ימות השנה הייתי חושב על אוצרי הנמצא ביד אבי, אשר הלך הלך וגדול מעת אל עת, בהוסיפי עליו גם את הכסף אשר נתנו לי אבותי וקרובי בימי הולדתי וכדומה. ובמחשבותי חשבתי את עצמי לעשיר גדול, אף כי לא קבלתי את הכסף מידי אבי לעולם. אף גם לא נועזתי לבקשו ממנו, כי הן רב הכסף אשר היה מוציא אבי, עלי בכל ימות השנה.

כשהנני מציג את הימים האלה מול הימים ההם, אז כמעט יאבד חשקי ליהפך עוד הפעם לנער קטן: שערנו בנפשכם! איזה מגדנות היתה אמי יכולה לאפות בעת הזאת? מחיר ביצי תרנגולת—ארבעת אלפים רובלים הסאה, תמורת חמשים אגורות לפני. דבש—עד חמש מאות רובלים הליטרא. סוכר—מאתים רובלים, תרנגולת קטנה וכחושה כסחף עץ-שבע מאות רובלים. שמן—מאן דכר שמיה? שומן—איננו! ואם גם ימצא לפעמים, אז עליך להריק את כל כיסך עד אשר יעלה בידך לקנות. והמוכר יביט עליך בעיני בוז, כאילו באת לעשוק ולגזול ממנו את כל רכושו. גם ללחם צר ולעצמות יבשות עליך לעמוד בתור בין המחכים לקבלם. ואם ירחם עליך הקצב, הפלטור, או מוכרת הביצים, ויתנו לך חלקך בראש, ואשה אחת, העומדת מאחוריך, תחשוך בך כי לקחת את הבשר או את הלחם שלא בתור, תשפוך עליך עביט של שופכין עוד יותר גדול מאותו ששפכה בת המן על אביה, על פי האגדה. ואם מעם הארץ היא—תקראך בשם שז'ד ארור ותקלל את יומך. ונכון הנך להתענות עשר פעמים בשבוע ובלבד שלא תבוא ליד נסיון כזה עוד הפעם. והאם יעלה על הדעת להכין בעת כזאת פרוגיות, דובשניק ושאר מיני תרגימא? אוצרות קרח וכל הביזיוניות שבעולם, לא יספיקו לדבר הזה!—ולהכות את המן, האם אפשר הדבר הזה עתה? רוב האבות אינם הולכים לבית-הכנסת גם בעצמם, וההולכים—לא יביאו את בניהם עמם, והבנים לא ידעו בין ארור המן לברוך מרדכי. ואם נניח רגע, כי ילכו כולם בעצמם ויוליכו גם את ילדיהם עמם, האם יוכלו להכות את המן? את איזה המן יכו? ההמנים פרצו לרוב וכל אחד גדול מחבירו בשנאתו ליהודים. ואם יהיה על

הילדים להכות את כל ההמנים האלה, עליהם יהיה לקחת את כל עצי יערי קרים ולעשות מהן מקבות—המן וכלי מפץ, והנקל הדבר הזה בשעה שמחיר העצים הוא עד כדי מאה רובל כל פוד? להמנים כאלה אין תרופה אחרת מלבד הטיפוס המנומר אשר הכחיד שני המנים גדולים כזמיסלפסקי ופורישקביץ¹ בזמן קצר.

עוד גם זאת: נניח, כי אמי היתה מוצאת מה לשלוח למנה לרעותיה—היתה מנחת על הקערה שתי קמשאות² שמחיר כל אחת רובל אחד, דג קטן קרצ'י, שמחירו חמישים רובלים, וחצי תפוח—אדמה העולה לחמשה ועשרים רובלים הליטרא—מה היו משלמים לי בעד טרחת?—איזה תלוש שעדיין לא הגיע זמנו. איזו קרנקיה מעשי ידי מזייפי אודיסא, איזה אוקריינקה מעוכה וכתותה שהכסיפו פניה, או לכל היותר, איזה אלף של המתנדבים, אשר איש לא יחפוץ לקחתו במחיר אוכל נפש. והייתי מאסף בית מלא של סמרטוטים כאלה. היכולת גם לחשוב מחשבות לקנות בעדו איזה בגד העולה לעשרות אלפים רובלים, ואשר גם לא נמצא בשוק? ועוד גרוע מזה: אם לא יעלה ולא יבוא יכנסו בעלי-הרוב לעיר בעת הזאת יחשבוני לבורגני, ישימו עלי מס, יושיבוני בבית-הסוהר וישלחוני לחפור מנהרות או לעבוד עבודת פרך אחרת ויובילוני רגלי אל מעבר להתחנה ולידסלבובקה, ושם יסירו גם את בגדי האחרון מעלי ואת מנעלי יחליפו במנעלי גמי. ובחשבי את כל זאת הנני קורא מנהמת לבי: לא! לא אחפוץ לשוב להיות נער קטן ולסבול את כל זאת. אולי יעלה בידכם אתם הדור הצעיר או בידי בניכם אשר יקומו מאחריכם לראות בהטובה המרובה ההיא שראינו אנחנו לפנינו. אבל לזקנים כמותי אין כל תקווה לראות את הימים הטובים ההם, כאשר לא אקוה לראות את הימים הטובים אשר אותם בישר ג' ראש הרבוקום כימות המשיח, כי במשיח כמוהו לא אובה ולא אחפץ. ומוטב לי להשאיר הזקן שהנני ולבלי העשות ילד ולסבול שנים רבות, ובלשון חכמינו הנני קורא: "לא יתי—ולא אחמיניה!"

אמנם כל היוקר הזה כמוהו כאין לעומת היוקר אשר האמיר בסוף קיץ תר"פ. גורם לדבר א) המצב המדיני אשר קיבל פנים אחרים במשך הקיץ ההוא. ב) התרבות הישוב בכל ערי קרים. ג) אפיסת צרכי אוכל נפש בקרים. ד) הדפסת שטרי-כסף במדה מרובה מאשר עד כה, כאשר אשתדל לתאר בפרק הבא.

[94] המחליף פרה בחמור

הגנרל שילינג נועד למלא מקום דניקין—המצביא הראשי בקרים. והגנרל קלשצ'ב—למצביא את חיל ההגנה על גבולי קרים. האחרון היה איש אביר לב ושנא ישראל ככל משרתי דניקין: את ביאתו לדז'נקוי חנק שני יהודים—אחד מהם איש מלטופולי אשר נסע מסימפרופול הבייתה במסלת הברזל, ובעגלה אשר בה עבר, נמצאו צרורות נוסעים רבים אשר על אחד מהם ישב היהודי לנוח מעט, אחרי עמדו בכל הדרך על רגליו. בצרור ההוא נמצאו, בדוק אותו

¹ [ולדימיר פורישקביץ' היה פוליטיקאי ימני בתחילת המאה ה-20 באימפריה רוסית, מייסד ברית העם הרוסי. הוא היה אנטישמי אדוק ונפטר ממחלת הטיפוס הבהרות בהיותו בנובורוסיסק ב-1 בפברואר 1920.]

² דגים קטנים הנמצאים במימי קרים לרוב ומחירים בשעה שהשנים כתקונן—חמש קופיקות בעד כל שש ליטראות, ערך אלפים דגים.

המחפשים, על התחנה בד'נקוי, בגדי שרד של צבא, ויחלו לדרוש אחרי בעל הצרור. די היה לאחד הנוסעים להראות על היהודי ההוא כי הוא ישב על הצרור, כדי לגמור את הדין על היהודי. ובו בלילה נתלה על אחד מעמודי העשיות אשר על התחנה עם כתובת מדובקת אל גופו, כי נתלה בעון מעילה ומסחר בבגדי צבא.

אצל יהודי שני—אחד מתושבי ד'נקוי—מצאו שני תריסר רבידים אשר ילבשו אנשי הצבא ויעשו גם לו כאשר עשו לראשון. הגנרל הזה מתח, אמנם, מדת דין קשה גם על פקיד צבאו אשר נחשדו בעון נסיה לשמאל יותר מדי, וימיתם תיכף מבלי חקור ודרוש הרבה.

בידי הגנרל האכזר והגס הזה עלה לבצר עמדתו על גבולי קרים ולהביא סדרים בחילו הפרוע, אחרי הנסיגה לאחור מטולא עד פרקופ, עד כדי להכניס לקראת המלחמה הבאה עם בעלי-הרוב. אך פריעת המוסר אשר שרר בחיל דניקין בכללו:—מקח שוחד בין השדרות העליונות של פקיד הצבא, והתרבות היושבים על הכלים מהיוצאים למלחמה—לא הוסדה. והדבר הזה הביא לידי כך, כי אחדים מפקידי הצבא, אשר לא יכלו נשוא את הדבר הזה, התפרצו מפני גבוהים מהם. ויחד עם הקפיטן אורלוב אשר עמד בראשם, אסרו את אחדים מהפקידים הגבוהים מהם וידרשו כי ימסרו לדין תיכף את כל העומדים בראשי הצבא. הגנרל פלשצוב, על פי פקודת דניקין, חפץ למתוח על אורלוב וחבריו את כל חומר דין של מורדים במלכות בשעת מלחמה, אך קצרה ידו מלמצוא אותם. אז הוציא מודעה, כי כל איש אשר יביא את אורלוב חי או מת יקבל פרס הגון. אך גם זה לא היה לא לעזר ולא להועיל, כי המתקוממים ההם מצאו חן בעיני העם, אשר לא יכל נשוא את שגעונותיו של האכזר ההוא. ולכן לא נמצא איש אשר יגלה לו את מקום אורלוב. לאחרונה הוכרח פלשצוב למסור לדין את אחדים משרי הצבא הגבוהים ולהדוף את אחדים מהם ממצבם, ובזה קרא שלום לאורלוב ולמרעיו אשר נעתרו גם הם. ובפגשם איש את רעהו—פלשצוב עם אורלוב—נשקו זה לזה. ואורלוב עם מרעיו יצאו חלוצים לפני חיל פלשצוב על רצועת פרקופ.

אך לא לאורך ימים, כי אחרי הפגישה הראשונה עם האויב התחרטו הארלובים ויפנו עורף ויתחבאו ביערים אשר על הררי קרים בין סימפרופול ותאודוסייה ועליהם נספחו כל איש רע ובליעל מהטטרים יושבי ההרים האלה. אשר לא נקו מגזל ושפיכת דמים גם בימים מקדם, ויהיו ללגיון גדול אשר קרא את עצמו בשם "הירוקים" כלומר: בינונים בין אדומים ולבנים. ויען כי לא היה להם במה להתפרנס, לכן היו גוזלים את העוברים והשבים במסלול העובר מסימפרופול לתאודוסייה, אשר בימים ההם רבו הנוסעים והמעבירים סחורה דרך שם, לפי שלעבור במסלת הברזל מעיר לעיר היה בחזקת סכנה תמיד מפני תנופת יד משרתי פלשצוב, אשר מצאו בכל נוסע את הספסר המעלה את השער. רבים, אשר חרפו נפשם לעבור את המסלול הזה, שודדו. ומלבד אשר לקחו מהם את כספם עוד הסירו את בגדיהם מעליהם וישאירו ערומים כיום הולדם, והימים ימי החורף. אחדים גם נהרגו. והלגיון הזה הפיל אימה ופחד על כל יושבי קרים, עד כי כדי לעבור מעיר לעיר נחוץ היה לסבוב את היערים. והדבר הזה היסב הוצאות מרובות ועמל גדול והעלה את מחירי הסחורות המובאות מעיר לעיר מעלה מעלה.

בימי הפסח תר"פ החל חיל דניקין לסוג אחור גם מחבל הדון והקובן. וחיל בעלי-הרוב, אשר הבקיע אל שתי הארצות האלה מעבר צריצין, חצה את חיל דניקין הנס לשתי מחנות. המחנה האחת—והיא הגדולה—נסה דרך נובורוסיסק לתאודוסייה, והמחנה השנית—והיא הקטנה תחת דגל הגנרל בָּרְדוּב—נסה דרך רומניה לפולין. לבעלי-הרוב עלה הדבר בנקל, יען נפש יושבי הדון והקובן קצה בדניקין ופקידיו, אשר הרבו לאכול את חלב שתי הנפות האלה ולפעמים גם לחמוס ולגזול את הבינונים בעם. חלקו הגדול של חיל דניקין אשר נס דרך נובורוסיסק, נס

מנוסת חרב, מנוסת אסון אשר כמוה מסופר רק לעיתים רחוקות מאוד בספרי מלחמות העמים.

מספרים כי הניסה הזאת היתה בלי שום סדר ובלי כל הכנה מקודם. החיל הרב אשר ביד דניקין לא הראה כל אות התנגדות לחיל בעלי-הרוב. ובכל הערים אשר עברו עליהן לא ניסה חיל המאסף, לעכב את חיל הרודף, למען תת זמן ומקום להחלוץ לעזוב בסדר ומשטר את חוף נובורוסייסק. הם אך שדדו וחמסו ככל אשר יכולו וישימו בכליהם וינוסו הלאה. מחזות נוראים נראו בעת הפלגת האניות מנובורוסייסק: אבות עזבו את ילדיהם על החוף, ולא הספיקו לקחתם אתם. רבים אשר חפצו לעלות על האניות בשעת ההפלגה—נפלו הימה ונטבעו. אחדים, אשר השליכו עצמם המימה, בחפצם לשוב ולהגיע עד האניה המפלגת—ירדו מצולה. כל אוסמי נובורוסייסק שודדו והובאו אל האניות, והנשאר שלחו באש ביחד עם האוסמות. לשוני אש אוכלת וקול כדורים מתפוצצים מלאו את כל האויר. מחזה נורא וטרגי היה המחזה הזה, אין אומר ואין דברים אשר יוכלו לתארו. ונבואת צירי ישראל, אשר הגידו זאת לדניקין מראש¹ נתקימה במלואה. תסמר שערת כל איש ישר, אשר זיק אהבת אדם עוד לא עומם בלבו, לשמע האסון הגדול הזה, אשר המיט "מושל מקשיב על דבר שקר" עם כל משרתיו הרשעים על עצמם ועל כל העם הרוסי.

בבוא דניקין ופקידיו קרימה החלו חיים קשים לכל יושבי העיר בכלל וליהודים בפרט. כל בתי העיר נעשו אנגריה, ויושיבו בכל בית גדול רבים מפקיד החיל. ואנשי הצבא מלאו מעונות פרטיים וכמעט כולם היו טרחנים וקנטרנים. וילחצו את גרי הבתים וידרשו את הכל בחזקה. את שנאתם ליהודים הודיעו בפומבי ולא התביישו בה. אך לשלוח יד ביהודים לא נועזו אז כי אניות מלחמה אנגליות, אשר הוסיפו להספיק צרכי מלחמה לחיל קרים, היו יוצאות ונכנסות אל נמלי ערי קרים "ויוצא ונכנס—כעומד על גבו דמי" הוא כלל גדול.

דניקין ראה כי טעה ולכן התפטר ממשמרתו, ועל מקומו הועיד את הגנרל וורנגל. הגנרל הזה התנגד, כפי שמספרים, לדניקין בהשקפותיו על דבר הפרעות ביהודים, ויעזוב בימיו האחרונים את רוסיה ויסע לקושטא. ולכן עתה, כאשר הכיר דניקין את עותתו, קרא את וורנגל לשוב וימסור לידו את מוסרות הממשלה. לראשונה היה עוד גם לגנרל שילינג חלק בהנהגת הממשלה, אך אחרי זמן מה עזב גם הוא את קרים ויסע לקושטא ווורנגל נשאר היחיד בראש חילו.

הגנרל הזה הטה כלפי שמאל, ויחל לסדר את חילו: ראשונה שינה את שם חילו—מחיל המתנדבים לשם "החיל המזוין אשר בנגב רוסיה" את "חדר מחפש המתנגדים" קרא בשם: "המרקז המשגיח". ויחל להכין התנפלות על בעלי-הרוב, מצד הים האזובי—מסביב להעיר ג'ניצ'סק, ומצד היבשה—על רצועת פֶּרְקוֹפ.

חלק חיל דניקין אשר נס לפולין תחת פקודת הגנרל ברדוב, לא נתקבל בסבר פנים יפות מאת הפולנים. ואף כי הפולנים לחמו בעת ההיא עם ממשלת בעלי-הרוב, לא חפצו הראשונים לתת להפליטים ההם לקחת חלק במלחמתם. אף לא חפצו לנהלם בלחם, ולכן נאלצו גם הם לשוב דרך הים קרימה ולהספח שנית אל חיל וורנגל.

החיל הזה בא קרימה דרך הים. ויען כי ההכנות היותר גדולות להתנפל על חופי הים האזובי נעשו בתאודוסיה הסמוכה לקֶרֶץ' אשר שם יתאחדו שני הימים, האזובי והשחור, לכן בא רוב

¹ ראה לעיל בפרק "חיל המתנדבים והיהודים".

חיל ברדוב לתאודוסיה. עוד הפעם היה על התושבים להתכווץ במעונותיהם ולהכניס לתוכם את ההמון הרב מהחיל הזה, אשר נשאר גם הוא לשבת על הכלים, ומספר יושבי תאודוסיה, ביחד עם אנשי הצבא, נשיהם ובני ביתם, עלה עד כדי מאתיים אלף נפש. צרכי אוכל נפש נתמעטו בימים ההם, כי על חצי האי קרים היה לזון ולפרנס את יושביו המרובים בלי עזר החלק הצפוני של פלך טבריה, והדבר הזה גרם לעליית השער על כל הצרכים במדה מרובה מאוד.

התנפלות חיל וורנגל על בעלי-הרוב מעבר הים אצל גְּנִיֶצֶ'סְק ומעבר היבשה אצל פֶּרְקוֹפ עלתה בידו וחיל בעלי-הרוב נסוג אחר מעבר היבשה—עד קוֹחובקה, ומעבר הים עד אלכסנדרובסק. הדבר הזה עלה בידו, יען בעלי-הרוב לחמו בעת ההיא עם פולין וילכו הלך וקרר לוורשא. ובהיותם שיכורי הנצחון לא חפצו או גם לא יכלו להסיע את חילם מערי פולין הנגבה נגד וורנגל. גם הנהגת חיל וורנגל עם התושבים בהערים והכפרים אשר באו לידם שינה לטוב: לא חמסו ולא שדדו את יושביהם. והעם אשר כבר עיפה נפשו מהלחץ, אשר סבל מהקומוניזם ומנוטעיה, קיבל את חיל וורנגל בלב ונפש חפצה.

לא כן היה גורל היהודים, אף כי שינה וורנגל את שם חילו, לא שינה חילו את טעמו, ונכון היה להתנפל על היהודים בכל עת ובכל שעה. קרה לא פעם כי אחת מנשי פקיד הצבא, אשר גרו בביתו, באה אלי ותשיא לי בלחש עצה הגונה להחביא את החפצים היקרים אשר לי—אצלה, כי ברור לה כי היום או מחר יאמרו להתנפל על היהודים ולפרוע בהם פרעות. ההסתה לפרעות התנהגה ברצינות מרובה, על ידי המאה השחורה, כמקדם. הכלב השחור של האדון, הלא הוא כריס סוברין הידוע ברח גם הוא מנובורוסיסק אחרי דניקין אדונו ויבוא תאודוסיה. ויחל להוציא לאור פה את עתונו "בין הערביים" ומלבד זאת פרש מצודתו גם על שאר ערי קרים, וגם שם הוציא לחושך עיתונים שונים: "הערב" — ביאלטה, "הערב" השני בסמפרופול ואמנם היטיב אשר קרא את עיתונו בשם הראוי להם, כי אך לחושך ולאפילה ניבא. ובכולם שם את היהודים מטרה לחיצו ויסית בגלוי לקצות ביהודים. הממשלה תמכה בידו, כי הוא היה כלי מבטאם של הנוהים אחרי ממשלת מושל יחיד. לפעמים הודיע אגב אורחא כי הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאייביץ' ימצא כעת בקרים, ובין השיטין הבלעי כי ה"בעל-הבית" הרוסי, אשר הזכיר הגנרל וורנגל במדבריו האחרים לפני העם, כונה אל אחד מבית המלך המוסר. היה אמנם גם מטיף אחר אשר הטיף לאהבה לכל הנברא בצלם, הוא הכומר המומר הסופר הידוע ג' פטרוב, אשר בטל את כל דברי צוררי ישראל בטוב טעם ודעה, אך מרבית פקיד חיל וורנגל התרעמו עליו ויוציאו עליו דבתם רעה, כי קהלי היהודים מדברים מתוך גרונו, ודבריו נשארו כקול קורא במדבר.

בבוא המחוזות הצפוניות של פלך טבריה לרשות וורנגל פרץ גם המסחר בינה ובין קרים במדה מרובה. ואף כי אי אפשר היה לנסוע במסלת הברזל, מטעמים רבים אשר כבר הזכרתים, הובאה סחורה מרובה לקרים בעגלות, כמו שמן חמנים, שמן זרע פשתן, תפוחי אדמה, פולים ודוחן אשר עד העת ההיא אפסו כבר בקרים; והם לקחו מקרים מעשי ארג שונים, תה וסוכר וכל מיני סחורות חוץ למדינה, שנמצאו לרוב בקרים. הדבר הזה הועיל מאוד להתפתחות המסחר בין קרים וקושטא. אניות המסחר אשר להחברה הרוסית, אשר עד העת ההיא עשו דרכם מהכא להתם רק פעם בשבועיים, החלו לעבור מדי שבוע בשבוע ולהביא סחורה כפליים מאשר עד כה, והסוחרים ראו למראית עין ברכה בעמלם.

הגני אומר: "למראית עין", יען כי על פי רוב טרם הספיקו הסוחרים להחילף את שטרי רוסיה בשטרי חוץ למדינה עלה השער על האחרונים עד כדי פעמים מאשר היה בשעת הקניה. ולא יכלו לקנות בכספם אף החצי מאשר מכרו. בכל זאת הסוחרים המקומיים, אשר אין להם עסק

עם שער השטרות בקושטא, עשו עושר רב. ואנשים אשר לא ראו צורת מטבע מימיהם נהפכו פתאום לבעלי אלפי רבבה ולא היה דבר יקר לפניהם.

נוסף לכל אלה באו לתודסא ולשאר ערי קרים אנשים רבים מהערים אשר עברו מידי בעלי-הרוב אל ידי חיל וורנגל ונוספו גם הם על גרי הערים מקודם, עד כי עירנו הקטנה, אשר עד המלחמה היה מספר יושביה פחות מארבעים אלף נפש, נתרבה מספר יושביה בסוף קיץ תר"פ עד כדי מאתיים אלף. עד כי יושבי הכפרים אשר מסביב לעיר, המספקים צרכי אוכל נפש ליושביה, בראותם כי רבו הדורשים אחר סחורתם העלו את השער מדי יום ביומו וצרכים רבים כלו מן השוק לגמרי, כי בעליהם הטמינום עד אשר יעלה השער עוד יותר.

על וורנגל היה להוסיף מעת אל עת על שכר פקידיו ואנשי חילו ועל הוצאת החזקתם, ויוסף להדפיס שטרי כסף בני עשרת אלפים רובלים במספר עצום מאוד. לדבר הזה יסד בית דפוס גדול בתאודוסיה, אשר קראו בשם: "דפוס הממשלה להדפסת שטרות" ויומם ולילה בלי הפסק עבדו בו. וירבו השטרות, והיוקר גבר עוד יותר, כי ערך השטרות ירד בקושטא, ושטרי חוץ לארץ עלו מעלה מעלה, עד כי קשה היה להכיר מי יעני ומי יעשר. והעשירים המדומים האלה, אשר צברו מאות מיליונים בשטרי וורנגל, לו חפצו להחליף אותם בשטרי חוץ לארץ, כי עתה היו מקבלים בעד כל מיליון לא יותר מחמשים רובלים כערך דינרי זהב שלפני המלחמה. בכל זאת פעל העושר המדומה הזה על יושבי קרים, ולא חפצו לעזוב את ההבלים האלה ולצאת חוצה לארץ; אף כי ראו עין בעין, כי סוף ממשלת וורנגל ליפול בנפלים.

עתוני וורנגל נהגו, בידיעותיהם אשר הפיצו בין העם, כאשר נהגו עתוני דניקין בשעתם: את אשר עשו—הודיעו, ואת אשר קרם—לא הודיעו. ובסוף קיץ תר"פ אחרי אשר הוכו בעלי-הרוב על ידי הפולנים והמשא ומתן בין שתי הארצות על דבר השלום החל, הבינו הכל כי עתה יוכלו בעלי-הרוב להסיע את חילם נגד וורנגל. וורנגל, אמנם, נסוג אחור ממחוז טבריה הצפוניים, אך לא הודיע זאת בפומבי. ועתוניו העבירו קול, כי אין לירא פן יבקיעו בעלי-הרוב קרימה, כי קרים מוסבה מבצרים בצורים וחזקים כוֹרְדֵן בשעתה. ופנטזיותם של הסוחרים והספסרים, אוהבי כסף אשר לא ישבעו כסף, התלהבה כל כך, עד אשר האמינו באשר חפצו, כי בעלי-הרוב לא יוכלו להבקיע אל קרים בשום אופן.

אמנם בקושטא, אשר שם נתקבלו ידיעות ממעבד הדברים כהויתם, ידעו היטב כי ספק ספיקא הוא אם יוכל וורנגל לשמור על גבולי קרים. ולכן הוסיף שער שטרי וורנגל לרדת מטה מטה. עד כי ירד מאוד, והדבר גרם להעלות גם את מחיר הסחורה מעלה מעלה, כי על הסוחר הקושטאי היה לפדות בעד סחורתו מחיר גבוה כזה אשר יחפה על עלית השער עד שובו לקושטא.

חכמי וורנגל ויועציו חפצו להעלות את מחיר שטרי וורנגל באופן מלאכותי, ויוציאו חוק כי אסור לאיש אחד להוציא מקרים לקושטא יותר ממאתים אלף רובלים בשטרותיו ויותר מחמשים ליטראות שטרלינג בשטרי אנגליה, או בשטרי שאר הארצות כפי הערך לפי השער השורר עליהם. באמנם, כי אחרי אשר ימעטו שטרי וורנגל על שוק הכספים בחוץ לארץ, תרב הדרישה עליהם, ויעל השער. אף שמו לחוק, כי שער הכספים שהציב הוועד לענייני כספים, אשר נוסד על ידי החיצון אשר לממשלתו. את חנויות השלחנים, אשר ביאלטה ותאודוסיה, סבסטופול וקרץ', סגר. רק אל אחדים, אשר למחלקות הבנקים השונים, לא שלח ידו, אך פקד עליהם לב לא יחננו למכור שטרי חוץ ביוקר מהשער אשר קצבה הממשלה.

הדבר הזה היה לפלא בעיני כל. היש לך "פסיק רישיה ולא ימות" גדול מזה? הגנרל וורנגל הגיד לא פעם, כי צריך להרחיב את המסחר עם חוץ מדינה. אף הבטיח לעשות הנחות שונות לאנשים אשר יביאו סחורות חוץ במדה מרובה, למען הוריד השער על ידי התחרות, ועתה—אסר להוציא לחוץ כסף יותר ממאתיים אלף רובלים, בשעה שמחיר תעודת נסיעה מתאודוסיה לקושטא עולה קרוב לארבע מאות אלף רובלים. לחוק גחכני כזה לא חיכה איש בעולם, והכל אמרו כי הסיבה לחוק הזה היא אחת משתי אלה: או בערות וורנגל בעצמו, או רצון שריו ויועציו לברוא מקור חדש למקח שוחד.

אחרי חודש ימים הוציא הוספה לחוק, מפני שראה כי החוק יזיק למסחר לכן החפץ להוציא כסף לקנות סחורה יפנה אל המניסטר לעניני מסחר והוא יתן לו רשיון על זאת. אף אסר מחדש להוציא חפצים יקרים מקרים כמו פסנתרים, כלי כסף יותר משתי ליטראות, אבנים טובות במשקל ידוע, תכשיטין שנים שנים לכל איש.

תוצאות החוק הזה היו כי התחילו להעביר שטרי כסף בגניבה: על ידי פרגוד תפוח ו"קניא דרבא" וכנהנה. אך אחרי אשר המחפשים אחרי מעבירי השטרות אשר על האניות המפלוגות התמחו בדבר, מצאו את השטרות גם במקומות מוצנעים כאלה, ועל כן התחכמו אחרים למסור את כספם לידי משרתי האניות בשכר חמשה אחוזים למאה. קרה גם כן כי משרתי האניות כחשו לפקדון ואמרו להד"ם. להשיג שטר חוץ על שוקי קרים אי אפשר היה כי אחרי צאת לאור חוק וורנגל, נעלמו פתאום מן השוק ונמכרו בחשאי במחיר כפליים מאשר קצב ועד הממשלה.

כאשר פנו רבים מהסוחרים בדרישותיהם להרשות להם להוציא לחוץ לארץ שטרי כסף או חפצים שווי-כסף, על פי הרוב לא נענו עד אשר פנו על ידי איזה שתדלן אשר פשט עורם מעל עצמותם. כללו של דבר, חוק וורנגל היה מעין לא אכזב לכל שריו ופקידיו, למחפשי האניות ומבקרין ולמיני שתדלנים שונים, והרבו להביא לידי עליית השער על כל הצרכים במדה כזאת אשר לא עלה על דעת מי שיהיה. אמת ארג בד פשוט—שמחירה היה לפני המלחמה ששים אגורות—עלה עד שלשים אלף רובלים. פקעת חוטים—עד חמשת אלפים, במקום שלשים אגורות.

נעלי גמי מאה אלף ושבועים וחמשה אלפים רובלים תמורת רובלים ומחצה לפנים, והשער אשר עלה על סחורת חוץ פעל גם על מחירי אוכל נפש. ביצה אחת—כשלשה עד ארבעת אלפים, ליטרא חמאה—שמונה עד עשרת אלפים, תרנגולת קטנה וכחוושה—עד חמשה עשר ועשרים אלף, לוג חלב בהמה עד ששת אלפים רובלים, ליטרא בשר—עד חמש עשר אלף רובלים, ובכל זאת רבו הקונים כי הכל יצאו השוקה עם כיסים מלאים שטרי-כסף הוצאת וורנגל כי גם בעלי המלאכה ובעלי העגלות הרויחו כסף רב: שכר תפירת בגד עליון עלה עד כדי רבע מליון. בעד זוג נעלים—רבע מליון, בעד העברת משא ממקום למקום—אלף רובלים בעד כל פוד. וכל אשר הוסיף השער לעלות על צרכי אוכל נפש העלו בעלי המלאכה את משכורתם וכל אשר עלה היוקר על עבודה ומלאכה העלו הסוחרים את מחיר כל הצרכים ואיש לא יכל להבחין מה היא הסיבה ומי המסובב ומתי יושם קץ לשערוריה ההיא.

מכל אלה יוכל הקורא להבין כי אין בין וורנגל לדניקין אלא שינוי קל בלבד והתועלת אשר קיבל העם ממנו לא היתה יותר מהתועלת אשר יקבל המחליף פרה בחמור.

[95] אל שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים

למיום החל חיל דניקין לסוג אחר מוטלא, הייתה הנסיעה ממקום למקום בלתי אפשרית, כי הדרך היתה משובשת בגייסות הנסוגים אחר ובגודדי שודדי מאכנו, אשר הבקיעו אל ערי נגב אוקריינה. ואנחנו יושבי ערי קרים לא ידענו את פרטי כל הנעשה שם. ידענו רק בכלל, כי כאלה כן אלה פרעו פרעות ביהודים אף הרגו אנשים, נשים וטף. בימים ההם גזרו תענית בכל ערי קרים, ואנשים אשר קיבלו בדרכים שונות ידיעות מכל הנעשה בכל ערי אוקריינה הרצו בפני הנאספים בימי הצום את כל הרע אשר מצאה את אחינו בימים ההם. בעירנו תאודוסייה גזרו תענית ביום ערב ר"ח אלול תר"פ. הד"ר י. יושב הראש של ועד הקהילה העברית, הרצה לפני העם את המספר הכללי של קרבנות היהודים שנפלו שדודים בידי שני הצדדים גם יחד. וכל העם געו בבכי, אף אספו כסף רב לטובת היתומים והאלמנות, אך להושיט את העזרה הזאת להאובדים והנדחים ההם קצרה ידם כי הנסיעה ממקום למקום היתה בחזקת סכנה, ובפרט כי המקומות ההם נשאו בידי בעלי-הרוב, ולעבור את מערכות המלחמה אי אפשר היה בשום אופן.

אחרי אשר חיל המתנדבים בצר עמדתה על גבולי קרים ומחוזותיו, האלכסנדרובסקי והמלטופולי, עברו מיד ליד לעיתים תכופות, חדרו גם אלינו ידיעות יותר מפורטות על דבר ההרג הרב אשר היה במקומות ההם. השמועה הרעה אשר באתני בימים ההם הכתה לארץ חיייתי עד כי לבי יצא ממקומו ועיני תמקנה בחוריהן גם עתה בבואי לכתוב על ספר את שמות הקדושים והטהורים אשר נפלו חלל לפני השודדים ההם.

ראשונה הגיעתני השמועה כי משה ליב חברי, אשר היה כל חייו שוחט בכפר פבלובקה-פודהורודני¹, ואחרי אשר בא בימים היה לאיש ישר והיטיב במעשיו ואשר כל יודעיו ומכיריו הרבים אשר בסביבה ההיא הוקירוהו וכבדוהו מאוד, נהרג הוא ואשתו בנוסם מכפר מושבם על ידי רוצחים בלתי נודעים. חברי מנדל בן משה השוחט ממושבתינו אשר ישב כל ימיו בהכפר הגדול ז'רֶץֶץ ועסק גם הוא במלאכת השחיטה, הומת גם הוא על ידי שודדי גדוד מאכנו, ועמו נפלו חלל עוד שמונה אנשים מכפר מושבו. והאחרון הכביד: ידידי ואיש בריתי דוד קיים מהולייפולה נידון למיתה על ידי חיל המתנדבים והוא וחבירו אשר עבד עמו באחד מבתי החרושת אשר שם, נתלו ביום התשעה עשר לחודש אוקטובר תר"פ. וכה היה הדבר:

חיל המתנדבים, בנוסו מברדיאנסק, עזב שם בחפזם כלי תותח למכביר, וכדי שלא יוכלו שודדי מאכנו להשתמש בהם לצרכי מלחמתם, הוציאו המתנדבים בברחם את המנעולים מכלי התותח ההם. המאכנוים הביאו את הכלים ההם להולייפולה ויגזרו על בית החרושת להתכת כלי מתכות אשר עבד שם דוד ריעי להתיק להם מנעולים חדשים. לראשונה התפטר דוד מהם באמרו כי התכת מנעולים אינה מהמלאכות אשר יוכל בית החרושת אשר הוא עובד בו לעשותן, אך כאשר תקפו עליו דברי השודדים בהתרותם בו כי אם לא יתיכו להם את המנעולים ימיתו אותם ואת כל פועלי בית החרושת חזקו גם דברי הפועלים על דוד ריעי להצילם מהרע אשר הם צפויים אליה. רחמי דוד נכמרו עליהם וירשה להתיק את המנעולים ההם.

בבוא אחרי כן חיל המתנדבים להולייפולה הלשינו אחדים מהפועלים ההם על דוד ומרעתו כי הם גזרו עליהם להתיק את המנעולים ונגזר דינם להתלות. כרבן שמעון בן גמליאל בשעתו

¹ [נובו-פבלובקה ונובו-פודהורודני].

דרש גם דוד מאת התלין לתלותו ראשונה למען לא יראה בתלית חבירו, ובידו שם את החבל על צווארו וימסור נפשו לגבוה.¹

עטי יחד ביד בכתבי את דברי האסון הזה. את מצב רוחי יוכל להבין רק האיש אשר ידע את האיש המצוין הזה. הוא היה טוב לב, נכון לעשות בעד כל אדם עד מקום שידו מגעת, איש עליז, מסתפק במועט, יודע תורה הגון, משכיל נפלא, סופר מצוין, מליץ מפאר אשר מעטים כמוהו, ואיש כמותו נפל לפני בני עוולה, והכמות נבל ימות קיים? ועל מה?—על אשר מנע ממות אנשים למאות מהפועלים! גם בנימין בנו הבכור, אשר ירש הרבה מעלות מאביו, הומת בדרך על ידי שודדי מאכנו אשר פגשוהו, ויעזוב לאנחות אשה וילדים קטנים. אשת דוד, אשר היתה גם היא אשה חשובה ויקרה, הסתתרה בינתה ותהי כבול עץ.

חש הנני כי כוחותי הולכים וכלים את המאורעות הרעות האלה על ספר ולכן עלי להפסיק, אף כי עדיין לא הספדתי את הקדושים ההם כראוי.

בימים ההם החילותי לחשוב מחשבות על דבר העליה לארץ ישראל. חפצתי למכור את ביתי ואת כל אשר לי ואף כי הכסף הרב בכמותו אשר נתנו לי בעד ביתי בשטרי וורנגל מעט היה באיכותו לעומת הכסף אשר הוצאתי עליו בעת קנותי אותו—די היה בו לקנות בעדו נחלה בארץ ישראל אשר ממנה הייתי יכול לפרנס את עצמי ואת אשתי לעת זקנתנו. אך שתי סיבות עמדו לשטן לי: אחת—כי בני ובנותי היו מפוזרים ומפורדים בכל ערי רוסיה: בני הבכור גר בפטרוגרד ועל פי השמועה הוא עבד בתור אינג'ליר בבית החרושת האבוכני שם. בתי הבכירה נמצאה אז בחרקוב. בתי השניה שמעתי כי גם היא היתה בחרקוב ובעת אשר עזבו המתנדבים את העיר היא נסעה משם קיובה. בני השני עבר ממקום למקום למען לא ימסר לצבא חיל המתנדבים. ובתי הקטנה נסעה בראשית שנת תר"פ לרוסטוב על נהר הדון ותכנס לבית הספר אשר לעיני מסחר שם. ובעבור אחרי כן רוסטוב לבעלי-הרוב חדלו מכתבים לבוא ולא ידענו מה היה לה, הנקל הדבר לאיש לעזוב את כל בניו ובנותיו בחוץ לארץ, מבלי לדעת גורל אף אחד מהם?

והשנייה—בבואי למכור את ביתי מחתה אשתי בי, באמרה כי לא תחפוץ לתת בכסף את הבית-המבטח האחרון לעת זקנתנו—פן לא תעלה נסיעתנו בידנו ונשאר קרח מכאן וקרח מכאן. אך בכל זאת גמרתי הפעם בלבי לצאת מרוסיה ולו גם לא יעלה בידי לבוא ארצה ישראל, ולו גם לא אמכור את ביתי, ואשתי לא תחפוץ לנסוע אתי—אסע בעצמי, כי עוד כוחי חדש עמדי להרויח למעני די מחייתי.

בקץ תר"פ הייתי נוסע מתאודוסיה ליאלטה ומהתם להכא ומביא סחורה ממקום למקום וחסכתי מעט כסף להוצאות דרכי ואחל לעסוק בהשגת תעודת מסעי. לפנות על דבר תעודת מסע אל ההסתדרות הציונית לא חפצתי, כי ראיתי כי הדבר יעשה אצלם בעצלתיים ויראתי פן אחר את המועד הנכון, ולכן גמרתי להשיג למעני תעודה בדרך המלך, כלומר: כסוחר נוסע לקנות סחורה בקושטא. למען לא יעכבו על ידי בקושטא מלנסוע הלאה עד ארץ משאת נפשי, אמרתי לשאל מאת ההסתדרות התודוסאית, כי תתן על ידי מכתב להמרכז הסימפרופולי,

¹ [ספר נוסף של תלמוד אדומים מן תלמוד בולשבי" (תל-אביב, תרפ"ג) הוקדש "לרע נפשי ולבבי החכם השנון המליץ המפואר טוב לבב ובעל נפש עדינה, בר אבהן ובר אורין הקדוש דוד בן ר' שלמה זלמן לבית קיים שנהרג בחדש חשוון תר"פ בהולייפולה. ולפני מותו בקש מהתלין לתלותו ראשון, למען לא יראה במות חברו. ת.נ.צ.ב.ה.].

והאחרון, על סמך המכתב התודוסאי, יתן לי תעודה כי הנני איש אשר על פי מצבו הרוחני והחמרי ראוי הוא להכנס לארץ. אמור אמרתי כי איש היודע במדה הראויה שפות העברית והאנגלית כמוני ואשר די כסף בידו ליסד עמדתו בארץ על חשבון עצמו, בבלי כל עזר מן הצד, לא יפגוש מעצורים על דרכו בבואו לדרוש את העזר הרוחני הדרוש לכל נוסע אל מקום שלא נודע לו מתמול שלשום.

ראשית כל פניתי אל ראש השוטרים, שילמתי עשרים אלף רובלים לעושה רצונו ואחרי עבור שלשה ימים קבלתי את התעודה הנחוצה. גם מראש העיר קבלתי תעודה כי אינני חייב מאומה אל אוצר העיר. אך בבואי לקבל תעודה מהפקיד לענייני מסים והערכות עכב על ידי וידרש כי אשלם שלשים אלף רובלים, ורק אז יתן לי מכתב אל לשכת הממשלה בסימפרופול כי שילמתי את המס גם בעד השנה הזאת. הסכום הזה היה רב מאוד בעיני, ובכל זאת, במאני להמשיך יותר את הדבר, שילמתי גם את הסך הזה. לאחרונה פניתי אל אחד הרופאים לקבל ממנו תעודת המסע נסיון חולי-רע¹, כי בלעדיה לא יאשר הציר הצרפתי את תעודת מסעי. הרופא דרש ממני בעדה לירה תורכית. יצאתי השוקה לקנות את הלירה והנה מחירה עלה עד ששים וחמשה אלפים רובלים. שבתי אל הרופא ואגיד לו כי לא מצאתי לירה לקנות ואבקשהו לקחת מיד חמשים אלף בשטרי וורנגל ואחרי משא ומתן רב נעתר לבקשתי. ובכן הייתי כבר מזוין בכל התעודות הנחוצות להציע לפני שר הפלך.

פניתי גם אל ראש ההסתדרות הציונית בעירנו, הוא היה לפנים סוכן הבנק הפטרוגרדי בדז'נקוי, אשר היה לי ולרעי אברהם לשותף שלישי שלא בטובתנו, כאשר סיפרתי כבר למעלה, להשיג ממנו המכתב למרכז. הוא הבטיח לתת לי אף יעצני להגיד בשמו אל מזכיר ההסתדרות להכין את המכתב. באתי אל המזכיר והמכתב הוכן, אף חתם שמו ויחתום בחותם ההסתדרות ויבטיח לי כי עוד באותו יום יתראה פנים עם הראש וימסור המכתב לחתימה. למחר פגשתי את הראש, ויאמר לי כי לא ראה את המזכיר ולא ידע עד מה. אחרי יום או יומיים סרתי שנית אל המזכיר ולא מצאתיו. חיכיתי עוד ימים אחדים ובלכתי אל ההסתדרות פגשתי, ויאמר לי שקר הגיד לך הראש כי לא ראני, אנכי הצעתי לפני עוד באותו יום לחתום על המכתב, אך הוא מאן לעשות זאת, באמר, כי עליו להראות אותך, הבנתי כי יש דברים בגו, ואחרי אשר עברו בשבועיים ולא יכולתי להזמין את הראש ואת המזכיר לפונדק אחד, אמרתי בלבי: אסע סימפרופול ואשתדל לפני המרכז בעצמו, אשר מזכירו הוא מי שהיה אחד מעוזרי, בעת אשר סחרתי על חשבון עצמי בקורמן לפני חמש ועשרים שנה. וגם יושב הראש הוא יודעי ומכיר, ולא יכבד ממני להשיג תעודה הנחוצה גם מבלעדי תעודת ראש ההסתדרות התודוסאית. אבל בעודני עושה כה וכה והרנה עברה כי חיל וורנגל נסוג אחר מקובקה ואלכסנדרובסק. אף כי לא הודיעו מזה בעתונם, הבינו זאת הכל, כי חדלו למכור כרטיסי מסע לנוסעים פרטיים, כי כל העגלות לקחו להסיע בהן אנשי חיל אל מערכות המלחמה: כחודש ימים ישבתי וחיכיתי ובכל יום ויום הגידו לי כי למחר יחלו המסעות לעבור בדרכם עד אשר נואשתי מלנסות דרך דז'נקוי ומסלת הברזל לסימפרופול ואגמור לעשות את דרכי דרך הים סבסטופול, ומשם – לסימפרופול.

בימים ההם שב מתאודוסיה אחד ממכרי, אשר נסע גם הוא במחשבה תחילה לסימפרופול דרך סבסטופול, לקבל תעודת מסע לחוץ המדינה. ויספר לי, כי בעברו דרך סבסטופול החליט לנסות אולי יעלה בידו לקבל תעודה משר העיר הסבסטופולי, אף על פי שתעודת פקיד הכספים והארנונות נועדה בעד הלשכה אשר בסימפרופול, והדבר עלה בידו. ואגמור לעשות הדבר גם אני.

¹ [כולרה]

בערב היום ההוא, אשר הכינותי את עצמי לנסוע סבסטופולה סר אלי אחד ממכרי ויציע לפני לנסוע ליאלטה. לפי שאחד מקונוי, החייב לו שמונה מיליונים. הבטיח לשלם לו את הכסף ביאלטה, ולכן יציע לפני לקבל שם את הכסף ולקנות סחורה לפי ראות עיני ולהביאה לתאודוסיה, והרווח—לחצאין, נעתרתי לבקשתו. כי אחרי אשר, כפי אשר חשבו הכל, אין כל סיבה מוצאה לירא פן יכנסו בעלי-הרוב קרימה לפני צאת החורף, אין כל סכנה גם לדחות את נסיעתי לשבוע אחר. ובשעה לנסוע בדרך רחוקה ולעזב את אשתי ובני ביתי פה, הן כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול.

נסיעתי זאת ליאלטה לא עשתה לי כל פרי, כי החייב לא שילם את הכסף ועלי היה לשוב ריקם, ושבוע תמים אבד לי בענין רע. עלה בידי רק לקנות אדרת שער אחת בעד כספי שלי, לקחתה עמי לקושטא כשווה—כסף, כי שטרות הן נאסרו להעבירים מהכא להתם.

האניות של החברה הרוסית, העוברות מתאודוסיה לקושטא ולהיפך, שתיים היו בעת ההיא—גאורג וקונסטנטין, בכל יום חמישי בשבת בבוקר תבוא אחת מהן בכל שבוע חליפות, ובשעה השתים עשרה בלילה הבא תעזוב את נמל תאודוסיה, ודרך יאלטה וסבסטופול חוזרת לקושטא.

בעת ההיא קבלתי מכתב מאת ועד ההגירה בקושטא בעד בתי האמריקנית. בו יודיעוני, כי קבלו מכתב מבתי, המבקשת לדרוש אחרי בעלה בניו-יורק ולבקשו שישלח לה את התעודות הדרושות להוכיח בהן כי אשת נתין אמריקה, ולשלוח גם כסף להוצאות דרכה, למען אשר תוכל לשוב אליו. כעת יודיעוני, קבלו טלגרמה, כי מאתיים שקלים שילמו על ידי המחאה טלגרפית והתעודות—על ידי בי—הדואר, בתי זאת שבה אז מחרקוב ותתישב במליטופול, עוד בהיות בעלי-הרוב שם, במחשבה תחילה שאם תעבור העיר ליד חיל וורנגל תשוב לתאודוסיה, כדי לנסוע משם לאמריקה.

הודעתי לה תיכף על ידי טלגרמה את דבר מכתבו של הועד, ותבוא לתאודוסיה ותחל לעסוק בענין השגת התעודות הנחוצות. ויען חפצתי כי תעודותי תמצאנה תחת ידי כתקונן במוקדם היותר האפשרי, גמרתי לבלי לחכות עד אשר תשיג גם בתי את תעודותיה ואגמור לעזוב את תאודוסיה באור ליום ששי כ"ד חשון תרפ"א ולשהות בסבסטופול עד היום הרביעי הבא. ובמשך הימים האלה יעלה בידי לפי הערך לקבל את תעודת מסעי עם כל הוויזות הנחוצות. ואחרי שובי ביום הרביעי כ"ט חשון הבא לתאודוסיה, אכין את עצמי לדרך משך שמונת ימים ובאניה קונסטנטין אשים לדרך פעמי.

האיש החפץ לנסוע סבסטופולה בימים ההם, היה עליו לקבל רשיון על זה מאת מפקד גדוד שומרי הממשלה בעיר אשר הוא גר בה תמיד, וצריך לתת אמתלא לנסיעתו. ויען כי האמתלא היתה נכונה בידי, כי תעודותי יעידו עלי כי נוסע הנני לקבל תעודת מסע לחו"ל, לכן בלי עמל עלה בידי להשיג גם את התעודה הזאת. ואקח צידה לדרכי רק לשבוע אחד וחליפת לבנים, ובשעה העשירית בערב ביום הנועד הלכתי החופה לעלות אל האניה קונסטנטין.

בבואי אל הנמל פגע בי אחד ממכרי ויבקשני לקבל בעדו עשרת מיליונים מידי אחד מקונוי אשר בסבסטופול, אף הרשה לי לקנות בכסף ההוא סחורה מאשר תישר בעיני והרווח יהיה לחצאין. והואיל ואין הדבר דורש לא איבוד זמן ולא טורח מרובה, קבלתי את הצעתו, ואקח ממנו מכתב לאיש אשר הוא נושה בו—ואסע. שלחתי על ידו את אדרת השער אשר קניתי ביחד עם אדרתי, אשר היתה לי עוד משנת תרע"ח, ואשר שלמתי בעדה בשעה שהיה הכל בזול

גדול—אלף ומאה רובלים: וארשה לו למכרם לפי ראות עיניו למען תהיינה המעות מצויות בידי בבואי לקושטא. חפצתי אז לשלוח על ידו גם חלק מכלי—הכסף אשר לי, כפי המשקל אשר הותר להוציא על פי חוק וורנגל, אך בראותי כי אשתי תמאן בזה, שבת ממחשבותי, לבלי הרעימה.

בהאניה קונסטנטיין, אשר בה נסעתי לסבסטופול נסעו גם רבים ממכרי, תושבי תאודוסיה אשר התישבו זה כשנה בקושטא והיו באים מעת לעת לתאודוסיה לערב משא מערכם. הם התאוננו לפני שמצבם ברע הוא, לפי שבהביאם סחורותם לרוסיה, אף כי העלו בכל פעם מחירה וירוויחו, לפי חשבון, הרבה מאוד, יצא שכרם בהפסד ירדת שער שטרי וורנגל מלכתם עד שובם.

—ומדוע לא תעסקו במסחר במקומכם שם?—היתה שאלתי.

—שם ישנם סוחרים גדולים וטובים ממנו—ענני ריעי—והמשתכר—משתכר אל צרור נקוב.

—האם לא היה מוטב לך לעבור מקושטא לארץ ישראל?—שאלתי—הן מעשים רבי הערך הולכים ונעשים עתה שם, ואם גם תהי פרנסתך שם מצומצמת, הן "טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב" אמר החכם מכל אדם.

—האמת אגיד לך—ענני מעט נבון—כי לעבודת שדה וכרם איננו מוכשרים, לא אני ולא אשתי, לא לפי שנותינו ולא לפי בריאותינו, וילדי—עודם קטנים. ולעסוק בפרקמטיא בארץ, אשר זה עתה מתחלת להבנות, אין כל תקוה לדעתי. זאת ועוד אחרת—חסרון ידיעתי בהשפות האנגלית והעברית הוא בעוכרי, ומתירא הנני פן לא אוכל על ידי זה להבנות שם. נוסף לכל אלה השמועות הרעות על דבר התנפלות הערבים על היהודים לעיתים תכופות, ועל הפרעות בירושלים בימי חג הפסח העבר, הביאוני לידי הכרה, כי גם שם לא נמצא את המנוחה אשר אליה עינינו נשואות.

—לפלא בעיני—אמרתי לריעי—כי אנחנו סוחרים רוסים אשר תמיד היינו עושים לא מסחר של רווח "ברי", אלא מסחר של "שמא"—שמא יעלה בידינו להרויח. וכל הענין שלא נראה הפסדו בעין—לא סלקנו ידינו ממנו. והיה מרגלא בפניו "מה לי להפסיד". כשיבוא הדבר לידי התישבות בארץ אבותינו, נעשינו פתאום ל"בעלי-חשבון" שאין כמוהם, ונחפץ כי יערבו לנו כי יונות צלויות תעופנה ישר אל תוך פיותינו, מבלי אשר נעמל אם מעט ואם הרבה. ואשר תאמר כי מתירא הנך את הערבים המתנפלים לעיתים תכופות על היהודים, הנני להגיד לך, כי אינני מבין את המעלות הטובות אשר מצאת בחוליגנים הרוסים מכל הטיפוסים, החל משוטרי ניקולאי וגמור בהאדומים שבאדומים, יותר מבחולגני הערבים? ולפי דעתי נוכל יותר לסמוך על ממשלת אנגליה, לו גם ממשלת בורגנית, מעל איזו ממשלה ברוסיה, לו גם תהי מהיסוד השמאלי שבשמאלים, כי תוכל להגן עלינו מחמת השוביניסטים הערבים. ובפרט כי שם נוכל גם בעצמנו להשיב חורפינו דבר גם "ביד תחת יד", אחרי אשר נרגיש כי הבסיס אשר תחת רגלינו לא רעוע הוא, בשעה שברוסיה אסרו עלינו אף לבכות תחת יד מענינו. ושאלת הלשון היא—לפי דעתי—שאלה אשר ראויה אף לתשומת לב: אנכי באתי לאמריקה בלי ידיעת השפה האנגלית ובכל זאת מצאתי את דרכי שם, כי רוב היהודים מבינים את אחיהם הנוודים החדשים או על פי שפה אחת אירופית אשר ידעו האחרונים, או על ידי הז'רגון, אף כי שונה הוא במבטאו בכל מדינה ומדינה, ואם כן הדבר באמריקה, אשר שמונים למאה מכל יושביה מדברים רק אנגלית—על אחת כמה וכמה בארץ ישראל, אשר, כפי המסופר והנאמר משם, יהי

לנו עסק רק עם יהודים, וגם פקידים ושוטרים יהיו על פי רוב רק מהיהודים. גם לא דבר כבד הוא לאיש, היודע איזו שפה אירופאית, ללמוד גם את השפה האנגלית, במדה כזאת אשר לא יהיה עליו לשבת כאלם בין המדברים.

— כל אדם דן על פי עצמו—ענני מכרי—ולכן יצא משפט מעוקל. אתה הנך מהאנשים אשר שאבו אל קרבם יהדות בימי עלומיהם במדה גדולה כזאת, אשר כל המקרים אשר יקרום אחרי כן, גם הטובים גם הרעים, לא יכלו לגרש אותה כלה ממוחם ומלבבם, ולכן תוכל לקוות כי מקומך יכירך גם בארץ ישראל. ואם לא תמצא שם עבודה גשמית, תמצא איזו עבודה רוחנית, אשר על ידה לא תרעב ללחם, ולכן לא תוכל לדון ממך על הכל.

— אבל הן באמריקה—נכנסתי לתוך דבריו—לא בעבודה רוחנית עסקתי כי הארץ ההיא מבכרת את הגשמי על הרוחני.

— כשרונות שונים לכל איש ואיש—ענני—ואת אשר יוכל לעשות האחד לא יוכל לעשות השני, לו גם יחפץ.

— נניח כי הצלחתך בארץ ישראל מוטלת בספק—הוספתי לדבר, מאשר לא היה ברצוני להניח כלי זייני מידי בשעת כושר כזאת—אבל ילדיך הם קטנים עדיין, והאם לא עלה על דעתך מימך כי אושר גדול בחיק העתיד לילדיך אם יגדלו ויחנכו בארץ אבותינו והאם אין לנו להרחיב את הפתח הקטן כחודו של מחט, אשר פתחה לפנינו ממשלת אנגליה, עד כי יהיה כפתחו של אולם.

— בדבר הזה הנני מודה לך—ענני מכרי ופניו נהרו—אני ואשתי כבר דננו בדבר הזה. ובאנו לידי החלטה, כי נשלח את בנינו לבית הספר או לאחת המושבות, אם יוסדו שם בתי ספר הגונים, ובעד רצונך הטוב לעשות נפשות לעמנו, הנני לכבדך בלגימת יין שרף ובזיתים כבושים, מאשר הבאתי איתי מקושטא במדה נכונה למען יספקו לי עד שובי הביתה. ושני הדברים האלה הן יקרי המציאות הם עתה ברוסיה, ואקוה שלא תשיב את פני ריקם ותקבל הצעתי.

— אמרתי למכרי, נכון הנני לקבל שתי המתנות הטובות אשר אתה אומר לתת לי. כי נפשנו ברוסיה יבשה, אין מכל הדברים הטובים האלה אף זכר, זה יותר משנתיים.

על כוס מלא יין שרף מן המובחר סעדנו את סעודת הערב בלילה ההוא. נוסף לדבר בין כל לגימה ולגימה על דבר התקוה בעתיד הממלאת עתה את לבות כל טובי עמנו. וכה הוספנו לדבר גם אחרי אשר גמרנו את סעודתנו עד חטפתנו השינה. ורק אז נזכרתי, כי אין לי מטה מיוחדת, כי אחרתי מעט בקניית הכרטיס לנסיעה, והגזבר אמר לי כי כל המקומות כבר נרשמו וירשום על כרטיסי "בלי מטה". ואביע את צערי לריעי.

— חדר אשר אנחנו בו—ענני ריעי—עומדות שתי מיטות ריקות ועד כה לא בא איש לקחתן. ולכן עצתי, כי תרפד לך אחת מהנה. ולו היו מכורות כבר היו נמצאים פה גם בעליהן, כי האניה שטה כבר יותר משעתיים, וכל העם כבר ישן איש על מקומו.

— ואם כן, איפוא, למה הגיד הגזבר כי אין מטה פנויה?—שאלתי.

—תם אתה, ידידי—ענני ריעי בבת צחוק—האמנם לא למדת עד כה לדעת כי הגזבר ימכור את המקומות לטובת עצמו, והאיש אשר לא ישקול על ידו איזה אלפים רובלים לא יקבל מקום מיוחד לישון עליו אף כי שילם דמי הכרטיס בשלימותן.

כעסתי על עצמי על אשר לא יכלתי להבין דבר פשוט כזה, אשר יבינהו אף סוחר בן יומו ברוסיה וארפד את יצועי ואעל לישון.

בשכבי כה על מטתי התרוצצו מחשבות רבות במוחי. ראשונה חשתי מעט גאווה, כי מכרי זה יחשבני לבעל כשרון ולאיש אשר לו נאה ולו יאה לעלות לארץ ישראל, ואין כל ספק אצלו, כי אמצא את דרכי גם שם. והדבר הזה היה לי כעין תשלומין על הצער אשר צערני ראש ההסתדרות התודוסאית, במאנו לתת לי את המכתב אשר דרשתי. אך לאחרונה זכרתי את אשר הגיד לי ריעי, כי בדעתו לשלוח את ילדיו לאחד מבתי הספר אשר בארץ ישראל לגדלם ולחנכם שם, למען יהיו יהודים עובדים ואוהבים את ארצם ואת עמם בגשם וברוח. זכרתי את ילדי, אשר כבר גדלו כולם וכבר נתונים נתונים הם לעם אחר, אף כי השם יהודי עוד יקרא עליהם, ועיני רואות וכלות ואין בידי להושיע. ובמה אוכל לעשות איזה דבר ממשי לעמי ולארצי, אחרי אשר הנני כבר כעץ יבש ההולך ונרקב? ולו גם אחיה עוד עשר שנים, הן פחות הן יתר, הן זכר גם ממני לא ישאר בארץ, אשר הנני נושא את נפשי אליה, אחרי מותי. ומתוך מחשבות כאלה ישנתי שינה עמוקה עד בואנו יאלטה.

ביאלטה ירדתי מהאניה לקנות פת לחם, כי אף כי ריעי הטוב לא חשך ממני גם היום את יינו—השרף ואת זיתיו הכבושים. אשר טעמתי בהם גם היום את כל הטעמים אשר טעמו אבותינו במן אשר במדבר לפי האגדה. לא חפצתי לבייש גם את התרנגולות הצליות, אשר נתנה לי אשתי על דרכתי, ולחצות גם אותה עם ריעי טוב הלב הזה. בבואי העירה שמעתי את סרסורי הכספים מספרים כי שער הלירות התוגרמיות עלה למעלה ראש, וכי כבר משלמים בעד לירא אחת מאה אלף רובלים בשטרי וורנגל. נעצבתי מאוד לשמע הדבר הזה, כי מראה הוא בעליל, כי מצב וורנגל בקרים הורע ויש לחוש פן לא יעלה בידי לקבל את התעודה ואשאר פה עוד לשבוע שלם, ואז מי יודע את אשר יקרה באותם הימים. בכל זאת נחמתי את עצמי, כי אי אפשר להיות כי לא יוכל וורנגל להחזיק מעמד בקרים עוד חודש ימים, לו גם רק שבועיים וגם אז יהיה ספק בידי לנסוע לקושטא. ואקנה לי פת לחם ותיבת דג סרדיניה כבושים, ואמהר לשוב אל האניה ולספר זאת לריעי.

ריעי נחמני גם הוא, אך יעצני למהר ולהחיש מעשי בענין קבלת תעודת מסעי, ולבלי קמץ בהוצאות: כי בכל אופן הדבר בחזקת סכנה. את הצעתו קבלתי ואשמרה בלבי.

ביום השישי בעוד היום גדול הגענו לסבסטופול, אך עד אשר בדקו את הרשאות כל הנוסעים ועד אשר הרשו להם לרדת מעל האניה, עבר היום ויאת לילה. כל בתי המלון אשר בעיר היו מלאות פקידים מפקידים שונים מחיל וורנגל ושרי צבאותיו. אחד מהנוסעים אמר לי, כי לחינם אבקש לי מנוח בבית אדם פרטי, כי לא אמצא, לכן סרתי אל בית אחד ממכרי—בתי הגר שם, ועל פי בקשתה, במכתבה אשר נתנה על ידי, קבלוני, ויתנו לי מנוח בביתם כל ימי שבתי בסבסטופול.

כתב הבקשה לשר העיר היה מזומן אצלי, עם תוי המכס הנחוצים ועם תעודה כי שילמתי לאוצר הממשלה אלף רובלים מחיר טופס תעודת המסע, עוד מתאודוסיה, ולכן נקל היה לי להגיש לשר העיר את כל תעודותי עוד בבוקר יום השבת. ואקבל תשובה לבוא בבוקר יום השני הבא לקבל תעודותי. בקבלי ביום השני את תעודותי סרתי אל מרכז המעברת הרוסי

לקבל וויזה. שם נתנו לי גליון מלא שאלות כרימון ועלי היה לענות על כולן. ואלו הן: שמי, שם אבי, משפחתי, מאין אני, לאן אני נוסע, מטרת נסיעתי, אם יש כסף ביד, באיזה שטרות, כמה, מי הוא ממכרי פה אשר יוכל להעיד כי כל דברי אמת וצדק, ועוד שאלות רבות אשר לא אזכרן. ולמען לא יהיה לי שום עכוב בדבר, סרתי אל ועד הסוחרים אשר בסבסטופול, אשר יושב הראש שם הוא בעל הבית, אשר מכרי—בתי יגורו בו, ואשר אצלם התאכסנתי, ואחרי אשר נדבתי נדבה הגונה—עשרים אלף רובלים—נתנו לי את תעודתם כי נודע אני להם כסוחר ידוע בתאודוסיה.

אחרי אשר מלאתי את גליון השאלות בתשובות מספיקות ומסרתיו ביחד עם התעודות ועד הסוחרים אל מזכיר מרכז המעברה, ציווה עלי האחרון לבוא ביום השלישי הבא בשעה התשיעית בבוקר. בבואי—חפש מזכיר המרכז, בין התעודות הרבות אשר היו מונחות לפניו, את תעודתי ולא מצאה, ויאמר אלי:

—כפי הנראה עכב ראש המרכז את תעודתך בידו.

ויקם ממקומו אל חדר התבודדותו של הראש וידפוק פעמיים על הדלת, הדלת נפתחה, ושר צבא גבוה ובעל כרס, חמוש מראשו ועד רגליו, נגש אלי וישאל בקול עבה היוצא מכרסו:—מי דרש אותי?

—האדון מלמד דורש את תעודתו—ענה המזכיר.

הוא שב על עקביו, ואחרי רגעים אחדים יצא שנית. מרחוק ראיתי כי תעודתי בידו, הכרתיה על ידי כרטיס צלמי המדובק אליה.

—ואיה תעודתך, כי שילמת את המיסים המגיעים ממך לאוצר הממשלה?—שאל בגשתו אלי.

—הן יודע אדוני—השבתי בענווה—כי כל התעודות ההנה ודומיהן נמסרות ליד שר העיר, כי בלעדיהן הן לא יתן לאיש את תעודת מסעו, והאם אין די בזה להוכיח כי אנינני נשאר חייב להממשלה?

—שר העיר—הוא אחר—ענני בקול מושל—ואני—אחר. וגם לי לדעת את הכל בפרוטרוט.

—אנא אדוני—התחננתי—אל נא תעכב מלחתום תעודתי, כי עד כה ועד כה יעבור מועד הפלגת האניה. והן כבוד אדוני חכם להבין כי נקי אני מכל חוב, ותעודת שר העיר מעידה על זאת. אם נחוצות לאדוני ההעתיקות מהתעודות ההנה, הנני להביאן אליך ולהציגן בבואי בפעם השניה.

—ולכן—ענני—עליך לנדב על בגדים חמים בעד החיל עשרים אלף רובלים.

—בכל לב ובכל נפש—עניתי—ואוציא מכיסי שני שטרות בני עשרת אלפים כל אחד ופניהם על השולחן.

קול החותם אשר הודבק אל תעודת מסעי הרגיע את רוחי ואמהר לצאת עם תעודתי וללכת אל הציר הצרפתי, גם שם עוד עלי לבוא למחר בשעה התשיעית, ובבואי—קבלתי את תעודתי עם חתימת יד הציר וחותמתו.

בצאתי מבית זה האחרון הרגשתי כאילו אבן מעמסה נגולה מעל שכמי, כי עתה אין כל עכוב לפני לנסוע אל ארץ משאת נפשי מימים רבים. ואשמח בלבי על אשר בזמן קצר כזה, לפי הערך, עלה בידי לקבל את התעודה עם כל הוויזות אף כי הרגשתי כי כיסי חורק במעט יותר מן המדה.

כל שלשת הימים מיום הראשון עד יום הרביעי הייתי חפשי לנפשי, אחרי אשר השגתי= התעודות לקחו ממני רק שעה או שעתיים בכל בוקר, ולכן הספיקה לי העת לקנות, בעד עשרת המיליונים אשר קבלתי בעד ריעי, אנפילאות הנחשבות בעת ההיא לסחורה העוברת לסוחר.

בעת ההיא כבר יצא הקול בסבסטופול כי מצב גבולי קרים הוא בסכנה. ובהגיע השמועה גם אלי, גמרתי בבלי חכות שבעה ימים בתאודוסיה, כאשר דימיתי מראש, עד אשר תבוא האניה קונסטנטין, אך באניה גאורג, אשר בה אסע לתאודוסיה, אשוב באור ליום השישי, ר"ח כסלו לקושטא. ואת הסחורה אניח בידי בעל המחנה, אשר ימכרה וימסור חצי הרווח לאשתי, וביום הרביעי כ"ט חשון עזבתי את סבסטופול, באניה גאורג, אחרי אשר שילמתי עשרים אלף רובלים לנושא הסבל בעד הבאת חפצי אל האניה.

[96] מד' מצעדי גבר, ואדם מה יבין דרכו?

האניה גאורג הפליגה מסבסטופול בשעה הראשונה אחר הצהרים, ומפני שהייתי טרוד בהעברת סחורתי אל האניה, ולא ידעתי מראש אם יעלה בידי לנסוע באניה זאת לתאודוסיה, אחרתי בקניית כרטיסי—מסע ונשארתי שנית בלי מקום מיותר, ועל כרטיסי הוצג גם בפעם הזאת החותם הידוע: "בלי מטה". ויען כי הלקח אשר נתן לי ריעי בנסעי לסבסטופול עוד לא נמח מזכרוני, ירדתי אל תאי המחלקה השניה לבדוק אם לא נמצאת שם גם הפעם מטה פנויה, אשר לא הספיק עוד הגזבר לתתה בכסף.

בין כל הנוסעים אשר ראיתי שם, לא רבים היו מכרי, רק שנים שלשה, וגם הראו לי על מטה אחת אשר, לפי השערותם, פנויה היא, אך כי הדבר היה ביום, וראיה מכרעת, כי פנויה היא לא מצאתי, לפי שאפשר כי עוד יבוא האיש אשר המטה נועדה בעבורו. ואולי שיח ושיג לו עם מכריו באולם הגדול. לכן גמרתי לשבת עד לפנות ערב באולם. וטרם אבוא יאלטה אפנה אל הממונה על בדיקת הכרטיסים, ואשר בידו תמצא גם הרשימה מהמקומות הפנויים, לתת לי את המטה אשר ראיתי. אם גם היא איננה פנויה אז בודאי תפנינה גם ביאלטה מיטות אחרות, כי רבים הנוסעים מקושטא ליאלטה.

בעודי שותה עם האורחים, שמעתי כי שער הלירות התוגרמיות עלה למעלה לפני הפלגת גאורג מקושטא, עד כי בעד אלף רובלי וורנגל לא חפצו לשלם אף פיאסטר אחד (אחד ממאה בלירה), היו גם כאלה אשר אמרו כי לא חפצו לקבל את שטרי וורנגל בכלל כי לפי דעתם ראויים הם רק לצור על פני צלוחית. השמועה הזאת עוד חיזקה את החלטתי. לבלי המתן בתאודוסיה עד אשר יבוא קונסטנטין ולשוב למחר בערב באניה גאורג לקושטא.

שקוע במחשבותי המרחפות בין תקוה ופחד, ישבתי שעות אחדות באולם הגדול. והנה נכנס איש אחד ויספר לרעיו היושב אצלי, בלחש, כי נתקבלה רדיו טלגרמה מסבסטופול, לבל תזוז האניה אשר אנחנו בה הלאה מיאלטה, כי נעשית אנגריא לצרכי מלחמה. ויחל להתווכח בטעם הדבר. זה יאמר: בדעת וורנגל להטעין את האניות של החברה הרוסית בצרכי מלחמה ואנשי חיל כדי להתנפל שנית מצד גניצסק למען תהי ידו בעורף בעלי-הרוב כדי להעתיקם מגבולי קרים אשר התקבצו שם במספר עצום ורב. והשני יענה: לפי דעתי היא הכנה לניסה כי חיל בעלי-הרוב הבקיע כבר אל חצי האי קרים מעבר הים הסינושי ומרצועות פרקוט. עודם מדברים ושלישי נכנס ויספר להם כדבר ברור כי לא רק גאורג אך כל האניות והספינות, הקטנות עם הגדולות, בין הנמצאות עתה בקרים, בין השטות עתה בים והנמצאות אף בקושטא, קבלו פקודה כזאת, ועל כן צריך להכריע כדעת האומר כי החלה נפילה היא, כלומר: ניסה.

אף על פי כן לא חפצתי להפרד מתקותי הטובה, ואסור אל חדר הממונה על המקומות וירשום על כרטיסי את נומר המטה הפנויה אשר מצאתי. ואומר בלבי, כי כל הדברים האלה הם רק זחירות מרובה מצד וורנגל, להכין אניות לחילותיו המרובים פן יקרה אסון. לא יכולתי להאמין, כי יחלו להזמין אניות להצלה רק אז, כאשר כבר קרה האסון.

בין כה וכה הגיעה אניותנו ליאלטה. כשעתיים עמדנו וכל מאומה לא הגידו לנו. הסחורה אשר הובאה בכמות מרובה מקושטא ליאלטה לא פרקו. אחרי כן הגידו לנו כי הדבר עוד מוטל בספק אם ניסע הלאה מיאלטה. כל הנוסעים לתאודוסיה—כתשעים איש—התקבצו על מכסה האניה, להיוועץ מה לעשות. וכמספר האנשים היו גם העצות והדעות. אחדים אמרו ללון באניה, כי בין אם תלך הלאה בין אם לא תלך—אפשר ללון עליה. אחד ממכרי מתאודוסיה, איש צעקני ופיזי, עזב את האניה: ומבלי לשאול את פי איש ממנו, סר אל אחד מבתי המלון הסמוכים אל הנמל וישכור למעננו שלשה חדרים ויביא גם עגלה להעביר את חפצינו, ויען כי בימים האחרונים קשה היה למצוא חדר פנוי בבית מלון ביאלטה, הסכמנו לו, בדיעבד, כי יראנו פן אם נלין על האניה לא נמצא חדר לגור בו אם יהיה על כל הנוסעים לרדת ילטה, ונטעין את חפצינו על העגלה ביחד עם חפצי עוד שבעה אנשים אשר הסכימו לדברינו.

בראשית שנת תרפ"א נשתנו עלינו סדרי בראשית בקרים. ותחת אשר בכל השנים, כפי שהנני זוכר זה ארבעים שנה, היה החורף מן המאחרים לבוא קרימה, ובירחי חשון וכסלו ולפעמים עוד בטבת היתה השמש בגבורתה מחממת את האוויר לכל הפחות ביום, בה בשעה שביתר חלקי ארץ רוסיה היה קור משליך קרחו כפחים, הקדים האורח הלא—קראו הזה לבא קרימה בשנה הזאת, עוד בתשרי. בימי התשובה ירדו גשמים מרובים ואחרי כן הקדים לבוא גם הקור ומימי היאורים והאגמים המלאכותיים אשר בכל חצי האי קרים קפאו. יושבי קרים אשר לא הורגלו בכל השנים להכין את עצמם במדה מרובה לקבלת פני האורח הזה בבגדים חמים, בפחמים ובעצים, התרשלו בשנה הזאת עוד יותר: פחמים לא נראו ולא נמצאו בכל גבול קרים, אף אם יאות איש לתת את כל הון ביתו בהם. שער העצים הלך הולך ועלה עד כדי אלפיים רובלים ויותר כל פוד. וזה אפילו בתאודוסיה אשר בשעה שהיו השנים כתיקונן כל הצרכים הנמכרים בה בזול יותר מבערי יאלטה וסבסטופול אשר הן כמטרופולין לעומת תאודוסיה, כי בה יגורו בני מרום העם—העשירים והפקידים הגבוהים, ולכן עלה באחרונה מחיר עצי הסקה למעלה ראש, ובבוא איש לגור באחד מבתי המלון אשר בהן יקצבו את מחיר החדר בלי הסקה ואת מחיר ההסקה על המתאכסן לשלם ככל אשר ישית עליו בעל המלון. ומלבד זאת—גם את שכר המסיק בעד עבודתו.

אך שמנו את חפצינו בעגלה נגשו אלינו אחדים משוטרי החוף לבקר את הרשאותינו להעביר סחורה ממקום למקום, כי על פי חוק וורנגל אסור היה להעביר סחורה מעיר לעיר בלי הרשאה

מיוחדת בכל פעם. אנכי הכינותי מראש את תעודת ההעברה אשר לקחתי לי בסבסטופול, אך את חפצי שאר הנוסעים רצו לבקר, אך שטרו של וורנגל בן עשרת אלפים עיור את עיניהם ולא ראו מאומה וירשוננו לצאת מן החוף על עגלתנו הנוסעת לרגלנו.

תשעה אורחים באנו אל המלון, ושלושה שלשה, התישבנו בכל חדר, הקור גדל מאוד בחדרנו ונבקש את בעל המלון להסיק למעננו את התנור.

כל הסקה תעלה לכם ארבעת אלפים רובלים, מלבד דמי המסיק, אם טוב בעיניכם, אצווה להסיק—ענה יבעל המלון.

—צווה!—קראנו פה אחד.

עד אשר הוכנו העצים ועד אשר הוסק התנור יצא חברנו הפיזי להוודע אולי נתקבלה ידיעה מסבסטופול על דבר גאורג ולבקש דרך אחרת, אם אפשר, לשוב תאודוסיה.

התנור הוסק, ואחרי אשר הוחם לנו ודאגת הקור סרה מעלינו, כי לא כיציאתנו מתאודוסיה היתה יציאתנו מסבסטופול, ביציאתנו מהראשונה הכינו לנו נשותינו אוכל לימים אחדים עדי היה בו לאכול בעצמנו ולהאכיל לאיזה שכן רעב, ובצאתנו מהאחרונה לא היה בידנו כל מאומה, ולכן גמרנו, כי אחרי אשר ישוב חברנו הפיזי עם ידיעותיו בידו נלך כולנו לבקש מקום איפה לסעוד ליבנו.

הוא שב, ויספר לנו כי עדיין לא נתקבלה שום ידיעה מסבסטופול, והחברה הרוסית החליטה לשלוח בקשה חדשה לוורנגל להרשות לה להעביר את נוסעי האניה גאורג מתאודוסיה, אשר נשארו ביאלטה, על הספינה הקטנה בעלת מוטור בשם "ניקולאי הקדוש" לתודוסיה, והחברה הודיעה כי כל החפץ לנסוע על ניקולאי יבוא למחר בבוקר בשעה השמינית אל הקונטור של החבר אשר בנמל להרשם בתור כי הספינה קטנה ויותר משבעים איש לא תכיל ויקבלו נוסעים רק לפי התור כי הדרשה גדולה כמעט פי שניים. משפט הבכורה יתן להנוסעים שנשארו מגאורג, לזאת על כל נוסע להביא אתו גם את כרטיס מסעו.

הודינו לחברנו זה על הידיעה המפורטת אשר הביא לנו, ונקוה כולנו ללכת העירה לבקש איזה בית אוכל אשר בו נוכל להשקיט את רעבוננו. חושך אפילה שרר בחוצות—יאלטה, כי העיר לא הווארה במאור האלקטרי זה יותר משנתיים מפני חוסר נפט ופחמים ומפני מלחמת האזרחים אשר המירה את ממשלתה לעיתים תכופות, וכל אחת מהן יראה את הים יותר מהיבשה פן ירמזון על ידי אבוקות לשונא, ולכן היתה כל אחת מהממשלות מצווה לבלי הדלק כל נר בערב. אותן אשר התירו הדלקת הנר בשאר הרחובות, אסרו זאת בהרחבות המונחות להגלי הים. בתי—המזון אשר ביאלטה ימצאו ברובם ברחוב המשרע לאורך הנמל והנקראת בשם: "החופית" ונחליט לבלי בקש הרבה ולסור אל בית-המזון הראשון אשר נפגוש על דרכנו.

באנו אל בית-אוכל אחד אשר מבעד חלונותיו הפקוקים הגיה קרן אור, אף שמענו את קול האורחים אשר מללו בקול, ונבין כי פה נמצא גם אנו די השקט רעבוננו, ואחר "ישוב דעת" קטן, דפקנו על הדלת.

נכנסנו. החדר, אף כי גדול הוא, היה מלא מפה לפה, ספנים אנגלים משתי אוניות המפץ, אשר עמדו בעת האחרונה על עוגן בנמל יאלטה, ישבו שנים שנים אצל כל שלחן ושלחן, והמלצר אשר כפי הנראה היה הוא גם בעל בית המזון, ועוזרתו האחת לא היה בכוחם להסיק את כל

אשר דרשו האורחים הרבים. בקבוקי יין לרוב הוגשו אל כל שלחן ושלחן, הפקקים הוסרו בזריזות, הכוסות נמלאו והורקו בחפזן, מאכלים ממאכלים שונים הוכנו והוגשו, ופני האורחים צוהלים ופני להבים פניהם. פה ושם מגישים חשבונות ארוכים והסך הכל שלש מאות אלף וחמש מאות אלף והלאה. והאורחים משלמים בסבר פנים יפים כל אחד מוציא מכיסו חבילה גדולה של שטרי וורנגל ומשלם, ואם לא הספיק האחת, מוציא שניה מכיסו השני. ואשמע אחדים מהם מהללים מאוד את רוסיה כי היא ארץ אשר לא תחסר כל בה ובזול גדול, והראיה היום החליף שתי ליטראות שטרלינג ויקבל תמורתן יותר ממיליון שלם בשטרי וורנגל. וביכלתי עתה להשביע ולהרוות את כל באי הבית אם יחפוץ.

שלחן פנוי לא נמצא למעננו בחדר. אך המלצר, בחוסו על תשעת האורחים החדשים החפצים לעזוב את הבית נגש אלינו ויבקש אותנו לחכות מעט, כי בעוד רגעים אחדים יכין גם למעננו שלחן. אחרי כן נגש אל האורחים ויבקשם להגיע—שלחן בשלחן, ולצמצם מעט את עצמם, למען תת מקום גם לאורחים החדשים. האורחים מלאו את בקשתו. השלחן הובא ותשעה כסאות הועמדו סביבו, ונשב. דרשנו למעננו בקבוקי יין אחדים, דגי בטל מטוגנים בשמן, ביצים מגולגלות, חמאה, תה עם חלב ונסעוד לבנו. אנכי המבין יחידי אנגלית, שמעתי את הספנים אומרים לרוסים גם באנגלית, כי לא ידאגו כי אנגליה לא תתן לבעלי-הרוב להכנס קרומה, ואם יכנסו—תהי ישיבתם פה רק ארעית, כי אנגליה לא תשקוט ולא תנוח עד אשר תביא סדרים נכונים ברוסיה. סיפרתי את אשר שמעתי לריעי ובלב מלא תקוה טובה, כי עוד יעלה בידי לגמור את אשר החילותי יצאתי ביחד עם ריעי לשוב אל בית המלון.

אף כי דברי הספנים האנגלים הפיחו בנו רוח תקוה, כי לא במהרה יכנסו בעלי-הרוב קרימה, בכל זאת בשכבנו על מטתינו, דננו בינינו מה לעשות אם דברי הספנים האנגלים לא יתקיימו והתמורה תהי מהאמיר. אנכי הייתי רק האחד אשר חויתי את דעתי להשאר ביאלטה עד אשר תעבור העת החמורה, ואחרי כן נבקש לנו עצות איך לשוב הביתה. חברנו הפיז לא הסכים לעצתי, ויאמר כי עלי לשוב הביתה עתה—ויהי מה: ושאר חברינו הסכימו לדעתו, ככה התווכחו עד אשר באה השנה ותשם קץ לריב שפתינו.

בבוקר יום החמישי השכים חברנו הפיז לקום ויעור גם אותנו ויאץ בנו למהר ללכת אל המשרד של החברה הרוסית למען לא יקדמונו אחרים להרשם בתור בין הנכונים לנסוע בספינה ניקולאי. צוינו להחם את המיחם ועד אשר יכינוהו יצאנו החוצה. אצל המשרד נמצא כבר מספר גדול של אנשים ונשים המחכים בתור להרשם: אך לפי שנתנו במשפט הבכורה לאותם אשר הורדו מעל גאורג עלה בידנו להרשם מבלי לחכות הרבה. חמישים ושניים איש כבר נרשמו לפני ומאחורי עוד עמד תור ארוך יותר מכפליים. שם שמענו כי האניה גאורג קיבלה צו לפרק את כל המשא אשר נועד ליאלטא. והשמועה הזאת נתנה תקוה בלבנו כי עוד נוכל להמשיך נסיעתנו עד תאודוסיה באניה ההיא. ונקן לנו בדרכנו פת לחם ומיני מליח ונשב ביתה המלון לסעוד לבבנו, ואחרי כן נפרדנו ונצא איש לעברו לפקח על צרכינו הפרטיים.

אנכי חפצתי למכור את הסחורה אשר בידי כי מי יודע אולי יהיה עלינו לשוב תאודוסיה בעגלה או גם רגלי ואז הן תהיינה חבילותי לי למעצור. פגשתי את אחד מהסרסורים אשר הייתי מוסר לו למעני לפעמים עסקים שונים ביאלטה, והצעתי הדבר לפניו. הוא הבטיח להביא לי סוחר אשר יאות לקנות את כל הסחורה אשר בידי ברווח של עשרים למאה כפי הרשימות אשר בידי. אחר עבור כחצי—השעה הביא גם את הקונה אל חדרי, והאחרון הסכים לזה, רק בתנאי כי רק מחצית הכסף ישלם לי תיכף, ומחציתו—בעוד שמונה ימים. להצעתו זאת לא נתרציתי, כי בשעת חירום כזאת אי אפשר לעשות עסקים שלא במזומן ולכן נשארה הסחורה תחת ידי

מלבד זוג אנפילאות אשר חסרו לי מהתריסר אשר לקח הסוחר לדוגמא. לא ידעתי אם בדון או בשגגה קרה הדבר הזה.

כל היום שוטטנו בהרחוב החופית, ובכל מקום אשר עברנו עמדו קבוצות שונות של אנשים שונים וישוחחו על דבר האניה גאורג, אחדים אמרו כי נתקבלה פקודה לגאורג לשוב סבסטופול, אחדים לתאודוסיה, ואחדים לבלי תזוז ממקומה, וממילא לא יכלנו להציל דבר אמתי, כי לעלות על האניה לא נתנו לשום אחד, ואחרי כן נאסר גם הכניסה אל חלק הנמל אשר שם עמדה. בערב שב חברנו הפזיז ויספר לנו, כי הרשיון להספינה ניקולאי להפליג לתאודוסיה נתקבל, ולכן עלינו לקום מחר בבוקר השכם ולהסיע את חפצינו אל מקום מצב הספינה. אנכי אמרתי לו, כי את חפצי אני, לא אסיע עד אשר אוודע אל נכון, כי ניקולאי יקח אותנו, פן לא יקחנו ואפסיד גם את חדרי במלון, שגם הוא עתה יקר המציאות, ואשאר קרח מכאן וקרח מכאן, ואינני חפץ להיות, "זריז ונפסד".

קמנו בבוקר יום השישי ונצא אל מקום מצב ניקולאי, שם שמענו רעות מרעות שונות: אחדים אמרו, כי רק בשביל העברת פקידה הצבא הוראה להפליג תאודוסיה. ולאנשים פרטיים לא יתנו אף מדרך כף רגל בו. ויש שאמרו, כי רק בעד הנוסעים אשר הורדו מהגאורג נועדה הספינה. היה גם מי שאמר, כי הדבר עדיין מוטל בספק גדול אם יוכל ניקולאי לעזוב את נמל יאלטה, מפני חוסר נפט, אך למרות כל השמועות שב חברנו הפזיז אל המלון, בא בחשבון עם המלצר בעד כולנו ויביא את חפצינו החופה, התרעמתי מאוד על חברנו זה, אשר עשה הדבר מבלי שאול את פינו, אך הנעשה—אין להשיב ונתאסף כולנו מסביב לערמת חפצינו, ונחכה, ונתייעץ, ונשוחח.

בין כה וכה ואיש אחד ניגש אלינו ויאמר: מי האיש החפץ לנסוע בעגלה ישר לתאודוסיה דרך אלושטה, סימפרופול וקרסובזר—המחיר מאה אלף לאיש, ירשום את עצמו ויתן דמי קדימה עשרת אלפים רובלים. ושלש הן וארבעים וחמשה מקומות בהן. פסחנו על שתי הסעיפים אם לקבל את ההצעה אם אין, כי סכנת הירוקים, אשר היו שודדים את כל עובר ושב בדרך הזאת, עוד לא עברה. אך חברנו הפזיז מיהר ויוציא עשרת אלפים רובלים וימסר להמציא, גם האחרים עשו כמעשהו, ומבלי משים נמשכתי גם אני אחריהם, ואשלם דמי קדימה ובכך הוטל הגורל: העגלות באו, ונחל לטפס ולעלות ולהביא חפצינו אל תוכן.

[97] ענה בדרך כחי

העגלות אשר שכרנו לנו, היו כאותן העגלות העוברות תמיד במסלול אשר בין סימפרופול ויאלטה ובין סימפרופול וקרסובזר, אופניהן גבוהים, ועליהם תיבה פרושה, כי רק שתי צלעות לה, ומפניה ומאחוריה היא משולשת, מצלע אל צלע הועמדו חישוקים בחצי עיגול, ועליהם מתוחה יריעה לבנה ארוכה ורחבה, וסרח העודף אשר לה יכסה גם את החפצים החבויים והארוזים מאחורי העגלה ומצדיה, שני חלונות פתוחים משני צידי העגלה, אשר דרכם יעלו וירדו הנוסעים. זאת תורת עגלתנו, אשר בה נכונים היינו לנסוע דרך יותר ממאתיים וורסטאות עד תאודוסיה.

בעל העגלה אשר נועדה למעננו עזב את עגלתו על ידנו, וילך להביא מספוא לסוסיו, וחברנו הפזיז קפץ אל תוך העגלה ויצו עלינו למהר להושיט לו את חפצינו, אז החלו החברים, אשר נועדו לנסוע בעגלה הזאת, להוציא לו איש את חפציו הקטנים עד הגדולים, והוא סדרם בעגלה

עד אשר מלאה מפה לפה, ולא נותר מקום פנוי אף בעד נוסע אחד. והשאלה: "אנה נעלה".
הרעישה אותו מכל צד, אך הוא לא יכול לענות אותנו דבר, תוך כדי דיבור שב בעל העגלה
ובקול אדיר וחזק צעק:

—מי הוא האיש אשר העיז לעשות סדרים בעגלתי ואת פי לא שאלו?—יקחהו אופל!

ובראותו את חברנו הפיזי מוסיף עוד להפוך את החבילות מצד אל צד אולי ימצא את הסדר
הנכון, הוסיף:

—רד מהר מזה והוריד את כל החבילות עד אחת לא נעדרת ואם אין—וידעת את תגובתי!
ותקבל את גמולך ממני עד אשר, "גם את שלך לא תכיר".

חברנו נענה לדרישותו, וביחד עם בעל העגלה פרק את כל החבילות והשקים והעגלה
נתרקה.

ראיתי מעשה ונזכרתי הלצה, אשר שמעתי מפי אבותיי בימי ילדותי, על דבר בעל עגלה אחד
אשר שאלהו אחד מנוסעיו:

—תגידי לי, ר' שמחה מדוע יקרא שמך "בעל-עגלה" ולא בעל-הסוסים? הן הסוסים הם העיקר
והעגלה רק טפלה להם!

—סתם מקשן—עם הארץ—ענה ר' שמחה בגאווה—הכי קרא שמי שמחה פרח ולא אדע לתרץ
אף קושיה קטנה כזאת, אשר כל שוליה בעל-עגלה יודע לתרצה:—הסוסים אינם ברשותי,
ברצותם ילכו וברצותם יעמדו. ואם יתעקשו, אז כל המכות אשר אחלק להם באפי תהיינה לא
לעזר ולא להועיל, גם להאכילם ולהשקותם לא אוכל בעל כורחם: אשרקה להם ואבקשם, אך
אם ימאנו—עלי להסכים בעל כורחי לרצונם. לא כן העגלה: היא, נוסעים עם כל חפציהם, הם
בידי כחומר ביד היוצר: את המקום אשר אראה לכל נוסע—עליו ישב וממנו לא יזוז בלעדי
רשותי, אם אצווה עליהם לרדת ולעזור לסוסי להעלות את העגלה ההרה, או ישוררו אצלי את
תפלת "והאופנים" בכח גדול וביד חזקה עד אשר ינשאו האופנים וידחפו גם את הסוסים
קדימה, ולכן הנני בעל-העגלה ולא בעל הסוסים.

סיפרתי זאת לחברי, ונשחק כולנו. העגלון עלה על העגלה ויניח חמישה קרשים לרוחב העגלה,
כל קרש יחזיק שלשה אנשים בצמצום, אחרי כן ירד, ויצו להושיט לו את החבילות הגדולות—
את השקים ואת התזבות—ובחבלים קשרם אל עברי העגלה מאחוריה ומצדה, והנותר—שם
מלמעלה, ועל מקום שבתו הוא. ויצו עלינו להביא אל תוך העגלה את הצרורות הקטנים
והמזוודות ולהניחם בין קרש לקרש. כתלמידים מקשיבים לרבם הקפדן, מלאנו אחרי דבריו
מבלי לשנות ממטבע שטבע הוא אף כחוט השערה, אחרי כן צוה עלינו לטפס ולעלות ולשבת
איש על המקום אשר יבחר, עשינו את אשר נטל עלינו, אך בבואנו לשבת, מצאנו, כי החפצים
הקטנים מלאו את הרווח הקטן אשר היה בין הקרשים, עד כי לא נשאר מקום פנוי בעד רגלינו,
שחקנו איש לרעהו ונאמר:

—מה טוב היה לו יכלנו להשאיר את רגלנו ביאלטה, כי עתה היינו עולים צופים ויושבים
רווחים, אבל עתה לא נדע איפה נביא את רגלינו.

אחד מאתנו העיר:

—להשאיר את הרגלים עצה טובה גם מטעם אחר, כי אז לא היינו מרגישים את הקור הגדול אשר ירגיש כל אדם לראשונה ברגליו, ואך מהן יעבור אל כל הגוף.

—אחרי אשר הצעתכם היא מן הנמנעות—נכנס בעל העגלה אל תוך דברינו—לכן ישתדל כל אחד מכם לתחוב את רגליו אל בין הצרורות—אם מפנים ואם באלכסון אין בכך כלום, ואדרבה עוד יוחם להן יותר, מאשר תעמדה במקום פנוי והקור יחדר אליהן.

עשינו את המוטל עלינו, וכדגים מלוחים בחביות התישבנו על מקומותינו, ואת רגלינו תחבנו בינות לצרורות וכל אשר לא נמק ברגלו, צעק צעקה גדולה ומרה פגע מקום הפצע ברגל רעהו או בצרור קשה.

—אין דבר:—מיהר העגלון לנחמנו—כל ההתחלות—קשות. וכן דרך כל כלי מבורץ, כי מתחלה הוא כמו מלא על כל גדותיו, ואם הזיזוהו ממקומו והנידוהו הנה והנה—יתישב וישאר עוד מקום פנוי בו. ולכן אך נזוז ממקומנו אז הכל על מקומו יבוא בשלום. ומלבד כל אלה—הוסיף בבת—צחוק—ידע כל אחד להכיר את נגעיו רגלי חבירו ואת מקומם וידע איפה וממה להזהר.

ואמנם כן: אך זה העגלה ממקומה רווח לנו מעט, אך רגלינו כמו התעלפו, ולא יכולנו להמשיכן ממקומן.

אחרי אשר רווח גם לי מעט החיליתי להתלוצץ:

—מאין ידע הערל בעל העגלה לתרץ:—"ויש לישיב בדוחק גדול כזה"?—שאלתי את פי אחד מחברי, אשר למד בילדותו את התלמוד—הן אל ה"חדר" לא הלך, בישיבה לא למד, ומאין באה לו התורה הזאת?

—יווני הוא—ענה ריעי—וסופיזם¹ הוא בירושה לו עוד מפני רבי אתונה אשר הוא אחד מיוצאי ירכם.

—ובכל זאת, הוא פתי. בשעה שהשכיר לנו את עגלתו לא הסתפק בסופיזם וידרוש מליון ומחצה במזומנים, ולא על ידי "ויש לישיב".

—גם הכסף אשר ניתן לו—ענה אחד מהנוסעים—הוא כסף על ידי סופיזם.

—אם רק יביאנו בעגלתו הביתה—הפסיקי רעיני הפיז—אז הנני מוחל לו את הכל למפרע, אך עודני מסופק בדבר.

הספק אשר הביע חברנו זה היה כעין נגיעה באצבע אל איזה פצע אנוש אשר החולה ירגיש על ידו את הכאב בכל אבריו. כן גם אנחנו החילוננו להסתפק אם תעלה בידנו נסיעתנו זאת, ורוחי הטובה המסוגלת להתלוצץ, סרה מעלי ונדום כולנו ונסע.

¹ [הסופיזם היא טיעון כוזב. הסופיזם היא גם כן אסכולה בפילוסופיה היוונית].

הדרך העולה מֵיֵאלֵטָה לסימפרופול עוברת דרך אלושטה, אלושטה היא עיר חדשה ורק כעשר שנים עברו עליה מיום אשר נהפכה מכפר לעיר על ידי ניקולאי האחרון ומשרתיו, אשר חפצו להפטר פעם אחת מבקשות חולי ישראל, אשר היו מבקשים תמיד רשות לבוא להתרפאות ביֵאלֵטָה, אשר הישיבה לישראל נאסרה שם עוד מימי אלכסנדר השלישי. ויען כי גם באלושטה הסמוכה נאסרה הישיבה, על פי חוקי מאי הידועים, לכן נעתרו הפעם להתיר את אלושטה ולחזק את האיסור על יֵאלֵטָה. ויען כי לבטל את האיסור להתישב בכפרים לא חפצו, לכן התחכמו ויהפכו את אלושטה מכפר לעיר.

הדרך היא דרך סלולה, אשר סללו עוד בימים מקדם, טרם תהיינה מסלות—ברזל בארץ, בעד המלך ופקידו, אשר היו נוסעים לליבידיה אחוזתם, הסמוכה ליֵאלֵטָה לבלות שם את ימי הקיץ. לנסוע מיֵאלֵטָה לסימפרופול ישר אי אפשר, מפני ההרים הגבוהים הסובבים אותה ואת כל הים אשר בינה ובין אלושטה ולכן סללו את המסלה הזאת במורד ההרים לאורך עד אלושטה העומדת גם היא על חוף הים, ומן האחרונה, אשר אצלה ההרים נמוכים מאותם אשר אצל יֵאלֵטָה, יעברו את ההרים בדרך ישרה לסימפרופול, המטרופולין של חצי האי קרים.

מורד ההרים אשר בין יֵאלֵטָה ואלושטה מלא עמקים וגאיות וגם הרים גבוהים ולכן יתפלל המסלול כנחש עקלתון, לפעמים גם הלך ושוב, כדי להקיף את העמקים והגאיות ואת הגבוהים הקופים, החוסמים עליו את הדרך הישרה, אף כי לו היינו מתחים קו ישר בין יֵאלֵטָה לאלושטה, לא היה מרחק רב ביניהן, כל כך. אבל מפני ההקפות והפיתולים התארכה הדרך עד קרוב לחמישים וורסטאות.

עונג גדול הוא לכל נוסע לשם טיול, בעגלה מרווחה, בדעה מיושבת ובכיס מלא, להסתכל בהעמקים והגאיות העמוקים מאוד, ואשר לפעמים גם מעייני מים יפכו עמוק עמוק בתחתיהם ושאונם יגיע גם אל אוזני הנוסע. וסביבותם אילנות מאילנות שונים—עצי אלה, ועצי האוג הטעונים בירחי הסתו פירותיהם האדומים, אשר ימלאו את כל מורדי ההרים, עד כי מרוב הפירות החמוצים האלה, אשר ידרשו סוכר לרוב כדי למתקם, ישארו, בימים האחרונים, שאין הסוכר מצוי, באין מאסף אותם הביתה. נוסף לכל אלה יראה לפני כל נוסע לאורך ההרים מצד אחד הים השחור המשתרע רגלם בכל הודו והדרו. הוא ישתער על הכפים המונחים על דרכו אצל שפתו בגליו הגבוהים אשר כמו ישאפו לבלוע את הכפים ההמה, אך יתפוצצו לרסיסים ולא ישאר מהם רק הקצף על פני המים כשביבי אש לבנה המרתחים בסיר נפוה, ומצדו השני—את ההרים הגבוהים הנכנסים בראשם וברובם אל תוך העבים, והמכוסים בשלג אף בכל ימות הקיץ. במקומות האלה יראה, אמנם, הטבע בכל הודו והדרו. אך אנחנו, אשר לא מרוב טובה עשינו את דרכנו זאת ולא במרכבה מרקדה, אך בעגלה: של גין ונכד לחכמי יוון. ומוחותינו היו מלאים מחשבות ממחשבות שונות על דבר המקרים והשינויים המתעדים לבוא עלינו בימים הבאים, לא יכלנו להסיח דעתנו כדי להסתכל בפלאי הטבע השוררים במקומות האלה בכל הקשב ולומר: מה נאה אילן זה, מה נאה גיא זה. בכל זאת פעל גם עלינו המחזה הזה, ולאט לאט ירדנו מעל העגלה איש אחרי רעהו, ונלך רגלי אחרי העגלה, אשר עשתה דרכה בעצליים בשעה שהיה עליה לעלות מן הנמוך אל הגבוה, ונסתכל בהדר הטבע.

בשעה השלישית אחר הצהרים הגענו אל התחנה האחת אשר בין יֵאלֵטָה לאלושטה. אף כי כפרים רבים ימצאו על דרכנו, המקום הזה הוא האחד אשר בו תנוחה כל העגלות, ובעליהן יתנו שתות לסוסיהם להחליף כוח. ולנוסעיהם—לשבור רעבונם. בבואנו, מצאנו שם עוד עגלות אחרות אשר היו כבר מוכנות לנסוע הלאה, ונוסעיהן הריקו כמעט את כל הציידה אשר הכין בעל האכסניה: אך תה עם סוכר, ביצות מגולגלות ולחם, נמצא עוד גם למעננו. סעדנו מעט את לבנו, אך להחם את עצמנו לא עלה בידנו, כי הקור היה גדול גם בבית שלא הוסק

עודנה, כי לא חיכו לקור גדול כזה בימים ההם, ולכן בקשנו את בעל עגלתנו לבלי התעכב פה זמן רב, ובעבור שעה אחת ישבנו כבר על מקומותינו ונאחז דרכנו הלאה.

בעברנו וורסטאות אחדות פגש אותנו רכב אחד ובעוברו על פנינו צעק בקול טטרים אל בעל העגלה, אשר כפי הנראה היה אחד ממכריו, מלים אחדות. אנחנו היושבים בעגלה, לא יכלנו להבין את דבריו, אף כי כמעט כולנו הבינונו טטרית, העגלון סיפר לנו, כי הרכב אמר לו כי אנשי חיל לרוב ימצאו בכפר הסמוך. נבעתנו מאוד, כי פחד הירוקים, אשר היו שודדים את כל עובר ושב בדרך זו, עוד לא סרה מעלינו, ובכל זאת מפני ששלוש עגלות לנו וארבעים וחמשה איש בהן מלבד העגלונים, החלטנו לעשות את דרכנו הלאה, ולבותינו מרחפות בין תקוה ופחד. את הכפר הראשון עברנו בשלום. ראינו כי מלא הוא חיל נסוג והולך ונחלש, אבל לא יכלנו להבחין מי הם, נסענו הלאה מבלי כל פגע רע בדרך, אך בקרבנו ארבע וורסטאות מאלושה נטה השמש לערב, ובסורנו לסבוב ראש תור של הר אחד אשר עמד על דרכנו, הופיע לפנינו פתאום לגיון גדול של אנשי חיל רוכבים בסוסים ונוסעים בעגלות והולכי רגלי, עגלות רבות טעונות נשים וילדים, כלי בית שונים, אווזים, תרנגולות, תורים וכלבים, לפעמים גם תותח אחד או שניים, פה ושם גם קלעים אחרים, כולם הולכים לשוע יאלטה. ראש הגדוד אך ראה אותנו צווה עלינו לפרק את העגלות, כי יעשה אותן אנגריה להחיל ההולך לרגליו יאלטה לעזוב דרך הים את קרים. הורדנו את כל חפצינו, אך אחרי הפצרות רבות מצדנו הסכים הראש לקחת רק שתיים מהן, ואת האחת השאיר לנו, כדי להסיע בה את חפצינו ואת חפצי נוסעי העגלות האחרות אלושה.

בסערת רוח כל אחד מאתנו כי מלבד אשר לא יעלה בידנו לנסוע לחוץ למדינה עוד לא נדע איך נעבור הלאה היתה לתאודוסיה, כי אחרי שהחלה הניסה הן כל הדרך משובשת בגייסות משני הצדדים, ובשעת חירום כזאת—חיי אדם לאפס נחשבו, שמנו את חפצינו על העגלה האחת אשר נשארה לנו לפליטה, ונלווינה רגלי כהלווית מת לבית עולמו: נבוכים ועגומים. שתקנו ואף הגה לא הוצאנו מפיו.

בבואנו כוורסטאה ומחצה מאלושה פגשנו גדוד שני, קטן מהראשון, הם היו שומרי הממשלה הבורחת, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם, חזיריהם ותרנגולותיהם, עגלות טעונות כרים וכסתות, כלי בית ורהיטים, והם גזרו עלינו לפרק גם את עגלתנו היחידה. אחרי רוב הפצרות נתרצו לתת לנו חלף עגלתנו, צמד בקר ננסים ועגלה קטנה טטרית, המשמעת קול שמח ושרקה בלכתה, בקול אלפי צירים שהעלו חלודה ברכבם בפעם אחת. החילתו להביא את חפצינו אל תוך העגלה הזאת, אך בעוד אני עושה כה וכה נגנב ממני צרור קטן, אשר בו היו צרכי אוכל נפש, אלוטיות, בורית, חליפה לבנים ושלשה תריסרי אנפילאות, אשר לא נכנסו אל תוך החבילות הגדולות. לא ידעתי אז אם להצטער על הדבר כי ההיזק יעלה לערך מיליון בשטרי וורנגל, או להודות להשגחה על אשר הקטינה מעט את חטאי, כי החטא היותר גדול בעיני בעלי-הרוב ההולכים ונכנסים קרימה, הוא המסחר. ואולי יקטן חטאי על ידי אשר תתמעט סחורתי. אך הענין הזה הביאני לידי הכרה נכונה, כי שומרי ממשלת רוסיה הם אנשי החיל אשר עברו זה עתה על פנינו, ומעשה אבותיהם בידיהם.

את סחורתי הנשארה העליתי על העגלה ביחד עם חפצי שאר הנוסעים כשלשים איש, כי חמשה עשר שבו ביחד עם השוטרים השבים יאלטה. העגלה עברה לפנינו הלון ושרוק, ואנחנו עייפים ויגעיים כוח, נמשכנו אחריה. עלינו הרים וירדנו בקעות עד אשר נראתה אלושה לפנינו.

אלושה אף כי נקראה בשם עיר זה כעשר שנים, בכל זאת היא עודנה כפר במלוא המובן: חוצותיה צרות, ועל פי רוב קשה לשתי עגלות לעבור אשה על פני רעותה בהפגשן ברחוב. אצל הנמל נמצאו גם בנינים חדשים ויפים. גם בתי חולים הגונים ימצאו בה. השוק רחוק מהנמל ופונה בצדי המסלול ההולך סימפרופולה. כרמי ההר ימצאו לרוב בסביבות אלושה ובנינים קטנים בתוכם. מחזות כאלה ימלאו את כל העמק המסובב משלשת עבריו בהרים בינוניים. כשלשת רבעי כל העיר הם בניני הטטרים יושבי הכפר לפנים. בחלונותיהם נייר חלף זכוכית, הסמטאות צרות והולכות בדרך עקלתון עד כי קשה מאוד לאיש חדש למצוא את דרכו בהן. ההולך בלילה דרך הסמטאות בלי אבוקה בידו, נכון למועדי רגל, כי מעלות ומורדות פתאומיות ובלתי ישרות תמצאנה שם על כל מדרג רגל.

בבואנו העירה לא נראה כל קרן אור בחוצותיהן הברים והחנויות נסגרו כפי הנראה עוד בפנות הערב, כי אחרי אשר שומרי הסדר של וורנגל עזבו את העיר וחיל בעלי-הרוב עוד לא נכנס, לא ערב איש לבו לצאת מפתח ביתו החוצה. בין אנשי לויתנו היו גם אחדים אשר ידעו את העיר היטב, והם הובילונו אל בית מלון אחד, אשר היה גם הוא סגור ומסוגר אף כי היתה רק השעה השישית בערב, דפקנו על הדלת, אך בעל בית המלון לא חפץ לפתוח לנו, אך אחרי אשר אחד מהנוסעים מכרז דיבר אליו תוגרמית, ויבאר לו כי אנשים כנים אנחנו והעיקר כי נשלם בכסף מלא בעד הכל, נאות לפתוח לנו, בתנאי כי לא נדליק נר ונשכב לישון תיכף.

הסכמנו לדבריו, הורדנו את חפצינו, ובהמשך מששנו לנו איש איש מקום אחד: מי-שכב על איזה שלחן מי-על הארץ, מי-מעומד, מי-מיושב, מי-סמך עצמו אל הכותל. אך הקור אשר שרר גם בחדר הזה לא הניח לנו לישון. ונדרש מאת בעל המלון להסיק את תנור הברזל אשר באמצע החדר כדי לחמם מעט את גופותינו הקפואים מקור אשר סבלנו כל היום ההוא. אחרי הפצרות רבות נתרצה לנו, ולאור האש אשר בתנור התקין לו כל אחד מאתנו את מקומו לפי חבילותיו אשר בידו וישכב וירדם.

אך האיר המזרח קמנו ונתעה איש לעברו לבקש מקום לנוח בו, כי הבינונו, כי לא יום אחד נתעכב פה. חברי הלכו לתור את העיר, ואני אמרתי אסורה נא ואבוא ביתה הכנסת שם אתראה עם השוחט כי שמעתי אומרים כי אצלו נמצא חדר אחד פנוי אולי יתן לי מקום לנוח בו.

בית הכנסת באלושה בנוי לתלפיות כבאחת הערים הגדולות והוא אמנם לתפארת לעדה הקטנה אשר בה. כפי הנראה ידי האורחים העשירים הבאים הנה שנה שנה לרחוץ בים, לשאוף אויר צח ולאכול ענבים היו בדבר ולכן עלה בידם לבנות בית מהודר כזה, הראוי לעדה גדולה ועשירה. לפי מספר המשכילים הבינותי כי לא רב מספר המתפללים בו אף בימים הנוראים ומהבימה אשר הועמדה בחוף הבינותי כי ידי יהודי ליטא ופולין בדבר.

בבית-הכנסת מצאתי עוד איש אחד, נחתום מתאודוסיה, אשר בא הנה להוציא את בנו היחיד אשר גייסוהו פקיד וורנגל לפי שלא היו עוד תעודותיו כתיקונן. עתה בבואו הנה ותעודותיו בידו מצא כי הלגיון אשר נספח בנו אליו כבר חלף עבר לו ובנו נשאר פה. ועתה יבקשו גם הם מקום לנוח בו ועצה איך לשוב תאודוסיה.

הצגתי את עצמי לפני השוחט. מראהו כאחד הטטרים אשר חדלו מלגלח זקנם, אחרי שובם ממכה עיר קדשם לעת זקנתם, וכמראה כל שוחטי קרים שיושבים בכפרים אשר כבר עברו

עליהם ארבעים שנה במלאכת השחיטה ובמסחר היי"ג¹ והבשר, אשר בשר הכבשים הקטנים בני שנה, והיין הטוב ההולך לגרונם למישרים הטביעו על פניהם חותם של נהנה מעצמו. הוא הגיד לי כי אף כי לא ראני מימיו, בכל זאת ידע אותי מפי השמועה על ידי מסכת הסוחרים אשר קרא ורבות סופר לו על אודותי, גם השוחט התורכי, אשר היו לו עמו עסקי יין. אחרי כל אלה כבדנו בעליה שלישי בבית הכנסת, ולאחר התפילה הבליע לי בנעימה כי לא יוכל לאספני אל ביתו כי החדר קר ולחממו לא יוכל כי אין לו עצים, ולכן יעצני לסור אל בית אשה אלמנה אחת המקבלת אורחים תמיד, אשה ישרה, ואצלה ימצא בודאי חדר פנוי.

בבית האשה, אמנם, נמצא חדר פנוי ואני ועוד שניים מבני לוויי שתרנוהו לנו, וריעי הפזיז עם עוד ארבעה חברים פנו אל בית בן השוחט. העוסק במסחר היין גם הוא, ואשר אחד מחברינו היה גם הוא עוסק במסחר הזה, נוצרי אחד קורסקי, אשר ארח לחברה גם הוא אתנו, מצא לו מקום מנוח אצל אשה אלמנה רוסייה בבית הקטן העומד באחד הכרמים הרחק מהמסלול העולה סימפרופולה, ונבטיח איש לרעהו להראות פניו בכל יום ויום ולהועץ איכה להגיע אל מחוז חפצנו.

בשעה העשירית בבוקר יום השבת החל לבוא העירה חיל רב ממחנות חיל וורנגל אשר הצביאו על פרקום ועל סיוואש. וכל המסלול היה מלא אוטומובילים, רוכבים, עגלות, כלי תותח ושאר מכשירי מלחמה. אנשי חיל מכל המינים ומכל המחלקות מלאו את כל הבתים ואת כל החצרות עד אפס מקום ליושביהם התמידים. מאת גרי הבתים דרשו את הכל בחזקה אבל לידי פרעות לא באו, עבר יום ויהי לילה. העגלות עוד הוסיפו לבוא ותהפך אלושטה הקטנה לקסרקטין של אנשי חיל. בכל החצרות נכנסו תנורים ארעיים מעצים ועליהם דודים גדולים, פרים ואילים עגלים וכבשים נשחטו בכל חצר וחצר, והמון אוכליהם שותים ומשתכרים מהיין הרב, שהביאו איתם ממרתפי הכרמים אשר פגשו על דרכם.

סרנו שלשתנו, אני וריעי, אל בית מלוננו. סעדנו סעודת הערב, שתינו חם, ואחרי שיחה קלה עם האשה בעלת הבית, אשר הספיקה לספר לנו כי היא מקובנה, ובעלה מת זה לא כבר פה, ובתה האחת הנמצאת איתה היא תלמידה בית ספר גבוה בסימפרופול, ובניה הגדולים נשאו בקובנה. ועתה הנה מחכה לאחת משתי אלה, או כי ילכדו בעלי-הרוב את קרים, או חיל וורנגל את כל ארץ רוסייה, ובלבד כי תוכל למצוא את ילדה. הבאנו את חפצינו אל החדר אשר הוחם והוכן למעננו ואחר ליל הנדודים של אמש ישנו שינה עמוקה.

אך השמייע השעון עשר שעות נשמע פתאום קול חלונות נשברים, החלונות אמנם לא היו של חדרנו, אך יען כי הרחוב צר מאוד נשמע הקול הזה כקול זכוכיות מתפוצצות ממעל לראשינו, הקיצונו משנתנו, וריעי שאלוני:

—השמעת את קול השברים?

—הקול סמוך מאוד אלינו—עניתיו, ואשאל—מה תאמרו לעשות?

—לעשות לא נוכל מאומה—ענוני—כי לא נדע את מוצאו ומבואו של החצר וגם נר להאיר אין, נקומה ונשב על מקומותינו ונראה איך יפול דבר.

¹ [ר'ת יין הגפן].

כחצי שעה עברה ושבר החלונות נשמע שנית והפעם בחדר הסמוך לחדרנו, הוא חדר בעלת הבית. קמנו והכינונו את עצמנו לתת את הכל לשודדים רק להציל את נפשותינו, שמענו כי נפתחה הדלת. אחרי עבור כרבע שעה באה בעלת הבית אל חדרנו כמעט ערומה ורועדת, בידה עששית. ותאמר לנו: חמשה צ'צ'ניים מזוינים התפרצו הביתה ויבקשו ממני לתת להם לבנים. הוצאתי להם את כל הלבנים אשר נשארו לי מאישי המת ומסרתים להם, אחרי כן בקשו גם שעונים, את השעון הזהב אשר היה לאישי נתת להם, אך הם בקשו עוד. אחר כאמרם כי מסרו להם, כי שלשה אורחים גברים ימצאו באחד החדרים ולכן ציוו עליה ללכת ולבקש עוד שעון אחד. חברי חס על שעוני הזהב וימסור את שעונו של כסף—לאשה. כעבור עוד חצי השעה שמענו כי נפתחה הדלת ונסגרה. הבינונו כי השודדים יצאו. אז נכנסנו כולנו אל חדר האשה, ואשאל אותה:

—למה הרעות להגיד כי שעון זהב לך? הן הם דרשו לראשונה רק לבנים.

—אנכי עוד לא סיפרתי לכם את הכל—ענתה האשה ותבך—בחפצי היה להפטר מהם מהר, ולכן מהרתי לקחת מכם את השעון השני, ומעשה שהיה כך היה: כאשר התפרצו הביתה דרשו ממני רק לבנים, ובנפש חפצה נתתי להם את לבני בעלי, אף כי מחירם לא ימלא עתה במיליוני רובלי וורנגל, הם לא הסתפקו בזה ויפרצו גם אל חדר בתי ויסובו את כסתה מכל עברים. נקל לכם להבין את מצב רוחי אז.... נפלתי על ברכי, נשקתי את ידיהם המגואלות, בכיתי לפניהם לבל יעשו רעה לבתי. בתי ישבה אז חצי ערומה על מטתה היא דימתה כי בחלומה הראה את כל זאת ולכן צעקה בכתה ותקלל. אז פנו השודדים אליה ויבקשו שתראה להם את אצבעות ידיה ואת תנוכי אוזניה אולי יש בהן עגילים או טבעות זהב. ובראותי את כל אלה אמרתי כי אתן להם השעון עם השרשרת של זהב אשר נשארו לי מאישי, אז רפתה רוחם מעל בתי, וידרשו ממני עוד שעון אחד באמרם כי יודעים הם כי גברים יתארחו בביתי, ואז הלכתי לדרוש מכם את השעון השני. כאשר מסרתיו להם החלו להפיל גורלות מי יזכה—במה. בקשתי מהם בדמעות על עיני לעשות זאת בחוץ. הם מלאו בקשתי ויצאו ויצו עלי לסגור את הדלת אחריהם אף הבטיחו כי לא ישובו עוד.

—האם לא שאלו אותך מאיזו אמונה את?—שאלתי.

—את זאת שאלו בהתחלה—אמרה האשה—ואני אמרתי כי אינני יהודיה. ויבקשו להראות להם איזה איקונין של איזה קדוש, חפצתי להוציא מתיבת שפחתי, אשר עזבתני אתמול, את האיקונין הקטן אשר לה, אך הם לא נתנו לי לבצע את מחשבתי ויחלו לדרוש את הלבנים.

אנחנו לא האמנו להבטחתם של השודדים, ולכן החילונו להשית עצות בנפשנו מה לעשות בהשנות המחזה. יצאנו החצרה, מצאנו את הפתח היוצא לסימטה קטנה טטרית, הסרנו את הנגר הסוגר בעד הדלת, ונשוב הביתה, ונאמר לשבת שם עד אור הבוקר ואם יבואו השודדים שנית, אז נברח כולנו דרך הפתח ההוא ודרך הסימטה אל אחד ממכרי האשה, הגר הרחק מהמסלול בפרוור העיר, אשר רוב יושביו טטרים. עלי היה בעת ההיא רק מכנסי וכתונת, לבשתי גם את העליון ואת מנעלי. את בגדי התחתון (הפידז'ק) ואת חושוני (ז'לֶט) לא לבשתי כי שכחתי על אודותם מרוב הבהלה, וככה ישבנו בחושך עד השעה הרביעית אחר חצי הלילה. הקור גדל מאוד בבית ובישבי כה—נרדמתי. פתאום שמענו שנית קול דלתות וחלונות מתפוצצים בסמוך לחדרנו, והאשה קוראת אלינו הבה נברחה, כי שודדים התנפלו עלינו שנית. יצאנו החצרה, פתחנו את הדלת, ונברח שלשתנו והאשה ובתה. ונתחבא מאחורי דלתות שער פתוח של אחד הטטרים בפרוור הטטרי. ונשכב על הארץ עד אור הבוקר. כאשר האיר המזרח ראינו נר דולק באחד הבתים, האשה הכירה כי הנר דולק בבית אחד ממכריה. באנו אל החצר,

אשר הבית ההוא נמצא בו, ונדפוק על הדלת. דחופים ומבוהלים, מגואלים ברפש, בשינים נוקשות בפינו ובארכובות מנקשות דא לדא מהקור אשר חדר אל גופנו ומהסכנה אשר רחפה על ראשינו, באנו החדרה. הגה לא יכולנו להוציא מפינו. האשה בעלת הבית הרימה קול בוכים, ותביא את המיחם אשר היה כבר רותח, ותגש לכל אחד ספל תה. כאשר הוחם לנו מעט והבהלה עברה, יצא אחד מאתנו לראות מה נעשה בבית.

בשובו סיפר לנו כי את הכל שדדו ויבזזו, מסחורתי לא נשאר מאומה. גם את מעילי (הפיז'ק) לקחו אחרי אשר השליכו מכיסו את תעודותי, ורק את חושי (הז'לֶט) עזבו בבית. את הכרים והכסות פתחו לראות אולי הטמינו שם כלי זהב וכסף, את כל ארוני הבית שברו לרסיסים ויקחו את כל אשר היה בהם, לא השאירו דבר. באחד החדרים, התארח טטרי אחד, הוא לא ברח אתנו בהשענו על אמונתו ועל גזעו וישאר ללון בחדרו, גם אליו התפרצו השודדים ויכוונו רובה מול צדעיו, וידרשו לתת להם את כל כספו ואת כל אשר אתו. הוא מסר להם את שעונו וחמישים אלף הרובלים אשר נמצאו אתו ואת בגדו העליון וירפו ממנו.

יצאנו החוצה, הדירה אשר באנו אל תוכה בבוקר היתה בקומה שנייה בבית בנוי על תל גבוה מכל הבתים אשר סביבו. ובצאתנו אל הפרוזדור נגלה לפנינו הכפר הגדול אשר אצל הנמל. ראינו כי כל החיל אשר לן בעיר התאסף כולו בסדר אל הככר ההוא והכין עצמו לנסוע הלאה, המפקד את הלגיון רכב על סוס לבן ויפקד את אנשי צבאו הנסים, ובעברו לפניהם צעק בקול:

—השלום לכם אחים?

—הננו דורשים בשלום הגנרל¹—היה המענה.

—האם נהניתם הנאה מרובה הלילה הזה?—שאל הגנרל.

—אמנם כן, מודים אנחנו לך, האדון גנרל. ענו כולם פה אחד.

—כך נאה להם לז'ידים: לבל ישמחו לאידנו. —אמר הגנרל.

רק אז נוכחנו לדעת כי הכל נעשה מפקודת הפקיד, אך כאשר ידעו השודדים כי בבית האשה התארחו גם אורחים גברים, באנו לידי החלטה כי גם שודדי המקום לקחו חלק גדול בהפרעות האלה.

שבנו אל מעוננו. אימה חשיכה גדולה נפלה עלינו, כי הבית אשר היה מלא כל טוב אמש, נהפך לגל של אשפה מלא כלים שבורים, כרים וכסות קרועים. בין השברים מצאתי את חושי ואת תעודותי, לקחתים אתי ואעזוב את הבית, אשר אי אפשר היה להשאיר בו, ונצא לראות ולשמוע מה קרה בעיר, ונוכח, כי כל היהודים הגרים במרכז העיר שודדו, גם את השוחט הציגו ככלי ריק לא נשאר לו רק בגדו העליון אשר בו יעבוד בבית המטבחים. החנויות שודדו מבלי הבדל, ואחדות מהנה גם הועלו על המוקד עם כל הבניינים אשר סביבותיהן.

¹ וורנגל בטל את תוארי הכבוד לפקידים הגבוהים אשר שררו בחיל דניקין כמו בימי מלך—מלך, כמו: "הוד כבוד יתרוֹנֶה" ו"הוד כבוד מעלת יתרוֹנֶה" ואנשי הצבא קראו את פקידיהם רק בשם האדון שר הגדוד, האדון הגנרל וכו', ויאמר לקנות בזה את לב חילו.

החיל אשר לן במוצאי שבת בעיר חלף הלך לו, וכל היום הראשון עוד הוסיפו אנשי צבא חדשים לעבור דרך העיר, אך הם לא התעכבו הרבה, כי בחפזן עשו דרכם הלאה ליאלטה. ברחובות העיר נמצאו עגלות רבות שלימות ושבורות, סוסים מתים וכלי נשק שבורים ושלימים. סוסים חיים תעו ברחובות קריה בלי בעלים, ומרוב הרעב לעסו את קליפות העצים הנטועים לפני הבתים, ואת עצי הגדרים אשר סביב הכרמים השונים. מספרים כי החיל אשר עבר ביום הראשון הוא חלק מחיל וורנגל אשר הועמד לעכב את בעלי-הרוב בדרכם למען תת ידים להחיל מעבר ביום השבת לברוח מבלי אשר ישיגום רודפיהם. לפנות ערב חדלו העוברים במסלול והעיר נשארה בלי כל רשות.

בין הערביים נקרה לפני הנחתום התודוסאי, אשר פגשתיו ביום השבת בבית הכנסת, ויספר לי כי הוא ובנו לנים בחדר הסמוך לבית המדרש החם אשר מאחרי בית הכנסת הגדול. השודדים נכנסו גם אל החצר ההיא, אך לא נועזו לשלוח יד לא בבית הכנסת ולא בהבנינים הסמוכים אליו, ויעצני כי אם לא אמצא מקום ללון אסור אליו כי די מקום בחדר ההוא גם למעני.

הלכנו כולנו אל בית בן השוחט אשר שם התאכסנו יתר חברינו, להם לא קרה כל אסון כי ביתם ימצא הרחק מהמרכז בסימטא קטנה, אך לשניים מהם, אשר הלכו ללון בבית אביו השוחט קרה אסון, כי לקחו מהם בגדיהם העליונים—לא יותר. הלילה נשארתי ללון בבית בן השוחט. לאחד מחברינו אשר נסע מבטום, נמצא באוצרו בקבוק יין שרף ועשר ליטראות זיתים כבושים. שילמנו לו מקופת כל בני לויתנו את מחירם, אך חסר הלחם כל הימים. עיר כאלושטה אשר אין בסביבותיה שדות זרועים, והחיה רק על כרמיה ופרי עצים, הורגש בה עתה ביתר עוז, ועל אחדים מאתנו, כמובן על הצעירים, לקום לפנות בוקר לחכות בתור עד אשר יקבלו איזה ככר לחם.

ביום שני בבוקר קראנו מעל כתלי הבתים מודעות בזה הלשון: "אני פלוני בן פלוני נבחרתי לראש הרבקים¹ בעיר אלושטה, ולכן הנני גוזר, כי אסור לשום אדם לעזוב את העיר בלי רשיון מיוחד. אסור לצאת החוצה משעה התשיעית בערב עד השעה השישית בבוקר. כל כלי-הזיין הנמצאים בידי מי שיהיה יובאו אל בית הרבקים הנמצא בבית פלוני, האיש אשר יעבור על כל זאת יענש לפי החוקים השוררים בעת מלחמה על ידי השופטים הגבוהים אשר למהפכה". ועל החתום פב"פ (מי שהיה פקיד בית הדואר במדרגה היותר נמוכה באלושטה).

התכנסנו כולנו לטכס עצה מה לעשות, אנכי הגדתי לרעי כי נקוטתי בפני על עזבי את יאלטה, וכי היה על כולנו להשאיר שם עד אשר תשכך מעט המהומה, לקבל רשיון ולנסוע בהיתר, כי אז לא הייתי מפסיד את חפצי ולא הייתי סובל בעתותי מות כאלה, אך הנעשה—אין להשיב, אך עתה החלטתי לבלי לזוז מאלושטה עד אשר אקבל רשיון לו גם יהיה עלי לשבת פה ימים רבים.

חברי הפזיז, אמר כי לא ימתין אף רגע ועוד היום יקבל רשיון בעד כולנו.

—אם תקבל רשיון בעד כולנו—אמרתי לו—אז אסע גם אני כי טובים הרבים מהיחיד; אך אם לא תקבלוהו, אז אחכה עד אשר אקבלו אני ולא את האוולת אשר עשיתי בצאתי מיאלטה.

—גם אנכי לא אסע—ענה אחד מאותם שדרו עמי—בלתי הזקן הזה—וירמוז אלי—אתנו.

¹ Революционный Комитет [ועדת המהפכה]

—ולכן זאת נעשה ענה השלישי—קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוווקה, ילך וישיג למעננו את הרשיון. ואתם—הוסיף בפנותו אלינו—לכו ומצאתם לכם מקום ללון ואני אלך בדבר ענין השייך לכולנו יחד אשר לא אחפץ עוד לגלותו עד אשר יעלה ביד. ולעת ערב נתראה אצל הספסל העומד על שפת הים סמוך לבית הרחצה ונבוא לידי החלטה.

—כה יהי—ענו כולנו פה אחד.

בצאתנו, פגשנו את הנוצרי הבא אתנו מיאלטה ויגד לנו כי לו לא קרה כל אסון, כי הבית הוא הרחק מן המסלול והאילנות יחפו עליו, ואם יש ברצוננו אז נוכל גם אנחנו לגור שם, כי עוד חדר אחד פנוי נמצא בו. שמענו בקולו—ונלך. האלמנה הנוצריה קבלתנו בסבר פנים יפות גם את רעבונונו עלה לנו להשקט. כי היה לחם בידנו ובקבוק יין טוב קנינו שם ונאכל לחם ויין, ולפנות ערב יצאנו אל המקום הנועד ונמצא גם את כל החבורה.

חברינו הפיזו סיפר לנו כי לא עלה בידו להשיג את הרשיון כי ראש הרבוקם, אשר כפי הנראה הוא מולך מעצמו, הגיד לו כי לא יוכל לתת שום רשיון לאיש יען כי עוד אין חותם אצלו, ומבלי חותם לא יאמין איש ברשיון, ולכן יעצהו לבוא למחר או למחרתים כי אז תבוא הנה המחלקה המיוחדת לפלוגת הצבא השישית ואז תתן היא רשיונות לאשר תמצא לנכון לה.

—שמעו נא!—אמר בעל הסוד—אנכי התראתי פנים עם אחדים מהספנים שיש להם סירת-דוגה. נכונים הם להעביר את כולנו בסירתם לתאודוסיה או לכל הפחות לסודק¹ בשכר מיליון ומחצה, ולזה אין כל רשיון נחוץ כי ניסע לאורך החוף ומי יעכב על ידינו? בסודק רבים מכירים לי ומשם נמצא את דרכנו לתאודוסיה, ועתה חוו את דעתכם.

כל החברים הסכימו לדעתו, אך אני אמרתי להם:

—אחת דברתי ולא אשנה: בלי רשיון לא אסע. הדרך משובשת בגייסות בין דרך היבשה ובין דרך הים. כל אשר היה לי כבר שדדו ממני ולא נשארה לי רק הנפש הזאת ולא אחפץ לסכן גם את נפשי.

—וגם אנכי לא אסע—ענה חברי השדוד—כאשר כבר אמרתי כי לא אסע בלתי הזקן הזה אתנו. כי ראיתי הצדק אתו בכל דבריו.

—החפץ—יחפץ, והחדל—יחדל. —ענה המציע אשר לו בתי מסחר יין גם פה, גם בסודק, גם בתאודוסיה. —החפץ—יבוא—למחר בבוקר בשעה השביעית שאז תפליג הסירה, והחדל—אם יחפץ יבוא לקחת ברכת הפרידה מאתנו, ואם לא—ינוח לו בשלום בביתו.

נפרדנו, ובבוקר אחרי אשר שנתנו ערבה לנו בלילה ההוא בחדר חם אחרי שלשת לילי עמל ונדודים. קמנו ונלך אל החוף, הסירה מוכנה. ארבעה ספנים גבוהים ובריאים מחזיקים במשוט. בעל בית מסחר היין הביא אל הסירה תריסר בקבוקי יין ועוד צידה לדרך ויחלו לרדת אל הסירה. הים היה למראית עין שקט ושלוח. בכל זאת נראו בו גם סימני סערה—גנובה מסחרה אשר לה יקראו הספנים: "זעזועי מיתה". והרוח, אף כי קטן הוא, נושב מן הים אל היבשה. כי כאשר הקריבו את הסירה אל הסולם היורד מן הגשר נזדעזעה לאחוריה וחשבה ליהפך על פניה. ברוב עמל עלה לששה מחברינו לבוא אל תוכה, בשעת הפלגה—ברכנו את צאתם ובואם

¹ [העיר סודק בחצי האי קרים.]

לשלום ונבקשם לפרוס בשלום בני ביתנו ונחכה מעט עד אשר הפליגה הסירה מהחוף. ראינו כי פעמים רבות נתכסתה הסירה מעינינו כי גלים סבבוה. אף כי לא היו הגלים מהגדולים אשר צוציאת דנורא חיורתא בראשיהן, לפי מבטאו של רבה בר בר חנה, ולא היו מסבים שום צער לנוסעים באניות-ים גדולות, אך בעד הסירה הקטנה הזאת די היה גם בהם להביא את הנוסעים לידי הקאה.

שבנו הביתה. לבנו רווח לנו על כי נפרדנו מעל חברינו ואחד מחבירי אמר לי בקול עצוב:

—חבל כי לא נסעתי אתם. הם, כפי הנראה, יבואו מחר לפנות ערב לתאודוסיה, ואנחנו—אל אלהים יודע מתי יעלה בידנו לשוב הביתה.

—גם לי—עניתי בכעס עצור—יש אשה ובני בית בתאודוסיה, גם לי עבודה רבה שם ולא אתענג פה על רב טוב, ובכל זאת אינני מתחרט על החלטתי. מה נפשך? אם יבואו חברינו לתאודוסיה בשלום אז הן יספרו גם לבני ביתנו כי חיים אנחנו. ואם חס ושלום לא תעלה בידם נסיעתם וישבו הנה אז בודאי הרוחנו הרבה כי לא סבלנו את אשר יסבלו עתה הנוסעים בימי הסתיו בדרך רחוקה כזו בסירת-דוגה קטנה כזאת.

דברי הרגיעו את רוחו. ולפנות ערב ביום ההוא יצאנו שלשתנו החופה לשוח ועוד טרם נגשנו אל החוף ראינו מרחוק כעין נקודה על הים.

—כפי אשר אחזה לי אני—אמרתי לריעי—הנקודה הזאת היא הסירה אשר בה נסעו חברינו כי הולכת ומתקרבת אלינו במהירות עצומה לרוח היום והרוח מנשבת עתה מן הים אל היבשה.

—אין אדם רואה אלא מהרהורי לבו—ענה ריעי—אי אפשר הדבר. הם נסעו בבוקר בשעה השביעית ועתה כבר עברה השעה הרביעית אחר הצהרים, ובמשך תשע שעות עליהם להיות כבר בסודק לכל הפחות. כפי הנראה את צל איזה סלע אתה רואה כסירה.

—נחכה עוד מעט ונוכח—הכריע השלישי.

לא עברה שעה, והסירה ניגשה אל החוף. כל הנוסעים שבה שכבו בקיאים כפגרים מתים. הושטנו להם את הסולם וברוב עמל עלה בידי הספנים להעלותם על הגשר. הם לא יכלו ללכת הלאה כי קרסליהם מעדו לרגעים ורק אחרי אשר נחו מעט סיפרו לנו כי הם נסעו רק דרך עשרה מילים מן החוף כי הים רק למראית עין הוא שקט ושליו ובאמת הוא הולך וסוער. בגדיהם נרטבו ממימי הגלים אשר לפעמים עברו על ראשיהם אל תוך הסירה עד כי כמעט קפאו כולם מקור.

—זה לכם—אמר ריעי—על אשר לא שמעתם בקול חברנו הזקן ותסכימו כולכם לדברי הזריז ונפסד.

—לאחר המעשה כולנו חכמים—עניתי לריעי—והן גם אתה התחרטת על אשר לא נסעת עמם בבוקר.

—מחר בבוקר—נכנס חברנו הפזיז לתוך דברינו—ביום החמישי אלך עוד הפעם לקבל רשיון.

—ואם לא יעלה בידך?—שאלתי.

—אז—ענה בעדו בעל היין—נשים פעמינו רגלי סודקה. שם הנני בן העיר ושם אשיג את הכל. לא במסלול נעלה כי אם דרך מורד ההר במסלה אשר לרגלים כי שם הדרך קצרה מאשר במסלול הממשלה, ואם נצא בשעה השתים עשרה ביום נלון בלילה על אם הדרך באחת התחנות אשר בעליהן ידעוני היטב, ומחרתים בבוקר נוסיף ללכת סודקה.

התחילו מתווכחים על דבר העליה ברגל. בקשתים לבלי התווכח טרם בא מועד, אולי יעלה ביד חברנו הפיזי לקבל רשיון כאשר יקוה אז הן לכל הדעות ניסע כולנו יחד דרך סימפרופול, ואם לא יעלה בידו—אז החפץ—ילך רגלי סודקה, והחדל—ישאר פה.

ביום הששי בבוקר התאספנו עוד הפעם אל הספסל הידוע. חברינו היו שם כולם. הפיזי כבר חלף הלך לו אל בית המחלקה המיוחדת לבקש רשיון אחד לתשעת הנוסעים, ואחרי רגעים אחדים שב בידים ריקניות; ויספר, כי אמרו לו שם, כי לא יתנו רשיון אחד לכל הנוסעים. והשנית, כי היום עוד לא הוכנו טופסי הרשיונות, ולכן יבואו למחר כל הנוסעים. ואחרי אשר יבדקו את כל אחד מאתנו אותו ואת תעודותיו, אז—או יתן רשיון לכל אחד ואחד, או יברור ויתן לאחדים ומאחרים ימנע את רשיונו.

—ועתה מה עלינו לעשות—שאל אחד מאתנו.
—תיכף נשים לדרך פעמינו—ענה בעל היין והפיזי החרה החזיק על ידו.
—ואני ממקומי לא אמוש. —עניתי—בלי רשיון—הנסיעה בחזקת סכנה.
—וגם אני מסכים לדברי הזקן—ענה ריעי השדוד.
—עד אשר יצאו הם ואז תתחרט, כדאתמול—הוספתי על דבריו בשחוק.
—לא בכל יום מתפללים כדאתמול—ענה ריעי גם הוא בשחוק.
—נסעה ונלכה!—ענה הפיזי בכעס.

נפרדנו מעליהם. בדרך הבנתי מדברי חברי כי הנהו מתחרט גם הפעם על אשר לא הסכים ללכת עמם יחד והדבר הזה לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר.

—עוד לא עבר המועד—אמרתי לריעי—כי עוד לא הספיקה להם העת לעזוב את אלושטה.

—ירא הנני רק פן ישובו שנית ואז אהיה תמיד מטרה לחצי מהתלותיך. —ענה ריעי וישחק.

שבנו הביתה. ביום הזה רעבנו בי לא יכלנו להשיג לחם בעד כל כסף, כי כל הפלטרס אפו לחם רק בעד החיל החדש מבעלי-הרוב אשר הרבה לבוא כל יום החמישי ויום הששי, ולאנשים פרטיים לא מכרו מאומה, מלבד נחחום אחד אשר לו הורשו למכור לחם לתושבי העיר, אבל הוא לא הספיק לאפות די הצורך והתור אשר עמד על יד חנותו היה ארוך יותר ממיל. ישבנו לפנות ערב לשתות תה עם חררות של מצה אשר אפתה בעלת הבית למעננו מהקמח אשר קנה בעדה חברנו הנוצרי ונשבור מעט את רעבוננו. הלילה היה ליל בהיר ובעד החלון ראיתי שני אנשי חיל מזוינים הולכים וקרבים אל ביתנו. העירותי על זאת את אוזן שכני הנוצרי וייעץ לנו כי אם ידפקו על הדלת אז לא נפתח להם בעצמנו אך בעלת הבית תצא לדבר אתם כי חכמה היא ויודעת להשיב דבר במקרים כאלה.

לא עברו רגעים אחדים ושני האנשים התדפקו על הדלת. בעלת הבית ניגשה אל הדלת ותשאל:

—מי שם?

—חברים. —ענו מאחורי הדלת.

—ומה תבקשו? —שאלה בעלת הבית.

—פת לחם —ענו —כי רעבים אנחנו.

—אין לי —ענתה האשה. —האלהים! כל הבוקר עמדתי בתור ואחכה לקבל חתיכת פת, לו גם בעד בתי הקטנה ההולכת לבית הספר, ולא קבלתי. ורעבה הלכה לישון.

—אך הן גם אנחנו רעבים. —ענו ברוגז.

—לא אוכל להאמין כי אנשי חיל בעלי-הרוב ירעבו ללחם. בשעה שכל בתי האופים אשר בעיר אפו תמול והיום לחם רק למענם.

—יורקים אנחנו. —ענו מאחורי הדלת.

—לכו איפוא והבשלו כל צרככם! —ענתה האשה בבת-צחוק —התאחדו עם בעלי-הרוב ואז לא תרעבו ללחם.

בשעה שעסקה האשה בשיחה עם האורחים הלא קרואים האלה דרך הדלת הסגורה יצאנו ארבעתנו החוצה דרך הפתח אשר בבית הכירים העומד מאחורי הבית והפונה הגן הסמוך לבית החולים העברי אשר שם ונתיצב הכן לנוס אם נחוץ יהיה ומרחוק הוספנו לשמוע את שיחת האשה עם אנשי החיל.

—אבל שמענו כי מחיל הלבנים מתחבאים אצלכם. —הוסיפו האנשים.

—שקר הדבר! —קראה האשה בקול —ואם חפצים אתם לחפש, הראו לי תעודה כי ניתנה לכם רשות לעשות זאת ותחפשו לכל אות נפשכם. ואם לא —אז אמסרכם לדן הרבקים כשודדים.

השיחה שככה. בעלת הבית ניגשה אלינו ותאמר:

—אחרי אשר התריתי בם כי אמסרם לדן, הלכו להם, אך אינני בטוחה כי לא ישובו שנית או לא יביאו אחרים אשר גם הרשאה תהי בידם, ויחפשו. ולכן זאת עצתי: אל תלינו פה הלילה. בחרו לכם מקום באשר תמצאו.

הנוצרי הגיד לנו כי יודע הוא את כל המקומות אשר בסביבה זאת ואם נעבור דרך הכותל המפסיק בין חצר הבית הזה ובין בית החולים היהודי אז נצא על המסלול העובר מסימפרופול אלושטה.

אבל אנה נלך? —הוסיף לשאול.

—אל בית הכנסת של היהודים —עניתי —שם יישנו שנים ממכרי והם יתנו לנו לבוא אל חדרם.

קמנו ממקומנו ונלך. דרך קוצים וברקנים עברנו עד הכותל ההוא ונטפס ונעלה עליו ונקפוץ ממנו על המסלה, על פי נס לא קרה לנו כל אסון ונשא רגלינו ונלך העירה. בדרך לא פגשנו איש, עד בואנו אל חצר בית הכנסת. דפקנו על דלת החדר אשר ישנו בו הנחתומים מתאודוסיה והאב, אשר הכיר את קולי, פתח לנו. באנו כולנו אל תוכו. קור גדול שרר בחדר כי לא הוסק. סיפרנו להם את כל אשר קרנו וימהרו ויפנו לנו מקום ונשכב על הארץ לבושים בבגדינו. שנתנו לא ארכה כי הקור העירנו ונקם ונטייל אחת הנה ואחת הנה להחם מעט את

רגלינו אשר הרגישו את הקור ראשונה ולפנות בוקר הלכנו לעמוד בתור אולי יעלה בידנו לקבל חתיכת פת לכל אחד מאתנו.

לאשרנו היינו שם הפעם מהראשונים ולכן עלה בידנו לקבל בבוקר ההוא ליטרא לחם לאיש. ואך בא הלחם על ידינו בלענוהו כבכורה בטרם קיץ ונלך אל הספסל המיועד להועץ עם חברינו. שם מצאנו אח כולם נכונים ללכת סודקה וגם שתי נשים נלוו עמם, האחת—נערה שבאה גם היא עם אביה באניה גאורג מקושטא. אביה נשאר ביאלטה לפקח על סחורתו, אשר פרקוה שם, והיא נסעה הביתה לתאודוסיה. והשנית—אלמנת ראש השוטרים ביקטרינוסלב עוד בימי מלך-מלך ברוסיה ובאה גם היא בעגלה אלושטה.

—מי יפתח את האסיפה?—שאל בעל היין בבת-צחוק.

—הזקן שבחבורה. —ענה הפזיז בהניעו את ראשו למולי.

—אין כל אסיפה עתה—ענית. —הנני רואה, כי באתם הנה מוכנים ומזומנים לעלות לרגל: מקלכם בידכם וילקוטיכם על שכמכם, לכן נשאר לנו רק לברך אתכם כי יהי צאתכם ובואכם לשלום. ואני אשאר פה, כי לפי דעתי סכנת הירוקים עוד לא עברה ומה בצע כי אחיה בסודק ולא באלושה? הן מסודק לתאודוסיה עוד רב הדרך כמעט כמו מאלושה. ולהשיג עגלה מסודק לתאודוסיה כבר עוד יותר מאשר מאלושה. ולכן אחכה עד אשר אקבל רשיון ואסע דרך סימפרופול אשר שם ישנה מסלת-ברזל ואפשר לנסוע לתאודוסיה בזמן קצר.

—כנים דברי הזקן. —ענה חברי המסכים תמיד לדברי.

—אך כאשר ילכו לדרכם—אמרתי אליו בשחוק—תתחרט. האמנם הנך מהאנשים המלאים חרטה כל ימיהם?

—לא, לא!—ענה חברי בבת צחוק—הפעם לא אתחרט. ואם גם אתחרט—לא אביע את חרטתי בקול רם.

ששה מחברינו ושתי הנשים הלכו להם לדרכם סודקה, ואנחנו ארבעתנו, שבנו לטייל בחוצות העיר ולהסתכל בכל חלון וחלון אולי נמצא לקנות פת-לחם בבית איש פרטי. ולבקש איש שבא מיאלטה או מסימפרופול להוודע על דבר מצב הדברים שם. פגשנו אנשים אחרים אשר באו מיאלטה. הם סיפרו לנו כי גם שם שדדו כל החנויות אשר ברחוב החופית, ואחדות מהן גם נשרפו, וכי גם הניסה של חיל וורנגל היתה ניסת מהומה ומבוכה: האניות שבאו לקחת את החיל לא יכלו לקחת את כל הכבודה אשר ברגליהם ואבטומובילים רבים, כלי תותח הושלכו הימה למען לא יפלו ביד בעלי-הרוב. עגלות רבות שלימות ושבורות¹ ופולקטים נשארו מונחות בחוצות, סוסים רעבים יתעו מצד אל צד ואין מאסף אותם הביתה, נבלות סוסים מושלכות בכל הדרך מיאלטה עד אלושה. כל חיל וורנגל נתקבל אל האניות וגם אנשים פרטיים אשר חפצו לברוח לקושטא נתקבלו אל אניה איטלית אשר נכנסה ביום האחרון אל הנמל. גם איש אחד אשר בא מסימפרופול נקרה לפנינו ויספר כי כל המחזה הזה היה גם בסימפרופול, החנויות ברחובות הגדולות שדדו ואחדות נשרפו, אך במעונות אנשים פרטיים לא קרה כל אסון.

¹ [מכונת ירייה]

—אפשר כי גם מאלושטה עד סודק אין כל סכנה—העיר חברי בסננו את דבריו בין שיניו.

—ואתה אמרת לא כי לא תתחרט. —פניתי אליו בשחוק.

—גם אתה אינני אומר זאת למעשה אך להלכה. —ענני כמתנצל.

בין כה וכה ורעבוננו גבר מאוד. מרחוק ראינו נער מוכר אגסים. ניגשנו אליו ונשאל:
—מה מחיר הליטרא?

—אלפים רובלים. —ענה הנער.

בין כה וכה ניגש גם איש חיל מהאדומים וישאל:

—ואם בשטרי כסף של ה"מועצה"?

—אזי חמש מאות רובלים. —ענה הנער אחרי חשבו מעט.

אף כי עדיין לא יצא כל חוק בדבר השטרות, בכל זאת על פי חוש הריח שיש לכל סוחר חש גם הנער כי יש חילוק גדול בין שטרי וורנגל לשטרי ה"מועצה" בעת הזאת.

לקחנו לנו ארבע ליטראות אגסים ונלך לבקש לנו לחם. פתאום נגלה לפנינו אוצר בלום: באחד החלונות הוצג פת-לחם לראוה. סרנו הביתה והנה כעשרים ככרות לחם מונחות על גב איצטבא ופעוט כבן שמונה שנים עומד על גבן.

—האם למכירה עומד הלחם? —שאלתי את הפעוט.

הפעוט הניע בראשו מלמעלה למטה, כלומר: הן.

—ומה מחיר הליטרא? —שאלתי.

—אנחנו איננו מוכרים במשקל. —ענה הפעוט—כי מאזנים אין לנו, רק במנין. ומחיר כל פת לחם (ערך ליטרא ומחצה) אלפים רובלים.

—הא לו עשרת אלפים ותנה לי חמש ככרות—אמרתי.

—וגם לי חמש. —ענה חברי.

—וגם לי. —ענה השלישי.

—ואני. —ענה הרביעי.

הפעוט נתבלבל, בראותו כי רבו הקופצים על כל סחורתו, ויקנח בידו אח חוטמו אשר היה זב כל העת אשר דברנו עמו ויאמר לנו:
—אלכה נא ואשאלה את אמי.

הוא רץ ושב ויאמר:
—אמי אומרת כי את כל הלחם לא נוכל למכור, רק חמש ככרות לא יותר.

—מהר וקח!—לחש לי חברי בגחנו עלי, פן תתחרט האם גם על זאת, כי כפי הנראה חפצה היא להעלות את המחיר, בראותה כי רבו הקופצים על סחורתה.

לקחתי את חמשת הככרים ואשלם עשרת אלפים רובלים. הסתכלתי בכל החדר. אי-נקיון גדול שרר בו, גם הנער הנצב על הלחם ידיו היו מלוכלכות. מאפו היה דלף טורד כל העת, ויקנחו בידו, וישלחן אחרי כן אל הלחם. גם הלחם בעצמו, כפי הנראה, לא בתנור נאפה רק בכירים. צדו האחד כבר נחרך ומצדו השני עוד לא נאפה כל צרכו. ולו היה הדבר בשעה שהשנים כתיקונן, כי עתה לא הייתי נוגע גם בידו אל הלחם ההוא, אך עתה בשעת רעבון הבלגתי על געל נפשי וששתי גם על הלחם הזה כמוצא שלל רב. אחרי רגעים אחדים שב גם חברנו הנוצרי אל הבית ההוא ויקן גם הוא חמש ככרות, אך הוא שילם אלפים וחמש מאות בעד כל ככר.

לפנות ערב יצאנו לשוח ברחוב אשר לפני הנמל והנה כל החבורה יושבת על הספסל הידוע. בראותי אותם קראתי:
—בואכם לשלום, אורחים נכבדים, מדוע כה מהרתם לשוב הביתה?

—עברנו רק כעשרת מילין במסלול העולה סודקה—ענה בעל היין—ונפגוש טטרי אחד רגלי והוא סיפר לנו כי ירוקים תפשו את סודק והנם גם בכפר הסמוך והדרך בחזקת סכנה, ויען כי הטטרים ידעו את כל הירוקים פנים אל פנים ולכן לא יכולתי לפון בדבריו. ועתה נמנינו וגמרנו לשמוע בקולך לכל אשר תורנו.

—מחר בבוקר נלך כולנו מהספסל הזה אל בית המחלקה המיוחדת ונבקש לנו הרשאות ואחרי כן נועץ—היתה עצתי.

—כן יקום וכן יהיה!—קראו כולם פה אחד.

נפרדנו איש מרעהו ונשוב איש למקומו.

בבוקר יום הראשון הוא התשיעי לכסלו הלכנו כולנו אל המחלקה המיוחדת. היא שמה משכנה באחד ממעוני הקיץ היותר יפים בכל העיר, בבואנו—מצאנו שם אנשי חיל מזוינים נצבים בפתח בבאה ואינם מניחים לשום אדם להכנס טרם יודיע מזה אל יושב הראש. כעבור חצי השעה ניתנה לנו הרשות להכנס ארבעה ארבעה בבת אחת. בין כה וכה וכחמשים אנשים התקבצו לבקש להם הרשאות ומשפט הבכורה נתנו להעובדים, ועלינו היה, איפוא, לחכות עד אשר יגיע התור גם לנו. לאחרונה החלו הנכנסים לצאת משם. העובדים קיבלו כולם הרשאות אך לחברינו לאחדים מהם נתנו ומאחדים—מנעו. גם אני ושלשת חברי נכנסנו ביחד. אצל השלחן מצאנו שני נערים יושבים איש מול רעהו. אחד מהם, כפי הנראה, הוא יושב הראש ומשנהו—מזכירו. הראשון לקח את תעודתי וימודדני במבטו מראשי ועד רגלי וישאלני לשנותי, מאין אני, אי זה הדרך באתי אלושטה, ומה עשיתי בסבסטופול. סיפרתי לו האמת כי חפצתי לנסוע לפלשתינא כי עברי זקן הנני וכל ימי הייתי מצטער על הענין הזה ועתה לא עלה הדבר בידי על ידי המהפכה.

—ומדוע לא לקחת לך מכתב מסע בתאודוסיה?—שאלני.

—יען כי תעודות חוץ למדינה יתן רק שר הפלך או שר העיר—עניתי—במקום אשר ימצא, ולא אחר, ובתאודוסיה אין גם אחד מהם.

—אמת נכון הדבר—גמגם הראש בלשונו. ויקח בידו אח תעודתי ויהפכנה מצד אל צד ויבט בה הרבה מפנים ומאחור כפוסח על שתי הסעיפים, אחרי כן השליכה לפני המזכיר ויסב פניו אל מול האיש העומד מאחורי.

—האתן לחבר זה הרשאה?—שאל המזכיר.

—לסימפרופול.—היה המענה.

לא מחיתי ולא דרשתי הרשאה לתאודוסיה ונסתפקתי במועט, באמרי כי בסימפרופול, אשר בה גם מסלת-ברזל, אמצא את דרכי הביתה. קיבלתי את הרשאתי ואצא. חברנו הפזיז לקח הרשאה לו ולנערה אשר ארחה לחברה אתו באמרו כי היא בתו. לאשת ראש השוטרים היקטרינוסלבי לא נתנו הרשאה כי בתעודתה נאמר כי היא אשת ראש שוטרים, פסול, אשר בעלי-הרוב לא יוכלו למחול לעולם. האחרים קבלו כולם הרשאות מלבד הנוצרי, אשר פניו העידו עליו כי בורגני הוא אף כי בתעודתו הוא קרתני מפלך קורסק.

—לא טוב הדבר לעזוב את הנוצרי פה—אמרתי לריעי—הן אז יחלל שם ישראל, פן יאמר כי רק משום שהוא נוצרי מנעו היהודים ממנו את הרשאותו (כי את בעלי-הרוב יכנו בשם יהודים).

—אלכה נא ואסורה אל רופאת השינים פה—אמר בעל היין—אשר הראש יוצא ונכנס אצלה לרפאות שיניו, ואבקשה לפעול על לבו לטובה בדבר הנוצרי. הן היא אחת ממכרותי הישנות.

ואמנם כן עוד ביום ההוא קיבל גם הנוצרי את הרשאתו וישכור לנו שתי עגלות קטנות מגולות לשמונה אנשים, כי הפזיז ובתו החורגת נסעו עוד באותו היום לסימפרופול, בעגלה השבה מיאלטה לסימפרופול, אשר פגע במקרה, מאותן שנעשו אנגריא. ולמחר בבוקר ביום השני עלינו לנסוע סימפרופולה בשכר מאת אלף רובלים בשטרי וורנגל לאיש.

[98] רעבים גם צמאים, נפשם בהם תתעטף

רעבים ישבנו בעגלותינו השתים שמונה אנשים, כי הלחם אשר קנינו לנו אתמול אזל לו עוד בערב אחרי אשר נתנו ממנו גם להנחתום ובנו כי גם הם לא מצאו להם לחם ביום ההוא. גם תה לא שתינו ביום ההוא ונמחר לעזוב את אלושטה.

העגלון היוני אף כי לקח ממנו מאה אלפים לגלגולת בעד החמשים וורסתאות אשר בין אלושטה לסימפרופול התמרמר מאוד על הנוצרי אשר הרבה להטעין חבילות מחבילות שונות על העגלה עד כי כבד היה להושיב גם ארבעה אנשים רווחים, אך אנכי השתדלתי לשכך מעט את חמתו בהביני אותו לדעת כי אנכי הקל שבקלים בין כל נוסעיו כי לא נשארה בידי לפליטה

אפילו המזודה הקטנה אשר היתה לי, ולכן עליו לחשוב את חפצי הנוצרי כאילו הם משני נוסעים, ואז אין שום סיבה לכעוס. הושמתי לו גם פפירוס ביראי פן יתחרט ומי יודע אולי לא נמצא עגלה אחרת ונאחר את המועד.

פייסנוהו—ונתפייס. וניסע. המסלול העובר מאלושה לסימפרופול איננו מונח במורד ההר לארכו כמאלושה לאלטה, אך את שש הוורסות הראשונות יעבור בעמק אשר העיר מונחת בו, והדרך ישרה בלי מעלות ומורדות, ומשם עד הוורסאה העשרים תעלה ותתנשא מעלה מעלה עד הגיעה אל ראש ההר. ומשם תרד ישר לסימפרופול העומדת לרגליו. ההר זקוף מאוד. ולכן יתפתל המסלול כנחש הנה והנה לסבוב את הגאיות ואת ההרים הזקופים הנמצאים על דרכו. ובהנשאו סמוך לראש ההר יכנס לתוך הענן הפרוש עליו. הקור אשר שרר גם בעמק הוא כעין זעיר אנפין מול הקור אשר שרר על ההר מלמעלה, והוא, בהתערבו עם הענן והשגל יוליד טחב מרובה הגרוע עוד מהקור עצמו, ויחדור אל גוף הנוסע. חשנו כי דמינו הולכים ומתעבים בעורקינו עד קרוב לקפאון. ירדנו. העגלה עברה לפנינו ואנחנו רצנו אחריה להחם את עצמנו. ובמקום אשר המסלול מתחיל להתפתל הנה והנה לא רצנו במסלול אחורי העגלה אך טפסנו ונעל על ההרים ונרד בגאיות המפסיקים בין הפתולים, איש את רעהו עזרו לעלות ולרדת, ובמקום אחד גם אנשי חיל בעלי-הרוב אשר פגשנו על דרכנו עזרו לנו לעלות ולרדת, כי גם הם בקשו להם דרך קצרה לעבור-בה. מרחוק ראינו כי עגלותינו עמדו על עמדת בפגשם לגיון אנשי—חיל רוכבי-סוסים. נבעתנו מאוד. אמרנו אך בקורת תהיה ויקחו ממנו את כל חפצינו אשר בעגלות. ואם אינם שלי, הן כיון שניתן רשות למשחית—אינו מבחין בין טוב לרע, ומי יודע אולי ישיאו עלינו עון אשמה בחשבם אותנו לספסרים ויאסרו את כולנו אי-נקי. אחרי כן ראינו כי הרוכבים עברו על פני העגלות והאחרונות נסעו לדרך ואז הוקל לנו מעט.

כל העת אשר עלינו על ראש ההר קוינו כי אך נבוא אל התחנה הראשונה העומדת על אם הדרך, נשבר אוכל כאשר הסכימו כל הנוסעים בימים מקדם, אך כאשר הגענו אל התחנה ראינו כי הבית סגור ומסוגר וכל נפש חיה לא נמצאה בו, שמשיות החלונות שבורות וקרשים לקחו מקומן, ונחליט כי עלינו לנסוע עד סימפרופול בלי הפסק. הרעב גבר מאוד, כחותינו עזבונו ונחוש כי אם לא תבוא ישועה פתאומית אז לא נעצר כח להגיע לסימפרופול. פגשנו על דרכנו אנשי חיל עם מכשיריהם. הם לא נגעו בנו לרעה ובמקומות צרים עוד סרו מן הדרך ויתנו לנו מקום לעבור על פניהם. לאחרונה עברו על פנינו כעשר עגלות טעונות ככרי לחם ואנשי חיל שומרים עליהם.

—חברים יקרים!—צעקנו כולנו—אנא תנו לנו פת לחם ולא נגוע ברעב.

—איני יכול—ענה הראשון—גם לנו לא יספיק הלחם הזה ואנשים פרטיים אם גם ירעבו מעט—אין רע.

—הייתי נותן—ענה השני בצחוק—אך הככרות מונחות באופן כזה אשר אי אפשר להוציא אף אחת מהנה, מבלי להתיר את החבלים אשר בהם אסרו.

השלישי ריחם עלינו, שבר חתיכת פת מאחת הככרות אשר בעגלתו וישליכה לפנינו. הגבהנו ונחלק חלק כחלק בין כולנו ויאירו עינינו מעט. ובכח האכילה ההיא עברנו עד סימפרופול.

המסלול אשר במורד ההר יצא אלונים גדול לשנים ובכל הדרך לא ראינו אף חוטב עצים אחד אשר יעבוד בו, תחת אשר בימים מקדם בעתות הסתיו, היה המקום הזה מלא חוטבי

עצים אשר היו מכינים פה עצי הסקה בעד בל ערי קרים. וקרים שבת וינפש עתה על ידי מלחמת האזרחים ההולכת ונמשכת זה יותר משלש שנים.

כשמונה וורסאות מסימפרופול כלה היער. ועל הככר הגדול אשר לפני העיר הושלכו נבלות סוסים לרוב, עגלות שבורות, קני-רובה שלימים ושבורים, שיורי כלי תותח למכביר, ובמקום אחד גם ערמה גדולה של כדורים מתפוצצים. כפי הנראה השליכום אנשי וורנגל בחפזם לנוס וחיל בעלי-הרוב עוד לא הספיק לתפסם. ובשעה השלישית לפנות ערב נכנסו בשלום סימפרופול.

סימפרופול היא העיר היותר גדולה בקרים ועיר הפלך וגם עיר יפה מאוד, בנייה יפים ובנויים מאבנים לבנות הנמצאות לרוב בין בחציסריי וסבסטופול. גם הטרמוויי יעבור בה לארכה ולרחבה, וחוט של חן פטריארכלי היה מתוח עליה. לא היה בה אותו המסחר הגדול אשר בו נתפארה ערים כיקטרינוסלב וחרקוב שהנן תמיד כסיר נפוח, אבל אין בה גם מעלות ומורדות כאלה אשר בשתי הראשונות. היא איננה יושבת לחוף ימים ורק הנהר הקטן סלגיר, הנהר האחד בכל קרים יפכו מימיו דרך העיר הזאת ויפסיקנה לשנים, אך אין בה גם הנהרות המלאות רפש וטיט ואשר יפצו ריח משחית בימי הקיץ כבחרקוב. והנקיון אשר שרר בעיר הזאת בכל הזמנים היה מחפה על הכל. מסחרה הוא רק היין ופרי העץ, והטבק אשר סימפרופול היא המרכז למסחר הזה בקרים. במסחר התבואה אמנם לא תוכל להתפאר והיא עמדה במדה זו למטה מתאודוסיה היושבת לחוף ימים, כי מלבד שלא תוציא תבואה, עוד תוסיף להביא מן החוץ בעד בתי הטחנה אשר ימצאו בקרבה המספיקים קמח ליושבי ההרים והכפרים הרבים אשר סביבותיה שאין להם שדי-זריעה וחיים רק על הטבק, פרי העץ והיין. ולכן אף כי הוציאה מעט—היתה מכנסת הרבה מהצרכים הרבים הנחוצים ליושבי קרים מהמחוזים הצפוניים אשר בפלך טבריה. בתי חרושת ימצאו בה רבים למעשה טגונים שונים מפרי העץ השונים אשר בקרים, ובשנים האחרונות נבנו בה גם בתי חרושת להתכת כלי מתכות וכהמה.

אמנם בהכנסנו עתה להעיר ההוללה הזאת מצאנוה געולה, מאוסה ובזויה: כל חוצותיה מלאו קיא צואה כטפחים על פני הרצפות. המדרכות אשר היו תמיד חלקות וישרות ונעים היה להולך רגלי לעבור עליהם, נעקרו ונשברו במקומות רבים עד כי יקרה לפעמים לאיש ההולך לתומו ליפול ברגלו האחת אל תוך גומא מלאה רפש וטיט. כל הרחוב היכחרינית הלך וסבוב את הרובע הפושקני נשרפו חנויותיה ובנייה עד היסוד בם, והכתלים אשר נשארו לפליטה אחרי השריפה, הושחרו כפחם. חלונות רבים בבניי החנויות הגדולות אשר נשארו גם הן לפליטה התפוצצו לרסיסים ונסתמו בקרשים. החצרות מלאות רפש מהמון הסוסים אשר הועמדו בכל חצר וחצר ואנשי-החיל אינם חפצים לנקותם באמנם כי הדבר הזה שייך אל בעל הבית כי על כן בעל הבית הוא. כללו של דבר: לולא ידעתי כי לסימפרופול באתי, כי עתה לא יכלתי להאמין כי אותה תחזינה עיני הפעם.

עברנו מבית מלון אחד לשני אך לא מצאנו מקום לא לנו ולא לסוסינו. אחת מעגלותינו אשר בה ישב בעל היין עם עוד שלשה נוסעים נסע אל בית אחיו הגר בסימפרופול, ואני הנוצרי ועוד שנים מחברינו סרנו אל אכסניא עברית אחת אשר בה נמצא מקום למעננו. אך כאשר החל חברנו הנוצרי להביא את חפציו הביתה נתנה עליו האשה בעלת האכסניא בקולה כי לא תאבה בשום אופן לתת לו להביא את צרורותיו הביתה כי עוד ביוב אתמול נדבקה פקודה ברחובות העיר כי כל איש מחויב להודיע אם תמצא סחורה בביתו ואם לא—ענוש יענש.

ברכתי על הטובה מעין הרעה כי לוקחה סחורתי עוד באלושטה והנני עתה חפשי לנפשי ולא אירא רע. אחרי הפצרות רבות ואחרי אשר נשבע לה הנוצרי כי אין כל סחורה אתו רק

מלבושיו, נעתרה לבקשתו, ותתן מקום לצורותיו בדיר העצים אשר לה באחת מפינות המרפסת.

—האם נשאר אצלך מסעודת הצהרים מאומה גם בעדנו?—שאלנו את בעלת הבית.

—יש בשר צלוי ומרק. —ענתה—המחיר אלף רובלים לסעודה, אך לחם אין, ולכן על כל אחד מכם לתת את לחמו הוא.

—גם לנו. אין לחם. —ענינו.

—אם כן אתן לכם איזו חררות של מצה אשר אפיתי בחפזן. —ענתה האשה—אך אז יהי מחיר הסעודה אלף וחמש מאות רובלים ובשטרי ה"מועצה".

—גזירה היא שאין אנו יכולים לעמוד בה—ענינו—מאין נקח שטרי המועצה? הן עוד לא הרווחנו מאומה משעה שנכנסו בעלי-הרוב הנה.

—אחרת לא אוכל—ענתה האשה בהחלט.

כרבע שעה התייעצנו. אחרי כן אמר לנו הנוצרי: נצוה להגיש לנו את האוכל, כי רעבים אנחנו, ואנכי אמצא לי פה גם שטרי ה"מועצה" כי רבים מכרים לי פה וגם אחדים משותפי, לפי השערתי, ימצאו בעיר.

אכלנו. ולכאורה גם שבענו. אבל אך יצאנו החוצה ונטייל כחצי-שעה הרגשנו עוד הפעם תאבון גדול לאכילה ואז עלה על לבי כתוב אחד אשר כל ימי הייתי מצטער על אשר לא יכלתי להבינו: "לא יבושו בעת רעה ובימי רעבון ישבעו". למה היה להמשורר להאריך? יאמר: "לא יבושו ולא ירעבו" כי הן הבושה הן הרעבון אחד הם בין בימי רעה ורעבון בין בימי טובה ושובע. אבל עתה, אחרי אשר נכשלתי בדבר—עמדתי עליו: בעת טובה אם הנני מבקש מחברי להלוות לי איזה סכום—אינני מרגיש שוב בושה: אני יודע כי יש בידי לשלם והנני מבקש הלואה שלא בכבוד ראש—כדרך התגרים, והמלוה גם הוא ילוה לי בעין טובה כי בטוח הוא שיקבל חובו במועדו. אבל בעת רעה—הלואה—מתבייש מעצמו ונמלך בעצמו אם ללוות או לא באשר לא ידע מאין יבוא עזרו, ולכן הנהו מביט על ההלואה כעל בקשת נדבה. והמלוה גם הוא מלוה בעל כרחו כאילו כפאו שד. באמרו: מתי יוכל העני הזה להחזיר לי את מעותי?—בימי שובע אדם נזהר להרעוב עצמו לפני סעודתו כדי לאכול לתאבון. ובימי רעבון—יאכל ויחזור ויאכל ועוד ירגיש רעב. זכורני בשעה שהיו השנים כתיקונן והייתי נכנס לפני סעודת הצהרים לבית אחד מריעי בשעה שהיה אוכל או שותה, והיה מציע לפני לשותות ספל קפה או לטעום לביבה אחת, הייתי משיב פניו ריקם, באמרי, כי אין ברצוני לקלקל את תאבוני לסעודת הצהרים. ואם לפעמים לא הייתי יכל לעמוד בפני בקשתו והייתי טועם מאומה, אז בשובי הביתה לסעוד, היתה אשתי מכרת בעת האכילה כי כבר טעמתי באיזה מקום, כי אכילתי היתה אז אכילה בעל כרחו. ולכן אמר המשורר: "לא יבושו (גם) בעת רעה ו(גם) בימי רעבון—ישבעו" כי יראי ד' לא יחסרו כל טוב אפילו בשנים הרעות.

הבעתי רעיוני לפני אחד מחבירי ויאמר לי:

—יפה דרשת. אך כפי הנראה איננו צדיקים גמורים אחרי אשר בימי רעבון לא נשבע.

ונלך לבקש לנו מקום ללון, כי בעלת האכסניא דרשה שכר לינת לילה אלף רובלים לאיש ובשטרי המועצה. הנוצרי, אשר היה לו מוצא לכסף, נתרצה תיכף, אך אני ורעי היהודים אשר כל מוצא לכסף לא היה לנו ולחיות על חשבוננו של הנוצרי לא חפצנו, הלכנו לבקש לנו מכרים. נזכרתי כי בשעה שנכנסה עגלתנו לסימפרופול ראני אחד מחברי אשר עבד עמי לפני שלשים שנה בבית מסחרו של ד' באחת התחנות הסמוכות לקורמן ויקרא אלי מרחוק לרדת, בחשבו כי מתאודוסיה אני בא ויחפוץ להוודע מה קרה שם, אך בעל העגלה לא חפץ להתעכב בדרך ולכן לא יכלתי לדבר אתו. עתה אמרתי אסורה נא אל ביתו אולי יתן לי מקום ללון. אחרי רוב עמל מצאתי את ביתו. הוא קבלני בסבר פנים יפות אף הבטיח לי לדבר עם אנשי החיל אשר התישבו באחד מחדריו, אולי יתנו לי מקום בחדרם, כי למענו השאירו רק חדר אחד קטן, והוא אשתו בתו ונכדתו ישנים בו. ולעת עתה—אמר לי—הסירה בגד העליון ושתה כוס תה.

—מה מאוד הייתי חפץ גם אני להסיר את בגדי העליון, אך לא אוכל באין תחתון תחתיו.

—לא אבין דבריך—אמר לי—ויבט עלי כמתמיה.

—פשוט בתכלית הפשטות—עניתי—את הפיד'ז'ק שדדו ממני באלושטה. ואספר לו בקצרה את אשר קרני.

—לדאבוני אין אצלי פיד'ז'ק שלם—אמר חברי—אך אחד ישן וקרוע במקומות רבים ואותו הן לא תלבש.

—לעת עתה—אמרתי לו—אשב בבגדי העליון כי גם חדרך איננו חם מאוד ולמחר נראה איך יפול דבר.

בין כה וכה באו אנשי החיל. הם היו מחיל קולצ'ק, אשר אחרי אשר נגף לפני חיל בעלי-הרוב נכנעו כולם לפני מנצחיהם. ומסיבירה הנם. ומשיחם הבנתי כי אינם מהאדומים ביותר. בהדי-שותא סיפרו, כי קולצ'ק מתחייב בנפשו הוא, כי בהכנסו אל אחת הערים בסיבירה היה הורג על ימין ועל שמאל את כל מי שחשד בנטיה אחרי האדומים, ועל כולם את היהודים אשר את כולם חשב לאדומים ולכן נקעה נפש העם ממנו וגם חילו מאס בו. לולא זאת כי עתה לא היו בעלי-רוב יכולים לעמוד בפניו.

חברי ביקש מהם לתת מקום בתוכם לזקן זה—וירמוז עלי.

—את איש זקן מכבדים גם אנחנו—ענו—ולכן יישן לו על הספה ואנחנו על הארץ כי הורגלנו לזה יותר ממנו.

הודיתי להם מקרב לבי. ובעלת הבית, ביראה פן יתחרטו, מיהרה ותציע לי על הספה כיד המלך ואישן שינה עמוקה אחרי כל העמל והנדודים אשר סבלתי בעת האחרונה.

בבוקר השקוני תה ויאכילוני מאשר היה אצלם. ואף כי התבישתי להיות למשא לעת כזאת על ריעי בשעה שאין הפרוטה מצויה גם בכיסם—קימתי בנפשי "לא יבושו בעת רעה" בלשון צווי, ואוכל ואשת. הם בקשוני לבוא גם לסעודת הצהרים אך אנכי בקשתים לבל יחכו לי פן אהיה טרוד ולא אוכל לבוא לעת האוכל. בעלת הבית הבינה את אשר בלבי, והוסף לבקשני. ובראותי כי לא אוכל להשמיט מהם הבטחתי לבוא בהן ולא ורפאי בידיהו. ואלך.

נכנסתי לאחד מבתי הקפה אשר בעיר מהיותר מובחרים לפנים ואמצא שם צלמות ולא סדרים: החדר לא הוסק הרצפה מלאה רפש, ושתי הנערות המשמשות בו (תמורת עשרים לפנים) רועדות מקור. מבקרים רבים היו בו אך איש מהם לא דרש מאומה, כפי הנראה מחוסר כסף, כי היום כבר הודבקה פקודת הרבקום הקרימי כי כל השטרות מלבד שטרי ה"מועצה" בטלן ומבוטלן ואיש לא יוכל לכוף את חבירו לקבלם. שם מצאתי גם מכרים אחדים הולכי-שחוח לבושי-סחבות ועל פניהם ילין בוז וקלון אימה ופחד. כשעתים ישבתי ודברתי עמם וארגיש כי עדיין רעב הנני. סרתי אל אחת האכסניאות אשר הייתי רגיל לסעוד שם בשעה שהיו השנים כתיקונן, ואשאל אם אפשר לסעוד. ויענוני כי יש ויש אך מחיר הסעודה—אלף רובלים בשטרי המועצה, ובלי לחם. שניהם—הלחם והכסף—חסרו לי ואומר לשוב על עקבי, אך אחד מתושבי לוזוביה אשר התארח באחד החדרים אשר בהאכסניא הכיר את קולי ויבוא לעזרתי. ויאמר אל בעלת הבית:—האכילי את האיש הזה בכל אשר ידרוש. ואם אין כסף בידו—אשלם אני.

—והלחם מאין ימצא?—שאלתי.

—גם לזה אמצא תרופה. —אמר האיש—וישב אל חדרו ויוציא חתיכת—פת הראויה להתכבד, ויאמר: שבה ואכול! ואחרי כן תספר לי את כל אשר קרך בדרך.

אכלתי לשבעה. סיפרתי לו את כל המוצאת אותי. ויאמר לי כי בכל יום ויום אוכל לבוא ולסעוד על חשבוננו. הודיתי לו מקרב לבי, ואצא עוד הפעם לבקש את בעל היין ואת יתר ריעי. מצאתים. הם סיפרו לי כי בדעתם לנסוע מחרתם בעגלה דרך קרסובזר לתאודוסיה, במחיר עשרים אלף בשטרי המועצה לאיש. ויען כי רק ארבעה מקומות הם לכן אם יש את נפשי לנסוע ישאירו בעדי מקום אחד.

—היש בידיכם הרשאות?—שאלתי.

—בלי כל הרשאה ניסע. —ענה בעל היין.

—ואני לא מסע בלתי הרשאה ביד. —עניתי.

נפרדתי מהם. ואפגוש את הנוצרי, אשר ארח לחברה אתנו ובספרי לו כי הציעו לפני מקום בעגלה, אך דחיתי את ההצעה מאין הרשאה ביד, אמר לי כי הוא נכון לנסוע, יען הרשאתו היא עד תאודוסיה. אף הציע לפני לקחת לי פיד'ק אחד משלו לימים אחדים, אך טרם יסע—עלי להחזירו לו. לא סרבתי—ואקח. אחרי כן פגשתי את אלמנת שר השוטרים היקטרינוסלבי אשר באה רגלי מאלושטא לסימפרופול בלי כל רשיון והיום החליטה ללכת רגלי הלאה לתאודוסיה גם כן בלי כל רשיון, כי המחלקה המיוחדת בסימפרופול לא תתן עוד כל רשיון לאיש עד אשר תודיע מזה בפומבי. בעברי הלאה פגשתי אח תברי הפיז ובתו חורגת הולכים אל תחנת-מסלת-הברזל לנסוע דז'נקויה ומשם לתאודוסיה כי גם להם היתה הרשאה עד תאודוסיה. קנאתי בו מאוד. ואבקשהו לסור אל ביתי ולהגיד כי הנני בסימפרופול.

שבתי עוד הפעם לבית מכרי ללון. הם הוכיחוני על אשר אסרב מלקבל מהם הנאה קטנה כזאת בשעה שהנני נזקק לה, אך אנכי דחיתי אותה בקש, באמרי כי טרוד הייתי למצוא תחבולה איך לנסוע הביתה, וגם למחר, כפי הנראה, לא אוכל לבוא בצהרים.

עונג גדול חשתי כאשר הסרתי את בגדי העליון מעלי ואתיצב לפני מכרי בבגדי השאול. אף כי היו שרווליו ארוכים ממדתי ועל גבי היה צר ממדתי, כי בשעת הדחק אין חוששין לקטנות כאלו.

—חבל—אמרתי—כי יהיה עלי להשיבו למחר או מחרתיים אם יסע הנוצרי לתאודוסיה.

—ומדוע ימהר כה לקחתו מאתך?—שאל מכרי—הן הוא נוסע לתאודוסיה ויוכל לקחתו שם ממך. ואתם הן עשיתם עמדו חסד בהשיגכם בעדו רשיון עד תאודוסיה.

—אנחנו היהודים, יראים מפני חילול השם—אמרתי לריעי—והנוצרים כפי הנראה אינם יראים מחטאים כאלה.

—אם כן—אמר לי ריעי—תלבש את בגדי הקרוע ואם לא נאה הוא כל כך, הן יגן עליך, לו גם מעט, מהצנה.

—גם זו לטובה—עניתי בשחוק.

ביום הרביעי בבוקר בבואי אל בית הקפה מצאתי אחרים ממכרי שבאו היום במסלת-הברזל מדז'נקוי בלוית ה"וואינקום" משם. בעוד יום או יומים ישובו דז'נקויה עמו ואז נכונים הם לקחת גם אותי אתם. הודיתי להם מקרב לבי. ואשאל:

—ומי הוא הווינקום אצלכם?

—מישקא שמו, מי שהיה כותב את שטרי המשלוח בהתחנה לסחורה בדז'נקוי, הוא יודע גם אותך.

—הפלא ופלא?—צעקתי בהתלהבות—וכי מה ענין נערה שנתפתתה אצל פרה אדומה? האב יודע הוא פרק בהלכות הצבא.

—אין מקשין על מעשה שהיה. —ענה הדז'נקווי—ואשר על כן הנהו יודע פרק בהלכות כספים, כי עוד היום לויתי בשבילו מאחד מריעי שלשים אלף בשטרי ה"מועצה" למען יהיה בידו להכין לו מלבושים כיאות לשר צבא ממש, כי בא הנה לקבל כסף, כדי לעשות בהם צרכיו.

בשמחה רבה יצאתי משם, אחרי ההבטחה אשר הבטיח לי מכרי זה. ובדרך פגשתי איש תודוסאי אשר נתעכב בסימפרופול, גם הוא מסבת המהפכה, ובסובבו כל הימים בשוק עם חבילת טבק למכירה, עלה בידו להרויח סכום הגון, ויציע לפני להלוות לי אלפים רובלים, ואקבלם. ויהיו לי לסעודת הצהרים ליומים: חמש מאות שילמתי בעד לחם מזון סעודה אחת, אשר חציתיו לשנים, ובנותר קניתי חצי ארוחה תבשיל ליום, ובכליון עינים חכיתי ליום אשר יעלה ביד לנסוע.

בני בית האיש הדז'נקווי גרים בסימפרופול. ולכן הייתי בא אל ביתו מדי יום ביומו לחכות ולראות איך יפול דבר. אצלו מצאתי עוד אנשים מדז'נקוי אשר אמרו לנסוע ביחד עם מי שהשעה משחקת לו דז'נקויה, אך בכל יום ויום נדחתה הנסיעה עוד ליום יען מישקא לא הספיק עוד לקבל כסף. כה עברו עלי הימים עד יום הששי.

ביום ההוא נסע חברנו הנוצרי לתאודוסיה ביחד עם שאר ריעי ועלי היה למסור לו את בגדו. פצרתי בו להניחהו אצלי עד אשר אבוא לתאודוסיה ואז אחזירה לו, אך הוא לא אבה ובכן הסרתי מעלי. אך אז חשתי את הקור עוד יותר מאשר טרם לבשתי, ולכן נעתרתי לבקשת מכרי הראשון ואשאל מאתו את בגדו הקרוע ואז הוחם לי מעט.

בבית הדז'נקווי אמרו לי כי מישקא הבטיח לבוא אל ביתם בשעה השביעית בערב ומשם נלך כולנו אל התחנה. חכינו, אני והדז'נקווי האחרים, עד חצות אך גם מישקא גם בעל הבית לא שבו. אשתו ובני-ביתו לא חפצו להאמין כי יסע דז'נקויה מבלי הודיע זאת מקודם לבני ביתו ולכן החליטו כי אחר מעט בבית אחות מישקא, אצלה התאכסן אחיה, ולא יכל לשוב הביתה, לפי שאסור לעבור בעיר אחר השעה השתים עשרה מפני מצב המלחמה אשר בעיר. ומטעם זה לא יכלתי גם אני לשוב אל בית ריעי ואלין בבית הדז'נקווי. בבוקר נודע לנו, כי אמנם נסע אמש דזנקויה, אך יען כי עסקי מישקא עכבוהו ומועד צאת המסע הגיע, לכן לא יכלו לבוא לקחתנו. ויסעו לבדם.

נקל להבין עד כמה פעל הדבר עלי לרעה: תקותי האחת עפה כחלום, ואני הן אמרתי כי דרכי נכונה לפני.

—אל תתיאש—אמר אלי דז'נקווי שני—ביום הראשון הבא תהיה פה בשעה השמינית ותחכה לי. כי לפנות בוקר אלך אל התחנה ואוודע על דבר מסע מפליג לדזנקווי ואשוב הנה ולקחתך אל ביתי ומשם נלך אל התחנה.

הודיתי לו מקרב לבי, כי שכך את רוחי מעט, ואשאל לשכנו—ויגד לי.

בשובי לבית מכרי, אשר אצלו התארחתי, ראיתי על אחד הבתים מודעה גדולה שנדבקה זה עתה, בשם: "מה יחפצו המאכנוים", קראתיה כולה. ויען כי גדול היא וענינים רבים נאמרו ונשנו בה לכן הנני להביא פה את תוכנה בקיצור נמרץ.

"אנחנו כבשנו את קרים ונגרש מפה את כל הנסוגים אחור עם וורנגל בראשם, ולכן חפצים אנחנו לסדר את עניני מדינתנו לבדנו בלי עזר קומיסרים ועומדים על גבנו. אומנים ומיניקות אינם נחוצים לנו. הרשות תהי מקומית וכל מקום יחיה כאשר ימצא לנכון לפניו ואין לאחרים רשות להתערב בענינים הפנימיים".

תמהתי מאוד לראות כי יתנו מקום למודעות כאלה המדברות במלים ברורות נגד ממשלת בעלי-הרוב המרכזית. מהמודעה הזאת נוכחתי לדעת כי כרכושא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש גאד, כלומר: בעלי-הרוב נתנו ידם למאכנו וביחד התנפלו על וורנגל וכי גם המאכנוים נכנסו קרימה תחת דגל בעלי-הרוב. והפעם קיימו בעצמם מאמר ההמון אם נחוץ הגנב מורידים אותו מעץ תליתו.

שבתי אל בית מכרי. ויתמהו האנשים בבואי, כי הם חשבו כי עוד אמש נסעתי. לנתי אצלם ליל מוצאי שבת ולפנות בוקר ביום הראשון סרתי אל בית הדזנקווי הראשון לחכות כאשר צויתי.

בלכתי, עברתי על פני אחד הבתים אשר בעברי על פניו כל ימי שבתי בסימפרופול הייתי רואה שם אנשי חיל רבים. שמעתי אז כי מגדוד מאכנו הם—ועתה ראיתי כי הבית ריק, פתח הבית שבור, דלתות שערי החצר ג"כ שבורים, ואף נפש חיה אחת לא נמצאה בהם; שאלתי את אחד

האנשים אשר עמד לא הרחק מהבית ההוא, מה קרה? ויספר לי כי בלילה הזה הקיפו אנשי-חיל-בעלי-הרוב את החצר ויפרקו את אִזְנֵיהֶם של המאכנוים מעליהם. ולא רק בבית הזה, אך בכל מקום אשר המאכנוים נחתים שם—הקיפום ויפרקום.

הלכתי הלאה ואבוא אל בית הדז'נקווי הראשון. כחצי שעה חכיתי והדז'נקווי השני לא שב. החלטתי לבלי לחכות יותר וללכת אליו. בדרך ראיתי כלי תותח מוצגים על קרני הרחוב הסלגרי אצל הגשר התודוסאי, ומשני צדי הרחוב הוכנו פולימוטים לרוב. ואנשי חיל שומרים עליהם ולא יתנו לאיש לגשת אליהם. ואשמע מספרים כי המאכנוים החונים לא הרחק מהעיר אומרים לעלות על סימפרופול ולכן הכינו בעלי-הרוב את עצמם לקבל פניהם.

הלכתי הלאה ואבוא אל בית הדז'נקווי השני. בבואי סיפרה לי אשתו, כי בעלה הלך עוד בשעה השביעית בבוקר אל התחנה ויאמר לשוב מהר, אך עד הנה לא שב.

לא חפצתי לחכות ואלך אל התחנה. שם מצאתי כי המסע כבר הוכן וחבל אנשים פרטיים עומדים אצל עגלה אחת ואחדים מהם כבר החלו לטפס ולעלות אליה. ביניהם נמצא גם הדז'נקווי.

—טוב עשית כי באת—קרא אלי מרחוק—יראתי לעזוב את המסע וללכת להגיד לך, פן אחר מן המועד ועתה קרב הנה, תן רגלך ואעזרך לעלות.

בעוד רגע—הייתי בעגלה.

העגלה היתה מלאה מפה לפה. הסתכלתי בנוסעים אולי אוכל למצוא ביניהם, לו גם אחד ממכרי. פתאום נזדעזעתי לאחורי: לנגד עיני הופיע שופתו של ריעי סוחר הקמח. והוא מקרץ'. ואחרי אשר שמהו המרכז המשיג של ממשלת וורנגל בבית הסוהר בחשדו אותו בנטיה אחרי בעלי-הרוב, אף כי לא היה שום טעם לדבר כי עשיר הוא ובעל עסקים גדולים, בכל זאת מסרוהו לדין ושלשה חדשים ישב במאסר. אחרי כן דנוהו ויוציאוהו לחפשי, לפי שלא היו ראיות מוכיחות את אשמתו. אז קנה מלח די ספינה קטנה ויסע לבטום ומשם—לקושטא. ואני ידעתי זאת וחשבתי כי עדיין הוא שם. בראותי אותו לא יכלתי להתאפק ואקרא: —את מי אני רואה?—מי הביאך הלום? ומה אתה עושה בזה? על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם?!

—אענך על ראשון—ראשון ועל אחרון—אחרון. ענני—הנך רואה את מ' מכרך, האניה קונסטנטין, אשר נקראה על ידי וורנגל לשוב יאלטסה ולקחת את חילו הנסוג אחר מקרים הביאתני יאלטסה, לסימפרופול באתי בעגלה. עתה הנני נוסע קרצ'ה כי לא יכלתי להשאיר את אשתי וביתי בלי משען ומשענה לעת רעה כזאת.

—האם לא ידעת כי בעלי-הרוב נכנסו קרימה?—שאלתי.

—ידעתי—ענני—אך שם אמרו כי בעלי-הרוב הטיבו את דרכם ואחרי אשר כל הארץ כבר נכבשה לפניהם לא יוסיפו לענות את העם.

—מיאלטה דפשיטא ליה למר—מספקא ליה למלמד—אמרתי.

—דיה לצרה בשעתה—ענה לי על דברי אלה—ולעת עתה הנה מקום לפניך על אחד מצורותי המרובים שבה ונשתה יחדו.

המסע זע ממקומו. סיפרנו זה לזה מכל אשר עבר עלינו ובין כך הוציא מילקוטו לחם וזיתים כבושים ונסעוד מעט את לבבנו, ובשעת אכילה הביע לי את דאגתו כי חבילותיו הרבות הן לו למעצור בדרכו, וירא הנהו פן יחשדוהו בספרות, ומאוד יקנא בן, כי אף כי נשארתי בערום ובחוסר כל, הן לכל הפחות רוחי שוקטה ובטוח אני כי לא יקרני אסון.

—עדיין הנני מסופק בדבר—עניתי—כי אין הרשאה בידי, בשעה שבידך הרשאה עד קֶרֶךְ'.

—גם לזה אל תדאג—נחמני שכני—הן בנך בדז'נקוי והוא יעזור לך לקבל את הכל ובפרט בדז'נקוי אשר שם רבים הם יודעיך ומכיריך.

—את התחנה הראשונה עד סרבוז עברנו בשלום ומהרה אף כי המסע היה ארוך מאוד בן ששים עגלות. אך בסרבוז התעכבנו הרבה, שם טלטלנו ממסלה למסלה הלך ושוב יען כי התחנה הזאת מרכזית, וממנה תפרד מסלה גם ליבפתוריא, והמכונה עסקה שעות אחדות בהוצאת העגלות המועדות ליבפתוריא ולהביא אחרות תחתיהן אשר באו מיבפתוריא ונועדו ללכת צפונה.

במסע הזה היו שתי עגלות שהיו שייכות לפנים לחברת "בין המדינות" שהיו עוברות בין רוסיה לשאר ארצות אירופא בלי הפסק. באחת מהנה היו חדרים רבים מטות מוצעות במרבדים טובים עם כל ההרחבות אשר אפשר להמעיט על ידן ענוי הדרך לנוסע מפונק. והשניה—בית המבשלים, ובית האוכל הנוסעים בראשונה. ובזמן הרב אשר עמדנו בסרבוז יצאנו לטייל לאורך המסע. מבעד החלונות ראינו כי הנוסעים בעגלה הראשונה כולם צעירים מלאי כח עלומים לבושי מכלול. ראינו גם כי המלצר הלבוש סינר לבן מכין את השלחן בשניה. כעבור הנוסעים מן הראשונה אל השניה הגיש לפניהם יי"ש, יין, לחם סלת, מיני מליח. אחרי כן מרק ובשר צלוי שלם ומרוסק לאיש ואיש כרצונו, לאחרונה גם קפה, חמאה ופפירוסים. שאלתי את פי הדז'נקוי אשר ארח לחברה אתי בטיולי:

—הידעת מי הם הנוסעים פה בעגלה?

—צירי כל הארצות—ענני—הנוסעים למוסקבה אל האסיפה של "בין-העמים".

איזה הדרך יכלו הצירים לבוא עתה הנה?—שאלתי בתמימות, הן גם דרכי היבשה גם דרכי הים סגורות ומסוגרות עתה לפני כל נוסע לממלכת בעלי-הרוב.

—תם אתה חברי ולא תבין—ענני חברי—הם נמצאו ברוסיה כל הימים האחרונים, אחד מהם גר, לפי דבריו, בארגנטינא שנים עשרה שנה ולכן הנהו עתה המורשה משם. השני ברח מאונגרין אחרי המהפכה ואחרי מפלת בעלי-הרוב שם, ביראו לנפשו, והוא הנהו עתה המורשה מאונגרין וכן השלישי וכן הרביעי וכן התמו, כל אחד היה בימי חייו באיזו מן המדינות, ולכן דבר עתה בשמם של העובדים אשר באותה מדינה.

—אבל הן על ידי בחירות יבחר המורשה—שאלתי לתומי—ומי מילא את ידי כל המורשים האלה? האמנם הם מולכים מעצמם?

—בשעת הדחק—שאיני—ענה ריעי ויצחק—האם משום זה שאי אפשר לעשות בחירות תבטל האסיפה המוסקבית?

מוחי לא יכל להלום מורשים בלי בחירות. לאחרונה הוכרתי לתלות את הכל במיעוט ידיעתי בפרוגרס ובהמצאות העת החדשה, כי אם אפשר להוליד אפרוחים מביצים אשר לא ישבה עליהן תרנגולת דוגרת, אולי אפשר להוליד גם מורשים בלי בחירות.

—אבל הן קומוניסטים הם הנבחרים הללו המודים רק בהשוואת את כל האדם אשר על פני האדמה איש לרעהו: באכילה במלבושים ובכל צרכי החיים, ומדוע ילבשו הם עתה כתונות מגוחצות ומלבושים יקרים ומתענגים על כל טוב, בה בשעה שכל יושבי רוסיה ירעבו ללחם וילבשו סחבות וגופותיהם מקור יקפאו, באין גחלת לחמם?

—בזה הם מראים לכל את המטרה אשר אליה הם שואפים—ענני ריעי בבת צחוק—ומבטיחים המה להביא את כל האדם למדרגה כזו, כי יוכלו להתענג על רוב טובה כל ימיהם. ואוכלים ומתעדנים רק למען דעת. כלומר: להראות לכל את האושר הצפון בשאיפתם.

בשעת הטיוול עבר על פנינו אחד ממשרתי המסלה ונשאלהו:
—מתי נסע?

—עוד מעט וניסע—ענה המשרת—אך אפונה אם יעלה בידנו לנסוע עד דז'נקוי כי המנהל את המכונה אמר כי מפני ההתעכבות הארוכה פה, כלו אצלו הפחמים ורק עד ביוק, התחנה הראשונה מפנה, יוכל להוביל את המסע, ומשם יהיה עליו לנסוע עם מכונתו לדז'נקוי, להטעין פתמים ולשוב לקחת את המסע אשר יעמוד בביוק עד שובו.

הידיעה הזאת השיבתנו עד דכא: הקור גדול, העגלה—עגלת הבקר—אשר בה ישבנו בלתי מוסקה הדפנות והגג בקועים והרוח יחדור אל תוכה, לחם לאכול—אין. ומה נעשה עתה?

בין כה וכה והמכונה שרקה. אות היא כי מוכנת לנסוע. טפסנו ועלינו אל העגלה והמסע זז ממקומו.

כעבור שעה באנו בשלום ביוקה שם ירדנו כולנו להוודע ממצב הדברים. גם מורשי כל העמים ירדו מעגלתם וילכו אל התחנה לבקש כי המכונה תקח דז'נקויה גם את עגלתם, כי נסיעתם תכופה ואין להפסיקה. בשובם אמרו כי המכונה עם העגלה האחת תסע לדז'נקוי והמסע ישאר פה. אנשי החיל אשר נסעו בשאר העגלות קפצו וימלאו את עגלת הפחמים ואת המבוי הצר אשר בינות לדוד המכונה ולשבכה המקפח אותו עד כי לא נשאר מקום פנוי. נוסעי העגלה אשר בה ישבנו ביקשו מהמורשים לקחתו בעגלתם אשר כמעט ריקה היא אך הם לא נענו להם, באמרם כי את זאת לא יוכלו לעשות לו גם מטעם כי אנשי החיל יתרעמו עליהם על אשר יתנו משפט הבכורה לאנשים פרטיים ואז יתפרצו גם הם אל העגלה ההיא.

הדז'נקווי ניגש אלי ויאמר:

—הן כל משא אין בידך ושם לפני הדוד עוד נשאר מקום פנוי בעד איש אחד, לכן עלה ושם חעמוד, אך הזהר בנפשך כי הסבכה פרוצה שם, ואם תעשה אף פסיעה קטנה בהיסח-הדעת, תפול תחת המכונה, ולכן נחוץ לך עיון גדול וישוב דעת מרובה בשעה שיעלה בדעתך לפנות אל איזה צד.

—את הצעתך הנני מקבל—ענית—ואעל.

המכונה הזה ממקומה ותסע במהירות עצומה. הרוח נשב למולי והקור היה גדול. מהירת המרוצה הגדילה את דחיפת האויר לנגדי, ואני עמדתי ופני קדימה. חשתי כי פני, לבי וכל החלק החיצוני מגופי הולך ונקפא. לאט לאט ובזהירות עצומה סבותי על מקומי. ואפן בפני אל הדוד ובגבי אל המסלה. הוחם לי מעט, כי הדוד היה חם, אך אז חשתי כי גבי הולך ונקפא. סבותי שנית ועמדתי במצב כזה אשר בצדי האחד עמדתי אצל הדוד, צדי השני פנה אל המסלה וגבי ופני לצדי המסלה. הוקל מעט לגבי אחרי אשר חדל הרוח הקר לנשוב עליו, אך ידי הפונה קדימה כמעט קפואה, ולכן מוכרח הייתי לסבב עוד הפעם, להחם את ידי הקפואה אצל הדוד ולתת לידי החמה להרגיש את הקור גם היא. וחוזר חלילה. ובסבוב כזה עברתי עד קורמן. שם עמדנו רגעים אחדים וארד להחם את עצמי מעט וארוץ הנה והנה אצל המכונה, אך רגלי מעדו ולא יכלתי לרוץ הרבה. אך שרקה המכונה עליתי עוד הפעם ואחל לסבב על מקומי כבראשונה וככה באתי דז'נקויה.

ירדתי מעל המכונה ולא סרתי אל התחנה, אך שמתי רגלי כאילות וארוץ אל בני הדר בבית מחותנו לנוכח התחנה. את בני לא מצאתי בבית, אך את מחותני לבדו. ומיחם רותח עמד על השלחן. בראות מחותני אותי נבהל מאוד, כי בשאלו אותי מאין אני בא לא יכלתי לענות אותו, כי שפתותי קפאו ותהיינה כעץ, ולשוני—כמתה בפי, נפלתי על הספה שעמדה בחדר ואשכב. אחרי אשר שבה רוחי אל קרבי מעט שב גם בני מעבודתו. בראותו אותי נפל על צוארי ויבך. ואחרי אשר הבהלה הראשונה עברה, סיפרתי להם את כל אשר עבר עלי. הם לא ידעו כי לא הספיקה לי העת לנסוע לקושטא ויחשבוני כבר ליושב חוץ למדינה.

מעט מעט שבתי לאיתני. בקשתי את בני להשתדל להשיג למעני איזו תעודה, כי תעודת המחלקה המיוחדת האלוטשהית כבר עבר זמנה, ומלבד זאת הן היתה רק עד סימפרופול ומשם עד דז'נקוי כבר עברתי באיסור. ועלי הן לנסוע לתאודוסיה ואולי תהי בקורת בדרך ופן יקראני אסון.

—נוחה פה שנים, שלשה ימים—אמר לי בני—כי בין כה ובין כה ומסע לתאודוסיה עוד אין. ובמשך הימים האלה נסורה אל המיליציה אשר בראשה עומד נער דז'נקויי מ' בנו של מחזיק בית מרזח לפנים, והוא הן ידע גם אותך, גם אותי ויתן לך תעודה.

הסכמתי להצעתו. ואחרי אשר נתנו לי חליפת לבנים החלפתי לבני וארגיש טעם בורגני גמור, אחרי עבור שלשה שבועות ויותר אשר לא היו לי חליפות למו, ואעל על המטה אשר יעדו למעני. קדחת עזה אחזתני, אחרי אשר הוחם לי מעט, ואומר כי לא אנצל הפעם מהטיפוס המנומר אשר שרר בעת ההיא בקרים בכל תקפו; אך בהקיצו בלילה חשתי כי החילותי להזיע ובקומי בבוקר הוקל לי מעט ונפשי שבה למנוחתה.

עודנו שותים תה, ואחד מהנוסעים אשר נסעו עמנו במסע בא הביתה, ויספר לנו כי הם עמדו על התחנה ביוק עד השעה השלישית אחר חצי הלילה, ואחרי כן שבה המכונה ותקחם. ובשעה החמשית בבוקר באו דז'נקויה. להקצצ'—שותפו של ריעי סוחר הקמח—היו חבילות רבות, ולכן סר אל התחנה עם חבילותיו. לא עברה אף רבע השעה ושוטר אחד ניגש וידרוש ממנו ללכת אחריהם ולקחת גם את צרורותיו אתו. הוא הלך ולא שב. אחרי כן ראיתי כי הובילו, אותו ואת עוד אחדים מהנוסעים עמנו בעגלה אחת, אל המחלקה המיוחדת אשר בעיר, ושם הם נמצאים עתה ולא אדע מה יעשה עמם.

— אבל הן היתה בידו הרשאה עד קֶרֶן? — שאלתי.

— חבילותיו הרבות הן הן שגרמו לו — ענה האיש — ויראתי מאוד פן יחשדוהו בספרות.

— לעזר לו במאומה לא נוכל — אמרתי לאיש — כי כשבנים ואין לדפות הננו עתה כולנו. לפני כן תפשו איש והושיבוהו בבית הסוהר ידענו במה האשימוהו ויכלנו למצוא גם עצה איך להצילו. עתה לא נדע את האסור ואת המותר גם לא יודיעו את עון התפוס כי הכל אצלם בסודי סודות. ולכן תקותנו האחת היא כי לא תאונה אליו רעה יען כי כל סחורה העומדת למכירה אין בכל חבילותיו הרבות, אך חפצים הנחוצים לילדיו ולבני ביתו כמו: חבורות, עטים, ידות עטי עופרת דיו וכהמה. והאמנם חפצים כאלה אסור להעביר? עוד גם זאת: מכרנו הוא איש חכם מיושב בדעת, יודע לכלכל דבריו במשפט ויוכל לעמוד בפני כל בקורת ולהציל את עצמו, ובפרט בשעה שלא ירגיש בעצמו שום חטא.

— השלך על ד' יהבך — אמר האיש.

קודר הלכנו כל היום ההוא, כי אחד מבני חבורה שמת — תדאג כל החבורה כולה — אמרו חכמינו — ועל אחת כמה וכמה לאחד מבני חבורה שנתפס למלכות כזאת אשר כל איש אשר נמצא אתו כשוה פרוטה ולא ילבש סחבות בלות ומטלאות הרי הוא בורגני ומלא עבירות כרימון, ומי ילדנו יתקע כי בעוד רגע לא יבואו לתפוס גם אותנו, כי החיפושים רבים ואין לך בית אשר לא בדקו אותו זה פעמים אחדות. האיש יצא לבקר ולהודיע סוף דבר. לפנות ערב שב ויאמר כי ראה אותם מובלים על ידי שוטרים מזוינים אל הבית אשר הועידו לבית האסורים, אך לדבר אתם לא יכל ביראו פן ימתחו גם עליו חשד.

בשברון לב חכינו עד בוקר יום השני. האיש יצא שנית להודיע על דבר רעינו ויטייל ברחוב אשר לפני בית המחלקה המיוחדת ולהשגיח, כרואה ואינו נראה, אל כל יוצא ונכנס אל הבית. לעת הצהרים שב האיש ביחד עם רעינו התפוס אשר הוציאו לחפשי. וזאת אשר סיפר לנו: — שתי מחלקות מיוחדות הן: האחת — לפקידות מסלת הברזל, והשנית — לפקידות הצבא. כאשר הובאנו אל הראשונה בדקו את חפצינו ותעודותינו וישלחונו לשניה. שם בדקו אותנו שנית, אחרי כן שלחנו ללין באחד הבתים בחדר מיוחד. ולפנות בוקר באו ויקחו אותי ואת חפצי. את שטרי וורנגל אשר היו בידי ערך יותר משלשה מיליונים ושטרי ניקולאי בסכום הגון לקחו ממני, השעון של זהב הושב לי. מהלירות התוגרמיות לקחו רק שתיים לדוגמה ואת האחרות השיבו לי, מהחבורות השיבו לי רק עשרים, מהעטים — שני תריסר, מעטי העופרת — ששה-למספר ילדי, מהידות גם כן שש. ואת יתר החפצים חלקו לחצאין. העמדתי את עצמי כאילו הנני נותן לו את הכל בעין יפה, כי עתה, אחרי אשר ממשלת המועצה המושלת בארץ, אין אדם נזקק להכין צרכיו מראש לזמן מרובה, כי את הכל הן נקבל מאת הממשלה. הראיתי להם גם את התעודה אשר בידי כי דנוני שופטי וורנגל על אשר החזקתי בדיבור ובמעשה בידי בעלי-הרוב, ולכן נהפך לבם עלי לטובה. כתבו פרטי כל הדברים אשר לקחו ממני, אך שם פרטו רק את שטרי וורנגל אשר נמצאו אתי, אך על דבר שאר החפצים אשר לקחו לא הזכירו אף ברמז. אחרי כן נתנו לי הרשאה לנסוע קֶרֶצ' ופטרונני לשלום. ואומרים כי מחר בערב בשעה השביעית יפליג מסע לתאודוסיה.

החלטתי ללכת יחד עם בני עוד היום אל פקיד המיליציה לקחת תעודה למען יהיה סֶפֶק ביד לנסוע מחר בערב הביתה. טרם לכתי הנחתי את כל חפצי בבית מחותני, פן יחפשו אותי. הריקותי את כל כיסי בגדי ולא השארתי אף פיסת נייר באחד מהם, ונלך אל בית המיליציה. הראש עשה עצמו כאילו לא ראני מעולם ובהסתכלו בהרשאתי אשר הושטתי לו אמר:

—אף כי היא רק עד סימפרופול ומשם עד דז'נקוי הן נסעת באיסור וגם זמנה כבר עבר בכל זאת למען בנך העובד אצלנו אתן לך תעודה, אך בתנאי כי במשך ארבעה ימים עליך לשוב הביתה. למחר בבוקר בשעה התשיעית תבוא והקבלה.

—ברא מזכה אבא—חשבת עם לבבי, וכפי הנראה מהיום והלאה תמו זכות אבות ועלינו לחיות בזכות בנים.

שבנו הביתה ובכליון עינים חכיתי ליום מחר, כי עדיין מסופק הייתי אם אקבל את תעודתי. אך למחר, ביום הרביעי בבוקר, כבר היתה תעודתי בידי ולעת ערב הלכתי עם ריעי אל המסע הנועד לתאודוסיה.

במסע ההוא היו שתי עגלות אשר נועדו בעד צירי כל האגודות מכל המפלגות מכל מחוז פרקופ אשר נקראו לאסיפה בלתי מפלגתית מטעם הממשלה לדון בדבר המומנט הנוכחי ולהביע את החלטתם. ואחרי אשר כבר כלתה האסיפה את מעשיה הולכים הצירים לשוב לביתם. העגלות היו מהמחלקה הרביעית לפנים וגם תנורים ימצאו בהן ואל אחת העגלות ההנה עלינו גם אנחנו, ונתפוש לנו מקום. החילונו לחכות להפלגת המסע והצירים יצאו להודע מתי תהיה עת רצון להפלגת המסע, ושבים ומספרים לרעייהם מהנודע להם. לראשונה אמרו כי המסע יפליג בשעה הרביעית לפנות בוקר. אחרי כן בא אחד ויספר כי רק מכונה אחת בתחנה אשר נועדה בעד מסענו, אך פתאום בא צו לשלוח את המכונה אל אחת התחנות הסמוכות, להביא מסע אחר נחוץ מאוד אשר המכונה שבו נתקלקלה, ולכן רק בשעה השתים עשרה ביום יעלה בידנו לנסוע. עודנו מדבר ושלישי בא, ויאמר כי רק לפנות ערב נסע. והרביעי—כי בחצי הלילה הבא נסע. ואחרי אשר עברו עלינו שלשים וארבע שעות לשבתנו בעגלה זו המסע ממקומו. וביום הששי לפנות ערב באנו לתאודוסיה.

כל מקרה רע לא קרה לנו: כל בקורת לא היתה. יצאתי בחפזה מבית התחנה ואסור בדרכי אל בית ריעי סוחר הקמח להגיד לאשתו כי שותפם בא מקושטא, והנהו בתחנה ובידו מכתב מאישה. ואמהר לרוץ הביתה.

אח אשתי ובני ביתי לא מצאתי בבית, כי אחרי אשר ריעי הפיז שם לתאודוסיה ויספר לאשתי כי נשארתי בסימפרופול נפוצו שמועות שונות בעיר על דבר אנשים אחדים שנסעו מסימפרופול דרך קרסובזר לתאודוסיה ונהרגו בדרכם, ולכן שוטטו בני ביתי כל הימים ברחובות תאודוסיה לבקש אולי ימצאו איש אשר בא משם, ואשר ראני או שמע על אודותי. כל השמועות האלה לא היה להן כל יסוד כי דברים כאלה לא קרו בימים האחרונים ונולדו רק במחזותיהם של אנשים נלהבים אשר כח המדמה שלהם כל כך עד כדי להפוך קיסם קטן לקורת בית הבד בכלל, ובשעת חירום הזאת בפרט. בכל זאת נקל להבין עד כמה פעלו השמועות ההנה על אשתי ובני ביתי, עד כי בראותם אותי, הרימו קול בוכים ולא האמינו למראה כי אני—אני הוא.

אחרי תום הבהלה הראשונה, ישבה אשתי לספר לי את כל שעבר על תאודוסיה בכלל ועליה בפרט מיום עזבי אותם עד שובי במשך ירח ימים.

*

פה החלטתי לחסול את סיפורי ולגמור את החלק השלישי, יען כבר גדל בכמותו מאחיו ההולכים לפניו, והמעשים הולכים ומסתבכים, והמאורעות והמחזות מתחלפות חדשים לבקרים במהירות עצומה, עד כי כבד מאוד לדלוך אחריהם, ולכן חזרתי מדעתי הראשונה

לגמור את כל סיפורי בהחלק השלישי, ולתת לפניכם, אם יזכרנו ד' בחיים, גם חלק רביעי, אשר בו תבואנה מאורעות רבות בחיי אני, ובחיי כל ארץ רוסיה, התופסות להן מקום חשוב בפני עצמן, בהמאורעות אשר קרו במשך ימי ממשלת בעלי-הרוב השלישית בקרים.